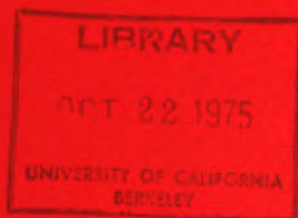

7-8
1975

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Iz sadržaja

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 150 dinara

Za inostranstvo 24 USA dolara.

Pretplata sa vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:

SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:

Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Štampa: Štamparija »Kultura«, Bački Petrovac.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XVIII 1975 Broj 7-8

Содержание

Contents

Todo Kurtović

Revolucija, nacionalne slobode i ravnopravnost*

O našoj narodnooslobodilačkoj borbi i Revoluciji pisano je mnogo, osobito o njenim vojnim aspektima, a, takođe, i o ulozi komunista i razvoju događaja u pojedinim krajevima. Pa ipak, mora se reći da cjelovitijih prikaza i analiza nema, izuzev sintetičkih radova najistaknutijih predstavnika SKJ koji su dali i osnovne ocjene. Naravno, te osnovne i opšte ocjene su od krupnog značaja, tim prije što se na narodnooslobodilačku borbu bespoštedno i bezobzirno atakovalo sa raznih strana. Prije svega, činile su to neke od onih snaga iz inostranstva, pa i iz radničkog pokreta, kojima nije konvenirao osoben karakter naše narodnooslobodilačke borbe i specifičan razvitak naše socijalističke revolucije, te su ih pokušavale osporiti. Ali, narodnooslobodilačka borba i Revolucija su i u nas prikazane na različite načine.

U svojim radovima o narodnooslobodilačkoj borbi najveći broj naših autora svestrano i dosljedno afirmiše vrijednosti Revolucije, pišući i objektivno i angažovano, što znači i naučno i odgovorno. Manji broj autora, međutim, ipak prenebregava čak elementarne činjenice, a sopstvene konstrukcije diže na nivo »naučnih istina«. Bez obzira na konkretne motive, takvi pristupi nanose samo štetu, jer — iako su neka djela nastala i iz najboljih namjera — nepoštovanje činjenica objektivno znači falsifikovanje narodnooslobodilačke borbe, a to — htjeli ili ne htjeli — ima klasnu sadržinu.

Dosljedno razvijajući i afirmišući slobodu stvaralaštva u ovoj oblasti, kao sastavni dio slobode stvaranja u najširem smislu, i nadalje se

* Dio obimnije polemičke rasprave emitovane u julu 1975. godine na Trećem programu Radio-Sarajeva.

moramo boriti za istinu. Nipodaštavanje uloge naše radničke klase u narodnooslobodilačkoj borbi, na primjer, očito direktno vodi i nipodaštavanju odlučujuće uloge naše radničke klase danas. I u ovoj oblasti angažovano se boreći za stvaralačku kritiku, doprinosićemo razvoju socijalističke prakse, a poznato je da ta praksa najpotpunije ujedinjuje naše narode i narodnosti kako u Bosni i Hercegovini tako i u Jugoslaviji u cjelini. Teze da se treba čuvati ideologije da bi se ostalo »čist« u nauci, odnosno teze o »stručnosti« i »naučnosti« izvan ideologije, u stvari su nenaučne i u dubokom su sukobu sa linijom i revolucionarnom praksom naše Partije, koja je u svim oblastima — osobito u oblasti nacionalnih odnosa — imala i potvrđivala lenjinske horizonte i principe.

Kao što je poznato, Kominterna — iza koje je, razumije se, stajao Staljin — osporavala je i čak se otvoreno suprotstavljala nekim aspektima naše Revolucije, zagovarajući i stvaranje antifašističkih odreda koji ne bi ugrožavali, nego bi garantovali kontinuitet svega što je naslijeđeno iz stare Jugoslavije. Razumije se, to je bio plod Staljinovih ocjena i Staljinovog stava. Zato i nije slučajno što su izbjegličku vladu i Dražu Mihailovića saveznici isticali 1941. godine kao jedine nosioce otpora u Jugoslaviji, iako oni to ni jednog trenutka nisu bili niti mogli biti. Zato nije slučajno ni to što smo tako dugo morali čekati na pomoć od saveznika, kao što nije bilo slučajno ni njihovo, inače veoma poznato, reagovanje na odluke AVNOJ-a. (Kada govorim o negativnoj strani odnosa Kominterne i Staljina prema NOB, to ne znači da nemam u vidu sve ono pozitivno u podršci SSSR-a NOB-i, počev od aktivnosti »Slobodne Jugoslavije« do zaoštravanja odnosa sa izbjegličkim vladama. Zato to u ovom tekstu neću posebno objašnjavati.)

Pojedine rasprave nekih naših autora o karakteru Revolucije i njenim unutrašnjim kretanjima, posebno u periodu 1941. i 1942. godine, objektivno stoje na istim pozicijama, uprkos subjektivnih stavova, mišljenja i želja njihovih tvoraca. Takve rasprave, navodno, pretenduju na naučnu istinu iako njihovi autori ne uvažavaju svu realnost tog vremena, kao ni realnost kasnijeg našeg cjelokupnog razvitka, na koji se ne može gledati odvojeno od zbivanja u samom početku Revolucije.

Raspravljajući o aktuelnim pitanjima slobode i odgovornosti u našim današnjim uslovima, Boris Majer (u »Borbi« od 24. maja 1975) piše:

»Apstraktne istine nema, istina je uvek konkretna. To marksističko načelo važi i za sva razmišljanja o odnosu između slobode naučnog stvaralaštva i društvene odgovornosti, koju ne može izbeći niko ko javno deluje — bilo kao naučnik ili društveno-politički radnik. Savez komunista je u svojim programskim dokumentima jasno zapisao da se zalaže za slobodu naučnog (i umetničkog) stvaralaštva, da nauka mora biti sama sebi sudija, a da je sloboda naučnog i bilo kog stvaralaštva nerazdvojno povezana sa društvenom odgovornošću stvaralaca za njegov »humani lik«, za viziju slobodnog, svestrano razvijenog čoveka, povezanog u udruženom radu, za oslobađanje rada i čoveka.

Odnos između slobode i odgovornosti je svakako protivurečan. Ali, ta protivurečnost ne leži samo u prirodi oba pojma — slobode i odgovornosti — nego se svakog dana razmršuje o konkretnoj idejnoj i političkoj borbi za revolucionarnu ili konzervativnu ulogu oba: slobode

naučnog stvaralaštva i njegove društvene odgovornosti. Reč je jednostavno o pitanju čemu služi: revolucionisanju društvenih odnosa, stvaranju socijalno pravednog i humanog ljudskog društva, »komunizma kao istinskog, stvarnog razrešenja konflikta između čoveka i prirode, čoveka i čoveka, pojedinca i generacije, nužnosti i slobode« (Marks), za stvaranje društva u kome će »sloboda pojedinca biti uslov za slobodu svih i obratno« — ili za produžavanje života savremenog visokorazvijenog kapitalističkog društva, multinacionalnih kompanija, klasnih, rasnih i nacionalnih konflikata, blokovske podeljenosti sveta, trke u naoružavanju itd., sa svim apokaliptičkim opasnostima koje iz toga izviru.«

SAMOSTALNOST SKJ U rješavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji — uostalom, i u svemu drugome — naša Revolucija je bila i ostala osobena, jedinstvena i samostalna. Takav stav SKJ, kao vodeće snage Revolucije, afirmiše se kako u rješavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji tako i u odnosima sa drugim pokretima i progresivnim snagama u svijetu. A takav stav i takva praksa bili su karakteristični za koncept naše Revolucije od samog početka ustanka; to je bila i garancija da će njena suština potpunije moći da dođe do izražaja, jer se ona drukčije nije ni mogla izraziti. Stoga i danas, raspravljajući o ovim pitanjima, moramo ustati protiv svakog pokušaja da se naša Revolucija prikaže u krivom svjetlu i falsifikuje njena suština. Takvi pokušaji takođe nisu slučajni i ne čine se prvi put! Pri tome je potpuno svejedno da li se naša Revolucija falsifikuje u interesu nečega što je strano Jugoslaviji kao cjelini ili u interesu pojedinih šovinizama unutar Jugoslavije. U našim današnjim uslovima ta dva otpora se najčešće međusobno prepliću.

REVOLUCIJA JE JEDINSTVENA Autori pojedinih nazovi-naučnih »djela« o Revoluciji obično su zastupali tezu da je u početku bilo nužno da se vodi isključivo antifašistička borba, u kojoj navodno nije bilo ili nije trebalo da bude nikakvih težnji za mijenjanjem bilo čega naslijeđenog iz stare Jugoslavije. Oni pišu i o etapama u našoj Revoluciji, mada se naša Revolucija ni u kojem slučaju ne može dijeliti u etape. Da smo se opredijelili samo za tzv. prvu etapu, očito je da nikada više ne bismo došli u situaciju da povedemo borbu za drugu etapu, i to bi bila katastrofa. Svjetsko iskustvo o tome, uostalom, najbolje i najpotpunije svjedoči. Teza o prelasku na drugu etapu — tamo gdje je na užim područjima djelomično i došla do izražaja — baš je pokazala i razotkrila sve ono što je bilo i ostalo neprihvatljivo u našim uslovima.

Iz tog osobitog razloga ne možemo ni govoriti o etapama narodnooslobodilačke borbe: dvije »etape« su se spojile, one su, u stvari, bile i ostale jedna linija, i mi ih baš stoga ne dijelimo, kao što ne odjeljujemo ni klasno od nacionalnog, jer su jedno u drugo utkani. U vrijeme rata najmanje je bilo riječi o etapama Revolucije, nego je zapravo preovlađivalo uvjerenje — bez nekih osobitih teoretskih utemeljenja i obrazlaganja — o jednoj jedinstvenoj etapi, od početka do kraja, što je naša Revolucija stvarno i bila. Teorije o »prvoj i drugoj etapi« pojavile su se u nekim krajevima uz počinjene greške. A kada je riječ o likvi-

daciji klasno-političkih protivnika, povezano sa tim greškama, ti protivnici najčešće — sudeći bar po hercegovačkim primjerima, koji se lako mogu utvrditi — i nisu spadali među imućnije, što se pokušava tvrditi, jer u Hercegovini je upravo dio boljestojećih seljaka, pa i sitnijih buržuja u gradovima, od početka bio i ostao uz partizane. Najčešće je i tu kriterij bio odnos i saradnja sa okupatorom. Druga je stvar što su neka suđenja bila preoštra, a ponekad izvedena i na način koji nije odgovarao partizanskom pokretu.

TEZE O SPONTANOSTI

Postoje, svakako, i druge teorije i teze koje osporavaju bilo originalnost naše Revolucije bilo vodeću ulogu KPJ u dizanju i organizovanom usmjeravanju i vođenju ustanka. Praktično, sve takve teze negiraju opravdanost politike SKJ. Sreću se, zatim, i teze o spontanosti ustanka, o ustanku kao produktu borbene tradicije pojedinih naših naroda, pa se onda po osnovu te tradicije diferenciraju i sami naši narodi. Rasprostranjuju se i teze da je Komunistička partija Jugoslavije 1941. godine ustala samo stoga da se neposredno bori za vlast i da je nametala jedino politiku koja će joj to obezbijediti, ne vodeći računa o drugim snagama koje su trebale da se svrstaju u antifašistički pokret. Isto tako se želi dokazati da je, navodno, upravo Komunistička partija ni više ni manje nego prosto natjerala i otjerala četništvo i ostale kvislinške snage u kolaboraciju sa fašističkim i nacifašističkim okupatorima. Tom tezom se tvrdi da je Komunistička partija Jugoslavije izazvala građanski rat i da je ona kriva za fašističke progone stanovništva stoga što se suprotstavila fašizmu i okupaciji!

Na sličnoj platformi su i teze da su u narodnooslobodilačkoj borbi svi bili podjednako krvavih ruku i da sve koji su nosili pušku treba staviti u isti koš; dakle, i oslobodioce i izdajnike! Dosljedni tome, neki čak i notorne kvislinge nazivaju ustanicima! Zaboravljaju da su se vidovi diferenciranja i odnos snaga u Jugoslaviji ispoljavali prije svega kroz odnos naroda i narodnosti, klasa i partija, pojedinaca i grupa prema fašizmu i porobljavanju, prema nacionalnoj slobodi i nacionalnoj ravnopravnosti.

ORIGINALNOST — JEDINI METOD NAŠE REVOLUCIJE

Javljaju se i teze kojima se »dokazuje« da u Jugoslaviji nije ni bilo »prave« revolucije jer ona nije bila izvedena ni po ugledu na druge niti po receptima iz inostranstva. Za tvorce takvih teza je očigledno nebitno što su na bazi socijalističkih rješenja u nas radikalno promijenjeni i društveni odnosi, za njih je nebitno ostvarenje ravnopravnosti naroda i narodnosti u socijalističkoj Jugoslaviji, nebitno je za njih i to što je nova Jugoslavija svojom borbom stekla značajno mjesto u međunarodnim odnosima. Ta tri osnovna procesa za njih su nebitna! Oni se nikako, naime, ne mogu pomiriti sa činjenicom da je naša Revolucija izvedena na jedino moguć, znači — originalan način. Takvi ne shvataju ili »žmure« pred istinom da se revolucije ne mogu ponavljati, pogotovo da se ne mogu bukvalno kopirati i imitirati. Oni »gube iz vida« posebnosti svake re-

volucije: naslijeđenu osnovu na kojoj se vodi revolucionarna borba za socijalizam u pojedinim zemljama, značaj različitih istorijskih perioda u kojima su u pojedinim zemljama izbijale i uspješno se razvijale socijalističke revolucije, različit međunarodni i geopolitički položaj tih zemalja, različite istorijske, ekonomske, socijalne i druge uslove, a baš sve to socijalističkim revolucijama neminovno daje i specifičnu nacionalnu boju. Dakle, u isto vrijeme srećemo teze koje negiraju ulogu Partije u organizovanju i vođenju ustanka i teze o Partiji koja sebi gradi poziciju vlasti i na toj osnovi diferencira »ustanički« pokret, a ne na osnovu odnosa prema borbi za nacionalnu slobodu i protiv okupatora. Samo po sebi, to govori o apsurdnosti takvih teza, kao i o povezanosti interesa njihovih zagovornika.

Na liniji negiranja revolucionarne suštine narodnooslobodilačke borbe javljale su se i teze da revolucije u nas nije ni bilo. Prema jednoj takvoj tezi, vlast buržoazije samo je zamijenjena specifičnim oblikom administrativnog centralističkog upravljanja.

ELEMENTARNE ISTINE REVOLUCIJE

Da bi uopšte uspjela, naša Revolucija je odmah u početku morala definisati elementarne zadatke, zahtjeve i istine kao što je odnos prema nacionalnoj ravnopravnosti jugoslovenskih naroda, da centralizam znači obespravljenje naroda, a samim tim i obespravljenje radničke klase. Stoga su i parole naše Revolucije — izražavajući patriotizam i ostvarujući mogućnost da u borbi učestvuju sve društvene klase — ujedno izražavale i interese radničke klase, jer su i centralizam i snage što su ga zagovarale i nosile faktički obespravljivali upravo radničku klasu. Te naše parole su osuđivale vladavinu vrhova velikosrpske buržoazije u staroj Jugoslaviji, koji su se pokazali potpuno izdajnički i koji zapravo nisu mogli prihvatiti rušenje centralizma niti se opredijeliti za nacionalnu ravnopravnost naroda i narodnosti Jugoslavije.

STAV KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE

Kad je riječ o opredjeljivanju za ili protiv izdaje, odnosno o ponašanju buržoazije i odnosu snaga, potrebno je imati u vidu da je Komunistička partija još u staroj Jugoslaviji neprestano isticala neophodnost oružane borbe protiv agresora na Jugoslaviju. KPJ je energično odbacivala kapitulaciju bez borbe, a buržoazija je stajala na suprotnom stanovištu jer je i sav njen kurs bio suprotan interesima jugoslovenskih naroda. To je došlo do izražaja i kad je riječ o velikosrpskoj buržoaziji, posebno u politici kneza Pavla, Cvetkovića i Stojadinovića, a i kad je riječ o ostalim predstavnicima buržoazije, kao što su Maček, Korošec, Spaho i drugi.

Na stavu o neophodnosti borbe protiv agresora Komunistička partija Jugoslavije je gradila svoj cjelokupan koncept organizovanja revolucije. Da Komunistička partija nije pošla od tog stava, Jugoslavija bi se 1945. godine našla u situaciji da njeni narodi ne vide rješenja za sebe, njihova sudbina ne bi bila u njihovim rukama. Suština naše Revolucije je baš u tome što je sudbina svih naših naroda odmah od 1941. godine — upravo zahvaljujući borbi, organizaciji i programu NOB —

prelazila postepeno, ali u potpunosti u njihove vlastite ruke, a upravo od toga su strahovali buržoaski vrhovi i zbog toga su otišli u izdaju i kolaboraciju. Otud je izraziti vid diferencijacije i bio: patriotizam ili izdaja, za nacionalnu slobodu ili protiv nje, iako su, razumije se, u svemu tome svi pokreti bili motivisani i svojim sopstvenim klasnim interesima. Platforma Revolucije omogućila je i svim patriotima iz reda građanske klase da učestvuju u narodnooslobodilačkoj borbi, a to je i činilo, odnosno stvaralo, pored ostalog, snagu Revolucije, te izražavalo njenu širinu. Tu situaciju karakteriše baš to što je sve — sem buržoaskih vrhova i plaćeničkih formacija — prišlo narodnooslobodilačkom pokretu i konačno se opredijelilo za Revoluciju, bilo 1941. bilo 1945. godine.

FEDERALNOST — SINONIM RAVNOPRAVNOSTI

Velikosrpska teza o trojedinom narodu i vjera u unitarističku državu je razgolićena već u toku rata. Komunistička partija Jugoslavije je zastupala stav da svi jugoslovenski narodi moraju da se bore za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje, čime će svi oni stvoriti uslove za izgradnju Jugoslavije kao federativne države u kojoj će biti obezbijeđena ravnopravnost svih naroda i narodnosti. Zato je u same temelje te borbe bio utkan osnovni interes svakog jugoslovenskog naroda i narodnosti ponaosob, a ti se osnovni interesi bez borbe, odnosno bez revolucije i rata ne bi mogli izraziti ni 1941. godine niti ikada docnije.

Komunistička partija Jugoslavije razvijala je u međuratnom vremenu veoma široku aktivnost. Iako je njeno organizaciono djelovanje moralo biti konspirativno, njena politička i idejna akcija bila je široka i u velikoj mjeri javna.

Partija je već tada bila svjesna da se nacionalno pitanje ne može riješiti sporazumom u vrhovima nacionalnih buržoazija stare Jugoslavije. Što je buržoazija činila pred sam rat bilo je, u stvari, »bacanje narodu prašine u oči«. Stvaranje, na primjer, Banovine Hrvatske nije bilo rješenje ni hrvatskog nacionalnog pitanja, kao što ni projektovano preuređenje drugih banovina nije bilo motivisano istinskim rješavanjem nacionalnog pitanja u Jugoslaviji.

Obrazovanje zajedničke države, kao što je poznato, bila je vjekovna težnja jugoslovenskih naroda. Ali, jugoslovenski narodi nisu htjeli bilo kakvo ujedinjenje; pogotovo nisu željeli ujedinjenje na unitarističkoj osnovi, a baš na takvoj osnovi stvorena je stara Jugoslavija. Upravo zato je jugoslovenski narodi nisu ni mogli primiti kao svoje vlastito zajedničko djelo, uprkos tome što je zajednička država bila i ostala temeljni interes svih jugoslovenskih naroda. Na prvi pogled to može izgledati paradoksalno, međutim, paradoksa tu nema. Stara Jugoslavija je egzistirala na permanentnoj protivrječnosti koja je zahtijevala suštinsko razrješenje, a nju je mogla da razriješi jedino radnička klasa, koja je davno spoznala da je socijalno i nacionalno u jugoslovenskim uslovima neodvojivo. Taj stav je istican u dokumentima i praksi Komunističke partije Jugoslavije još 30-tih godina, pa su se sve buržoaske stranke — režimske ili opozicione — u vrijeme diktature kralja Aleksandra, odnosno Pere Živkovića, ili docnije, s podjednakom žestinom borile baš protiv Komunističke partije. Otuda Mačekov režim 1941. go-

dine nije slučajno predao fašistima u Banovini Hrvatskoj sve komuniste koji su se nalazili u logorima i zatvorima. Bio je i to oblik služenja tuđinu, ali i klasnog obračuna, od čega građanske političke grupacije nisu odustajale ni kad su njihove političke tvorevine razbijene u paramparčad pod udarom imperijalističke fašističke soldateske.

NARODNI FRONT I KPJ Uslov za uspjeh revolucionarne orijentacije Partije bilo je stvaranje najširih kontakata s masama radi njihovog borbenog povezivanja. Komunistička partija Jugoslavije se stoga orijentisala na stvaranje narodnog fronta kao oblika povezivanja i organizovanja svih rodoljubivih snaga. Borba za mase u ratu izražavala je baš tu istu širinu akcije Komunističke partije Jugoslavije iz međuratnog vremena, kada se Komunistička partija borila da mase ostvare kakav-takav uticaj na vlast. Razumljivo, Komunistička partija je bila svjesna da to ne znači vlast masa, ali već i nešto širi uticaj na vlast tada je značio mnogo jer je izražavao neslaganje sa tom vlašću i bio vjesnik rušenja svega što se suprotstavljalo nacionalnim slobodama i negiralo klasni interes radničke klase i radnih ljudi. U tom kontekstu potrebno je razumjeti i izlazak masa na ulice 27. marta 1941, kao i sve događaje koji su uslijedili. Partija je neprekidno razvijala duh borbenosti i nekapitulantstva i bila garant da će se iz svake, pa i najteže situacije naći izlaz.

RAZOČARAVANJE MASA U POLITIKU GRAĐANSKIH STRANAKA Usljed toga nije mogla biti prihvaćena ne samo politika velikosrpske buržoazije, nego ni politika mešetarenja ostalih nacionalnih buržoazija, uključujući i muslimansku buržoaziju. Takva politika je morala biti štetna, iako su Spahina, Mačekova ili Koroščeva stranka značile i svojevrsnu afirmaciju nacionalnih individualiteta, budući da su se pojedini narodi i kroz te partije borili za svoje nacionalno oslobođenje. Međutim, mase su se postepeno razočaravale u politiku »svojih« nacionalnih stranaka, pošto su vrhovi nacionalnih buržoazija igrali dvoličnu ulogu i, u krajnjoj liniji, težili jedino međusobnoj podjeli vlasti. Ni jedni, ni drugi ni treći nisu marili za nacionalne slobode i zbiljske nacionalne interese »svojih« naroda. Boreći se za istinske interese naroda, to je omogućavalo Komunističkoj partiji u predratnom vremenu, a osobito pred sam aprilski rat 1941. godine, da vanredno uspješno kritikuje režim i sve reakcionarno što je on u sebi sadržavao. Kao subjekt te kritike, Komunistička partija je pozivala na odbranu integriteta Jugoslavije i pružala podršku svemu što se preduzimalo u cilju odbrane jednog od osnovnih interesa naroda — sačuvanje granica Jugoslavije od fašističke agresije.

Vladajući krugovi stare Jugoslavije nisu bili spremni na opšteodbrambeni rat, plašeći se da narodne mase uzmu oružje u svoje ruke i upotrijebe ga i za promjene u političkom životu zemlje, što bi i samo po sebi bila krupna politička promjena. Bojali su se da mase — prema tome, i radnička klasa i njene organizacije — postanu faktor u politič-

kom životu, a taj faktor oni nikada više ne bi mogli ni savladati ni izolovati.

Poznato je da su vođstva građanskih stranaka doživjela slom u aprilskom ratu 1941. i da su pojedinci i nakon bijega u inostranstvo nastavili s protivnarodnom politikom. Aprilski poraz bio je, zapravo, direktna posljedica međuratne politike građanskih stranaka stare Jugoslavije. Defetizam je glavna karakteristika politike vođstava tih stranaka, te ni jedno od njih, čak ni iz bezbjednosti emigracije, nije uputilo čak ni proglas niti instrukciju narodu o pružanju otpora. Svi oni su zaokupljeni jedino sobom, međustranačkim igrama, trzavicama u pojedinim vladama, a na mogućnost otpora i oružanu borbu nisu ni pomišljali. Svima njima bilo je svojstveno kapitulantstvo i ono je njihov zajednički imenitelj. Uostalom, zar njihov bezglavi bijeg nije direktna potvrda tog njihovog kapitulantstva?

U »ekipi« predratnih političara koji su napustili zemlju nalazili su se, kao što je poznato, predstavnici gotovo svih građanskih stranaka, koji su i u emigraciji, još u vrijeme rata, nastavili da se međusobno glože. Više puta je objavljeno da su od radikala tu bili: M. Trifunović i M. Ninčić, od demokrata M. Grol i B. Vlajić, od JNS B. Jeftić, J. Banjanin i P. Živković, od zemljoradnika M. Gavrilović, B. Čubrilović i M. Tupanjanin, od SLS M. Krek, F. Snoj, J. Cankar, od samostalnih demokrata S. Kosanović, S. Budisavljević i V. Vilder, od HSS J. Krnjević, J. Šutej, I. Šubašić i R. Bićanić. Oni su i u inostranstvu nastavili da vode politiku stranačkog prepucavanja, nadglasavanja i nacionalnog razdora, bez ikakve veze sa realnošću i događajima u zemlji. Za njih je najvažnije bilo kako »srušiti« »tuđi« kabinet i formirati »svoj«. U svim tim politikantskim igrama krugovi oko kralja, diplomati i generali — kao K. Fotić, J. Dučić, B. Ilić i drugi — davali su prevagu velikosrpskoj struji, a to je samo povećavalo nacionalne razmirice i netrpeljivost u kraljevskim emigrantskim »vladama«.

Događaji u zemlji odvijali su se u posve drugom smislu i pravcu. Nastala 1941. godine, NOB i Revolucija je bila zajednički interes svih jugoslovenskih naroda, te je od samog početka imala čvrstu bazu u svim jugoslovenskim narodima. Front Revolucije nužno je morao biti širok, budući da se Revolucija zbivala u interesu svih naroda Jugoslavije. Vezujući se za Hitlera i za izdaju, buržoazija i dio građanskih političara koji su ostali u zemlji odmah su stupili u kolaboraciju i potpuno se onemogućili u narodnim masama. Vezali su se za Hitlera nadajući se da će na taj način onemogućiti političku afirmaciju narodnih masa, a mase su, opet, vidjele perspektivu u platformi narodnooslobodilačke borbe i oštroj borbenoj konfrontaciji izdaji njenih vitalnih interesa. Vjera u Partiju i program NOB u cjelini obezbijedili su masovnost narodnooslobodilačkih pokreta svih jugoslovenskih naroda.

KVISLINZI NESTALI SA OKUPATOROM

Revoluciji su prišle najšire narodne mase, a od istaknutih građanskih političara samo oni koji su se već ranije bili distancirali od režima stare Jugoslavije. Osnova te diferencijacije je u vrijeme rata bilo rodoljublje u najširem smislu, usljed čega su i čitavi slojevi sitne buržoazije pri-

lazili Revoluciji. To je i dovelo do toga da je sa nestankom okupatora nestalo i kvislinga i oružanih vidova kontrarevolucije u nas. Stoga je 1945. godine i bez jesenjih izbora praktično već bio ostvaren plebiscit za novu Jugoslaviju, i to podjednako u svim jugoslovenskim zemljama.

Svakako, zanimljivo je i pitanje kako je u takvoj revolucionarnoj situaciji bilo moguće da se i u kvislinške redove svrsta relativno velik broj ljudi. Nacionalizam je još za vrijeme formiranja stare Jugoslavije bio plašt za sve fašističke i ostale antikomunističke tendencije i od samog početka je bio u sukobu sa svim što je bilo u zajedničkom interesu jugoslovenskih naroda. U suštini, nacionalizam uvijek izražava neki klasno-politički egoizam koji u određenim okolnostima dobija u nekim slojevima i otvorenu podršku. Uprkos širini i plebiscitarnom izjašnjavanju svakog naroda Jugoslavije za Revoluciju, nacionalizam je i u oružanom i u drugim vidovima bio relativno brojan. On se u Bosni i Hercegovini javljao na osoben način i bio je nosilac i centralizma i unitarizma stare Jugoslavije, ali i reakcija na taj centralizam i unitarizam. Pri tome treba imati u vidu uslove, snagu, moć, perfidne i okrutne metode okupatora. Odlučnost i opredjeljenje srpskih masa za Revoluciju i njihovo masovno stupanje u narodnooslobodilački pokret već 1941. godine bili su i za Hrvate i za Muslimane svojevrsna garancija da srpske mase žele zajedno s njima da se bore za novo, da se Jugoslavija neće obnoviti na starim osnovama, da će nova Jugoslavija podjednako braniti interese i hrvatskih i muslimanskih i srpskih masa u Bosni i Hercegovini, odnosno interese svih jugoslovenskih naroda. To je bio put povezivanja interesa, sprečavanja bratoubilačke borbe i masovnog zajedničkog učešća u borbi za svoje istinske interese. Stvoreni su i na taj način uslovi da su svi nosioci progresa, odnosno da niko nema monopol u oslobodilačkoj misiji, odnosno »oslobodilačku« misiju. Padom okupatora sve što je bilo obmanuto ili prisilno mobilisano napustilo je redove kvislinga.

Pod vođstvom Komunističke partije mase su se u svojoj borbi za oslobođenje od okupatora nužno borile i za takav društveni sistem i političku organizaciju koji će odgovarati svakom našem narodu i stvarati jednake uslove svakom pojedinom čovjeku. Ta dva vida borbe bili su, naime, jedan od drugog neodvojivi i sve se to odigravalo na očigled svih. Naša Revolucija utoliko zapravo ima i klasne komponente, jer je utirala put oslobađanju samog čovjeka, a samim tim i naroda. To je ujedno bila garancija da će svi jugoslovenski narodi biti slobodni i samostalni, a da će nova Jugoslavija i kao cjelina u potpunosti ostvariti svoju samostalnost u međunarodnom političkom životu. To je takođe doprinijelo najširem okupljanju i odbacivanju svih političkih zabluda.

Naša politika je bila jasno formulisana na početku ustanka i dosljedno realizovana u toku narodnooslobodilačke borbe. U pojedinim periodima bilo je prilagođavanja, ali nikakvog odstupanja od osnovnog koncepta NOB i Revolucije. Već je samo »prisustvo« Komunističke partije Jugoslavije u Revoluciji direktno asociralo i na njene socijalne sadržaje, jer je Partija bila garant da će se u perspektivi tražiti i naći i prava socijalna rješenja. Ona je bila garant socijalne pravičnosti za najšire narodne mase, pravednog društvenog uređenja, nacionalne slobode i ravnopravnosti.

KO NERADO GOVORI O ULOZI KPJ U REVOLUCIJI

I u ratnom i u poslijeratnom vremenu u inostranstvu su neki nerado govorili o Komunističkoj partiji Jugoslavije kao organizatoru narodnooslobodilačke borbe. Istina, bilo je dosta govora o partizanskom pokretu ili o vodstvu partizanskog pokreta, ali je rijetko spominjan julski proglas KPJ iz 1941. godine, koji je nazvan »proglasom partizana« i slično. Riječ je, očito, o nepriznavanju objektivne suštine naše Revolucije, a sav poslijeratni razvitak potvrđuje da je narodnooslobodilačka borba, kako ju je koncipirala Komunistička partija Jugoslavije, konačno bila prihvaćena i na Istoku i na Zapadu, jer se ispoljila kao vanredno progresivna i u borbi protiv fašističkih osvajača, u stvari zajedničkih neprijatelja. Komunistička partija je uvijek kao prvi cilj isticala borbu protiv fašizma, što svjedoči i o dalekovidosti njene politike, jasnoj orijentaciji njenog rukovodstva, realnom gledanju na kretanja u svijetu, spremnosti da se bori protiv svega što joj se bilo kada organizovano suprotstavljalo bez obzira na motive tog suprotstavljanja, a platforme tog suprotstavljanja Komunističkoj partiji Jugoslavije bile su često toliko oprečne koliko i samo opiranje njenoj borbi 1941. godine i njenom priznavanju u toku narodnooslobodilačkog rata, kao i docnije.

KOMUNISTI SU GARANTOVALI BORBENOST JEDINICA

Vojnu organizaciju NOP-a Komunistička partija Jugoslavije nije mogla stvoriti bez političkog i organizacionog angažovanja svojih članova, koji su poticali prvenstveno iz redova radnika i siromašnih seljaka, ali i iz bogatijih seoskih porodica i iz redova intelektualaca aktivnih u ustanku. Jednom riječju, Komunistička partija je prihvatala sve ljude spremne da se bore protiv okupatora. Razumljivo, baza njenog članstva bili su radnici i seljaci, ali to ni u kom slučaju nije navodilo na sektaštvo prema borcima koji su poticali iz drugih društvenih slojeva i klasa.

Kao organizator ustanka, Komunistička partija Jugoslavije je stvarala partizanske odrede i jedinice Narodnooslobodilačke vojske, a u njima, posve razumljivo, i svoja uporišta — partijske organizacije, što Partija nikada nije krila, iako nije naročito ni isticala. Prije svega, Partija je morala u jedinicama stvarati svoje ćelije stoga da bi garantovala borbenost jedinica i obezbijedila da se u tim jedinicama njeguje duh bratstva i jedinstva i, slijedeći bitne interese naših naroda, pravilno tumači politika narodnooslobodilačke borbe. Ona je, pri tome, isticala da narodnooslobodilačka borba nužno vodi ukidanju obespravljenosti radnih masa u Jugoslaviji. Da nije tako postupala, ona bi prestala da bude revolucionarna organizacija radnih masa. Neki su joj, sa strane, sugerisali da se odrekne takve politike, ali ona se nije mogla odreći svog bića i svog poziva, pored ostalog, i garanta kohezije i mobilizacije svih slojeva u narodnooslobodilačkoj borbi.

KLASNI RAT JE NAMETAN SA STRANE

Komunistička partija je od samog početka isticala i demokratski karakter narodnooslobodilačke borbe, pa je provođenju i tog principa prišla s revolucionarnom dosljednošću, pri tome uvijek respektujući kako interese svih slojeva što su učestvovali u ustanku i sve aspekte borbe tako i zbiljske, primarno narodnooslobodilačke interese najširih narodnih masa. Ali, Partija nije nikada u narodnooslobodilačku borbu unosila elemente klasnog rata: njoj je to stalno i sistematski izvana nametano, a ona zapravo stalno odbijala, te je, čak i u periodima najžešćih nametanja elemenata klasnog rata, isticala da je borba protiv okupatora u prvom planu.

Drug Tito je, na primjer, u »Proleteru« 1942. godine to više puta isticao:

»... borba protiv fašističkih okupatora najvažnija (je) zadaća sadašnjice, bez obzira na sve mahinacije izdajničkih, reakcionarnih krugova kod nas i u svijetu«;

»... prva i najvažnija (je) zadaća današnjice — nemilosrdna borba do potpunog uništenja fašističkih osvajača, pa onda i njegovih pomagača«.

Partija se, dakle, uporno borila protiv građanskog rata, a ta njena dosljednost omogućila je da se vrhovi buržoazije i u klasno-političkom smislu potpuno razgolite kroz kolaboraciju sa okupatorom. Buržoazija se, štaviše, obilato služila i izvjesnim stavovima i parolama Kominterne, koji su joj, u određenim periodima, direktno išli na ruku, u prvom redu u pogledu statusa izbjegličke vlade u Londonu i njenog ministra Draže Mihailovića.

Istorijski je dokazano da jedinstvo srpskih ustaničkih masa 1941. godine nije narušeno zbog tobožnje komunističke sadržine ustanka, koju su, navodno, nametali komunisti, nego na tome da li da se bore za oslobođenje zemlje — znači protiv okupatora i domaćih izdajnika — ili da krenu tobož u osvetu zbog ustaških zvjerstava i formiraju se kao nacionalistički pandan ustaštvu. Naravno, srpske ustaničke mase opredijelile su se u ogromnoj većini za narodnooslobodilačku borbu, a to je doprinijelo mobilizaciji i hrvatskih i muslimanskih masa u ustanku. Naime, muslimanske i hrvatske mase našle su svoje saveznike u srpskim masama jer su ove odbacile četništvo, odnosno unitarizam, a srpske mase su, opet, u Hrvatima i Muslimanima našle svoje saveznike jer su ovi odbacili izdaju i ustaštvo. Tako su i jedni i drugi i treći odbacili ono što ih razdvaja, a samim tim i one koji su nosioci razdvajanja. I jedni i drugi i treći vidjeli su da nisu sami i da se pod vodstvom KPJ stvaraju uslovi da uzimaju vlastitu sudbinu u svoje ruke.

JEDINSTVO NOB I SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE

Naš narodnooslobodilački pokret nije bio buržoaska revolucija, ali ni proleterska revolucija u nekom uskom dogmatskom i sektaškom smislu. On je bio originalan jer je na svojevrstan način rješavao i pitanje nacionalnih sloboda naroda Jugoslavije i njihove socijalne probleme. Imao je toliko širine i tolerancije da je mogao okupiti ogromnu većinu patriota svih

naroda i narodnosti Jugoslavije u borbi za zajedničku zemlju i za demokratsko uređenje u kome će radne mase imati vlast u svojim rukama. Zanemarivanje tih komponenti — svjesno ili ne — vodi u puko knjiško pabirčenje činjenica, koje nema ničeg zajedničkog ni s naučnim stvaralaštvom niti s istinskim naučnim istraživanjem. »Svjedočanstva« koja se potežu protiv ovakvog stava nisu nikada svjedočanstva, nego krivotvorenja. Takve su teorije koje u ustanku 1941. godine vide i nekakve »dvije struje« i koje istovremeno negiraju vodeću ulogu Komunističke partije Jugoslavije, a ustanak svode na stihiju. Po njima, narod se digao samo da bi se suprotstavio ustaškom teroru, i to spontano, stihijno, navodno bez jasne predstave o dalekosežnim ciljevima borbe, pa i bez predstave o oslobođenju zemlje od okupatora.

U »analizama« tog perioda neki čak »dokazuju«, iako ne potpuno otvoreno, da komunisti nisu ni trebali da se povezuju sa narodom, da otvoreno istupaju i bore se za afirmaciju ustanka i za svoju afirmaciju u ustanku. Praktično, takvi autori zagovaraju ilegalnost Komunističke partije koju ona nikada nije priznavala ni poštovala, a ilegalnost Partije u tom periodu značila bi ujedno priznati i one snage koje su nosioci kontinuiteta nenarodne vladavine stare Jugoslavije, što bi značilo ujedno priznati unitarizam i nacionalno porobljavanje i unaprijed potpisati kapitulaciju i ustanka i narodnih masa.

•

NEREALNO PRIKAZIVANJE USTANKA 1941. GODINE

Pišući o ustanku, neki autori mu pridaju, s druge strane, snagu koju on stvarno nije imao u svim periodima borbe. Nedopustivo je, na primjer, tvrditi da je ustanak izbio odjednom i svugdje podjednako snažno i silovito, da je okupio sve što je bilo sposobno za borbu, da je ličio na bujicu i slično. Takve tvrdnje su daleko od realnosti. Organizovanje ustanka nije išlo lako niti je išlo samo od sebe. Poznato je da su vođene teške borbe za oslobođenje nekih većih centara, iako su okolne slobodne teritorije bile dosta prostrane. Sve to govori da je snagu ustanka trebalo neprestano stvarati da bi se omogućilo oslobođenje širih područja u kojima su oslobođeni i gradovi. Intenzitet akcije narodnih masa u nekim područjima i selima, koje su se u početku samo branile, slabio je kad se radilo o gradovima, čak i na područjima gdje su one najmasovnije ustale u borbu za odbranu života. Za oslobođenje većih gradova bila je potrebna veća koncentracija snaga, veća borbena efikasnost, bolja organizacija i bolje naoružanje. Bilo je, naravno, i perioda kad je trebalo savladavati paniku i strah.

Zadobijajući podršku širokih masa u ustanku i narodnooslobodilačkoj borbi, kao borbi za odbranu gole egzistencije i sticanje nacionalnih sloboda, Komunistička partija je u cjelini jačala i borbeni duh ustanka. Ujedno, to je bio začetak snažnog i aktivnog učešća širokih narodnih masa u političkom životu, dakle upravo ono od čega su toliko zazirale i velikosrpska i sve ostale nacionalne buržoazije. Zato i današnje kritike akcija Komunističke partije — udružene s »dokazivanjem« da je KP trebala da ostane ilegalna i da ne diže ustanak, odnosno da se priključi kapitulantskim snagama i da čeka mig sudbine — direktno

stoje na liniji koja je konvenirala velikosrpskoj buržoaziji, jer se te kritike zapravo služe njenim kapitulantskim parolama iz tog vremena.

Komunistička partija Jugoslavije nudila je već u aprilskom ratu 1941. godine vojnim komandantima stare jugoslovenske vojske svoje učešće u borbi protiv agresora. To je svuda odbijano, a negdje su zbog toga komuniste čak htjeli i zatvarati. Sličnu sudbinu doživjeli bismo da je prihvaćen i drugi kurs, linija ilegalstva, što bi dovelo do toga da narodi Jugoslavije ostanu bez jasne i odlučno određene perspektive. Poznato je da su se u staroj Jugoslaviji sve buržoazije ujedinjavale samo onda kad im je prijetila opasnost od narodnih masa. Tako je bilo i u narodnooslobodilačkoj borbi, te je i iz tog razloga KPJ bila predmet napada u svim periodima.

ODGOVORNOST KPJ PRED NARODIMA JUGOSLAVIJE

Komunistička partija Jugoslavije bila je istorijski odgovorna pred radničkom klasom i narodima Jugoslavije, a tu je odgovornost ona potvrdila i u Revoluciji. Po tome je naša Revolucija i mogla biti originalna; zato je oni koji u njoj traže elemente preuzete sa strane ne mogu nikako ni razumjeti; po tome je i naša Partija nužno došla u sukob sa shvatanjima i praksom kojima je negirana samostalnost pokreta, revolucije i zemlje.

Komunistička partija Jugoslavije je uvijek svoju politiku prilagođavala novim situacijama, pa i u ratu. U narodnooslobodilačkoj borbi ona je jasno formulisana na početku ustanka i dosljedno realizovana. Na određenim područjima su, istina, posebno naglašavani neki momenti s ciljem da narodne mase potpunije shvate tu politiku i aktiviraju se u narodnooslobodilačkom pokretu. Komunistička partija Jugoslavije je pošla od teze da u rat i Revoluciju nismo krenuli niti da bismo spašavali unitarističku Jugoslaviju niti za apstraktne nacionalne slobode, nego za konkretne nove odnose i slobode koji odgovaraju istinskim interesima naroda Jugoslavije. Sigurno je da je, u razrađivanju i realizaciji takve politike, u područjima sa nacionalno izmiješanim stanovništvom bilo nužno da se ide i konkretnije u objašnjavanju i mobilizaciji, pa i u pozivima za učešće u ustanku određenih slojeva, klasa ili njihovih dijelova, dok je u nekim područjima trebalo na taj način spriječiti i bratoubilačke sukobe. Otuda, na primjer, i naglašenije interesovanje za učešće radnih ljudi iz gradova u pojedinim područjima i u pojedinim periodima, kao 1942. godine.

Kao vodeća snaga, Komunistička partija je cjelokupnom svojom aktivnošću u tom vremenu bila narodima Jugoslavije garant očuvanja čak i golog života, nacionalne slobode i ravnopravnosti, socijalne pravičnosti i samostalnosti zemlje. To su one parole Partije koje su od početka mobilisale najšire narodne mase u ustanak, a te parole i danas ogromno znače u našoj politici, pošto označavaju ono što naša politika bitno izražava i zastupa. Tim parolama Komunistička partija je izražavala samostalnost svoje politike prije rata, i u ratu i poslije rata. Narod se u tome nije prevario.

Masovno učešće radnika i seljaka bilo je pretpostavka za ostvarenje ciljeva narodnooslobodilačke borbe i Revolucije, pretpostavka uspješne realizacije i jedne i druge njene komponente.

TEZE O »EPOPEJI« BEZ OSTATKA Narodnooslobodilačka borba nesumnjivo je veličanstvena epopeja, ali je ona imala i krupnih teškoća, baš kao i grandioznih uspjeha. Takvo poimanje NOB je u nas široko rasprostranjeno i ta je činjenica najbolji argument protiv tendencioznih tvrdnji nekih autora da se o narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji govori samo kao o epopeji. Narodnooslobodilačka borba je bila i ostala i epopeja, ali ujedno i period teških borbi i savlađivanja protivrječnosti i teškoća, krivih shvatanja, grešaka, nedosljednosti i svega ostalog. Uostalom, drukčije nije moglo ni biti.

Komunistička partija Jugoslavije nije nikada prikrivala ni te protivrječnosti ni teškoće, ali ni nedosljednosti niti greške. Ona se borila za mase kojima je morala govoriti i ono što je dobro i ono što nije dobro. Zato se narodne mase nikada nisu razočarale u politiku Komunističke partije ni tamo gdje su činjene greške niti su zbog tih grešaka napuštale borbu koju je upravo ona pokrenula i organizovala. Na primjer, kad se Deseta hercegovačka brigada u jednom periodu rata povukla iz istočne Hercegovine, tamo je zavladao neopisivo strašan teror jer je četništvo pokušalo da iskoristi sve greške koje su komunisti ovdje ranije počinili. Međutim, povratkom u ovaj rejon, iako jako oslabljena, Deseta hercegovačka brigada je 1943. godine, zahvaljujući svijesti i organizaciji masa, ne samo brzo obnovljena, već je još iste godine prerasla u diviziju.

VOĐSTVO PARTIJE U USTANKU — GARANCIJA NJEGOVE ŠIRINE Komunistička partija Jugoslavije se borila za vođstvo u ustanku samim tim što je podigla, organizovala i usmjeravala ustanak, ali je, isto tako, uvijek ostajala pri širokom narodnooslobodilačkom frontu, na liniji narodnooslobodilačke borbe. Njena borba za vođstvo u ustanku praktično je stvaranje originalne širine pokreta i uspjeha narodnooslobodilačke borbe. Partija je tome prilazila na sebi svojstven način, ali sasvim otvoreno, bez ikakvih »zadnjih« namjera, jer je bila svjesna da je to garancija pravilnog razvitka. Razumije se da su i sama širina narodnooslobodilačke borbe i veći uspjesi u toj borbi ujedno bili i garanti da će Komunistička partija zadobijati sve širu podršku. To nije bilo, dakle, jedno drugom suprotstavljeno, nego međusobno povezano, iako je na prvi pogled moglo izgledati protivrječno.

Borba protiv izdaje bila je jedan od krupnih zadataka i Partije i pokreta, jer se bez te borbe široki front ustanka ne bi mogao ni održati ni voditi. Izdaja se, naime, javljala kao odricanje od nacionalnog interesa i kao slugeranstvo okupatoru.

REVOLUCIONARNA SITUACIJA Situacija u Jugoslaviji 1941. godine bila je, kao što je poznato, bitno revolucionarna. S jedne tsrane, stanje u svijetu je karakterisala kriza imperijalističkog sistema, a, s druge, pak, u samoj zemlji su nacionalno ugnjetavanje i nacionalne razmirice dospjele do »tačke ključanja«. Domaća privreda je pod direktnim stranim uplivom, mase su obespravljene, a Jugoslavija raskomadana uz nametanje fašističkih diktatura. Tak-

vu situaciju shvatila je jedino Komunistička partija Jugoslavije u biti kao revolucionarnu. Ona se za nju i pripremala, mobilišući i pripremajući mase za traženje izlaza iz situacije koja im je bila nametnuta. Partija je, kažu neki, bila jedina u stanju da prodre u suštinu krize jugoslovenskog društva i da na tome zasnuje revolucionarnu ideologiju. Ona je bila duboko ukorijenjena u narodu, ona je izražavala njegove nacionalne i socijalne interese. Odmah nakon okupacije Partija je pozvala na pripremu i kasnije na ustanak, ona se borila za organizovanje ustanka, jer je jedino na taj način mogla garantovati da će interesi naroda biti realizovani. Stvarala je i formacije koje su odgovarale na pojedinim područjima i različitoj svijesti i nivoima zrelosti.

ŠTA JE ZNAČILO FORMIRANJE DOBROVOLJAČKE VOJSKE

Formiranje dobrovoljačke vojske, pored partizanskih odreda, svjedoči o širini narodnooslobodilačkog pokreta. To nije jedini, doduše, ali jeste jedan od primjera koji je i posebno bio aktuelan u nekim dijelovima Bosne.

Drug Tito je u svom Devetomajskom intervjuu Jugoslovenskoj televiziji 1975. godine objasnio kako je došlo do formiranja dobrovoljačkih odreda:

»Kada smo docnije zauzeli Foču, vidio sam da ima boraca koji neće da budu ni partizani ni četnici. Rekao sam: proglasimo ih dobrovoljcima! U tom smislu, sredinom januara 1942. godine izdao sam naredbu o stvaranju Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije. O tome sam počeo da razmišljam još u prvoj polovini januara. Naime, kada smo stigli na Jahorinu, gdje smo i formirali Prvi dobrovoljački odred, bila je užasna zima, a ofanziva Nijemaca i ustaša u punom jeku. Zauzeli su bili Kamenicu i ubijali ljude. Dok je od hladnoće i drveće pucalo, sretali smo usput ogoljele žene sa djecom na grudima. Brzo smo ih vraćali u kuće. Ja sam poslao Kraljevački bataljon da odbaci Nijemce i ustaše i to mu je uspjelo. U to vrijeme, iz kuće u kojoj sam boravio, vidio sam jednu veliku kolonu koja se kretala prema nama. Išli su niz padine Jahorine. Gledao sam pažljivo dvogledom, ali nikako nisam mogao da saznam ko su. Vidim ima i bradatih ljudi. Na čelu je išao jedan stasit čovjek sa oficirskom kapom, za koga sam docnije saznao da je bivši avijatičar i da se zove Obren. Dok su se približavali, pitao sam se šta da radim.

Kad mi je ovaj prišao, salutirao je, predstavio se i kazao da se stavlja pod moju komandu. Upitao sam ga da li zna ko sam ja. Pa vi ste, kaže on, komandant partizana. A zašto se stavljate pod moju komandu — upitao sam ga. Evo zašto — odgovorio je. Ovdje na Jahorinu navaljuju Nijemci i ustaše. A ovaj naš tobožnji komandant Novaković je pobjegao, negdje u Foču, gje li? Neću više da služim takvoj kukavici, stavljam se pod vašu komandu i očekujem vaša naređenja. Rekao sam da je moje prvo naređenje da se malo odmore i da sačekaju ručak. Ja sam tada naredio da im se da ono što je za nas bilo pripremljeno. Poslije sam im dao zadatak da se vrate i da zatvore prolaz na jednom prevoju gore na Jahorini. Eto, takvi slučajevi su nas naveli da stvaramo dobrovoljačke jedinice.«

Neki su pokušavali da krivo predstave i sam prilaz formiranju dobrovoljačkih odreda. Međutim, ti odredi su bili u prirodi narodnooslobodilačke borbe, a toj prirodi bila je imanentna širina. Komunistička partija je stoga sa zadovoljstvom prihvatila činjenicu da su čak i određene buržoaske frakcije i drugi slojevi izražavali spremnost da učestvuju u političkom životu ustanka i da se okupe u najširem narodnom frontu. Komunistička partija nije zazirala od te širine, nego ju je iskreno i otvoreno zagovarala.

KPJ NIJE PRIHVATILA NIČIJE RECEPTE

Vođenje vojnih akcija protiv okupatora i njihovih pomagača neki autori suprotstavljaju izgradnji i učvršćenju organizacija Komunističke partije i SKOJ-a, odnosno stvaranju antifašističkih organizacija u samim jedinicama, »dokazujući« da je to samo po sebi značilo sektaštvo i narušavanje osnovne platforme narodnooslobodilačke borbe. Komunistička partija Jugoslavije nije mogla prihvatiti recepte, sugestije, niti postupke drugih komunističkih partija kada je u pitanju bila naša narodnooslobodilačka borba. Neke sugestije su se poklapale i s linijom koja ne priznaje čak ni legalnost Komunističke partije Jugoslavije, a u našim uslovima su direktno navodile na kapitulantstvo. Komunistička partija Jugoslavije je uspjela da organizuje ustanak stoga što se pojavila kao ozbiljna snaga koja je ponudila efikasnu organizaciju narodnooslobodilačke borbe, a sebe kao kičmu te borbe, kao snaga koja je jedina mogla doprinijeti jedinstvu te borbe jer je bila jedina jugoslovenska politička organizacija koju okupacija nije mogla uništiti. Zato je i uspjela.

U cjelini gledano, KPJ nije činila posebne napore da »ovlada ustaničkom masom«, ona ih je jednostavno dizala na ustanak, i to svuda, bilo da je riječ o seljaštvu ili drugim društvenim slojevima. Ona je, na primjer, i seljaštvu prišla nedogmatski, a da je slušala recepte sa strane, ona pogotovo seljaštvu ne bi prišla na originalan način. Razvijajući svoj koncept, Partija je originalno i samostalno gledala i na druge slojeve, tražeći među njima prave saveznike radničkoj klasi i oslonac svojoj politici i narodnooslobodilačkoj borbi.

NEMINOVNOST SUKOBA SA KOMINTERNOM

Kao što je poznato, Komunistička partija Jugoslavije je i ranije imala sukobe sa Kominternom, a ti sukobi su je u vrijeme rata primoravali da neke zadatke taktički privremeno odgađa. Tako je bilo, na primjer, sa Prvim zasjedanjem AVNOJ-a. Nešto od onog što je trebalo, dakle, baš u tom vremenu na političkom planu ostvariti bilo je za trenutak odgođeno, uz obavljanje samo dijela zadataka. Odlagane su i neke druge akcije koje je Komunistička partija Jugoslavije takođe već tada imala u vidu. Ali, to ne daje za pravo današnjim kritičarima narodnooslobodilačke borbe da našu taktiku tumače tako kao da je Komunistička partija mijenjala svoju cjelokupnu politiku, jer je, navodno, njena »dotadašnja politika« bila nepravilna. Komunistička partija Jugoslavije nije mijenjala svoju politiku, već je — u situacijama kada se sa strane insistiralo »argumentima« da bi izvjesne odluke AVNOJ-a mogle nanijeti teš-

koće Sovjetskom Savezu i cijeloj antihitlerovskoj koaliciji — planirane odluke samo za trenutak odlagala, činila jedino neke neznatne ustupke kojima sam revolucionarni proces uopšte nije osporavan niti usporavan. Kominterna i Staljin u to vrijeme, na primjer, nisu prihvatili da potpišemo apel narodima svijeta na ustanak, iako su ga sami sugerisali. Ali, KPJ zbog toga ne samo da nije mijenjala svoju politiku, već se nije htjela odricati ni sebe. Da smo se odricali sebe, doživjeli bismo zapravo slom poput nekih drugih komunističkih partija i narodnooslobodilačkih pokreta. Za interese suprotstavljene našim narodima, makar ih zagovarala Kominterna, ni tada ni docnije nismo htjeli žrtvovati ni našu Revoluciju ni naše interese, ali smo tražili i nalazili načine da se ti naši interesi ne sukobe sa cjelinom antifašističke borbe, već da njihovo ostvarivanje oblikujemo kao direktan doprinos pobjedi antifašističke koalicije, pri tome respektujući ulogu koju je u antifašističkoj borbi i koaliciji imao upravo Sovjetski Savez. Zbog toga su mogli istovremeno da nas priznaju i Sovjetski Savez i Amerika i Engleska.

ODNOS PREMA SSSR-u — ODNOS PREMA PRVOJ ZEMLJI SOCIJALIZMA

Mi smo se prema Sovjetskom Savezu odnosili kao prema prvoj zemlji socijalizma, ali smo se odnosili kao samostalan faktor. Sarađujući s njim, smatrali smo da ne treba da gubimo svoju samostalnost i originalnost. Sve drugo — bili smo uvjereni — ne bi bilo u skladu sa našim interesom, ali ni sa interesima antifašističke borbe, jer bi bilo suprotno i našem internacionalizmu. Tako smo postupali i u predratnom vremenu, tako smo postupali 1941, 1943, 1945, 1948. i 1968. godine, tako postupamo i danas.

Sve to ima i svoju genezu i svoj kontinuitet. Kominform je, na primjer, priznavao jedino Crvenu armiju kao garanta i nosioca revolucije. Otuda nije slučajno što u Rezoluciji Informbiroa stoji da je revolucija pobijedila jer je tu pobjedu garantovala Crvena armija. Mi nikada nismo potcjenjivali značaj i ulogu Crvene armije u oslobađanju naroda u borbi protiv fašizma, kao ni objektivnu ulogu SSSR-a u postojećem odnosu snaga, ali nikada nismo prihvatili ni tezu o »uvozu revolucije«, kao što nikada nismo suprotstavljali ni patriotizam u odbrani svoje zemlje i samostalnost u uređivanju naših unutrašnjih društvenih odnosa — značaju internacionalističkih obaveza.

Naši stavovi su uvijek bili jasni i kad je u pitanju Kominterna i njen odnos prema našem oslobodilačkom pokretu. Mi smo je morali ubjeđivati u toku rata, kao što smo morali ubjeđivati i Staljina 1948. godine, ali smo uporedo morali odlučno ići svojim putem, i u tome nema ničeg nejasnog, još manje nerazumljivog. Komunistička partija Jugoslavije je, jednostavno, bila odgovorna radničkoj klasi i narodima Jugoslavije, a ona je tu odgovornost potvrdila i u Revoluciji i nakon njenog oružanog perioda. Zato je naša NOB i Revolucija i mogla biti originalna, samostalna i kreativna, zapravo oblik društveno-istorijskog stvaralaštva koji je odgovarao našoj realnosti. Ona je bila i ostala u dubokom skladu sa interesima naših naroda i narodnosti, kao i sa opštim progresom u svijetu na koji je računala.

REZOLUCIJA INFORMBIROA SUPROTNA JE SUŠTINI NAŠE REVOLUCIJE

Naša istorijska nauka mora do kraja razgolititi sve nenaučne prilaze, jer na našu Revoluciju neki i danas gledaju sa pozicija koje su bile staljinističke, čak sa pozicija profašističke buržoaske petokolonaške propagande koja je ustanak proglašavala varkom komunista, ne i istinskom borbom radnih slojeva da uzmu svoju sudbinu u svoje ruke. Poznato je, isto tako, da je baš Staljin zahtijevao da naš partizanski pokret bude samo vojnička snaga, kojom će se manipulisati sa strane.

Teze sa sličnom osnovom mogu se i danas sresti, a one — dolazeći najčešće iz inostranstva — i danas nailaze na ponekog glasnogovornika u našoj zemlji. Pokušava se, naime, falsifikovati narodnooslobodilačka borba i ne priznavati njena suština, a to je, u stvari, nastojanje da se danas utiče na mijenjanje njene suštine. Ali, nosioci tih nastojanja zaboravljaju da upravo u ime suštine naše Revolucije nismo htjeli priznati ni Rezoluciju Informbiroa, kojom se takođe htjela izmijeniti ta njena suština. Međutim, pošto se suštine ne mogu tako mijenjati, određeni odnos snaga može samo trenutno prouzrokovati da se ponešto ošteti, ali ne i da se istinske vrijednosti kvalitativno promijene.

Originalan i samostalan u izboru vlastitih oslobodilačko-revolucionarnih puteva, naš pokret je ujedno morao biti i smion, a morao je razvijati i etiku koja je obezbjeđivala njegov uspon. Naš pokret je u tome apsolutno uspio i bio je i ostao za sve vrijeme i smion i dosljedan, izgradio je i svoju etiku i svoj politički moral, koji su ga održali kako u predratnim uslovima i u Revoluciji tako i u poslijeratnim sukobljavanjima.

Na sve to se mora gledati kao na cjelinu, iako detalji ne mogu negirati cjelinu. Revolucija se nije mogla razvijati po nekoj zamišljenoj šemi niti je projektovana u zatvorenim kabinetima. Ona je pokrenuta u jednom surovom vremenu i u veoma raznorodnim uslovima egzistencije jugoslovenskih naroda, pa zato nije slučajno što je bilo i grešaka u nekim područjima. Sve je zavisilo i od konkretnih političkih uslova, ali i od društvene strukture i odnosa snaga u određenom trenutku.

ULAZAK SSSR-a U RAT ZNAČIO JE OLAKŠANJE

Često se ponavlja teza da je ulazak SSSR-a u rat bio Komunističkoj partiji signal za dizanje ustanka. U našem slučaju to, međutim, nije tačno. Ulazak SSSR-a u rat predstavljao je i za jugoslovenske komuniste i narode samo jedno olakšanje u iščekivanju i potvrdu uvjerenja da se stanje porobljenosti ne može dugo održati. To je ujedno bilo opravdanje velike vjere u Sovjetski Savez kao prvu zemlju socijalizma, a tu je vjeru Komunistička partija Jugoslavije razvijala još prije rata i njeni dokumenti to najpotpunije potvrđuju. Uostalom, ona je i 1941. godine prije aprilskog sloma tražila savezništvo sa Sovjetskim Savezom. Poziv na ustanak došao je kao plod dugih priprema u pravom momentu.

Kad je riječ o ulasku Sovjetskog Saveza u rat, treba kazati i to da ni za jedan naš narod nisu tradicionalne veze sa slovenskom Rusijom bile presudan momenat, već čvrsta uvjerenost u snagu Sovjetskog Saveza i opredijeljenost za njegova nova socijalna obilježja.

Pobjede Crvene armije pod Moskvom zbilja su unosile polet i jačale uvjerenost u sigurnu pobjedu, iako se nije proricalo kada će do nje doći. Tačno je da je Komunistička partija Jugoslavije uvijek otvarala perspektivu skore pobjede, a ponekad je to, možda, i posebno naglašavano, mada je u partizanskom pokretu postojalo uvjerenje da će borba biti žilava i uporna i da se pobjeda ne može dobiti za mjesec ili dva. Istina, izvjesnih iluzija je u pojedinim krajevima 1941. godine i bilo, zbog duboke vjere u snagu Crvene armije, Sovjetskog Saveza i međunarodnog radničkog pokreta. Neke iluzije su sijane i kasnije na pojedinim područjima s obzirom na mogućnost otvaranja drugog fronta. Međutim, ta i slična vjerovanja bila su rezultat želje da se što prije otvori taj drugi front, pa su i neke mobilizacione parole — inače isticane u svijetu — u pojedinim našim područjima, možda, i pretjerano optimistički shvaćene.

PROTIV SARADNJE SA OKUPATOROM

Sve što se u ratu organizovalo doista ne možemo proglašavati ustankom, jer su, sem narodnooslobodilačkog pokreta, praktično sve druge snage sarađivale sa okupatorom, i to od prvog dana okupacije.

Određeni slojevi buržoazije, s obzirom na to da su svoj jedini izlaz vidjeli u saradnji sa okupatorom, sami su sebe eliminisali iz narodnooslobodilačkog pokreta. Njih nije niko izolovao zato što su uopšte pripadali buržoaziji, nego su se oni sami diskreditovali zbog saradnje sa okupatorom. Komunistička partija je i njih od početka zvala u ustanak i nudila im adekvatno mjesto u njemu, a oni se ni politički ni vojnički nikada nisu niti htjeli niti mogli odvojiti od okupatora. Poznato je da su kvislinzi ostali uz okupatore i 1944. i 1945. godine, iako je nekim kvislinškim komandantima sugerisano iz inostranstva da prekinu sa kolaboracijom.

To je, razumije se, diferenciralo snage među našim narodima, ali ne snage ustanka, već snage još nedovoljno obuhvaćene ustankom, pasivne i one pod uticajem izdaje.

Ni stoga se ne može govoriti o postojanju nekakve ozbiljnije frakcije u narodnooslobodilačkom pokretu, kako to neki kritičari ističu. Postojao je jedinstveni narodnooslobodilački pokret i ustanak sa svojim odnosom prema okupatoru i svemu onom što se svrstalo ili postepeno svrstavalo u njegove redove i snage izdaje koje su se sve potpunije pretvarale u kvislinge i petokolonaše, skidajući na taj način svoj, negdje u početku prikriveni veo.

PREDRATNI DRUŠTVENI SISTEM SE DEFINITIVNO RASPAO

Odbacivanjem svake kolaboracije sa okupatorom odbačeni su i organi vlasti koji su sa njim sarađivali. Razumije se da se nije mogla obnavljati stara vlast. Ako su se narodi Jugoslavije borili za nacionalne slobode, onda sreski načelnik, sigurno, nije mogao biti garant tih sloboda ni u Hrvatskoj, ni u Makedoniji, pa ni bilo gdje drugdje. Stoga je morao svuda biti odbačen i kontinuitet stare vlasti, pogotovo tamo gdje je — kao u Banovini Hrvatskoj, koja je obuhvatala i neke dijelove Bosne i Hercegovine —

stara vlast prenijeta na okupatorsku, odnosno ustašku silu, što je Maček svojom izjavom direktno potvrdio. Bilo je nužno da to sve bude odbačeno da bi ustanak mogao uspjeti jer je i taj kontinuitet postao sastavni dio izdaje.

U suštinu narodnooslobodilačke borbe utkana je realizacija izvjesnih bitnih zahtjeva, među kojima: da Jugoslavija ne može zadržati društveno uređenje od prije rata, da mora biti zajednica nacionalno ravnopravnih naroda i da društveni i socijalni problemi u njoj moraju biti rješavani na način koji znači bitnu negaciju »rješenja« stare Jugoslavije. Na toj liniji Komunistička partija Jugoslavije je nudila saradnju svima, čak i pod uslovom da svako zadrži svoju organizaciju i postojeće formacije. Taj poziv je bio širok, počev od poziva četnicima Draže Mihailovića do stvaranja dobrovoljačkih jedinica, kada su i neki četnički odredi, što je poznato, prišli narodnooslobodilačkom pokretu.

Partizanski pokret i Komunistička partija Jugoslavije nikada nisu donijeli odluku da ne tolerišu druge vojne oslobodilačke organizacije, ali su donijeli odluku da ne tolerišu postojanje oružanih snaga koje sarađuju sa okupatorom i bore se protiv Narodnooslobodilačke vojske. To je bilo i prirodno jer se okupator sve više oslanjao na kvislinge, reakcionarne snage su se u toku narodnooslobodilačkog rata — od ustaša i četnika pa dalje — ujedinjavale kao sluge okupatora i bile su pod direktnim njegovim uticajem i vodstvom. Obimna ratna dokumentacija nedvosmisleno dokazuje i reljefno prikazuje šta ih je i ko ih je sve ujedinjavao. Reakcija se, u stvari, uvijek plašila masa, a ne Komunističke partije uzete izdvojeno. Komunistička partija koja ne bi imala jasan program i koja ne može da mobiliše mase ne bi buržoaziji mnogo ni smetala. Stoga ni Centralni komitet KPJ nikad nije napustio liniju okupljanja najširih masa za borbu protiv okupatora. Partija je morala razgolititi svaku izdaju, pa i izdaju Draže Mihailovića i ostalih kvislinga.

ODNOS PREMA ČETNICIMA Saradnja četnika sa partizanima na nekim područjima, kraće vrijeme u početku ustanka, bila je puko taktiziranje s njihove strane, jer su ih događaji i njihov stvarni odnos prema narodnooslobodilačkoj borbi i najširim narodnim masama izveli na čistinu. Jedan broj četnika doista je bio spreman za borbu protiv okupatora, ali četničko vodstvo nikada nije željelo to da prihvati. Što su na nekim mjestima neke četničke jedinice učestvovale u nekoliko akcija, samo je značilo popuštanje pred unutrašnjim snagama i raspoloženjima u tim jedinicama.

Ne mijenja ništa na stvari ni to što je takav stav četničkih vođa vodio i u konfrontaciju Komunističke partije Jugoslavije sa građanskim političkim vrhovima u zemlji i inostranstvu, koji su i sami, sem nekih iznimki, stajali iza stava četničkih vođa. To nije bio sukob koji je bio motivisan navodnom težnjom Komunističke partije za dominantnim uticajem u ustanku, nego, objektivno, sukob motivisan odnosom prema nacionalnim slobodama, prema izdaji, prema učešću narodnih masa u politici.

Nije tačna ni tvrdnja da je u Hercegovini i drugdje postojao i nekakav četnički oslobodilački pokret. Pojedini četnici i njihovi vrhovi

od početka su išli na saradnju sa okupatorom, čak su, ponekad, i obučavani u okupatorskim garnizonima. U nekim krajevima, štaviše, četnički funkcioneri od početka 1941. godine nisu uopšte uspjeli stvoriti četničke jedinice, nego su u okupatorskim garnizonima i iz tih garnizona stvarali uporišta i zajedno sa okupatorom išli u gušenje NOB i Revolucije. To je bilo tako zbog snage ustanka, jer četničke vođe nisu ni mogle u nekim područjima zadobiti pozicije i stvoriti svoju organizaciju, odnosno zavarati određeni broj ljudi koji je bio voljan da učestvuje u akcijama protiv Narodnooslobodilačke vojske. Za to ima veoma mnogo primjera u cijelom području Bosne i Hercegovine, kao i u cijeloj Jugoslaviji. Istina, našli su se pojedinci koji su sa određenim jedinicama učestvovali u nekoliko akcija, ali to još nije valjan argumenat za nevaljanu tvrdnju da je četnički pokret bio oslobodilački.

Naša Revolucija je bila značajan elemenat antifašističke koalicije. Svi što su sarađivali sa okupatorom, pa, prema tome, i kralj, odnosno njegov ministar Draža Mihailović i njegovo četništvo, bili su pred kraj rata konačno odbačeni, čak i od političara pripadnika iste klase, na primjer, od Čerčila, koji je, bez obzira na to, ostao uporan zagovornik interesa buržoaske klase. U tome i jeste sva širina narodnooslobodilačke borbe, mogućnost i jedna od opravdanosti njene egzistencije.

ČETNICI NISU USTANICI Odgovornost za obračun s četnicima u pojedinim područjima snosili su direktno četnički štabovi, koji su bili zagovornici izdaje i saradnje sa okupatorom. Četnici su nastojali da međusobno budu potpunije povezani, te su ono što se događalo 1941. godine u Srbiji pokušavali da prenose i u druge krajeve, kuda su slali svoje oficire koji su trebali da organizuju nove četničke jedinice. Stoga se i četnička ideologija u tom vremenu manifestovala kao ideologija izdaje, pa se protiv nje moralo boriti.

Kad govore o četnički orijentisanim pojedincima, neki ih nazivaju ustanicima. Međutim, možemo govoriti o pojedinim zavedenim seljacima u četnicima, ali ne i o četnicima kao ustanicima. Nije se moguće oteti utisku da se četnički pokret pokušava prikazati i kao tragedija. Istina je da su se četnici trudili da srpski narod dovedu u tragičan položaj, ali ih je sam srpski narod odbacio, koji je, samim tim, izašao iz izolacije u koju ga je buržoazija dovela 1941. godine u odnosu na druge narode u Jugoslaviji. Četništvo ga je htjelo uvući u nove pokolje izazivajući trajnu tragediju. Međutim, srpski narod je pokazao da se ne opredjeljuje za izdaju i saradnju sa okupatorom, već da prihvata zajedno sa drugim narodima rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta i borbu za Jugoslaviju uređenu na novim osnovama.

Kada govore o Draži Mihailoviću i narodnooslobodilačkom pokretu, taj odnos neki svode na sukob dva partnera. Pri tome čak iznose i tvrdnje kao da je narodnooslobodilački pokret napustio saradnju s četnicima i Dražom Mihailovićem te radikalizirao borbu protiv četnika i svih drugih koji nisu bili u partizanskim ili dobrovoljačkim jedinicama. Na taj način dolazi se do apsurda da se narodnooslobodilački pokret optužuje što su četnici bili izdajnici! Prećutkuje se da je Draža Mihailović od početka sarađivao sa okupatorom i zajedno sa njim planirao akcije za uništenje narodnooslobodilačkog pokreta. On je u određenim

situacijama — na primjer, 1942. godine — u nekim krajevima uspijevao da zadobije izvjesnu podršku, ali ju je vrlo brzo gubio jer se i kod svojih pristalica legitimisao kao saradnik okupatora.

OKUPATOR JE STVARAO KVISLINŠKU VOJSKU

Međutim, narodnooslobodilački pokret nije nikada kvislinge označavao kao svoje glavne protivnike, nego uvijek okupatora. To je bilo doslovno naglašavano. Sve snage koje su kasnije otvoreno sarađivale sa okupatorom u stvari su od početka bile povezane sa Nijemcima ili Italijanima, bilo direktno bilo indirektno — preko kvislinških organizacija, kao, na primjer, četnici Draže Mihailovića preko Nedića. Tumačiti tu kolaboraciju nerazvijenošću buržoazije, njenom pohlepnošću ili njenim neshvatanjem evolucije građanske ili marksističke misli u Evropi, neshvatanjem revolucionarnih kretanja i sličnim zaista je više nego apsurdno. Ne radi se o tome je li buržoazija bila kadra da shvati revoluciju ili ne, nego o tome da je štitila isključivo svoje interese, a ne interese širokih narodnih masa. Štiteći vlastite interese, buržoazija je nalazila spregu sa okupatorom, plašeći se svega što će doći sutra, jer se plašila narodnih masa. Komunistička partija ih je sve zvala pod zastavu narodnooslobodilačke borbe, nudeći svakom da egzistira kao samostalna formacija, ističući da će narod konačno biti taj koji će se opredjeljivati — kada se za to stvore uslovi — za uređenje koje mu bude odgovaralo. Međutim, buržoazija je strahovala upravo od toga.

U ustanku okupatori nisu širili ni pukotine među ustanicima, kako neki tvrde, nego su stvarali svoju vojsku kao antikomunističke odrede koji su se borili protiv partizana ili su ubacivali svoje špijune, koje je narodnooslobodilački pokret, razumije se, morao da kažnjava ako je želio da pobijedi. Ne treba zaboraviti ni na poznatu činjenicu da se pod skute okupatora, odnosno u kvislinške jedinice prelazilo i na signal koji je dolazio od građanskih političara iz emigracije. Tome je doprinosila i snažna antikomunistička propaganda, koja je širena i prije rata, a čiji su odjeci odzvanjali i za vrijeme rata iz emigrantskih vlada. Komunisti su optuživani kao anacionalni, kao rušitelji porodice, morala, kao neki zloćudni tumori na zdravom tijelu naroda koje treba što prije ukloniti. Iz emigracije su stizali apeli da se ide pod skut okupatora, a ne u narodnooslobodilačku borbu. Kraljevske vlade su igrale na dvije karte, pokušavajući da obezbijede povratak na staro: negirale su i blatile narodnooslobodilačku borbu i komuniste, preko kvislinških formacija sarađivale sa okupatorom, a glagoljivošću i lažnim predstavljanjem situacije dodvoravale se saveznicima.

SARADNJA ČETNIKA I USTAŠA

Četničke vođe u Bosni i Hercegovini se nisu ustručavale da otvoreno sarađuju i sa ustašama. Sporazumima koji su sklapani u pojedinim krajevima išli su dotle da su planirali zajedničke akcije i međusobno se ispomagali u oružju i municiji u borbi protiv partizana, a četnici koji su se isticali u tome mogli su da reflektiraju i na ustaške nagrade i odlikovanja!

Izdajničke kolaboracionističke formacije se uopšte ne mogu nazivati ustaničkim pokretima, jer od početka to nisu bile. One su maglovito obećavale ustanak, ali tek »kada za to dođe vrijeme«. Kao što je poznato, rat se završio a za njih to vrijeme nije došlo, kao što nije došlo ni onda kad ih je na ustanak podsticao i sam Čerčil.

Neodrživo je i shvatanje da su četnici uticali na dinamizam ustanka time što su usmjeravali svoje snage na borbu protiv komunista. Neodrživost tog shvatanja proizlazi iz činjenice što se četnici ne mogu vezati za pojam ustanka, budući da nikad nisu bili ustanici, nego kolaboracionisti i kvislinzi od samog početka rata.

Oni koji četnike nazivaju ustanicima šire i teze da su neki ustanici postajali četnici zbog grešaka Partije i klasnog sadržaja njenog narodnooslobodilačkog programa. Po njima, komunisti tobože nisu imali uticaja na narodne mase, iako argumenti govore suprotno. Autori takvih i nekih sličnih teza tvrde da je Partija, navodno, bila izgubila podršku naroda zbog svojih ljevičarskih zastranjivanja, a da su je četnici zadobijali jer su narodu nudili, navodno, jedinu realnu perspektivu — mirno čekanje na rasplet događaja. Takvi čak tvrde da je perspektiva NOB-e bila neizvjesna i pogibeljna, a perspektiva četnika, uz saradnju s okupatorom i drugim kvislinškim formacijama, mir bez žrtava! Ne treba posebno ni isticati u kojoj mjeri je sve to puka konstrukcija, potpuno izvan svega što se u vrijeme rata stvarno zbivalo.

Radikaliziranje borbe protiv četnika je u određenim periodima i područjima značilo borbu za potpuniji uticaj na mase, borbu za jačanje ustanka da bi on mogao cjelokupnom svojom silinom i cjelokupnom svojom širinom da se okrene protiv okupatora. Istina, grešaka i pretjerivanja je bilo, ali je besmisleno tvrditi da se bez njih moglo proći. Uostalom, koja bi to originalna revolucija mogla biti i kakvi bi to ljudi trebalo da budu — od borca do njenog rukovodstva — pa da se ne napravi baš ni jedna greška!

Partizanske jedinice nisu u borbi sa četništvom bile zaokupljene nekakvom apstraktnom čistotom partizanskog pokreta, nego konkretnom žilavom i upornom borbom protiv izdaje i opasnosti koja je prijetila oslobodilačkom pokretu u kraju gdje su se te jedinice borile.

O ORGANIZOVANJU USTANKA

Partija nikada nije računala sa tradicijom i spontanošću kao osnovnim elementima. Kako su nastali ustanci, najbolje govore primjeri u Srbiji, Makedoniji, Vojvodini, Hrvatskoj, Sloveniji i u većim dijelovima Bosne i Hercegovine. Na primjer, u samoj Hercegovini, razlikuje se dizanje ustanka u konjičkom kraju od nastanka ustanka u istočnoj Hercegovini. Ustanak su obično dizale male grupe i zadobijale pozicije koje su se poslije širile. I tamo gdje je došlo do tzv. spontanog ustanka, u tom ustanku bio je niz komunista, simpatizera i ljudi bliskih Partiji. To je ono što je karakteristično i što je osobenost ustanka naroda Jugoslavije.

Teorija da je postojao ustanak prije poziva Komunističke partije i da ga je Komunistička partija kasnije samo iskoristila za oružanu revoluciju u stvari je teorija koja je po »naučnosti« i »dobrim namjerama« na nivou buržoaske i profašističke propagande. Po toj i sličnim

doktrinama, Komunistička partija se infiltrirala i maltene prevarila mase, u prvom redu pobunjene mase, uvukavši ih u ustanak. Prvo je tobože nastao ustanak u kome nije bilo vođa ni organizacije, već je bezmalo sve teklo samo od sebe i navodno je tek kasnije »uskočila« Partija i počela da se bori za prevlast! Kolika je to neistina, najbolje govore podaci o tome ko je sve bio na čelu »spontanog ustanka« tamo gdje je ustanak tako počeo. To su bili, po pravilu, prije svega komunisti ili ljudi povezani sa Partijom i idejno pripremljeni za kontakt sa narodom u toj situaciji. Bilo je, doduše, i primjera da su odlučivale i puke slučajnosti o tome kako će se ko opredijeliti — za izdaju ili za partizane, ali u najvećem broju slučajeva opredjeljenje je zavisilo od uticaja Partije, njene snage i svijesti pojedinih ljudi blisko vezanih za politiku KPJ.

O »KRIZI« USTANKA Ne možemo se složiti ni sa autorima koji govore o »krizi« narodnooslobodilačkog pokreta u pojedinim periodima, na primjer: 1941. i početkom 1942. godine. Prije svega, to je bila, da se poslužimo njihovim terminom, »kriza« samo u pojedinim rejonima ili krajevima, ali te krize u cjelini nije bilo. S druge strane, to nije bila kriza povjerenja najširih narodnih slojeva, nego »kriza« u obliku privremenog prestanka borbi na određenom području, ali je i u takvim slučajevima glavnina kadrova i snaga ostajala sačuvana. Otuda se ne može govoriti ni o krizi narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini ni u Jugoslaviji, jer se pri tome, u stvari, istržu samo pojedini elementi za trenutak iz cjeline, pri čemu se u Bosni i Hercegovini, na primjer, zanemaruje ustanak u Krajini, gdje je on bio veoma razvijen baš u tom vremenu, kao što se zanemaruje snažan ustanak i u drugim dijelovima zemlje. Osim toga, ne mogu se događaji iz 1942. posmatrati izolovano od razvoja u 1943. godini, kada je došlo do naglog narastanja ustanka. Oni koji raspredaju o »krizi« ustanka u Bosni i Hercegovini namjerno izostavljaju da govore o Bosanskoj krajini, gdje je ustanak bio i masovan, i širok i svestran, i u tom vremenu i kasnije. Oni tvrde da je do »krize«, navodno, došlo usljed mijenjanja politike Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba, mada je to apsolutna neistina, pa stoga i tragaju za istrgnutim dijelovima, a ne analiziraju cjelinu. No, to je ujedno i stvar slabosti takvog metoda, što ga kvalifikuje bitno nenaučnim.

Lijevo skretanje, tzv. »crveni teror« i slično ne mogu se ni u jednom periodu vezati za liniju Partije ni za njene navodne zaokrete, o kojima neki pokušavaju neuvjerljivo da govore, ukazujući na pojedine, ipak samo izolovane slučajeve.

Pojedine dijelove pokreta i istupe pojedinaca nije korektno poistovjećivati sa politikom Partije. Takvi su po svojoj odanosti i privrženosti bili za borbu Komunističke partije, ali njenu liniju i svu njenu složenost nisu razumjeli u određenim situacijama. To utoliko prije što su veze bile dosta teške i što je naše iskustvo — s obzirom na uslove u kojima je pokret djelovao prije rata — ipak za takve prilike bilo relativno malo. Moralo se snalaziti u svim mogućim situacijama, pa su i greške bile ne samo moguće, nego i neminovne. Sklonost ljevičarenju postojala je, uostalom, u svakoj komunističkoj partiji, osobito u onim njihovim dijelovima gdje je za to bilo i socijalnih pretpostavki.

»SUDBINU U SVOJE RUKE« ZNAČILO JE AKTIVIZACIJU MASA

Parola Partije da narod kroz borbu za nacionalno oslobođenje treba da uzima sudbinu u svoje ruke u stvari je teza o aktivnosti masa u borbi za nacionalnu slobodu, koja nije značila da i oblik političke vladavine mora a priori biti promijenjen. Otud ni borba Komunističke partije da ovlada masama ne znači nikakav zaokret u lijevo niti je to elemenat krize ustanka u određenim periodima, već prilagođavanje konkretnim situacijama na određenim područjima, na primjer, i u istočnoj Bosni, o kojoj takođe neki autori u tom smislu iscrpno pišu.

Isto tako, ni pozivanje i nastojanje da više radnika dođe u partizane nije značilo narušavanje socijalne i klasne širine ustanka, nego garanciju da će jedinice biti čvršće i stabilnije, a pojedine nacije aktivnije mobilisane, jer se pretežan dio stanovništva sa nekih područja nalazio u gradovima u koje su migrirali i mnogi sa sela.

NE KRIZA USTANKA, VEĆ OFANZIVA OKUPATORA

Poslije svih tih post festum oglašenih »kriza« Partija u Jugoslaviji nije bila malobrojnija. Šire i u cjelini posmatrano, ustaničke mase nisu se odvajale od KPJ, pa ni partizana nije bilo manje. Naprotiv, poslije tih navodnih »kriza« narodnooslobodilački pokret je u Jugoslaviji bivao sve masovniji i sve čvršći, jer je, poslije svih tih »kriza«, pa i napuštanja određenih područja od strane partizana, stanovništvo zapravo u ogromnoj većini ostalo na strani narodnooslobodilačkog pokreta. Nazivati to krizom i povezivati to sa stavom KPJ, te »dokazivati« da je ona mijenjala politiku i time izazvala krizu, samo je napad na Revoluciju, na Komunističku partiju Jugoslavije, na njen autoritet.

Aspekti ustanka i teškoće pokreta u pojedinim našim područjima imali su, svakako, brojne uzroke, počev od vlastitih grešaka do objektivnih uslova, uključujući snage okupatora. Okupator se od prvog dana brižljivo organizovao i zato ta stanja ne možemo ni nazivati krizama, nego teškoćama pokreta u pojedinim područjima. Uostalom, zar se može i zamisliti neka revolucija koja je u usponu baš na svakom području koje je obuhvatila?

Otuda je neprihvatljivo nazivati krizom i provale ustaških i fašističkih obavještajnih službi u nekim organizacijama. I u tome se pokušava tražiti razlog navodnoj promjeni političkog kursa Komunističke partije, samo da bi se ona optužila i za teškoće nastale u pojedinim dijelovima, pri čemu se zanemaruje aktivnost okupatora i njegovih kvislinga. Uostalom, zaista je besmisleno tvrditi da bi bolja politika Partije obezbijedila narodnooslobodilačkom pokretu da u Revoluciji stalno drži svaku teritoriju koju je oslobodio.

U kom periodu je bila najniža tačka ustanka u Bosni i Hercegovini — teško da može biti predmet rasprave! Ali, svakako, sredina 1942. godine je, u cjelini gledano, značila odlučnu bitku i široku mobilizaciju masa u ustanku, potpunije razumijevanje linije, ne samo zbog jačanja ustanka u Krajini, nego i zbog dejstva brigada koje su se trenutno povukle sa određenih područja.

Živojin Rakočević

Udruženi rad

Izraz, sprega reči: »udruženi rad« široko je rasprostranjen i odomaćen u našoj političkoj praksi. Povremeno i ponegde i s još jednim pridevom ili prilogom: samoupravni, samoupravno; dakle, susrećemo ga i u ovom obliku: »samoupravno udruženi rad«. I to ne slučajno!

Udruživanje (društvena, tj. ekonomsko-politička integracija) rada u velikom društvenom reprodukcionom procesu; prvenstveno, u oblasti materijalne proizvodnje, prevazilazi ranije istorijske oblike i odnose razdvojenosti neposrednih proizvođača od materijalnih uslova njihovog rada (sredstava za proizvodnju) samo pod ovim neizostavnim uslovom: inicijativa i praktični koraci u smislu tog i takvog udruživanja proizvodnih radnika (njihove »društvene integracije«) treba da poteknu »odozdo«; sa bezbrojnih tačaka do tad »razmrvljenog« i potpuno otuđenog rada. Inače, u suprotnom, niti bi se moglo govoriti o prevazilaženju »razmrvljenog« i rutinskog individualnog rada i o razotuđenju, tj. ekonomskom i političkom oslobađanju rada (u smislu ukidanja p r i v a t n o g rada; dakle, poništavanja »klasičnih« i državno-najamnih odnosa), niti bi se u praksi moglo ići u pravcu svojevrsne obnove i razvijanja plastičnog i sve potpunijeg i svestranijeg individualiteta, tj. razvijanja takvog društvenog individuuma kakav je postojao u starogrčkom polisu (samo tu i z v a n materijalne proizvodnje ili izvan oblasti proizvodnog rada) i u smislu humanističkih i naučnih vizija slobodne asocijacije rada socijalista utopista i Karla Marksa.

Taj veliki, zamršeni i bitno protivurečan istorijski prelaz, prevazilaženje, kvalitativni skok, zahteva, međutim, kako n o v u tehnologiju, tj. relativno razvijene materijalne proizvodne snage rada i društvenu organizaciju proizvodnje, tako i dosledno vladanje ukupnom društvenom reprodukcijom, pomoću nauke, tj. posredstvom odgovarajućih metoda i tehnika planiranja, a u funkciji udruženog rada.

Ako se odgovarajućom naučnom formulacijom, tj. razvijenim pojmom o udruženom radu uspe da otkrije, »fiksira« i protumači ta njegova opšta unutrašnja protivurečnost i zakonitost kretanja, onda će i njegove »specifičnosti« (u smislu: samoupravljanje, tj. udruživanje rada u Jugoslaviji, Peruu, Alžiru itd.) biti relativno lako shvaćene i protumačene. A u okviru tih specifičnosti i mesto i uloga tzv. subjektivnog faktora (naučnih saznanja, ideologije, političkih organizacija, državne političke vlasti itd).

ODNOSI PROIZVODNJE

Sažimajući napred rečeno, opšta definicija udruženog rada mogla bi ovako da glasi: udruženi rad je *određujući proizvodni odnos*. Naravno, samo u takvom društvu u kojem je *ukinut kapital*, tj. ekonomski i politički razvlašćena buržoazija, i u kojem su državni kapital i tehnokratsko-birokratski centralizam (i njima svojstveni odnosi dominacije, subordinacije i apsolutnog potčinjavanja individua centralnoj državnoj vlasti) definitivno svrgnuti s njihove ranije samostalne i tako reći neprikosnovene egzistencije.

Šta su odnosi proizvodnje i kakva je njihova stvarna uloga u datom društvu i tzv. istorijskom društvenom razvitku?

Skraćeno rečeno, odnosi proizvodnje su stvarni »osnov nužnosti društva« (Hegel); oni su njegova »baza«, infrastruktura ili skrivena »unutrašnja fiziologija« i izvorište različitih ekonomsko-političkih impulsa, protivurečnosti i motiva kretanja date društvene proizvodnje. Ti odnosi imaju i svoje naličje, »drugu stranu medalje«. Posmatrano s naličja, to su o d n o s i r a s p o d e l e, tj. celina odnosa, parametara, instrumenata i kriterijuma posredstvom kojih se raspoređuje ili razdeljuje tečno društveno bogatstvo, dohodak itd., što zakonito uključuje i stratešku raspodelu samih materijalnih uslova proizvodnje i različite položaje živih nosilaca tih odnosa, — različite društvene pozicije tzv. agenata društvene proizvodnje.

Zato su odnosi proizvodnje presudno važan momenat svakog datog istorijskog načina proizvodnje; momenat koji u krajnjoj liniji upravlja i kretanjem odnosâ prometa (razmene) i odnosima potrošnje, iako trpi i njihov povratni uticaj.

U tom svom odlučno važnom određenju: da je produkcioni odnos i strateški momenat raspodele društvenog dohotka i materijalnih proizvodnih snaga rada, udruženi rad je krajnji uzrok ili stvarna polazna tačka procesa obrazovanja tehničko-tehnološke strukture društvene proizvodnje i specifičnog istorijskog načina r a s t a v l j a n j a robne vrednosti, odnosno uređenja i funkcionalizacije robne proizvodnje.

Analogno Marksovom stavu o najamnom radu (preciznije: najamnom radu i kapitalu) kao determinišućem produkcionom odnosu buržoaskog društva i proizvodnom radu kao jedinoj društvenoj sadržini — »čulno natčulnoj supstanci« robne vrednosti, tj. radu *in abstracto,* taj se odnos može ovako formulisati: iako je oblik udruženog rada odlučan po fizionomiju celokupnog procesa socijalističke robne ekonomije i po specifičan način sjedinjavanja naučne i materijalne proizvodnje, nije udruženi rad taj koji određuje, prouzrokuje, stvara robnu vrednost. Isključiva sup-

stanca robne vrednosti jeste ljudski rad uopšte (rad *in abstracto*), tj. pozitivni utrošak ljudske proizvodne energije. A taj rad nije nešto »konačno«, slučajno, prolazno. Naprotiv, proizvodni rad je stvarna mera, univerzalni ekonomski zakon, osnova ukupnog ekonomskog života, u vrlo različitim društveno-ekonomskim formacijama.

Parafrazirajući jednu poznatu Marksovu misao, izrečenu u kontekstu njegove teorijske anticipacije slobodnog udruženja rada, može se reći da će i posle konačnog izumiranja, ukidanja robnog oblika, robno-novčanih odnosa savremenog (relativno) udruženog rada ostati »određenje (robne — prim. Ž. R.) vrednosti predominantno u tome smislu što regulisanje radnog vremena i raspodeljivanje društvenog rada među različite grupe proizvodnje, najzad, knjigovodstvo o tome, postaju važniji no ikada«[1].

Formulisano u negativnom obliku: udruženi rad nije kooperacija ili kooperativni rad u tehničko-organizacionom smislu. Ne radi se, kada je reč o udruženom radu, o jednostavnom »dejstvovanju većeg broja radnika u isto vreme i u istom prostoru; ili, ako se hoće, na istom polju rada« (Marks); dakle, nije reč ni o tzv. sinergetičnom efektu usled zajedničkog delovanja neposrednih proizvođača na neki predmet rada, koji se može izraziti formulom:

$$F_{(xy)} > f_{(x)} + f_{(y)}$$

u kojoj $F_{(xy)}$ označava zajedničko delovanje ili ukupan (kolektivni) proizvodni učinak izvesnog broja ljudi, a $f_{(x)}+f_{(y)}$ računski zbir njihovih individualnih učinaka u slučaju kada rade izdvojeno, nezavisno jedan od drugoga.

Ali, ako se već ponegde i ponekad insistira na tom efektu sadejstvovanja; kolektivnom duhu i potencijama pomenute kooperativnosti, — koji izviru iz »samog društvenog dodira u većini proizvodnih radova« i »naročitog podražaja životnih duhova« (Marks), onda treba reći da je to kod udruženog rada nešto samo po sebi razumljivo i unapred dato. Naime, izvesna »dobra volja — vedrina duha i radost srca« (Marks) jesu tako reći prirodna svojstva načina proizvodnje u kojem društveni individuumi nisu više ekonomsko-politički rastavljeni od materijalnih uslova njihovog rada i u kojem imaju sposobnost i slobodu samoodlučivanja i međusobnog udruživanja i razmene rada, individualnih proizvodnih snaga, talenata i iskustava.

Odnosi najamnog rada i kapitala i državno-najamni odnosi ne poznaju apsolutno te potencije ili svojevrsne »*animal spirits*« udruženog rada, te se zato, kada je reč o upravljanju proizvodnjom, uštedama ili ekonomiji u primenjivanju minulog rada (sredstava za proizvodnju), racionalizatorstvu i novatorstvu i sličnom, oslanjaju na snage izvan radnika, tj. na otuđenu moć kapitala i tehnokratije, tj. na metode prinude, represije, dominacije.

Ovde ne ulazimo u to kako je istorijski nastalo otuđenje rada i razdvojenost živog, neposrednog rada od materijalnih uslova proizvodnog rada (nagomilanog minulog rada i prirodnih potencija-sila proizvodnog

[1] K. Marks, *Kapital*, III, str. 786, istakao Ž. R.

rada). Isto tako, ne ulazimo ovde ni u istorijski razvitak, tj. različite sukcesivno postavljane i ukidane, poništavane egzistencijalne i funkcionalne oblike otuđenog rada. Čim su u praksi dati odnosi kupovine i prodaje radne snage kao robe (specijalne vrste) i plaćanja živog rada od strane države, posredstvom tzv. norma-časa, arbitrarne procene radnog mesta, formalnih kvalifikacija i sličnog, onda to otuđenje i ta razdvojenost apsolutno postoje. Ako se sve to z n a; ne samo apriorno (iz knjiga, pre ili izvan iskustva, prakse), nego i aposteriorno (isposredovano i nepobitno utvrđeno u neposrednoj društvenoj praksi), onda udruživanje rada nije niti danas može biti samo politička lozinka i stvar nekog ličnog izjašnjavanja i opredeljivanja. Udruživanje rada, udruženi rad, jeste društveni odnos proizvodnje (i raspodele), u direktnoj suprotnosti ili kao negacija najamnog rada, odnosa kapitala i državno-najamnih odnosa, i zato nešto objektivno i zakonito dato.

U tom smislu i za naše društvo je aktuelan i relevantan opšti naučni rezultat do kojeg je Marks došao u istraživanju društvenog karaktera i uloge različitih istorijskih proizvodnih odnosa: »U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene, nužne odnose, nezavisne od njihove volje, *odnose proizvodnje,* koji odgovaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Celokupnost tih odnosa proizvodnje sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu osnovu na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svesti. Način proizvodnje materijalnog života uslovljava proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopšte. Ne određuje svest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svest... Nikada neka društvena formacija ne propada pre no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikada novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju pre no što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva.«[2] Okolnost da su u nas obnovljene — ponovo aktuelne diskusije o tome ima li naše društvo; i, uopšte, svako dato društvo u istorijskom prelasku od kapitalizma u socijalizam, svoju vlastitu, originalnu osnovu, »infrastrukturu«, »unutrašnju fiziologiju«, tj. vlastite produkcione odnose u procesu nastajanja, razvitka, jeste osnovni razlog što ovaj toliko puta citiran (i različito tumačen) opšti rezultat Marksovih istraživanja ovde i sami navodimo. U daljem toku analize to će biti iscrpnije razjašnjeno.

ODNOSI RASPODELE KAO DRUGA STRANA ILI NALIČJE ODNOSA PROIZVODNJE

U praksi se, međutim, ne može ostati pri indiferentnoj ili krutoj razdvojenosti rada i materijalnih uslova proizvodnog rada. Ta se odvojenost »ukida« tako što najamni radnik prodaje svoju radnu snagu kapitalisti za izvesnu količinu novca, koja na taj način postaje promenljivi deo predujmljene i proizvodno funkcionišuće kapital-vrednosti; čisto potencijalno i kao neizostavan uslov da kapitalisti stvarno pripadne proizvodno funkcionisanje radne snage, tj. višak rada preko granice one kritične

[2] K. Marks, Predgovor za *Prilog kritici političke ekonomije.*

mase rada koja je potrebna za reprodukciju radnikove radne snage i koja je samo ekvivalent »cene rada«, najamnine.

Naravno, to »ukidanje« razdvojenosti i tuđinštine samo je uslovno, privremeno i prividno, jer je to »ukidanje« protivurečnosti najamnog rada i kapitala u stvarnim i normativnim granicama kapitalističke proizvodnje; i zato nužno »protivurečnost koja sama sebe poništava« (Hegel).

U sistemu državno-najamnih odnosa postoji privid trajne povezanosti neposrednih proizvođača i sredstava za proizvodnju (u kvazidruštvenoj ili socijalističkoj svojini, tj. u *državnoj* svojini), ali zato ne postoji sloboda individualnog izbora zanimanja i radnog mesta, bez tutorstva države, niti ekonomsko utvrđivanje »cene rada«, odnosno individualnih kvota učešća u raspodeli ostvarenog dohotka. Dužinu radnog vremena, kao i njegovu raspodelu na potreban rad i višak rada, utvrđuje samostalno država, uz oslonac na vlastitu tehnokratiju u svojim biroima i privrednim preduzećima.

Udruživanje rada teži da poništi i same te privide, sušte iracionalnosti, odnosno da prevlada stvarne ograničenosti, prepreke i nedoslednosti u povezivanju živog i minulog rada. I to, u početku, određenim promenama, »korekcijama« u raspodeli, saodlučivanjem i učešćem radnika u kontroli i upravljanju proizvodnim i ekonomskim procesima, da bi najzad bile postavljene i dalekosežne pretenzije u pogledu vladanja i kontrole udruženih radnika nad celokupnim društvenim reprodukcionim procesom (tehnološkim i ekonomsko-finansijskim, u isto vreme), što, nužno, uključuje i odgovarajuće funkcije i metode prilikom utvrđivanja obima i raspodele tzv. viška rada.

Tako shvaćeni, »odnosi raspodele su bitno identični sa odnosima proizvodnje«; oni su njihovo naličje, »tako da jedni i drugi nose isti istorijski prolazan karakter« (Marks).

Kritička primedba da se u praksi »previše bavimo pitanjima raspodele«, a nedovoljno i čak nedopustivo malo uzrocima i praktičnim načinom da se poveća društveno bogatstvo, ostvari stalan rast dohotka, ima zato samo relativan i uslovan značaj. Pravo je pitanje k a k o se bavimo tim pitanjima, a ne koliko vremena posvećujemo i energije trošimo da bismo došli do valjanih rešenja u toj objektivno najosetljivijoj i najzamršenijoj oblasti društvenog života. Jer, i kada se — u funkciji udruživanja rada — bavimo r a s p o d e l o m, tj. nastojimo da pronađemo i primenimo prave parametre i kriterijume u raspodeli dohotka i ukupno raspoloživog društvenog fonda rada, to činimo i s obzirom na proizvodnju i specifične metode proizvodnje vrednosti, ekonomije rada, produktivnosti rada; i, specijalno, s obzirom na naučno-tehnološki progres, uključivanje u svetsku podelu rada i slično. U protivnom, bila bi to jalova i iluzorna rabota da se »strogo pod konac« i u skladu s »osveštanim« načelima »večite pravde« raspodeli »nacionalni kolač«, pa makar to bila jednakost u opštoj društvenoj bedi i materijalnom siromaštvu.

Specifičan način proizvodnje danas još samo relativno udruženog rada pretpostavlja takav društveni oblik materijalnih uslova proizvodnog rada koji tako reći automatski isključuje njihovu ekonomsku osamostaljenost, otuđenost i nadmoć u odnosu na živi rad. I sam način na koji radnik — nosilac živog ili neposrednog (aktuelnog) rada — ostvaruje »kontakt«, vezu s »vlastitim« minulim radom materijalizovanim u društvenim sredstvima za proizvodnju; i to upravo posredstvom odnosa raspodele i nje-

govog relativno samostalnog utvrđivanja parametara i kriterijuma tzv. interne raspodele (u bazičnim organizacijama udruženog rada i reproduktivnim preduzećima), svedoči o tome da radnik prisvaja ne više po osnovu manje ili veće vrednosti njegove radne snage, tj. ne u korelaciji s masom minulog rada sadržanog u njegovoj radnoj snazi kao *društveno* proizvedenoj snazi, nego po osnovu efektivno uloženog rada u neposrednoj proizvodnji, tj. prema ekstenzivnoj i intenzivnoj veličini rada, odnosno datom stepenu složenosti živog rada.

U tom smislu oba ta momenta ekonomskog udruživanja rada uzajamno se dopunjuju i prožimaju.

Ako način proizvodnje (relativno) udruženog rada pretpostavlja takve društvene oblike sredstava za proizvodnju i radne snage, on te oblike stalno i reprodukuje. I taj oblik društvene proizvodnje »ne proizvodi samo materijalne proizvode, nego stalno reprodukuje odnose proizvodnje u kojima se oni proizvode, a s time i odgovarajuće odnose raspodele« (Marks).

Imajući u vidu istorijske okolnosti pod kojima se razvija način proizvodnje relativno udruženog rada; kao i neporecivu činjenicu da njegov danas pretežno lokalni karakter ili ograničen empirijski obim još ne dopušta ozbiljnija uopštavanja i *samokritiku*, rečeni odnosi raspodele uključuju — pored »različitih naslova na onaj deo proizvoda koji ide u individualnu potrošnju« (Marks) — i nejednaku raspodelu društvenih sredstava za proizvodnju između različitih radnih kolektiva. A te okolnosti i činjenice ukazuju i na stvarnu ekonomsku neravnopravnost neposrednih proizvođača i ostalih radnih ljudi, kako »u startu« tako i, naročito, prilikom prisvajanja tzv. rezultata rada, u kojima se danas nužno mogu naći i elementi prisvajanja tuđeg rada, tzv. ekstradohodak, renta i slično. Otuda je u nas sfera raspodele dohotka neuporedivo složenija i bremenitija različitim protivurečnostima i sukobima interesa nego što je to Marks mogao da pretpostavi u svojim vizijama ili naučnim predviđanjima raspodele prema radu. (U tom pogledu, ako se hoće ili teži tome da se uporede apriorna shvatanja raspodele u socijalizmu i novija stvarna društvena iskustva i saznanja na tom planu, nije dovoljna samo Marksova *Kritika Gotskog programa*. Poznato je, Marks je ta i takva svoja predviđanja i vizije rasuo po celom svom naučnom opusu; naročito, u poslednjim poglavljima trećeg toma *Kapitala* i u velikom odeljku posvećenom problemu društvene reprodukcije.)

Zbog svega toga, društvena praksa u kojoj se utvrđuju kriterijumi i merila tzv. unutrašnje raspodele dohotka ima tu dodatnu »komplikaciju« u nejednakim materijalnim osnovama rada i specifičnih društvenih funkcija koje vrše radni kolektivi u industriji, transportu, proizvodnji i distribuciji energije, unutrašnjem i spoljnom robno-novčanom prometu itd., i koja prividno dolazi »spolja«, a u stvari je granica do koje je danas dospelo udruživanje rada u našem društvu. Ta ekonomsko-politička granica nije nešto apsolutno i neprobojno. Kao i svaka druga granica, ona je tu data da bi bila provaljena, praktično savladana.

Iako pomenuta »komplikacija« ili modifikacija raspodele prema radu izvire iz samog središta, »unutrašnje fiziologije« r o b n e ekonomije relativno udruženog rada, tj. usled stvarne istorijske ograničenosti ili nezrelosti tog kvalitativno novog društvenog oblika, već sada se u pogledu one unutrašnje raspodele može s naglaskom reći ovo: u datom načinu i obli-

cima raspodele čvornu tačku sačinjavaju tzv. kriterijumi, merila i instrumenti pomoću kojih se utvrđuju kvote, razlomci ili naslovi na deo kolektivno ostvarenog (i tržišnim putem realizovanog) dohotka koji, kao bruto i neto dohodak, treba da pripadne pojedinačnom radniku.

S obzirom na stvarne okolnosti i momente tzv. tržišne valorizacije rada (uključujući tu i veoma složeno i protivurečno posredovanje svetskog tržišta), na jednoj strani, i unutrašnju zakonitost — tendenciju raspodele prema radu, na drugoj, utvrđivanje pomenutih merila (kvalitativno i količinski) veoma je težak i složen društveni posao. Ta delatnost, međutim, može kao funkcija pripasti jedino radniku kao već relativno udruženom radniku. To je, rečeno Hegelovim rečima, »viša vrsta njegove društvene supstancije« koja uključuje delatnost stvaranja novih društvenih odnosa, energiju i čovekov *actus* uopšte. I zato se ta delatnost — funkcija ne može niti sme otuđiti, »preneti« na za to specijalizovane »stručnjake« ili posebne agente društvene proizvodnje; npr., na profesionalne upravljače, ekonomiste, pravnike itd. To jeste i mora trajno ostati u kategoriji »neotuđivih prava radnika«, i novim Ustavom utvrđenih i zagarantovanih.

MARKSOVO SHVATANJE SLOBODNE ASOCIJACIJE RADA

Marks nije »pisao recepte za prčvarnicu budućnosti«, nije »svirao muziku budućnosti« niti je ikad »izgradio socijalistički sistem«. O tome svedoče njegove usputne kritike Ogista Konta i kritičke marginalije na knjigu Adolfa Wagnera (napisane 1879 — 1880), u kojoj je ovaj tvrdio da Marksova teorija vrednosti sačinjava »ugaoni kamen njegovog socijalističkog sistema«. »Pošto (kako) ja, kaže Marks u tim svojim opaskama, nikada nisam izgradio »socijalistički sistem«, to je samo fantazija Wagnera, Schäfflea i njima sličnih.« Taj Marksov izričan stav proti naučnog apriorizma i »konstruisanja društvenih sistema iz glave« provlači se prećutno kroz celokupno njegovo naučno delo.

Ono što možemo naći ili otkriti u Marksovim naučnim raspravama i u prepisci s Engelsom i ostalim partijskim drugovima i prijateljima jesu brojna kritička ukazivanja na stvarno postojeće pretpostavke i kritične tačke prelaza iz kapitalizma u socijalizam i dalje u komunističko društvo. U tom i takvom kontekstu date su i izvesne naučne anticipacije ili predviđanja raspodele u socijalističkom društvu, vizija tzv. antiraspodele ili slobodnog prisvajanja »prema svestranim istinskim ljudskim potrebama« slobodno udruženih radnika, razmišljanja o društvenoj proizvodnji »kontrolisanoj društvenim predviđanjem« (= planiranjem) i slično. I to uvek i zato da se produbljenije i svestranije prikaže istorijski p r o l a z a n karakter kapitalizma i ukaže na stvarne uzroke, »mehanizme«, načine i oblike njegovog raspadanja i »nadomeštanja« istinski novim i višim društvenim oblicima.

Ilustrativne su sledeće Marksove misli, naučne refleksije i predviđanja:

»Naposletku, predstavimo sebi, promene radi, udruženje slobodnih ljudi koji rade društvenim sredstvima za proizvodnju i svoje mnogobrojne individualne radne snage samosvesno troše kao jednu društvenu radnu snagu. Sve odredbe Robinzonova rada ovde se ponavljaju, samo što su

društvene umesto individualne... Celokupan proizvod udruženja društven je proizvod. Jedan deo toga proizvoda služi opet kao sredstvo za proizvodnju. On ostaje društven. Ali drugi deo troše članovi udruženja kao životne namirnice. Toga radi mora se razdeliti među njih. Način ove raspodele menjaće se prema posebnoj vrsti samog organizma društvene proizvodnje i prema odgovarajućoj visini istorijskog razvitka proizvođača.« I dalje, u tom kontrapunktu slobodne asocijacije rada i različitih istorijskih oblika robne proizvodnje: »Obličje procesa društvenog života, tj. procesa materijalne proizvodnje, skinuće sa sebe mistični magleni veo (strešće sa sebe te »tvrde srasline predstava« i fetišizam vezane za robno-novčane odnose — prim. Ž. R.) samo kad kao proizvod slobodno udruženih ljudi bude stajao pod njihovom svesnom planskom kontrolom. Ali ovo zahteva takvu materijalnu osnovicu društva ili takav niz materijalnih uslova egzistencije koji su i sami opet samonikao proizvod duge i bolne istorije razvitka.«[3]

»Pri društvenoj proizvodnji otpada novčani kapital. Društveno raspodeljuje radnu snagu i sredstva za proizvodnju na razne poslovne grane. Što se mene tiče mogu proizvođači dobijati papirne uputnice na koje će iz društvenih rezervi potrošnje izvlačiti neku količinu koja odgovara njihovom radnom vremenu. Te uputnice nisu novac. One ne cirkulišu.«[4]

»Carstvo slobode počinje u stvari tek tamo gde prestaje rad koji je određen nevoljom i spoljašnjom svrsishodnošću; po prirodi stvari, ono dakle leži sa one strane oblasti same materijalne proizvodnje... Sloboda se u ovoj oblasti (u procesu materijalne proizvodnje — prim. Ž. R.) može sastojati samo u tome da udruženi čovek, udruženi proizvođači, racionalno urede ovaj svoj promet materije sa prirodom, da ga dovedu pod svoju *zajedničku kontrolu,* umesto da on njima gospodari kao neka slepa sila; da ga vrše s najmanjim utroškom snage i pod uslovima koji su *najdostojniji i najadekvatniji njihovoj ljudskoj prirodi.*«[5]

A sad o kritičnim tačkama ili momentima prelaska u viši društveni oblik:

»Naposletku, ne podleže sumnji da će kreditni sistem poslužiti kao moćna poluga za vreme prelaska iz kapitalističkog načina proizvodnje u način proizvodnje udruženog rada; ali ipak samo kao *jedan elemenat* u vezi s drugim *velikim organskim prevratima samog načina proizvodnje.*«[6] I to prvenstveno zato što kredit — kreditni sistem igra višestruku ulogu u procesu centralizacije novčanih kapitala i dohodaka, prenosu i centralizaciji privatne svojine na efektnim i robnim berzama, u procesu razvitka akcionarskih društava, smanjivanju čistih prometnih troškova; uopšte, zato što ubrzava realizaciju dohodaka i podstiče kapitaliste na reinvestiranje profita i masovnu proizvodnu potrošnju, tj. sili ih da ubrzavaju razvitak materijalnih proizvodnih snaga i time sam kapitalistički način proizvodnje »tera do najvišeg i poslednjeg mogućeg oblika« (Marks). To Marksovo shvatanje kredita — modernog kreditnog sistema bitno se razlikuje od sensimonističkih shvatanja o relativno »jeftinom« i »mobilizatorskom« kreditu, dijametralno je suprotno Prudonovoj veštačkoj kon-

[3] K. Marks, *Kapital,* I, str. 42-43.
[4] Isto, II, str. 287-288.
[5] Isto, III, str. 756, istakao Ž. R.
[6] Isto, str. 561, *kurziv* — Ž. R.

strukciji »banke radnog novca« i »besplatnog kredita« i ne dâ se izmiriti ni s kasnijim nekritičkim »razradama« Marksovog učenja o tom »najveštačkijem i najizrađenijem proizvodu do kojeg kapitalistički način proizvodnje uopšte dovodi«. Npr., ni sa shvatanjem Rudolfa Hilferdinga (izloženim u njegovom *Finansijskom kapitalu*) da je »kredit u svome savršenom obliku suprotan kapitalizmu«, jer, navodno, predstavlja »organizaciju i kontrolu nasuprot anarhiji«. Po Hilferdingu, kredit čak »proizilazi iz *socijalizma* (!?) koji je *prilagođen* (!?) kapitalističkom društvu, on je lažan, kapitalistički podešen socijalizam«. U tom pogledu nisu ništa verodostojnije ni »razrade« nekih naših ekonomskih pisaca koji kreditu — kreditnom odnosu vade njegovu »privatnu žaoku« — kamatu, tj. koji ponovo reklamiraju tzv. besplatni kredit i zastupaju nekakvu autonomnu i automatsku »kreaciju« — »stvaranje« novca na relaciji bazična organizacija udruženog rada — centralna banka, tako reći izvan doticaja tendencije svetskog novca ili novca svetskog tržišta i unutrašnjih protivurečnosti robne ekonomije relativno udruženog rada, koja, baš s obzirom na prvobitne zakonitosti robne proizvodnje, neizbežni proces udvostručavanja robe u robu i novac (uključujući u to i zakonitosti »apsolutne robe svetskog tržišta« — tendenciju savremenog svetskog novčanog pluraliteta s karakterističnom koegzistencijom i korelacijom stvarnog i kvazi-novca) i vlastite društvene specifičnosti, i sama krije određene »neravnine«, sukobe različitih ekonomskih interesa, stvarne nejednakosti kolektivnih proizvođača i razmenjivača rada i robâ u pogledu njihovog raspolaganja i efektivnog vladanja tehnologijom i materijalnim proizvodnim snagama društvenog rada, pa zato i još neprevladane odnose i elemente ekonomskog monopola, dominacije i tzv. sekundarne eksploatacije rada.

Srazmerno skučena vrednosna (robno-novčana) osnova sadašnje socijalističke proizvodnje, tj. nepostojanje neke dosledne ekonomske veze ili identiteta njenog novca sa stvarnim svetskim novcem (apstrahujući, naravno, sadašnju svetsku monetarnu krizu i tzv. svetski monetarni provizorijum s opštom inkonvertibilnošću valuta, vrtoglavim rastom i velikim kolebanjima valutne »cene« zlata i dr.), lišava ovu proizvodnju prednosti kreditnih operacija, »proizvodne moći kredita« i samog kreditnog novca. Jedan od objektivnih razloga za njen inkonvertibilni novac i kvazi-kredit leži u činjenici da je savremeni svetski novac (dolar, funta sterlinga, »specijalna prava vučenja« Međunarodnog monetarnog fonda itd.) tako reći u apsolutnoj vlasti i funkciji državnog kapitalizma na Zapadu. A to je, možda, i najveći ekonomsko-politički paradoks savremenih međunarodnih ekonomskih odnosa i bitno ograničenje robne ekonomije relativno udruženog rada, socijalističke proizvodnje uopšte.

Iako kapitalistički odnosi proizvodnje nisu udešeni (»komponovani«, »programirani«) »prema potrebama društveno razvijenih ljudi« (Marks), već su konsekvenca apsolutne kapitalističke zakonitosti prisvajanja viška rada, tj. proizvodnje viška vrednosti i pravljenja profita, ipak na izvesnoj tački svoga razvitka kapitalizam »dopušta«; tačnije, biva prinuđen na to, da se stvore specifični prelazni oblici društvenog preduzeća. Ta su preduzeća (različiti oblici akcionarskog društva, industrijske korporacije i dr.) bitan prelazni oblik između klasičnog privatnog preduzeća (koje je egzistiralo na pretpostavkama slobodne konkurencije i »neutralne« uloge države u ekonomskom životu) i savremenih egzistencijalnih i

funkcionalnih oblika ekonomskog udruženja rada, tj. dosledno društvenog preduzeća.

Stvaranje akcionarskih društava (kao bitna konsekvenca razvijenog kreditnog sistema i naučno-tehnološkog razvitka) značilo je »ogromno uvećanje razmera proizvodnje i preduzeća koja su za pojedinačne kapitale bila nemoguća. U isti mah i takva preduzeća koja su ranije bila državna postaju društvena«[7]. Tako je kapital koji, u krajnjem rezultatu analize, počiva na društvenom načinu proizvodnje i društvenoj koncentraciji sredstava za proizvodnju i radnih snaga dobio u akcionarskim društvima »direktno oblik društvenog kapitala (kapitala direktno udruženih individuuma) u suprotnosti prema privatnom kapitalu«. »To je, zaključuje Marks, ukidanje kapitala kao privatne svojine u okviru granica samog kapitalističkog načina proizvodnje«.

»U akcionarskim društvima funkcija je rastavljena od svojine na kapitalu, pa je dakle i rad potpuno rastavljen od svojine na sredstvima za proizvodnju i na višku rada. Ovaj rezultat najvišeg razvitka kapitalističke proizvodnje predstavlja *nužnu prolaznu tačku za ponovno pretvaranje kapitala u svojinu proizvođača, ali ne više kao privatnu svojinu izdvojenih proizvođača, nego kao svojinu njih kao udruženih, kao neposredno društvenu svojinu.*«[8]

Stvaranje i razvitak akcionarskih društava, a kasnije i trustova, multikoncerna, transnacionalnih industrijskih korporacija itd., kao i razvijanje i usavršavanje novčano-kreditnih sistema, efektnih i robnih berzi, specijalizovanih, univerzalnih i centralnih (tzv. nacionalnih) banaka i velikih svetskih novčanih tržišta, jesu svojevrstan pluralitet rečenih kritičnih tačaka prelaza, tj. postepena negacija ili »ukidanje kapitalističkog načina proizvodnje u okviru samog kapitalističkog načina proizvodnje, a stoga protivurečnost koja sama sebe ukida« (Marks).

I mnogo pre nego što je uspeo da dođe do ove genijalne skice i metodskog postavljanja problema asocijacije kapitala i kritičnih tačaka prelaska u način proizvodnje udruženog rada Marks je bio sasvim blizu toga da taj problem tačno postavi i reši. U pismu Engelsu od 2. aprila 1858. godine on, između ostalog, kaže: »c) Kredit gde se kapital naspram pojedinim kapitalima pojavljuje kao opšti element. d) Akcijski kapital kao nasavršeniji oblik, (prelaz u komunizam) zajedno sa svim svojim protivurečnostima«. Slično i u *Grundrisse*... (napisanim 1857. i 1858. godine); samo što u toj voluminoznoj pripremnoj raspravi za *Kapital* trezveno kritički razmatra i opovrgava različite kvazisocijalističke projekte za novčane reforme i reforme berze, banke itd., i stavlja tako reći apsolutni naglasak na same naučno-tehničke i materijalne pretpostavke ukidanja kapitala i postavljanja »slobodne razmene (rada, snaga, delatnosti — prim. Ž. R.) individua udruženih na osnovu zajedničkog prisvajanja i kontrolisanja sredstava proizvodnje«[9].

---

[7] Isto, str. 392.

[8] Isto, str. 399, *kurziv* — Ž R.

[9] *Grundrisse*..., str. 76. — Marks tu kritikuje i odbacuje kako »neukusnosti ekonomskih harmoničara« (buržoaskih vulgarnih ekonomista), koji nasuprot najrazvijenijim i najotuđenijim oblicima i odnosima kapitalističke proizvodnje (berzanskim diferencijalnim poslovima, špekulaciji, tzv. proizvodnoj moći kredita, novčanim i stvarnim krizama hiperprodukcije itd.) ističu najpovršniji i najapstraktniji stav o kapitalu i robnoj proizvodnji uopšte kao svoju is-

UDRUŽIVANJE RADA I PRVOBITNI ZAKONI ROBNE PROIZVODNJE; RELATIVNO UDRUŽENI RAD[10]

Teorijski sistem i škola Davida Rikarda (inače, zenitna tačka do koje je dospela klasična politička ekonomija) raspali su se i zbog jedne metodološke slabosti, nasleđene od Adama Smita. Reč je o netačnom razlikovanju robne vrednosti koju stvara rad i »vrednosti« ili »cene« neposrednog (živog) rada u njegovom klasno-istorijskom određenju najamnog rada.

Na Rikardovu primedbu Adamu Smitu, da »količina rada koja se troši na proizvodnju neke robe i količina rada (živog rada najamnih radnika — prim. Ž. R.) koja se tom robom može kupiti« nisu jednake ekonomske veličine, Marks daje vlastitu interpretaciju Smitovog stava i kritiku tog *quid pro quoa* kod oba ova velika ekonomska mislioca. »A. Smith nigde ne tvrdi »da su to dva izraza istog značenja«. On obrnuto kaže: Pošto u kapitalističkoj proizvodnji radnikova najamnina nije više jednaka s njegovim proizvodom, pošto su, dakle, količina rada koju neka roba staje i količina robe koju radnik tim radom može kupiti — dve različne stvari, to upravo s toga razloga relativna količina rada koja je u robama sadržana prestaje da određuje njenu vrednost, ona

---

tinu, tako i »neukusnost« prudonista i sličnih socijalista, koji ovoj razmeni ekvivalenata (ili pretpostavljajući ih kao takve) odgovarajuće ideje jednakosti itd. protivstavljaju nejednakosti itd., do koje ova razmena dovodi ili iz nje proizilazi. Kao zakon prisvajanja u ovoj oblasti javlja se prisvajanje posredstvom rada i razmenom ekvivalenata, tako da se razmenom dobija ista vrednost samo u drugoj materijalizaciji. Ukratko, ovde je sve »divno«, samo će odmah rđavo završiti i to zbog zakona ekvivalencije«. (Uporedi citirano pismo i Marksovu kritiku Prudonovog »radnog novca«, »besplatnog kredita«, pogrešno shvatanje kapitala i posebno kamatonosnog kapitala itd. u *Bedi filozofije* i u sva tri toma *Kapitala*.)

Pri svemu tome ne sme se ispustiti iz vida jedna »konstanta« u Marksovim razmišljanjima i raspravama; počev od *Ekonomsko-filozofskog manuskripta* (u *Ranim radovima* iz 1844. godine), pa preko *Najamnog rada i kapitala*, *Grundrisse...*, *Priloga kritici političke ekonomije*, do *Kapitala* kao njegovog neporecivo najznačajnijeg dela. To je kritičko materijalističko-dijalektičko shvatanje i tumačenje društvenog razvitka s nebrojeno mnogo genetskih definicija, refleksija i razvijenih naučnih pojmova; tako da se za Marksa apsolutno može reći da je »osvojio naučni pojam« za političku ekonomiju i da ju je razvio preko one tačke njene dijalektičke reinterpretacije date u *Osnovama kritike političke ekonomije (Grundrisse...)*.

[10] O društveno-istorijski »uslovljenom kauzalitetu« specifične veze ili »povratne sprege« socijalizma s robnom proizvodnjom i osnovnim ekonomskim zakonitostima i tendencijama relativno udruženog rada raspravljali smo, srazmerno iscrpno, u studiji: *Specifičnosti i istorijski prolazan karakter robnog oblika procesa udruživanja rada* (»Socijalizam«, br. 12/1973. i br. 1-2/1974). Ovde će zato biti učinjen pokušaj da se nešto određenije kaže o osnovnoj slabosti izvesnih teorijskih tumačenja udruženog rada (= odnosa samoupravljanja) pri pretpostavci i delovanju robne proizvodnje i zakonitosti svetskog tržišta. A to je bila i ostala glavna nepoznanica ili ekonomska tajna socijalizma od vremena NEP-a do danas. Ujedno, to je najveći kamen spoticanja u savremenoj socijalističkoj društvenoj praksi uvek kada se hoće da otkriju i fiksiraju glavne polazne tačke, »mehanizmi« i nosioci reformi vladajućih privrednih sistema i uspostavi neka »normalna« ekonomska veza sa svetskom proizvodnjom vrednosti (zakonitostima svetskog tržišta, svetskim novčano-kreditnim odnosima, kretanjima svetskih cena, akumulacije, nove tehnologije itd.).

se, naprotiv, određuje vrednošću rada (tj. »cenom rada« ili najamninom plus prosečnim profitom plus rentom kao »komponujućim elementima« Smitove »prirodne cene« — prim. Ž. R.), količinom rada koju mogu da kupim i kojom mogu da raspolažem određenom masom robe. Zato vrednost rada postaje merom vrednosti, a ne relativna količina rada (potrebna za njenu proizvodnju).«[11] Iako Rikardo, po Marksu, sasvim tačno insistira na tome da nema nikakvog razloga da određivanje vrednosti robe »posle pojavljivanja najamnine« ne ostane onakvo kao i pre istorijske pojave odnosa najamnog rada i kapitala, tj. da robna vrednost zavisi od rada *in abstracto*, a veličina vrednosti date robe od društveno potrebnog radnog vremena za njenu proizvodnju, ipak on »time nipošto nije rešio problem koji je unutrašnji razlog Smithove protivurečnosti. Vrednost rada i količina rada ostaju »izrazi« istog značenja ukoliko je reč o opredmećenom radu. One prestaju to da budu čim se opredmećeni i živi rad razmenjuju«[12]. Jer, u ovom poslednjem slučaju, *prividna* razmena ekvivalenata između najamnih radnika i kapitalista na specijalnim tržištima rada skriva stvarno nejednaku razmenu između njih u neposrednom procesu kapitalističke proizvodnje, u kojem kapitalista »dopušta« radniku da radi i preko granice reprodukcije promenljivog kapitala (= radnikove najamnine), tj. vrši eksploataciju — prisvajanje neplaćenog radnikovog rada.

»Ali, najamni rad je roba«, nastavlja Marks. »On je, štaviše, osnovica na kojoj se vrši proizvodnja proizvodâ kao robâ. I za njega ne važi zakon vrednosti. Prema tome, on uopšte ne vlada kapitalističkom proizvodnjom. To je protivurečnost.«[13]

Na tu logičku protivurečnost klasične političke ekonomije nadovezao se još jedan problem: »s pojavom kapitalističke proizvodnje (i striktno sa stanovišta samog kapitala — prim. Ž. R.) vrednost robe ne određuje se radom koji roba sadrži, nego živim radom kojim ona komanduje, dakle vrednošću rada.

Ricardo jednostavno odgovara da je to *već tako* u kapitalističkoj proizvodnji. On ne samo da problem ne rešava. On ga kog A. Smitha i ne oseća«[14].

Rečena metodska slabost Davida Rikarda doprinela je ne samo raspadu njegove škole, nego je »dovela i do apsurdnih hipoteza«.

Ali zašto sve ovo danas i ovde pominjemo?

Delimično, odgovor je pružen kroz ranija izlaganja; a pravi motiv sadrži se već u ovakvom metodskom postavljanju problema društveno-istorijskih mena i funkcionalizacije robne proizvodnje.

Nismo li — kao društvo koje i svesno reguliše i čak stvara vlastite odnose proizvodnje i raspodele; koje, dakle, »podnosi«, ali i stvara, odnosno realno doprinosi dijalektici svetsko-istorijskih zbivanja — zapali u svojevrsne logičke protivurečnosti iz kojih danas s teškom mukom izlazimo?

---

[11] K. Marks, *Teorije o višku vrednosti*, II, str. 107.

[12] Isto, str. 108.

[13] Isto, str. 108, istakao Ž. R.

[14] Isto, str. 108-109, *kurziv* — Ž. R.

Nismo li, npr., u logičkoj protivurečnosti kada insistiramo na prisvajanju prema (neposrednom, živom) radu; s parametrima i kriterijumima unapred utvrđenim i u funkciji samih udruženih radnika, a odmah se zatim, ili čak u istom dahu, zalažemo za raspodelu prema »rezultatima rada«, tj. prema opredmećenom radu? Ili, kako izmiriti tezu, stav, ustavno načelo o slobodnoj razmeni rada (između materijalne proizvodnje i tzv. društvenih delatnosti, i unutar ovih) s principima i politikom jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, tj. s »razmenom ekvivalenata« u beskrajno različitoj materijalizaciji rada, posredstvom tog tržišta? I tako redom u takvoj kritičkoj redukciji u kojoj se naposletku uvek dospeva do pitanja svih pitanja: u kakvoj je vezi socijalizam s robnom proizvodnjom?

I mi bismo, slično Rikardu, možda mogli reći: ta je veza tu; ona je data, ona stvarno postoji.

Iako je udruživanje rada (odnosi samoupravljanja) postalo specifično nova istorijska osnovica robne proizvodnje; i zato stvarni uzrok njene funkcionalizacije i modifikacije, ono nije ukinulo, poništilo one prvobitne zakone robne proizvodnje niti je tu proizvodnju učinilo »transparentnom«, prozirnom i za običnu nekritičku svest, odnosno neprotivurečnom i neslojevitom. I upravo u toj činjenici leži glavna teškoća tog objektivno postavljenog društvenog problema.

Nepostojanje nekog verodostojnog i opšteprihvatljivog naučnog rešenja (Marks je taj problem naučno rešio samo kada je reč o kapitalistički funkcionalizovanoj robnoj proizvodnji) razlog je što je ta glavna ekonomska tajna savremenog socijalizma ujedno i njegova Ahilova peta.

Kada kažemo da je to uređivanje i funkcionalizacija robne proizvodnje objektivno najteži problem savremenog socijalizma, onda imamo u vidu i neporecivu činjenicu da socijalizam nigde u svetu nije ovladao »apsolutnom robom svetskog tržišta«, stvarnim novcem, tj. u vlastite odnose proizvodnje vrednosti nije »ugradio« njen »opšti ekvivalent« i »apsolutno ovaploćenje društvenog rada«[15], pa se taj bazični ekonomski odnos nalazi još u vlasti ili pod kontrolom razvijenih kapitalističkih nacija u svetu; tačnije, nekoliko najrazvijenijih zemalja (tzv. »Kluba desetorice«, a možda i samih SAD).

U vezi s tim može se istaći teza da socijalizam još nije utisnuo vlastiti društveni pečat svetskom tržištu; naročito, procesu formiranja svetskih robnih cena (koje zakonito pretpostavljaju ovakav ili onakav svetski novac), transferu i difuziji nove tehnologije itd.

Za socijalizam, savremena socijalistička društva, nije samo problem kako da povećaju produktivnost rada (merenu pretežno naturalnim pokazateljima i izraženu u stohastičkim odnosima i opštim statističkim pokazateljima), povise stope privrednog rasta, učine »harmoničnim«, odnosno humanijim odnose raspodele dohotka itd., nego i da se postave i nametnu kao ravnopravan partner najrazvijenijim kapitalističkim nacijama u svetu. A tako nešto objektivno nije moguće bez pozitivnog rešenja problema uređenja i funkcionalizacije robne proizvodnje, s kojim se problemom i kapitalizam, istorijski posmatrano, veoma dugo rvao.

---

[15] Ovo su sve Marksovi izrazi kojima označava stvarni novac i supsumira njegove najvažnije funkcije.

Reći da udruženi rad apsolutno isključuje egzistenciju robe — radne snage i odnose kapitala (pa bili ovi poslednji i u nekim travestiranim i prikrivenim oblicima tzv. zajedničkih ulaganja s inostranim preduzećima, horendnim i skrivenim kamatama, nenormalno velikim trgovačkim maržama, špekulaciji s devizama i sličnom) za nauku je sasvim nedovoljno. Jer ostaje otvoreno pitanje šta se to stvarno zbilo na relaciji radnik — materijalni uslovi njegovog proizvodnog rada, — individualno i *en masse*. I otkud ili zašto r o b n i oblik proizvoda rada udruženih radnika.

Kako god da okrenemo, stvar izlazi na to da udruženi rad nije neki dovršen ili jednom zasvagda izgrađen sistem odnosa društvene proizvodnje i raspodele; neki čvrst društveni kristal lišen mogućnosti vlastitih preobražaja, transmutacija, napetosti, protivurečnosti, pa i povremenih kriza.

SEMANTIČKA KONFUZIJA U VEZI S IZRAZOM »UDRUŽENI RAD«

Interpretirati Marksa u pogledu »slobodne asocijacije rada« moguće je s virtuoznom preciznošću. To neki i rade.

Nemoguće je, međutim, tim isključivo inteligibilnim reprodukcijama »teorijskog nasleđa« učiniti makar i najmanji korak u smislu kritičkog pronicanja i razotkrivanja s t v a r n o s t i udruživanja rada, samoupravljanja. Štaviše, tim se putem ne dâ shvatiti ni samo to »nasleđe«. (Njegov dublji smisao, poruke i zapreteni motivi daju se samo naslutiti.)

Kada se ima u vidu (ono napred istaknuto) da se Marks nikada nije bavio konstruisanjem nekog socijalističkog sistema iz glave; iako vizijama socijalizma, naučnim anticipacijama, pa i utopijama budućeg društva — d a, onda za društvenu nauku nema drugog otvorenog puta do konkretno-dijalektičkog izučavanja činjenica prakse i kritičkog supsumiranja svih relevantnih rezultata do kojih su došle tzv. primenjene nauke. Nešto slično kao granica stoji danas pred političkom ekonomijom kao nekada, u doba Hegela, pred filozofijom: ne može se politička ekonomija; tu i Marksovo ekonomsko učenje i savremene neomarginalističke (kejnzijanske) teorije, dovesti do nove kritične tačke dijalektičke reinterpretacije i pomicanja napred bez najozbiljnijeg i najsvestranijeg izučavanja sadašnje društvene prakse i korišćenja rezultata brojnih »pobočnih« primenjenih naučnih disciplina.

Međutim, ni taj jedini otvoreni put za nauku nije sasvim prohodan. Izučavati, npr., službenu statistiku, statističke podatke, nije isto što i izučavati stvarne društvene odnose i kretanja na koja se data statistika eventualno odnosi. Još manje su to razne ankete i statistička »izračunavanja« onoga što je neko rekao anketaru.

I ako se već hoće da se prekorači ta granica, onda se samo nekom datom c e l i n o m naučnih postupaka (uključujući i statističke) mogu da ispituju stvarne ekonomsko-političke činjenice i odnosi. Ali se tu odmah susrećemo s problemom k v a l i t e t a informacija i njihovom dostupnošću. Poznato je, statistika ne daje uvek i ono što je za nauku nužno. Zato ne treba da iznenađuje što ne postoji veći broj vrednijih monografija i kolektivnih istraživačkih radova koji se odnose na ovde razmatrane teme. Tu, zatim, dolazi još jedno značajnije, stvarno ograničenje: od-

nosi udruživanja rada su (možda s izuzetkom u nekim radnim kolektivima u Sloveniji i najrazvijenijim industrijskim centrima u drugim republikama) tako reći u povoju ili u svojim početnim nerazvijenim egzistencijalnim i funkcionalnim oblicima. »Ono što je afirmativno, veli Hegel, saznaje se docnije, u životu kao u nauci.«

Zbog svega toga mi u nauci imamo još i različite kompilatorske ili eklektičke »razrade« samoupravljanja (»koje se, rekao bi Engels, ne straše nikakvih protivurečnosti«) i u nešto boljem slučaju — sinkretičko sjedinjavanje elemenata Marksovog i kejnzijanskog učenja.

Recimo zato još nešto o okolnostima ili uzrocima te semantičke zbrke i takvog stanja naučne misli o samoupravljanju.

Pošto radnik udružuje svoj rad s drugim radnicima (tj. udružuje lične proizvodne snage, iskustvo, talenat itd., latentno date u njegovoj radnoj snazi), a sredstva za proizvodnju jesu — kako na početku tako i na kraju datog procesa proizvodnje — njegova svojina kao u d r u ž e n o g radnika, to se iz samog čina takvog udruživanja ni na koji način ne može izvesti zaključak da »udruženi rad stvara robnu vrednost« ili dohodak. Naprotiv, proces stvaranja robne vrednosti (u raznolikim oblicima materijalizacije rada = upotrebnim vrednostima ili korisnim artiklima i proizvodnim uslugama) ima za pretpostavku to udruživanje rada, — kao svoj specifično društveni okvir i osnovicu. Robnnu vrednost stvara jedino proizvodni radnik (trošenjem svoje radne snage — pozitivnim utroškom onog rada uopšte, rada *in abstracto*, u nekom datom radnom vremenu), a čisto društvene okolnosti, da li to on radi sam (kao privatni zanatlija ili seljak), kao najamni radnik (pod komandom kapitaliste) ili kao (relativno) udruženi radnik, imaće presudan uticaj jedino na njegov položaj u procesu raspodele, tj. da li će mu pripasti ceo proizvod ili samo jedan deo novostvorene vrednosti (najamnina), odnosno — danas samo po tendenciji; u našem društvu — ukupan dohodak po odbitku izvesnih nužnih »čistih prometnih troškova« i društvenih doprinosa.

Ni brojna Marksova upozorenja ni veoma precizno izvedena razgraničenja između rada *in abstracto* i najamnog rada nisu mogla »spasiti situaciju« (makar samo indirektno i u glavama koje teorijski misle). »Mada je oblik rada kao n a j a m n o g rada odlučan po o b l i č j e celog procesa i po specifični način same proizvodnje, n i j e najamni rad taj koji o d r e đ u j e v r e d n o s t. U određenju vrednosti radi se o društvenom r a d n o m v r e m e n u u o p š t e, o k o l i č i n i r a d a kojom društvo uopšte ima da raspolaže, i čije relativno apsorbovanje od strane različitih proizvoda u izvesnoj meri određuje njihovu respektivnu društvenu težinu.«[16] A u »Prividu konkurencije« (50. glava III toma *Kapitala*) nalazimo razvijeniju kritiku onih napred pomenutih metodoloških slabosti i zastranjivanja klasične političke ekonomije. »Ako sad ostavimo po strani postojani deo vrednosti (prenesenu vrednost utrošenih sredstava za proizvodnju, tzv. četvrti elemenat »c« — prim. Ž. R.), onda je pravilno kazati da se vrednost robe, ukoliko ona dakle predstavlja *novododati rad*, stalno r a s t v a r a, u tri dela koji sačinjavaju tri oblika dohotka, u najamninu, profit i rentu, kod kojih se respektivne veličine vrednosti, tj. alikvotni delovi koje oni sačinjavaju od celokupne vrednosti,

---

[16] K. Marks, *Kapital* III, 51. glava (»Odnosi raspodele i odnosi proizvodnje«), str. 814, istakao Ž. R.

određuju različitim posebnim specifičnim ranije izloženim zakonima. Ali bi bilo pogrešno kazati obrnuto (kao što je to učinio A. Smit — prim. Ž. R.) da vrednost najamnine, stopa profita i stopa rente sačinjavaju samostalne konstitutivne elemente vrednosti, iz čijeg sastavljanja proističe vrednost robe... drugim rečima bilo bi pogrešno kazati da oni sačinjavaju komponujuće sastavne delove robne vrednosti ili cene proizvodnje.«[17] »Prema tome, podvajanje i rastvaranje nove vrednosti koja se novododatim radom godišnje dodaje sredstvima za proizvodnju ili postojanom delu kapitala, u različite oblike dohotka, najamninu, profit, rentu, ne menja ni u čemu granice same vrednosti, sumu vrednosti koja se razdeljuje među ove različite kategorije; kaogod što ni neka promena u međusobnom odnosu ovih pojedinačnih delova ne može da promeni njihov zbir, ovu datu veličinu vrednosti.«[18] I naposletku: »Tu se (u toj inverziji stvarnih ekonomskih odnosa i njihovom pogrešnom tumačenju — prim. Ž. R.) najamnina prvo izjednačuje s vrednošću robe, a onda opet od nje odvaja. Stvarno pak, jednom nelogičnom stranputicom, stvar izlazi na to da je vrednost robe određena količinom u njoj sadržanog rada, a vrednost najamnine cenom nužnih životnih sredstava, a da suvišak vrednosti preko najamnine sačinjava profit i rentu.«[19]

Sledstveno ili analogno tom osnovnom toku Marksove misli i njegovim naučnim stavovima o procesima stvaranja i rastavljanja robne vrednosti, i za robnu proizvodnju relativno udruženog rada se može reći da ima vlastite specifične zakonitosti razdeobe robne vrednosti; svoja načela društvenog dohotka (u izvesnoj korelaciji sa zakonom vrednosti), — iako u pogledu same proizvodnje robne vrednosti i uvažavanja njenih prvobitnih zakona deli sudbinu svih ostalih društvenih oblika koji egzistiraju na »univerzalnom zemljištu robne proizvodnje«.

Prema svemu napred rečenom, izlazi da je apsolutno pogrešno kazati da udruženi rad stvara ili, *stricto sensu*, određuje robnu vrednost (tj. dohodak, ukoliko se pri tom misli na novostvorenu vrednost, a ne na njene specifične društvene oblike, izvedene kategorije). Isto tako, pogrešni su i rogobatni i različiti animistički izrazi za proces i odnose udruživanja rada: npr.: »udruženi rad ovladava naukom i novom tehnologijom«, »nauka je sastavni elemenat udruženog rada«, »udruženi rad kontroliše proces društvene reprodukcije«, »udruženi rad treba da ima uvid u celokupno poslovanje preduzeća« ili »pred udruženim radom treba da budu otvorene sve knjige« i slično, jer, u stvari, u svima tim slučajevima se misli na nosioce udruživanja rada, tj. na udružene radnike i njihovu određenu ulogu i funkcije u društvenom reprodukcionom procesu. Udruženi rad je odnos proizvodnje; i kao takav — bitan momenat ili uzrok specifične razdeobe i funkcionalizacije robne vrednosti i društvene organizacije proizvodnje i prometa. Reflektovanje i subjektiviranje tog bazičnog društvenog odnosa; dakle, i društvena svest o tom odnosu i sloboda da se taj odnos stvara, nosi i razvija (i u smislu one Hegelove »suštine volje date u sposobnosti samoodluči-

[17] Isto, str. 787, 788, istakao Ž. R.
[18] Isto, str. 792.
[19] Isto, str. 800.

v a n ja«), jeste udruženi radnik, tj. istorijski razvijen i konkretan društveni individuum.

Zato nema apsolutno nikakvog ozbiljnog razloga niti opravdanja da se (kao što se to često čini u političkoj praksi i u literaturi) stalno vrši taj *quid pro quo* i da se animistički, tako reći familijarno (kao kada se odnosimo prema nekom svom starom prijatelju ili mezimcu), prikazuje taj društveni odnos.

Zbog svega toga čini se apsolutna pogreška kada se »socijalistička robna proizvodnja« prikazuje transparentnom i neprotivurečnom: i to samo zato što napred stoji signatura »socijalistička« i zato što tako hoće ili žele njeni idejni zastupnici.

Socijalistička proizvodnja danas jeste ili nije r o b n a proizvodnja zavisno od toga da li joj je društvena osnovica relativno udruženi rad, tj. samostalno odlučivanje i samoupravljanje neposrednih proizvođača, ili tehnokratsko-birokratski centralizam i odnosi subordinacije i dominacije.

U prvom slučaju ona je tako reći vladajući oblik društvene proizvodnje i najsigurnija brana nasuprot mogućnosti i opasnosti obnavljanja centralističkih odnosa i metoda pretežno n a t u r a l n e proizvodnje i administrativne distribucije, a u poslednjem slučaju ona može da egzistira još samo u intermundijama ili na marginama državnog socijalizma.

Sve su priče i hipoteze o »prozračnosti« i »neprotivurečnosti« robno-novčanih odnosa u socijalizmu ili »prazne formule ljudskih usana« (Hegel) ili sračunata apologetska zastupanja grupno-svojinskih odnosa, tj. atomističkog međusobnog odnošenja kolektivnih robnih proizvođača, i državno-svojinskog monopola kao njihovog korelata, i zato prizivaju u pomoć državu — njenu »regulativnu« ekonomsku funkciju ili konstruišu nekakav eklektički »agregat ideja« u kojem su prividno izmireni slobodna konkurencija (nekakav čudan »socijalistički« *laissez faire*) i krajnje neodređeno planiranje, odnosno »društvena proizvodnja kontrolisana društvenim predviđanjem«.

•

Iz svega rečenog proizlaze sledeći opšti zaključci:

— prvo, udruženi rad je bazični odnos društvene proizvodnje i raspodele;

— drugo, udruženi rad ima za pretpostavku *proizvodni rad* (ovaj poslednji je danas i tehničko-tehnološki ujedinjen, tj. relativno zaokruženo i samostalno dat u različitim organizacijama udruženog rada), ali je i sam bitna pretpostavka i stvarni razlog proširenja granica proizvodnog rada;

— treće, pošto se proizvod bazične organizacije udruženog rada nužno pojavljuje kao r o b a; i to roba veoma složene strukture i određenih specifičnih društvenih funkcija, to su i odnosi između različitih organizacija udruženog rada (relativno samostalnih radnih kolektiva) u izvesnom smislu zaobilazni i *isposredovani* tim specifičnim robno-novčanim kategorijama i »instrumentima« (i ne uzimajući ovde u obzir celokupan kompleks ekonomskih odnosa s inostranstvom, inostranim poslovnim partnerima), a sam je udruženi rad samo uslovno ili r e l a t i v n o udružen;

— četvrto, svaki, ma i najmanji, korak u smislu razvijanja i revolucionisanja ekonomskih oblika udruženog rada i osvajanja nove tehnologije jeste put i način da se izvrši stvarna transformacija, odnosno negacija klasičnog preduzeća (kao pretežno državno-kapitalističkog odnosa i kategorije) i tako utre put za onu naučnim predviđanjem kontrolisanu i racionalno uređenu društvenu proizvodnju;

— peto, specifični ekonomski oblici udruženog rada; u prvom redu, tzv. normalna ili »ravnotežna«, regulativna društvena cena (i relativni odnosi cena), nužna su konsekvenca zakona vrednosti u njegovoj specifičnoj socijalističkoj primeni. Ta cena ne pretpostavlja samo i isključivo svetske cene i njihova tržišna kolebanja, kao što se to u nas uobičajeno tvrdi, nego isto tako i svetski novac i onaj poseban način rastavljanja robne vrednosti koji uključuje i odnose društvenog planiranja; dakle, neko dato predviđanje kretanja društvenih potreba i odgovarajuću anticipiranu raspodelu društvene akumulacije u cilju podsticanja naučno-tehnološkog razvitka društvene proizvodnje, adekvatnijeg uključivanja u svetsku podelu rada itd. Veza sa svetskim novcem (u smislu tečne konvertibilnosti dinara) potrebna je tu još i radi razvijanja finansijskih i uopšte ekonomskih odnosa s inostranstvom; naročito, radi specifičnih kreditnih operacija i radi same egzistencije različitih oblika kreditnog novca u unutrašnjem platnom prometu. Jer niti menice niti tzv. avalirane ili »akceptirane fakture« (bazičnih organizacija udruženog rada) ne mogu egzistirati *neposredno* na proizvodnji robne vrednosti i na nekom krajnje neodređenom i nedefinisanom opštem poverenju u automatsku, tečnu »monetizaciju«, odnosno eskontljivost pomenutih faktura, i na prećutnom opštem saglašavanju sa automatskim kreditiranjem neposredno (od strane »društva« — centralne banke) onih koji te fakture prihvataju. I to sve dotle dok postoje ekonomsko-političke protivurečnosti socijalizma, dok egzistira relativno udruženi rad, robna proizvodnja, proces udvostručavanja robe u robu i novac i svetski novac kao ona spoljašnja mera vrednosti, pored ili uporedo s društveno potrebnim radnim vremenom kao stvarnom merom robnih vrednosti, u nacionalnim i internacionalnim okvirima;

— šesto, u složenoj i protivurečnoj društvenoj kombinaciji odnosa udruženog rada i robne proizvodnje »ima mesta« i za odnose administrativno-etatističkog upravljanja i regulisanja osnovnih privrednih tokova; i to kako zbog relativno nerazvijene materijalne (tehničko-tehnološke) osnovice društvene proizvodnje tako i, naročito, usled »spoljašnje istorije« socijalizma i tesne isprepletenosti i povezanosti unutrašnjeg društvenog razvitka sa svetskim društveno-političkim kretanjima i tendencijama. U genetskom prikazu ti su odnosi prolazni niži oblici u istorijskom napredovanju ka apsolutno ili slobodno udruženom radu u društvenim razmerama.

Ako je, međutim, reč o jedinstvenom i temeljnom ekonomskom obliku udruživanja rada i o nužnim konsekvencama tog uvek živog ekonomsko-političkog procesa na planu stvaranja i uobličavanja složenog sistema društvene reprodukcije, tada se nužno mora ući u bliža određenja i preciziranja izraza i pojmova »udruženi rad« i »društvena reprodukcija«. Ne samo zato da se izbegne zbrka ili prava semantička konfuzija, koja, kako rekosmo, vlada u primeni tih izraza, već da se analitičkim i genetskim postupkom (naučnim definicijama, refleksijama i pojmovima) ukaže

na same unutrašnje (skrivene) momente i način formiranja robne ekonomije relativno udruženog rada kao tendencijski kontrolisane i naučno regulisane društvene proizvodnje.

Ali kod tako postavljenog pitanja (problema) javlja se ovaj paradoks: ako se pođe od nekog teorijskog aksioma, hipoteze, stava o udruženom radu kao zakonito *višem* (i najvišem) obliku društvene organizacije rada i reprodukcije; i nastavi dalje samo linijom i smerom dedukcije, neizbežno se na kraju zapadne u metafiziku ili u tautološke apriorne sheme i »zaključke«; i obrnuto, indukcijama, tj. empirijsko-induktivnim metodom analize može se dospeti jedino do saznanja o ovom ili onom svojstvu ili čak skupu atributa date pojave, stvarne društvene činjenice, fragmenta stvarnosti, ali ne i do nužnih skrivenih veza, celine veza, zakonitosti, tendencija, »logike stvari«, tj. do dijalektike ekonomskog razotuđivanja rada i robne proizvodnje.

I zaista, u dedukcijama i apriornim shemama ceo taj problem se uzima u obliku *kontemplacije;* dakle, izvan vremena i prostora, a indukcijama, definicijama i refleksijama on se ne može dokazati, tj. ne može se otkriti ekonomsko-politička *suština* udruživanja rada i naročiti stvarni proces unutrašnjeg povezivanja i prožimanja različitih odredaba i elemenata udruženog rada i *rada in abstracto* (robne proizvodnje) u napred pomenuti organski i totalizirajući sistem društvene reprodukcije. Izlaz ili rešenje pomenutog paradoksa jeste u onoj dijalektičkoj reinterpretaciji političke ekonomije (u prvom redu Marksovog učenja) i u izvesnoj kombinaciji ili simultanoj primeni metodâ društvenih nauka.

Ksente Bogoev

Položaj nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo u razvoju Jugoslavije

SPECIFIČNOSTI REGIONALNOG RAZVOJA

Problem neravnomernosti rerionalnog razvoja, odnosno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina u Jugoslaviji ima izuzetnu aktuelnost, u prvom redu zbog veličine prostorne i demografske dimenzije ove pojave, zbog specifičnosti naših društveno-političkih i institucionalnih uslova i zbog relativno obilnih razvojnih potencijala kojima raspolažu nedovoljno razvijena područja.

Nasleđena heterogenost privrede, sa stanovišta strukture i nivoa razvijenosti pojedinih regiona socijalističke Jugoslavije, ima relativno široke razmere. Tri republike i jedna pokrajina definisane su kao nedovoljno razvijena područja. Ona obuhvataju oko 40% ukupne teritorije i 35% stanovništva Jugoslavije. U 1973. godini one su formirale oko 22% društvenog proizvoda ukupne privrede naše zemlje.

Nivo njihovog razvoja 1973. godine je zaostajao za više od 1/3 od stupnja razvoja u celini. Nedovoljno razvijene republike: Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija, zajedno sa SAP Kosovo, dostizale su sledeće omere svoga razvoja, merenog sa nekoliko najrelevantnijih indikatora u odnosu na prosečan nivo razvijenosti Jugoslavije, uzete kao 100: po društvenom proizvodu na jednog stanovnika 61, po osnovnim sredstvima na jednog stanovnika 65,7, po stopi zaposlenosti na 1.000 stanovnika 72,2, po ekonomskoj moći stanovnika, na bazi prometa u trgovini na malo na jednog stanovnika — 67,8[1] i po nivou sopstvenih

[1] Na osnovu podataka iz monografije Instituta za ekonomska raziskovanja — Ljubljana i Ekonomskog instituta — Zagreb: *Kriteriji i metode za utvrđivanje stupnja razvijenosti republika i autonomnih pokrajina i sistem podsticajnih mjera za ostvarivanje bržeg razvitka nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo u 1976-1980,* Ekonomski institut, Zagreb, 1975, prilog II.

prihoda od poreza i doprinosa sa finansiranje opšte i zajedničke potrošnje oko 60.

Fenomen regionalne neravnomernosti ovakvih teritorijalnih i demografskih razmera i dubine dispariteta ne može se ignorisati ni minimizirati u razvojnoj politici zemlje. Jer on, sam po sebi, nameće svoj prvorazredni ekonomski i društveno-politički značaj. Svako dalje diferenciranje i polariziranje ovih odnosa, pa i duže održavanje postojećih nejednakosti, poprimilo bi sa ekonomskog stanovišta karater krupne disproporcije koja limitira ekspanzivnu snagu razvoja cele jugoslovenske privrede i samih razvijenijih područja. Optimalizacija strukture i dinamika razvoja ukupne jugoslovenske privrede duboko su zavisne od stanja i odnosa teritorijalne podela rada. Slaba materijalna osnova nedovoljno razvijenih republika i pokrajina predstavlja objektivno smetnju za brži i skladniji razvoj cele privrede, jer ograničava mogućnosti za aktiviranje raspoloživih resursa zemlje, za porast opšte produktivnosti rada i brži razvoj ukupnih proizvodnih snaga. Nerazvijenost tolikog dela zemlje znatno reducira unutrašnju snagu tržišta, sputava izgradnju optimalnih kapaciteta i slabi konkurentsku snagu naših preduzeća u odnosu na inostrane partnere. Intenzifikacija privrednog razvoja u nedovoljno razvijenim republikama i pokrajinama stvoriće povoljnije uslove i za šire procese međuregionalnih integracija, podsticaće interes organizacija udruženog rada za udruživanje rada i sredstava i uspostavljanje uzajamnih oblika saradnje u komplementarnim delatnostima i širim reprodukcionim kompleksima.

U oceni razvojne politike, kada su u pitanju manje razvijene republike i pokrajine, mora se imati u vidu činjenica da ta područja nisu dospela u inferiorni položaj kao prirodne pasivne regije, zbog pomanjkanja osnovnih ekonomskih faktora razvoja niti zbog neadekvatne sopstvene razvojne politike. Naprotiv, sve one raspolažu čak veoma povoljnim prirodnim resursima u oblasti vodenih i drugih izvora za energetske i druge privredne potrebe, rudnim bogatstvom u osnovnim metalima i nemetalnim sirovinama, u šumskoj privredi i poljoprivredi, u turističkim i drugim potencijalima. To su prostrane nacionalno-ekonomske regije u kojima je zbog poznatih istorijskih uslova izostalo aktiviranje relativno bogatih prirodnih i ljudskih efektiva.

Raspored i struktura prirodnih bogatstava na nedovoljno razvijenim područjima su vanredno povoljan preduslov sa njihov intenzivniji razvoj. Ova područja, iako još nedovoljno istražena, na osnovu dosadašnjih saznanja, raspolažu sa preko 75% svih rezervi uglja, preko 95% rezervi gvozdene rude, preko 85% rezervi olova i cinka, preko 85% rezervi crvenog boksita, 100% rezervi manganove rude, preko 60% rezervi antimona, oko 60% rezervi azbesta, gotovo svim rezervama nikla, sa 40% ukupne drvne mase Jugoslavije itd.[2] Ako ovome dodamo i gotovo neograničene mogućnosti ponude radne snage, onda je neosporno da nedovoljno razvijene republike i SAP Kosovo imaju bitne pretpostavke za relativno brz razvoj i da je politika zemlje sračunata na podsticanje takvoga procesa u interesu materijalnog napretka cele

[2] Mihajlo Mladenović, *Posleratni razvoj privredno nedovoljno razvijenih republika i krajeva*, »Jugoslovenski pregled«, februar — mart 1965, str. 50.

zemlje i samih razvijenijih republika i pokrajina. S tim u vezi je jedan naš autor rekao da razvijenija područja objektivno moraju sagledati i sopstveni interes od ubrzanja razvoja nedovoljno razvijenih područja, najmanje iz tri razloga: zbog boljeg i stabilnijeg snabdevanja sirovinama i korišćenja energetskih potencijala; zbog korišćenja radne snage, čiji se nedostatak već sada počeo osećati u Sloveniji, a kroz 10 godina to će biti slučaj i sa drugim regionima; i zbog tržišta koje svakim danom postaje sve razvijenije i atraktivnije za proizvode razvijenih područja.[3]

Ovome, svakako, treba dodati i opšte važeće ekonomske argumente u prilog politike bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina: da se time postiže ujednačenija struktura privrede cele zemlje, da to omogućava efikasniju primenu ekonomskih i političkih mera na jedinstvenom tržištu i da se izbegava opasnost od porasta društvenih troškova zbog monopola i preterane koncentracije proizvodnih snaga u razvijenijim područjima i centrima.

Poseban naglasak dobija problem nedovoljno razvijenih republika i pokrajina zbog višenacionalnog sastava jugoslovenske federacije i demokratizma u razvitku međunacionalnih odnosa u našoj zemlji. U federaciji u kojoj centar nije monopolisao ekonomske i političke prerogative na principu svoje hijerarhijske suprematije, gde se, naprotiv, kompetencije federacije konstituišu na bazi usaglašavanja i dogovora republika i pokrajina, gde se zajednički interesi ostvaruju ravnopravnim učešćem u zajedničkom odgovornošću republika i pokrajina u utvrđivanju i sprovođenju politike federacije, ne može se tolerisati postojanje i produbljivanje neravnomernosti u oblasti privrede i životnog standarda, a da to ne dođe u koliziju sa suštinom ravnopravnosti i zajedništva naroda i narodnosti u jugoslovenksoj federaciji, kao i sa principom solidarnosti u samoupravnom društvu. Ostvarivanje ravnopravnosti je upravo fundamentalan preduslov političke i ekonomske kohezije u federacijama višenacionalnog sastava. Zbog toga su i Ustav i partijski programski dokumenti stavili u fokus političkih ciljeva zemlje održavanje jednakosti i solidarnosti naroda i u tom sklopu ostvarivanje politike bržeg razvoja manje razvijenih republika i SAP Kosovo. U njima se bez izuzetka podvlače, pored ekonomske, i nacionalno-politička i socijalna komponenta ove politike. »Samostalnost i ravnopravnost naroda Jugoslavije ne izražavaju se samo u jednakim političkim i kulturnim pravima. Ona se nužno moraju osloniti i na određenu materijalnu osnovu. Otklanjanjem istorijski nastalih razlika u ekonomskoj razvijenosti pojedinih republika i pokrajina stvaraju se uslovi za stvarnu ravnopravnost naroda Jugoslavije, odnosno za ujednačavanje materijalnih uslova društvenog života i rada radnih ljudi na području cele zemlje« (Program SKJ). U odgovarajućoj rezoluciji Desetog kongresa SKJ posebno se ističe da realizacija politike bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina ima poseban značaj za unapređivanje međunacionalnih odnosa i za učvršćenje jedin-

---

[3] Akad. Kiril Miljovski, *Nedostatnata regionalna razvienost i patištata za nejzinoto nadminuvanje*, »Stopanski pregled«, Skopje br. 3/1975.

stva radničke klase. Ustav SFRJ u svojim osnovnim načelima podvlači da »radi ostvarivanja materijalne osnove ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije, radi ujednačavanja materijalnih uslova društvenog života i rada radnih ljudi i radi što veće usklađenosti razvoja privrede kao celine, u SFRJ posvećuje se, u opštem interesu, posebna pažnja bržem razvoju proizvodnih snaga u privredno nedovoljno razvijenim republikama i autonomnim pokrajinama«.

Na kraju, savremenu etapu međunarodnih odnosa karakteriše rastuća aktuelnost pitanja ubrzanog razvoja nerazvijenih zemalja. To daje pečat bilateralnim i širim regionalnim i međunarodnim političkim odnosima i predstavlja jednu od osnovnih preokupacija međunarodnih i regionalnih organizacija nerazvijenog i razvijenog sveta. Jugoslavija je politički i ekonomski veoma aktivno angažovana u naporima za iznalaženje pozitivnih i efikasnih rešenja u ovim odnosima. Bila bi neobjašnjiva nedoslednost da se u sopstvenoj zemlji ne sprovodi aktivna politika uklanjanja neravnomernosti u razvojnom nivou republika i pokrajina.[4]

OSNOVNA NAČELA I CILJEVI POLITIKE

Kao socijalistička samoupravna i višenacionalna zajednica, suočena sa nasleđenom heterogenošću regionalnih struktura, Jugoslavija se od prvih godina svoje socijalističke izgradnje opredelila za aktivnu politiku uklanjanja ekonomskih dispariteta između republika i pokrajina, kao jedan od bitnih faktora nacionalne ravnopravnosti, političke kohezije i socijalne stabilnosti. Politika bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina prihvaćena je kao društveno-politički imperativ, u vezi sa stvaranjem ekonomskog oslonca politici ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije i ujednačavanjem materijalnih uslova društvenog života i rada radnih ljudi, ali i kao objektivno neophodna orijentacija za optimalizaciju i usklađivanje ekonomskog razvoja zemlje u celini. Takva politika nije nastala kao jednostrana i isforsirana konvencija našeg federalizma, već je rezultat sklopa društveno-političkih i ekonomskih uslova i predstavlja neosporan interes i potrebu cele zajednice.

Po domašaju mera i kontinuitetu politike, Jugoslavija, nesumnjivo, spada u red zemalja koje su podsticanje bržeg razvoja i prevazilaženje nasleđenih regionalnih dispariteta uvrstile među najvažnije zadatke svoje ekonomske i društveno-političke izgradnje.

U praksi dosadašnjeg razvojnog napora, kao i doprinosom naučno-teorijskih saznanja i decidiranih političkih opredeljenja, iskristalisali su se sledeći osnovni principi i ciljevi jedne celovitije koncepcije politike bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina u našoj zemlji:

[4] Vidi: Ksente Bogoev, *Politika bržeg razvoja nerazvijenih republika i pokrajina*, »Ekonomist«, Zagreb, br. 2-3/1970.

— Prevladavanje postojećih regionalnih dispariteta obezbeđuje se aktivnom razvojnom politikom, pokretanjem razvojnog procesa u svim oblastima i stalnim podsticanjem dinamičke ekspanzije i transformacija društveno-ekonomske strukture na nerazvijenim područjima. Bez smišljene i aktivne politike i neophodnih mera, u uslovima tržišne ekonomije, socijalistička robna proizvodnja reproducirala bi i produbljivala neravnomernosti sektorskog i teritorijalnog karaktera. Njihovo neutralisanje i eliminisanje može se obezbediti samo odgovarajućom planskom komponentom i aktivnim pristupom rešavanju problema;

— Razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajina ne može se uspešno ostvarivati izolovano, bez njihovog organskog uključivanja u opšti razvojni napor jugoslovenske privrede i ostvarivanja zajedničkih strateških ciljeva i prioriteta. Na dugoročnom planu brži razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajina mora doprinositi opštem razvoju zemlje i biti u interesu cele zemlje. Sprovođenje politike bržeg razvoja predstavlja brigu i dužnost cele jugoslovenske zajednice, svih njenih naroda i narodnosti i u tom smislu neophodno je izgrađivanje zajedničkih osnova politike i obezbeđivanje neophodnih materijalnih i ostalih pretpostavki za njenu uspešnu realizaciju;

— Razvoj proizvodnih snaga na nedovoljno razvijenim područjima oslanja se pre svega na valorizovanje i aktiviranje materijalnih i ljudskih potencijala kojima ta područja raspolažu. U dosadašnjoj i budućoj politici razvoja energetski i sirovinski izvori, kao i obilje radne snage osnova su za sve krupnije zahvate i impulse u društveno-ekonomskom razvoju ovih područja;

— Osnovni put u podsticanju razvoja ovih područja, kao i za celu zemlju, jeste ostvarivanje intenzivne industrijalizacije, ali ne kao jednostrane orijentacije, već kao glavne pokretačke snage razvojnog procesa. Razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajina ostvaruje se istovremeno i u drugim privrednim oblastima: poljoprivredi, građevinarstvu, tercijarnim delatnostima i infrastrukturi. Koncepcija simultanog i kompleksnog razvoja nalaže potrebu i korelativnog unapređivanja institucija i službi u neprivrednoj sferi, u prvom redu adekvatnim formiranjem kadrova, obrazovnih i naučnih institucija;

— Postepeno smanjivanje relativnih razlika u odnosu na razvijenija područja definiše se eksplicitno kao osnovni cilj politike. Ovakav pristup dobio je konkretizovan izraz u bilansima i razradi razvojnih ciljeva u osnovnim dokumentima poslednjih petogodišnjih planova. Definitivno je saznanje da se prevazilaženje regionalnih dispariteta ne može postići u kratkim vremenskim intervalima. Ono se mora prihvatiti kao jedan od prioritetnih dugoročnih ciljeva razvojnog napora zemlje. Na republikama i pokrajinama je da zajednički realno ocene vremensku dimenziju u kojoj se može postići takav cilj, kao i da, u zavisnosti od toga, utvrde tempo i ritam postepenog prevazilaženja postojećeg jaza;

— Nedovoljno razvijene republike i pokrajine su dinamičan i aktivan subjekt, nosilac inicijative i odgovornosti u celokupnom razvojnom procesu. One obezbeđuju koordinaciju i kombinovanje svog ukup-

nog razvoja unutar područja i pružaju podršku akcijama udruženog rada za interregionalno povezivanje u komplekse i komplementarne delatnosti na jugoslovenskom planu.

MERE I INSTRUMENTI POLITIKE

Sprovođenje politike bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina nije bilo ujednačeno niti je mehanizam mera i instrumenata imao uvek celovit i konzistentan karakter. U pojedinim periodima sprovođene su parcijalne mere, oslabljivane favorizovanjem sektorskih, kratkoročnih i konjunkturnih akcija tekuće i razvojne politike. Bilo je i određenih kolebanja i protivurečnosti, čak i prodora shvatanja da je teško pomiriti optimalan globalni razvoj privrede sa naglašenijom politikom bržeg razvoja nedovoljno razvijenih područja, ili teza da se u početnim fazama uspona jugoslovenske privrede treba osloniti na maksimalan razvoj razvijenijih područja i sl.

Prilikom konkretnog izbora mera i instrumenata, kao i institucionalnih rešenja u sprovođenju politike bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina polazilo se od razvojnih i sistemskih okvira, u prvom redu od sistema finansiranja proširene reprodukcije, od ekonomskog i finansijskog statusa republika i od finansijskih odnosa između federacije i društveno-političkih zajednica.

Ipak, nezavisno od svih promena konkretnih područja angažovanja društvene zajednice, na dva koloseka zadržale su se u kontinuitetu mere direktnog i odlučujućeg uticaja na realizaciju politike bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina. To su investicije, odnosno transfer finansijskih sredstava za razvoj privrede, s jedne, i budžetske dotacije za podršku društvenih delatnosti u oblasti zajedničke i opšte potrošnje, s druge strane.

Iako su korišćene i druge mere, odnosno i indirektni metodi stimulacije investicionih zahvata na nerazvijenim područjima, sve su one imale daleko slabije ili nikakve efekte na razvoj. Inače, i u načelnim raspravama oko izbora najadekvatnijih metoda podsticanja bržeg razvoja zvanična politika zastupala je neprekidno stanovište o prednostima transfera dodatnih sredstava za razvoj privrede i društvenih službi na nerazvijenim područjima u odnosu na primenu diferenciranog (beneficiranog) tretmana privrede nedovoljno razvijenih područja u merama ekonomskog sistema i politike na jedinstvenom tržištu.

Ukupan iznos podsticajnih mera za brži razvoj nedovoljno razvijenih područja, što se odnosi uglavnom na investiciona sredstva iz Fonda za razvoj i na dotacije iz budžeta federacije, dostigao je u periodu 1966—1970. godine 4,17%, a u periodu 1971—1975. godine 3,20% društvenog proizvoda društvene privrede, ili po pojedinim područjima:[5]

---

[5] Izvor: Savezni zavod za društveno planiranje: *Ostvarivanje politike bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo u periodu od 1971. do 1975. godine s osvrtom na regionalni razvoj*, Beograd, 1975, str. 12.

— tekuće cene
— u mil. dinara

	1966—1970.	1971—1975.	Učešće u ukupnim sredstvima		Učešće u društvenom proizvodu društvene privrede Jugoslavije	
			1966—1970.	1971—1975.	1966—1970.	1971—1975.
Nedovoljno razvijena područja — ukupno	19.989,5[2]	44.341,8[2]	100,0[2]	100,0[4]	4,17[4]	3,18
Bosna i Hercegovina	6.405,1	13.961,3	32,1	31,5	1,33	1,00
Crna Gora	2.807,3	6.363,7	14,0	14,4	0,59	0,46
Makedonija	5,643,4	9.220,3	28,2	20,8	1,18	0,66
Kosovo	5.133,7	14.716,5	25,7	33,2	1,07	1,05

a) *Podrška investicijama*

Institucionalni oblici, razmere i pravci intervencije federacije na investicionom sektoru, u sprovođenju politike bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina, menjali su se saobrazno sa deklarisanim ciljevima u planovima društveno-ekonomskog razvoja. U periodu do 1956. godine težište razvojne politike bilo je koncentrisano na oblast industrije, u prvom redu na sektor sirovina, energije, baznih grana i na izgradnju osnovnih infrastrukturnih objekata. Posle 1956. godine, iako je nastavljena ranija orijentacija, prelazi se na diverzifikaciju industrijske strukture razvojem prerađivačkih grana. Osim toga, dolazi do pojačanih investicija za modernizaciju poljoprivrede (melioracije u Makedoniji i na Kosovu i opremanje društvenih gazdinstava), kao i za razvoj tercijarnih delatnosti i unapređivanje društvenih službi u oblasti obrazovanja, zdravstva i kulture.

U periodu 1947—1951. godine federacija je vršila neposrednu i pojedinačnu alokaciju centralizovanih investicionih sredstava na planom utvrđene programe i projekte. Prelaskom od bespovratnog i budžetskog finansiranja na kreditiranje investicija, na izdvajanje investicionih sredstava iz budžeta i njihovo koncentrisanje u investicionim fondovima, počev od 1952. godine, određuju se posebne mere za privredno nedovoljno razvijena područja u cilju jačanja njihovih investicionih fondova. Dodeljivane su dotacije iz Opšteg investicionog fonda (OIF) federacije, ustupani su anuiteti od plasiranih zajmova i sl. Osim toga, vršilo se i direktno finansiranje objekata na nerazvijenim područjima iz Opšteg investicionog fonda.

Značajan zaokret u politici investicione podrške nastaje u periodu 1957—1961. godine uvođenjem sistema takozvanih *garantovanih investicija*, koje se obezbeđuju za nedovoljno razvijene republike i pokrajine iz sredstava OIF-a. Garantovane investicije bile su odmeravane za ceo srednjoročni period i pružale su mogućnost nedovoljno razvijenim republikama i SAP Kosovo za koncipiranje širih programa investicione izgradnje, naročito za krupnije investicione zahvate kojima će kasnije pripasti značajno mesto u jačanju materijalne baze ovih područja. Inače, predviđeni obim garantovanih investicija (1.914,3 miliona dinara) goto-

vo je udvostručen u izvršenju (3.570,4 miliona dinara) zbog prolongiranja izgradnje objekata i neodrživosti fiksnih iznosa garantovanih investicija.[6]

U toku 1961—1965. godine nastavilo se sa finansiranjem nezavršenih objekata po osnovu garantovanih investicija iz sredstava OIF-a. Primenjivani su i drugi oblici podrške investicionoj aktivnosti na nedovoljno razvijenim područjima, ali tokom toga perioda sazreva ideja o potrebi efikasnijih rešenja na sektoru investicija.

Tako u 1965. godini dolazi do obrazovanja *Fonda federacije za kreditiranje bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo,* što označava najbitniju kvalitativnu promenu institucija i metoda u politici bržeg razvoja nedovoljno razvijenih područja. Od direktnih alokacija investicionih sredstava za pojedinačne objekte i pokrića kompleksnijih investicionih programa sa utvrđenom namenskom strukturom, sada se prelazi na sistem globalnog transfera dodatne akumulacije privredi nerazvijenih područja, sa ciljem da se obezbedi toliki ukupni volumen investicija na tim područjima koliki je neophodan da bi se postigao dogovoreni intenzitet razvoja i planirano smanjivanje regionalnih dispariteta.

Formiranjem Fonda federacije i drugim zahvatima organizacionog i sistemskog karaktera koji su sprovedeni tokom 1965. godine unosi se kompleksniji pristup politici bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina. Ti novi elementi i promene izražavaju se naročito u sledećem:

1) Ostvarivanje bržeg razvoja manje razvijenih republika i SAP Kosovo od prosečnog razvoja jugoslovenske privrede izričito se definiše kao cilj politike. Bilansiranje dodatnih sredstava akumulacije koja se transferišu nedovoljno razvijenim područjima vrši se sada u srednjoročnim planovima na takvoj osnovi. Suština politike prema manje razvijenim republikama, prema tome, ne sastoji se u pružanju pomoći da se preskoči prag elementarne nerazvijenosti i omogući takozvani veliki inicijalni impuls za pokretanje razvojnog procesa. Njena svrha je da doprinese postepenom smanjivanju relativnih razlika u nivou razvijenosti republika i pokrajina.

2) Prvi put se čvršće definiše nerazvijeno područje kao celina privreda onih republika i pokrajina koje nose takav beleg na osnovu proseka njihove ekonomske snage. Napušta se ranija praksa obuhvatanja merama bržeg razvoja i određenih manje razvijenih regiona i gradova nezavisno od njihovog republičkog razmeštaja. To upravo i nameće potrebu šireg i trajnijeg angažovanja zajednice nego što su mere kada su u pitanju pojedini regioni u okviru republika i pokrajina. Postojanje takvih regiona, pogotovu ako su relativno prostrani, zahteva intervenciju, ali se ona sada prepušta brizi, ekonomskoj snazi i planovima razvoja odnosne republike ili pokrajine. Nerazvijenost celih nacionalnih teritorija ima drugačiji kvalitet: ona implicira međunacionalnu komponentu i ekonomske odnose ravnopravnosti. Otuda nije slučajno što je

---

[6] Vidi: M. Mladenović, *Sistem dopunskog finansiranja razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina,* »Finansije«, Beograd, br. 3-4/1972.

u uslovima decentralizovanih i demokratskih odnosa u našoj federaciji došlo do definisanja teritorija republika i pokrajina uzetih u celini kao objekta posebne politike bržeg razvoja.

Iako razvijenije republike i pokrajine ne mogu biti korisnici Fonda, organizacije udruženog rada iz razvijenijih republika i pokrajina, međutim, mogu da angažuju kreditna sredstva Fonda pod uslovom da ih plasiraju neposredno za razvoj privrede na teritoriji nedovoljno razvijenih republika ili SAP Kosovo.

3) Dosledno sprovođenje tako koncipirane politike bržeg razvoja iziskuje da se realno ustanovljuje sopstvena reproduktivna snaga manje razvijenih područja, kao i da se objektivno oceni moguća efikasnost investiranja u tim regionima. Polazeći od tih parametara i od utvrđenog tempa razvoja ukupne jugoslovenske privrede i stopa rasta svake od nerazvijenih republika i SAP Kosovo, fiksira se globalni iznos dodatne akumulacije koji treba obezbediti nerazvijenim republikama i Pokrajini da bi se ostvario predviđeni brži tempo razvoja tih područja od privrede cele zemlje.

Sada se iznos globalnog izdvajanja ovih sredstava dimenzionira u procentu od društvenog proizvoda društvene privrede (dogovorom republika i pokrajina obim ovih sredstava bio je utvrđen za period 1966—1970, godine u visini od 1,85%, a za period 1971—1975. godine u visini od 1,94% od društvenog proizvoda društvene privrede).

4) Ustavna odredba u pogledu obezbeđivanja trajnih i stabilnih izvora Fonda zadovoljena je ustanovljavanjem posebnog režima koncentracije sredstava i njihovog rasporeda. Tokom 1965—1970. godine sredstva Fonda priticala su po osnovu namenskih fiskalnih davanja privrede cele zemlje (takozvana kamata na fondove u privredi). Počev od 1971. godine ona se obezbeđuju putem obaveznog namenskog zajma privrede.

Realizovana sredstva u Fondu raspoređuju se na nerazvijene republike i SAP Kosovo u globalnim iznosima, prema procentima učešća koji su za njih utvrđeni posebnim zakonom za period srednjoročnog plana (tokom 1966—1970. godine Bosna i Hercegovina učestvovala je sa 30,7%, Crna Gora sa 13,1%, Makedonija sa 26,2% i Kosovo sa 30%; u periodu 1971—1975. godine iznosi učešća su izmenjeni respektivno, i to: 34%, 12%, 24% i 30%). Raspodela ovih sredstava na nedovoljno razvijene republike i SAP Kosovo bazira na istim objektivnim kriterijumima koji se koriste pri utvrđivanju globalnog iznosa dodatnih sredstava: sopstvena reproduktivna snaga svakog područja, stepen zaostalosti i usaglašena stopa rasta.

5) Krediti iz sredstava Fonda, saglasno odredbama Ustava, odobravaju se pod uslovima povoljnijim od onih koji važe na kreditnom tržištu u pogledu roka, kamate i odlaganja otplate. U periodu 1966—1970. godine prosečna kamata iznosila je 2,1%, a rok otplate 19,5 godina, sa pomakom dospeća za 36 meseci. U periodu 1971—1975. godine kreditni uslovi za upis zajma bili su utvrđeni na 12 + 3 godine (pomak otplate od 3 godine) uz 4% kamate. Fond je, međutim, odobravao kredite nedovoljno razvijenim republikama sa rokom od 15 + 3 godine i kamatom od 4%. Za SAP Kosovo ti kreditni uslovi su povoljniji za 25% (19 + 3 godine i kamata 3%).

U toku 1966—1975. godine nedovoljno razvijenim republikama i SAP Kosovo stavljeno je posredstvom Fonda na raspolaganje ukupno 34.543,6 miliona dinara u sledećem rasporedu po petogodištima[7]:

— tekuće cene
— u mil. dinara

	1966—1970.	1971—1975.
Nedovoljno razvijena područja	8.925,8	25.617,8
Bosna i Hercegovina	2.740,1	8.304,3
Crna Gora	1.169,3	2.927,7
Makedonija	2.338,4	5.864,3
Kosovo	2.677,7	8.521,5[2]

Reproduktivna snaga privrede nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo, prema najnovijim ocenama za pripremu društvenih planova za period 1975—1980. godine, ne bi mogla da obezbedi više od polovine neophodne akumulacije za postizanje predviđene danamike bržeg razvoja. Dodatna sredstva Fonda formiraju, u stvari, oko 30% investicionih bilansa ovih područja. Ostatak bi se morao dopunjavati inostranim kreditima i eventualnim prilivom akumulacije na bazi integracionih procesa i investicionih stimulacija sa razvijenijih područja.

U čitavom posleratnom periodu transfer dodatnih investicionih sredstava koji se vršio direktnim investicijama, prenosom sredstava OIF-a ili sadašnjeg Fonda sa razvoj imao je odlučujući uticaj na pokretanje razvojnog procesa, podizanje materijalne snage nedovoljno razvijenih područja i realizaciju svih krupnijih zahvata u industriji, poljoprivredi, saobraćaju i ostalim oblastima.

Međutim, ukupan obim investicionih sredstava koja su usmeravana nedovoljno razvijenim područjima i efikasnost njihovog efektuiranja nisu uvek bili odmeravani u realnom saodnosu sa deklarisanom politikom bržeg razvoja, tako da, i pored neosporno vanrednog značaja koji im pripada u ostvarenjima na nerazvijenim područjima, investiciona sredstva u globalnoj proporciji i svedena na jednog stanovnika nisu dostigla intenzitet koji bi kvantitativno odgovarao planiranim potrebama niti je bio jednak investicionim ulaganjima na razvijenijem području. Investicije po stanovniku bile su veće na privredno razvijenijem području za oko 25%, računajući ceo period 1947—1971. godine. To je, svakako, sa objektivno nepovoljnijom strukturom investicija i njihovom relativno nižom efikasnošću, jedan od osnovnih faktora koji su opredeljivali tempo porasta društvenog proizvoda i zaposlenosti na nedovoljno razvijenim područjima. Takav tempo — sve do srednjoročnog plana 1971—1975. godine — nije omogućio trajnije otvaranje procesa bržeg razvoja nerazvijenih od proseka cele zemlje, pa, prema tome, ni smanjivanje dispariteta u odnosu na razvijenije republike i pokrajine. Raspored bruto investicija, posmatran kumulativno za period 1947—1971. godine, vidi se iz sledeće tabele:

[7] Izvor: Savezni zavod za društveno planiranje, *op. cit.*, str. 6.

Bruto investicije u osnovne fondove privrede i neprivrede[8]

— cene 1966. godine
— period 1947—1971.

	Investicije po stanovniku (u dinarima)	Odnos
SR Slovenija	41.601	157,3
SR Hrvatska	28.503	107,8
SR Srbija (uža teritorija)	26.659	97,0
SAP Vojvodina	23.214	87,8
Privredno razvijenija područja	28.326	107,1
SR Bosna i Hercegovina	21.851	82,6
SR Crna Gora	34.693	131,2
SR Makedonija	25.534	96,5
SAP Kosovo	15.423	58,3
Privredno nedovoljno razvijena područja	22.637	85,6
SFR Jugoslavija	26.451	100,0

b) *Dopunska budžetska sredstva (dotacije)*

Dopunsko finansiranje budžetske i zajedničke potrošnje nedovoljno razvijenih republika i pokrajina vršilo se u čitavom posleratnom periodu. Oblici i razmere toga finansiranja menjali su se relativno često, u zavisnosti od promena finansijskog sistema, raspodele fiskalnih izvora, stepena centralizacije, odnosno decentralizacije nadležnosti i funkcija i uopšte od finansijskih odnosa među društveno-političkim zajednicama.

Iz te evolucije izdvaja se nekoliko osnovnih tendencija koje poslednjih godina zaokružuju koncepciju dopunskog finansiranja kolektivne potrošnje nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo:

— Transfer sredstava za dopunsko finansiranje opšte i zajedničke potrošnje vršio se neprekidno iz budžeta federacije, kao izraz nastojanja društvene zajednice da obezbedi minimalni standard finansiranja neophodnih društvenih službi u okviru svake republike (pokrajine). Ova obaveza federacije formulisana je u Ustavu iz 1974. godine na sledeći način: »Republici i autonomnoj pokrajini koja ne može da finansira iz svojih sredstava društvene i druge službe u republici odnosno autonomnoj pokrajini, federacija obezbeđuje potrebna sredstva pod uslovima koje odredi savezni zakon« (član 258);

[8] Izvor: Ekonomski institut Univerziteta — Skopje, Ekonomski institut Ekonomskog fakulteta — Sarajevo, Institut za društveno-ekonomska istraživanja — Titograd: *Kriterijumi i metode za utvrđivanje stepena razvijenosti republika i autonomnih pokrajina i sistem podsticajnih mjera za ostvarivanje bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo u periodu 1976—1980. godine,* Skopje, Sarajevo, Titograd, 1975, str. 29.

— Dopunska sredstva ostvarivana su sve do 1965. godine kombinovano: delom u obliku ustupanja saveznih ili zajedničkih prihoda nedovoljno razvijenom području i delom dotacijama iz budžeta.

Počev od 1965. godine, osobito posle ustavnih amandmana iz 1971. godine i promena u odnosima fiskalnog federalizma na osnovama novog Ustava, dotacije postaju jedini oblik dopunskog finansiranja nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo, što je omogućilo i jasnije opredeljenje funkcija dopunskog finansiranja;

— Sve do 1965. godine visina dopunskih sredstava utvrđivala se pragmatski, *na bazi potreba* u sferi opšte i zajedničke potrošnje nedovoljno razvijenih područja, koje su cenili organi federacija oslanjajući se u najvećoj meri na podatke o izvršenim rashodima u prethodnoj godini.

U hijerarhijskoj piramidi opštedržavnog budžeta u godinama 1947—1951. takav metod prelivanja sredstava bio je konzistentan sa celinom planskog i finansijskog modela centralističkog regulisanja odnosa društvene reprodukcije. Kasniji proces decentralizacije i finansijskog osamostaljivanja društveno-političkih zajednica sve više je afirmisao princip finansiranja opšte i zajedničke potrošnje iz sopstvenog fiskalnog kapaciteta svakog područja. To je dovelo do ograničavanja dopunskog finansiranja iz sredstava federacije samo na nedovoljno razvijene republike: Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Makedoniju i na SAP Kosovo.

Počev od 1965. godine uvodi se novi kriterijum za dopunsko finansiranje. Umesto utvrđivanja potreba, odnosno izravnanja nivoa rashoda, sada se prelazi na dopunsko finansiranje po *principu izravnavanja ukupnih sredstava* za opštu i zajedničku potrošnju na *jednog stanovnika* do visine prosečnog iznosa tih prihoda za celu zemlju. Time se istovremeno radikalno prekida praksa određenog uplitanja federacije u ocenu politike potrošnje koju vode dotirane republike i pokrajine.

Nova podela finansijskih izvora između federacije i republika i prenos fiskalne suverenosti na republike i pokrajine, do kojih je došlo krajem 1971. godine i prelazak na pokriće većeg dela saveznog budžeta doprinosima republika i pokrajina omogućili su direktnije utvrđivanje sopstvene fiskalne snage nedovoljno razvijenih republika i pokrajina i adekvatnije definisanje ciljeva i veličine njihovog dopunskog finansiranja. Podaci za poslednjih nekoliko godina pokazuju da su sopstveni prihodi nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo iz svih izvora koji im pripadaju za oko 40% niži od proseka za celu zemlju;

— Dotacije i drugi oblici prelivanja dopunskih sredstava su do 1960. godine odmeravani u okviru godišnjih budžeta i društvenih planova. Sada se prelazi na princip njihovog trajnijeg i stabilnijeg utvrđivanja: fiksiraju se za srednjoročni period, a u godišnjim budžetima se vrši samo njihova dinamička konkretizacija;

— Upravo zbog uvođenja ovakvog metoda finansijskog izravnanja napuštena je praksa da se dopunska sredstva utvrđuju statički, u fiksnom iznosu, što je dovodilo do depresijacije efektivne finansijske inter-

vencije federacije zbog poznatih pojava unutrašnje finansijske nestabilnosti i teškoća da se održi željena proporcija dopunskog finansiranja u odnosu na dinamiku rasta društvenog proizvoda. Iz tih razloga se počev od 1973. godine globalni omer dopunskih sredstava utvrđuje u postotku od društvenog proizvoda ukupne privrede (za 1973—1975. godinu globalni iznos dopunskih sredstava određen je u visini od 0,83% od društvenog proizvoda ukupne privrede). Ovakvom dinamičkom formulom obezbeđuje se dopunsko alimentiranje nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo u korelaciji sa osnovnim tokovima privrednih kretanja.

Za godine 1973—1975. raspodela globalnog iznosa dopunskih sredstava na deficitarne republike i SAP Kosovo vrši se za ceo srednjoročni period, u procentima učešća koji su utvrđeni dogovorom republika i pokrajina, na bazi istih objektivnih kriterijuma prema kojima je izvršen obračun ukupnog volumena dotacije. Svakoj od nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo obezbeđuju se dopunska sredstva do visine utvrđenog proseka sredstava za alimentiranje opšte i zajedničke potrošnje na jednog stanovnika, polazeći od realno ustanovljenih sopstvenih prihoda korisnika dotacija;

— Kao i u slučaju transfera sredstava iz Fonda za razvoj privrede, tako se i kod dopunskog finansiranja budžetske i zajedničke potrošnje daje poseban tretman SAP Kosovo u cilju obezbeđivanja njegovog relativno najbržeg razvoja. Pokrajini se dodeljuje srazmerno veće učešće u globalnom iznosu dotacija iz saveznog budžeta (1973—1975. godine 30%), a, osim toga, tokom 1973—1975. godine budžet federacije rezervisao je i posebna sredstva za unapređivanje društvenih službi i regulisanje pojedinih obaveza Pokrajine po osnovu domaćih i inostranih zajmova.

OSTVARENJA

Relativno brži razvoj cele privrede naše zemlje u proteklom razdoblju socijalističke izgradnje zahvatio je sve republike i pokrajine. Privreda nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo postigla je intenzivnu dinamiku razvoja, izvršila korenite transformacije privredne i socijalne strukture i značajno poboljšala uslove života i rada stanovništva.

Prosečna godišnja stopa rasta društvenog proizvoda ukupne privrede na nedovoljno razvijenim područjima u periodu 1948—1970. godine iznosila je 6,3%, a u petogodištu 1971—1975. stopa će dostići oko 7,5%. Društveni proizvod ovih područja u 1973. godini veći je za 5 puta u odnosu na 1947. godinu, a po stanovniku za oko 3,2 puta. Dinamika privrednog rasta, iako neujednačena, ostvaruje se progresivno, sa izuzetkom perioda 1966—1970. godine. Kao što se iz sledeće tabele vidi, nedovoljno razvijene republike i SAP Kosovo su u nekoliko intervala prevazišle tempo rasta razvijenijih republika (1948—1955, 1961—1965, i osobito 1971—1975). Međutim, za ceo period 1948—1970. godine one su zabeležile u proseku niži indeks od razvijenijih republika i pokrajina i od proseka koji je postigla privreda cele zemlje.

Društveni proizvod ukupne privrede[9]

— Stalne cene: u periodu 1948—1970. cene 1966, u periodu 1971—1975. planske cene

a) *Prosečne godišnje stope rasta*

	1948—1955.	1956—1960.	1961—1965.	1966—1970.	1948—1970.	1971—1975.
Jugoslavija	5,4	8,1	7,0	6,3	6,5	6,4
Razvijenije područje	5,3	8,4	6,9	6,4	6,6	6,4
Nedovoljno razvijena područja	5,6	6,9	7,2	6,0	6,3	7,5

b) *Relativni odnosi SFRJ = 100*

Jugoslavija	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Razvijenije područje	98,1	103,7	98,6	101,6	101,5	100,0
Nedovoljno razvijena područja	103,7	85,1	102,9	95,2	96,9	117,2

Ostvareni razvoj rezultat je širokog pokretanja kumulativnog razvojnog procesa, sa naglašenim osloncem na intenzivnu industrijalizaciju. Rezultati postignuti u industriji dali su najveći doprinos opštem razvoju privrede nedovoljno razvijenih područja. Politika bržeg razvoja dovela je do povećanog učešća nedovoljno razvijenih područja u ukupnim aktivnim sredstvima privrede cele zemlje od 19% u 1952. na 25% u 1972. godini, a industrije od 18,5% na 27,8%. Relativno intenzivan razvoj uslovio je ugrađivanje savremene opreme u sve oblasti privrede i podizanje tehničke opremljenosti rada (osnovnih sredstava po zaposlenom), koja je 1972. godine na nedovoljno razvijenim područjima bila iznad proseka zemlje za 2,3% u ukupnoj privredi, a za 7,1% samo u industriji. Porast osnovnih fondova proizvodnje u oblasti industrije nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo bio je iznad proseka za celu zemlju, tako da je uglavnom zaostajanje poljoprivredne proizvodnje zbog njenog relativno visokog učešća u privrednoj strukturi ovih područja i donekle tercijarnog sektora oslabljivalo ukupnu stopu rasta nedovoljno razvijenih područja.

U svim ovim republikama i SAP Kosovo izgrađena je solidna industrijska osnova, sa relativno snažnim bazičnim granama, čije je učešće dominantno u njihovoj ukupnoj industrijskoj strukturi. U dosadašnjem razvoju nije izostala ni diverzifikacija industrije. Razvijene su ne samo tradicionalne prerađivačke grane (tekstil, koža i obuća, drvna, duvanska, prehrambena i dr.), već i nove i propulzivne grane, naročito metalna, elektro i hemijska industrija.

Pozitivne promene privredne strukture obeležene su najizrazitije porastom značaja industrijske proizvodnje. Udeo industrije u stvaranju društvenog proizvoda ukupne privrede dostigao je 36% u 1973. prema oko 20% u 1947. godini. U isto vreme učešće poljoprivrede u ukupnom društvenom proizvodu smanjeno je od oko 40% u 1947. na 19% u 1973.

[9] Izvor: Savezni zavod za društveno planiranje, *op. cit.*, str. 18.

godini, što je veoma približno strukturnim pomeranjima koja su se odigrala u privredi cele zemlje.

Duboke promene u privrednoj strukturi nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo dovele su i do značajnih promena u ekonomskoj strukturi stanovništva. One su čak na ovim područjima bile potenciranije nego u ostalim krajevima zemlje. Učešće poljoprivrednog stanovništva iznosilo je 1948. godine (prema popisu) blizu 75%, a 1971. godine svelo se na oko 41% (jugoslovenski prosek je 38,2%). U gradskim naseljima u 1953. godini živelo je oko 15%, a 1971. godine oko 33% stanovništva (prema 38,6% u proseku za celu zemlju).

Prevaziđeni su osnovni problemi u izgradnji mreže saobraćajnica, koje se inače često javljaju kao limitirajući faktor bržeg razvoja nedovoljno razvijenih regiona. Na 1.000 m^2 ukupne površine na savremene novoizgrađene i modernizovane puteve dolazi oko 63 km, što, doduše, predstavlja nivo od 56% u odnosu na jugoslovenski prosek, ali je 1952. godine to iznosilo samo 11,5% od proseka za zemlju. Mreža savremenih saobraćajnica povezuje efikasno ova područja sa ostalim delovima zemlje, a njihove deonice dosežu i do svih privrednih i administrativnih centara unutar samih nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo.

Za razvojnu koncepciju i njenu realizaciju na nedovoljno razvijenim područjima, kao, uostalom, i za čitavu zemlju, karakteristično je istovremeno razvijanje društvenih delatnosti i institucija kao nužnog korelata, preduslova i faktora kompleksnog razvojnog procesa. Stremljenja su realizovana u prvom planu u oblasti stvaranja široke kadrovske osnove. razvojem obrazovnog sistema svih stepena i postepenim širenjem mreže naučnih institucija. »Osetne početne razlike u društvenim delatnostima vrlo su brzo prevaziđene, tako da je stepen odstupanja u ovom domenu mnogo blaži nego što bi to odgovaralo stepenu privredne razvijenosti.«[10]

Broj učenika u srednjim, višim i visokim školama na 1.000 stanovnika iznosi u nedovoljno razvijenim područjima 64 prema 70 za celu zemlju, ili oko 91% od proseka za zemlju. Broj bolesnika na jednu bolesničku postelju u 1972. godini iznosio je 224 prema 410 u 1952. godini, a na jednog lekara otpadalo je oko 1.200 stanovnika prema 5.700 u 1952. godini. Broj telefona na 1.000 stanovnika povećan je u periodu 1952—1972. godine od 4 na 24, a radio-aparata od 11 na preko 100.

Dinamičan privredni razvoj i jačanje društvenog sektora privrede doprineli su i odgovarajućem porastu zaposlenosti u nedovoljno razvijenim republikama i SAP Kosovo. Stopa zaposlenosti u društvenom sektoru iznosila je 1952. godine 6,9% od ukupnog broja stanovnika, a u 1973. godini ona je dostigla 14,8%. Učešće broja zaposlenih nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo u ukupnom broju zaposlenih društvenog sektora cele zemlje iznosilo je 1972. godine 25,5%. Ovakva kretanja omogućila su sve šire zapošljavanje mladih stručnih kadrova i osetno poboljšanje obrazovne i kvalifikacione strukture zaposlenih.

U dosadašnjem razvoju i rezultatima postignutim sopstvenim naporima nedovoljno razvijenih područja i podrškom cele jugoslovenske zajednice prevaziđena je, svakako, najteža etapa u razvojnom usponu

---

[10] *Ibid.*, str. 101.

nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo. Blagodareći stvorenoj materijalnoj i kadrovskoj osnovi, ova područja su sada u stanju da se suoče sa problemima koji su zajednički za celu zemlju, naročito na polju podizanja efikasnosti privređivanja, boljeg korišćenja proizvodnih fondova i porasta produktivnosti rada.

*

Analiza ostvarenih rezultata i ocena osnovnih načela, ciljeva i institucija koji su izgrađivani u dosadašnjem razvoju, a naročito poslednjih godina, u koncipiranju i sprovođenju politike bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo ne sugeriraju bitne promene, ali ukazuju na nekoliko poenti u daljoj realizaciji ove politike.

Postepeno smanjivanje razlika u nivou razvijenosti među republikama i pokrajinama treba da ostane među prioritetnim zadacima integralne politike razvoja naše zemlje. Ostvarena kretanja u toku srednjoročnog plana 1971—1975, godine koja su dovela do zaustavljanja procesa povećavanja raspona regionalnih neravnomernosti, dostignuti stepen razvoja privrede cele zemlje i materijalna i kadrovska baza samih nedovoljno razvijenih područja predstavljaju neosporne indikacije o povoljnijim objektivnim uslovima za postepeno sužavanje teritorijalnih disproporcija, čije bi dalje održavanje ili potenciranje postalo ozbiljna smetnja celokupnog društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije.

Brža ekspanzija privrede nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo može se sa uspehom ostvarivati u okviru jedinstvene politike razvoja i jedinstvenog sistema zemlje, u prvom redu pod uslovom da se postigne i održi neophodna stopa investicija i efikasnosti investicionih ulaganja. U razvojnim dokumentima, stoga, decidirano treba utvrditi stopu bržeg razvoja nedovoljno razvijenih područja u odnosu na prosek cele zemlje i na toj osnovi kvantifikovati neophodne materijalne pretpostavke i bilanse za realizaciju dogovorenog razvojnog cilja, u prvom redu odgovarajućim dimenzioniranjem stope izdvajanja sredstava u Fond za razvoj, kao stalne proporcije u raspodeli društvenog proizvoda za dati srednjoročni period.

U predstojećim godinama će u većoj meri biti korišćena inostrana kreditna sredstva, naročito ona koja se obezbeđuju pod relativno povoljnijim uslovima, na bazi aranžmana sa međunarodnim i regionalnim finansijskim institucijama i međudržavnih dogovora. Ovaj proces je već značajno otvoren u periodu 1971—1975. godine. Međutim, nužno je čvršće bilansiranje ovoga kanala u obezbeđivanju ukupne dodatne akumulacije za razvoj nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo.

Treba očekivati da se približno definiše dugoročna dimenzija, odnosno da se bliže sagleda vremenski horizont u kome se može postići eliminisanje dispariteta u nivou razvoja. U zavisnosti od te perspektive trebalo bi opredeljivati konkretne etape, odnosno meru smanjivanja razlika za svaki srednjoročni period. Na tom planu nedostaje preciznije opredeljenje i u politici finansijskog izravnanja opšte i zajedničke potrošnje.

U razvojnoj strategiji predstojećeg perioda dolaziće sve više do izražaja oslonac na sopstvene faktore razvoja nedovoljno razvijenih re-

publika i SAP Kosovo, materijalnog i kvalitativnog karaktera, pre svega na liniji jačanja i mobilisanja sopstvene reproduktivne snage i podizanja efikasnosti privređivanja. Proizvodna orijentacija cele zemlje na energetiku, sirovinski sektor i poljoprivredu predstavlja povoljan uslov za dalju etapu snaženja materijalne baze nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo s obzirom na rezerve kojima one raspolažu, kao i zbog korekcije dispariteta cena u tim sektorima, koje su u prethodnom periodu bile znatno depresirane. S druge strane, dostignuti stepen razvoja i diverzifikacije pruža veću mogućnost selektivnijeg pristupa, umesto široke disperzije, u izgrađivanju strukture prerađivačkih grana industrije, u zaokruživanju reprodukcionih kompleksa i u širem integrisanju na jugoslovenskom planu.

Sve naglašeniju aktuelnost u daljim razvojnim naporima dobija problem zaposlenosti na nerazvijenim područjima i orijentacija ka racionalnom angažovanju obilnih rezervi radne snage, aktivnom i dugoročno koncipiranom politikom zapošljavanja.

U globalnoj politici bržeg razvoja nedovoljno razvijenih područja opštu podršku dobija politika relativno najintenzivnijeg razvoja SAP Kosovo s obzirom na stepen njene sadašnje zaostalosti. Primaran faktor i u toj politici su proporcije dodatnog finansiranja privrede i društvenih službi, uporedo sa naporima za podizanje efikasnosti investiranja i korišćenje raspoloživih proizvodnih fondova.

Treba ostvariti aktivniju ulogu Fonda federacije za kreditiranje bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo, naročito u pogledu njegove veće inicijative za angažovanje dodatnih sredstava iz domaćih i inostranih izvora, izvan kontingenta obaveznog zajma. Isto tako, Fond bi svojim zalaganjem mogao doprineti širem povezivanju organizacija udruženog rada i banaka nerazvijenih područja sa privredom ostalih delova zemlje i inostranstva. Efikasnijem sprovođenju politike bržeg razvoja koristilo bi kontinuirano praćenje razvojnih problema nedovoljno razvijenih republika i pokrajina, proučavanje domaćeg i inostranog iskustva u ovom domenu, kao i organizovanje usluga tehničke pomoći i pružanje informacija i naučnih prognoza od interesa za razvoj.

Zvone Dragan

Integracioni procesi, planiranje i proširena reprodukcija

Integraciona kretanja u opštejugoslovenskim, pa i širim okvirima dobila su snažan naglasak u Društvenom planu razvoja SFR Jugoslavije za period od 1971. do 1975. godine, gde je posebno podvučeno da će se u sledećem periodu u Evropi i u svetu pojačavati procesi tehnološko-tehničkog napretka i koncentracije ekonomske moći velikih preduzeća i grupacija. Spoljašnji uticaji su, svakako, odigrali značajnu ulogu u tome što je poslednjih godina dolazilo do sve snažnijeg povezivanja i udruživanja rada i sredstava. Konkurentni uslovi za razvoj i ekspanziju naše privrede na spoljnim tržištima zaoštravali su se u vreme naftne, sirovinske i monetarne krize, koje su prouzrokovale da su se zaoštrili i uslovi poslovanja na domaćem tržištu. U takvim uslovima razvoja pokazale su znatno veći uspeh udružene organizacije udruženog rada, koje su po sredstvima, kadrovima, organizaciji, razvojno-aplikativnim sposobnostima i širini svojih poslovnih koncepcija nosioci kooperacije i integracije u našoj inače još uvek snažno diversifikovanoj privrednoj strukturi.

Poslednjih godina se u SFR Jugoslaviji intenzivnije razvija poslovno povezivanje i integracija u organizacijama udruženog rada i grupacijama na osnovu srodnog proizvodnog programa, međusobnog povezivanja trgovinskih, proizvodnih i uslužnih organizacija, formiranja i finansijski snažnijih organizacija udruženog rada s usklađenim dugoročnim programom razvoja, kao i s tešnjim povezivanjima i integracijama s organizacijama udruženog rada iz drugih republika. To je ubrzalo specijalizaciju proizvodnje, omogućilo veću efikasnost i bržu aktivizaciju investici-

ja, bolju organizaciju u realizaciji proizvodnje i usluga, premošćivanje raznih prepreka koje se pojavljuju na jedinstvenom tržištu.

Za razvoj jedinstvenog tržišta sve su značajniji odnosi koji se formiraju na dugoročnoj osnovi, čistim računicama i zajedničkim interesima, definisanim u samoupravnim sporazumima, društvenim dogovorima i ugovorima. Time nadoknađujemo klasično delovanje tržišta i klasičnu funkciju države, što, dakako, ne znači da i formiranje i razvijanje tih odnosa ne bi odlučujuće određivali kriterijumi racionalnosti i ekonomičnosti, kvaliteta i cena, ekonomske selekcije itd.

Celishodnije iskorišćavanje proizvodnih kapaciteta i optimalan raspored akumulacije na osnovu samofinansiranja i zajedničkih ulaganja biće postignuto samo ako budu stvoreni uslovi za stvarnu ravnopravnost organizacija udruženog rada u sticanju i raspolaganju dohotkom u jugoslovenskom prostoru i ako budu potkopane ekonomske pozicije monopola i grupno-sopstveničkih tendencija prema udruženom radu i društvenoj svojini.

Danas udruženi rad, u stvari, još ne raspolaže dovoljnim sredstvima kojima bi se brže sprovodilo samofinansiranje i zajednička ulaganja kao osnovni oblici samoupravnog sistema proširene reprodukcije. Udruživanje rada i sredstava osnovnih i drugih organizacija udruženog rada mora biti sve značajnija komponenta, uzimajući u obzir interese udruženog rada, da u raznim oblicima integracija obezbedi uslove za bolje iskorišćavanje proizvodnih kapaciteta, primenu nove tehnike i tehnologije, stabilnost u poslovanju i razvoju, adekvatnije angažovanje stručnih kadrova itd. Na toj osnovi će se i sve više razvijati takvi društveno-ekonomski uslovi u kojima se međusobni odnosi organizacija udruženog rada neće uspostavljati isključivo preko tržišta i cena. A to će u osnovi potkopati ekonomske pozicije monopola i grupno-sopstveničke tendencije prema društvenoj svojini.

Mada institucija samofinansiranja mora postati dominantan odnos u sistemu proširene reprodukcije, ni teorijski, a još manje praktično, ne možemo zamisliti sistem u kome institucije kredita i kreditnih odnosa ne bi i dalje igrale određenu ulogu u procesu optimalne alokacije sredstava društvene reprodukcije. No, kredit je za sada još uvek osnovni a ne dodatni faktor finansiranja društvene reprodukcije, naročito proširene. A to je i jedna od glavnih protivrečnosti postojećeg sistema proširene reprodukcije, koja udruženi rad stavlja u neadekvatan ekonomski položaj, a time ometa proces ovladavanja i tržišne stihije i uticaja neekonomskih faktora na proširivanje materijalne osnove udruženog rada.

Nije sporno da krediti mogu podsticajno uticati na obim finansiranja investicija, razvoj proizvodnih snaga i racionalnost u investiranju i raspodeli dohotka, ali moraju postati dopunski a ne osnovni izvor finansiranja investicija. Ako, naime, krediti iznose preko 50% sredstava u finansiranju investicija (a kod nas ponekad iznose i 100%), onda je razumljivo što organizacije udruženog rada veoma zavise, pre svega, od banaka a i od društveno-političkih zajednica. U takvim uslovima je i normalno što su troškovi ulaganja relativno visoki. U 1973. godini, na primer, u Sloveniji je učinjeno primetno pomeranje u pravcu samofinansiranja, jer su privredne organizacije obezbeđivale 48,6% sredstava za investicije u osnovna sredstva, a Republika samo još 51,4%.

Ovi odnosi dokazuju da se u sve elemente sistema, naročito u sistem proširene reprodukcije, moraju uneti promene, koje će obezbediti takve odnose kojima će se omogućiti:

prvo, da samofinansiranje i zajedničko ulaganje, odnosno različiti oblici udruživanja sredstava, zaista postanu osnovni oblici sistema proširene reprodukcije;

drugo, da se još više afirmiše udruživanje sredstava sa samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem;

treće, da se sredi samoupravno organizovano finansijsko tržište i u celini razvije ustavna funkcija poslovnih banaka;

četvrto, da se, u skladu s novim Ustavom, u sistemu proširene reprodukcije jasnije definiše i sankcioniše uloga društveno-političkih zajednica.

Danas je potpuno jasno da se tek likvidacijom kapitala u državno-sopstveničkim i grupno-sopstveničkim oblicima, u svim otuđenim i anonimnim kanalima stvaraju povoljni uslovi za gospodarenje udruženog rada celokupnim viškom rada, a time i za samoupravni način regulisanja odnosa u sistemu proširene reprodukcije. Iz anonimnosti, dakle, ne izlazi samo deo društvenog kapitala nego, pre svega, onaj ko ga je stvorio, a i oni, bar većinom, koji su njime dosad na otuđeni način upravljali.

Naš zadatak je, dakle, da istrajno i dosledno nastavimo reformu sistema proširene reprodukcije, koja će cirkulaciju i koncentraciju društvenih sredstava, sve centre upravljanja društvenim sredstvima, podrediti ekonomskoj i političkoj kontroli samoupravno organizovanog udruženog rada. Ujedno se moramo zalagati za formiranje takvih odnosa u korišćenju i usmeravanju sredstava proširene reprodukcije koji će predstavljati usklađivanje i usmeravanje interesa udruženog rada u procesu društvene reprodukcije — pomoću uspostavljanja sve neposrednijih međusobnih odnosa između pojedinih faza i sfera društvene reprodukcije. U skladu s takvim ishodištima, moramo dosledno sprovesti sve zadatke u vezi s likvidacijom sredstava takozvanog anonimnog kapitala u nekim bankama, osiguravajućim zavodima i kod reeksportera, kao i na nivou opština, a sredstva vratiti samoupravno organizovanom udruženom radu.

Osnovni motivi udruživanja rada i sredstava su stvaranje uslova za trajnije povećavanje dohotka i produktivnosti rada na osnovu specijalizacije i kooperacije, boljeg korišćenja kapaciteta, obezbeđivanja sirovina, energije i drugih uslova rada i razvoja, bržeg osvajanja moderne tehnike i tehnologije, istraživačkih dostignuća, celishodnijeg korišćenja kadrova, zajedničkih organizacija nabavne i prodajne mreže itd. Među radnicima će se tako, na osnovu samoupravnih odnosa, formirati sve neposrednije veze u celokupnom području društvene reprodukcije. Udruživanje živog i minulog rada, uz afirmaciju međusobnih prava i obaveza, omogućiće radniku da s ostalim radnicima neposredno odlučuje o materijalnim i drugim uslovima svoga rada.

Interes za udruživanje je objektivno prisutan, jer su radnici ekonomski zainteresovani da se minuli rad, koji je opredmećen u mašinama, uređajima i reprodukcionom materijalu, dakle minuli rad koji koriste u svom poslovnom procesu kao rezultat rada prethodnih radnih procesa — racionalno upotrebljava, da ima svojstva efikasnih sredstava i naprava, da je kvalitetan itd., jer i od toga zavisi njihov dohodak. Zato će biti

spremni i da s radnicima drugih organizacija udruženog rada s kojima se povezuju dele pozitivne učinke iz udruživanja rada i sredstava, a u suprotnom će zahtevati i podelu rizika.

Za dalji razvoj integracionih procesa, odnosno procesa udruživanja rada i sredstava, biće bitno da se akumulacija, kao društvena svojina u obrtanju, ne odvaja od radnika, da organizacija udruženog rada, bilo gde da se pojavljuje, nije ekonomskim merama, a naročito neekonomskim zahvatima, diskriminisana u odnosu na drugu organizaciju udruženog rada. Zajednička ulaganja u cilju ostvarivanja određenih programa razvoja biće naročito značajna u oblasti infrastrukture u najširem smislu. To su one oblasti u privredi gde će se razvojna politika, na osnovu samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja, formirati u samoupravnim interesnim zajednicama. Finansiranje preko društvenih fondova i drugih oblika budžetskih intervencija u tim oblastima zameniće dogovor proizvođača i korisnika usluga o obimu i kvalitetu usluga i o politici razvoja i obimu i uslovima ulaganja.

Za usklađeni razvoj infrastrukturnih područja na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu biće naročito značajno da se, donošenjem dugoročne koncepcije razvoja Jugoslavije, preko međurepubličkih dogovora i sporazuma utvrde i odrede optimalne mogućnosti korišćenja privrednih izvora i usmeravanja ulaganja u jugoslovenskom prostoru, da se obezbedi nužna transparentnost u razvojnim orijentacijama svih oblasti Jugoslavije, a organizacijama udruženog rada stvarna samostalnost u njihovim odlukama, koja uključuje i rizike i odgovornost za donete odluke.

Ali ne može se očekivati da se proces finansiranja proširene reprodukcije sam od sebe reguliše. U sistem će biti potrebno ugraditi podsticaje koji će ubrzati cirkulaciju i koncentraciju sredstava za proširenu reprodukciju, odnosno njihovo međusektorsko i međuregionalno prelivanje. Cilj tih podsticaja trebalo bi da bude povećavanje dohodaka osnovnih organizacija udruženog rada u samoupravnom društvu i ostvarivanje interesa radnika da svojim ličnim dohotkom učestvuje u novostvorenom dohotku na osnovu investicija i zajedničkih ulaganja, i obezbeđivanje ekonomskih interesa, koji su izraženi u međusektorskim tehnološkim povezivanjima između srodnih i komplementarnih organizacija udruženog rada, odnosno u takozvanim reprodukcionim kompleksima. Na tom osnovu bi se izgrađivao i dopunski ekonomski instrumentarijum, kojim bi se podsticala štednja privrede i stanovništva, a ujedno i usmeravala akumulacija do onih tačaka u društvenoj reprodukciji gde će efekti ulaganja biti optimalni i usklađeni sa ciljevima razvoja.

U novoj ustavnoj funkciji banaka još značajnije mesto imaće tešnja poslovna saradnja među poslovnim bankama na unutrašnjem tržištu sredstava društvene reprodukcije, dakle u izvođenju zajedničkih projekata razvoja, a još više u istupanju na međunarodnom tržištu kapitala, gde nije prisutno samo zatvaranje bankarskih tokova u republičke okvire, nego sve više dolazi do nelojalne međubankarske konkurencije na štetu udruženog rada. No, pozitivno je to da se u praksi nekih poslovnih banaka u poslednje vreme sve više odlučuju za ulaganja šireg društvenog značaja (energetika, saobraćaj, poljoprivreda, stambena izgradnja, istraživačka delatnost itd.), a ujedno za ta ulaganja daju povoljnije uslove i u pogledu rokova, a i u pogledu kamatne stope. Takvu pozitivnu praksu nekih banaka biće potrebno proširiti i na sve ostale banke i sporazumom

među njima postići što jedinstveniju poslovnu orijentaciju i uslove. Tako bi se bez direktnih mešanja države obezbedili zajednički interesi u razvoju privrede i u onim oblastima koje su praktično u posleratnim godinama bile pod patronatom i monopolom države. I pored mnogih pozitivnih tokova u poslovnoj politici i u upravljanju bankama, biće potrebni još prilični napori da se banke zaista pretvore u specijalizovane, stručne, finansijske institucije, odnosno instrument samoupravno organizovanog udruženog rada.

Ostvarivanje ciljeva plana, a u tom okviru naročito rešavanje nekih širih proizvodnih, poslovnih i strukturalnih razvojnih orijentacija, zahtevaće sledećih godina još intenzivnija integraciona kretanja i veću raznovrsnost njihovih oblika. Veliki deo odgovornosti za sprovođenje novog srednjoročnog plana preuzimaju radne organizacije i grupacije, koje imaju uslove da se oblikuju u izrazitije nosioce razvoja određenih privrednih oblasti i regija.

Nastajanjem većih nosilaca kooperacije i integracije u privredi i u intenzivnom povezivanju na celokupnom jugoslovenskom području, karakteristična diversifikovana struktura proizvodnje, uz dalju specijalizaciju preduzeća i optimalizaciju proizvodnje, predstavljaće nov kvalitet u našem društvenom i privrednom razvoju. Višim stepenom organizovanosti na osnovu jasno definisanih programa i interesa, sa svrsishodnim povezivanjem unutar industrije i drugih privrednih delatnosti, između proizvodne i prometne sfere, s istraživačkim i drugim organizacijama, s odgovarajućom podelom rada, specijalizacijom, zajedničkim istupanjem na tržištu, u snabdevanju sirovinama i racionalnijim tokom društvene reprodukcije, što će obezbeđivati i snažnije uključivanje u međunarodnu podelu rada.

Adekvatnija povezanost procesa rada — u horizontalnom, a naročito u vertikalnom pravcu — uz neprekidnu dalju društvenu podelu rada, neosporno je uslov za dalji razvoj organizacija udruženog rada, za optimalizaciju programa razvoja i njihovo ostvarivanje, a time i za učvršćivanje socijalne sigurnosti radnika i drugih radnih ljudi. To je i put za rešavanje izuzetno akutnih pitanja o obezbeđivanju dovoljnih energetskih i sirovinskih izvora i za trajnije snabdevanje u prihvatljivim uslovima, za jedinstvenije i efikasnije uključivanje u međunarodnu podelu rada, za trajnije povezivanje sa zemljama u razvoju.

Ideja o unapređivanju privredne saradnje sa zemljama u razvoju bila je prihvaćena kao trajni zadatak, koji proizlazi iz dokumenata Alžirske konferencije nesvrstanih zemalja. U srednjoročni plan razvoja SFR Jugoslavije od 1976. do 1980. godine treba ugraditi sve one elemente koji će podsticati dugoročnu saradnju i podelu rada na bazi komplementarnosti jugoslovenske privrede s privredama zemalja u razvoju, da bi se razvijali i jačali prvenstveno razvijeniji oblici privredne saradnje sa zemljama u razvoju (zajednička ulaganja, industrijska kooperacija, izvođenje investicionih radova, poslovno-tehnička saradnja i podela rada), što će podsticati i povećanje robne razmene na dugoročnoj osnovi.

Zajednička razvojna politika mora postati snažan kohezioni element u razvoju Jugoslavije na osnovu sve racionalnije podele rada na jedinstvenom tržištu, uvažavajući komparativne prednosti pojedinih područja, a naročito na osnovu zajedničkih nastojanja za ravnopravnim uključivanjem u međunarodnu podelu rada.

Novi Ustav je, svakako, temelj na kome se može izgraditi savremenija strategija i razvijenija koncepcija sistema proširene reprodukcije, koji će uvažavati, pre svega, interese i potrebe udruženog rada. Time će se stvoriti i razvijenija koncepcija privrednog i društvenog razvoja, još oštrije odrediti osnovni privredni front, strategija našeg razvoja i tako još izrazitije naglasiti planska komponenta u celokupnoj društvenoj reprodukciji, kakva je definisana novim Ustavom i neposredno povezana s afirmisanjem samoupravnog sistema proširene reprodukcije.

Sistem i mehanizam planiranja u uslovima samoupravljanja i socijalističke robne proizvodnje bili su u proteklom periodu, a i danas su, predmet mnogih diskusija i kritika, a isto tako i predmet teorijskih proučavanja. U svemu tome se odražavala težnja da se planiranje, kao imanentan deo društveno-ekonomskog sistema, uskladi s našim samoupravnim sistemom i na toj osnovi, kao metod i oblik svesnog usmeravanja i koordinacije privredne i društvene delatnosti, ugradi u delatnost i odnose među samoupravnim nosiocima odgovornosti i odluka.

Mada je planiranje u Jugoslaviji u posleratnom periodu bilo stalno prisutna komponenta u privrednom sistemu i razvoju, ipak se može ustanoviti da je ono već duže u krizi. Osim u posleratnom periodu, u godinama obnove i u prvim godinama izgradnje socijalističkog privrednog sistema, planovi i planiranje nisu bili usklađeni s razvojem društveno-ekonomskog sistema, a naročito sa sistemom samoupravljanja. Mnogi problemi koji su danas prisutni u našem privrednom prostoru i društvenom životu su, bez sumnje, posledica i činjenica da sistem i mehanizam planiranja nisu bili prilagođeni promenama koje je u privredne odnose i tokove unela privredna i društvena reforma 1965. godine, a još manje promenama u sistemu proširene reprodukcije, koja je — ili bi bar trebalo — bitno menjala odnose u raspolaganju akumulacijom.

Ekonomske funkcije države, naročito federacije, ustavnim amandmanima su dobile sasvim drukčiji karakter. Neposredno uređivanje odnosa i prilika u osnovi je zamenio sistem posrednih sistemskih mera, ali istovremeno nije bio izgrađen sistem koordinacije i usmeravanja privrednih i društvenih kretanja, koji bi polazio od izmenjenih odnosa u raspolaganju akumulacijom i zasnivao se na robnom karakteru proizvodnje i na samoupravljanju. U ekonomskoj politici države se i zato u to vreme sprovode mnoge nesistemske mere, usmerene na otklanjanje tekućih problema i teškoća. Društveni planovi su izgubili funkciju globalnog i strukturalnog usklađivanja i usmeravanja privrednih i društvenih tokova. U čitavoj Jugoslaviji nismo se mogli dogovoriti o globalnoj, strateškoj koncepciji razvoja, a ni o dugoročnim projektima razvoja osnovnih privrednih područja, o dugoročnom razvoju kadrova i zapošljavanja, razvoju nauke i tehnologije itd. U takvim uslovima ni tržište nije moglo biti adekvatan regulator u alokaciji sredstava i rada i u selekciji programa razvoja na svim onim područjima gde je njegovo delovanje u sistemu robne proizvodnje racionalno.

Uz sve ove kritičke konstatacije moramo utvrditi da su u mnogim dokumentima bili postavljeni zahtevi da se sistem i mehanizam planiranja usklade s našim samoupravnim sistemom i robnim karakterom naše proizvodnje. Osnovna načela i stavovi o mestu i ulozi planiranja i socijalistič-

kom samoupravnom sistemu su oblikovani u programskim i drugim dokumentima SK i u ustavima i ustavnim amandmanima. Isto tako je, krajem 1963. godine, otpočelo intenzivno proučavanje sistema društvenog planiranja u uslovima samoupravljanja u okviru posebnih komisija, naučnih i stručnih institucija i društveno-političkih organizacija. Rezultati tih diskusija su formulisani u dokumentima »Osnove sistema društvenog planiranja« i »Osnove sistema društveno-ekonomskog razvoja«, koje je donela Savezna skupština i koji su u suštini bili i osnova za Osnovni zakon o društvenom planiranju, 1970. godine.

Određena teorijska i koncepciona pitanja raščišćavala su se i u svakom pripremanju i donošenju saveznih i republičkih društvenih planova. Ta nastojanja bi, svakako, donela više plodova da su stvarni odnosi u privredi bili izgrađeni na samoupravnim osnovama i u praksi bi bio uspostavljen sistem raspolaganja, usmeravanja i koncentracije društvene akumulacije koji bi polazio od osnova našeg samoupravnog društveno-ekonomskog sistema.

Planiranje će u novim društvenim odnosima postajati sve više stalna aktivnost samoupravnih nosilaca politike razvoja, koji će se u donošenju odluka u sopstvenom interesu oslanjati na analize i ocene razvojnih mogućnosti, koje se temelje na naučnim saznanjima delovanja objektivnih ekonomskih zakonitosti i koji će, na osnovu opšte orijentacije razvoja društva, određivati svoje specifične ciljeve razvoja i zadatke. U izgrađenom i društveno verifikovanom sistemu međusobnog obaveštavanja moraće kontinuirano da analiziraju, usklađuju i usmeravaju svoju delatnost, a time će i sve racionalnije ovladavati objektivne zakonitosti tržišta, sa ciljem optimalizacije efekata svog tekućeg i minulog rada.

Načelne i normativne odredbe novih ustava su osnova na kojoj bi trebalo da se formira takav sistem planiranja, mada ne možemo očekivati da će se novi sistem uvoditi bez teškoća i bez otpora. Posebno treba naglasiti da sistem i mehanizam planiranja, preko koga će se dalje izgrađivati samoupravni i tržišni karakter naše privrede, i uz svestan napor i volju nosilaca politike razvoja isključivati voluntarizam i birokratsku samovolju — zahtevaju bitne promene u položaju i ulozi udruženog rada u sistemu proširene reprodukcije.

Planiranje u samoupravnom društvu je inkompatibilno sa stanjem u kome otuđeni centri finansijske i političke moći odlučuju o pretežnom delu viška rada. Stoga je dosledno sprovođenje ustavnih principa o položaju i ulozi udruženog rada u proširenoj reprodukciji uslov i za bitne promene u sistemu i mehanizmu planiranja. Čini se da upravo otuda proizlaze još mnoge dileme, koje su dolazile do izraza i u pripremi nacrta republičkih ustava i Ustava SFRJ i još uvek su prisutne. Često su u pitanju stavovi o nužnosti specifične, integrativne i usmeravajuće funkcije društveno-političkih zajednica, koje bi trebalo da i dalje usmeravaju »dezintegrisanu« privredu direktnim intervencijama u postizanju određenih opštih i posebnih ciljeva, koje privreda u »spontanom« razvoju ne bi bila sposobna ni da sagleda a kamoli da, u uslovima brzog naučnog i tehnološkog napretka, obezbedi optimalnu strukturu proizvodnje, racionalno iskorišćavanje prirodnih i drugih izvora, sinhronizovanost u izvođenju komplementarnih investicionih projekata i njihovu optimalnu alokaciju, regionalnu ravnotežu, punu zaposlenost itd. Iskustva poslednjih nekoliko godina dokazuju da ti ciljevi nisu bili postignuti upravo u uslo-

vima kada su političke i otuđene finansijske strukture imale odlučujući uticaj na razvoj naše privrede.

Ustav SFRJ i Ustav SR Slovenije određuju da se u sistemu planiranja, koji predstavlja predviđanje, usklađivanje i usmeravanje razvoja na samoupravnoj osnovi, radnici u raznim oblicima udruživanja rada i sredstava sve više pojavljuju kao osnovni nosioci celokupnog ekonomskog i društvenog razvoja. U procesu planiranja oni određuju zajedničke interese i ciljeve razvoja i u svojoj radnoj organizaciji a i, preko različitih oblika poslovnog udruživanja i povezivanja, u privrednim delatnostima kojima pripadaju, kao i u drugim oblastima života i rada. Radnici na taj način obezbeđuju svoj uticaj i kontrolu nad celokupnim procesom proizvodnje, razmene, raspodele i potrošnje. Upravo zato definišemo planiranje u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, u mesnim zajednicama i samoupravnim interesnim zajednicama, kao osnovu planiranja u samoupravnom socijalističkom društvu.

Osnovna organizacija udruženog rada nije nekakva u sebe zatvorena i izolovana, niti samo tržištem povezana institucija udruženog rada.[1]

Radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada će, u zajedničkom interesu i na osnovi samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, udruživati rad i sredstva za ostvarenje zajedničkih planova i zajedničkih razvojnih ciljeva. Zajednički interes će, pre svega, formirati saznanje da povećanje dohotka i razvoj individualne produktivnosti rada zavise i uslovljeni su razvojem produktivnosti celokupnog društvenog rada, da se doprinos koji osnovna organizacija udruženog rada daje povećanju produktivnosti celokupnog društvenog rada zapravo vraća u dohodak osnovne organizacije udruženog rada kao društveno priznati rad. Radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada biće zainteresovan za udruživanje sredstava, ako udruživanje bude pomagalo da se poboljšaju materijalne, socijalne i kulturne prilike njegovog rada i života, a njegovo »odricanje« od neposredne upotrebe dohotka biće uslov za sve neposrednije, trajno i veće učešće u zajedničkom društvenom radu.

Socijalističko samoupravno i društveno planiranje mora postati efikasan instrument povezivanja živog s minulim radom koji radnik stvara u celokupnom procesu društvene reprodukcije, jer upravo nerazdvojna organska povezanost živog s minulim radom određuje socijalistički karakter robne proizvodnje. U procesu samoupravnog i društvenog planiranja, sporazumevanja i dogovaranja o zajedničkim ciljevima i zadacima razvoja, kao i o metodama za njihovo ostvarivanje, sve više će se učvršćivati odlučujući uticaj radnika u udruženom radu na sve sfere i elemente procesa društvene reprodukcije, i u pogledu materijalnih uslova rada, odnosno proizvodnje i njenog razvoja, a i u pogledu razvoja delatnosti od kojih zavisi reprodukcija i povećanje njegovih radnih sposobnosti, znanja i kulture, i povećanje njegove opšte produktivnosti rada. Samoupravno i društveno planiranje će radnicima u udruženom radu omogućiti i efikasniji nadzor nad kretanjem sredstava za proizvodnju i proširenu reprodukciju i tako obezbeđivati i nadzor nad izvršavanjem prihvaćene politike razvoja u širim zajednicama, sve do federacije.

---

[1] Edvard Kardelj, *Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi*, Ljubljana, 1972.

Razvoj planiranja na samoupravnim osnovama podsticaće i intenzivirati procese oblikovanja osnovnih organizacija udruženog rada, u kojima će se, kako kaže Ustav, samostalno izražavati vrednost kao rezultat zajedničkog rada radnika u radnoj organizaciji ili na tržištu i u kojoj će radnici ostvarivati svoja društveno-ekonomska i druga samoupravna prava. Planiranje, dakle, otpočinje već u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Tu se već i oblikuju — u postupku određivanja međusobnih prava i obaveza u procesu reprodukcije i u određivanju prava i obaveza prema sredstvima reprodukcije — temelji povezivanja među radnicima u udruženom radu i osnove za savlađivanje procesa, odnosa i tendencija koje se na tržištu na kome dolaze do izraza objektivne ekonomske zakonitosti stalno ili povremeno pojavljuju, dakle, prve osnove savlađivanja stihije u razvoju.

Temelji samoupravnog sporazumevanja i dogovaranja izgrađuju se među nosiocima procesa reprodukcije, koji su međusobno povezani u različitim fazama radnog, odnosno reprodukcionog procesa. U preobražaju društveno-ekonomskih odnosa u samoupravnoj bazi se, dakle, ne možemo zadovoljiti samo formalno-pravnim, institucionalnim promenama. Samo u slučaju da se zaista sprovedu dublji zahvati u stvarni društveno-ekonomski položaj radnika u udruženom radu u duhu načela Ustava, da se obezbedi da radnik zaista odlučuje o svim fazama društvene reprodukcije — biće date i trajnije garancije da se u društvenom razvoju neće probijati stihija. Tako će se ciljevi razvoja formirati u realnim okvirima, kako ne bi bilo potrebno da se ti ciljevi razvoja stalno prilagođavaju promenama i kretanjima koje rađaju nestabilni tokovi i neće se proširivati zahvati državnih organa u planiranje i proces reprodukcije.

Integralno planiranje u društvenoj bazi je i polazna osnova za prevazilaženje političko-teritorijalnih granica, jer će se već u samom procesu nastajanja planova formirati ekonomska i druga povezivanja u odnosu prema planovima i programima osnovnih organizacija udruženog rada na drugim područjima, u republici i u čitavoj Jugoslaviji, gde će se rađati osnove šireg povezivanja nosilaca planova. Do odgovarajuće organske sinteze tih povezivanja, naročito između republika i pokrajina, moraće doći pre svega u društvenim planovima republika, autonomnih pokrajina i u društvenom planu Jugoslavije. Samo tako će samoupravno organizovani udruženi rad, u svim oblicima svog delovanja i povezivanja, postati i osnovni nosilac ostvarivanja funkcija jedinstvenog tržišta, koje se odražavaju ne samo u slobodnoj razmeni robe i usluga i u slobodnom istupanju na tržištu, nego i u slobodnom udruživanju rada i sredstava, slobodnom zapošljavanju i usmeravanju i usklađivanju privrednog i društvenog razvoja i u usklađivanju odnosa na tržištu s društvenim planiranjem na samoupravnoj osnovi.

Upravo u razvoju jedinstvenog jugoslovenskog tržišta smo se proteklih godina, a još i danas se susrećemo, s različitim autarkičnim težnjama, monopolima i diskriminacionim aktima. Takvo stanje je bilo uslovljeno i odsustvom razvijenijeg sistema samoupravnog i društvenog planiranja u uslovima jedinstvenog tržišta i sa čestim kolebanjima između koncepcije globalnog planiranja, opterećenog manje ili više elementima centralističkog planiranja i odnosa, i tržišnim liberalizmom.

Podaci pokazuju da se integracije i drugi oblici poslovnih povezivanja, i pored intenziviranja tih procesa u poslednjem periodu, formiraju

horizontalno, unutar pojedinih grana, a retke su integracije ekonomski i tehnološki povezanih proizvodnih kompleksa, u kojima bi se formirala dugoročna zajednička politika razvoja u tehnološko-dohodovno međuzavisnim i povezanim procesima. Takve integracije, koje se u svojoj politici razvoja usmeravaju ne samo na jugoslovensko tržište nego se svojim proizvodnim, kadrovskim, naučnim i drugim potencijalima uključuju u evropski i svetski privredni prostor, mogu postati ne samo značajan činilac stabilnosti privrednih kretanja nego i nosilac skladnije strukture proizvodnih snaga i rešavanja osnovnih nesrazmera u razvoju proizvodnih snaga u dužem vremenskom periodu. Da bismo to ostvarili i da se takav razvoj ne pretvori u tehnokratsko i birokratsko nasilje, samoupravni udruženi rad na svim nivoima mora se organizovati za samoupravno odlučivanje o svim tim pitanjima, a sistem i metode planiranja oblikovati tako da se razbiju barijere koje ometaju slobodno kretanje robe i usluga, cirkulaciju i koncentraciju finansijskih sredstava društvene reprodukcije, razvoj znanja i kulturnih vrednosti i slobodno zapošljavanje radnika širom Jugoslavije. Takve odnose, očevidno, nećemo postići preko noći. Od intenzivnosti, doslednosti i samoupravne usmerenosti tih procesa i od ostvarivanja kvalitativnih promena u oblikovanju sistema i metoda samoupravnog planiranja u novim uslovima, u velikoj meri će zavisiti koliko ćemo im se brzo približavati.

Posebno treba pomenuti specifične integracione oblike — velike tehničke sisteme — naročito u privrednoj infrastrukturi, koje Ustav definiše kao privredne delatnosti od posebnog društvenog interesa. To su područja koja »tako duboko utiču i posežu u normalni život svakog radnog čoveka, sredine u kojoj živi i radi i radnih procesa u koje je uključen, da tržište nije i ne može biti jedini regulator društvenih potreba, niti glavno merilo ocene racionalnosti delovanja tih službi«[2].

U velikim tehničkim sistemima postoji veoma velika međusobna zavisnost pojedinih stepena procesa rada, u kojima, po pravilu, odvojena aktivnost najvećeg dela pojedinih procesa rada nema svoju tehnološku i ekonomsku logiku. U njima je nužno obezbediti interesnu i tehnološku usklađenost u tekućem radu i u razvojnoj politici. Individualni i društveni efekti, koje može da postiže pojedina osnovna organizacija udruženog rada, u takvom sistemu su uslovljeni harmoničnim delovanjem celine i tehnološkom, kadrovskom i organizacionom osposobljenošću svih jedinica da se prilagođavaju »despotizmu moderne tehnike i tehnologije«, razvoju kod nas i u svetu, razvojnim preferencijama društva.

Posebne društvene interese radnici i radni ljudi u tim oblastima obezbeđivaće samoupravnim sporazumima, u skladu s društvenim dogovorima ili zakonom. U samoupravnim interesnim zajednicama radnici tih delatnosti i korisnici usluga, koji će davati sredstva za ostvarivanje zadataka zajednice, određivaće politiku razvoja i usklađivati razvoj tih delatnosti s drugim delatnostima, donositi programe razvoja i obezbeđivati uslove za njihovo realizovanje. A to u suštini znači da se za razvoj tih delatnosti i za finansiranje njihovih programa razvoja ne brine više neposredno država, nego udruženi proizvođači i korisnici usluga u okviru opštih razvojnih orijentacija i na osnovu naučno utvrđenih tendencija razvoja kod nas i u svetu.

---

[2] Sergej Kraigher, *O minulom radu*, Ljubljana, 1973.

Zdravko Mićić

Evropa na istorijskoj raskrsnici

Konferenciju o evropskoj bezbednosti i saradnji, čiji se završni deo, takozvana treća faza Konferencije, odigrao od 30. jula do 1. avgusta 1975. godine u Helsinkiju, svi učesnici, predstavnici 33 evropske zemlje, Sjedinjenih Američkih Država i Kanade, nepodeljeno su ocenili kao istorijski događaj bez presedana u političkoj prošlosti našeg kontinenta. U glavnom gradu Finske, u velelepnoj konferencijskoj palati »Finlandija«, tokom tri dana za govornicom su se smenjivali političke vođe i predstavnici najvećih svetskih sila i najmanjih zemalja, socijalističkih i kapitalističkih država, pripadnika dveju najmoćnijih ekonomskih grupacija u svetu — Evropske ekonomske zajednice i Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć, članica dvaju vojno-političkih saveza — Varšavskog ugovora i Severnoatlantskog pakta, predstavnici evropskih nesvrstanih i neutralnih, vanblokovskih zemalja, da bi na kraju svi, u ime svojih zemalja, stavili potpise ispod dokumenata kojima se suverene i nezavisne države-učesnice Konferencije svesno, dobrovljno i trajno odriču upotrebe sile u međusobnim odnosima i u rešavanju međusobnih problema.

Takav događaj ne bi se mogao objasniti, niti bi se uopšte mogao desiti, van konteksta krupnih društveno-ekonomskih i političkih promena koje karakterišu evoluciju međunarodnih odnosa u posleratnoj eri, a posebno politički razvoj na starom kontinentu, koji je u minule tri decenije napravio veliki luk od gotovo potpune podele i konfrontacije u vreme hladnog rata, preko niza većih i manjih političkih koraka, dogovora i međunarodnih sporazuma koji su označili stabilizaciju odnosa i opšte prihvatanje političko-teritorijalnog *statusa quo* u Evropi, sve do sadašnjih multilateralnih dogovora i pravno-političkog regulisanja ukupnih političkih, ekonomskih i drugih pitanja u Evropi.

Ideja o evropskoj konferenciji javila se na samom početku pedesetih godina, ali — u uslovima oštrih blokovskih podela, uzajamnih pretnji i nepoverenja, nastojanja da se proširi sopstvena zona uticaja u Evropi na račun druge strane — nije imala ni teorijske ni praktične izglede da bude prihvaćena. Instrumenti te politike bili su ekonomski embargo, izolacija i zatvaranje, iscrpljujuća trka u naoružavanju, opšta politička i vojna konfrontacija. Međusobno suprotstavljene, vojno-političke blokovske organizacije podstakle su procese ekonomske integracije i odvajanja, uzajamnog izolovanja dvaju delova Evrope, što je izazvalo niz drugih blokovski zasnovanih međuakcija, to jest prepreka međuevropskom komuniciranju na ekonomskom, kulturnom, socijalnom, naučnom polju i u svakoj drugoj oblasti međuevropskih odnosa.

Bilo je potrebno da se odigraju velike promene u odnosima na svetskoj sceni, kao posledica jačanja snaga socijalizma, raspadanja kolonijalnog sistema i naučno-tehničke revolucije, da bi se stekli politički i psihološki uslovi za proces popuštanja, za politiku pregovaranja i sporazumevanja. Pod dejstvom raketno-nuklearne ravnoteže i saznanja o zajedničkom interesu da se izbegne uzajamno uništavanje, SAD i SSSR su postepeno krenuli putem pregovaranja i sporazumevanja, ponajviše u oblasti kontrole trke u naoružavanju. Pojava nesvrstanih zemalja i njihovo smelo odbacivanje blokovske podele sveta, zalaganje za aktivnu i miroljubivu koegzistenciju država sa različitim društvenim i političkim sistemima uneli su elemente elastičnosti u kruti bipolarizam sistema međunarodnih odnosa. Snaga nesvrstane politike se naglo povećavala, što joj je omogućilo da sistemu međunarodnih odnosa sve više daje sopstveni pečat.

Što se Evrope tiče, osnovni problemi međublokovskih sukoba dugo su dominirali uprkos postepenom ostvarivanju saradnje i promenjenom odnosu snaga. Ideja o opšteevropskoj saradnji živela je zahvaljujući Ekonomskoj komisiji OUN za Evropu i parlamentarnoj inicijativi i akciji deset evropskih zemalja, među kojima je bila i Jugoslavija. Od 1969. godine obnovljeni su predlozi (na sastanku predstavnika zemalja Varšavskog ugovora u Budimpešti) za sazivanje evropske konferencije na vrhu. Posle dugogodišnjeg uzajamnog ispitivanja pozicija i stavova, kroz lične i pretežno bilateralne kontakte evropskih i američkih političara, novembra 1972. godine u Helsinkiju su se okupili ambasadori 35 zemalja, čime je otpočela neformalna pripremna faza Konferencije. Na osnovu tih konsultacija, koje su trajale oko sedam meseci, dogovoreno je da se Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji održi u tri faze. Jula 1973. godine održana je u Helsinkiju petodnevna ministarska konferencija, zatim se u drugoj fazi radilo u komisijama u Ženevi od 18. septembra 1973, sve dok 19. jula ove godine nije završen posao na izradi dokumenata koji je omogućio da se 30. jula održi u Helsinkiju treća faza Konferencije, sastanak evropskih državnika na vrhu i da se dokumenti svečano potpišu i proglase prihvaćenim.

Činjenica da su razne grupacije evropskih država, od samog početka priprema, prilazile Konferenciji sa različitih pozicija davala je pečat celokupnom pripremnom radu na izradi dokumenata Konferencije. U zapadnoevropskim zemljama često se isticalo da su Sovjetski Savez i zemlje članice Varšavskog ugovora posebno zainteresovane za

to da se i na ovaj način potvrdi *status quo* u Evropi, odnosno da se još jednom verifikuju postojeći međudržavni aranžmani i ugovori o granicama. Članice NATO pakta su nastojale da prihvatanje *statusa quo* što više »naplate« garancijama za slobodno kretanje ljudi, cirkulaciju informacija i ideja. Takav pristup Konferenciji odražavao je težnju da se pregovori na izvestan način vode kao pregovori između blokova, iako je bilo prihvaćeno, i u poslovnik Konferencije uneto, da sve zemlje-učesnice prisustvuju i učestvuju u radu Konferencije na bazi suverene jednakosti država, van vojnih saveza. Naravno, sve vanblokovske zemlje, nesvrstane ili neutralne, nastojale su da Konferencija što više doprinese stvarnoj bezbednosti, smanjenju pritisaka i sprečavanju mešanja u njihove unutrašnje stvari, što bi vodilo postepenom prevazilaženju blokovske podeljenosti. Vanblokovske zemlje su delovale zajednički, što im je olakšalo da pozitivno utiču prilikom izrade konferencijskih dokumenata.

Rezultati dvogodišnjih diplomatskih aktivnosti, pregovaranja, sporenja i usaglašavanja, uz učešće svih 35 zemalja kao aktivnih i ravnopravnih partnera, u uslovima široke demokratske procedure zasnovane na principu konsensusa koji je isključio mogućnost preglasavanja i doveo do toga da se sporna stanovišta usaglašavaju kompromisno — sadržani su u Evropskoj povelji, dokumentu na oko stotinu stranica, čiji je zvanični naziv »Finalni akt«. Ovaj dokument je podeljen na pet poglavlja, u kojima se razmatraju sledeća pitanja: bezbednost u Evropi; saradnja u oblasti privrede, nauke, tehnologije i zaštite čovekove sredine; problemi bezbednosti i saradnje na području Mediterana; saradnja u humanitarnim oblastima — lični kontakti, putovanja, razmena informacija, kulturna saradnja itd.; dogovori o nastavljanju Konferencije, odnosno o sledećim sastancima zemalja-učesnica.

Da bi se bolje razumele brojne pozitivne ocene Konferencije i sagledali stavovi koji preovlađuju u evropskim državama kada je reč o bezbednosti i međuevropskoj saradnji, potrebno je upoznati se sa takozvanom Deklaracijom principâ, odnosno sa osnovnim načelima bezbednosti i saradnje, u čijoj preambuli su se države-učesnice saglasile da popuštanje zategnutosti treba da postane stalan, sve bitniji i sveobuhvatniji proces, univerzalan po svojim domašajima, i prihvatile ne samo nedeljivost bezbednosti u Evropi, već i njenu tesnu vezu sa mirom i bezbednošću u celom svetu. Principi koje bi, prema ovoj Deklaraciji, zemlje-potpisnice trebalo da poštuju i primenjuju u međusobnim odnosima i u odnosima sa drugim zemljama, sledeći su:

Suverena jednakost država. — Zemlje-učesnice su preuzele obavezu da će međusobno poštovati suverenu jednakost i individualnost i sva prava koja su obuhvaćena njihovim suverenitetom, a posebno »pravo svake države na pravnu jednakost, teritorijalni integritet i slobodu i političku nezavisnost«; države će takođe »poštovati pravo svake od njih da slobodno bira i razvija svoj politički, društveni, ekonomski i kulturni sistem«. U razradi ovog načela takođe je istaknuto da će zemlje-učesnice »poštovati pravo svake od njih da po svojoj volji određuje i održava odnose sa drugim državama«, te da one »smatraju da se njihove granice mogu menjati u skladu s međunarodnim pravom, mirnim putem i sporazumno«. Ova poslednja odredba je prihvaćena posle velikih ra-

sprava na Konferenciji u vezi sa principom nepovredivosti granica i uneta je u Deklaraciju ne zato da bi se taj princip okrnjio, nego da bi pružio satisfakciju onima koji pretpostavljaju mogućnost evolucije i eventualnih sporazuma o izvesnim korekcijama granica za koje bi mogle biti zainteresovane države koje su u pitanju.

Uzdržavanje od pretnje silom ili upotrebe sile. — Zemlje-potpisnice su se obavezale da će se »u svojim međusobnim odnosima, kao i u svojim međunarodnim odnosima uopšte, uzdržavati od pretnje silom, ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti bilo koje države, ili na bilo koji drugi način koji nije u skladu sa ciljevima Ujedinjenih nacija i ovom Deklaracijom«.

Nepovredivost granica. — Deklaracija precizira da »zemlje-učesnice smatraju međusobno nepovredivim sve njihove granice, kao i granice svih država u Evropi, i stoga će se, sada i ubuduće, uzdržavati od svakog nasrtaja na te granice i svakog zahteva ili akta zahvatanja ili uzurpiranja dela ili cele teritorije bilo koje države-učesnice«.

Teritorijalni integritet država. — Deklaracija ističe da će se države-učesnice uzdržavati od svake akcije »uperene protiv teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti ili jedinstva bilo koje države-učesnice«.

Mirno rešavanje sporova. — Ovo načelo precizira da će države-potpisnice »svoje međusobne sporove rešavati mirnim putem, tako da ne budu dovedeni u opasnost međunarodni mir, bezbednost i pravda, i nastojati da postignu brzo i pravično rešenje na bazi međunarodnog prava«.

Nemešanje u unutrašnje stvari. — Države-učesnice se obavezuju na »uzdržavanje od svakog mešanja, neposrednog ili posrednog, pojedinačnog ili kolektivnog, u unutrašnje ili spoljne poslove koji spadaju u nacionalnu nadležnost druge države-učesnice, bez obzira na njihove međusobne odnose«. Pored uzdržavanja od svakog oblika oružane intervencije, države će se »u svim okolnostima uzdržavati od bilo kakvog drugog akta vojne, političke, ekonomske i druge prinude, kao i od neposrednog ili posrednog pomaganja terorističkih ili subverzivnih aktivnosti usmerenih ka nasilnom zbacivanju režima druge države-učesnice«.

Poštovanje ljudskih prava. — Države-učesnice obavezuju se da će poštovati ljudska prava i osnovne slobode, uključujući slobodu misli, savesti, veroispovesti i ubeđenja za sve ljude, bez obzira na njihovu rasu, pol, jezik i veru. Deklaracija je, na inicijativu Jugoslavije, definisala da će »države-učesnice na čijoj teritoriji žive nacionalne manjine poštovati prava lica koja pripadaju ovim manjinama na jednakost pred zakonom, pružiće im punu mogućnost za stvarno uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda i štitiće na taj način njihove legitimne interese u ovoj oblasti«.

Pravo na samoopredeljenje. — Države-učesnice su se obavezale da će »poštovati jednaka prava svih naroda i njihovo pravo na samoopredeljenje, delujući uvek u skladu sa ciljevima i načelima Povelje OUN i odgovarajućim normama međunarodnog prava«.

Saradnja među državama. — Učesnice Konferencije nastojaće da, »razvijajući saradnju međusobno i sa svim državama i u svim oblastima, unaprede uzajamno razumevanje i poverenje, prijateljske i dobrosusedske odnose među sobom, međunarodni mir i saradnju«. One će

nastojati da, »razvijajući saradnju, povećaju blagostanje naroda« i »preduzeće korake da unaprede uslove koji bi omogućili da ove blagodeti budu dostupne svima; vodiće računa o interesu svih da se smanje razlike u stepenu ekonomske razvijenosti, a naročito o interesu zemalja u razvoju širom sveta«.

Savesno ispunjavanje obaveza. — Poslednje od deset načela obavezuje države-potpisnice Deklaracije da postupaju u skladu sa svojim pravnim obavezama na međunarodnom planu i nalaže im da poklone dužnu pažnju odredbama Finalnog akta Konferencije i sprovedu ih u život.

Ako se na prihvatanje ovih načela gleda kao na jedan od glavnih rezultata Konferencije, onda se može zaključiti da je ona bila veoma uspešna. Svrha Konferencije, sa našeg gledišta, bila je da unapredi bezbednost svih evropskih zemalja i pomogne razvoj političkih, ekonomskih, kulturnih, naučnih i drugih vidova saradnje među zemljama-učesnicama, da olakša postepeno prevazilaženje postojećih blokovskih podela i tako doprinese učvršćivanju trajnog mira, stabilnosti, potpunijoj bezbednosti i ravnopravnoj saradnji u Evropi. Jugoslavija je zbog toga nastojala da dâ svoj doprinos što sadržajnijem i uspešnijem radu Konferencije, uz očuvanje njenog demokratskog karaktera, i već je u međunarodnoj javnosti ocenjeno da su mnoge ideje za koje se Jugoslavija zalagala našle odgovarajuće mesto u Finalnom aktu.

U svim pitanjima koja su bila razmatrana na Konferenciji vodilo se računa o povezanosti bezbednosti i saradnje u Evropi i bezbednosti i saradnje u svetu. Poseban značaj ima činjenica da su priznati i prihvaćeni nedeljivost bezbednosti Evrope i mediteranskog područja. Predstavnicima neevropskih mediteranskih zemalja bilo je omogućeno da saopšte Konferenciji svoj stav o tim pitanjima, a usvojen je i značajan dokument o povezanosti bezbednosti u Evropi i na Mediteranu. U ovom delu Finalnog akta kaže se, pored ostalog, da su zemlje-učesnice »uverene da bezbednost u Evropi treba da se razmatra u širem okviru svetske bezbednosti i da je ona tesno povezana sa bezbednošću na celom mediteranskom području, te da proces jačanja bezbednosti ne bi trebalo da bude ograničen na Evropu, već je nužno da se proširi na druge delove sveta, a posebno na mediteransko područje«. Istaknute su želje za razvijanjem uzajamno korisne saradnje u raznim oblastima privredne delatnosti, zatim spremnost evropskih zemalja da doprinesu svestranom i bržem razvoju privreda mediteranskih zemalja i da »nastave i prošire kontakte i razgovore, započete Konferencijom o bezbednosti i saradnji u Evropi, sa mediteranskim državama ne-učesnicama, tako da se njima obuhvate sve države Mediterana, u svrhu doprinosa miru, smanjenju oružanih snaga u ovoj oblasti, jačanju bezbednosti, popuštanju zategnutosti na tom području i proširenju saradnje, u čemu je zajednički interes svih«.

Treba takođe naglasiti da su razrađeni, iako ne u meri u kojoj su to zahtevale vanblokovske evropske zemlje na Konferenciji, vojni aspekti evropske bezbednosti. Između ostalog, odlučeno je da se države-učesnice međusobno obaveštavaju o održavanju većih vojnih manevara. Predviđeno je da su takva obaveštenja potrebna kad je reč o manevrima u kojima sudeluje više od 25 hiljada ljudi, koji se organizuju u zoni

udaljenoj 250 kilometara od granice, da takva obaveštenja budu data 21 dan pre početka manevara i da se, ukoliko to bude moguće, na dobrovoljnoj bazi vrši razmena posmatrača na manevrima. U ovom delu dokumenta se ističe da države-učesnice priznaju i uvažavaju interes svih »za napore usmerene ka smanjenju vojne konfrontacije i unapređivanju razoružanja, koji treba da dopune političko popuštanje zategnutosti u Evropi i ojačaju njihovu bezbednost. One su ubeđene u neophodnost preduzimanja efikasnih mera u ovim oblastima, koje po svom domašaju i po svojoj prirodi predstavljaju korak dalje u pravcu konačnog ostvarenja opšteg i potpunog razoružanja pod striktnom i efikasnom međunarodnom kontrolom«.

Recimo, najzad, da su u Finalnom aktu vrlo precizno nabrojane mere i koraci čijim bi se preduzimanjem stvorili uslovi za nesmetanu, normalnu, intenzivnu i obostrano korisnu trgovinu i ekonomsku saradnju među svim evropskim zemljama, bez obzira na to da li pripadaju ili ne pripadaju raznim evropskim ekonomskim grupacijama; da je u osnovi usvojen pozitivan stav o odnosu Evrope i zemalja u razvoju i da se Konferencija povoljno izjasnila o odlukama Šestog specijalnog zasedanja Generalne skupštine OUN o pružanju veće pomoći zemljama u razvoju; da su predviđene i usaglašene mnogobrojne mere za unapređenje saradnje u humanitarnim i drugim oblastima, za olakšavanje ličnih i porodičnih kontakata ljudi, za spajanje porodica, za putovanja u lične i profesionalne svrhe, poboljšanje uslova turizma, omladinskih, sportskih i sličnih susreta, za proširenje kulturne razmene, uspešnije i šire upoznavanje kulturne baštine i dostignuća evropskih naroda, za lakšu i sveobuhvatniju cirkulaciju naučnih saznanja i otkrića, za bolju razmenu iskustava u oblasti obrazovanja i slično.

Govoreći u Helsinkiju drugog dana Konferencije na vrhu o evropskoj bezbednosti i saradnji, predsednik SFRJ, Josip Broz Tito, koji je predvodio jugoslovensku delegaciju, rekao je, između ostalog:

»Kada se budući historičari budu osvrtali na ovu Konferenciju, sigurno je da će je ocijeniti kao prekretnicu, kao okretanje Evrope ka koegzistenciji i miru. Ovo što je postignuto značajno je i ohrabrujuće, ali nam ne daje pravo na samozadovoljstvo. Naprotiv, sada treba uporno raditi na tome da se rješavaju najkrupniji problemi, bez čega je istinska i trajna bezbjednost nemoguća.«

Evropska konferencija, nema sumnje, rezultat je i sastavni deo procesa popuštanja i poboljšavanja odnosa, što će doprineti daljem razvoju pozitivnih procesa u svetu. Definisanje načela na kojima se zasnivaju odnosi evropskih država ima ogroman značaj za budućnost političkog, društvenog i ekonomskog razvitka na našem kontinentu. Bila bi, naravno, velika, pa i opasna iluzija, na što s pravom upozorava drug Tito, ako bi se verovalo da je sav posao obavljen formulisanjem i prihvatanjem određenih načela. Pravu ocenu će dati samo sprovođenje u život dokumenata i odgovarajuće ponašanje država u međunarodnoj praksi. Bez toga, ma koliko dobro bili definisani, načela i odredbe iz Finalnog akta predstavljali bi samo mrtvo slovo na papiru.

Konferencija je, bez sumnje, stvorila novi duh i uverenje da je Evropa stigla na istorijsku raskrsnicu od koje se račvaju novi putevi miroljubive saradnje, ravnopravnosti, istinske bezbednosti, demokrati-

zacije međunarodnih odnosa, što otvara neslućene perspektive slobodnijem ispoljavanju novih tendencija u društvenom razvitku, društveno-ekonomskim preobražajima i procesima političkog oslobađanja ljudi i naroda. Kao što je hladnim ratom okivala odnose u svetu i pretila opštim sveuništavajućim sukobom, tako i procesom popuštanja, koji je sada toliko ojačao, Evropa može ubrzati demokratizaciju međunarodnih odnosa u svetu u pravcu aktivne i miroljubive koegzistencije država, bez obzira na njihov društveni sistem i veličinu.

S obzirom na političke procese koji u sadašnjem trenutku dominiraju u svetu, malo je verovatno da bi, posle Helsinkija, neko mogao preduzeti nešto što nije u saglasnosti sa helsinškim dokumentom. Predstojeći period, prema tome, pruža povoljne izglede da se počnu brže rešavati ona krupna pitanja koja predsednik Tito ima što na umu kada govori o obavezama posle Helsinkija. Nema i ne može biti perspektive miroljubivoj koegzistenciji dok se ne zaustavi trka u naoružavanju; ne može biti uzajamnog poverenja i istinske miroljubive saradnje, kao osnove za prevazilaženje blokovskih podeljenosti, dok su nagomilana oružja, naročito nuklearna, a posebno taktička nuklearna oružja u Evropi. Isto je tako teško pretpostaviti da sadašnji pozitivni procesi u međunarodnim odnosima neće biti neprekidno ugrožavani sve dok se na Bliskom istoku ne izađe iz ćorsokaka stvorenog bezobzirnom agresivnošću Izraela prema njegovim susedima. Ta i mnoga druga značajna pitanja ostaju da se rešavaju, a u svakodnevici međunarodnog života da se verifikuju i primenjuju načela proklamovana u Helsinkiju.

Svesna da predstavlja samo značajan korak napred u uspostavljanju novog sistema odnosa u Evropi, da nije označila kraj, nego samo značajnu etapu u procesu izgradnje evropske bezbednosti, Konferencija je odlučila da se ponovo, za dve godine, u Beogradu sastanu predstavnici svih zemalja-učesnica da bi izvršili temeljnu razmenu mišljenja o sprovođenju u život odredbi Finalnog akta i izvršenju zadataka koje je postavila Konferencija. Tom prilikom će se razmotriti i uslovi, potrebe i modaliteti sazivanja eventualno nove konferencije i zakazivanja novih evropskih sastanaka. Pripremni sastanak za ovu razmenu mišljenja na ministarskom nivou održaće se 15. juna 1977. godine, takođe u Beogradu. Izborom Beograda za svoj sledeći sastanak Konferencija je Jugoslaviji postavila posebne obaveze i odgovornost, ali je izrazila i poverenje u našu zemlju i odala joj priznanje za njenu doslednu i konstruktivnu politiku mira.

Aleksandar Grličkov

Međuzavisnost savremenog sveta*

1. Živimo u svetu i vremenu kada se na njegovoj sceni odvijaju radikalne transformacije koje su najburnije u dosadašnjoj istoriji čovečanstva. Pojave i manifestacije tih radikalnih transformacija su burne i ne baš neglasne. Konačno, to je put koji postaje istorija, put kojim čovečanstvo ispisuje nove stranice svoje istorije.

Dramatičnost pojava karakteriše sve prekretnice u istoriji čovečanstva. Sadašnje prilike su, po svemu sudeći, istorijska deonica napuštanja jedne i zamene drugom civilizacijom, s obzirom na to da je pritisak radikalnih transformacija uslovio jedinstven sveobuhvatni proces koji je zahvatio celokupno čovečanstvo, sve zemlje, regione i kontinente.

Socijalističke revolucije, raspadanje kolonijalnog i polukolonijalnog sistema i strukture međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, s jedne, i naučno-tehnološka revolucija i njene političke, ekonomske i socijalne posledice, s druge strane, dva su temeljna činioca koji izražavaju i odražavaju jedinstveni proces radikalnih transformacija na svetskom planu. Istovremeno to su osnovni činioci koji jačaju i podstiču potencije njegove zavisnosti i uslovljenosti razvoja.

Proces radikalnih promena u sistemu i strukturi međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa proističe i oslanja se na krupne promene koje su zahvatile sve nacionalne zajednice i sve zemlje u svetu, a time i sistem veza i odnosa među njima.

---

* U Dubrovniku je od 28. juna do 4. jula ove godine održana Šesta međunarodna konferencija »Nauka i društvo«, na kojoj je razmatrana tema: »Saradnja i međuzavisnost savremenog sveta«.

U ovom broju objavljujemo, sa dozvolom organizatora, saopštenja koja su na tom skupu podneli: Aleksandar Grličkov, Anton Vratuša, Rikard Lang, Jokica Hadži Vasileva i Stevo Ilić.

Ni jedan socijalni sistem nije lišen dubokih transformacija. Naprotiv. svi socijalni sistemi su u procesu traženja nove ekonomske i socijalne organizacije društva koja bi odgovarala zahtevima savremene epohe i bila u skladu sa novonastalim potrebama.

Taj složeni proces, pun protivurečnosti, nije ni jednosmeran ni jednoznačan. Tenzije i potresi su oblik njegovog izražavanja kao odraz dijalektičkog procesa prilagođavanja ekonomske i socijalne organizacije društva novim potrebama u kojima oslobođenje čoveka istovremeno predstavlja osnovnu potenciju i strateški cilj.

Opštesvetski ekonomski interes, kao osnovni kriterij na kome se zasnivala teorija i praksa međunarodnih odnosa, oslonjen na jedinstveno kapitalističko tržište, zamenjen je nacionalnim interesom. Time je iz osnova poljuljan postojeći sistem i struktura međunarodnih odnosa. Ravnopravnost u odnosima i uzajamna, to jest jednaka korist postaju okosnica izgradnje novih političkih i ekonomskih odnosa.

Nacionalni ekonomski interes nije samo antiteza takozvanom opštesvetskom ekonomskom interesu koji je u prošlosti služio industrijski razvijenim kapitalističkim zemljama radi održavanja njihovog monopolističkog položaja i jedinstvenog svetskog kapitalističkog sistema. On nije ni samo želja bivših kolonija za oslobođenjem od kolonijalnog, polukolonijalnog, neokolonijalističkog sistema odnosa, već i antiteza socijalističkom internacionalizmu koji ne proizlazi iz punog poštovanja nacionalnog interesa i koji se ne zasniva na punoj ravnopravnosti u sistemu i strukturi odnosa. Ovo nije, ne može i ne sme biti oda nacionalizmu, već naprotiv. Kao novi fenomen, »ekonomski nacionalizam« je i sam protivurečan. Smisao i sadržaj protivurečnosti sadržan je između delovanja dve različite težnje — između zahteva za bržim razvitkom nacionalne ekonomije i nužnosti za otvaranjem i uključivanjem u međunarodnu podelu rada. Protivurečnost je sadržana između objektivne potrebe za internacionalizacijom proizvodnje i autarkičnosti koja proizlazi iz težnje za bržim i kompleksnim razvitkom pojedinih zemalja.

»Ekonomski nacionalizam« kao oblik objektivnog i subjektivnog poimanja nacionalnog interesa može otpočeti da gubi značaj i postepeno nestajati u procesu radikalnih transformacija postojećih institucija sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa i izgradnjom novih zasnovanih na ravnopravnosti i uzajamnoj koristi.

Protivurečna, time i konfliktna, kretanja i tendencije u savremenom svetu nisu rezultat samo različitih shvatanja. Nisu prolaznog karaktera. Nisu teritorijalno ograničena. Ona su objektivnog karaktera i po svom sadržaju su trajnije istorijske vrednosti. Ona su posledica pre svega duboke krize kapitalizma, kao i teškoća u razvoju savremenog socijalističkog društva. Bila bi zaista utopija pretpostaviti, pogotovu očekivati, da se taj prelazak iz kapitalizma u socijalizam može ostvariti bez dramatičnih potresa i kriza. Razlike u interesima pojedinih klasa i naroda su realne i duboke, ne samo zbog društvenog položaja pojedinih klasa, već i zbog njihovih ekonomskih i političkih ciljeva i interesa. Radi se o sukobu dveju civilizacija, one koja odlazi i nove koja sa sobom nosi nova ideološka i politička opredeljenja. Radi se o sukobu tradicije i onog što je novo, bez obzira na to što novo možda još nije u celini razvilo svoje potencije, odnosno što tek najavljuje svoje obrise.

U tome su osnovni razlozi što ni jedno teorijsko i praktično političko i ekonomsko područje nije ostalo pošteđeno promena i prilagođavanja. U preispitivanju je kako teorija tako i praksa međunarodnih odnosa.

2. Svet kapitalizma, sistem i struktura kapitalističkih odnosa, kao i mehanizam njihovog funkcionisanja doživljavaju poslednjih decenija duboke, korenite promene. Proces prilagođavanja novonastalim potrebama u savremenom svetu je osnovna karakteristika dramatičnih promena i prestrojavanja u sistemu i mehanizmu funkcionisanja kapitalističke privrede u nastojanju da nađe prihvatljiva rešenja u uslovima krize koja pogađa temeljne principe na kojima je zasnovana.

Ovaj, inače zakonomeran, proces objektivno je uslovljen spektakularnim razvitkom materijalnih proizvodnih snaga koji se zasniva na naučno-tehnološkoj revoluciji i, s tim u vezi, na internacionalizaciji proizvodnje, nauke i tehnologije. Visoki stepen dostignutog razvitka materijalnih proizvodnih snaga i radikalne promene u strukturi stanovništva, kroz koje sve više dolazi do izražaja rastuća i dominantna društvena moć radničke klase, činioci su koji utiču da postojeća ekonomska i socijalna organizacija kapitalističkog društva sve manje može biti materijalna snaga na koju može da se oslanja struktura i mehanizam kapitalističkih društvenih odnosa. Naprotiv, radi se pre svega o faktorima koji podstiču i uslovljavaju sve radikalne promene postojeće ekonomske i socijalne organizacije društva u kapitalističkim zemljama. Protivurečnost između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, koja se sve više produbljuje usled vanredno dinamičnog razvoja prvih i sve većeg zaostajanja drugih u uslovima kapitalističkih odnosa, zbirni je izraz ukupnih, veoma složenih, protivurečnosti u razvoju kapitalističkog društva.

Sadašnje teškoće u razvoju nisu rezultat samo protivurečnosti i kriza u sferi ekonomskog mehanizma, u proizvodnji, raspodeli, razmeni, potrošnji i akumulaciji. Radi se o rastućim i vrlo kompleksnim teškoćama usled bitnih promena u društvenoj strukturi. Strukturne teškoće su takvog karaktera da i postojeći sistem međunarodnih ekonomskih odnosa ima sve manje mogućnosti da nađe rešenja koja bi obezbeđivala nesmetanu reprodukciju kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Poljuljan je time u celini postojeći sistem i struktura socijalne i ekonomske organizacije kapitalističkog društva, sistem i mehanizam funkcionisanja svetskog tržišta.

Zbog toga kriza kapitalizma danas je kriza novog kvaliteta. Ona je daleko prešla granice ekonomske krize i poprimila sva obeležja društvene krize. Na ovome se zasniva sve više prisutno uverenje da takva kriza ne može biti prevaziđena postojećim mehanizmom funkcionisanja kapitalističkog društva u okviru postojećeg sistema i strukture društvenih odnosa u njemu. Procesom transformacija koji je u toku može se ublažavati oštrina manifestacija protivurečnosti, ali se ne mogu savladati, odnosno zatvoriti njeni izvori. Ovaj proces objektivno se radikalizuje i ostvaruje i na račun suštine kapitalističkih odnosa. U tome je i smisao uvođenja i jačanja regulativnih, državno-intervencionističkih mera: planiranja i usmeravanja razvoja, nacionalizacije dela industrije i drugih.

U takvim okolnostima prirodno je i razumljivo što se kriza kapitalističkog sistema odnosa nije mogla zaustaviti i razrešiti u vrhovima pojedinih kapitalističkih zemalja. Ona je probila sve te okvire i zahvatila celinu u svetu postojećih društveno-ekonomskih odnosa zasnovanih na

kapital-odnosu. Sistem i mehanizam trgovine, kretanja kapitala i monetarni sistem su pred velikim iskušenjima, sa sve manjim mogućnostima da zadovoljavaju potrebe naraslih materijalnih proizvodnih snaga i izmenjene socijalne strukture stanovništva. Kriza ekonomskog bića kapitalizma sve oštrije se reflektuje i u krizi njegove političke superstrukture.

Neravnomernost razvitka materijalnih proizvodnih snaga u pojedinim kapitalističkim zemljama, neravnomernost razvitka pojedinih oblasti i grana proizvodnje sada su dodatni faktori produbljavanja krize sistema i menjanja odnosa među zemljama koje mu pripadaju. Uz tendencije njihovog tehnološkog, trgovinskog i finansijskog povezivanja istovremeno jačaju i tendencije podvojenosti, regionalnog zatvaranja, pa i svojevrsnog autarkizma. Unutar ekonomskih i političkih grupacija rastu kohezione, ali i dezintegracione snage. Internacionalizacija proizvodnje, nauke i tehnologije dolazi u raskorak i sukob sa nacionalnim ekonomskim interesima. Procesi integracije ostali su na nivou relativno labavih veza. Na dostignutom nivou razvitka i u realno ekonomski izmenjenim uslovima mogućnosti daljeg razvoja sve se više iscrpljuju. S druge strane, kriza rasta ostavlja manje prostora da se tenzije usled socijalnih razlika prigušuju redistribucijom materijalnih bogatstava.

Socijalna stratifikacija sve više postaje kompleksan društveni problem razvijenog kapitalizma da je doista teško predvideti njeno ishodište bez suštinskih promena u društvenom položaju radničke klase.

Društveni i ekonomski problemi razvijenih kapitalističkih zemalja i njihove posledice reflektuju se na kretanje u svetu, posebno na zemlje u razvoju, kao što i kretanje u zemljama takozvanog trećeg sveta reverzibilno utiče na kapitalističke zemlje i svet u celini.

3. Istorija nastanka i razvoja socijalizma u mnogome je suprotna naučnim očekivanjima i objektivnim zakonitostima. Pobeda socijalizma u ekonomski nerazvijenoj Rusiji i pobede drugih socijalističkih revolucija, po pravilu, u industrijski nerazvijenim zemljama nužno su i bitno uticale na metode i sredstva ekonomske i socijalne organizacije društva u procesu izgradnje socijalizma u socijalističkim zemljama. Ova »nenaklonjenost« istorije ne samo što je uticala na metode i sredstva izgradnje socijalizma u socijalističkim zemljama, već je u celini usporila razvoj socijalizma kao svetskog procesa, odnosno procesa velikog prelaska u novu civilizaciju.

U tome su sadržani osnovni razlozi što se socijalizam razvija mukotrpno, kroz lutanja i stranputice, što povremeno preživljava i dramatične potrese. U svom razvoju socijalizam je impozantno razvio i unapredio materijalne proizvodne snage društva, otklonio je i otklanja mnoge sopstvene slabosti i protivurečnosti, unapređuje društvene odnose, no, prirodno, ne treba očekivati da su već ostvarene garancije da će razvoj socijalizma ubuduće teći nesmetano, bez teškoća i grešaka. Kao i sva društva koja su mu prethodila, ni socijalističko nije moglo i neće moći da lako i neposredno rešava sopstvene protivurečnosti. No, strukturne smetnje nisu nepremostive u razrešavanju sopstvenih protivurečnosti u procesu razvoja.

Istorija razvoja socijalizma u socijalističkim zemljama, po svemu sudeći, nije mogla i neće moći da se ostvaruje u okviru jedinstvene univerzalne ekonomske i socijalne organizacije društva. Različiti putevi, različita ekonomska i socijalna organizacija na sadašnjem stepenu razvoja

je objektivnog karaktera i, po svemu sudeći, pratiće razvoj socijalizma do njegove pobede kao jedinstvenog svetskog sistema. Istorija razvoja socijalizma istovremeno ukazuje da će različiti putevi njegovog razvoja sve manje biti izvor inače objektivno prisutnih protivurečnosti u odnosima među socijalističkim zemljama.

Izgradnja socijalizma odvijala se u različitim razdobljima, od kojih su naročito neka nosila brojne pretnje i pokušaje direktne ili indirektne agresije, što nije bitno umanjilo potencije društvenih i moralnih snaga angažovanih na njegovom opstajanju i razvoju.

Takve međunarodne, kao i unutrašnje okolnosti koje socijalizam sve uspešnije prebrođuje potvrdile su da socijalizam nije zakonomerno, determinističko ostvarivanje istorijske nužnosti, već rezultati izvesne aktivnosti zainteresovane klase, jednostavno rečeno, klasne borbe.

U takvim međunarodnim političkim i ekonomskim društvenim uslovima razvijali su se i razvijaju se međusobni odnosi socijalističkih zemalja. Istorija razvoja tih odnosa je pod stalnim pritiskom potreba da se izgrade principi odnosa među njima. Međunarodne pravne, političke i moralne norme, ravnopravnost, poštovanje suvereniteta, nezavisnost, nemešanje u razvoju tih odnosa sve više postaju osnovna načela. Njihovo upotpunjavanje socijalističkim sadržajem treba da ojača i sve više osmišljava njihov demokratski sadržaj.

Puna ravnopravnost, poštovanje nezavisnosti i suvereniteta, nemešanje u unutrašnje poslove drugih zemalja, odgovornost pred svojim narodom i radničkom klasom jedina su osnova na kojoj može da se izražava i odražava smisao i sadržaj proleterskog i socijalističkog internacionalizma.

Time još uvek nisu i ne mogu biti otklonjene protivurečnosti među socijalističkim zemljama koje su rezultat objektivno različitih uslova i na njima zasnovanih različitih interesa pojedinih zemalja. Različit stepen razvitka materijalnih proizvodnih snaga, različiti potencijalni uslovi razvitka, u osnovi nasleđen sistem i struktura međunarodnih ekonomskih odnosa su činioci onog objektivnog i protivurečnog u odnosima među socijalističkim zemljama. Svakako i bez sumnje, ne treba zapostavljati ni ono što se u tom procesu javlja i kao subjektivno i što zajedno sa objektivnim čini sadržaj odnosa među socijalističkim zemljama.

U tim odnosima je sadržan deo potencija koje predstavljaju i podstiču socijalizam kao svetski proces.

Socijalizam kao svetski proces nije samo linearna funkcija postojanja socijalističkih ili funkcija postojanja bogatih i siromašnih zemalja, već i funkcija činjenice da u svetu postoje bogati i siromašni ljudi i u svakoj zemlji, nezavisno od stepena razvitka materijalnih proizvodnih snaga. U ovoj činjenici može se sagledati jedan iz panorame brojnih faktora koji međuzavisnost savremenog sveta čine kako posebnom tako i univerzalnom, svetskom, kompleksnom i neodvojivom.

4. Raspad kolonijalnog i polukolonijalnog sistema doveo je na svetsku pozornicu ogroman broj novooslobođenih zemalja. Tom takozvanom trećem svetu nenaklonjenost istorije ostavila je u nasledstvo nedovoljnu ekonomsku razvijenost, a u većini zemalja i zaostale društvene odnose. U delu ovih zemalja je bio znatno usporen proces nacionalnog konstituisanja, tako da su neke od njih i u savremenim uslovima još uvek plemenski podeljene.

Zbog toga politički i socijalni program njihove emancipacije po svom sadržaju je kako nacionalnooslobodilački tako isto i program ekonomske i socijalne emancipacije. Novooslobođene zemlje se postepeno, no postojano, oslobađaju nasleđenih šema socijalne i ekonomske organizacije iz nametnutog arsenala kolonijalnog ili neokolonijalističkog kako u izboru pravaca tako i u izboru metoda svoga društveno-ekonomskog razvoja. Složeno balansiranje između institucija i vrednosti dvaju socijalnih sistema usmereno je ka traženju takve socijalne i ekonomske organizacije koja bi omogućila najbrži proces političke i ekonomske emancipacije. Proces njihove emancipacije je veoma složen. U njemu se težnja za oslobođenjem od imperijalističke eksploatacije preplIće sa klasnim i političkim protivurečnostima svake pojedinačne zemlje.

Razlike među njima postoje ne samo kao rezultat prošlosti, objektivnih i potencijalnih mogućnosti, prirodnih uslova, geopolitičkog položaja, već i u pogledu karaktera društveno-ekonomskog i političkog sistema. Zbog toga ih i ne možemo posmatrati kao homogenu celinu. Među njima postoje krupne razlike, pa nisu nepoznati rivalstvo i razmirice među njima. Iluzije o jedinstvenim rešenjima su napuštene, a raznovrsnost ekonomsko-socijalne organizacije je postala realnost. Zajednička im je borba protiv imperijalističke eksploatacije i protiv svih oblika hegemonizma. Većina njih je nesvrstana po spoljnopolitičkim opredeljenjima u međunarodnoj zajednici.

Iako su znatan deo svoje energije utrošile na borbu za nezavisnost, nerazvijene zemlje su brzo razvile svoje poglede na svet i odnose u njemu. Nesvrstanost je političko opredeljenje većine ovih zemalja. Na svetskoj političkoj pozornici istupaju sa svojim političkim i ekonomskim ciljevima i težnjama. Bore se za nove tokove u međunarodnim političkim i ekonomskim odnosima, za nove tokove u svetskoj privredi, u sistemu i strukturi njenog funkcionisanja. Bore se za novu, pravičniju raspodelu društvenog bogatstva, za novi razmeštaj proizvodnih snaga, protiv eksploatacije u postojećem sistemu i strukturi ekonomskih odnosa. Vrše neodoljiv pritisak u pravcu suštinskih izmena postojećeg sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa.

Gotovo ni jedna bitna promena u procesu sve izrazitije emancipacije nerazvijenih zemalja ne ostvaruje se bez sukoba sa imperijalizmom, koji je u raznim vidovima prisutan i na nacionalnom i na međunarodnom planu. U sagledavanju dijalektičke zavisnosti koja postoji između razvijenih i nerazvijenih zemalja, koja se karakteriše sve većim bogatstvom na jednoj i sve većim zaostajanjem na drugoj strani, iluzorno je očekivati da se bilo kakve suštinske promene u sadašnjem odnosu i sistemu veza među njima mogu ostvariti bez dubokih konflikata.

Treba li posebno spominjati da je procesu emancipacije nedovoljno razvijenih zemalja i njihovoj borbi od političke ka ekonomskoj nezavisnosti stalno konfrontiran interes imperijalizma i njegove brojne intervencije u pokušaju da omete i uspori kretanje ovog dela čovečanstva ka emancipaciji i progresu. Ni jedna revolucionarna promena, oslobodilačka borba ne mogu biti u postojećim, savremenim uslovima i međunarodnim odnosima ostvarene i plodotvorne ako se u njima tesno ne prožimaju i prepliću nacionalni i međunarodni uslovi.

Strategija nesvrstanosti nikada ranije kao sada nije bila povezanija sa specifičnošću opštih nacionalnih i međunarodnih uslova, pri čemu

značaj radikalnih promena u međunarodnim odnosima sve više raste. Taj značaj međunarodnih uslova raste prerastanjem i jačanjem socijalizma kao svetskog procesa.

Pojačavanje konfrontacije interesa i ciljeva nije umanjilo značaj i snagu onih činilaca koji podstiču i jačaju međuzavisnost i uslovljenost u njihovom razvoju. Menjaju se načela, principi, oblici i metodi njihovog ispoljavanja u savremenim uslovima, ali ne umanjujući njihov značaj, već naprotiv.

5. Kontroverzna delovanja i tendencije u razvoju pojedinih sistema i među njima nisu bitno usporili jačanje potencija međuzavisnosti savremenog sveta. Materijalna osnova tog zakonomernog, iako protivurečnog procesa je spektakularni razvitak materijalnih proizvodnih snaga, do sada nezabeležen u istoriji čovečanstva, i na njemu objektivno utemeljen i uslovljen proces internacionalizacije proizvodnje, nauke i tehnologije.

U tome je naučno-tehnološka revolucija dodajna potencija jačanju međuzavisnosti. Razvoj u svetu je potvrdio da je dalji razvoj i usvajanje dostignuća naučno-tehnološke revolucije prosto nemoguće bez menjanja odnosa, jer zemlje koje vode u naučno-tehnološkoj revoluciji ne mogu same bez onih koje su sposobne da prate i onih koje čak ni to ne mogu. Zemlje koje su sposobne da prate naučno-tehnološku revoluciju traže oblike i metode sopstvenog što potpunijeg i efikasnijeg uključivanja, dok one koje ne mogu da je prate čine sve moguće napore da ne ostanu potpuno po strani od ove nade savremenog čovečanstva. Naučno-tehnološka revolucija bez sumnje i svakako je i sama činilac jačanja međuzavisnosti, podsticaj za produbljavanje saradnje zemalja u savremenom svetu. Nove institucije sistema veza među zemljama sveta, sistem i mehanizam funkcionisanja međunarodne zajednice zasnovane na ravnopravnosti i uzajamnoj koristi i iz njega proistekao brži razvitak nerazvijenih zemalja olakšaće dalji uspešan napredak naučno-tehnološke revolucije, umanjiće potrese i krize koje ona objektivno nosi sa sobom, svojim političkim i ekonomskim posledicama.

Odsustvo alternative za opstanak savremene civilizacije i njen prelazak u novu je ne manje značajna snaga jačanja međuzavisnosti i saradnje. Prvi put čovečanstvo poseduje sredstva dovoljna za sopstveno uništenje, koncentrisana u dve najveće zemlje u svetu i vodeće u dva socijalna sistema — socijalističkom i kapitalističkom.

U tome je smisao i sadržaj izazova društvenim snagama savremenog sveta da usklade stvarnost sukoba različitih socijalnih sistema sa bezuslovnošću miroljubive koegzistencije. Apsolutni termini odnosa u međunarodnoj zajednici ne postoje i nisu bliski savremenoj stvarnosti. Taj kategorijalni sistem odnosa je na izmaku. Politika mira i miroljubive koegzistencije crpi svoje inspiracije pre svega iz ovih pouka istorije i savremene stvarnosti.

Međutim, miroljubiva koegzistencija nije i ne može biti konačno stanje, već proces. Ne može odražavati i izražavati težnje za socijalnim *statusom quo* kako u pogledu socijalne strukture društva, a još manje u određivanju društvenog položaja radničke klase i njene klasne borbe. Miroljubiva koegzistencija je međunarodni društveno-politički okvir u kome se ostvaruje klasna borba u pojedinim zemljama u skladu sa njihovim specifičnim istorijskim i drugim društveno-ekonomskim uslovima.

To je samo potvrda da se ne može i ne sme zavaravati da je moguće ostvariti veliki prelazak bez borbe protiv imperijalizma kao sistema i strukture društvenih i međunarodnih odnosa. Međutim, to je istovremeno potvrda da se rešavanje budućnosti čovečanstva ne može i ne sme prepustiti rezultatima frontalnog sukoba između snaga kapitalizma i socijalizma. Atomska katastrofa, uništenje čovečanstva je bitan faktor ovakvog opredeljenja snaga revolucije. No, nije bez značaja, već naprotiv, da spektakularni razvitak materijalnih proizvodnih snaga zasnovan na izvanrednim dostignućima nauke i tehnologije otvara nove mogućnosti za rešavanje problema i protivurečnosti savremenog čovečanstva.

Zbog toga se miroljubiva koegzistencija može realizovati ne samo putem pregovora velikih sila, pa i svih zemalja, već pre svega suštinskim demokratskim promenama u svetu, promenama u već preživelim institucijama, u sistemu i strukturi društvenih i međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa. Demokratizacija ekonomske vlasti i odnosa je, bez sumnje, jedini realan uvod ka tom opštem procesu demokratizacije društvenih i međunarodnih odnosa.

Savremena kretanja i tendencije u razvoju sveta opredeljuju brojni međusobno povezani univerzalni, regionalni ili nacionalni faktori sa većim ili manjim uticajem, trajnog ili prolaznog značaja za celinu razvoja čovečanstva u sadašnjoj njegovoj istorijskoj deonici.

Zbog toga objašnjenje savremenih pojava i tendencija u svetu, kao i sagledavanje perspektiva njihovog razvoja je složen proces razlučivanja bitnog od onoga što to nije, istorijskog od prolaznog.

Istorija razvoja čovečanstva pokazala je neuništivost takvog pristupa, da bi tako poslužila današnjici radi boljeg uvida u ono što će biti sutra. Ne radi se samo o nekom podsticanju na razmišljanje, već o neponovljivosti istorijskih zbivanja koju nam pruža iskustvo, da greške današnjice ne bismo ponavljali u budućnosti.

Poimanje današnjice i budućnosti, a naročito podređivanje analize ciljevima i uslovima oslobođenja čoveka, njegovoj slobodi i sreći, u borbi za socijalizam kao istorijsku neminovnost, zahteva da marksistička analiza savremenog sveta ide dalje i više od Marksovog *Kapitala,* Lenjinovog *Imperijalizma,* pri čemu naslanjanje na njihove trajne vrednosti je i objektivna potreba jer se samo na taj način mogu sa manjim neizvesnostima utvrditi i razrešavati problemi današnjice i oni što će biti sutra.

Na to upućuje, ponovimo još jedanput, činjenica da se savremeno čovečanstvo nalazi u istorjski dramatičnom traganju za novim, humanijim odnosima u nacionalnim i internacionalnim okvirima. Progresivne društvene snage to čine kroz socijalne revolucije ili ekonomske, političke, društvene reforme; kroz politiku nesvrstavanja; kroz borbu za nacionalno oslobođenje, političku i ekonomsku dekolonizaciju i uopšte borbu za demokratizaciju i ravnopravnost međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa.

U tom traganju mnoge dileme i pitanja su otvorena. Mnoga od njih još nemaju odgovora ili mogu imati više različitih odgovora, čiju prisutnost treba ceniti prema konkretnim uslovima pojedinih zemalja, kontinenata, sveta.

Navodeći osnovne i opšte, verovatne, moguće i poželjne tendencije u razvoju sveta i ističući njegove međuzavisnosti, nikada ne smemo prenebregnuti i ono što je moguće postići u svakoj, ma koliko kratkoj, isto-

rijskoj deonici njegovog razvoja. Jer međuzavisnost savremenog sveta, mada univerzalna i objektivnog karaktera, nije rezultat samo dejstva objektivnih zakonitosti, već i dejstva subjektivnih faktora, njihovih shvatanja, a pre svega njihovih interesa.

Ovladavanje protivurečnostima i krizama nije samo po sebi i za sebe cilj. Osnovni cilj je izgradnja takve ekonomske i socijalne organizacije društva, sistema i strukture političkih i ekonomskih odnosa u njemu koji će, otklanjajući krize i njihove osnovne izvore, obezbeđivati progres za sve na istorijskom prelasku sveta iz jedne u drugu civilizaciju.

Čovečanstvo se danas nalazi na istorijskom raskršću koje je, kao i sva prethodna, praćeno dramatičnošću. Kvalitet ovoga razdoblja je u tome što istorija poverava radničkoj klasi ulogu od koje zavisi ne samo brži i celovit napredak čovečanstva, nego i njegov opstanak. Tempo promena, mnogostrukog značaja i domašaja, sve je brži, pa i rizik brzopletih zaključaka nije otklonjen. Svedoci smo, dakle, jedinstvenog i univerzalnog procesa u kome se u nedrima starog rađa i rađalo novo. U tome se jedino i može tražiti i naći objašnjenje da u svetu, bremenitom protivurečnostima, podeljenostima i antagonizmima, istovremeno jačaju brojne veze, što ga čini sve više međuzavisnim.

Međunarodna zajednica, sistem i struktura međunarodnih odnosa su pod stalnim pritiskom brojnih međusobno protivurečnih, a istovremeno i međusobno uslovljenih tendencija. Na toj osnovi međuzavisnost i saradnja je samo posledica njihovog postojanja. Kao što je potpuna iluzija da su moguća jedinstvena i jednostavna rešenja za razrešavanje protivurečnosti savremenog sveta, tako isto je iluzija i da je moguće otkloniti ili sprečiti dalji razvoj međuzavisnosti i saradnje. Ni gruba sila nije mogla da zaustavi objektivnu zakonomernost istorijskih procesa. Sila kao oblik onemogućavanja objektivnih zakonomernosti i subjektivnih težnji nije nepoznata ni savremenoj istoriji, ali u istorijskom smislu te pojave bile su i ostale samo istorijski incident, kao politika hladnog rata, na primer.

Privid ili stvarni osećaj nemoći u razrešavanju svetskih protivurečnosti, kao i protivurečnosti u razvoju pojedinih zemalja, ne znači i ne može značiti odsustvo snaga međuzavisnosti, već naprotiv. Osećaj nemoći je obrnuto proporcionalan jačanju međuzavisnosti i saradnje. Zbog toga, i pored glasnosti konfrontacije, realna zbilja savremenog sveta je stvarnost međuzavisnosti i produbljavanja saradnje.

Anton Vratuša

Saradnja kao uslov progresa

1. U savremenom svetu saradnja među narodima i državama sve je neophodniji uslov progresa u svetu. Pre svega, visoki stepen razvoja proizvodnih snaga i naučno-tehnička revolucija stvaraju uslove za procese šireg povezivanja i razne vrste saradnje. Ni najveće i najrazvijenije zemlje nisu više same sebi dovoljne. Međunarodna razmena ima sve značajniji udeo u nacionalnoj privredi zemalja. Kod nekih manjih visoko razvijenih industrijskih zemalja međunarodna razmena dostiže čak tri četvrtine njihovog celokupnog bruto nacionalnog dohotka.

U tim uslovima stalno se širi krug zajedničkih interesa naroda bez obzira na razlike u njihovim društvenim sistemima. Jačaju procesi udruživanja, povezivanja i zajedničkog rešavanja niza političkih, ekonomskih, kulturnih i socijalnih problema savremenog sveta i odnosa među narodima. Međutim, istovremeno jača i borba naroda za nezavisni razvoj.

Te dvostrane tendencije su odraz činjenice da savremeni svet i dalje karakterišu odnosi monopola jačih i razvijenijih te politika sa pozicije sile. Zato borba naroda za nezavisnost i demokratizaciju međunarodnih odnosa, uporedo sa borbom za eliminisanje ostataka kolonijalizma, znači u stvari otklanjanje svega što smeta zajedničkom rešavanju pitanja od zajedničkog interesa. Jer uspešna međunarodna saradnja može se ostvarivati samo među nezavisnim i ravnopravnim narodima.

Integracija je nužna. Politika nacionalne autarkije i izolacije nema nikakve budućnosti. Pitanje je samo ko će biti nosilac te integracije. Hoće li se sprovoditi povezivanje i procesi integracije u svetu pod dominirajućom ulogom imperijalizma oslonjenog na tehnokratski monopol i na nova sredstva potčinjavanja, kao što su transnacionalne kompanije i druge forme dominacije najjačih i najrazvijenijih zemalja, ili će ih ostvarivati slobodne i ravnopravne nacije i radni ljudi širom sveta

u svom sopstvenom interesu. Prvi put vodi ka sve većem produbljavanju jaza između razvijenog i nerazvijenog sveta, ka daljem potčinjavanju većine zemalja, uključujući i razvijene, međunarodnom kapitalu koncentrisanom u rukama ekonomski najrazvijenijih i, u krajnjoj liniji, ka stagnaciji i ka sve težim strukturnim poremećajima i društvenim krizama u nacionalnim i međunarodnim odnosima. Drugi vodi ka udruživanju naroda na osnovu uzajamnosti interesa i u uslovima istinske ravnopravnosti radi zajedničkog rešavanja problema od zajedničkog interesa, u cilju daljeg razvoja proizvodnih snaga, humanizacije rada i demokratizacije međunarodnih odnosa uopšte.

2. Politika sa pozicije sile, podeljenost sveta u vojno-političke blokove i druge u sebe zatvorene grupacije, kao i neravnopravnost u međunarodnim ekonomskim odnosima glavne su prepreke u ostvarivanju trajnog mira i progresa za sve. Takva praksa, naime, izaziva nepoverenje među narodima i njihovu zabrinutost za sopstvenu nezavisnost i nesmetan samostalni razvoj, što zahteva da i zemlje u razvoju moraju da odvajaju znatan deo svog nacionalnog dohotka za jačanje svoje odbrambene sposobnosti i državne bezbednosti. To otežava njihove mogućnosti da demokratski i ravnopravno preuzimaju na sebe uzajamne odgovornosti radi obezbeđivanja zajedničkog interesa, kao i radi svesnog zajedničkog uticaja na razvoj proizvodnih snaga u svetu i na međunarodne odnose.

Politika nesvrstanosti i borba nesvrstanih zemalja kao jedan vid jedinstvenog društvenog revolucionarnog procesa i akcije protiv svih vidova ugnjetavanja i eksploatacije po samoj svojoj prirodi pokazuje put iz odnosa koje nameće imperijalizam. Pri tome nije bitno da li su sve zemlje koje su prihvatile principe nesvrstanosti kao osnovu svoje međunarodne aktivnosti jednako aktivno angažovane na tom kursu.

Otpor politici nesvrstanosti jača uporedo sa porastom značaja te politike kao ekonomskog i političkog faktora u savremenim međunarodnim odnosima. Pošto snage imperijalizma i neokolonijalizma više nisu u stanju da svugde nameću svoja rešenja, to one vode kurs na konfrontaciju naročito u pitanjima razvoja mada se na rečima izjašnjavaju za dijalog. Kada se interes slabijih kosi sa njihovim interesima, one ga potcenjuju ili prosto ne uzimaju u obzir. Očigledno je da takva politika ne može stvarati potrebne uslove za saradnju na principu ravnopravnosti i uzajamnog poverenja.

Bila bi utopija misliti da je ideje progresa i demokratske odnose u međunarodnoj saradnji moguće izboriti samo rezolucijama i svečanim izjavama, ma koliko one tačno izražavale stvarnost i otkrivale zajedničke interese. Potrebna je izrada konkretnih mehanizama i mera za postizanje dogovorenih ciljeva i na toj osnovi razvijanje zajedničke akcije svih onih čiji su interesi izraženi u tim rezolucijama ili svečanim izjavama kako bi se ciljevi iz zajedničkih dokumenata pretvorili u delo. U tom cilju je neophodno izraditi konkretan program i uzajamne odgovornosti za ostvarenje programa. Na toj osnovi gradiće se i solidarnost. Ali ne samo solidarnost kao neka humanistička akcija u prilog onoga ko se našao u teškoći, a još manje kao disciplina u ime nekih opštih interesa, već kao svest i saznanje o istovetnosti elementarnih interesa socijalističkih i svih progresivnih snaga u svetu. Takva soli-

darnost može da izrasta samo iz pune ravnopravnosti svakog naroda. Istovremeno je potrebna akcija kojom bi se neprestano sužavao prostor za akciju nasilja od strane sila dominacije.

3. U međunarodnim odnosima ojačale su, posebno u toku poslednjih deset godina, tendencije koje ozbiljno doprinose poboljšanju uslova saradnje. Politika hladnog rata i konfrontacije velikih sila ustupila je mesto politici pregovaranja. To je doprinelo smanjenju napetosti u međunarodnim odnosima i otklonilo neposrednu opasnost globalnog konflikta. Međutim, politika pregovaranja i detanta među velikim silama ostala je ograničenog dometa. Ona je, doduše, dovela, pored ostalog, i do Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji, što je veoma značajno, jer može povoljno delovati u pravcu prevazilaženja blokovske podeljenosti tog kontinenta i stvaranja uslova za svestraniju saradnju među svim evropskim zemljama bez obzira na razlike u njihovim društvenim sistemima. Međutim, detant u Evropi je još uvek opterećen nesmanjenom trkom u naoružavanju. U 1974. godini zemlje Atlantskog i Varšavskog pakta, koje imaju manje od 25% stanovništva sveta, pokrile su 80% celokupnih izdataka za naoružanje.

Smanjenje napetosti među velikim silama nije smanjilo svireposti agresivnog rata protiv naroda Indokine. No, taj je rat ipak završen. Okončali su ga, uz veoma teške žrtve, narodi Vijetnama, Laosa i Kambodže, braneći svoje pravo na samoopredeljenje. Ako su svi izvukli odgovarajuće pouke, a posebno oni koji su nametnuli taj rat, ako ti narodi budu sami rešavali svoje odnose, nema razloga da se bitno ne poboljšaju odnosi i unapredi saradnja na celom kontinentu Azije, pa i šire. I pored detanta, i dalje se preduzimaju opsežne mere za pretvaranje Indijskog okeana u područje novog nadmetanja velikih sila, i pored opetovane i izražene rešenosti naroda tog dela naše planete da Indijski okean bude more mira.

Detant nije rešio ni krizu na Bliskom istoku. Zašto nije? U prvom redu zbog toga što oni na koje se Izrael oslanja u svojoj intransigentnosti još uvek mu nisu dovoljno jasno i sa materijalnim argumentima stavili do znanja da su njegovo uporno zadržavanje teritorija koje je agresijom na arapske susede osvojio i negiranje legitimnih prava arapskog naroda Palestine u direktnoj suprotnosti sa ciljevima popuštanja i da zbog toga ne može imati ničiju podršku. Valja napomenuti u toj vezi da je tek nakon vanrednih napora prihvaćen stav da je evropska bezbednost suštinski povezana i zavisna od stanja na Mediteranu i da je, i pored detanta, izvršena agresija na suvereni i nesvrstani Kipar.

Dalje, dugogodišnja borba naroda Angole, Mozambika i Gvineje-Bisao za oslobođenje od kolonijalnog jarma krunisana je uspehom. Što je posebno značajno, ona je odlučujuće doprinela i oslobođenju portugalskog naroda od pedesetogodišnje fašističke vladavine. Međutim, na Jugu Afrike i dalje vlada politika najcrnjeg rasnog terora bele manjine, a nezavisnost naroda Angole već je suočena sa novim opasnostima s obzirom na grubo mešanje spolja, što može dovesti u pitanje i sve žrtve koje su pale u borbi da se istera fašistički kolonizator.

Isto tako, ni u uslovima detanta nije se još u suštini izmenio negativan stav SAD i Evrope prema problemima razvoja, osim stavova nekih manjih razvijenih evropskih zemalja koje su i ranije pozitivno gle-

dale na probleme razvoja. Tako se i dalje ne vidi pravi izlaz iz krize u koju je zapala Druga dekada međunarodne strategije UN za razvoj. Finansiranje razvoja je duboko poremećeno. Rad na reformi međunarodnog monetarnog sistema praktično je stao. Višestrani trgovinski pregovori nikako da dovedu do nekih rezultata. Nauka i tehnologija i dalje su potpuno u rukama svetskih ekonomskih velesila i transnacionalnih kompanija. Ništa se nije pokrenulo uprkos dugogodišnjih napora da se zemljama u razvoju obezbedi pristup modernoj tehnologiji koja predstavlja jedan od osnovnih instrumenata za brži svestrani razvoj. Napadaju se osnovi Deklaracije i Programa akcije za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog sistema prihvaćenog na VI specijalnom zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Nameće se konfrontacija proizvođačima sirovina, posebno proizvođačima nafte, kako bi se vratili nepravedni odnosi u cenama industrijskih proizvoda i sirovina.

Neke vodeće razvijene zemlje izazvale su konfrontaciju na II generalnoj konferenciji UNIDO u Limi, zbog, kako one kažu, nerealnog cilja da učešće zemalja u razvoju u svetskoj industrijskoj proizvodnji poraste od sadašnjih 7% na 25% do kraja stoleća. Međutim, stvarni uzrok za frontalni nastup grupe industrijskih zemalja u Limi su zahtevi zemalja u razvoju da svaka zemlja suvereno raspolaže svojim prirodnim bogatstvima, da ima pravo da nacionalizuje strane firme, ako to zahtevaju interesi nacionalne privrede, da se uvede princip indeksacije cena, to jest uspostavljanje pravednijeg odnosa između cena finalnih proizvoda i sirovina i princip kompenzacije u slučaju da negativno kretanje cena proizvoda zemalja u razvoju ugrozi normalne privredne tokove u tim zemljama.

Uporedo sa tim i dalje se zamotava klupče suprotnosti oko izvora energije.* Zahvaljujući činjenici da je energija osnov svake privredne aktivnosti i odlučnoj podršci nesvrstanih zemalja, zemlje u razvoju proizvođači nafte uspele su da izbore pravednije cene nafte. Neke industrijske zemlje još nisu pokazale spremnost da se prilagode toj stvarnosti i da prestanu da na dosadašnji način eksploatišu prirodna bogatstva zemalja u razvoju. One nastavljaju sa organizovanjem pritiska na zemlje proizvođače nafte i insistiraju da se problemi energije raspravljaju odvojeno od ostalih sirovina kako bi onemogućile zajedničku akciju zemalja u razvoju i eventualno unele razdor u njihove redove.

Ipak, zahvaljujući borbi nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju i sve širem saznanju da je brži razvoj zemalja u razvoju u interesu celokupne svetske zajednice, principi i ciljevi Deklaracije i Programa akcije za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog sistema počeli su da dobijaju širu podršku i u redovima razvijenih zemalja. Tako se i u razvijenim zemljama organizuju naučni i drugi skupovi čiji je zadatak da analiziraju moguće implikacije ostvarivanja ciljeva novog međunarodnog ekonomskog sistema na odnose u industrijskim zemlja-

* Evo logike politike sa pozicije sile. Zemlje u razvoju optužuju se da izazivaju poremećaje na svetskom tržištu roba i kapitala samo zbog toga što zahtevaju uspostavljanje pravednih odnosa između proizvođača sirovina i finalnih proizvoda, a jedna industrijska zemlja prisvaja sebi pravo da zapreti i upotrebom sile oružja ukoliko bi »nerazumna politika« proizvođača nafte dovela u opasnost poredak u industrijskim zemljama!

ma. Međunarodne konferencije o ishrani (Rim, novembra 1974), o sirovinama (Dakar, februara 1975), o industrijskom razvoju (Lima, marta 1975), kao i pripremna konferencija o energiji, sirovinama i razvoju (Pariz, april 1975) ubedljivo su ukazale na pravac kojim treba ići. I problematika stanovništva se sve više sagledava u svetlosti problema razvoja i prava svakog naroda da i ovo pitanje rešava u okviru svojih suverenih prava i u saradnji sa drugim zemljama.

Pregovori za pripremu nove Konvencije o međunarodnom pravu mora, koja treba da iz temelja menja sadanje odnose na morima i okeanima i morskom dnu, ulaze već u treću godinu, pokazujući određeni napredak u naporima da se pojača bezbednost svih zemalja i sloboda plovidbe, a da se i bogatstva mora koriste za brži razvoj zemalja u razvoju i da se spreči dalja pljačka opšteg dobra čovečanstva na dnu okeana izvan nacionalne jurisdikcije.

4. Nesvrstane zemlje i ostale zemlje u razvoju su čvrsto rešene da do najveće moguće mere mobilišu sopstvene ljudske i materijalne izvore za ubrzanu sopstvenu industrijalizaciju, za veću proizvodnju hrane i progresivni preobražaj sela, za organizovano nastupanje na svetskom tržištu sirovina i za obezbeđenje slobodnog pristupa na svetsko tržište uz dalje poboljšanje opšte šeme preferencijala.

Još je na III konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Lusaki 1970. godine zaključeno, a u Alžiru na IV konferenciji 1973. godine svečano potvrđeno da, u cilju obezbeđenja bržeg vlastitog razvoja i ravnopravnog uključivanja u svetsko tržište, nesvrstane i druge zemlje u razvoju treba da pre svega ojačaju svoju međusobnu saradnju i zajedničku akciju za ostvarivanje ciljeva Druge dekade međunarodne strategije UN za razvoj. U tom cilju one su se ne jednom obratile razvijenim zemljama za saradnju, jer polaze od saznanja da su pitanja razvoja krupni problemi koji mogu biti rešeni samo zajedničkim snagama i dogovorom svih zemalja.

Posle donošenja Deklaracije o uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog sistema osnova za takvu akciju postala je još šira. Isto važi i u pogledu akcije za ubrzanu industrijalizaciju zemalja u razvoju, za kompleksno rešenje problema sirovina, uključujući naftu i hranu. U stvari, sve te i druge akcije u oblasti međunarodnih ekonomskih odnosa i same po sebi predstavljaju elemente i instrumente novog sistema međunarodnih ekonomskih odnosa.

U postojećoj međuzavisnosti savremenog sveta brži razvoj nerazvijenog dela sveta delovao bi istovremeno kao pokretačka snaga celokupnog razvoja sveta, uključujući drukčiju raspodelu svetskog dohotka. Neki ovaj zahtev predstavljaju kao uvlačenje ruke siromašnih u džep industrijalizovanih zemalja. Međutim, ne radi se o tome. U pitanju je samo uspostavljanje pravednih odnosa na međunarodnom tržištu i okončavanje finansiranja razvijenih zemalja na račun zemalja u razvoju i proizvođača sirovina. Jer, iako zemlje u razvoju izvoze svega 38% od ukupnog izvoza sirovina u svetu, sirovine ipak predstavljaju više od tri četvrtine njihovog celokupnog izvoza.

5. Kako smanjiti jaz između razvijenog i nerazvijenog sveta, očigledno je jedno od osnovnih pitanja savremenog sveta. To nije jedini problem koji traži rešenje, ali je najakutniji. Od odgovora na to pita-

nje u suštini zavisi rešavanje savremene ekonomske krize i sposobnost čovečanstva da razvija ravnopravnu saradnju za napredak u interesu svih.

Postavlja se pitanje do koje mere je kod svih sazrelo saznanje da dalje produbljavanje jaza preti teškim poremećajima u svetu, kao i na nacionalnom nivou. Na rečima svi se slažu da obezbeđenje bržeg razvoja zemalja u razvoju predstavlja ključno pitanje sadašnjice, ali niko nije spreman da se odrekne privilegija koje je stekao. U tome je osnovna teškoća. U takvoj situaciji teško je preusmeriti dosadašnji tok događaja i izmeniti dosadašnje neravnopravne odnose. Međutim, situacija ne trpi odlaganje.

Principi miroljubive koegzistencije i aktivne saradnje koji proizlaze iz Povelje Ujedinjenih nacija pružaju povoljan okvir za rešavanje problema. Pokret nesvrstanosti izradio je konkretnu platformu za akciju koja je došla do izražaja već u strategiji UN za razvoj, a pogotovu u Deklaraciji o novom međunarodnom ekonomskom sistemu.

Međutim, da bi princip miroljubive koegzistencije postao i faktor aktivne saradnje za progres, nije dovoljna samo spremnost da se živi uporedo. Potrebno je da se obezbede i drugi neophodni uslovi i da se organizuje politička volja da se menja politika koja ima tendenciju da konzerviše neravnopravne odnose i koja koči razvijanje saradnje i integracionih procesa na bazi zajedničkih interesa, a time i dalji razvoj proizvodnih snaga u svetu.

Materijalnu i društvenu osnovu za akciju treba da predstavlja zajednički interes i saznanje da najbrži i najsigurniji put za ostvarivanje tog zajedničkog interesa vodi preko demokratskog povezivanja sredstava i napora za ostvarivanje zajedničkih interesa. To ne znači da ne bi trebalo jačati i samostalne centre nacionalnih privreda zemalja u razvoju. Naprotiv, jedino jačajući i stabilizirajući nacionalne privrede moguće je izgrađivati i razne forme demokratskog udruživanja kroz regionalne ili druge oblike integracije. Jer samo stabilne nacionalne privrede povezane raznim formama saradnje mogu biti nosioci šire međunarodne kooperacije, demokratske međunarodne integracije, stabilnosti i međunarodne podele rada u uslovima ravnopravnosti i uzajamnosti interesa.

Pri tome je osnovno da svakoj zemlji bude osigurana stvarna ravnopravnost i nesmetan samostalni razvoj bez mešanja u unutarnje stvari. Jer opravdano se pretpostavlja da će se uvek naći pretendenti koji bi želeli da zajedničku akciju iskoriste za mešanje u unutarnje stvari, za nametanje rešenja tobože u opštem interesu, a u stvari u interesu onih koji su dovoljno jaki da mogu da nametnu svoju volju i svoj interes i da konzervišu neravnopravne odnose.

To je preduslov da međunarodni procesi u savremenom svetu i društvena kretanja u pojedinim zemljama mogu da se razvijaju ruku pod ruku, bez opasnosti da će se bilo kome nametati tuđi modeli i da će se u međunarodnim odnosima primenjivati razne vrste pritisaka i razne forme podrivanja društvenih sistema izvana.

U uslovima kada je međunarodno i nacionalno sve manje razdvojivo treba da se sve više širi osnova za ravnopravnu razmenu iskustava na takvim načelima koja mogu poslužiti kao trajna osnova za saradnju

u cilju svestranog materijalnog društvenog i kulturnog napretka svakog i svih. Na osnovu boljeg uzajamnog poznavanja partnera jačaće i uzajamno poštovanje i razumevanje. A to je, pored zajedničkih interesa, najstabilnija osnova za ravnopravnu saradnju.

U protivnom, umesto unapređenja saradnje, nastavila bi se, s jedne strane, politika monopola nadmoćnijih i raznih oblika supranacionalnosti, a, s druge strane, neminovno bi dalje jačao otpor takvoj praksi. Našli bi se faktori koji bi, na osnovu postojanja specifičnih interesa pojedinih zemalja ili grupa, nastojali da takvu situaciju koriste bilo za stvaranje novih prepreka istinskoj saradnji, oslanjajući se na uski nacionalni egoizam, bilo za reakcionarne teorije o takozvanom »vakuumu« kao predtekstu za mešanje u unutrašnje stvari drugih.

Sve to bi moglo da ima za posledicu povampirenje prakse subverzije i raznih formi psihološkog rata, koje neki u novije vreme čak i otvoreno sprovode, primenu politike »dva gvožđa u vatri« i slično.

Drugim rečima, to bi značilo guranje u ruke reakcije neminovnog procesa integracije sveta koji traži postignuti stepen razvoja proizvodnih snaga, umesto da se na tim potencijalima i epohalnim dostignućima nauke izgradi trajna osnova za jednu alternativu miroljubivog rešavanja suprotnosti i protivrečnosti savremenog sveta u cilju pravedne podele svetskog dohotka i pristupa modernoj nauci i tehnologiji i daljeg napretka celokupnog čovečanstva u miru, bezbednosti i prosperitetu za sve.

6. Postavlja se pitanje do koje mere se ideje i vekovna maštanja vizionara mogu već danas ostvarivati i šta treba preduzeti da se sagleda istinski smisao progresa savremenog sveta. Skeptici ukazuju na razna ograničenja materijalne i druge prirode s kojima su suočeni savremeni čovek i njegovo društvo, mada i oni priznaju da se nezaustavljivi duh čoveka upravo u naše vreme vinuo u svemir i prodro do najvećih dubina okeana i u utrobu Zemlje, sposoban da preobražava prirodu i svoju okolinu.

S obzirom na sve to, odgovor na postavljeno pitanje može biti samo potvrdan. Nema sumnje da treba poći od postojećih političkih, ekonomskih i drugih odnosa i sagledati gde su koreni suprotnosti i duboke podeljenosti savremenog sveta. Isto tako, treba pre svega oceniti koje snage i koja rešenja vode u progres i koji instrumenti stoje na raspolaganju za realizaciju formulisanih i prihvaćenih ciljeva. Takođe treba utvrditi koji su zajednički imenitelji na kojima je moguće zasnivati koordiniranu, odnosno zajedničku akciju. Ne bi trebalo da se ostavlja po strani niko ko u suštini prihvaća takav program bez obzira na to da li se u svakom detalju slaže sa terijskim pristupom samom problemu.

Nije ništa manje važno da se sagleda na koje će se prepreke nailaziti pri ostvarivanju saradnje za postizanje zajedničkih interesa i dogovorenih ciljeva, koje su snage nosioci tih prepreka i šta treba preduzeti da bi se stalno sužavao prostor za delovanje tih snaga. To je neophodno kako bi se što više oslobodio hod naučne i tehnološke revolucije i neizbežnih društvenih preobražaja u svetu.

Sve su to neki elementi za odgovor kako da se saznanje o uzajamnoj povezanosti sadanjeg sveta i univerzalnosti progresa postepeno pretvori u akciju koja bi krčila put opšteg napretku na osnovu zajednič-

kog interesa za optimalni rast proizvodnih snaga, učvršćujući istovremeno solidarnost i uzajamnu odgovornost među ljudima i među narodima za zajedničku budućnost u miru, bezbednosti i prosperitetu za sve.

Takva je realna alternativa mračnoj slici koju razvijaju proroci takozvanog »nultog rasta«, naravno, pod uslovom da se dosadašnja epohalna naučna dostignuća i buduća naučna otkrića usmere samo u službu progresa, da se obezbedi pravedna raspodela dohotka u svetu i da se svako odgovorno odnosi prema prirodnim bogatstvima i prema zaštiti i unapređenju čovekove okoline.

U tim uslovima i granice među državama treba da sve više gube ulogu instrumenta za odvajanje naroda od naroda. Umesto linije za agresiju na suseda, one treba sve više da budu, ostajući, doduše, instrument bezbednosti pred svakim spoljnim nasrtajem, ipak linija susreta naroda i dobrosusedske saradnje za postizanje zajedničkih interesa.

Čovečanstvo, koje je u toku samo jedne generacije doživelo u svojoj istoriji dva najstrašnija rata, barem po broju žrtava koje su oni prouzrokovali i totalnosti rušilačke manije, treba da izvuče potrebne pouke i da više nikome ne dozvoli da ga gurne u još jednu takvu katastrofu. Jer ta katastrofa bi, svakako, bila neuporedivo veća zbog rušilačkog potencijala koji je nagomilan samo u nuklearnom oružju, mada je i savremeno klasično naoružanje po svojoj koncentraciji i vatrenoj snazi toliko da bi moglo izazvati pravu katastrofu za svet.

7. Svet sutrašnjice, prema tome, nije više samo predmet snovanja vizionara i najnaprednijih mislilaca sveta i cilj za koji se već preko jednog stoleća radnička klasa bori. To je svet koji se rađa pred nama i u čijem formiranju i mi svi učestvujemo. To je svet rastućeg podruštvljavanja rada i demokratizacije odnosa i sve masovnijeg učešća u društvenim poslovima, sve svesnijeg usmeravanja razvoja na naučnoj osnovi, borbe za pravednu raspodelu dohotka i za oslobođenje rada čoveka i naroda. To je svet u kojem staro i novo koegzistiraju, u kojem se novo ponekad veoma teško probija, a često mora da pravi i kompromise.

Da bi ljudi bili u stanju otvarati dugoročnije perspektive, osnovno je da znaju razlučiti šta vodi u napredak, a šta zadržava progresivni hod istorije, šta otvara nove puteve čovečanstva, a šta konzerviše staro, preživelo. I da ne gube dugoročnu perspektivu kad su prisiljeni na prolazne kompromise.

Naša je zajednička odgovornost da stalno otvaramo nove mogućnosti za procvat kulturnog nasleđa svakog naroda i za stalan razvoj svih onih vrednosti koje kao svetlo u tunelu pokazuju put oslobođenju čovekove ličnosti od svake dominacije i njegovog rada od svake eksploatacije.

Nema sumnje da nauka u tom sklopu ima posebne odgovornosti. Ne samo u smislu pronalaženja novih izvora energije i otkrivanja novih tehnologija i načina kako bi rad bio sve humaniji, produktivnost rada sve viša, bogatstvo čitavog društva sve obilnije i život stvarno dostojan čoveka. Niti samo u smislu opisivanja i objašnjavanja tokova i odnosa u savremenom svetu, nego i u smislu menjanja sveta i odnosa u njemu, kao i postepenog eliminisanja iz savremenog društva odnosa

koji imaju tendenciju da konzervišu eksploataciju čoveka od strane čoveka, kao i imperijalizam i hegemonizam u odnosima među narodima i državama.

Postoje razni putevi za postizanje ciljeva socijalizma i opšteg progresa, ali i mnoge prepreke. Između ostalih, tu je takođe namerno zamagljivanje i iskrivljavanje klasnih odnosa koje ima za cilj da drži čoveka i dalje u potčinjenosti silama izvan njega i izvan društvenog rada. Zato je od prvorazredne važnosti očuvanje u svakoj situaciji jasne orijentacije i širokih horizonata.

Savremena društva nalaze se u dubokim previranjima i u intenzivnom traženju novih puteva za rešavanje postojećih društvenih suprotnosti. Izraz toga je i rastući zahtev radničke klase i svih radnih ljudi za samoupravljanjem, odnosno za raznim formama saodlučivanja. Odnosi na novim osnovama nezadrživo krče put kroz postojeće odnose u raznim društvenim sistemima zahvaljujući sve jačoj poziciji radničke klase, rada i radnih ljudi uopšte, u svim društvima. Činjenica je da socijalizam sve više deluje kao svetski sistem. Međutim, najamni odnosi su veoma tvrdokorni. Njihovi nosioci traže saveznike kako u etatizmu i državnom birokratizmu tako i u tehnokratizmu.

Pravi odgovor tim tendencijama je u građenju novih odnosa zasnovanih na individualnom i kolektivnom, političkom, ekonomskom i moralnom interesu radnog čoveka, na njegovom aktivnom učešću u razvijanju u društvenoj bazi i iz nje prema gore mehanizma odlučujućeg uticaja proizvođača na odlučivanje o društvenim poslovima na svim nivoima.

Čovečanstvo se nalazi pred odlučujućim korakom u epohu u kojoj će principi socijalizma ovladati i celokupnim međunarodnim odnosima. Sve to zahteva temeljito i odgovorno naučno istraživanje odnosa i tokova u društvu, postignutog napretka i društvenog dometa svakog koraka na tom putu.

Nema iskustva u društvenoj izgradnji koje u savremenom svetu međuzavisnosti ne bi bilo od određene koristi i za druge zemlje. Zato je veoma značajno podsticati razmenu rezultata naučnih istraživanja i preduzimati, gde god za to postoji interes i mogućnost, zajednička i uporedna istraživanja putem međunarodnih i interdisciplinarnih timova i putem delovanja regionalnih i drugih institucija za zajedničke naučne poduhvate, bilo u okviru Ujedinjenih nacija bilo u okviru regionalnih i drugih oblika višestrane saradnje.

Vrlo duboki suštinski procesi društvenih promena odvijaju se ne samo na nacionalnom planu, nego i u međunarodnim odnosima. Sve te promene nisu same po sebi progresivne. Potrebna je organizovana i svesna akcija progresivnih snaga da one idu u pravcu stvarnog oslobađanja čoveka i rada. Jedino tako će se uspeti da, umesto dominacije jačih, nastaju i sve više se učvršćuju odnosi koji će se zasnivati na zajedničkim interesima i uzajamnom preuzimanju odgovornosti za budućnost sveta. Jer jedino takva saradnja i zajednička odgovornost za rešavanje problema od zajedničkog interesa može biti istinski uslov, a i faktor ravnopravne međunarodne saradnje i progresa za svakog i za sve.

Samo principi miroljubive koegzistencije i aktivne prijateljske saradnje među narodima mogu biti trajna osnova za istorijski poduhvat naše generacije u svim delovima sveta. Samo u takvim uslovima svaki pojedinačni interes može doći do izražaja u punoj specifičnoj vrednosti u okviru interesa i progresa celokupnog čovečanstva. I budućnost koja je odgovornost svih naroda, a ne samo nekih. A i pravo svih naroda koje im niko ne može odreći. U bogatstvu raznovrsnosti kultura koje će se najpovoljnije uzajamno obogaćivati ako se svaka bude slobodno razvijala. I u demokratiji koja se najdoslednije razvija u socijalizmu i opštem progresu, posebno bitnim intenziviranjem učešća svih radnih ljudi i svih naroda u donošenju odluka. I u razvijanju raznolikosti formi, kojima, međutim, treba da bude zajednički cilj: oslobođenje rada i čoveka, a time i naroda. I u menjanju svega što smeta takvom razvoju ili što predstavlja monopol naroda nad narodom, vladanje čoveka nad čovekom.

Rikard Lang

Uloga nauke i transfer tehnologije

Na ovoj se konferenciji razmatraju različiti vidovi saradnje i međuzavisnosti savremenog svijeta. Problematika sadašnjih vidova i novih puteva saradnje u svijetu vrlo je široka, pa je potrebno birati. Organizatori konferencije su sugerirali da se koncentriram na ulogu nauke povezano sa transferom tehnologije. Pri pokušaju da to učinim moram voditi računa o brojnim ograničenjima, među kojima raspoloživo vrijeme nije na posljednjem mjestu. Ovo područje iziskuje preispitivanje sadašnjih vidova saradnje. Mislim da nije dovoljno samo tražiti nove puteve ove saradnje, nego valja izgraditi u prvom redu nova načela koja odgovaraju savremenoj stvarnosti i potrebama.

Postoji opća saglasnost da je mogućnost korišćenja rezultata naučnih istraživanja u vidu suvremene tehnologije bitan uvjet za ekonomski i društveni razvoj uopće, a posebno za zemlje u razvoju, koje obuhvaćaju 70% stanovništva svijeta. Nauka i naučna istraživanja temelj su za napredak tehnologije, pa je ova tema vrlo pogodna za diskusiju na međunarodnoj konferenciji »Nauka i društvo«, kojoj je sadržaj »Saradnja i međuzavisnost suvremenog svijeta«. Jedno je od odlučujućih i teških pitanja današnjice na kojim načelima i uz koje uvjete nova uloga nauke i njezina veza sa tehnologijom mogu postati faktori saradnje ili će biti elementi konfrontacija i sukoba u svijetu naših dana. Traženje odgovora na ovo pitanje vrlo ozbiljan je izazov također naučnim radnicima i predstavlja za njih veliku odgovornost.

Odnos između nauke i tehnologije bitno se promijenio u suvremenom svijetu. Napredak nauke je promijenio život modernog čovjeka. U procesu napredovanja naučne misli i naučnih saznanja ranije nije postojala izravna veza između nauke i tehnologije. U razdoblju formiranja naučne misli nije se diferenciralo unutar nauke i tehnologije. Oni koji su težili za naučnim saznanjima nisu postavljali kao cilj

rješenja koja unapređuju život ljudi. Tehnologija se razvijala odvojeno od napretka nauke u ranim fazama svog razvoja. Izgrađivanje sistematske veze između nauke i tehnologije iziskivalo je razmjerno dugo razdoblje i odgovarajuće ekonomske i društvene odnose. I još nešto. Tek za suvremeni svijet karakteristične su bitne razlike između stupnja razvoja nauke i tehnologije na pojedinim područjima svijeta.

U povijesti znanosti obično se smatra da je Kopernikovo djelo *De Revolutionibus Orbium Coelestium* (1543) početak znanstvene revolucije. Promjene na području nauke su se nizale. Za svijet naših dana karakteristična je sistematična veza između napretka nauke i tehnologije, pa je, mislim J. D. Bernal, uveo termin »naučno-tehnička revolucija« da bi označio novu ulogu nauke u suvremenoj civilizaciji. S pravom se ističe da je, s obzirom na proizvodnju, bit ove revolucije univerzalan i stalan proces mijenjanja proizvodnih snaga, njihove dinamike i strukture uslijed napretka nauke i primjene rezultata naučnih istraživanja. Nauka je postala temelj ukupne proizvodnje. Ona otvara vrata potpunom tehniziranju proizvodne baze, pa se ubrzo odvija proces smanjivanja djelovanja radne snage u proizvodnji u industrijski visoko razvijenim zemljama. Oslobađaju se sposobnosti čovjeka za stvaralačku aktivnost.

Od odlučivanja na temelju empirije prelazi se na donošenje odluka koje počivaju na naučnoj spoznaji. Uslijed toga je postalo moguće osigurati širi prostor za uočavanje i izbor alternativa te približavanje optimumu; u većoj se mjeri mogu poštivati ekonomska načela s obzirom na ograničena raspoloživa sredstva; bolje se mogu sagledati i ocijeniti posljedice provođenja izabrane odluke ili rješenja.

Ukazuje se na to da su u XX stoljeću, osobito poslije drugog svjetskog rata, nastale mnoge bitne promjene u mogućnostima ekonomskog razvoja — proces industrijskog razvoja odvija se većim intenzitetom i geografski se širi brže nego ikada ranije, uvedena je automatizacija u proizvodnju, poznati izvori energije prošireni su u velikim razmjerima i uvedeni su novi, koriste se sintetički predmeti rada, nastale su duboke promjene u transportu i komunikacijama, uvedeni su novi postupci skupljanja i obrade informacija, nastale su bitne promjene u organizaciji proizvodnje i privredne aktivnosti uopće. Takav razvoj ne bi bio moguć bez vrlo brzog napretka nauke, sticanja novih saznanja te njihove difuzije u proizvodnji i drugim vidovima društvenog života. Ali veliki napredak prate novi i teški problemi s kojima je suočeno čovječanstvo. Još prije 200 godina (1749) objavio je J. J. Rousseau svoje prvo djelo *Discours sur les arts et les sciences*, koje je nagrađeno od jedne akademije. U njemu negativno odgovara na pitanje da li nauka i umjetnost predstavljaju doprinos poboljšanju morala. Suvremeni svijet tište druge brige.

Uslijed nove uloge nauke i njezinih dostignuća povećavaju se zahtjevi za daljnjim ubrzavanjem njezinog razvoja. Napredak nauke je eksponencijalan. Pred čovječanstvom se pojavljuju novi problemi, stari postaju intenzivniji. Njihovo rješavanje nije moguće bez naučnih istraživanja i primjene njihovih rezultata. Sa sigurnošću se može predviđati da će se još povećati zavisnost od napretka nauke u procesu društvenog i ekonomskog razvoja.

Bez tijesnog povezivanja razvoja nauke i tehnologije i njihove primjene u svrhu ubrzavanja ekonomskog razvoja, osobito onih zemalja koje su smještene nisko na ljestvici svjetskog narodnog dohotka, neće biti moguće ukloniti jaz koji dijeli mali broj industrijski visoko razvijenih od zemalja u razvoju. Udio zemalja u razvoju u svjetskoj industrijskoj proizvodnji vrlo je malen. Odlučeno je na nedavno održanoj Generalnoj konferenciji UNIDO u Limi da je nužno povećavati ovaj udio od današnjih 7% na bar 25% do godine 2000. To nije moguće postići bez novih načela i puteva saradnje u svijetu također na području nauke i tehnologije.

Za suvremenu je nauku karakteristično da je ona organizirana i da su istraživačka aktivnost i napredak tehnologije svrsishodni. Istraživanjima se pristupa velikim dijelom sistematski sa ciljevima dugog vremenskog horizonta. Uloga nauke u ekonomskom i društvenom razvoju zahtijeva konkretnim uvjetima prilagođen sistem organizacije naučno-istraživačke aktivnosti. Jedna dimenzija pri odlučivanju o takvoj organizaciji je veličina neke zemlje. Ona utječe na različite aspekte takve organizacije, među kojima je vrlo istaknuta uloga saradnje na području naučnih i tehničkih istraživanja i formiranje odnosa koji nisu ograničeni samo na nacionalne okvire. Mnogi činioci prouzrokuju da saradnja na području naučnih istraživanja i njihove primjene mora biti međunarodna. Međutim, u svijetu postoji velika neravnomjernost u lokaciji i potencijalu naučnih istraživanja i koncentracije novog znanja te mogućnosti njegove primjene u procesu proizvodnje. Ova je distribucija takva da su istraživački kapaciteti danas najvećim dijelom koncentrirani u malom broju industrijski razvijenih zemalja. S jedne strane takva koncentracija istraživačkih potencijala, a s druge strane uloga nauke u suvremenom društvu konfrontiraju osobito zemlje na nižem stupnju ekonomskog razvoja sa teškim problemima koji su odlučujući za vlastiti napredak i za odnose u svijetu. Oni obuhvaćaju pitanja kao izbor između formiranja vlastitih istraživačkih kapaciteta, transfera tehnologije iz inozemstva, podjele rada itd. Njihove su razvojne mogućnosti ograničene uslijed niskog stupnja ekonomskog razvoja i razvojnog potencijala, koji u znatnoj mjeri zavisi od naučnog i tehnološkog kapaciteta, pa se organizirani napori moraju vrlo pažljivo usmjeravati prema postojećim i predvidivim potrebama.

Naučno-istraživačka aktivnost postala je od strateškog značenja za ekonomski i društveni razvoj. U uvjetima naučno-tehničke revolucije povećava se značenje karakteristika i stope tehničkog progresa. On se ubrzava i širi se područje društvene reprodukcije na koje on odlučujući utječe. Između napretka nauke i progresa tehnologije postoji interakcija. Nauka podstiče napredak tehnologije, a ovaj formulira nauci nove zadatke. Povezan s napretkom nauke, tehnički progres nije samo spontan, pa se javljaju mogućnosti i potreba da on postane upravljani proces. Značenje i sadržaj ovog upravljanja zavisi u prvom redu od društvenih odnosa koji su karakteristični za neku zemlju i onih koji dominiraju u međunarodnim ekonomskim odnosima. Uslijed stvaranja izravne veze između napretka nauke i progresa tehnologije stvorene su mogućnosti za rješavanje ne samo tehnoloških, nego i drugih problema suvremenog čovječanstva i pojedinih zemalja.

Zbog svog značenja za proizvodnju i druge sfere društvenog života napredak nauke i tehnologije izazvao je kvalitativne promjene u suvremenom svijetu. Dalekosežno se mijenjaju odnosi između društva i prirode. Nastale su nove mogućnosti da se zadovolje potrebe izgrađivanjem proizvodnih snaga koje mogu u golemim razmjerima povećati materijalno bogatstvo. Stvaralačke sposobnosti čovjeka se mogu brzo povećati. Ali pojavila se također nužnost ekonomizirati sa sirovinama, energijom, vodom, kisikom. Valja pronalaziti nove izvore energije; rješavati probleme u vezi sa ishranom, transportom, stanovanjem, uklanjanjem otpadaka. Zaštita i unapređivanje okoline novi je težak problem sadašnjice koji ugrožava budućnost ako se ne poduzmu odgovarajuće mjere. Ubrzava se i povećava međuzavisnost u pojedinim zemljama i u svijetu. Ako se naučno-tehnička revolucija sukobljava sa zaprekama širenju naučnih i tehničkih dostignuća uslijed društvenih i ekonomskih odnosa, produbljuju se suprotnosti ili nastaju nove. Među njima se nalazi i ona koja je povezana s mogućnošću zadovoljavanja potreba i zapreka korištenja ovih mogućnosti uslijed postojećih odnosa. Ova je okolnost od velikog značenja upravo zbog suvremene uloge nauke i rastućeg pritiska da se smanji jaz u pogledu ekonomskog razvoja između razvijenih i zemalja u razvoju.

Naučna i tehnička revolucija odražavaju se također na veličinu i strukturu društvenih troškova i korist reprodukcije. Neravnomjernosti s obzirom na mogućnosti koje pružaju naučna i tehnička revolucija prouzrokuju ove nejednakosti, polarizaciju ekonomske i društvene moći i u nacionalnim i u međunarodnim razmjerima. Zemlje koje se nalaze na nižem stupnju ekonomskog razvoja moraju stoga uvoziti tehnologiju iz inozemstva. Zbog toga su tehnološki zavisne od inozemstva, što je fenomen koji je povezan s naučno-tehničkom revolucijom u suvremenim društvenim uvjetima u svijetu. Pažljivo se istražuju ekonomske i druge posljedice ove zavisnosti.

Na području uvoza tehnologije iz inozemstva razvijaju se brojni ekonomski odnosi. Mehanizmi transfera tehnologije iz inozemstva koji su intenzivirani razvojem robne proizvodnje nisu istovrsni. Oni koji danas dominiraju izraz su međuzavisnosti suvremenog svijeta i njegovih teškoća te proturječnosti.

Svijet se danas bori za novi ekonomski poredak, za nova načela međunarodnih ekonomskih odnosa i njihovo ostvarenje. Bitan im je sadržaj definiran na IV konferenciji na vrhu nesvrstanih zemalja u Alžiru 1973. Na svom VI specijalnom zasjedanju Generalne skupštine OUN godine 1974. članice su objavile svoju odluku da će hitno poduzeti mjere u pravcu stvaranja novog međunarodnog ekonomskog poretka, koji se temelji na »pravednosti, suverenoj jednakosti, međuzavisnosti, zajedničkom interesu i kooperaciji među svim državama bez obzira na njihove ekonomske i društvene sisteme, koji će ukloniti postojeću nejednakost i ispraviti postojeće nepravde, omogućiti da se ukloni sve veći jaz između razvijenih i zemalja u razvoju, te osigurati stalno ubrzavanje ekonomskog i društvenog razvoja u miru i pravednosti za sadašnje i buduće generacije«.

Činjenica da se naglašava neophodnost stvaranja novog međunarodnog ekonomskog poretka izraz je potrebe mijenjanja sadašnjih od-

nosa i formiranja novih koji treba da počivaju na drugim temeljima. Nova koncepcija međunarodnih ekonomskih odnosa i izgrađivanje novog međunarodnog ekonomskog poretka nisu mogli mimoići nauku i tehnologiju u suvremenim uvjetima, pa se stoga ističe da je zemljama u razvoju nužno osigurati pristup dostignućima moderne nauke i tehnologije, unaprijediti transfer tehnologije i stvarati vlastitu tehnologiju, koji su od koristi zemljama u razvoju i u skladu sa potrebama njihovih privreda. Ne ukazuje se samo na nužnost novih puteva saradnje na području nauke i tehnologije, nego se izgrađuju nova načela ovih odnosa.

Međunarodni transfer tehnologije temeljan je način kojim se zemljama u razvoju omogućuje pristup dostignućima nauke i tehnologije u suvremenim uvjetima. Prijenos napretka nauke i tehnologije iz jedne zemlje u drugu odvija se u uvjetima u kojima je, prvo, prihvaćena uloga nauke i tehnologije kao faktora proizvodnje; drugo, naučna istraživanja i napredak tehnologije koncentrirani su u industrijski visoko razvijenim zemljama, pa i ova okolnost doprinosi produbljavanju jaza među zemljama na različitom stupnju ekonomskog razvoja; treće, relativno je lako prenositi tehnološko znanje iz jedne zemlje u drugu. Međunarodni transfer tehnologije brzo se povećava; zemlje u razvoju uvoze u velikoj mjeri rezultate istraživanja.

Nema sumnje da mogućnost međunarodnog transfera tehnologije bitno doprinosi ubrzavanju procesa industrijalizacije u zemljama u razvoju. Danas su sve zemlje korisnice međunarodnog transfera tehnologije, ali u tom pogledu postoje bitne razlike između zemalja na različitom stupnju ekonomskog razvoja.

Zemlje u razvoju se razlikuju od industrijski razvijenih i po tome što se izvori tehničkog progresa ne nalaze pretežno u samoj zemlji, nego najvažniji izvor ovog napretka predstavlja kupovina u zemljama koje su industrijski razvijene. Postoji razlika između doprinosa međunarodnog transfera tehnologije razvoju zemalja na različitom stupnju ekonomskog razvoja i različitog ekonomskog potencijala. Činjenica da postoji tehnološka zavisnost zemalja u razvoju zbog koje moraju uvoziti tehnologiju nije jedina razlika u komparaciji sa industrijski razvijenim zemljama. Međunarodni transfer tehnologije mnogo više doprinosi razvoju razvijenih zemalja. Istraživanja su potvrdila da učinak transferirane tehnologije u zemljama uvoznicama zavisi od mnogih faktora kao veličine i strukture potražnje, akumulacionog potencijala, stupnja razvoja vlastite istraživačke aktivnosti, uvjeta difuzije nove tehnologije, tehničke i organizacione sposobnosti da se bira odgovarajuća tehnologija, sposobnosti prilagođavanja nove tehnologije vlastitim potrebama itd.

Jedna je od često isticanih karakteristika suvremenog svijeta da zemlje koje se nalaze na nižem stupnju ekonomskog razvoja, i zbog toga ekonomski, socijalno, politički trpe, nastoje ubrzati svoj ekonomski i društveni razvoj. U suvremenim uvjetima zavisi u velikoj mjeri od načina sticanja i mogućnosti apsorbiranja nove tehnologije da li i kako će u tome uspjeti. S obzirom na ulogu nauke i tehnologije velik je utjecaj međunarodne trgovine tehnologijom. Uvjeti transfera tehnologije su takvi da se općenito može utvrditi da ovaj transfer nije

uklonio nejednakosti u stupnju ekonomskog razvoja, da se nije smanjila tehnološka zavisnost od inozemstva, nego se ona, naprotiv, povećala. Tehnološka zavisnost predstavlja novu vrstu zavisnosti zemalja u razvoju, koja je izazvala mnoge teške posljedice po ekonomski razvoj, a ima također socijalne i političke posljedice.

Uvezena tehnologija često nije podesna za zemlju uvoznicu kako u pogledu korištenja faktora proizvodnje (to se osobito odnosi na radnu snagu kojom mnoge zemlje u razvoju obiluju) tako i s obzirom na produkte koji su rezultat njezine primjene. Iskustvo mnogih zemalja u razvoju je pokazalo da međunarodni transfer tehnologije na danas uobičajen način može ometati, pa čak i spriječiti tehnološki i tehnički napredak u zemlji kupcu i na taj način stvarati uvjete za produbljavanje tehnološke zavisnosti. S tim u vezi se posebna pažnja posvećuje transnacionalnim kompanijama koje su glavni prodavaoci tehnologije zemljama u razvoju. Negativni društveni i politički utjecaji su ovdje još izrazitiji.

Međunarodni transfer tehnologije obavlja se u različitim oblicima pretežno djelovanjem mehanizma tržišta. On se povezuje s prodajom sredstava za proizvodnju. Tehnologija se kupuje u inozemstvu i preko odgovarajućih informacija (patenata, licenci itd.). Transfer se odvija i preko radne snage s odgovarajućom kvalifikacijom, koja može koristiti opremu i primijeniti novu tehnologiju te upotrebljavati tehniku koja je namijenjena rješavanju problema, skupljanju i preradi informacija.

U konkretnim slučajevima se ne može uvijek sasvim točno razlikovati između različitih oblika međunarodnog transfera tehnologije, jer se on odvija pretežno u različitim kombinacijama. Ovaj se transfer, po pravilu, ne završava jednokratnom kupovinom, nego otvara potrebu daljnjeg kupovanja nove tehnologije kao uvjeta za ekonomski efikasnu proizvodnju. I to je način na koji se izgrađuje tehnološka zavisnost od inozemstva.

Međunarodni transfer tehnologije odvija se na tipičnom imperfektnom tržištu. Zemlje u razvoju ne raspolažu odgovarajućim informacijama o ponudi tehnologije i prednostima alternativnih tehnologija. Tehnologije su često vrlo kompleksne i raznovrsne, pa se u tom pogledu razlikuju od drugih roba. Tehnološke informacije su pažljivo čuvane i patentirane. Vlasnici tehnologije u industrijski razvijenim zemljama određuju cijenu tehnologije, koja za njih nema parametarski karakter. Ovo je tržište monopolističko i dominiraju često međusobno povezani monopoli, koji osiguravaju visok stupanj koncentracije ekonomske moći po zemljama, sektorima.

Okolnost da se na međunarodnom tržištu tehnologije susreću kupci i prodavaoci vrlo nejednake ekonomske moći odražava se na vrlo nepovoljnim uvjetima prodaje za zemlje u razvoju. Ekonomski uvjeti prodaje, odnosno kupovine tehnologije drugačiji su za zemlje koje su industrijski visoko razvijene.

Od velikog su značenja transnacionalne kompanije na ovom tržištu. One djeluju u cijelom svijetu. Pri tom, dakako, mogu postojati razlike u pogledu učinka njihovog djelovanja s obzirom na društvene i ekonomske karakteristike zemlje uvoznice. Okolnost da djeluju u cijelom svijetu povećava njihovu ekonomsku moć na međunarodnom tržištu

tehnologije, što istovremeno slabi pregovaračku snagu država i poduzeća u zemljama u razvoju.

Opravdano se ukazuje na to da su zemlje u razvoju u mnogo nepovoljnijem položaju pri međunarodnom transferu tehnologije. Tokovi ovog transfera su, po pravilu, dvosmjerni među zemljama koje su industrijski razvijene. One i kupuju i prodaju tehnologiju u različitim oblicima. Ova im okolnost omogućuje u izvjesnoj mjeri kompenzirati karakteristike strukture međunarodnog tržišta tehnologijom, odnosno one raspolažu u velikoj mjeri mogućnošću supstituirati uvezenu vlastitom tehnologijom ako smatraju da su uvjeti transfera za njih ekonomski nepovoljni ili iz drugih razloga neprihvatljivi. Osim toga, industrijski razvijene zemlje kupuju samo novu, naprednìju tehnologiju od vlastite, odnosno one kojom raspolažu, a zemlje u razvoju potpuno zavise od uvoza tehnologije. Postoje, po pravilu, uvjeti za efikasan izbor i prilagođavanje vlastitim potrebama te apsorbirane tehnologije u slučaju uvoza u industrijski razvijene zemlje. Naprotiv, zemlje u razvoju samo uvoze tehnologiju i ne postoje spomenuti uvjeti. Kretanje tehnologije je u njihovom slučaju jednosmjerno, pa nema mogućnosti kompenziranja troškova uvoza izvozom tehnologije. Većina zemalja u razvoju ne raspolaže mogućnošću da bira između domaće i uvezene tehnologije, jer ne postoje domaći uvjeti za supstituciju ovog uvoza.

Ugovori o transferu tehnologije sadrže mnoge ograničavajuće klauzule, koje se ne odražavaju povoljno na zemlje u razvoju. Zbog pozitivnih, ali također negativnih posljedica koje su skopčane sa međunarodnim transferom tehnologije, on je ključni strateški element veze između napretka nauke, tehnike i tehnologije i ekonomskog razvoja.

Posljedica je različitih oblika te uvjeta transfera tehnologije da zemlje uvoznice koje se nalaze na nižem stupnju ekonomskog razvoja mogu samo u načelu birati između različitih vrsta tehnologije. Međunarodni transfer nekih vrsta tehnologije je komplementaran, što već smanjuje mogućnost izbora, a postoje i druga ograničenja koja umanjuju mogućnost izbora kako u pogledu vidljivog tako i u pogledu nevidljivog transfera tehnologije. Ova se ograničenja očituju vrlo izričito u vezi sa direktnim investicijama transnacionalnih ili drugih inozemnih kompanija s kojima je povezana prodaja »u paketu« različitih elemenata tehnologije zajedno s drugim faktorima proizvodnje. Stupanj tehnološke zavisnosti je, po pravilu, viši i posljedice nepovoljnije u slučaju neizravnog međunarodnog transfera tehnologije. Izvoznik stiče tada veću mogućnost kontrole nad uvoznikom tehnologije.

Transnacionalne kompanije i drugi monopoli u velikoj mjeri dominiraju međunarodnom trgovinom tehnologije. Kontroliraju uvoznice, na primjer, financijskim konstrukcijama prodaje tehnologije koje su nepovoljne za kupce tehnologije. Koncentracija transfera tehnologije na neke proizvodnje, i to na one koje su odlučujuće za suvremenu proizvodnju, odražava se štetno na strukturu tržišta i raspodjelu dohotka u zemljama uvoznicama; stvaraju se monopolistički odnosi u takozvanoj dualnoj privredi. Transnacionalne kompanije na taj način utječu na vrst, opseg proizvodnje, cijene, izvoz itd. Time u vlastitom interesu uplivišu na ekonomski razvoj u zemljama koje uvoze tehnologiju iz inozemstva. Takvim djelovanjem transnacionalnih kompanija nastaju

posljedice ekonomski, socijalno i politički neprihvatljive za zemlje u razvoju koje su upućene na uvoz tehnologije iz inozemstva.

I bez obzira na financijske konstrukcije i s tim povezane obaveze uvoznika tehnologije iz inozemstva, oni koji izvoze tehnologiju često nameću takva ograničenja upotrebi prodate tehnologije da stvarno osiguravaju kontrolu nad uvoznicom. Poznata su i analizirana mnoga ograničenja u pogledu pristupa i korištenja tehnologije iz inozemstva. Ona se sastoje u vezivanju kupovine tehnologije ograničenjima u pogledu izvoza, zahtjevu za garancijama različite vrste, ograničenjima konkurencije na domaćem tržištu, okolnostima koje sputavaju dinamički učinak transfera tehnologije i drugima.

Često je ugovorena obaveza onih koji uvoze tehnologiju da kupuju intermedijarne proizvode, opremu, rezervne dijelove iz izvora koje određuje inozemni izvoznik tehnologije. Postoje različiti ekonomski motivi za vezivanje transfera tehnologije uz unaprijed predviđene i obavezne kupovine u inozemstvu. Maksimiranje profita je najvažniji motiv, jer kupci nisu slobodni kupovati gdje im je to najpogodnije, nego su suočeni sa situacijom monopola. To je jedan od načina na koji nastaju takozvani skriveni troškovi međunarodnog transfera tehnologije.

Inozemni prodavaoci tehnologije nastoje steći kontrolu nad uvoznikom i na drugi način. Kontrola sa strane prodavaoca tehnologije ostvaruje se također ograničavanjem mogućnosti izvoza na inozemna tržišta u cijelosti određenih proizvoda ili samo uz prethodnu suglasnost inozemnog izvoznika tehnologije. Ograničavanje ove vrste može se sastojati u tome da je izvoz određenih proizvoda dopušten samo na neka tržišta, a predviđaju se, uz ove, nekada i druge zapreke izvozu. One se ponekad očituju u određivanju izvoznih cijena ili količina robe koje se prema ugovoru mogu izvoziti, zabrani izvoza supstituta itd. Prema poznatim podacima, izgleda da su ograničenja izvoza brojnija u takozvanim modernim granama industrijske proizvodnje — kemijskoj industriji, mašinogradnji itd. Ali susreću se takva ograničenja i u drugim granama proizvodnje.

Zemlje koje su tehnološki vrlo zavisne od uvoza tehnologije iz inozemstva nalaze se u fazi inicijalnog ili ubrzavanja procesa industrijalizacije, koji prati, pa i uvjetuje mijenjanje strukture izvoza. Karakteristika je ove promjene strukture izvoza da je nužno povećanje udjela industrijske proizvodnje u izvozu. Zbog ograničenja koja su vezana uz međunarodni transfer tehnologije zemlje u razvoju ne mogu na odgovarajući način koristiti opći sistem preferencijala. Smanjenje konkurentske sposobnosti na svjetskom tržištu povećava troškove proizvodnje. Dakle, istovremeno se stvaraju financijske obaveze prema inozemstvu koje opterećuju platnu bilancu i smanjuje se mogućnost ekonomski racionalnog izvoza. To otežava i ometa izgradnju razvojnog potencijala u zemlji uvoznici tehnologije i na drugi način. Na primjer, kupovinama koje su vezane uz transfer tehnologije otežavaju se, usporavaju ili na drugi način umanjuju mogućnosti integracije sa ranijim ili kasnijim fazama procesa proizvodnje u samoj zemlji uvoznici tehnologije ili sa proizvođačima u inozemstvu. Ova ograničenja nekada sprečavaju uvoznice tehnologije u tome da izgrađuju različite oblike ekonomske kooperacije među sobom ili sa drugim zemljama.

U stvari, uvoznik tehnologije doprinosi plaćanjima istraživačkoj aktivnosti prodavaoca, ali nema pravo sudjelovati u plodovima ovih istraživanja. Ova nereciprožnost ometa razvoj. Prema nekim ugovorima, nije dopušteno upoznati treća lica sa uvezenom tehnologijom. U takvim slučajevima ne može se izravno širiti inovaciju na temelju uvezene tehnologije. Prema tome, ako u zemlji uvoznici i drugi proizvođači žele koristiti uvezenu tehnologiju, oni je moraju ponovo kupiti. I na takav se način povećavaju troškovi uvoza tehnologije i opterećuje platnu bilancu. To stvara teškoće osobito u slučaju postojanja društvenog vlasništva sredstava za proizvodnju.

U studijama UNCTAD i objavljenim rezultatima drugih istraživanja međunarodnog transfera tehnologije ukazuje se na slijedeće najvažnije vrste ograničavajućih uvjeta sadržanih u ugovorima o transferu koji se nepovoljno odražavaju na zemlje uvoznice: ograničenja u pogledu izvoza produkata proizvedenih kupljenom tehnologijom; ograničenja koja se odnose na slobodu kupovine sredstava za rad, predmeta rada i konkurentnih tehnologija; nerazmjerno dugo razdoblje obaveze plaćanja za uvezenu tehnologiju; zahtjevi za garancijama da se neće promijeniti poreske obaveze, carine, valutni tečajevi; ograničenja koja se odnose na konkurenciju u pogledu izvora snabdijevanja time što se ograničava konkurentni izvoz, sprečava konkurencija za domaće resurse i sticanje domaćih patenata u svrhu isključenja konkurencije; ograničenja koja su na štetu mogućih dinamičkih učinaka transfera tehnologija, među kojima se nalazi također destimuliranje razvoja domaćih tehničkih kapaciteta te naučnih i razvojnih istraživanja. Sva se ova ograničenja odražavaju nepovoljno na ekonomski razvoj i stvaranje vlastitog razvojnog potencijala.

Ovim se ograničenjima također povećavaju troškovi proizvodnje. Otežavaju razvoj i zbog toga što se ograničavaju mogućnosti supstitucije, diverzifikacije izvoza u slučajevima kada je to ekonomski racionalno. Nastaju i druge posljedice koje se nepovoljno odražavaju na proces ekonomskog razvoja. Razvija se, na primjer, i podržava ekonomski neopravdana sklonost prema uvozu. Uvezena tehnologija često nije prilagođena faktorima proizvodnje i njihovim karakteristikama u zemlji uvoznici tehnologije.

Razmatranje uloge i značenja međunarodnog transfera tehnologije u suvremenim uvjetima, koji prevladavaju, ne može mimoići troškove kupovine tehnologije u inozemstvu. Kolika će biti cijena tehnologije koja se uvozi, zavisi u znatnoj mjeri od ekonomske moći prodavalaca i kupaca tehnologije, od toga da li se tehnologija prodaje vlastitim poduzećima u inozemstvu itd. Budući da je svjetsko tržište monopolistička, formira se na njemu odgovarajuća struktura cijena.

Postoje problemi metode utvrđivanja veličine troškova uvoza tehnologije iz inozemstva. Razlikuje se između vidljivih i skrivenih elemenata cijene za uvoz tehnologije. Vidljivi su oni koji se plaćaju za uvezenu tehnologiju u vidu patenata, licenci itd. Oni sačinjavaju samo dio cijene, jer se ona sastoji također iz drugih elemenata. Napomenuto je ranije da se međunarodni transfer tehnologije uvjetuje kupovinom opreme, dijelova itd. Na taj se način znatno povećavaju troškovi transfera tehnologije.

Međunarodni transfer tehnologije plaća se i na taj način da se cijene za one proizvode koje su uvoznici tehnologije dužni prodavati izvoznicima formiraju ispod svjetskih cijena. Od drugih okolnosti koje otežavaju utvrđivanje veličine troškova međunarodnog transfera tehnologije još samo ukazujemo na to da pretjerani troškovi za uvoz tehnologije umanjuju mogućnost korišćenja za druge svrhe vrlo ograničenih sredstava zemalja u razvoju. Visoki troškovi uvoza tehnologije iz inozemsta mogu biti također rezultat ograničenja koja su vezana uz kupovinu tehnologije, pogrešan izbor tehnologije itd.

Unatoč teškoća da se utvrde u cjelini troškovi uvoza tehnologije iz inozemstva, koji obuhvaćaju vidljive i skrivene elemente cijene, čak i ocjena samo vidljivih elemenata pruža uvid u njihovo ekonomsko značenje za zemlje u razvoju. Sekretarijat UNCTAD ocijenio je na temelju podataka zemalja uvoznica tehnologije da su vidljivi troškovi uvoza tehnologije iz inozemstva u zemlje u razvoju iznosili oko 1.500 miliona dolara SAD u godini 1968. Ekonomsko značenje ovog iznosa za platnu bilancu zemalja u razvoju ilustrira nekoliko podataka. Vidljivi troškovi uvoza tehnologije iz inozemstva iznosili su tada oko 5% ukupnog izvoza (bez nafte) zemalja u razvoju. Oni su sačinjavali 8% uvoza opreme i kemijskih proizvoda, 37% službe plaćanja javnih dugova i 56% godišnje priliva privatnih direktnih investicija u zemlje u razvoju zajedno sa reinvestiranjem profita.

Ocjenjuje se da su vidljivi troškovi međunarodnog transfera tehnologije brzo rasli poslije godine 1968. i očekuje se da će ta tendencija biti nastavljena. Sekretarijat UNCTAD smatra da bi ovi troškovi mogli rasti po stopi od 20% godišnje. Oni bi se u tom slučaju povećali oko 6 puta u razdoblju od 10 godina ako se želi ostvariti cilj Druge dekade razvoja Ujedinjenih nacija da industrijska proizvodnja u zemljama u razvoju raste po stopi od 8% godišnje, a bila bi znatno viša u slučaju realizacije ciljeva industrijskog razvoja do godine 2000, koji su utvrđeni na Generalnoj konferenciji UNIDO o industrijalizaciji u Limi u proljeće 1975. Uz prvu pretpostavku direktni troškovi međunarodnog transfera tehnologije koji bi teretili zemlje u razvoju povećali bi se od oko 1.500 miliona dolara u godini 1968. na oko 9.000 miliona dolara SAD (u cijenama 1968)u razdoblju oko 1980. godine.

Ova se procjena odnosi samo na vidljive troškove međunarodnog transfera tehnologije u sadašnjem obliku, a stvarni su troškovi mnogo viši jer uključuju također skrivene. Veličina troškova uvoza tehnologije tako je značajna da joj se mora posvetiti odgovarajuća pažnja u razvojnoj politici i ekonomskom razvoju u zemljama u razvoju i treba da utječe na formiranje novih načela i puteva saradnje na ovom području.

U uvjetima suvremene nejednakosti u pogledu stupnja ekonomskog razvoja i ekonomske moći u svijetu mali broj industrijski najrazvijenijih zemalja raspolagat će i u budućnosti komparativnom prednošću u pogledu proizvodnje novih produkata te uvođenja i širenja novih tehnologija, koju problematiku već oko 15 godina objašnjava takozvana dinamička teorija komparativnih prednosti. Mnogobrojni faktori utječu na vremensko zaostajanje tehnologije koja se međunarodno transferira, a koja će i dalje biti važan faktor ekonomskog razvoja.

Istraživalo se perspektivu i značenje uloge međunarodnog transfera tehnologije u budućnosti, pa su analize pokazale da većina ugovora koji se odnose na ovaj transfer obuhvaća proizvodnju kojom se supstituira uvoz. Ali postoje znatne razlike u pogledu pojedinih grana industrijske proizvodnje. Većina ugovora o međunarodnom transferu tehnologije koncentrirana je na one grane proizvodnje koje su relativno više zavisne od moderne tehnologije i stoga od naučnih i razvojnih istraživanja. To su grane proizvodnje koje karakteriziraju brze tehnološke inovacije, koje zahtevaju prihvaćanje suvremene tehnike i tehnologije proizvodnje. Među ovim granama proizvodnje nalaze se rafiniranje nafte, kemijska industrija, mašinogradnja.

Utvrđena je veza između razvoja industrije i međunarodnog transfera tehnologije. Najviše uvoze tehnologiju iz inozemstva one grane proizvodnje za koje se predviđa da će i u predvidivoj budućnosti rasti brže od drugih, pa se može očekivati da se ni zbog toga neće smanjiti uloga međunarodnog transfera tehnologije u ekonomskom razvoju, nego će se sa napredovanjem procesa industrijalizacije povećati odnosna potražnja. Stoga se u postojećim uvjetima sticanja tehnološkog znanja ne bi smanjila tehnološka zavisnost od inozemstva, što bi se odrazilo, među inim, nepovoljno i na platnu bilancu zemalja u razvoju.

Proces transfera tehnologije iz inozemstva može biti ekonomski neefikasan. Ekonomski efikasna primjena tehnologije koja potječe iz inozemstva, i to iz industrijski razvijenih zemalja, pretpostavlja, uz ostalo, odgovarajuću efikasnost radne snage i organizacije ekonomskog procesa. Ova organizacija postaje neophodna za to da bi osigurala ekonomičnost u uvjetima mnogo veće međuzavisnosti i proizvodnje velikih razmjera. Uslijed različitih faktora neefikasnosti mogu stvarni troškovi korištenja tehnologije uvezene iz inozemstva biti veći u zemljama u razvoju negoli u industrijski razvijenim zemljama izvoznicama. Uklanjanje ove neefikasnosti može postati važan izvor povećanja produktivnosti rada u onom razdoblju razvoja neke zemlje kada ona u velikoj mjeri zavisi od transfera tehnologije iz inozemstva. Zbog većih troškova međunarodnog transfera tehnologije manje su mogućnosti domaće akumulacije i umanjuje se razvojni potencijal. Neefikasnost u vezi s korištenjem uvezene tehnologije može se vrlo nepovoljno odraziti na proizvodnju koja je namijenjena izvozu.

Isključivo oslanjanje na uvoz tehnologije iz inozemstva može prouzrokovati velike teškoće za zemlje u razvoju u njihovom nastojanju ubrzati ekonomski razvoj. Istovremeno sa uvozom tehnologije iz industrijski visoko razvijenih zemalja nužno je stoga stimulirati formiranje drugih izvora tehničkog progresa, a u prvom redu razvijati vlastiti istraživački i tehnološki potencijal. Inače će se i dalje proširivati i produbljivati odnosi tehnološke i stoga ekonomske zavisnosti uopće od inozemstva, što je od naročitog značenja u uvjetima vrlo brzog tehničkog napretka u svijetu. Stvaranje, gdje god je to moguće, domaćih izvora napretka nauke i tehnologije jedan je izlaz iz tehnološke zavisnosti i omogućuje ekonomski racionalno uključivanje u brz razvoj suvremenih proizvodnih snaga. Za manje zemlje, pa čak i za one koje su industrijski razvijene, realno je tehnički progres temeljiti na kombinaciji vlastitih izvora i međunarodnog transfera tehnologije.

Uvoznice tehnologije iz inozemstva moraju voditi računa o tome da ovaj oblik sticanja nove tehnologije bude u skladu sa ciljevima njihovog društvenog i ekonomskog razvoja i da bude ograničen na uvoz koji je neophodan. Ovim se transferom ne unapređuje uvijek tehnologija na odgovarajući način u zemlji uvoznici, a prenose se ponekad tehnologije koje nisu nove.

Organizacioni oblici međunarodnog transfera tehnologije i njihov učinak zavise u velikoj mjeri od ekonomskih uvjeta zemlje uvoznice, njezinih društvenih i političkih karakteristika, privrednog sistema i ekonomske politike. Iskustvo je pokazalo i istraživanja su to potvrdila da je zemljama koje su tehnološki zavisne od inozemstva i nalaze se na nižem stupnju ekonomskog razvoja potrebna dugoročna, sistematska i obuhvatna politika transfera tehnologije, koja je tijesno povezana i koordinirana sa vlastitom politikom razvoja nauke, tehnike i tehnologije u okviru dugoročno sagledanih razvojnih potreba, ciljeva i napora. Zavisno od društveno-ekonomskog sistema u nekoj zemlji ova politika sadržava različite elemente i karakteristike, te ne može biti ograničena samo na uvjete međunarodnog transfera tehnologije i njegovu koordinaciju te usmjeravanje. U nizu zemalja preovladalo je mišljenje da ona mora biti dio svjesne koordinacije i usmjeravanja ekonomskog i društvenog razvoja uopće, a posebno napora na području unapređivanja vlastitih naučnih i tehnoloških kapaciteta. Međunarodni transfer tehnologije povezuje se sa planiranjem razvoja i bitan je sastavni dio strategije dugoročnog ekonomskog i društvenog razvoja. Ekonomski i društveno racionalan izbor tehnologije te povezivanje domaće i uvezene tehnologije iz inozemstva elementi su ove politike. Nužno je u zemljama u razvoju izgrađivati tijesnu vezu između domaćih napora na području razvoja nauke, razvojnih istraživanja i napretka tehnologije i uvoza tehnologije. Sagledane vlastite potrebe napretka nauke i tehnologije ukazuju na pravce izobrazbe u okviru dugoročno sagledane razvojne politike.

Međunarodni transfer tehnologije bit će i dalje neophodan. Dapače, može se predviđati da će se povećati njegova uloga. Stoga su teškoće koje su skopčane sa danas dominantnim načelima i mehanizmima ovog transfera iz industrijski visoko razvijenih zemalja u zemlje u razvoju potakle traženje novih rješenja, pa s tim povezano i unošenje promjena u postojeći mehanizam nastojanjem da se — na poticaj Organizacije Ujedinjenih nacija — prihvati međunarodni kodeks transfera tehnologije (International code of conduct on transfer of technology).

Još godine 1964. preporučio je tada osnovani UNCTAD da se istraži mogućnost prilagođavanja transfera industrijske tehnologije u zemlje u razvoju i da se ispitaju uvjeti zaključivanja odgovarajućih međunarodnih sporazuma. Od onda se opetovano raspravljalo o zaključivanju takvog sporazuma i donošenju kodeksa na različitim mjestima, vrše se u tom pravcu pripreme i često se ističe nužnost ove međunarodne akcije. U Deklaraciji o osnivanju novog međunarodnog ekonomskog poretka podvlači se također potreba da se zemljama u razvoju osigura pristup dostignućima moderne nauke i tehnologije, unaprijedi transfer tehnologije i stvara domaća tehnologija u njihovu korist u oblicima i u suglasnosti s postupkom koji odgovara njihovim potrebama. U Pro-

gramu akcije za osnivanje novog međunarodnog ekonomskog poretka ističe se, uz ostalo, potreba da se formulira kodeks koji će regulirati transfer tehnologije u skladu s potrebama i uvjetima zemalja u razvoju.

Još prije toga podvučena je ova potreba na Alžirskoj konferenciji na vrhu nesvrstanih zemalja u dijelu Deklaracije koji se odnosi na transfer tehnologije. Tom je prilikom podvučena potreba da je nužno osigurati nezavisnost zemalja u razvoju pri formuliranju međunarodnog kodeksa o transferu tehnologije iz razvijenih zemalja. Na važnost takvog kodeksa ukazano je također na nedavno održanoj Drugoj generalnoj konferenciji UNIDO u Limi, pa je to izričito podvučeno u Deklaraciji i Planu akcije o industrijskom razvoju i kooperaciji.

Ideja takvog kodeksa je naišla na otpor u nekim zemljama izvoznicama tehnologije. Kao razlog za njihov negativan stav navode da je potrebno da ovo područje bude ostavljeno djelovanju mehanizma tržišta i bilateralnim pregovorima između zemalja prodavalaca i kupaca tehnologije.

Međunarodni transfer tehnologije novi je oblik međunarodnih ekonomskih odnosa koji je od bitnog značenja za zemlje u razvoju u suvremenom svijetu. Ali donošenje kodeksa o međunarodnom transferu tehnologije — koliko god to bilo važno — nije dovoljno u svrhu stvaranja preduvjeta za brži ekonomski razvoj. Među inim, i Savjetodavni komitet OUN za primjenu nauke i tehnologije (United Nations Advisory Committee on the Application of Science and Technology — ACAST) napomenuo je na svom 19. zasjedanju godine 1973. da je od važnosti ubrzati formuliranje međunarodnog kodeksa o transferu tehnologije, ali i probleme koji su povezani sa jačanjem tehnološke infrastrukture, domaćih naučnih i tehnoloških kapaciteta te važnost unaprijediti i povećati efikasnost nacionalnog istraživačkog i razvojnog napora.

•

Suvremeni svijet i njegovi problemi zahtijevaju međunarodnu saradnju na području nauke i tehnologije. Međunarodni transfer tehnologije kakav je danas dominantan ne može zadovoljiti ovu potrebu.

Ustvrđeno je da postoji veza između ekonomskog i društvenog razvoja te jačanja i proširivanja međunarodne saradnje. Nužna su nova načela. Međunarodna podjela rada koja se odnosi na napredak nauke i tehnologije ne može biti jedini temelj za nove odnose koji će osigurati ostvarenje novih načela međunarodnih ekonomskih odnosa. Nužna je saradnja koja ne može mimoići činjenicu da istraživački i tehnološki kapaciteti nisu ravnomjerno raspodijeljeni u svijetu.

Stvarno se proširila međunarodna saradnja u vezi s napretkom nauke i tehnologije. Ona se odvija u različitim oblicima — bilateralno, među naučnim institucijama, istraživačima, u manjoj mjeri multilateralno, preko različitih međunarodnih sastanaka, razmjene informacija itd. Međutim, postoje mnogi razlozi zbog kojih se naglašava potreba proširivanja ove saradnje, izgrađivanja novih puteva, pri čemu je nužno poštivati načela koja su u skladu sa novom stvarnošću suvremenog svijeta — činjenicom da je nužno stvoriti uvjete za to da se zemlje

u razvoju brže razvijaju u skladu sa načelima kako su formulirana u Deklaraciji o novom međunarodnom ekonomskom poretku.

Do brzog proširivanja saradnje i isticanja potrebe promjene s obzirom na ulogu i značenje nauke i tehnologije došlo je dobrim dijelom kao posljedica uočavanja mnogih zajedničkih novih problema — potrebe ubrzavanja ekonomskog razvoja, zaštite i unapređivanja okoline, stvaranja preduvjeta za raspolaganje zadovoljavajućim izvorima energije, hrane, nužnosti rješavanja novih problema na području zdravstva itd.

Potpunijem sagledavanju potreba takve saradnje doprinijeli su i ekonomski problemi. Troškovi istraživanja su često visoki i dalje brzo rastu također kao posljedica širine istraživačkih problema. Ishod istraživanja je neizvjestan. Analiza troškova i koristi od različitih pristupa organizaciji naučnih i razvojnih istraživanja ukazuje na veliku prednost i nužnost takve saradnje te podvlači potrebu njezinog proširivanja i produbljavanja.

Troškovi izgradnje i održavanja međunarodne tehnološke pozicije mogu biti vrlo visoki i već zbog toga zahtijevati međunarodnu saradnju. Povećana multidisciplinarnost istraživanja doprinijela je traženju novih puteva međunarodne saradnje. Nacionalni naučni i tehnološki kapacitet čisto onemogućavaju pojedinim zemljama da se izoliraju u naporima unapređivanja nauke i tehnologije. Ova se potreba ne očituje jednako intenzivno na svim područjima naučnih istraživanja, a odnosi se na temeljna, ali također na primijenjena istraživanja. Ovoj je saradnji dala poticaj potreba respektiranja dugoročnog pristupa pri odlukama koje bitno utječu na razvoj. Ova je potreba sa svoje strane u znatnoj mjeri posljedica napretka nauke i tehnologije.

Izgrađivanje novih načela međunarodne saradnje na području nauke i tehnologije i traženje novih puteva ove saradnje nova je pojava, koja već kao takva zahtijeva temeljita istraživanja organizacije, upravljanja ovim istraživanjima, definiranja kriterija za izbor područja saradnje. Razmatranje ovog područja jasno je ukazalo na potrebu takvih istraživanja koja su usklađena sa novim pojavama, među koje spada i činjenica da se saradnja počinje razvijati i kao dugoročna također među zemljama sa različitim društveno-ekonomskim sistemima.

Od posebnog je značenja da se pri izgrađivanju ove saradnje uključe zemlje u razvoju te kao njezin predmet prihvate posebne potrebe ubrzavanja ekonomskog i društvenog razvoja ovih zemalja. U tu je svrhu nužno da same zemlje u razvoju izgrađuju svoje naučne i tehnološke kapacitete. Dugoročni planovi i strategije njihovog razvoja treba da polaze od napora samih zemalja u razvoju. Politika razvoja nauke i tehnologije mora biti usklađena sa potrebama ovih zemalja i respektirati definirane prioritete.

Nova je pojava saradnje na području nauke i tehnologije da je sagledana potreba zajedničkih napora samih zemalja u razvoju, pa je u tu svrhu nužno stvoriti subregionalne, regionalne i internacionalne institucije koje će omogućiti konzultacije među zemljama u razvoju i koordinaciju njihove aktivnosti zato da bi ostvarile također bolje uvjete za kupovanje tehnologije u inozemstvu. Zemlje u razvoju mogu bitno doprinijeti efikasnosti razvojnih napora stvaranjem povoljnijih uvjeta

za međusobno prenošenje rezultata napretka nauke i tehnologije. Na taj bi se način moglo ukloniti neke značajne nedostatke koji su posljedica činjenice da se danas tehnologija uglavnom prenosi iz industrijski visoko razvijenih u zemlje u razvoju. Pri tom se ne vodi računa o posebnim uvjetima i potrebama onih koji uvoze tehnologiju. Bit će od sve veće važnosti formiranje zajedničkih istraživačkih institucija i razvijanje raznovrsnih novih oblika saradnje na polju nauke i tehnologije.

Novi putevi su mogući i u odnosima između industrijski razvijenih i zemalja u razvoju, tako da se onima koji poduzimaju napore da pospješe razvoj omogući pristup modernoj tehnologiji uz uvjete koji su pogodni za zemlje u razvoju. U tu svrhu se može mnogo učiniti osiguravanjem informacija koje doprinose izboru pogodnih tehnologija. Podvlači se potreba da se veći udio svjetskih rashoda za istraživanja namijeni razvoju tehnologije koja vodi računa o potrebama zemalja u razvoju.

Opetovano je naglašena potreba novih načela međunarodne saradnje na području nauke i tehnologije. Mišljenja smo da se ova načela moraju temeljiti na pristupu koji je izražen u Deklaraciji o stvaranju novog međunarodnog ekonomskog poretka. Polazeći od takvih načela, formirat će se putevi saradnje i njihovo prilagođavanje gdje je to moguće novim uvjetima i potrebama. Razvoj ove saradnje zahtijeva istraživanja uvjeta da bi ona bila uspješna. Ovi uvjeti se odnose na pogodne institucionalne okvire saradnje, rješavanje problema terminologije, sporazumijevanje o postupcima. Pažljiva istraživanja mogućnosti koje postoje doprinijet će boljem sagledavanju novih puteva saradnje.

Suvremeni je svijet suočen sa novim problemima koji zahtijevaju međunarodnu saradnju na području nauke i tehnologije, koja mora počivati na novim načelima i razvijati se novim putevima zato da bi bila uspješna i bila u skladu sa suvremenim potrebama — ekonomskim i društvenim. Nauka i tehnologija pružaju goleme mogućnosti za rješavanje suvremenih problema. Te mogućnosti zahtijevaju i nove pristupe. Ali samo koncentriranje na nova načela i puteve saradnje na području nauke i tehnologije nije dovoljno. Izolirani i parcijalni pristupi ne mogu stvoriti preduvjete za rješavanje problema suvremenog svijeta. Saradnja na području nauke i tehnologije je strateški element u suvremenom svijetu, ali on mora biti povezan i usklađen sa drugim mjerama koje su usmjerene na otklanjanje teškoća i stvaranje preduvjeta za ekonomski i društveni napredak.

Jokica Hadži Vasileva

Međunarodni faktori u socijalističkoj usmerenosti zemalja u razvoju

Pojava socijalističkih težnji i opredeljenja u zemljama u razvoju predstavlja jednu od karakterističnih promena u idejnom i političkom kretanju savremenog sveta. Prihvatanje socijalizma od mnogih lidera i partija ovih zemalja odražava zakonitost društvenog procesa u epohi prelaska čovečanstva od kapitalizma ka socijalizmu. Ta pojava je od velikog značaja ne samo za taj deo sveta, nego i za savremena društvena zbivanja u celini.

Pred političku teoriju ova pojava socijalističkog optiranja postavila je niz veoma krupnih pitanja: kakvi su uzroci pomenutog opredeljivanja i kakve su njegove realne osnove; kakvo je mesto ovih socijalističkih opredeljenja u opštem kretanju savremenog sveta ka socijalizmu; koji sve faktori — međunarodni i unutrašnji, objektivni i subjektivni doprinose toj socijalističkoj usmerenosti, koji joj, pak, stoje na putu itd. Predmet ovog napisa je udeo međunarodnih činilaca u socijalističkoj orijentisanosti zemalja u razvoju, koji su, nesumnjivo, od velikog značaja za takav trend razvoja. Otuda će se u centru naše analize, pored uvodnog dela posvećenog osnovnim uzrocima socijalističkog optiranja u ovom delu sveta (internim i spoljnim, koji su tesno povezani), naći kako uticaj socijalističkih snaga i zemalja na progresivna kretanja u zemljama u razvoju i aktivnost nesvrstanih zemalja tako i uloga svetskog kapitalizma. Spoljni činioci mogu u velikoj meri da podstaknu, podrže, odbrane socijalističke težnje i realizacije u zemljama u razvoju, ali istovremeno i da budu njihova kočnica.

Suština i položaj zemalja u razvoju mogu se shvatiti samo ako se objasni razvoj i funkcionisanje savremenog kapitalizma kao svetskog sistema. Razvijene kapitalističke zemlje određivale su bitne procese u zavisnom delu sveta, iz koga se ekonomski višak stalno prelivao u njih, dok se privredna, potrošna i klasna struktura formirala u skladu sa potrebama imperijalističkih zemalja. Otuda se i savremene tendencije u zemljama u razvoju javljaju kao »nužna posledica protivrečnosti svetskog kapitalizma i kao oblik njihovog temeljnog razrešavanja«.[1]

Kapitalizam, i kao svetski sistem i kao produkcioni odnos, prepreka je na putu ubrzanog i nezavisnog industrijskog razvitka zemalja u razvoju, premda ne i jedina. U međunarodnim kapitalističkim ekonomskim odnosima ove zemlje u svom najvećem broju osuđene su da budu sirovinski dodatak razvijenih ekonomika, da se kreću u okvirima koje spoljni faktori određuju. Domaća buržoazija u zemljama u razvoju nesposobna je, pak, da stvara stimulanse privrednog rasta nezavisno od međunarodnog kapitalizma, jer je njena ekspanzija zavisna od rasta krupnih inostranih kompanija. A reč je ne samo o nesamostalnom kapitalizmu, već i o parazitskom i špekulativnom, o kapitalizmu koji se sporo razvija.[2] Kapitalisti u zemljama u razvoju mogu danas postojati samo u senci velikih kapitalističkih korporacija. To znači da domaća buržoazija nikako ne bi mogla stvarno bitno ojačati svoju akumulativnu moć i osloboditi se uloge pomagača i ekspoziture stranog kapitala. Prema tome, takva orijentacija uz oslonac na kapitalizam kao sistem i na vodeću ulogu domaće buržoazije neizbežno bi objektivno značila odreći se stvarnog razvoja u smislu suštinskog savlađivanja zaostalosti i pomiriti se sa dugotrajnim statusom neokolonijalne potčinjenosti.

Socijalistička opredeljenja u ovim delovima sveta nisu izvirala i ne izviru iz razvijenih kapitalističkih odnosa, kao izraz razvijenog proletarijata i njegove klasne svesti i borbe. Ona su u osnovi vezana za izvojevanje i učvršćenje nezavisnosti, za potrebu ubrzanog razvoja, pa ponegde čak i fizičkog opstanka naroda (u Etiopiji su glad i teške posledice gladi bili, nesumnjivo, polazna tačka progresivne usmerenosti vojnih krugova). Socijalističke težnje proisticale su, svakako, i iz psihološko-političkih implikacija antikolonijalne borbe (kolonijalizam i kapitalizam nisu bili za ugnjetene narode ništa drugo do sinonimi).

U postojećim međunarodnim uslovima, u uslovima klasne i socijalno-političke nerazvijenosti i niskog kulturnog nivoa stanovništva osnovni nosilac organizovanog napora za razvoj društva može biti samo država. Ova državna intervencija u nerazvijenim zemljama ima ne samo veliki značaj, već i drukčiju društvenu sadržinu nego u razvijenim kapitalističkim zemljama. A od toga koje društvene snage imaju odlučujući uticaj u državi, zavisi pravac, tempo i efekat ekonomskog i društvenog razvoja.

---

[1] Vojan Rus, *Socijalistička orijentacija zemalja u razvoju,* »Socijalizam«, br. 7—8/1964, str. 991.

[2] U vezi s ovim vidi: Samir Amin, *Le Développement du capitalisme en Côte d'Ivoire,* Ed. de Minuit, Paris, 1967. i Giovanni Arrighi, *Međunarodna korporacija, radnička aristokratija i ekonomski razvoj u Tropskoj Africi,* »Dokumentacija«, Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd.

Državna intervencija — obogaćena političkom mobilizacijom masa, njihovim uključivanjem u rešavanje društvenih problema, humanijim odnosima, ravnopravnijom raspodelom dohotka, a lišena ekstremnih birokratskih manifestacija — nesumnjivo je značajan faktor socijalističkih tendencija u zemljama u razvoju.

To su osnovni razlozi zbog kojih je ostvarivanje fundamentalnih interesa nerazvijenih zemalja objektivno nespojivo s kapitalizmom kao sistemom. One su stoga nužno upućene na svojevrsnu negaciju kapitalizma. Zato te zemlje, u celini uzev, ako zanemarimo razumljiva odstupanja od ove nužnosti, deluju kao specifičan faktor razaranja svetskog sistema kapitalizma. One ga negiraju u dvostrukom smislu: ostvarivanje njihovih osnovnih interesa zahteva savlađivanje dominacije kapitalizma u svetu i onemogućavanje kapitalističkih odnosa na sopstvenom tlu. One se, dakle, moraju sve više okretati i protiv svetskog i protiv domaćeg kapitalizma ako žele svestran, nezavisan razvoj, bez obzira na to što će se u svom razvitku još dugo služiti kako učešćem domaćeg tako i stranog kapitala.

Ispoljavanju socijalističkih orijentacija u zemljama u razvoju doprinosi i povezivanje sveta na ekonomskom, naučnom, kulturnom i drugom planu, čemu je vodio i sam razvoj kapitalizma kao svetskog sistema. Ni najnerazvijenije zemlje nisu danas izolovane od opšteg razvoja sveta, društvenih odnosa, nauke, tehnike, ideja. Tehnologija i komunikacije osiguravaju brzo premošćivanje i najvećih udaljenosti. Uključivanjem nerazvijenih područja u svetski kapitalistički sistem, te njihovim povezivanjem sa razvijenim svetom, omogućen je i prodor socijalističkih ideja i teorija. Marksistička nauka, posebno u svojoj analizi imperijalizma, pomogla je vodećim političkim snagama i pokretima da shvate suštinu imperijalizma, kao i zakonitosti njegovog prevazilaženja.

Posebno značajan faktor u socijalističkom opredeljivanju zemalja u razvoju je porast socijalističkih snaga u svetu — stvaranje i porast broja socijalističkih zemalja, jačanje elemenata socijalizma u okvirima razvijenog kapitalističkog društva, kao i nerazvijenog sveta. Zapadni kapitalistički svet deluje protivrečno na razvoj nedovoljno razvijenih zemalja. S jedne strane, nizom kanala sprovodi se i dalje eksploatacija ovih zemalja, ali iz njega takođe zrače ideje socijalizma i rezultati borbe radničkog pokreta, a i svojim materijalnim bogatstvom on može da doprinese razvoju ekonomske baze nerazvijenih, pa, objektivno uzev, i njihovoj socijalističkoj usmerenosti. Od velikog je značaja činjenica da se u zemljama u razvoju javljaju težnje i napori za njihovim tešnjim povezivanjem i saradnjom naročito kroz pokret nesvrstanih, što jača njihove pozicije i socijalističku usmerenost. Uz to, treba imati u vidu i promene u globalnim međunarodnim odnosima izražene u jačanju politike aktivne miroljubive koegzistencije i novih sadržaja i aktivnosti Ujedinjenih nacija. Kao međunarodni faktor koji može potencijalno doprineti socijalističkoj usmerenosti zemalja u razvoju je i stvaranje novih oblika međunarodnog finansiranja koji prevazilaze klasične međunarodne kapitalističke odnose.

Razmotrimo detaljnije i konkretnije kakvo dejstvo na progresivna kretanja zemalja u razvoju imaju socijalističke zemlje, pokret nesvrstanih, kao i razvijeni kapitalistički svet.

1. SOCIJALISTIČKE DRŽAVE I SNAGE I NJIHOV UDEO U SOCIJALISTIČKOJ USMERENOSTI ZEMALJA U RAZVOJU

Razvoj socijalističkih društava stvara uslove (objektivne i subjektivne) za novi tip međunarodnih odnosa, ali njihova evolucija je duži proces koji zavisi od više faktora, uključujući i ekonomski nivo razvoja jedne ili druge strane.

Dosadašnja materijalna, moralna, politička, kadrovska i druga pomoć koju su socijalističke zemlje pružile zemljama u razvoju, naročito nekim, od njih, značajan je doprinos njihovom razvoju i jačanju progresivnih i socijalističkih tendencija u njima. Muđutim, moramo konstatovati takođe da u međunarodnim ekonomskim i političkim odnosima socijalističkih zemalja sa zemljama u razvoju ima još pojava koje imaju negativno dejstvo na snage u nerazvijenim zemljama koje deluju u pravcu socijalizma.

Potrebno je imati u vidu i izvesne različitosti u pristupu i odnosima pojedinih socijalističkih zemalja sa zemljama u razvoju. Pa ipak, saradnju socijalističkih zemalja sa zemljama u razvoju možemo posmatrati i kao celovitu, različitu u mnogo čemu od one koja postoji između međunarodnog kapitalizma i zemalja u razvoju, saradnju koja je u razvoju, ali koja se već karakteriše nekim svojim osobenostima. Ako tako priđemo ovom pitanju, moći ćemo uočiti niz pozitivnih momenata u razvijanju novih međunarodnih odnosa, imajući pri tome u vidu i razne manjkavosti i slabosti te saradnje.

Možemo uočiti dva pravca karakteristična za uticaj socijalističkih zemalja na perspektivu borbe zemalja u razvoju u cilju prevazilaženja nerazvijenosti, neravnopravnog položaja u sistemu svetske kapitalističke privrede, u cilju jačanja njihove socijalističke usmerenosti. Reč je o neposrednom i posrednom uticaju socijalističkih zemalja na njihov privredni razvoj, na strukturu i forme njihovih ekonomskih veza sa spoljnim svetom[3], na njihova opštedruštvena kretanja.

Direktni udeo socijalističkih država podrazumeva finansijsku, ekonomsku i naučno-tehničku pomoć u različitim formama. Druga vrsta direktnog uticaja odnosi se na sudelovanje u razvoju progresivnih formi proizvodne organizacije, u planiranju i učešću države u proizvodnji; ostvarivanje programa industrijalizacije i diversifikacije privrede; maksimalno korišćenje nacionalnih prirodnih bogatstava kao materijalne baze za razvitak domaće industrije. Među neposredne uticaje ulaze i izvesni novi momenti u trgovinskim odnosima koji se odnose na sklapanje dugoročnih trgovinskih i finansijskih ugovora, strukturu razmene koja postaje veoma povoljna za zemlje u razvoju i sklapanje dugoročnih i povoljnih kreditnih aranžmana. Razvijanjem saradnje sa socijalističkim zemljama nerazvijene zemlje povećavaju izvoz svojih gotovih proizvoda i poluproizvoda. imaju veće šanse za stabilizaciju svog uvoza i izvoza, kao i za poboljšanje strukture uvoza povećanjem učešća mašina i opreme. Socijalističke zemlje doprinose znatno strukturnoj promeni u nacionalnim ekonomijama zemalja u razvoju, stabilizaciji i širenju tržišta, elimisanju diskriminacije u spoljnoj trgovini.

---

[3] O ovome vidi: *Razvivajuščiesja strany: zakonomernosti, tendencii, perspektivy,* odgovorni urednik V. L. Tjagunjenko, »Mysl«, Moskva, 1974.

Moglo bi se reći da je u razvijanju naučno-tehničke saradnje obuka kadrova od primarne važnosti. Ona se vrši kako osnivanjem obrazovnih centara i slanjem stručnjaka, osposobljavanjem tehničkog i kvalifikovanog kadra prilikom izgradnje raznih objekata u tim zemljama tako i obrazovanjem građana iz zemalja u razvoju u socijalističkim zemljama. Specifičnost ove saradnje u odnosu na onu između kapitalističkih zemalja i zemalja u razvoju sastoji se u tome što podrazumeva sve stupnjeve naobrazbe i što je povezana sa konkretnim rešavanjem organizacije i procesa naučnih istraživanja.

Kad je reč o saradnji socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju, treba ukazati i na to da ona doprinosi jačanju planskog razvoja nerazvijenih privreda, a istovremeno i jačanju njihovog državnog sektora. A jačanje ovog sektora je jedan od puteva kidanja starih međunarodnih ekonomskih odnosa, nasleđa kolonijalizma, to jest stvaranja uslova za nove međunarodne ekonomske odnose.

Drugi pravac je indirektan uticaj socijalističkih zemalja na tendencije privrednog razvoja zemalja u razvoju, koji je omogućen rastućim uticajem socijalističkih zemalja. Računajući na pomoć socijalističkih zemalja, mnoge od njih su smelije u uvođenju kontrole nad svojim petrolejskim i drugim resursima. Oslonac na svestranu saradnju sa socijalističkim zemljama dozvoljava zemljama u razvoju da aktivno utiču na proces transformacije svojih ekonomskih veza sa razvijenim kapitalističkim državama, predočavajući im pri sklapanju konkretnih sporazuma o saradnji i izradi dugoročnih investicionih programa sve više principijelne zahteve.

Ali druga vrsta indirektnog uticaja — samo iskustvo socijalističkih zemalja, njihov ekonomski rast je još značajniji za socijalističku usmerenost zemalja u razvoju. Mnoge socijalističke zemlje pošle su od veoma niske baze i za relativno kratko vreme postigle ogromne uspehe u svom razvoju (sovjetske azijske republike, Kina, Koreja itd.), što veoma impresionira vodeće snage naročito u Aziji i Africi. Severna Koreja, kako piše Džulijus Njerere, ne može se porediti sa Njujorkom po snabdevenosti televizorima, automobilima, odeći itd, ali u njoj je elektrificirano oko 98% sela, sagrađeno je novih i popravljeno starih domova za oko 2/3 seoskih porodica samo za osam godina.[4] Severna Koreja je pokazala da »proizvodnja može biti organizovana i na nekapitalistički način«. Ako je to postignuto jedanput, kaže Njerere, nema razloga da se isto ne može ponoviti i na drugom mestu.[5] Zašto ne posvetiti pažnju razvitku socijalističkih zemalja — pita se Njerere — ako kubansko iskustvo u obrazovanju može da pouči; zašto se ne učiti od poljoprivrednih komuna u Kini ako nas njihovo iskustvo podstiče na razmišljanje o sopstvenoj seoskoj organizaciji itd. Pri tome se stalno podvlači da je potrebno učiti od raznih političkih sistema, analizirati druga iskustva, ali u svetlosti svojih potreba i sopstvenih uslova. Njerereova shvatanja, razume se, ne izražavaju stav svih društvenih snaga u Africi i drugim područjima nerazvijenog sveta, ali su, nesumnjivo, veoma karakteristična.

---

[4] J. Nyerere, *Freedom and Socialism*, Uhuru na Ujamaa, Dar Es Salaam, Oxford University Press, 1968, str. 18.

[5] *Ibid.*

Zemlje koje slede doslednu antiimperijalističku politiku uspešnije su u primeni na svoje uslove revolucionarnih iskustava socijalističkih zemalja. A reč je samo o primeni u određenim nacionalnim osobenostima, u zemljama sa različitim istorijskim tradicijama i posebnostima u klasnoj strukturi. Sledeći politiku »nacionalnog jedinstva« i »nacionalnih interesa«, vladajuće antiimperijalističke snage klone se svakog slepog kopiranja.

Pored vidnih uspeha u ostvarivanju saradnje između socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju, može se uočiti i niz slabosti. Premda je zapažen porast robne razmene između socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju (u razdoblju 1955—1970. robna razmena između ovih zemalja porasla je za šest puta), ona je još daleko iza razmene kapitalističkih zemalja sa zemljama u razvoju. U političko-strateškom pogledu socijalističke zemlje mnogo su postigle u zemljama u razvoju, ali njihove ekonomske pozicije još nisu dovoljno jake. Zapadna Evropa produžava da igra vodeću ulogu u afričkoj spoljnoj trgovini. Pripadnost velikog broja afričkih zemalja Evropskoj ekonomskoj zajednici otežava veći priliv robe iz socijalističkih zemalja.

Kritička analiza dosadašnje privredne saradnje između socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju pokazuje da ne postoji uvek sklad između proklamovanih principa i prakse razvoja saradnje. Razloge treba tražiti i u pogrešnoj dijagnozi aktuelnih prilika u zemljama u razvoju. Nedovoljno proučeno stanje tržišta u zemlji dovodi do izgradnje objekata ekonomski neopravdanih. Mereni uobičajenim ekonomskim pokazateljima (efikasnost, produktivnost), rezultati ekonomske saradnje između socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju ne zadovoljavaju uvek u potpunosti. Ako se, pak, ocenjuju sa stanovišta ostvarenja takozvanih nacionalnih aspiracija razvoja, oni postaju povoljniji. Ovde treba ukazati i na slučajeve popuštanja nekih socijalističkih država pred zahtevima vladajućih krugova u jednom broju zemalja u razvoju, te se sredstva, umesto u razvoj domaće industrije ili zdravstvene službe itd., ulažu u izgradnju ogromnih stadiona ili luksuznih administrativnih objekata.

Sejdu Badijan Kujate (Seydou Badian Koyaté), bivši malijski političar i autor knjige *Les dirigeants africains face à leur peuple*, ukazao je na više nedostataka u saradnji socijalističkih i afričkih zemalja. Prema njemu, učešće jedne afričke zemlje sa najmanje 1/3 troškova u projektu stvaralo joj je znatne teškoće. Svojevremeno Republika Mali zbog oskudice sopstvenih sredstava nije koristila to što joj se nudilo. Badijan navodi da je jedna od prednosti pomoći socijalističkih zemalja — krediti na dugi rok, ali istovremeno podvlači da materijal nije uvek bio adaptiran afričkim uslovima. Industrijska oprema bila je često takvih razmera da je premašala mogućnosti apsorbovanja afričkih tržišta. Prema Badijanovom mišljenju, Kina je uspela da se na najbolji način adaptira Africi, odnosno da najadekvatnije ostvaruje saradnju sa njom, pri čemu ovaj autor podvlači skromnost i marljivost kineskih radnika.

Nejedinstvenost među socijalističkim zemljama jedan je od faktora koji na izvestan način opterećuju socijalistički usmerene snage u zemljama u razvoju. Mnogi iz redova afričke levice ukazivali su da razmimoilaženja u komunističkom pokretu »uznemiravaju nacionalne pokrete«, da razjedinjenost može da ohrabri agresore, da se naročito u pojedinim zemljama osećaju negativne posledice sukoba Kina—SSSR. Naveli bismo

i to da u nekim slučajevima socijalističke zemlje ne zauzimaju iste stavove u međunarodnim forumima, što je često posledica različitog odnosa prema »multilateralnoj pomoći« zemljama u razvoju.

U vezi sa razmatranjem pitanja odnosa između socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju, želeli bismo posebno podvući da su ravnopravno partnerstvo uz obostranu korist, puno uvažavanje specifičnosti uslova i autonomnog razvoja — uslov uspešne saradnje između socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju. Otklanjanje pojava neravnopravnosti u odnosima između samih socijalističkih zemalja, kao i između socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju može samo pozitivno da utiče na socijalističku usmerenost zemalja u razvoju.

•

Premda se ne može ignorisati opšti pozitivan trend i činjenica da se radnički pokret Zapadne Evrope suočava s otporom savremenim vidovima imperijalizma, njegovi pojedini delovi postavljaju se različito prema krupnim međunarodnim ekonomskim i političkim pitanjima. Znatna opterećenja prošlosti, kao i tolerantan odnos prema imperijalizmu domaće buržoazije još uvek su prisutni u znatnim delovima heterogenog, politički razjedinjenog zapadnoevropskog radničkog pokreta. A jedno od bitnih pitanja antiimperijalističke borbe progresivnih snaga razvijenog kapitalističkog društva je afirmacija saznanja da se antiimperijalistička borba određuje pre svega odnosom prema buržoaziji sopstvene zemlje, prema monopolizaciji ekonomsko-političke moći domaće ili inostrane buržoazije. Antiimperijalističku borbu progresivne snage treba da vode prvenstveno na sopstvenom tlu, protiv sopstvene buržoazije.[6]

Sindikati, kao organizacija radničke klase, kako u razvijenim zemljama tako i u zemljama u razvoju ne bi trebalo da stoje po strani od aktivnosti vezanih za probleme razvoja. Ipak, njihovo angažovanje često zavisi od zvaničnih stavova vlada. A ti stavovi (imaju se u vidu razvijene zemlje) još uvek su daleko od potreba razumevanja nužnosti sužavanja jaza u stepenu razvijenosti. To utiče na međunarodnu aktivnost ovih organizacija koja je pod snažnim uticajem blokovske podele u svetu, kako političke tako i ekonomske. To prigušuje mogućnost ispoljavanja internacionalističkog ponašanja radničke klase. Sadašnji metodi delovanja imperijalizma traže neminovno iznalaženje efikasnijih, savremenih, novih oblika međunarodne radničke solidarnosti svih antiimperijalističkih snaga. Za bolje razumevanje zajedničkih interesa radničke klase razvijenih delova sveta i onog u razvoju nužno je široko shvatanje problema raspodele svetskog dohotka, kako u celini tako i u nacionalnim okvirima. Interes radničke klase i jednih i drugih je jedinstven. Reč je o borbi za političko i ekonomsko oslobođenje naroda, to jest radničke klase, o borbi za takvu preorijentaciju u raspodeli svetskog dohotka koja bi omogućila mnogo brži razvoj nedovoljno razvijenih delova sveta.

Napredne snage u razvijenim kapitalističkim zemljama mogu uspešno rešavati svoje nacionalne i društvene probleme samo ako odlučno u-

---

[6] O ovome opširnije vidi: Dr Ljubomir Paligorić, *Sindikalni pokret i međunarodna radnička solidarnost*, »Međunarodni radnički pokret«, br. 3/1973.

čestvuje u naporima zemalja u razvoju da prevaziđu ekonomski jaz. Otuda i potreba za neposrednom podrškom svim ekonomskim i političkim akcijama usmerenim protiv svakog oblika ekonomske eksploatacije ili ekonomskog i političkog pritiska.

2. POKRET NESVRSTANIH I SOCIJALISTIČKA USMERENOST

Usmerena protiv svih oblika političkog i ekonomskog ugnjetavanja i potčinjavanja naroda, politika nesvrstavanja je po svojoj suštini antiimperijalistička. Ova politika je istovremeno na liniji socijalizma jer unosi društveni progres u zemlje koje su je usvojile kao svoju politiku, premda se u pokretu nesvrstanih nalaze zemlje sa različitim društvenim sistemima, odnosno snage sa različitim odnosom prema ideologiji socijalizma.

Sprovodeći doslednu antiimperijalističku politiku, boreći se za punu nezavisnost i ravnopravnost, pokret nesvrstanih obezbeđuje objektivno uslove za sprovođenje radikalnih društvenih preobražaja. Uz to, ne treba izgubiti iz vida ni ulogu socijalističkih snaga i socijalističkih zemalja među nesvrstanim zemljama, posebno ulogu Jugoslavije. Kako kaže Edvard Kardelj, učešće Jugoslavije u pokretu nesvrstanih izraz je njenog »klasnog pristupa međunarodnim odnosima«.[7]

Pokret nesvrstanih ispoljava poslednjih godina pojačan interes za obezbeđenje ubrzanijeg privrednog razvoja, za progresivne preobražaje društvenih struktura u zemljama članicama. Konferencija u Lusaki, a još više Četvrta konferencija nesvrstanih (u Alžiru) posvetile su veliku pažnju modernizaciji društvenih struktura, diversifikaciji proizvodnje, politici zapošljavanja, nacionalizaciji inostrane imovine, pitanjima vezanim za veće osamostaljivanje od bivših metropola i međunarodnog kapitalizma.[8] Pojedine zemlje u transformisanju svojih društvenih struktura idu i dalje, svesne da će u okviru pokreta nesvrstanih najbolje ostvariti svoje socijalističke težnje.

Nesvrstane zemlje u borbi za ostvarivanje svojih ciljeva doprinose stvaranju novog sistema u kome će biti odstranjeni svi oblici dominacije, sistema zasnovanog na principima ravnopravnosti. Takva borba vodi ograničavanju imperijalističkog uticaja na rešavanje međunarodnih problema, prevazilaženju kapitalističkog sistema međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, što olakšava progresivne preobražaje i socijalističku usmerenost nesvrstanih i ostalih zemalja u razvoju. Jedan od osnovnih ciljeva konferencije nesvrstanih u Dakru (februar 1975) bila je dalja razrada politike menjanja sadašnjeg svetskog ekonomskog sistema, rešavanje problema sirovina kao najkompleksnijeg problema savremenih međunarodnih ekonomskih odnosa. I veći broj zasedanja Generalne skupštine OUN, kao i neki drugi međunarodni skupovi pokazuju da nesvrstane i ostale zemlje u razvoju postaju jedan od odlučujućih činilaca u borbi za nove odnose u svetu.

Promene koje se sad dešavaju ispoljavaju se kroz menjanje cena nafte i drugih sirovina. A te promene govore, u stvari, o dubokoj krizi sadaš-

---

[7] Edvard Kardelj, »Borba«, 28. maj 1974.

[8] O ovome opširnije vidi: Bojana Tadić, *Četvrta konferencija nesvrstanih*, »Međunarodni problemi«, br. 3/1973.

njeg sistema međunarodnih ekonomskih odnosa. Tim pomeranjima, započetim skokom cena nafte, doprineo je porast svesti nesvrstanih i zemalja u razvoju o sopstvenoj ulozi u međunarodnoj zajednici i pravu da svoje nacionalno bogatstvo koriste za svoj vlastiti razvoj. Ali, pored ovog faktora, ne treba izgubiti iz vida ni uspostavu određene ravnoteže u međunarodnim odnosima na vojnom i političkom planu.

Na osnovu tih promena dolazi do velikog prelivanja sredstava između pojedinih zemalja i grupacija. Zemlje proizvođači nafte među zemljama u razvoju dobile su 1974. oko 60 milijardi dolara više nego prethodne godine, od čega iz razvijenih zemalja oko 50 milijardi dolara. Ako se ta cifra uporedi sa podatkom da su razvijene zemlje u formi javne pomoći davale zemljama u razvoju oko osam milijardi dolara, onda se može steći predstava o tome koliko je samo jedan skok cena izmenio stvari u korist jednog broja zemalja u razvoju.

Sad se nesvrstanim i ostalim zemljama u razvoju, čija je snaga uticaja na međunarodne prilike u neprekidnom porastu, pružaju nove, veće šanse. Kako ih iskoristiti da one budu na dobrobit svih zemalja u razvoju? Otuda se u centar pažnje nesvrstanih postavilo pitanje *solidarnosti* samih zemalja u razvoju, pitanje njihovog *jedinstva*. Bitno je da nafta posluži za jačanje svih nesvrstanih i zemalja u razvoju. U vezi s ovim od posebnog je značaja odluka o obrazovanju Fonda solidarnosti nesvrstanih zemalja, usvojena na Četvrtoj konferenciji nesvrstanih. Interesantno je da je Fond solidarnosti, prvobitno zamišljen da ojača snagu nesvrstanih kao celine prema razvijenom svetu, dobio kasnije jednu dodatnu funkciju: da spreči ili ublaži podelu na »bogate« i »siromašne« među samim nesvrstanim i zemljama u razvoju.

Danas je položaj nesvrstanih i ostalih zemalja u razvoju nesumnjivo ojačan, a to uliva nade u njihov brži razvoj i veće mogućnosti za njihovu socijalističku usmerenost.

3. UTICAJ MEĐUNARODNOG KAPITALIZMA

Jačanje socijalističkih snaga u svetu, pokreta nesvrstanih i aktivnosti OUN još nije dovelo do bitne promene položaja zemalja u razvoju u sistemu svetskih ekonomskih odnosa. Imperijalizam i dalje ima ogroman uticaj na ekonomski razvoj zemalja Azije, Afrike i Latinske Amerike, premda ta činjenica ne određuje sve tendencije njihovog razvoja.

Kolonijalne, pa i neokolonijalne forme zamenjuju se novim. ali one i dalje znače zadržavanje neravnopravnog položaja nerazvijenih u međunarodnoj podeli rada. Metodi nasilja se ne napuštaju, oni se samo upotpunjuju savremenim sredstvima ekonomskog pritiska, kao i zaverama, kojima se često daje privid unutrašnjih klasno-političkih sukoba, subverzijama itd. Zemlje u razvoju snose najteže posledice od delovanja multinacionalnih kompanija, monetarnih kriza, finansijskih špekulacija i odnosa cena. Nedostatak kapitala, zavisnost od kapitalističkog tržišta i ekonomskih odnosa sa kapitalističkim zemljama, nedostatak kadrova, opšti uslovi nerazvijenosti, držanje od strane bivših kolonija značajnih pozicija u privredi — čini pogodnu bazu za neokolonijalističko delovanje, koje se očituje u različitim vidovima i različitom stepenu u pojedinim zemljama, zahvatajući ekonomsku, političku, vojnu i idejnu sferu.

Ukoliko neka zemlja čini veće napore na putu emancipacije i socijalističke usmerenosti, ukoliko su ekonomsko-strategijski resursi koji se oslobađaju u korist domaćih snaga veći — pojačana je i akcija neokolonijalnih snaga, jer radikalni preobražaji u zemljama u razvoju krnje interese imperijalizma, ugrožavaju neokolonijalističku eksploataciju. Nije redak slučaj da kapitalističke zemlje uskraćuju obećane ili već odobrene kredite zemljama koje ne rade onako kako bi to one želele. Tako su učinile SAD, Velika Britanija i Savezna Republika Nemačka u odnosu na Tanzaniju kada je ova prihvatila kinesku pomoć, zbog tanzanijskog stava prema rodezijskom pitanju i otvaranja konzulata Nemačke Demokratske Republike na Zanzibaru.

Neokolonijalnim snagama često pogoduje strategijska i taktička neelastičnost zemalja u razvoju; neorganizovanost partije i zapostavljenost klasne borbe; neuzimanje u obzir realnih mogućnosti; pojave birokratizma i korupcionaštva itd. A svoj oslonac uvek će lako naći u konzervativnim domaćim elementima, u društvenim slojevima i klasama lišenim vlasti.

Kapitalistički monopoli najčešće diktiraju ulaganja samo u one sektore privrede koji osiguravaju »nejednaku razmenu«, monopol privrednim bogatstvima. Takva struktura inostranih investicija povećava strukturne disproporcije u privredama nerazvijenih, sprečava širenje razvojnih stimulansa iz modernog u tradicionalni sektor. A tako se sprovodi zavisna i deformisana industrijalizacija nerazvijenih zemalja, koja je često u raskoraku sa potrebama, pa i mogućnostima njihova razvoja. Takva industrijalizaeija odgovara imperativu opstanka krupnih monopola, vojno-političkoj represiji i suzbijanju socijalističkih orijentacija u zemljama u razvoju. U vezi s ovim nije ni čudo što se kapitali ulažu prvenstveno u zemlje gde postoje povoljniji geografski i društveno-politički uslovi za plasman kapitala, koje zatim često postaju uporišta za eksploataciju i dominaciju nad drugim zemljama.

Neadekvatno ulaganje u sektor kapitalnih dobara ograničava ekspanziju ne samo proizvodnih kapaciteta, već i unutrašnjeg tržišta, čineći trajnom zavisnost privrednog rasta od svetske tražnje njenih primarnih proizvoda. G. Arrighi i J. Saul ukazuju da privredna ulaganja u moderni sektor treba da budu usmerena na stvaranje stimulansa za razvoj tradicionalnog sektora, na razvoj onih industrija koje proizvode kapitalna i potrošna dobra, a koja bi bila prilagođena zahtevima tradicionalnog sektora.[9]

Direktno učešće stranog kapitala u privredama zemalja u razvoju značajno je, ali ne i jedino sredstvo očuvanja i širenja zavisnosti ovih zemalja od svetske kapitalističke privrede.[10] U mnogim zemljama primetne su tendencije relativnog slabljenja direktnih metoda ekonomske vladavine imperijalizma, uz porast značaja indirektnih metoda kao što su finansijska zavisnost, monopol na svetskom kapitalističkom tržištu i ogromno naučno-tehničko preimućstvo. To, naravno, ne znači apsolutno smanji-

---

[9] J. Arrighi i J. Saul, *Socijalizam i privredni razvoj u Tropskoj Africi*, »Dokumentacija«, br. 1/1970, str. 36.

[10] Poznati mađarski naučnik prof. dr Tomas Szentas u knjizi *The Political Economy of Underdevelopment*, (Budapest, 1971) detaljno analizira četiri osnovna vida ekonomske zavisnosti zemalja u razvoju.

vanje udela direktnog prodora državnog i privatnog stranog kapitala u privrede zemalja u razvoju.

Značajan vid spoljne zavisnosti je *trgovinska zavisnost*, to jest vladavina *državno-monopolskog kapitala* na svetskom kapitalističkom tržištu. Nužan uslov reprodukcije kapitala u svetskim okvirima je akumulacija dela vrednosti proizvedenih u zemljama u razvoju putem neekvivalentne razmene. Prema podacima Samira Amina, privredni transfer vrednosti iz zemalja u razvoju u kapitalistički razvijene zemlje 1966. iznosio je najmanje 12 milijardi dolara, što je dva puta veća suma od »javne pomoći« i privatnih investicija iz metropola u nerazvijene zemlje i obuhvata 15% vrednosti njihovog ukupnog proizvoda koji je iste godine iznosio 15 milijardi dolara.[11] Nejednaka razmena zasniva se na ogromnoj razlici u troškovima najamne radne snage u zemljama u razvoju i kapitalističkim zemljama. Za jednak rad, jednake kvalifikacije, jednaku produktivnost, najamnine u zemljama u razvoju manje su za razliku koja odgovara obimu transfera vrednosti. Najamna radna snaga u zemljama u razvoju daleko je ispod vrednosti koju bi imala u kapitalističkim metropolama. Uz sve ovo treba napomenuti da je deformisanje privrednog razvoja zemalja u razvoju nužan uslov za nejednaku razmenu, usled čega i zainteresovanost kapitalističkih monopola da ne dolazi do značajnijih promena u privrednim strukturama ovih zemalja. Dodajmo i to da se transfer vrednosti gotovo u celini vrši u prilog profita malog broja privrednih giganata.

Finansijska zavisnost je takođe od ne malog značaja. Reč je o stranom kapitalu bankarskog i kreditnog sistema. Razvitak se ostvaruje po cenu velikog spoljnog zaduživanja. Treba podvući da spoljno finansiranje u dosadašnjem razvoju nije bilo efikasno sredstvo za unapređenje privrednog razvoja. Uslovi pod kojima se daju zajmovi se pogoršavaju, kamatna stopa raste, a rokovi otplaćivanja se skraćuju.

Poseban vid zavisnosti je *naučno-tehnička zavisnost* zemalja u razvoju od strane razvijenih kapitalističkih zemalja. Da bi razvijale svoje privrede, zemlje u razvoju primorane su da uvoze stranu tehnologiju i eksperte, a usled toga i nove mogućnosti za zadržavanje u okvirima svetske kapitalističke ekonomije. Uz to dolazi do pojava imitiranja tehnologije razvijenih zemalja, a to nije rešenje za posebne probleme u sadašnjem nerazvijenom svetu, usled čega se sve imperativnije nameće potreba autonomnog naučnog i tehnološkog istraživanja.

Priticanje stranog kapitala je objektivna nužnost svih zemalja u razvoju. Političke snage koje se izjašnjavaju za socijalizam orijentišu se na razne vidove učešća stranog kapitala u privredi svojih zemalja — od zajmova, direktnih investicija do učešća u mešovitim preduzećima. Najprihvatljivija forma za nezavisne zemlje je, po svoj prilici, forma učešća stranog kapitala u mešovitim preduzećima u kojima državni kapital ima znatne pozicije. Ovde postoje najveće mogućnosti kontrole stranog kapitala. Mešovita preduzeća imaju u raznim zemljama različit društveno-ekonomski sadržaj, što zavisi od pozicija države i domaće buržoazije (tamo gde je ima), od uslova koji su stavljeni pred strani kapital, odnosno od vodećih političkih snaga, njihovog klasnog odnosa prema stranom i domaćem kapitalu. Kakav je karakter mešovitih preduzeća, odnosno kakav

---

[11] S. Amin, *Le Commerce international et les flûs internationaux de capitaux*, »L'homme et la société«, Paris, 1970, str. 22.

je njihov društveno-ekonomski značaj, takva je i perspektiva razvitka ovih mešovitih preduzeća. A ona može biti različita. Negde uloga stranog kapitala sve više slabi na račun uloge države, da bi na kraju ta preduzeća postala u potpunosti državna. Negde će uloga stranog kapitala sve više jačati potiskujući državni sektor, svodeći ga sve više na sporedniju ulogu.

Niko ne osporava potrebu traženja inostrane pomoći i investicija. Ali često nedostaju sistematske analize argumenata koji se odnose na potencijalni razvoj tih investicija. Reč je o izboru tehnike, apsorpciji rada, ponovnom investiranju profita i formiranju unutrašnje tražnje. Nužna je, kako to kaže Arrighi, »konstantna procena stalnog potencijalnog razvoja«.[12] Uprkos povećanja broja radnih mesta, »mnogi oblici uvoza kapitala mogu da budu gori nego da se kapital uopšte ne uvozi«.[13] Da bi efekti stranog kapitala bili što povoljniji, potrebno je sagledavanje značaja unutrašnjeg formiranja kapitala, kao što je nužno odrediti jasniju perspektivu i fiksirane uslove za taj kapital.

Imajući u vidu sve teškoće i opasnosti od međunarodnog kapitalizma, pre svega pritisak inostranih investicija na privrednu strukturu i oticanje viška, vodeće snage u zemljama u razvoju koje se ne samo deklarišu, nego vrše napore za sprovođenje radikalnih društvenih preobražaja usvajaju strategiju »oslonca na sopstvene snage«. Maksimalnom mobilizacijom ljudskih resursa i najefikasnijim korišćenjem materijalnih teži se tome da se uloga stranog kapitala svede na što je moguće manju meru. Impresivni su u tom pogledu napori, na primer, Tanzanije.

Mada se ne može sporiti da investicije koje pristižu iz razvijenih kapitalističkih zemalja mogu imati i neke pozitivne aspekte za njihov razvoj, to jest doprinose rastu materijalnih proizvodnih snaga, činjenica je da strani kapital ostaje i dalje osnovni nosilac raznih vidova imperijalističkog hegemonizma i neokolonijalnog potčinjavanja. Zbog toga je oslonac na sopstvene snage, kao i snažna međunarodna akcija od ogromnog značaja za razvoj i socijalističku usmerenost zemalja u razvoju.

Dalja socijalistička orijentacija zemalja u razvoju zavisi u mnogome od realnih dostignuća i rezultata ekonomskog razvoja. Sada su ti rezultati, posmatrano u celini, obeshrabrujući. Ovakvo ekonomsko stanje, naravno, ne doprinosi učvršćenju i ukorenjivanju socijalističkih orijentacija u ovim zemljama, ali ih, samo po sebi, i ne dovodi u pitanje, jer ne znači potvrdu nužnosti kapitalističkog razvoja.

Doduše, neke zemlje u kojima se dopušta slobodan razvoj kapitalističkih elemenata beleže sada relativno visoku stopu razvoja (na primer, Obala Slonovače). Međutim, to nije rezultat kapitalističkog sistema u tim zemljama, već nekih posebnih okolnosti. Zato takvi slučajevi ne predstavljaju rešenje za druge nerazvijene zemlje u celini i ne dovode do napuštanja socijalističkih orijentacija u drugim zemljama.

Ali, sve dok se uz takve orijentacije ne ostvare bitni rezultati u savlađivanju dubokog zaostajanja ovih zemalja u odnosu na razvijene

---

12 G. Arrighi i J. Saul, *op. cit.*, str. 41.
13 *Ibid.*

zemlje, te orijentacije će neminovno prolaziti kroz kritične faze i teškoće. U svakom slučaju, čak i ako se mestimično i delimično bude od njih odstupalo, one se moraju reafirmisati, jer ni jedna druga orijentacija ne može ovim zemljama kao celini ponuditi stvarni izlaz iz sadašnjeg stanja. U ovom momentu to često ne ostvaruje ni usmerenost ka socijalizmu, ali jedino ona može u daljem razvoju to ostvariti, pogotovu u uslovima daljeg značajnijeg jačanja snaga socijalizma u svetu.

Sve dok su zemlje u razvoju pritisnute važećim odnosima u svetskoj razmeni, one neće biti u stanju da ni uz socijalističku orijentaciju ostvare preokret u svom ekonomskom položaju. U okvirima svetskog kapitalističkog sistema, pod diktatom svetskog kapitalističkog tržišta, ove zemlje ne mogu brzo rešiti kapitalne probleme svoga razvoja. Sve dok u svetskim ekonomskim odnosima suvereno vlada kapitalistički sistem, dok dublji ekonomski i društveni procesi u socijalističkim zemljama ne unesu nove kvalitete u te odnose, nerazvijeni regioni neće moći da se osposobe za samostalan uspešan razvoj savremenih proizvodnih snaga, što je ne samo njihov, već i interes svetske privrede. Iluzorno je. dakle, očekivati neke bitnije promene u odnosima bez promene mehanizama međunarodnog tržišta, a te mehanizme nije lako menjati sve dok je kapitalizam osnova svetskog sistema međunarodnih odnosa. Zato u tom pravcu moraju jačati (i jačaju) pritisci svih progresivnih snaga u svetu. Koliko se to oseća kao nužnost, može se videti po zaključcima konferencija Ujedinjenih nacija za trgovinu i razvoj (UNCTAD) i mnogih drugih konferencija i savetovanja, posebno onih nesvrstanih zemalja.

Treba notirati da raste i svest naroda u visoko razvijenim kapitalističkim zemljama, da njihovi interesi nisu istovetni sa interesima imperijalista njihovih zemalja. Pod pritiskom i uticajem te rastuće svesti i neke vlade samih kapitalističkih zemalja traže nove puteve saradnje sa zemljama u razvoju. A taj proces će u budućnosti biti, nesumnjivo, sve snažniji.

Nužno razvijanje i jačanje raznih vidova međunarodne javne ekonomske pomoći nerazvijenim zemljama, kao i izmenjene mogućnosti i odnos socijalističkih zemalja prema problemima nerazvijenih mogu stvoriti uslove u kojima će socijalističke orijentacije u zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike dobiti čvršću podlogu. A dotle one mogu prolaziti kroz mnoga iskušenja, nailaziti na velike prepreke, ali, u celini uzev, neće biti napuštene.

4. SPECIFIČNOSTI SOCIJALISTIČKIH ORIJENTACIJA

Oslobađanje od podređenosti međunarodnom kapitalizmu nije dovoljan uslov za razvoj i socijalističku usmerenost. Da bi se postigao stvarni dugoročan razvoj i osigurala socijalistička usmerenost, oslobađanje od uticaja međunarodnog kapitalizma mora da bude praćeno promenama u sistemu vlasti. Orijentacija na socijalizam nije stihijski proces, ona pretpostavlja svesnu akciju unutrašnjih političkih snaga, organizovanu političku akciju masa na osnovu njihovih zajedničkih interesa. U mnogim zemljama u razvoju ne postoje političke partije radničke klase, ali iskustvo i nekih neafričkih, kao i afričkih zemalja pruža dokaze da socijalističku usmerenost mogu zastupati i takve političke organizacije koje nisu

konstituisane kao avangardni pokret radničke klase ukoliko brane interese radnih slojeva i bore se za stvarni ubrzan razvoj svojih zemalja. Iskustvo je pokazalo da, sem radničke klase, za progresivna kretanja i socijalizam mogu biti zainteresovani i drugi društveni slojevi. Treba posebno podvući značajnu ulogu progresivne inteligencije i upravljačkih krugova u društvenim preobražajima, ali takvih krugova koji neće biti birokratizovana elita.

U raznim delovima sveta, s obzirom na različite okolnosti (istorijske, kulturne), zadaci koji stoje pred subjektivnim snagama koje mogu predstavljati snagu socijalizma moraju biti različiti. Zbog toga neminovno postoje razlike među tim snagama, razlike u shvatanjima socijalizma, jer im je istorija dodelila i razne zadatke. To ima reperkusije i na njihove ideološke pozicije. Ako u svemu tome pokušamo da se stavimo na objektivnu poziciju i da posmatramo s marksističkog stanovišta, onda možemo reći: u datim uslovima, u određenoj društvenoj sredini, najdoslednije socijalističke snage su one koje svojom praktičnom, društvenom, političkom akcijom omogućuju toj sredini da ostvari mogući maksimum socijalističke sadržine u razvoju društvenih odnosa. Naime, kad su u pitanju nerazvijene zemlje, reč je o tome da se ostvaruje stalno kretanje u pravcu socijalizma.

Prema tome, stvarnu strategiju tih snaga ne možemo ceniti toliko po verbalnim izjavama, mada ni one nisu bez značaja, niti po tome šta te snage same o sebi misle, već pre svega po njihovom praktičnom delovanju. Može se desiti (i dešava se) da određene snage ne dođu do marksističkog saznanja o daljim ciljevima razvoja socijalizma, da to nemaju ni u svojim shvatanjima ni programima, a da ipak u praksi ostvare revolucionarni korak ili čak značajniji revolucionarni preobražaj. Ako sa ovog stanovišta danas posmatramo znatan broj zemalja u razvoju, konstatujemo da sada u njima nije reč o ostvarivanju socijalističkih društvenih odnosa. Napredni pokreti Azije, Afrike i Latinske Amerike grade svoju strategiju društvenog progresa na shvatanju revolucije kao procesa sazrevanja ekonomskih, socijalnih i političkih pretpostavki za prelaz u socijalizam.

Dakle, nije kod ovih pokreta i zemalja sada reč o borbi za takav politički sistem čija bi suština bila diktatura proletarijata. Međutim, to ne znači da u njihovim shvatanjima, u sistemima, kao i u tekućoj političkoj praksi nema ničega što bi bilo izraz njihovih globalnih orijentacija ka socijalizmu. U sva ta tri područja primetne su tendencije: (a) da se političkim sredstvima onemogućuje eventualan razvoj kapitalističkih elemenata; (b) da se ceo društveni, ekonomski i kulturni razvoj zasnuje na maksimalno mogućoj mobilizaciji radnih masa; (c) uočavaju se napori da se što pre stvori jezgro moderne radničke klase koja bi bila sposobna da se pretvori u vodeću snagu društva; (d) uporedo sa tim procesom primetne su i pojave elemenata klasne borbe, uz isticanje uloge radničke klase i siromašnog seljaštva. U tome vidimo osnovne elemente političkih shvatanja, sistema i političke prakse u jednom broju zemalja u razvoju koji su na liniji ostvarivanja socijalističke orijentacije.

Osnovno obeležje sadašnjih društvenih promena u nizu zemalja u razvoju je usmerenost ka socijalizmu. A tempo tih promena zavisi od niza unutrašnjih i spoljnih, posebnih i opštih uslova, međusobno tesno isprepletenih.

Stevo Ilić

Naoružavanje i svetski ekonomski problemi

Uveren sam da ćemo se lako složiti u oceni da živimo u svetu koji je podeljen velikim suprotnostima i najraznovrsnijim interesima. To, pored ostalog, ima za posledicu jačanje uloge i značaja vojne sile u međunarodnim odnosima, koja se, kao sredstvo politike, javlja u dva različita vida — kao elemenat prinude pretnjom upotrebe ili kao sredstvo odvraćanja. To podrazumeva postojanje jakih oružanih snaga i neprekidan proces naoružavanja, bilo da je reč o pozitivnom ili negativnom vidu ispoljavanja vojne sile.

Ako je neophodno raspolagati oružanim snagama dovoljno jakim i sposobnim da obezbede nezavisnost svake zemlje, sasvim izvesno, nije nužno razvijati i držati oružane snage koje makar i potencijalno ugrožavaju druge, pa, prema tome, nije neophodno ni voditi trku u naoružavanju, čime se usporava ekonomski rast i prosperitet u svetu. Ja upravo želim da skrenem pažnju na taj problem i njegove posledice.

Danas se u svetu troši na naoružanje više od 240 milijardi dolara godišnje, što čini oko 7% svetskog nacionalnog dohotka. To je za 15-20 puta više od ukupne pomoći koju su dobile zemlje u razvoju. To je znatno više i od celokupnog bruto nacionalnog dohotka trećine čovečanstva[1]. U isto vreme se za zdravstvo u celom svetu izdvaja samo 80 milijardi dolara!

[1] Bruto nacionalni dohodak 70 zemalja učesnica Alžirske konferencije nesvrstanih je, prema »Military Balance«, 1974/75, oko 230 milijardi dolara.

Ali više od tih činjenica zabrinjava brzina kojom se povećavaju vojni izdaci. Za prvih 15 godina posle drugog svetskog rata, na primer, izdaci za naoružanje su bili dvostruko veći, za 23 godine su se utrostručili, a nakon 30 godina su pet puta veći. Već u 1971. godini oni su premašili celokupne troškove prvog svetskog rata. Vojni izdaci rasli su i dalje rastu po prosečnoj godišnjoj stopi od 2,6%, što se vidi iz sledeće tabele:

Porast vojnih izdataka u svetu[2]

Godina	Tekući dolar (milijarde)	Konstantni dolar (milijarde)
1963.	141.87	197.67
1964.	144.83	197.81
1965.	147.42	197.08
1966.	163.89	212.98
1967.	183.00	230.88
1968.	198.39	242.39
1969.	209.03	243.90
1970.	217.18	240.49
1971.	228.95	240.30
1972.	249.61	249.61
1973.	269.64	241.71

Očevidno je da trka u naoružavanju uzima sve više maha uprkos mirovnim pregovorima koji se vode uporedo na tri koloseka, i, opet, s pozicija sile. Neki vojni teoretičari to nazivaju logističkim ili genetičkim ratom. To se može i tako uslovno nazvati, ali, u svakom slučaju, najvažnije je da se uoči ekonomski smisao tog »rata«. Tu se ne biju bitke i bojevi, ali skupocena sredstva ratne tehnike ipak stradavaju, ne uništavanjem na bojnom polju, već jednostavno postaju deklasirana proizvodnjom novih, modernijih i efikasnijih i, što je naročito važno, uvek skupljih sredstava ratne tehnike. Svaka nova generacija aviona je skuplja tri puta, a tenkova dva puta od prethodne. Da ne govorimo o multipliciranju troškova oko nuklearnih i kosmičkih programa i troškova istraživanja novog oružja opasnijeg od nuklearnog.

Ako se ima na umu da savremeno oružje veoma brzo zastareva (u proseku za 5 godina), nije teško zaključiti čemu vodi »logistički rat«. Cilj logističkih operacija je usmeren na ekonomsko iscrpljivanje suprotne strane.

Iz toga možemo izvesti *prvi zaključak:* da izdaci za vojsku i naoružanje stalno rastu, uz tendenciju daljeg povećavanja, što ne samo da opterećuje svetsku privredu, već je to postalo i svrhom te besmislene trke.

Analizirajmo problem dalje. Uporedo s povećavanjem vojnih budžeta javljao se i nov društveni fenomen, takozvani »vojnoindustrijski kom-

[2] *Svetski vojni troškovi i trgovina oružjem 1963-1973 g.*, Agencija za kontrolu razoružanja i naoružanja, Vašington, str. 14.

pleks«, kao izraz otuđene i velike ekonomske i vojne moći u pojedinim zemljama i u međunarodnim razmerama. Predsednik Ajzenhauer je bio jedan od prvih državnika Zapada koji je ukazao na moguće negativne posledice »vojnoindustrijskog kompleksa«. Danas je »vojnoindustrijski kompleks« realnost u mnogim razvijenim zemljama i istovremeno tema za istraživanje velikog broja naučnika. Kao primer se najčešće uzimaju SAD. Ceni se da vrednost proizvodnje naoružanja i vojne opreme u SAD dostiže sumu od oko 40 milijardi dolara godišnje, koju ostvaruje oko 5 miliona radnika. Oko 22.000 manjih i većih preduzeća koristi svoje kapacitete pretežno za proizvodnju naoružanja i opreme, a 100.000 preduzeća povremeno proizvodi za oružane snage. U 1964. godini na svakih 1.000 zaposlenih Amerikanaca 103 su bila zaposlena u vojnoindustrijskom kompleksu.[3] Slična je situacija i u nekim drugim razvijenim zemljama.

Trka u naoružavanju, koja neprekidno traje i kojoj daju pečat udruženi interesi korporacijskog kapitala, vojne industrije i vrhova vojne hijerarhije, komplikuje i zaoštrava međunarodne odnose, a ovo, opet, čini proizvodnju naoružanja veoma unosnom, a poslovanje stabilnim, neovisno od toga što cene proizvoda stalno rastu.

Tako se stokovi oružja gomilaju u svim krajevima sveta, ponajviše u Evropi. Snaga američkog i sovjetskog taktičkog nuklearnog oružja ima razornu moć ravnu moći 50.000 nuklearnih bombi bačenih na Hirošimu, a njihova ukupna nuklearna moć je tri do dvadeset miliona puta veća od bombe bačene na japanske gradove.

Nije teško pretpostaviti koliki je kapital umrtvljen u nuklearnim stokovima, prenosnim sredstvima i infrastrukturi koja ide uporedo s tim. Isto tako, velik kapital je umrtvljen i u sredstvima konvencionalnog naoružanja. Samo u Evropi dva vojna bloka stalno drže pod oružjem 7 miliona ljudi sa 66.000 tenkova, 13.000 borbenih aviona i više od 10.000 nuklearnih projektila. Kolika je vrednost tih sredstava, vidi se iz sledeće tabele, koja se odnosi samo na konvencionalna sredstva kopnene vojske:

Vrednost SRT KoV-a NATO pakta i VU u Evropi[4]

Kopnene snage u doba mira (ekvivalenta divizije)	Severna i centralna Evropa		Južna Evropa		Svega	Vrednost SRT u milionima dolara
	NATO	VU	NATO	VU		
Oklopne	12	33	6	7	58	19.140
Pešadijske, mehanizovane i za vazdušni transport	13	37	32	23	105	17.325

[3] U 95 velikih kompanija na proizvodnji naoružanja radi oko 200 generala i 2.000 viših oficira u penziji, koji ostvaruju direktnu vezu između vojne hijerarhije i industrijske oligarhije. Oko 250 kongresmena ima kapital uložen u industriju naoružanja.

[4] Prema »Military Balance«, 1974/75.

Iz tabele se vidi da je vrednost SRT kojima trenutno raspolažu oba bloka u Evropi oko 36 milijardi. To je dvostruko više od nacionalnog bruto produkta Jugoslavije. Ali, kad se zna da su se ta sredstva morala zanavljati novim u intervalu od svakih 5 godina, ispada da su dva vojna bloka investirala u SRT u proteklih 30 godina samo u Evropi oko 220 milijardi dolara, što je opet približno veličini bruto nacionalnog dohotka svih nesvrstanih zemalja.

Sada možemo izvesti *drugi zaključak:* da bi se ostvario sigurniji mir, potrebno je ne samo smanjiti oružane snage, već i učiniti kraj trci u naoružavanju, koja povlači za sobom ogromne troškove i apsorbuje ogromna finansijska sredstva, koja bi, kad bi se upotrebila na drugi način, mogla biit veoma značajan faktor ekonomskog razvoja i progresa u svetu.

Daljom analizom dolazimo do saznanja da na 20 najrazvijenijih zemalja u svetu otpada ukupno 85% izdataka za vojsku i naoružanje. Samo na 4 zemlje — SAD, SSSR, Veliku Britaniju i Francusku — u periodu 1955 — 1973. je išlo 82-70% celokupnih vojnih izdataka u svetu. Ili, još jedno poređenje: vojni budžet SAD za 1970. godinu bio je veći od nacionalnog budžeta svake zemlje u svetu, izuzimajući SSSR, Veliku Britaniju, Francusku, Nemačku i Japan.

Navedene brojke nisu nepoznate, jer se njima često operiše u vojnoj literaturi ili na vojno-političkim skupovima. One su tačne, ali se prava istina njima ne iskazuje uvek jer se jednostrano interpretiraju. Najčešće se njima želi istaći to da najveće i najbogatije zemlje snose najveći teret naoružanja, te da tu, sa stanovišta razvoja nedovoljno razvijenih zemalja, nema problema. Međutim, to je samo deo istine jer one činjenice što su manje poznate i što se manje ističu otkrivaju da siromašne i zemlje u razvoju relativno više troše na vojsku i naoružanje od razvijenih i da ti troškovi više usporavaju privredni rast i prosperitet tih zemalja nego što je slučaj sa najrazvijenijim zemljama. Tu nastaje problem i ja želim ovu tezu sada i da dokažem.

Stopa rasta izražena u procentima godišnje iznosi:

— za naoružanje i vojne izdatke:	
— u razvijenim	2,0
— u zemljama u razvoju	7,2
— bruto nacionalni dohodak:	
— razvijeni	4,9
— zemlje u razvoju	5,8
— bruto nacionalni dohodak po stanovniku:	
— razvijeni	3,9
— zemlje u razvoju	3,2
— vojni izdaci u poređenju sa nacional. dohotkom:	
— razvijeni	- 3,2
— zemlje u razvoju	2,6
— stanovništvo:	
— razvijeni	1,0
— zemlje u razvoju	2,5

— vojni izdaci po stanovniku:	
— razvijeni	1,0
— zemlje u razvoju	4,6
— oružane snage na hiljadu ljudi:	
— razvijeni	-9
— zemlje u razvoju	1,3

Sada možemo izvesti i *treći zaključak:* troškovi zemalja u razvoju za naoružavanje i izdržavanje vojske su srazmerno znatno veći nego u razvijenim zemljama, što se negativno odražava na prosperitet i ekonomski razvitak i što ima za posledicu dalje produbljavanje jaza između razvijenog i nedovoljno razvijenog dela sveta. To je potrebno istaći i zbog toga što se među tim zemljama nalaze i one koje se bore da obezbede elementarne uslove života svom stanovništvu. Ako je danas smanjenje oružanih snaga i ograničavanje trke u naoružavanju za sve zemlje uslov za veću bezbednost, za mnoge zemlje u razvoju to je istovremeno i važan uslov za poboljšanje elementarnih uslova egzistencije.

Pošto savremeno naoružanje zahteva najmoderniju tehnologiju i velike proizvodne napore, to je neminovno moralo doći do angažovanja velikog broja naučnika za vojne projekte i programe. Ja ne delim u potpunosti mišljenje Robina Clarka kad kaže da je došlo do »braka« između nauke i rata: »Njihov brak je značajan: jedna bez druge ne mogu, a ni jedna ne zna koja koju vodi... Prva i najopasnija posledica toga braka jeste vojna industrija.«[5] Mi se ne moramo složiti sa ovom ocenom, ali ćemo se svakako saglasiti da vojnoindustrijski kompleks upošljava više naučnika nego bilo koji drugi sektor ekonomije.

Prema nekim izvorima, danas u svetu ima više od 5 miliona naučnika i inženjera, od kojih se, po najoptimističkijim procenama, najviše jedna trećina bavi poslovima istraživanja i razvoja.

Prema Stivenu R. Rivkinu, u SAD je 1964. godine bilo angažovano 350.000 naučnika, ili svaki četvrti, za istraživanje u industriji naoružanja. Ceni se da je u SAD 1972. godine bilo oko 2 miliona naučnika i inženjera, od kojih je svaki peti ili šesti radio za vojnu industriju.

Međutim. Robin Clark (u pomenutoj knjizi) zastupa mišljenje da svaki treći istraživač radi neposredno ili posredno za vojne programe i da se, od ukupno 27 milijardi dolara godišnje, 13,5 milijardi troši na istraživačke programe Ministarstva odbrane, Atomske agencije i za kosmička istraživanja.

Verovatno Sovjetski Savez ne troši manje, pa kad se dodaju i ostale zemlje, izlazi da se, po najskromnijoj proceni, godišnje 60% svih izdataka u svetu za naučna istraživanja troši za istraživanja u oblasti naoružanja.

Naučna istraživanja se multipliciraju i, pošto su pretežno za vojne svrhe, ona ostaju prekrivena velom tajne, što je moguće duže. Istina, i industrija se slično ponaša iz konkurentskih razloga, a to sve skupa koči razvitak, posebno potpomaže održavanje jaza između razvijenih i zemalja u razvoju.

Bilo bi pogrešno tvrditi da od mnogih istraživanja za čisto vojne svrhe nema posredno veliku korist i civilna industrija i čovečanstvo u

---

[5] *Nauka o miru i ratu,* New York, 1972. str. 165.

celini. Setimo se samo da je godinama radila armija od oko 60.000 naučnika, inženjera i tehničara koja se bavila primenom naučnih dostignuća iz vojne oblasti, posebno nuklearne, u mirnodopske svrhe i da je, zahvaljujući tome, primenjeno u civilnoj industriji preko 100.000 patenata.

Sada možemo izvesti *četvrti zaključak:* pretežan deo sredstava za naučna istraživanja troši se u vojne svrhe, a vojni programi angažuju veći broj i bolje naučne kadrove nego ijedan drugi sektor privrede. Preraspodelom u korist programa za civilnu proizvodnju — što jedino može da omogući perspektiva dugoročnog i čvrstog mira — okončavao bi se kolonijalni odnos prema istraživanjima za takozvane civilne potrebe, od čega najneposrednije zavisi budućnost čovečanstva.

Ali, nevolje zemalja u razvoju se ovim ne završavaju. Oko 10.000 naučnika, inženjera i tehničara emigrira godišnje u SAD. Prema profesoru Richardu Titmusu, sa londonskog Ekonomskog fakulteta, taj priliv intelektualaca od 1949. godine do danas uštedeo je više novca SAD nego što su one ukupno utrošile na pomoć drugim zemljama u istom periodu. Istina, migraciona kretanja su opšta pojava, jer ljudi u želji za većom zaradom idu iz nerazvijenih u razvijenije zemlje. Iz razvijenih zapadnoevropskih zemalja idu u SAD, a iz manje razvijenih u razvijene evropske zemlje. Neposredna posledica jeste »oticanje pameti« i novi impulsi za ubrzaniji ekonomski rast razvijenijih zemalja.

Još ređe se ističe činjenica da se poslednjih godina »oticanje pameti« vrši sve izrazitije iz civilnih laboratorija i civilnih prozvodnih programa zemalja u razvoju neposredno u vojnoistraživačke komplekse bogatih zemalja. U pitanju su upravo privredno zaostalije zemlje koje imaju relativno malo naučnika i koje bi trebalo da uvozom nauke i naučne tehnologije ubrzaju razvoj i smanje jaz koji postoji između njih i razvijenih, a koji se, kao što je poznato, stalno produbljava. Migracijom naučnika i tehničara nerazvijeni i prenaseljeni delovi sveta pomažu uvećavanje bogatstva razvijenih zemalja.

Peti zaključak: migracija naučnika i tehničara iz zemalja u razvoju u razvijenije zemlje neposredno je štetna za zemlje u razvoju i jedan od faktora što se produbljava jaz između razvijenih i zemalja u razvoju, umesto da je obrnuto.

Dozvolite da završim rezimirajući da nauka i tehnologija koračaju krupnim koracima. Proizvodnja znanja je i danas glavni činilac napretka. Nauka i znanje treba da se usmere prvenstveno na ekspanziju proizvodnje u cilju podizanja životnog standarda i blagostanja čovečanstva i na svestranu transformaciju društva. To je naše sutra. To je, nadajmo se, budućnost čovečanstva.

Mihajlo Mihelič —
Lazar Đurovski

Opštenarodna odbrana u mesnoj zajednici

I

U samoupravnoj organizaciji našeg društva mesne zajednice se javljaju kao bazične ćelije i osnovni oblik organizovanja, povezivanja i udruživanja radnih ljudi i građana po mestu gde stanuju i žive. Ono što osnovna organizacija udruženog rada predstavlja po mestu rada, to je mesna zajednica po mestu življenja, kao drugi oblik ispoljavanja i izražavanja ljudi iz procesa rada.

Mesna zajednica je osnovna samoupravna zajednica u kojoj radni ljudi i građani odlučuju o ostvarivanju svojih zajedničkih interesa i o solidarnom zadovoljavanju zajedničkih potreba u oblastima kao što su: uređivanje naselja, stanovanje, komunalne delatnosti, dečja i socijalna zaštita, obrazovanje, kultura, fizička kultura, zaštita i unapređivanje čovekove sredine, narodna odbrana, društvena samozaštita itd.

Mesna zajednica je takva samoupravna zajednica u kojoj može dolaziti do izražaja samoorganizovanje, povezivanje i udruživanje radnih ljudi i građana u naselju, u delu naselja ili u više povezanih naselja i u kojoj oni mogu da ostvaruju određene zajedničke interese i da zadovoljavaju zajedničke potrebe. Radni ljudi i građani u mesnoj zajednici učestvuju u vršenju društvenih poslova i u odlučivanju o pitanjima u opštini i širim društveno-političkim zajednicama.

Mesna zajednica je obavezan konstitutivni element samoupravne organizacije jugoslovenskog društva u celini. Za razliku od ranijeg stanja, kada su se mesne zajednice pojavljivale kao fakultativan oblik, one su

sada obavezan oblik samoupravnog organizovanja i ujedno element društveno-političkog sistema.

Za prirodu i novi ustavni položaj mesne zajednice, prema tome, karakteristična su dva bitna svojstva. Mesna zajednica je, s jedne strane, bitan konstitutivni element samoupravnog sistema opštine. U tom sklopu može se govoriti o mesnim zajednicama kao značajnom kohezivnom (integrativnom) faktoru u okviru opštine i kao bitnom konstitutivnom elementu današnje samoupravne opštine. Mesna zajednica je, s druge strane, integralni deo sistema samoupravljanja i samoupravne organizacije društva u celini.

Mesna zajednica je po svojoj prirodi specifična samoupravna interesna zajednica. U zavisnosti od konkretnih prilika i uslova, taj specifični interes može biti u jednom slučaju dečji vrtić, u drugom slučaju osnovna škola, u trećem slučaju organizacija raznih službi itd. Odbrana i zaštita je, svakako, posebno značajan zajednički interes koji ljudi ostvaruju u mestu gde stanuju i žive, to jest u mesnoj zajednici. Upravo saznanje o tome da je mesna zajednica po svojoj prirodi specifična samoupravna interesna zajednica može se smatrati bitno novim.

Mesna zajednica je po svom društvenom biću otvorena zajednica. Ona se drukčije ne može ni zamisliti. Upravo tako treba gledati na ustavna rešenja o međusobnom povezivanju i saradnji mesnih zajednica unutar opštine i mesnih zajednica sa područja dve ili više susednih opština, o obrazovanju zajedničkih samoupravnih organa za više mesnih zajedinica, kao i na ustavnu mogućnost stvaranja zajednica mesnih zajednica. Neposredno međusobno povezivanje i saradnja mesnih zajednica može doprineti uspešnijem organizovanju u oblasti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Mesna zajednica je po svojoj prirodi i solidarna zajednica. Ona je takva zajednica koja objektivno pruža više mogućnosti da radni ljudi i građani mogu što neposrednije odlučivati o ostvarivanju svojih zajedničkih potreba na osnovama solidarnosti, uzajamnosti i međusobnog poverenja i pomoći. To je takva zajednica i društvena sredina u kojoj se ljudi, po pravilu, međusobno poznaju, zajednica u kojoj objektivno može najviše dolaziti do izražaja solidarnost, uzajamnost i međusobno poverenje i pomoć.

Mesne zajednice su jedna od samoupravnih osnova konstituisanja i funkcionisanja skupštinskog sistema.

Ostvarivanje novog ustavnog položaja mesnih zajednica u velikoj meri zavisi od materijalne baze uopšte i od izvora sredstava kojima one raspolažu. U tom sklopu, samofinansiranje se obično navodi kao osnovni oblik prikupljanja i obezbeđivanja sredstava za zadovoljavanje zajedničkih potreba u mesnim zajednicama. U ustavima republika i autonomnih pokrajina navode se samo osnovni oblici obezbeđivanja sredstava u mesnim zajednicama na iznetim osnovama.

Mesne zajednice su takve zajednice u kojima mogu dolaziti do izražaja demokratski oblici udruživanja sredstava i njihovo racionalno korišćenje. To nedvosmisleno potvrđuje dosadašnje iskustvo.

S obzirom na prirodu i položaj mesne zajednice, samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje predstavljaju osnovni oblik uređivanja međusobnih odnosa u njoj. Statutom mesne zajednice radni ljudi

i građani uređuju svoje međusobne odnose, prava i dužnosti mesne zajednice, njenu organizaciju i odgovarajuće organe, odnose s organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i uređuju druga pitanja od značaja za rad mesne zajednice i život i rad radnih ljudi i građana u njoj. Ukratko, u mesnoj zajednici u najvećoj meri treba da dolazi do izražaja element samoorganizovanja, samokonstituisanja i samoinstitucionalizacije.

Nakon donošenja Ustava SFRJ i ustava republika i autonomnih pokrajina i novih statuta opština sve više je prisutna orijentacija na ustanovljavanje takvih oblika i organa upravljanja kojima se nastoji obezbediti što neposrednije odlučivanje radnih ljudi i građana o sve većem broju poslova u mesnoj zajednici.

II

Postoji više faktora koji predodređuju mesto i ulogu mesnih zajednica u sistemu opštenarodne odbrane. U osnovi, reč je o opštim idejnim i političkim pretpostavkama na kojima se zasniva koncepcija opštenarodnog odbrambenog rata i o konkretnim društvenim i političkim odnosima kao izrazu socijalističkih samoupravnih odnosa.

U prvom slučaju, u pitanju su takve idejne i političke pretpostavke koje za polaznu osnovu imaju afirmaciju prava svakog radnog čoveka i građanina da se bori za očuvanje svoje slobode i samoupravnih prava i da neposredno odlučuje o udruživanju svojih ličnih interesa u sferi odbrane sa opštim odbrambenim interesom uže i šire društveno-političke zajednice kojoj po mestu življenja i rada pripada.

U drugom slučaju, reč je o konkretnoj političkoj, pravnoj, socijalnoj i opštedruštvenoj praksi u okviru koje se ideja opštenarodne odbrane pretvara u odgovarajući sistem, odnosno u organizaciju u kojoj se mesna zajednica javlja kao jedna od značajnih karika tog sistema i celokupnog organizovanja društva za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu.

S obzirom na to da je izgradnja sistema opštenarodne odbrane uslovljena objektivnim društveno-istorijskim okolnostima u kojima se odvija borba radničke klase, radnih ljudi i uopšte progresivnih stvaralačkih snaga za socijalistički preobražaj društva, to su mesto i uloga mesne zajednice u sistemu opštenarodne odbrane određeni rezultatima tog revolucionarnog preobražaja. Opštenarodna odbrana u mesnoj zajednici, kao deo opšteg sistema opštenarodne odbrane naše socijalističke zajednice, ima ista bitna obeležja koja određuju politiku i praksu našeg društva u sferi odbrane u celini. Međutim, opštenarodna odbrana u mesnoj zajednici po razmerama označava, u stvari, dalju etapu u demokratizaciji društvenih odnosa u nas.

Suprotstavljanje demokratizaciji društvenih odnosa na osnovama samoupravljanja nije samo u pokušaju ideološko-političke negacije socijalističkog samoupravnog sistema od strane dogmatskih i reakcionarnih ideologija. Ono može biti praćeno i upotrebom vojne sile, pri čemu neposredan povod za agresiju može biti povezan sa raznim vojno-političkim, ekonomskim, nacionalističkim i drugim sličnim pretenzijama. Svaki motiv eventualne agresije protiv naše zemlje, ma kakav da je, imao bi za cilj i rušenje postojećeg društveno-političkog sistema zasnovanog na samoupravljanju.

Bez prava na neposredno odlučivanje i u oblasti odbrane samoupravljanje ne samo da ne bi bilo potpuno i dosledno izvedeno, već bi bilo uslovljavano i objektivno ograničavano faktorima izvan njegovog društvenog bića i njegove prirode. Kada je reč o sferi odbrane, samoupravno pravo svakog subjekta društva je da aktivno učestvuje u vođenju odbrambene politike zemlje. U pitanju je, zapravo, jedno od elementarnih prava koje je istovremeno i preduslov svake stvarne slobode.

Prenošenje odbrambene funkcije na sve širi krug subjekata društva, posebno na osnovne ćelije društva, nov je i radikalan i u isto vreme revolucionaran proces u sferi organizovanja i osposobljavanja društva za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu.

Izgradnja sistema opštenarodne odbrane u okvirima sistema socijalističkog samoupravljanja ne znači atomizaciju odbrane na štetu njene ukupne i jedinstvene snage i efikasnosti. Prenošenje funkcija odbrane na veći broj subjekata društva i preuzimanje odgovornosti s njihove strane za efikasnost odbrambenih priprema svih ljudskih i materijalnih efektiva zemlje ne znači negaciju takve organizacije odbrane koja, po formi i po sadržini, što se vojnog učinka tiče, odgovara vođenju savremenog rata. Ovo naročito ne kada je reč o organizaciji i pripremi oružanih snaga društva, koje, kao izraz sublimiranog opšteg društvenog interesa i zbog opštih zakonitosti vođenja oružane borbe, moraju biti u svom jezgru organizovane na specifičan način.

Narodna odbrana, prema tome, ne samo formalno-pravno, nego i faktički postaje jedan od načina i motiva organizovanja, povezivanja i udruživanja radnih ljudi i građana u mesnoj zajednici. Time su ne samo formalno, već i faktički stvoreni uslovi za podruštvljavanje i takve oblasti društvenog života kao što je odbrana i zaštita.

Ustavnom koncepcijom opštenarodne odbrane, uključujući pripreme zemlje, organizaciju i izgradnju celokupnog odbrambenog sistema, otvoreni su novi procesi u vođenju politike odbrane. Reč je o procesima koji su, po načinu kako se odvijaju i po društvenoj rezultanti, u obrnutoj proporciji u odnosu na dosadašnju praksu. Za razliku od procesa po kojem su prava i dužnosti u oblasti narodne odbrane prenošeni od viših ka nižim društveno-političkim strukturama, sve do baznih samoupravnih asocijacija, ušli smo u fazu obrnutog smera: prenošenja dela prava baznih samoupravnih organizacija i zajednica (uključujući i mesnu zajednicu) u oblasti odbrane kao izvornih prava na šire društveno-političke zajednice. Ovde nije reč o otuđivanju sopstvenih prava, već o procesu koji, u krajnjem efektu, predstavlja udruživanje pojedinačnih interesa u jedinstveni interes i koji najupečatljivije odražava jedinstvo jugoslovenske socijalističke samoupravne zajednice i predstavlja jedan od stubova tog jedinstva.

III

U utvrđivanju mesne zajednice kao jedne od baznih samoupravnih institucija društveno-političkog sistema Jugoslavije u Ustavu SFRJ i ustavima republika i autonomnih pokrajina pošlo se od načela da se samoupravni položaj i prava radnog čoveka i građanina najdoslednije mogu ostvarivati u mesnim zajednicama, na isti način kao što radni ljudi ostva-

ruju samoupravna prava u osnovnim organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama.

Sadašnja institucionalizacija samoupravljanja u mesnoj zajednici ima, pored opštih, i posebne aspekte u odnosu na odbranu. Mesna zajednica je, prema novoj ustavnoj koncepciji, jedan od neposrednih aktivnih činilaca i subjekata opštenarodne odbrane kako u periodu priprema tako i u slučaju vođenja opštenarodne oružane borbe i otpora agresoru u uslovima opštenarodnog odbrambenog rata. Svoju ulogu aktivnog subjekta sistema opštenarodne odbrane mesna zajednica ostvaruje po dva bitna osnova: kao bitan konstitutivni element opštine i kao jedna od bazičnih ćelija socijalističkog samoupravnog sistema Jugoslavije.

U izgradnji sistema opštenarodne odbrane u opštini mesna zajednica nema pasivnu ulogu, to jest ona nije njena »produžena ruka«. Naprotiv, sistem opštenarodne odbrane u opštini, u meri u kojoj se odnosi na mesne zajednice, izraz je jedinstvenog interesa svih samoupravnih subjekata na teritoriji opštine. Svi bitni elementi sistema opštenarodne odbrane, odnosno odbrambenih priprema u opštini, i šire, u svom izvornom obliku proizvod su na samoupravni način izražene volje i spremnosti radnih ljudi i građana da realizuju svoja prava u sferi odbrane. To znači da o planovima, zadacima i politici priprema opštenarodne odbrane u opštini odlučuju i mesne zajednice i da su planovi za odbranu mesnih zajednica istovremeno bitni elementi planova opština, a u krajnjoj liniji i širih društveno-političkih zajednica. Svoj uticaj na odbrambene pripreme u opštini mesne zajednice ostvaruju neposredno putem svojih delegacija, odnosno delegata u veću mesnih zajednica skupštine opštine.

Isticanje novog u položaju i ulozi mesnih zajednica u pripremama društva za odbranu, naravno, ne znači negaciju dosadašnje prakse i umanjivanje postignutih rezultata. Između proteklog perioda priprema za opštenarodnu odbranu i perioda pred kojim se naše društvo nalazi postoji odgovarajući kontinuitet i povezanost po liniji uspona. Nova ustavna koncepcija mesne zajednice, zapravo, na određen način potvrđuje da su odbrambene pripreme u našoj zemlji po svom sadržaju došle u takvu fazu da su raniji ustavno-pravni okviri postali preuski za dalji razvoj i dogradnju sistema opštenarodne odbrane i za dalji proces podruštvljavanja odbrane.

Dosadašnje odbrambene pripreme bile su pretežno inicirane, pokretane, usmeravane i, u dobroj meri, diktirane od strane društveno-političkih zajednica (federacije, republike, autonomne pokrajine i opštine) prema mesnim zajednicama, organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama po opštem principu od »višeg« ka »nižem«, ili, bolje rečeno, od »nadgradnje« ka »bazi«.

Međutim, odbrambene pripreme sada u većoj meri postaju stvar bazičnih samoupravnih asocijacija i njihovog samoupravnog integriteta. Mesna zajednica na taj način postaje aktivan činilac opštenarodne odbrane ne samo »po sebi«, već i »za sebe«. Odbrambene pripreme u mesnoj zajednici dobijaju dvojake dimenzije i značenje. One se ostvaruju u sklopu jedinstvenog odbrambenog sistema, sa svim obeležjima i implikacijama koje iz toga proizlaze, ali su istovremeno po svom sadržaju takve da obezbeđuju i samostalno vođenje oružane borbe i otpora u slu-

čaju izuzetno teških ratnih okolnosti u kojima se mesna zajednica može naći.

Upravo u tome se i sastoji stvarna sadržina i karakteristika priprema za odbranu u mesnoj zajednici. U tome leži objašnjenje tvrdnje da je mesna zajednica jedna od polaznih osnovica izgradnje celokupnog sistema opštenarodne odbrane i da bitno predodređuje strukturu i nadgradnju tog sistema u razmerama jugoslovenskog društva.

U odgovarajućoj razmeri to se može reći i za osnovne i druge organizacije udruženog rada, samoupravne interesne zajednice, društveno-političke i druge društvene organizacije u kojima se udružuju radni ljudi i građani.

Isticanje nove uloge i mesta mesne zajednice u oblasti odbrane, naravno, ne znači osporavanje, a još manje negiranje i obezvređivanje usmeravajuće i koordinirajuće uloge struktura »izvan« i »iznad« mesnih zajednica u pripremama za odbranu. U meri u kojoj je takva uloga ovih struktura i faktora u dosadašnjim tokovima samoupravnog organizovanja društva i sistema opštenarodne odbrane bila nužnost, s obzirom na političke, socijalne, materijalne i druge preduslove izgradnje socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa — u zavisnosti od tih objektivnih faktora i ubuduće će se njihova uloga i odgovornost javljati kao neophodnost i nužnost.

Uloga struktura »iznad« mesnih zajednica i drugih baličnih samoupravnih organizacija i zajednica, to jest uloga organa od nivoa opštine do federacije, u zavisnosti od stepena materijalizacije i realizacije nove ustavne koncepcije daljeg razvoja i jačanja socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa — sve više će se svoditi na njihovu prirodnu funkciju: na posredovanje u utvrđivanju i obezbeđivanju jedinstvenih interesa i programa odbrambenih priprema kojima se ostvaruje to jedinstvo. Potreba za usmeravajućom ulogom odgovarajućih organa širih društveno-političkih zajednica u oblasti odbrane i bezbednosti zemlje je neophodna i veoma značajna.

Kada je reč o društvenom biću mesne zajednice, potrebno je istaći da je odbrana i zaštita po svojim društvenim obeležjima takav interes koji je posredno, ali i neposredno prisutan u svim oblastima života i rada u granicama mesne zajednice. Ne postoji društvena delatnost u mesnoj zajednici koja i sama ne bi istovremeno predstavljala objekt odbrane i zaštite niti su, pak, odbrana i zaštita izvan ostalih delatnosti i nezavisne od njih. U mesnoj zajednici se odbrana i zaštita ostvaruju kroz sve oblike delatnosti. Izvan toga ostaju problemi organizacije priprema, njihovo usklađivanje, usmeravanje i planiranje, koji se, po pravilu, moraju rešavati putem društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma, kao i putem neposrednog angažovanja svih subjekata mesne zajednice i odgovarajućeg povezivanja radnih ljudi i građana u mesnim zajednicama s osnovnim i i drugim organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama na području, kao i izvan područja mesne zajednice.

Odbrana i samozaštita u mesnih zajednicama, pored »autonomnog« obeležja, ima i obeležje nerazdvojnog dela jedinstvenog sistema opštenarodne odbrane. Pripreme za odbranu i zaštitu u mesnim zajednicama su izraz širih društvenih interesa i potreba, i to najdoslednije primenjenih u praktičnoj realizaciji koncepcije opštenarodne odbrane.

IV

Realizacija koncepcije opštenarodne odbrane podrazumeva pripremu i spremnost celokupnog stanovništva i materijalnih dobara za odbranu i otpor agresiji. U pitanju je, dakle, masovan otpor uz sve ljudske i materijalne efektive kojima naše društvo raspolaže. To nije ostvarljivo bez neposrednog i izvornog uključivanja baze i njenih subjekata u pripreme i organizaciju sistema opštenarodne odbrane. Atribut masovnosti opštenarodne odbrane i otpora pri tome je vezan pretežno za sistem odbrane u mesnim zajednicama.

Pripreme i organizacija mesnih zajednica za odbranu i zaštitu preduslov su masovnog suprotstavljanja agresiji. Upravo iz toga proizlaze konkretni zadaci mesnih zajednica u realizaciji koncepcije opštenarodne odbrane u miru i ratu.

U miru se u mesnim zajednicama organizuju i sprovode pripreme za opštenarodno suprotstavljanje agresiji; zaštitu i spasavanje stanovništva i materijalnih dobara od ratnih dejstava; obezbeđenje komunalnih i drugih neposrednih potreba građana i njihovih porodica u ratu; vrši se osposobljavanje stanovništva (u političkom, psihološkom, stručnom i svakom drugom pogledu); utvrđuju se oblici saradnje i koordinacije u pripremama za odbranu i zaštitu između odgovarajućih organa i organizacija na teritoriji mesne zajednice i izvan nje sa drugim mesnim zajednicama; utvrđuju se i izrađuju planovi odbrane i postupaka u ratu; usklađuju mere i postupci sa planovima širih društveno-političkih zajednica i sa posebnim planovima za vođenje oružane borbe.

U ratu mesne zajednice organizuju i sprovode opštenarodni otpor na svojoj teritoriji i preduzimaju sve druge mere zaštite i spasavanja stanovništva i materijalnih dobara, uključujući i organizaciju i sprovođenje mobilizacije ljudskih i materijalnih izvora i snaga za potrebe odbrane prema planovima pripremljenim u miru, kao i prema konkretnoj ratnoj situaciji na teritoriji mesne zajednice.

Nabrojani zadaci i poslovi su dovoljno opšti i, po pravilu, odnose se na svih 12.000 mesnih zajednica širom Jugoslavije.

Odbrambene pripreme u mesnim zajednicama i njihova organizacija za odbranu i samozaštitu moraju se shvatiti i u praksi primeniti na takav način da odražavaju stvarne i objektivno postojeće društvene, društveno-ekonomske, društveno-političke, materijalne, teritorijalne, demografske i sve ostale uslove koji svaku pojedinu mesnu zajednicu čine jedinstvenom i primarnom samoupravnom zajednicom. S obzirom na mnogobrojne razlike između mesnih zajednica koje proizlaze iz njihove socijalne strukture, veličine, gustine naseljenosti, geografske lokacije, nivoa i strukture ekonomske i opšte razvijenosti, tradicija, prirodne povezanosti sa susednim mesnim zajednicama itd., realizacija navedenih odbrambenih poslova u fazi priprema i u uslovima rata zavisi u najvećoj meri od toga kako organizovati i izvršiti odbrambene pripreme. U osnovi, postavlja se pitanje: kako teritorijalnu i prostornu komponentu mesne zajednice, u odnosu na subjekte koji žive i rade u njoj, funkcionalno povezati i organizovati za odbranu i zaštitu, odnosno kako da se ona i u sferi odbrane funkcionalno ispolji kao specifična samoupravna interesna zajednica?

Očigledno je da nisu u pitanju osnovna načela. Jer ona su utvrđena postojećim doktrinarnim i normativno-pravnim i drugim aktima (Smer-

nice za odbranu SFRJ od agresije, Doktrinarna načela civilne zaštite u SFRJ, Ustav SFRJ, ustavi republika i autonomnih pokrajina. zakoni o narodnoj odbrani itd.). Ono što zahteva posebnu pažnju, kada su u pitanju odbrambene pripreme i njihova organizacija u mesnoj zajednici, jesu mnogobrojne specifičnosti koje svaku pojedinu mesnu zajednicu čine posebnom, jedinstvenom i, po neposredno prisutnim primarnim interesima radnih ljudi i građana, zaokruženom celinom.

Na sadržaj odbrambenih priprema mesnih zajednica mogu uticati i realno utiču mnogobrojne specifičnosti koje proizlaze iz veličine njihove teritorije, konfiguracije zemljišta, nivoa i strukture ekonomske i opšte razvijenosti, iz odnosa društvenog i privatnog sektora privređivanja, broja i karaktera osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, gustine naseljenosti, rasporeda naselja i stepena njihove urbanizacije, socijalne strukture stanovništva i nivoa njegove prosvećenosti, komunalno-urbanističke izgrađenosti i stepena razvijenosti infrastrukture (saobraćaj, veze, robni promet itd.), stepena razvijenosti i stanja društvenih delatnosti (školstvo, zdravstvo itd.), tradicija, etničkih i etnografskih karakteristika itd.

Jedino takav pristup obezbeđuje realizaciju i punu afirmaciju principa po kojem svi ljudski i materijalni potencijali, uključujući i teritoriju naše zemlje sa svim njenim osobenostima, u slučaju agresije postaju aktivni faktori otpora i oružane borbe. Međutim, taj opšti princip, na kojem se u društvu s razlogom insistira i koji treba da predstavlja suštinu koncepcije opštenarodne odbrane, objektivno nije moguće pretvoriti u stvarnost po jednom klišeu i univerzalnom modelu koji bi se mehanički primenjivao na sve mesne zajednice i sve subjekte našeg društva. Iako je u pitanju jedinstven cilj, njegovo ostvarivanje uslovljeno je realnim osobenostima pojednih područja. Prenebregavanje tih osobenosti imalo bi za posledicu sužavanje baze masovnosti odbrambenih priprema.

Sprovođenje u život opštih ustavnih i zakonskih načela priprema i organizacije našeg društva za opštenarodno suprotstavljanje agresiji, načela koja istovremeno predstavljaju opštu programsku platformu odbrambenih priprema, za svoju najvažniju pretpostavku ima razvijen sistem i praksu samoinicijativa primarnih subjekata opštenarodne odbrane. Koncepcija opštenarodne odbrane, kao ideja i sistem, pretpostavlja postojanje mnoštva oblika oružanog i drugih vidova otpora. Njih je, međutim, gotovo nemoguće obezbediti ako u iniciranje i kreiranje celokupnog odbrambenog mehanizma nisu neposredno uključeni radni ljudi i građani i njihove osnovne samoupravne asocijacije radnog i teritorijalnog tipa. U tome i jeste osnova snage opštenarodne odbrane. Na drugoj strani, to obavezuje sve subjekte koji odgovaraju za programiranje odbrambenih priprema da, radeći na usmeravanju i usaglašavanju poslova iz oblasti odbrane, istovremeno stvaraju uslove i prostor za masovne samoinicijative iz baze, kako bi se mnogobrojne specifičnosti pojedinih područja naše zemlje i pojedinih oblasti našeg društvenog života maksimalno uskladile sa potrebama odbrane na opštem, jugoslovenskom planu.

V

Neiscrpne mogućnosti za pripreme mesnih zajednica za opštenarodnu odbranu, kako sa stanovišta sadržaja tako i sa stanovišta oblika, čine po-

slove odbrane u okviru njih složenim i delikatnim. Reč je o poslovima koji se odnose na celokupno društveno biće mesne zajednice i na sve njene dimenzije. Pri tome je potrebno stalno imati u vidu osobenosti koje, uz sve ono što je zajedničko svim mesnim zajednicama, svaku istovremeno određuju i kao zasebnu samoupravnu interesnu zajednicu. To, po prirodi stvari, nameće potrebu i obavezu iznalaženja originalnih rešenja, odnosno pokretanja takvih inicijativa koje će na najbolji mogući način odražavati stvarni položaj određene mesne zajednice i njene neposredne interese u pripremama za odbranu i vođenje opštenarodnog odbrambenog rata.

U odbrambenim pripremama u mesnim zajednicama u pograničnim područjima, na primer, nužno se mora polaziti od toga da se one teritorijalno nalaze, sa gledišta odbrane, na veoma osetljivom području, da su na prednjoj liniji i da su u položaju izvršavanja permanentnog zadatka zaštite granice, i to ne samo u periodu rata, već i u miru. U vezi s tim potrebno je još naglasiti da su mesne zajednice u pograničnim područjima najneposrednije upućene na svakodnevnu saradnju sa graničnim jedinicama JNA; da je verovatnoća da će voditi oružanu borbu i otpor u uslovima privremeno zaposednute teritorije relativno veća nego u slučaju mesnih zajednica u dubini teritorije; da se mnoge nalaze na orografski teško pristupačnim, nedovoljno razvijenim i slabo naseljenim pograničnim područjima; da se život mnogih odvija na relativno izolovanim područjima (kao što je slučaj sa mesnim zajednicama na udaljenim otocima na našoj pomorskoj granici itd.). Sve te osobenosti daje odbrambenim pripremama pograničnih područja posebno obeležje i zato treba da budu na adekvatan način izražene kako u okviru tih mesnih zajednica tako i u celokupnom sistemu opštenarodne odbrane. Pri tom uvažavanje izvesnih osobenosti i razlika je od izuzetnog i principijelnog značaja za efikasnost odbrambenih priprema mesnih zajednica.

Za sve ili za većinu mesnih zajednica u gradovima može se istaći nekoliko zajedničkih karakteristika: gusto su naseljene (dve i više hiljada stanovnika na km^2); deo aktivnog stanovništva radno je angažovan izvan njihove teritorije i obrnuto; prostorno (teritorijalno) se protežu na relativno malim površinama; na njihovim područjima najčešće su koncentrisane značajne privredne, komunalne, zdravstvene, kulturno-prosvetne, administrativne i druge organizacije, organi, ustanove i objekti (centri veze, saobraćajni čvorovi, skladišta, institucije za promet robom itd.), čiji značaj ne retko prelazi granice određene mesne zajednice; potpuno su urbanizovane i, najzad, mnogobrojnim nitima praktičnog života najneposrednije su međusobno povezane i po mnogo čemu međusobno uslovljene.

Takav položaj mesnih zajednica u gradovima ne umanjuje, već povećava obavezu radnih ljudi i građana u odbrambenim pripremama. S obzirom na to da je velika koncentracija stanovništva po mestu življenja na malom prostoru pogodna za raznovrsna oružana dejstva u svim fazama rata, kao i za neprijateljske akcije i diverzije protiv naše zemlje u miru, na tu okolnost se mora ozbiljno računati u pripremama i organizaciji sistema opštenarodne odbrane.

U svim situacijama u kojima se mesna zajednica takozvanog gradskog tipa može naći u slučaju agresije na našu zemlju (dejstva iz vazduha sa svim posledicama, u zoni dejstva oružanih snaga, u položaju pri-

vremeno zaposednutog područja itd.) moguće je takođe pretpostaviti da će ona istovremeno biti meta najintenzivnijeg propagandno-psihološkog delovanja agresora, i to neposredno, na licu mesta, preko ubačenih provokatora, sabotera, agenata i putem propagandno-psiholoških sredstava. Propagandno-psihološkim pritiscima biće izložena cela zemlja, ali će ti pritisci, po prirodi stvari, biti najintenzivniji tamo gde je stanovništvo najgušće naseljeno.

Jedan od izuzetno značajnih poslova jeste rad na usklađivanju odbrambenih priprema mesnih zajednica, kao osnovnih samoupravnih zajednica, sa pripremama svih drugih samoupravnih organizacija i zajednica; rad na koordinaciji priprema sa susednim mesnim zajednicama; i usaglašavanje sopstvenih priprema sa planovima odbrane opštine i širih društveno-političkih zajednica. Naročito je značajno rešavanje problema sinhronizacije i usaglašavanja priprema sa osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada koje su funkcionalno i prostorno locirane na teritoriji date mesne zajednice.

Za razliku od mesnih zajednica takozvanog gradskog tipa, seoske mesne zajednice pretežno su manje naseljene, sa manjom koncentracijom stanovništva, manje su urbanizovane, često se prostiru na većoj teritoriji i u većem broju imaju povoljnije prirodne uslove za vođenje opštenarodnog otpora (konfiguracija, razvijenost sopstvenih izvora za život za duže vreme, udaljenost mnogih od magistralnih pravaca, mnogobrojne zajedničke tradicije i međusobne veze stanovnika itd.).

Izvesne osobenosti odbrambenih priprema mesnih zajednica izvan gradova uslovljene su i mogućim postupcima agresora u pojedinim fazama ratnih dejstava, a naročito ako se radi o otporu kada je njihova teritorija privremeno zaposednuta. Tako, za razliku od mesnih zajednica gradskog tipa, u odnosu na mesne zajednice seoskih naselja, agresor će imati veoma male mogućnosti za destruktivno agenturno delovanje. U seoskim mesnim zajednicama radni ljudi i građani su međusobno čvršće povezani, bolje se međusobno poznaju i više su upućeni jedni na druge, što proizlazi iz tradicionalne solidarnosti u obradi zemlje, prikupljanju letine, razmeni dobara i izgradnji pojedinih komunalnih objekata; dalje, manji su ciljevi, kako po značaju tako i po veličini, za dejstva iz vazduha i, najzad, manji su izgledi i mogućnosti za fizičko lociranje oružanih snaga agresora na njihovom području, što stvara veće manevarske mogućnosti za otpor, posebno za oružanu borbu.

Iz iznetog upoređivanja sadržaja odbrambenih priprema mesnih zajednica gradskog tipa i mesnih zajednica izvan gradova bilo bi pogrešno izvlačiti zaključke u smislu da su u pitanju dve različite kategorije. Naprotiv, reč je o jedinstvenim zadacima i obavezama, o sadržaju koji se podjednako odnosi na sve mesne zajednice i o stvaralačkoj primeni i usklađivanju odbrambenih priprema sa realnim mogućnostima i potrebama svake pojedine mesne zajednice.

VI

Iako se društvena samozaštita ne može poistovetiti sa opštenarodnom odbranom, one imaju veoma mnogo zajedničkog, kako u smislu idejnih i društvenih osnova tako i sa stanovišta zadataka i krajnjih ciljeva.

Upravo zbog tih zajedničkih ciljeva i zadataka odbrambene pripreme u mesnoj zajednici bile bi nepotpune i nedorečene bez razvijenog sistema i prakse društvene samozaštite, organizovane na najširim osnovama našeg društvenog života i rada i kao jedna od funkcija samoupravnog društva.

Radi se o celokupnoj problematici izgradnje i razvijanja sistema zaštite i bezbednosti svakog radnog čoveka i građanina, njihovih ličnih prava i sloboda; zaštiti svih oblika njihovog udruživanja — osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, društveno-političkih i društvenih organizacija, organa uprave, oružanih snaga, objekata i materijalnih dobara itd. U osnovi, u pitanju je bezbednost i zaštita socijalističkog samoupravnog društva od svih spoljnih i unutrašnjih protivnika i svih društveno štetnih delatnosti u miru i ratu.

Društvena samozaštita, kao funkcija socijalističkog samoupravnog društva, upravo u okviru mesne zajednice, kao osnovne samoupravne zajednice, može doći do najneposrednijeg i najpotpunijeg izražaja kao sistem stalne, organizovane i izuzetno značajne društvene delatnosti.

Bezbednost i zaštita našeg socijalističkog samoupravnog društva, uz efikasno delovanje specijalizovanih službi — organa javne i državne bezbednosti i drugih institucija u sistemu društvene samozaštite (radnička kontrola, služba društvenog knjigovodstva, javna tužilaštva, sudovi itd.) — biće utoliko efikasnija ukoliko njeni nosioci budu neposredni samoupravljači. Pri tome izgradnja i razvijanje sistema društvene samozaštite i bezbednosti u mesnoj zajednici obuhvata veoma široku bazu i odnosi se na sve vrste delatnosti i na sve subjekte mesne zajednice.

Puna efikasnost zaštite svih ljudskih i materijalnih vrednosti društva objektivno je u najvećoj meri vezana za stepen razvijenosti osećanja odgovornosti svakog radnog čoveka i građanina za čuvanje državnih i poslovnih tajni, tajni opštenarodne odbrane, za zaštitu društvene imovine od svih oblika zloupotrebe i prisvajanja i slično. Bez razvijene društvene samozaštite u mesnoj zajednici ni sistem društvene samozaštite na širem planu ne bi bio dovoljno sveobuhvatan, a time ni efikasan u meri u kojoj zahtevaju interesi našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Potreba za jačanjem i stalnim razvijanjem sistema društvene samozaštite i bezbednosti u našem društvu, posebno u mesnoj zajednici, izazvana je ne samo postojećim suprotnostima i mogućim posledicama koje one mogu imati u odnosu na bezbednost Jugoslavije, već i objektivnim pozitivnim procesima koji pred naše društvo u prvi plan ističu povećane zahteve za zaštitu života i lične sigurnosti radnih ljudi i građana. Takvi pozitivni procesi su, na primer, intenzivan razvoj saobraćaja, sve veća pokretljivost stanovništva, ubrzana urbanizacija, veoma intenzivan privredni razvoj zemlje itd.

Kada je reč o društvenoj samozaštiti u mesnoj zajednici, problem se u osnovi sastoji u tome, prvo, kako celokupan postojeći samoupravni i društveno-politički mehanizam mesne zajednice usmeriti na aktivno delovanje u ovoj oblasti i, drugo, kako institucionalno dograditi društvenu samozaštitu u mesnoj zajednici da bi ona bila stalno dejstvujući faktor, sa konkretizovanim i koordiniranim akcijama.

S obzirom na to da je u pitanju ne samo opšti, već i najneposrednije izražen lični interes svakog radnog čoveka i građanina, u mesnoj zajednici ne postoje samoupravni organi i organizacije koje ne bi imale odgovarajuće mesto i ulogu i u izgradnji sistema društvene samozaštite, počev

od društveno-političkih i društvenih organizacija do kućnih saveta i porodica. Pri tom se mora naglasiti da je problem društvene samozaštite u mesnoj zajednici u velikoj meri vezan za neposredno svakodnevno lično ponašanje, delovanje i reagovanje radnih ljudi i građana u odnosu na društveno štetne pojave. Upravo u tome se i ogleda stvarna snaga i sposobnost naše socijalističke samoupravne zajednice da se samoorganizovanjem u primarnim ćelijama društva zaštiti i obezbedi od svih vrsta ugrožavanja sopstvenog društvenog bića. U tom sklopu stvaranje institucija društvene samozaštite u mesnoj zajednici (obrazovanje odgovarajućih komisija u okviru osnovnog organa upravljanja mesne zajednice i u sastavu drugih postojećih samoupravnih organa i organizacija, lociranje organa i stručnih službi javne i državne bezbednosti u strukturi mesne zajednice itd.) znači, zapravo, dogradnju sistema društvene samozaštite i bezbednosti i, u krajnjoj liniji, njihovu nužnu stručnu dopunu u interesu opšte efikasnosti.

VIII

Složenost odbrambenih priprema u mesnim zajednicama je evidentna. Upravo zbog toga organizacija i programiranje tih priprema jedan je od bitnih preduslova za uspeh svake konkretne akcije. Ovo utoliko više što u mesnim zajednicama ne postoje institucionalizovani i specijalizovani izvršni organi vlasti i organi uprave, već se one moraju tako samoorganizovati da svi njihovi subjekti po svom biću budu stalno dejstvujući faktori odbrane i samozaštite. Iz toga sledi logičan zaključak da se u mesnim zajednicama radni ljudi i građani moraju neposredno samoupravno da organizuju i konstituišu i u oblasti odbrane i samozaštite. To pred njih postavlja obavezu izrade takvih programa odbrambenih priprema koji bi, kao dokumenti stvoreni po osnovu samoupravnog sporazumevanja, obavezivali sve subjekte na teritoriji mesne zajednice na odgovarajuće postupke i delovanje.

Dokument koji ima snagu normativno-pravnog akta je statut mesne zajednice. Po svojoj osnovi i stvarnom značaju, statut mesne zajednice predstavlja akt samoinstitucionalizacije i samokonstituisanja mesne zajednice u svim oblastima društvenog života, a samim tim i u oblasti odbrane i samozaštite.

Statuti mesnih zajednica u odnosu na pripreme za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu predstavljaju izuzetno značajne dokumente. Na jednoj strani, oni izražavaju najdosledniju primenu i do kraja izvedenu ustavnu koncepciju priprema našeg socijalističkog samoupravnog društva za odbranu i samozaštitu. Na drugoj strani, reč je o takvim samoupravnim aktima koji, pored normativnog značaja, sadrže u sebi i elemente programske orijentacije i organizacije ovih priprema.

Planovi za odbranu su drugi značajan dokument koji se izrađuje i donosi u mesnoj zajednici. U pitanju su, zapravo, takvi akti kojima se na egzaktan način regulišu i konkretizuju sve predviđene mere i postupci subjekata mesne zajednice u odbrambenim pripremama i organizaciji odbrane i samozaštite. U konkretnim planovima za odbranu na odgovarajući način i u nužnoj meri moraju biti izraženi i usklađeni svi postupci

i mere sa planiranim dejstvima naših oružanih snaga (JNA i jedinica teritorijalne odbrane).

Savet mesne zajednice (ili skupština mesne zajednice, veće delegata mesne zajednice itd.) treba da bude osnovno rukovodeće telo i u sferi odbrane i samozaštite. Međutim, potrebno je da se obrazuju i posebni štabovi za rukovođenje oružanim akcijama, štabovi za civilnu zaštitu i centri za obaveštavanje i uzbunjivanje.

Za sve mesne zajednice obavezan element statuta i planova jeste regulisanje materijalnih priprema za odbranu i zaštitu. To se odnosi pre svega na obezbeđenje stanovništva sredstvima lične zaštite, organizaciju i obaveze koje iz toga proizlaze u odnosu na probleme kolektivne zaštite, izgradnju skloništa, obezbeđivanje materijalnih rezervi, organizaciju proizvodne delatnosti (zanatska proizvodnja, radionice i slično) u vanrednim i ratnim uslovima, obezbeđenje sredstava za finansiranje priprema za odbranu i zaštitu, utvrđivanje sistema snabdevanja stanovništva dobrima neophodnim za život i rad, obezbeđenje sredstava za vođenje oružane borbe i otpora u meri u kojoj se mesna zajednica angažuje u tom pogledu, obezbeđenje sredstava za sistem informisanja itd.

Svi ti elementi odbrambenih priprema mogu biti na različite načine ugrađeni u statute i planove za odbranu mesnih zajednica, što će zavisiti od konkretne procene stanja i potreba, realnih mogućnosti i strukture svake pojedine mesne zajednice.

VIII

Pripreme za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu u mesnim zajednicama, kao i izgradnja i razvijanje celokupnog sistema socijalističkih samoupravnih odnosa, uslovljene su pre svega stepenom svesti, odnosno spoznajom radnih ljudi i građana o opštenarodnoj odbrani i društvenoj samozaštiti kao prirodnim i stalno dejstvujućim funkcijama društva organizovanog na samoupravnim osnovama.

Reč je o procesu koji mora biti istovremeno i iniciran i usmeravan akcijom najsvesnijih socijalističkih organizovanih snaga našeg društva. Odsustvo ili zanemarivanje usmeravajuće uloge najsvesnijih socijalističkih snaga društva u sferi odbrane i društvene samozaštite, kao i u svim drugim vidovima izgradnje i razvijanja sistema socijalističkog samoupravljanja, prouzrokovalo bi ne samo usporavanje tih procesa, već i antisocijalističke i antisamoupravne deformacije.

Uloga društveno-političkih organizacija u izgradnji i razvijanju sistema opštenarodne odbrane i sistema društvene samozaštite predstavlja jedan od bitnih preduslova da se društvo u celini organizuje za odbranu i zaštitu, adekvatno potrebama i interesima naše socijalističke zajednice. Međutim, ta uloga društveno-političkih organizacija ne iscrpljuje se samo u idejnom i političkom usmeravanju tokova odbrambenih i bezbednosnih priprema, u čemu Savez komunista, kao avangarda radničke klase, ima posebnu odgovornost. Ona se sastoji i u tome da one, rukovodeći se opštim idejnim i političkim stavovima o pripremama našeg društva za odbranu i samozaštitu, neposredno učestvuju u organizovanju i mobilizaciji svih subjekata u mesnoj zajednici za realizovanje koncepcije i za izgradnju sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

U razmatranju mesta i uloge društveno-političkih organizacija u pripremama mesnih zajednica za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu nužno se mora poći od pretpostavke da se tu radi o njihovoj višestrukoj funkciji. Pored obaveze da svojom ukupnom društvenom akcijom idejno-politički obezbeđuju progresivne tokove sveukupnog razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa, a u tom kontekstu i realizaciju koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, one se i same moraju pripremati za delovanje u ratnim i drugim uslovima koji mogu ugroziti socijalistički integritet naše zemlje i da angažovanjem svojih članova budu osnovni nosioci svih mera i akcija na planu odbrambenih priprema u mesnim zajednicama.

Neposredno angažovanje društveno-političkih organizacija u pripremama opštenarodne odbrane i društvene samozaštite u mesnim zajednicama, ne samo komunista, nego i svih drugih svesnih socijalističkih snaga, mora biti konstanta koja će garantovati takvu odbrambenu spremnost, organizovanost i mobilnost subjekata odbrane i svih sredstava na području mesne zajednice koja u određenom vremenu odgovara maksimalnim mogućnostima i interesima naše socijalističke zajednice. Odgovornost komunista i svih drugih svesnih socijalističkih snaga u praktičnoj realizaciji koncepcije i u izgradnji sistema opštenarodne odbrane i društtvene samozaštite u mesnoj zajednici je nedeljiva. Naime, društvene dimenzije, obim i karakter odbrambenih priprema zavisiće od toga kako i u kojoj meri će se mesne organizacije Socijalističkog saveza, a u odgovarajućem kontekstu i paralelno sa njima i osnovne organizacije Saveza socijalističke omladine, organizacije za društvenu aktivnost žena, organizacije Saveza boraca, Saveza sindikata i, razume se, komunisti koji rade u tim organizacijama, neposredno angažovati u idejno-političkim i moralno-psihološkim pripremama radnih ljudi i građana i u konkretnoj izgradnji celokupnog odbrambenog sistema, shvaćenog kao izraz samoupravnog organizovanja radnih ljudi i građana u toj oblasti društvenog života. Od neposrednog angažovanja i akcije svesnih društvenih socijalističkih snaga zavisi koliko ćemo kao društvo uspeti da se samoorganizujemo za efikasnu odbranu i zaštitu na način koji je u skladu sa socijalističkim samoupravnim bićem našeg društva.

Miodrag Višnjić

Delegatski sistem i društveno-politička veća

U teorijskom elaboriranju i praktičnom uhodavanju delegatskog sistema najmanje se odmaklo u njegovom segmentu koji se odnosi na aktivnost društveno-političkih veća. Nerazumevanja i dileme koje su u vezi sa tim prisutne najčešće potiču iz relativne nedograđenosti koncepta društveno-političkih veća, koja je i razumljiva jer se radi o jednom bitno drugačijem veću u odnosu na sva veća koja su ranije postojala ili sada postoje u skupštinskom sistemu, a čije postojanje i delovanje ima značajne implikacije ne samo na skupštinski, već i na ukupan društveno-politički sistem. Osim toga, često se po inerciji pravi analogija i stavlja znak jednakosti između delegacija i delegata društveno-političkih organizacija i delegacija i delegata drugih samoupravnih organizacija i zajednica. Ne uvažavaju se dovoljno specifičnosti ostvarivanja delegatskog sistema u ovoj oblasti društvenog organizovanja i ne vodi se dovoljno računa o društveno-političkoj suštini, karakteru i funkcijama društveno-političkih veća.

I

Društveno-politička veća su izraz političkog organizovanja i delovanja radnih ljudi i građana kroz društveno-političke organizacije. Po članu 145. Ustava SFRJ, ona »učestvuju u odlučivanju o pitanjima ostvarivanja, razvoja i zaštite ustavom utvrđenog samoupravnog socijalističkog sistema«. Osnovni smisao postojanja ovih veća jeste da svojim delovanjem doprinesu celovitijem sagledavanju svih pitanja koja se rešavaju u delegatskim skupštinama, da u procesu sučeljavanja mnogobrojnih konkretnih i različitih interesa olakšavaju sagledavanje i utvrđivanje zajed-

ničkih i opštih društvenih interesa. Svojim delovanjem ova veća u proces odlučivanja unose revolucionarnu socijalističku orijentaciju i svest o povezanosti pojedinačnih i zajedničkih interesa, kako bi sve odluke koje se u skupštinama donose bile u skladu sa perspektivama razvoja našeg socijalističkog samoupravnog društva. Onemogućavajući tendencije jednostranosti, nametanje parcijalnih interesa i stihijno delovanje u radu skupština, ova veća obavljaju značajnu integrativnu funkciju u društvu. Očigledno je da će delovanjem ovih veća skupštinski sistem u celini biti stabilniji i efikasniji, a društveno-političke organizacije preuzimaju na sebe neposrednu i javnu odgovornost za rešenja u skupštinama i njihovu ukupnu idejno-političku orijentaciju. Istovremeno će postojanje društveno-političkih veća znatno više nego do sada usmeriti društveno-političke organizacije na razmatranje i zauzimanje stavova o pitanjima o kojima se u skupštinama odlučuje.

Polazeći od ovakvog koncepta, normalno je da u nadležnosti društveno-političkih veća budu krupna, sistemska pitanja i da ona samostalno ili zajedno sa drugim većima razmatraju pre svega probleme iz sledećih oblasti: ostvarivanje, razvoj i zaštita ustavom utvrđenog socijalističkog samoupravnog sistema; ravnopravnost naroda i narodnosti; međunarodni odnosi; narodna odbrana, državna bezbednost i društvena samozaštita; osnovni ciljevi i osnovne proporcije društveno-političkog razvoja, sadržani u programima dugoročnog razvoja i srednjoročnim društvenim planovima itd. Ukratko, sva pitanja koja su vezana za ostvarivanje, razvoj i zaštitu sistema socijalističkog samoupravljanja. A to znači da je u njihovom radu neophodno obezbediti odgovarajuću selektivnost, jer ova veća ne bi smela da se pretvore u neku savremenu verziju opštepolitičkih i opštenadležnih veća koja smo imali do donošenje novog Ustava, a kakvih tendencija u pojedinim sredinama već ima.

Ostvarivanje ustavnih funkcija društveno-političkih veća najdirektnije zavisi od toga kako društveno-političke organizacije ostvaruju svoju društvenu ulogu u skladu sa odredbama Ustava i stavovima Desetog kongresa SKJ. Ustav se nije bavio razradom delegatskog sistema i radom delegacija u društveno-političkim organizacijama, jer bi time ulazio u unutrašnju organizaciju i način rada društveno-političkih organizacija. To je pre svega stvar odnosa i veza koje se ostvaruju na relaciji: članstvo društveno-političkih organizacija — njihovi organi i tela koja vrše funkciju delegacija — delegati ovih delegacija u društveno-političkim većima. Stavove društveno-političkih organizacija utvrđuju i izražavaju njihovi najširi organi koji istovremeno vrše funkciju delegacije. Ovi stavovi treba da predstavljaju i osnovu za delovanje delegata u društveno-političkim većima i skupštinama u celini. Zbog toga je osnovno da politika društveno-političkih organizacija koju izražavaju njihovi organi (delegacije) bude utvrđivana uz najšire učešće članstva društveno-političkih organizacija.

Funkcija najšireg organa u društveno-političkoj organizaciji i funkcija delegacije koju vrši taj isti organ ne može se razdvajati na taj način da on jednom zaseda kao najširi organ odgovarajuće društveno-političke organizacije, a drugi put kao delegacija te društveno-političke organizacije. On je istovremeno i jedno i drugo. U okviru svoje redovne političke aktivnosti ovaj organ razmatra i pitanja o kojima će odlučivati društveno-politička veća. To je ujedno i osnova za delovanje njihovih delegata.

Očigledno je da delegacije društveno-političkih organizacija rade na sasvim drugačiji način od delegacija drugih samoupravnih organizacija i zajednica. One rade u skladu sa normama i pravilima ponašanja koja važe u pojedinim društveno-političkim organizacijama, što pretpostavlja i odgovarajuće izmene koje u njihovoj aktivnosti treba napraviti u vezi sa radom društveno-političkih veća i njihovom ulogom u delegatskom sistemu. Čini se da je bilo nepotrebno, na primer, birati u ovim delegacijama predsedavajuće delegacija i njihove zamenike jer oni imaju svoje redovne predsednike i njihove zamenike. Isto tako, ovde nemamo smernice i osnovne stavove u vidu u kom se pojavljuju kod drugih delegacija. Smernice i osnovni stavovi su ovde politika društveno-političkih organizacija i stavovi njihovih organa i tela.

Prema tome, u svom delovanju u skupštinama delegati društveno-političkih veća rukovode se politikom društveno-političkih organizacija i stavovima organa i tela (delegacija) tih organizacija do kojih oni dolaze u svojoj redovnoj aktivnosti. Pri tome pod redovnom aktivnošću treba podrazumevati ukupnu aktivnost društveno-političkih organizacija i sve njihove stavove koji mogu biti izraženi na različite načine: u programskim dokumentima, u rezolucijama, u zaključcima, u odlukama, u akcionim programima itd. To znači da nije potrebno uvek da se određeno pitanje razmotri neposredno pred sednicu društveno-političkog veća ako o tom pitanju već postoje utvrđeni stavovi neke od društveno-političkih organizacija.

Polazeći od toga, kao jedno od ključnih pitanja pojavljuje se programsko usklađivanje aktivnosti društveno-političkih organizacija i skupština društveno-političkih zajednica. Najšire posmatrano, osnova za programe rada društveno-političkih veća jesu programi rada društveno-političkih organizacija, ali sva pitanja kojima se bave društveno-političke organizacije nisu takvog karaktera da bi o njima morala i mogla da odlučuju društveno-politička veća. Aktivnost društveno-političkih organizacija je znatno šira, raznovrsnija i sveobuhvatnija. One snose odgovornost za razvoj delegatskih odnosa u svim oblastima društveno-političkog sistema od osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica, preko samoupravnih interesnih zajednica, do skupština društveno-političkih zajednica u celini. Aktivnost njihovih organa kao delegacija je samo deo njihove znatno šire aktivnosti. Međutim, društveno-političke organizacije treba da imaju stavove o svim najvažnijim pitanjima o kojima se u skupštini odlučuje. Pri tome ne treba isključiti ni mogućnost da će nekad, pored redovne aktivnosti društveno-političkih organizacija, biti potrebno da se o nekim značajnim pitanjima o kojima se u skupštini odlučuje — i u ovim delegacijama, pa i šire, u članstvu društveno-političkih organizacija, obavi i posebna konsultacija.

Sasvim je razumljivo da politika i stavovi društveno-političkih organizacija, bar u načelu, ne mogu da imaju onaj stepen konkretnosti koji najčešće mogu imati osnovni stavovi delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica. To je zbog toga što stavovi društveno-političkih organizacija uvek imaju u vidu celinu društvenih interesa, za razliku od osnovnih stavova drugih delegacija koji mogu (iako ne bi trebalo) da budu i sasvim parcijalan izraz određene sredine. Ovo nikako ne znači da se instrukcije delegatima društveno-političkih veća ne mogu sasvim konkretno utvrditi kada se za to ukaže potreba.

II

U traženju odgovora na neke od postojećih dilema oko rada delegacija i delegata društveno-političkih organizacija neophodno je poći od bitnih razlika u načinu izbora delegata u društveno-politička veća u odnosu na izbor delegata u druga veća, od specifičnosti njihovih delegacija i posebnih zadataka koje društveno-političko veće ima u skupštinskom sistemu. Upravo ovi elementi i opredeljuju poseban način ostvarivanja delegatskog sistema u ovom podsistemu.

Osnovu za izbor delegata društveno-političkih veća predstavljaju delegacije društveno-političkih organizacija (Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Saveza sindikata, Saveza boraca i Saveza socijalističke omladine). Funkciju delegacije u društveno-političkim organizacijama, po članu 133. Ustava, vrše njihova redovno izabrana tela određena statutom, odnosno drugim odlukama ovih organizacija. Društveno-političke organizacije dogovorno, u okviru Socijalističkog saveza, sastavljaju predlog jedinstvene liste kandidata za delegate, koji se zatim utvrđuju kao kandidati na kandidacionoj konferenciji Socijalističkog saveza. O izboru ovih delegata u društveno-politička veća opštinskih skupština izjašnjavaju se radni ljudi i građani neposredno, opštim i tajnim glasanjem. Delegate u društveno-politička veća republičkih i pokrajinskih skupština, posle kandidovanja na kandidacionoj konferenciji Socijalističkog saveza odgovarajućeg nivoa, biraju delegati društveno-političkih veća opštinskih skupština. Kao što je poznato, delegate u ostala veća opštinskih skupština ne biraju radni ljudi i građani neposredno, već članovi delegacija iz udruženog rada ili mesnih zajednica. Način izbora delegata za ostala veća pokrajinskih i republičkih skupština uglavnom je isti kao i za delegate društveno-političkih veća ovih skupština. Biraju ih odgovarajuća veća opštinskih skupština ili opštinske skupštine u celini.

Delegacije društveno-političkih organizacija ne biraju se, znači, u toku sprovođenja izbora kao što se biraju delegacije drugih samoupravnih organizacija i zajednica. One postoje kao redovna tela društveno-političkih organizacija i konstituišu se na taj način što svaka društveno-politička organizacija odlukom svoga nadležnog organa utvrđuje koje njeno redovno izabrano telo vrši funkciju delegacije. Druga razlika je u neposrednom, kako Ustav kaže, izjašnjavanju radnih ljudi i građana o kandidatima za delegate ovih veća. Ovo neposredno izjašnjavanje predstavlja svojevrsnu verifikaciju kandidata utvrđenih od strane članova društveno-političkih organizacija, a u krajnjoj liniji izražava vezanost organa društveno-političkih organizacija (delegacija) za svoje najšire članstvo, čiji interesi i stavovi treba da budu ugrađeni u sve odluke i stavove društveno-političkih veća. Na ovaj način se o svim kandidatima izjašnjavaju članovi svih društveno-političkih organizacija, praktično i šire od toga, svi radni ljudi i građani, što se sa manjim ili većim odstupanjima može smatrati kao članstvo Socijalističkog saveza. Time se istovremeno potvrđuje doslednost koncepta društveno-političkog veća po kome su delegati u društveno-političkom veću zajednički delegati svih društveno-političkih organizacija, a ne samo one društveno-političke organizacije iz koje neposredno potiču.

U aktu neposrednog izjašnjavanja radnih ljudi i građana o delegatima za društveno-politička veća opštinskih skupština sadržana je, među-

tim, i jedna nedoslednost izbornog sistema. Ona je izražena u činjenici da se radni ljudi i građani neposredno izjašnjavaju o kandidatima u čijem evidentiranju, predlaganju i kandidovanju nisu neposredno učestvovali. Zbog toga bi ubuduće bilo potrebno obezbediti neposredniji uticaj članstva društveno-političkih organizacija na ceo postupak kandidovanja delegata za društveno-politička veća i na taj način izvući ovaj posao iz »samostalne nadležnosti« foruma društveno-političkih organizacija bez obzira na to koliko su oni široki i demokratski. Tim pre što članstvo društveno-političkih organizacija ima odlučujući uticaj i na ceo postupak kandidovanja delegata za sva druga veća skupština.

Polazeći od specifičnosti ovog veća i njegovog delegatskog mehanizma, moglo bi se razmišljati nije li celishodnije da se radni ljudi i građani ne izjašnjavaju o pojedincima sa utvrđene liste kandidata, već za listu u celini, odnosno da neposredno izjašnjavanje bude političko prihvatanje ili neprihvatanje zajedničke liste kandidata svih društveno-političkih organizacija. Čini se da bi to bilo više u konceptu društveno-političkog veća. Osim ovih načelnih razloga, izjašnjavanje za listu kandidata u celini može na određen način da pojednostavi izborni postupak. Prema izbornom zakonu, ako neko od kandidata ne dobije potrebnu većinu izbornog tela, ceo postupak glasanja se ponavlja za tog kandidata, a ako potrebnu većinu ne dobije ni na ponovljenom glasanju, onda se obnavlja i ceo izborni postupak. Glasanjem za listu u celini do ponovljenog glasanja bi dolazilo samo ako cela lista ne dobije podršku, a ne pojedinci na njoj.

Slabosti ovog predloga su što se ne omogućuje izbor između više kandidata i opredeljenje za pojedine kandidate. Na to se može odgovoriti da u najvišim organima društveno-političkih organizacija (koji vrše funkciju delegacije i iz kojih se biraju delegati), bar u principu, ne bi trebalo da bude članova koji istovremeno ne mogu da budu i delegati u društveno-političkom veću i da, konačno, nije od presudnog značaja ko će iz ovih delegacija biti biran za delegata. Jer delegat nije dojučerašnji odbornik ili poslanik, već izraz političkog organizovanja radnih ljudi i građana u društveno-političke organizacije, a time i odgovarajućeg društveno-političkog mehanizma u vidu organa i tela ovih organizacija, čiji je delegat član, čije stavove neposredno zastupa i kojima neposredno odgovara za svoju aktivnost.

Ovaj problem se pojavljuje i kod dopunskih izbora. Za proteklih godinu dana iz raznih razloga (smrt, bolest, premeštaj, gubitak statusa delegata) jednom broju delegata je prestao mandat u društveno-političkom veću. Dopunski izbori za jednog delegata pretpostavljaju isti postupak kao i za redovne izbore. Imajući u vidu složenost postupka, dinamiku mogućih promena i specifičnosti društveno-političkih veća, možda bi se moglo razmišljati o tome da društveno-političke organizacije mogu dogovorom svojih delegacija (znači, najvažnijih i najširih organa) uz obavezno prethodno konsultovanje članstva da »kooptiraju«, ali samo određen broj delegata u ovo veće umesto onih kojima je prestao mandat. Naravno, broj delegata koji se mogu »kooptirati« bio bi strogo ograničen. Svrha ove izmene je da se olakša dopuna društveno-političkih veća, odnosno da se dopunski izbori za određen broj delegata mogu sprovesti po nešto jednostavnijoj proceduri.

U vezi sa radom društveno-političkih veća trebalo bi što pre rešiti i problem koji se javlja zbog različitog trajanja mandata veća i mandata organa društveno-političkih organizacija koji vrše funkciju delegacije. U nekim društveno-političkim organizacijama mandat njihovih organa koji ujedno vrše funkciju delegacije traje dve godine, pa se zbog prirodnog procesa rotacije i izmenljivosti može desiti da delegati u društveno-političkom veću više nisu članovi delegacije iz koje su birani u veće. To pitanje je i principijelne i praktične prirode. Mogu li ti delegati zadržati status delegata i mogu li faktički ostvarivati delegatski odnos bez opasnosti da se izgubi u neposrednosti ili da ne dolazi do odgovarajućeg političkog paralelizma?

III

Funkciju delegacije u društveno-političkim organizacijama vrše njihova redovno izabrana tela određena statutima, odnosno drugim odlukama ovih organizacija. Po pravilu, u svim organizacijama je utvrđeno da funkciju delegacije vrše njihova najšira izabrana tela — konferencije, i to proširene svojim radnim telima i drugim organima, a u Savezu komunista često i radničkim aktivima. Očigledno je da su ove delegacije, uz sve druge razlike, i znatno brojnije nego delegacije drugih samoupravnih organizacija i zajednica, što takođe ima odgovarajuće implikacije na njihovu aktivnost. Veoma često su ove delegacije toliko brojne, pa je gotovo nemoguće da svoju funkciju obavljaju kao jedinstveno i koherentno radno telo.

Konstituisanje ovako velikih delegacija je često bilo rezultat nastojanja da one budu što šire i demokratskije, pri čemu se ponekad gubio svaki kriterijum racionalnosti. U mnogim sredinama je, međutim, to bilo motivisano sasvim pragmatičnim razlozima. U jednom slučaju to je bio jedini kanal za kandidovanje i izbor nekih ljudi u društveno-politička veća, a u drugom mogućnost da se u društveno-političkim većima obezbedi povoljna struktura delegata. U vezi sa tim može se postaviti i pitanje kakva je struktura pojedinih najvažnijih i najširih organa društveno-političkih organizacija kada se iz njih ne može obezbediti odgovarajuća zastupljenost radnika, žena, omladinaca i boraca za sastav društveno-političkih veća. Imajući u vidu da struktura i kvalitet delegata u društveno-političkom veću zavisi od sastava organa društveno-političkih organizacija, očigledno je da ubuduće pri izboru ovih organa o tome više nego do sada treba voditi računa.

Ovo širenje delegacija društveno-političkih organizacija je u nekim slučajevima ličilo na pravo »rastezanje«. U pojedinim sredinama funkcija delegacije je razdvajana od izborne osnove iz koje se mogu birati delegati, pa su se u izbornu osnovu računali svi izabrani organi odgovarajućih društveno-političkih organizacija od mesnih zajednica do republika. Razlozi su, kao i u prethodnom slučaju, pre svega praktične prirode, odnosno stvaranje šire osnove kako bi se u društveno-političkim većima obezbedio što bolji kadrovski sastav delegata. Ovo razdvajanje izborne osnove i delegacije u kontradikciji je sa nekim temeljnim principima delegatskog sistema i u celini sa gledišta Ustava vrlo je diskutabilno.

Ostavljajući u ovom trenutku po strani probleme koji se javljaju u međusobnom komuniciranju i ostvarivanju delegatskog odnosa između ovako širokih delegacija i delegata, pogotovu onih koji nisu članovi organa, već samo njihovih radnih tela, čini se da bi, polazeći od suštine delegatskog sistema i koncepta društveno-političkog veća, najcelishodnije i najracionalnije bilo da funkciju delegacije vrše samo njihova najšira tela — konferencije. Ova tela i u redovnoj aktivnosti snose najveću političku odgovornost za rad društveno-političkih organizacija, pa nema nikakvih razloga da to ne bude i kada se radi o društveno-političkim većima. Radna tela treba da imaju istu ulogu koju imaju i u redovnoj aktivnosti društveno-političkih organizacija i radu njihovih organa. Na ovaj način bi bila prevaziđena i nelogičnost da se kroz status člana delegacije daje isti tretman članu najvišeg organa jedne društveno-političke organizacije i članu jednog od mnogobrojnih radnih tela organa te društveno-političke organizacije.

U izboru delegata društveno-političkih veća ispoljena je još jedna nedoslednost. U mnogim sredinama u društveno-politička veća nije izabran ni jedan »prvi čovek« društveno-političkih organizacija (predsednik Socijalističkog saveza, sekretar komiteta, predsednik Veća sindikata, Saveza boraca ili Saveza socijalističke omladine). Ponegde je to bio čak izričit politički stav prilikom izbora. Ovakvi stavovi motivisani su opasnošću koja postoji od eventualne koncentracije najodgovornijih političkih ljudi, a time i vlasti u društveno-političkim većima. Pitanje je, međutim, principijelne prirode i treba ga posmatrati kroz idejni koncept društveno-političkih veća. Suština postojanja ovih veća je direktno ugrađivanje društveno-političkih organizacija u samoupravni skupštinski sistem. Za skupštinski sistem to je značajan stabilizator, a za društveno-političke organizacije velika i neposredna odgovornost za njegovo funkcionisanje. Funkciju delegacije u društveno-političkim organizacijama vrše najšira tela, odnosno najviši politički organi ovih organizacija. Nikakve logike nema da ljudi koji nose najveću političku odgovornost za rad tih organa i uopšte aktivnost društveno-političkih organizacija ne mogu tu odgovornost da nose i kada su u pitanju društveno-politička veća. U praksi već dolazi i do malo apsurdnih situacija. Kao delegat stavove društveno-političkih organizacija može da zastupa i član nekog radnog tela određenog organa društveno-političke organizacije, a politički najodgovornija ličnost te društveno-političke organizacije kao »gost« prisustvuje sednici skupštine ili društveno-političkog veća.

Ovo nikako ne treba shvatiti kao plediranje da svi »čelni« ljudi društveno-političkih organizacija moraju obavezno da budu i u društveno-političkom veću, već kao ukazivanje da se oni principijelno ne mogu isključivati iz biranja u ova veća, da je čak i normalno, imajući u vidu funkciju koju obavljaju i karakter društveno-političkog veća, da budu njegovi članovi. Ovo veće može i bez toga, ako se pogrešno shvati njegova ustavna suština, da postane dominantno veće i »kapa« celog skupštinskog sistema, ali to neće zavisiti od toga jesu li ili nisu u njemu najodgovorniji ljudi iz društveno-političkih organizacija. To će najviše zavisiti od toga čime se i na koji način ovo veće bavi. Jer problem se može posmatrati i sa druge strane, odnosno odsustvo ovih ljudi iz skupština može da se tumači i kao izmeštanje mesta koordinacije, pa i odlučivanja van skupštinskog sistema.

Nasuprot prethodno pomenutoj tendenciji »širenja«, u pojedinim sredinama postoji tendencija »sužavanja« delegacija. Ona se izražava kroz stav da funkciju delegacije mogu da obavljaju i izvršna tela društveno-političkih organizacija. Pri tome se misli da ova tela tu funkciju obavljaju između sednica konferencija. Ustav, naravno, ovo pitanje prepušta samim društveno-političkim organizacijama. Ima dosta principijelnih razloga zbog čega ne bi bilo dobro da izvršna tela zamene najšire organe društveno-političkih organizacija u funkciji delegacije. Izvršna tela, doduše, mogu, u skladu sa svojim statutarnim ovlašćenjima koja imaju i unutrašnjim odnosima u okviru pojedinih društveno-političkih organizacija, da zauzimaju stavove o određenim problemima koji mogu da posluže kao osnova za delovanje delegata u društveno-političkim većima. Ali ovi stavovi, kao i celokupna aktivnost izvršnih tela, moraju biti potvrđeni od strane najširih organa društveno-političkih organizacija, koji, u stvari, vrše funkciju delegacije. Moguća izvitoperivanja ovih odnosa posledica su faktičkog stanja i prilika u okviru određene društveno-političke organizacije, pa o tome treba voditi računa.

Praktični problemi koji se javljaju u svakodnevnoj aktivnosti na planu koordiniranja i usaglašavanja stavova pet brojčano velikih delegacija i činjenica da su delegati u društveno-političkim većima zajednički delegati svih društveno-političkih organizacija — doveli su do mišljenja koja rešenja traže u stvaranju zajedničke delegacije društveno-političkih organizacija ili formiranju odgovarajuće konferencije delegacija društveno-političkih organizacija. U nekim sredinama je to već i praktično realizovano, pa zaslužuje da se podrobnije razmotri šta to u suštini znači.

U sredinama u kojima se daje prednost jedinstvenoj delegaciji društveno-političkih organizacija smatra se da funkciju jedinstvene delegacije treba da vrši konferencija Socijalističkog saveza jer se u njoj već nalaze delegati svih društveno-političkih organizacija. Ovakvo rešenje je na prvi pogled vrlo prihvatljivo, a tehnički je, sigurno, jednostavnije, ali čini se da Ustav ne daje dovoljno elemenata za ovakvu »racionalizaciju«. Pre svega, Ustav govori o delegacijama pojedinih društveno-političkih organizacija, a ne i o njihovoj jedinstvenoj delegaciji. Prema tome, Ustav institucionalizuje sudelovanje društveno-političkih organizacija u skupštinskom sistemu, nastojeći da osnaži i učini neposrednom njihovu odgovornost za delovanje skupština. U tome svaka društveno-politička organizacija, u skladu sa svojom društvenom ulogom, ima svoje specifične zadatke i samostalno deluje, ali se i sve zajedno pojavljuju i združeno deluju u Socijalističkom savezu kao frontu organizovanih socijalističkih snaga. Nije nimalo sporna potreba zajedničkog delovanja kroz Socijalistički savez kao front, kao što ne treba da bude sporna ni individualnost svake društveno-političke organizacije i njene delegacije. Zajednička delegacija društveno-političkih organizacija ne može da zameni njihove posebne delegacije, kao što ni jedna jedinstvena društveno-politička organizacija ne bi mogla da zameni sve posebne društveno-političke organizacije.

Potreba za usaglašavanjem, političkim dogovaranjem i zajedničkim delovanjem društveno-političkih organizacija ostvaruje se u Socijalističkom savezu kao frontu svih organizovanih socijalističkih snaga. Ali frontni karakter Socijalističkog saveza nikako ne treba svesti na konferenciju Socijalističkog saveza, iako konferencija predstavlja jedan organizacioni izraz ovog fronta. Imajući u vidu da će se u konferenciji Socijalističkog

saveza usaglašavati politički stavovi o pojedinim pitanjima, to će se ona objektivno u takvim slučajevima (u izvesnom smislu) javljati kao neka vrsta jedinstvene delegacije. Iz toga se, međutim, nikako ne može izvući zaključak da delegacije drugih društveno-političkih organizacija ne treba i ne mogu da postoje i deluju samostalno. Jer niti je potrebno niti je praktično ostvarljivo da sve društveno-političke organizacije razmatraju sva pitanja o kojima će se odlučivati u društveno-političkom veću. Najčešće će biti dovoljno da samo jedna od njih ima stavove, koji će onda, pod pretpostavkom da nisu sporni, biti osnova za delovanje delegata svih društveno-političkih organizacija. Prema tome, stavovi zauzeti u pojedinim društveno-političkim organizacijama često se neće ni razmatrati u Socijalističkom savezu, iako će služiti kao instrukcija za delovanje svih delegata u društveno-političkom veću. U delegacijama svih društveno-političkih organizacija će se razmatrati samo najznačajnija pitanja, a u Socijalističkom savezu će se vršiti usaglašavanje ukoliko među društveno-političkim organizacijama postoji nesaglasnost u stavovima.

Funkcija Socijalističkog saveza kao fronta izražava se u ovom slučaju u usklađivanju različitih pogleda i stavova, kao i u zajedničkom kreiranju politike kada ona ne postoji. A to znači da se, ukoliko među društveno-političkim organizacijama postoje razlike o određenim pitanjima, one politički usaglašavaju u Socijalističkom savezu, a ne u društveno-političkom veću, jer bi to devalviralo kohezionu funkciju ovog veća i vodilo u politički paralelizam i partnerstvo.

Na sličan način treba ocenjivati i predloge da se formiraju konferencije delegacija društveno-političkih organizacija. Prvo pitanje je kako ove konferencije treba da se konstituišu. Ako bi te konferencije bile zbir svih delegacija društveno-političkih organizacija, onda zbog veličine takvo telo faktički ne bi moglo da radi. Ako bi konferencija bila sastavljena na delegatskom principu od delegata delegacija svih društveno-političkih organizacija, onda ona ne bi mogla da zauzima stavove. Osim toga, slično telo već postoji kao konferencija Socijalističkog saveza. Drugo i suštinsko je pitanje šta je funkcija ovakvih konferencija. Na njima se ne mogu zauzimati stavovi jer se oni zauzimaju u delegacijama, a usaglašavaju u Socijalističkom savezu. Koordiniranje, dogovaranje i sinhronizovanje aktivnosti može takođe da se ostvaruje u Socijalističkom savezu. Predsedništva ili neka slična koordinaciona tela nisu neophodna jer između ovih delegacija treba da se koordinira na način kako se redovno koordinira i ostvaruje saradnja između društveno-političkih organizacija, to jest njihovih organa i tela, u čemu Socijalistički savez ima posebno mesto i ulogu. Stoga se u ovom trenutku ne vidi potreba, a time ni svrha formiranja konferencija ovih delegacija. Čini se, naime, da su ovi zahtevi rezultat inercije i poistovećivanja delegacija društveno-političkih organizacija i delegacija udruženog rada i mesnih zajednica, gde su konferencije i drugi oblici stalnog i *ad hoc* povezivanja delegacija neophodna pretpostavka za njihovo uspešno delovanje.

U vezi sa tim treba ukazati i na veoma karakterističnu tendenciju da se delegati društveno-političkih organizacija u određenim sredinama vezuju za delegaciju mesne zajednice, delegaciju OOUR ili svoje opštine. Ovo je, svakako, posledica, s jedne strane, još nedovoljno raščišćenih pojmova kako sistem treba da funkcioniše, a, s druge strane, želje delegata društveno-političkih veća da na bilo koji način budu organizovano uklju-

čeni u funkcionisanje delegatskog sistema. Najšire posmatrano, dobro je da delegati budu aktivni i u OOUR i u MZ i svojim opštinama i da na taj način što neposrednije osećaju puls onoga što se dešava, misli i predlaže u samoupravnoj osnovi društva. Ali, odmah treba dodati da bi bilo suprotno konceptu društveno-političkog veća ako bi delegat DPV opštine primao instrukcije od delegacije svoje MZ ili OOUR, ili delegat DPV skupštine republike primao instrukcije od svoje opštine.

IV

Uvođenjem društveno-političkih veća u skupštine društveno-političkih zajednica društveno-političke organizacije su se našle u kvalitativno drugačijem položaju. Iz ranije pozicije u kojoj su delovale na skupštinski sistem, sada su neposredno ugrađene u skupštinski sistem. One, znači, nisu više neko ko se »spolja« stara za sadržaj i idejno-političku usmerenost odluka koje se u skupštinama donose niti mogu biti samo kritičari rada skupština i njihovih odluka, što, uostalom, nisu ni do sada bile. Ipak, postojanjem društveno-političkih veća bitno se menja način na koji društveno-političke organizacije sada mogu ugrađivati svoje stavove u odluke koje se u skupštinama donose.

Naravno, rad delegacija i delegata društveno-političkih organizacija ne može se posmatrati van ukupnog položaja, mesta i uloge društveno-političkih organizacija u sistemu, kao što se ni društveno-političko veće ne može posmatrati nezavisno od drugih veća i celog skupštinskog sistema. Društveno-političke organizacije nisu odgovorne samo za rad »svojih« delegacija i veća, već i za rad svih drugih delegacija i funkcionisanje delegatskog sistema u celini. Teško je, međutim, praviti distinkciju kada društveno-političke organizacije deluju preko svoga veća, a kada u celini sistema, jer je sve to deo njihove jedinstvene funkcije i uloge koju imaju u društveno-političkom sistemu.

To sve ukazuje da su neophodne odgovarajuće promene u radu društveno-političkih organizacija koje bi značile njihovo akciono osposobljavanje za uspešnije ostvarivanje zadataka koje imaju u vezi sa radom društveno-političkih veća i funkcionisanjem delegatskog sistema u celini. Neophodno je, stoga, da svaka društveno-politička organizacija posebno i sve zajedno u okviru Socijalističkog saveza, kao jedinstvenog socijalističkog fronta, učine više napora u sagledavanju i prilagođavanju načina svoga delovanja i uslovima novog načina odlučivanja u društvu. Na tome se, bar sada, nedovoljno radi — otud i dosta inercije u radu društveno-političkih organizacija, a posebno njihovih organa koji istovremeno vrše i funkciju delegacije.

Od uvođenja delegatskog sistema prošlo je malo vremena da bi se o njegovom funkcionisanju u celini ili funkcionisanju pojedinih njegovih segmenata mogle davati potpunije i dalekosežnije ocene. Iako veoma dragocena, prva iskustva su veoma skromna za izvlačenje širih zaključaka. Prvi praktični koraci pokazuju da ima dosta nerazumevanja, lutanja, pa i otpora ostvarivanju delegatskog sistema. To obavezuje na sistematsko praćenje njegovog razvoja, analiziranje i uopštavanje pozitivnih iskustava, kao i njihovo brže prenošenje iz jedne sredine u drugu. U tome i

nauka, teorija, ali i društveno-političke organizacije imaju značajne obaveze i odgovornosti.

Delegatski sistem je u ovom kratkom periodu samo pokazao svoje velike mogućnosti, ali on tek treba da se dokaže u efikasnijem rešavanju najvitalnijih problema društva i izgradnji celovitog sistema socijalističkih samoupravnih odnosa. U tom smislu i sva konkretna rešenja tek treba da dobiju potvrdu prakse, a to važi i za društveno-politička veća i njihove delegacije.

Zdravko Leković

Samoupravljanje i javno informisanje

Sloboda širenja javnih informacija deo je političkih sloboda zavisan od karaktera i razvijenosti demokratije u društvu. To je sloboda i za stvaraoca i za primaoca informacija, pravo da se bira, obrađuje i tumači sadržaj informacije i pravo građana da budu informisani o svemu značajnom za njihov rad i život i za zadovoljenje njihovih političkih i kulturnih potreba.

Kad govorimo o demokratiji, moramo imati u vidu da je reč o jednoj protivrečnoj pojavi. Reč je o dijalektičkom procesu razvitka demokratije u neprekidnom toku klasne borbe, u kome svesni faktor, pa time i sredstva masovnih komuniciranja imaju manju ili veću ulogu. Tu imamo u vidu nekoliko tipičnih oblika demokratije: buržoasku ili političku demokratiju, zatim socijalističku i kao novi oblik demokratije socijalističku samoupravnu demokratiju. Sadržina svih ovih oblika demokratije ne može se objasniti nezavisno od uloge pojedinca i javnog mnenja u datom društvu. To znači da bez razumevanja mesta štampe i drugih sredstava masovnog komuniciranja u njima nije moguće shvatiti proces povezivanja ljudi i formiranje javnog mnenja, jer javno informisanje i javno mnenje nalaze se u međuzavisnosti i kao elementi istih struktura i kao činioci u uzajamnom delovanju.

U političkoj strukturi društva, uporedo sa državnom vlašću, političkim strankama, organizacijama, pravnim institucijama, javljaju se kao konstitutivni elementi javno mnenje i sistem javnog informisanja, odnosno sistem sredstava masovnog komuniciranja.

Karakter klasne vladavine i klasnih društvenih odnosa određuje i karakter i razvijenost demokratije, uključujući i granice slobode širenja javnih informacija.

Buržoaska demokratija, kao jedan od oblika političke vladavine buržoazije, široko je razvila političke slobode građana i u tom sklopu i slobodu štampe. Van toga sistem razvijene buržoaske demokratije počiva na ulozi javnog mnenja i borbi političkih partija za formiranje javnog mnenja, odnosno pridobijanje što većeg broja aktivnih i pasivnih članova ili bar glasača na parlamentarnim izborima. U tom smislu dopuštena je i sloboda javnog informisanja kao oblika političkog delovanja na oblikovanje i pridobijanje javnog mnenja.

Podeljenost buržoazije na industrijsku, trgovačku i finansijsku, na veleposednike i seosku buržoaziju, podeljenost ovih slojeva na uže interesne grupe u konkurentskoj borbi, postojanje različitih slojeva sitne buržoazije sa vrlo različitim interesima, a posebno međusobno klasno raslojenog seljaštva, kao i drugih prelaznih srednjih slojeva i međuklasa, predstavlja faktor postojanja i funkcionisanja kapitalističkog načina proizvodnje. Zbog toga ispoljavanje njihovih socijalnih interesa jeste uslov postojanja buržoaske demokratije, pa se u tom smislu određuju i granice slobode širenja javnih informacija. Iz takve raslojenosti buržoaskih, sitnoburžoaskih i srednjih slojeva i klasa proističe i nužnost političkog pluralizma, višepartijskog sistema i njihovog prava da putem sredstava masovnog komuniciranja šire javne informacije onih sadržaja i političkih pogleda koji odgovaraju političkim programima buržoaskih i sitnoburžoaskih partija.

Sloboda širenja javnih informacija za radničku klasu u sistemu razvijene buržoaske demokratije je onolika kolika je sigurnost opstanka datog sistema. Ukoliko radnička štampa i druga sredstva masovnog komuniciranja nemaju bitan uticaj na javno mnenje, bilo zbog nerazvijenosti tih sredstava, bilo zbog neefikasnosti političkog delovanja, bilo zbog drugih objektivnih i subjektivnih činilaca, utoliko je sloboda širenja informacija veća.

Buržoaska demokratija je formalna demokratija i predstavlja vlast manjine. Ona je isključivo politička demokratija, jer u uslovima privatnog vlasništva nema mogućnosti za suštinski razvoj ekonomske demokratije, uprkos pojavi participacije radnika kao posledice borbe radničke klase. Sredstva masovnog komuniciranja, mreža pomoću koje se šire informacije, štampa i druge publikacije, nalaze se u privatnom vlasništvu i podležu stalnoj koncentraciji i monopolisanju. Na taj način ustavno-pravna sloboda širenja javnih informacija realno je ograničena privatnom svojinom nad sredstvima masovnog komuniciranja.

Monopolizacija sredstava masovnog komuniciranja u razvijenim kapitalističkim zemljama praćena je i sužavanjem višepartijskog u dvopartijski sistem vladavine, sa stalnim pojavama otvorene buržoaske diktature u vidu totalitarnih sistema u kojima ne postoji ni pravo ni realna sloboda širenja javnih informacija, jer je uloga javnog mnenja svedena na pasivnu masu.

Dosadašnje socijalističke revolucije, uključujući i našu, rušile su čitav nasleđeni državni mehanizam, te tako revolucionarno menjale društveno-politički sistem. Osnovu socijalističkog sistema čini socijalistička demokratija, a društvenih odnosa samoupravni proizvodni odnosi u uslovima društvene svojine i konstituisanja samoupravljanja u integralni sistem i osnovni društveni odnos.

PRINCIPI SAMOUPRAVNE SOCIJALISTIČKE DEMOKRATIJE KAO FAKTOR KOJI USLOVLJAVA SLOBODU ŠIRENJA JAVNIH INFORMACIJA

Samoupravna socijalistička demokratija zasniva se na principu neposrednog samoupravnog odlučivanja i obuhvata kako političku tako i ekonomsku demokratiju. Javno mnenje postaje neposredni učesnik u odlučivanju o svim društvenim poslovima, te javnost rada i sloboda širenja javnih informacija postaje uslov funkcionisanja samoupravnog društva i preduslov daljeg razvoja samoupravnih odnosa. Na taj način sloboda javnog informisanja nije više delegirano pravo, već neophodnost postojanja i razvoja društvene zajednice.

Samoupravna socijalistička demokratija razlikuje se od posredne socijalističke demokratije. Budući da samoupravno socijalističko društvo predstavlja prelazni oblik između kapitalističkog i komunističkog društva, ono sadrži i ostatke starog i klice budućeg. Protivrečnosti u njegovom razvoju dopunjuju se i sukobima različitih socijalnih interesa. Zbog toga samoupravna demokratija u svom mehanizmu obezbeđuje dominantnu ulogu radničke klase i njenog istorijskog interesa. U tom pogledu postoje granice slobode širenja javnih informacija. Dakle, u principu, samoupravno socijalističko društvo trebalo bi da u budućnosti sve više ima obezbeđenu punu slobodu širenja javnih informacija. Međutim, dokle god postoje socijalno-ekonomske razlike i klasno diferencirano socijalističko društvo, dotle ovaj princip neće biti realnost i dotle će postojati omeđene granice slobode širenja javnih informacija.

Uprkos tome, sloboda javnog informisanja u samoupravnom socijalističkom društvu po svojoj suštini i pravima ogromne većine građana na uzajamno informisanje nesumnjivo je veća od slobode informisanja u razvijenoj buržoaskoj demokratiji. To proističe iz značaja pojedinca i javnog mnenja u upravljanju svim bitnim društvenim poslovima.

Da bi se shvatila osnova društveno-političkog sistema i sistema javnog informisanja, a posebno potreba i pravo na slobodu širenja javnih informacija, potrebno je izložiti bar neke bitne principe samoupravne socijalističke demokratije. Pri tome treba stalno imati u vidu da politički principi predstavljaju savršen cilj kome teži i pravno regulisanje i institucionalizacija funkcionisanja i razvoja društveno-političkog sistema, ali koji se samo u manjoj ili većoj meri realno ostvaruje u posmatranom trenutku. Tako se politički ciljevi, podrazumevajući pod njima i punu slobodu javnog informisanja, pojavljuju kao tendencije društvenog razvoja, a delom kao realnost političkog života.

Polazeći od tih činjenica, treba reći da se društveno samoupravljanje u Jugoslaviji javlja kao novi oblik demokratije, u kome društvenom proizvodnjom upravlja udruženi neposredni proizvođač. To je društveni sistem koji se zasniva na vlasti radničke klase i svih radnih ljudi i na odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim proizvođačima i stvaraocima, čiji rad služi isključivo zadovoljavanju njihovih ličnih i zajedničkih potreba.[1] Novi Ustav SFRJ socijalističku samoupravnu demokratiju definiše kao »poseban oblik diktature proletarijata«, čiju sadržinu čine:

— ukidanje klasne eksploatacije i svojinskog monopola;

---

[1] Vidi Ustav SFRJ, II deo, stav prvi, izdanje »Službeni list«, Beograd, 1974, str. 8.

— ostvarivanje samoupravljanja u organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama, društveno-političkim zajednicama (opštini, pokrajini, republici i federaciji) i u društvu uopšte;

— slobodno i samoupravno usklađivanje zajedničkih i opštih interesa;

— odlučivanje radnih ljudi putem delegacija i delegata u skupštinama društveno-političkih zajednica i u drugim organima samoupravljanja;

— obaveštavanje radnih ljudi o svim pitanjima koja se tiču njihovog društveno-ekonomskog položaja;

— javnost rada svih organa vlasti i samoupravljanja i nosilaca samoupravnih, javnih i drugih društvenih funkcija;

— puna kontrola javnosti nad radom nosilaca samoupravnih, javnih i drugih društvenih funkcija;

— lična odgovornost nosilaca samoupravnih, javnih i drugih društvenih funkcija, smenjivost nosilaca tih funkcija i ograničavanje njihovog ponovnog izbora i postavljanja na određene funkcije;

— slobodna i svestrana aktivnost ljudi;

— zaštita ustavnosti i zakonitosti.

Da bi se ovako definisana samoupravna socijalistička demokratija realizovala, potrebna je institucionalna i društveno slobodna organizacija, potrebno je kreativno i slobodno javno mnenje. Samoupravnoj socijalističkoj demokratiji su potrebne i jake političke organizacije. Prvo, radi što više slobode, a radi što manje administrativne animacije javnog mnenja. Drugo, radi održavanja javnog mnenja izvan vlasti kao faktora budnosti, kritike, kreativne i slobodne akcije i svega onoga bez čega nema slobodnog javnog mnenja i demokratije.

Dok je u buržoaskoj demokratiji iluzorno očekivati da političke odluke budu izraz povezivanja i usklađivanja interesa ljudi u društvu, dotle u socijalističkoj samoupravnoj demokratiji dolaze do izražaja tri osnovna principa: učestvovanje, povezivanje i organizovanje. Ovi osnovni principi imaju odlučujući značaj za razvoj socijalističke demokratije na samoupravnim osnovama. To nije moguće u kapitalizmu jer su interesi radnika i kapitalista principijelno nespojivi, oni su oprečni i isključuju se. To nije moguće u punoj meri ni u posrednoj socijalističkoj demokratiji.

U samoupravnoj socijalističkoj demokratiji osnovni smisao političkog delovanja jeste povezivanje i usklađivanje realno postojećih raznovrsnih i protivrečnih interesa radnih ljudi i građana. To je proces koji se razvija u sukobu sa još jako izraženim sitnosopstveništvom, kao i kroz napuštanje etatističkog centralizma. Samoupravno društvo se konstituiše i oblikuje kao novi tip društvene organizacije u kojem je samoupravno povezivanje zakonita pojava. Stabilnije integrisanje ostvaruje se sve potpunijim povezivanjem udruženog rada sa političkom nadgradnjom.

Dok je za buržoasku demokratiju karakteristično odvajanje čoveka od građanina, što je uočio Marks, Ustav SFRJ i Program SKJ ne obraćaju se čoveku samo kao građaninu, to jest kao usamljenom pojedincu u društvu suprotstavljenih interesa. On ovde nije neki apstraktni politički subjekt. Samoupravni društveno-politički sistem tretira čoveka i njegove realne i raznovrsne interese koji mogu u određenim situacijama imati i svoje protivrečne sadržaje i forme ispoljavanja. Radi se o razvoju takvih

demokratskih društvenih odnosa u kojima će politička organizacija našeg društva i političko odlučivanje obezbeđivati slobodno izražavanje interesa ljudi. I, kao što je rečeno, osnovni smisao treba da mu bude međusobno povezivanje i usklađivanje različitih interesa. Delovanje javnog mnenja i samoupravnih i društvenih organizama treba da se završi iznalaženjem najbolje alternative koja će odgovarati ciljevima radničke klase i opštim interesima samoupravnog socijalističkog društva.

U samoupravnoj socijalističkoj demokratiji, umesto sukobljavanja interesa putem ekonomskih i političkih borbi, stupa na scenu sporazumevanje i dogovaranje, to jest samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje. »Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje predstavljaju konstitutivne elemente Ustava, odnosno našeg društvenog uređenja. Oni se javljaju kao bitan oblik rešavanja društvenih protivrečnosti i ostvarivanja saradnje i međusobne solidarnosti, kako u sferi udruženog rada tako i u drugim sferama društvenog života... Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje treba da zameni državu gde god je to već danas objektivno moguće u sistemu proširene reprodukcije i celokupne društvene reprodukcije.«[2] Na taj način političke odluke sve više se zasnivaju na slobodnom udruživanju ljudi. Tu je prinuda države sve manja ukoliko jača demokratija i društveno dogovaranje. Samoupravljanje demokratizuje državu koja treba da štiti samoupravljanje i služi njegovim interesima. Socijalistička samoupravna demokratija je oblik diktature proletarijata — ona je najhumaniji vid te diktature.[3] Međutim, dokle god postoji država, postoje i neki oblici ograničavanja. U pismu Bebelu Engels kaže: »Dok je proletarijatu još potrebna država, ona mu je potrebna ne u interesu slobode, nego u interesu ugušivanja njegovih protivnika, a čim postane moguće govoriti o slobodi, prestaje država kao takva postojati.«[4] Marks i Lenjin su takođe jasno pokazali da je socijalistička demokratija nešto drugo nego sve prethodne demokratije. Dok je svaka ranija demokratija bila oblik države koji ona podržava, dotle je socijalistička demokratija oblik države koja odumire i time državne oblike pretvara u neposredne demokratske institucije. Time odumire i etatističko korišćenje i upotreba sredstava masovnog opštenja. Sredstva masovnog komuniciranja postaju instrument demokratske borbe mišljenja aktivnog javnog mnenja. »Sasvim je sigurno — piše E. Kardelj — da se socijalizam ne može zamisliti bez demokratije. Međutim, mi hoćemo demokratiju u socijalizmu, a ne demokratiju kao oružje borbe protiv socijalizma. Zato moramo da istrajemo na klasnoj prirodi naše demokratije, što ne znači ništa drugo nego nepobitnu vodeću ulogu interesa radničke klase čvrsto povezanu sa svim drugim radnim slojevima grada i sela.«[5]

Navedena argumentacija ima jedan cilj: da bliže odredi socijalnu osnovu i političku organizaciju socijalističke samoupravne demokratije sa stanovišta položaja i uloge sistema javnog informisanja i sistema sred-

---

[2] Milentije Popović, Ekspoze na zajedničkoj sednici svih veća Savezne skupštine od 29. marta 1971.

[3] Dr Vladimir Bakarić, Intervju »Komunistu«, april 1974.

[4] F. Engels, Pismo A. Bebelu (u knjizi: Karl Marks, *Kritika Gotskog programa*, »Kultura«, Beograd, str. 43).

[5] Edvard Kardelj, *Mi hoćemo demokratiju u socijalizmu, a ne demokratiju protiv socijalizma*, »Komunist«, 1. april 1974.

stava masovnog komuniciranja. No, da bi se to postiglo, treba izvesti nekoliko zaključnih konstatacija:

— s obzirom na to da je društveno samoupravljanje izraz i rezultat jugoslovenske revolucije — socijalistička samoupravna demokratija je revolucionarna demokratija;

— kako je borba radničke klase za socijalističko samoupravljanje klasna borba, socijalistička samoupravna demokratija je klasni oblik demokratije i oblik diktature proletarijata;

— društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju, raspodela prema radu i rezultatima rada i načelo socijalističke solidarnosti ovome obliku demokratije daju karakter socijalističke demokratije;

— sve masovnije učešće radničke klase, radnih ljudi i građana (posebno u sistemu delegacija) u odlučivanju daje ovom obliku demokratije karakter samoupravne socijalističke demokratije[6];

— s obzirom na to da Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, kao socijalistička zajednica naroda, zastupa ideju o sve širem stvaranju demokratskih oblika povezivanja država, naroda i ljudi u interesu opšteg društvenog napretka, socijalistička samoupravna demokratija je otvorena demokratija i otvorena zajednica. Ona je otvorena demokratija i u smislu povezivanja i samoorganizovanja radnih ljudi u rešavanju svakodnevnih društvenih zadataka;

— zato što socijalistička samoupravna demokratija prevladava buržoaski, građanski i predstavnički i etatistički sistem odlučivanja i zbog zalaganja da široke mase što neposrednije učestvuju u društvenim poslovima, ona je neposredna demokratija;

— zato što prevazilazi razdvojenost ekonomske i političke sfere, ovaj vid demokratije ostvaruje jedinstvo ekonomske i političke demokratije. Socijalistička samoupravna demokratija je univerzalna demokratija jer povezuje i obuhvata celokupan sistem političkog organizovanja;

— s obzirom na to da ovaj oblik demokratije afirmiše ustavnost i zakonitost, javnost rada i otvorenost izvora informacija, odgovornost i sve veću ulogu javnog mnenja, socijalistička samoupravna demokratija je odgovorna demokratija.

Ukazivanje na osobenosti i principe socijalističke samoupravne demokratije pokazuje da se radi o socijalnoj organizaciji društva u kome, prirodno, ne može da egzistira ni jedan od ranije poznatih sistema javnog informisanja: ni sistem informisanja koji je postojao u građanskoj (parlamentarnoj) demokratiji, gde se sredstva masovnog informisanja koriste da bi se uticalo na javno mnenje, gde je javno mnenje »uspavani džin«, a pojedinac prepušten interesnim grupama da mu štite interese; a ni sistem informisanja u posrednoj socijalističkoj demokratiji (pogotovo u etatističkom centralizmu) gde je glavni zadatak sredstava masovnog komuniciranja da se javno mnenje pridobije i usmeri, gde su javnost i ličnost usmereni spolja. Stvorena je politička organizacija sa jednolinijskim informativnim sistemom, koji je, u stvari, tok jednolinijske distribucije ovlašćenja i nadležnosti, od gore na dole.

Javno informisanje u uslovima socijalističke samoupravne demokratije dobija novu ulogu. Tok informacija nije jednosmeran, već je obo-

---

[6] Dr Anđelko Veljić, *Razvoj teorije samoupravljanja — aktuelni zadatak marksizma*, »Komunist«, izdanje za SR Srbiju, 2. septembar 1974, str. 14.

stran — povratan sa uzajamnim dejstvom. Sistem masovnog komuniciranja postaje složeniji i dinamičniji (o čemu će kasnije biti reči), a stalna cirkulacija informacija u svim pravcima stvara povratne veze, što u perspektivi vodi ka oblikovanju sistema informisanja čija je anticipacija današnji kibernetski sistem.

Od produkcionog odnosa zavisi i sadržaj i sloboda javnog informisanja. U društvenom samoupravljanju sredstva masovnog komuniciranja služe za obaveštavanje i za uticaj javnog mnenja na političko odlučivanje. U našem sistemu svako treba da bude informisan, jer se od svakog traži da učestvuje u javnom životu. Ustavno je pravo svakog radnog čoveka i građananina da bude obavešten, da mu se ne sakrije istina, da dobije sva relevantna obaveštenja koja su od interesa za njegov život. U Ustavu SFRJ stoji: »Zajemčuje se pravo građanina da bude obavešten o događajima u zemlji i u svetu koji su od interesa za njegov život i rad, kao i o pitanjima od interesa za zajednicu.

Štampa, radio i televizija i druga sredstva javnog informisanja i komuniciranja dužni su da istinito i objektivno obaveštavaju javnost, kao i da objavljuju mišljenja i informacije organa, organizacija i građana koji su od interesa za javnost.«[7]

Sa razvojem našeg društva i sa razvojem političkih principa o slobodi širenja javnih informacija menjao se i karakter delovanja društva i sredstava masovnog komuniciranja na tom planu. Vršene su promene u društveno-ekonomskom sistemu, kao i u socijalno-klasnim odnosima. Uloga sredstava masovnog komuniciranja u poslednjih trideset godina kretala se od agitacije, prosvećivanja i mobilizacije u izgradnji zemlje pa do otvorenih tribina sa samostalnom društvenom pozicijom. Sadržaj javnog informisanja u svim fazama našeg socijalističkog razvitka ima jednu stalnu ulogu, koja je nekad više, nekad manje naglašavana. Sredstva javnog informisanja imaju svoju ulogu u ideološko-političkom vaspitavanju radnih ljudi za rukovodeću ulogu koju ta klasa treba da ima u istorijskom procesu socijalističkog preobražaja društva. Od ljudi se ne stvara neka poslušna glasačka mašina. Oni treba da budu organizovana aktivna politička snaga uvek uticajna u političkom odlučivanju. To nije neka apsolutno nova kategorija ponašanja javnog mnenja u društvenom samoupravljanju u našoj zemlji, kao što i samo samoupravljanje nije neka inovacija naše demokratije. Samoupravljanje nastaje na tradicijama socijalističkog pokreta i na iskustvima socijalističkog pokreta u svetu, dajući mu svoj snažan i originalan prilog.

Ako je reč o pretpostavkama za slobodno širenje javnih informacija u uslovima neposredne socijalističke demokratije, mora se imati u vidu međuzavisnost delovanja sredstava masovnog komuniciranja i javnog mnenja. Sadržina i forme ispoljavanja javnog mnenja impliciraju i sadržaj slobode javnog informisanja. Sredstva masovnog komuniciranja se javljaju kao činioci stvaranja javnog mnenja, zbog njihove snage da utiču na mišljenje, stavove, osećanja i ponašanja ljudi. Svi principi i mišljenja o neposrednoj socijalističkoj demokratiji u punom značenju odnose se i na sadržaj i organizaciju informisanja. Budući da je sadržaj javnog mnenja u društvenom samoupravljanju u osnovi definisan kao aktivna i jav-

[7] Ustav SFRJ, čl. 168.

na delatnost ličnosti, budno i aktivno delovanje ljudi ugrađeno u ukupna društvena kretanja i u zvaničnu politiku, sloboda i dužnost kritike negativnih društvenih pojava, antibirokratska pozicija Saveza komunista i drugih organizovanih socijalističkih snaga, javno mnenje kao sastavni deo društveno-političkog sistema — »produžuje politički život u javni život« (J. Đorđević), javno mnenje nije činilac van vlasti, nego činilac u vršenju vlasti, a niti se izjednačava sa vršenjem vlasti, proširenje političkog života uvođenjem društvenog samoupravljanja itd., — onda je logično što o sredstvima javnog informisanja govorimo sa stanovišta njihove kooperativne i integrirajuće uloge. To sve doprinosi fundiranju jedne unutrašnje etike u obavljanju nezamenjive emancipatorske funkcije koja se vrši pomoću sredstava masovnog komuniciranja. Mada nije reč o nekom pragmatičnom zaključnom razmatranju ove problematike, treba, ipak, ukazati da principi socijalističke samoupravne demokratije sadrže vrednosnu, političku i idejnu osnovu za sve slobodniji razvoj i potvrđivanje ideje o sve širim okvirima javnog informisanja. Ta sloboda izrasta na realnim potrebama ljudi i njihovoj rešenosti da se oslobađaju svih oblika zatvaranja i isključivosti koja truje odnose između društva, naroda i ljudi. Tome doprinosi i demokratska koncepcija razvoja Jugoslavije kao otvorene zajednice.

Dosadašnja analiza principa samoupravne socijalističke demokratije u odnosu na ulogu pojedinca i javnog mnenja i potrebu javnog informisanja pokazuje da, u principu, socijalistička demokratija ne samo da ne ograničava, već podstiče punu slobodu širenja javnih informacija. Međutim, treba ponoviti da se ovi principi ostvaruju u našem svakodnevnom životu više kao tendencija ili delimična realizacija i da klasni, politički i širi društveni odnosi još uvek odstupaju od ovih principa.

Sloboda širenja javnih informacija, prema tome, zavisi od stepena razvitka samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa. U principu postoji jedinstven istorijski interes radničke klase, kao dominirajuće klase društva, te zbog toga nema potrebe za političkim grupisanjem, odnosno političkim pluralizmom, a Program SKJ se javlja kao usmeravajući idejno-politički faktor u korišćenju slobode javnog informisanja. U realnosti različiti uslovi rada i različit ekonomski položaj pojedinih profesionalno-kvalifikacionih kategorija radničke klase dovodi do različitih trenutnih interesa pojedinih delova radničke klase. S druge strane, ostali socijalni slojevi imaju sopstvene uže interese. Sloboda informisanja treba da obezbeđuje ispoljavanje svih ovih interesa u cilju njihovog usklađivanja, pod uslovom da nisu u suprotnosti sa istorijskim interesima radničke klase. U sadašnjim uslovima, prema tome, ovi interesi se javljaju kao klasni, ali i kao širi opšteljudski i humanistički faktor koji determiniše slobodu javnog informisanja, formiranja i ispoljavanja javnog mnenja.

UDRUŽENI RAD I SLOBODA ŠIRENJA JAVNIH INFORMACIJA

Odnos radničke klase, udruženog rada i sloboda širenja javnih informacija je složen i višedimenzionalan. Sloboda širenja javnih informacija potrebna je radničkoj klasi, između ostalog, i iz sledećih razloga: da bude istinito i dovoljno informisana o svim značajnim društvenim poslovima i da putem izražavanja svog mišljenja ili učestvovanja u procesu odluči-

vanja ima uticaj na te poslove u cilju ostvarenja svoje istorijske uloge; da utiče na javno informisanje, ali i da putem sredstava masovnog komuniciranja obaveštava javnost o svojim stavovima; da dobija informacije onih sadržaja koji joj pomažu u idejno-političkoj orijentaciji i proširenju marksističkog pogleda na društvo i njegov razvoj; da dobije potpune informacije o uslovima i rezultatima svoga rada da bi mogla da samoupravno odlučuje o funkcionisanju i planskom razvoju svojih osnovnih organizacija udruženog rada i svih viših oblika slobodnog udruživanja rada, o proširenoj reprodukciji i o sticanju, uvećanju i raspodeli dohotka; da dobije informacije o radu samoupravnih interesnih zajednica da bi mogla da putem delegacija utiče na sve oblike opšte i zajedničke potrošnje radi zadovoljavanja svojih materijalnih, socijalnih i kulturnih potreba; da dobije informacije o radu samoupravnih i poslovnih organa u svojoj OOUR i šire, da bi neposredno i putem organa radničke i društvene kontrole mogla da kontroliše i kritički ocenjuje njihov rad i ostvarenje samoupravnih odluka itd.

Samoupravljanje se ne može odvojiti od informisanja, jer je potpuna informisanost svih samoupravljača, i to iz istih izvora i pod istim uslovima, uz ukidanje svakog monopola na informacije, prvi preduslov samoupravnog odlučivanja u uslovima jednakih mogućnosti u tom najvišem obliku kolektivnog odlučivanja. S druge strane, radnička i društvena kontrola, kao i najšira kontrola javnog mnenja nad svim društveno značajnim poslovima ne može se ostvariti bez javnosti rada, a ove nema bez javnog informisanja o tom radu.

Prema tome, bez slobode širenja informacija, bez stalnog usavršavanja jedinstvenog sistema informisanja i njegovih sastavnih elemenata, kao i savremenih sredstava masovnog komuniciranja radnička klasa ne može da ostvari dominantnu ulogu u društveno-političkom sistemu, u samoupravnoj kontroli u svim značajnim društvenim poslovima.

Sistem informisanja koji se razvija u Jugoslaviji, u uslovima socijalističke samoupravne demokratije, ima sve odlike duboke revolucionarne koncepcije koja znači spajanje funkcije proizvođača i upravljača. Nosioci ove orijentacije još uobličavaju suštinu koncepcije i suptilnost svog metoda. Tu nije samo cilj »pisati za radnike«, već ostvarenje samoupravnog uticaja radničke klase na slobodu širenja informacija i njeno ovladavanje izvorima i upotrebom informacija.

Istraživanja informisanja u radnim organizacijama, kako se pokazuje, obraćala su pažnju uglavnom na sledeće aspekte: (a) uslove za pokretanje inicijativa, (b) faze priprema odluka, (c) razmatranje alternativa i posledica, (d) izbor alternativa i izglasavanje odluka, (e) tok izvršavanja odluka i (f) informisanje kao sredstvo kontrole.

Mada istraživačkim radovima iz ove oblasti ne možemo biti zadovoljni, oni, ipak, daju globalnu sliku stanja u ovom informativnom podsistemu. Ako se uporede izučavanja ovog problema od 1965. godine i posle, to jest posle uvođenja društvene i privredne reforme, mogu se uočiti različiti pristupi problemu i različiti konteksti izučavanja ove problematike. U prvoj fazi, kako istraživanja pokazuju, ne shvata se značaj informisanja za samoupravnu aktivnost. Jedno istraživanje (iz prve faze) pokazuje da je 73% statuta radnih organizacija bilo definisalo informisanje kao pravo radnika da budu samo informisani »o svim pitanjima privređivanja i poslovanja«. U drugoj fazi dolazi do izražaja koncepcija

da je ukupan interes proizvođača totalni interes radnog čoveka i pokretačka snaga samoupravnog društva. Otišlo se dalje od interpretacije samo materijalnog interesa kao stimulansa proizvodnje, već se u samoupravnim političkim i drugim dokumentima govori o ukupnom interesu: materijalnom, političkom, moralnom, društvenom, kulturnom itd. Ta orijentacija daje novi pečat problemu informisanja u društvenom samoupravljanju. Sa razvojem sistema samoupravljanja štampa, radio i televizija postaju činilac društvene akcije (informacija — akcija). Radni čovek više nije pasivni činilac, gledalac ili slušalac, već postaje aktivni politički subjekt. Razvijaju se forme i stvaraju nova sredstva za informativnu delatnost u organizacijama udruženog rada.

Informisanje dobija posebna obeležja u primeni principa delegatskog sistema. Razvoj socijalističke samoupravne demokratije podrazumeva, pored ostalog, stalno izgrađivanje i modifikovanje političkih institucija. Klasna suština i sadržaj ovih oblika demokratije jeste podruštvljavanje politike u kojoj radnička klasa ima odlučujuću ulogu. Sa novim Ustavom SFRJ, tačnije, sa ustavnim amandmanima iz 1971. godine započete su značajne promene u našem društveno-političkom sistemu. Društvene implikacije tih promena su veoma duboke u ekonomskom, socijalnom, moralnom i idejnom smislu. Te promene uslovile su i promene političkih institucija. Pri tome treba imati u vidu pre svega suštinu promena koje su vezane za primenu delegatskog principa. Radi se o promenama u strukturi skupština opštine, pokrajinskih, republičkih i Skupštine SFRJ.

Delegatski princip sada obuhvata oko 100 hiljada delegacija i oko dva miliona delegata u njima. Za našu teorijsku misao i praktično samoupravno i političko ponašanje veoma bitno pitanje jeste — kakva je uloga informacija i samih sredstava masovnog komuniciranja u delegatskom sistemu. Jer nova struktura društveno-političkog odlučivanja ima jednu svoju unutrašnju zakonitost: samoupravljanje će sve više zavisiti od funkcionisanja delegatskog sistema, a delegatski sistem od sistema informisanja.

Ceo život društvenog samoupravljanja jeste jedan složen sistem. U njemu se odvija tako složen i povratan sistem veza koji zahteva i adekvatan sistem informisanja; delegat se ne može shvatiti odvojeno od delegacije, delegacija odvojeno od samoupravne osnove i od skupštinskog sistema. Početna praksa već pokazuje da je delegatskom sistemu imanentan dobar informacioni sistem. To tvorcima novog skupštinskog sistema nije bilo nepoznato, jer je institucija otvorenosti izvora informacija i obaveza pružanja svih bitnih obaveštenja delegacijama i delegatima novim Ustavom dobila svoj legalitet. Tehnički i operativni aspekt informisanja, kako u radnim organizacijama tako i u opštinama i u širim društveno-političkim zajednicama, još ne odgovara tim novim društvenim zahtevima i potrebama.

U forumima društveno-političkih organizacija, u skupštinama društveno-političkih zajednica, u sredstvima javnog informisanja je u toku vrlo dinamična rasprava o mestu i ulozi informacije i o strukturi sredstava masovnog komuniciranja u delegatskom sistemu. Reklo bi se da nema spornih mišljenja što se tiče značaja blagovremene, potpune i istinite informacije: »biti kreativan — biti informisan«. Nema sumnje, uvođenjem delegatskog principa otvoren je i problem oblika informisanja radnih

ljudi i građana, kao i delegata i delegacija. To je jedan od vrlo složenih problema praktičnog delovanja.

Informacija kao sastavni elemenat svakog materijalnog sistema javlja se i kao sastavni elemenat društvenog sistema uopšte, a posebno dobija novi kvalitet u društvenom samoupravljanju i delegatskom sistemu.

Naša društvena misao razvija se na negaciji upotrebe informacija kao privatnog vlasništva i na prevazilaženju kapitalističkog i tehnobirokratskog upravljanja ljudima i stvarima zahvaljujući monopolu na informacije. To ne znači da samoupravljanje odbacuje racionalne društvene vrednosti u upravljanju i kontroli materijalnih procesa. Težnja je da se ne prekine veza između takvog upravljanja i potreba neposrednih proizvođača i radnih ljudi.

JEDINSTVO INFORMACIONOG SISTEMA U SFRJ

Sloboda širenja javnih informacija može da bude ugrožena ukoliko društveno-politički sistem ne obezbedi jedinstvo informacionog sistema i slobodno delovanje svih sredstava masovnog komuniciranja na teritoriji naše samoupravne zajednice. Taj problem proističe iz složenosti našeg društveno-političkog sistema. Naime, višenacionalnost naše zajednice, razvoj neposredne demokratije i samoupravljanja uslovili su složen društveno-politički sistem. Federativno uređenje obezbeđuje punu samostalnost republika i pokrajina, razvijen komunalni sistem, autonomnost komuna, neotuđiva prava osnovnih organizacija udruženog rada i samoupravnu nezavisnost u odlučivanju. U takvim uslovima može da dođe i dolazi do partikularizma i atomizacije pojedinih delova društva, što se javlja i kao prepreka slobodi širenja javnih informacija. Nasuprot tome, ustavno regulisanje integrativnog samoupravnog sistema i institucija samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja dovode do udruživanja radova svih vrsta i na čitavoj teritoriji zemlje, što deluje kao faktor koji podstiče i razvija slobodu širenja informacija. Zbog toga društveno-politički sistem izgrađuje i jedinstveni informacioni sistem u našoj zemlji.

Sistem javnog informisanja, sistem sredstava masovnog komuniciranja i informisanje u pojedinim društvenim strukturama čine jedinstven informacioni sistem u Jugoslaviji. Štampa, radio i televizija, informisanje u društveno-političkim zajednicama i društveno-političkim organizacijama, oblici lokalnog informisanja, kao i interno informisanje, koje je u vezi sa javnom delatnošću i socijalnim komunikacijama, čine sastavne elemente komunikacionog sistema SFRJ. On obuhvata u širem smislu i komunikatore, izvore, korisnike i sve segmente javnog mnenja.

Sistem javnog informisanja može da se posmatra u širem i užem smislu. Uže shvatanje ovog sistema podrazumeva samo klasične oblike informisanja (štampa, radio i televizija). Šire shvatanje se odnosi na sve oblike usmenog informisanja, sredstva informisanja u radnim organizacijama i druge oblike informisanja (fotografije, estetske i socijalne informacije i poruke).

Može se govoriti o sistemu informisanja u pojedinim republikama, u socijalističkim pokrajinama, pojedinim regionima. Međutim, to nisu izdvojeni sistemi u odnosu na sistem informisanja koji se konstituiše u čitavoj našoj zemlji.

Jedinstvo tog sistema opredeljeno je karakterom naše zajednice. On se afirmiše na jedinstvu interesa radničke klase i radnih ljudi i opredeljenju naroda i narodnosti Jugoslavije da žive u slobodnoj i ravnopravnoj višenacionalnoj zajednici. U socijalističkoj Jugoslaviji postoji jedinstven interes radničke klase i vodeći idejno-politički uticaj njene avangarde. Između sredstava masovnog komuniciranja ne vodi se konkurentska borba. Na jedinstvu interesa radničke klase razvija se i jedinstvo informativnog sistema. Njegova idejna i politička osnova je organizacija našeg političkog sistema koji počiva na principu usklađivanja interesa (a ne na dominaciji pojedinog interesa), na principu saradnje i društvenog dogovaranja. U principu, u našim uslovima postoje ekonomski i politički preduslovi za funkcionisanje jedinstvenog i kooperativnog sistema masovnog informisanja. Razume se da se radi o procesu komuniciranja koji se odvija u svim međuljudskim odnosima u koje ljudi stupaju u radnom i vanradnom vremenu. Legalitet tog jedinstva proširen je i utemeljen odredbama novog Ustava. Ustav SFRJ garantuje jedinstven tretman prava na informaciju. Pravo na informaciju i princip javnosti rada regulisani su ustavima republika i socijalističkih pokrajina kao pravo i obaveza samoupravljača. Pravo na obaveštenost kao uslov učešća u samoupravljanju niko ne može da ograniči i ukine. Otuda je protivustavan svaki akt koji sprečava slobodan tok informacija na jugoslovenskom komunikacionom prostoru.

Tekovine jugoslovenske socijalističke revolucije nisu ni regionalne niti su stvar jednog naroda ili narodnosti. Sistem masovnog komuniciranja danas je takav da je u osnovi internacionalizovao informaciju. U jugoslovenskim okvirima taj sistem dobija integrativnu i opštedruštvenu i humanu ulogu. Informisanje po svojoj prirodi ne može da se zaustavi na nekoj administrativnoj granici. Na to utiče etički sadržaj naših društvenih ciljeva i podržano je svesnim naporima i tehničkim mogućnostima da se informacija učini opštim dobrom. Govoreći o tome, predsednik Tito je napomenuo sledeće: »Što je osobito važno, informisanje treba da sadrži idejno-političke i etičke poruke i doprinosi učvršćivanju tekovina naše revolucije i razvijanju vrijednosti našeg socijalističkog samoupravnog društva.«[8]

Sredstva masovnog informisanja i informativna delatnost u SFRJ, po definiciji, čine jedinstvo. Budući da su definisana i tretirana u praksi kao važan elemenat društveno-političkog sistema, ona su time definisana i kao jedinstven komunikacioni sistem. Jedinstvo komunikacionog sistema u SFRJ ne počiva na prostoj kooperaciji, a još manje na čisto tržišnim odnosima. Osnovu tog jedinstva čini novo shvatanje slobode štampe.

Sloboda štampe (u širem smislu), shvaćena sa stanovišta jedinstva informacionog sistema, nije sloboda novinara ni uopšte informatora da prikuplja i širi informacije. To je sloboda koja je mnogo šire shvaćena i društveno situirana — to je borba za istinsku slobodu, za slobodu sredstava informisanja i slobodnu afirmaciju ove delatnosti u najširem smislu. Kad je reč o informativnoj delatnosti, ne misli se samo na štampu, radio i televiziju, već i na izvore informacija, informativne službe, odgovara-

---

[8] Josip Broz Tito, Referat na Desetom kongresu SKJ, »Komunist«, Beograd, 1974, str. 70-71.

juće institucije, radne organizacije, pojedince u njihovom javnom delovanju. Tu se ima u vidu ne samo zakonodavna regulativa, već i celovito normativno regulisanje prikupljanja i razmene informacija. Čitav koncept informisanja u SFRJ, koji se još razrađuje, zasniva se na jedinstvu jugoslovenskog komunikacionog prostora. U tom okviru svaka redakcija može da ima svoj samostalan stvaralački pristup prikupljanju, obradi i tumačenju informacija. To je prostor i mogućnost kreacije i stvaralačke slobode u ostvarivanju politike SKJ, koji traži svestran stvaralački i društveno odgovoran pristup informacijama. A osnovno je da se piše o onome što predstavlja interes radničke klase. To je opšti okvir za angažovane redakcije, novinare i informatore. Prema tome, sloboda širenja javnih informacija biće obezbeđena u meri u kojoj se konstituiše i dalje razvija integralni samoupravni socijalistički sistem i, kao njegov deo, jedinstveni sistem informisanja u našoj zajednici.

Dušan Babović

Zašto radni ljudi izostaju sa zborova

(Analiza neposrednog upravljanja putem zborova u periodu 1966—1974. godine u »14. oktobru« — Kruševac)

Period od 1966. do 1974. godine je dovoljan vremenski razmak za analizu osnovnih razloga izostajanja sa zborova, neinteresovanja znatnog broja radnih ljudi za rad zbora i pasivnosti na zboru. Problem se može analizirati sa više aspekata, od kojih ćemo izneti dva. Prvi aspekt je potrebna većina — kvorum, a drugi pasivnost većine onih koji mu prisustvuju. U prvom slučaju se javlja problem punovažnog i blagovremenog donošenja odluka iz nadležnosti zbora kao osnovne institucije neposrednog odlučivanja, a u drugom — kad se i obezbedi potrebna većina — problem pasivnosti i sadržajne strane rada te institucije. Težište analize će biti na prvom problemu.

Pojava izostajanja sa zborova radnih ljudi datira od uvođenja te institucije u naš samoupravni sistem. Zbor radnih ljudi, institucionalizovan u svim našim samoupravnim aktima, nije u potpunosti ostvario cilj: da radnici aktivno učestvuju u neposrednom samoupravnom odlučivanju na zboru. To potvrđuju zborovi održani u periodu koji smo analizirali, sa izuzetkom manjeg broja proizvodnih organizacionih jedinica.*

Ranije, a i sada obezbeđenje kvoruma na zborovima, a posebno jedne neproizvodne OOUR, izrazit je problem za organizatore zborova, pa i za one članove zbora koji redovno dolaze i gube vreme zbog utvrđivanja kvoruma i ponovnog okupljanja zbora sa istim dnevnim redom.

---

* Ovaj zaključak se izvodi na osnovu analiza neposrednog upravljanja radnih ljudi na zborovima u periodu 1966-1974. godine i rezultata anketa sprovedenih u januaru i maju 1974. godine. Prva je sprovedena na reprezentativnom uzorku OUR-a, a druga na uzorku OOUR koja je najizrazitije suočena sa problemom potrebne većine na zboru.

Ovakvom stanju redovnog ili povremenog izostajanja sa zborova ili napuštanja pre nego se on završi, nezainteresovanosti za rad zbora, i pasivnosti na njemu prethodila je ranija nezadovoljavajuća praksa koja se i do danas zadržala.

Analizirajući arhivsku građu o zborovima u periodu 1966-1973. godine (normativne akte, zapisnike, izveštaje odbora zborova o radu u izbornom periodu, materijale fabričkih konferencija SK i SS), a i iz ličnog sagledavanja i učestvovanja u radu zbora, istraživanju smo prišli imajući u vidu sledeće pretpostavljene uzroke: neadekvatan informacioni sistem; nepostojanje socijalnog optimuma za učešće u odlučivanju; neodgovarajuće organizaciono-tehničke uslove; nepostojanje planova rada i planskog sazivanja zborova; raskorak između problematike razmatrane na zboru i problematike koju bi po mišljenju članova zbora trebalo razmatrati; neprihvatanje primedbi i predloga iznetih na zboru; nepoštovanje i nesprovođenje odluka, zaključaka i predloga zborova; nemotivisanost za učešće u upravljanju putem zbora; percipiranje niskog stepena razvijenosti samoupravnih odnosa u neposrednom samoupravljanju putem zbora, mišljenja i stavove radnika o mestu i ulozi zbora u izgradnji sistema neposrednog upravljanja; uslove života, porodične prilike, pol, godine starosti, kvalifikacije itd. To su momenti koje smo imali u vidu pri sastavljanju upitnika i planiranju grupa pitanja, pa ćemo ovde izneti rezultate o svakom od njih.

1. *Neadekvatan, nedovršen i nerazrađen informacioni sistem u radu zborova radnih ljudi.* — Informisanje se ne može odvojiti od samoupravnog odlučivanja. Ono je pretpostavka učešća radnika u odlučivanju. Stvarno i aktivno učešće radnika u odlučivanju je složen proces koji podrazumeva određene preduslove i postupke. Među najbitnijim su uslovi za adekvatno informisanje i usklađenost sistema informisanja sa samoupravnim institucijama. Bez adekvatnog informisanja nemoguće je odlučivati, pogotovu ne neposredno na zboru. Gde je sistem informisanja neadekvatan, posledice su neinformisanost ili neblagovremena informisanost, nemogućnost učestvovanja u donošenju odluka, to da se radnici ne osećaju samoupravljačima, a sve to zajedno rađa negativne političke i društvene implikacije u razvoju samoupravnih odnosa. U ukupnom sadržaju neposrednog odlučivanja dve osnovne komponente su: (a) viši obrazovni nivo (opštedruštveni i stručni) svakog člana zbora OOUR, odnosno njihova mogućnost i spremnost da prime i shvate informaciju i (b) kvalitetno i permanentno informisanje članova zbora.

U našim uslovima praktično funkcionisanje sistema informisanja karakterisalo se sledećim:

a) Materijal koji je išao na zborove nije umnožavan u dovoljnom broju primeraka i neblagovremeno je dostavljan. Sa izuzetkom nekoliko normativnih akata koje su dobijali svi članovi zbora, jedan primerak se delio obično na 10 i više radnika. Oglasne table nisu odgovorile svojoj nameni kad su u pitanju normativni akti, a vremenski tesnaci za solidniju pripremu i često sazivanje zborova pogoršavali su situaciju.

b) Materijali (informacije) prezentirani u obimu u kojem ga koriste stručne službe dosta su nerazumljivi većini članova zbora, što je najizraženije kod opštijih normativnih akata. Kad se tiče razumljivosti problematike razmatrane na zborovima, odgovori anketiranih su sledeći: »sve

mi je bilo prilično nejasno« 12,2%, »bilo je dosta nejasnih stvari« 49,8% i »sve mi je bilo jasno i razumljivo« 34,9%. U najfrekventnijoj alternativi: »bilo je dosta nejasnih stvari« pojedine kvalifikacione strukture su se izjasnile ovako: VSS 60%, VŠS 54%, SSS 59%, NSS 30%, VKR 45%, KVR 49%, PKR 40% i NKR 57%. Razumljivost problematike razmatrane na zboru je činilac koji utiče na prisustvo članova zbora svih kvalifikacionih struktura. Više prisustvuju oni kojima je problematika razumljivija.

c) Dosadašnji načini informisanja zborova bili su: izlaganje najosnovnijih momenata iz problematike predložene zboru na samom zboru, čitanje materijala za zbor pre zbora — individualna »prorada« materijala, diskusije o materijalu pre zbora i kombinacija prvog i drugog načina. Kao što se vidi iz prethodne tačke, ovi načini nisu zadovoljavali. Prema odgovorima anketiranih na pitanje na koji način se pretežno informišu, 32,4% je odgovorilo da čita materijal (nezavisno od kvalifikacione strukture), 41,2% sluša izlaganje na zboru, 15,3% sluša diskusije pre zbora i 4,3% se ne informiše pošto ih to ne interesuje. Postoji statistički značajna veza i međuzavisnost želje za učešćem u upravljanju OOUR i načina upoznavanja sa materijalom i prisustva zboru. Svi koji žele da učestvuju u upravljanju OOUR (njih 32%) čitaju materijal, a od toga 43% uvek prisustvuje zboru. Isti je odnos kod onih koji su ravnodušni prema učestvovanju u upravljanju OOUR i slušanju izlaganja, te neredovnog dolaska na zbor, a takođe oni koji ne žele da učestvuju u upravljanju OOUR odgovorili su da se ne informišu, te nikako i ne dolaze na zbor.

d) Neblagovremeno obaveštavanje o održavanju zborova i nemogućnost znatnog dela članova da svoje porodične obaveze usklade sa danom održavanja zbora. Iako se dešavalo da se zbor zakazuje istog dana kad se i održava ili samo dan pre održavanja, većina članova koja je odgovorila da je neblagovremeno obaveštavana je iz grupe koja ne želi da učestvuje u radu zbora ili se koleba, te se može reći da se većina takvih oglušuje o takva obaveštenja.

e) Svi načini obaveštavanja o održavanju zbora ne obezbeđuju podjednako prisustvo zboru. Prema podacima iz ankete, najefikasniji način obaveštavanja je preko šefova odeljenja, mada se može postaviti pitanje da li je opravdano koristiti autoritet rukovodstva da bi ljudi došli na zbor ako oni sami ne osećaju da treba da dođu.

f) Zborovi nisu organizovano informisani o usvajanju ili neusvajanju predloga sa zborova. Ranije Radnički savet, a posle Paritetna komisija su propuštali da obaveste zborove na organizovan način, te je neobaveštenost o sudbini predloga stvarala nezadovoljstvo. Od ukupno anketiranih 31% je upoznato o sudbini predloga na način na koji bi to trebalo stalno činiti — na sledećem zboru, 24% je čulo na neki neorganizovan način, a 45% nije obavešteno o sudbini predloga.

S obzirom na iskustva došadašnjeg sistema informisanja, ne može se ostati na sredstvima informisanja kao što su oglasne table, razglasna stanica, list »MAG« i dosadašnji broj primeraka materijala koji su išli na zborove. Akcija bi se morala usmeriti ka sistematskom unapređivanju i razvijanju informisanja i ka svestranom kruženju informacija, i vertikalno i horizontalno, tako da radnik bude uvek u toku sa svim što se dešava i treba da se desi u njegovoj OOUR. Moraju mu se pružati maksimalno

mogući podaci i saznanja koja će biti u funkciji osposobljavanja radnika za neposredno odlučivanje.

Ako je jedna od osnovnih komponenata ukupnog sadržaja neposrednog odlučivanja kvalitetno i permanentno informisanje članova zbora, onda članove zbora treba permanentno i na vreme informisati. Pružati informacije razumljive svim kategorijama članova zbora i za te prilike praviti posebne informacije. Formirati grupu ili odeljenje koje bi iz tekstova što ih izrađuju i koriste stručne službe crplo najvažnije informacije i u najkraćem obimu (koji ne bi išao na uštrb potpunosti informacija) i pristupačnim i razumljivijim jezikom pružalo informacije čitavom kolektivu i zborovima. Na malim uzorcima ispitati pre održavanja zborova da li pripremljene informacije daju članovima zbora ono što od njih očekuju. Ponuđene informacije bi morale imati alternativna rešenja. Neophodno bi bilo da samoupravni organi koji usaglašavaju primedbe sa zborova organizovano obaveštavaju zborove o prihvatanju ili neprihvatanju predloga i primedbi zborova i da na narednom zboru daju obrazloženja zbog čega neki predlog ili primedba nisu prihvaćeni, te da se zborovi radnih ljudi redovno informišu o realizaciji usvojenih odluka i zaključaka.

2. *Nepostojanje socijalnog optimuma za učešće u odlučivanju.* — Velika grupa nije pogodna za odlučivanje, a negativne posledice toga su brojne. Pojedinac se gubi u masi, jer ne postoji socijalno-psihološka situacija u kojoj bi radnik u skladu sa interesima svoje uže sredine aktivno učestvovao u procesu odlučivanja. Radno-tehnološka sredina treba da je tako uobličena da predstavlja i jednu određenu socijalnu (samoupravnu) psihološku celinu, u kojoj je postignuta određena psihološka homogenizacija i adaptacija radnika u uslovima rada i radnom ambijentu u toj radnoj celini, što bi imalo znatnog uticaja i na uspešnije neposredno smoupravno odlučivanje putem zbora.

Od ukupno anketiranih 62% je izjavilo da su njihovi zborovi glomazni i da ih treba održavati u delovima — manjim radnim celinama. Time bi se stvorio jedan od najznačajnijih uslova da radnik — član zbora aktivno učestvuje u procesu odlučivanja. Postigla bi se veća efikasnost u radu zbora, iako bi to stvorilo brojne formalno-pravne probleme oko usaglašavanja primedbi zborova manjih radnih celina osnovnih organizacija i oko sačinjavanja skupnog zapisnika. Smatramo da je za samoupravljanje bitna suština koju bismo ostvarili stvaranjem uslova ne za formalno glasanje, već za stvarno učešće u procesu konstituisanja odluka.

3. *Neodgovarajući organizaciono-tehnički uslovi.* — Nerazdvojan sa prethodnim je problem organizaciono-tehničke prirode vezan za mesto održavanja — salu, stolice, osvetljenje, ozvučenje itd. Sve to zajedno komplikovali su smenski rad i zamorenost, jer su se zborovi održavali i održavaju se uglavnom posle rada prve smene. Iako na prvi pogled nevažni, ovi preduslovi su značajan elemenat uspešnijeg rada zborova.

Od 327 anketiranih 21% misli da imaju dobre uslove za održavanje zbora, 45% da su uslovi takvi da se može raditi ako se hoće i 28% da su uslovi loši.

4. *Nepostojanje planova rada i planskog sazivanja zborova.* — Nepostojanje planova rada planskog održavanja zborova je s vremena na vreme uzrokovalo suviše često sazivanje zborova, što je imalo za posle-

dicu negativne reakcije radnika u odnosu na prisustvovanje i učestvovanje u radu zbora. Samo tri zbora u periodu 1966-1974. godine imali su planove rada. Svi su, pa i ovi koji su imali planove, održavani onda kad su centralni organi Industrije zahtevali sazivanje zborova. U takvom neplanskom održavanju i sazivanju zborova bilo je kampanjskih situacija i zatišja u sazivanju.

Nepotrebno je govoriti da bi se tromesečnim, polugodišnjim ili godišnjim planiranjem rada i održavanja zborova izbeglo kampanjsko sazivanje. Planovima rada bi se morali predvideti osnovni uslovi za odlučivanje na zboru kao što su alternativna rešenja, informacije, lica koja odgovaraju za ponuđena stručna rešenja, izvori dopunskih informacija, vreme i mesto održavanja, lica koja informišu zbor i slično. Trebalo bi poštovati poslovnik o radu zbora, a plan bi uneo više organizovanosti u rad zborova i time bi se menjao društveni odnos članova zbora prema radu te institucije.

5. *Raskorak između problematike razmatrane na zboru i problematike koju bi po mišljenju članova zbora trebalo razmatrati.* — Izrazito velik raskorak između problematike razmatrane na zboru i one koju bi po mišljenju anketiranih članova zbora trebalo razmatrati krupan je razlog neinteresovanja za rad zborova. Samo kod 7% anketiranih od svih kvalifikacionih struktura nema tog raskoraka.

Karakteristika dosadašnjih zborova bila je da su zakazivani posle rada, a razmatrali su problematiku iniciranu od strane centralnih organa. Nedovoljno su razmatrani interni problemi, a, ukoliko su i razmatrani, svrstavani su u zadati dnevni red. Sazivanje zborova na zahtev radnika čini izuzetak, a tada se obično radilo o radnoj disciplini, izvršenju planskih zadataka i teškoćama oko izvršenja, zaštiti na radu i slično. Ti zborovi su bili posećeniji, kao i zborovi na kojima je razmatrana problematika ličnih dohodaka, dodele stanova i slično. S tim u vezi je i mnogo veći broj učesnika u radu zbora, broj primedbi, predloga, izmena i dopuna itd. Diskusije su bile sveobuhvatnije jer je razmatrana problematika bila razumljiva svakom i najneposrednije se ticala svakog pojedinca.

Karakterističan odgovor na dva vezana pitanja iz upitnika: (a) šta se najčešće nalazilo na dnevnom redu vašeg zbora i (b) šta bi po vašem mišljenju trebalo najčešće da se nalazi na dnevnom redu zbora, može donekle ilustrovati napred izneto. Na primer odgovor: »Uglavnom neki silni pravilnici. U poslednje vreme često se održavaju zborovi zbog usvajanja mnogih sporazuma, statuta i drugog, te je verovatno zbog toga ispadala tačka »razno«. Zato mislim da zborovi ne treba da se sazivaju samo zato da bi se usvojili neki pripremljeni materijali, već i zato da bi se razmatrali problemi sa kojima se mi sukobljavamo kroz proizvodnju, pa i izvan Industrije« (KVR).

Više od 90% tačaka dnevnih redova zbora odnosilo se na razmatranje, usvajanje, izmene i dopune normativnih akata. Mnogi od njih usvajani su od većeg dela zborova bez reči diskusije i bez ijedne primedbe, što ukazuje na formalizaciju neposrednog upravljanja. Zbog toga bi trebalo u dnevne redove, to jest u problematiku koja se predlaže zboru češće uvrščivati ona pitanja za koja su članovi zbora više zainteresovani, pošto su dosadašnjim utvrđivanjem dugoročnih interesa, prava i obaveza prenebregavani trenutni zahtevi i potrebe.

6. *Neprihvatanje primedbi i predloga iznetih na zboru.* — Prihvatanje ili neprihvatanje predloga pojedinaca od strane zbora jedan je od činilaca koji utiču na prisustvo zboru. Članovi zbora čiji su predlozi prihvatani zastupljeni su u grupi koja uvek dolazi na zbor sa 78%, oni čiji se predlozi ponekad prihvataju zastupljeni su u grupi koja ponekad dolazi sa 72%, a oni čiji se predlozi nikad ne prihvataju zastupljeni su u grupi koja nikad ne dolazi na zbor sa 51%. Anketirani su na pitanje: šta bi po vašem mišljenju trebalo učiniti da bi se omogućilo nesmetano održavanje zbora, odnosno obezbedio potreban kvorum, odgovorili: više uvažavati mišljenja i predloge iznete na zboru, pa će ljudi više dolaziti, na šta se odnosi 47% svih odgovora.

Kad se govori o ovom razlogu izostajanja sa zbora, ne ulazeći u sadržaj neprihvaćenih predloga, može se reći da jasne i konkretne predloge treba stavljati na glasanje posle detaljne argumentacije svakog predloga. Način na koji se nečiji predlog ne prihvata od većine članova zbora ne bi smeo da bude takav da predlagač neusvojenog predloga stekne uverenje kako ga niko ne sluša i kako mu »tamo neki« nikad ne daju da se usvoji ono što on predlaže. Usvojeni predlog morao bi da bude dobro obrazložen kako bi se oni koji drugačije predlažu uverili da je prihvaćeni predlog bolji, racionalniji, odnosno da odgovara interesima većine.

7. *Nepoštovanje i nesprovođenje odluka, zaključaka i predloga zborova.* — Povezano sa prethodnim je i mišljenje anketiranih o sprovođenju i poštovanju predloga zborova od strane viših samoupravnih organa. Svega 22% anketiranih ubeđeno je da se odluke zbora poštuju i sprovode, a od toga 60% uvek dolazi na zbor; 20% anketiranih misli suprotno — da se odluke zbora ne poštuju i ne sprovode, a od toga 88% su oni koji zbog toga ne dolaze na zbor. Ostali misle da se predlozi zbora donekle poštuju i sprovode. U izrazito velikim frekvencijama odgovora: »donekle sprovode« i »ne sprovode« treba videti uzrok izostajanja sa zborova.

Ovde ćemo izneti neke karakteristične preporuke anketiranih da bi zborovi ubuduće bolje radili: »da se uvažavaju premedbe zborova — da ne završe u arhivi« (KVR); »poštovanjem primedbi i odluka zborova vratiće se poverenje i zainteresovanost kod ljudi« (VŠS); »doslovce uvažavati mišljenja radnika našeg zbora... sprovoditi njihove predloge i htenja« (VKR) (u ovom poslednjem slučaju uočava se i neshvatanje interesa Industrije kao celine, odnosno neshvatanje značaja usklađivanja primedbi i predloga).

8. *Nemotivisanost za učešće u upravljanju putem zbora.* — U ispitivanju prisustvovanja zborovima utvrdili smo da postoji visoka korelacija između stepena želje za učestvovanjem u upravljanju i prisustva zboru. Od anketiranih koji su odgovorili da uvek prisustvuju zboru 43% su oni koji žele da učestvuju u upravljanju, 54% anketiranih ponekad prisustvuje zboru, a ravnodušni su prema učešću u upravljanju, dok od onih koji su odgovorili da nikad ne prisustvuju zboru 78% uopšte ne želi da učestvuje u upravljanju.

9. *Percipiranje niskog stepena razvijenosti samoupravnih odnosa u neposrednom samoupravljanju putem zbora, mišljenja i stavovi radnika o mestu i ulozi zbora u izgradnji sistema neposrednog upravljanja.* — Veći deo anketiranih članova zbora: (a) dosadašnje samoupravno odlučivanje na zboru smatra formalnim, (b) stepen mogućnosti uticaja zbora na

izmenu normativnih akata većina smatra malim, odnosno veoma malim; (c) glavne uzroke izostajanja sa zborova vide u nerazvijenosti samoupravnih odnosa.

a) Dosadašnje samoupravno odlučivanje na zboru 64% anketiranih smatra formalnošću, a stvarnim i suštinskim smatra ga 28%. Sve kategorije anketiranih sa izuzetom NKR su najzastupljenije u ocenjivanju neposrednog odlučivanja na zboru kao formalnog. Frekvencije pojedinih kvalifikacionih struktura su sledeće: VSS 48%, VŠS 64%, SSS 65%, NSS 71%, VKR 56%, KVR 71%, PKR 63% i NKR 29%. Postoji izvesna pravilnost između ocene dosadašnjeg neposrednog odlučivanja na zboru i prisustva zboru. Oni koji misle da je ono stvarno — suštinsko, njih 28% od ukupno anketiranih, od čega 82% uvek dolazi, 16% ponekad i 1% nikad ne dolazi na zbor. Kod onih koji ne misle tako odnos je suprotan iznetom.

b) Utvrđeno je postojanje niske korelacije između mišljenja ispitanika o stepenu mogućnosti uticaja na izmenu predloga normativnih akata i prisustva zboru. Od anketiranih koji su odgovorili da uvek dolaze 41% odgovora odnosi na ocenu veoma puno (23%) i puno (18%); od anketiranih koji su odgovorili da ponekad dolaze 38% tu mogućnost ocenjuje sa srednje (18%) i malo (20%); anketirani koji su odgovorili da nikad ne dolaze mogućnost zbora da utiče na izmenu normativnih akata ocenjuju kao malu 56%, sa malo (22%) i veoma malo (34%). Postoji razlika između pojedinih kvalifikacionih struktura u oceni stepena mogućnosti uticaja. Ispitanici sa radničkim kvalifikacijama stepen uticaja zbora percipiraju u većini kao mali, odnosno veoma mali: VKR u 52% slučajeva ga ocenjuju sa mali (20%) i veoma mali (32%); KVR u 45% slučajeva ga ocenjuju sa mali (23%) i veoma mali (22%). Obrnuto je kod anketiranih sa VSS jer 14% stepen uticaja percipira sa veoma puno i 24% puno, odnosno zajedno 38%; anketirani članovi sa VŠS ocenjuju ga sa srednje (23%) i malo (23%), odnosno zajedno 46%.

c) Anketirani članovi zbora vide glavne uzroke izostajanja sa zbora u sferi samoupravnih odnosa, odnosno mišljenja i predloge iznete na zboru niko ne uvažava i ljudi zato ne dolaze na zbor 25.4% i što je sve unapred rešeno i odlučeno 28,1%, odnosno zajedno 53,5% anketiranih izjasnilo se da uzroke treba tražiti u nedovoljno razvijenim samoupravnim odnosima. Analiza odgovora ukazuje da su: prioritet ličnih problema nad problemima Industrije (14,5), porodični problemi i obaveze (12,9%), stanovanje izvan mesta Industrije (9%), dužina trajanja zbora (8%) i ostali sa manjim frekvencijama ona manja polovina uzroka izostajanja sa zborova.

10. *Uslovi života, porodične prilike, pol, godine starosti, kvalifikacije itd.* — Obeležja svakog pojedinca kao što su: pol, godine starosti, dužina radnog staža, kvalifikacije — stručna sprema, mesto stanovanja i udaljenost mesta stanovanja od Industrije, način na koji dolaze u Industriju, smenski rad, bračno stanje, broj dece i način na koji su obezbedili čuvanje dece dok su oni na poslu, obavljanje posla posle rada u Industriji radi dopunske zarade, obrađivanje zemlje, dopunsko školovanje, porodični problemi i obaveze u porodici i članstvo u Savezu komunista — dovođena su u vezu sa njihovim odgovorima na pitanje o prisustvu zboru. Tabeliranjem i ukrštanjem tih podataka, izračunavanjem veza i visine poveza-

nosti nije dokazano postojanje statistički značajnijih veza sem nekih pravilnosti, te ćemo ih izneti:

postoji upadljiva razlika između prisustva zboru muškaraca i prisustva žena. Od ukupnog broja anketiranih muškaraca zborovima uvek prisustvuje 69%, dok od ukupnog broja žena zboru uvek prisustvuje 38,2%. Žene, bilo da su sa sela ili iz grada, izrazito više odsustvuju sa zbora i manje ostaju do kraja. U pitanju su navike sredine i vezanost žene za kuću i porodicu;

članovi zbora sa više godina starosti i godina staža redovni su u prisustvu zborovima od mlađih članova sa manjim radnim stažom;

zborovima manje prisustvuju članovi sa nižom spremom — kvalifikacijama. Prema pojedinim kvalifikacijama, zboru uvek prisustvuju: VSS 76%, VŠS 61%, SSS 51%, NSS 21%, VKR 93%, KVR 63%, PKR 58% i NKR 57%;

članovi zbora koji imaju decu manje prisustvuju od onih koji ih nemaju. Bez obzira na broj dece, ako su ona mala, roditelji češće izostaju, pogotovu oni koji nisu zadovoljni načinom na koji su obezbedili čuvanje dece dok su oni na poslu;

članovi zbora koji posle rada obrađuju zemlju, kao i oni koji obavljaju posao radi dopunske zarade neznatno više odsustvuju sa zbora od onih koji se time ne bave;

od članova Saveza komunista 72,5% uvek dolazi na zbor i izrazito više u odnosu na nečlanove.

Uzimajući u obzir dosadašnje prisustvo žena zborovima, njihovu vezanost za kuću i porodicu i zbog toga nemogućnost da ostvaruju svoja prava i ispunjavaju dužnosti, njihov broj u Industriji, momente ograničenja efikasnosti odlučivanja usled zamora, skraćivanje slobodnog vremena i vremena odmora, odnosno sve one razloge koji čine manju polovinu uzroka izostajanja sa zborova, trebalo bi razmisliti o mogućnosti da se zborovi jednim delom održavaju u radno vreme. U tom bi slučaju trebalo ispitati sve aspekte troškova održavanja zborova. Isto tako, društveno-političke organizacije bi morale da podstiču donošenje dugoročnog programa socijalne politike u OOUR. Izgrađivanjem stanova i dečjih ustanova (obdaništa, vrtića, jaslica), poboljšanjem društvenog i ličnog standarda stvarali bi se uslovi članovima zbora da posle rada mogu ostati na zboru i ostvarivati svoja samoupravna prava i obaveze.

Na društveno-političkim organizacijama, posebno na Savezu komunista je zadatak da se oživotvore i sprovedu u delo odredbe Ustava koje radnika stavljaju u položaj da putem zbora neposredno odlučuje o svim važnim pitanjima sopstvenog društveno-ekonomskog položaja u OOUR.

Dr Fuad Muhić: SKJ i kulturno stvaralaštvo

(»Mladost«, Beograd, 1975, strana 150)

U okviru II kola Marksističke biblioteke izdavačke kuće »Mladost« iz Beograda nedavno je izašla knjiga prof. dr Fuada Muhića *SKJ i kulturno stvaralaštvo*, sa podnaslovom »Revolucija i duhovne i idejne pretpostavke slobode stvaralaštva«. Knjiga na 150 stranica donosi — kako i sam autor ističe u uvodu — tri cjeline. U prvoj se obrađuje današnji značaj uloge SKJ na području kulturne kreacije; druga se odnosi na neke probleme »masovne kulture«, a treća obuhvata rasprave prof. Muhića sa »novom ljevicom« nastale od 1972. do 1975. godine.

Svrha ove knjige jeste da se učini pokušaj temeljitog rasvjetljavanja nekih momenata savremenog odnosa SKJ kao revolucionarne partije prema kulturnom stvaralaštvu i da se definiše uloga SKJ u borbi protiv opozicionih snaga koje su, posebno 70-tih godina, pokušale da SKJ potisnu ili potpuno uklone iz oblasti kulturnog stvaralaštva.

Muhić analizira Marksovu misao kojom se »čisto stvaralaštvo« demistificira kao ideologija u određenju izopačene svijesti, koja svoje ishodište ima u društvenoj podjeli rada. Misao da um može biti nezavisan od stvarnosti i u odnosu na nju se postavljati kao »čist«, isticao je Marks, nije ništa drugo nego, do krajnjih konsekvenci, dovedeno cijepanje rada na materijalni i duhovni, u čijoj se projekciji istorija, kao materijalizovana praksa, pojavljuje »krvava i blatnjava od glave do pete«, dok njena vlastita svijest, istovremeno, lebdi u djevičanskom velu umišljene transcendentalne ili spekulativne »čistote«.

Muhić ubjedljivo analizira neke pojave u savremenoj filozofiji, posebno »teoriju odraza« koja — oslanjajući se na tobožnji Marksov stav da društvena nadgradnja, pa i kulturno stvaralaštvo, direktno ovisi od ekonomske osnove — definiše kulturu kao »subjektivni odraz objektivne stvarnosti«. Očigledno, po ovoj teoriji, kulturni stvaralac bi morao pasivno odražavati, odnosno odslikavati stvarnost. Naravno, takav stav je odgovarao staljinističkoj birokratiji: ona je od njega stvorila univerzalnu formulu glorifikacije sopstvene prakse koja je, po apologetima te društvene strukture, jedina istinska i autentična istorijska zbilja. Istina, takav stav je bio često i osnova brutalnih presuda u poznatim »čistkama« onim književnicima, naučnicima i filozofima koji su pokušali svojim djelima da mijenjaju istorijsku realnost, da idu iznad i izvan njenih okvira. Međutim, Marks zaista i ne daje povoda, a pogotovu ne omogućava tumačenja filozofa »teorije odraza«, jer on dijalektičkim metodom duboko ponire u odnos čovjeka i svijeta,

subjekta i objekta, istorije i ljudskog rada. Naime, Marks govori o epohalnoj određenosti svakog kulturnog i umjetničkog stvaralaštva. Determiniranost kulturne kreacije on vidi prije svega u graničnim mogućnostima samog ljudskog mišljenja u svakoj epohi. Drugu određenost Marks vidi u klasnoj podjeli, unutar koje vladajući krugovi, oslobođeni rada kao nužde i obaveze, imaju mogućnost za bavljenje »lijepim vještinama«. Radi se, dakle, o potrebi da se »niži slojevi, svi radni ljudi, na revolucionaran način dovedu u položaj da istinski ispolje svoje kulturno stvaralaštvo koje je okrenuto revolucionarnom prevazilaženju položaja socijalno i politički potlačenih klasa društva.

Muhić analizira i klasično marksističko učenje o kulturnom horizontu proleterske revolucije, s posebnim osvrtom na Lenjinov doprinos razradi tog učenja, a na bazi kritike poznatih Staljinovih falsifikata i metoda u obračunu sa »protivnicima socijalizma«.

U raščlanjivanju i upoređivanju pojmova »masovne«, »elitne« i »narodne« kulture prof. Muhić ukazuje na pogrešnost i kontroverze u upotrebi ovih termina. Nesagledive su opasnosti po čovjeka i njegov dalji razvitak posredovanja »masovne kulture« koja obiluje šundom i kičom, koja seli industriju u čovjekovo slobodno vrijeme, koja ga pasivizira, dovodi u stanje sopstvene nemoći, svodi na posmatrača i konzumenta jeftinog komfora. Zato je neophodno razvijati estetski ukus za lijepo, kritičko raspoloženje prema bezvrijednom i trivijalnom, stvarati i usvajati prave vrijednosti. Program SKJ i rezolucija Desetog kongresa o ovim problemima posjeduju jasnoću pravaca akcije SKJ i treba ih dosljedno sprovoditi u naš svakodnevni društveni i kulturni život i rad.

Muhićevi dijalozi sa takozvanom »novom ljevicom« britki su i beskompromisni. Muhić vodi prvo načelne rasprave, a zatim analizira i ponašanje »stare« i »nove ljevice« u našim jugoslovenskim prilikama.

»Stara ljevica« je određena upravo svojom vjerom u svemoć institucija. Druga njena odlika je ideologizam. To je slijepa vjera u svemoć jedne jedine ideologije, odnosno dogmatski protumačen marksizam i lenjinizam, koji se reducira na pregledan katalog dogmi, koje se, ni u kom slučaju, ne smiju dovesti u sumnju, jer se svako takvo dovođenje u sumnju tretira kao ideološka diverzija, izdaja itd.

Suprotno tim oznakama »stare ljevice«, »novoljevičarske« struje karakteriše antiinstitucionalizam i antiideologizam. Teoretičari toga pravca smatraju da nikakva čvrsta ideologija ne može biti putokaz u autentičnu budućnost, nego da se ideologija globalnog društva može stvoriti samo kristalizacijom ideologije dijelova društvenog totaliteta. Takva teza leži u osnovi novoljevičarske »konfederalističke« doktrine.

Iako na prvi pogled napredna, angažovana na principima marksističkog humanizma, posebno kod nas u Jugoslaviji, »nova ljevica« je »kritikom svega postojećeg« — ne dovodeći tu »kritiku« u bilo kakvu vezu sa realnim istorijskim kretanjem i konkretnim društvenim okvirima — samu sebe dovela na kvazinaučne i anarhističke pozicije. Jasno je, naravno, da kritika svega postojećeg danas može biti, a najčešće i jeste, anarhistička, liberalistička, nacionalistička, konzervativna.

»Zbog atmosfere političkog mučeništva koju oko sebe stvara dio »nove ljevice«, kod jednog dijela jugoslovenskih marksista usađena je prava psihološka nelagoda ukoliko se njhova znanstvena gledišta, makar u čemu, u određenom trenutku, podudaraju sa političkom ocjenom toga trenutka« — piše Muhić, dodajući da stvaralački marksizam mora biti oslobođen takvih nelagoda ako želi da ostane na nivou svoje intelektualne misije (str. 95). Mislimo da su posljednjih godina i kod tog dijela marksista takva neraspoloženja počela iščezavati, pa to pozitivno kretanje treba podsticati.

Prof. Muhić posebno pobija poznate »novoljevičarske« teze koje SKJ proglašavaju partijom staljinističkog tipa, ističući da su te teze izraz onog mrzovoljnog raspoloženja prema politici jednog društva koje psiholozi nazivaju »intelektualnom kapricioznošću«. Da SKJ nije inicirao samoupravljanje, »novoljevičarski« kritičari bi, to je potpuno izvjesno, govorili o zloupotrebi istorijskih mogućnosti, a pošto je Partija inicirala uvođenje samoupravljanja, »novoljevičarski« kritičari joj zamjeraju što je taj proces inicirala »odozgo«. Vid-

ljivo je, međutim, da je takva metodološka mistifikacija u svojoj biti anarhistička.

Mislimo da SKJ mora još šire otvoriti front borbe protiv idejnih opredjeljenja koja nude »novoljevičari« i ubjedljivo i marksistički argumentovano demistificirati takvu njihovu »naučnu« djelatnost. Knjiga dr Fuada Muhića *SKJ i kulturno stvaralaštvo* veoma je značajan prilog tome.

Pavle Gazivoda

Dr Ilija Vuković: Socijalistički savez radnog naroda u političkom sistemu SFRJ

(»Savremena administracija«, Beograd, 1975)

U periodu kada smo inaugurisali nove ustavne promjene, koje znače korak dalje u ostvarivanju istorijske misije radničke klase i, uopšte, u oslobađanju rada i čovjeka, nameće se kao neminovnost osvjetljavanje mjesta, uloge i metoda djelovanja društveno-političkih organizacija u novim uslovima. Bez sumnje, naš društveni aktualitet je pred subjektivne socijalističke snage postavio veoma odgovorne zadatke. Otud je, svakako, vrijedna pažnje nedavno izašla knjiga dr Ilije Vukovića: *Socijalistički savez radnog naroda u političkom sistemu SFRJ,* koja se bavi SSRNJ kao »složenom i po mnogo čemu originalnom tvorevinom socijalističke revolucije kod nas« (str. V). Naime, autor je uspio da detaljnije nego što je to igdje do sada učinjeno prezentira karakter, položaj i funkcije SSRNJ, prateći genezu ove društveno-političke organizacije od prvih njenih dana do našeg vremena.

Djelo ima osam poglavlja (osnovne karakteristike i principi političkog sistema SFRJ; struktura političkog sistema SFRJ; istorijska retrospektiva SSRNJ; priroda Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije; najvažnije funkcije SSRNJ u socijalističkom samoupravnom društvu; Socijalistički savez radnog naroda i ostali dijelovi političkog sistema; organizaciona struktura i aktivnost Socijalističkog saveza i zaključna razmatranja).

Autor se opredijelio za izvođenje suštine Socijalističkog saveza iz bitnih karakteristika jugoslovenskog političkog sistema, čiji je integralni dio i sam Socijalistički savez. Stoga se čitavo prvo poglavlje i bavi osnovnim karakteristikama i principima političkog sistema SFRJ.

Kroz cijelo djelo provijava težnja da se prikažu masovnost, sveobuhvatnost, demokratičnost, klasna komponenta SSRNJ, odnosno glavni specifikumi ove društveno-političke organizacije. Sve te komponente Vuković je pratio od formiranja Narodnog fronta naovamo. U stvari, analizom svih faza razvoja i djelovanja SSRNJ reljefno su prezentirani rast, uloga i djelatnost ove naše najmasovnije društveno-političke organizacije.

Vuković je uspio plastično da odslika stalno reafirmisanje SSRNJ, u njegovoj težnji da što primjerenije djeluje u konkretnim etapama naše revolucije. To i takvo nastojanje uvijek je bilo prisutno u idejno-političkom angažmanu Socijalističkog saveza, pa su se i njegove metode djelovanja i njegovo ostvarivanje idejno-političke uloge razlikovali u svakoj etapi našeg razvitka. Tako je, u stvari, pokazano da je SSRNJ stalno težio da bude u žiži društvenih kretanja i da ne samo izmjenom svoga imena, nego i svojim organizacionim ustrojstvom bude inspirativan okvir aktivnosti širokih narodnih slojeva. Vuković je, isto tako, istakao težnju Socijalističkog saveza da u potpunosti sačuva svoje specifičnosti koje ga diferenciraju od partija klasičnog tipa.

Iz tog razloga autor je i posvetio znatnu pažnju distinkciji SSRNJ i Saveza komunista, te ostalih društveno-političkih organizacija i udruženja građana. Razlika svakako postoji, ali se ona — smatra autor — mora posmatrati dijalektički, jer SSRNJ je i samostalan i zavisan društveno-politički organizam. On je u isto vrijeme relativno samostalan u odnosu na druge dijelove političkog sistema i uzajamno zavisan u odnosu na SKJ, Savez sindikata, SSO, SUBNOR i druge organizovane društveno-političke snage (str. 239). To je pregnantno iz-

raženo u Vukovićevoj konstataciji »da se naš politički sistem ne sastoji od hijerarhijski povezanih institucionalnih struktura i odnosa. Svi dijelovi političkog sistema i sve njegove institucije su relativno samostalni i međuzavisni u vršenju svojih funkcija u samoupravnom društvu« (str. 240).

U vezi sa tim Vuković je posebno razradio odnos SSRNJ i SK, čija kompleksnost proizlazi iz činjenice da je Savez komunista vodeća, pokretačka snaga razvoja i djelovanja unutar Socijalističkog saveza. Vukoviću je pošlo za rukom da iznijansirano predoči taj odnos, ističući niz fakata koji govore o razlici te dvije društveno-političke organizacije, kao što su, na primjer, različit karakter SKJ i SSRNJ, zatim polje aktiviteta, kao i organizaciona struktura, da bi na kraju zaključio da se »ove dvije organizacije međusobno dopunjuju, povezuju, dok svaka zadržava svoju akcionu i kadrovsku samostalnost« (str. 234). Ovakav pristup ovom pitanju omogućio je autoru da odlučno i argumentovano demantuje teze o takozvanom »paralelizmu«, »paternalizmu«, »transmisionizmu« ili »višepartijnosti« ova dva entiteta društvene stvarnosti.

Osobita pažnja, što je i razumljivo, posvećena je razmatranju najvažnijih funkcija Socijalističkog saveza u našem samoupravnom društvu, i to ovim redom: razvijanje najšireg samoupravljanja radnih ljudi i građana, najšira društvena kontrola nad radom organa vlasti i nosilaca javnih ovlašćenja, formiranje aktivnog socijalističkog javnog mnjenja, društvena samozaštita i jačanje odbrambenih sposobnosti društva, izborna funkcija, formiranje socijalističkih normi ponašanja i integrativno-usmjeravajuća funkcija. Takva višefunkcionalnost SSRNJ proizilazi »iz karaktera političkog sistema i mjesta SSRNJ u tom sistemu« (str. 164). Sve to je, istovremeno, dokaz da Socijalistički savez ima posebnu ulogu u funkcionisanju našeg političkog sistema, kao mobilizator širokih masa i inspirator njihovog sve aktivnijeg učešća u samoupravnom odlučivanju. Ostvarivanjem tih funkcija SSRNJ doprinosi, između ostalog, jačanju neposrednog uticaja radnih ljudi na rad delegata i delegacija, razvitku kritičkog odnosa prema radu organa samoupravljanja, posebno skupština i njihovih organa, jačanju odgovornosti nosilaca javnih funkcija, suzbijanju partikularističkih tendencija u rješavanju pitanja od opšteg interesa, unapređivanju solidarnosti radnih ljudi i otklanjanju socijalnih razlika.

Znatnu pažnju autor posvećuje i nekim nedostacima, teškoćama, pa i otporima koji su se ispoljili u dosadašnjem radu i djelovanju SSRNJ i koji su onemogućavali da SSRNJ u punom smislu riječi postane »najširi savez radnih ljudi i građana i istovremeno jedinstven front organizovanih socijalističkih snaga« (str. 295), usljed čega je postojao izvjestan nesklad između normativnog i stvarnog u svakodnevnom angažmanu Socijalističkog saveza. Autor konstatuje da su SSRNJ u proteklom periodu nagrizale tendencije forumske zatvorenosti, međuforumskog saobraćanja, odlučivanja u ime radnih ljudi i njihovih klasnih organizacija, srastanja pojedinih struktura Socijalističkog saveza sa tehnobirokratskim i liberalističkim strukturama, ponekad klasičnog posrednog političkog organizovanja, dominantne uloge neproizvođačkih slojeva itd.

Sve to nije dopuštalo da radni ljudi uvijek u Socijalističkom savezu ispolje svoje samoupravne socijalističke inicijative i kreativnost. Međutim, sve to je uslovilo da se u periodu odlučne akcije na reformi političkog sistema postavi i pitanje dalje organizaciono-političke izgradnje Socijalističkog saveza, odnosno da se precizno definiše karakter i suština SSRNJ u sadašnjem društvenom trenutku.

Autor je stoga stupio u argumentovan dijalog sa pojedinim tezama koje devalviraju ugled Socijalističkog saveza i traže njegovo eliminisanje sa društveno-političke scene, kao što su »nepostojanje demokratske teorije o SSRNJ«, »stvaranje posebnog programa SSRNJ«, da je SSRNJ »samo savez organizovanih snaga« ili, pak, »savez radnih ljudi i građana« itd.

Uz sve to, Vuković je ovim djelom, u stvari, otvorio neke moguće pravce dalje organizaciono-političke izgradnje Socijalističkog saveza radnog naroda tako što je markirao probleme afirmisanja mjesne organizacije SSRN, stvaranja organizacionog ustrojstva inspirativnog za akciju, ukidanja institucije članstva, osposobljavanja izvršnih organa za vršenje njihovih funkcija, borbe protiv

profesionalizma u SSRNJ, obezbjeđivanja stalnih izvora finansiranja, afirmisanja delegatskog principa itd.

Naša politološka literatura dobila je, može se slobodno reći, ovom knjigom značajan podsticaj za još angažovaniji pristup istraživanju kompleksne uloge Socijalističkog saveza u našem socijalističkom samoupravnom društvu.

Bećir Macić

„Marksizam u svetu", br. 1/75.

(Časopis prevoda iz strane periodike i knjiga)

Drugu godinu svoga izlaženja »Marksizam u svetu« otpočinje temom »Klasni karakter obrazovanja«. Tako ovaj časopis nastavlja da raspravlja o klasnom karakteru proizvodnih snaga. U broju 10/74. o tome se i eksplicitno raspravljalo. U ovom broju rasprava o klasnom karakteru proizvodnih snaga usredsređena je na jedan bitan elemenat proizvodnih snaga, i to onaj koji u savremenim uslovima postaje sve značajniji. Obrazovanje i znanje i njihova institucionalna struktura, školski i obrazovni sistemi, postaju i značajan indikator savremenih odnosa proizvodnje. U ovom broju o tome pišu: S. Šuvar, S. Keler i R. Farenkamp, S. Bouels, L. Sev i A. Letijeri.

S. Šuvar u uvodnom napisu predstavlja tekstove inostranih marksista kao deo široke aktivnosti marksističkih teoretičara na rasvetljavanju klasnog karaktera obrazovanja, a naročito težnji savremenog kapitalizma da ideološki i mistifikatorski prikaže ekspanziju obrazovanja i tehničko-tehnološki napredak građanskog društva. Šuvar ističe da marksistički teoretičari hoće da pokažu da se te okolnosti ne mogu uzimati kao dokaz progresivnosti i životnosti građanskog društva, ostvarenja jednakosti, neutralnosti škole i slično. Naprotiv, obrazovni »bum«, a u ovim tekstovima se upravo ukazuje na ideološke kontroverze vezane za njega, mora da se razmatra u kontekstu održavanja vladavine kapitala. Stoga, smatra Šuvar, za nas je izuzetno značajno da ovladamo suštinom marksističke kritike obrazovanja, pre svega u onom elementu u kome ona sagledava odvojenost obrazovanja od rada, jer je to bitna slabost i našeg obrazovnog sistema.

S. Keler i R. Farenkamp *(Iluzije klasnog kapitalizma ili »bum« obrazovanja i proizvodnje)* hoće da se obračunaju sa nekim objašnjenjima ekspanzije obrazovanja i naučno-tehnološke revolucije. Oni smatraju da se iza prividno materijalističkog objašnjenja tih pojava krije, u stvari, rafinirano opravdavanje buržoaskog društva. Po njima, u »bumu« obrazovanja eksplodira protivurečnost između klasne vladavine i ideologije jednakosti, a to je osnovna i opšta teza autora koju oni nastoje da dokažu u ovoj studiji. Počinju od stava da u uslovima reprodukcije građanskog društva raspodela privilegovanih pozicija ne proizlazi iz raspodele preko centralne vlasti, već se ostvaruje u igri razmene među slobodnim individuumima. Stoga ispada, po ovoj ideologiji, da su »individuumi sami odgovorni za svoju sudbinu«. Parole o jednakosti i slobodi znače da nikome, u načelu, nije zatvoren put ka privilegovanim pozicijama. Ideal jednakosti opravdava, dakle, realnu nejednakost! U sistemu obrazovanja za one koji su »oštećeni« mogućnosti uspona postaju »vidljive«.

U svom kritičkom stavu ovi autori su radikalni: sva mesta buržoazije su privilegovana. Međutim, specifičnost njihovog pristupa je u ukazivanju na »nove privilegije«. Tako oni posebno ukazuju na »relativno jaku grupu« privilegovanih nameštenika i službenika koji obavljaju poslove za buržoaziju. Ovu grupu oni zovu »buržoaski talog«. Drugi sloj na koji ukazuju kao na privilegovan je sitna buržoazija. Oko prirode privilegija ta dva, nazovimo ih uslovno, sloja situirana je argumentacija o protivurečnosti između klasne vladavine i ideologije jednakosti. Jer prvi cilj obrazovanja u građanskom društvu je uspon u »talog buržoazije«, čija pozicija objektivno korespondira položaju (sada već razorene) sitne buržoazije. Taj uspon ovi autori smatraju samo iluzornim za radničku klasu, dok se operisanjem obmanjivačkim mogućnostima uspona u slojeve sitne buržoazije i intelektualaca krupna buržoazija zaštićuje od pravih zahteva masa.

Da bi zasnovali svoje stavove o prirodi obmanjivačkih mogućnosti uspona, Keler i Farenkamp prate genezu strukturalnih promena i transformacija malograđanštine i koncentraciju »taloga buržoazije« u industriji i trgovini. Uništavanje sitne buržoazije putem krupnog kapitala pokazuje da građansko društvo može da omogući privilegovanu egzistenciju za mali broj ljudi. To je raspodelu privilegija učinilo veoma oštrom. Izraz tog suženog prostora za privilegije je okretanje usponu u »talog buržoazije«. U obrazovanju to se sada iskazuje kao juriš na obrazovne institucije (posebno univerzitete), i to dece iz svih slojeva. Sada je postalo jasno da deca sitne buržoazije ne mogu da se nadaju nasleđu i zato treba da poseduju »dobro obrazovanje« .Ono treba da obezbedi obrazovanima komandu nad tuđim radom i da sačuva njihovu privilegovanu poziciju. »Akademska titula je time postala moderna forma prava na upravljanje.«

»Bum« obrazovanja je ipak fikcija, jer, po ovim autorima, jedna bitna grupa nikada neće biti obuhvaćena obrazovnim »bumom«, a to su radnici. Oni su već prethodno oštećeni da bi mogli da dođu do univerziteta, a, što je najbitnije, oni snose finansijske troškove gigantskih transformacionih procesa pomoću kojih sitna buržoazija pravi od svoje dece visokoškolce. Obrazovanje i dalje služi monopolu i održavanju hijerarhijskih odnosa u koncernima. »Privilegije bolje plaćenih radnika na mašinama kapitalisti pravdaju formulom po kojoj je taj rad kvalifikovaniji.« Autori se okomljuju upravo na to stanovište jer je ono postalo središnim mestom ekonomije obrazovanja koja je nastala obrazovnim »bumom«. Društvena funkcija boljeg plaćanja višeg stepena obrazovanja *de facto* nastaje u hijerarhizaciji sveta rada, gde vrhunac predstavlja intelektualni rad.

Hijerarhijska organizacija rada i obrazovanja osnov je birokratizovanih odnosa unutar preduzeća i šire u društvu. »Sve oblasti društvene reprodukcije bivaju postepeno obuhvaćene karakterističnom birokratizacijom životnog procesa.« Autori smatraju da je razvoj tog procesa karakterističan naročito za obrazovni sistem. To se ilustruje činjenicom da preko 50% radnika sa završenim obrazovanjem ne rade u struci za koju su »obučeni«. Međutim, uprkos tome personalna odeljenja koncerna uzdižu kvalifikaciju rada na nivo problema. U hijerarhiji koncerna se brinu da pretpostavljeni uvek imaju više i bolje kvalifikacije, u najvećoj meri formalno potvrđene: samo tako može hijerarhija da održi privid objektivne nužnosti. To objektivno vodi većoj podeljenosti radnika i smanjivanju njihove udarne snage kao klase.

U svom opštem zaključnom stavu o obrazovnom »bumu« Keler i Farenkamp kažu da je reč o uništenju sitne buržoazije, jačanju monopolnog kapitala, daljoj birokratizaciji života, kejnzijanskoj privrednoj politici i stavljanju individue pod starateljstvo u svemu. Naročito insistiraju na tome da se obrazovni bum, odnosno iluzije jednakih šansi preko obrazovanja, shvate kao kompenzacija za stvarne nejednakosti u društvu.

U napisu *Protivurečnosti u visokom školstvu* S. Bouels (S. Bowels) na primeru Sjedinjenih Američkih Država pokazuje protivurečnosti visokog školstva i naznačava moguće političke konsekvence. Polazeći od analize studentskog pokreta s kraja šezdesetih godina, on smatra da je radikalizacija mladih manifestacija strukturalnih slabosti razvijenog kapitalističkog sistema. Ovaj autor izdvaja četiri principa koji su, po njemu, koncepcijski okvir analize visokog školstva u SAD: (1) za kapitalističke odnose proizvodnje karakteristična je hijerarhijska organizacija dužnosti; (2) društveni odnosi u vaspitanju — odnosi između studenata i profesora, između samih studenata, odnosi studenata prema njihovom radu — odgovaraju odnosima u proizvodnji; radni odnosi u kancelarijama i fabrikama unapred su oblikovani na nivou odnosa u vaspitanju; iz toga on izvodi značajan zaključak — cilj školovanja je da buduće radnike nauči mnogo više određenom obliku ponašanja nego načinu rada; (3) dve osnovne funkcije vaspitanja u kapitalističkom društvu su ekspanzija proizvodnih snaga i reprodukcija proizvodnih odnosa; priroda i kvantitet nastave tesno su povezani sa rangom koji zauzimaju roditelji svakog deteta u hijerarhiji rada; (4) dve osnovne funkcije visokog školstva — ekspanzija proizvodnih snaga i re-

produkcija proizvodnih odnosa — danas su protivurečne.

Nadalje, Bouels detaljnije analizira društvenu funkciju visokog školstva u SAD: širenje proizvodnih kapaciteta nacije i, iz generacije u generaciju, reprodukciju klasnog sistema i ozakonjenje nejednakosti koja iz njega proizlazi. Zbog toga tip odnosa u njemu morao takođe biti hijerarhijski. Prednost novčane i hijerarhijske perspektive odigrala je odlučujuću ulogu u disciplinovanju studenata. Univerzitetska titula je postala neka vrsta »prava na upravljanje«, isto toliko ubedljivog i političkі neranjivog koliko i ostali oblici buržoaskog, aristokratskog i plutokratskog prava.

Autor posebno dokazuje da obrazovni »bum« ne obuhvata u suštini decu radnika. Na osnovu statističkih pokazatelja, on zaključuje da je visoko školstvo u SAD reprodukovalo i opravdavalo klasnu strukturu. Omogućavanjem pristupa visokom obrazovanju samo dela dece radnika ono doprinosi jedino širenju mita o jednakim šansama svih ljudi u građanskom društvu.

Bouelsov je zaključak da je čitava struktura visokog školstva postala neadekvatna, i to ne samo po ideji o karijeri koju razvija. On smatra da bi cela istorija vaspitanja u SAD mogla da se svede na sukob između zahteva koje postavljaju odnosi zasnovani na hijerarhiji i disciplini i njima suprotnih zahteva delotvorne pedagogije. Tu suprotnost autor formuliše na sledeći način: *beda vaspitanja — obilje bogatstva*. Stoga on nastoji da naznači i političke posledice tog protivurečnog razvoja. On pokazuje da su od pobune na Univerzitetu u Berkliju, početkom 1960, studenti počeli da iskazuju otpor prema zahtevu da se intelektualna zajednica direktnije uključi u državnu službu i poslovni svet. Polazeći od toga i od iskustva studentskih političkih borbi, on predviđa da će se blagostanje koje nudi visoko školstvo pokazati kao prazno obećanje i da će to učiniti privlačnim »politička rešenja«. Tome će, predviđa on, doprineti i to što će svakodnevica uništiti ideologiju koja opravdava kapitalizam. Sve to trebalo bi da oslobodi »teren za jedan širi pokret koji će zahtevati direktnu narodnu kontrolu proizvodnih centara i školstva, za uvođenje vaspitanja koje oslobađa sa onim što ga prati: tehnologijom koja je istovremeno efikasna i pogodna da se svi razvijaju«.

L. Sev (*Marksistička kritika škole i njena karikatura s »leva«*) obračunava se sa radikalnim kritikama škole na Zapadu, pre svega one tipa Ivana Iliča. U podtekstu ovog obračuna sa ovim radikalističkim kritikama stoji odbrana stavova KP Francuske kojoj neki u ovim kritikama prebacuju konformizam, oportunizam, reformizam. Za nas je interesantno upoznavanje sa ovim tekstom i zbog kritike Ivana Iliča jer se čini da je ozbiljnija kritika njegove knjige *Dole škole* u nas izostala.

Za kritiku Ivana Iliča i sličnih L. Sev kaže da se ona predstavlja mnogo dubljom, čak više levom, od kritike komunista. Sev, međutim, hoće da pokaže da te »revolucionarne teze« počivaju u osnovi na teorijskim greškama, a delimično i na vulgarizovanju Marksove kritike, umesto na njenom produbljivanju. Te teze, po njemu, podsećaju na anarhističko-utopističke predstave buržoaskog porekla.

Prvo u čemu se Sev ne slaže sa Iličom i sličnim je shvatanje da je pedagoški odnos po sebi ugnjetački, čemu Ilič onda suprotstavlja spontani razvitak ljudske jedinke. Osnovno razilaženje te kritike sa marksizmom Sev nalazi u iluzornoj predstavi o promeni društva putem promene škole. On primećuje da indoktrinacija nije uopšte uzrok vladavine jedne klase, nego je pre njena posledica, inače bi bilo dovoljno transformisati školu da bi se transformisalo celo društvo. Ta kritika zanemaruje sve pozitivne aspekte škole, a i to da na nju na evidentan način utiču ne samo buržoaske snage i ideologija, nego i druge, njoj suprotstavljene snage i ideologije. Stoga Sev tu kritiku smatra odvojenom od velike tradicije borbe masa za stvarnu transformaciju škole. Ukidanje škole je za njega samo reakcionarni mit o čovekovom spasenju putem povratka u predmoderno društvo, što je utopija Jevanđelja ili »rusoovstva«. Tim idejama Sev hoće da protivstavi stavove Komunističke partije koja ne želi da razbije školu kao način organizovanog vaspitanja i obrazovanja, već hoće da je oslobodi klasnih ograda koje joj nameće vladavina krupnog kapitala. Kritika Seva je zanimljiva, ali treba primetiti da ona

nastupa protiv svih oblika radikalne kritike postojećih školskih sistema ne uvažavajući ni motive te kritike ni uslove iz kojih potiče ta kritika, zbog čega on ne može da razlikuje inače bitno različite, iako radikalne, kritike škole. Tako mu se događa da kritike tipa Ivana Iliča izjednačava sa stavovima kineske kulturne revolucije.

Napis A. Letijerija *(Fabrika i škola)* drugačije je usmeren od prethodnih. Naime, dok oni ostaju na nivou jednoznačne kritike kapitalističkog sistema obrazovanja, dotle se Letijeri, polazeći od isto tako jednoznačno usmerene konkretne kritike, bavi strategijom borbe za novu školu. U tom smislu to je veoma inspirativan napor, a za nas utoliko interesantniji što neke njegove ideje lako prepoznajemo jer su misaono slične našim aktuelnim razmišljanjima o reformi obrazovanja, tačnije, ideji povezivanja obrazovanja i sveta rada.

Letijeri svoju kritiku ne počinje od škole, već od sistema i organizacije rada za koje škola sprema ljude. To je, u stvari, analiza širokog kompleksa odnosa fabrika — škola, pa u analizi tih pitanja on hoće da izrazi predloge o strategiji levih snaga.

Letijeri predlaže ukidanje nagrađivanja prema radnom mestu jer ono sada simbolizuje »najsloženiji i najrafiniraniji stepen navodne naučne organizacije rada«. U ovom domenu se najmanje oseća uticaj radnika. U svojim analizama Letijeri polazi od iskustva Italisidera, odnosno borbe radnika da »autodefinišu« skalu kvalifikacija svodeći je na minimum, jer postojeća skala hijerarhija ostavlja manevarski prostor za različite skale najamnine.

Sistem razvrstavanja izraz je odnosa snaga, a uslovljen je organizacijom rada koja kvalifikaciju uzima statički, a u krajnjem rezultatu održava postojeće stanje otuđenosti radnika u radu i odvojenost radnika od problema osvajanja radničke vlasti nad organizacijom rada. Po njemu, postoje politička rešenja za ovaj problem, iako su ambivalentna. I što je interesantno, poslodavci se često u ovome brže i lakše oslobađaju nekih predrasuda nego radnici. Naravno, Letijeri je svestan ekonomske motivisanosti ovakvog ponašanja poslodavaca i zato smatra da su te inovacije sada samo »patronalno rešenje«, a biće radničko samo utoliko ukoliko njime upravljaju radnici. »Nova politika razvrstavanja treba tesno da povezuje borbu protiv dispariteta najamnina sa borbom za drugačiju organizaciju rada, što predstavlja prvi korak prema društvenoj kontroli radnika nad procesom proizvodnje.« Stoga ovaj autor jednoznačno zaključuje da je nemoguće ispravno postaviti problem kvalifikacija ako se ne dovede u pitanje podela rada, a to je, ako se izvođenje nastavi, nemoguće dok se to isto ne učini sa školom.

Sada radnici najčešće shvataju školu kao sredstvo da se izvuku iz uslova svoje egzistencije. Stoga pitanje škole, smatra Letijeri, mora radikalnije da se postavi. Kriza škole proizlazi iz odvojenosti sveta rada i škole. Škola je sada klasna ne samo zbog diskriminacije u pogledu dece radnika, već pre svega zbog diskriminacije prema radnicima jer podvaja različite sfere rada. »Današnji kapitalizam ne uskraćuje pravo na školovanje; on samo ne dozvoljava da se menja socijalna funkcija škole.« Analizirajući s te strane američki obrazovni sistem (a evropski ga u osnovnoj tendenciji sledi), on ukazuje na porast broja školovanih koji ne mogu da rade ako se škola pokazuje kao industrija jedina sposobna da apsorbuje radnu snagu i po tome što će oko 60% diplomiranih ići da rade u prosveti. Kao »prinudan neproizvodni rad«, škola je sigurnosni ventil za tržište rada, sredstvo za maskiranje sve većeg broja delimično nezaposlenih što ih stvara razvitak kapitalizma. Zaključujući svoja razmatranja opštim mestom da je suština problema u odvojenosti sveta rada i škole, on svoj pozitivni program usmerava u pravcu prevazilaženja te podvojenosti.

U rubrici »Kritika ideologije« V. Hund i D. Kramer u napisu *Za materijalističku teoriju kulture* obračunavaju se sa elitističkom koncepcijom kulture koja je, po njima, danas vladajuća na Zapadu. Tome suprotstavljaju koncept koji pretpostavlja kulturu kao istorijski promenljivu i klasno određenu celinu u kojoj se »slobodna igra duha« zasniva na podjarmljivanju rada. Povod za to razmatranje oni nalaze u kulturnom imperijalizmu Zapada prema »trećem svetu«, odnosno u naporu buržoazije da iskoristi kulturnu politiku

kao strategijsko oružje u klasnoj borbi. Na spoljnopolitičkom planu tu je reč obično o izvozu »životnog stila industrijske ere« i o »sistematskoj konkurenciji sa socijalističkom kulturom«. Na unutrašnjem planu radi se o stanju u svetu rada, čovekovoj sredini, »kvalitetu života«. Postojećem stanju Hund i Kramer suprotstavljaju kao alternativu »realni socijalizam«. Izgradnja socijalizma za njih je, u stvari, i praktična izgradnja jedne nove kulture.

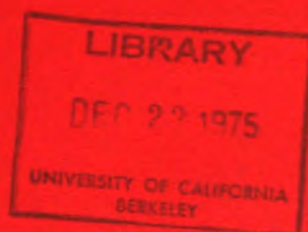
U kontroverzama vezanim za imperijalističke tendencije kulture (naročito protiv socijalizma) značajno mesto zauzimaju diskusije o materijalističkom pojmu kulture. Osnovno opredeljenje ovih autora je da razbiju stereotipnu redukcionističku koncepciju kulture kao nadgradnje, kao nečeg izdvojenog iz civilizacije (»materijalne kulture«). Buržoazija je svela kulturu na umetnost i njene institucije. Istorija kulture prikazivala se tako kao »gola istorija duha«, odvojena od kretanja društvene reprodukcije. Zanimljivo je da se po ovim autorima i maoistički pojam kulture odnosi na kulturu u užem smislu. Materijalistička teorija kulture mora, međutim, da pođe od »dijalektičkog jedinstva baze i nadgradnje«, kao i od toga da kulturni razvitak čoveka obuhvata u svojoj celokupnosti menjanje prirode i samog čoveka. Polazeći od toga, ovi autori analiziraju ulogu rada u kulturnom razvoju, takozvanu subjektivnu i objektivnu kulturu, kulturnu politiku (granice buržoaske kulturne politike), komunalnu kulturnu politiku i proletersku kulturnu politiku.

Ratko Nešković

9
1975

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Iz sadržaja

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 150 dinara.

Za inostranstvo 24 USA dolara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:

SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:

Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Štampa: Štamparija »Kultura«, Bački Petrovac.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XVIII 1975 Broj 9

Содержание

Contents

Edvard Kardelj

Samoupravljanje — jedna od zakonitosti u razvoju socijalizma*

Raduje me što mogu da sve vas koji ste se okupili na ovom značajnom naučnom skupu srdačno pozdravim u ime Inicijativnog odbora za sazivanje ovog skupa i da vam zaželim mnogo uspeha u naučnom osvetljavanju tako značajnih pitanja za savremenu svetsku društvenu praksu kao što su ona koja ste stavili na dnevni red.

Činjenica da je tema o uticaju samoupravljanja i participacije na razvoj savremenih političkih sistema privukla pažnju velikog broja naučnika celog niza zemalja, govori o tome da ona izražava jedan od gorućih problema savremenog čovečanstva. Ako bih sažeto izrazio suštinu tog problema, mogao bih ga postaviti na sledeći način: kako u doba koje traži veliku koncentraciju sredstava za proizvodnju, veliku unutrašnju društvenu centralizaciju, transnacionalnu integraciju rada i veliku međusobnu zavisnost narodâ, to jest stepen integrisanosti društva i čovečanstva viši nego ikad ranije, kako, dakle, u takvim uslovima obezbediti slobodu čoveka u njegovom radu i stvaranju, a samim tim i u upravljanju društvom. Ideja i praksa samoupravljanja, i to — ne bih se plašio, nasuprot savremene kritike institucionalizacije, da upo-

---

* Pozdravna reč prilikom otvaranja Okruglog stola Međunarodnog udruženja za političke nauke. Na ovom skupu, koji je održan u Dubrovniku od 9. do 13. septembra 1975. godine, raspravljalo se o dve teme: »Participacija i samoupravljanje kao faktor preobražaja savremenih političkih sistema« i »Klasni i nacionalni interesi u multinacionalnim zajednicama«.

trebim upravo reč — institucionalizovanog samoupravljanja u smislu kompleksnog društvenog sistema, daju, po mom mišljenju, odgovor na to pitanje, jer stvaralačku slobodu čoveka i naroda pretvaraju u podsticaj integraciji proizvodnih snaga i čovečanstva, a samim tim i uslovljavaju taj proces integrisanja tom slobodom. U tom smislu ideja i praksa samoupravljanja, nesumnjivo, mogu da izvrše značajan uticaj na dalji razvoj društvenog i demokratskog političkog sistema u svetu. Mislim da je osvetljavanje te problematike jedan od glavnih zadataka savremene nauke.

Za socijalističku i samoupravnu Jugoslaviju teme ovog skupa su od posebnog interesa ne samo sa tog gledišta ili sa gledišta nauke uopšte, već i sa gledišta naše svakodnevne i dugoročne društvene prakse.

Samoupravljanje, dakako, nije izum jugoslovenske teorije i prakse. Ideja samoupravljanja je stara koliko i ideja humanizma i, posebno, koliko i međunarodni radnički pokret, istorija njegove klasne borbe i istorija socijalističke prakse. Samoupravne ideje i težnje izrazile su se na razne načine u svetu, u mnogobrojnim borbama radničke klase i progresivnih ljudi i pokreta za slobodu rada i čoveka i u svim dosadašnjim socijalističkim revolucijama, iako su kasnijim razvitkom socijalističke prakse, pod uticajem raznih objektivnih i subjektivnih faktora i uzroka, dobile, u većoj ili manjoj meri, karakter participacije radnika u upravljanju proizvodnjom, a time, u izvesnom smislu, i sekundarnu društvenu ulogu. U nas je samoupravljanje postalo, više ili manje, kontinuiran proces, koji i svojim pozitivnim rezultatima i određenim negativnim iskustvima može biti od interesa za sve ljude koji teže napretku socijalizma i društvenom progresu uopšte.

Samoupravljanje se u nas rodilo u vreme narodnooslobodilačkog rata i od samog početka je bilo jedan od faktora i oblika socijalističke revolucije. Ono se razvijalo na oslobođenoj teritoriji — počev od 1941. godine pa do kraja rata. Pošto se ta oslobođena teritorija neprekidno menjala i po veličini i po međusobnoj povezanosti, to na njoj nisu postojali objektivni uslovi za nastajanje nekakvog centralizovanog upravnog i državnog sistema, a još manje za centralizovano upravljanje radom, privredom, socijalnim i drugim područjima društvenog života. Morali smo se orijentisati na maksimalan stepen inicijative, samoorganizovanja i samostalne odgovornosti svih delova narodnooslobodilačkog pokreta i svih ljudi u svakom delu i naselju oslobođene teritorije. Na taj način društvenu i političku vlast na toj oslobođenoj teritoriji, usred Hitlerovog evropskog carstva, preuzimali su narodnooslobodilački odbori kao organi masovnog narodnooslobodilačkog pokreta, a fabrike i radionice preuzimali su radnici i u raznim spontanim i organizovanim oblicima obezbeđivali rad u njima, njihovo upravljanje i funkcionisanje. Tako je stvarana samoupravna baza kao uslov i polazna tačka za izgradnju sistema vlasti i upravljanja na oslobođenoj teritoriji, koji je u idejnom i političkom pogledu bio jedinstven i u najvećoj mogućoj meri koordiniran, ali daleko od toga da bude centralistički.

U prvim godinama posle rata samoupravno iskustvo iz narodnooslobodilačkog rata bilo je u izvesnoj meri potisnuto i zamenjeno centralizovanijim oblicima upravljanja u raznim područjima društvenog života. Ta pojava nije bila samo izraz idejnog ili političkog kolebanja

u pogledu oblika demokratskog učešća masa u upravljanju radom, sredstvima za proizvodnju i društvom, već je bila pre svega posledica niza objektivnih uzroka i teškoća u kojima se našla naša zemlja posle rata. Drugim rečima, *objektivno* je bilo nemoguće ostati samo na samoupravnim oblicima koji su nastali u vreme narodnooslobodilačkog rata. Međutim, samoupravna komponenta je, ipak, bila i dalje snažno prisutna i u razvoju našeg društvenog sistema, a još više u našoj društvenoj i političkoj praksi tog vremena. Štaviše, ona je bila i jedan od uzroka našeg sukoba sa Staljinom. Zato nije bilo slučajno što su posle sukoba sa Staljinom 1948. godine i kasnije, kada je naša zemlja došla u težak međunarodni ekonomski i politički položaj, radnička klasa, narodi i ljudi naše zemlje reagovali ponovnim jačanjem i razvijanjem samoupravnih odnosa, koji su im omogućavali i veću inicijativu u borbi protiv nastalih teškoća i veći uticaj na upravljanje udruženim radom i društvom uopšte. Tada je to bila pojava koja je pratila talas otpora protiv Staljinovog pokušaja nametanja hegemonije, ali je ona pokazala da je upravo u tome unutrašnja snaga i izvor tog otpora. Ohrabren takvim spontanim samoupravnim tendencijama, Savez komunista je izgradio svoj prvi celovit koncept radničkog i društvenog samoupravljanja, koji je došao do izražaja u Zakonu o radničkom samoupravljanju 1950. godine, u poznatom Titovom govoru prilikom njegovog donošenja i u Ustavnom zakonu iz 1953. godine. Samoupravljanje je postepeno obuhvatalo sva područja društvenog rada, aktivnosti i upravljanja društvom. Samoupravnim oblicima socijalističkih proizvodnih odnosa prilagođavan je i podređivan u sve većoj meri i politički sistem. Promene u njegovoj prirodi i organizaciji išle su dosledno u tom pravcu da je on sve više postajao sastavni deo samoupravnog sistema, a ne odvojena politička struktura van rada i samoupravljanja. Neću da tvrdim da je taj proces završen, ali učinjeni su značajni koraci u tom pravcu.

Pokretačka snaga razvoja našeg društva na osnovi samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih odnosa nije bila niti je danas neka utopistička ideja o uspostavljanju nekakvog statičnog i beskonfliktnog sistema idealnih društveno-ekonomskih i demokratskih institucija i odnosa među ljudima. Ni socijalizam uopšte ni samoupravni socijalizam nije društvo bez protivrečnosti i konflikata interesa u društvenoj strukturi, iako on, dugoročno posmatrano, smanjuje i uklanja takve antagonističke suprotnosti kao što su klasne. Više istorijskih faktora je uticalo da se naše socijalističko društvo svesno opredelilo za celovit društveni sistem samoupravljanja. Mislim da mogu reći da osnovni izvor takvog društveno-istorijskog opredeljenja nije bio u nekom subjektivističkom ideološkom konceptu, već prvenstveno u jednoj objektivnoj zakonitosti razvoja socijalističkog društva. Da bi, naime, čovek zaista postao slobodna stvaralačka ličnost u demokratskoj društvenoj zajednici, nije dovoljno da raspolaže samo političkom slobodom. Neophodno je pre svega da ima pravo i mogućnost da slobodno, to jest u uslovima ravnopravne uzajamne zavisnosti i odgovornosti svih ljudi, raspolaže svim uslovima i sredstvima svoga rada i života. Razvoj proizvodnih snaga i socijalizam stvarali su i u sve većoj meri će stvarati objektivne uslove za realizovanje takvog položaja čoveka. A upravo samoupravno demokratski sistem odnosa među ljudima je onaj instrument koji omogućuje da ljudi

ne samo raspolažu i upravljaju tim uslovima i sredstvima rada i života, već i da u demokratskoj akciji neposredno rešavaju najveći deo zajedničkih problema i konflikata interesa.

Država kao faktor vlasti i u uslovima samoupravljanja zadržava i još dugo će zadržati veoma značajnu ulogu u regulisanju materijalnih tokova društvenog razvitka, u obezbeđivanju planske privrede i u drugim oblastima društvenog života, posebno u oblasti obezbeđivanja nesmetanog funkcionisanja socijalističkog samoupravnog sistema. Ali razvojem samoupravljanja njena društveno-istorijska uloga počinje da se menja. Ona više nije samostalna snaga iznad društva niti pojam identiteta sa društvom, već postaje sve više jedna od funkcija samoupravno organizovanog društva. Država je sve manje sopstvenik uslova i sredstava rada u ime radnika, a sve više jedna od funkcija društvene svojine, izražene u takvim proizvodnim odnosima u kojima uslovima i sredstvima za proizvodnju neposredno i na osnovu jednakih prava i odgovornosti raspolažu radnici, radni ljudi udruženi u društvenom radu i razvoju društvenih proizvodnih snaga. Time i idejna i politička avangarda radničke klase i druge snage socijalističke društvene svesti sve manje mogu da dolaze u položaj da u otuđenom političkom sistemu države vladaju umesto radničke klase. One u uslovima samoupravljanja postaju, tako reći, unutrašnja snaga svesti te klase i svih radnih ljudi, koji kao demokratska, slobodna samoupravna zajednica proizvođača upravljaju kako udruženim radom, razvojem proizvodnih snaga i celokupnim materijalnim i socijalnim razvojem društva tako i državom kao oruđem vlasti i prinude za obezbeđivanje takvih njihovih interesa, sve dok takva prinuda bude istorijski neophodna.

Na takav način socijalističko samoupravljanje stvara uslove da sloboda čoveka postaje sloboda stvaraoca, koji u sve većoj meri raspolaže uslovima, sredstvima i rezultatima svoga rada i života, na toj osnovi preuzima odgovornost prema istim pravima drugog čoveka i time neposredno utiče na sva područja društvenog upravljanja. Socijalističko samoupravljanje tako postaje veliko pravo, ali i velika odgovornost. Takav društveni položaj čoveka ujedno podstiče dalju demokratizaciju i humanizaciju čovekove društvene sredine.

Svesni smo da je to dugoročan društveno-istorijski proces koji ne zavisi samo od progresivnih težnji ljudi i stanja društvene svesti, već i od niza faktora objektivne prirode koji u najvećoj meri određuju i karakter i brzinu takvog društvenog kretanja. I izgradnja samoupravnog socijalističkog društva, je, neminovno, proces koji se ne odvija samo linijom uspona, već i kroz grčeve, kolebanja, konflikte, zastoje i slično.

Tako vodeće idejne i političke snage našeg društva shvataju društveno-istorijsku ulogu, ciljeve i puteve socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Ali tako ih shvata i radnik i čovek u svojim spontanim akcijama i reakcijama. Njegova svest je, doduše, i pod uticajem prošlosti, kao i životnih teškoća u kojima danas živi i svakodnevnih konflikata interesa koji ga često zbunjuju, pa čak i dezorijentišu. Sve to ga ne retko navodi da reaguje neracionalno, a ponekad čak i suprotno sopstvenim dugoročnim interesima. Međutim, i pored svih tih kolebanja, on se i spontano i svesno buni protiv toga da bude najamni radnik države ili

pasivni instrument i točkić u birokratsko-menadžerskoj mašini ili samo potrošač plate koju mu drugi određuju i na koju ne može uticati svesno, već samo spontanim pritiskom svog nezadovoljstva. U svemu tome se izražava neuništiva težnja savremenog radnika i čoveka koji po nekom dubljem instinktu društvenog bića, a i po rastućoj društvenoj svesti oseća da savremeni razvoj proizvodnih snaga već omogućuje snažnije i punije izražavanje čovekove stvaralačke individualnosti. Zato su naši radni ljudi i spontano i svesno *samoupravno* reagovali u celom toku naše socijalističke revolucije, a pogotovo na njenim presudnim prekretnicama. I upravo te reakcije su podsticale postepeno izgrađivanje idejnog, društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog koncepta socijalističkog samoupravljanja i kontinuiran proces praktičnog preobražavanja socijalističkog sistema u tom pravcu.

Međutim, i pored značajnih uspeha koje smo postigli, ne možemo reći da se samoupravljanje u našoj zemlji razvijalo isključivo linijom uspona. Njega su ograničavali, a i danas ga ograničavaju relativno nizak stepen ekonomske razvijenosti našeg društva i brojni drugi faktori u unutrašnjoj strukturi društva i u međunarodnom položaju zemlje, što sve skupa utiče na tempo i pravac razvoja samoupravljanja u svakodnevnoj praksi. Zato razvoj samoupravljanja u nas nije imao samo svoje uspone, već i kolebanja, pa i zastoje i deformacije. Imao je on i svoje kritične prekretnice u kojima je naše društvo došlo u položaj da se moralo odlučivati ne samo za održavanje samoupravnog sistema, već i za ispravljanje promašaja i traženje novih rešenja, a i za otvorene sukobe sa onim tendencijama i društvenim i političkim snagama koje su nastojale da ga deformišu. Sve je to logičan put u razvitku jednog društva, utoliko pre ako se ima u vidu da ne raspolažemo »gotovim formulama« kojima bismo uvek mogli da postignemo željene rezultate.

Međutim, posmatrano kroz prizmu dugoročnog trenda, mi ocenjujemo da je sistem socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji uglavnom izdržao dosadašnje istorijske probe i da je na kritičnim raskrsnicama svoga razvoja obično znao da nađe puteve i rešenja koji su mu omogućili da čini korake dalje i da ojača svoju unutrašnju koheziju, kao i svoju društvenu i političku snagu. U svakom slučaju, ni jedna kriza nije bila takva da bi zapretila okretanjem točka istorije nazad.

Takav razvoj nije tekao stihijski, sam od sebe. On je bio moguć pre svega zato što sistem socijalističkog samoupravljanja u nas nije samo oblik demokratskog upravljanja radnika uslovima i sredstvima za proizvodnju, već i polazna tačka samoupravnog preobražaja celog društva, a posebno učvršćivanja vlasti i rukovodeće uloge radničke klase i svih radnih ljudi. Da u našem društvu nije bila obezbeđena takva vlast radnika, zajedno sa svim radnim ljudima, koja jedina može dosledno da obezbeđuje društveno-svojinski karakter sredstava za proizvodnju, samoupravljanje bi se u nas svelo, u najboljem slučaju, na jedan oblik participacije radnika u upravljanju sredstvima za proizvodnju. Doduše, svaka participacija radnika u sistemu privatno-svojinskog ili državno-svojinskog monopola može značiti korak napred u društvenom progresu, ne samo u smislu jačanja političke pozicije radničke klase u društvu, već i u smislu ograničavanja tog svojinskog monopola. Takva je bila naša situacija u prvim godinama posle rata. Pa ipak,

participacija i samoupravljanje radnog čoveka, po našem shvatanju, nisu identični pojmovi i odnosi. Naš sistem socijalističkog samoupravljanja je postepeno prerastao fazu participacije time što je radnička klasa, zajedno sa svim radnim ljudima, upravo kao samoupravno organizovan udruženi rad stekla neposredan uticaj na odlučujuće institucije sistema državne vlasti. Takva pozicija radničke klase i udruženog rada u celini u sistemu vlasti je u poslednje vreme posebno ojačala delegatskim sistemom. A takav sistem vlasti ozbiljna je prepreka recidivima državno-birokratskog ili tehnokratsko-menadžerskog monopola u društvenom radu i društvu uopšte.

Bitan faktor i pokretačka snaga kontinuiranog razvoja samoupravljanja u našoj zemlji je, nesumnjivo, i to što su se vodeće idejne i političke snage našeg društva, a pre svega Saveza komunista Jugoslavije, ne samo opredelile za samoupravljanje, već su razradom njegovog idejnog, društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog koncepta neprekidno podsticale i usmeravale razvoj samoupravnog sistema i njegovu unutrašnju integraciju u pravcu izgradnje jedinstvenog, konzistentnog i celovitog društvenog sistema. Očigledno je da u prevladavanju protivrečnosti i konflikata interesa, kojih ima i u našem samoupravnom socijalističkom društvu, spontanitet i empirizam ne mogu biti jedini faktor razvoja. Ne samo nauka, već i idejne i političke snage društva, kao i drugi faktori svesnog ljudskog stvaranja, neophodna su i u mnogom pogledu odlučujuća komponenta tog procesa. Mi nastojimo da u našem sistemu te snage ne budu partijsko-politički faktor u odvojenom političkom sistemu državne vlasti, već unutrašnji sastavni deo sistema samoupravljanja, to jest oblik organizovane svesne aktivnosti samoupravljača kako u sistemu udruženog rada tako i u sistemu državne vlasti.

Ovakav proces integrisanja sistema samoupravljanja i sistema državne vlasti rađa, dakako, i određene specifične protivrečnosti, a samim tim i mogućnost za sukobe tendencija, neravnomernosti, prolazna kolebanja u razvoju samoupravljanja itd. Ali to je realnost koju istorija neminovno nameće i koja se ne može preskočiti nikakvim »idealnim« društvenim rešenjima. Takva realnost se može postepeno prevazići samo svesnom akcijom ljudi, pre svega radničke klase i svih socijalističkih snaga, to jest upornom borbom za socijalističko i samoupravno rešavanje konflikata tendencija i interesa i za stvaranje materijalnih i društvenih uslova daljeg progresa.

U budućnosti, kada dalji razvoj proizvodnih snaga bude stvorio odgovarajuće uslove, sigurno je da će i društveni položaj čoveka i odnose među ljudima sve manje određivati njihov tekući rad, a sve više ukupan rezultat društvenog rada i stvaranja. Time će se smanjivati i snaga unutrašnjih konflikata interesa i uloga državne vlasti u sistemu samoupravljanja. Ali ne samo to. Prostor samoupravne slobode toliko će se proširiti da samoupravna demokratija, kao oblik državne vlasti radničke klase, više neće biti oblik za zaštitu socijalističkih proizvodnih odnosa, već slobodan odnos stvaralačke saradnje među ljudima. Naše društvo je, doduše, tek na početku tog puta, ali mi moramo biti dosledni i radikalni u kursu, kao što moramo biti realisti u pogledu konkretnih koraka u njegovom ostvarivanju. Zatrčavanje u rešenja za koja u našem društvu još ne postoje uslovi jednako je opasno kao i

zatvaranje očiju pred problemima koje je istorija stavila na dnevni red savremenog čovečanstva. Drugim rečima, ukidati ili slabiti ulogu države pre nego što samoupravno društvo bude sposobno da živi bez oslonca na snagu državne vlasti radničke klase i svih radnih ljudi, bilo bi ravno odricanju upravo od socijalističkog samoupravljanja. Ali, mi smatramo da koraci koje sada činimo idu u pravcu takvih dugoročnih ciljeva, i to kako u društveno-ekonomskim odnosima tako i u daljem razvoju našeg političkog sistema.

Socijalističko samoupravljanje, i kao koncept i ideja i kao praksa naših radnih ljudi, istovremeno znači najsnažnije obezbeđenje slobode i ravnopravnosti naroda i narodnosti koji žive u Jugoslaviji. Polazna tačka za razvoj međunacionalnih odnosa u našem društvu nije samo politička i kulturna, odnosno demokratska sloboda naroda, već i njegova ekonomska samostalnost koja, tako reći, automatski proizlazi iz samoupravnog položaja radnika i svih radnih ljudi. Na takav način samoupravljanje radnika, radnog čoveka istovremeno obezbeđuje svakoj naciji samoupravnu samostalnost u radu i raspolaganju rezultatima rada, odnosno u izgradnji materijalne baze za razvoj sopstvene kulture i civilizacije. Jer za obezbeđenje slobode jednog naroda bitno je da, pored političke i kulturne samostalnosti, on raspolaže rezultatima, odnosno dohotkom svog društvenog rada i da upravlja celokupnom društvenom reprodukcijom, dakako, u odgovarajućoj ravnopravnoj uzajamnoj zavisnosti i odgovornosti sa drugim narodima koji žive u istom privrednom sistemu. Ova nacionalna ekonomska samostalnost u našoj zemlji nije ni etatističko-administrativna kategorija ni autarkija niti pravo na nacionalistički egoizam, već upravo specifičan vid i izraz samoupravljanja radnog čoveka.

A upravo takva samoupravna samostalnost naroda i narodnosti Jugoslavije pokazala se i kao uslov i najsnažnija pokretačka snaga u njihovom zbližavanju, ujedinjavanju i jačanju ravnopravne međusobne odgovornosti u rešavanju zajedničkih problema i ciljeva. Nikako time ne bih želeo da tvrdim da u tim odnosima više nema i konflikata interesa. Oni postoje, a sigurno će se i ubuduće pojavljivati. Ali, celokupno naše dosadašnje iskustvo potvrđuje da je upravo samoupravljanje onaj najsnažniji faktor u prevazilaženju takvih konflikata interesa, odnosno u demokratskom rešavanju zajedničkih problema koji niču iz takvih konflikata.

Za ljude koji su večito skloni podržavanju postojećeg stanja i reda stvari samoupravljanje je utopija i anarhija. Međutim, za ljude koji traže izlaz iz suprotnosti savremenog društva na socijalistički i demokratski način socijalističko samoupravljanje je jedna mogućnost takvog progresivnog izlaza, a za neke je i istorijska neminovnost. Za nas, pak, koji smo angažovani u izgradnji sistema socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji samoupravni sistem je *naše društvo*, svakodnevna problematika u kojoj živimo, zadatak i cilj koji vidimo pred sobom. Ne bih želeo da idealiziram uspehe našeg dosadašnjeg razvoja samoupravljanja. Međutim, mi smatramo da su postignuti ozbiljni rezultati. U svakom slučaju, samoupravljanje više nije samo vizija i težnja progresivne socijalističke misli. Ono je i praksa i društvena stvarnost koja već tri decenije živi i kontinuirano se razvija. To još jednom potvrđuje da

samoupravljanje nije efemerna pojava neke subjektivističke ideologije niti politička konstrukcija, već jedna od zakonitosti u razvoju socijalizma.

Međutim, svesni smo da se nalazimo tek na početku tog istorijskog kretanja. Pred najodgovornijim idejnim i političkim faktorima našeg društva, kao i pred celokupnom našom samoupravnom praksom, otvaraju se neprekidno nova pitanja, sada čak više nego ranije jer je i samoupravno društvo razvijenije i zrelije. Na ta pitanja ne može da daje odgovore samo samoupravna i politička praksa. Više nego ikada ranije našoj samoupravnoj praksi je potrebno i angažovanje *nauke*, pogotovo one nauke koja je spremna da preuzme i odgovornost za određena praktična rešenja u daljem razvoju samoupravnih odnosa u raznim područjima društvenog života.

To je razlog više što bih, na kraju, želeo još jednom da vam zahvalim na spremnosti da svojim učešćem na ovom skupu doprinesete naučnom osvetljavanju problema koji su od posebnog interesa za naše društvo, ali verujem — ne samo za naše.

Nikola Balog

Odnosi među osnovnim organizacijama udruženog rada u integracijama

Nova faza ekonomskog i društvenog razvoja Jugoslavije određena je intenzivnim procesom prenošenja vlasti na radnike u društveno-ekonomskoj sferi. Izgrađivanje društveno-ekonomskih odnosa je u vlasti udruženih radnika organizovanih u osnovnim organizacijama udruženog rada i u društveno-političkim zajednicama zasnovanim na delegatskom principu.

Sloboda izbora i opredeljenja društveno-ekonomskih odnosa u privredi i drugim društvenim delatnostima, u Ustavom određenim produkcionim odnosima, koja je bila u rukama političke vlasti, prelazi na radnike, na one strukture koje su nosioci proizvodnje i drugih privrednih i društvenih delatnosti (shvatajući ovde radnika u najširem smislu, kao onog koji radi i živi na osnovu rada, bilo fizičkog ili umnog, bilo kvalifikovanog ili stvaralačkog).

Prenošenje vlasti u privredi i drugim društvenim delatnostima ima svoje implikacije na vršenje političke vlasti. Značajno je dati tom postulatu ustavnu osnovu u kauzalnosti sa ozakonjenjem predaje preduzeća na upravljanje radnim kolektivima. Direktna linija se povlači od donošenja tog zakona 1950. godine kada je tek otvoren novi svet samoupravljanja. Kao što i svaki drugi sistem ima svoju logiku, tako ima i socijalistički, samoupravni. Zakoračenje u taj novi svet povlači za sobom nove institute pod vladavinom radnika koji postepeno prestaju da to budu kao kruta institucionalizacija odnosa. (U toj logici probijanja — afirmacije pravâ radnika i radnih ljudi, uz druge političke premise,

leži koren optimističkog gledanja na uvođenje samoupravljanja, čak i na bazi participacije bez obzira na vladajući poredak, pri čemu je integralno samoupravljanje kao sistem identično sa socijalizmom. Jednom zakoračiti, čak i u obliku učešća radnika u upravljanju privredom, ima logiku samostalnog opredeljivanja i odabiranja solucija bitnih za sopstveni i zajednički život. To je onaj aktuelni suštinski socijalistički element u današnje doba u svetu iz kojeg povratka nema. Samom svojom logikom, prihvaćenom i u politici, u dijalektici zbivanja, on je motorna snaga za razvijanje socijalizma i specifičnih puteva koji vode progresivnom kretanju društva, u prava kolektiviteta koja ne negiraju individualitet, već sa na njemu zasnivaju.)

Ako se govori o kauzalnosti i kontinuitetu predaje preduzeća na upravljanje radnim kolektivima, može se ustanoviti da su postojali mahom svi elementi za ustavni nivo regulisanja samoupravljanja u zakonima i praksi. Nekonsekventnost pojedinih solucija, nepotpunost u regulisanju i kontradiktornosti u pravima i dužnostima, uz ostatke najamno-pravnih odnosa, to je bila činjenica datog društvenog i pravnog sistema. Ali bio je »načet« i doveden u pitanje svaki stari odnos postavljanjem i razvitkom novog proizvodnog odnosa. To bitno novo sastoji se, pored konsekventnosti i principijelnosti, u sveobuhvatnosti i likvidaciji pravne nekonsistentnosti i kontradikcija, u prenošenju prava i dužnosti na udruženog radnika kao društvenog individuuma (pojedinca) i kao kolektiviteta; pre svega, u osnovnoj organizaciji udruženog rada i u procesu formiranja organa političke vlasti na novim osnovama.

Kada se ovde govori o prenošenju i transformaciji vlasti u društveno-ekonomskim odnosima samoupravljanja, ta se misao može shvatiti samo u smislu jednog trajnog procesa, u smislu odumiranja države. Funkcije koje su prestale da budu funkcije države, državne političke vlasti, ne prestaju time da budu funkcije društvene zajednice. Ne vrše ih državni organi, već samoupravni, autentično samoupravni organi, »udružena radnička klasa«, radni ljudi. Jer razvitkom delegatskog sistema transformiše se i sama država, pod uticajem te i takve životne prakse. Ne prestaju regulativne funkcije, ali one ne moraju biti samo državno regulativne. Značajan deo tih funkcija pretvara se u samoupravno regulativne funkcije, što ne znači da državno regulisanje ne postaje i samoupravno. I ono što ostaje izvan čisto samoupravne regulative dobija time bitno nov karakter. Naročito kada se zasniva na volji delegata kao izrazu delegatske osnove. I, posebno, kada je u zajedničkom interesu kojem prethodi društveni dogovor kao prvorazredan instrument deetatizacije opštedruštvenog normiranja. Naravno, pod pretpostavkom da taj dogovor odgovara datoj saglasnosti onih radnih ljudi i građana u čije se ime zaključuje.

Prenošenje vlasti ne može se, dakle, shvatiti u smislu razgrađivanja vršenja političke vlasti u sferi ekonomskih odnosa. Samo, sve odluke se zasnivaju na volji radnika i radnih ljudi u skladu sa sistemskim i sistematičnim zakonodavnim uređivanjem samoupravnih produkcionih odnosa.

Na kraju krajeva, efikasnost u radu i stalan porast produktivnosti je osnovni ispit uporednog kvaliteta svakog sistema, a naročito socijalističkog, samoupravnog. Nema vremena za stagnaciju i zaostajanje u

ovoj fazi društvenog razvitka; nema vremena ni za »uigravanje« sistema. Tu takođe leži značaj prenošenja prava i funkcija odlučivanja u društveno-ekonomskoj sferi na udružene radnike. Nije reč ni o kakvoj velikodušnosti organa državne političke vlasti, već o neophodnosti davanja novog podsticaja za brži društveni razvoj. Uslov za to je aktiviranje ukupnog ljudskog potencijala. To uključuje odlučivanje o uslovima i rezultatima rada od strane radnika. Ekonomske potrebe i zahtevi za povećanje proizvodnje i porast produktivnosti rada, s jedne, i razvitak humanog socijalizma, uz poštovanje ličnosti i njenog rada, s druge strane, podudaraju se. Tako bar treba da bude. Ne mogu se shvatiti niti u stvarnosti postoje dileme: da li produktivnost i povećanje proizvodnje, organizovanost i radna disciplina, ili samoupravljanje. Znak jednakosti, identitet ovog dvoga pojmovno postoji. A ako tog identiteta u praksi ponegde nema, to ukazuje na nedoslednosti u izgrađivanju samoupravnih odnosa, a ne i na međusobno isključivanje tih pojmova i odnosa.

Pravo radnika da samostalno vrše izbor i da se opredeljuju (u desetinama hiljada organizacija) ima svoju esencijalnu pretpostavku: postojanje snažne jedinstvene političke organizacije — Saveza komunista. Kohezija samostalnih volja u jedinstvene društvene tokove se bez toga ne može ni zamisliti. Široka prava odlučivanja svakog udruženog radnika i kolektiviteta zahtevaju da opšti i individualni interes u razvijanju samoupravljanja budu međusobno povezani, ujednačeni i jedinstveni. Bez tog elementa, u svojevrsnoj diktaturi proletarijata, nema samostalnosti i samoupravnosti.

Ostvarivanje ovih, i ne samo ovih, ideja iznosi se ovde u jednom sektoru odnosa: odnosa među osnovnim organizacijama udruženog rada u organizacionim i funkcionalnim integracijama.

OSNOVNA ORGANIZACIJA UDRUŽENOG RADA

1. Ideja o samoupravljanju i oslobađanju rada kretala bi se u sferi apstrakcije, bila bi natopljena utopističkim elementima želja i nerealnosti, kada položaj udruženih radnika, kao nosilaca i stvaralaca sistema, ne bi našao odgovarajuće — dominantno mesto u društvenim i ekonomskim odnosima, a posebno u pravnim institutima zemlje. Položaj radnika u kome je on osnovni nosilac i stvaralac sistema (u datim, Ustavom utvrđenim osnovama produkcionih odnosa) ne bi mogao da se valorizira bez odgovarajuće institucionalizacije odnosâ udruženog rada. Vrednost te ideje nalazi se u mogućnosti njene realizacije. Nije, dakle, reč o glorifikaciji bilo kakvog oblika organizacije, o organizacionom obliku samom po sebi, već o osposobljavanju radnika i ostvarivanju sadržine njihovog položaja u sistemu udruženog rada. A to se nalazi u organizovanju osnovne organizacije udruženog rada u sklopu sistema udruženog rada. Radi realizacije osnovne sadržine društvenog položaja svakog radnika u društvenoj reprodukciji i vršenju političke vlasti, kao i ostvarivanja njegovih prava, dužnosti i odgovornosti, organizuje se osnovna organizacija udruženog rada. Otud neobično osetljivo pitanje identifikacije te organizacije, njenog postavljanja i organizova-

nja kao primarne i osnovne »ćelije« u sistemu organizacija udruženog rada i drugih oblika udruživanja rada i sredstava. U njoj radnik ostvaruje svoje pravo rada društvenim sredstvima, što i jeste najznačajnije i najpotpunije pravo udruženog radnika. U izvesnom smislu to je lično pravo, koje je, dakako, neprenosivo, neotuđivo. Prema osnovnoj organizaciji građanin ostvaruje, u načelu, svoje *pravo na rad*, tj. pravo da se *uključi* u jednu od osnovnih organizacija. A kada se — u ravnopravnoj konkurenciji sa drugim građanima istih stručnih i drugih kvaliteta — u nju uključi, kada, dakle, udruži svoj rad sa radom drugih u njoj, stiče svojstvo radnika i pravo rada društvenim sredstvima. Dakle, na osnovu prava na rad stiče pravo rada društvenim sredstvima. Pravo rada društvenim sredstvima omogućuje radniku da, zajedno i ravnopravno sa drugim radnicima i u međusobnoj zavisnosti i odgovornosti, upravlja radom i poslovanjem osnovne organizacije, tj. da upravlja društvenim sredstvima, odlučuje o dohotku i raspodeli dohotka. Iz osnovne organizacije, na osnovu svog prava rada, vrši radnik i političku vlast.

2. Značaj identifikacije osnovne organizacije je, dakle, nesumnjiv. I ekonomska i politička tangenta je prisutna u njenom utvrđivanju. Stoga je svaki pokušaj bližeg definisanja osnovne organizacije od izuzetne važnosti. Ujedno, definisanje osnovne organizacije zakonodavnim putem ima svoje teškoće. Opštedruštveno regulisanje ne treba niti može da definiše osnovnu organizaciju svake date oblasti i grane privređivanja ili vršenja društvene delatnosti. Ne može, dakle, posebno, iako svaki od tih oblika ima svoje specifičnosti. Ne može je utvrditi ni kao malu ni kao veliku organizaciju; ne može je definisati ni najmanjim ni najvećim brojem radnika, niti može opisivati svaki parametar. Mogu se utvrditi samo pravni parametri koji su opšti i koji mogu biti osnova za zaključivanje društvenih dogovora (sindikati, privredne komore i, eventualno, druge samoupravne organizacije), ne isključujući intervenciju republičkog i pokrajinskog zakona. Parametri se mogu utvrditi po datim, ustavnim elementima. To su: radna celina, valorizacija rezultata rada i ostvarivanje samoupravnih prava radnika.

Pravni parametri moraju biti dovoljno elastični, ali i dovoljno precizni da upute na dosledno organizovanje osnovnih organizacija. Inače, volja udruženih radnika, njihov uticaj na sopstveni i zajednički rad, zajedničko poslovanje i organizovanje opšteg političkog uticaja i odlučivanje, ne mogu da se izraze, a to može da izazove negativne posledice. Objektivne, jer se ceo sistem privređivanja potkopava i čak negira. Baza tog sistema postaje fluidna. I subjektivne: razočaranje radnika u sistem čiji su stvaraoci, realno ili samo potencijalno. Otud se značaj identifikacije osnovnih organizacija toliko podvlači, a treba da to učini i zakon.

Kada se, kao ustavno načelo, postavlja da osnovna organizacija čini radnu celinu, polazi se od tehnološke, proizvodne, uslužne i druge radne celine. Nerazdvojnost u takvoj celini, s obzirom na međusobnu zavisnost i povezanost u radu i ostvarivanju rezultata rada, jeste odredba ovog pravnog parametra. Tako shvaćena radna, tehnološka, proizvodna ili druga (na primer, prometna) celina ima prioritet. Jer se ne može pretpostaviti da pravni akti, bez obzira na njihov nivo, mogu

vršiti prinudu nad jedinstvenim, nerazdvojnim procesom rada, definisanim naukom. Pravo, pravni akt, ne može da ne uvažava dostignuća tehnike i tehnologije, odnosno da vrši prisilu nad njima. Posledice bi bile veoma negativne. Ne mogu se ostvarivati prava u ovoj sferi bez osnove u naučno utvrđenom tehnološkom i proizvodnom procesu koji čini jedinstvo nezavisno od broja radnika. Sa tim značajnim, najznačajnijim činiocem mora se izvršiti suočavanje. Uostalom, nema smisla negirati realnost i činjenice. Ne može se jedinstveni i povezani hemijski proces proizvodnje, ili neka proizvodna linija, cepati u delove, tj. organizovati osnovna organizacija po smenama radnika itd. Međutim, utvrđivanje radnog jedinstva u delu određene radne organizacije lakše je u praksi nego njegovo uopštavanje. Ali, s druge strane, uopštavanje putem parametra mora biti podsticaj, pomoć i indikator konkretizaciji u praksi.

Drugi opšti parametar je u tome da se rezultat zajedničkog rada udruženih radnika u delu radne organizacije može izraziti kao vrednost na tržištu ili u međusobnim odnosima date delatnosti, tj. da se kao proizvod ili usluga može prodati na tržištu ili prodati drugom delu radne organizacije, tj, drugoj osnovnoj organizaciji u sastavu iste radne organizacije (unutarnje tržište). To bi, zapravo, značilo da proizvod ima svoju cenu, da je ona odrediva i da ukupnost realizacije čini dohodak, koji je po svom karakteru jedinstven.

Prvi i drugi parametar zajedno upućuju na to da bi svaka osnovna organizacija mogla biti i radna organizacija, da čini, dakle, takav *deo celine* koji bi, uz ostale pretpostavke (kvantitativne i više pravne nego ekonomske), mogao biti za sebe *celina,* tj. radna organizacija. Ta misao je samo načelo. Od toga su moguća odstupanja, naročito u neproizvodnim osnovnim organizacijama. Ipak se (ili upravo stoga) može uzeti kao pravilo.

Treći parametar je najfleksibilniji: radnici u delu radne organizacije mogu ostvarivati svoja društveno-ekonomska i druga samoupravna prava. Došlo se do zaključka (Nacrt zakona o udruženom radu) da se pod tim pojmom podrazumeva postojanje takve zajednice međusobno radom povezanih radnika. Oni mogu samoupravno da učestvuju u društvenoj reprodukciji u radnoj organizaciji i u svim drugim oblicima udruživanja rada i sredstava. Isto tako, i da učestvuju u upravljanju poslovima samoupravnih interesnih zajednica čiji je član njihova osnovna organizacija. Pored toga, oni učestvuju u vršenju funkcija skupština društveno-političkih zajednica.

Radnici jedne osnovne organizacije imaju najmanje dvadesetak »osnovnih veza« posredstvom tela čiji su nosioci, odnosno u koja delegiraju svoje predstavnike. Neka od tela u koja delegiraju svoje delegate imaju sličnosti i afinitete, pa zato u njima ne moraju uvek da budu različiti delegati.

Ako se onom broju »osnovnih veza« pridruže tzv. »posredne veze«, taj se broj penje na preko trideset. Načelo je u tome da se sva tela u sistemu organizacija udruženog rada zasnivaju na pravima radnika osnovnih organizacija, pa bilo da je reč o radnoj ili složenoj organizaciji udruženog rada, zajednici osnovnih organizacija udruženog rada, osnovnim ili drugim oblicima samoupravnih interesnih zajednica, osnovnim i drugim privrednim komorama ili drugim opštim udruženjima

organizacija udruženog rada, poslovnim udruženjima i zajednicama, tzv. internim i opštim bankama i drugim finansijskim asocijacijama, uključiv i zajednice osiguranja, tj. odgovarajuće fondove rizika. Naravno, ovamo spadaju — sa naglašenim značajem za politički sistem — mesne zajednice, opštine i druge društveno-političke zajednice, odnosno njihove skupštine.

Broj tela u koja se delegira predstavnik radnika osnovne organizacije ne može biti merodavan. Ukazuje se samo na složenost problema organizovanja u osnovne organizacije udruženog rada. A, zatim, stvar je i u tome da delegatski sistem ne može sebe da negira ni time da delegat zauzima stavove bez saglasnosti, mišljenja i uputstava tzv. delegatske baze. U ovom slučaju, bez saglasnosti, mišljenja i stavova radnika osnovne organizacije udruženog rada. Mora se pretpostaviti da radnici osnovnih organizacija raspravljaju glavna pitanja svih tela kojima oni upravljaju (moralo bi tako da bude). Jer od njihovog funkcionisanja u velikoj meri zavise radnici drugih organizacija udruženog rada, u širem ili užem sklopu samoupravnosti, i radni ljudi drugih interesnih zajednica i radnici drugih radnih zajednica koje nisu organizovane kao osnovne organizacije. I retroverzno: od rada ovih drugih zavise i radnici datih osnovnih organizacija. Funkcionisanje niza spomenutih organizama u celini (i delatnost radnika u njima) zavisi od izdvajanja sredstava za njihove potrebe, pored mnogo drugog merodavnog za njihov rad. Pošto se izdvajanja vrše iz ličnog dohotka radnika (bruto ličnog dohotka — dela za zajedničku potrošnju) i dohotka osnovne organizacije, odluku o tome mogu donositi samo radnici osnovne organizacije. To spada u njihova neotuđiva prava, Ustavom zaštićena.

Utvrđivanje ovih činjenica ovde ima samo jedan neposredan cilj: beskompromisna isključivost i kategoričnost da delegat u svim spomenutim (i nespomenutim) telima mora da bude iz svake osnovne organizacije nije realna, odnosno deluje na spomenutu identifikaciju osnovne organizacije negativno. Jer iskrivljuje distinkcije (i parametre) za njihovo oformljenje i identifikaciju. Ako bi se takav isključiv stav zauzeo bez obzira na ekonomske uslovljenosti, bazična organizacija bi morala da bude veliki organizam, i to iz vanekonomskih razloga. Ako se, pak, beskompromisnost shvata tako da više osnovnih organizacija udruženog rada mogu imati jednog delegata prema prirodi i obuhvatnosti zajedničkog tela, došlo bi se bliže mogućoj soluciji. Iako se u tome mogu naći elementi koji slabe načelo direktne zastupljenosti, insistiranje na doslednosti u izvršenju načela se suprotstavlja realnosti. A onda i samo to načelo gubi doslednost i postaje utopija.

Doslednost u tome da osnovna organizacija mora biti uvek zastupljena je valjana doslednost, između ostalog, i stoga što je ostvariva i u skladu sa okolnostima u kojima se zbiva. To što jedan delegat dobija mandat radnika više osnovnih organizacija ne menja načelo. Otvaranje mogućnosti da se na nivou radne organizacije, saglasno sporazumu o udruživanju, mogu vršiti određene funkcije i poslovi — uz saglasnost radnika osnovnih organizacija i uz poštovanje delegatskog principa — u skladu je sa načelom o neposrednom odlučivanju.

Opažanje jednog problema u sklopu trećeg parametra ima opravdanja samo utoliko što ukazuje na jedan element koji ne treba zaobići.

A to ima višestruke konsekvence. Drugi elementi u tom parametru su daleko značajniji jer se spomenuti element može sagledati dobrom konstrukcijom, tj. valjanim mehanizmom odlučivanja i zastupanja. Element trećeg parametra da radnici mogu ostvarivati svoja društveno-ekonomska i druga samoupravna prava leži »in se«; dakle, u samom delu procesa rada koji čini radnu celinu. Ostvarivati spomenuta prava znači poći od jednog opšteg načela: radnik na osnovu svog rada stiče svojstvo radnika i pravo rada društvenim sredstvima. On mora doći u organizacionu situaciju da ima šansu, pravno izrečenu: pravo i dužnost, da upravlja radom i poslovanjem i društvenim sredstvima. Njegovo biće kao samoupravljača ne može biti potisnuto stavljanjem u okolnosti da ne može da odlučuje, da ispoljava svest. A to biva u velikim organizacijama u kojima on, umesto subjekta odlučivanja, postaje samo deo mehanizma kojim se relativno lako manipuliše. Tu se dolazi u situaciju da, umesto bitnog prava i ostvarivanja jednog od osnovnih ustavnih načela — dezalijenacije, radnik ostaje otuđen i u nemogućnosti da utiče na odnose u kojima se nalazi. Tu dolazi do obeshrabrenosti u vršenju funkcije upravljača. S druge strane, međutim, ostvarivanje društveno-ekonomskih i drugih samoupravnih prava, tj. ostvarivanje prava rada od strane radnika, pretpostavlja i to da osnovna organizacija ne bude ni patuljasta ili mali kolektiv. To ima za posledicu stvaranje svesti o grupno-svojinskom i privatno-sopstveničkom odnosu u upravljanju društvenim sredstvima, naročito u oblasti neprivrednih delatnosti, u koje se, samo sa ovog gledišta, uključuje i prometna sfera.

Prema tome, ovaj treći parametar za organizovanje osnovne organizacije pruža osnovu za utvrđivanje broja radnika jedne osnovne organizacije, gornje i donje granice, ali bez striktne kvantifikacije, što, inače, u zakonodavstvu nije ni preporučljivo.

3. U vezi s prethodnim treba spomenuti i radne jedinice, često nazvane jedinice udruženog rada (JUR). Kontroverzna mišljenja u ovoj stvari jedva da imaju opravdanja. »Smatram da treba da budemo načisto s tim da ranije radne jedinice nisu osnovne organizacije udruženog rada. Mi nikada nismo zakonom jasno definisali šta su radne jedinice. Ali, u našoj političkoj praksi od samog početka smo se zauzimali za radne jedinice. Izneto mišljenje nije moj kritički stav prema svim radnim jedinicama, jer su nam one i sada potrebne kao jedan element udruženog rada« (Edvard Kardelj).

Pošto se radnički savet, odnosno organ upravljanja u osnovnoj organizaciji zasniva na delegatskom principu; dakle, i tu relativno samostalni delovi zajedničkog procesa rada — radnog kolektiva biraju svog delegata, to radna jedinica može da bude osnov ili izborno telo delegata. Međutim, ustavno načelo o upravljanju u svakom delu procesa rada u organizaciji udruženog rada (dakle, i u osnovnoj) može se primeniti i u delu osnovne organizacije. »Upravljanje organizacijom udruženog rada mora biti uređeno tako da radni ljudi u svakom delu procesa rada i u svakom delu organizacije odnosno zajednice odlučuju o pitanjima svoga rada i o drugim interesima, ostvaruju svoja samoupravna prava i zajedničke interese i vrše kontrolu nad izvršavanjem odluka i nad radom organa i službi tih organizacija i zajednica« (član 91. Ustava SFRJ).

Ne oslanjajući se samo na »čisto« pravnu interpretaciju ove odredbe (koja naređuje da se u svakoj organizaciji udruženog rada, a osnovna organizacija to, bez sumnje, jeste, mora obezbediti takvo upravljanje) niti na to da Ustav u redosledu izlaganja — pošto je data definicija osnovnih organizacija — daje obaveznu osnovu takvom upravljanju, ovde je potrebno ukazati na »potku« Ustava, na ustavno načelo da se organizovanjem samoupravljanja obezbeđuje likvidacija svakog otuđenja, tj. da je samoupravljanje po svom pojmu i osnovnom društvenom karakteru *neposredno*.

Prema tome, radna jedinica je jedan element samoupravljanja, ali samo element. Zakon bi trebalo da kaže: koji element. No, ako zakon to i ne utvrdi, ne može se uzeti da je time radna jedinica eliminisana kao element samoupravljanja. U svakom slučaju, taj oblik samoupravljanja ne uživa ustavnu zaštitu, naročito ne u pogledu ostvarivanja samoupravnih prava radnika u radnoj jedinici. Ne ostvaruju se prava bez zavisnosti od prava radnika osnovne organizacije udruženog rada u celini. Radna jedinica je kreacija statuta osnovne organizacije; ona može biti ukinuta po postupku po kome je i organizovana. Ona nema »svog« dohotka, već ga ima samo osnovna organizacija i u njoj je dohodak jedinstven, što ne znači da ne može biti obračunat i po radnim jedinicama i za radnike u njima. Samoupravna prava radnika u radnoj jedinici zavisna su od odluka radnika osnovne organizacije i utvrđuju se statutom osnovne organizacije.

Rezerve u pogledu radnih jedinica potiču otuda što se putem radnih jedinica mogu izigrati ustavna načela o organizovanju osnovnih organizacija udruženog rada, a što nije redak slučaj u praksi. I, zatim, što zakon ne može da dâ elemente organizovanja radnih jedinica niti može da utvrdi prava radnika u njima. Ne treba zanemariti ni to da Ustav utvrđuje osnovnu organizaciju kao primarnu, osnovnu formu udruživanja u sistemu udruženog rada.

S druge strane posmatrano, svi ti prigovori protiv uvođenja radnih jedinica kao elementa sistema organizacija udruženog rada, iako se oslanjaju na sociološke, psihološke i pravne argumente, ne mogu da obezvrede navedena načela.

I uopšte, neprihvatanje radnih jedinica u pravnom sistemu samo zato što bi mogle, eventualno, da posluže kao osnova izigravanja zakona — nema opravdanja. Pitanje je da li pravni sistem obezbeđuje zakonsku zaštitu od devijacija; da li su odredbe zakona o radnoj jedinici neophodne kao okvir dobroj praksi; zatim, da li postoje sve kautele protiv izigravanja; da li snage koje su pokretač akcija imaju osnovu za zakonito rešavanje sukoba itd. — treba da opredeli solucije i metode opštedruštvenog normiranja.

Na ovom primeru mogu se sagledati posledice: kada radnici dela radne organizacije ispunjavaju zakonske uslove da se organizuju kao osnovna organizacija, a moraju biti ispunjeni svi parametri koji se uzimaju kumulativno, onda je pravo i dužnost radnika da organizuju taj deo kao osnovnu organizaciju. Prvo, to je u interesu radnika; to je njihov zajednički i društveni interes. Sami su radnici pozvani da se tako organizuju. Ali je tu prisutna i društvena intervencija, putem suda udruženog rada, na traženje društvenog pravobranioca samouprav-

ljanja. Prema tome, postoji potpuna i komplementarna zaštita samoupravnih prava radnika. Ali, kada neki od uslova za osnivanje osnovne organizacije udruženog rada nije ispunjen, organizovanje radnih jedinica (ekonomskih, samoupravnih) ne može biti negirano samo stoga što bi se na taj način mogla izbeći obaveza organizovanja osnovnih organizacija.

I radi kompletiranja ove teme treba, možda, dodati: u nizu radnih organizacija nema uslova da se stvaraju osnovne organizacije (ali ima uslova za formiranje radnih jedinica). U tom slučaju takva radna organizacija se smatra ujedno i osnovnom, a radnici u njoj imaju sva prava, dužnosti i odgovornosti radnika osnovnih organizacija. U tom slučaju takve radne organizacije identične su osnovnoj organizaciji udruženog rada. A poznato je da je najviše onih radnih organizacija koje u svom sastavu nemaju osnovne organizacije udruženog rada. Na putu najveće koncentracije sredstava i optimalne integracije ostaće relativno velik broj manjih radnih organizacija koje nemaju uslove za organizovanje osnovnih organizacija. Ne može se uzeti da su one suprotne samoupravnom sistemu; čak ni vladajućoj, opravdanoj ideji integracije — udruživanja rada i sredstava, odnosno organizacionoj integraciji. U maloj industriji, zanatstvu, ugostiteljstvu, turističkoj delatnosti, kao i nizu drugih neprivrednih delatnosti, ne samo da mogu, već i treba da postoje i manje radne organizacije izvan organizacionih integracija i bez osnovnih organizacija unutar radne organizacije. Delatnosti i funkcije utvrđuju broj radnika u udruženom radu, a ne obrnuto.

U korisnost te činjenice ne bi se ovde moglo ulaziti. Dovoljni su podaci za našu zemlju i uporedni pregledi sa zemljama najvećeg integracionog trenda i čak najvećih monopola.

4. Proizvodni rad je uslov sticanja svih samoupravnih prava radnika u udruženom radu. Ujedno, to je uslov sticanja prava rada društvenim sredstvima. To je prvi sistem u svetu koji pravo upravljanja i prisvajanja ne obezbeđuje vlasniku, već radniku, stvaraocu svih vrednosti, izuzev prirodnih blaga. Ali i tu radi aktiviranja prirodnih resursa i čovekovog vladanja silama prirode.

Pravo privatne svojine, kao identitet pravu upravljanja i prisvajanja, pravo je vlasnika sredstava za proizvodnju i osnov eksploatatorskih sistema. Pravo rada je neotuđivo pravo radnika i (idejno) negacija eksploatacije tuđeg rada.

Koliko pravo svojine legitimiše na upravljanje stvarima i ljudima, toliko rad — pravo rada — legitimiše sve radnike kao društvene individuume da, zajedno i ravnopravno i u međusobnoj zavisnosti i odgovornosti, upravljaju poslovima i društvenim sredstvima. To ujedno predstavlja pojmovnu negaciju odnosâ dominacije i upravljanja ljudima. Jer, po prirodi stvari, samoupravni sistem to isključuje. U tom sistemu moguće je samo pravo uređivanja na samoupravnoj osnovi različitih međusobnih odnosa radnika u radu. Jer radnici su i silom Ustava i zakona slobodni i međusobno ravnopravni sa drugim radnicima u osnovnoj organizaciji udruženog rada i u svim međusobnim odnosima. Silom Ustava i zakona sve dotle dok ravnopravnost radnika u upravljanju ne postane tako reći prirodan odnos, opšteusvojena logika samoupravnog sistema, vrsta »uslovnog refleksa«.

Slobodno udruženi rad traži slobodnu društvenu svojinu. Što je rad slobodniji, tim više je i društvena svojina. Ne retko se društvena svojina karakteriše njenim ograničenjima. Što su veća ograničenja u upravljanju, korišćenju i raspolaganju, time je ona, tobože, društvenija. Naprotiv. Što su prava udruženih radnika veća, što je raspolaganje slobodnije, time društvena svojina više dobija u svojoj autentičnosti. Ograničenja u socijalističkom društvu su karakteristična za privatnu svojinu.

Iz rečenog sledi zaključak da su radnici organizacije udruženog rada slobodni da uspostavljaju odnose koji zakonom nisu zabranjeni ili ako iz smisla zakona ne izlazi takva zabrana, tj. koji nisu u suprotnosti sa pravnim poretkom i moralom, odnosno prihvaćenim normama socijalističkog samoupravnog društva.

Sloboda udruženih radnika ne može na sadašnjem stepenu razvoja da se ispoljava van institucija društva. Inače, bili bi prisutni ili naglašeni anarhoidni elementi. Pitanje je koju snagu daje društvo određenim svojim institucijama; kakve mogućnosti ima ova ili ona institucija i kakav je njen položaj u opštem sistemu; kako je društvo štiti i kako radnici u tom institutu sebe štite.

Sloboda udruženih radnika nameće, dakle, potrebu da se sva prava stiču u osnovnoj organizaciji i da je njihovo neotuđivo pravo da upravljaju radom i poslovanjem, poslovima i sredstvima društvene reprodukcije, da uređuju međusobne odnose, da odlučuju o dohotku i da stiču lični dohodak. Ujedno je pravna pretpostavka da osnovna organizacija udruženog rada ima sva prava i u pravnom prometu.

Radi definisanja odnosa osnovne organizacije udruženog rada u organizacionoj i drugoj integraciji neophodno je izneti niz upozorenja.

5. Dohodak pripada uvek osnovnoj organizaciji udruženog rada, bez obzira gde se ostvaruje. To je ustavni postulat, polazna osnova celokupne društvene reprodukcije.

Naravno, odredba pripadnosti nije data u vlasničkom smislu, kao »ekskluzivni« dohodak radnika osnovne organizacije (ili u pravnom prometu — osnovne organizacije). U dohotku se izražavaju i ukupni društveno-ekonomski odnosi: odnosi radnika u udruženom radu prema dohotku i međusobni odnosi radnika kao pojedinaca u udruženom radu, tj. osnovnoj organizaciji. Pošto su radnici pravno jednaki, pošto oni uređuju međusobne odnose i svoje odnose prema dohotku, a dohodak je neotuđiv, svi su vlasnici, odnosno niko nije vlasnik. Vlasnika nema. Ni država to nije ni radnici to nisu. Oni, međutim, imaju određena *ovlašćenja*. Radnici u osnovnoj organizaciji — najpotpunija, i to putem prava rada i na osnovu svoga rada. A država, društvena zajednica kojom upravljaju radni ljudi na delegatskoj osnovi — samo ona koja joj daje Ustav, bez mogućnosti otuđivanja samoupravnih prava i dohotka od radnika.

U dohotku se izražavaju produkcioni odnosi, kao što se produkcioni odnosi kapitalističkog društva izražavaju u profitu i u privatnoj svojini. U njemu se izražavaju i protivrečnosti. Ustav utvrđuje da je dohodak u društvenoj svojini i da o njemu odlučuju radnici osnovne organizacije udruženog rada. Prema tome, kada se dohodak stvara na tržištu, u međusobnim odnosima osnovnih organizacija udruženog rada ili zajedničkim ulaganjem, udruživanjem (doslednije, ali manje egzaktno) sa

drugim organizacijama udruženog rada, ili u odnosima slobodne razmene rada, — dohodak je jedinstven. I o dohotku, kako je rečeno, odlučuju radnici osnovne organizacije udruženog rada. Bez obzira na to da li je dohodak ostvaren u radnoj ili složenoj organizaciji udruženog rada, prometnoj organizaciji, finansijskoj asocijaciji, zajednici osiguranja, u inostranoj organizaciji u kojoj učestvuje (bez obzira na vidove) jugoslovenska organizacija udruženog rada ili u domaćoj organizaciji u inostranstvu, ili ma gde gde se ostvaruje dohodak, o dohotku odlučuju radnici osnovne organizacije udruženog rada. To je njihovo neotuđivo pravo. Ova ustavna norma ne može biti predmet diskusije, ali njen elasticitet — da, i to u dva pravca.

Prvo, ako o dohotku odlučuju radnici osnovne organizacije udruženog rada, da li njihova odluka može biti fleksibilna ili samo jednosmerna, da li zakon mora naložiti (idući ustavnom idejom, naravno) tako čvrste klauzule kojima unapred onemogućuje svaku devijaciju, svaku pojavu koja bi dovela ma u kakvo pitanje njihovo odlučivanje o dohotku koji neosporno njima pripada (u nevlasničkom smislu).

Zalaganje za ovu jednosmernost ima dobre razloge: ako se dohodak ne prenese *u momentu* njegovog sticanja na osnovne organizacije, može biti predmet manipulacije, može postati materijalni osnov tehnomenadžerskoj strukturi i njenoj vladavini — tako prisutnoj u svakom društvenom sistemu danas. Može postati osnov neodgovornom raspolaganju, što može da potkopa svaki sistem.

S druge strane posmatrano, zaštita unapred takvim opštim normama od mogućih negativnih pojava (koje otežavaju, da ne kažem, onemogućuju normalno odvijanje procesa reprodukcije i pokatkad anuliraju uslove koje zahteva logika u radu i poslovanju; koje, dakle, unapred isključuju ili umanjuju ispoljavanje volje onog koji odlučuje) transmutira samu tu dobru želju. Umesto da unapred isključi sve devijacije, pretvara se u devijaciju samog tog instituta odlučivanja i otežava normalan rad i poslovanje. I najzad, što je najgore, pošto ekonomski život u privredi i drugim društvenim delatnostima traži normalan, redovan rad i logično shvatljive odnose, dolazi do izvitoperavanja zabrana. Dolazi i do takvih zabrana koje se jedva mogu smatrati protivzakonitim, a zapravo to jesu (kao u Kafkinom *Zamku,* u čijoj administraciji apsolutno ne može doći do grešaka, ali, ako do njih ipak dođe, više niko i nikada ne može ući u njihov trag i ne može da ih ispravi). Stoga, fleksibilnost *mogućeg* odlučivanja o dohotku je uslov ukupne društvene reprodukcije. Ovakvo shvatanje, ako je ispravno, ima dalekosežne i veoma povoljne elemente, ali ne isključuje po sebi i unapred eventualne devijacije. Tu se i nalazi problem koji se raspravlja.

Druga linija rasprave odnosi se na odlučivanje o neotuđivim pravima radnika. Ustav utvrđuje da o neotuđivim pravima odlučuju radnici osnovne organizacije udruženog rada. Ustavne klauzule o toj stvari traže zakonitu interpretaciju, a ovde nešto širu raspravu. S jedne strane, »odluke radničkog saveta radne organizacije i složene organizacije udruženog rada koje se odnose na ostvarivanje neotuđivih prava radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada donose se u saglasnosti sa svakom od tih organizacija na način utvrđen samoupravnim sporazumom« (član 100, stav 2. Ustava SFRJ), a, s druge strane, »samoupravni

sporazum koji se odnosi na neotuđiva prava radnika prihvaćen je u osnovnoj organizaciji udruženog rada... ako se sa njim saglasi većina radnika... organizacije« (član 121, stav 3. Ustava SFRJ). Prvonavedeno načelo ustanovljava potrebu saglasnosti sa svakom osnovnom organizacijom udruženog rada (dakle, *organizacijom*), na *način utvrđen* sporazumom o udruživanju, a drugonavedeno načelo — da se taj sporazum donosi saglasnošću *većine radnika* svake osnovne organizacije.

Radi pravilne interpretacije moraju se imati u vidu i druga ustavna načela. Osim u članu 89, Ustav SFRJ izriče u članu 98. jedan izuzetno važan princip — o (tzv. neposrednom i posrednom) upravljanju. »Samoupravljanje u osnovnoj i drugim organizacijama udruženog rada radnik, samoupravno i u odnosima uzajamne odgovornosti s drugim radnicima u organizaciji, ostvaruje odlučivanjem na zborovima radnika, referendumom i drugim oblicima ličnog izjašnjavanja, putem delegata u radničkim savetima...« Ovom klauzulom Ustav zapravo ekviparira načelo ličnog izjašnjavanja sa odlučivanjem putem radničkog saveta koji se zasniva na delegatskom principu. Zatim, likvidira dvojnost u ostvarivanju samoupravnih prava radnika, daje istu vrednost neposrednom, ličnom izjašnjavanju i izjašnjavanju putem delegata, tj. ne prihvata razlikovanje između neposrednog i posrednog izjašnjavanja, uzimajući i izjašnjavanje putem delegata istovrednim metodom ostvarivanja samoupravljanja. Međutim, u slučajevima kada Ustav utvrđuje lično izjašnjavanje kao metod ostvarivanja samoupravnih prava, odluka radničkog saveta bila bi protivustavna (sam je ustav odabrao metod). Isto to važi i za zakon: kada zakon zahteva neposredno izjašnjavanje, nema mogućnosti za delegaciju, prenošenje na organ upravljanja, na radnički savet. Bila bi to zabranjena delegacija prava. Sledstveno tome, saobrazno navedenim odredbama Ustava, samoupravni sporazum o udruživanju u radnu i složenu organizaciju udruženog rada (ili ma u koji drugi oblik udruživanja rada i sredstava) donose radnici ličnim izjašnjavanjem. To isto važi i za donošenje statuta osnovne organizacije i za samoupravni sporazum o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu. Naravno, i za raspored i raspodelu dohotka, bez obzira na to da li je to uključeno u neki sporazum ili je dato kao samostalan akt. Prema tome, Ustav nalaže samo za tri akta (po njihovoj kategoriji, vrednosti) da se donose ličnim izjašnjavanjem. Sve ostale opšte akte može donositi radnički savet na delegatskoj osnovi. Isto tako, Ustav utvrđuje i sadržinu samoupravnog sporazuma, pa se ta sadržina reguliše ličnim izjašnjavanjem radnika; u načelu, a akti su samo formalni njihov izraz.

Iz izloženog bi sledio zaključak da o neotuđivim pravima radnika može odlučivati i radnički savet osnovne organizacije udruženog rada, a zajednički, većina svake osnovne organizacije. Ta većina bi mogla biti izražena i u stavu *delegata* svake od njih ako je to utvrđeno samoupravnim sporazumom.

Do sada nije učinjen napor u zakonodavstvu da se ovo pitanje razjasni. Ne može se zakonodavcu osporiti pravo da naredi (zakonima) da o svakom neotuđivom pravu rešavaju radnici u osnovnoj organizaciji ličnim izjašnjavanjem. Ali bi se moglo ostati na spomenuta tri samoupravna opšta akta. To bi uvećalo efikasnost odlučivanja, dalo veći podsticaj delegatskom sistemu, stvaralo osnove za širu i dublju odgovor-

nost delegata u radničkom savetu i umanjilo troškove odlučivanja, i to bez štete po položaj radnika i ostvarivanje njegovih samoupravnih prava. Na kraju krajeva, radnici mogu uvek da utvrde o kojim pitanjima odlučuju ličnim izjašnjavanjem, i to šire od zakonske solucije. Svi ovi elementi govore u prilog iznetoj tezi. Ali ne treba potceniti ni druge koji govore u prilog integralnog ličnog izjašnjavanja radnika o neotuđivim pravima. U poslednjem slučaju, i ne samo tada, treba bliže utvrditi sadržinu neotuđivih prava. Ne treba, dakle, ostati na globalnim ustavnim formulacijama.

Odlučivanje o dohotku ima, pored drugih, još jednu komponentu o kojoj vredi ovde nešto reći. Pojmovno, dohodak u sebi sadrži lične dohotke (zajedno sa svim doprinosima i porezima koji se plaćaju iz ličnog dohotka) i akumulaciju; dakle, sadrži u sebi lične dohotke i »višak vrednosti«, tzv. dobit. Radnik i osnovna organizacija udruženog rada zainteresovani su za dohodak. To je motiv rada radnika, pored izvanredno značajnog radnog i moralnog motiva. Ali, motiv rada i zalaganja radnika nije i ne može biti ostvarivanje samo ličnog dohotka, već i postizanje akumulacije. Kao samoupravljač, radnik postaje neposredno materijalno zainteresovan da ostvari što veću akumulaciju, jer od efikasnosti plasiranja tzv. dobiti, odnosno ulaganja akumulacije, zavisi veličina minulog rada na koju on lično i kao kolektivitet (osnovna organizacija) ima određena prava. Složenost dohotka se izražava upravo u tome da se interesi radnika u pogledu ličnog dohotka i porasta akumulacije povezuju u međusobnom jedinstvu ta dva elementa. Međutim, povezanost ta dva interesa ne isključuje poseban interes za jednu ili drugu komponentu tog jedinstva. Naprotiv, prava po osnovu minulog rada i zavisnost ličnog dohotka od živog rada, produktivnosti rada i efikasnosti ulaganja akumulacije posebno ukazuju na neodvojivost ove dve komponente jedinstvenog dohotka.

Na ovaj način ukazali smo na samu mogućnost *neapsolutiziranja* odnosâ udruženih radnika u osnovnoj organizaciji i na mogućnosti koje daje Ustav u pogledu zakonske interpretacije pojma neotuđivosti. Ali, konačnu reč ima zakon, uz napomenu da ni zakon nije svemoćan.

6. Iako je sam dohodak onaj sintetički pokazatelj u kojem se izražava ukupnost odnosa i motiv rada radnika, niz elemenata u sticanju, utvrđivanju i udruživanju dohotka igra takođe presudnu ulogu u ocenjivanju vrednosti sistema (ili, ako se sme reći, »radljivosti« sistema). Ne samo u načelu, već i u pojedinostima. Ni u jednom od tih fenomena nije dobro apsolutiziranje odnosa. To kažemo kao opštu konstataciju. I to zato što se u nas ne retko uzima kao neodstupno načelo da dohodak na tržištu stiču samo osnovne organizacije, da isključivo radnici u osnovnoj organizaciji utvrđuju cene svojih proizvoda i usluga, — ako ih ne reguliše državni organ. Apsolutno se insistira na tome da radnici u osnovnoj organizaciji utvrđuju ukupan prihod i dohodak, bez obzira na to gde se oni pojavljuju, — u radnoj organizaciji, složenoj organizaciji udruženog rada ili u drugim oblicima udruživanja rada i sredstava (na primer, u banci i drugim finansijskim udruženjima). Saglasno tome, dohodak se prenosi na osnovnu organizaciju *u momentu* njegovog sticanja, a organi samoupravne radničke kontrole osnovne organizacije vrše kontrolu nad svim organizacionim i funkcionalnim integracijama itd.

Izvodljivost ove vizije, apstrahujući apriorno ocenjivanje njenog pozitivnog značenja u smislu učvršćenja položaja radnika u osnovnoj organizaciji, krajnja je ocena njene vrednosti. Tu su implicite dati i prigovori, prvenstveno sa stanovišta izvodljivosti i doslednosti u ostvarivanju odgovarajućeg položaja radnika osnovne organizacije.

Ne može se, naime, radnoj organizaciji pristupiti tako da se ne uzme u obzir obavezno primarno udruživanje rada i sredstava osnovnih organizacija udruženog rada. Radna organizacija je samostalna i samoupravna organizacija u čijem se sastavu nalaze osnovne organizacije udruženog rada (ukoliko ona sama ne čini jedinstven neodvojiv radni proces i, sledstveno tome, nije identična sa osnovnom), a osnovne organizacije su segmenti radne organizacije. Organe upravljanja radne organizacije čine delegati osnovnih organizacija, što konsekventno važi i za organe složene organizacije udruženog rada.

Prema tome, gore istaknuta posebna pitanja mogu se rešavati »na nivou« radne, odnosno složene organizacije udruženog rada, — saglasno sporazumu o udruživanju. (Izraz »nivo« koristi se ovde isključivo u tehničkom smislu.)

Kada Ustav SFRJ utvrđuje da o dohotku odlučuju radnici osnovne organizacije, pretpostavlja se da se dohodak ostvaruje (realizuje) ne samo u osnovnoj organizaciji, nego i u svim drugim oblicima udruživanja rada i sredstava. Odmah potom dolazi i druga pretpostavka: dohodak se utvrđuje na različitim »nivoima« organizacione, funkcionalne i finansijske integracije. Moglo bi se dodati — relativno samostalno. Prema tome, prihod, a time i dohodak, stiče se na svim »nivoima« udruživanja rada i sredstava. Utvrđuju ih respektivni organi upravljanja, tj. delegati radnika osnovne organizacije udruženog rada. Ali o »sudbini« dohotka odlučuju radnici osnovne organizacije; o dohotku oni odlučuju. Koji i koliki se troškovi poslovanja podmiruju iz prihoda, — stvar je organa upravljanja datog »nivoa« udruživanja rada i sredstava.

Odlučivanje o dohotku sadrži u sebi punu fleksibilnost, — saglasno volji radnika u osnovnoj organizaciji. Ta se fleksibilnost pravno izražava u samoupravnom sporazumu. Po svom pojmu, ona sadrži mogućnost fizičkog prenosa, u celini ili delimično, za izvesno vreme. Dohodak pripada osnovnoj organizaciji; to je van diskusije (izuzev, možda, samog pojma »pripada«). Ali, da li će se dohodak neposredno koristiti ili ne u svakoj osnovnoj organizaciji, — stvar je odluke radnika. Na pitanje da li se samoupravnim sporazumom o udruživanju može zadržati deo dohotka na »nivou« radne ili složene organizacije udruženog rada, teško se može negativno odgovoriti. Autonomija volje ne bi se smela dovesti u pitanje, prvenstveno stoga što je takva mogućnost često ekonomski opravdana. (Inače, bilo bi to samo pravno — formalističko ukidanje autonomije volje, jer ne može se zabraniti da se — u istom momentu i za iste svrhe — data sredstva ponovo udruže. Ta mogućnost se utvrđuje sporazumom o udruživanju.)

Bitno u ovoj stvari je sledeće: dohodak se mora uvek utvrditi kao dohodak osnovnih organizacija prema njihovom doprinosu realizaciji, kako je to utvrđeno sporazumom, a najkasnije po završnom računu. Dohodak se mora uvek »vratiti« fizički na neposredno raspolaganje njegovom nosiocu, tj. osnovnoj organizaciji, najkasnije po završetku

ciklusa reprodukcije. I to nezavisno od »nivoa« na kojem se realizuje dohodak.

Društveni položaj radnika osnovne organizacije reflektuje se i u delegatskom sistemu. Kao što je rečeno, ne samo što su svi organi upravljanja formirani na tom principu, nego je i samo odlučivanje delegata uvek u relaciji prema radnicima osnovne organizacije; ono je zavisno od smernica, uputstava i naloga radnika osnovne organizacije. Ako se ovaj sistem koristi u punoj meri, položaj radnika dobija u svojoj plastičnosti. U velikom broju slučajeva odlučivanje putem delegata ne samo što je efikasnije, već i demokratičnije od ličnog izjašnjavanja. U izvesnim slučajevima odlučivanje delegata u radnoj i složenoj organizaciji udruženog rada ne samo što je celishodnije i efikasnije, već je i doslednije nego kada bi radnici svake osnovne organizacije udruženog rada odlučivali zajedno sa radnicima drugih organizacija. Jer ovo poslednje može dovesti do formalizma, bez stvarnog sadržaja. Kada, na primer, svaki pojedini organ samoupravne radničke kontrole kontroliše radnu organizaciju, složenu organizaciju udruženog rada ili banku, tada de facto i nema stvarne kontrole, — pored drugih neizbežnih slabosti. Ali zato delegatski sistem može dati izvanredne rezultate, zavisno od povezanosti delegata sa radnicima osnovne organizacije i od toga da rad i odlučivanje delegata izviru iz volje radnika osnovne organizacije. Tu je težište položaja radnika u organizacionim i funkcionalnim integracijama.

7. Vrednost sistema izražava se i u međusobnim vezama organizacija udruženog rada, posebno osnovnih organizacija. Ovde nije reč samo o odnosima na tržištu, odnosno posredstvom tržišta, već o povezanosti osnovnih organizacija unutar porodice organizacija udruženog rada (i radnih u sastavu složenih). Međusobne veze se izražavaju u društveno-ekonomskim odnosima, pravima, dužnostima i međusobnoj odgovornosti osnovnih organizacija udruženog rada, tj. radnika u njima. Reč je, dakle, o zakonima i samoupravnim sporazumima utvrđenim u međusobnim odnosima. Međusobne odgovornosti su na takvom stepenu i u onoj čvrstini koju zahteva radni proces u najširem smislu (u međusobnim isporukama, kvalitetu, ceni, radu postrojenja, korišćenju kapaciteta, proširenju postrojenja; dakle, u nizu objektivno datih elemenata, u elementima koji se mogu objektivizirati i koji bivaju objektivizirani; zatim, u međusobnim odnosima u radu, načelima rasporeda i raspodele dohotka; prema tome, u nizu elemenata koji zavise od saglasnosti volja radnika svake osnovne organizacije udruženog rada).

Bez obzira na fluidnost ove »kategorizacije«, društveno-ekonomski odnosi se formiraju na osnovu odluka radnika osnovnih organizacija, saglasno zakonu. Ti se odnosi na taj način materijalizuju. Polazeći od tržišnih odnosa, kao što je cena proizvoda i usluga, oni se mogu korigovati saglasno volji radnika osnovnih organizacija. Pošto je reč o društvenim interesima, društvena intervencija ne može biti strana samoupravnom sistemu. Treba ih utvrditi.

Međutim, međusobni odnosi se zasnivaju i na *solidarnosti* radnika osnovnih organizacija udruženog rada. Ne samo unutar njih samih, već i u međusobnim odnosima. Solidarnost nije dodatni, spoljni, silom zakona nametnut element, već koherentna komponenta svesti radničke

klase. Ustav je utvrđuje ne samo kao pojam s neposrednim konsekvencama koje iz tog pojma proističu, već se pojedini instituti Ustava na tom pojmu zasnivaju.

Solidarnost ne može da negira načela raspodele dohotka i, posebno, načela raspodele prema rezultatima rada. Ne može da dovede u pitanje načela formiranja cena u međusobnim odnosima osnovnih organizacija udruženog rada niti može da negira niz drugih načela iz kompleksa društveno-ekonomskih odnosa; ali može uneti značajna pravila međusobnog ponašanja kojima se, saglasnošću volja, koriguju objektivna dejstva u privrednim tokovima.

Solidarnost ne može biti ni plod subjektivizma, osnov nerada ili slabog rada i prisvajanja tuđeg dohotka. Solidarnost, međutim, ispravlja one odnose koji su uslov egzistencije i rada.

Solidarnost *humanizira* međusobne odnose; odnosno humanizam, koji je (tj. treba da bude) identitet sa samoupravnim sistemom, oformljuje oblike solidarnosti.

ORGANIZACIONA INTEGRACIJA

1. Organizacionom integracijom mogu se smatrati udruživanje rada i sredstava u radnu organizaciju, a radnih organizacija u složenu organizaciju udruženog rada. Tu su i »međustepeni« udruživanja osnovnih organizacija (u sastavu iste radne organizacije) u različite oblike udruživanja osnovnih organizacija, kao i udruživanje radnih organizacija članica date složene organizacije udruženog rada u razne druge oblike udruživanja. Reč je, zapravo, o udruživanju rada i sredstava u istoj porodici organizacija udruženog rada. U tom smislu se pojam organizaciona integracija koristi u ovom radu. Udruživanje rada i sredstava u organizacionoj integraciji je, bez sumnje, nešto funkcionalno. Ili to treba da bude. Ako nije, prestrukturiranje organizacione integracije je zahtev Ustava. Jer »radna organizacija je samostalna samoupravna organizacija radnika povezanih zajedničkim interesima u radu i organizovanih u osnovnu organizaciju udruženog rada u njenom sastavu ili neposredno povezanih jedinstvenim procesom rada« (član 35, stav 1. Ustava SFRJ). Reč je, dakle, o međusobno povezanim, relativno samostalnim radnim procesima koji čine celinu zajedničke reprodukcije. Relativno samostalni procesi čine, dakako, momente jedinstva zajedničke reprodukcije i stoga su i organizovani u osnovne organizacije. Postoji, prema tome, tehnološka povezanost procesâ rada, time i ekonomska povezanost. Oba elementa: tehnološka i radna povezanost čine kumulativno uslov organizovanja radne organizacije. Ako, dakle, nema tehnološke i radne povezanosti (time i ekonomske) različitih delova, — nema uslova za formiranje radne organizacije.

Povezanost u radu osnovnih organizacija jedan je od bitnih elemenata egzistencije radne organizacije. Ali radna organizacija je i ekonomski subjekt privređivanja. Tehničko-tehnološka i radna povezanost ne mogu biti jedini bitan uslov. Drugi je, paralelan sa prvim, istog pravnog valera. To je ekonomski međusobni interes; dakle, zajedničko

»proizvođenje« dohotka i međusobno »ukopčavanje« dohodovnih odnosa između osnovnih organizacija. Interesi u radu, kao ustavna distinkcija za egzistenciju radne organizacije, obuhvataju, prema tome, i radnu i dohodovnu povezanost osnovnih organizacija.

U definiciji radne organizacije težište treba staviti na visok stepen uzajamne zavisnosti osnovnih organizacija u radu i sticanju dohotka, što nameće i viši stepen njihove međusobne odgovornosti.

Radni interes je, dakle, zajedništvo u sticanju dohotka i zajednički interesi u utvrđivanju, rasporedu i raspodeli dohotka, u dohodovnim odnosima u celini.

2. Postoje distinkcije i za razlikovanje radnih organizacija od složenih organizacija udruženog rada. Radna organizacija predstavlja udruživanje osnovnih organizacija sa njihovim ukupnim interesima. Složena organizacija rada je udruživanje samo određenih zajedničkih interesa. Ukupni interesi su oni koji proističu iz tesne međusobne povezanosti tehničko-tehnoloških i radnih procesa, u okolnostima kada je proizvodnja jednog (ili više) proizvoda jedne osnovne organizacije udruženog rada uslov proizvodnje druge ili drugih organizacija. S tim u vezi nužno se uspostavljaju međusobni dohodovni interesi i međusobna odgovornost. Reč je, dakle, o ukupnosti radnih interesa.

Kod složenih organizacija nema te tesne međusobne radne i ekonomske povezanosti između osnovnih organizacija, odnosno radnih organizacija članica složene organizacije. Dok radna organizacija proističe iz procesa proizvodnje, nju nameće sam proces proizvodnje, iz njega ona proizlazi, dotle složena organizacija udruženog rada izražava povezanost uspostavljenu zajedničkom voljom i kreacijom.

Ovo što je ovde rečeno može biti samo princip. U pojavnim oblicima ovaj kriterijum može biti samo osnovni parametar koji se veoma različito izražava u praksi.

Kako u pogledu ukupnih kriterijuma i parametara (za udruživanje u radnu organizaciju) tako i u pogledu pojedinačnih — relevantnih za udruživanje u složenu organizaciju udruženog rada, tj. za udruživanje zajedničkih interesa, reč je samo o načelu.

Udruživanje u radnu i složenu organizaciju udruženog rada ostvaruje se samoupravnim sporazumom o udruživanju. U tom sporazumu se utvrđuje stepen zajedništva, ukupni i određeni zajednički interesi, njihov obim, stepen i intenzitet. Može se pretpostaviti da se ukupni interesi (u radnoj organizaciji) izražavaju samo na određenim tačkama zajedništva; dakle, u manjem obimu, samo po određenim tačkama i manje intenzivnosti u međusobnom uticaju. I obrnuto: u složenoj organizaciji udruženog rada može da postoji šira skala zajedničkih interesa sa jakim intenzitetom. To nimalo ne smeta u principijelnom razlikovanju radne od složenih organizacija. Stepen zajedništva utvrđuje se i prosuđuje samoupravnim sporazumom o udruživanju.

Postoji još jedna, za pravne odnose odlučujuća razlika između radne i složene organizacije udruženog rada. U prvoj su sastavni delovi osnovne organizacije udruženog rada; u drugoj — složenoj — članovi su same te radne organizacije. Radne organizacije čine konstitutivne subjekte složene organizacije udruženog rada, ali se ne može isključiti da se i osnovne organizacije uključe neposredno u složene organizacije ud-

ruženog rada. Kada postoji ekonomska (naravno, i pravna) osnova za formiranje više radnih organizacija, ne može se, umesto više takvih organizacija, formirati samo jedna radna organizacija. To bi bilo protivustavno. Mora se obrazovati više radnih organizacija i njihovim međusobnim sporazumom organizovati složena organizacija udruženog rada. Ne može se, dakle, u sistemu i praksi prihvatiti da se u aglomeracijama u kojima — po Ustavu i zakonu — ima uslova za formiranje više radnih organizacija obrazuje samo jedna. Mora se obrazovati više radnih organizacija, a one zatim moraju formirati složenu organizaciju udruženog rada.

To je tačka izvesnih nesporazuma. Smatra se, naime, da je organizovanje složene organizacije udruženog rada samo pravna mogućnost, samo pravno dopuštenje, a da zakon ne može obavezati na njeno formiranje (izuzev pod uslovima neposredno utvrđenim Ustavom, i to u opštem interesu). Ustav SFRJ (član 38) utvrđuje da se »radne organizacije mogu udruživati u razne oblike složenih organizacija udruženog rada«. Ova odredba se u svakom slučaju može uzeti kao mogućnost, ali se teško može isključiti da zakon ne pretpostavlja udruživanje radnih organizacija u složenu organizaciju udruženog rada kada radne organizacije evidentno imaju određene zajedničke interese. I to onda kada su se već nalazile u radnoj organizaciji koja zapravo to po Ustavu nije. Tada su one dužne obrazovati više radnih organizacija. Pravni sistem to mora da pretpostavi, iako u ovoj stvari teško može da prinuđuje. Ne bi se morala isključiti ni intervencija suda udruženog rada pod određenim uslovima.

Ono što je, međutim, bitno u formiranju radne i složene organizacije udruženog rada jesto to da i jedna i druga mogu biti onoliko kompaktne, jedinstvene i međusobno povezane koliko je to u zajedničkom interesu. Taj problem se pojavljuje naročito u formiranju složene organizacije udruženog rada. Ako se povezanost između osnovnih, odnosno radnih organizacija u sastavu složene organizacije udruženog rada ne može realizovati u onom stepenu koji odgovara zajedničkim interesima, teško će ih i biti; bar ne u onoj širini koja već sada odgovara razvoju i stvarnoj povezanosti i uslovljenosti u proizvodnji i vršenju drugih društvenih delatnosti. Ta se povezanost i međusobna uslovljenost pojačava u savremenoj privredi i drugim društvenim delatnostima. Nipošto se ne smanjuje. Pravni sistem, dakle, mora biti otvoren za razne oblike složenih organizacija udruženog rada, u kojima od minimuma zajedničkih interesa linija razvoja ide ka čvršćem i čvrstom povezivanju po svim elementima ostvarivanja samoupravnih prava upravljanja radom i društvenim sredstvima, a zavisno od volje radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. Čvršće povezivanje, međutim, pretpostavlja mogućnost uvođenja takvih odnosa u redovnom toku stvari. Naravno, i sankcija kada se stvari ne odvijaju saglasno samoupravnim sporazumima. Samo dva odnosa se ovde iznose: jedan organizacioni i jedan ekonomski.

3. Kada je sporazumom o udruživanju to predviđeno, pravni promet sa trećim licima može biti »prenet« na radnu organizaciju, a za određene proizvode i usluge i na složenu organizaciju udruženog rada.

Nije reč o »prenosu prava« (iako pravno to jeste), već o zajedničkom vršenju određenih poslova.

Intervencije svih organa radne i složene organizacije udruženog rada bi mogle (trebalo) biti dopuštene ako su predviđene sporazumom o udruživanju. Nema razloga da organ upravljanja (izvršni i poslovodni) radne ili složene organizacije udruženog rada ne može preduzeti privremene mere radi realizacije dogovorenog (utvrđenog u sporazumu o udruživanju). Te mere bi se mogle preduzimati samo uz ličnu i materijalnu odgovornost u slučaju ma kakvog prekoračenja ovlašćenja. Međusobna povezanost organa upravljanja osnovne, radne i složene organizacije udruženog rada, odnosno njihovih izvršnih i poslovodnih organa, ne bi smela da bude isključena i ne bi mogla da bude svedena samo na zahtev upućen sudu udruženog rada ili društveno-političkoj zajednici. Mogućnost neposrednog preduzimanja mera ne bi se smela isključiti ne samo zbog eventualnih nenadoknadivih šteta u društvenim razmerama, već i šteta po zajedničke interese u određenom sistemu organizacija udruženog rada. Po Ustavu, preduzimanje tih mera povereno je društveno-političkoj zajednici; ali ta solucija ne bi mogla da isključi mogućnost organa radne i složene organizacije udruženog rada da preduzimaju operativne mere radi realizacije samoupravnog sporazuma. Rezerve u ovoj stvari su razumljive. One proističu iz eventualnog nalaženja osnove za snaženje tehnomenadžerskih odnosa, što se ne može olako odbiti. Ali odbijanjem mogućnosti takvih pojava ne može se odbiti i sama mogućnost intervencije. Potrebno je osigurati sve okolnosti koje obezbeđuju operativnost i efikasnost i daju sve kautele protiv ovakve zloupotrebe.

Ovo što je izneto samo je primer uređivanja sličnih odnosa.

Drugi odnos relevantan radi sagledavanja povezanosti interesa nalazi se u mogućnosti udruživanja rada i sredstava. Samoupravni sistem ne može da egzistira i da se razvija ako radnici ne budu stimulisani da koncentrišu, udružuju svoj dohodak.

Reč je o koncentraciji sredstava. Ni sistem udruženog rada se ne može razviti, niti privreda u celini i društvene delatnosti, bez velike koncentracije sredstava. Putevi koncentracije su otvoreni u sistemu udruženog rada. A oni se uvek zasnivaju na dohotku o kojem odlučuju radnici osnovnih organizacija. Međutim, udružujući svoj rad i sredstva, radnici samoupravnim sporazumom utvrđuju namenu udruživanja sredstava, ukupan iznos tih sredstava, obavezu svakog subjekta (osnovne organizacije) i njegova prava, upravljanje tim sredstvima, način njihovog vraćanja, kao i sankcije za nepridržavanje prihvaćenih obaveza. Jasno je (trebalo bi to da bude) da time ne mora da bude obuhvaćena svaka osnovna organizacija u jednoj radnoj ili svaka radna u sastavu složene organizacije udruženog rada. Ni modaliteti ne moraju biti jednaki za svakog subjekta.

U principu, nema prinude u udruživanju sredstava. Ravnopravnost radnika isključuje vršenje vlasti radnika jedne osnovne organizacije nad radnicima druge. Ni u kom slučaju ne može postojati vršenje vlasti tzv. imperiuma, odnosno prinude bez obzira čak i na odnos većine pre-

ma manjini. Društveno-ekonomski odnosi zasnovani na majorizaciji volje radnika pervertirali bi se u vršenje javne vlasti i time negirali samu tu volju radnika.

Dobar predlog koncentracije, lična i zajednička ekonomska stimulacija radnika osnovne organizacije, u smislu da od rezultata udruživanja (ulaganja), efikasnosti i rentabilnosti ulaganja minulog rada zavisi lični dohodak radnika i zajednički dohodak ostvaren u osnovnoj organizaciji udruženog rada, dovoljan je u redovnom toku stvari da se radnici odluče na koncentraciju svog dohotka u radnoj ili složenoj organizaciji udruženog rada; naravno, koristeći i druge mogućnosti koncentracije. A redovni tok stvari, ono što je pravilo i što se mora pretpostaviti, ipak nije bez izuzetka. Mogućnost izuzetka je dobra mogućnost, ali može biti u određenom slučaju i loša. Kada veći broj osnovnih organizacija hoće da udruži svoja sredstva za postizanje zajedničkog cilja, može to neka i da odbije. Isključeno je da jedna osnovna organizacija u ovoj stvari prinuđuje drugu. Ni veći broj jednu. Neotuđivo je pravo njenih radnika da odlučuju o dohotku, što je više puta napred rečeno.

Može li se pretpostaviti da sud udruženog rada prinudi jednu osnovnu organizaciju na ispunjavanje zahteva drugih, tj. da udruži svoj dohodak za zajedničke ciljeve. To je nešto teže pitanje. Uzmimo da je na sudu dokazano, putem eksperata, da je udruživanje neophodno i korisno i za onu osnovnu organizaciju koja to odbija. Može li u tom slučaju sud udruženog rada prinuditi na udruživanje? Izgleda da je odgovor negativan iako će radnici drugih osnovnih organizacija u datoj radnoj ili složenoj organizaciji udruženog rada biti veoma nezadovoljni tom odlukom. (Ova poslednja pretpostavka može biti i iskrivljena slika stvarnog stanja, tj. tehnomenadžerska struktura može, u stvari, sama raspolagati dohotkom drugih, i da je zato u interesu radnika svih osnovnih organizacija što su radnici jedne osnovne organizacije doveli u pitanje određenu koncentraciju, tj. namenu udruženih sredstava.) Polazeći od pozitivne pretpostavke, može li sud prinuditi na obavezno udruživanje jednu osnovnu organizaciju udruženog rada (koja se tome protivi) ili radnici drugih osnovnih organizacija mogu preduzeti mere u smislu *razdruživanja?* I ne samo u toj stvari. Kada jedna osnovna organizacija postaje teret drugima jer ne izvršava svoje obaveze iz samoupravnog sporazuma, ne stara se o potpunom i pravovremenom izvršenju obaveza prema drugim osnovnim organizacijama i, štaviše, »proizvodi gubitke« kojima opterećuje i druge osnovne organizacije, ili slabi zajedničku firmu, mogu li druge osnovne organizacije zahtevati razdruživanje iz sastava radne organizacije, odnosno radne organizacije iz sastava složene organizacije udruženog rada? (Pod razdruživanjem uzimam osamostaljivanje osnovne organizacije protivno njenoj volji.)

Ne dopustiti ni jedno ni drugo, ne bi bilo u redu. Pravni sistem ne bi trebalo da ostavi nerešenim pitanja koja se mogu pojaviti i koja mogu da izazovu nedoumice u praksi, tj. stvarne sporove bez mogućnosti rešenja u okviru samog pravnog sistema. Unutar sebe sistem mora rešavati situacije koje se mogu pojaviti, rešavati kao »ultima ratio«.

FUNKCIONALNA INTEGRACIJA

Pod funkcionalnom integracijom se ovde podrazumeva takva integracija po kojoj udružuju rad i sredstva osnovne organizacije udruženog rada u sastavu različitih radnih organizacija ili radnih organizacija različitih složenih organizacija udruženog rada, — stvarajući zajednice organizacija udruženog rada, organizacije poslovnog udruživanja, razne oblike konzorcijuma i ujedinjenja, na osnovu njihovog samoupravnog sporazumevanja.

Svojstvo polivalentnosti osnovne organizacije proističe iz njenog položaja. To je njena temeljna odredba i izvorno pravo. Ona jeste u sastavu jedne porodice organizacija udruženog rada, ali s *određenim* interesima može se povezati sa osnovnim organizacijama u sastavu različitih radnih organizacija. Uslovi takvog udruživanja su dvojaki. S jedne strane, osnovne organizacije koje se udružuju mogu sebi zajednički ograničiti to pravo, i to samoupravnim sporazumom o udruživanju u radnu organizaciju. S druge strane, samoupravnim sporazumom kojim se stvara funkcionalna integracija dopušta se, dozvoljava ili pretpostavlja da se u nju mogu udruživati određeni oblici organizacija udruženog rada.

Svojstvo polivalentnosti sadrži u sebi mogućnost udruživanja osnovnih organizacija udruženog rada, odnosno radnih organizacija u više vrsta funkcionalnih integracija po različitim interesima. Jedan od oblika takve integracije je i stvaranje samoupravnih fondova kao fondova organizacija udruženog rada kojima one upravljaju.

Sve što je rečeno za organizacione integracije važi i za funkcionalne: one mogu biti jedinstvene ili fleksibilne, kompaktne ili uslovljene po nizu svojih elemenata itd. Teorijski uzev, skala zajedničkih interesa je beskrajna; dakle, sa svim modalitetima koji mogu biti neobično različiti.

Funkcionalnom integracijom povezuju se osnovne organizacije počev od ekstraktivne industrije i poljoprivredne proizvodnje, pa preko svih oblika prerađivačkih kapaciteta i finalnih proizvoda, do prodaje na veliko, izvoza i uvoza i prodaje na malo. Prema tome, bez obzira na to u kojoj se radnoj organizaciji nalaze, formiranje funkcionalne integracije postaje pretpostavka međusobnog radnog povezivanja osnovnih organizacija u sastavu radne i radnih u sastavu složene organizacije udruženog rada. To je pretpostavka i za planiranje rada i razvoja, ali, ujedno, i pretpostavka za utvrđivanje cena proizvoda i usluga, zajedničkog rizika i, uopšte, ovladavanja tržištem na samoupravnoj osnovi. Takvo udruživanje je diktirano pre svega interesima u radu i jedinstvom reprodukcije. Ono proističe iz sagledavanja sopstvenog položaja i životnih interesa organizacije udruženog rada.

Međutim, *obavezno* udruživanje Ustav utvrđuje samo za prometne organizacije udruženog rada sa proizvodnim organizacijama. Za ostale zasniva se princip dobrovoljnosti.

Zajednički i društveni interes je da se stvaraju funkcionalne integracije. Međutim, one jedva mogu da budu apsolutne u tom pogledu, i pored toga što su one ujedno i organizacione, kako je napred rečeno.

Čim je baza dobrovoljnost, a ona to jeste i u pogledu zajedničkog rizika, zajedničkog utvrđivanja cena finalnog proizvoda, merilâ raspodele zajedničkog ostvarenog dohotka, odnosno međusobno utvrđenih cena itd., to je pretpostavka da niz organizacija udruženog rada ostane izvan funkcionalnih integracija i da međusobni interesi ostanu van dosega plodotvorne samoupravne koordinacije. Ali ova eventualna situacija ne umanjuje značaj funkcionalnih integracija kao faktora eliminisanja, odnosno prevazilaženja tržišnih zakonitosti i ostvarivanja samoupravno organizovanog privređivanja u društvenim razmerama.

Kao što je rečeno, oblici funkcionalne integracije su različiti i brojni. Ipak, bilo bi opravdano utvrditi neke oblike. Ali nikada kao isključive, jednom zauvek date. Potrebno je to učiniti samo kao ukazivanje na mogućnosti samoupravnog uređivanja relevantnih funkcionalnih odnosa.

ELEMENTI ZAKLJUČKA

Udruživanje rada i sredstava u radnoj i složenoj organizaciji udruženog rada, zatim, zajedništvo u upravljanju radom i poslovanjem, zajedništvo u upravljanju sredstvima društvene reprodukcije i uređivanju međusobnih odnosa u radu i odlučivanju o dohotku, može biti ostvareno u onom jedinstvu koje proizlazi iz saglasnosti volja radnika osnovnih organizacija — graditelja sistema udruženog rada. Zajedništvo se ne može ostvariti na način derogiranja prava radnika osnovne organizacije; ali jedinstvo ne isključuje samostalnost. Štaviše, samostalnost i jedinstvo čine jedinstvo suprotnosti. Taj fundamentalni filozofski pogled marksizma se ostvaruje i u sistemu udruženog rada. Ima (trebalo bi da ima) punu primenu. Svako kočenje tog razvitka zbog mogućnosti iskrivljavanja ograničava ujedno punoću samoupravnog sistema. Kohezija samostalnih organizacija udruženog rada ostvaruje se putem samoupravnog i društvenog planiranja. Samoupravni plan (plan osnovnih i drugih organizacija udruženog rada) postaje bitan element egzistencije organizacije udruženog rada. Ne može postojati organizacija udruženog rada bez odgovarajućeg samoupravnog plana. Na njegovoj osnovi se udružuju rad i društvena sredstva, ostvaruje međusobna koordinacija interesa, ostvaruje koncentracija sredstava i vrše ulaganja itd. Ne ulazeći ovde u ova izuzetno važna pitanja, ukazujemo na nekoliko momenata od značaja za udruživanje rada i sredstava:

— Samoupravno povezivanje organizacija udruženog rada, zajedništvo interesa u radu i poslovanju, osnov je društvenih planova. Koliko su interesi udruženih radnika ostvarivi i saglasni opštoj politici (što je pretpostavka i za samoupravne planove), utvrđuje se u društvenim planovima društveno-političkih zajednica. Povezivanje se vrši u jedinstvenoj osnovnoj mikro i makroekonomiji. To je izvanredan zadatak, a kada se ispuni, poduhvat je od najvećeg značaja. Makroekonomija se zasniva, dakle, na samostalnosti, samoupravnosti i samoupravljanju radnika, a mikroekonomija i na zajedničkim opšteusvojenim načelima, prihvaćenim u određenoj sintezi od strane društveno-političkih zajednica. Ova vizija spajanja ličnih, zajedničkih i opštih interesa do-

vodi do toga da se interesi radnika nalaze u društvenim planovima kao što se interesi radnika, radnih ljudi i građana nalaze u samoupravnim planovima. Ovde se, naravno, ne misli na harmoniju koja isključuje suprotnosti. Ali se postiže jedinstvo osnovnih interesa. Poznati sukobi između ova dva područja idu, kako to uporedne analize pokazuju, na štetu mikroekonomije ili makroekonomije, a uvek na štetu društva kao celine. Spajanje ova dva interesa ima, dakle, izuzetnu vrednost.

— Samoupravni sistem obezbeđuje (idejno i u principu) maksimalnu zainteresovanost radnika u radu. Nema sistema van samoupravnog produkcionog odnosa koji u svom korenu obezbeđuje lični materijalni i moralni interes, a zatim i zajednički i opšti interes u celini. Međutim, u pojavnim oblicima lični materijalni interes često nije obezbeđen ni približno idejnoj i načelnoj osnovi sistema utvrđenog Ustavom. U praksi mi se sami često bojimo razrastanja materijalnih uslova lične zainteresovanosti, iako je ona jedna od osnova samoupravnog sistema. Uvođenjem sistema minulog rada potencira se novi položaj radnika i njegova materijalna zainteresovanost za raspolaganjem njegovim minulim radom. On upravlja ne samo svojim živim, već i minulim radom.

Imajući u vidu velike probleme koji se javljaju u aktuelnom ekonomskom životu jedne zemlje, nužan je i izvestan oprez. On mora biti prisutan u uvođenju svake nove institucije i razvijanju sinteze ličnog i zajedničkog interesa radnika na osnovu njegovog živog i opredmećenog rada. Jer u ostvarivanju ustavnih načela to treba da postane ne samo jedna od ekonomskih i pravnih osnova samoupravnog sistema, već i moral tog društva.

Vuko Medenica

Planiranje i udruženi rad

1. SVRHA PLANIRANJA

Radnička klasa i svi radni ljudi organizovani u socijalističkom udruženom radu obezbeđuju samoupravnim društvenim planiranjem svoju ekonomsku i društvenu kontrolu nad tokovima ukupne društvene reprodukcije, odnosno uslovima, sredstvima i rezultatima udruženog rada.

Planiranjem, takođe, oni vrše usklađivanje materijalnih odnosa u razvoju privrede i društva radi stvaranja najpovoljnijih uslova za razvoj proizvodnih snaga i stalno poboljšavanje uslova života i rada radnih ljudi.

Putem planiranja radni ljudi u svojim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u društveno-političkim zajednicama usmeravaju i usklađuju međusobne ekonomske, socijalne i druge samoupravne odnose i interese, odnosno pojedinih delova udruženog rada, kao i razvoja socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa uopšte. Time se stvaraju osnove za prevladavanje neravnomernosti u razvitku i u uslovima rada i sticanju dohotka.

Na ovaj način radnici i svi radni ljudi obezbeđuju svoju ulogu i društveno-ekonomski položaj u socijalističkom samoupravnom društvu.

2. OSNOVE SISTEMA PLANIRANJA

Sistem planiranja *mora polaziti i počivati na udruženom radu, izražavati i podsticati udruživanje rada i sredstava;* to predstavlja društveno-ekonomsku suštinu planiranja, čiji su nosioci i izvršioci radni ljudi u udruženom radu.

Osnove sistema samoupravnog društvenog planiranja čine prava i dužnosti radnika u raznim oblicima udruživanja rada i dohotka i orga-

na preko kojih radnici ostvaruju svoje zajedničke i opšte interese i ciljeve ekonomskog i društvenog razvoja:

a) primarnu osnovu sistema planiranja čini pravo radnih ljudi da u osnovnoj organizaciji udruženog rada u kojoj rade i zarađuju dohodak, zajedno i ravnopravno sa drugim radnim ljudima, odlučuju o celokupnom dohotku i njegovom udruživanju, da kontrolišu raspolaganje dohotkom na svim nivoima i sve oblike njegovog udruživanja i da u osnovnoj organizaciji udruženog rada i u svim drugim oblicima udruživanja rada i sredstava upravljaju radom i sredstvima u ukupnoj društvenoj reprodukciji;

b) osnovu planiranja čini i pravo radnika i drugih radnih ljudi da u samoupravnim interesnim zajednicama, mesnim zajednicama i opštinama samostalno odlučuju o onim svojim interesima koje oni, u skladu sa Ustavom, ostvaruju u tim zajednicama;

c) u osnove planiranja sa posebnim značajem dolazi i pravo radnika i drugih radnih ljudi da u republici, odnosno autonomnoj pokrajini odlučuju o uslovima i rezultatima svoga rada, da utvrđuju zajedničku politiku ekonomskog i društvenog razvoja republike, odnosno autonomne pokrajine i da zajednički i ravnopravno sa radnim ljudima u drugim republikama i autonomnim pokrajinama, na principima samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja, utvrđuju zajedničku politiku ekonomskog i društvenog razvoja u SFRJ;

d) osnove sistema planiranja čine međusobne obaveze i uzajamna odgovornost radnika i svih radnih ljudi i njihovih samoupravnih i društveno-političkih zajednica da usklađuju svoje planove putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora radi sprečavanja privrednih i drugih poremećaja u materijalnom i socijalističkom razvoju društva, obezbeđivanja društvene ravnopravnosti radnih ljudi i njihovih samoupravnih zajednica, postizanja najvećeg mogućeg zajedničkog i ukupnog društvenog uspeha;

e) u osnove sistema samoupravnog društvenog planiranja spada i pravo i dužnost skupština društveno-političkih zajednica i drugih državnih organa da, u okviru svojih ustavnih ovlašćenja, donose propise i mere u cilju stručne pripreme društvenih planova i njihovog usklađivanja i ostvarivanja.

3. OSNOVNI NOSIOCI PLANIRANJA

3.1. Polazeći od toga da se sistem planiranja gradi na međusobnim odnosima radnika u udruženom radu, u stvaranju i raspolaganju dohotkom i kontroli njegovog kretanja u svim tokovima društvene reprodukcije, nosioci planiranja su radnici u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada i radni ljudi koji su dohodovno povezani na osnovama slobodne razmene rada, kao i drugi radni ljudi koji su putem dohotka i drugih ekonomskih interesa povezani i odgovorni u procesu stvaranja zajedničkog dohotka.

U skladu sa svojim pravima i odgovornostima u ostvarivanju zajedničkih i društvenih interesa, nosioci planiranja su i radni ljudi u mesnim i društveno-političkim zajednicama.

3.2. Radnici i drugi radni ljudi u samoupravnim organizacijama i zajednicama i društveno-političkim zajednicama imaju pravo i dužnost da, ostvarujući ciljeve i načela društvenog planiranja, samostalno donose planove razvoja svih samoupravnih organizacija i zajednica i društvene planove društveno-političkih zajednica. Oni donose planove razvoja svojih samoupravnih organizacija i zajednica, odnosno društvene planove društveno-političkih zajednica, na osnovu dogovaranja sa radnicima i drugim radnim ljudima u drugim radnim organizacijama i zajednicama o zajedničkim interesima i ciljevima rada i razvoja, odnosno na osnovu dogovaranja o zajedničkim interesima i ciljevima ekonomskog i društvenog razvoja u društveno-političkoj zajednici.

3.3. *Samoupravni planovi osnovnih i drugih organizacija udruženog rada.* — Polazna osnova celokupnog sistema planiranja je osnovna organizacija udruženog rada i na toj osnovi udruživanje rada i sredstava. To je suštinsko obeležje novog sistema planiranja i planskog organizovanja tokova privrednog i društvenog razvoja.

Radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada samostalno pripremaju i donose planove svoje organizacije i pripremaju elemente za samoupravni sporazum o planu radne organizacije i onih samoupravnih organizacija i zajednica sa kojima je njihova organizacija neposredno ili preko svoje radne organizacije povezana dohotkom, kao i elemente za dogovore o planovima društveno-političkih zajednica.

Radnici preko svojih osnovnih organizacija udruženog rada, u okviru radne organizacije u čijem su sastavu, utvrđuju prava i obaveze svojih organizacija u pogledu udruživanja rada i dohotka, ostvarivanja zajedničkih planova proizvodnje, razvoja kadrova, raspodele zajednički ostvarenog dohotka, zadovoljavanja zajedničkih potreba svojih radnika na osnovu slobodne razmene rada sa radnicima i drugim radnim ljudima u organizacijama sa područja društvenih delatnosti (nauka, obrazovanje, zdravstvo i dr.).

U radnoj organizaciji se pravi sporazum o udruživanju rada i dohotka osnovnih organizacija udruženog rada. Plan radne organizacije treba da postane osnovno sredstvo stabilnosti radne organizacije. Taj plan se može doneti na bazi saglasnosti svih osnovnih organizacija udruženog rada. Na osnovu toga radnici u tim organizacijama preuzimaju obavezu da moraju izvršavati plan, uz sudsku zaštitu.

Ovaj princip važi i za složene organizacije, planove na nivou konzorcijuma, odnosno pojedinih proizvodnih kompleksa međusobno zavisnih u procesu reprodukcije, kao i na drugim nivoima i u drugim oblicima udruživanja rada i dohotka.

Sličan postupak važi, u osnovi, i za planiranje u okviru banaka, samoupravnih interesnih zajednica i mesnih zajednica. Planiranje u svim ovim bazičnim samoupravnim organizacijama i zajednicama čini, kao što je već istaknuto, primarnu osnovu sistema planiranja.

Sa ovom primarnom bazom sistema planiranja povezuju se u horizontalnom smeru planovi, odnosno planiranje društveno-političkih zajednica. Planovi društveno-političkih zajednica se baziraju i proizlaze iz sporazuma o planovima osnovnih i drugih oblika udruživanja rada i sredstava (konzorcijuma i sl.), samoupravnih interesnih i mesnih zajednica, kao i dogovora o planovima opština, republika i pokrajina.

Prema tome, planiranje, odnosno planovi svih nosilaca planiranja zasnivaju se i polaze od osnovne organizacije udruženog rada sa kojom su u dohodovnim odnosima, a koja u postupku dogovaranja istovremeno priprema elemente svoga plana i plana organizacije udruženog rada u čijem je sastavu, složene organizacije i grupacije organizacija koje su neposredno dohodovno povezane u reprodukcionom ciklusu. Zatim, elemente za plan samoupravne interesne i mesne zajednice i društveno-političke zajednice sa kojima je dohodovno povezana. Sve to čini sinhronizovan proces i jedinstven sistem povezivanja, dogovaranja i zaključivanja samoupravnih sporazuma i dogovora o planovima nosilaca planiranja opredeljenih planovima osnovnih organizacija udruženog rada i, istovremeno, donošenja njihovih planova. Time se putem samoupravnog planiranja ostvaruje princip da onaj koji stvara dohodak, taj njim i raspolaže.

Nosioci planiranja su samo oni agensi društvene reprodukcije koji su neposredno povezani dohodovnim odnosima. Samim tim oni su međusobno zavisni i odgovorni u zajedničkom stvaranju dohotka. Takva odgovornost proizlazi prvenstveno iz prirode interesa radnih ljudi u osnovnim organizacijama udruženog rada da se bore za veći dohodak. U toj zajedničkoj borbi za veći dohodak razvijaju se ekonomski odnosi i institucije koji obezbeđuju, pored ostalog, dugoročno stabilnije odnose i koji su bitan faktor povezivanja, planiranja i integrisanja jugoslovenskog društva. Na tim zakonitostima i odnosima stvaraju se uslovi da radni ljudi mogu biti nosioci planiranja, ostvarivanja i odlučivanja o upotrebi dohotka u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama, mesnim zajednicama i društveno-političkim zajednicama.

3.4. *Samoupravni društveni planovi društveno-političkih zajednica.* — Samoupravno društveno planiranje vrše republike, autonomne pokrajine, opštine, gradske i regionalne zajednice i federacija. Ono dopunjuje samoupravno planiranje u samoupravnim organizacijama i zajednicama.

Nosioci društvenog planiranja su državni organi koji, vršeći svoju funkciju, u okviru Ustavom utvrđenih prava i dužnosti, ostvaruju zajedničke i opšte interese radničke klase i radnih ljudi koje ne mogu oni sami ostvariti u svojim organizacijama udruženog rada. S obzirom na predmet i ulogu društvenog planiranja i karakter nosilaca (kao državnih organa), društveno planiranje je istovremeno i samoupravno i društveno jer ostvaruje zajedničke, društvene i samoupravne funkcije, ciljeve i zadatke.

Zajednička karakteristika društvenih planova svih nivoa društveno-političkih zajednica ispoljava se u njihovim opštim funkcijama i mestu i ulozi u jedinstvenom sistemu društvenog i samoupravnog planiranja.

Osnovna uloga i zadatak društvenih planova društveno-političkih zajednica je da materijalno obezbede skladan razvoj Ustavom utvrđenih samoupravnih, međunacionalnih i međurepubličkih i drugih prava, međusobnih odnosa i odgovornosti radnika osnovne organizacije udruženog rada i svih organizacija udruženog rada, mesnih zajednica, opština, republika i pokrajina.

Društvenim planovima obezbeđuju se, takođe, što povoljniji i što ujednačeniji opštedruštveni i materijalni uslovi za samoupravno ostvarivanje ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih interesa nosilaca društvenog planiranja.

Ovim planovima osigurava se, isto tako, pravo radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada da kontrolišu celokupno kretanje njihovog dohotka u procesu društvene reprodukcije na svim njenim nivoima i da učestvuju u dohotku iz povećane produktivnosti rada srazmerno svom doprinosu koji su dali tom povećanju svojim tekućim i minulim radom.

Na osnovu prethodno utvrđenih funkcija i zadataka, društvenim planovima se utvrđuju, zatim, materijalne mogućnosti i zajednička razvojna politika zadovoljavanja potreba radnih ljudi u samoupravnim organizacijama i zajednicama i vrši usklađivanje potrošnje i raspoloživih sredstava u ukupnoj društvenoj reprodukciji, usmeravanje razvoja materijalnih proizvodnih snaga i društveno-ekonomskih odnosa u skladu sa neposrednim interesima radnika, njihovim motivima privređivanja i prevladavanje protivrečnosti i neravnomernosti u društveno-ekonomskom razvoju.

Zadatak je društvenih planova, prvenstveno društvenog plana republike, autonomne pokrajine i federacije, da obezbede usklađen razvoj tokova društvene reprodukcije, da utvrđuju bilanse osnovnih tokova reprodukcije i osiguravaju ostvarivanje skladnih proporcija među svim fazama društvene reprodukcije. Na taj način stvara se potrebna analitička osnova za pripremanje smernica i okvira za donošenje mera ekonomske politike radi obezbeđivanja uslova za ostvarivanje usklađenih zajedničkih interesa udruženog rada, odnosno republika i pokrajina na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu.

Prema tome, društveni planovi društveno-političkih zajednica su bitan uslov i sredstvo za ostvarivanje i razvijanje socijalističkih samoupravnih odnosa, za usklađivanje interesa radnika u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada i radnih ljudi u samoupravnim interesnim zajednicama, mesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, uvažavajući pri tome delovanje tržišta i slobodnu razmenu rada u neposrednom povezivanju radnika i svih radnih ljudi u udruženom radu.

3.4.1. *Društveno planiranje u republici i autonomnoj pokrajini.* — U samoupravnom društvenom sistemu planiranja posebno važno mesto i ulogu imaju društveni planovi republika i autonomnih pokrajina, s obzirom na njihov položaj u samoupravnom društveno-političkom uređenju zemlje. Njihovu specifičnost čine posebne funkcije planova koji obezbeđuju, ekonomskim i drugim sredstvima i merama, ostvarivanje Ustavom utvrđenih samoupravnih prava i uzajamnih odgovornosti radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i svih radnih ljudi u drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, kao i u opštinama i regionalnim i gradskim zajednicama.

Društvenim planovima republika obezbeđuje se naročito odlučujuća uloga radnika u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, odnosno samoupravnim organizacijama i zajednicama u razvoju ukupnih proizvodnih odnosa i materijalnih tokova u društvenoj reprodukciji, proizvodnji, raspodeli, razmeni i potrošnji. Na toj osnovi osigurava

se njihovo pravo i obaveza da, radi ostvarivanja ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih interesa radnih ljudi, usmeravaju materijalni i društveni razvoj republika, odnosno pokrajina.

Planom republike, odnosno autonomne pokrajine, obezbeđuje se, odgovarajućim sredstvima i merama, ostvarivanje prava radnika u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada da, u skladu sa svojim zajedničkim interesima i ciljevima ekonomskog i društvenog razvoja, planiraju i udružuju rad i dohodak na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu.

Društvenim planom republike, odnosno autonomne pokrajine, obezbeđuje se ostvarivanje prava radnika da u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, u skladu sa saveznim zakonom i zajednički utvrđenom ekonomskom politikom, pod jednakim opštim uslovima, planiraju i ostvaruju saradnju u međunarodnim ekonomskim odnosima.

Posebno značajan zadatak plana republike, odnosno autonomne pokrajine je da osigurava pravo radnika u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada i svih radnih ljudi u drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, da u republici, odnosno autonomnoj pokrajini, odlučuju o uslovima sticanja i upotrebe dohotka i da na toj osnovi utvrđuju zajedničku politiku privrednog i društvenog razvoja u republici, odnosno autonomnoj pokrajini, i politiku razvoja celokupne društvene zajednice i donose društveni plan Jugoslavije zajednički i ravnopravno sa radnim ljudima drugih republika i autonomnih pokrajina i na toj osnovi ostvaruju načela odgovornosti republika i autonomnih pokrajina za sopstveni razvoj i za razvoj Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Sadržina planova društveno-političkih zajednica (društvenih planova) opredeljena je funkcijama i zadacima tih planova. U njihovoj sadržini materijalno se reprodukuje sistem raspolaganja radnih ljudi u republici svojim viškom rada, odnosno dohotkom.

Konkretno, društveni plan republike, odnosno autonomne pokrajine, sadrži zajedničke interese i ciljeve ekonomskog i društvenog razvoja utvrđene dogovorom o osnovama plana republike, odnosno autonomne pokrajine, kao što su: usklađivanje i usmeravanje tokova društvene reprodukcije i privrednog i društvenog razvoja u republici, odnosno autonomnoj pokrajini; udruživanja rada i dohotka u cilju jačanja materijalne osnove udruženog rada u republici, odnosno autonomnoj pokrajini; politiku dohotka i ličnih dohodaka, pravce razvoja životnog standarda i politiku zapošljavanja u republici, odnosno autonomnoj pokrajini; opšte pravce razvoja i politiku proširene reprodukcije u republici, odnosno autonomnoj pokrajini, kao i usklađivanje odnosa između grupacija povezanih dohodovnim odnosima u reprodukcionom ciklusu; razvoj ekonomskih odnosa sa inostranstvom; razvoj nauke i kadrova i unapređivanje tehnike i tehnologije; uslove za porast lične i društvene produktivnosti rada u republici, odnosno autonomnoj pokrajini, naročito putem povećanja racionalnosti i efikasnosti privređivanja, podizanja stručnih kadrova, poboljšanja znanja, zdravlja, kulture i fizičke spremnosti radnih ljudi i upoznavanja sa novom tehnikom i tehnologijom; formiranje društvenog bruto proizvoda i nacionalnog dohotka i njihovu raspodelu po nameni u republici, odnosno autonomnoj pokrajini;

regionalni i prostorni razvoj u republici, odnosno autonomnoj pokrajini; robno-novčane, finansijske i materijalne tokove u republici, odnosno autonomnoj pokrajini; zaštitu i unapređenje čovekove sredine; jačanje odbrambene sposobnosti i društvene samozaštite.

U sadržaj plana republike i autonomne pokrajine, pored navedenih zajedničkih i opštih interesa i ciljeva ekonomskog i društvenog razvoja koji se ostvaruju unutar republika i pokrajina, uključene su i njihove obaveze prema drugim republikama, pokrajinama i federaciji kao što su: obaveze koje je preuzela republika, odnosno autonomna pokrajina, dogovorom o osnovama društvenog plana Jugoslavije, a naročito pri usklađivanju osnova politike proširene reprodukcije, ekonomskih odnosa sa inostranstvom i kreditne i monetarne politike; obaveze republika, odnosno autonomnih pokrajina, o bržem razvoju privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina i o obezbeđivanju sredstava za tu svrhu; obaveze republika, odnosno autonomnih pokrajina, iz dogovora sa drugim republikama i pokrajinama; druge obaveze republika, odnosno autonomnih pokrajina, koje proizlaze iz zakona, odnosno koje je, u okviru Ustavom utvrđenih prava i dužnosti, donela Skupština SFR Jugoslavije i skupština republike, odnosno autonomne pokrajine.

Društveni planovi republika, odnosno autonomnih pokrajina, sadrže i posebne obaveze i zadatke koje su republike, odnosno autonomne pokrajine, osnovne i druge organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice u delatnostima, odnosno privrednim celinama neposredno dohodovno povezanim, preuzele radi ostvarivanja zajedničkih interesa i ciljeva koje treba postići u periodu za koji se donosi društveni plan republike, odnosno autonomne pokrajine. U ovim planovima sadržan je i način obezbeđivanja sredstava za izvršavanje navedenih obaveza i zadataka.

U sadržaj ovih planova ulaze i smernice i okviri za donošenje mera ekonomske politike i drugih mera koje organi republika, odnosno autonomnih pokrajina, u skladu sa svojim pravima i dužnostima, donose radi ostvarivanja dogovorima i sporazumima usklađenih zajedničkih interesa i ciljeva samoupravnih organizacija i zajednica na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu.

Plan republike, odnosno autonomne pokrajine, bazira se na dogovoru o osnovama plana republike, odnosno autonomne pokrajine, koji je zaključen na osnovu samoupravnih sporazuma o osnovama plana samoupravnih organizacija i zajednica i njihovih planova i na dogovorima o osnovama planova opština, gradskih i regionalnih zajednica i njihovih planova, kao i na zajednički ocenjenim mogućnostima i uslovima razvoja u republici, odnosno autonomnoj pokrajini.

3.4.2. *Društveno planiranje u opštini i gradskoj i regionalnoj zajednici.* — Zadaci i funkcije društvenog plana opštine imaju dosta sličnosti, a i specifičnosti u odnosu na planove republika i autonomnih pokrajina.

Plan opštine ima zadatak da usklađuje materijalne odnose u ostvarivanju ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih potreba radnika i svih radnih ljudi koje oni ostvaruju u opštini zato što ih ne mogu realizovati u domenu svoje osnovne i druge organizacije udruženog rada. Međutim, o utvrđivanju i ostvarivanju tih potreba oni odlučuju u svo-

jim osnovnim organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama na teritoriji opštine i samoupravnim interesnim zajednicama obrazovanim za teritoriju opštine, kao i usmeravaju i usklađuju privredni i društveni razvoj u opštini.

U skladu sa zadacima i funkcijama planova opština, njihova sadržina obuhvata, pored kategorija zajedničkih za sve društveno-političke zajednice, i naročito zajedničke interese i ciljeve utvrđene dogovorom o osnovama plana opštine kao što su: usklađivanje društvene reprodukcije u okviru prava i dužnosti opštine i materijalno obezbeđenje ostvarivanja samoupravnih prava i međusobnih odnosa i odgovornosti osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, mesnih zajednica i samoupravnih interesnih zajednica u opštini; obezbeđivanje uslova za socijalni i privredni razvoj, zapošljavanje i poboljšavanje životnih uslova na području opštine; unapređivanje određenog stepena obrazovanja, zdravstvene zaštite, komunalnih delatnosti, urbanističkog uređenja; iskorišćavanje zemljišta i dobara u opštoj upotrebi.

Pored zadataka koji se ostvaruju u opštini, ovaj plan mora da sadrži i obaveze koje je opština preuzela dogovorom o osnovama plana republike, odnosno autonomne pokrajine i dogovorom o osnovama plana gradske i regionalne zajednice, kao i obaveze iz dogovora sa drugim opštinama.

Plan opštine sadrži posebne zadatke neophodne za društvenu reprodukciju koje su određene organizacije, na osnovu sopstvene saglasnosti, preuzele kao svoju obavezu radi ostvarivanja zajednički utvrđenih interesa i ciljeva ekonomskog i društvenog razvoja u opštini.

Ovaj plan sadrži i smernice i okvire za donošenje mera ekonomske politike i drugih mera koje organi opštine, u skladu sa svojim ovlašćenjima i dužnostima utvrđenim Ustavom, donose radi ostvarivanja dogovorima i sporazumima usklađenih zajedničkih interesa i ciljeva samoupravnih organizacija i zajednica u opštini.

Plan opštine zasniva se na dogovoru o osnovama plana opštine zaključenom na bazi samoupravnih sporazuma o osnovama planova samoupravnih organizacija i zajednica i njihovih planova, kao i na zajednički ocenjenim mogućnostima i uslovima razvoja u opštini.

Planiranje u gradskim i regionalnim zajednicama ima približno iste funkcije i zadatke kao u opštini, s tim što same opštine dogovorom utvrđuju šta će i koje planske funkcije preneti na te zajedničke organe, ukoliko to nije rešio zakon republike.

3.4.3. *Društveno planiranje u federaciji.* — Mesto, uloga i zadaci društvenog plana Jugoslavije opredeljeni su Ustavom utvrđenim funkcijama federacije kojima se ostvaruju oni zajednički i opšti interesi i ciljevi ekonomskog i društvenog razvoja koje radnici i drugi radni ljudi ne mogu ostvarivati u samoupravnim organizacijama i zajednicama i drugim društveno-političkim zajednicama. Zato društveni plan federacije ima specifične zadatke u funkcionisanju jedinstvenog sistema samoupravnog društvenog planiranja u odnosu na planove drugih nosilaca planiranja.

Ciljevi i zadaci društvenog plana Jugoslavije opredeljeni su neotuđivim pravom radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada da ras-

polažu dohotkom, da udružuju rad i dohodak i kontrolišu njegovu upotrebu u svim tokovima društvene reprodukcije.

Osnove sadržine društvenog plana federacije su, u prvom redu, u ostvarivanju Ustavom utvrđenih odnosa između osnovne organizacije udruženog rada i radne organizacije, zatim složene organizacije i finansijske asocijacije, kao i odnosa po teritorijalno-političkoj osnovi na nivou mesnih zajednica, opština, pokrajina i republika i, najzad, Ustavom utvrđenih odnosa između zainteresovanih republika i pokrajina u okviru federacije. Sadržina ovih odnosa utvrđuje se dogovorom o osnovama plana, odnosno društvenim planom federacije.

U društvenom planu federacije moraju biti sadržani svi oni odnosi i elementi koji imaju poseban značaj za stabilnost jugoslovenske socijalističke zajednice, a koji su zasnovani na ustavnim principima, i to kako za razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa tako i za ravnopravne međunacionalne i međurepubličke odnose. Prema tome, »društveni plan federacije ne bi trebalo da bude samo plan proširene reprodukcije, nego, u stvari, jedan plan materijalnog, a, na toj osnovi, ispravnog regulisanja svih onih procesa koji nastaju u našim socijalističkim društvenim odnosima koji su utvrđeni Ustavom« (E. Kardelj).

Polazeći od napred iznetih principa, a uzimajući za osnovu samoupravne sporazume o osnovama plana organizacija udruženog rada, samoupravnih interesnih zajednica, mesnih zajednica i dogovor o osnovama plana opština, koji su obuhvaćeni dogovorom o osnovama plana republika i autonomnih pokrajina, kao i dogovor republika i autonomnih pokrajina i određenih složenih organizacija udruženog rada o osnovama plana federacije, društvenim planom federacije utvrđuju se zajedničke osnove razvojne politike i razvojnih ciljeva organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih zajednica. Istovremeno utvrđuje se zajednička ekonomska politika i sredstva i mere kojima se usklađuje i usmerava ekonomska i socijalna aktivnost nosilaca planiranja u pravcu ostvarivanja utvrđenih osnova i ciljeva i njihova prava, društvene obaveze i međusobna odgovornost.

Društveni plan Jugoslavije konkretno sadrži zajedničke interese i ciljeve ekonomskog i društvenog razvoja samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih zajednica, utvrđene dogovorom o osnovama ovog plana, koji se odnose, između ostalog, na: usklađivanje i usmeravanje tokova društvene reprodukcije u celoj zemlji u cilju obezbeđenja funkcionisanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta; utvrđivanje zajedničke monetarne i devizne politike; zajedničkih osnova kreditne politike i zajedničke politike obrazovanja i korišćenja novčanih, deviznih i robnih rezervi od interesa za celu zemlju; obaveze federacije iz odnosa sa inostranstvom; politiku bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i autonomnih pokrajina; jačanje odbrambene sposobnosti i društvene samozaštite i obezbeđivanje drugih uslova za ostvarivanje i razvijanje socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Sadržaj ovog plana obuhvata i smernice i okvire za donošenje mera ekonomske politike i drugih mera koje organi federacije, odnosno organi republika i autonomnih pokrajina u svojoj nadležnosti, donose radi obezbeđivanja uslova za ostvarivanje dogovorenih zajedničkih in-

teresa udruženog rada, odnosno republika i autonomnih pokrajina na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu.

U sadržaj plana ulaze i obaveze i zadaci koje su preuzele dogovorom o osnovama plana federacije republike i autonomne pokrajine, samoupravne organizacije i zajednice u delatnostima, odnosno privrednim celinama koje su od bitnog značaja za ostvarivanje dogovorom utvrđenih zajedničkih interesa i ciljeva ekonomskog i društvenog razvoja samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih zajednica u SFRJ.

4. POSTUPAK PRIPREMANJA I DONOŠENJA SAMOUPRAVNIH DRUŠTVENIH PLANOVA

U postupku pripreme planova ostvaruju se osnovne funkcije i ciljevi samoupravnog planiranja i grade veze i odnosi između nosilaca planiranja, prvenstveno osnovnih organizacija udruženog rada kao polaznih osnova funkcionisanja samoupravnog sistema planiranja. Na toj osnovi vrši se udruživanje rada i sredstava, koje čini suštinsko obeležje planskog usklađivanja tokova društvene reprodukcije i usmeravanja privrednog i društvenog razvoja u skladu sa sopstvenim, zajedničkim i opštim interesima i ciljevima radnika u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada i radnih ljudi u ostalim samoupravnim organizacijama i zajednicama i društveno-političkim zajednicama.

Postupak pripreme planova respektuje i osigurava polazne pretpostavke samoupravnog društveno-ekonomskog sistema u kojem radni ljudi imaju dominantan položaj u procesu društvene reprodukcije, polazi od njihovih motiva i interesa i na toj osnovi konstituiše veze i odnose u sistemu planiranja.

Postupak povezivanja nosilaca planiranja, prema tome, uvažava društvenu podelu rada koja se stalno menja sa stalnim napretkom proizvodnih snaga i činjenicu da su ta kretanja uslovljena delovanjem, odlukama, motivima i interesima subjektivnih faktora. Otuda postupak i rešenja o uspostavljanju veza u procesu planiranja moraju da uvažavaju opredeljenja subjektivnog faktora, odnosno društveno-ekonomski položaj radnog čoveka.

Ustavne odredbe, dosadašnja istraživanja i rešenja, kao i otvoreni putevi prakse markirali su tri osnovna procesa u proceduri donošenja srednjoročnih i dugoročnih planova: pokretanje postupka za donošenje samoupravnih i društvenih planova; samoupravno sporazumevanje o osnovama samoupravnih planova i dogovaranje o osnovama društvenih planova; pripremanje predloga i donošenje samoupravnih i društvenih planova.

1. Pokretanje postupka za donošenje samoupravnih i društvenih planova

1.1. *Načelo istovremenosti i kontinuiteta.* — Bitna pretpostavka za funkcionisanje samoupravnog procesa pripreme planova je u sprovođenju osnovnog principa da svi nosioci planiranja pripremaju planove

za isti period i istovremeno. Osnovno razdoblje za koje se pripremaju planovi je srednjoročni petogodišnji period. Zbog sagledavanja realnosti petogodišnjih planova izrađuju se i dugoročni planovi koji daju političko-ekonomsku orijentaciju društveno-ekonomskog razvoja za duži period, bez čvrstih obaveza za nosioce samoupravnog planiranja. Godišnji planovi donose se kao instrument tekuće kontrole ostvarivanja petogodišnjih planova. Prema tome, postupak za pripremu i donošenje samoupravnih društvenih planova odnosi se na srednjoročne planove samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih zajednica kao osnovne modele planova u samoupravnom sistemu planiranja.

Druga bitna polazna osnova postupka pripremanja i donošenja samoupravnih i društvenih planova je kontinuitet u planiranju. Svaki nosilac planiranja obavezan je da osigurava petogodišnji kontinuitet, tako da u svako doba može da oceni vremensku i materijalnu dimenziju usklađenosti i njen uticaj na izvršavanje petogodišnjeg plana, odnosno dugoročne politike društveno-ekonomskog razvoja.

Za funkcionisanje samoupravnog sistema planiranja važna je i pretpostavka da svi nosioci planiranja permanentno i u svim fazama planiranja obaveštavaju druge i budu obavešteni od svih zainteresovanih učesnika u planiranju o svojim saznanjima tekućeg i budućeg razvoja, odnosno o ostvarivanju dogovorom utvrđenih zajedničkih interesa i ciljeva ekonomskog i društvenog razvoja.

1.2. *Pokretanje postupka za donošenje planova.* — Pripremanje izrade planova vrše uporedo samoupravne organizacije i zajednice i društveno-političke zajednice. Svaki nosilac planiranja obezbeđuje naučna i stručna istraživanja uslova i mogućnosti razvoja i izradu statističko-dokumentacionih materijala potrebnih za pripremu samoupravnog, odnosno društvenog plana. Istovremeno obezbeđuju stalno međusobno informisanje.

Odluku o pripremanju samoupravnog plana samoupravne organizacije i zajednice donosi organ upravljanja (radnički savet ili drugi nadležni organi) na predlog organa zaduženog za planiranje u samoupravnoj organizaciji i zajednici, a o pripremanju društvenog plana skupština društveno-političke zajednice.

Organ odgovoran za pripremanje plana utvrđuje program rada za pripremu plana, organizuje i usmerava rad organa i službe, obezbeđuje sprovođenje samoupravnog sporazumevanja i dogovaranja, određuje predstavnike koji će učestvovati u samoupravnom sporazumevanju i dogovaranju, usmerava i usklađuje njihov rad, obezbeđuje usklađivanje obaveza i dr.

Istovremeno svi nosioci planiranja izrađuju analizu razvojnih mogućnosti, osnove politike, odnosno smernice na osnovu kojih se pristupa dogovaranju na svim nivoima.

2. *Samoupravno sporazumevanje o osnovama samoupravnih planova i dogovaranje o osnovama društvenih planova*

Polazeći od ustavne obaveze da su svi subjekti planiranja dužni da svoje planove pripremaju u stalnoj uzajamnoj saradnji i da vrše njihovo

međusobno usklađivanje, osnovne i druge organizacije udruženog rada, samoupravne interesne i mesne zajednice stupaju u postupak međusobnog samoupravnog sporazuma i zaključivanja samoupravnog sporazuma o osnovama samoupravnog plana ovih organizacija, odnosno zajednica. Društveno-političke zajednice (opštine, gradske i regionalne zajednice, autonomne pokrajine, republike i federacija) međusobno i sa samoupravnim organizacijama i zajednicama dogovaraju se i zaključuju dogovor o osnovama plana društveno-političke zajednice.

Odlučujuća uloga radničke klase, odnosno radnika u pripremi i donošenju planova temelji se na pravu radnika da u osnovnoj organizaciji utvrđuju smernice za samoupravni plan osnovne organizacije udruženog rada, na predlog radničkog saveta, ličnim izjašnjavanjem na način određen statutom osnovne organizacije, većinom glasova ove organizacije.

Ova odluka radnika u osnovnoj organizaciji je osnova za sve samoupravne sporazume i dogovore na svim nivoima dogovaranja i donošenja planova.

Samoupravni sporazum o osnovama samoupravnog plana (kod osnovnih organizacija: smernice za samoupravni plan) radne organizacije, složene ogranizacije udruženog rada, samoupravne interesne zajednice, mesne zajednice i druge samoupravne organizacije zaključuje za osnovnu organizaciju radnički savet, a za druge organ upravljanja. Radnički savet osnovne organizacije može zaključiti samoupravni sporazum o osnovama samoupravnog plana radne, složene i druge organizacije udruženog rada samo ako je taj sporazum u skladu sa smernicama za samoupravni plan osnovne organizacije udruženog rada. Ovaj princip važi za sve samoupravne sporazume o osnovama samoupravnog plana na svim nivoima.

Dogovaranje o osnovama društvenog plana sprovode ovlašćeni organi samoupravne organizacije i zajednice i društveno-političke zajednice na osnovu međusobnog informisanja o rezultatima analize razvoja u proteklom periodu i o mogućnostima razvoja u narednom periodu u društveno-političkoj zajednici i u samoupravnoj organizaciji i zajednici.

Dogovorom o osnovama plana društveno-političke zajednice mogu se menjati obaveze preuzete ranije zaključenim posebnim dogovorima sa određenim organizacijama i zajednicama samo uz saglasnost tih organizacija, odnosno zajednica.

Dogovor o osnovama plana društveno-političke zajednice zaključen je kad ga prihvati organ upravljanja samoupravne organizacije i zajednice i potpiše njegov predstavnik, odnosno kad ga prihvati izvršni organ skupštine društveno-političke zajednice, a njena skupština potvrdi.

Postupak dogovaranja i zaključivanja dogovora treba da obuhvati sva bitna pitanja plana koja treba da budu predmet obaveza. U stvari, to je jedan prethodni ugovor sa svim njegovim pravnim konsekvencama. Svi učesnici u planiranju ne moraju da se slože o svim pitanjima. U plan ulazi samo ono što je usaglašeno. Dogovor potpisuju oni nosioci planiranja čiji se rad i dohodak udružuju radi ostvarivanja plana.

U procesu prihvatanja dogovora ostvaruje se usklađivanje plana unutar udruženog rada i između društveno-političkih zajednica i udru-

ženog rada i između društveno-političkih zajednica i udruženog rada. Dogovor sadrži ciljeve plana, odnosno međusobne obaveze i prava udruživanja rada i dohotka.

Kad se ti dogovori o planu međusobno usklade posredstvom organa društveno-političkih zajednica, konačan plan mogu donositi na osnovu tih dogovora odgovarajući društveni organi na raznim nivoima udruženog rada i društveno-političkih zajednica. Doneseni planovi moraju u potpunosti da se pridržavaju zaključenih dogovora. Niko od potpisnika dogovora nije obavezan da prihvati plan u onim elementima o kojima prethodno, kad je potpisivan dogovor o planu, nije postignut sporazum. To je polazna tačka samoupravnog procesa planiranja.

S obzirom na to da u ovoj proceduri mnogi nosioci samoupravnog sporazumevanja ne mogu do kraja da sagledaju sve elemente u svojim projekcijama dogovora, paralelno mora da teče rad na dogovoru o planu između mesnih zajednica u opštini, zajedno sa radnim, odnosno osnovnim organizacijama udruženog rada u opštini, onda između opština u republici, i između republika i autonomnih pokrajina i u okviru federacije. Na taj se način istovremeno povezuju dogovori koji se pripremaju u samoupravnoj bazi udruženog rada sa dogovorom u okviru društveno-političkih zajednica. Za to je neophodno informisanje u svim pravcima između udruženog rada i društveno-političkih zajednica na svim nivoima. Zato je razrađen sistem informisanja neophodan za normalno funkcionisanje novog sistema samoupravnog planiranja.

Trebalo bi da plan bude rezultat rada svih faktora. Pored aktivnosti u društvenoj bazi, nužno je da društveni organi za planiranje, u toku pripremanja dogovora, adekvatno i ažurno informišu sve nosioce planiranja o svim elementima relevantnim za donošenje njihovog plana (stručne publikacije, studije i sl.). Jedino time se može osigurati potreban uticaj »odozgo« na donošenje dogovora. Jer konačni plan mora biti rezultanta i uticaja »odozdo«, u društvenoj bazi formiranih interesa. Ali, i aktivnosti subjektivnih faktora koja se izražava i kroz naučni, stručni i idejni rad u pripremi planova.

U slučaju da se u ovakvoj proceduri ne postigne dogovor i da to može da unese velike poremećaje u funkcionisanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, u razvoj i stabilnost privrede, u socijalističke društveno-ekonomske odnose, u tom slučaju uloga državne prinude mora, u okviru Ustavom utvrđenih prava i obaveza, na odgovarajući način, stupiti u dejstvo. Zbog toga ona mora biti na adekvatan način povezana sa procesom dogovaranja i sporazumevanja o planu u udruženom radu.

3. Pripremanje predloga i donošenje samoupravnih i društvenih planova

Organ odgovoran za pripremanje plana osnovne i druge organizacije udruženog rada, samoupravne interesne zajednice, mesne zajednice i druge samoupravne organizacije i zajednice, na osnovu samoupravnog sporazuma o osnovama samoupravnog plana, priprema predlog samoupravnog plana.

Izvršni organ društveno-političke zajednice, na osnovu dogovora o osnovama društvenog plana, priprema nacrt i predlog društvenog plana društveno-političke zajednice i podnosi ga skupštini društveno-političke zajednice.

Izrada predloga planova i usvajanje planova vrlo je uprošćeno nakon okončanja dogovaranja i zaključivanja dogovora o osnovama plana. Težište je na osiguranju saglasnosti između dogovora o osnovama plana i nacrta, odnosno predloga plana.

Ostvarivanje samoupravnih i društvenih planova i izvršavanje obaveza iz samoupravnih sporazuma i dogovora o osnovama planova obezbeđuju isti nosioci dogovaranja i pripreme planova i za to su odgovorni po istoj proceduri. Ostvarivanje planova je sastavni deo jedinstvenog procesa pripreme i donošenja planova.

Prema ovakvom konceptu samoupravnog društvenog planiranja u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, kao i u društveno-političkim zajednicama, reprodukovaće se Ustavom opredeljeni novi samoupravni produkcioni odnosi u kojima odlučujuću ulogu imaju radnici, odnosno u kojima se obezbeđuje vlast radničke klase i Ustavom utvrđeni odnosi ravnopravnosti i suverenosti socijalističkih republika i autonomnih pokrajina.

Ivica Gretić — Ivan Vlahović

O problemu cijena i raspodjele prema radu*

Teorija cijene radne efikasnosti i na njoj izvedena teorija raspodjele prema radu** duboko se razlikuje, prema do sada objavljenim radovima, od teorije dohodne cijene i teorije specifične cijene proizvodnje, naravno, izuzev u pogledu formuliranja ciljeva u razvoju novih društveno-ekonomskih odnosa, razvoju udruženog rada, razvoju samoupravljanja i razvoju proizvodnih snaga društva. Iz toga proizlazi da usvojena načela, odnosno ciljevi koji se žele postići nisu, pogotovo danas poslije novog Ustava i dokumenata Desetog kongresa SKJ, sporna pitanja, već je pitanje i problem ekonomskih kategorija i konkretnog cjelovitog instrumentarija kojima će se pospješiti i osigurati ti ciljevi.

I. OSNOVE I INSTRUMENTI CIJENE RADNE EFIKASNOSTI

U članu 10. Ustava SFRJ stoji: »Socijalističko društveno-ekonomsko uređenje u SFRJ temelji se na slobodnom udruženom radu sredstvima

* Redakcija objavljuje ovaj tekst u okviru rasprave o problemima sistema cena u Jugoslaviji koja je otvorena tekstovima Zorana Pjanića i Cvete Mlakar u »Socijalizmu« broj 4 za ovu godinu.

** Ovaj napis predstavlja prilog raspravi o problemu cijena i raspodjele prema radu na osnovi dugogodišnjih istraživanja u okviru Prehrambeno-tehnološkog instituta u Zagrebu i neposrednog praktičnog rada u jednom broju radnih organizacija u SR Hrvatskoj i u SR Sloveniji. Rezultati toga rada prezentirani su do sada kao i u ovom napisu pod nazivom: teorija cijene radne efikasnosti i na njoj izvedena teorija raspodjele prema radu.

za proizvodnju u društvenom vlasništvu i na samoupravljanju radnika u proizvodnji i raspodjeli društvenog proizvoda u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada te u društvenoj reprodukciji u celini.«

Dakle, prema tim odredbama, društveno-ekonomski odnosi temelje se na navedene tri suštinske odrednice. One izražavaju prije svega jedinstvo rada i uvjeta rada te raspodjelu društvenog proizvoda kao osnove u reprodukciji tog jedinstva, što pretpostavlja i razvoj na proširenoj osnovi. Izvor toga je u proizvodnom odnosu udruženi rad — društvena sredstva za proizvodnju, što se verificira društvenim proizvodom kao dodatna vrijednost.

Međutim, naša današnja praksa ne govori o društvenom proizvodu, već o dohotku, koji se temelji na djelovanju zakonitosti tržišta, kojeg se utvrđivanje i raspodjela vrši na osnovu nedefiniranih kriterija i mjerila.

Iz odredbi navedenog člana 10. i niza drugih članova Ustava proizlazi da bi u reprodukciji jedinstva rada i uvjeta rada i na toj osnovnoj odrednici izvedenog temeljnog proizvodnog odnosa udruženi rad — društvena sredstva za proizvodnju osnovna organizacija udruženog rada trebala biti osnovna ćelija u egzistenciji i reprodukciji tog odnosa. Međutim, prema cjelini ekonomskih kategorija, a posebno prema strukturi novčanog dohotka, na način kako je to sada u praksi, osnovna organizacija udruženog rada to još nije iz mnogobrojnih razloga.

Gdje je izlaz iz sadanjeg ekonomskog kretanja koje smjera gomilanju problema i teškoća unatoč ispravnom političkom htijenju ispoljavanjem socijalističkog samoupravljanja kao dominantnog društvenog oblika u kojem rad upravlja sredstvima i procesima? Na osnovu naših istraživanja osnovne odredbe Ustava koje polaze od društvenosti rada, od njegove razdiobe na velike odjeljke društvene reprodukcije kao uvjeta samoupravnog udruživanja rada i od ekonomske osnove raspodjele prema radu morale bi biti izražene kategorijama novog privrednog sistema zasnovanog na društvenoj radnoj vrijednosti u zavisnosti od konkretne snage društvenog rada, koja se može reproducirati samo na osnovama jedinstva rada i uvjeta rada. Drugim riječima, nužno je u praksu unijeti odredbe i ekonomske kategorije koje će izražavati proizvodnu snagu rada, koje će biti nužna spona između apstraktnog i konkretnog rada, koje će smjerati da se svjesnim djelovanjem udruženih proizvođača prevladava odnos roba — novac odnosom rad — novac te koje će otvoriti proces prevladavanja najamnih odnosa i najamne svijesti. Dakle, radi se o tome da se novim ekonomskim i organizacionim kategorijama otvori proces prevladavanja fundamentalnog razdvajanja rada na dva suprotstavljena oblika rada, a što je izvor svih razdvajanja i podvajanja u ljudskoj zajednici.

Prevladavanje sadanjeg hibridnog društveno-ekonomskog sistema putem jasnog programa i akcije Saveza komunista Jugoslavije i stalnog podizanja svijesti radnika putem novog načina proizvodnje i raspodjele suština je dubokog transformacionog procesa, a koji se kao historijski zadatak nalazi u jezgri svih socijalističkih revolucija. Novi Ustav i dokumenti Desetog kongresa SKJ otvaraju široke prostore za bitne zaokrete u tom pravcu. Stoga je suština pitanja: kako ostvariti socijalistički način proizvodnje i raspodjele, ili, preciznije rečeno, kako ostvariti ovu historijsku međufazu između kapitalizma i socijalizma?

Smatramo da se instrumenti za ovladavanje fenomenima ekonomije i za izgradnju socijalističkog samoupravnog društva, pa i njegovog prijelaznog perioda, ne nalaze u sferi krnjeg novčanog dohotka zavisnog od zakona novca zavisna od zakona cijena. Zatim, da se nikakvim prerušavanjem i preodijevanjem klasične cijene proizvodnje ta ne može odvojiti od imanentne joj kapital-logike i od klasične novčane ekonomije, te da ekonomija zasnovana na zakonu novca zavisnom od zakona cijena ne može izraziti adekvatno priznavanje zakona vrijednosti u uvjetima udruženog rada na društvenim sredstvima za proizvodnju.

Ekonomija posljednjih stotinu godina u svijetu, a naša u posljednjih dvadeset godina, i ne pokušava ništa drugo, a sve očitije uzaludno, već da reguliranjem novca zavisno od reguliranja cijena ovlada zakonom vrijednosti. Spirala kretanja cijena i najamnine je u svijetu sekularan već proces, a trka cijena i osobnih dohodaka u nas ne prestaje već dvadesetak godina, poprimajući sve drastičnije oblike, sa stopom godišnjeg obezvređivanja novčane jedinice od 15 do 30%, a da stvarni uzroci tim pojavama ostaju i dalje mistificirani. Tako naša vlastita kretanja dovodimo stalno u vezu sa svjetskim trendom, s oskudicom investicionih sredstava i protivurječnostima naglog razvoja, što krivo usmjeruje znanstvenu misao, a praksu navodi na laviranje i eksperimentiranje na bazi naslijeđenog ekonomskog instrumentarija i na njemu zasnovane ekonomske politike. Zakon novca zavisan od zakona cijena učinio je zakon troškova proizvodnje dominantnim oblikom u formiranju cijena, te postaje razumljivo što se nikakve regulatorne mjere u tome do sada nisu pokazale uspješne, nikakve mjere zabrana, ograničavanja, preferencija i slično. Sve to potvrđuje da je naše ekonomsko-sistemsko nasljeđe inkompatibilno s proklamiranim društveno-ekonomskim odnosima.

Prema teoriji cijene radne efikasnosti, rješenje vidimo u tome da se u ekonomiji, kao teoriji i kao praksi, pođe dijametralno oprečnim pravcem: ne iz domene novca zavisnog od cijena prema ovladavanju zakonom vrijednosti, ne od pojavnih relacija prema skrivenim suštinskim, nego upravo obratno! Cijena (a tim putem i novac) nema, naime, izvore samo u radu, nego i u neradu; novac u organskoj sprezi s cijenom je višestrano i mnogostruko manipulirana kategorija, a povrh toga i na nesmiljenoj vjetrometini svjetske novčane špekulacije. Stoga je nužno u socijalističkoj samoupravnoj ekonomiji poći od stvaranja vrijednosti, od zavisnosti novčanih jedinica od vrijednosti, a ne od cijena, što ne bi bilo drugo nego izvođenje cjelokupnog privrednog sistema iz teorije radne vrijednosti, do njenih krajnjih konzekvencija, prema marksističkom stavu da ekonomija socijalizma bude ekonomija radnog vremena. Ugaoni kamen tako zasnovane ekonomske teorije je da samo živi rad stvara vrijednost, i to u razmjeru s njegovom efikasnošću, potvrđenom razmjenom u svrhu zadovoljavanja društvenih potreba; da novostvorena vrijednost pripada živom radu; da se raspodjeljuje po objektivnim kriterijima u skladu s funkcijom ekonomske racionalnosti, u osnovama koje je reprodukcija živog rada kao subjekta u stvaranju vrijednosti.

Identificiranjem u Ustavu osnovne organizacije udruženog rada kao osnovne ćelije cjelokupne društvene reprodukcije dat je vrlo jasno prvi element otvaranja mogućnosti da se zakon novca kao oblik ispoljava-

nja društvene proizvodne snage rada dovede direktno u zavisnost od zakona vrijednosti, ali su za to nužni daljnji elementi; nove ekonomske kategorije i novi oblici organizacije društvenog rada, što je, u suštini, projekt novog privrednog sistema utemeljenog na raspodjeli prema radu. Raspodjela prema radu i nije drugo nego zavisnost novca od zakona vrijednosti kao zakona društvene proizvodne snage rada, te je ujedno negacija raspodjele dohotka kao izraza zavisnosti novca od zakona cijene.

Prema dosadašnjim prezentacijama i našem saznanju za njih, i dohodna cijena i specifična cijena proizvodnje tretiraju u svojoj teorijskoj suštini kapital i radnu snagu (ne rad) kao ravnopravne činioce nove vrijednosti; one u suštini zastupaju raspodjelu na dio koji pripada kapitalu i njegovoj oplodnji i na dio koji pripada radu. Na suštinski istoj logici je sazdana i kapitalistička ekonomija, sa svim popratnim pojavama razdvajanja ljudske zajednice, čime je otvoren prostor eksploataciji, odnosno najamnom radu i najamnoj svijesti na jednoj strani, a stvaranju monopola upravljanja na drugoj. Nije svijest, socijalistička samoupravna svijest, ta koja će ovladati tuđim sistemskim elementima ekonomije, nego dijalektički može biti jedino pravilna misao da je logika radne vrijednosti, ugrađena u ekonomski sistem i u raspodjelu, ta koja će formirati novu svijest, dajući joj svoja suštinska obilježja. To je, međutim, negacija današnjeg stanja, kojega je bit u tome da nam je politički sistem socijalistički samoupravni, a ekonomija hibrid što mu se raspoznaju i kapitalistički i etatistički roditelji. Naime, i jedan i drugi sistem prirodno teži za tim da putem zakona novca zavisnog od zakona cijena (robno-novčanim odnosima) ovlada proizvođenjem vrijednosti razdvajajući rad od uvjeta rada i svodeći time — u biti — živi rad na najamni rad. To je, zapravo, sam unutarnji sadržaj društveno-ekonomskog odnosa zasnovanog na zakonu novca zavisnom od zakona cijene.

Razdvajanju rada od uvjeta rada proizvođač se može suprotstaviti samo kao udruženi proizvođač na društvenim sredstvima za proizvodnju, što je suština novog produkcionog odnosa kao suprotnost odnosu najamni rad — kapital. Međutim, afirmacija ovog novog produkcionog odnosa, kao negacija egzistentnog odnosa zasnovanog na razdvajanju rada od uvjeta rada, moguća je na ovom stupnju razvoja proizvodnih snaga samo u smislu svjesnog djelovanja udruženih proizvođača da dovedu zakon novca u zavisnost od zakona vrijednosti uz pomoć novih ekonomskih i organizacionih kategorija kao pojavnih oblika novog privrednog sistema utemeljenog na raspodjeli prema radu. To bi ujedno bio i početak negacije odnosa roba — novac odnosom rad — novac. Prema tome se novi privredni sistem samoupravnog društva ne bi mogao konstituirati kao negacija zakona cijena, nego bi trebao da pruži konzistentan teorijski i praktični instrumentarij za ovladavanje njegovim anarhičnim djelovanjem, kako bi zakon novca cjelinom novih ekonomskih i organizacionih kategorija i pravila ponašanja postao zavisan od zakona vrijednosti.

Tržišna cijena izvedena iz zakona novca zavisna od zakona cijene osnova je ekonomskim kategorijama kao što su to troškovi proizvodnje — cijena faktora proizvodnje; kamata — cijena kapitala; renta — cijena zemlje; porezi — cijena cjelokupne društvene nadgradnje; na-

jamnina — cijena radne snage. Sve ove iracionalne kategorije izvedene iz zakona novca zavisnog od zakona cijene prestaju biti u novoj epohi preduvjeti racionalnog privređivanja, što dokazuje cjelokupna empirija. Njihova je suština i bila u tome da radi posebnih ciljeva i interesa razdvoje rad od uvjeta rada. Tržišna cijena treba da otud bude transformirana u cijenu društvene radne efikasnosti, koja izmiruje interes društvene cjeline s interesom reprodukcije osnovnih ćelija privređivanja, a preduvjet bi bile nove ekonomske i organizacione kategorije konzekventno izvedene iz zakona novca zavisna od zakona vrijednosti (kao zakona zavisna od društvene proizvodne snage rada), što su preduvjeti efikasnog i racionalnog privređivanja i ujedno preduvjeti za reprodukciju novog proizvodnog odnosa udruženi proizvođač — društvena sredstva za proizvodnju. Na tim osnovama, a to je suština samoupravljanja, tržište i plan dobivaju posve drugi karakter i sadržaj od tradicionalnog kao odraz novih produkcionih odnosa, a time i novih odnosa u raspodjeli društvenog proizvoda.

Privredna motivacija dohodovanja kao i profita je, u biti, ista. Polazište je suma novca u zavisnosti od sume cijena (što je pojavni kvantitativni pristup ekonomskim fenomenima s polazišta ne udruženih, već izoliranih proizvođača); maksimalizacija dohotka (s njegovim sastojcima profitom i najamninom), odnosno maksimalizacija profita polazeći — uz dat radni faktor — od kapitala kojim raspolaže izolirano poduzeće, potpuno nezavisno od svih drugih kazeta po kojima su u društvu raspoređeni i raspodijeljeni proizvodni činioci. Ovakva kvantitativno subjektivna motivacija privređivanja (i života) dovodi neprekidno u otvoreni sukob proizvođače međusobno i nužno izvodi nesmanjeno na scenu treći faktor — državu.

Nastavno na Marxova otkrića o najamnini i o dvojakom karakteru rada, mora se u našim društveno-ekonomskim uvjetima dati odgovor na sva suštinska teorijska i praktična pitanja zakona vrijednosti, i to: o odnosu između potrebnog rada i viška rada, o odnosu između apstraktnog rada i konkretnog rada, o vrijednosti kao obliku ispoljavanja živog rada, o novcu i cijeni, i to gotovo sve izraženo jednim oblikom. Na taj bi se način učinio korak dalje u sagledavanju problema, bio bi učinjen pokušaj da se jednim oblikom, koji je skriven cijenom i koji cijenu destruira i smjera prema vrijednosti, odraze sve međuzavisnosti strukture vrijednosti društvenog proizvoda kao izraza opredmećenja živog rada, te da se utvrdi na tim osnovama ekonomski zakon živog rada koji prevladava zakon najamnog rada, odnosno zakon kapitala.

Ako je cjelina ekonomskih kategorija kapitalizma izvedena iz kategorije najamnine u novčanom obliku, što u suštini znači iz robe, cjelina ekonomskih kategorija prijelazne faze od kapitalizma prema socijalizmu morala bi biti izvedena iz kategorije živog rada, odnosno na njoj bi morala biti osnovana cjelina novih ekonomskih kategorija.

Polazeći od živog rada kao bazične kategorije socijalizma, a time i živog rada kao cjeline novih društvenih odnosa, postavlja se nužno zahtjev da se Marxovo otkriće o dvojakom karakteru rada učini kategorijalno djelatnim. To je ono što je bitno i određujuće u raspodjeli društvenog rada prema različitim društvenim potrebama i što upravo omogućava cjelini živog rada da djeluje jedinstveno na ostvarivanju za-

jedničkih ciljeva slobodnih proizvođača. U odnosu apstraktnog prema konkretnom radu djeluje zakon vrijednosti kao zakon raspodjele društvenog živog rada, a koja se raspodjela zasniva na efikasnosti rada, dakle, ne više na najmnini, a što je osnova kapitalističkog načina proizvodnje i raspodjele. Prema tome, problem alokacije resursa, što je problem makro-raspodjele cjeline društvenog živog rada kao apstraktnog rada i problem mikro-raspodjele, što je ekonomska osnova reprodukcije živog rada kao konkretnog rada osnovne organizacije udruženog rada, trebao bi da bude riješen u jedinstvenom sklopu ekonomskih mikro-makro odnosa. To je moguće postići samo putem ekonomskih kategorija koje polaze od živog rada, koji se javlja kao apstraktni i kao konkretni rad, te putem promjena u baznim produkcionim odnosima udruženi proizvođači — društvena sredstva za proizvodnju.

Roba i novac u kontekstu živog rada kao osnove reprodukcije dobivaju sve više svoj autentičan društveni karakter, i to s razloga što ih živi rad nadvisuje svojom imanentnom logikom oslobođenja rada od svih oblika najamnog rada. Na najamnini niču svi oblici otuđivanja viška vrijednosti, te se na toj osnovi razvijaju: privatni, državni, grupni, korporacijski oblici vlasništva kao kapitala, i to posve u skladu s načinima proizvodnje u osnovama kojih su kategorije posredovanja: najamnina te otuđena roba i otuđeni novac kao kapital.

Na osnovi iznesenog kao glavni problem se javlja pitanje raspodjele, i to raspodjele koja ne bi bila voluntaristički određena, nego objektivizirana, i koja bi u društvu udruženih proizvođača održavala dinamičnu ravnotežu između akumulacije i osobne potrošnje u smislu stalnog porasta životnog standarda radnih ljudi u povezanosti s rastom produktivnosti rada. Ovo u suštini znači da raspodjela treba da polazi od odnosa društveno priznatog rada kao apstraktnog rada i živog rada kao konkretnog rada.

Princip raspodjele u udruženom radu ne može biti fizičko-vremenski rad, kao u prostoj robnoj proizvodnji, a ne može biti niti kapital, kao što je to u kapitalističkoj proizvodnji, a niti to mogu biti bilo koji drugi oblici karakteristični za kapitalističke proizvodne odnose. Princip raspodjele u udruženom radu može da bude stoga samo društveno priznata radna efikasnost izražena kao odnos između društveno priznatog (apstraktnog) rada i konkretnog (živog) rada.

Kao što je cijena proizvodnje princip kapitalističke raspodjele, cijena radne efikasnosti trebala bi da izrazi princip raspodjele u društveno historijskoj fazi kretanja od kapitalizma prema socijalizmu, a koja, u stvari, instrumentira relaciju radne efikasnosti, i to kao odnos apstraktnog rada i konkretnog rada, što u suštini znači da cijena radne efikasnosti dovodi na scenu dvojaki karakter rada te da živim radom kao temeljnom kategorijom prevladava najamninu i sve odnose zasnovane na najamnini.

Analizirajući strukturu novostvorene vrijednosti, a to znači odnos potrebnog rada prema višku rada, Marx je uočio duboki odraz što ga taj odnos ima na neprestano mijenjanje vrijednosti u kapitalizmu »nezavisno od volje, predznanja i sudjelovanja razmjenjivača«, pa je, tome nasuprot, često iznosio viziju o vlastitom društvenom kretanju ljudi koji neće stajati pod dominacijom stvari (dakle: minulog rada), nego

će ih potčiniti sebi samima. Marx, govoreći o kretanju cijene rada u kapitalističkoj privredi i o njenom padanju na nivo koji odgovara potrebama oplođivanja kapitala, te odnose uglavljuje ovakvim rječnikom matematike: »Veličina akumulacije je (u kapitalističkom društvu — naša primjedba) nezavisna promjenljivica, veličina najamnine je zavisna, a ne obrnuto.«

Odatle se, kao logičan, sam po sebi nameće zaključak o mjestu osobnog dohotka proizvođača izvedenog iz kategorije živog rada u društvu koje neće biti kapitalističko, dakle, koje neće biti najamno. Očevidno je da bi osobni dohodak proizvođača trebao tada imati dijametralno oprečan karakter, to jest da bi veličina osobnog dohotka udruženog proizvođača trebala biti nezavisna promjenljiva, veličina akumulacije pak zavisna, a ne obrnuto. Nasuprot djelovanju zakona prosječne profitne stope ispoljavanjem tendencije jednakog profita na jednaki kapital, u društveno-ekonomskim uvjetima kretanja prema socijalizmu ispoljava se tendencija jednakog osobnog dohotka proizvođača za jednaku kvalitetu i kvantitetu živog rada mjerenog jedinicom dohotka proizvođača.

Iz ovog proizlazi da bi zakon vrijednosti u kretanju od kapitalizma prema socijalizmu trebao da djeluje kao zakon dinamične jedinice dohotka proizvođača, dok u kapitalizmu djeluje kao zakon prosječne profitne stope. Taj bi zakon jedinice dohotka proizvođača ujedno implicite potvrđivao zakon živog rada nasuprot zakonu kapitala.

Put do toga vodi, bez sumnje, kroz niz međučlanova. Jedan od tih međučlanova, prema rezultatima naših istraživanja i primjene u praksi, bio bi instrument cijene radne efikasnosti, a koja u svom elementarnom obliku ima slijedeću strukturu:

1. Ukupni prihod ili realizacija	R
2. Materijal izrade i usluga	S
3. Društveni proizvod (R — S)	Dp
Jedinica dohotka proizvođača (vrijednost 1 sata uvjetno kvalificiranog rada u novčanim jedinicama)	n
Društveno priznato radno vrijeme (Dp : n)	H
Živi rad (sati konkretnog rada mjereno uvjetno kvalificiranim radom)	hž
Koeficijent radne efikasnosti (H : hž)	REFk
4. Akumulacija	A
5. Interni akumulacioni fond	I
6. Čisti osobni prihod	Čp
— Osobni dohodak	d
— Fond zajedničke potrošnje	F

Obrazloženje pojedinih kategorija i njihova značenja:

1. Ukupni prihod ili realizacija (R) je društvena verifikacija proizvodnje putem tržišta.

2. Materijal izrade i usluga (S) predstavlja samo proporcionalnu vrijednost materijala izrade, energije i usluga. Troškovi kapacitetne i prometne funkcije (materijalni troškovi režije), prema cijeni radne efikasnosti ne spadaju u ove materijalne troškove.

3. Društveni proizvod, odnosno uvjetni društveni proizvod (R — S = Dp) predstavlja novu kategoriju zbog toga što sadrži, pored amortizacije, i dio za pokriće materijalnih troškova kapacitetne i prometne funkcije.

Društveni proizvod se raspodjeljuje, prema cijeni radne efikasnosti, na ove elemente:

— na akumulaciju (sredstva za proširenje materijalne osnove udruženog rada, za pokriće općih i zajedničkih društvenih potreba i za pokriće potreba socijalnog osiguranja);

— na interni akumulacioni fond (sredstva za pokriće amortizacije i za materijalne troškove kapacitetne i prometne funkcije);

— na čisti osobni prihod (sredstva za osobne dohotke i za fond zajedničke potrošnje).

Radi boljeg razumijevanja strukture cijene radne efikasnosti smatramo da je potrebno pobliže objasniti sadržaj, značenje i upotrebu: jedinice dohotka proizvođača; društveno priznato radno vrijeme; živi rad; i koeficijent radne efikasnosti.

Jedinica dohotka proizvođača (n) je novčani izraz vrijednosti 1 (jednog) sata uvjetno kvalificiranog rada. Visina jedinice dohotka proizvođača odražava opredmećenu proizvodnu snagu udruženog rada i ujedno kretanje životnog standarda društvene zajednice. Jedinica dohotka proizvođača izražava društveno-ekonomski odnos zato što se pomoću nje utvrđuje veličina društveno priznatog radnog vremena (apstraktni rad); što ona omogućava utvrđivanje odnosa između apstraktnog rada i konkretnog rada, to jest utvrđivanje koeficijenta radne efikasnosti (REFk), to jest stope uvjetnog viška vrijednosti, a to znači da predstavlja i instrument za definiranje odnosa između potrebnog rada i viška društvenog rada.

Prema tome, jedinica dohotka proizvođača je ekonomsko-društvena kategorija zavisna od društvene produktivnosti rada i zato je nužno promjenljiva, to jest dinamična. Unošenjem u praksu, u život, dinamične jedinice dohotka proizvođača, to jest ekonomske kategorije koja je mjerilo i vrijednosti i cijene, čitav se razvitak svjesno stavlja pod kontrolu udruženog proizvođača, a time i cjeline udruženog rada.

U vezi s tim, a u skladu s primarnim razvojem proizvodnih snaga udruženog rada, ispoljava se tendencija da dinamična jedinica dohotka proizvođača postaje relativno nezavisna promjenljiva, a akumulacija relativno zavisna promjenljiva, suprotno od odnosa koji je Marx identificirao analizom kapitala kao odrednicu u zakonu kapitalističke proizvodnje.

Kretanjem društveno-ekonomskog razvoja prema podruštvljavanju sredstava za proizvodnju na osnovu relativno promjenljivog odnosa potrebnog rada i viška rada u strukturi novostvorene vrijednosti vrši se i prevladavanje cijene proizvodnje, koja, u svojoj suštini, ma kako se modificirala, odražava samo najamne odnose, u krajnjoj liniji: privatnovlasničke odnose (odnose vlasnika radne snage, vlasnika kapitala, vlasnika zemlje). Na taj način se vrši i proces transformacije najamnog rada, odnosno klasno vlasničkog sistema.

Kod toga je jasno da se kod teze koja se iznosi ne radi o uvođenju prosječnih osobnih dohodaka u sistem na takozvana »mala vrata«, jer

ovdje nije riječ ni o kakvom uprosječivanju osobnih dohodaka bilo u organizaciji udruženog rada, bilo na nacionalnom planu ili na širem planu, ali se nazire kao perspektiva, zavisno od planskog usmjeravanja razvoja proizvodnih snaga udruženog rada i prije svega od približno ujednačene visoke proizvodnosti rada. Ali, jedinica dohotka proizvođača neće odražavati samo statistički prosjek, već će sve više postajati efektivna jedinstvena nacionalna jedinica ili jedinica dohotka proizvođača na širem planu. Prije nego što postane efektivna jedinstvena jedinica dohotka udruženih proizvođača ona će biti individualna jedinica dohotka proizvođača, koja će vrijediti za određeni period, koja će regulirati proizvodne odnose u zavisnosti od efikasnosti rada, a to znači i od razvoja proširene reprodukcije na osnovi udruživanja rada u sve složenije strukture osnovnih organizacija udruženog rada.

Društveno priznato radno vrijeme (H) dobiva se kada se društveni proizvod (Dp) podijeli jedinicom dohotka proizvođača (n). Utvrđivanje društveno priznatog radnog vremena potrebno je da bi se iz odnosa društveno priznatog radnog vremena (apstraktni rad) i stvarno utrošenog živog rada (konkretni rad), izraženog u satima uvjetno kvalificiranog rada, dobio koeficijent radne efikasnosti (REFk), taj nužan instrument za definiranje odnosa između potrebnog rada i viška društvenog rada.

Živi rad (hž), to jest konkretni rad izražen u vremenu (satima) uvjetno kvalificiranog rada, uz jedinicu dohotka proizvođača druga je bitno nova kategorija na kojoj počiva teorija cijene radne efikasnosti. Naime, unošenje živog rada kao kategorije, kao elementa, u strukturu cijene radne efikasnosti izražava stanovište da samo živi rad stvara vrijednost; da se u utvrđivanje i raspodjelu društvenog proizvoda unosi, pored cijene, i oblik vrijednosti što je uvjet izražavanja odnosa potrebnog rada i viška društvenog rada. Unošenje živog rada i jedinice dohotka proizvođača u strukturu cijene predstavlja rastvaranje najamnine na vrijednost i na cijenu. Unošenje u život evidencije živog rada ne kao sporednog statističkog i analitičkog podatka, već kao fundamentalne ekonomske kategorije izražava društveno-ekonomske odnose i ekonomski sistem koji polazi od živog rada i otvara proces prevladavanja najamnine i na njoj zasnovanih odnosa.

Koeficijent radne efikasnosti (REFk) dobiva se tako da se društveno priznato radno vrijeme podijeli živim radom (H : hž = REFk).

Koeficijent radne efikasnosti u organskoj je vezi sa sadržajem i suštinom cijene radne efikasnosti, a koja ima oblik:

$$P = d \cdot e^x = 1{,}000$$

gdje je:

P = robna vrijednost;

d = vrijednost živog rada;

e^x = eksponencijalna funkcija s bazom e (koja izražava limes funkcije prirodnog rasta s brojnom vrijednošću 2,7182818) i eksponentom x kao izrazom stupnja efikasnosti — akumulativnosti rada;

$e = (1 + \frac{1}{n})^n$ gdje n teži prema beskonačnosti, baza prirodnih (Neperovih) logaritama.

Sadržaj i suština ove postavke, a koja je temelj teorije cijene radne efikasnosti, jeste činjenica da je robna vrijednost (kao društveno priznato radno vrijeme) ljudski rad puta društveno korisni učinci njegova rada.

Koeficijent radne efikasnosti je veza proizvodnja — raspodjela, ali u vremenskoj, to jest nenovčanoj dimenziji, i time je ujedno ovaj koeficijent-odnos jezgrovna kategorija cijene radne efikasnosti, jer kaže koliko sati apstraktnog rada svedenog na uvjetno kvalificirani rad-vrijeme dolazi na 1 sat živog rada kao konkretnog rada, također svedenog na uvjetno kvalificirani rad-vrijeme. Nadalje, koeficijent radne efikasnosti je instrument za definiranje odnosa između potrebnog rada i viška društvenog rada, te smatramo da u ovom obliku djeluje zakon vrijednosti prijelaznog perioda od kapitalizma prema socijalizmu, a u sklopu zakona dinamične jedinice dohotka proizvođača. Tim oblikom je moguće uspostavljanje dinamične društveno-ekonomske ravnoteže u proizvodnji — raspodjeli vrijednosti udruženih proizvođača na osnovi živog rada sve više kao društvenog rada.

Kao što se vidi, koeficijent radne efikasnosti znači koliko sati apstraktnog rada dolazi na 1 sat živog rada. U ekonomiji zasnovanoj na novčanoj najamnini sve je novac. Međutim, u svojoj suštini novac je ono što skriva vrijeme. Prema tome, u ekonomiji udruženog rada vrijedi stav: novac, to je potrebno radno vrijeme udruženog proizvođača, i na toj osnovi je jedino potrebno radno vrijeme udruženog proizvođača u povezanosti s efikasnošću rada — novac. Znači, novac je sadržan jedino u jedinici dohotka proizvođača, kao izrazu opredmećene društvene proizvodne snage rada i ujedno izrazu dostignutog nivoa životnog standarda.

Iz prednjih obrazloženja pojedinih kategorija strukture cijene radne efikasnosti te njihovog značenja i sadržaja proizlazi da društveno-ekonomski odnosi i ekonomski sistem, prema cijeni radne efikasnosti, polaze od tri bitne kategorije, i to:

— živog rada (hž);
— jedinice dohotka proizvođača (n);
— društvenog proizvoda (Dp).

Živi rad (hž) umnožen jedinicom dohotka proizvođača (n) daje osnovni osobni dohodak, a osnovni osobni dohodak umnožen koeficijentom radne efikasnosti jeste društveni proizvod (hž · n · REFk). Prema tome, najamnina kao novčani izraz vrijednosti radne snage kao robe prevladava se s dvije kategorije, i to: kategorijom živog rada kao baz̆ičnom kategorijom socijalizma te jedinicom dohotka proizvođača kao nužnom kategorijom posredovanja između društvene snage rada i individualnog životnog standarda, a koja je kategorija nužna na prijelazu od kapitalizma prema socijalizmu.

Polazeći od živog rada u međuodnosima proizvodnje, razmjene i raspodjele, temeljna kategorija je društveni proizvod kao društveno priznati rad — opredmećeni rad. Zatim, postavkom da je R — S = Dp, Dp : n = H; H : hž = REFk, odnosno da je (hž · REFk) · n = Dp; Dp + S = R, dat je odgovor o odnosu apstraktnog i konkretnog rada; odgovor o odnosu potrebnog rada kao živog rada i viška društvenog rada; te odgovor o vrijednosti, cijeni i novcu kao izrazu duboke proti-

vurječnosti između društvene snage rada i individualnog prisvajanja. Na taj način su u teoriji cijene radne efikasnosti izražene sve duboke međuzavisnosti strukture društvenog proizvoda — opredmećenog rada u skladu s Marxovim otkrićem, a što je sve bilo skriveno novčanom najamninom i novčanim kapitalom kao otuđenjima živog rada na najamnoj osnovi.

Kao što se vidi, teorija cijene radne efikasnosti polazi od fundamentalne ekonomske kategorije živog rada i dinamične jedinice dohotka proizvođača, a ne od najamnine, pa prema tome i ne više od kategorije pune cijene koštanja (u administrativnom upravljanju privredom), odnosno od dobiti (u uvjetima najamnog sistema, odnosno stihijskog djelovanja zakona robne proizvodnje koji se ispoljava i kao zakon ponude i tražnje).

Osobni dohodak udruženog proizvođača u sistemu cijene radne efikasnosti nije više najamnina, već on predstavlja mogući nivo općeg standarda u strogoj zavisnosti od razvoja društvene proizvodnje, te je ovisan o organskom sastavu, o društvenoj verifikaciji rada, o integriranosti društvenog rada, o vanjskom tržištu, o kretanju individualne, kao i općepriznate društvene produktivnosti udruženog rada, a sve su te relacije zavisne opet od razvoja društveno-ekonomskog odnosa samoupravljanja. Na taj način osobni dohodak proizvođača predstavlja ekonomsku kategoriju integralne kompleksnosti društveno-ekonomskih samoupravnih odnosa zasnovanih na udruženom radu. Živi rad, jedinica dohotka proizvođača i društveni proizvod u svojoj su međuzavisnosti pokretači cjelokupnog društveno-ekonomskog razvoja. a u skladu s djelovanjem zakona vrijednosti (kao zakona društveno-ekonomske dinamične ravnoteže unutar društvene podjele rada zasnovane na živom radu) ne mogu djelovati u pravcu produbljavanja razlika, već u pravcu reproduciranja novih snaga i odnosa, u pravcu postizanja ekonomske uravnoteženosti, u pravcu usmjeravanja razvoja prema relativno visokom nivou udruženosti rada, a time i visokom nivou životnog standarda udruženih proizvođača.

Kako je vidljivo, radi se o novom i drugačijem pristupu problemu vrijednosti, od rješavanja kojeg zavisi i sistem privređivanja, a to će reći i sistem planiranja i bilanciranja, kalkulacije i raspodjele, sistem organizacije i strukturiranja asocijacije rada, sistem evidencije i knjigovodstva itd.

S obzirom na to da su naša istraživanja bila usmjerena na instrumentiranje suštine kritike političke ekonomije građanskog načina proizvodnje i raspodjele, moralo se poći dalje u definiranju same suštine najamnine, njenim rastvaranjem na vrijednost i na cijenu kao uvjet njenog prevladavanja. Na taj način postaje veoma razumljiva Marxova misao da »poslije ukidanja kapitalističkog načina proizvodnje, a sa zadržavanjem društvene proizvodnje, ostaje određenje vrijednosti predominantno u tom smislu što reguliranje radnog vremena i raspoređivanje društvenog rada među različite grupe proizvodnje, najzad knjigovodstvo o tome, postaje važnije no ikada«.

Definiranjem kategorija: živi rad, jedinica dohotka proizvođača te društveni proizvod učinjen je pokušaj revolucioniranja ekonomije i društveno-ekonomskih odnosa, pokušaj suprotstavljanja radne vrijed-

nosti prometnoj vrijednosti. Sve su te kategorije ekonomski stavljene u zavisnost od društvene efikasnosti živog rada kao udruženog rada.

Sadržaj i struktura cijene radne efikasnosti, smatramo, prikazuje oblik djelovanja zakona vrijednosti, te je račun — u odnosu prema tradicionalnoj kalkulaciji — vraćen »na noge«. Naime, čitava konstrukcija počinje od društvene verifikacije rada na tržištu, jer rad sam po sebi, kao i sam utrošak materijala i energije po sebi, nema društvene vrijednosti. Rad je osnova vrijednosti samo utoliko ukoliko se društveno može razmijeniti za drugi rad, dakle izraziti potrebu, a time i razvoj društvene podjele rada na osnovi udruživanja rada kao živog i minulog rada. Ukupnim prihodom — realizacijom prije svega se mora osigurati ne samo pokriće prenesene proporcionalne vrijednosti materijala izrade i usluga, već i udio u ukupnom društvenom proizvodu kao dodatom radu, što jest i ostaje funkcija živog rada kao konkretnog rada.

Do društvene verifikacije rada, to jest do izvršene realizacije, vrijednost proizvoda se stoga bilancira samo po veličini proporcionalne prenesene vrijednosti, to jest po vrijednosti materijala izrade i usluga (S), i ni po čemu drugome. Naime, dodatni rad do društvene verifikacije — realizacije ne može biti novčano valoriziran. Ukupni prihod preko S predstavlja društveni proizvod. Taj treba da omogući proširenu reprodukciju putem akumulacije i amortizacije i da na toj osnovi reproducira cjelinu društvenih potreba, da pokrije kapacitetne i prometne prenesene vrijednosti putem internog akumulacionog fonda te osobne dohotke i fond zajedničkih potreba. Svi ti odnosi zavise od nivoa primijenjene jedinice dohotka proizvođača, a time i od postignutog koeficijenta radne efikasnosti. U jedinici dohotka proizvođača, u živom radu te u koeficijentu radne efikasnosti sastaju se svi elementi ekonomiziranja i ravnoteže konkretne organizacije udruženog rada; u njima se odražavaju ravnotežne, ali dinamične veze i društvene proizvodnje u cjelini i privređivanja uže asocijacije i cjeline udruženog rada; u njima se nalaze i osnovni motori daljnjega kretanja privrede.

Visoka jedinica dohotka proizvođača bez adekvatne društveno priznate produktivnosti smanjuje koeficijent radne efikasnosti. Relativno viši koeficijent radne efikasnosti proširuje bazu raspodjele, a niži je sužava. Relativno manji udio živog rada daje relativno viši koeficijent radne efikasnosti, kao što ga veći angažman živog rada skučava. Međuzavisnosti i interakcije su mnogobrojne, ravnoteža je isključivo dinamična. No, sve su veličine u razmjeru, sve se mogu izraziti koeficijentima, te se iz jednih koeficijenata, na primjer iz jedinice dohotka proizvođača i živog rada, te vrijednosti osnovnih sredstava mogu izračunati sve druge veličine kao granične.

Na takvoj strukturi i takvim odnosima jasno je da se može uspostaviti i da se uspostavlja čitav sistem bilanca i podbilanca, sistem planiranja, analitike poslovanja, operativnog vođenja poslova i efikasnijeg upravljanja, kao i adekvatan sistem jedinstvenih, jednoznačnih, prostih i jasnih informacija u cijeloj privredi zasnovanoj na udruženom radu.

Jedinica dohotka proizvođača i živi rad, što ih je sada skrivala najamnina, predstavljaju snažne motore u integracionim kretanjima, specijaliziranju i udruživanju rada. Niska jedinica dohotka u osnovnoj organizaciji udruženog rada prijeti ili njenim raspadom ili se moraju

ukloniti faktori koji je uvjetuju. U širim društvenim okvirima — putem kretanja cijena — niska jedinica dohotka proizvođača obezvređuje visoke individualne jedinice dohotka proizvođača u procesu razmjene.

Uzroci za nisku jedinicu dohotka proizvođača mogu biti, da se poslužimo primjerom, u niskom organskom sastavu, kojega je izmjena vezana za ulaganja, za koja privremeno možda nema sredstava. Ali, uzrok može biti i svaštarska i maloserijska proizvodnja, visoki troškovi režije, blokirane i plafonirane cijene itd.

II. RASPODJELA DRUŠTVENOG PROIZVODA I SREDSTAVA ZA OSOBNE DOHOTKE

Raspodjela društvenog proizvoda na osnovi cijene radne efikasnosti polazi od postavke da u društvenoj privredi samo živi rad stvara novu vrijednost, a iz ukupnog društvenog proizvoda organizaciji udruženog rada pripada onoliko društvenog proizvoda koliko odgovara obimu realizacije i koeficijentu radne efikasnosti kojim radi organizacija udruženog rada. Društveni proizvod se raspodjeljuje, kako je rečeno, na: akumulaciju; interni akumulacioni fond; i čisti prihod, to jest za osobne dohotke i fond zajedničke potrošnje, a u ovisnosti o uloženom živom radu, o visini jedinice dohotka proizvođača te o koeficijentu radne efikasnosti. Naprijed su pobliže objašnjeni značaj i odnosi tih triju kategorija kao osnova za nove društveno-ekonomske odnose i na njima adekvatne društvene raspodjele, pa to ne bismo ponavljali, već bismo ovdje dali prikaz utvrđivanja i raspodjele društvenog proizvoda i sredstava za osobne dohotke.

Raspodjela društvenog proizvoda na osnovi cijene radne efikasnosti vrši se po ekonometrijskoj tablici u koju su ugrađene sve naprijed iznesene postavke, a u osnovama kojih leži relacija $P = d \cdot e^x = 1{,}000$. Smatramo da nije ovdje mjesto ni vrijeme za pobliže objašnjavanje izvođenja ove ekonometrijske tablice. Međutim, njena upotreba je do kraja jednostavna i u njoj se, na osnovi utvrđenog koeficijenta radne efikasnosti, a utvrđivanje koeficijenta radne efikasnosti je naprijed objašnjeno, jednostavno otčitaju proporcije akumulacije, internog akumulacionog fonda i čistog prihoda, te osobnog dohotka i fonda zajedničke potrošnje.

Raspoređivanje društvenog proizvoda je bitno ovisno o koeficijentu radne efikasnosti. Ono počinje u osnovnoj organizaciji udruženog rada i iz njega se pokrivaju — alimentiraju — svi tokovi društvene reprodukcije.

Akumulacija (A) (ili eksterna akumulacija) su sredstva za proširenje materijalne osnove udruženog rada, za pokriće zajedničkih društvenih potreba i za pokriće socijalnog osiguranja. Akumulaciju smatramo istom kategorijom kao što su sredstva za rad, to jest društvenim sredstvima, odakle proizlaze i sve konzekvencije u pogledu tretiranja akumulacije u organizacijama udruženog rada i društvu kao cjelini. Akumulacija zato ne može biti subjektivno i voluntaristički utvrđena. Ona je objektivno data na osnovi efikasnosti rada.

Radi ilustracije primjene i djelovanja »ekonometrijske tablice za raspodjelu društvenog proizvoda« te predodžbe o stvarnim veličinama, navodimo obračun za privredu SFRJ, u koji obračun je ugrađena tadašnja približna jedinica dohotka proizvođača (n) i približno utrošeno radno vrijeme svedeno na uvjetno kvalificirani rad (hž).

Obračun za privredu SFRJ
(Podaci SDK prema završnim računima 1973. godine)

	(u 000)	
Realizacija (R)	863.773.672	
Materijal izrade i usluga (S)	626.022.240	
Društveni proizvod (R — S = Dp)	237.751.432	
Jedinica dohotka proizvođača (n)	7,64	
Društveno priznato radno vrijeme (Dp : n = H)	31.119.297	
Živi rad sveden na uvjetno kvalificirani rad (hž)	12.910.101	
Koeficijent radne efikasnosti (H : hž = REFk)	2,4104	
Koeficijent akumulativnosti (Ak)*	0,124	
Akumulacija (A)	52.447.966	22,06%
Interni akumulacioni fond (I)	53.803.149	22,63%
Čisti osobni prihodi (Čp)	131.500.317	55,31%
— Osnovni osobni dohoci	102.485.410	
— Osobni dohoci uvećani za ekonomski učinak	115.194.725	
— Fond zajedničke potrošnje	16.305.592	

Novi sistem obračuna i »ekonometrijska tablica za raspodjelu društvenog proizvoda« prema kojoj je izvršen ovaj obračun ima veću ili manju praktičnu eksperimentalnu višegodišnju primjenu u više radnih organizacija kao: Mesna industrija »Vajda« Čakovec, Mesna industrija Vrbovec, Mesna industrija Maribor, Zagrebačka mljekara, »Pomurka« Murska Sobota.

Uvođenje predloženog načina utvrđivanja i raspoređivanja društvenog proizvoda definiralo bi, utvrdilo i postiglo slijedeće:

— »Jedinicom dohotka proizvođača« i »koeficijentom radne efikasnosti« dovodi se na površinu, pored cijene kao pojavnog oblika vrijednosti, i samo mjerilo vrijednosti, taj dublji skriveni odnos među ljudima u procesu proizvodnje i raspodjele.

— Uvođenjem u život ekonomske kategorije »jedinice dohotka proizvođača« kao jedinstvenog mjerila vrijednosti i cijene, pomoću kojeg se dobije »koeficijent radne efikasnosti« koji izražava dinamičan odnos društveno priznatog i utrošenog radnog vremena, nastaje proces stvarnog pretvaranja najamnine u dohodak proizvođača.

— Raspodjela u samoupravnom društvu mora biti u cijelosti u rukama radnika-proizvođača, a to znači da se u pitanju raspodjele mora poći od raspodjele društvenog proizvoda, a ne da se radnik-proizvođač svede na to da raspodjeljuje samo krnji dohodak, to jest onaj dohodak koji preostaje nakon prethodno izdvojenih zakonskih i ugovornih oba-

* Koeficijent akumulativnosti i svi daljnji elementi u ovom obračunu otčitani su iz ekonometrijske tablice, a prema koeficijentu akumulativnosti 0,124.

veza te poreza na promet, a što prema današnjim propisima predstavlja ogroman dio dohotka koji je izvan djelokruga odlučivanja radnika.

— »Jedinica dohotka proizvođača« za narednu godinu ili za 5-godišnji period nije i ne može biti izmišljena veličina, već može i mora biti izvedena iz kretanja društvene produktivnosti rada što je predmet društveno-planskih projekcija od OOUR-a do cjeline društvene reprodukcije. Tako planirana »jedinica dohotka proizvođača« nije za OOUR fiksna veličina, već samo element u mehanizmu raspodjele, a njena stvarna veličina se utvrđuje tek preko tržišta, bilo u smislu potvrde, prebačaja ili podbačaja planirane veličine. To znači da »jedinica dohotka proizvođača« nije statičko utvrđivanje fonda osobnih dohodaka, već ona izražava osnov i odnos u raspodjeli; nije fiksna cifra u troškovima proizvodnje, već dinamična veličina koja proizlazi iz rezultata rada; nije veličina određena po bilo kome izvan OOUR-a. Znači, »jedinica dohotka proizvođača« je jezgra, element, indikator, instrument koji u interakciji s »koeficijentom radne efikasnosti« izražava efikasnost rada, gravitacionu točku vrijednosti i osnovu za njeno raspoređivanje.

— Pomoću »jedinice dohotka proizvođača« i »koeficijenta radne efikasnosti« izrađena je »ekonometrijska tablica«, koja, polazeći od vrijednosti, cijene i elemenata čovjekove reprodukcije, izražava ravnotežni odnos u raspoređivanju društvenog proizvoda. Teorijska osnova i vrijednost »ekonometrijske tablice« je dijelom data, ali traži i posebnu obradu, ali to ne može biti predmet ovog napisa. Međutim, njena praktična vrijednost se evidentno potvrđuje u praksi organizacija udruženog rada u kojima se primjenjuje.

— Objektiviziranim mjerilom i njime izraženim odnosom u raspoređivanju društvenog proizvoda dobiva se i kategorija »akumulacija«, pa to predstavlja istovremeno zaštitu akumulacije kao i mogućnost uvođenja jedne jedine osnovice za alimentiranje svih oblika zajedničkih društvenih potreba. Time se mogu eliminirati svi današnji instrumenti u raspodjeli, koji, kako znamo, nisu osiguravali dinamičan i ravnotežan razvoj. Naime, današnji diverzificirani instrumentarij u raspodjeli proizašao je iz težnje za instrumentarijem pomoću kojega se moglo što bolje i uspješnije upravljati privredom i ljudima. Stoga on predstavlja jake ostatke etatističko-administrativnog utjecaja na proizvodnju, razmjenu i raspodjelu. Suprotno tome, predloženi sistem formiranja i raspoređivanja društvenog proizvoda je jednostavan, bazira na mjerilu vrijednosti i efikasnosti u radu, omogućava i usmjerava udruženog proizvođača da sagledava svoja prava, dužnosti i obaveze i da što lakše upravlja svojim radom i upotrebom rezultata rada u društvenoj cjelini.

— Predloženi način formiranja i raspodjele društvenog proizvoda predstavlja pojednostavnjenje obračuna, evidencije, izvještaja, pruža jedinstvene i istoznačne elemente za analizu, za uporedbu rezultata rada i poslovanja u cjelokupnoj privredi.

— Njime su dati čvrsti elementi za planiranje.

— Uporedba »jedinice dohotka proizvođača« i »koeficijenta radne efikasnosti«, odnosno »koeficijenta akumulativnosti« omogućava ocjenu stanja, stvaranja i samoupravne dogovornosti, ali i pozitivnu utakmicu, kao i istraživanje uzroka zaostajanja.

— Kroz upotrebu kategorije »jedinica dohotka proizvođača« udruženi proizvođač postaje subjekt u stvaranju vrijednosti i u društvenim odnosima.

— Rad, umješnost u radu i poslovanju u centru su pažnje jer je »jedinica dohotka proizvođača« dinamična veličina koja proizlazi neposredno i dinamički iz rada i njegove efikasnosti.

— Planirani i ostvareni rast »jedinice dohotka proizvođača« i »koeficijenta radne efikasnosti« najbolji su pokazatelji i kriteriji za politiku investicija.

— Nestaju grubi problemi monopolnog položaja i monopolne dobiti jer se raspodjela ne zasniva isključivo na cijeni, nego i na vrijednosti.

— Nestaje potreba grubog i masovnog administrativnog uplitanja u oblasti cijena jer se i ne javlja interes za bezrazložno podizanje cijena.

— Nerealno podizanje vrijednosti radnih mjesta odmah je uočljivo jer dovodi do opadanja »koeficijenta radne efikasnosti«.

— Sistem djeluje stabilizaciono.

— Elementi stvaranja, raspoređivanja i upotrebe društvenog proizvoda u rukama su udruženih proizvođača jer oni utvrđuju:

— »jedinicu dohotka proizvođača«;

— »koeficijent radne efikasnosti«;

— raspodjelu sredstava za osobne dohotke;

— raspravljaju i odlučuju o upotrebi društvene akumulacije;

— utvrđuju po jedinstvenim mjerilima amortizaciju društvenih sredstava za proizvodnju.

— Radnik-proizvođač, spoznajući ulogu i značaj »jedinice dohotka proizvođača«, postaje faktor stalnog traženja puta i načina za podizanje »jedinice dohotka proizvođača«. Nadalje, ne postoji opasnost rada i poslovanja na preniskom »koeficijentu radne efikasnosti« jer bi takve radne organizacije ubrzo potpuno zaostajale u razvoju. I na koncu, jedina administrativna mjera i kontrola u utvrđivanju i raspoređivanju društvenog proizvoda mogla bi biti u tome da ni jedna radna organizacija ne bi smjela raditi s »jedinicom dohotka proizvođača« iznad prosjeka zemlje, odnosno svoje republike, grane ili grupacije, a s »koeficijentom radne efikasnosti« ispod prosjeka zemlje, odnosno svoje republike, grane ili grupacije. Društveni smisao te mjere bio bi u zaštiti »akumulacije« i u sprečavanju pokušaja umanjivanja osnovice za društvene doprinose.

— Pad »jedinice dohotka proizvođača« i »koeficijenta radne efikasnosti«, odnosno »koeficijenta akumulativnosti« ispod određenog nivoa može i morao bi biti znak »uzbune«, a za poduzimanje određenih preventivnih mjera.

Usvajanje i primjena u praksi sistema raspodjele društvenog proizvoda na njegova tri osnovna elementa: akumulaciju, interni akumulacioni fond i čisti prihod, to jest osobne dohotke i fond zajedničke potrošnje, a na temelju i zavisno od živog rada, »jedinice dohotka proizvođača« i »koeficijenta radne efikasnosti«; zatim pokrivanje općih i zajedničkih društvenih potreba od strane privrede isključivo iz stavke akumulacije, predstavljalo bi, nesumnjivo, novu kvalitetu društveno-ekonomskih odnosa, osnovu za stabilnost radnika, za stabilnost pokrića njegovih zajedničkih društvenih potreba, predstavljalo bi stabilne

osnove za planiranje, za kalkulacije u privredi, za analize od osnovnih organizacija udruženog rada do društvene cjeline te za pravovremeno donošenje potrebnih samoupravnih zaključaka i mjera za efikasniji materijalni i društveni razvoj počevši od osnovne organizacije udruženog rada do svih oblika udruživanja rada kao i do društvene zajednice kao cjeline.

Utvrđivanje akumulacije kao osnove i izvora za pokrivanje zajedničkih društvenih potreba omogućava novi pogled i temeljitu reformu ukupne politike i instrumentarija raspodjele i preraspodjele u društvu. Najkonkretnije, to bi omogućilo ukidanje poreza na promet kao glavnog oblika prihoda za pokriće zajedničkih društvenih potreba. Taj zaključak proizlazi iz iznijetih pogleda na raspodjelu društvenog proizvoda, kao i iz slijedećih razloga: porez na promet proizvoda je instrument u raspodjeli putem kojeg se danas (1973. godine) izvlači iz privrede preko 28,4 milijardi novih dinara, a bez dovoljne ekonomske i društvene fundiranosti tog instrumenta. Ukidanje poreza na promet kao instrumenta raspodjele predstavljalo bi, prema teoriji cijene radne efikasnosti, njegovo uklapanje u društveni proizvod same proizvodnje, a jednim dijelom bi, vjerojatno, njegovo ukidanje moglo izazvati i tendenciju snižavanja cijena određenih roba. Pri tome je potrebno naglasiti da primjena naprijed izloženog sistema raspodjele društvenog proizvoda djeluje tako da uključivanje sadanjeg poreza na promet u društveni proizvod same proizvodnje ne bi predstavljalo narušavanje odnosa u raspodjeli. Naime, »ekonometrijska tablica za raspodjelu društvenog proizvoda« djeluje tako da svakim povećanjem realizacije, a bez istovremenog povećanja produktivnosti ili smanjenja materijalnih troškova, brže raste akumulacija i interni akumulacioni fond, a manjim dijelom osobni dohoci i fond zajedničke potrošnje.

Iz te činjenice proizlazi zaključak da uklapanjem poreza na promet u društveni proizvod same proizvodnje prihod od poreza na promet nije izgubljen, već se preobražava u akumulaciju, a preko nje, putem doprinosa iz akumulacije, opet se javlja kao izvor za pokriće zajedničkih društvenih potreba. Naravno, u neuporedivo čistijem sadržaju i formi, a da i ne govorimo o otpadanju silne regulative i administracije povezane sa postojanjem tog instrumenta.

Na osnovi toga, a s obzirom na to da je porez na promet proizvoda nesumnjivo jak faktor nejednakosti u uvjetima privređivanja, da predstavlja izrazito administrativno uplitanje u raspodjelu, u potrošnju, a time i u proizvodnju, proizlazi zaključak da je napor za zamjenu tog instrumenta boljim i efikasnijim instrumentarijem društveno potreban i nužan.

Predloženi sistem raspodjele društvenog proizvoda kao i predložena uloga akumulacije za pokriće zajedničkih društvenih potreba bacaju nove poglede i otvaraju mogućnosti revizije i sadanjeg sistema doprinosa iz osobnih dohodaka za pokriće općih i zajedničkih društvenih potreba. Smatramo da su dosadanje negativne posljedice toga sadanjeg stanja dovoljno poznate kako u pogledu nejednakih uvjeta rada za radno i kapitalno intenzivne radne organizacije tako i u pogledu »zidanja cijena« ili pada akumulativnosti radnih organizacija, a da zapravo nije bilo ni dovoljno vidljivo ni jasno što se zbiva. Naravno, to ne znači da

uposleni ljudi iz svojih osobnih dohodaka ne bi smjeli ili mogli učestvovati u pokriću općih i zajedničkih društvenih potreba. No, to bi bilo u potpuno drugom obimu nego danas i po potpuno drugoj proceduri uvođenja tih doprinosa.

Interni akumulacioni fond (I) su sredstva za pokriće amortizacije i za materijalne troškove kapacitetne i prometne funkcije. Visina internog akumulacionog fonda zavisna je od apsolutnog iznosa društvenog proizvoda i od efikasnosti rada. Iz ove stavke organizacije udruženog rada pokrivaju amortizaciju i stvarne troškove prometne i kapacitetne funkcije. Ukoliko su troškovi prometne i kapacitetne funkcije u OOUR-a relativno veći, ostaje relativno manje sredstava za amortizaciju. Ta činjenica nameće stalno pitanje ekonomiziranja s tim troškovima. To tim više što takvi prekomjerni troškovi treba da idu na teret osobnih dohodaka. Poznato je da jednaka — klasično rečeno — režija može pokriti daleko veće radno područje proizvodnje, što zahtijeva neprekidan proces specijalizacije, a time u našim uvjetima samoupravno udruživanje rada.

Istraživanja su navela na zaključak da se interni akumulacioni fond, kao funkcija vrijednosti ukupnih djelatnih društvenih sredstava rada, preraspodjeljuje razmjenbenim cjenovnim tokovima roba, i to razmjerno individualno društveno priznatom društvenom proizvodu. Drugim riječima, osnovne organizacije udruženog rada usisavaju iz ukupnog društvenog internog akumulacionog fonda, kao funkcija ukupnih društvenih sredstava za proizvodnju, dio koji je razmjeran njihovom udjelu u ukupnom društvenom proizvodu.

Suprotno toj proporcionalizaciji ukupnog društvenog internog akumulacionog fonda, ne postoje u socijalističkoj proizvodnji društveni uvjeti za proporcionalizaciju viška rada kao viška vrijednosti cjenovnim tokovima roba. U socijalističkoj proizvodnji nema i ne može biti mehanizma za preraspodjelu ukupnog viška vrijednosti na razmjerne udjele cjenovnim tokovima roba. Višak vrijednosti se u socijalističkoj proizvodnji ne bi mogao raspodjeljivati niti prema uloženim sredstvima, a niti prema zaposlenosti u razmjernim udjelima. Svako bi, naime, takvo prisvajanje bilo odraz određene eksploatacije ili bi njoj neminovno vodilo!

Ako je višak vrijednosti izraz eksploatacije, a izvorište jednakosti vlasnika kapitala kroz oblik profita s gledišta udjela njegova kapitala u ukupnom kapitalu (djelovanjem zakona prosječne profitne stope), onda, suprotno tome, prenesena vrijednost u obliku ukupnog društvenog internog akumulacionog fonda (kao funkcija ukupne vrijednosti društvenih sredstava za proizvodnju) postaje izvorište jednakosti, ali ne s gledišta kapitala (svojine), već s gledišta individualnog udjela društvenog proizvoda u ukupnom društvenom proizvodu, dakle s gledišta radne efikasnosti.

Kako je u središte svojeg istraživanja Marx postavio problem vrijednosti s gledišta potrebnog rada i viška rada, to jest viška vrijednosti, i strukturiranje vrijednosti (nakon odbitka vrijednosti sredstava za proizvodnju utrošenih u proizvodnju) u skladu s vlasničkim odnosima (odnosima svojine), problem amortizacije ispao je, potpuno normalno, iz njegova plana posebnih istraživanja. Marx je amortizaciju na-

zvao fondom akumulacije (odatle naš termin »interni akumulacioni fond« kao suprotnost »eksternoj akumulaciji«), »koji može«, kako je rekao Marx, »koristiti onaj tko ga upotrebljava za ulaganje bilo novog stalnog kapitala ili opticajnog, a da se za taj dio akumulacije ništa ne odbije od viška vrijednosti«. Marx nastavlja: »Tog fonda akumulacije nema na onim razvojnim stepenima proizvodnje i kod onih nacija gdje ne postoji veliki kapital. To je fond za stalno *primjenjivanje, poboljšavanje, proširivanja.*« Marx dalje u analizu ovog fenomena nije išao. Međutim, smatramo da je to što je rekao bilo dovoljno da dade poticaj za daljnja istraživanja i da se uoče novi elementi kao polazna osnova teoriji amortizacije u promijenjenim uvjetima i društvenim odnosima.

Raspodjela čistog osobnog prihoda (Čp) na osobne dohotke (d) i na fond zajedničke potrošnje (F) otčitava se u ekonometrijskoj tablici, a proizlazi iz »jedinice dohotka proizvođača« i iz »koeficijenta radne efikasnosti«.

Raspodjela sredstava za osobne dohotke pojedinca-radnika temelji se na »jedinici dohotka proizvođača«, na faktoru posla (vrijednost radnog mjesta) na kojem pojedinac radi, na ličnom proizvodnom učinku ako je mjerljiv i pravilnikom reguliran, na ličnoj vrijednosti ako je pravilnikom regulirana i u odnosu prema pojedincu utvrđena, te na ekonomskom učinku osnovne organizacije udruženog rada, a koji je ovisan o visini »koeficijenta radne efikasnosti«. Za primjenu ovakve raspodjele sredstava za osobne dohotke postoje izrađena uputstva, a njihovo djelovanje i rezultati provjereni su u praksi nekoliko radnih organizacija već više godina.

Na kraju ove glave želimo reći nekoliko riječi i o nekim specifičnim pitanjima raspodjele na principu antinajamnog ekonomskog sistema.

Pitanje neujednačenosti uvjeta privređivanja ne postavlja se samo na makro-relaciji; ono imade i svoj duboki mikro-aspekt. To nisu samo problemi vezani za odnose između grana i oblasti privrede; to su danas problemi koji egzistiraju i u odnosima između osnovnih organizacija udruženog rada unutar postojećih organizacionih kompleksa (složenih organizacija udruženog rada). Izgleda da između makro i mikro-problema neujednačenih uvjeta postoji organska povezanost. S obzirom na tu činjenicu treba potpuno kao jalovu odbaciti tezu da je razrješavanje problema neujednačenih uvjeta moguće provesti isključivo posredovanjem tržišta, to jest konkurentnim modelom privrede. Po našem mišljenju, to je moguće provesti samo dominantno proizvodnim tokovima.

Ako pođemo od teze da su zakoni samoupravnog društva zakoni stvaralačke solidarnosti i zakoni asociranja rada, onda smatramo da je prevladavanje neujednačenih uvjeta (kao dinamičan proces) moguće ostvarivati, u načelu, po dva međusobno povezana pravca. Jedan je pravac uvođenje u praksu jednakih mjerila za vrednovanje rada i jednakih i jedinstvenih kriterija za raspoređivanje društvenog proizvoda i raspodjelu sredstava za osobne dohotke, a drugi pravac je uvođenje u praksu principa neposredne solidarnosti radnih ljudi.

Osnovni ekonomski instrument ujednačavanja uvjeta rada predstavlja jedinstveni kriterij za utvrđivanje vrijednosti radnih mjesta (valorizacija poslova) i jedinstveni kriterij raspodjele. Bez ovog ekonomskog

instrumentarija nije moguće planskom projekcijom izraditi društveno-ekonomski smisao udruženog rada, a time ni značaj razvoja socijalističke proizvodnje.

Isto tako, bez toga nije moguće ni integracione tokove bitnije pomaknuti naprijed, a oni se ispoljavaju ne samo kao promotor ekonomskog razvoja uopće, često, naročito u inicijalnom stadiju, i bez većih ulaganja, nego i kao faktor izravnavanja uvjeta privređivanja svjesnim ulaganjem na osnovi srednjoročnih planskih projekcija udruženog rada.

Izgleda da se time dolazi do srži problema, do problema kriterija raspodjele (prisvajanja) i do problema valorizacije, odnosno homogenizacije vrijednosti poslova. O tome, po našem mišljenju, zavisi daljnji razvoj kako proizvodnih snaga tako i društveno-ekonomskih odnosa vezanih za raspodjelu prema radnoj efikasnosti.

Odatle slijedi da kriteriji raspodjele u društvu nisu i ne mogu biti domena ekonomske politike izvan udruženog rada, a još manje takozvane interne »poslovne politike« atomizirane privrede. Oni su temeljno ekonomsko-sistemsko pitanje društva. U jednom društvu i u jednom vremenu oni zato moraju biti jedinstveni, jer se, ekonomski adekvatno, mogu zasnovati jedino na mogućem obliku ispoljavanja (djelovanja) zakona vrijednosti, koji je, isto tako, jedan i jedinstven izraz jednog društvenog odnosa i jednog vremena.

Sistem neposredne solidarnosti u konkretnoj raspodjeli trebao bi počivati na principu: za jednak rad, po kvantiteti i kvaliteti, jednak novčani osobni dohodak. To u složenoj radnoj organizaciji znači uvesti internu jedinstvenu jedinicu dohotka proizvođača za sve OOUR-e, pa makar i s različitim koeficijentima radne efikasnosti kod pojedinih OOUR-a. U velikom sistemu u dosadanjem radu to se pokazalo opravdanim, ali uz uvjet da je došlo do ekonomski opravdane specijalizacije, čime je podignuta efikasnost cjeline asocijacije, iako je došlo do promjene u efikasnosti rada u pojedinim osnovnim organizacijama udruženog rada. U ekonomici zemlje, dok se ne otvori proces udruživanja na osnovama ekonomski opravdane specijalizacije, to bi značilo administrativnim putem oktroirati jedinstvenu jedinicu dohotka proizvođača, a to bi bilo potpuno pogrešno.

U slučaju takve, to jest neposredne solidarnosti koja bi se provodila na makro-planu radilo bi se o održavanju administrativno-etatističkog upravljanja privredom i, na toj osnovi, o specifičnim oblicima društvenog odnosa, i to zato što bi osnovna ekonomska kategorija, jedinica dohotka proizvođača, postala sredstvo manipuliranja proizvođačem, a time i sredstvo manipuliranja osnovnim proizvodnim odnosom: ukupni radnik — ukupna društvena sredstva za proizvodnju.

Kao jedino varijantno rješenje nameće se put svjesnog ujednačavanja uvjeta privređivanja unutar tokova reprodukcije i tokova razvoja udruženog rada. Takva solidarnost bila bi put prevladavanja, odnosno put transformacije radne snage kao privatne potencije u rad kao društvenu snagu, a to je razvijanje u radnom čovjeku jednog novog unutarnjeg sadržaja, klice komunističkog društvenog odnosa, osnove u prevladavanju najamne svijesti. Kod toga je vrlo važno istaći da se izjednačavanje uvjeta privređivanja ne postiže samo investiranjem, nego prije toga provođenjem organizacionih mjera unutar udruženog rada koje

omogućavaju da se efikasnije koriste proizvodna sredstva kojima društvo već raspolaže i optimalno koriste radna iskustva i radne navike proizvođača. Ostvarivanje tih uvjeta povezano je s provođenjem asocijativne teze u život; podjelom rada i njegovom koordinacijom; sužavanjem asortimana na povoljniji izbor; povećanjem serija; zajedničkim obavljanjem određenih poslova. Sve su to zadaci udruženih proizvođača koji to postižu primjenom nauke u praktičnim rješenjima, a to znači prihvaćanjem naprednijih rješenja; uvođenjem u proces stvaranja vrijednosti kvalificiranih radnika za kvalificirane zadatke; uvođenjem mladih kadrova u radne procese; uvođenjem u život novih ekonomskih odnosa na jasnim odnosima, kriterijima, bilancama i ciljevima za najefikasniji napredak svih OOUR-a, a u svrhu razvijanja proizvodnje za zadovoljenje potreba društvene zajednice.

U vezi sa svim iznijetim sasvim je vjerojatno da bi primjenom cijene radne efikasnosti u praksi izrasla ubrzana, energična i ekonomski jasno motivirana razrada i realizacija integracionih kretanja u privredi, te da bi razvoj udruženog rada tendirao ostvarenju asocijacije slobodnih proizvođača, prevladavanju lokaliteta, usitnjenosti i izoliranosti.

Naše ocjene o mogućem pozitivnom djelovanju primjene u praksi teorije cijene radne efikasnosti i cjelokupnog ekonomskog i organizacionog instrumentarija koji iz nje proizlazi ne zasnivaju se samo na teorijskim pretpostavkama, već i na verifikaciji u praksi u nizu organizacija udruženog rada gdje faktički postoje i djeluju osnovni elementi ekonomskog i organizacionog instrumentarija koji se predlaže u ovom prilogu raspravi o problemu cijena i raspodjele prema radu.

•

Da se traganje za novim društveno-ekonomskim kategorijama (i njihovim instrumentarijem) koje bi izražavale Ustavom i kongresnim dokumentima proklamirane ciljeve u razvoju društveno-ekonomskih odnosa ne bi zaustavilo samo u okviru akademskih rasprava, te da ne bismo upali u već ponovljene slabosti i greške da ulazimo u ekonomsko-sistemske reforme (slučaj 1961, 1963. i 1965. godine) bez dovoljnih prethodnih sagledavanja i provjeravanja djelovanja u praksi namjeravanih promjena u društveno-ekonomskim kategorijama i njihovom instrumentariju, predlažemo da nadležni organ (Savezno izvršno vijeće, odnosno njegov nadležni savjet) pozove i dogovori s nosiocima novih prijedloga (nosioci teorije dohodne cijene, specifične cijene proizvodnje, cijene radne efikasnosti i drugi prijedlozi ukoliko egzistiraju u takvoj obradi da je moguća njihova projekcija djelovanja u praksi) da na osnovu svojih prijedloga izrade neke bazične elemente u oblasti raspodjele prema radu, kao:

1. Nacrt zakona o utvrđivanju i obračunavanju ukupnog prihoda i društvenog proizvoda u organizacijama udruženog rada;

2. Nacrt međurepubličkog i republičkog društvenog dogovora o raspoređivanju društvenog proizvoda i raspodjeli sredstava za osobne dohotke;

3. Da na temelju nacrta tih dokumenata grupacije obavezne za izradu samoupravnih sporazuma izrade stvarne obračune ukupnog pri-

hoda i društvenog proizvoda te njegovog raspoređivanja, a u cilju uspoređivanja, analize te idejne i društveno-političke ocjene dobivenih rezultata;

4. Na osnovu takvog dokumentacijskog materijala i udruženi rad, počevši od osnovne organizacije do grupacije i cjeline društvenog rada, kao i svi drugi delegatski i društveno-politički faktori došli bi u položaj da o tim pitanjima raspravljaju na osnovu nekoliko, ali i dokumentiranih prijedloga.

Možda će nekom ovaj prijedlog predstavljati suviše dug put, no uvjereni smo da nije, a takve su ocjene i potrebe već više puta odgovorno i javno izražavane, ali ih do sada još nismo pokušali dosljednije primijeniti u praksi. Međutim, pitanja o kojima je riječ to očito zavređuju, a vrijeme u kojem se nalazimo, izgleda, to neodgodivo zahtijeva

Živojin Jazić

Ministarska konferencija nesvrstanih zemalja u Limi

Konferencija ministara inostranih poslova nesvrstanih zemalja održana u Limi, glavnom gradu Perua, od 25. do 30. avgusta 1975. godine, imala je tri suštinska zadatka, naime, da oceni međunarodnu situaciju i ulogu politike nesvrstanosti u savremenim odnosima i da s tim u vezi usaglasi i utvrdi dalje pravce njenog delovanja, da definiše i razradi puteve jačanja solidarnosti i saradnje među nesvrstanim zemljama u političkoj, ekonomskoj i drugim oblastima, kao i da donese potrebne odluke o datumu održavanja i o političkim i organizacionim pripremama za Petu konferenciju šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja naredne godine u Sri Lanki. Međunarodni uslovi u kojima je došlo do Konferencije u Limi, do sada najveći broj učesnika na jednom skupu nesvrstanih zemalja (81 punopravnih članova, 17 posmatrača i 9 gostiju), a pre svega visok stepen kohezije i rezultati Konferencije opredeljuju njen veliki značaj kako za međunarodne odnose u celini tako i za dalje učvršćivanje jedinstva nesvrstanih zemalja i unapređivanje akcione sposobnosti politike nesvrstanosti.

Upravo usmerenost na konkretne akcije, na pokretanje inicijative i davanje doprinosa rešavanju osnovnih međunarodnih problema, akutnih i dugoročnih, zatim, spremnost za razvijanje međusobne saradnje i otvorenost za saradnju sa drugim zemljama — sve više karakterišu politiku nesvrstanosti posle Alžirske konferencije na vrhu. Zalažući se za realizaciju principa i odluka koje je ona usvojila, nesvrstane zemlje i politika nesvrstanosti u celini postali su krupan i realan međunarodni faktor, jedan od najvažnijih na planu promena odnosa u svetu, a svakako najaktivniji i najdosledniji u borbi za nove i ravnopravne međunarodne ekonomske i političke odnose.

Pokret nesvrstanosti, izrastao iz antiimperijalističke revolucije naroda, u svom razvojnom putu, naročito od Beogradske konferencije 1961. godine, formirao se kao pravi svetski pokret koji danas okuplja najveći broj naroda, zemalja i nacionalnooslobodilačkih snaga i koji po svom zalaganju za univerzalnu primenu načela aktivne i miroljubive koegzistencije, za mir u svetu i popuštanje zategnutosti koji bi omogućili razvoj svih zemalja u uslovima slobode i nezavisnosti i ravnopravne saradnje pruža najširu i najcelovitiju platformu za progresivno menjanje međunarodnih odnosa i za uklanjanje svih vidova imperijalizma i hegemonizma. Nije stoga slučajno što su se imperijalističke i reakcionarne snage maksimalno angažovale u nastojanjima da politiku nesvrstanosti potisnu ili da ograniče njeno delovanje, a naročito da putem pritisaka, mešanja, pa i otvorenim intervencijama ugroze i podriju nezavisnost nesvrstanih zemalja i time promene i njihovo opredeljenje u međunarodnim odnosima. Zato je bilo neophodno da se u Limi preciznije nego do sada utvrdi program akcija na liniji jačanja međusobne solidarnosti i uzajamne pomoći nesvrstanih zemalja, posebno u situacijama agresivnih pretnji ili napada na neku od njih. Isto tako, Konferencija je morala da zauzme određene stavove u odnosu na protivrečan razvoj same međunarodne situacije u kojoj se isprepliću elementi poboljšavanja u nekim oblastima, zahvaljujući pre svega popuštanju međunarodne zategnutosti i uspesima u borbi mnogih naroda i zemalja za oslobođenje od kolonijalizma i za ekonomsku i političku emancipaciju uopšte, sa produžavanjem i intenziviranjem kriznih žarišta u pojedinim regionima u svetu, sa teškim i nerešenim međunarodnim ekonomskim problemima, sa problemima razoružanja itd.

Dnevni red Konferencije je obuhvatio analizu međunarodne političke i ekonomske situacije sa posebnim akcentiranjem kriznih područja (Bliski istok, palestinsko pitanje, Kipar, Jug Afrike, Latinska Amerika, Indokina i Indijski okean), zatim niz pitanja međusobne saradnje nesvrstanih zemalja, prijem novih članova i pripreme za Petu konferenciju na vrhu. Pored generalne debate, rad se odvijao u Političkom i Ekonomskom komitetu, koji su pripremili dokumente Konferencije. Kao rezultat usvojeni su *Program Lime za uzajamnu pomoć i solidarnost,* koji predstavlja završni dokumenat u vidu deklaracije, kao i jedan broj rezolucija o pojedinim pitanjima.

Na Konferenciji je primljeno 12 novih članova, posmatrača i gostiju, što izražava ne samo značajno povećanje broja zemalja koje se u raznim svojstvima pridružuju ili povezuju sa pokretom nesvrstavanja, već i na ovaj način potvrđuje univerzalan karakter samog pokreta i svetsku dimenziju politike nesvrstanosti. Među punopravne članove primljene su i dve socijalističke države — Demokratska Republika Vijetnam i Demokratska Narodna Republika Koreja, a među goste takođe jedna socijalistička zemlja — Rumunija. Takvo povećano učešće socijalističkih zemalja ima višestruk značaj. Ono doprinosi progresivnom sadržaju i aktivnoj usmerenosti politike nesvrstavanja, ali istovremeno pokazuje da i pojedine socijalističke zemlje nalaze svoj interes u uključivanju u krug nesvrstanih zemalja kao bitnom elementu jačanja sopstvenog međunarodnog položaja. Logično je da su upravo narodi Indokine, koji su decenijama vodili oslobodilačku borbu protiv kolonijalizma

i imperijalizma, danas svi aktivni učesnici pokreta nesvrstanosti, u koji unose svoja revolucionarna iskustva, ali u kome nalaze i oslonac u težnjama da sačuvaju nezavisnost i samostalan razvoj.

U Limi su prvi put u svojstvu gosta primljene četiri zemlje koje su članovi vojno-političkih saveza. To su, osim Rumunije, Portugal, Australija i Filipini, što simbolizuje, na jednoj strani, širinu i otvorenost pokreta, a na drugoj — činjenicu da i takve zemlje žele da prošire prostore svoje samostalne spoljnopolitičke aktivnosti, posebno na planu njihove sve tešnje saradnje sa nesvrstanim zemljama. Kada se tome doda da učesnici-gosti sa ranijih skupova — Švedska, Finska i Austrija — nastavljaju sa svojim prisustvovanjem konferencijama nesvrstanih (štaviše, Švedska pokazuje povećan interes za pokret), onda se s pravom može istaći da politika nesvrstavanja privlači zemlje sa različitim društvenim uređenjima iz svih regiona, ne samo zemlje u razvoju, već i neke među ekonomski najrazvijenijim i najbogatijim — sa stanovišta nacionalnog dohotka.

Istovremeno postavlja se pitanje: da li je sve to u skladu sa usvojenim kriterijima za prijem, odnosno ne briše li se ona osnovna granica koja je stalno važila, naime, da države članice vojno-političkih saveza koji su formirani u kontekstu nadmetanja velikih sila ne mogu biti ni ravnopravni članovi niti posmatrači na konferencijama nesvrstanih? Ovi kriteriji, koji su na snazi još od Prve konferencije u Beogradu 1961. godine, izdržali su probu vremena, ali je očigledno da njihova primena u konkretnim slučajevima treba da uzme u obzir velike promene koje su se od tada dogodile u međunarodnim odnosima, uključivo i u vezi sa postojećim blokovima u svetu i sve pozitivnijim stavom pojedinih njihovih članica prema pokretu nesvrstavanja. U Limi je sa gledišta formalne primene kriterija nađeno rešenje koje su mogle podržati sve zemlje učesnice, ali su se čuli i glasovi da je došlo vreme da se i kriteriji preispitaju u svetlosti savremenog razvoja i ostvarenja ciljeva pokreta nesvrstavanja, pogotovo imajući u vidu predstojeću, Petu konferenciju na vrhu. Jer kriterije su doneli šefovi država ili vlada i jedino su oni nadležni da ih menjaju ili dopunjuju. Poštovanje kriterija nije samo formalno pitanje, već prevashodno političko. Pokret nesvrstavanja je od početka imao antiblokovski karakter, jer u blokovskoj politici i uopšte u podeli sveta na zatvorene grupacije nije mogao da vidi dugoročnu perspektivu stabilnog mira i bezbednosti, ali je zato iz takve podele stalno izvirala opasnost ograničavanja i ugrožavanja nezavisnosti mnogih nesvrstanih zemalja, kao i nedemokratska praksa u rešavanju međunarodnih problema koji su od interesa za čitavu međunarodnu zajednicu.

Prema tome, iz same suštine politike nesvrstavanja proizlazi otpor blokovskoj politici i pokušajima blokovskog svrstavanja zemalja oko velikih sila kao polova ekonomske i vojne snage. To, međutim, ne znači da pokret nesvrstavanja *a priori* odbacuje organizovanu saradnju ili čak i izvesne forme udruživanja sa onim zemljama koje, iako pripadaju vojno-političkim savezima, u sadašnjim međunarodnim uslovima slede politiku koja je srodna ili bliska politici nesvrstavanja, odnosno na delu sarađuju na ostvarivanju načela za koja se zalaže pokret nesvrstavanja. Zato se i javljaju ideje na liniji fleksibilne primene kriterija, ne u cilju

njihove suštinske revizije, već upravo radi daljeg širenja i jačanja pokreta nesvrstavanja u svetskim razmerima. Tako, na primer, deklaracija iz Lime direktno poziva na raspuštanje SEATO pakta kao prevaziđenog i nepotrebnog, što podržavaju i neke članice tog pakta, čime se otvaraju i perspektive njihovog pridruživanja nesvrstanim zemljama u bliskoj budućnosti.

Budući da bazični kriteriji važe u prvom redu za punopravne članove, a oni se ne mogu menjati bez konsensusa, izgleda da elastičnije definisanje statusa posmatrača i gosta pruža prostor za još širu i raznovrsniju saradnju sa onim zemljama koje ne mogu da postanu punopravni članovi. U svakom slučaju, osnovni preduslov svakog preispitivanja kriterija je očuvanje jedinstva i kohezije nesvrstanih zemalja. U Limi se to ponovo manifestovalo, čak i tada kada su neki učesnici Konferencije bili manje ili više skloni određenim konkretnim rešenjima u vezi sa pitanjem prijema. Odbacivanje traženja Južne Koreje da se i ona primi pokazuje da satelitskim režimima nema mesta u krugu nesvrstanih zemalja i da bazični kriteriji imaju svoje opravdanje.

Palestinska oslobodilačka organizacija (PLO) takođe je primljena među punopravne članove, što je prvi slučaj da je jedan oslobodilački pokret dobio takav status, jer su do sada to bile samo države. Ovako jednodušno doneta odluka Konferencije izražava pre svega solidarnost sa ciljevima oslobodilačke borbe palestinskog naroda protiv izraelske agresije, kao i činjenicu da je PLO danas opšte priznat, uključivo u Ujedinjenim nacijama, kao jedini legitimni predstavnik palestinskog naroda, kao njegova faktička vlada.

Jedno od najznačajnijih pitanja za budućnost nesvrstanog pokreta je način na koji same nesvrstane zemlje ocenjuju njegovu ulogu i sadržinu politike nesvrstavanja. U deklaraciji Konferencije izražen je stav da su nesvrstane zemlje svojom borbom protiv imperijalizma, kolonijalizma i svih drugih formi strane dominacije postale odlučujući faktor menjanja međunarodnih odnosa, kao i da politika nesvrstavanja predstavlja neizbežnu opciju za sve zemlje koje se bore za nezavisnost, ravnopravnost, mir, ekonomski i društveni progres i »za uspostavljanje novih političkih i ekonomskih odnosa u svetu«. U pomenutom stavu u stvari je odražen svetski karakter politike nesvrstavanja, naime, da ona nije samo politika zemalja u razvoju, kao što to neki tvrde ili na što žele da je svedu, niti je ona ograničena na pojedine regione ili zemlje na osnovu užih geografskih ili ideoloških kriterija. Poznato je da se i među samim nesvrstanim zemljama često upotrebljava pojam takozvanog trećeg sveta, koji je ne samo neodređen, već i često kontradiktorno definisan. Pod pojmom »trećeg sveta« neki podrazumevaju samo zemlje Azije, Afrike i Latinske Amerike (»trikontinentalna dimenzija«), a drugi, opet, onaj deo sveta koji je izvan kruga velikih sila i razvijenih industrijskih zemalja. Oba tumačenja ograničavaju ili smanjuju domet i ulogu politike nesvrstavanja i u stvari protivreče njenoj suštini. Podela na industrijski razvijene zemlje i zemlje u razvoju je istorijski uslovljena i ne može predstavljati trajnu karakteristiku međunarodnog razvoja, a politika nesvrstavanja je idejno i akciono usmerena na prevazilaženje

toga jaza putem ubrzanog razvoja zemalja u razvoju i nastojanja da se promeni sistem međunarodnih ekonomskih odnosa koji je u epohi kolonijalizma i imperijalizma omogućio i pogodovao podređenom položaju i eksploataciji narodâ nerazvijenih oblasti sveta. Trikontinentalno definisan »treći svet« u načelu isključuje druge kontinente, a uključuje i zemlje koje ne podržavaju principe i politiku nesvrstavanja. Posebno time se stvara veštačka pregrada prema Evropi, u kojoj jačaju snage i tendencije osamostaljivanja od blokovskih struktura i povezivanja i saradnje sa nesvrstanim zemljama. Zato je od velikog značaja što je u Limi politika nesvrstanosti definisana na način koji nije ograničavajući, već daje najširi zajednički imenitelj koji izražava atraktivnost pokreta nesvrstavanja za sve veći broj drugih zemalja. U meri u kojoj je izraz »treći svet« i upotrebljavan u dokumentima usvojenim na Konferenciji, on je konzekventno stavljan u funkciju pokreta i politike nesvrstavanja. S tim u vezi treba reći da neke nesvrstane zemlje, kada i govore o »trećem svetu«, u stvari se njime služe kao sinonimom za nesvrstavanje, što treba razlikovati od tumačenja iza kojih stoje motivi i interesi da se potceni i ograniči uloga nesvrstavanja.

Značajna pažnja na Konferenciji bila je posvećena procesima popuštanja zategnutosti, takozvanom detantu, što je tim značajnije jer je neposredno uoči Lime uspešno završen samit u Helsinkiju — Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi. Nesvrstane zemlje su, kao i u ranijim prilikama, dale pozitivnu ocenu detanta u meri u kojoj ovaj proces doprinosi otklanjanju opasnosti nuklearne konfrontacije velikih sila i stvaranju uslova za rešavanje problema nasleđenih hladnim ratom. Poznato je da su upravo nesvrstane zemlje još na Beogradskoj konferenciji 1961. godine istupile protiv zaoštravanja međunarodne situacije i hladnog rata i tražile da se međunarodni odnosi postave na osnove koegzistencije i mirnog rešavanja međunarodnih sporova. Iz tih razloga one su bile vitalno zainteresovane da popuštanje zategnutosti prevagne nad blokovskim konfrontacijama i periodičnim dovođenjem sveta na ivicu opšteg sukoba, što je karakterisalo period hladnog rata. Doprinoseći tim procesima i ocenjujući razvoj detanta između velikih sila, vlade nesvrstanih zemalja su na svojim skupovima stalno ukazivale na ograničenost dosadašnjih rezultata procesa detanta. U Limi je taj stav dalje preciziran i razrađen ukazivanjem na činjenicu da detant ostaje ograničen i neizvestan ukoliko ne obuhvati sve regione i efikasno ne doprinese demokratizaciji međunarodnih odnosa i likvidaciji žarišta kriza. Pozitivna ocena rezultata Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji stavlja se u kontekst zahteva da oni doprinesu i rešavanju drugih međunarodnih problema, imajući u vidu tesnu povezanost bezbednosti Evrope sa situacijom na Mediteranu i Bliskom istoku. Naročito se ukazuje na potrebu da učesnici samita u Helsinkiju doprinesu rešavanju međunarodnih ekonomskih problema u duhu poštovanja interesa svih zemalja.

Neophodnost što hitnijeg rešavanja kriznih žarišta, koja se nalaze pre svega na područjima van Evrope (Bliski istok, Jug Afrike, Indijski okean, Jugoistočna Azija, delovi Latinske Amerike), predstavlja stalnu

preokupaciju politike nesvrstavanja, koja, pored insistiranja na određenim principima za njihovo rešavanje, u poslednje vreme sve više nastoji da i konkretno pomogne, putem većeg angažovanja nesvrstanih zemalja u pokretanju raznih inicijativa i davanju predloga u tom pravcu. Ovakav prilaz takođe odražava jedan od osnovnih zahteva pokreta nesvrstavanja da popuštanje zategnutosti preraste u univerzalan proces primene principa miroljubive i aktivne koegzistencije, nasuprot nastojanjima nekih sila da zadrže monopol u rešavanju najvažnijih i najosetljivijih kriza.

U tom kontekstu prirodno je što je bliskoistočna kriza dobila najistaknutije mesto kako u samoj debati tako i u dokumentima Konferencije. Kao što se i očekivalo, data je puna podrška pravednim ciljevima borbe arapskih zemalja i palestinskog naroda protiv izraelske agresije i okupacije. Uprkos postojanju određenih razlika u shvatanjima i predlozima za konkretne mere koje treba preduzeti kao sankcije prema Izraelu zbog njegovog konstantnog oglušivanja o odluke Ujedinjenih nacija o principima rešavanja krize, usaglašen je zajednički stav. Prvo, ponovo su reafirmisani osnovni principi na kojima je jedino moguće trajno i pravedno rešenje krize, a to su: povlačenje Izraela sa svih arapskih teritorija okupiranih posle 5. juna 1967. godine i ostvarenje legitimnih nacionalnih prava palestinskog naroda. Drugo, osuđuje se agresivna politika Izraela, ali i stav SAD koje nastavljaju da mu pružaju vojnu, ekonomsku, političku i drugu podršku. S obzirom na kontinuiranu agresiju od strane Izraela i njegovo narušavanje Povelje i rezolucija UN, nesvrstane zemlje traže da se primene sankcije protiv Izraela u skladu sa odredbama glave VII Povelje UN, što uključuje i mogućnost pokretanja pitanja isključenja Izraela iz međunarodnih organizacija. Ovaj poslednji stav je identičan stavu koji je zauzela Organizacija afričkog jedinstva na svojoj konferenciji u Kampali, a koji predstavlja kompromis afričkih i arapskih zemalja u odnosu na zahtev nekih arapskih zemalja da se u prvi plan sankcija stavi isključenje Izraela iz OUN. Treće, parcijalni, odnosno privremeni sporazumi u procesu rešavanja krize ne smeju štetiti legitimnim pravima palestinskog naroda niti cilju da se Izrael mora povući sa okupiranih arapskih teritorija. Koordinacioni biro nesvrstanih zemalja je ovlašćen da prati situaciju i da pripremi izveštaj o razvoju krize za Petu konferenciju na vrhu.

U pogledu kiparskog problema ponovo su potvrđeni poznati stavovi nesvrstanih zemalja u prilog celovitog ostvarenja rezolucije Generalne skupštine iz 1974. godine o principima rešavanja krize. Istovremeno, na Konferenciji je široko ispoljeno nezadovoljstvo zbog produžene okupacije znatnog dela Kipra od strane Turske, tako da je, uz punu podršku pregovorima grčke i turske zajednice na Kipru u cilju postizanja obostrano prihvatljivog rešenja koje bi sačuvalo nezavisnost i nesvrstanost Republike Kipar, istaknut i zahtev za neodložno i bezuslovno povlačenje svih stranih trupa sa Kipra.

U oblasti borbe za likvidaciju kolonijalizma i rasizma Konferencija je usvojila niz konkretnih odluka i stavova na liniji daljeg angažovanja

nesvrstanih zemalja u cilju konačne likvidacije kolonijalizma i svih vidova rasne diskriminacije i aparthejda. Posebno se zahteva što hitnije stvarno sticanje nezavisnosti Namibije putem povlačenja Južne Afrike koja ovu teritoriju i dalje drži pod okupacijom suprotno odlukama Ujedinjenih nacija. Podržava se borba naroda Zimbabve (Južna Rodezija) za potpunu nezavisnost, kao i borba drugih antikolonijalnih pokreta kako u Africi tako i u drugim regionima. Nesvrstane zemlje nastaviće da pomažu novooslobođene zemlje, bivše portugalske kolonije, Gvineju-Bisao, Mozambik, Kap Verde i druge kako bi učvrstile svoju nezavisnost. Isto tako, osuđuje se svaka strana intervencija i pokušaji sprečavanja nezavisnosti Angole od strane južnoafričkih i drugih neokolonijalističkih snaga.

Problemi Azije tretirani su iz aspekta podrške narodima Indokine, zatim korejskom narodu za mirno ujedinjenje zemlje i povlačenje stranih vojnih snaga iz Južne Koreje (na čemu insistira Demokratska Narodna Republika Koreja), kao i zahteva da Indijski okean postane zona mira bez imperijalističkih i drugih stranih baza. Konferencija je odala veliko priznanje herojskoj borbi narodâ Vijetnama, Kambodže i Laosa koja je krunisana oslobođenjem njihovih zemalja. Ona je preporučila da međunarodna zajednica pomogne obnovu ovih zemalja i u tu svrhu osnovan je Fond solidarnosti nesvrstanih zemlja za Vijetnam. Takođe je pružena punu podrška prijemu Severnog i Južnog Vijetnama u OUN.

Borbi narodâ i zemalja Latinske Amerike za učvršćenje svoje nezavisnosti, za ekonomsku emancipaciju od stranih monopola i transnacionalnih kompanija, za likvidaciju ostataka kolonijalizma na tlu Latinske Amerike i Kariba, za što šire učešće ovih zemalja u aktivnostima politike nesvrstanosti, Konferencija u Limi je dala svestranu podršku i puno ohrabrenje. Težnje narodâ Latinske Amerike su kvalifikovane kao integralan deo opštih napora zemalja u razvoju i drugih progresivnih snaga da se eliminišu odnosi zasnovani na nasilju i ekonomskoj eksploataciji. U tim okvirima kritikovana je politika SAD prema Latinskoj Americi i zatražena je revizija nametnutih ugovora i struktura koje služe za potčinjavanje ovih zemalja imperijalizmu. Domaćinu Konferencije, Peruu, izražena je puna solidarnost, kao i podrška revolucionarnoj vladi peruanskih oružanih snaga.

Konferencija je upozorila na velike opasnosti koje proističu iz intenziviranja trke u naoružavanju i nastojanja da se bezbednost zemalja zasniva na sili oružja, što je u interesu pre svega vojno jakih država. Ponovo je zatraženo održavanje svetske konfrencije o razoružanju, a ukoliko to nije moguće ostvariti, sazivanje specijalnog zasedanja Generalne skupštine OUN posvećenog pitanjima razoružanja, kao što je to predlagala još Beogradska konferencija 1961. godine.

Problemi međunarodnih ekonomskih odnosa, posebno pitanje uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka koji bi bio zasnovan na principima ravnopravnosti i uvažavanja interesa svih zemalja, umesto postojećeg sistema odnosa koji privileguje razvijene zemlje, kao i unapređenje i proširenje ekonomske i druge saradnje među nesvrstanim zemljama, imali su istaknuto mesto na Konferenciji. Pri tome su učesnici pošli od neophodnosti da nesvrstane zemlje daju što veći doprinos stvaranju novog ekonomskog poretka, ističući svoju spremnost za kon-

struktivan i ravnopravan dijalog sa razvijenim zemljama, pre svega na Sedmom specijalnom zasedanju Generalne skupštine OUN koje je neposredno sledilo Konferenciju u Limi, svesne da se radi o rešavanju problema koji se tiču čitave međunarodne zajednice. U razvijanju međusobne saradnje nesvrstane zemlje su nastavile pravcem koji je trasirala Četvrta konferencija nesvrstanih na vrhu, naime, oslanjanjem na sopstvene snage i ostvarenjem punog suvereniteta nad vlastitim prirodnim bogatstvima.

Stav koji je došao do izražaja u odnosu na razvijene zemlje politički je veoma značajan jer demantuje tezu imperijalističkih i reakcionarnih snaga da politika nesvrstavanja teži konfrontaciji i nametanju takvih rešenja koja bi, navodno, dovela do haosa i anarhije u međunarodnim ekonomskim odnosima. Suprotno tome, nesvrstane zemlje ispoljile su odlučnost da istraju u svojim zahtevima za promenu neravnopravnih ekonomskih odnosa, ali su ujedno pokazale dobru volju da kroz saradnju i pregovore traže rešenja za ključne probleme.

Akciona usmerenost Konferencije u Limi najreljefnije se izražava u nizu konkretnih odluka koje su usvojene na planu produbljavanja međusobne saradnje nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju. Jedna od najvažnijih odluka je odluka o Fondu solidarnosti za ekonomski i socijalni razvoj nesvrstanih zemalja kojom je utvrđen način i modaliteti za početak njegovog funkcionisanja, koje treba da usledi u najskorijoj budućnosti. Isto tako, donete su i važne mere u pogledu osnivanja Fonda za finansiranje regulativnih stokova i Saveta udruženja proizvođača, čime se sprovode u život preporuke Konferencije zemalja u razvoju o problemima sirovina koja je održana početkom ove godine u Dakaru. Na predlog Jugoslavije Konferencija je dala smernice za proširenje međusobne saradnje na područja poljoprivredne proizvodnje, zdravstva i miroljubive upotrebe nuklearne energije. Takođe na jugoslovenski predlog, odlučeno je u načelu da se osnuje Centar za istraživanje i informacije, koji bi imao zadatak da analizira međunarodnu ekonomsku situaciju i priprema konkretne predloge u oblasti međusobne saradnje nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju. Potreba za ovakvom ustanovom odavno se oseća jer nesvrstane zemlje ne raspolažu sopstvenim izvorima informacija niti zajedničkim analizama o osnovnim međunarodnim ekonomskim trendovima, već su u tome upućene na institucije razvijenog sveta. Izvršavajući odluku Četvrte konferencije o formiranju Informativnog centra za transnacionalne kompanije, prihvaćena je ponuda Kube da njegovo sedište bude u Havani, s tim što bi odgovarajući stručnjaci pripremili statut ovog centra. Konferencija je pozvala nesvrstane zemlje da pristupe Centru za upravljanje preduzećima u javnom vlasništvu, čije sedište je u Ljubljani, i podržala je jugoslovenski predlog da se održi sastanak zainteresovanih zemalja na kome bi se usvojio statut ovog međunarodnog centra.

U debati koja je vođena na Konferenciji posebno je isticana potreba veće solidarnosti i pomoći onim nesvrstanim zemljama koje su izložene ekonomskim ili drugim spoljnim pritiscima. U takvom kontekstu ispoljena je i određena kritika zbog ponekad nedovoljne solidarnosti u tom

pogledu i odsustva adekvatne pomoći onim zemljama koje se bore sa znatnim ekonomskim teškoćama usled skoka cena na međunarodnom tržištu sirovina i inflacije koju razvijene zemlje jednim delom nastoje da izvezu, odnosno prevale na teret zemalja u razvoju. U tom pogledu očekuje se veća pomoć od strane onih zemalja u razvoju koje raspolažu velikim viškovima finansijskih sredstava dobijenih od izvoza nafte.

Program Lime posebno razrađuje mehanizam u slučaju agresije na nesvrstane zemlje. Polazeći od principa da agresija na jednu zemlju predstavlja napad na sve nesvrstane zemlje, predviđa se angažovanje Koordinacionog biroa, po potrebi i sastanak ministara inostranih poslova i utvrđivanje konkretnih mera pomoći napadnutoj ili ugroženoj zemlji. Istaknut je značaj koordinirane aktivnosti nesvrstanih zemalja u kriznim područjima ili situacijama, a uopšte je posvećena veća pažnja nego do sada poboljšanju međusobne saradnje, koordinacije i efektivne solidarnosti nesvrstanih zemalja. Neke zemlje predlažu i osnivanje sekretarijata nesvrstanih zemalja koji bi funkcionisao kao stalno telo, ali je zauzet zajednički stav da sva pitanja institucionalizacije pokreta treba podrobnije razmatrati u kontekstu priprema za Peti samit u Kolombu. Ovo je dosta složena i osetljiva materija jer pokret nesvrstavanja nije formirana organizacija niti neki novi blok, ali postoji stvarna potreba što šire i demokratske koordinacije aktivnosti i odgovarajućeg mehanizma dogovaranja svih učesnika.

U celini uzevši, Konferencija u Limi po svojim odlukama i duhu jedinstva, solidarnosti i saradnje otvara novu etapu još intenzivnijeg delovanja nesvrstanih zemalja kao skupa suverenih država koje striktno primenjuju principe ravnopravnosti i međusobnog uvažavanja stavova. To podrazumeva i postojanje razlika i mnoštva specifičnih pogleda, što je i prirodno kada se uzme u obzir da se radi o tako širokoj grupaciji država, različitog uređenja, međunarodnog položaja, pa i posebnih interesa. Međutim, pokret je uvek bio u stanju ne samo da prevlada razlike, već da stalno učvršćuje svoju akcionu sposobnost u duhu zajedničkih interesa i ciljeva, svestan da je sudbina ovih zemalja najtešnje povezana sa izgradnjom novih i pravednijih međunarodnih odnosa. Nesvrstane zemlje su na Konferenciji u Limi pozvale i druge zemlje koje to žele na saradnju u takvom pravcu. Jugoslavija kao socijalistička nesvrstana zemlja aktivno se zalagala za pun uspeh Konferencije upravo u uverenju da time doprinosi daljem progresivnom kretanju u međunarodnim odnosima.

Beno Zupančič

Radnici i kultura*

(Delovi monografije)

OBJAŠNJENJA

Društvena pomeranja i političke teškoće koje su poslednjih deset godina zadale dosta posla Savezu komunista Jugoslavije i svim naprednim društvenim snagama u zemlji sve su jasnije ukazivale na neka temeljna opšta pitanja socijalizma, a istovremeno i na našu jugoslovensku socijalističku praksu sa svim onim što je ona ostvarila kao novo i izvorno. Napori za dalji razvoj samoupravljanja, protiv otuđivanja sredstava, prava i mogućnosti radničke klase, protiv centara otuđene političke moći u »državi«, i to svuda gde su oni mogli da se ostvare, a istovremeno borba protiv idejnog popuštanja i pojava političkog nejedin-

* U organizaciji Centra za društvena istraživanja Predsedništva CK SKJ (CDI) održan je 19. juna ove godine naučni skup povodom monografija *Radnici i kultura* Bena Zupančiča, *Sindikalni pokret i kultura* Olge Biljanović i *Inostrani uticaji u našoj kulturnoj i ideološkoj svesti* Radoslava Đokića.

Navedene monografske studije su završene u okviru istraživačkog projekta CDI »Ideološke orijentacije u kulturnom životu i njihovi izvori«, čiji je autor Pavao Broz. Savet (naučni tim) projekta čine: Vukašin Mićunović (predsednik), Pavao Broz, Milan Đurčinov, Božidar Gagro, Ivan Hvala, Vladimir Jovičić, Tomislav Ketig, Hasan Mekuli i Sadudin Musabegović. Ovaj istraživački projekt je deo Makroprojekta CDI »Zakonitosti i perspektive razvitka socijalističkog samoupravnog društva u Jugoslaviji«.

U dogovoru s autorima i predstavnicima CDI Predsedništva CK SKJ, časopis »Socijalizam« objavljuje nekoliko delova monografije Bena Zupančiča *Radnici i kultura*, recenzije Vukašina Mićunovića i Prvoslava Ralića i tekst autorizovane diskusije o toj monografiji na pomenutom naučnom skupu.

stva, samovolje, takozvanog liderstva i slično u redovima samog Saveza komunista — sve to moralo je neposredno i posredno da upozorava i na odnose u kulturnom životu ljudi i društva. Gotovo bi bilo nemoguće da najrazličitije pojave u socijalnoj bazi društva i na tome zasnovane odgovarajuće teškoće u političkim organizacijama i rukovodstvima nisu uticale i na kulturne delatnosti i ustanove, na kulturni život ljudi, odnosno da ne bi bilo potrebno tražiti neke uzroke pomenutih teškoća i u kulturnom životu samom, još više — u kulturnoj politici kakva je ona stvarno bila.

Prirodno je što se u kulturnom životu sve češće postavljalo pitanje: odakle očigledan raskorak između kulturnih ustanova i delatnosti i radnog naroda, na koji, osim života samog, neposredno i posredno, već dugo upozorava kulturno-politička publicistika? Da li se u raznim kulturnim akcijama, na njihovim kongresima, savetovanjima, skupovima i slično ne pokazuju nove težnje koje nam — bez obzira čak i na osnivanje kulturnih zajednica — govore o tome da nam na kulturnoj nadgradnji »pucaju šavovi«? Da li nas te nove težnje, koje se sve češće kreću oko proizvodnog rada, radništva, radnih organizacija, ne upozoravaju na neke stvari u kulturnoj politici i u praksi ne prate društvena kretanja i stvarne društveno-ekonomske odnose? Da nije, prema tome, nešto pogrešno sa kulturnom politikom? Gde i kada je bilo nešto pogrešno sa kulturno-političkom praksom? Možda je potrebno suštinski usavršiti kulturnu politiku, možda je potrebno temeljito izmeniti praksu, možda je potrebno učiniti i jedno i drugo istovremeno?

Pre svega, potrebno je, naravno, pouzdano utvrditi šta i gde nije u redu i dogovoriti se gde i kako to popraviti ili izmeniti.

Tako su pre godinu dana i nešto više (1973) nastali moji prvi *zapisi*[1], koji su pre savetovanja u Zenici dobili radni oblik i naslov *Radništvo i kultura* (Razmišljanje o kulturnoj politici Saveza komunista, o kulturi i kulturnim delatnostima). Trebalo je da budu posvećeni nekim gorućim pitanjima: šta je sa kulturnom politikom u odnosu na kulturni život našeg radništva? Kakav je njegov kulturni život u najširem smislu reči i kako se on prikazuje u najrazličitijim društvenim dokumentima o kulturnoj politici? Kakva je u tom pogledu načelna i stvarna kulturna politika onih koji se na ovaj ili onaj način njome bave? Kakve su u tom pogledu tradicije, šta je to novo što smo stvorili? Kako se Savez komunista bavi svim tim pitanjima u svojim osnovnim organizacijama i rukovodstvima? Šta bi trebalo uraditi da bi se stanje popravilo — ako bismo došli do saznanja koja bi zahtevala preduzimanje mera?

---

[1] *Zapisi* su sa ovim naslovom umnoženi za korišćenje u društveno-političkim organizacijama Ljubljane, gde se upravo tada pripremala sednica Gradske konferencije Saveza komunista posvećena kulturnoj politici.

Centar za društvena istraživanja Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije je na osnovu dve recenzije (dr Vladimira Jovičića i Prvoslava Ralića) o *zapisima* organizovao 12. marta 1974. godine raspravu u kojoj su učestvovali drugovi (po zapisniku): Vukašin Mićunović, mr Pavao Broz, dr Milan Đurčinov, Tomislav Ketig, dr Boro Petkovski, dr Dušan Bilandžić, Sadudin Musabegović, Prvoslav Ralić, Hasan Mekuli i, naravno, autor. Centru, recenzentima i pomenutim drugovima dugujem mnogo za svaku inicijativu, upozorenje, koncepciju, a pre svega za podsticaj za rad koji, inače, ne spada u uže okvire moje profesije.

Taj cilj *zapisi*, naravno, nisu postigli i nisu mogli postići iz najrazličitijih razloga (između ostalog, zbog nedostatka opštih znanja o tome kako naše radništvo duhovno živi). Osim toga, *zapisi* su tada imali jedan jedini cilj praktične prirode: želeli su u pravo vreme *dodatno* upozoriti na neka pitanja kada su se u političkom životu već rešavala neka druga. Želeli su uticati na neke društvene mere. Želeli su postići da se neke stvari odlučnije i brže istraže, utvrde, raščlane, prečiste i na kraju — jer su pred nama bili partijski kongresi — unesu u kongresne zaključke u Republici i federaciji. Zbog toga su i »rastrzani« kako po sadržini tako i po formi: pitanjima sam prilazio sa svih mogućih strana, ujedno nastojeći da prilaz bude što potpuniji, ali nisam mogao da ih obrađujem temeljito, smireno, sistematski, koncentrisan na ono što sam — u okviru svojih razmišljanja — smatrao osnovnim.

Da li je od svega toga bilo neke koristi za kulturnu politiku Saveza komunista ili za njeno usmeravanje, o tome ja ne treba da sudim.[2] Upravo zbog toga, sada kada ponovo gledam materijale i *zapise*, ne mogu a da sa strahom ne konstatujem koliko ogromne »mase« sam se prihvatio. Zbog toga mi preostaje da odbacim sve sporedno i da se istinski prihvatim osnovnog, bez ikakvog uobražavanja da *naučno* obradim i odgovorim na veliki broj postavljenih pitanja. Kao što su prvobitno bili zamišljeni, *zapisi* ostaju stvarno kulturno-politički zapisi, razmišljanja. Njihov cilj je pretežno da upozore i podstaknu, a ne da budu konačna ocena. Ako su sada, u ovom obliku sređeniji nego što su bili, u mnogo čemu trezveniji i osmišljeniji — to nije samo moja zasluga. Iako to često nije slučaj, čitalac će uzeti u obzir da se ne radi o naučniku, nego o društvenom radniku i publicisti.

CILJ

Cilj ovih razmišljanja je, prema tome, da upozore pre svega na *ograničavanje kulture na kulturne delatnosti*, na *sužavanje kulturne politike* Saveza komunista (i celokupne društvene kulturne politike pod njegovim uticajem) na kulturne delatnosti.

Pokušavam da dokažem da nisu u pitanju prvenstveno različita načelna opredeljenja *kulture*, odnosno različita terminološka pitanja, mada su i ona prisutna, nego pre svega ona koja su *posledica* stvarne kulturne politike.[3]

---

[2] Napomene koje sam u *zapisima* beležio na marginama Platforme za Deseti kongres SKJ i čija je suština ostala i u ovoj novoj redakciji teksta objavio sam u sarajevskom »Odjeku« 1974. godine (*Na marginama Patforme*).

[3] Navešću nekoliko zapisa koje sam na tu temu već objavio. Mada svi nemaju baš neposrednu vezu s njom, oni barem svedoče o sazrevanju nekih ideja ili zamisli: *Kultura i kulturna politika*, »Teorija in praksa«, br. 1/1965; *Nacionalna kultura i nauka*, »Teorija in praksa«, br. 12/1965; *Savez komunista i kultura*, »Socijalizam«, br. 1/1966. (rasprava za Okruglim stolom); *Integracija kulturnih delatnosti u samoupravnom društvu*, u zborniku *Kulturna politika samoupravnog društva i SKJ*, Institut za političke studije VŠPN, Beograd, 1968; *Uvodni izveštaji u Komisiji za društveno-ekonomska i idejno-politička pitanja na području obrazovanja, nauke i kulture*, u knjizi *Deveti kongres SKJ*, Beograd, 1969; *Prilog razmišljanju o politici i nauci u nas*, u zborniku *Nauka, ekonomija, politika*, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1971; *Malo politike, malo kulture*, »Sodobnost«, br. 8—9, 10/1973.

Pokušavam da upozorim na činjenicu da se tu radi o jednoj od posledica stvarnih društveno-ekonomskih odnosa, na koje na svoj način upozoravaju društvene teškoće u poslednje vreme i naučne, stručne i političke analize[4], a posebno, u poslednje vreme, političke mere obuhvaćene uglavnom ustavnom reformom.

Tvrdim da je, prema tome, reč o sastavnim delovima društvene politike i kulturno-političke misli, koje su u mnogo čemu *otuđene* od radništva i njegovih potreba, a istovremeno su u zaostatku za drugim društvenim kretanjima. Posledice te na izgled samo načelne ili terminološke »greške« po praktičnu društvenu i kulturnu politiku nisu ništa drugo nego druga strana iste medalje: pogrešna svest utiče na bazu iz koje je kao takva formirana.

Ono na šta pokušavam da upozorim, ono što pokušavam da utvrdim i dokažem, već su na svoj način, posredno ili neposredno, dobro izrazili partijski kongresi (njihovi dokumenti), kulturno-politička publicistika, ankete, savetovanja na temu radnici — kultura, dileme u kojima smo se našli kada je bilo potrebno tražiti nove puteve.

Da bih došao do nekog određenijeg (a ne konačnog) odgovora na stotine postavljenih pitanja, prihvatio sam se pre svega onoga što mi se činilo najznačajnijim i odlučujućim u formiranju dosadašnje i sadašnje kulturne politike. Onoga, prema tome, što je moglo ili još uvek može uticati na istinski položaj radništva i radnog stanovništva zemlje u društvenoj kulturnoj svesti, u kulturnoj politici, u kulturnom životu i istovremeno onoga što je bilo karakteristično kao traženje novih odgovora na stara pitanja. Pri svemu tome ograničio sam se samo na ono što je najhitnije i po meni najkarakterističnije.

Zbog toga je sve ono što sam pročitao, proučio ili pregledao razmotreno pre svega u svetlosti postavljenog cilja: koliko, naime, potvrđuje ili odbacuje tvrđenja koja ja zastupam.

Osnovna pitanja na koja pokušavam (barem približno) odgovoriti su, prema tome, sledeća:

Da li *ograničavanje* i *sužavanje kulture na kulturne delatnosti* u našoj društvenoj i kulturnoj politici zaista postoji? Ako postoji, odakle to proizlazi? Koliko je to posledica starog (ideje buržoaske kulturne politike), a koliko novog, bez obzira na samu prirodu novog? Šta znači *sužavanje* u društvenoj svesti za povratno delovanje takve svesti na društvenu praksu, to jest na stvarnu kulturnu politiku?

Na pitanje zašto sam se odlučio za naslov *Radnici i kultura* mogu da odgovorim: zbog toga što su pitanja koja su predmet ovog rada najčešće počinjala upravo pitanjima kulturnog života radništva; zbog toga što je zastarelom i suženom kulturnom politikom upravo radništvo najviše pogođeno; zbog toga što je radništvu i njegovom pokretu potrebno priznati više kulture i kroz njega samog proširiti njegove kulturne vidike i omogućiti mu više stvarnog uticaja na kulturnu politiku u celom društvu.

---

[4] Uzgred upozoravam na neke zanimljive publikacije Kulturno-prosvetne zajednice Srbije: Aleksandar Bakočević, *Putevi kulturne politike;* Stevan Majstorović, *Pravo na kulturu;* Vukašin Mićunović, *Između kulture i rada;* Žika Berisavljević, *Kulturna akcija;* Đoko Stojičić, *Vreme kulture;* Ratko Božović, *Metamorfoze igre.*

TERMINOLOGIJA

Već sama terminologija u najvećem delu tekstova koje sam prikupio dokazuje ono što je trebalo da dokažem. Mislim na *sužavanje kulture na kulturne delatnosti* ili čak samo na umetnost i nauku, na zamenjivanje pojmova, na zbrku koja je postala toliko odomaćena da je jedva i primećujemo.

Izrazi — kada govorimo o radnicima i kulturi — *posredovati, približiti, ponuditi, preuzeti, omogućiti, obrazovati, vaspitati (kulturno)* itd. ne bi sami po sebi bili nimalo značajni kad u kontekstu ne bi često sasvim jasno izražavali ideju o *starateljstvu*. Oni nisu ništa drugo nego posledica komplikovanog sklopa društveno-ekonomskog položaja i odnosa zajedno sa tradicijama kakve smo nasledili i kakve smo u mnogo čemu i sami razvijali. Na najkarakterističnije slučajeve koji čak jezički dokazuju ono što tvrdim upozoravaću i u drugim prilikama usputno.

Jednostavno rečeno: pomenuta terminologija svojim kontekstom obično tvrdi da radnik jeste ili treba da bude *objekt* kulturne politike, a ne pre svega subjekt; ponekad izražava i iluziju da je on, što se tiče društveno-ekonomskih odnosa, *objekt* društvene politike, a što se tiče kulture — *subjekt*. I terminologijom se učvršćuje pogrešna svest da bi taj »objekt« mogao da se oseća kao kulturni faktor, mada mu se to, kao svest i kao stvarna mogućnost, još uvek »oduzima« na sve moguće načine, jer je još uvek u priličnoj meri »eksproprisan« u pogledu sredstava koja je ostvario i za povećanje »svoje« kulture, a istovremeno za kulturne delatnosti čiji plod na ovaj ili onaj način uživa ili ne uživa.

Da objasnim neke svoje izraze.

Kada najčešće upotrebljavam izraz *radnici* ili *radništvo*, ne činim to zato da bih negirao *radničku klasu*. Više je reč o osećanju — u prvom slučaju je više potencirana gomila, masa, količina, a u drugom više osnovni elementi socijalne svesti, organizovanosti i usmeravanja, socijalni kvalitet. Bez obzira na to da li me zbog te nijanse osećanje vara ili ne, celo vreme mi je cilj pre svega kulturna politika, a ona bi, naravno, trebalo da u našim uslovima uzme u obzir sve što obuhvataju sva tri pojma bez obzira na kvalitet, odnosno stepen konkretne radničke i kulturne svesti.[5]

Kao što se vidi, ne spadam u one koji tvrde da su svi radnici *a priori* napredni, jedinstveni, na isti način usmereni, da su celovita društvena klasa itd. Isto tako, ne spadam ni u one koji misle da je radnike moguće u kulturnoj politici jednostavno »prećuti« ili zaobići i omogućiti im odgovarajuće osnovne elemente kulturne politike tek u »bolja vremena«.

Često upotrebljavam reč *država* ili *»država«*. Tu mislim pre svega na onu njenu stranu koju obično smatramo etatističkom, vladajućom

[5] Smatrao sam da u tim razmišljanjima nije bilo potrebno da se na bilo koji način upuštam u raspravu o tome šta je *radnička klasa*, šta *radni narod*, šta *radnik*, šta *radni čovek*, jer je o tome mnogo napisano, od čega veliki deo uopšte nije iskorišćen. Uveren sam da je opredeljenje za radnog čoveka koji živi od svog rada dovoljno za moje analize, tim pre što pri tome, naravno, nikako ne potcenjujem unutrašnje raslojavanje pojedinih slojeva u društvu, uključujući i samu radničku klasu.

i slično i, prema tome, na težnje koje se u njoj neprestano javljaju kao težnje jednog od centara značajne društvene moći (još uvek i sa dobrom materijalnom »osnovom«). Time nimalo ne poričem onu drugu *državu* — »revolucionarno oružje radničke klase«, kako je definisana u društvenim dokumentima i kakva ima i ne malo zasluga za kulturni napredak društva, a naročito za razvoj kulturnih ustanova i delatnosti.

Pod državno-paternalističkim konceptom društvene i kulturne politike i svakojakim starateljstvom mislim pre svega na praksu koja radništvo, hteli ili ne hteli, potiskuje u položaj *objekta* (društvene i kulturne politike). Radi se, prema tome, o praksi koja mu oduzima i sredstva i druge mogućnosti kojima bi mogao da sudeluje u formiranju društva — društvene politike i s njom kulturne politike, naročito ako je istina da je ta sredstva stvarao i stvara tako da je pri tome i stvaralac kulture.

Kada upotrebljavam reč *gluvoća* (socijalna, kulturna), mislim pre svega na praznine koje nastaju između različitih slojeva stanovništva, između »gore« i »dole« u hijerarhijskoj nadgradnji društva, između moralnih i političkih vrednosti različitih kulturnih celina i slično. Ukratko, mislim na razlike, nesporazume, praznine koje su nosile ili još nose ova ili ona obeležja *klasnih* razlika.

SLOVENAČKA KULTURA I DRUŠTVENI SLOJEVI

Ovo poglavlje je posvećeno značajnoj raspravi Janka Kosa o odnosu »slovenačke kulture i društvenih slojeva«[6].

Najpre bih sažeto prikazao neke osnovne elemente njegovih konstatacija.

Autor, prvo, deli kulturu na dva značajna sastavna dela — na (slovenačku) kulturu kao kulturu višeg tipa i na masovnu kulturu kao kulturu nižeg tipa.[7] Kulturom (slovenačkom) smatra stvaralačke i re-

---

[6] Janko Kos, *Slovenačka kultura i socijalni slojevi*, »Sodobnost«, br. 10, 11, 12/1969.

[7] Podela kulture na višu i nižu stalno je predmet mnogih i različitih rasprava u svetu i u nas. S obzirom na temu kojoj je posvećeno ovo razmišljanje, gotovo je nemoguće izbeći pitanje koje na prvi pogled izgleda naivno: da li je sa sadržinom *kulture*, u stvari, sve onako kao što pretpostavljamo ako se odlučimo za podelu na višu i nižu? Da li je moguće sa stanovišta progresivnih društvenih snaga postaviti sledeće pitanje: da li i u klasičnoj kulturi postoji nešto što samo po sebi odbija »niže slojeve« (recimo radničku klasu), i to ne zbog toga što se suviše traži, nego što je reakcionarno, usmereno protiv njenih interesa, njenih htenja? Da li u nižoj (masovnoj) kulturi postoji takođe nešto što nije poniženje, zaglupljenost, pristajanje na dato, već je masovno samo zbog pristupačnosti, zbog posebnog napora koji je učinjen da bi dostignuća kulture bila dostupna »priprostom« narodu? Čini mi se da rasprava Janka Kosa takva pitanja dozvoljava, posebno kada je u pitanju istorijski osvrt, pošto je očigledno da su se, pored težnje otvaranja prema »nižim slojevima« (sa kritičkim odnosom prema srednjim), afirmisale i težnje ka zatvorenosti, samodovoljnosti, što znači da socijalno i moralno iskustvo kulturničkog sloja nije uvek volelo da se izlaže kritičkom oku naroda. Dogodilo bi se tako što takva iskušenja jednostavno ne bismo imali. Da se često događalo baš suprotno, u to, naravno, ne treba da sumnjamo.

produktivne umetnosti, humanističke, prirodne i matematičke nauke, filozofiju i publicistiku, ukoliko one dostižu nivo koji može da se smatra kulturno karakterističnim, originalnim i značajnim.

Na taj način, kao i mnogi drugi autori, pojam slovenačke kulture svesno je *suzio* i na određen način suprotstavio masovnoj kulturi, koristeći kriterijume na osnovu kojih je pokušao utvrditi težinu prve i druge, odnosno uslove koji su za nju neophodni i koji se ogledaju pre svega u određenom obimu i strukturi slobodnog vremena[8], u obrazovanju i socijalnom i moralnom iskustvu, odnosno u socijalnim i moralnim efektima toga iskustva.

Pod masovnom kulturom on podrazumeva sve manje značajne (uvozne ili domaće) aktivnosti koje ne spadaju u pojam kulture, odnosno u datom slučaju u pojam slovenačke kulture,

Konstatacijama iz kojih izvlači zaključak da masovna kultura preovlađuje (75—80% stanovništva), a da je kultura u manjini (5—10% stanovništva) Janko Kos pokušava da podelu na slojeve objasni i socijalnom psihologijom utvrđenih slojeva današnjeg slovenačkog društva: »Pretežna većina stanovništva je stalni ili gotovo jedini korisnik masovne kulture, njenih raznih literarnih, pozorišnih, muzičkih i vizuelnih oblika, ako primenimo za njih, sa unekoliko promenjenim nazivom, izraze koje upotrebljavamo za vrste slovenačke i svetske kulture višeg ili klasičnog tipa.«

Pri tome je Kos problem svesno dosta pojednostavio i za potrebe koje mu je postavila tema upotrebio jednostavnu podelu na viši, srednji i niži sloj stanovništva, pri čemu je ustanovio da pravi viši sloj tako reći ne postoji, ali postoji tanak rukovodeći sloj.

Za objašnjenje uzroka opisanog stanja ne mogu mu služiti različite manje ili više problematične teorije kulture o takozvanom masovnom društvu (pored toga što još nemamo prave elemente za to). Zbog toga se on posvećuje istraživanju socijalne psihologije pojedinih slojeva i pokušava, prema pomenutim kriterijumima, da dođe do odgovora.

Kada je reč o slobodnom vremenu, konstatuje se da treba imati u vidu barem dve vrste slobodnog vremena — aktivno i neaktivno. Pod neaktivnim on podrazumeva »slobodno vreme na ivici fizički i socijalno izmorene egzistencije«. Za niži sloj je, naime, karakteristično da »ima na raspolaganju samo onaj tip slobodnog vremena koji je već po svom spoljnom obimu, a pre svega po svojoj strukturi, prikladan najviše za shvatanje masovne kulture«.

Druga konstatacija sastoji se u tome da masovna kultura, kakva preovlađuje u Sloveniji, traži stepen obrazovanja osnovne (osmogodišnje) škole ili, pak, ni to u potpunosti. U odnosu na obrazovanje ova konstatacija važi do izvesne mere i za srednje i rukovodeće slojeve: »Mada se čuje, još i gorko, ipak je istina da barem tri četvrtine slovenačkog stanovništva obrazovanjem koje je steklo kroz škole i u društvu

---

[8] Nije slučajno što se na savetovanjima u Pirotu, Zenici i drugim mestima dosta često moglo čuti mišljenje da slobodno vreme ne može da bude jedino vreme namenjeno kulturnom životu radnih ljudi.

ne može da učini nešto više nego da svoje kulturne potrebe orijentiše gotovo isključivo na područje masovne kulture.«

Treća konstatacija odnosi se na socijalno i moralno iskustvo (i njegove efekte); pošto to nije moguće shvatiti u potpunosti kroz ankete i brojčane pokazatelje, za »polaznu tačku najprikladnije je izabrati tezu da je socijalno i moralno iskustvo koje obuhvata masovna kultura po svojoj dubokoj prirodi apstraktno, irealno i iluzorno... nedoraslo i infantilno«. Zbog toga takva kultura samo reprodukuje datu socijalnu svest, a pri tome je ne podstiče i ne razvija. Otuda naklonost prema masovnoj kulturi koju primećujemo kod mladih ljudi i različitih slojeva u nižim delovima društva, jer im ona služi kao zamena za neželjeni društveni položaj.

Pitanje da li je za opisane pojave kriva sama kultura (klasičnog tipa) autor odbija kao apstraktno spekulativno i prednost daje jednostavnijem, konkretnijem objašnjenju malog odjeka slovenačke kulture među Slovencima koji po socijalnoj psihologiji pripadaju različitim delovima slovenačkog društva.

To, međutim, nameće konstataciju da je slobodno vreme najvećeg dela slovenačkog stanovništva suštinski neprikladno za primanje slovenačke kulture; da se tome pridružuje niska motivisanost; da odgovarajuće slobodno vreme imaju samo neki stručni, profesionalni i činovnički slojevi, omladina koja potiče iz tih slojeva ili se orijentiše na njih i, naravno, sloj kulturnih stvaralaca koji su za kulturu motivisani i stručno i profesionalno; da je, s obzirom na složenost kulture, potrebno barem gimnazijsko ili univerzitetsko obrazovanje (»Opšta zakonitost cele svetske i evropske kulture je u tome da traži — što je u skladu sa duhovnim i estetskim strukturama današnjeg vremena — stalno viši stepen obrazovanja, jer se u ovom obrazovanju nalaze svi oni razvojni stepeni preko kojih je moderna umetnost prošla i bez kojih nju nije moguće sasvim razumeti niti doživeti«); da je slovenačko školstvo, što se tiče kulture, u celini dosta slabo (da je u njemu malo prostora za kulturu); da se u slovenačkoj istoriji još od Prešerna do danas pojavljivala težnja prema »strukturama zatvorenog tipa«, u kojima »preovlađuje socijalno-psihološka problematika samog kulturnog sloja«.

Na toj osnovi i dolazi do zaključka da je i današnja slovenačka kultura više *zatvorenog* nego *otvorenog* tipa, i to utoliko više ukoliko je više moderna, avangardna i u smislu svoje vlastite tradicije radikalna.

Na kraju ovog kratkog izvoda navodim još zaključak autora:

»Iz ovih razloga se već otvara odgovor na pitanje od čega sve zavisi stvarna funkcionalizacija slovenačke kulture. Čini se da će za nju biti odlučujuća barem tri činioca veoma različitog porekla i značaja:

— prvo, izmena socijalno-psihološkog statusa koji većem delu slojeva današnjeg slovenačkog društva ograničava, određuje i strukturira slobodno vreme; izmene koje, naravno, znatno prevazilaze postojanje i problematiku kulture jer se svrstavaju u dalekosežne socijalne i privredne reforme;

— zatim, temeljit preobražaj obrazovnog nivoa slovenačkog stanovništva ne samo u horizontalnom smeru, nego pre svega vertikalno;

preobražaj koji je moguć samo dalekosežnom reformom školstva i obrazovanja, a pre toga osnovnim određivanjem socijalno-psiholoških ciljeva takvog obrazovanja;

— na kraju, preorijentacija savremene slovenačke kulture iz zatvorenih socijalno-psiholoških struktura sloja kulturnih stvaralaca ka socijalnom i moralnom iskustvu većine slojeva današnje slovenačke kulture; preorijentacija koja, naravno, nije samo stvar dobre volje kulturnih stvaralaca, nego pre svega zavisi od mogućnosti koje se kriju u socijalno-psihološkim i egzistencijalnim dubinama same socijalne stratifikacije, a time celokupne društvene strukture.«

U svetlosti ovakvih razmišljanja značajno je konstatovati sledeće:

— kada autor objašnjava kulturu kao takozvanu klasičnu kulturu, odnosno kada je deli na višu i nižu, on konstatuje da u Sloveniji preovlađuje niža, takozvana masovna kultura, kojoj je najveći deo stanovništva naklonjen iz najrazličitijih razloga: prema svome istinskom slobodnom vremenu, prema obrazovanju i prema socijalnom i moralnom iskustvu;

— on obe kulture ograničava na problem slobodnog vremena, što znači da tako reći svesno zanemaruje sve što spada u *proizvodni rad* i *proizvodnju*, čime se odriče značajnih sastavnih delova i svojih vlastitih merila — nekih sastavnih delova slobodnog vremena (i uopšte vremena), znanja, socijalnog i moralnog iskustva; na taj način on zanemaruje i sve ono što su u socijalno-psihološki status slovenačkog radnog čoveka (recimo nižih i srednjih slojeva) unele društvene promene (nacionalno oslobođenje, socijalna revolucija, samoupravljanje) — bez obzira na to što su i ove promene mogle da deluju tako da se formira, kulturna politika više zatvorenog nego otvorenog tipa ili da se nasleđene sposobnosti većeg dela naroda i dalje razvijaju više u korist masovne nego više kulture;

— kada je ustanovio da je slovenačka kultura (višeg, klasičnog tipa) dostupna, u stvari, samo manjem delu stanovništva, da je više zatvorenog nego otvorenog tipa, došao je do saznanja i zaključka koje bih rečnikom ovog razmišljanja nazvao — *odvojenost, otuđenost, elitizam* (ne mislim da je pri tome reč o potpunoj istovetnosti);

— mada je veliki deo svojih razmišljanja posvetio stanju naših obrazovnih ustanova (celokupnog školstva), uopšte ne pominje postojeću kulturnu politiku u užem i širem smislu reči, šta znače njene vodeće zamisli, njene istinske društveno-ekonomske i materijalne osnove.

Mada je raščlanjavanjem socijalno-psiholoških elemenata socijalnih slojeva u Sloveniji došao do značajnih saznanja i zaključaka i mada na svoj način potvrđuje saznanje o tome da su današnje kulturne delatnosti i ustanove dosta *udaljene* od naroda, da su često čak i *otuđene*, da i tu postoji elitizam (za šta delatnosti, naravno, nisu sasvim »krive« same), ipak ne mogu zaobići neke rezerve i pitanja o kojima govorim u sledećem stavu.

Autor kratkim raščlanjavanjem istorije upozorava na zanimljive istorijske poteze u slovenačkoj kulturi, na posledice njene socijalne strukture (od Prešerna do Cankara i sve do danas); pored oscilacija u različitim pravcima, on je ustanovio da je od Prešerna kulturna tradicija imala veliku ulogu, a preko nje socijalno i moralno iskustvo kul-

turnih slojeva: »Nesumnjivo je da je u nekim razdobljima razvoja socijalno-psihološka struktura *slovenačke literature* (raščlanjavanje je izvršeno u literaturi kao najznačajnijem delu slovenačke kulture — B.Z.) veoma naginjala strukturi zatvorenog tipa, to jest strukturi u kojoj je preovlađivala socijalno-psihološka problematika samog sloja kulturnih stvaralaca, njegove duhovne i estetske tradicije, pa i aktuelni položaj u društvu; težnje u tom pravcu primećuju se još kod Prešerna, onda kod Jenka ili Stritara; češće kod Cankara, a pre svega kod Župančiča. Bez obzira na to, u tom razvoju uvek ponovo dobija na važnosti *težnja da se probije socijalno-psihološka zatvorenost socijalnog i moralnog iskustva kulturnih stvaralaca i da se otvori prema socijalnoj psihologiji većinskih slojeva — to znači srednjim i nižim slojevima.* Pri tome je za razvoj slovenačke kulture nesumnjivo značajno da se ona *lakše otvarala* nižim nego srednjim slojevima; prema njima je već od Prešerna preovlađivao kritički stav; slovenačka moderna ga je sistematski rezimirala i isticala, tako da je od Cankara gotovo obavezan i sastavni deo slovenačke literature« (*kurziv* — B. Z.).

Ovim citatom želim upozoriti na značajnu konstataciju u raspravi — *na težnju da se probije takozvana zatvorenost sloja kulturnih stvaralaca (da se, prema tome, prevaziđe kultura takozvanog zatvorenog tipa) i da se njegovo socijalno i moralno iskustvo otvori pre svega nižim slojevima stanovništva.*

Bez obzira na proučavanje istorijskih činjenica, mogli bismo, verovatno, da ovoj konstataciji dodamo i sledeće: težnja ka otvaranju kulture prema nižim slojevima bila je sigurno izrazitija u trenucima izrazitijeg oslobodilačkog pokreta — nacionalnog ili socijalnog ili oba istovremeno (sigurno bi za takav primer udruženog oslobodilačkog zalaganja trebalo uzeti narodnooslobodilačku borbu i revoluciju). Za današnji trenutak našeg zajedničkog jugoslovenskog socijalnog i moralnog iskustva u tom pogledu mogli bismo da dodamo barem kao pitanje i ovo: da već dugo nismo svedoci težnji da se sloj kulturnih stvaralaca, da se celina svega što podrazumevamo pod kulturom u užem smislu reči, otvori prema nižim slojevima društva? Da takve težnje nisu prisutne kod najnaprednijih umova u ovoj kulturi? Da neke akcije, savetovanja, dokumenti koji se razmatraju u ovim razmišljanjima nisu samo dokaz više da se tako nešto probija (sa velikim teškoćama) iz dna društvenog bića, a istovremeno i u misli organizovane društvene svesti?

Zar se ne primećuje da je tako nešto, i pored toga, celo vreme prisutno u društvenim htenjima i kulturnoj politici društva — bez obzira na to što su se njegove mere, usmerenost, sredstva i slično mogle primenjivati čak pogrešno, što je preterano podsticano ili unapređivano sve ono što u takozvanoj masovnoj kulturi smatramo nižim, manje vrednim, ponižavajućim? I na kraju: da nije zatvorenost sloja kulturnih stvaralaca (zajedno sa njegovom težnjom da se otvori prema nižim slojevima) takođe jedan od uzroka i jedna od posledica kulturno-političke misli i kulturne politike koja *sužava* kulturu na kulturne delatnosti i ustanove, na kulturu klasičnog (objektivno *zatvorenog)* tipa? Da nije u toj suženoj zamisli — koja isključuje sve ostalo, sve ostale »kulture«, a posebno proizvodnju i sve što je u socijalnom i moralnom pogledu povezano s njom — takođe jedan od uzroka što to otvaranje nije moglo biti

uspešnije ni sada kada su se, ipak, do izvesne mere izmenile neke bitne stvari u društvu (društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju, samoupravljanje i slično)?

Pošto ovo razmišljanje nije posvećeno pitanjima, nego odgovorima, za sada ću se ograničiti na ono bitno što iz rasprave Janka Kosa proizlazi i za ovo razmišljanje.

Za sada to je sledeće:

Rasprava potvrđuje konstatacije o priličnom stepenu *odvojenosti* i čak *otuđenosti* kulturnih delatnosti, ustanova i kulturnih radnika (sloja kulturnih stvaralaca) od radnog naroda; istovremeno potvrđuje stalno prisutnu težnju da se ta zatvorenost prevaziđe, da se socijalno i moralno iskustvo sloja kulturnih stvaralaca otvori prema nižim slojevima, većinskim slojevima današnjeg slovenačkog društva. Rasprava u zaključku opravdano upozorava na »socijalne i privredne reforme«, na mogućnosti koje se kriju »u socijalno-psihološkim i egzistencijalnim dubinama same socijalne stratifikacije, a time celokupne društvene strukture«. Pri tome ne prilazi neposredno pitanju o tome šta bi bilo moguće — kada je već reč o značajnom društvenom pitanju — učiniti u kulturi samoj, u sloju kulturnih stvaralaca, u društvenoj kulturnoj politici (u najširem smislu reči).

KULTURA RADA

Savetovanje o kulturi rada u Pirotu, koje je održano 1970. godine[9], spada među značajne akcije »organizovane svesti« i traženja odgovora na neka praktična pitanja koja proizlaze iz odnosa radništvo — kultura. Ovo savetovanje je predstavljalo svojevrsnu duhovnu pripremu za druge slične akcije i ostavilo je (mada ne dovoljno) izvesne tragove na mnogim mestima — na Kongresu kulturne akcije Srbije, na Drugom kongresu samoupravljača u Sarajevu, na savetovanju u Zenici itd., a istovremeno je do određene mere uticalo na zaključke partijskih kongresa, naročito Desetog kongresa SKJ i Kongresa SK Srbije.

Savetovanje, na žalost, nije preciznije definisalo izraz »kultura rada«. Na slovenački jezik nisam mogao da ga prevedem (»delovna kultura«) jer bih na taj način značenje izraza veoma suzio u poređenju sa sadržinom, što čitalac može da vidi iz celokupnog materijala savetovanja. Ovo potvrđujem citiranjem stavova koje je savetovanje donelo:

»Polazeći od realnih tendencija procesa oslobađanja rada, integracije društvenog rada i ostvarivanja jedinstva društvenog rada — učesnici Savetovanja su posebnu pažnju obratili činjenici da *kultura sve manje može biti poseban sektor rada*, da se ona ne može svesti na nauku, obrazovanje i umetničko stvaralaštvo po sebi, nezavisno od promena koje se danas događaju sa radom i položajem radnika u samoupravnim odnosima. Kulturni život se ne može odvijati samo u slobodnom vremenu i nezavisno od rada, jer su potrebe savremenog čoveka koji radi sa sve modernijim sredstvima za proizvodnju i u sve razvi-

[9] *Kultura rada*, Veće sindikata Srbije i Kulturno-prosvetna zajednica Srbije, Beograd, 1972.

jenijim oblicima samoupravljanja — prevazišle tradicionalno shvatanje kulture kao *autonomne društvene sfere* i otvorile šire prostore za njen razvitak, za pretvaranje kulture u neposrednu proizvodno-duhovnu snagu. *Sam rad sve više postaje jedna stanovita kultura« (kurziv* — B. Z.).

Iz citata je očigledno da:

— kultura ne može biti poseban sektor rada;

— kultura ne treba da bude samo nauka, obrazovanje, umetnost, i slično;

— kulturni život ne može se odvijati samo u slobodnom vremenu i nezavisno od rada (proizvodnje);

— potrebe savremenog radnika (između ostalog, samoupravljača) prevazilaze tradicionalno shvatanje kulture kao autonomne duhovne sfere;

— kultura se menja u neposrednu proizvodno-duhovnu moć rada i (proizvodni) rad postaje sve više svojevrsna kultura.

Kao što se iz citata i rezimea vidi, stavovi savetovanja su veoma bliski onome što — mislim — mora doći do izražaja da bismo dobili i neke druge odgovore i zadatke u formiranju svakidašnje i dugoročne kulturne politike socijalističkog samoupravnog društva, u kome je radništvo postalo i količinski najjača društvena snaga i u kome posle trideset godina imamo i drukčije materijalne i društvene mogućnosti za formiranje kulturne politike — u mnogo čemu drukčije nego juče.

U navedenim stavovima ostaje otvoreno samo pitanje: da li treba polaziti od proizvodnog rada kao *svojevrsne kulture* samo od sada (i u budućnosti)? To znači — zar nije greška zaboraviti činjenicu da je rad uvek bio takva kultura, *da nikada nije mogao da bude sasvim lišen duhovnog i stvaralačkog, jer, inače, prestao bi da bude i proizvodni rad?*

Ipak, ostavimo za sada to krupno pitanje (još značajniji bi bio odgovor, ako bismo mogli da ga damo nešto određenije, kao što su ga do sad dali ljudi koji su se time i stručno bavili) i vratimo se savetovanju.

U skladu sa načelnim mišljenjem, stavovi savetovanja su definisali kulturu kao *menjanje nauke i obrazovanja u neposrednu duhovnu moć rada;* kao stvaranje društvenih odnosa u kojima je čovek sve slobodniji i sve stvaralačkije biće, suvereni kontrolor i upravljač proizvodnih odnosa i proizvodnih procesa; kao korišćenje estetskih elemenata u proizvodnji, u radnim uslovima, u radnoj sredini i u stvaranju proizvoda.

Bez obzira na to što su ovom karakteristikom kulture obuhvaćeni značajni elementi, ne treba prenebregnuti činjenicu da je to ipak *sužavanje* prethodnog načelnog mišljenja o kulturi. Slično sužavanje možemo primetiti u celom daljem tekstu, što samo upozorava na sledeće: da nam se ovo događa često, da teško »izdržimo na putu od načela do prakse«; da su sigurno u pitanju objektivne teškoće koje nisu rešene ni načelno ni praktično i zbog toga uvek vuku na »staro«; da je moć tradicije i tradicionalno formiranje kulturne sredine (zajedno sa ustanovama i organizacijama) tako jaka da nas gurne na stare puteve traženja i rešavanja pitanja koja smo, inače, živo osetili kao nova.

Stavovi zatim razmatraju sledeće: (1) zadatke radnih organizacija; (2) zadatke organa samoupravljanja (kultiviranje radne sredine); (3) kulturno i estetsko obrazovanje u radnim organizacijama; (4) kulturu

ljudskih odnosa i normativno rešavanje ovih pitanja u samoupravnim aktima radnih organizacija; (5) informisanje, propagandu; (6) eventualnu pomoć psihologa i drugih stručnjaka u vezi sa uticajem muzike i drugih akustičkih medija na radnike na poslu; (7) fizičku kulturu; (8) posebne sadržaje kulturnog života (elementarna kultura, knjiga, umetnički amaterizam, uključivanje u kulturni život šire okoline); (9) sredstva masovnog komuniciranja.

Poglavlje koje je posvećeno zadacima radnih organizacija ne obuhvata nešto više od načelnih stavova. Radna organizacija se upozorava na »menjanje nauke i obrazovanja u neposrednu proizvodnu snagu rada«, pri čemu se ističu investicije i permanentno obrazovanje kadrova. »Osnivanje i dalje razvijanje odeljenja za razvoj, programiranje razvoja, stvaralačko usvajanje najmodernije tehnologije, uključivanje u procese integracije — sve su to neophodni faktori suštinskog razvoja kulture rada.« Pri tome se ukazuje na značaj usklađenih odnosa između jačanja nauke, tehnike, proizvodne tehnologije i kulture proizvođača.

Čitalac bi mogao očekivati da će u ovom poglavlju pronaći kakvo mišljenje o društveno-ekonomskim odnosima — o stvarnom samoupravljanju u društvu i u samoj radnoj organizaciji ili u njenim jedinicama. Ipak, i pored načelnih mišljenja, o tome kasnije nema ni traga. Menjanje nauke i obrazovanja u *duhovnu* snagu rada u ovom poglavlju se sužava na preduzeće, njegove službe, na organizovano obrazovanje radnika, a da se pri tome ne pominje radna zajednica, sami proizvođači sa svojim težnjama ka oslobađanju rada i čoveka. Treba da uzmemo u obzir da je to bilo vreme kada su ustavni amandmani iz 1971. godine tek pripremani.

Kada se govori o zadacima organa samoupravljanja u radnim organizacijama, ističe se potreba da se u okvire rada i odlučivanja, u programe razvoja ugradi i problematika razvoja radne sredine. Pri tome se ukazuje na potrebu pomoći urbanista, programera-planera, umetnika, stručnjaka za radne uslove (higijena, vazduh, toplota, buka, svetlo i slično). Radna sredina treba da bude *sinteza* nauke, tehnike, arhitekture i likovnih umetnosti. »Korišćenje estetskih elemenata, u skladu sa funkcionalnošću radne sredine, doprineće i racionalizaciji proizvodnje i afirmaciji*kulture*, umetnosti i estetike kao činilaca rada« *(kurziv* — B. Z.).

Celo je savetovanje, razumljivo, znatno šire, bogatije od samih stavova, a u pojedinim stvarima, naravno, i uže, jednostranije, skromnije u pogledu zamisli i htenja.

Analizirajmo sada nekoliko zanimljivih mišljenja o kulturi rada — mislim posebno na odgovore o tome šta znači taj izraz i kakva kulturno-politička zamisao je njemu kumovala.

Miroslav Pečuljić kaže: »Kultura rada je masovna i značajna *pojava*, koja se ugrađuje u svaki društveni sistem, opredeljuje i utiče trajno na njegov uspeh ili neuspeh... Ja sam shvatio da težište naših napora nije jedino niti prvenstveno na naučnom ili školskom određivanju pojmova, mada je i to uvek značajno. Naš napor je, pre svega, usredsređen na razvijanje samosvesti, saznanja o jednoj, koliko potcenjenoj, toliko i važnoj društvenoj pojavi, njenom pravom značenju i mestu među faktorima savremene proizvodnje i brige za čoveka. Kul-

tura rada je pojam koji ima više značenja, baš onako kao što lanac čini jedan niz u kome svaka karika predstavlja jednu vrstu brige za čoveka, za negovanje njegovih sposobnosti.« I dalje: »Reč je o funkciji, mestu kulture rada koja postaje sastavni deo glavnih proizvodnih snaga našeg vremena. To *veliko pomeranje kulture sa periferije, iz nadgradnje u samo srcc proizvodnje, koje ima domašaj prave kulturne revolucije, uslovljeno je barem dvema okolnostima. Prvo,* ono je uslovljeno dubokim preobražajem karaktera proizvodnje, karaktera rada, moderne proizvodnje u kojoj se u jednu *nerazlučnu celinu* stiču svi oni delovi koji su ranije predstavljali međusobno razdvojena, potpuno posebna područja ljudske delatnosti, potpuno različite svetove. Fizički rad je odeljen od *duhovnog rada,* od kulture, obrazovanja, nauke, rad je bio odvojen na njegove duhovne snage, razdvojen je rad glave od rada ruku... Savremena proizvodnja je jedna *nedeljiva njihova celina,* odnosno sve više će to biti. I *drugo,* društvo je došlo do tačke preokreta kad se njegove glavne proizvodne snage formiraju u potpuno novim oblastima. Što je zemlja razvijenija, utoliko više će njen privredni potencijal zavisiti od nauke, obrazovanja, a to znači od aktivnog obrazovanja čovekovih sposobnosti... Čovek i njegove sposobnosti u uslovima naučno-tehnološke revolucije postaju najefikasniji oblik razvitka proizvodnih snaga.« I dalje: »Kultura u svom najopštijem značenju, kao *duhovna snaga rada,* postaje organski deo savremene proizvodnje, faktor povećane produktivnosti, efikasnosti. Ali ona to postaje još u jednom i dubljem smislu: ona je način da se kultivišu čovekove sposobnosti u onom istorijskom momentu kada to postane pokretačka snaga društva« *(kurziv* — B. Z.).

Prvoslav Ralić polazi od kratke istorijske analize podele rada i smatra da »rad sve više postaje jedna stanovita kultura... Predugo smo... navikli da na kulturu gledamo kao na nešto onostrano, po sebi lepo, što se, u posebnom vremenu, takozvanom slobodnom vremenu, i u specijalnoj aktivnosti, kulturi kao sektoru rada — doživljava«. Ralić ističe čovekovu sposobnost da stvara i prema *zakonima lepote* i kaže: »Jačanje estetske dimenzije života, pogotovo onoga života koji traje uz rad, uz proizvodnju, jedna je od važnih poluga oslobođenja rada. Ona nije, istina, osnovna i prva, ali, u zajednici sa drugima, ona čini uslove ljudskog rada mnogo dostojanstvenijim za ljudsku prirodu.« Ukidanje kulture kao »posebnog sektora« rada za njega predstavlja jedno od osnovnih pitanja epohe. Što se tiče kulture rada, njegovo opredeljenje je sledeće: »Kultura rada je, dakle, ime za savremene, već otvorene procese jedinstva duhovnosti i rada. Naučno-tehnološka revolucija je materijalna suština tog procesa. Samoupravljanje je njegova društvena bit«.

Vladimir Milić kaže sledeće: »Teorijski okvir uključuje tri sastavna dela ljudskih odnosa u radu i kulturi. To su svojevrsni ljudski odnosi prema *prirodnoj sredini,* čiji je čovek specifičan biološki deo; radnoj — *»veštačkoj« sredini* koju on stvara svojom delatnošću; i *društvenoj sredini* koja predstavlja ukupne socijalne odnose i veze« *(kurziv — B. Z.).* On ističe značaj nauke kao osnovnog činioca promena (otkrića, tehnologija, organizacija rada, obrazovanje, informacijski sistem) i konstatuje sledeće: »Analizirani ključni činioci menjaju proces rada, a i kulturu rada.

Oni jasno ukazuju na izmenjen odnos čoveka prema prirodnoj, radnoj i društvenoj sredini.« Kada govori o ovim trima dimenzijama promena, dolazi do sledećeg zaključka: »Ako se u procesu rada ljudi javljaju sve više kao celovite ličnosti, ako je to društvena potreba, onda se ona i na globalnom planu sve više ispoljava. U onoj meri u kojoj se u procesu rada eliminišu privatna svojina, kapital, društvena moć, u toj meri se na globalnom nivou javlja vidljiva potreba za samoodređenjem, samoopredeljenjem ljudi za vlastitu sudbinu, potreba za društvenim samoupravljanjem.« I onda konstatuje nešto vrlo bitno za Jugoslaviju — s obzirom na naše stvarno stanje (»fabrička epoha 19. stoleća«, istovremeno veća dostignuća tehnološke revolucije, samoupravljanje, još uvek jaka poljoprivreda, nepismenost itd.) — i to sledeće: u veoma razvijenim zemljama promene u (proizvodnom) radu zahtevaju promene na »globalnom nivou«, a kod nas obrnuto — »globalni nivo« zahteva svoje povezivanje sa radom. Na kraju on ističe i sledeće: »Samoupravno društvo stoji pred potrebom promena u kulturi rada, usvajanja svetskih tokova kretanja humanistički vrednosno orijentisane nauke. Ona poseduje istovremeno opšti okvir temeljnih ljudskih vrednosti, humane odnose koji predstavljaju osnovu za nove proizvodne snage, tehnologiju, organizaciju rada, obrazovanje. Pri tom spoj ljudskih vrednosti sa odnosom prema prirodi koji nema samo karakter eksploatisanja prirode, već ima i estetsku dimenziju, jer oplemenjuje prirodu i čoveka, sa odnosom prema radnoj sredini, koja mora biti osnova ispoljavanja ljudske kreativnosti i u službi ljudskih ciljeva, sa odnosom prema društvenoj sredini, kao miljeu koji daje slobodu pojedincu i njegovom izrazu — povezuje ljude, jeste pravac koji samoupravnom društvu daje sadržinu i usmerava ga prema visoko humanom načinu života.«

Miloš Jevtić pomenuo je nešto vrlo korisno, mada ne novo: »Svaka radna organizacija, čak i najmanja, treba da se brine o kulturnom životu svojih članova. To znači da treba da ima i svoju kulturnu politiku koja je sve manje »svojina« širih društvenih formacija, dakle, opština, pokrajina i republika, već mora da izrasta iz odnosa svih zainteresovanih.« I dalje: »Najznačajnija obaveza radne organizacije u formulisanju svoje kulturne politike bila bi — nastojanje radnog kolektiva, a posebno samoupravnih organa i drugih društvenih snaga, da se opredele kojim pravcima, u kojem obimu i u kojoj meri treba da se razvija kulturni život radnih ljudi.«

Boro Petkovski kaže sledeće: »Intenzitet ostvarenja kulture rada, ne samo u smislu spoljnjeg prodora kulture u rad, već i razvoja duhovnih, stvaralačkih potencijala rada, u osnovi zavisi od intenziteta samoupravnog razvoja našeg bazičnog produkcionog odnosa i njegovih konkretnih manifestacija, kao društvenih odnosa unutar svakog pojedinog radnog kolektiva.«

I za kraj navešću nešto iz izveštaja pirotske fabrike »Prvi maj«: »Ljudi koji su stvarali »Prvi maj« i oni koji danas u njemu rade rešili su da naprave u proizvodnom i tehnološkom smislu modernu fabriku i, što je još važnije, da tu fabriku i oplemene, udahnu joj dušu, učine je ljudskom, dakle, sasvim drugačijom nego što je ona bila. To su radnici »Prvog maja« i učinili... Mi želimo da i pomoću kulture utičemo na oslobođenje rada i čoveka; mi želimo da kultura postane svojina

svakog pojedinca: da radni ljudi budu i potrošači kulturnih dobara i njihovi stvaraoci.«

Već samo ovo navedeno pokazuje da je celo savetovanje pretežno svesno usmereno na traženje odgovora na značajna pitanja: kako se u pogledu *kulturnog (duhovnog u širem smislu reči) života radništva* mnogo više osloniti na sam proizvodni rad i na radne zajednice? Kako doći do suštinskih elemenata u radu i kroz rad (u svemu što proizvodnju prati kao priroda, društvena sredina, društvo) koji bi omogućili formiranje odgovarajuće kulturne politike još u radnoj zajednici i u većoj meri oslobađali takozvane »unutrašnje duhovne snage« skrivene u svakoj proizvodnji? Kako na toj bazi stvoriti uslove (u radnoj zajednici i u društvu uopšte) u kojima će radništvo biti u većoj meri priznato i kao proizvođač kulture, u kojima će moći da bude istinski u većoj meri stvaralac kulture, stvaralac kulturne politike i u kulturnom životu *subjekt* i *objekt* istovremeno? Kako istovremeno učiniti sve ono što je moguće (na dosadašnjem iskustvu koje ne smemo potcenjivati) da radništvu dostignuća kulture — koja su u mnogo čemu izvan njega, udaljena, otuđena, nedostižna, nerazumljiva i slično — ne dajemo kao poklon, kao nešto strano, »božansko«, pri čemu bi radništvo moglo da bude samo obožavalac, uživalac, »korisnik«, pri čemu ne bi moglo ponekad pomisliti da čak i ono samo raspolaže prilično značajnim mogućnostima za takvo stvaralaštvo — kao ljudi, proizvođači i građani?

I pored nedoslednosti i razlika u pojedinim idejnim polaznim osnovama, i pored tragova »kulturtregerskog« shvatanja kulture i kulturne politike, i pored pojedinih stručnih jednostranosti (u pogledu elemenata radne sredine, koji su svaki za sebe značajni utoliko više ukoliko su više povezani u smisaonu celinu), savetovanje je dragocen doprinos svesnim naporima da se naša društvena misao u pogledu kulture i budućih kulturnih zadataka društva određenije orijentiše na ona pitanja koja nerado tretira; da se obogati novim saznanjima iz svetske i domaće kulturno-političke prakse; da se u mnogo čemu obnovi pod pritiskom novih činjenica. A glavna nova činjenica jeste pre svega radnička klasa kao oslobađajuća društvena snaga — kao kvalitet i kao kvantitet, svesno, a često, naravno, i nesvesno — koja teži realizaciji svojih istorijskih interesa.

RADNIČKA KLASA I KULTURA

Zaključci savetovanja u Zenici o »radničkoj klasi i kulturi« jasno su se opredelili za *klasno* usmeravanje i za samoupravnu zamisao kulture kao »klasno-oslobodilačke aktivnosti radničke klase«. Zaključci su posvećeni, uglavnom, društvenim odnosima, što znači — značajnom pitanju, ali ne jedinom, sa upozorenjem da se o njima vodi računa u toku priprema za Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije.

Iako je savetovanje održano u povoljnim političkim uslovima (pripreme za Deseti kongres SKJ, odlučnije radničko-klasno usmeravanje društva, jači akcenat na socijalnoj politici itd.) i mada je do sad najdublje načelo niz pitanja o odnosu radnici — kultura, rad — kultura, *ipak ne mogu reći da ovi zaključci u celini sve to dovoljno odlučno*

izražavaju i da su u terminologiji, pojmovima i u socijalnoj logici već dovoljno jasni ili nedvosmisleni.

Prvo: u zaključcima se najčešće pod kulturom podrazumeva delatnost koja je *odvojena* od ostalih delatnosti (recimo od nauke). Hteli ili ne, ona se često poistovećuje sa umetnošću ili sa kulturnim delatnostima u užem smislu reči. Ponekada je kultura »kulturna delatnost i stvaralaštvo«, a ponekada samo »područje rada«.

Da bi radnička klasa postala subjekt u kulturnoj politici i u kulturnom razvoju, put do toga zamišlja se ovako: prvo se ističe značaj osnovne organizacije udruženog rada ne samo kao radne, nego i kao *kulturne* sredine; upravo njoj se stavlja u dužnost da izradi program aktivnosti u razvoju kulture radnika i njihovog učešća u kulturnoj politici; zatim se ukazuje na samoupravne interesne zajednice i na dužnost da se u njima obezbedi preovlađujući uticaj udruženog rada.

Šteta što logika primenjena u ovom delu zaključaka nije detaljnije obrađena i što je iz zaključaka nastala i *pogrešna logika* koju posebno izražavaju sledeća dva citata: »Osnovne i druge samoupravne interesne zajednice kulture predstavljaju samoupravni oblik društveno-ekonomskih odnosa u kojem se ostvaruje dalji razvoj kulture samoupravnog socijalističkog društva.« I dalje: »i energično se zalagati da zajednice kulture obezbeđuju jedinstvenu osnovu društveno-ekonomske produkcije kulture u okviru jedinstvenog udruženog društvenog rada«.

I u tome, naime, vidim težnju »sužavanja kulture« — stalno prisutnu težnju, *ugurati celu kulturu u samoupravne interesne zajednice* (kao da je to uopšte moguće), a istovremeno iluziju o tome da je uticaj udruženog rada u kulturi, u kulturnoj politici i u kulturnim delatnostima moguće realizovati tako jednostavno i efikasno — bez obzira na to što nimalo ne potcenjujem upravo ove puteve za menjanje društvenih uslova i odnosa.

U sledećem poglavlju zaključaka ukratko su nabrojane i obrađene neke mogućnosti da radnička klasa — sa kulturnim stvaraocima — preuzme vodeću ulogu u samoupravnom formiranju kulturne politike.

Bez obzira na to što je — što se tiče kulture — ovo poglavlje »šire« od prethodnog (II poglavlja), ono sadrži nekoliko slabih mesta.

Kao nosioci kulturnog razvoja očigledno postoje samo samoupravno udruženi radnici u radnoj organizaciji, mesne i opštinske interesne zajednice i šire društveno-političke zajednice.

Ova misao gradi se na »bazi kulturnog standarda«, koji treba (kao normativ) da se donese u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, posebno u komunama. Svaka OOUR treba da ima program ostvarivanja estetskih, higijenskih, kulturnih i sličnih uslova u širem i užem radnom prostoru radnika. Što se tiče kulture rada, ova misao o stvaralaštvu vrti se oko ambijenta, ljudskih i radnih uslova, estetskog oblikovanja proizvoda, ponašanja ljudi i slično. Svaka OOUR treba dugoročno da definiše sadržinu, oblike i načine zadovoljavanja i razvijanja kulturnih potreba radnika i da se radi toga poveže sa kulturnim i umetničkim radnicima i stvaraocima. Oni treba da se neposrednije otvore za potrebe radnika i da osavremene svoje »usluge«, bilo da je reč o pojedincima ili o ustanovama.

Na kraju zaključci najavljuju borbu protiv lažne kulture. Pri tome ističu značaj samoaktivnosti radnika (kulturno-umetnički amaterizam, samoobrazovanje radništva kao kulturnog subjekta).

Nekim akcentima, u pogledu budućih zadataka (zadaci radničkih univerziteta, kadrovske politike za potrebe kulture, kulture naroda i narodnosti, zadaci školstva, društvenih nauka, kulturne politike na selu, štampe, radija i televizije itd.), zaključci uzgred dodiruju nešto što je vrlo značajno: »Zahtev da se radnička klasa sve više osposobljava za samostalniji i stvaralački rad, da se razvija njeno interesovanje za tehniku i tehnologiju, da se proizvođači podstiču na bavljenje pronalazaštvom i tehničkim unapređenjima — predstavlja organizovaniji razvoj tehničke kulture i proizvodno-tehničkog stvaralaštva kao sastavnog dela kulture radnika.«

Osim konstatacije da se radi o »sastavnom delu kulture radnika«, u zaključcima ne nalazimo ni jedan značajan pokušaj kojim bi se nastojalo odgovoriti na pitanje na šta u radničkom životu u organizaciji udruženog rada i u mesnoj zajednici treba da se oslone kulturne delatnosti — a na njihovu sadržinu ne utiču, naravno, samo naši i današnji uslovi, nego u mnogo čemu i prošlost i sve oko nas.

I taj deo zaključaka je sastavljen od opštih i konkretnih konstatacija, zamisli i zadataka, a (za čitaoca) nije jasno data celovita zamisao o tome šta učiniti, čime početi, šta raditi kasnije, šta je osnovno, šta sporedno.

S te strane zaključci ne iskazuju duh i nivo celokupnog savetovanja — savetovanje je bilo bogatije — s obzirom na njegove ideje i dubinu zalaženja u temu koju je prihvatilo kao svoj radni naslov.

Pokušaću da ukratko razmotrim pojedine ideje ili zamisli sa savetovanja.

Veoma je teško uzeti kao glavno pitanje to kako *udružiti* biće kulture sa bićem radničke klase. To, naime, znači da su bića sasvim odvojena; da je sama kultura *izvan* radničke klase; da je izvan i ono što je upravo radnička klasa ostvarila kao svoj doprinos opštoj nacionalnoj ili ljudskoj kulturi. Iz takve jednostrane konstatacije (u kojoj je, naravno, deo, ali ne i cela istina) proizlaze i neka druga tvrđenja koja nije moguće prihvatiti kao potpunu osnovu za razmišljanje o radništvu i kulturi.

U pogledu stvaranja kulturnih vrednosti i njihove podele, više puta čulo se isto: da je, naime, *stvaranje* kulturnih vrednosti u rukama individualnih i kolektivnih stvaralačkih snaga i samo delimično u rukama »plana«, ustanova, društvene volje, politike, a istovremeno da je *raspodela* (distribucija) kulturnih vrednosti potpuno u rukama ovih poslednjih, što znači da je uvek *klasna*.

Ni u jednoj od ovih tvrdnji ne mogu sagledati celu istinu: obe, naime, negiraju da je radnička klasa i stvaralac kulturnih vrednosti, da radnička klasa stvara kulturnu politiku (iako je na izgled ne stvara) i da radnička klasa do izvesne mere prisvaja kulturne vrednosti iz opšte društvene riznice i pored toga što to društveni poredak ili politika ne dozvoljavaju. *Ako toga ne bi bilo, ne bi bilo ni proizvodnje, kroz koju tako reći sažeto prolaze sve tekovine ljudskog duha.* One stalno prolaze i kroz radničke ruke, a da radnici kao pojedinci ili kao

klasa nisu uvek u potpunosti svesni toga, mada pre ili kasnije, naravno, postaju svesni i toga. Pored svega toga, trebalo bi da, osim društva u kome je radnička klasa mala, uzmemo u obzir i društvo u kome je ona preovlađujuća društvena snaga — bez obzira na trenutno društveno uređenje.

Čini mi se da je značajno o tome razmišljati stoga što takva tvrđenja mogu da nas odvedu na pogrešan put — na statičko shvatanje kulture, na suženu kulturnu politiku, na sektašenje kada je u pitanju umetnost, a da se pri tome zaklinjemo na njenu ljudsko-oslobodilačku misiju.

To znači da bi klasna »podela kulturnih vrednosti« trebalo da uzme u obzir niz činjenica koje nije moguće razgraničiti samo na juče i danas ili na radnike i neradnike i stvoriti uslove u kojima uopšte ne bi bilo raspodele na stari način, odnosno da bi se krug stvaralaštvo — posredovanje — primanje mogao zatvoriti u svakoj užoj ili široj zajednici.

Naravno, nešto istine ima u zahtevu da podela kulturnih vrednosti treba da se afirmiše tako što će odgovarati pre svega radništvu, što će postati radničko-klasna; ipak, takav zahtev ne može da bude ništa drugo nego podržavanje *klasne podele*, jer hteli ili ne hteli, ona se priznaje, a time i onaj ko te vrednosti treba da deli (bilo ko u ovom ili onom društvu) — kapital, ili država ili tehnokratija.

Elitizam je, svakako, ostatak klasne politike, a može da bude i novorođenče socijalističkih društava (ili istovremeno i jedno i drugo), iako on bitno ne menja društveno-ekonomske odnose i ako se vodi politika »prosvećenog apsolutizma« u kome radnička klasa može da bude pretežno *objekt* kulturne politike čak i kad se proglasi za glavnog nosioca. Elitizam, pored toga, može da bude i u novim društveno-ekonomskim odnosima pojava koju nije moguće objasniti samo starom klasnom politikom, nego bi trebalo da mu se prilazi i s druge strane: istorijski, naročito kada se u istom društvu susreću visoko razvijena (građanska) klasa koja sobom nosi nasleđe ugnjetavanja i feudalno-seljačkog porekla, kada se u prelomnom istorijskom trenutku tako reći susreću slojevi i klase, među kojima zjape stoleća društvenih i kulturnih razlika.

Na drugom mestu čuje se o podeli kulture nešto drugačiji glas (Prvoslav Ralić): »Nepismeni, neobrazovani i »kulturno neuzdignuti« predstavljaju direktnu posledicu dosadašnjom klasnom istorijom neostvarenog susreta kulture i materijalnog rada. Postojanje najamnog rada u našem društvu stoji u osnovi kulturnih privilegija.«[10]

Po mom shvatanju, tu posledicu radije bih pripisao nečem drugom: kulturnoj politici koja nije priznavala materijalni rad kao bitan elemenat svake kulture. Da se kultura i materijalni rad u istoriji nisu i pored toga na svoj način »sreli«, današnju proizvodnju jednostavno ne bismo imali.

Ovo shvatanje radniku priznaje da je stvaralac sredstava za kulturu, da je čovek sa kulturnim potrebama i da bi sam voleo da se

---

[10] Svi podaci i citati su iz knjige *Radnička klasa i kultura*, »Radnička štampa«, Beograd, 1974. U njoj su objavljeni svi materijali savetovanja, uz nebitna skraćenja. Poslednjih sedam stavova posvećeno je izlaganju Dušana Petrovića Šaneta.

afirmiše kao kulturni stvaralac. To može da znači da za sada još nije stvaralac kulture. Međutim, pokušavam da dokažem da on to već jeste, samo da je još uvek »okovan«, ograničen, da je još uvek više stvaralac u samoj materijalnoj proizvodnji nego u društvenim odnosima oko nje, u celokupnom društvu i u svim delatnostima, na koje bi mogao da utiče kao stvaralac (ne samo kao stvaralac sredstava za kulturne delatnosti i kulturni život).

U svom autorskom izveštaju na savetovanju (»Radnička klasa — kultura — klasna borba«) Prvoslav Ralić se opredeljuje u pogledu suštine odnosa radnička klasa — kultura i konstatuje da je u pitanju, u stvari, oslobađanje ljudskog rada. Kada polemiše sa starim idejama o kulturi, koje ne sagledavaju socijalno-ekonomske posledice kulture izgrađene na klasnoj osnovi i koje prenebregavaju problematiku rada i proizvodnih odnosa, on ističe da je kultura određena karakterom rada i proizvodnih odnosa i da se (u klasnom društvu) klasno *deli*.

Zatim on kaže da radničkoj klasi nije potrebna *poslednja klasna*, nego *prva besklasna* kultura.

I kultura, kao filozofija, mora da nađe u proletarijatu svoje materijalno oružje, a proletarijat u kulturi duhovno oružje.

Perspektivu kulturnog razvoja on vidi u promenjenim društveno-ekonomskim odnosima (ne samo kada je reč o samoupravnim interesnim zajednicama) i u prevladavanju građanske kulturne ideologije koja je još uvek dominantna.[11]

Misao koja je potrebnom dubinom i širinom upozorila na radničku kulturu zadržala se na činjenici da su se kultura i radnička klasa srele u onom trenutku pre približno 150 godina, kada je radnička klasa prestala da bude klasa *po sebi* i postala klasa *za sebe*. Radnička klasa, prema ovoj misli, nije nikakav medij, nego istinski stvaralac kulture... ljudske, sveljudske, univerzalne. Na žalost, ova ista misao zatim se zaustavlja pre svega na umetničkom delu radničke kulture, uglavnom na literaturi, a ne spušta se na teški teren kulture u širem smislu reči, naročito ne u razmišljanje o kulturi koja je u najrazličitijim vidovima prisutna u radu i proizvodnji.[12]

Zanimljiv je bio glas koji je rekao približno sledeće: treba poboljšati životni standard radnika da bi uopšte mogli koristiti kulturno bogatstvo. Radnik nema mnogo slobodnog vremena, a ako ga ima, opet radi da bi poboljšao životni standard svoje porodice.[13]

Taj glas govori o velikom delu naše današnje radničke *stvarnosti*, iako se slaže sa tvrđenjem da je kultura sasvim izvan radnika i radništva.

Ustavna debata, i sve što je moguće misliti u društvenoj stvarnosti u vezi sa njom, učinila je da je na savetovanju bila prisutnija nego što bi bila inače misao o tome da će se budućnost naše kulture odluči-

---

[11] Prvoslav Ralić ima dva priloga u knjizi pomenutoj u prethodnoj fusnoti: raspravu i takozvani autorski izveštaj (mišljenje u pismenom obliku podneto prethodno).

[12] Oskar Davičo.

[13] Duško Smiljanovski. Njegova misao je prisutna i u izlaganju drugih učesnika savetovanja, ali ne u tako jednostavnom i jasnom obliku.

vati u udruženom radu, da će sve više zavisiti od toga da li će radnici u udruženom radu postati glavni nosioci društvenog odlučivanja — čime bi izašli iz škripca u kome se našla i kultura: među nesavladanim elementima etatizma, tehnokratskog monopola i tržišne stihije.[14]

Skica koja je data učesnicima savetovanja kao osnova za pripremu na jednom mestu je priznala da »i samo svođenje kulture na delatnost ustanova kulture je vid otuđenja kulture od radnika — udruženih proizvođača. To je praksa uverljivo pokazala, ali se toga teško oslobađamo«. U toj skici ima više takvih misli koje na savetovanju nisu bile dovoljno prisutne, ni dovoljno obrađene niti dovoljno uverljivo predstavljene. Možda zbog toga što nisu dosledno sprovedene ni u samoj skici. Čest zahtev da kultura postane deo društvenog rada (naročito u vezi sa svim što se tiče kulturnih zajednica) nije značio ništa drugo nego da kulturu čine kulturne delatnosti, odnosno ustanove.

U vrstu posebnog izlaza iz škripca spada često pribegavanje »umetničkom amaterizmu«, što znači dospevanje — što se kulture tiče — u slepu ulicu. Umetnički amaterizam — neka bude i toliko značajan (a po mom mišljenju i jeste) — ne može zameniti ni profesionalne umetnosti, odnosno vrhunska dostignuća umetnosti, niti, pak, može značiti jedini ili glavni put ka kulturi (u mom smislu reči), jer u celokupnoj kulturi on može da bude samo važan deo, ali koji ne može bitno upotpunjavati kulturnu celinu.

Izveštaj o četvorogodišnjim nastojanjima hrvatskih sindikata u susretima »Radničko kulturno stvaralaštvo« pokazuje kako su to stvaralaštvo zamišljali. Ciljevi susreta bili su, naime, sledeći: podsticati kulturne aktivnosti radnika (dramske, muzičke, literarne, folklorne, likovne, racionalizatorske, pronalazačke itd.); razmenu iskustava o organizovanju kulturnog života u radnim organizacijama; bogatiji kulturni život radnika; programirati i afirmisati kulturno stvaralaštvo radnika. Taj izveštaj je prevazišao tradicionalnu granicu u izjednačavanju kulture sa umetnošću jedino pronalazaštvom i racionalizatorstvom.

U vezi sa pitanjima kojima je posvećeno ovo razmišljanje, zanimljivo je da je na savetovanju zabeležena i sledeća misao: »Međutim, rad je u svojoj suštini kreativna delatnost, uprkos činjenici da je u istorijskom razvoju klasnih društava u uslovima otuđenja ova strana rada bila potiskivana.« I dalje: »Kultura rada, u najopštijem smislu reči, jeste otvoren proces međusobnog prožimanja i jedinstva duhovnosti i celovitosti ljudskog rada. Ona sadrži i sjedinjuje najepohalnija i najprogresivnija ostvarenja ljudskog duha u obliku primenjene nauke i kulture u industrijskoj tehnologiji, umetničkom oblikovanju predmeta, kao i samoupravna — politička kultura koju prožima uzajamna odgovornost i solidarnost radnih ljudi.«[15]

Ništa manje nije zanimljiva ni misao prema kojoj radni slojevi nikada nisu bili van kulture, mada je njima samo retko kada ostvarena kultura i pripadala, i da se kultura stvarala naporom mišića i snagom uma, da je, naime, u svojoj suštini rad, a ne zabava.[16]

---

[14] Budislav Šoškić.

[15] Dobrosav Bjeletić.

[16] Tomislav Ketig.

Jedna druga misao kaže da umetnost i kulturno-umetnički život u tolikoj meri učestvuju u formiranju lika kulture svake epohe, svake društvene formacije, društvenog sistema, sve do pojedinih klasa i društvenih slojeva, da pojam kulturno-umetničkog stvaralaštva ponekada preterano proširujemo na pojam kulture uopšte. To je, naravno, opravdano samo ako smo istovremeno svesni njihovog međusobnog odnosa, njihove međusobne zavisnosti.[17]

Savetovanje nije moglo izbeći dve pojave: »paternalizam« i »kulturtregerstvo«. Da navedem zanimljivu konstataciju:

»Paternalizam prema radničkoj klasi, karakterističan za dogmatske socijalističke teorije, drugi je oblik ispoljavanja neverice u njene mogućnosti da neposredno ostvaruje uticaj na kulturne i društvene tokove. U ovom slučaju se formalno veruje u njenu kreativnost, ali se ta vera ne potvrđuje i društvenom praksom, jer radnička klasa ne učestvuje neposredno u donošenju najvažnijih društvenih odluka niti u kreiranju i ostvarivanju kulturnog programa društva. Ona nije u poziciji da direktno zastupa i tumači interese i potrebe društva, kao i svoje sopstvene, i da ih aktualizira i društveno verifikuje. Razrešavanje političkih, društvenih, ekonomskih i kulturnih dilema ne vrši se u neposrednom povezivanju sa bazom društva i pod njenim direktnim uticajem, nego u krugu političkih, tehnokratskih i kulturnih vrhova i njihovim međusobnim povezivanjem. Paternalizam je, dakle, idejna osnova posredništva i oblik političkog i teorijskog opravdavanja njegovog monopolističkog položaja.«

Isti učesnik savetovanja govori i protiv »kulturtregerstva« i razmišlja o mogućnostima da se radništvo izrazi sàmo, zauzimajući se za to da se dublje istraži takozvana amaterska kultura, tretirana obično kao supkultura. Autor konstatuje da je to, naravno, samo jedna strana radničke kulture — estetska i umetnička, zbog čega upozorava i na druge:

»Ocena kulture radnika kao »supkulture«, bez većeg značaja za aktuelne kulturne tokove, uzima u obzir samo estetičku i umetničku stranu, a potpuno zanemaruje društvenu. Ta »supkultura« je, međutim, imala — i sada ima — svoje inspiracije i pokretačke motive: kult rada i internacionalističko osećanje, klasnu i društvenu solidarnost i vrednost drugarstva i međuljudskog razumevanja, revolucionarni duh i smisao za novo, osećanje socijalne pravde i ljubav prema svemu što je oslobodilačko, duboko stvaranje smisla i značaja svekolikih sloboda — socijalnih, političkih, nacionalnih i kulturnih, osećanja jednakosti i humanih vrednosti ljudske egzistencije. Takvim motivima i inspiracijama ovaj tok je, uprkos nevelikom estetičkom i umetničkom značenju oblika u kojima se manifestovao, vršio snažan uticaj na intelektualne orijentacije i svojim bogatim fondom ideja i iskustava predstavljao živo vrelo stvaralačkih inspiracija, jedan od izuzetno aktuelnih kulturnih tokova u kome se izražavalo iskustvo klase i kojim se dopunjavalo i obogaćivalo ukupno društveno iskustvo. Taj tok ima u novim uslovima iste takve, i čak šire, mogućnosti i potrebe da se izrazi.«[18]

---

[17] Boris Majer.

[18] Stevan Majstorović

Po mom mišljenju, autor ovih citata sasvim nepotrebno povezuje ove kulturne vrednosti sa »nevelikim vrednostima« estetskih i umetničkih amaterskih ostvarenja radništva. Reč je upravo o tome da bi trebalo i te vrednosti, na koje ukazuje, priznati — da se izrazim tradicionalistički — kao *dostignuća vrhunske kulture*, a ne komparirati ih sa nekim drugim, s kojima se, očigledno, ne mogu upoređivati.

Pošto u društvu nije moguće »izbeći« proizvodnju materijalnih dobara, tako i u širem ili čak malo užem shvatanju kulture sve češće razmišljamo o proizvodnom radu, o svemu što je povezano sa njim u materijalnom ili duhovnom smislu reči. S te strane su zanimljivi neki odlomci iz razmišljanja o »kulturi u proizvodnom procesu«:

»Kultura se više ne ograničava samo na duhovnu kreaciju i bavljenje duhovnim delatnostima, već obuhvata ukupnost i materijalnih i duhovnih vrednosti koje je čovek stvorio u procesu svoje društveno-istorijske prakse, u cilju ostvarivanja sve boljih prirodnih i društvenih uslova života. Otuda se pod kulturom sve više podrazumevaju i kultura rada — kultura u procesu materijalne proizvodnje, duhovnost u samom radu, koja ga čini kreativnim, a time i pravom ljudskom delatnošću — kao i kultura svakodnevnog življenja. I u onoj meri u kojoj rad postaje oslobođen, to jest istinski ljudski rad, a kultura njegov imanentan sadržaj, u istoj meri kulturna potreba postaje stvarna ljudska potreba i nerazdvojan činilac svakodnevnog života.

Kultura sve više postaje integralni deo proizvodnih snaga našeg vremena. Zapravo, dolazi do velike ekspanzije kulture, koja sa periferije društvenog života, iz nadgradnje, ulazi u samo jezgro društva, u proizvodni proces.« I dalje: »Razdvajanje kulture od materijalne proizvodnje dovelo je do osiromašenja sadržaja rada, koji je bio lišen svake duhovnosti, pa je postao rutinski, nestvaralački i kao puko sredstvo za obezbeđenje elementarne egzistencije izgubio obeležje stvarnog ljudskog rada. No, to će sve više pripadati prošlosti.«[19]

Ono što je u takvom razmišljanju (i zaključcima izvedenim iz njega) za mene pod znakom pitanja jeste sledeće: zašto priznavati samo *jedan pravac delovanja* (čak i u suprotnosti sa svojim vlastitim tezama)? Time mislim, recimo, na »menjanje nauke i obrazovanja u neposrednu proizvodnu snagu rada« (isto važi za zdravstvenu, etičku, estetsku i sličnu sveukupnost kulture rada).

(Sa slovenačkog originalnog rukopisa prevela Vida Balek-Marmulaku)

---

[19] Olivija Hijalović-Domić.

Recenzije

Vukašin Mićunović

»Razmišljanja o kojima govorim moguće je — kako je već rečeno — sve češće sresti u »jeziku naše svesti«; u stručnim delima, u dnevnoj, u periodičnoj publicistici i preporukama sa najrazličitijih savetovanja, u zaključcima kongresa i slično. Ali, cela misao još nije dovoljno *jasna*, što može da se zameri i meni. Ta misao još nije dobila dovoljno pristalica u prosečnoj društvenoj svesti ni istraživača u svetu naše nauke — što samo znači da još nema sve životne uslove da bi mogla da postane preovlađujuća, pored toga što je uz njenu pomoć moguće potražiti mnogo bolja rešenja iz najrazličitijih nevolja u kakvima se kao (neravnomerno razvijeno) društvo s vremena na vreme možemo naći« (vidi odeljak »Izvodi i zaključci«, str. 24).

Svjestan te činjenice — koju i navodi da bi je ne samo komentarisao, nego i da doprinese mijenjanju svijesti i stanja, za šta se i založio u briljantno sročenom poglavlju »Izvodi i zaključci« — Zupančič je i osjetio potrebu da u odeljku »Objašnjenja« ne objašnjava samo pobude vlastitim razmišljanjima i cilj svoje studije, nego i da protumači značenje koje je davao nekim riječima kojima se služio izričući kritike zatečenoj svijesti i izlažući svoje poglede o radnicima i kulturi.

Ličnost djelatna u procesima revolucionarnog preobražavanja društva, u koje spada i ono što nazivamo kulturnom emancipacijom — a takva je ličnost pisca ove studije — uočavala je i uočila da se u životu (dakle djelovanju, a ne životarenju) organizovanog društva takozvana materijalna kultura ne odvaja od duhovne kulture onoliko koliko biva odvajana od strane nekih kulturologa i ne samo njih. Tekuća publicistika, i to ne od juče i ne samo ona, ponaša se, kada je kultura u pitanju, kao da zanemaruje međuzavisnost materijalne i duhovne proizvodnje. Zapostavljajući evoluciju ljudskog rada i, s tim u vezi, razvijanje

intelektualne dimenzije radnika, svodi kulturu na djelovanje za nju specijalizovanih organizacija i radnika. Kada društveno-političke organizacije i, naročito, njihovi forumi i predstavnici ocjenjuju tokove i domete kulturnog emancipovanja i radničke klase i društva — čine to kao da stanje cijene prema stanju i problemima kulturnih djelatnosti organizovanih u poseban sektor rada. Ukorijenjena je u nas navika da govorimo i pišemo, na primjer, revolucija i kultura, radnička klasa i kultura, politika i kultura — i sve tako kao da to što vezujemo s kulturom nije djelatnost čovjeka i sposobnog da radi jer je sklon da kultivira prirodu u sebi i oko sebe. Zapažajući posljedice dejstva institucionalizovane kulture na svijest o njoj, autor je ovako odredio cilj svoje studije: »Cilj ovih razmišljanja je, prema tome, da upozore pre svega na *ograničavanje kulture na kulturne delatnosti*, na *sužavanje kulturne politike* Saveza komunista (i celokupne društvene kulturne politike pod njegovim uticajem) na kulturne delatnosti.« Tokovi pomenutih procesa i ponašanje autora u njima i učinili su da se književnik i dugogodišnji ministar za kulturu usprotivi inerciji odvajanja rada od kulture i da se zapita zbog čega rad — u smislu Marksovog i Engelsovog tumačenja tog svojstva djelatnog čovjeka — ne bi bio prihvaćen i faktorom i kulturnog emancipovanja i čovjeka, i klase i društva. Stoga se i bavi radom i njegovom evolucijom i, s tim u vezi, položajem radnika u odlučivanju o uslovima i rezultatima njegovog rada. Način na koji je uočena i obrađena problematika odnosa s radništvom kod nas (kada je kultura u pitanju) pokazuje da autor studije nije dopustio da mu pogled i misao omeđi profesija kojoj pripada. Mada svoju studiju uporno naziva razmišljanjima — valjda i zbog toga da mu ne bismo pripisali i naučničke pretenzije ili da nas preduprijedi da, radeći na njoj, takvih pretenzija nije ni imao — ipak želim da naglasim da je veoma studioznim radom uspješno dostigao cilj koji je, ovom prilikom, sebi postavio. Bilo je zadovoljstvo čitati ovaj rad čija vrijednost nije samo u tome što je autor pokazao koliko se nije dao ograničiti profesijom književnika i političara, nego i u tome što se književnik i političar suprotstavio svijesti i praksi svođenja jedne djelatnosti na za nju specijalizovane institucije, što je ustao protiv posljedica te svijesti i njome omogućene prakse. Stoga on u odeljku »Izvodi i zaključci« kaže: »... kulturne delatnosti, koliko su same bile *objekt* društvenog starateljstva, isto toliko su bile i nosilac upravo takvog starateljstva prema ljudima — kao objektu kulturne brige«. I dodaje: »Ukoliko su radnici bili više *objekt* nego *subjekt* društvene politike, utoliko su morali da budu i više *objekt* nego *subjekt* kulturne politike«, da bi konstatovao: »... utoliko manje su kulturne delatnosti i ustanove bile i mogle da budu siguran i celovit »saveznik« radništva u njegovim nastojanjima... za slobodu koja treba da se zasniva na promenjenim društveno-ekonomskim odnosima...« Navedene misli nijesu jedini plod ovog — nazovimo ga po želji autora — razmišljanja koje obiluje istinama saznatim tokom praćenja svijesti i njenog ponašanja u našoj društvenoj praksi. Vrijednost rada i jeste u tome što je i sazidan upravo od tih istina o praksi i svijesti našeg društva.

Studija i svojom kompozicijom otkriva i način svog nastajanja. Pomno praćenje događaja, i učestvovanje u njima, učinilo je da se

vlastita uočavanja i saznanja, tokom pomenutih procesa, kristalizuju u misli i opredjeljenja, te su i poslužila da se problem radništva i kulture prepozna i postavi u skladu sa karakterom ukupnog preobražaja društva. Problem kojim se studija bavi nije izmišljen. Uočen je, i to ne od posmatrača sposobnog da razmišlja povodom postupka i opredjeljenja, nego od učesnika uvjerenog da ga treba i razriješiti. Da bi i druge uvjerio u to, pisac i odabira događaje i opredjeljenja da bi ih podržao, odnosno uticao na njih i svojim opredjeljenjem. Izbor događaja i sudionika u njima izvršen je s predumišljajem, naime inspiriran je i određen ciljem studije i naglašenom željom pisca da razmišlja — dakako, i sposobnog da se prisjeća i misli drugih autora i da ih koristi u dokazivanju svoje teze — na konkretnom primjeru. Otuda studija i djeluje kao svojevrstan zbornik komentara događaja i dokumenata, i to prvenstveno onih sa područja kulturnih djelatnosti (vidi sadržaj studije i naslove poglavlja od I do XIII). Čitaocu se, stoga, nameću i neka pitanja ove vrste:

— da li je obim obrade nekih skupova srazmjeran značaju koji su neki od njih imali za društvenu praksu i unapređivanje društvene svijesti o kulturi?

— da li su izabrani članci (vidi odeljak »Skupljeno iz časopisa«) dovoljno reprezentativni za tokove svijesti u svim situacijama u periodu kojim se autor bavi i u svim sredinama u Jugoslaviji?

— da li je nađena prava mjera za ustanovljavanje odnosa autora studije prema navedenim autorima (vidi odeljak »Cankar, Kosovel i drugi« i u njemu uporedi komentar Vidmara i Rusa)?

— da li je autor studije dovoljno polemičan kada neke citate samo proprati svojim pitanjima?

Međutim, kada se završi čitanje, nameće se utisak da je studija mozaično građena upravo zbog toga što su opredjeljenja njenog pisca i sazrijevala u aktivnom odnosu prema događajima sa područja kulture i drugih političkih skupova posmatranih i sa stanovišta piščevog opredjeljenja, sažeto izraženog već i u navedenom cilju studije. Kritičkiji prema skupovima i na njima usvojenim dokumentima i praksi organizovanih socijalističkih snaga (naročito Saveza komunista) no prema nekim autorima čije stavove osporava, autor je logičkim rasuđivanjem o radu i njime stvorenim dobrima uvjerljivo obrazložio svoju kritiku jedne svijesti o kulturi, svijesti determinisane društvenom podjelom rada. Znalačkim izborom misli Marksa, Gramšija, Cankara osnažio je valjanost i uvjerljivost svojih kritičkih sudova o toj svijesti čiji se nosioci i ponašaju kao da su opčinjeni tom podjelom.

»Da se kultura i materijalni rad u istoriji nisu i pored toga na svoj način »sreli«, današnju proizvodnju jednostavno ne bismo imali« (vidi odeljak »Radnička klasa i kultura«). To je kazano da bi se potkrijepila tvrdnja da kulturna politika »nije priznavala materijalni rad kao bitan elemenat svake kulture«. Kritika kulturne politike katkada izmami i pitanja slična ovom: da li su i do koje mjere kreatori te kulturne politike namjerno počinili tu grešku (nepriznavanje materijalnog rada za bitni elemenat kulture) ili su »griješili« upravo zbog toga što je i to njihovo kreiranje determinirano zatečenom društvenom podjelom rada i iz nje izvedenom teorijom o kulturi? Ovakvo pitanje

se može postaviti, ali njime se ne može umanjiti značaj izrečenih kritika na račun kulturne politike i kulturne prakse kod nas. Niti osporiti veoma dobro uočene razlike ispoljene i u dokumentima savjetovanja u Zenici i ne samo tog savjetovanja. Pred kritikovanim se i otkrila potreba dubljeg ispitivanja onih okolnosti koje i utiču i na postojanje tih razlika, iznalaženja činilaca i činjenica koji doprinose formiranju i održavanju svijesti koju Zupančič uspješno osporava.

Rječito se zalažući za bitne promjene društveno-ekonomskih odnosa, Zupančič ukazuje i na put kojim je jedino moguće ići i ka bržim promjenama i u poimanju kulture i u vođenju kulturne politike. Mijenjanje radnikove uloge u tim odnosima promijeniće njegovu poziciju i udio i u procesu koji nazivamo kulturnim emancipovanjem društva. Ubijeđen u međuzavisnosti odnosa u društvu i u kulturi, pisac studije na jednom mjestu kaže: »... na pitanje kako radnici (kulturno) žive, uvek bi trebalo da dobijemo odgovor o tome kako stvarno žive, kako žive kao proizvođači, kao građani, kao radna zajednica, a ne samo o tome koliko zarađuju«. Ovako je mogao postaviti pitanje autor studije koja ju ukazala i dokazala do koje je mjere radnik predmet kulturne politike. Postavljajući ga, obavezuje čitaoce da razmišljaju i o elementima koji nijesu uvažavali ni kada su izražavali svoju zabrinutost nad kulturnim nivoom radnika, često i zbog vlastite navike da taj nivo ustanovljavaju na osnovu podataka o školskim kvalifikacijama radnika i njihovom odnosu prema ustanovama i djelatnostima specijalizovanim za kulturu, a ne i prema njihovom odnosu prema radu i ophođenju u radnoj i društvenoj sredini. Upravo zbog takvih navika i njima održavane svijesti, bilo bi dobro da je studija dala nešto više podataka (nego što je dato u komentaru anketa) za odgovor na pitanje kako danas živi radništvo u Jugoslaviji. Da je studija bogatija time, onda bi i neke ocjene (ishoda reformi, na koga se oslanja Savez komunista) bile zasnovanije. Ali to je, za sada, želja čitaoca koju je pisac podstakao. Ako je nije i sasvim zadovoljio, to je i zbog toga što — sudeći po tome koje podatke statistika daje o tim vidovima života radništva i o njegovom kulturnom življenju — naše organizovano društvo još nije usavršilo metodologiju sabiranja i iskazivanja i tih podataka.

Studija napisana ovakvim »jezikom Zupančičeve svesti« značajan je doprinos konstituisanju jednog pogleda i na radnika i na kulturu, koji će i omogućiti da nam kulturna politika bude usklađenija s tokovima procesa oslobađanja rada, dometima i perspektivama samoupravnog preobražavanja socijalističkog društva u Jugoslaviji.

Prvoslav Ralić

Temeljna odredišta i prva pitanja studije. — Šta je sa kulturnom politikom u odnosu na kulturni život našeg radništva?

Počinjući svoju studiju ovim pitanjem, Beno Zupančič nam odmah otkriva i svoje stanovište i osnovni smer svojih zapisa, razmišljanja. Stanovište autora je pristup kulturi analizom klasnog položaja ljudi. Autor ne želi da nekritički primi koncept »klasne orijentacije u

kulturi«, već nastoji da ga na jednom društvenom materijalu osmisli, a da na kritici postojeće kulturne politike ovaj koncept sadržajno obogati.

Otuda i pitanja: da nije nešto pogrešno sa kulturnom politikom; gde i kada je bilo nešto pogrešno sa kulturno-političkom praksom; možda je potrebno suštinski usavršiti kulturnu politiku, možda je potrebno temeljito izmeniti praksu, možda je potrebno učiniti i jedno i drugo istovremeno? Postavljajući ova pitanja na samom početku studije, Beno Zupančič otkriva i svoje metodološko stanovište koje bismo mogli nazvati stanovištem kritičke kreativne sumnje. To je, nesumnjivo, još jedno značajno obeležje ovog rada.

Dobra strana ovog rada jeste i precizno određivanje njegovog cilja (upozoriti na društveno-duhovne posledice ograničavanja kulture na kulturne delatnosti i na sužavanje kulturne politike Saveza komunista na kulturne delatnosti). Time je autor osvojio predmetnu određenost i preciznost za svoja razmišljanja. Autor je ovim postupkom ujedno označio i svoje temeljno odredište. On, naime, smatra da je zastarelom i suženom kulturnom politikom najviše pogođeno radništvo.

Odmah ćemo reći da ne smatramo preciznom oznaku »najviše pogođeno«. »Pogođenost« starim društvenim odnosima je opšte mesto položaja radničke klase. Takođe smatramo nepreciznim i stav da je »radništvu i njegovom pokretu potrebno priznati više kulture« (str. 6 uvodnog dela). Insistiramo na nepreciznosti jer je naše mišljenje da je autorova intencija sasvim druga: ne da »pomogne« onima koji su najviše pogođeni i ne da im »prizna« više kulture, već da u njima samima otkrije kulturnu energiju. Zbog toga ovde i predlažemo samo redaktorsku intervenciju.

Temeljna autorova ideja, kojom je prožeta čitava studija — da u društveno-istorijskom položaju radničke klase leži njena kulturno-duhovna moć, njena emancipatorska, oslobodilačka snaga — najznačajniji je doprinos autora revolucionarnoj misli o kulturnoj politici socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa. I naše je mišljenje da »gluvoća«, institucionalizam, formalizam, tradicionalizam i pozitivizam kulturne politike ima snagu ograničavanja uloge naše radničke klase u kulturno-duhovnom razvoju samoupravnog društva. Ali, ta snaga »ograničavanja« više govori o balastu kojim su drugi opterećeni nego što će moći da zaista radikalno, u korenu, dovede u pitanje kulturno-duhovnu ulogu revolucionarnog radničkog pokreta. Stara kulturna politika (koja kulturu svodi na kulturne delatnosti) nije radnička politika. To je politika priznanja klasne podele rada. Kulturna politika socijalističkog samoupravljanja traži u samom samoupravno udruženom radniku prostore, moći za kulturni razvoj ne samo radništva, već i celine društva. Ovo stanovište, naše je mišljenje, provejava i obrazlaže se u čitavoj studiji Bena Zupančiča i to ovu studiju čini jednim od najznačajnijih priloga klasnoj orijentaciji u našoj kulturnoj politici.

Razotkrivanje misli o kulturi. — Prvi deo studije (»Cankar, Kosovel i drugi«) sadrži interesantan pregled misli o kulturi, kulturnoj situaciji, kulturnom rezultatu. Kolaž reprezentativnih misli (od Cankara do Vidmara) dobro služi autoru za uvod u osnovni problem studije, za razotkrivanje onih uslova kada misao o kulturi pogađa njenu sušti-

nu. Odgovoran kritički pristup dovodi autora do dve značajne teze: da misao o kulturi ima svoj totalitet ako doprinosi da kulturni život ljudi bude pravi i osnovni cilj kulturne politike u celini; da odnose unutar užeg sveta kulture ne bismo smeli da prenosimo na društvo kao celinu.

Ovaj deo studije smatramo dobrim. Predlažemo autoru da ga još više otvori za kritiku, za nastavljanje rasprave.

O elitizmu i »pravu na kulturu«. — U drugom delu rada (»Skupljeno iz časopisa«) autor nastavlja sa sekundarnom analizom, analizom shvatanja o kulturi. Iako ovaj deo deluje fragmentarno, njime su ostvarena dva cilja: odbijen je elitistički, esnafski koncept kulture i stavljena je u sumnju krilatica o »pravu na kulturu«. Autor odbija shvatanja da je »difuzija« kulture njen prvi problem i s pravom se zalaže da se prilikom govora o kulturi uzme u obzir radna organizacija i proizvodnja.

»Niža« i »viša« kultura. — U trećem delu studije (»Slovenačka kultura i društveni slojevi«) autor nam predstavlja neke ideje Janka Kosa (iz njegove rasprave *Slovenačka kultura i socijalni slojevi*) koje potvrđuju konstatacije o priličnoj odvojenosti i čak otuđenosti kulturnih delatnosti, ustanova i kulturnih radnika od radnog naroda. Autor se kritički odnosi prema Kosovoj tezi koja višu i nižu kulturu svodi na problem slobodnog vremena, a zanemaruje proizvodni rad i proizvodnju.

Anketa o odnosu klase i kulture. — U četvrtom delu studije (»Radnici i kultura«) autor nas sažeto upoznaje sa anketnim istraživanjem Gregora Kocijana na istu temu. Autor ima otvoren stav prema ovom istraživanju: smatra da nije sasvim uspelo zbog sužavanja kulture na stvaralaštvo i njegovu rasprostranjenost, ali tvrdi da je Kocijan u »zaključnim mislima« dobro utvrdio neke goruće zadatke kulturne politike.

Imamo utisak da se ovaj deo mora doraditi tako da se jasnije vide doprinosi ove ankete, koje utvrđuje i sam Beno Zupančič.

Duhovnost i rad. — Peti deo studije (»Kultura rada«) predstavlja sintetičko izlaganje, kritičku procenu i utvrđivanje doprinosa savetovanja o kulturi rada koje je 1970. godine održano u Pirotu. Naše je mišljenje da je autor uspešno obavio zadatak koji je u ovom odeljku postavio. Mišljenja smo da je i njegova opšta ocena savetovanja (»dragocen doprinos«) veoma realna i tačna. Autor u nekim osnovnim stavovima savetovanja nalazi podršku svojoj tezi o radničkoj klasi kao oslobađajućoj snazi kulture.

Osnove kulturnog života i kulturna akcija. — Šesti odeljak studije (»Kulturna akcija«) predstavlja kritičku rekapitulaciju stavova i domašaja stavova iz dogovora o »kulturnoj akciji« (Republička konferencija SSRN Slovenije i Republičko veće SS Slovenije 1971. godine). I ovaj materijal mu služi kao prilog u objašnjavanju osnovnog cilja njegovog razmišljanja. Podržavajući znatan deo teza, autor stavlja i opštu kritičku primedbu: pojedini stavovi, oni koji se tiču organizovanja kulturnog života, još uvek žele da kulturu radniku pridodaju »spolja«, a nedovoljno se traga za osnovama kulturnog života u samoj proizvodnji.

Kongres samoupravljača. — Sedmi deo studije (»Kongres samoupravljača«) predstavlja rezime stavova kongresa o kulturi — s obzirom na to da autor smatra da su stavovi ovog kongresa na znatnom stepenu zrelosti u pogledu shvatanja kulture.

»Sva shvatanja« o kulturi. — Osmi deo studije (»Kongres kulturne akcije«) predstavlja kritički hod kroz inače oskudne stavove Kongresa kulturne akcije u Srbiji (1971) na temu kultura i radnici. Autor daje niz značajnih zamerki ovom kongresu (neselektivnost, tradicionalni i elitistički pojmovi kulture, otvorenost za »sva shvatanja«).

Dometi i granice Zeničkog skupa. — Deveti deo studije (»Radnička klasa i kultura«) posvećen je kritičkoj analizi Zeničkog skupa, najpre zaključaka toga skupa, a zatim i pojedinačnih mišljenja koja su se na njemu čula. Čini nam se da je ovaj deo autorove studije najotvoreniji za polemiku. Nedovoljno se uočavaju posledice klasne podele rada na manuelni i duhovni; materijalnom radu, bez obzira na njegov klasni karakter, pridaje se odredba da je element svake kulture; ne naglašava se razlika između oslobađanja rada i stanja rada u odnosu na kulturno-duhovni razvoj celine ljudskog rada-stvaralaštva; kulturnoj politici se pridaje veći značaj nego stvarnom karakteru rada i načinu proizvodnje u određenim epohama; ne dovode se dovoljno u vezu kultura i revolucija. Teza da je radnik (sada i juče) stvaralac kulture, ali da je još »okovan«, ograničen — u najmanju ruku je ovde nedovoljno obrazložena. Bilo bi potrebno, to je bar naše mišljenje, radničku klasu poimati po njenom stvarnom istorijskom društveno-ekonomskom biću (a to znači procesualno, promenljivo, razvojno, revolucionarno). Ona nije ni danas ni juče subjekt kulture po sebi, već za sebe, po nošenju istorijskog naloga koji nastaje iz klasnog položaja radničke klase.

No, autor ima pravo na svoje mišljenje. Zato nekoliko prethodnih rečenica nisu poziv, čak ni sugestija za izmenu ovog dela; više su nagoveštaj u kom smislu, po našem mišljenju, treba precizirati i našu tezu o radništvu kao nosiocu (više nego stvaraocu postojeće kulture) istorijski nove kulturne energije, gde između rada i kulture nema razlike, kao ni između načina i sadržaja života uopšte, gde je kultura dovršeno oslobađanje rada, a slobodni rad sama kultura.

Kritički o zajednicama kulture. — »Zajednice kulture« — naslov je desetog dela studije. Ovaj odeljak smatramo posebno uspešnim. Njime je izvršena, na osnovi inercije stare prakse i prvih iskustava, analiza koja ozbiljno upozorava na opasnost da »nove« interesne zajednice ostanu stare ili, pak, samo novi oblici starih odnosa u kulturi. Čitav ovaj deo deluje koherentno i samostalno.

»Šetnja« kroz ustave. — Jedanaesto poglavlje ovog rada (»Novi ustavi«) predstavlja hod (»malu šetnju«) kroz nove ustavne tekstove, i to sa stanovišta određenja kulture. Zanimljiva je autorova konstatacija da ustavni tekstovi dobro izražavaju *prosek* naše društvene kulturno-političke svesti, a istovremeno i stanje u našoj kulturnoj politici i praksi. Iako je shvatanje kulture u ustavima dihotomično (mešanje tradicionalnog i klasnog koncepta — prim. P. R.), autor smatra da se njima daju podsticaji: »Zakoračiti korak napred«.

Partija o kulturi. — Dvanaesti deo studije (»Partijski kongresi«) takođe predstavlja kritički hod kroz dokumente Partije (od Programa SKJ do Desetog kongresa SKJ) sa stanovišta njihovog poimanja kulture. Ovaj tekst smatram interesantnom skicom za dalja istraživanja misli SKJ o kulturi. Za svrhe koje je imao autor on je, pak, dovoljan.

Autorova i naša završna razmatranja. — Autorov je zaključak, na osnovi pregledanog materijala o kome smo sažeto informisali, da u jugoslovenskoj pisanoj reči preovlađuje shvatanje kulture koje kulturu zamenjuje kulturnim delatnostima. Zanimljiv je autorov zaključak da prosečna radnička svest ima celovitiji koncept kulture nego prosečna svest inteligencije. Autor uspešno analizira i protivrečnu praksu Saveza komunista u odnosu na klasnu kulturnu politiku te otkriva same korene te prakse. Mnoge njegove sugestije zato imaju programsku snagu. On zastupa stanovište da je izjednačavanje kulture sa kulturnim delatnostima priznanje klasne podele, odnosno kapituliranje pred dosadašnjom istorijom.

Ovde opet moramo uputiti jedno pitanje autoru: da li je uveren da dovoljno argumentiše tezu da je stvaralački element (duhovni, kulturni) prisutan u svakom proizvodnom radu? I sledeće pitanje: da li radno stvaralaštvo, stvaralaštvo proizvodnog rada raste, pre svega ili isključivo, u zavisnosti od mere udruženosti rada i vladanja radnika društvom? Nisu li tu neki važni elementi ispušteni?

Šta je sa ukidanjem podele rada? Šta je sa promenom karaktera rada? Šta je sa načinom proizvodnje? Da li je najamni rad — stvaralački rad? Da li je to slučaj i sa rutinskim radom?

Samo u jedinstvu društvene i tehnološke promene sadržaja rada, to je naše mišljenje, razvijaju se elementi stvaralačkog u radu — dok ukupan rad ne postane stvaralački. A to je posao epohe koju nazivamo radikalnom socijalnom revolucijom. To nije, nije samo ni pre svega, stvar kulturne politike i novog ponašanja subjektivnog faktora. Dok traje osnovno pitanje komunističkog pokreta — pitanje svojine — dotle će trajati i nestvaralački rad. Komunizam se zato i ustremljuje protiv svojine (klasno shvaćene). Danas je stvaralačkiji kapital, profit, država, tehnobirokratski monopol itd. od radnika. Oni su od radnika oteli stvaralačke potencije, sveli ga upravo na radnika. Radnik ne stvara kulturu, već stvara čoveka i time stvara kulturu — stvaralački rad. Radnik stvara čoveka oslobađajući rad i ne bi ga oslobađao da mu je stvaralaštvo imanentno. Ako je i tačna teza da radnika ne karakteriše manuelni ili instrumentalni rad, već taj rad u određenim uslovima ili društvenim odnosima, onda se mora reći da su ti uslovi uvek bili klasni, te zato neslobodni (osim za revoluciju protiv te neslobode). Pitanje nije da li su svi kulturni radnici ili intelektualci. Pitanje je da niko ne bude ili kulturni radnik ili radnik u materijalnoj proizvodnji. Uostalom, postojanje radnika po sebi (istorijsko »po sebi«) je svedočenje da još nema čoveka ni stvaralaštva.

Ova naša razmišljanja ne dovode, pak, u pitanje osnovnu autorovu intenciju da kulturu odbrani od redukcije na kulturne delatnosti i da razvoj kulture traži u novim društvenim uslovima u radu i proizvodnji. Upravo i mi mislimo, kao i autor, da novu kulturnu politiku moramo graditi na kulturnoj snazi čoveka koji radi i na proizvodnim odnosima (dodajemo: i na određenom karakteru proizvodnih snaga i određenom načinu proizvodnje).

Bez obzira na to što neke autorove stavove smatramo otvorenim ili za doradu ili za raspravu, mišljenja smo da se ovim rukopisom, ukoliko bi bio javno dostupan i korišćen, daje jedan od najznačajnijih doprinosa

klasnoj orijentaciji u kulturnoj politici. Borba za stvarni kulturni život radništva dobija ovom monografijom svoje značajno idejno utemeljenje.

Mišljenja sam da naručilac studije može studiju primiti kao dovršenu ukoliko autor sam ne želi da dalje na njoj radi.

Ne znam, mislim da nije to običaj, ali to ovde moram reći: moram da zahvalim samom autoru što sam imao priliku da pročitam jedan novi glas o kulturi, da nad njim razmišljam (naravno, više upitima), da mi posluži kao podsticaj i za moja nastojanja u utemeljenju revolucionarne teorije kulture kao sastavnog dela marksističke teorije revolucije u celini.

Diskusija

Ivan Laća

Dozvolite da Vas pozdravim u ime Centra za društvena istraživanja Predsjedništva CK SKJ.

Naš drugi naučni skup o radovima iz oblasti kulture je u sklopu istraživačkog projekta »Ideološke orijentacije u kulturnom životu i njihovi izvori«. Ovaj projekt je sastavni dio jednog širokog naučnog programa istraživanja — Makroprojekta: »Zakonitosti i perspektive razvitka socijalističkog samoupravnog društva u Jugoslaviji«.

O programu Makroprojekta Centra i rezultatima njegovog izvođenja malo se što zna. Stoga, a i zbog našeg današnjeg skupa, daću nekoliko vrlo kratkih informacija.

Makroprojekt Centra je bio pokušaj da se u okviru jednog kompleksnog naučnog istraživanja prouči cjelina socijalističkih samoupravnih procesa, njihove osnovne tendencije i zakonitosti. Makroprojekt je u tematskom pogledu obuhvatio sedam istraživačkih projekata, analizirajući, unutar svakog od njih, određene procese, i to u povezanosti sa ostalim procesima u društvu.

Dozvolite da pročitam nazive tih projekata. Prvi istraživački projekt je »Proizvodni odnosi i dalji razvoj radničkog samoupravljanja«, drugi »Socijalna struktura i osnovne tendencije društvenog razvoja«, treći »Transformacija društveno-političkog sistema Jugoslavije u samoupravnu organizaciju socijalističkog društva«, četvrti »Višenacionalni karakter jugoslavenske zajednice i njen samoupravni socijalistički preobražaj«, peti je ovaj naš današnji: »Ideološke orijentacije u kulturnom životu i njihovi izvori«, zatim »Društveno-ekonomska kretanja u savremenom svijetu kao faktor razvoja socijalističke Jugoslavije« i sedmi »Uloga i djelatnost članstva, organizacija i rukovodstava Saveza komunista u razvijanju samoupravnog socijalističkog društva«.

Makroprojekt je, očigledno, koncipiran vrlo ambiciozno. Na žalost, usljed niza okolnosti, od kojih su neke i objektivne prirode, on nije doveden do kraja.

Jedna činjenica je izrazito negativno uticala na planiranu dinamiku istraživanja i ostvarivanja Makroprojekta. Ovdje ne bih ulazio ni u kakvu analizu tih teškoća, prepreka, već samo da podsjetim da je Makroprojekt počeo da se ostvaruje u jednom od najsloženijih razdoblja u razvitku Saveza komunista i društva. To je svima dobro poznat period između Devetog i Desetog kongresa SKJ, koji je imao ozbiljne reperkusije na cjelinu procesa u društvu. Teškoće u izvođenju Makroprojekta su dijelom proizlazile i usljed toga što njegovo ostvarivanje nije bilo strogo institucionalizovano kao u slučajevima nekih drugih naučnih istraživanja.

Međutim, i pored svega toga, dosta je rađeno i dosta je urađeno. Ilustracije radi, evo nekoliko podataka:

Prvo, na bazi empirijskih istraživanja i teorijskih izučavanja Centar je u okviru Makroprojekta održao niz naučnih savjetovanja.

Dalje, Centar je do sada izdao oko 40 publikacija, uglavnom internog karaktera. To su monografske studije iz svih istraživačkih projekata, zatim razne publikacije i nekoliko vrijednih zbornika (na primjer, na temu »Savremeni kapitalizam«, zatim »Savremena radnička klasa« itd.). Sada su u štampi dvije knjige, a za jesen će se pripremiti posebna knjiga radova. U zavisnosti od rezultata ovog naučnog skupa, može se pretpostaviti publikovanje još poneke monografske studije.

Preostaje završna faza Makroprojekta koja podrazumijeva izradu preostalih monografija, kao i izradu sinteze saznanja do kojih se došlo u pojedinačnim monografijama, istraživanjima i analizama.

U posljednje vrijeme Centar je svoju djelatnost počeo da razgranjava na nova područja, da se obogaćuje novim funkcijama, odnosno novim vidovima aktivnosti. Jedna od njih (pored naučnoistraživačke, koja tek treba da se tematizira) je marksističko obrazovanje. Ovoj djelatnosti se posvećuje velika pažnja. Druga nova funkcija Centra (o čijem konceptu se još razmišlja) je posredovanje naučnih saznanja. Ovdje je bitno da se izvjesni rezultati naučnih saznanja iz oblasti društvenih nauka, kod nas i u svijetu, dovedu do političkih konsekvenci, odnosno da se posreduju za potrebe Saveza komunista. Neke funkcije Centra se tek naziru. Ove jeseni imaćemo, vjerovatno, utvrđenu programsku orijentaciju i definitivan program rada Centra za 1975—1976. godinu.

Što se tiče istraživačkog projekta »Ideološke orijentacije u kulturnom životu i njihovi izvori«, da kažem i to da za njegovo ostvarivanje vlada veliko interesovanje. Mislim da to interesovanje proizlazi iz toga što su problemi kulture sastavni dio ideologije i prakse Saveza komunista, a i daleko šire, da su oni ključna, kapitalna pitanja daljeg razvitka društva. I drugo, za razliku od nekih drugih projekata, ovdje, u ovoj oblasti, istraživačkih poduhvata je bilo manje nego, na primjer, u oblasti ekonomskog sistema ili u oblasti političkog sistema itd. A društveni značaj, složenost i suptilnost problematike kulture i te kako zahtijevaju dalje istraživačke poduhvate.

Mislim da se zbog svega toga može reći da je i ovaj naš skup vrijedan pažnje i da će imati, vjerovatno, određene, ozbiljnije pozitivne reperkusije.

Na kraju da kažem i ovo. Centar sa dosadašnjom djelatnošću, bar koliko ja mogu da sudim o tome u ovom momentu, neće sužavati ni prekidati svoju istraživačku orijentaciju u oblasti kulture. Prema tome, ovo je samo jedna od etapa u daljem radu, u daljim istraživačkim naporima Centra za društvena istraživanja Predsjedništva CK SKJ.

Pavao Broz

Noseći naglašen lični pečat svoga autora, Zupančičev tekst razotkriva pred nama, u neobično zgusnutom vidu, panoramu jugoslovenskih kulturnih stanja, njihovu duboku zavisnost od opštih društvenih i ekonomskih procesa.

Zupančičeve teze, koje *in continuo* krasi, kao glavna njihova značajka, smela meditacija na crti opšteg opredeljenja SKJ i Ustava, predstavljaju sobom, možda baš zbog toga, i polemički dijalog sa našim realitetima, sa raznovrsnim vidovima nedoslednosti u samim tokovima našeg socijalističkog razvoja. Po njemu, ukratko i uprošćeno ga interpretirajući, od radnika otuđena sredstva bejahu osnova i za otuđenu politiku, što je sobom rađalo, kao moguće posledice, i »kulturnu gluvoću« širih razmera, stvaranje raznovrsnih elita, te posredništva i starateljstva, ograničavanje kulture na kulturne delatnosti (»buržoasko nasleđe«), načelno i praktično odvajanje kulture od proizvodnje.

Stavljajući određeni znak jednakosti između proizvodnog rada i kulture, jer su oni, u isti mah, i svaki od njih posebno, i jedno i drugo, Zupančič, videći u radništvu i radniku autohtonog i ravnopravnog kulturnog subjekta, vidi u toj činjenici i temeljnu mogućnost za istorijsko prevazilaženje građanskog koncepta kulture (nasleđene, klasne, podele rada), jaza između manuelnog i umnog, proizvodnog i kulturnog njegovog obeležja, između radnika proizvođača i kulturnog poslenika.

Radnici, po njemu, još nisu dovoljno svesni da su oni u isto vreme i kulturni radnici (ne samo kao jedinke-proizvođači, nego i kao zajednica, kao organizovana i idejno usmerena klasa). Misao o toj celovitosti sadrži negaciju mehaničke podele na takozvane materijalne i duhovne osnove društvene i kulturne politike. Stoga bi i kulturna politika Saveza komunista morala biti, prema Zupančiču, više zasnovana na celovitosti njegovog ukupnog programa i orijentacije, to jest na celovitosti ukupne društvene politike Saveza komunista.

Ovo su samo neki odlomci autorovih razmišljanja, saopšteni, čak i kao takvi, gotovo u sinkopama. U svim svojim poglavljima, međutim, Zupančič nudi masu dragocenih zapažanja smelih prodora u suštine društvenog položaja, značenja i poimanja kulture u samoupravnim uslovima njene egzistencije, podvrgavajući pri tom oštroj kritici i samoga sebe i mnogobrojna javna skupna i pojedinačna istupanja. Razvijajući svoje teze uglavnom *grosso modo*, Zupančič u svojim razmišljanjima ne daje opširniju faktografiju i iscrpniju analizu pojedinih stanja (posebno

društveno-ekonomskih, te specifičnosti pojedinih republika i pokrajina, stvarnog života radnika i radništva i slično) niti se dovoljno bavi onim tokovima koji su ta stanja, istorijski gledano, izazvali. U radu nisu spomenuti (ili su tek naznačeni) neki fenomeni od bitnog značaja za jugoslovensku kulturnu situaciju, a u određenom smislu relevantni i za Zupančičevu temu: mi, kao otvorena zemlja, i svet oko nas; inostrani uticaji; potrošačka psihologija; kadrovska politika itd.

Zupančičeva kritika kulturne politike je ipak, sa druge strane je posmatrajući, mnogo šira od postavljene teme. Ona otkriva celinu društvenih odnosa, otkriva zapravo one relacije koje omogućavaju ili sprečavaju da se kultura sagleda kao sveukupnost ljudskog življenja.

Polemična po svom karakteru, podsticajna po duhu koji je nosi, privlačna po progresivnoj misli kojom je prožeta, ubedljiva razlozima i načinom kojim je pisana i motivisana, Zupančičeva kritika je od onih kakvih je uopšte malo u našoj političkoj publicistici. Utkana u svaku poru svakog stvaralaštva, kultura nam se u Zupančičevom tekstu predočuje kao neotuđiv deo samog našeg opstanka. Vrednost ovakvog načina mišljenja, koje svoje korene vuče iz dubokih marksističkih izvora, jeste upravo pokušaj teorijskog prevladavanja sektorskog poimanja kulture, što će zapravo reći prevladavanje etatističkih (birokratskih) i građanskih osnova kulturne politike i prakse. Jer, po Zupančiču, izjednačavanje kulture sa kulturnim delatnostima predstavlja priznanje klasne podele, kapitulaciju pred dosadašnjom istorijom. U tom smislu, to je jedan od najozbiljnijih priloga teorijskom zasnivanju samoupravne kulturne politike, njenom punom i sadržajnom konstituisanju, kao fenomena originalnog, autohtonog i u međunarodnim razmerama.

Umesto stravične orwellovske vizije bezdušnog i birokratizovanog sveta budućnosti, on nam daje humanističku viziju socijalističkog samoupravnog društva, pa, samim tim, njegovo delo predstavlja, iz jednog posve drukčijeg ugla nego Orwellovog, i kritiku svake autoritarnosti, totalitarizma, svakog vladanja u ime radnog čoveka. Ovakve knjige, poput ove Zupančičeve, ulivaju nove nade i daju nove podsticaje.

Beno Zupančič

Ovaj moj rad nastao je iz vrlo praktičnih potreba kulturne situacije u Ljubljani 1971. i 1972. godine. Hteo sam, zapravo, da utičem na formiranje kulturne politike koja bi, pored kulturnih institucija i kulturnih delatnosti, uzimala u obzir i kulturni život građana, a to znači u Ljubljani i oko 40.000 industrijskih radnika. U ono vreme naša gradska organizacija Saveza komunista prikupila je vrlo obiman materijal o idejnim i drugim problemima kulturnih delatnosti, ali nikako nije bila sposobna da uđe u probleme kulturnog života radnika. A to je bilo vreme kada su se formirale zajednice kulture i kada se pripremala ustavna reforma. Ukratko, hteo sam da skrenem pažnju na jaku *tradicionalističku* osobinu naše kulturne politike.

U ono vreme nisam imao na raspolaganju mnoge stvari koje bih mogao da imam danas ili koje ću, možda, imati sutra. Kada sam čitao

studiju Olge Biljanović, žao mi je bilo što mi ta studija nije bila na raspolaganju, recimo, godinu dana ranije. Mnoge stvari iz sindikalne kulturne politike potvrđuju mnoge teze o kojima ja govorim na svoj način, polazeći od nekih drugih iskustava ili dokumenata.

Žao mi je, isto tako, što je tek danas na raspolaganju u Sloveniji materijal koji bi mogao vrlo dobro da dopuni ovo delo upravo iz sfere kulturne politike u radnim zajednicama. U Sloveniji se priprema sednica Centralnog komiteta o kulturi posle partijskih kongresa, prikupljaju se izveštaji partijskih organizacija iz raznih radnih organizacija, uglavnom privrednih. Reč je o izveštajima koje ne pišu pojedinci, već partijske organizacije, njihova rukovodstva, radne grupe itd., tako da je u tom materijalu dat jedan širi, manje subjektivan pogled na kulturnu politiku u privrednim radnim organizacijama. Pročitao sam oko 30 tih izveštaja i oni vrlo tačno potvrđuju osnovnu tezu da je naša kulturna politika još uvek suviše opterećena ovim, kako je to nazvao drug Pavao Broz, »sektorskim poimanjem« kulturne politike.

A sada još jedno pitanje koje ja postavljam sebi, pa i drugovima ovde ili bilo kome koji se bave ovim pitanjima. To je pitanje takozvane »duhovne potencije rada« o kojoj govori Marks. Tu je, naime, tačka gde sam stao, gde nisam mogao dalje iako sam pročitao i pregledao mnogo različitih radova na tu temu. Na toj tački mislim da bismo trebali (ili bi trebali naučni radnici jer ja, kao što znate, nisam naučni radnik) tražiti dalje, da bismo i teorijskim putem i iz naše vlastite prakse izvukli suštinu tog pitanja. Duhovna potencija se, kao što znamo, odvajala od radnika (ali ne verujem da se ikada do kraja odvojila) i mi je kao društvo želimo »vratiti«, ali često ne znamo kako to da uradimo. Čini mi se, dakle, da je to čvorna tačka mnogih naših praktičnih društveno-političkih pitanja, naročito sada posle Ustava. Ovo pitanje je vrlo značajno za zajednice kulture, za društveno-političke organizacije, kao i za sve ono što nazivamo kulturnom politikom neke zajednice, a naročito radne zajednice u privrednoj radnoj organizaciji.

Božidar Gagro

Drug Zupančič zalaže se za *kulturnu revoluciju*. Pojam kulturne revolucije je u nas danas, a, čini mi se, i u ostalom progresivnom svijetu, globalan pojam i termin, gotovo bismo mogli kazati — termin-metafora. Slično kao što je pedesetih godina u nas riječ stvaralaštvo, to jest ***sloboda stvaralaštva*** bila globalan termin, u čijem su se znaku dešavali procesi koji su svojom širinom i složenošću daleko nadilazili pragmatičko pitanje određenih političkih sloboda ili izražajnih tehnika. Da se samo podsjetimo kako su procesi destaljinizacije susretali već formiranu klimu egzistencijalističkih ideja i preokupacija, Sartreovu filozofiju individualne slobode i nevolje od te slobode itd. Pod parolom oslobađanja stvaralaštva odvijao se, zapravo, širok razvojni proces preko koga, gledajući unatrag, možemo izvršiti i klasifikaciju i kritiku idejnih i političkih orijentacija pedesetih godina.

Što se tiče *kulturne revolucije*, taj koncept i termin postoji eksplicitno već od Lenjina i Trockog; međutim, njegova današnja pojava čini se da je ipak povezana s kineskom »kulturnom revolucijom«, koja je jednom otprije poznatom sadržaju dala i specifičan kolorit kineske situacije, ali u određenom smislu i kolorit vremena. Prije svega, kulturna revolucija nije revolucija u kulturi, nego stanovit društveni pokret ili preobražaj društvene prakse. Tako su ga razumijevali i studentski pokreti na Zapadu, zaključno s majem 1968. Slično ga razumijevaju pojedini teoretičari, poput Henrija Lefebvrea, na primjer. S druge strane, javljanje pojma kulturne revolucije u nas danas nije izraz mode, nego, ja bih rekao, sasvim konkretnog sazrijevanja misli o problemu kulturno-političke orijentacije i o biti kulture u samoupravljanju. Ili, još preciznije, proturječja naše postojeće kulturne situacije nameću razmišljanje o razlozima koji leže u njihovoj osnovi i o načinima kako da se idejno i praktično oslobodimo olovnih utega prakse vlastitog razvoja u etapama kroz koje smo prošli.

Dakle, ja ne osporavam taj termin, ja se s njim slažem i odmah ću reći: slažem se i s većinom razmišljanja druga Zupančiča o problemima pred koje nas stavlja kulturna revolucija kao koncept idejno-političkog usmjerenja.

Što on konkretno znači? On u osnovi znači, kako je to drug Zupančič istaknuo, pomicanje težišta s »kulturnih djelatnosti«, tradicionalnog kulturnog stvaraoca i sfere njihovih problema, simbolički poopćavanih pedesetih godina do globalnog kulturnog entiteta, na rad, radnika i radničku klasu. To bi mogla biti najopćenitija formula kulturne revolucije u nas danas. Dok su pedesetih godina stvaralački intelektualac i kulturna institucija došli u središte kulturne politike, danas smo praktično osjetili, a ponešto i misaono elaborirali da je naš front na drugoj strani, na strani radnika ili proizvođača, koji, uostalom, i klasno i statistički čine demokratsku bazu društva.

Mislim da je Drug Zupančič obavio za sve nas koristan posao sredivši čitav repertoar razmišljanja i stavova na temu radništva i kulture i pokazujući nam u isto vrijeme stanovite slabosti i ograničenosti što su se do sad javljale u sazrijevanju ideje o nužnosti povezivanja rada i stvaralaštva. Moramo mu svakako zahvaliti što nas je doveo do tačke od koje možemo, ne vraćajući se, nastaviti diskusiju.

Ja bih sada u svoje ime nastavio na temu kulturne revolucije. Ima u samoj riječi revolucija određen prizvuk nejasnoće. Mi kažemo da revolucija »bude«, da je to čin koji se »desi« u određenom trenutku i određenoj situaciji, ali kažemo i to da revolucija »teče«. Kažemo konkretno da naša revolucija i danas teče. A kako je i kulturna revolucija, kako god je shvatili, revolucija, postavlja se pitanje revolucionarne taktike, konkretnog odnosa prema realnim, pa i materijalnim pojavama onog što je nužno revolucionarnom akcijom, s jedne strane, razoriti i, s druge, izgraditi. Na samo pitanje kulturne politike kao niza povezanih načela i mjera što teže stanovitom oblikovanju stanja, nego i pitanje sasvim konkretnog ponašanja i odnosa prema dijelu naše vlastite kulturne i društvene prakse.

Kakva nas sve proturječja i dileme dočekuju, pokušat ću ilustrirati na jednom primjeru. Jučer sam u Zagrebu sudjelovao na dva sku-

pa: na savjetovanju o zabavnoj štampi i zabavnoj literaturi i na jednoj diskusiji što je organizirana pod naslovom »Ima li socijalizam svoj koncept urbanizma?« Prije podne raspravljalo se o poznatom problemu takozvanog »šunda«, o njegovu idejnom i društvenom značenju i o mjerama koje bi odgovarale društvenoj politici prema toj pojavi. Poslije podne, na ovom drugom skupu, imali smo prilike vidjeti, između ostalog, i 250 kolor-dijapozitiva koji su nam zorno predočavali kvalitete urbanističkog razvoja grada Zagreba u posljednjih 25 ili 30 godina. Riječ je o novim naseljima, o — da tako kažemo — socijalističkoj izgradnji, koja se nije samo odvijala u vremenu obilježenom socijalističkim razvojem društva, nego su se u njima naselili mahom novi društveni slojevi koje su socijalistički društveni procesi stavili u pokret i presudno obilježili.

U prvom se slučaju vodila dosta oštra rasprava da li zbog nekih očiglednih slabosti u toj vrsti štampe i literature treba izvesti ono što je lako moguće izvesti, to jest suzbiti ili zabraniti pod firmom poreza od gotovo 50% ili je bolje primijeniti druge oblike borbe protiv onog dijela sadržaja koji prevršuje mjeru. (Bilo je, doduše, i mišljenja da ne treba ništa poduzimati.) U tom je slučaju zapravo sve u ovisnosti od određene procjene i odluke. Jedan oblik zabavne štampe ili roto-literature moguće je bez težih posljedica dokinuti. S druge strane, kad smo pratili taj niz slajdova što su nam evocirali urbanistički razvitak poslijeratnog Zagreba, ponovo smo primijetili nešto što smo manje-više i otprije znali, naime da u toj gradnji i životnoj sredini koju stvara postoji, kratko rečeno, mnogo nesocijalističkih elemenata. To jest da ljudima nije pružen životni prostor koji bi im socijalizam načelno trebao osigurati, da su izloženi defektima psihosocijalne i materijalno-organizacione naravi koji otežavaju njihovu socijalizaciju itd.

Sad kada se postavi pitanje revolucionarnog ponašanja u dvije ocrtane situacije, koje ja slobodno izjednačavam i stavljam po liniji njihovih negativnosti u istu kategoriju, sudeći po dosadašnjem iskustvu, mi ćemo postupiti sasma različito. Mi smo skloni izvršiti rez na roto-literaturi, ali i ne pomišljamo da bismo mogli srušiti Novi Zagreb i praviti drugačiji grad. Konačno, ne mora biti riječ o rušenju: nitko i ne pomišlja da ozbiljno uzme u obzir primjedbe što su izrasle na kritici dosadašnje gradnje u daljnjem razvoju grada. Tu se ponašamo ne ideološki, nego pragmatički: još smo siromašna zemlja, nismo dostigli dovoljno visok stupanj produkcije, ogromne su stvari u pitanju, i mi to sve zajedno toleriramo.

Možda su ovo malo pojednostavnjeni primjeri. Ali, kad postavljamo pitanja radikalnog zaokreta kulturne politike, u onom smislu kako smo govorili o kulturnoj revoluciji, onda ćemo se isto tako naći pred velikim i vrlo skupim, gotovo neobuhvatnim zdanjem kulturnih institucija i djelatnosti koje je građansko društvo gradilo ovdje nešto više od stotinu godina. Kulturne su institucije usko grlo naše današnje kulturne politike i napose kulturne akcije. Čovjek svakodnevno kumulira svu silu sitnih i krupnih nezadovoljstava, svjestan je da mnoge stvari ne valjaju niti će ikad valjati, ali opet nije kadar ništa učiniti jer ipak postoje i, koja s većim, koja s manjim razlogom, ponešto čine, drugi u svijetu to isto drže i čuvaju itd. S druge strane, ako se otvara per-

spektivi razmišljanja kojoj se i drug Zupančič otvara, onda može sebi postaviti pitanje: treba li sve to srušiti i naprosto početi iz početka? Međutim, odmah se postavlja pitanje: da li se to može srušiti? Ako je odgovor takav da ih nije moguće srušiti iz sličnih razloga zbog kojih nije moguće srušiti urbanistički defektan Novi Zagreb — jer kako-tako nečem služe, jer su tradicionalne, skupe, jer hrane velik broj ljudi — čovjek se na koncu pita: je li i sama pomisao o rušenju mreže institucija i njihovih djelatnosti ispravna? To su dihotomije revolucionarnog ponašanja u situaciji u kojoj se mi realno nalazimo.

Ali zadržimo se još trenutak na institucijama kulture. Otkud one dolaze? Pođimo od prosvjetiteljstva. Prosvjetiteljstvo je moderna evropska misao što izrasta iz renesanse, poprima oštrije obrise u »stoljeću svjetlosti«, u 17, stoljeću, da bi napokon s poznatom prosvjetiteljskom plejadom 18. stoljeća poprimilo i svoju konačnu misaonu artikulaciju. Prošlo stoljeće, prije Marxa i istovremeno s njim, prevodilo je ideje prosvjetiteljstva u zbiljsku organizaciju građanskog društva. Ni naša građanska društva nisu radila ništa drugo nego su nastojala kopirati hegelovski racionalan tip organizacije države, s dodacima herderovskog nacionalno-romantičnog tipa.

Posebno je zanimljiv Marxov odnos prema prosvjetiteljstvu. Koliko je, na primjer, Marxova filozofija kulture ipak u vezi s velikim blokom prosvjetiteljske filozofije, koliko je, u krajnjoj liniji, njegov osobni ukus, što se ogleda u njegovu stavu spram klasične književnosti i uopće spram klasičnih vrijednosti kulture i umjetnosti, utjecao na formiranje njegove orijentacije u smislu kulturne filozofije i kulturne politike, što je kasnije Lenjin dorekao ugrađujući te stavove u politiku čitava komunističkog pokreta.

Dugo iza rata, možda sve do nedavno, mi, po mom sudu, nismo radili ništa drugo nego dorađivali prosvjetiteljsko-građanski koncept kulturnog razvoja. I danas se u ponekoj sredini u Jugoslaviji nastoji kompletirati sistem institucija. Možda se to ne da preskočiti. Možda bez tog iskustva nema ni kritičke svijesti od koje mi danas polazimo. U svakom slučaju, građanski koncept institucionalne kulture duboko je zakoračio u razdoblje socijalističkog razvoja i, kao što i Zupančič govori, leži u svijesti ljudi, u Partiji, pa i u odgovornih ljudi u Partiji.

Da se vratim pitanju revolucionarnog ponašanja u ovom trenutku. Tu su alternative: jedna radikalna i, po mom sudu, utopijska; druga realističko-kritička, podložna snažnom iskušenju realpolitičkog i pragmatičkog postupanja. One bi se mogle varirati na različitim situacijama; ja sam to jučer učinio u vezi s našim odnosom prema utjecajima iz zemalja s drugačijim društveno-političkim i ideologijskim sistemima. Nije moguće s jedne strane graditi politiku otvorenosti prema svijetu, prema kapitalističkom i drugom svijetu, a u isto vrijeme apodiktički odsijecati sve ono što nam na kulturnom planu dolazi po liniji i po cijenu uspostavljenog dodira, otvorenosti, ekonomskih odnosa i slično. Druga je stvar što mi moramo razvijati idejnu kritičku korekciju i idejnu borbu kao oblik onog marksističkog kritičkog posvajanja vrijednih tekovina civilizacije. Ta je idenjna borba slaba i neorganizirana.

Pitanja koja je razmatrao drug Zupančič i koja sam ja vidio kao problem kulturne revolucije magnetski vuku naprijed. Dobro je da se

u našim glavama, u glavama intelektualaca koji s Partijom misle i s njom idu, javlja, pojašnjava i produbljuje sam idejni koncept kulturno-političke orijentacije. Ali moje je uvjerenje da se moramo vrlo smišljeno okretati i stvaranju preduvjeta na planu kulturne akcije. Moramo stvoriti na djelu dijalektičko jedinstvo teorijskog i praktičkog, koga danas nema jer izostaje ne samo akcija, nego i preduvjeti za nju. Tu nam, ako se složimo i dogovorimo, Partija kao organizacija mora pomoći, mora usvojiti razrađenije koncepte naših kongresnih načela, pa onda praktično činiti da se ostvaruju ciljevi koje, uostalom, i danas sebi postavlja. Tu se ne može sve završiti na idejnom raščlanjivanju. Mora se završiti u onom što se danas zove akcija, a nekad se zvalo politička borba.

A revolucija ne može biti svaki čas, to jest ne može biti revolucija u smislu onih teških i drastičnih prevrata stanja. Zato naša revolucija »teče«. Jesmo li dovoljno revolucionarno reski u akciji ili političkoj borbi, to je druga stvar. Moje je mišljenje da nismo dovoljno reski, da nismo dovoljno spremljeni da neke spoznaje i teorijske koncepte provedemo u stvarnosti.

Milan Đurčinov

Pokušaću da kažem nešto konkretnije o radu druga Zupančiča. Neke primedbe o njegovom radu izneo sam u jednoj prethodnoj raspravi. Moram odmah reći da mi studija u ovom obliku izgleda mnogo kompaktnija, da je mnogo bolje komponovana i da predstavlja zaokruženiju celinu nego što je bila prvobitna verzija.

Složio bih se sa dosadašnjim ocenama da smo dobili veoma ozbiljan i promišljen rad, makar i na nivou slobodnih refleksija, rad inspirisan »kritičkom sumnjom«, koja kritičkim i samokritičkim postupkom prilazi složenoj problematici *in continuo*, dakle gledajući je u vremenskoj i istorijskoj perspektivi, osvrćući se na svu kompleksnost evolutivne putanje po kojoj je proces išao, ukazujući na neminovnost i motivaciju određenih faza razvoja, u svakom slučaju — nastojeći da stvari unapredi, da dođe do celishodnijih odgovora koji bi imali značaj i vrednost kritičke analize upravljene prema onome što je i kako je do sada bilo, ali pre svega — prema sutrašnjici, prema budućim tokovima i orijentacijama na planu kulture našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Ukratko, složio bih se sa ocenom da je rad druga Zupančiča jedan od najozbiljnijih pokušaja kod nas da se prevaziđe koncept tradicionalističkog shvatanja kulture, a ovu reč »tradicionalizam« uzimam u navodnicima jer smatram da smo, podležući izvesnim inercijama, i sami izgradili jednu vrstu tradicionalizma koji nije ništa drugo do varijanta građanskog koncepta kulture koji smo, uz veće ili manje korekcije, prilagođavali našim potrebama.

Svakako, radi se o tome da se izgradi koncept kvalitativno nove kulture koja bi odgovarala novom društvu kakvo je naše socijalističko samoupravno društvo. Mislim da je upravo tu težište studije druga Zupančiča i ne samo nje, jer to je za sve nas koji razmišljamo o kulturi

osnovno pitanje, ali upravo su tu i najveće teškoće. Jer radi se o tome da se stvori jedan koncept ne prema nekim već postojećim (zapadnim ili istočnim) modelima i obrascima, već prema našim sopstvenim iskustvima, uslovima i potrebama. To što želimo da stvorimo nešto van svih postojećih šema i okoštalih etablismana, trebalo bi samo da znači za nas izazov kreativnijeg angažmana, otvorenu potrebu za nadrastanjem stanja u kome se o samoupravnoj kulturi govori kroz hipoteze i nagoveštaje. Ukratko, potrebna je veća i dublja naučna zasnovanost samoupravnog kulturnog koncepta, što bi i za nas same i za našu širu, svetsku afirmaciju bilo od neocenjivog značaja.

Vratio bih se sada nekim pitanjima koja su već u dosadašnjem toku diskusije bila dodirnuta. Neka od njih dotakao je i u svojoj recenziji o ovome radu drug Ralić. Mislim da i posle svega rečenog ta pitanja ostaju otvorena. Uostalom, to dobro oseća i sam autor. Konkretno: kakva je priroda tog »duhovnog potencijala« sadržanog u svakom ljudskom radu, zapravo, šta učiniti da se promeni odnos prema tom potencijalu, kako da se on celishodno iskoristi i poveže sa čitavim sistemom društveno-ekonomskih odnosa kakvi vladaju upravo u našem društvu i kako da se tom potencijalu na određen način maksimalno »odvežu krila«, kako da se njemu otvori prostor za najviše moguće stvaralačko rasplamsavanje?

Zatim, jedno terminološko pitanje, koje nije i samo to. U tekstu, kao i u diskusiji povodom njega, veoma često se pominju termini kao »industrijska revolucija«, »naučno-tehnološka revolucija«, »tehnička revolucija«, »kulturna revolucija«. Postavio bih pitanje: da li su i u kojoj su meri pojmovi koje imamo u vidu identični? Smatram da je u tom smislu potrebno ove pojmove izdiferencirati, jer, po mom dubokom uverenju, ti pojmovi se ne mogu izjednačavati s obzirom na to da njihova međusobna veza nije pravolinijska i da upravo u tome i leži srž problema — izgraditi temelje nove, samoupravne kulture i civilizacije u uslovima rapidnog, dinamičkog naučno-tehnološkog napretka, dakle, ne na siromaštvu, nego na bogatstvu, ne na prostom i ropskom, već na oslobođenom i visoko produktivnom radu, ne na nemanju, već na imanju, kako ta nova civilizacija ne bi ličila ni na jednu prethodnu i kako bi bila u stanju da produkuje iznad svega — viši kvalitet života. Jer za mene kultura i nije ništa drugo već bitka za viši kvalitet života čije blagodeti svi uživaju, ali u čijem izgrađivanju svi podjednako učestvuju. Dakle, mislim da je krucijalni problem u tome kako upravo u okvirima novih društvenih, samoupravnih uslova obuzdati neke negativitete koji proizlaze upravo iz neuporedivo živog tehnološko-naučnog napretka i prete čoveku. Mislim da bi rezultati postignuti upravo u tom smeru bili od velike koristi našem društvu i ne samo njemu, već i svima onima koji u znatiželji i skrivenoj nadi okreću poglede prema nama.

Tu se, svakako, moramo složiti sa Zupančičem da pod pojmom kulture moramo prestati podrazumevati samo kulturne delatnosti i da pod tim pojmom moramo videti globalno, integralno polje ljudskog rada koje obuhvata kako proizvodni, manuelni rad tako i najsuptilnije sfere naučnog i umetničkog stvaralaštva.

Tu se sada javlja jedno sporno mesto koje se odnosi na završni deo studije (inače, najobimniji i najznačajniji deo čitavog rada). Želim

da drugu Zupančiču sugerišem da pre eventualnog objavljivanja još jednom pogleda onaj deo tog zaključka u kome navodi Fridmanovu interpretaciju Marksa — da bi je na određen način konfrontirao anticipacijama budućnosti koje zastupa francuski futurolog Žan Furastije i koje mu izgledaju optimističkije i kao takve adekvatnije. Mislim, zapravo, da se teško može prihvatiti Furastijeov stav po kome tehnički napredak sam po sebi oslobađa čoveka od ropskog rada, to jest da već samom tehnološkom revolucijom ropski rad sam po sebi nestaje i da su time stvoreni uslovi za integralnije samopotvrđivanje čoveka. Mislim da se u takvom stavu krije opasnost od tehnokratskog shvatanja koje društvene uslove, to jest društveni položaj rada eliminiše za račun tehnološkog automatizma kao jedine oslobađajuće komponente. Tu se takođe tvrdi da je u Marksovo vreme osnovni problem bio skraćenje radnog dana kao imperativni uslov prelaska iz carstva nužnosti u carstvo slobode, kao i to da se u današnje vreme takav uslov ne pojavljuje kao bitno neophodan. Smatram, međutim, da skraćenje radnog dana i u savremenim uslovima predstavlja jedan od bitnih uslova kulturnog uzdizanja radnika, bez obzira na to o kakvoj vrsti rada je tu reč, te da se u tom pogledu ne radi ni o kakvom zastarevanju Marksovog gledišta. Naime, kada Marks u *Kapitalu* i *Nemačkoj ideologiji* govori o problemu prelaska iz carstva nužnosti u carstvo slobode, on ima u vidu upravo *stvaralaštvo,* polazeći od toga da se tek u carstvu slobode radnik oslobađa mukotrpne nužnosti i ropskog rada usmerenog na prostu reprodukciju i da tek tada počinje da stvara radi uživanja i radosti. Jer, ma koliko tehnički usavršen bio njegov rad u okvirima »carstva nužnosti«, taj će rad uvek sadržati monotoniju izazvanu mehaničkim ponavljanjem jednoličnih pokreta i neće predstavljati kompenzaciju za onaj pravi slobodni stvaralački rad za kojim svako ljudsko biće oseća generičku potrebu.

Može se, svakako, primetiti da su se uslovi od Marksovog vremena do našeg današnjeg ipak dosta promenili, to jest da se danas, za razliku od nekadašnjih industrijskih društava u kojima je upravo prosti ljudski rad postao stubom industrijske civilizacije, odigravaju novi procesi koji ukazuju da je u današnjim uslovima najefikasnije sredstvo ekonomskog razvoja postao razvitak samog čoveka i da su najrentabilnija ulaganja u najrazvijenijim industrijskim društvima upravo ljudska ulaganja. To je, svakako, novi momenat, ali on, po mome mišljenju, nije u suprotnosti sa onim o čemu sam prethodno govorio. Naprotiv. Kada drug Zupančič postavlja pitanje: gde se i na koji se način u samoupravnom socijalističkom društvu pojavljuje *duhovni potencijal rada,* onda on već samim tim naslućuje put ka odgovoru na postavljeno pitanje. Jer radi se o tome da će našu samoupravnu civilizaciju i kulturu konstituisati i održavati visokokvalifikovani rad koji traži sve više znanja, sve više kulture; radi se, zapravo, o tome da i sam proces samoupravljanja shvatimo kao sredstvo kulture, kao oblik najcelishodnije borbe za viši kvalitet života kroz koju radnička klasa oslobađa rad i čoveka. Drug Zupančič se dotiče ovog pitanja na više mesta. Sugerisao bih mu homogeniji i kompaktniji prilaz ovom problemu, dakle, naglašeniji tretman unutarnje veze između samoupravljanja i oslobođenja rada,

razume se, ukoliko je voljan da i dalje razmišlja o ovoj temi, a vidim da jeste.

Ne bih mogao da završim a da ne istaknem redak kvalitet ove studije koja je tako nedvosmisleno zasnovana na otvorenom, oštroumnom i povremeno lucidnom idejnom razmišljanju i vizionarstvu. Mislim da ovakav rad svakako treba publikovati. Ovakve su studije ohrabrujuće i stimulativne za sve koji o sličnim problemima pišu i razmišljaju.

Ivan Perić

Smatram da smo svi mi svjesni značaja rada druga Zupančiča, s obzirom na način postavljanja pitanja kulture. U njemu je postavljeno bitno pitanje kulture u tom smislu da ona treba biti temeljena u svojem ishodištu, to jest u radu. Međutim, postavljajući ovo pitanje na pomenuti način, i sam autor osjetio je jedan problem koji je danas iznio pred nas, a to je duhovna potencija rada, odnosno mogućnosti njenog izražavanja.

U vezi sa ovim meni se odmah nameće dodatno pitanje: o kakvom radu je riječ? Drug Đurčinov kaže da se to odnosi na proizvodni rad, odnosno rad koji se primjenjuje u oblasti materijalne proizvodnje. Prihvaćajući ovo objašnjenje, podsjećam da je proizvodni rad u suvremenom društvu, uključivo i naše, profesionalni rad, odnosno rad koji je parcijaliziran na određene sfere, profesije itd. Mislim da duhovne potencije takvog rada imaju svoja ograničenja koja su adekvatna njegovoj parcijalizaciji. Kada se postavlja problem duhovnih potencija rada, možda bi bilo adekvatnije da se on formulira kao problem prevazilaženja ograničenja profesionalnog rada i razlika između tog rada i stvaralaštva. Mi, naime, živimo i djelujemo u određenom društvenom realitetu, a taj se realitet sastoji u tome da se ljudski rad vrši kao profesionalni ili, da upotrebim Fridmanov izraz, kao razmrvljeni, te da je upravo na toj podijeljenosti izrasla i kultura kao osamostaljena djelatnost. Kultura kao akumulirana duhovna potencija narasla je u osamostaljenu snagu, koja se, iako ima svoje ishodište u rastavljanju duhovnih i fizičkih potencija ljudskog rada, više ne može vratiti u to svoje izvorište. Kultura upravo kao osamostaljena djelatnost, kao akumulirana duhovna potencija, predstavlja realitet sa kojim treba računati. Pravo pitanje koje bi, po mom mišljenju, trebalo postaviti je — ne kako vratiti kulturu u njeno ishodište, to jest u proizvodni rad, nego kako osigurati stalan poticaj iz toga rada na kulturu, kako osigurati priticanje stalnih impulsa iz proizvodnog rada na kulturno stvaralaštvo, komunikativnost proizvodnog rada i kulture kao osamostaljene djelatnosti, uključivanje duhovnih potencija proizvodnog rada u kulturu, te da nosioci proizvodnog rada koriste rezultate kulture i učestvuju u njihovom oblikovanju i izražavanju.

Slažem se s drugom Zupančičem kada on kritizira stanovišta koja pitanje kulturnog djelovanja radnika svode na amaterizam. Naravno, svako svođenje problema na jedan vid aktivnosti je neodrživo i vodi nas ponovno u stanje koje hoćemo da prevladavamo. Međutim, ukoliko

se radi o tome da duhovne potencije rada treba stimulirati i uključivati u kulturnu djelatnost u širem smislu, tada i pitanje amaterizma postaje veoma značajno. U amaterskom djelovanju radnik se ne potvrđuje samo kao potrošač kulture, nego i kao kreator koji učestvuje u njenom razvoju. Pitanje amaterizma, iako sam protiv toga da se cjelokupan problem odnosa radnici — kultura svodi na njega, ne bi trebalo zanemarivati, nego, naprotiv, smatram da ga treba potencirati.

Drug Đurčinov je govorio o Marksovom shvaćanju »carstva nužnosti« i »carstva slobode«. Ja potpuno dijelim mišljenje koje je on o tome izrazio. Marksova teza o proizvodnom radu kao »carstvu nužnosti« i o tome da se »carstvo slobode« nalazi s one strane materijalne proizvodnje — ne samo da nije zastarjela, nego je trajno aktuelna. Proizvodni rad bio je i ostaje »carstvo nužnosti«, odnosno, kako kaže Marks, sloboda u ovoj oblasti je ograničena. Ona se može sastojati u tome da radnici racionalno uređuju svoj promet materije sa prirodom umjesto da ona njima gospodari kao slijepa sila i da ga vrše sa što manje utroška snage i pod uvjetima koji su što adekvatniji ljudskoj prirodi. U ovakvom poimanju rada u oblasti materijalne proizvodnje kao »carstva nužnosti« sadržana je i ograničenost duhovnih potencija rada ukoliko se one ograničavaju, odnosno izražavaju samo u sferi materijalne proizvodnje. Smatram da su te duhovne potencije, ukoliko se zatvaraju i ograničavaju na sferu rada, osiromašene. One, doduše, u toj sferi nastaju, iz nje izviru, ali se unutar nje ne mogu potpuno izraziti, ukoliko ne teže da iz nje izlaze u šire prostore.

Vukašin Mićunović

I prilikom onog ranijeg razmatranja rada druga Zupančiča — tada studija još nije bila ovako uređena i uobličena i nosila je naslov *Radništvo i kultura* — nametalo mi se pitanje: da li se vodilo dovoljno računa o onome iz čega se reprodukovala svijest kojoj pisac suprotstavlja svoje shvatanje kulture? Proučavajući studiju *Radnici i kultura* u obliku u kojemu je danas razmatramo, ta dilema nije iščezla i ona se osjeća u podtekstu i vidi u tekstu moje recenzije. Možda mi se nametnula i načinom na koji je autor gradio svoja opredjeljenja i izložio svoju tezu. Opredijelivši se za metod praćenja ispoljene svijesti o kulturi — na skupovima, u dokumentima, u člancima i knjigama — koju želi da podvrgne kritici, Zupančič slijedi tu svijest kao takvu ne ulazeći pri tom u njenu istorijsku uslovljenost i u njene determinante. Slično je postupao i slijedeći kulturnu politiku u nas.

Ipak mislim da je kod nas veoma prisutna, vjerovatno i vladajuća, ona svijest o kulturi koja je nastajala u uslovima društvene podjele rada, te je i određena tom diobom. Zato i postavljam pitanja:

— šta se događa sa tom sviješću u procesu evolucije rada uopšte i proizvodnog posebno, evolucije koja na izvjestan način pomijera nekada uspostavljene granice između intelektualnih i manuelnih radnika i doprinosi premošćavanju jaza između tih vrsta rada?

— kakva je uloga samoupravljanja — viđenog u funkciji procesa oslobađanja rada — u prevazilaženju te svijesti?

— što se, tokom evolucije rada, događa s radnikom kod nas nakon revolucijom izvršene promjene položaja radničke klase i u proizvodnji i u društvu, što se, naime, događa s radnikovom sviješću o kulturi u našim konkretnim uslovima?

— kakvi su izgledi shvatanja i prakse podvrgnutih Zupančičevoj kritici pri perspektivi intenziviranja procesa oslobađanja rada i čovjeka?

Mijenjanjem odnosa u proizvodnji, a time i u društvu — razvijanje samoupravljanja je vid ostvarivanja tih promjena — radnik sebi stvara i materijalne, i društvene i pravne uslove da se i ispoljava i potvrđuje subjektom proizvodnje, a time i onoga što nazivamo kulturnim emancipovanjem i sebe samog, i klase i društva. Uz to se radnik, vršeći rad u društvenim odnosima koje je izmijenio i mijenja ih vlastitom borbom, ispoljava i potvrđuje i kao subjekt u procesu oslobađanja rada i vlastitog oslobađanja. Čini mi se, naime, da, tekstom bar, autor ove procese nije dovoljno doveo u vezu sa shvatanjima kulture kojima suprotstavlja svoj antisektorski pristup. Otuda i ovako postavljeno pitanje o duhovnoj potenciji rada. Odvajkada je ljudski rad podrazumijevao angažovanje, razvijanje i umnih i fizičkih snaga čovjeka. Izvršena i održavana njegova podjela i odnosi uspostavljeni oko sredstava za proizvodnju i u uživanju plodova rada faktori su koji su klasu koja radi sveli na masu koja se — prema zatečenim shvatanjima kulture podvrgnutim kritici Zupančiča — ne kultiviše već i time jer proizvodi i mijenja proizvodne i društvene odnose određujući tako razvoj vlastite svijesti i o sebi u radu i društvu, pa, valjda, i o kulturi.

Dublje poniranje u međuzavisnost navedenih procesa učinilo bi da Zupančičev pristup problemu — za mene inače prihvatljiv — ublaži utisak da se studija shvati kao, kako je neko od drugova već rekao, zalaganje za kulturnu revoluciju. Studiju sam, međutim, shvatio kao argumentovan pledoaje za revolucionarno preobražavanje odnosa tokom procesa o kojima je riječ, a u kojima će se organizovani radnik ispoljavati i potvrđivati subjektom tog preobražavanja. To preobražavanje će biti revolucionarno ukoliko bude vršilo eroziju institucionalizovane kulture i time formirane svijesti o kulturi kao sektoru i djelatnosti čiji se poseban značaj tumači i time što se njome humanizira i rad i oplemenjavaju radnici.

Izdvajanje kulture u sektor u nas je preovlađujuća praksa. Razmišljanja i brojna javna istupanja o našoj kulturnoj situaciji djeluju kao da autori im polaze od prakse i stanja u ustanovama specijalizovanim za kulturu. Dometi kulturne emancipacije našeg konkretnog društva dokazuju se brojem kulturnih institucija i manifestacija te umjetničkih i naučnih djela. Odnosi u proizvodnji i prema sredstvima za nju, položaj radnika u odlučivanju o uslovima i rezultatima rada, ekonomski i politički sistem i položaj čovjeka u njemu rjeđe se uzimaju u obzir pri odmjeravanju tih dometa. Konstituisao se sistem kulturnih institucija, profesija i organizacija, a sa njim i svijest da je taj sistem i ono što on uradi kultura našeg socijalističkog društva! To se moglo i moralo dogoditi upravo zbog već spomenute društvene podjele rada i njome determinisane organizacije društva i djelatnosti u njemu. Djelovalo

je i djeluje i na naš način mišljenja i ponašanja, te se kulturi i obraćamo kao osamostaljenom i samostalnom činiocu.

Tome, dakle, što opredjeljuje naše realne odnose i po njihovom dejstvu formiranu društvenu svijest Zupančič nije — meni se bar tako čini — posvetio dovoljno pažnju. Zbog toga se mišljenja autorâ — naročito onih sa kojima pisac studije polemiše — uzimaju katkada i izvan okolnosti u kojima su se i oformila i ispoljila. Namjera da ukažem i na neke od tih nedovoljno naglašenih objektivnih okolnosti koje i omogućavaju održavanje kritikovanog shvatanja kulture motivisana je željom da se naglasi potreba upravo mijenjanja tih okolnosti, a time i tih shvatanja.

To je bila i ostala dilema koju nijesam u ovom smislu i na ovaj način iskazao u svojoj recenziji. Dosadašnji tok diskusije me podstakao da je iznesem.

Franc Cengle

Monografija *Radnici i kultura* Bena Zupančiča mnogostruko je podsticajna. Ona je pažnje vrijedan doprinos analizi mnogih nastojanja u nas da se — u ovom prelomnom vremenu — pronikne i definira konkretna bit odnosa radnici — kultura. Takvom analitičkom reflektiranju primjerena je i Zupančičeva metoda, koja mu je omogućila da rezimira faktičke efekte određenih akcija, kongresa, naučnih skupova itd., kao i pojedinih literarnih, političkih i drugih izvora, među njima ustavnih tekstova i kongresnih dokumenata Saveza komunista.

Posebno se mora konstatovati da se monografija *Radnici i kultura* — bez obzira na to, ili uprkos tome, što je determinirana opštim stanjem (razmatranja) ovog problematskog sklopa u nas — direktno uključuje u tradiciju raspravljanja i definiranja odnosa radničke klase i kulture, a ta je tradicija, kao što je poznato, i izuzetno složena i dugi niz decenija izuzetno aktualna u radničkom i komunističkom pokretu. Dovoljno je podsjetiti, makar sumativno, da su Marx i Engels tom odnosu posvetili veoma veliku pažnju, a u ovom vijeku i Antonio Gramsci, a da je Lenjin izuzetno oštro istupao protiv socijaldemokratskih i drugih koncepata koji su odricali da je radnička klasa subjekt »internacionalne kulture«, a zastupali »kulturnu politiku« velikih »kulturnih naroda« na račun »malih« i »nekultiviranih« naroda i zemalja. Ne ukazujući ovdje na ostala nastojanja radničkog pokreta niti na njegove konfrontacije građanskim, malograđanskim, reakcionarnim i brojnim ostalim orijentacijama (novokantovstvo, katedersocijalisti, anarhosindikalisti, fašizam, nacionalsocijalizam itd.), potrebno je dodati da Zupančič neposredno ukotvljuje svoja razmatranja u tim nastojanjima — na primjer, Ivana Cankara — i smatra to pretpostavkom pozitivne izgradnje socijalističkog samoupravnog koncepta odnosa radnička klasa — kultura, ujedno na taj način podstičući na istraživanje klasnog karaktera našeg kulturnog razvitka. Samom svojom pojavom Zupančičeva monografija zaoštrava ujedno i pitanje aktualizacija Marx — Engelsovog i Lenjinovog poimanja kulture i kulturne tradicije, kao što urgira i jednu temeljnu mono-

grafsku rekonstrukciju marksističkog koncipiranja kulture uopšte. Sem nekih doprinosa, među njima i vrlo zapaženih, takvih »globalnih« i »strategijskih« istraživanja u nas još nema, a ona su — sumnje nema — više nego neophodna da bi se u ovoj oblasti moglo razložno i sistematski razmišljati i prosuđivati.

Zadirući analitički u brojna viđenja odnosa radničke klase i kulture u nas, monografija Bena Zupančiča stimulira da se — imajući u vidu naša sopstvena iskustva — prione svestranom teorijskom utemeljivanju »kulturoloških« istraživanja u Marxovom konceptu kulture — čovjeka, društva, istorije, radničke klase, revolucije, proizvodnih snaga, nauke, umjetnosti, ekonomije, socijalizma, komunizma itd. To stoga što bez preciznog i aktualiziranog uvida u temeljne premise Marxove koncepcije kulture neće ni nadalje otpasti niz »dilema«: šta s podjelom rada, da li se ukida ona ili »samo« njen klasno-eksploatatorski karakter; šta je sa skraćivanjem radnog dana i sa slobodnim vremenom uopšte; da li se radno vrijeme ukida ili se ukida i klasno-eksploatatorski karakter i slobodnog i životnog vremena »radnog čovjeka«; šta je sa odnosom prirode i kulture (jer, po Marxu, i »čovjek sâm je prirodni predmet«, naravno, »kao puko postojanje radne snage«), da li se ukida priroda, pa i ljudska priroda, ili se prevladavaju društveni odnosi koji kulturu dovode u »nasilnu protivrječnost« sa prirodom; da li se čovjek kao čovjek »bori s prirodom« ili je »njegova« »borba s prirodom« prouzrokovana klasno-eksploatatorskim posredovanjem; kako je moguće da se s razvitkom materijalne produkcije i s uvećavanjem potreba uvećava i sámo carstvo nužnosti; kako je moguće da se rad »dijeli« na manuelni i intelektualni kad u proces materijalne i svake druge produkcije stupa »cio čovjek«; kako je moguće da je »grubo-materijalna produkcija« rodno mjesto istorije i osnova cjelokupnog društvenog života kad ona — kapitalistički organizirana — »osakaćuje čovjeka« itd., itd.

Te i brojne ostale »dileme« i »probleme« Marx je, kao što je poznato, jasno i razgovjetno razriješio, a sama razrješenja i iscrpno obrazložio, pri tome se koncentrišući i na »početke kulture« (die Kulturanfänge), kada, zapravo, »nastaju odnosi u kojima višak rada jednog (čovjeka) postaje egzistencijalni uslov drugog (čovjeka)«. Stoga izlazi da je, u svakom pogledu, izuzetno značajno i Zupančičevo upozorenje o presudnosti adekvatnog poimanja Marxovog koncepta društveno-klasnog statusa »duhovnih potencija procesa produkcije«, »duhovnih potencija materijalnog procesa produkcije«, »duhovnih potencija procesa rada« i slično.

O čemu je, zapravo, riječ? Najprije o afirmaciji i reafirmaciji temeljnih Marxovih kategorija i pogleda i u sferi takozvane kulturologije, a zatim i o afirmaciji naših sopstvenih (društveno-istorijski izvanredno osobenih i raznovrsnih) iskustava, naročito iskustava proisteklih iz izgradnje novog produkcionog odnosa. I jedno i drugo je najtješnje povezano s problemima definiranja karaktera našeg vlastitog razvitka kao svestranog kulturnog razvitka, ali i sa mogućnostima da se daju bitni doprinosi i na planu teorije kulture, između ostalog i tako što bi se temeljne Marxove kategorije »protumačile« i kao temeljne »kulturološke« kategorije, a to bi ne samo dovelo do uklanjanja mnogih »mističnih predstava« (Marx), nego bi — u krajnjoj konsekvenci — vodilo ukidanju

kulturologije kao »osobite« disciplinarne (»sektorske«!) preokupacije, koja je u biti građanske provenijencije, što je vidno i iz njenog savremenog klasno-političkog »neutralizma«.

To se primarno odnosi na reafirmaciju Marxovog koncepta rada kao temeljne premise marksističkog poimanja kulture, ali podjednako i na Marxovo shvatanje društva, istorije, materijalne produkcije itd. Ukratko, ne toliko na otkrivanje onoga što Marx eksplicira o kulturi koliko na ono što je kao »kulturni« koncept i projekt »implicite« stavljeno u same temelje Marxovog djela i marksističkog mišljenja uopšte, pa i marksističkog mišljenja kulture, kulturnog razvitka, kulturnog rada, kulturnih djelatnosti, kulturne politike, kulturne revolucije itd.

Problematizirajući i aktualizirajući pojedine aspekte socijalno-političkog statusa »duhovnih potencija procesa rada« u »kapitalističkom svijetu«, Marx ima u vidu dramatičnu transformaciju »duhovnih potencija... u moći kapitala nad radom... u velikoj industriji izgrađenoj na osnovi mašinerije«, ali i u moći kapitala nad radom uopšte, jer kapitalistička produkcija time »ujedno razara fizičko zdravlje gradskih radnika i duhovni život seoskih radnika«, te je, s jedne strane, i »fabričko zakonodavstvo postalo nužno fizičko i duhovno zaštitno sredstvo radničke klase«, dok je, s druge strane, sve očiglednija upravo duhovna »površnost naše današnje buržoazije«. Istovremeno Marx dokazuje da je »osvojeni dio vremena za slobodnu, duhovnu i društvenu djelatnost individua utoliko veći ukoliko je rad ravnomjernije podijeljen među sve za rad sposobne članove društva, ukoliko manje neki društveni sloj može prirodnu nužnost rada svaliti sa sebe na neki drugi sloj«. Iz toga razloga sve se svodi na »društvene uslove« prisvajanja »duhovnih potencija procesa rada«, »dijelova vremena za duhovnu djelatnost individua« itd. i svih produkata »procesa rada« kao prirodne nužnosti, kojom se »radni čovjek« potčinjava kapitalu.

Marxova društveno-istorijska konkretizacija problema utemeljena je u njegovom poimanju rada i kao produktivne djelatnosti koja je svojstvena samo čovjeku. Kad god je riječ o radu, veli Marx, uvijek je riječ o čovjeku, ali o konkretnom čovjeku — pripadniku određene klase, nacije itd. Nije riječ, dakle, o čovjeku »uopšte« niti o radu »uopšte«, o »metafizičkim apstrakcijama«, kao u Proudhona. Marxov pojam »radnog čovjeka« (der arbeitende Mensch) je konkretno-istorijski obilježen, a samim tim i pojam rada »radnog čovjeka« ima, po Marxu, konkretno-istorijske oznake. Ali, uopšte uzevši, sâm rad »radnog čovjeka« — subjekta rada — jeste, po Marxu, u duhu humanističke klasike, cjelishodna djelatnost, proizvođenje, Dichtung ili, *mutatis mutandis,* tvoračka djelatnost, stvaralaštvo itd., te je, shodno tome, i »jednostavan« ručni (ili manuelni) rad jedan od oblika ljudske cjelishodne, produktivne djelatnosti i, takav, jedno od onih obilježja po kojima se čovjek — u Marxovom smislu — razlikuje od svih (ostalih) bića, i to bez obzira na društveno-istorijsku formu rada, koja je, kao forma ljudske svrsishodne djelatnosti, u klasnim društvima (»predistorija«!) otuđena subjektu procesa rada, unutar sebe razdvojenog i podvojenog, usljed čega je i došlo do raspada samog rada na tjelesni i duhovni, ručni i intelektualni, na rad ruku i na rad glave, a, konsekventno tome, i do raznih »profesio-

nalnih« i drugih »idiotizama« i »kretenizama«, koji su očigledan antipod kulture i kulturnog razvitka.

Ako, sljedstveno tome, uzmemo u obzir još neke temeljne Marxove teze i ovako ih ili na sličan način artikuliramo, odmah ćemo uočiti da je u Marxovom djelu doista sadržan jedan jedinstven i bitno koherentan klasno-politički pojam kulture, po tome što on proistiće iz radikalne kritike »zbiljskog položaja rada u kapitalističkoj produkciji« koja je »pervertirala« tu osnovnu formu ljudske produktivne djelatnosti u njoj samoj. Marxov pojam kulture je jedinstven i koherentan prvenstveno po tome što materijalnu produkciju uzima za osnovu cjelokupnog društvenog života, pa slijedi da sve istorijske, društvene, ekonomske, kulturne i druge transformacije zahvaljuju svoje porijeklo upravo tom specifičnom gradilačkom, transformirajućem, produktivnom karakteru samog rada »radnog čovjeka«. Iz toga, međutim, slijedi generalni stav da je svaki oblik ljudske produktivne djelatnosti (pa i manuelni rad građenja puteva, kopanja rudače, podizanja zgrada) koje mogu biti i tvorničke hale i koncertne dvorane itd.) *in fact* oblik kulturne djelatnosti (kao i sâm »kulturni« rad!), znači: oblik prisvajanja i oljuđivanja prirode u čovjeku i »spoljašnje prirode« ili, ako neko hoće, humanizacije materijalnog svijeta, kome se prečesto nekritički konfrontira takozvana kultura, koja je, po mnogima, ni više ni manje nego bitno »duhovne prirode«, te se »stoga«, onda, »beskompromisno« suprotstavlja »materijalnoj kulturi« (kao da je materijalna produkcija uopšte moguća ako je lišena »duhovnih potencija« i obrnuto, kao da »duhovne potencije« »radnog čovjeka« imaju i od njega samog nezavisnu i samostalnu egzistenciju).

Nemajući ničeg zajedničkog s (teističkim, apologetskim i drugim) mistifikacijama, među koje spada i »ontološki« dualizam »duhovne« i »materijalne« kulture, Marxov koncept rada i »radnog čovjeka« »svodi« svaki govor o kulturi na analizu konkretnog društvenog položaja »radnog čovjeka« i rada, subjekta i određenog oblika njegove cjelishodne, produktivne djelatnosti, u »uslovima« određene epohe, određene društveno-političke forme, klase, naroda, zemlje itd. Prema tome, i nije u pitanju kultura *qua* kultura, nego je — s Marx—Engels—Lenjinovog stanovišta — u pitanju konkretno-istorijski društveni položaj rada kao oblika produktivne djelatnosti »radnog čovjeka«, rada kao bitno kulturne djelatnosti, ma koliko u klasnom društvu bio on unutar sebe samoga i otuđen i potuđen.

Pažljivo analizirajući premise Lenjinovog koncepta kulture, koji je bitno marksistički, može se zapaziti da je govor o kulturi svakad primarno govor o karakteru konkretnih društvenih odnosa kao temeljnom »kulturnom« sadržaju i obilježju egzistencije konkretnih ljudi, odnosno govor o tome da li se ti konkretni odnosi temelje na eksploataciji (ljudskog) rada, na eksploataciji oblika djelatnosti koji je svojstven samo čovjeku, ili je riječ o takvoj socijalnoj formi »kulturne supstancije« koja negira i dokida klasno-eksploatatorski karakter — recimo — »građanske kulture«, čime se ujedno dokazuje da je s Marxovog gledišta — striktno uzevši — primjereno isticati »robovlasnički«, »buržoaski« itd. karakter načina produkcije, pa i »kulturne« produkcije, jer se time, zapravo, apostrofira društveno-klasna situiranost i svih onih djelatnosti

koje filistar ni dana današnjeg nije u stanju da pojmi kao kulturne djelatnosti.

Postavljajući pitanje o savremenom odnosu radnika i kulture, Župančič postavlja, zapravo, pitanje o mogućnostima svestrane epohalne afirmacije novog društvenog karaktera svega što se s Marxovog stanovišta može nazvati kulturom, a to, drugim riječima, znači da i on polazi od stava da je kultura po Marxu sinonim društveno-istorijskog razvitka, posebno razvitka produktivnih snaga u najširem smislu i humanizacije »čovjekove sredine«, prvenstveno društvene. Status »duhovnih potencija materijalne produkcije« je u socijalističkom samoupravnom društvu određen uspostavljanjem takvih društvenih odnosa koji omogućuju da se svaki oblik proizvodnog rada manifestira kao ljudski cjelishodna i, u tom smislu, kulturna djelatnost.

Jer, ako se to nema u vidu, neminovno se zapada u mnogobrojne »zamke« koje »krije« i pasaž o skraćivanju radnog vremena s kraja *Kapitala.* Treba, naime, znati i prihvatiti da tu i nije riječ o pukom skraćivanju radnog vremena, već o uspostavljanju novih društvenih odnosa zahvaljujući kojima »radni čovjek« (»podruštvljeni čovjek, asocirani producenti«) ne provodi čitavo svoje »životno vrijeme« u procesu materijalne produkcije, koji mu omogućuju — jer su njegovo sopstveno djelo — da »istupi« iz toga procesa, da stane »pored« njega, a on to može ako »racionalno« uredi svoje odnose i procese u carstvu (prirodne i društvene) nužnosti, naime: ako uspostavi takve društvene uslove svog postojanja koji su najdostojniji i najprimjereniji njegovoj ljudskoj prirodi, to jest ako on sâm onemogući da bilo ko isključivo na njega »svaljuje prirodnu nužnost rada« sputavajući ga u njegovoj »slobodnoj, duhovnoj i društvenoj djelatnosti«. »Racionalnost« uređivanja odnosa i procesa je i u prisvajanju vremena za »društvene djelatnosti« »radnog čovjeka«, a samim tim i vremena za slobodan razmah svih potencija koje »drijemaju u njegovoj ljudskoj prirodi«.

Skraćivanje radnog vremena mogućno je i u uslovima kapitalističke produkcije, koja razvojem mašinerije itd. ujedno intenzivira i procese eksploatacije radne snage, bila ona tjelesna ili umna, manuelna ili intelektualna, »fizička« ili »duhovna«, što je za kapitalistički *ratio* posve irelevantno ako on sâm može da se reproducira zajedno sa cjelokupnom »materijalnom bazom« koju »racionalno« uređuje po svojoj slici i prilici.

»Radni čovjek« je subjekt jedne nove racionalnosti: stičući vrijeme za svoje vlastite »društvene djelatnosti«, on carstvo nužnosti transformiše u bazu carstva slobode i tako što u carstvu nužnosti »duhovne potencije materijalne produkcije« prisvaja i afirmira kao svoje vlastite, što je još jedan argument u prilog teze o jedinstvenosti i koherentnosti Marxovog pojma kulture, ali argument koji, s druge strane, direktno ide u prilog zahtjeva sistematskog marksističkog utemeljivanja kulturoloških istraživanja u nas, dakle: i s obzirom na rješenja sadržana u Marxovom djelu i s obzirom na iskustva radničkog i komunističkog pokreta, uključujući Lenjinovo i Gramscijevo obaranje nemarksističkih koncepata kulture, ali i rezultate našeg sopstvenog kulturnog razvitka.

U suprotnom, preostaje da se lavira od bilo kojeg do svakog sljedećeg elitističkog koncepta kulture, koji, svi redom, počevši od neohegelovaca, štimerovaca i novokantovaca, podjednako odriču da je radnič-

ka klasa subjekt kulture, da je revolucionarni radnički pokret bitno kulturni pokret i da je socijalizam (u nas socijalističko samoupravno društvo) primarno proces svestrane revolucionarne izmjene »starog svijeta« i pozitivne (kulturne) izgradnje »novog svijeta«. U suprotnom. ostaje se slijep i pred neospornom činjenicom naše epohe da je smanjivanje (privrednih itd.) razlika između razvijenih i nerazvijenih u suštini smanjivanje razlika u kulturnom nivou, kako bi Lenjin rekao, i da su razlike u kulturnom nivou bitno klasno-političke razlike, jer »kapitalistička klasa« (u svim svojim konkretnim »modifikacijama«) nije (bila) iz »određenih« razloga zainteresirana da »kapital« plasira (investira itd.) u tim »područjima«, dakle: u određene oblike »procesa rada«, odnosno forme cjelishodne djelatnosti, pošto nisu »odbijale« odgovarajući profit, te su stoga i ti dijelovi svijeta, i te zemlje, i ta područja, i ti regioni neke zemlje (ostali) ekonomski, tehnološki itd., što znači — kulturno nerazvijeni.

Na kraju, trebalo bi naglasiti da se u nas ne rijetko »materijalnoj kulturi« suprotstavlja takozvana »duhovna kultura« i da se takozvana »duhovna kultura« još češće tretira bilo kao »samostalna« bilo kao »nadređena« »materijalnoj kulturi«, bilo i jedno i drugo istovremeno. Ali, dešava se i obrnuto, pa se »misli« da se kaže nešto osobito važno ako se dogmatski »preferira« nekakva »objektivna« egzistencija »materijalnog svijeta«, pa i »materijalne kulture«, čime se insistira na nekakvoj njihovoj »egzistenciji« »mimo i nezavisno od čovjeka«, te se na suprotnoj strani i podstiče hipostaziranje takozvane »duhovne kulture«, odnosno takozvane »duhovnosti« kulture. Međutim, kao što je — parafrazirajući Marxa — cjelokupna priroda izmijenjena ljudskom djelatnošću, tako je i sve što se obično naziva »duhovnom kulturom« *in fact* produkt ljudske djelatnosti, a ne neke hegelovski ili teološki pojmljene duhovnosti po sebi i za sebe. Primjereno samom problemu, definiranom već naslovom Zupančičeve monografije, to znači da je svaki govor o »duhovnim potencijama procesa rada«, zapravo, govor o konkretnom društveno-istorijskom subjektu »procesa rada«, dakle: o »radnom čovjeku« i da se, isto tako, ukoliko se, suprotno tome, kultura poima kao duhovna po sebi i za sebe, makar samo u nekom segmentu »kulturne strukture«, samim tim postavlja i pitanje subjekta te »kulturne« duhovnosti, duhovnosti kulture, »kulturnog rada« kao »duhovnog rada«. Insistiranje na duhovnosti kulture jeste, bez obzira na »modalitet« insistiranje na Hegelovoj poziciji shodno kojoj subjekt može biti jedino duh, koji se naveliko služi i ljudima i narodima kao svojim sopstvenim instrumentima. Stoga je hegelovska spiritualizacija kulture, u stvari, najeklatantnija forma elitizma — »obrazovanih«, »svetih«, »velikih«, »umnih«, »jakih«, »izabranih«, »moralnih«, »učenih«, »dostojanstvenih«, »posvećenih«, »moćnih«, »upućenih« itd., itd.

I to bi, između ostalog, mogla biti dimenzija istraživanja onog kompleksa problema koji je Marx imao u vidu istupajući protiv otuđenja »duhovnih potencija materijalne produkcije« od subjekta te produkcije. Jer, ako su »duhovne potencije« (takozvana »duhovna kultura« itd.) i otuđene od »radnog čovjeka« unutar klasno-eksploatatorskih društvenih odnosa, to još ne znači da on nije i da ne može biti njihov subjekt. Odvojenost, otuđenost i nadređenost »duhovnih potencija« samom »rad-

nom čovjeku« ima, dakle, jedno osobito značenje, pa bi ih i teorija kulture morala tretirati u jednom drukčijem, bitno antitradicionalističkom smislu.

Prava vrijednost Zupančičeve monografije *Radnici i kultura* upravo je u tome što antitradicionalistički upozorava na te drukčije mogućnosti — i kulture i raspravljanja o njoj u socijalističkom samoupravnom društvu.

Prvoslav Ralić

Da li novi društveni odnos — socijalističko samoupravljanje — vodi novoj svesti o kulturi?

Protivrečnost nastajanja toga odnosa, inercije starih produkcionih odnosa u društvu (državna, grupna, privatna svojina), održavanje kulturnog sektora u njegovoj posebnosti pored ostalih društvenih radova — sve to uslovljava ne samo protivrečnu svest o kulturi, već i naporedno življenje više koncepata i više praksi kulturne politike.

Nova svest o kulturi probija se, pak, i teorijski i praktično. To, naravno, zavisi od odlučnosti borbe za samoupravno udruženi rad, od mere do koje je naš revolucionarni pokret organizovan da se za njega bori. Tu novu svest o kulturi shvatam kao promišljanje odnosa kulture i rada, kulture i podele rada, traženje nove istorijske dijalektike: kultura i rad idu u susret samo tako što se i kultura i rad oslobađaju svoje »sferičnosti«, podeljenosti, raznih oblika posredovanja među društvenim radovima, »idiotizma profesija«.

Mislim da je koncept »oslobađanja rada« — emancipacija radništva u ljudstvo — onaj kategorijalni okvir iz koga se mora tragati za novom svešću o kulturi, za novom kulturnom politikom i, da kažem nešto sasvim rizično, za novim kulturnim delom. Kada pominjem novo kulturno delo, mislim na njegovu novu stvaralačko socijalnu vokaciju, na delo koje se »useljava« u način života radnih ljudi.

Kultura u svojim postojećim, empirijskim oblicima nosi dramatične granice građanskog društva (ne samo humanističke, već i socijalne). Kako se složiti sa modelom, a on je realna praksa, da najbolje, recimo, literarno delo, sabrana dela imaju tiraž dve hiljade puta manji od broja živih savremenika pisaca? Premnogo je kulturnih institucija koje odgovaraju na potrebe nesamerljivo malih socijalnih grupa. Pitanje je, zato, kakav bi trebalo da bude naš odnos prema ovoj postojećoj činjenici. Da li je srušiti, da li ima ko da je ruši? Ili je uzeti kao polaznu, pa je reformisati u toku revolucije? Imamo li, jednostavno rečeno, snage, one socijalne, da prevazilazimo kulturu koja je u funkciji reprodukcije klasne podele rada, koja produžava moć etatističkog produkcionog odnosa?

Marksova je teza: radnik stvara čoveka. Logički je izvod ove teze da radnik stvara i kulturu nastajućeg čoveka. Ne novu klasnu, proletkultovsku, već prvu besklasnu kulturu. Otvoreno je pitanje: da li radnik stvara kulturu ljudstva činjenicom da je sam proizvodni rad, što je on po sebi stvaralački ili tako što je u radniku nagomilana istorijska energija bunta, revolucije protiv nestvaralačkog sadržaja rada i njego-

ve klasne podele? To, naravno, ne znači, i ne sme da znači, da će do vremena emancipacije radnika u ljudstvo kulturni radnici popunjavati kulturnu oskudicu. Kulturna oskudica se savlađuje revolucijom; kulturna revolucija je integralni momenat socijalne revolucije, a one se ne odvijaju bez jedinstvene promene karaktera rada i bez novog produkcionog odnosa.

Moramo bolje promisliti stav Desetog kongresa SKJ: kultura se mora razvijati kao klasno-oslobodilačka delatnost, kao nova društveno-duhovna moć samoupravno udruženih radnih ljudi. Ovaj princip moramo dovesti do kulturne politike. Koncept samoupravnih interesnih zajednica kulture jeste za ovu etapu društvenog razvoja rešenje. Ali, ne zasniva li se i on na priznanju podele rada na duhovni i materijalni?

Prva kulturna potreba radnika nije samo, ne pre svega, potreba da dođe do postojećih kulturnih vrednosti, da bude kulturni amater i saučesnik u odlučivanju u jednoj staroj kulturnoj politici. Prva kulturna potreba radnika jeste izmena njegovog položaja koji ga je i odvojio od duhovnih ljudskih moći, izmena postojećeg sadržaja rada u kome preteže rutinski rad te izmena odnosa u radu u kojima drugi kreiraju njihove sadržaje. Zato naša kulturna situacija nema svoju posebnu meru — ona je u meri napredovanja revolucije.

Za kulturu sela, samo primera radi, više se čini promenom ropskog rada na selu, modernizacijom proizvodnje, novim proizvodnim odnosom, promenom sadržaja života tih ljudi, nego kulturološkim inicijativama. Dom kulture, biblioteka na selu, to je licemerje, nekad i elitističko, darodavalačko, ako nije praćeno borbom za socijalističku politiku na selu.

Zbog svega rečenog, a još više zbog onoga što nisam ovde uspeo da kažem, danas se mora voditi gotovo idejna bitka za novu svest o kulturi, za punije shvatanje suštine odnosa kulture i društvenog rada, kako bi se duhovnost vratila svom rodnom mestu: nepodeljenom i jedinstvenom, stvaralačkom i slobodnom društvenom radu.

Sadudin Musabegović

U odnosu na osnovnu tezu druga Zupančiča, a imajući u vidu i tok dosadašnje diskusije, ja bih htio, ne ulazeći u šire razvijanje i produbljavanje, da dam jednu veoma kratku opasku koja se odnosi na kritiku kulturne politike izvedenu u radu koji je predmet našeg današnjeg razgovora.

Naime, drug Zupančič polazi sa stanovišta da je kulturna politika kod nas vođena uglavnom iz ugla redukcije kulture na kulturne djelatnosti, pri čemu je ostajala po strani kultura shvaćena u širem smislu, što je imalo svojevrsne konsekvence na planu njenog daljeg sektorisanja kao autonomne sfere, odnosno njenog dezintegriranja od ostalih sfera društvenog rada. Sa ovog stajališta drug Zupančič s pravom vrši i kritiku naše kulturne politike.

Međutim, ono što bih ja htio da primijetim u kontekstu ovako izvedene kritike jeste opasnost koja proizlazi iz druge krajnosti utemeljene

na stanovištu krajnje široko shvaćene kulture kao produkcije, odnosno proizvodnog rada uopšte, a koje je došlo do izražaja i u današnjoj diskusiji. Jer kultura shvaćena u najširem mogućem smislu te riječi, kao isključiva podloga za koncipiranje kulturne politike, krije u sebi stanovitu dozu rizika da se pitanje uže shvaćene kulture kao sektora, odnosno kulturnih djelatnosti, do izvjesne granice razlije, svakako iz ugla kulturne politike, i utopi u širi kontekst koji, plašim se, ne bi imao svoju usmjeravajuću ulogu unutar ove parcijalizirane sfere. Sektor kulture, htjeli mi to ili ne, ostaće još dugo »sektorom kulture« i tu činjenicu moramo imati u vidu kako prilikom koncipiranja kulturne politike tako i prilikom njene kritike. Jer svođenje kulture isključivo na kulturne djelatnosti, kada je riječ o kulturnoj politici, nije manje neprihvatljivo nego i potpuno negiranje kulture kao sektora, odnosno njeno raspršivanje na šire područje, koje bi sa stanovišta praktične akcije moglo ostaviti po strani njene isturene punktove — kulturne institucije.

Stoga mi se čini da kulturna politika samoupravnog društva mora računati na dva momenta: momenat integriranja kulture u sve vidove društvenog rada i momenat kulturnih djelatnosti koje se nalaze u tom procesu, ali još uvijek, u dobroj mjeri, zadržavaju i svoj karakter sektora. Riječ je, dakle, o paralelnom procesu u vođenju i kritici kulturne politike, o procesu integrisanja kulture u sve sfere društvenog rada i isto tako o vođenju računa o samom sektoru kao takvom.

Čini mi se da ovaj proces prerastanja kulture kao parcijaliteta, pri čemu ona još uvijek zadržava sektorske karakteristike, i njeno integrisanje u ostale sfere društvenog rada, u koncipiranju i vođenju kulturne politike, nije ovdje dovoljno došao do izražaja. A te dvije dimenzije, po mom mišljenju, moraju biti polazište i osnova kulturne politike sve dok kultura i faktički ne postane ono što uistinu jeste — svekoliki oblik produkcije, proizvodnog rada uopšte, pri čemu će kultura kao sektor sve više gubiti karakter parcijaliteta u korist ostvarivanja svoje istinske funkcije.

Beno Zupančič

Zahvaljujem na primedbama i pomoći. Drugo je pitanje da li ću ja moći sve ovo da iskoristim.

Ali, sada da kažem nešto o kulturnoj politici iz prakse.

Činjenica je da se kod nas, što se tiče kulturne politike u proizvodnim organizacijama, iz onoga što sam znao ranije, iz onoga što sam sada video iz pomenutih izveštaja, jasno vidi da imamo samo jedan »model« kulturne politike koji uopšte nije prilagođen ovoj ili onoj radnoj organizaciji. Ona se gotovo nikada ne gradi na onome što postoji kao »kulturna potencija«, recimo, u rudniku ili fabrici. Ona uglavnom ne pokušava da se nadovezuje na ono što postoji kao elemenat stvaralaštva u samoj proizvodnji, u odnosima, u okviru svega onoga što proizvodnja sobom i oko sebe nosi. Primedbu druga Perića primam. Radnik-proizvođač se smatra stvaralačkim kada peva u pevačkom horu ili

igra u folklornom ansamblu, ali nikada ako čita Ajnštajna. On mora da čita Getea, da malo karikiram, ili Puškina. Čitati Ajnštajna — to se ne smatra njegovim duhovnim učešćem u samoj proizvodnji ili u životu koji postoji oko njegove proizvodnje.

Upravo iz tih saznanja i primedaba nastalo je ovo moje razmišljanje. Mislim da je stvarno najaktuelnije pitanje duhovne potencije rada. Da li je ona kroz podelu rada stvarno sasvim iščezla iz proizvodnog rada? Da li je ona uopšte mogla sasvim da iščezne uprkos svemu što se podelom rada desilo kroz istoriju, to je pitanje na koje sam dobio u raznim knjigama, marksističkim i nemarksističkim, vrlo različite odgovore, ali uglavnom takve koje nisam sposoban da upotrebim da bih došao do nekog određenijeg zaključka.

Mislim da je u tom pogledu bio najjasniji Gramši, u pogledu, naime, takozvanog intelektualnog i neintelektualnog rada. Ali zbog pitanja naše praktičke kulturne politike, koja sada vrlo jako naglašava kulturnu politiku svake zajednice, mesne zajednice, radne zajednice i svih drugih zajednica, mislim da ćemo morati upravo tu tražiti da bismo mogli upotrebiti intelektualne potencije u našem društvu koje imamo na raspolaganju. Mislim da kretanje društva u ovom trenutku od nas traži upravo to.

Ratko Božović: Iskušenja slobodnog vremena

(Mala edicija »Ideja«, Beograd, 1975, strana 272)

Značaj nove knjige dr Ratka Božovića — *Iskušenja slobodnog vremena* — utoliko je veći što tretira brojne, krupne i munjevite promjene u svim sferama društvenog života, pa, prema tome, i u sferi slobodnog vremena. Naša generacija doživljava da se društvo mijenja za tri godine koliko za trideset godina na početku ovog vijeka, koliko za tri vijeka u vremenu prije Njutna i koliko za tri hiljade godina u kameno doba. Ova nevjerovatna promjenljivost, ističe Božović, nigdje se ne osjeća tako dramatično kao u domenu slobodnog vremena.

Polazeći od tako brojnih, krupnih i munjevitih promjena — prije svega strukturalnih — u razvoju savremenog ljudskog društva, pisac knjige *Iskušenja slobodnog vremena* istražuje nove vrijednosti i naporedo s tim ukazuje na složene probleme koji se javljaju u vezi sa slobodnim vremenom i novim kreativnim mogućnostima čovjeka. Istovremeno autor ima u vidu brojne, veoma krupne i kompleksne protivrječnosti u sadašnjoj etapi. Uz sve to, ukazuje na pojedine vrlo složene društveno-ekonomske, istorijske i kulturne fenomene, a naročito na one koji otežavaju proces uspješnijeg rješavanja aktuelnih problema u oblasti slobodnog vremena. Zato autor smatra da se teorijska i praktična pitanja cjelokupnog procesa humanizacije ne bi smjela odlagati.

I u ovoj kao i u prethodnoj knjizi *(Metamorfoze igre)* Božović je izbjegao bilo kakve zaključke, odnosno kategorične prognoze, jer su takvi zaključci i prognoze teško održivi u svijetu u kome se stvari mijenjaju tako brzo, ponekad čak i prije nego što ih spoznamo.

Pored navedenih opštih vrijednosti knjige, potrebno je ukazati i na neke njene posebne karakteristike. Prvenstveno treba istaći teorijski nivo i izvanredno i besprijekorno poznavanje same građe. Tome dodajmo da se pisac, slikajući svijet u kome živimo, ne zanosi pesimističkim niti, pak, optimističkim iluzijama, već realno prikazuje postojeće stanje, posebno ističući probleme sa kojima se susrećemo i ukazujući na to šta nas očekuje u budućnosti u sferi slobodnog vremena.

U uvodnom tekstu Božović kritički raspravlja o duhu pasivnosti i ističe da je doveden u pitanje smisao čovjekovog stvaralačkog samoostvarenja i angažovanja, primarno time što »mnogobrojne institucije savremenog društva sa svojim, do savršenstva razrađenim, mehanizmima za vođenje i usmeravanje pojedinca uspevaju da do fantastičnih razmera izazovu i nametnu slične ili identične kolektivne obrasce ponašanja« (str. 7).

Slobodno vrijeme se, po autoru, kao društveni fenomen, oglašava istovremeno i kao spas i kao prokletstvo. Stoga uvjerljivo djeluju predviđanja da će najveći problem kraja našeg vijeka biti adekvatno korišćenje slobodnog vremena. Naporedo s tim autor nas podsjeća da je već Didro slobodno vrijeme smatrao najvažnijim segmentom čovjekovog života i sugeriše da bi jedno od osnovnih pitanja savremene kulture moglo da glasi — *kako da se pronađe smisao slobodnog vremena da ono ne bi postalo mrtvo vrijeme?*

U prvom dijelu knjige — »Od stvaranja do osipanja vremena« — pisac dokazuje da savremena misao jednostrano i nepotpuno tumači ovu značajnu i neiscrpnu problematiku. Stoga su, kaže autor, neprihvatljive sve one teorije koje slobodno vrijeme vide kao ostvaren i definitivan rezultat industrijskog razvitka. Autor se, međutim, zalaže za pouzdane naučne ocjene slobodnog vremena kao osobito značajnog društvenog fenomena. Stoga je neophodno, po autoru, istraživačke napore usmjeriti prvenstveno na to da oni adekvatno odgovore na pitanje — šta je slobodno vrijeme? To je i uslov, ističe autor, da se odredi šta je ono bilo u prošlosti i šta je ono sada, kao i to šta će ono u budućnosti biti.

Razmatrajući mišljenja brojnih teoretičara, pisac knjige *Iskušenja slobodnog vremena* ističe da većina daje prioritet ličnim sklonostima čovjeka, pri čemu oni polaze prvenstveno od odmora, rekreacije i razvijanja fizičkih sposobnosti do punog intelektualnog i opštekulturnog razvitka. Slobodno vrijeme, po mišljenju mnogih teoretičara, kroz razonodu i najrazličitije vidove opuštanja i relaksacije popravlja »psihofizičke štete« koje su proizveli nehumani uslovi rada. Mnogi teoretičari slobodnog vremena ističu da uska specijalizacija i »profesionalni idiotizam« postaju granica za širu aktivnost, stvaralačku imaginaciju i razvijanje drugih sposobnosti. Slobodno vrijeme, međutim, omogućava čovjeku da bar donekle koriguje jednostranosti takve profesionalne orijentacije. Uz sve to, bavljenje fizičkim i intelektualnim aktivnostima omogućava čovjeku pokretanje njegovih latentnih sposobnosti, u prvom redu inteligencije i imaginacije. Sve to upućuje na zaključak da je slobodno vrijeme bitna pretpostavka za širenje čovjekovih opštekulturnih i profesionalnih vrijednosti.

Govoreći o definiciji slobodnog vremena, Božović ističe da bi bilo iluzorno insistirati na definiciji koja bi odgovarala svim epohama i svim narodima. Zatim konstatuje da je slobodno vrijeme višeznačna društvena kategorija. S tim u vezi veoma je značajna sljedeća njegova misao: »Danas je već jasno da povećanje slobodnog vremena postaje bitan činilac integracije celokupnog ljudskog vremena i uslov svestranog razvitka ličnosti, ali ne samo u slobodnom, već u celokupnom čovekovom vremenu. Razvijanjem sistema socijalističkog samoupravljanja... počinje da se utemeljuje praksa za potpuno oslobođenje rada i svestran razvitak ličnosti. Novi proizvodni i društveni odnosi u samoupravnoj socijalističkoj zajednici stvaraju uslove u kojima će se radno vreme i slobodno vreme sve više stapati i integrisati jer će čovek sam odlučivati o sudbini svoga rada i obimu i načinu korišćenja vanradnog i slobodnog vremena« (str. 66-67).

Drugo poglavlje — »Prošlost slobodnog vremena« — Božović počinje pitanjem — da li je slobodno vrijeme fenomen koji je postojao u svim epohama i u svim civilizacijama? Stanovišta naučnika o tome, kaže autor, bitno se razlikuju. Božović konstatuje da je koncepcija slobodnog vremena nezavisnog od rada bila strana primitivnim društvima. Nema, međutim, sumnje da se filozofska misao o ovom značajnom društvenom fenomenu razvila u starih Grka do tog stepena da se ne može ni danas zaobići. I u ovom kao i u drugim brojnim problemima svoga doba prednjačili su Platon i Aristotel.

Pisac knjige *Iskušenja slobodnog vremena* navodi sljedeće vrlo značajno pitanje koje postavljaju sociolozi — da li je na pomolu civilizacija slobodnog vremena? U odgovoru autor kaže da mnogi sociolozi dosta argumentovano tvrde da je takva civilizacija po mnogo čemu već prisutna u visoko razvijenim industrijskim zemljama. No, u svakom slučaju, zaključuje autor, moraće se još dugo čekati da se postigne relativno ravnomjerno povećanje rezer-

vi slobodnog vremena svih društava. Stoga konstatuje da nije neobično što je u savremenim uslovima podjele rada, nepovoljne strukture čovjekovog vremena, otuđenog i agresivnog uticaja masovne kulture najčešći sadržaj slobodnog vremena pasivan odmor i pasivna razonoda. Zatim naglašava da je slobodno vrijeme fenomen tipičan za industrijsko društvo XX vijeka i da »*istorija slobodnog vremena nije prosto druga strana radnog vremena*, kao što se to često ističe« (str. 120).

Treći dio — »Podeljeni čovek, bez samog sebe« — najobimniji je dio knjige i odnosi se na dva osobito relevantna pitanja — otuđeni rad i slobodno vrijeme.

Teoretičari slobodnog vremena, primjećuje Božović, često gube iz vida činjenicu da aktivnost u slobodnom vremenu može biti veoma ozbiljan, komplikovan i naporan stvaralački rad. Dokazujući da se čovjekova radna sposobnost i njegova sposobnost realizovanja slobodnog vremena ne isključuju, već prožimaju i upotpunjuju, Božović se zalaže za prethodno ispitivanje samog karaktera rada. Autor smatra da je neophodno ispitati kakve posljedice izaziva rad, posebno u kapitalističkoj proizvodnji, tim prije što kapitalistička proizvodnja deformiše sve čovjekove individualne i društvene funkcije.

Razmatrajući pitanje karaktera rada na današnjem stepenu društveno-ekonomskog razvoja, autor konstatuje da ljudi rad mnogo češće shvataju kao »tegobnu, monotonu i trajnu aktivnost koju je teško izdržati« (str. 126). Otuda je takav rad ne samo daleko od toga da bude potvrda čovjeka, već doprinosi da se zainteresovanost radnika prenosi na vrijeme poslije rada. S tim u vezi autor kaže: »Ličnost koja se nije realizovala u aktu proizvodnje pokušava da se ostvari kao celovita ličnost u slobodnom vremenu« (str. 126). Ostvarujući ciljeve drugih, čovjek se ne otuđuje samo od svoga rada, već i od samog sebe, jer time prestaje da realizuje svoje ciljeve i svoje potrebe. Na drugoj strani, kako je istakao Marks, »bogat čovjek je istovremeno čovjek kome je *potreban* totalitet čovjekovog ispoljavanja života. Čovjek u kome egzistira njegovo vlastito ostvarenje kao unutrašnja nužnost, kao potreba«.

Pošto je konstatovao da ukidanje nemaštine nije identično potpunom oslobođenju rada, odnosno likvidaciji njegovog otuđenja, autor naglašava da će društveni i tehnički progres bitno promijeniti uslove i sadržaj rada, tako da se može predvidjeti »napredak civilizacije kroz svestrani razvitak stvaralačke delatnosti, kroz razvitak duhovnog stvaralaštva, kroz humanizaciju procesa proizvodnje« (str. 171). Ako se tako priđe problemima rada, kaže Božović, onda postaje jasnije Marksovo preciziranje stepena slobode u procesu stvaranja »upotrebnih vrijednosti«.

Čovjek će i dalje u proizvodnji morati da savlađuje otuđenje da bi postao svjestan sebe i da bi, konačno, postao gospodar svoga života. To će biti u isto vrijeme put prevazilaženja suprotnosti između proizvodnje i potrošnje. Radnička klasa je jedina do kraja revolucionarna snaga koja će ostvariti socijalističke društvene odnose u kojima će, kroz samoupravljanje, slobodan stvaralački rad postati sastavni dio čovjekove suštine i prva njegova ljudska potreba. Potpuna humanizacija rada je, uporedo sa likvidacijom klasnih suprotnosti, pretpostavka za likvidaciju protivrječnosti između radnog i slobodnog vremena i uslov da se ostvari jedinstveno i cjelovito čovjekovo vrijeme. Po autoru, to jedinstveno i cjelovito vrijeme vratilo bi čovjeku pokretačku i stvaralačku snagu u svim aspektima njegovog života, u njegovoj cjelokupnoj životnoj praksi. Istovremeno to je put stvaralačke slobode i stvaralačkog rada. Podjela na radno i slobodno vrijeme, veli Božović, odgovara klasnom društvu i staroj podjeli rada. Zatim ističe:

»Od budućnosti se može očekivati da se ostvari takvo slobodno vreme koje neće biti »pozitiv« ili »negativ« rada, naročito stoga što će i sam rad biti oslobođen i stvaralački. Može se verovati da slobodno vreme tada neće biti vreme fizičke i intelektualne lenjosti, već vreme slobodne refleksije i svojevrsne delatnosti koja bi bitno uticala na čovekovu prirodu, čineći je čovečnijom i kreativnijom« (str. 179).

Pisac knjige *Iskušenja slobodnog vremena* zalaže se za praksu stvaralačkog rada, koji prožima čitavo čovjekovo biće, omogućava razvitak čovjekovih sposobnosti i otkriva

»sva prostranstva njegove duše«, tako da ni proizvodni proces nema svoju suprotnost u slobodnom vremenu. Autor s pravom skreće pažnju na to da se ne mogu prihvatiti mišljenja onih sociologa koji tvrde da je položaj ličnosti u društvu više određen aktivnostima u slobodnom vremenu nego onim u radnom vremenu, jer, sve dok se glavni smisao čovjekove egzistencije bude tražio isključivo u slobodnom vremenu, a ne u svim aspektima njegovog života i rada, postojeće stanje se ne može bitnije promijeniti. »Bez celovite političke, društvene i ekonomske emancipacije, bez potpunog dokidanja klasnog društva, bez razvijene i humanistički nadahnute kulture i stvaralaštva nije moguće prevladati dehumanizaciju ljudskog rada niti ostvariti čovekovu razotuđenost u svim aspektima njegove stvarnosti« (str. 181).

U poglavlju »Slobodno vreme — osnova kulture«, razmatrajući aktuelnost ove teme, Božović navodi i analizira mišljenja i stavove brojnih naučnika. Spomenućemo samo jednog od tih naučnika i istaći njegovo veoma interesantno mišljenje. To je Paul Chauchard, koji ističe da su pravi odmor i prava razonoda kulturne aktivnosti i da prava kultura nije teška i dosadna, već može biti interesantna forma razonode. Po istom autoru, slobodno vrijeme će nam omogućiti da uspostavimo kontakt sa ljepotom, sa ritmom i harmonijom u nama, u prirodi, u drugima, u ljudskim djelima. Stoga Chauchard tvrdi da je slobodno vrijeme apsolutno potrebno da bi se izašlo iz iscrpljenosti u koju nas stavljaju loši uslovi rada i života. Na žalost, kaže ovaj autor, čovjek van svoga rada ne nalazi ambijent u kome bi se mogao adekvatno odmoriti.

U zaključnim razmatranjima Božović ističe da je slobodno vrijeme donijelo probleme koji su ne samo istorijski novi, već i teško rješivi. Naporedo s tim autor postavlja i pitanja: kako se osloboditi prazne i komercijalizovane zabave? Kako izbjeći umor i prazninu ne samo na radu, nego i u slobodnom vremenu? U odgovoru autor kaže da su ona rješenja koja izlaz nalaze isključivo u slobodnom vremenu nezavisno od domena rada samo prividno optimistička, te da su stoga neprihvatljiva i naučno nekonzistentna.

Božović zaključuje da je »sa gledišta razvitka aktivnosti slobodnog vremena štetna svaka intervencija koja ograničava svestrani razvitak čovekovih sposobnosti i samu spontanost aktivnog života« (str. 245-246). Slobodno vrijeme moguće je najadekvatnije ostvariti ako društvo stvori takve uslove u kojima će moći da dođe do njegovog stvaralačkog i aktivnog korišćenja.

Knjiga *Iskušenja slobodnog vremena* u cjelini se odlikuje sistematičnošću i studioznošću, a veoma je značajno što je autor konsultovao obimnu literaturu. Ova Božovićeva knjiga je osobito značajan doprinos razmatranju najrelevantnijih pitanja iz domena slobodnog vremena.

Blagoje Mujović

Dr Franjo Kožul: Politička kultura samoupravljanja

(»Svjetlost«, Sarajevo, 1975)

Među brojnim studijama o samoupravnom socijalističkom sistemu posebnu pažnju privlači nedavno publikovana knjiga dr Franje Kožula *Politička kultura samoupravljanja*. Pojavila se kao sinteza cjelokupnog dosadašnjeg autorovog naučnog rada i njegovog višegodišnjeg praćenja i teorijskog osmišljavanja revolucionarnih samoupravnih preobražaja u našem društvu. U ovoj knjizi autor je doradio i dopunio ranije objavljene teorijske priloge i empirijska istraživanja i skladno ih ukomponovao sa prvi put objavljenim stranicama pripremljenim za ovu studiju. Knjiga je podijeljena na tri dijela.

U prvom dijelu knjige, pod naslovom »Upravljanje i samoupravljanje«, autor se bavi opštom teorijskom problematikom koja se odnosi na principe i organizaciju upravljanja u društvu, posebno se osvrćući na socijalne funkcije političkih institucija i na odnose teritorijalne vlasti prema radno-funkcionalnim zajednicama i tehničkim sistemima. Najobimnije poglavlje posvećeno je

položaju i funkciji direktora. Na osnovu bogatog istraživačkog iskustva autor posmatra ovu osnovnu rukovodnu funkciju sa različitih aspekata. On najprije ukazuje na brojna kontroverzna shvatanja i stavove o ulozi direktora u samoupravljanju, posebno s obzirom na pojedine etape razvoja našeg društveno-političkog i društveno-ekonomskog sistema. S tim u vezi autor analizira socijalnu moć i odgovornost direktora u svjetlosti istraživanja o distribuciji moći i uticaja u radnim organizacijama. Pored toga, on raspravlja i o odnosu direktora prema organizaciji, o njegovoj ulozi u procesu odlučivanja, o ličnom statusu direktora i o oblicima devijantnog ponašanja i metodama rada koje su se u ovom domenu u nas ispoljile. Ukazujući na kompleksnost direktorske funkcije i na društvene protivrječnosti koje se prelamaju kroz ulogu direktora, autor svoju raspravu završava konstruisanjem hipotetičkog modela direktora, naročito podvlačeći intelektualnu i mentalno-moralnu dimenziju ove funkcije. Time se, svakako, otvara piscu novi prostor za praćenje transformacije socijalnog statusa i funkcije direktora kao poslovodnog organa u odnosima koji se stvaraju poslije donošenja novog Ustava.

Drugi dio knjige — »Sloboda, politička kultura i zajedništvo« — počinje zanimljivom raspravom o političkoj kulturi i političkom ponašanju. To se naročito odnosi na autorova zapažanja i određenja osnovnih karakteristika političke kulture kod nas. Pod političkom kulturom u ovom slučaju podrazumijeva se način ponašanja ljudi u procesima političke participacije i stav individue prema društvu u sferi političkog djelovanja. Priroda i način političkog ponašanja, na jednoj strani, još uvijek su pod snažnim uticajem prošlosti i golemog opterećenja klasnog društva, dok se, na drugoj strani, javljaju novi elementi političkog ponašanja koje sa sobom donosi samoupravljanje. Staro se ogleda u još uvijek postojećem strahu od korištenja slobode koju nudi samoupravni sistem, u prisutnosti elementa rušilačkog koji je bio tako naglašen u našoj istoriji da je postao dio samosvijesti čovjeka, u tradiciji po kojoj se društvo identifikovalo sa državom, pa će i suprotstavljanje individue zajednici dugo kod nas biti karakteristika političkog ponašanja. Novo je suštinski i istorijski vezano za slobodu koju donosi samoupravljanje. U tom smislu autor ističe: »Da bi čovjek istinski odredio svoj stav prema cjelini, da bi reproducirao svoje stvarno biće i odredio svoje ponašanje u političkom životu, nužna je pretpostavka sloboda, i to sloboda kao ljudska kreacija, a ne podarena sloboda ili pravno dopušteno ljudsko ponašanje. Ako je u pitanju naša stvarnost, onda, nema sumnje, model socijalne organizacije u kojem se gradi sistem samoupravnih odnosa upravo pretpostavlja političku angažiranost, političku participaciju, ali i duhovnu kreaciju. Bez obzira na moguće prigovore na stanje kakvo jest, to je postala samosvijest, istorijski stečena pozicija i sistem vrijednosti koji je opšte prihvaćen. I da bi se takav cilj postigao — nužna je sloboda. Ako, pak, nema nužnog stupnja ljudske slobode, onda to ostaje adaptirana fraza posredstvom koje se čuva stečena pozicija jedne socijalne grupe.«

Na ova razmatranja nadovezuje se poglavlje o birokratiji i posredničkom upravljanju, dakle problematika o kojoj je autor ranije već dosta pisao. U okvirima ove knjige on razmatra društveno-ekonomske pretpostavke formiranja birokratije u savremenom društvu i daje njeno pojmovno određenje i osnovne karakteristike.

Ovaj dio se završava tematskom cjelinom koja sadrži autorove poglede na međunacionalne odnose sa posebnim osvrtom na zajedništvo naroda i narodnosti SR Bosne i Hercegovine kao tvorevinu našeg slobodnog socijalističkog samoupravnog razvitka. Pisac pri tom ukazuje na istorijske mistifikacije koje su ovo pitanje dugo obavijale gustom ideološkom koprenom satkanom od različitih spoljnih interesa i uticaja i istovremeno se obračunava sa savremenim otporima nacionalističke prirode konstituisanju SR Bosne i Hercegovine u državnu i samoupravnu zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti.

Treći dio knjige posvećen je ulozi Komunističke partije u razvoju jugoslovenskog društva. Na ovim stranicama vjerovatno najviše dolazi do izražaja Kožul kao teoretičar koji je istovremeno živo angažovan u poli-

tičkim zbivanjima. On prvo govori o ulozi Komunističke partije Jugoslavije u periodu revolucionarnog etatizma, da bi svoju studiju nastavio obradom nekih bitnih pitanja reforme SKJ i pretpostavkama idejnog jedinstva u jugoslovenskom društvu. U ovom kontekstu pisac zatim razmatra jedno od ključnih pitanja naše političke savremenosti — opoziciona uporišta politici Saveza komunista i samoupravnom razvoju. Politički temperamentno autor polemiše i kritički se obračunava sa nacionalizmom, novoljevičarskim koncepcijama i tehnokratizmom, ukazujući na socijalne i političke uzroke i posljedice javljanja ovih opozicionih strujanja, osobito unutar SKJ. Svoja istraživanja u ovoj oblasti Kožul rezimira u nekoliko zaključaka od velikog principijelnog značaja.

U prvom redu, principi na kojima je SKJ gradio ideološku i etičku koncepciju od početka revolucije nisu ništa izgubili od svog značaja ni danas, zaključuje autor, podvlačeći da je svako kolebanje i odstupanje od ovih principa značilo i zaustavljanje toka revolucionarnih kretanja. S tim u vezi u sadašnjem trenutku postaje jasno da se izgradnja samoupravnog socijalizma kao strategijski cilj ne može mijenjati po volji različitih političkih opozicija. Samoupravno društvo postaje realnost u koju ne sumnjaju niti radnička klasa niti druge progresivne snage. Drugim riječima, ono je postalo samosvijest, svijest i praksa čovjeka i građanina u našem prostoru, pretpostavka i garancija njegovog oslobođenja i njegove slobode koja se ne može više »ukidati« političkim instrumentima različitih protivnika samoupravljanja. U tom složenom procesu razvoja samoupravnog društva Savez komunista u ulozi avangarde je osnovni uslov daljeg revolucionarnog kretanja. Iskustvo je pokazalo da bi svaki drugi model partije značio dovođenje u pitanje ostvarenje revolucionarnih stremljenja. »Od istorijskog koraka koji SKJ čini upravo danas zavisiće i budućnost SKJ i samoupravnog društva, pa i izgradnja socijalizma u Jugoslaviji«, ističe autor. U tom smislu jasno je da SKJ ne može niti istorijski smije ostavljati bilo koju sferu društvenog života van vlastitog domašaja i odgovornosti. U protivnom, u društvenom životu ostaju slobodni prostori koje će svojom djelatnošću veoma ofanzivno pokriti različite opozicione snage. Otud ponovo veoma snažno izbija pitanje organizacije Saveza komunista čiji model treba graditi u tijesnoj vezi sa principima za koje se Savez komunista bori. Prema Kožulu, dimenzija organizacije je jedno od temeljnih pitanja djelovanja SKJ uopšte: »Organizacija mora biti u funkciji principa i ciljeva; ona je konstanta; ona ne smije biti podložna svakodnevnom voluntarizmu koji vodi organizacionom nihilizmu. Pokušaj da se upravljanje cjelokupnim životom prepusti snagama izvan organizovanog djelovanja SKJ, a SKJ organizira po principu teritorije, značio je zapravo najveći stepen neutralizacije organizovane akcije komunista. Teritorijalne organizacije, s jedne strane, i funkcionalno upravljanje društvenim poslovima, s druge strane, označavaju stanje u kome je čitav društveni život počeo da teče pored i izvan organiziranog djelovanja SKJ u bazi — a to je kriza.« Tome procesu pogodovale su devijacije u SKJ koje su ohrabrile i dale podršku ne samo »saputnicima klasnih ostataka«, nego i nacionalističkim, dogmatsko-birokratskim i tehnokratskim snagama. Ovi i drugi autorovi zaključci, s obzirom na to da se radi o tekućim i vitalnim problemima samoupravljanja i teorije partije, istovremeno mogu poslužiti i kao okvir za nova istraživanja tih fenomena. Ovo se posebno odnosi na Savez komunista kao glavnu i nezamjenljivu političku i idejnu snagu našeg sadašnjeg i budućeg samoupravnog socijalističkog razvitka.

Ovom knjigom, koja nije zamišljena kao sistematsko izlaganje jednog problema, nego prezentira autorove poglede na više ključnih pitanja naše društvene stvarnosti, Kožul se predstavlja kao angažovan teoretičar koji poznaje najaktuelnija zbivanja u jugoslovenskom društvu. Svojim načinom mišljenja i izlaganja on ne samo da dolazi do određenih konstatacija i stavova, nego mobiliše čitaoca na dalja razmišljanja te otvara i pokreće nova pitanja. To se posebno odnosi na teoriju partije i kompleks nerazriješenih teorijskih i praktičnih problema vezanih za političku kulturu samoupravljanja, odnosno etiku samoupravnog društva. U tom smislu treba očekivati da će

autor nastaviti svoja istraživanja tih aktuelnih fenomena — za što je, neosporno, potrebna vremenska distanca da bi se do kraja mogli u cjelini objektivno naučno prosuditi i definisati. Tih nužnih ograničenja svjestan je i sam pisac, kome, svakako, treba odati priznanje što je ovaj posao uspješno započeo.

U cjelini posmatrano, ova knjiga dr Franje Kožula predstavlja značajan doprinos marksističkoj teoriji uopšte i teoriji samoupravljanja posebno. Treba istaći i to da je knjiga pisana stilom i jezikom koji je pristupačan i razumljiv, te je stoga možemo preporučiti ne samo stručnim krugovima, nego svima onima koji se zanimaju za probleme našeg društva.

Vladimir Sultanović

„Marksizam u svetu", br. 2/75.

(Časopis prevoda iz strane periodike i knjiga)

Temom ovog broja (»Radnička svest«) časopis upotpunjuje informacije o širokom interesovanju marksistički orijentisanih autora na Zapadu za različite dimenzije položaja radničke klase u savremenom kapitalizmu. O problemima radničke svesti i karakteru i orijentacijama istraživanja ovog pitanja pišu: O. Negt, F. Depe, H. Kern i M. Šuman, P. Matik i S. Herkomer. Ove tekstove u uvodnoj raspravi komentarisao je D. Atlagić.

O. Negt *(Istorijska svest i besklasno društvo)* raspravlja o odnosu istorijske svesti i opšte svesti o vremenu u vezi sa delovanjem organizacija radničke klase, pre svega sindikata. Za njega istorijska svest i opšta svest o vremenu nisu identične, ali su povezane bar tako što na »obrazovanje istorijske svesti odlučujući uticaj imaju, ipak, oblici svesti o vremenu i zapažanja vremena radnika, određeni internalizacijom i iskustvima u procesu rada«. Autor nema iluzija u pogledu istorijske svesti radnika. I tu smešta potrebu intenzivnijeg obrazovnog rada među radnicima. Iako ističe značaj obrazovanja radnika, on tačno zapaža da je za formiranje istorijske svesti radnika odlučujuća njihova »celokupna situacija« i »realni životni uslovi«. U stvari, on nastoji da sagleda dijalektiku obrazovnog rada među radnicima i njihovo vlastito osmišljavanje postojeće stvarnosti u razvijanju »istinske stvarnosti kao njeno treba i njen konačni cilj«. Stoga detaljnije analizira relacije: objektivna mogućnost i klasna svest i autonomna protivvlast i revolucionarni reformizam. On ističe da obrazovanje radnika mora da osmisli ne samo objektivne mogućnosti, već i okolnosti, uslove i praktična sredstva realizacije. Autor naglašava da pri datim opštim (tehničkim, naučnim, organizacionim) mogućnostima razvijenih industrijskih zemalja nisu neostvarljivi ciljevi: privredna demokratija, radničko samoupravljanje, planska organizacija društvene proizvodnje u službi zadovoljavanja realnih potreba, samoupravljanje ljudi u ekonomskom i političkom pogledu. Ove elemente on smatra određujućim »intencijama na klasnu svest« i primećuje da bi se bez toga veliki štrajkovi, protesti protiv nepravde i uopšte radničke borbe tumačile samo u kategorijama postojećih odnosa.

O temi ovog broja objavljena su i dva teksta F. Depea. U prvom tekstu *(Radna situacija, tehnički napredak i radnička svest)* Depe raspravlja o uticaju društvenih i tehničkih uslova radnog mesta na društveni položaj i svest najamnih radnika. On polazi od toga da se u svesti o nadnici ili u »simboličkoj funkciji« nadnice reflektuju, po pravilu, i (ne)zadovoljstvo preduzećem, sopstvena situacija u preduzeću i procena mogućnosti motivisanih kako očekivanjima uspona tako i ocenom društvenih efekata tehničkog napretka. Autor želi da dokaže da se pri razmatranju položaja radnika ne može uzimati samo veličina nadnice. Po njemu, od »bar istog teoretskog značaja su i okvirni socijalni uslovi industrijskog rada, koji se odražavaju i u hijerarhijskom davanju uputstava i informacija u preduzeću, kao i u radnim uslovima određenim stepenom razvoja tehnologije, koji opet obuhvataju probleme kvalifikacija radne snage«. Depe zatim analizira razvoj klasne svesti u vezi sa tehničkim napretkom, pri čemu se kritički osvrće na različite postavke o tome (Bart, Turen, Popic, Male, Kern i Šuman). Posebno kritički analizira stanovište Turena i drugih sociologa rada o »tri faze«

tehničkog napretka. Depe smatra da je teza o »tri faze« tehničkog napretka i tri vrste radnika (zanatski kvalifikovani radnici, industrijski radnici i visokokvalifikovana radna snaga — timovi stručnjaka, inženjera, naučnika) višeznačna. Opšti kategorijski okviri za karakterizaciju »tri faze« ostavljaju širok prostor za kontroverzne interpretacije. Ono što im Depe posebno primećuje, to je činjenica da se postavke sociologije rada na osnovu modela »tri faze« približavaju teorijama o poprimanju građanskog mentaliteta, o nivelisanju, odnosno o srednjem staležu. Kod Turena se pojmovima »kontrola« i »integracija« pridaje ključna funkcija. Depe zamera ovim postavkama što u svojim analizama zanemaruju odnose vlasništva u korist informacija. U postavkama sociologije rada on ističe kao vrednost to što one, nasuprot teorijama o poprimanju građanskog mentaliteta među radnicima koje su orijentisane na oblast raspodele, naglašavaju dominaciju proizvodnje.

U drugom napisu *(Empirijska istraživanja o radničkoj i klasnoj svesti u kasnom kapitalizmu)* Depe analizira sociološka istraživanja o problemu društvene i političke svesti industrijskih radnika. Ovaj tekst je prirodan nastavak prethodnog. Međutim, ovde on opširno, informativno i kritički analizira domašaje i granice tih istraživanja na Zapadu. Gotovo da nema značajnijeg istraživanja na koje se Depe nije osvrnuo. Kao rezultat analize tih istraživanja on izvodi vlastite zaključke. Navodimo neke od njih: relativna ekspanzija dohotka i mogućnosti potrošnje u principu ne tangiraju društvene uslove klasnog položaja, odnos najamnog rada i nesamostalnost radnika; pretežna većina radnika nema pozitivan odnos prema sadržaju svoje proizvodne delatnosti; mogućnosti i očekivanja društvenog uspona su neznatni, a učestvovanje u relevantnim političkim i ekonomskim odlukama je ograničeno. Iz ovakve ocene uslova klasnog položaja radnika Depe izvodi zaključak da se u svesti radnika reprodukuje saznanje o društvenoj nemoći i nesigurnosti i u pogledu dejstva tehničkog napretka. Autor uz ovo obeležje radničke svesti navodi još dva bitna obeležja u zemljama gde ne postoji snažan radnički pokret: (1) potiskivanje ideologije od strane svesti o sadašnjem položaju i (2) osećanje nesigurnosti i »podvojenosti« radničke svesti.

H. Kern i M. Šuman *(Ka odnosu tehničkog preobražaja, industrijskog rada i radničke svesti)* raspravljaju o tipičnim oblicima industrijskog rada i njegovim promenama pod uticajem tehničkog napretka i o odnosu industrijskog rada i radničke svesti. Oni žele da dokažu da u modernoj industriji uporedo postoje različiti tehnički sistemi sa specifičnim radnim delatnostima, a tome odgovaraju i razlike u svesti radnika. Ovi autori žele da pokažu i to kako je u modernom kapitalističkom društvu niz intervenirajućih faktora uslovio razvoj koji više skriva nego što otkriva karakter vlasti i koji time dopušta da se pojave »sumnje« da li radništvo još može da bude istorijski subjekt društvenog preobražaja. U istraživanjima koja slede oni pokazuju da se u razvijenom sistemu proizvodnje kapitalistički interes za povećanje proizvodne snage rada ostvaruje pre svega kao permanentno revolucionisanje tehnike (»Tehničke inovacije postaju značajno sredstvo realizacije interesa kapitala«). Oni takođe pokazuju da klasni položaj industrijskog radnika danas postaje naročito jasan zbog toga što ga društvo stavlja u situaciju nesigurnih životnih uslova. Otuda izvode zaključak da svi uslovi rada »odražavaju momente situacije najamnog radnika: oni zadržavaju važnost nezavisno od diferencijacije rada«. Povezano sa diferencijacijom rada javlja se pitanje uslova jedinstva radničke svesti. Kern i Šuman smatraju da se uticaj tehničkog napretka na svest prosuđuje na oprečan način i da je u celini stanje u tim istraživanjima »očajno«. Stoga plediraju da se relacija tehničkog napretka i industrijskog rada i njihov odnos prema klasnoj svesti ponovo podvrgnu kritičkoj diskusiji. To treba učiniti naročito zbog toga što je za njih odnos radnika prema tehničkom razvoju »važan indikator aktuelne situacije radničke svesti«.

P. Matik *(Podela rada i klasna svest)* nastoji da pitanje klasne svesti razmatra povezano s marksističkim konceptom produktivnog i neproduktivnog rada. I Matik smatra da klasna svest nije svojstvo same

radnika u proizvodnji, već se pojavljuje zavisno od klasnog položaja, ali ističe da je ona kod manuelnih radnika najjače izražena zbog toga što se u fabrikama najjasnije osećala kapitalistička eksploatacija. Matik zatim raspravlja o klasnoj svesti radnika polazeći od osnovne teze da klasni položaj, a ne mesto u podeli rada, određujuće utiče na klasnu svest. U vezi sa tim analizira odnos produktivnog rada i nauke, radnika i studenata. Upozorava na opasnost od iluzije da se zbog spektakularnog razvitka problematika kapitalizma pomerila s proizvodnje na distribuciju, odnosno da je problem kapitalizma »u izobilju«. On nalazi da je ideološka i politička posledica te teze da je osnovni problem kapitalizma kako da se »racionalno organizuje društvo«. (Zanimljivo je da on smatra da je i Markuzeovo stanovište u osnovi fiksirano na toj ideji.). Matik je uveren, i to je njegov bitan zaključak, da se »kapitalističkom društvu može suprotstaviti samo jedan društveni oblik s drugačijom racionalnošću, a ne neko »racionalno organizovano društvo«.«

U napisu *Slika stvorena o društvu i politička svest* S. Herkomer pokazuje neodrživost afirmativnog i defanzivnog proučavanja društva. »Sliku društva« on razmatra kao kategoriju socijalnog života. Ona, po njemu, olakšava socijalno usmeravanje, a socijalnom ponašanju pojedinca ili društvenih grupa daje izvesnu postojanost. U načelu, »slika društva« može imati konzervativnu i kritičku funkciju. Nakon kritičkog prikaza brojnih istraživanja radničke slike društva autor rezimira osnovne rezultate tih istraživanja: apatija, rezignacija i ravnodušnost radnika prema politici; besperspektivnost, fragmentarnost i uprošćavanje kao bitna obeležja njihove svesti; pesimistička slika o društvu. Herkomer navodi mišljenje Popica da je uzrok tome što radničke organizacije odustaju od formulisanja takvih ciljeva kao što je stvaranje besklasnog društva. Radnici su u takvoj situaciji prepušteni sami sebi. Zato Herkomer smatra da bi bilo veoma korisno da se istražuju »varijacije slika o društvu« među radnicima umesto da se jednoznačno zaključi o jedinstvenoj pesimističkoj slici o društvu. On ističe da bi marksistička teorija mogla da ima veći uticaj na stvaranje radničke slike o društvu, i to naročito tumačenjem stvarnog položaja klase umesto pretežno pozitivističkog proučavanja društva.

U rubrici »Aktuelna tema« P. K. Padoan u kratkom napisu *Inflacija nakon Kejnza* pokušava da prikaže osnovne ekonomske i ideološke kontroverze vezane za jedno od »najmučnijih pitanja savremenog kapitalizma«. On polazi od toga da je kriza iz 1929. godine konačno potvrdila da kapitalizam nije u stanju da svuda i uvek obezbedi punu zaposlenost i rastuće blagostanje celokupnog društva. Ideje Kejnza, po njemu, počele su da rađaju inflaciju odmah kad su počele da se primenjuju. Na primeru Italije on pokazuje kako je inflacija iskazana podržavanjem veštačke tražnje (u Italiji »kejnzijanskim podsticajima Maršalovog plana«). Ona je vezana za strukturu vlasti Demohrišćanske partije, za rentijerstvo, parazitizam i rasipanje, za neefikasnost proizvodnih sektora (naročito poljoprivrede). Na međunarodnom planu inflacija nalazi svoju hranu u sistemu međunarodnih plaćanja i u odnosima sa zemljama izvoznicama sirovina. U zaključku Padoan pokazuje da kapitalizam ne može da pruži »punu zaposlenost i blagostanje« i da je očigledno da radničkoj klasi ne može da se »ponudi odgovor Kejnza« jer je okušan sa svim svojim ograničenjima, a pre svega po nameri da izvrši integraciju radničke klase u kapitalistički sistem po ceni zaposlenja i izobilja. Tim iluzijama autor suprotstavlja Marksov stav o antagonističkoj nastrojenosti radničke klase prema kapitalu. »Današnja inflacija dramatična je potvrda toga.«

P. Matik u tekstu *Marksizam i »Monopolski kapitalizam«* oštro kritikuje stavove Barana i Svizija koje su oni izložili u delu *Monopolski kapitalizam*. On im zamera pre svega svođenje kapitalizma na monopolski kapitalizam jer to vodi prikrivanju suštine kapitalističkih odnosa. (»Marksova analiza se ne zasniva na pretpostavci konkurentskog kapitalizma, već na apstraktnom pojmu ukupnog kapitala. Ako taj pojam uopšte ima važnosti, onda je on nezavisan od ma kakve strukture kapitala (konkurencije ili monopola).«) A što se tiče monopola, Matik primećuje da su oni uvek u konkuren-

ciji jer bi kapitalizam bez konkurencije značio kraj tržišnih odnosa, što privatni kapitalizam ne bi mogao da preživi. A njima (Baranu i Sviziju), kaže Matik, dovoljno je da konstatuju promenu od konkurencije na monopol pa da stave van snage Marksov imanentni zakon ekspanzije kapitala. Oni takođe napuštaju niz ključnih Marksovih kategorija. Za njih tržišni odnosi nisu odnosi vrednosti i viška vrednosti, već u »suštini odnosi cena«. Oni Marksov pojam »višak vrednosti« zamenjuju pojmom »surplus«. Iz toga Matik izvodi zaključak da su oni time prešli na buržoasku ekonomsku analizu. Ta analiza ne operiše sa klasnim pojmovima; ona se više bavi raspodelom viška vrednosti između kapitalista i njihovih saradnika nego deobom društvenog proizvoda između kapitala i rada. Za njih je problem kapitalizma u tržištu, u realizaciji, a ne u proizvodnji »surplusa«. Na svetskom planu oni ne uočavaju stvarne probleme. Naime, oni govore o problemu suviška proizvoda. Za Matika, pak, pre se može govoriti o oskudici, a ne o suvišku, ili, što je tačnije, ono što se u jednom delu sveta javlja kao problem realizovanja, u drugom je problem proizvodnje profita.

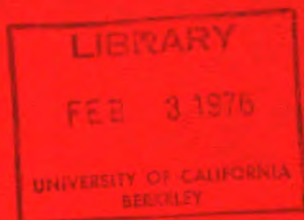
U rubrici »Kritika ideologije« objavljen je tekst F. Tomberga *O društvenoj sadržini estetskih kategorija.* Ovaj napis dosta uprošćeno i ideologizirano razmatra funkcije umetnosti, što se u rezultatu ogleda u ukidanju autonomije umetnosti, kao i u postavljanju takvih zadataka umetnosti koji inače pripadaju drugim sferama (nauci, filozofiji, ideologiji, politici). Autor nastoji da dokaže nužnu sadržinsku povezanost (»odražavanje«) umetnosti i društva. Stoga odbija da prihvati tezu o tome da se moderna umetnost »oslobodila društvenih okova«. Za njega to je u principu nemogućno već po tome što je svaki umetnik u činu dok stvara, i pre toga, duboko u politici. Stoga mu se čini sasvim prirodnim zahtev za političkom funkcijom umetnosti na način da ona odražava najlepše u stvarnosti i da stvarnost nadomešta stvaranjem ideala. Ne nalazeći te elemente u modernoj umetnosti, on je veoma kritičan prema njoj.

Ratko Nešković

10
1975

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Iz sadržaja

Uređivački odbor

Boško Šiljegović (predsednik), Dušan Bilandžić, Jure Bilić, Ante Budimir, Nikola Cvetković, Veli Deva, Dušan Dragosavac, Muhamed Filipović, Aleksandar Grličkov, Trpe Jakovlevski, Bogdan Kavčič, Ivan Kristan, Milenko Marković, Vukašin Mićunović, Lev Modic, Branko Prnjat, Jovan Raičević, Radoslav Ratković, Saliu Servet, Petar Stanišić, Nikola Stojanović, Jan Širka, Mijat Šuković, Laslo Varga i Boris Ziherl

Redakcijski kolegijum

Aleksandar Grličkov (glavni i odgovorni urednik), Jovan Raičević (zamenik glavnog i odgovornog urednika), Dušan Bilandžić, Franc Cengle, Muhamed Filipović, Trpe Jakovlevski, Ivan Kristan, Milenko Marković, Vukašin Mićunović, Ljubiša Ristović, Petar Stanišić i Laslo Varga

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.
SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 150 dinara.
Za inostranstvo 24 USA dolara.
Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.
Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11. tel. 335-061.
Rukopisi se ne vraćaju.
Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Štampa: Štamparija »Kosmos«, Beograd, Svetog Save 16—18.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XVIII 1975 Broj 10

Содержание

Contents

Edvard Kardelj

Istorijski koreni nesvrstavanja*

Vreme posle drugog svetskog rata donelo je svetskoj društvenoj zajednici jednu, na prvi pogled novu pojavu koju poznajemo pod imenom politika ili pokret nesvrstavanja. Kažem — na prvi pogled novu pojavu zato što je ona nova više po složenijoj društvenoj strukturi i intenzitetu akcije sa kojom se pojavila na svetskoj političkoj i ekonomskoj sceni nego po svojim društveno-istorijskim korenima.

O POJMU NESVRSTAVANJA

Kao više ili manje ujedinjena akciona snaga, pokret nesvrstavanja je nastao u vreme hladnog rata. Pojavio se tada kao otpor blokovskoj podeli sveta i blokovskom razvrstavanju, po čemu je i dobio svoje ime. Zbog toga imena, kojim se ne izražava celovitost istorijskog značaja i uloge te pojave, taj pokret se često tumači kao prosta reakcija na blokovsku podelu sveta i dominantnu ulogu blokova u svetu, to jest isključivo kao jedna od posledica posleratnog razvoja u međunarodnim odnosima. Pokret nesvrstavanja, svakako, jeste i to. Ali on je istovremeno i izraz jedne mnogo dugoročnije društveno-istorijske ten-

* Referat Edvarda Kardelja na Naučnoj konferenciji povodom 30. godišnjice završetka drugog svetskog rata: »Snage i putevi rata i mira«, održanoj u Zagrebu od 8. do 13. septembra 1975. godine.

dencije savremenog čovečanstva koja se nije rodila tek posle drugog svetskog rata. Naprotiv, može se reći da je ona već bila među onim odlučujućim faktorima koji su samom razvoju drugog svetskog rata, odnosno unutarnjem odnosu snaga u njemu, u sve većoj meri nastojali da nametnu, a u znatnoj meri su i uspevali da nametnu, oslobodilački, progresivni i demokratski karakter. Reč je o najšire prisutnoj težnji narodâ i njihovoj aktivnoj borbi da postignu punu nacionalnu slobodu i da obezbede pravo da se u toj slobodi društveno razvijaju saglasno svom vlastitom izboru, da ne budu ili da prestanu da budu ekonomski i politički privesak velikih svetskih sila, odnosno centara vojno-političke i ekonomske moći, da se u tom procesu obezbede od spoljne dominacije i eksploatacije i da sa tih pozicija mogu da utiču na razvoj međunarodnih odnosa. Drugim rečima, te i takve tendencije, koje su danas jedna od osnova politike nesvrstavanja, nisu bile samo posledice, već i uzrok i pokretačka snaga takvog razvoja drugog svetskog rata. U tom smislu pokret nesvrstavanja značio je uvek više, a ne samo politiku suprotstavljanja blokovskoj podeli sveta, a još manje neutralnost, odnosno pragmatističko traženje neke ekvidistancije između blokova, iako je kod nekih nesvrstanih zemalja i takva politika u većoj ili manjoj meri dolazila do izražaja.

Često se za pokret nesvrstavanja upotrebljava i pojam »treći svet«. Ako se pod tim pojmom podrazumeva celovitost društveno-istorijske uloge pokreta nesvrstavanja, onda su, naravno, za političku praksu upotrebljiva oba ta naziva. Ali, upotrebom pojma »treći svet« ponekad se različito tumači i sužava upravo ta društveno-istorijska uloga nesvrstanih zemalja.

Pojmom »treći svet«, kad ga identifikuju sa pojmom nesvrstavanja, neki potencirano tretiraju pokret nesvrstavanja isključivo ili pretežno kao antitezu blokova. Takvo sužavanje uloge pokreta nesvrstavanja svelo bi njegovu politiku na nekakvu političku konfrontaciju sa zemljama u blokovima, odnosno sa vodećim silama tih blokova, i to na jednoj besprincipijelnoj osnovi, bez obzira na konkretnu ulogu koju u svakom pojedinačnom slučaju progresivnog istorijskog zbivanja vrše blokovi, odnosno pojedine zemlje koje njima pripadaju.

Bitna karakteristika pokreta nesvrstanih zemalja je, svakako, u tome da se one jedinstveno, sa većim ili manjim intenzitetom — što zavisi od njihovog međunarodnog položaja, snaga pritisaka spolja kojima su te zemlje izložene, njihove unutrašnje društvene, odnosno klasne strukture i slično — suprotstavljaju blokovskoj podeli sveta i pritiscima da same budu svrstane u blokove. Međutim, takav stav ne proizlazi iz neke apriorne konfrontacije sa protagonistima blokova ili iz njihovog jednakog i jedinstvenog odnosa prema ideologiji jednog ili drugog bloka, već iz saznanja da globalna blokovska podela sveta ne može da bude takav izlaz iz suprotnosti savremenog sveta koji bi otvorio perspektivu demokratizacije međunarodnih odnosa za koju se bore nesvrstane zemlje. I upravo zbog toga što nisu u nekoj apriornoj ili besprincipno neutralističkoj konfrontaciji sa blokovima, nesvrstane zemlje u svojoj velikoj većini nisu mehanički izjednačavale ulogu pojedinih blokovskih zemalja u pojedinim

svetskim zbivanjima, već su je ocenjivale prema njihovim konkretnim postupcima u svakom pojedinačnom slučaju. Time su nesvrstane zemlje uspevale da ostvare i da održavaju visok stepen jedinstva u borbi za svoje zajedničke ciljeve, bez obzira na razlike u društveno-ekonomskom i političkom sistemu tih zemalja i bez obzira na intenzitet njihovog učestvovanja u akciji nesvrstanih zemalja.

S druge strane, pojam »treći svet« se često tumači kao zajednički naziv za zemlje u razvoju i za svu onu ekonomsku i političku problematiku koja se odnosi na interese tih zemalja, pa se onda takva sadržina toga pojma identifikuje sa pojmom pokreta nesvrstavanja. Očito je da se tako interpretiran pojam »treći svet« ne može identifikovati sa celovitošću sadržine i uloge pokreta nesvrstavanja. Rešavanje problematike neravnomernog ekonomskog razvoja u svetu, a pre svega problematike nedovoljno razvijenih zemalja, svakako, jeste jedan od glavnih izvora i ciljeva pokreta nesvrstavanja. I to pre svega zato što se problemi te vrste ne mogu rešavati izvan procesa dubljih izmena u celokupnom svetskom sistemu ekonomskih i političkih odnosa među narodima i izvan dubljih društveno-ekonomskih promena u tim odnosima. Ali pokret nesvrstavanja ne izražava samo takve interese i potrebe narodâ. Naprotiv, svojom borbom za nezavisnost i ravnopravnost narodâ u međunarodnim odnosima, za njihovu bezbednost i mir, za miroljubivu koegzistenciju među narodima i njihovu aktivnu međusobnu saradnju na osnovama ravnopravnosti i ravnopravnog uvažavanja njihovih interesa, pokret nesvrstavanja je duboko angažovan u svim oblastima međunarodnih odnosa i, u stvari, imajući u vidu opštedruštvenu neophodnost te borbe, izraz je tih opštih realnih dugoročnih istorijskih interesa svih naroda, onih van blokova i onih u blokovima. Zato nije nimalo slučajno što se poslednjih godina i niz razvijenijih, pa čak i veoma razvijenih zemalja u većoj ili manjoj meri priključuje aktivnosti nesvrstanih zemalja ili se u većoj ili manjoj meri identifikuje sa ciljevima te aktivnosti.

Ukratko rečeno, ma kakva imena davali istorijskoj pojavi koju nazivamo pokretom ili politikom nesvrstavanja, njenu pravu suštinu, snagu i istrajnost sa kojima se pojavila na savremenoj ekonomskoj, političkoj i društvenoj sceni čovečanstva moguće je razumeti samo ako se ima u vidu celovitost društveno-istorijskih korena i funkcija te velike svetske snage, kao i celovitost njenih težnji, interesa i ciljeva.

SVETSKA ANTIIMPERIJALISTIČKA REVOLUCIJA NARODA

Pokušaj fašističkog imperijalizma u Evropi i Aziji da drugim svetskim ratom nametne čovečanstvu novi imperijalistički rat tipa prvog svetskog rata, to jest rat za novu podelu sveta, ne samo što nije uspeo, već se u samom svom toku u sve većoj meri pretvarao u svoju suprotnost — u rat za oslobođenje narodâ, demokratizaciju među-

narodnih odnosa i društveni progres uopšte. Dakako, bilo bi više nego nerealno tvrditi da tok i rezultati drugog svetskog rata ne sadrže u sebi veoma snažan, a ponekad čak i dominantan uticaj snaga koje su nametale rešenja sa pozicija održavanja imperijalističkih odnosa, neokolonijalizma i drugih oblika dominacije nad narodima, što je rezultat odnosa moći društvenih snaga koje su bile aktivni faktor u tom ratu. Ali, krupne pozitivne promene koje su se zbile u toku rata i posle njega u međunarodnim odnosima i u mnogim oblastima društvenog života takvog su karaktera i značaja da se s pravom može reći da je čovečanstvo zakoračilo u novo doba svoje istorije.

Pre svega, ne samo fašistički imperijalizam, već ni ostale tradicionalno vodeće imperijalističke klase kapitalističkog sveta nisu više mogle da nametnu svoju političku hegemoniju samom toku rata i njegovim rezultatima u onoj meri u kojoj su to mogle da čine u prvom svetskom ratu. Taj uticaj je, doduše, bio i još uvek je snažno izražen, pogotovo u pojedinim mirovnim aranžmanima i ugovorima, ali više nije neograničen. Jer na tok, karakter i rezultate drugog svetskog rata u sve većoj meri počeli su da utiču antiimperijalističke snage uopšte i socijalističke posebno, kao i jačanje demokratske društvene svesti u svim zemljama.

Među najvažnije faktore te vrste, svakako, spada jedna pojava koja nije nova po svojoj sadržini, ali je postala nova po intenzitetu svog ispoljavanja u toku i neposredno posle drugog svetskog rata. Reč je o jednom tako snažnom talasu emancipacije narodâ koji možemo nazvati pravom svetskom antiimperijalističkom revolucijom narodâ za njihovo oslobođenje i za njihovu ekonomsku i političku nezavisnost. Narodi ne samo da nisu hteli da budu pasivan objekt nekih svetskih preraspodela, već su jače nego ikada ranije postavili na dnevni red istorije probleme likvidacije ekonomske i političke zavisnosti i hegemonije svake vrste. Mnogi narodnooslobodilački i drugi narodnorevolucionarni pokreti u kolonijama i zavisnim zemljama ušli su u borbu tokom drugog svetskog rata radi sopstvenog oslobođenja, a ne za odbranu svojih kolonijalnih gospodara. Drugi su tu istu borbu produžavali i dovodili do pobede u godinama nakon tog rata. Time je njihov rat protiv fašističkog imperijalizma bio prožet antikolonijalnom i progresivnom demokratskom i socijalnom akcijom. Za nepunih trideset godina srušen je sistem velikodržavnih imperija koji je bio izgrađivan nekoliko stotina godina.

Nove nezavisne zemlje su nastale kao krajnji rezultat borbe koja je tekla nezavisno od promenljivog kursa kojim su se kretali odnosi između razvijenih zemalja, a posebno velikih sila, u predvečerje i u toku drugog svetskog rata. Kada su se te zemlje pojavile kao nezavisni akteri u svetskim zbivanjima, novi odnosi između velikih sila i između razvijenih zemalja bili su već formirani. One su zatekle stanje u svetu u kojem su morale da odrede svoje ponašanje imajući u vidu i svoje neposredne i svoje trajne i dugoročne političke i ekonomske interese koji su proizlazili iz njihovog opšteg položaja novih, relativno slabih i pre svega ekonomski nedovoljno razvijenih zemalja. Isto

tako, one su zatekle već formulisane principe međunarodne saradnje i gotovu strukturu nove svetske organizacije, pa im u tim prvim godinama nije preostalo ništa drugo nego da se u te okvire uključe. Međutim, sa zatečenim stanjem nove nezavisne zemlje nisu htele niti su mogle da se mire. Tek oslobođene kolonijalnog ugnjetavanja i drugih vidova eksploatacije i zavisnosti, zemlje koje se pojavljuju kao takozvani »treći svet« nisu bile spremne da se podvrgnu novim oblicima dominacije i hegemonije. Vodeće snage svetske antiimperijalističke revolucije narodâ brzo su shvatile da pobedom saveznika u ratu nisu rešeni najvažniji društveni i međunarodni problemi epohe, a sva posleratna konstelacija, posebno tmurna perspektiva hladnog rata, upućivala je na to da će samo upornom borbom u novim uslovima ove snage morati da ostvaruju svoje interese i težnje.

Uporedo sa lomljenjem kolonijalnog sistema u Evropi i na drugim kontinentima raspadali su se, negde brže, negde sporije, i ostaci polukolonijalnih odnosa ekonomske i političke zavisnosti, što je bilo karakteristično, na primer, za staru Jugoslaviju. A u pojedinim zemljama kao što su Kina, Jugoslavija, Vijetnam i još neke zemlje u drugim delovima sveta iz narodnooslobodilačkog rata izrastale su istinski narodne i socijalističke revolucije, koje su znatno suzile područje akcije za imperijalističku politiku i ispoljile se kao jedan od značajnih faktora u razrešavanju svetskih problema i suprotnosti.

Sem toga, originalnošću svoga razvoja te su revolucije pred savremeni svetski socijalizam postavile niz novih pitanja značajnih za dalji razvoj kako samog socijalizma i borbe za socijalizam, kao faktora uspostavljanja naprednijih i demokratskijih političkih i ekonomskih odnosa među narodima, tako i u pogledu daljeg razvijanja i produbljavanja demokratske i humanističke sadržine samih socijalističkih društvenih odnosa. Pored ostalih, reč je i o pitanju karaktera političkih i ekonomskih odnosa među narodima koji su krenuli putem socijalizma, odnosno među nezavisnim socijalističkim državama. Prema tome, i taj aspekt emancipacije narodâ je izvor pokreta nesvrstavanja.

Velika svetska antiimperijalistička revolucija narodâ nije izmenila samo političku kartu sveta. Ona je rano počela da ukazuje i sada sve snažnije postavlja na dnevni red ceo niz pitanja sadašnjeg i budućeg razvoja svetskog sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa koji je izgradila epoha imperijalizma. Međunarodna zajednica, kakva i danas, u osnovi, postoji, nastala je integrisanjem sveta uglavnom na odnosima koje je uspostavila epoha agresivnog nacionalizma i imperijalizma. Kolonijalizam i pravo jačeg u odnosima među narodima odlučujuće su uticali na neravnomeran ekonomski razvoj pojedinih delova sveta. Samim proklamacijama političke nezavisnosti narodâ taj se sistem ne ukida do kraja. Naprotiv, on nastoji da se zadrži u drugim oblicima i time ostaje place d'armes akcijâ za održavanje ili uspostavljanje monopolističkih i hegemonističkih ekonomskih i političkih pozicija i raznih drugih oblika ekonomskog i političkog potčinjavanja narodâ. A iz toga se u savremenom svetu i međunarodnim odnosima pojavila nova suprotnost — iz-

među društvenih, ekonomskih, političkih i socijalnih potreba politički nezavisnih zemalja koje ne raspolažu dovoljnim sopstvenim sredstvima i uslovima za brži razvoj i razvijenog dela sveta koji tim sredstvima i uslovima monopolistički raspolaže. A na tom monopolu zasnivaju se novi oblici ekonomske i političke hegemonije nad narodima kao preobraženi vid imperijalističke politike u uslovima »dekoloniziranog« sveta.

Upravo zbog takve svetske raspodele sredstava za proizvodnju i dohotka zemlje u razvoju i pokret nesvrstavanja produžuju svoju borbu za ekonomsku i političku nezavisnost od hegemonističkih monopola, a istovremeno traže visok stepen demokratske integracije čovečanstva i zajedničke odgovornosti narodâ za rešavanje međunarodnih pitanja od zajedničkog interesa. Drugim rečima, one se istovremeno bore za promenu onih odnosa u postojećem svetskom sistemu ekonomskih i političkih odnosa među narodima koji su nastali radi održavanja, jačanja i daljeg razvijanja istorijski stečenih dominantnih pozicija ekonomski i politički jačih i razvijenijih zemalja, odnosno njihovih vladajućih klasa.

Doduše, neravnomernost društvenog i ekonomskog razvoja je jedna od objektivnih zakonitosti u razvoju čovečanstva. Ali, u istorijskim razdobljima nacionalno ograničene privrede, a pogotovo u ranijim epohama, suprotnosti koje su proizlazile iz te neravnomernosti nisu mogle dobiti onu snagu koju dobijaju danas kada je izvršena ogromna koncentracija sredstava za proizvodnju i takva centralizacija kapitala u manjem delu sveta da je taj kapital gotovo stekao monopol nad uslovima i sredstvima rada i razvoja u celom svetu. A taj monopol ne samo održava ekonomsku zaostalost najvećeg dela sveta, već mu zatvara i svaku perspektivu izlaska iz nje. Već i zbog takve svetske raspodele sredstava za proizvodnju i kapitala narodi su danas više nego u svojoj ranijoj istoriji postali uzajamno zavisni, što i čini da jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja proizvodi jednu od kardinalnih svetskih suprotnosti. Obim onoga što se zove zajednički interes čovečanstva se kvantitativno i kvalitativno bitno proširio i izmenio, ali monopolistički i hegemonistički sistem taj interes pretvaraju u sopstveni interes, namećući narodima stare i nove oblike ekonomske i političke zavisnosti.

Istovremeno, međutim, time se koči i napredak samih razvijenih zemalja. Razvoj proizvodnih snaga svakog naroda, naime, u tolikoj meri zavisi od razvoja u ostalom svetu da se više i ne može govoriti o nekim zatvorenim nacionalnim privredama i nacionalnim interesima izvan odgovornosti prema takvim istim interesima drugih naroda. Jaz koji je nastao između razvijenih i nerazvijenih zemalja nije samo faktor koji na ovaj ili onaj način produžuje ekonomsku zavisnost mnogih nerazvijenih zemalja od ekonomski i politički jakih zemalja, već je u isto vreme postao i faktor kočenja razvoja proizvodnih snaga u samim razvijenim zemljama, a time i izvor zaoštravanja ekonomskih i političkih kriza i izvor veoma opasnih suprotnosti koje ugrožavaju svetski mir. I upravo zbog toga taj jaz u našoj epohi ima kvalitativno drukčiji i daleko veći značaj nego što su ga ikada u isto-

riji čovečanstva imali problemi neravnomernog ekonomskog razvoja pojedinih naroda ili raznih delova sveta. Zemlje u razvoju, odnosno pokret nesvrstanih zemalja, zato izražavaju samo objektivno datu istorijsku neophodnost kada sa velikom odlučnošću postavljaju zahtev da se problemi te vrste moraju rešavati kao problemi globalnog svetskog društva, a ne samo kao problemi svake pojedinačne zemlje. Stoga su svetski ekonomski problemi danas izbili u prvi plan i postepeno potiskuju stari način posmatranja i rešavanja nasleđenih međunarodnih problema.

Snaga te tendencije ne izvire samo iz toga što nedovoljno razvijeni takozvani »treći svet« predstavlja najveći deo sveta, a time i ogromnu političku snagu, već prvenstveno otuda što su i stari oblici ekonomske i političke dominacije nad narodima i ekonomski jaz između razvijenih i nedovoljno razvijenih zemalja postali okovi daljeg progresa u razvoju proizvodnih snaga čovečanstva. Jer u uslovima savremene naučno-tehnološke revolucije, transnacionalne integracije rada i sredstava za proizvodnju i kvalitativnih promena u strukturi ekonomske razmene među narodima svi oblici dominacije nad radnim čovekom i nad narodima, kao i održavanje takvih ekonomskih odnosa među narodima koji produbljuju jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja, moraju da se pojavljuju kao ograničavajući faktor. Prema tome, borba za političko i ekonomsko oslobođenje narodâ, za njihovu nezavisnost i ravnopravnost i za novu orijentaciju u raspodeli svetskih sredstava za proizvodnju i dohotka, koja će obezbediti brži razvoj nedovoljno razvijenih delova sveta, nije više samo interes pojedinih nedovoljno razvijenih zemalja i njihove međusobne solidarnosti ili solidarnosti demokratskih progresivnih snaga uopšte, već je postala motorna snaga napretka proizvodnih snaga celokupnog savremenog čovečanstva. Zato realnost te borbe nije toliko u apelovanju na političku mudrost vladâ i na humanizam — mada i moralni i politički faktori danas imaju sve veću ulogu u svetu — već pre svega u činjenici da takav razvoj postaje i postajaće u sve većoj meri uslov daljeg razvoja proizvodnih snaga i *u samim razvijenim zemljama.* Zato će problemi te vrste neizbežno postajati sve više preokupacija ne samo vladâ, već i svih drugih ekonomskih i političkih, a posebno progresivnih faktora u tim zemljama. Razume se da i radnička klasa mora imati jasne poglede na te probleme i razrađen program svoje akcije, jer svako kolebanje u tom pogledu — a takvih kolebanja ima kako u kapitalističkim tako i u socijalističkim zemljama — slabiće njenu sposobnost da bude realan faktor u razvoju savremenog sveta. Ostvarivanje zahteva narodâ za nacionalna prava i za slobodan nacionalni razvoj, kao i za samostalno raspolaganje svojom materijalnom bazom i celokupnim rezultatima svoga rada kao uslovom njihove svestrane ekonomske, socijalne, kulturne i političke afirmacije, postalo je imperativ savremene epohe.

Svetska antiimperijalistička revolucija narodâ zapravo je od samog početka nagovestila one ekonomske probleme u međunarodnim odnosima koji se naročito poslednjih godina akutno postavljaju na dnevni red čovečanstva i koji će se u narednim godinama, sigurno, i

dalje zaoštravati. Upravo iz te uporne borbe za nezavisnost, za miroljubivu i aktivnu koegzistenciju među narodima uopšte, kao i za novi svetski sistem ekonomskih i političkih odnosa među narodima, nastala je politika nesvrstavanja, i to ne samo kao oružje borbe za nacionalnu nezavisnost, već i kao nova tendencija u procesu integrisanja čovečanstva na osnovama nacionalne ravnopravnosti i demokratskog ujedinjavanja narodâ, a ne putem stvaranja hegemonističkih sistema i podele njihovog »uticaja« u svetu ili putem podele sveta na blokove. Idejni i politički koncept pokreta nesvrstanih zemalja rađao se i razvijao od samog početka kao izraz težnji i potreba narodâ koji su se oslobađali i oslobodili imperijalističkog gospodstva, ali i kao izraz realnih i neminovnih istorijskih potreba svih naroda da budu slobodni i ravnopravni i da samo kao takvi, a ne kao podređeni deo ili točkić nekog hegemonističkog sistema, stupaju u odnose međusobne zavisnosti i preuzimaju na sebe odgovarajuće uzajamne obaveze. U tom smislu pokret nesvrstavanja je istorijski instrument neminovne potrebe za izmenom sistema međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, to jest za njihovom demokratizacijom i humanizacijom i prilagođavanjem potrebama savremene ekonomske i druge integracije čovečanstva. Samim tim svetska antiimperijalistička revolucija narodâ i dalje ostaje ne samo čvrst oslonac pokreta nesvrstavanja, već njegov osnovni društveno-istorijski sadržaj. Štaviše, ako imamo u vidu sve te procese, s pravom možemo tvrditi da je pokret nesvrstavanja nastao kao izraz, rezultat i produžetak te svetske antiimperijalističke revolucije narodâ.

Zato za nas nikada nije bilo sporno pitanje da li je politika nesvrstavanja antiimperijalistička ili nije. Ona je po svojoj najdubljoj sadržini usmerena protiv svih oblika političkog i ekonomskog ugnjetavanja i potčinjavanja narodâ, pa je, prema tome, od samog svog početka po svojoj suštini faktor ograničavanja imperijalističke politike, iako je reč o zemljama sa različitim društvenim sistemima, pa zato i o njihovom različitom odnosu prema ideologiji socijalizma i pojedinim aspektima politike socijalističkih zemalja. Na kraju krajeva, čak i nesvrstane zemlje sa veoma konzervativnim unutrašnjim sistemom, u onoj meri u kojoj se bore za svoju ekonomsku i političku nezavisnost, u toj meri vrše određenu progresivnu ulogu u međunarodnim odnosima, a time i u odnosu moći svetskih društvenih snaga.

NOVI ODNOS MOĆI DRUŠTVENIH SNAGA U SVETU

Jedan od odlučujućih faktora koji su uticali na razvoj, karakter i rezultate drugog svetskog rata bilo je učešće Sovjetskog Saveza, kao prve zemlje socijalističkog sistema, u tom ratu. Hitlerovski blok bio je prisiljen da u rat protiv Sovjetskog Saveza uvede svoje najveće ratne snage. Socijalistički sistem Sovjetskog Saveza je taj udar ne samo izdržao, već je posle relativno kratkog perioda povratio vojnostrategijsku i taktičku inicijativu i zadržao je do kraja rata. Sama ta

činjenica potvrdila je istorijsku snagu socijalizma kao sistema i jačala uticaj Sovjetskog Saveza i svetskog socijalizma na rezultate drugog svetskog rata i na razvoj sveta posle njega.

Antihitlerovska koalicija, koja je u početku nastajala uz puno teškoća, kolebanja i špekulacija, vremenom je postajala stabilniji organizam koji se izgrađivao na rastućem saznanju učesnika koalicije o neophodnosti uzajamnog poštovanja određenih interesa svakog od njih, to jest na politici miroljubive koegzistencije. O tome svedoči niz sporazuma tri učesnika koalicije o njihovim međusobnim odnosima u toku rata i posle njega, a pogotovo sporazum o Organizaciji i Povelji Ujedinjenih nacija. Mislim da neću preterati ako kažem da svi ti i drugi sporazumi nisu bili samo izraz zajedničkih interesa u vođenju zajedničkog rata, već i izraz promenjenog odnosa moći društvenih i političkih snaga u globalnom svetskom društvu. Perspektiva globalne ratne konfrontacije dva društvena sistema već je bila postala teško ostvariva, ako ne i nemoguća.

Sem toga, i pobedonosne socijalističke revolucije i drugi progresivni društveni preobražaji na kursu socijalizma u pojedinim evropskim i azijskim zemljama, a kasnije i u Africi i Latinskoj Americi, dali su značajan doprinos uspostavljanju novog odnosa moći društvenih snaga u svetu, to jest onih koje su bile faktor društvenog progresa, socijalizma i demokratije i onih koje su težile održavanju postojećeg stanja i u unutarnjoj strukturi društva i u sistemu međunarodnih odnosa. Razume se, ogroman doprinos toj promeni u odnosu snaga dala je i sama svetska antiimperijalistička revolucija narodâ.

Takve duboke promene u odnosu moći svetskih društvenih snaga odigrale su veoma značajnu ulogu u posleratnom razvoju međunarodnih odnosa. One su ne samo olakšale borbu narodâ za oslobođenje i za njihov nezavisan unutrašnji društveni razvitak, već su i podstakle zahteve i borbu narodâ za progresivne promene u svetskom sistemu ekonomskih i političkih odnosa među narodima. U tom smislu socijalizam kao snažan svetski proces menjanja klasnih i društvenih odnosa, uprkos svojih unutrašnjih protivrečnosti i konflikata, manifestovao se kao najsnažnija podrška progresivnim težnjama narodâ u međunarodnim odnosima.

Međutim, nekoliko godina posle rata bili smo svedoci recidiva politike frontalne konfrontacije dva sistema u obliku takozvanog hladnog rata. Suprotnosti između kapitalističkih i socijalističkih zemalja i borba protiv nadmoći u odnosu snaga počele su da se ispoljavaju kao konfrontacija vojno-političkih saveza — blokova. Tako se uspostavljala svetska bipolarna struktura, a u odnosima među velikim silama i među vojno-političkim grupacijama formiranim oko njih — klima hladnog rata, stanje konfrontacije različitog obima i intenziteta koje je pretilo da se izrodi u novi svetski sukob. Sistem odnosâ koji je nametao blokovski strukturiran svet maksimalno je ograničavao nezavisnu i slobodnu akciju pojedinih zemalja, a u pitanjima od značaja za celu međunarodnu zajednicu značio je uspostavljanje monopola velikih sila. Blokovi nisu samo vojno-političke orga-

nizacije, koje po svojoj unutrašnjoj logici nameću politiku sa pozicija sile, već ispoljavaju i tendenciju da se razviju u zatvorene ekonomske sisteme.

Međutim, hladni rat nije doneo svojim protagonistima ni pobedu niti bitnu promenu u odnosu moći. Naprotiv, potvrdio je da je drugim svetskim ratom i razvojem odnosâ u svetu posle njega uspostavljen odnos snaga koji politiku frontalne konfrontacije sa orijentacijom na neizbežni rat čini neodrživom i ukazuje na neminovnost povratka politici Jalte, Potsdama itd., pa čak i na neminovnost miroljubive koegzistencije, ma koliko da je to mnogima bilo teško da priznaju. U tom smislu moglo bi se reći da su sporazumi i odnosi koje je uspostavila antihitlerovska koalicija, u stvari, početak one istorijske pojave koju danas nazivamo detantom.

Ovim nikako ne želim da kažem da je, na primer, revolucionarna i socijalistička Jugoslavija bila zadovoljna svim aspektima tih sporazuma. Mi, na primer, nikada nismo nikome priznali pravo da se sporazumeva o podeli uticaja u Jugoslaviji niti smo smatrali da nas takvi dogovori obavezuju. Ali, poznavali smo moć naše revolucije i verovali smo u njenu sposobnost da obezbedi narodima Jugoslavije punu nezavisnost, pa zato nismo ni precenjivali značaj takvih taktičkih manevara u toku drugog svetskog rata, iako smo ih smatrali opasnim presedanom za posleratni period.

Hladnoratovska logika je rađala pritisak da se sve zemlje moraju svrstati iza vodećih protagonista blokova. Ona je nametala logiku trke za prednosti u odnosu moći između blokova ne samo u oblasti naoružavanja, već i na osnovu sticanja kontrole nad narodima što većeg dela sveta. Sem toga, ona je pretila nasilnim narušavanjem odnosa snaga koji je uspostavio drugi svetski rat i razvoj posle njega, što je vodilo u novi svetski rat i ponovo slabilo položaj narodâ u njihovoj borbi za oslobođenje i nezavisnost. Hladnoratovska logika navela je i Staljina na pokušaj da slomi nezavisnost jugoslovenske socijalističke revolucije. Ona je rađala i druge konflikte među socijalističkim zemljama.

Zato nije nimalo slučajno što se ogromna većina narodâ suprotstavila hladnom ratu, kao i pritiscima da se u tom ratu svrstaju iza jednog ili drugog bloka i na taj način učestvuju u totalnoj blokovskoj podeli sveta. Jer dominacija blokovskih interesa u međunarodnim odnosima — bez obzira na istorijsku uslovljenost blokova i na subjektivne argumente jednog ili drugog bloka — neminovno stvara uslove i za dominaciju nad narodima i za nastajanje raznih hegemonističkih sistema.

Takva situacija stvorila je i uslove da se upravo u periodu hladnog rata pojavi i pokret nesvrstavanja kao oblik traženja izlaza iz takve situacije, koja sama po sebi nije otvarala nikakav izlaz, i kao novi oblik ujedinjavanja narodâ u borbi za njihove zajedničke interese, protiv hladnog rata, za miroljubivu koegzistenciju, za mir u svetu i za novi svetski sistem ekonomskih i političkih odnosa među narodima.

Bitna pretpostavka za organizaciono oformljavanje tog pokreta bila je pojava novooslobođenih zemalja kao rezultat antikolonijalne i antiimperijalističke revolucije. U toj svetlosti značajnu ulogu u genezi pokreta nesvrstavanja odigrala je konferencija u Bandungu 1955. godine kao prvo okupljanje zemalja koje traže korenite promene u međunarodnim odnosima na bazi miroljubive koegzistencije i ravnopravnosti. Međutim, ni koncept ni baza okupljanja nesvrstanih zemalja u to vreme nisu bili dovoljno široki da bi odgovorili potrebama i zahtevima savremenog sveta. Zato na svojoj konferenciji u Beogradu 1961. godine pokret nesvrstavanja unosi nove dimenzije u svoj koncept i u svoju praktičnu akciju.

Aktivnu miroljubivu koegzistenciju, za koju su se uporno zalagale, nesvrstane zemlje nisu shvatale kao nekakav modus vivendi u međusobnim odnosima narodâ i posebno među zemljama sa različitim društvenim sistemima. Formulisale su je i kao aktivnu uzajamnu saradnju u svim oblastima gde je to moguće. Miroljubiva koegzistencija, naime, nije mogla niti može biti status quo, a pogotovo ne miroljubiva koegzistencija između ugnjetača i ugnjetenog naroda, između eksploatatorâ i eksploatisanih, između imperijalizma i narodâ koji hoće da budu nezavisni, kao ni između hegemonizma i ravnopravnosti narodâ. Naprotiv, ona može da postoji samo između istinski nezavisnih naroda, a to znači da je upravo borba za oslobođenje i nezavisnost narodâ, za njihovo pravo da sami određuju oblik društvenog i političkog sistema, odnosno za ukidanje svih oblika ekonomske i političke zavisnosti narodâ i svih oblika mešanja spolja u njihove unutrašnje odnose prvi uslov za afirmaciju i stabilnost miroljubive i aktivne koegzistencije.

Tako je svetska antiimperijalistička revolucija upravo u vreme hladnog rata dobila novu dimenziju — dimenziju nesvrstavanja. Suprotstavljajući se blokovskoj podeli sveta, ona je, u stvari, samo produžila svoju progresivnu istorijsku misiju borbe za oslobođenje, nezavisnost i ravnopravnost narodâ. I zato nije nimalo slučajno što je taj pokret na svojoj Beogradskoj konferenciji 1961. godine pozvao vodeće snage dvaju blokova da sednu za zeleni sto i počnu da razgovaraju, da napuste politiku blokovske konfrontacije i da krenu putem konstruktivnog dogovaranja i sporazumevanja zajedno sa svim drugim narodima sveta. Budućnost sveta, mir i bezbednost narodâ ne mogu se, dugoročno gledano, zasnivati na podvajanju i grupisanju zemalja oko pojedinih velikih sila. Nesvrstane zemlje nisu pristale da budu deljene među blokovima, ali su nastojale da zajedno sa blokovskim zemljama kao nezavisan i ravnopravan partner učestvuju u rešavanju svetskih problema.

Kada se govori o karakteru drugog svetskog rata i o promenama u odnosu snaga u svetu, moraju se imati u vidu i promene koje su nastale u svesti čovečanstva, posebno u najrazvijenijim zemljama kapitalističkog sveta. Te su promene nastale delom pod uticajem sukoba ideoloških i političkih koncepata koji su došli do izražaja u borbi protiv fašizma i u drugom svetskom ratu, a delom i pod uticajem strukturnih promena u ekonomici i društvenim odnosima u svetu, po-

sebno u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama. U produbljavanju svih tih promena izvanredno značajnu ulogu odigrala je svojim uticajem ideologija socijalizma. Pod uticajem borbe protiv fašizma i za odbranu elementarnih, humanih i demokratskih prava čoveka, što je bila i oficijelna ideologija antihitlerovske koalicije, odvijao se u toku drugog svetskog rata i neposredno posle njega proces jačanja i produbljavanja humanizacije i demokratizacije svesti čovečanstva. U tom okviru je i pravo narodâ na samoopredeljenje steklo »pravo građanstva« u demokratskoj svesti savremenog čoveka, što, svakako, nije bilo bez uticaja na praksu vladajućih političkih vrhova. Bez obzira na protivrečnosti u tim demokratskim tendencijama, politika nesvrstavanja je u njima dobila podsticaj, a i veću ili manju podršku u progresivnim i demokratskim snagama zemalja u blokovima, što je postalo dodatni izvor snage pokreta nesvrstavanja i njegove sposobnosti da se suprotstavi hladnom ratu i blokovskoj podeli sveta.

No, nije reč samo o ideološkim i političkim uzrocima i razlozima promena u svesti savremenog čoveka. Dublja analiza promena u razvoju proizvodnih snaga i društveno-ekonomske strukture visoko razvijenog kapitalizma verovatno pokazuje da su »klasične« forme kolonijalizma i imperijalizma i objektivno, to jest ekonomski sve manje odgovarale interesima ka monopolu težećeg centralizovanog kapitala, pogotovo takozvanog »transnacionalnog«. Hitlerovski fašizam je pokušao da klasični kolonijalni sistem zameni sistemom totalne hegemonije nad svetom. Taj plan je u drugom svetskom ratu doživeo poraz, a zajedno s njim unapred su bili politički i praktično oslabljeni i drugi slični koncepti kojih je, svakako, bilo i koji su dolazili, pa i danas još dolaze do izražaja u političkim odnosima savremenog sveta. Taj poraz je podstakao narode u njihovoj borbi za slobodu, nezavisnost i ravnopravnost u međunarodnim odnosima. Ali on je istovremeno jačao one snage u razvijenim zemljama kapitalističkog sveta koje su počele da shvataju da izlaz za njihove ekonomske i političke probleme i interese nije u tvrdoglavoj odbrani kolonijalnih imperija i kolonijalnih odnosa, nego u traženju novih oblika i novih odnosa, prvenstveno u uspostavljanju raznih oblika ekonomske i političke hegemonije oslonjene na politiku sa pozicije snage, umesto starih odnosa zasnovanih na direktnom nametanju tuđe vlasti. Tu treba tražiti razlog što je pravo narodâ na samoopredeljenje bilo formalno-pravno prihvaćeno i dobilo priznanje i potvrdu ne samo u demokratskim i levo orijentisanim delovima političke strukture kapitalističkih zemalja, već i u znatnim delovima same vladajuće klase i političke strukture tih zemalja. Tako je i moguće razumeti činjenicu da je relativno velik broj kolonijalnih zemalja stekao svoju državnu nezavisnost bez oružane revolucije, to jest pretežno političkom borbom.

Upravo stoga slom kolonijalnog sistema i sticanje formalno-pravne nezavisnosti većine dojučerašnjih kolonija ne znači definitivan kraj sistema međunarodnih odnosa koji je izgradila epoha imperijalizma. Jer, iako se priznaje, pravo na samoopredeljenje se ipak u praksi obično tumači kao pravo na formalnu državno-pravnu nezavisnost, a

u isto vreme se traže i u život uvode nova sredstva i novi putevi za uspostavljanje i održavanje novih oblika zavisnosti, dominacije i hegemonije. Čitav taj arsenal savremene politike sa pozicije dominantne ekonomske i političke snage danas nazivamo neokolonijalizmom i hegemonizmom, što je, u stvari, preobraženi vid imperijalizma. Time ne želim da kažem da se u svetu nije ništa promenilo u progresivnom smislu niti da je snaga imperijalizma danas ista kao što je bila juče. Naprotiv, svet je poslednjih decenija doživeo prelomne progresivne istorijske preobražaje. Ali politika imperijalističkog potčinjavanja narodâ i poznati obimni arsenal sredstava te politike još uvek su snažno prisutni. Njih pojačava i specifična logika blokovske konfrontacije, o čemu ću kasnije govoriti. A upravo zbog svega toga naše vreme obiluje takvim pojavama kao što su: nametanje ekonomske zavisnosti i sticanje ekonomskih i drugih prednosti u pogledu kapitala i razvoja tehnologije, što naročito olakšava postojanje jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja; ekonomski i politički pritisci; stvarni ili navodni zajednički odbrambeni interesi, u ime kojih se često nameću i drugi interesi; mešanje u unutrašnje poslove drugih zemalja; velika snaga i uloga specijalizovanih službi i sredstava za diverzije i druge oblike mešanja; pritisci putem vojnih pretnji sve do direktnih vojnih intervencija itd. Rekao bih da je gotovo paradoks našeg vremena da se danas manje pribojavamo mogućnosti novog svetskog rata nego lokalnih ratova.

U takvim društvenim, ekonomskim i političkim odnosima savremenog sveta nalaze se glavni uzroci i izvori moći onih društvenih snaga koje i posle drugog svetskog rata nameću narodima svoju ekonomsku i političku dominaciju u obliku neokolonijalizma, ekonomskog monopolizma, političkog hegemonizma i uspostavljaju druge oblike jednostrane ekonomske i političke zavisnosti narodâ. Time je savremena imperijalistička politika uglavnom odbacila klasične, formalno-pravne, kolonijalne i slične oblike zavisnosti narodâ od takozvanih metropola imperijalističkih sistema. Tu više nije reč o direktnoj vlasti nad narodima. Međutim, direktna vlast tu nije ni potrebna s obzirom na to da je adekvatno zamenjuju novi instrumenti, sredstva i odnosi o kojima je bilo reči.

Sve je to moralo da dovede do otpora narodâ na svim kontinentima, koji su branili i brane svoje pravo na političku i ekonomsku nezavisnost, kao i na ravnopravnost u međunarodnim odnosima. Politika nesvrstavanja je postala najsnažniji izraz tog otpora.

Razume se, time ne želim sve unutrašnje političke napetosti u nesvrstanim i drugim zemljama, pojave nestabilnosti i konflikte, kao i državne udare, pripisati samo mešanju spolja. Postoje brojne pojave koje same po sebi stvaraju uslove za ekonomsku i političku nestabilnost u mnogim zemljama, a samim tim i za unutrašnje konflikte, kao što su: zaostalost društvene strukture, koju u mnogim zemljama podržavaju reakcionarne društvene i političke grupacije; ekonomska zaostalost i problemi koji proizlaze iz dubokog jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja i koji, naročito u novooslobođenim zemljama, ponekad stvaraju nepremostive ekonomske, socijalne i po-

litičke probleme; klasni sukobi u uslovima ekonomske zaostalosti i zaostalosti proizvodnih odnosa i političkog sistema; ekonomska zavisnost koja iz toga proizlazi, kao i idejna i politička kolebanja u pogledu razvoja društva i mesta pojedine zemlje u sistemu međunarodnih odnosa, i mnoge druge. No, zato je mešanje u unutrašnje odnose zemalja sa takvim problemima i suprotnostima utoliko reakcionarniji i opasniji instrument međunarodne politike.

Imajući sve to u vidu, mogli bismo reći da su promene u odnosu moći svetskih društvenih snaga i sve pozitivne i negativne reperkusije tih promena na međunarodni položaj narodâ takođe među najvažnijim istorijskim izvorima pokreta nesvrstavanja.

POLITIKA NESVRSTAVANJA I POLITIKA BLOKOVA

Neokolonijalističke težnje za političkom i ekonomskom podelom sveta nailaze danas na sve uže granice i na sve čvršće brane koje čine pre svega narodi koji su se oslobodili ili se oslobađaju odnosâ zavisnosti i teže svojoj ekonomskoj i političkoj samostalnosti. Pojava velikog broja novooslobođenih zemalja i njihova borba, zajedno sa nizom drugih zemalja, za ekonomsku i političku samostalnost i ravnopravnost u međunarodnim odnosima utiče i sve više će uticati na te odnose time što ona neprekidno jača pritisak na unošenje takvih novih demokratskih elemenata u te odnose kao što su: zajedničko unapređivanje svetske privrede i međunarodne podele rada; ukidanje eksploatacije u međunarodnim ekonomskim odnosima; organizovanje pomoći nedovoljno razvijenim zemljama; stvaranje odgovarajućih organizacija i servisa koji će obezbeđivati međunarodnu saradnju i međunarodnu podelu rada; uzajamno poštovanje interesa narodâ i demokratski odnosi među njima; svestrana saradnja i zbližavanje; kulturno povezivanje itd. U skladu sa tim, nesvrstane zemlje su pridavale posebnu pažnju Ujedinjenim nacijama kao najvažnijem svetskom forumu u kojem treba da se traže i nalaze rešenja za političke i ekonomske probleme sveta i da se unapređuje ravnopravna međunarodna saradnja, uz uvažavanje interesa svih zemalja. One su neprestano ukazivale da je rešavanje ovih problema u uskim privilegovanim krugovima, uz ignorisanje ostalih zemalja, štetno i insistirale su da se ono uključi u integralnu i univerzalnu aktivnost OUN, čime bi jačala njena uloga i uticaj u rešavanju svetskih problema.

Zbog takvih svojih težnji politika nesvrstavanja morala je doći u sukob sa politikom globalne blokovske podele sveta. Oštra blokovska podela najrazvijenijeg dela sveta, bez obzira na ideološke, društveno-ekonomske i međunarodne političke razlike u karakteru i politici blokova, sama po sebi je pogodovala i još uvek pogoduje održavanju i afirmaciji ekonomske i političke hegemonije nad narodima. Ona je kočila, pa čak i sprečavala procese ekonomske razmene i povezivanja sveta, što je moralo da ima, pored drugih, i

negativne posledice po svetsku privredu i da se manifestuje kao još jedan faktor zaoštravanja međunarodnih suprotnosti. Sem toga, pod određenim uslovima takvi sistemi morali su da se pojave i kao direktan pritisak na nezavisan politički i društveni razvoj pojedinih zemalja.

Takvi i slični faktori razvoja međunarodnih odnosa, kao što je uspostavljanje dugoročnije ravnoteže u odnosu snaga blokova i objektivna nemogućnost orijentisanja na novi svetski rat kao sredstvo razrešavanja suprotnosti između blokova, doveli su do detanta, to jest do napuštanja hladnog rata i do priznanja statusa quo kao polazne tačke za dalji razvoj odnosâ između blokova. Ali, strah od narušavanja ravnoteže u odnosu snaga izaziva i strah od labavljenja blokovske kohezije i gubljenja stečenih pozicija. Zato postojeća blokovska podela — iako nije slučajna niti se može ukinuti samo dobrom voljom društvenih snaga i naroda koji u njoj učestvuju — objektivno i dalje otežava neophodan proces demokratizacije međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa. Suprotstavljajući se hegemonističkim tendencijama, nesvrstane zemlje su se morale sukobiti i sa blokovskom podelom sveta jer ona, kao što je već rečeno, pogoduje održavanju i afirmaciji takvih tendencija.

Nesvrstane zemlje se pri tome nisu unapred opredelile za konfrontaciju sa određenim društvenim sistemima, razvijenim zemljama, blokovima ili njihovim vodećim državama. One nisu to ni želele ni mogle iz više razloga. Prvo, one same, zbog različitog karaktera svog društvenog i političkog sistema i svoje ideologije, kao i zbog različitog konkretnog međunarodnog položaja, ne dele uvek i o svim pitanjima jednaku ocenu društveno-istorijske uloge jednog ili drugog bloka. Zatim, u zbivanjima, suprotnostima i konfliktima savremenog sveta ni oba bloka ni sve zemlje unutar jednog ili drugog bloka ne igraju jednaku ulogu. I najzad, pojedine nesvrstane zemlje dobijale su ili dobijaju i podršku jednog ili drugog bloka u ostvarivanju nekih svojih trenutnih interesa, pa je i tu razlog razlikâ u njihovom odnosu prema jednom ili drugom bloku. Ali, bez obzira na sve te razlike, nesvrstane zemlje su se prilično jedinstveno suprotstavile i suprotstavljaju se blokovskoj podeli sveta i svojoj zavisnosti od blokova, i to zbog onih reperkusija te podele koje predstavljaju opasnost po nezavisnost i bezbednost svih naroda, a posebno onih koji ne pripadaju blokovima. Isto tako, one su se suprotstavile i suprotstavljaju se tendencijama nastalim na suprotnostima između dvaju društvenih sistema koje stvaraju uslove za nametanje jednog ili drugog društvenog sistema pritiskom spolja. I najzad, one su se suprotstavile i suprotstavljaju se onim međunarodnim ekonomskim tendencijama i shvatanjima koji imaju koren i mesto u onim jednostranim interesima visoko razvijenog sveta koji produbljuju polarizovanje svetskog bogatstva i svetskog siromaštva.

Istovremeno sa kritikom postojećeg stanja, ali svestan da se suštinske društveno-istorijske promene u njemu ne mogu ostvariti u kratkom roku, to jest bez dugotrajnih napora i borbe progresivnih snaga čovečanstva, pokret nesvrstavanja je uspostavio i uporedo sa

razvojem političkih prilika u svetu izgrađivao i sopstveni konstruktivan i pozitivan program za rešavanje onih problema koje je već danas u većoj ili manjoj meri moguće rešavati u skladu sa stvarnim interesima i potrebama svih naroda — onih u blokovima i onih izvan blokova, razvijenih i nedovoljno razvijenih zemalja. Jer u sistemu hegemonizma, koji nameću kako savremeni centralizovani i monopolistički kapital tako i sama unutrašnja dijalektika funkcionisanja u blokove podeljenog sveta, ne samo mali ili ekonomski zaostali narodi, već i relativno velike i ekonomski razvijene evropske zemlje, koje su do juče bile velesile, danas se sve češće nađu u položaju veće ili manje zavisnosti od svetskih centara ekonomske i političke moći. Stoga platforma nesvrstanih zemalja odgovara stvarnim dugoročnim interesima svih naroda, a ne samo nesvrstanih. To je platforma konstruktivnog dogovaranja i sporazumevanja, kao i aktivne i ravnopravne saradnje svih naroda na osnovama miroljubive koegzistencije. Nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju nikada nisu smatrale da mogu same, odnosno isključivo unutar svog pokreta, pronalaziti rešenja za te probleme, već su se, naprotiv, uvek izjašnjavale u prilog međunarodne saradnje u raznovrsnim oblicima u kojima bi se ispoljila zajednička odgovornost svih zemalja za uspostavljanje novog sistema međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa. Reč je, dakle, o jasnoj orijentaciji da se otvoreni problemi međunarodnih odnosa ne rešavaju bezizlaznim konfrontacijama, već konstruktivnim pregovorima svih zainteresovanih strana na ravnopravnoj osnovi. Ovakva platforma, očigledno, demantuje česte tvrdnje prema kojima je, u vezi sa gorućim svetskim problemima i konfliktima u raznim delovima sveta, kao i u vezi sa sadašnjim sistemom međunarodnih ekonomskih odnosa, izvor suprotnosti i konfrontacija, navodno, akcija nesvrstanih zemalja, a ne činjenica da suprotnosti i problemi postoje i da postoji aktivan otpor nastojanjima za njihovo rešavanje. Naravno, nerešavanje tih problema i neprekidno pogoršavanje ekonomskog i političkog položaja zemalja koje predstavljaju veliku većinu čovečanstva neminovno mora da rađa i težnje za radikalnom konfrontacijom. Međutim, upravo one društvene i političke snage u svetu koje osuđuju taj radikalizam, a same radikalno brane postojeće stanje u ekonomskim i političkim odnosima među narodima, pravi su izvor takve konfrontacije. Štaviše, u uslovima radikalne odbrane postojećeg stanja i nerešavanja gorućih svetskih problema činjenica je ne samo to da se kao reakcija pojavljuje radikalizam u težnjama za promenama, već i to da on često svojim pritiskom objektivno vrši progresivnu ulogu.

Nije reč o iluziji da se čovečanstvo danas ima prosto da opredeli za blokovsku ili za nesvrstanu politiku. Savremeni tip blokova je proizvod specifičnih protivrečnosti današnjega sveta koji živi u već zrelom dobu prelaska od kapitalističkog u socijalistički sistem. Suprotnosti između dvaju društvenih sistema i između njihovih uticaja na društveno-ekonomska i politička kretanja u svetu neizbežno se isprepliću sa suprotnostima unutar svakog od tih sistema. Stoga blokovi nisu samo izraz međusobne odbrane od izvoza revolucije ili

kontrarevolucije, odnosno od nametanja spolja narodima bilo kapitalizma bilo socijalizma, iako su oni i to. U savremenom svetu još uvek snažnu ulogu igraju one suprotnosti koje su karakteristika sistema međunarodnih odnosa izgrađenog u epohi kapitalizma i klasičnog imperijalizma i njegovih savremenih oblika u vidu ekonomske i političke hegemonije monopolističkog, nacionalnog i transnacionalnog kapitala. Snage koje se bore za održavanje takvih odnosa koriste i blokovsku podelu sveta za ostvarivanje tih svojih interesa. Na taj način u savremenom svetu još uvek žive i dejstvuju suprotnosti i snage koje izviru iz imperijalističkog sistema u međunarodnim odnosima i koje predstavljaju stalnu pretnju nezavisnosti i miru narodâ. Međutim, upravo uspostavljanje ravnoteže moći između dvaju blokova postalo je jedna od značajnih objektivnih prepreka razvezivanju tih suprotnosti i novim imperijalističkim ratovima. Jer borba za održavanje i za proširivanje odnosâ neravnopravnosti i potčinjavanja koje pomenute suprotnosti i snage nameću narodima nailazi na njihov raznovrstan otpor. A taj otpor i borba narodâ ima objektivnu, a ne retko i subjektivnu podršku socijalističkih zemalja, odnosno i bloka socijalističkih zemalja. Štaviše, da ne postoji takva podrška, odnosno da nije uspostavljena ravnoteža snaga između dvaju blokova, nesvrstani i drugi narodi koji se bore za nezavisnost i ravnopravnost imali bi daleko teže međunarodne uslove za svoju borbu, a pozitivne promene u međunarodnim ekonomskim i političkim odnosima u savremenom svetu sigurno ne bi bile takve kakve su postignute posle drugog svetskog rata. Posmatrano sa tog gledišta, ulogu blokovskog sistema u savremenom svetu nije dovoljno ocenjivati samo na osnovu njegovih negativnih reperkusija na položaj narodâ i na društveni progres u svakoj pojedinoj zemlji, koji je ne retko sputan i ometan tim sistemom, već i u povezanosti sa njegovim uticajem na celokupan odnos moći društvenih snaga u svetu. Stoga je posebno sa gledišta istorijskih interesa radničke klase i socijalizma nemoguće potceniti razlike u klasnoj strukturi i dugoročnoj društveno-istorijskoj ulozi jednog i drugog bloka.

Naravno, ni socijalistički sistem se ne rađa iz revolucije čist i oslobođen svih protivrečnosti i svih ostataka odnosâ i shvatanjâ društva iz kojeg nastaje. Naprotiv, niz uzroka čini da su ne samo unutrašnji društveni odnosi u socijalističkim zemljama, već i odnosi među njima, kao i odnosi socijalističkih zemalja sa drugim zemljama, još uvek opterećeni određenim karakteristikama i tendencijama koje pripadaju sistemu protiv kojeg se ideologija socijalizma bori. Još je Lenjin upozoravao marksiste da ni socijalistička revolucija, to jest pobednički proletarijat jednog naroda nije automatski imun od iskušenjâ da se u ime revolucije »popne na grbaču« drugog naroda. Takva iskušenja posebno podstiču sledeće okolnosti: neravnomernost ekonomskog razvoja socijalističkih zemalja; velike razlike u nivou razvijenosti proizvodnih snaga i životnih uslova radnika u njima; konflikt između ciljeva i nadâ revolucije, s jedne, i nedovoljne materijalne baze u jednoj ekonomski nedovoljno razvijenoj zemlji, s druge strane; zaostala i konzervativizmu podložna društvena

svest; velika uloga ideološkog i političkog subjektivizma; trenutni državni interesi, koji su nametnuti logikom objektivno nametnute borbe za održanje u svetskom odnosu snaga, kao i subjektivnim težnjama jedne državne politike; različitost objektivnih i subjektivnih uslova za razvoj socijalizma, što nameće i različitost razvojnih puteva socijalizma i dometa u razvoju socijalističkih društvenih odnosa; različit ekonomski, geopolitički i međunarodni položaj socijalističkih zemalja koji stvara objektivne konflikte interesa; razlike u društvenoj svesti, ideologiji, unutrašnjoj i spoljnoj politici koje nastaju na takvoj osnovi itd. Zbog svega toga savremeno socijalističko društvo, kao što je još Marks predviđao, ne samo da samo po sebi nije beskonfliktno, već ni odnosi među socijalističkim zemljama i među narodima na socijalističkom putu nisu automatski oslobođeni deformacija i konflikata. Danas to ne treba više samo teorijski dokazivati. Savremena svetska socijalistička praksa dala je dosta konkretnih potvrda za takva predviđanja. Na tlu takvih objektivno datih sukoba interesa, očigledno, ima uslova ne samo za pojavu nacionalističkog ekonomskog egoizma, već i za pokušaje jednostranog nametanja svoje volje i svog socijalističkog »modela« drugim narodima, za hegemonizam i za druge slične tendencije. Sukob socijalističke Jugoslavije 1948. godine sa Staljinom je i nastao zbog toga što joj je on pokušavao da nametne hegemonističke odnose. Zato se s pravom može reći da je i problem odnosâ među nezavisnim socijalističkim državama, odnosno među slobodnim narodima na putu u socijalizam, koji je istakla i za čije se demokratsko i socijalističko razrešavanje borila i bori i naša revolucija, sastavni deo istog procesa emancipacije narodâ.

Konflikti interesa koji neminovno niču iz takvih i sličnih protivrečnosti mogu se više ili manje zaoštravati, pa samim tim postaju faktor uticaja na odnos snaga između dvaju blokova, čime se i blok nesocijalističkih zemalja na ovaj ili onaj način uključuje u te konflikte. Tako su oba bloka praktično angažovana ne samo u svim svetskim problemima i međunarodnim konfliktima unutar blokova ili van njih, već i u svim onim unutrašnjim društvenim konfliktima, bez obzira na kakvoj bazi oni niču, koji mogu da imaju značaja za postojeći odnos blokovskih snaga, bilo u smislu sticanja određenih prednosti ili u smislu borbe protiv narušavanja uspostavljene ravnoteže.

Prema tome, na blokovsku podelu ne možemo gledati kao na neku efemernu pojavu koja se može ukinuti ovim ili onim vidom subjektivističke akcije. Mada se nesvrstane zemlje u načelu zalažu za raspuštanje blokova, što je normalna i progresivna konsekvenca njihovog suprotstavljanja blokovskoj podeli sveta, ipak i u pokretu nesvrstavanja ima malo ljudi koji bi verovali da formalno raspuštanje vojno-političkih paktova automatski ukida konflikt interesa zbog kojega su blokovi nastali, odnosno da bi narodi živeli slobodnije i bezbednije zbog samog formalnog odricanja od vojno-političkih paktova.

Realnost savremenog sveta je u tome da su blokovi više posledica stanja u njemu i odnosa koji u njemu vladaju nego uzrok takvog stanja. Blokovi su posledica postojećih svetskih društvenih, ekonomskih i političkih protivrečnosti i suprotnosti. Prostim raspuštanjem vojno-političke organizacije blokova ne bi nestale ni svetske suprotnosti niti sukobi koji iz tih suprotnosti izviru. Iza tih suprotnosti, naime, stvaraju se snage na oba pola, bez obzira na to da li su organizovane u blok ili ne. Prema tome, uslovi za nestanak blokova stvaraju se samo ublažavanjem, odnosno razrešavanjem tih suprotnosti. Sem toga, egzistenciju blokova i ulogu koju oni danas imaju u međunarodnim odnosima objašnjava i njihova konkretna društveno-istorijska uloga u menjanju društvene strukture savremenog sveta, a posebno u stvaranju onog odnosa snaga, to jest one svetske ravnoteže snaga koju nameće ta društvena i politička struktura savremenog sveta. Narušavanje te ravnoteže silom, mešanjem ili intervencijom spolja moglo bi da dovede do nekontrolisane stihije u međunarodnim odnosima koja ne samo da bi u još većoj meri nego danas prepustila narode pravu jačeg, nego bi i dovela čovečanstvo na prag novog svetskog rata, na prag jedne istorijske katastrofe kojoj danas jedva možemo da predvidimo razmere i posledice. Upravo u tome i jeste pozitivni istorijski značaj sadašnjeg »detanta«, i pored toga što se za njega vezuje i niz negativnih propratnih pojava.

Razrešavanje blokovskih suprotnosti i nastajanje sveta bez blokova moguće je, dakle, samo u jednom istorijskom procesu u kojem će se menjati svet kao celovit sistem ekonomskih i političkih odnosa među narodima. Drugim rečima, neće se svet izmeniti raspuštanjem blokova, već će blokovi nestati menjanjem sveta. Taj proces ima, dugoročno gledano, prvenstveno dva aspekta.

Prvi aspekt su unutrašnji društveni procesi, to jest unutrašnja klasna borba i unutrašnja akcija demokratskih, socijalističkih i drugih progresivnih političkih snaga u svakoj zemlji, što je njihova unutrašnja stvar i gde je svako mešanje spolja samo prepreka slobodnom odvijanju takvih procesa. Drugi aspekt istog procesa su takve promene u sistemu međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa koje će doprinositi jačanju nezavisnosti i ravnopravnosti narodâ. A upravo tu je uloga nesvrstanih zemalja postala izvanredno značajan faktor u progresivnom razvoju savremenog sveta. Jer, na kraju krajeva, činjenica je da politika nesvrstavanja sama po sebi ograničava mogućnosti i imperijalističkih sukobljavanja i blokovskih konfrontacija. Time ona ograničava moć društvenih snaga koje su izvor takvog sukobljavanja i konfrontacije i vrši svoj progresivni uticaj kako na unutrašnja društvena kretanja tako i na ublažavanje svetskih suprotnosti.

Očigledno je da istorijski razvoj i svesna akcija ljudi i narodâ celokupnim svojim uticajem treba da prevaziđu te suprotnosti i njihov uticaj na međunarodne odnose da bi bili uspostavljeni i uslovi za nestajanje uloge blokova u svetu. Možda neću preterati ako, donekle optimistički, kažem da je taj proces već i otpočeo. Međutim, nadmetanje blokova za prednost u odnosu snaga ili za održavanje njihove ravnoteže, sigurno, samo po sebi ne predstavlja izlaz iz sa-

dašnjih svetskih suprotnosti niti dovodi do njihovog slabljenja. Naprotiv, utakmica u borbi za naoružavanje, svakojake ekonomske, političke i ideološke mere za očuvanje i jačanje kohezije blokova stvaraju same po sebi nove probleme u odnosima među narodima i uvek ponovo stvaraju opasnost od novih ratnih konflikata. Gomilanje ogromne političke, ekonomske i vojne snage u rukama vrlo tankih slojeva društva u zemljama u kojima je koncentrisana najveća moć — sigurno je da ne obezbeđuje povoljne uslove za društveni progres niti za demokratiju kako u odnosima među narodima tako ni u unutrašnjim društvenim odnosima. S druge strane, orijentaciju blokova da sporazumevanjem sprečavaju uzajamne konfrontacije koje bi mogle da ugroze svetski mir — koja je sama po sebi veoma pozitivna i, štaviše, predstavlja veliki korak dalje u istorijskom progresu — prate istovremeno pokušaji stihijskog sticanja prednosti u odnosu snaga na račun trećeg, što se ispoljava u mešanju u unutrašnje poslove drugih naroda, u lokalnim ratovima itd.

Zbog svega toga perspektiva globalne blokovske podele sveta nije perspektiva stabilnog mira. Celokupan svetski sistem ekonomskih, političkih i drugih odnosa među narodima mora brže da se menja da bi nastali uslovi za svet bez blokova. U tome je suština akcije nesvrstanih zemalja i njihovog odnosa prema blokovima. To je osnovni razlog što se nesvrstane zemlje nisu bavile iluzijom o mogućnosti mehaničkog raspuštanja blokova, ali su se, ipak, istovremeno odlučno suprotstavljale i suprotstavljaju se pritiscima da budu potčinjene blokovima i insistirale su na zahtevu da svetske probleme ravnopravno rešavaju svi narodi sveta, zajedno sa blokovskim zemljama, u uslovima miroljubive koegzistencije, nenametanja društvenog ili političkog sistema i nemešanja u unutrašnje poslove drugih naroda, a na osnovu dogovaranja i sporazumevanja, priznajući svim narodima ne samo pravo na samoopredeljenje, nego i pravo na demokratsku ravnopravnost u svim međunarodnim odnosima.

Gledano kroz tu prizmu, borba za mir i za demokratizaciju međunarodnih odnosa — nasuprot hladnom ratu, konfrontaciji blokova i blokovskoj podeli sveta — nije bila samo humanistički cilj politike ili ideologije nesvrstavanja, već istovremeno i imperativni uslov političke i ekonomske nezavisnosti i ravnopravnosti narodâ tih zemalja. I upravo tu je razlog što je i posle popuštanja hladnog rata i blokovskih napetosti snaga pokreta nesvrstanih zemalja ojačala, a nije oslabila, kako su govorili oni ljudi i krugovi koji su proricali kraj politike nesvrstavanja.

Sadašnje stanje u odnosima između dvaju blokova, nazvano detant, nesumnjivo, predstavlja korak čovečanstva u istom pravcu. Ne spada u okvir ovog razmišljanja šira analiza celovitosti uzroka i faktora koji su izazvali takav zaokret u međunarodnim odnosima posle drugog svetskog rata i posebno u odnosima između dvaju blokova. Ovde bih hteo da istaknem samo to da je takvom zaokretu značajno doprineo i pokret nesvrstanih zemalja. One su od Beogradske konferencije, a i pre nje, svojom akcijom doprinele i doprinose stvaranju uslova za popuštanje zategnutosti u svetu. A ni

ubuduće održavanje i produbljavanje detanta neće biti moguće ako se u taj proces sa još većom snagom nego do sada ne uključe svi narodi i svi odnosi među narodima i, posebno, ako se sporazumevanjem ne budu rešavali oni problemi u oblasti svetskog sistema ekonomskih i političkih odnosa među narodima koje je na dnevni red istorije istakao pokret nesvrstanih zemalja.

EMANCIPACIJA NACIJE I INTEGRACIJA ČOVEČANSTVA

Nije slučajno što se u naše vreme pojavio izuzetno snažan pokret emancipacije nacije i što se vodi borba za novi svetski sistem ekonomskih i političkih odnosa među narodima, kao što nije slučajno što se pojavio sve širi pritisak i zahtev za samoupravljanje čoveka u radu i za njegovo upravljanje društvom. Svet u kojem živimo je svet ogromne transnacionalne koncentracije i centralizacije kapitala. Samim tim najrazvijeniji deo sveta, a unutar njega najsnažniji centri ekonomske moći gotovo monopolnom snagom raspolažu najvećim delom uslova i sredstava ljudskog rada u svetu. Istovremeno sve snažniju društvenu i međunarodnu ulogu i moć dobijaju snage koje rastu iz tehnostrukture takvih proizvodnih i međunarodnih odnosa, to jest ona sopstvenička i tehnokratsko-birokratska upravljačka struktura koja na ovaj ili onaj način monopolistički raspolaže centralizovanim kapitalom. U takvim uslovima razvoj naučno-tehnološke revolucije i primena nove tehnologije — koji bi sami po sebi mogli stvoriti neviđene mogućnosti za razvoj proizvodnih snaga u svetu, za smanjivanje jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja, za ukidanje ili bar za ublažavanje neravnopravnosti između velikih i malih naroda i za unapređivanje životnih uslova čoveka i narodâ — u stvarnosti ne samo da ne donose takve rezultate, već povećavaju protivrečnosti i sužavaju dimenzije slobode čoveka i narodâ, čime znatno ograničavaju i koče razvijanje njihovih stvaralačkih sposobnosti i njihov uticaj na razvoj društvenih i međunarodnih odnosa.

Neminovno je da se protiv takvih odnosa sve snažnije pojavljuje ne samo klasni, već i nacionalni otpor. Čovek i nacija u tom procesu traže prostor za svoju sopstvenu slobodu, za odbranu svojih interesa i za sopstvenu stvaralačku afirmaciju. Taj nacionalni otpor nije samo izraz nacionalnog interesa, već i jedan od bitnih uslova za brži, to jest što manje ometan razvoj proizvodnih snaga u celom svetu. Svojom borbom za nacionalni suverenitet koji im obezbeđuje odgovarajuću ulogu u međunarodnim odnosima i za takve promene u svetskom sistemu ekonomskih i političkih odnosa među narodima koje će obezbeđivati njihovo pravo da sami raspolažu svojim nacionalnim bogatstvima i rezultatima svog društvenog rada, narodi, u stvari, raščišćavaju teren i stvaraju uslove za brži rast produktivnosti svog rada, a time i za jačanje svoje samostalne materijalne baze za brže prevladavanje protivrečnosti koje proizlaze iz neravnomernosti ekonomskog razvoja u svetu. A takav proces istovremeno

stvara uslove za bržu i obimniju međunarodnu razmenu rada, kao i za bržu i racionalniju cirkulaciju »svetskog kapitala«, odnosno za racionalnije i ujedno demokratskije i ravnopravnije korišćenje centralizovanog transnacionalnog kapitala, što je, svakako, u interesu razvoja proizvodnih snaga u celom svetu. Prema tome, takav je proces, u krajnjoj liniji, u interesu svih naroda i svih zemalja, ne samo nedovoljno razvijenih, već i visoko razvijenih. Nasuprot tome, sve više je činjenica koje potvrđuju da su monopol i ekonomski i politički hegemonizam ne samo izvor opasnosti po svetski mir, već i kočnica razvoja proizvodnih snaga u celom svetu, a time i u njegovom najrazvijenijem delu. Zbog toga se može reći da je borba za emancipaciju narodâ uslov i snažna pokretačka snaga razvoja proizvodnih snaga i ekonomskog progresa celog čovečanstva, a posebno daljeg razvoja naučno-tehnološke revolucije.

S druge strane, proces integrisanja o kojem sam govorio je istorijska zakonitost. Zato jedan realan progresivni koncept međunarodnih odnosa mora da pretpostavlja slobodno odvijanje procesa međunarodnog integrisanja rada i sredstava za proizvodnju, odnosno kapitala. Takvo integrisanje rada je u uslovima koje stvara savremena tehnologija nezadrživa i progresivna komponenta razvoja proizvodnih snaga. Taj proces istovremeno uspostavlja jednu novu unutrašnju društvenu pokretačku snagu zbližavanja i udruživanja narodâ pojedinih regiona i celog sveta. Ali, takvu istorijsku ulogu on će odigrati samo u onoj meri u kojoj će se oslobađati odnosâ eksploatacije koje nameću monopolistički kapital i raznovrsni sistemi ekonomskog i političkog hegemonizma, to jest u onoj meri u kojoj će se zasnivati na samoupravljanju i ravnopravnoj zajedničkoj odgovornosti narodâ i njihovih regionalnih i sličnih zajednica u demokratskom sistemu međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa.

Prema tome, ono što izaziva i što mora da izazove otpor nije međunarodni karakter integracije sam po sebi, već oni društveni, klasni, ekonomski i drugi međunacionalni odnosi koji postaju izvor eksploatacije i potčinjavanja narodâ. Ali narod koji bi se zatvarao u sebe, koji bi se ograđivao od neminovnog istorijskog procesa integrisanja, sam bi osuđivao sebe na ekonomsku zaostalost i na politički provincijalizam.

Uzeću kao primer takozvane transnacionalne kompanije i njihovo mesto i ulogu u procesu savremenog integrisanja čovečanstva. One, dakako, nisu nekakva slučajna tvorevina, već su nastale upravo kao izraz istorijske neminovnosti i potrebe za međunarodnom integracijom proizvodnih snaga čovečanstva, a samim tim i za ovim ili onim oblikom međunarodne koncentracije sredstava za proizvodnju, odnosno kapitala. Međutim, transnacionalne kompanije i druge slične formacije građene su na osnovama proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa epohe kapitalizma i imperijalizma, to jest na osnovama neprekidnog kapitalističkog prisvajanja viška rada radnika bez obzira na njihovu nacionalnost, a samim tim i viška rada naroda kojima ti radnici pripadaju. One su, dakle, po-

dignute na osnovama kapitalističke centralizacije kapitala u rukama monopolističkih svetskih grupacija i kapitala nacijâ koji ima vodeću ulogu u tim kompanijama.

A to znači da transnacionalne kompanije ne čini instrumentom eksploatacije narodâ njihov transnacionalni, odnosno međunarodni karakter, to jest ono što je u njima istorijski neminovan izraz integracije društvenog rada i proizvodnih snaga, već njihov klasni, kapitalistički društveno-ekonomski karakter, to jest otuđivanje viška rara narodâ i njegovo pretvaranje u nadnacionalni monopolistički kapital. A upravo takvi i slični monopolistički centri svetske ekonomske moći su među najznačajnijim i najsnažnijim protagonistima borbe za ekonomsku i političku hegemoniju nad narodima, za monopolističko-kapitalistički karakter odnosâ u svetskom ekonomskom sistemu i svetskom procesu integrisanja rada i proizvodnih snaga, a samim tim i političke borbe za hegemoniju nad narodima, za njihovo potčinjavanje, za mešanje u njihove unutrašnje stvari itd.

Progresivne snage čovečanstva moraju se boriti za to da se narodi i radni ljudi demokratski i ravnopravno udružuju, preuzimajući na sebe čvrste uzajamne odgovornosti radi obezbeđivanja zajedničkih interesa, kao i radi svesnog zajedničkog uticaja na razvoj proizvodnih snaga u svetu i na međunarodne odnose, to jest da se taj proces integrisanja odvija tokom obrnutim od onog koji nameće logika transnacionalnih kompanija i drugih oblika monopola. A upravo politika nesvrstavanja je jedan od najznačajnijih izraza te druge, progresivne, demokratske i humanističke alternative.

Naravno, time ne pretpostavljamo — a bilo bi potpuno iluzorno pretpostavljati — da se centralizovani međunarodni kapital može besplatno stihijski da distribuira među nacionalne privrede, sem u slučaju izričite pomoći najnerazvijenijim zemljama. Ovde je reč o neminovnom jačanju otpora ulaganju kapitala pod takvim eksploatatorskim uslovima koji omogućuju da se preko profita izvlači najveći deo nacionalnog viška rada iz zemlje koja je prinuđena da se oslanja na inostrani ili transnacionalni kapital. Ali, reč je i o istorijskoj neophodnosti, koju nameću uslovi o kojima je ranije govoreno, da se izgrađuje takav demokratski mehanizam međunarodnih ekonomskih odnosa u kojem će sami narodi, racionalno, sporazumevanjem i ravnopravnom saradnjom, regulisati te odnose na osnovu uvažavanja interesa svih, a ne na osnovu snage i hegemonije jačeg.

S pravom se često ističe da su transnacionalne kompanije i slične formacije — sa ekonomskog i političkog gledišta — najveća opasnost baš za nedovoljno razvijene zemlje u svetu. Međutim, ne radi se samo o njima. Transnacionalne kompanije počinju da dovode u ekonomsku i političku zavisnost čak i razvijene zemlje, na primer, pojedine razvijene zemlje zapadne Evrope. Iako je pravo stanje stvari u pogledu položaja pojedinih zapadnoevropskih zemalja u sistemu svetske ekonomike i politike zamagljeno sadašnjom blokovskom podelom sveta, više se ne mogu skrivati činjenice koje govore o rastućoj

ekonomskoj i političkoj zavisnosti mnogih evropskih zemalja od onih snaga koje dominiraju u savremenim transnacionalnim kompanijama i sličnim formacijama. Dakako, radnička klasa će morati da plati najveći račun te zavisnosti. Ali ne samo ona. Pogođeni su i drugi slojevi nacije, pre svega inteligencija, pa i veliki delovi buržoazije.

Međutim, time snage tog transnacionalnog ili nadnacionalnog monopolističkog kapitala i tehnokratskog monopola istovremeno jačaju i snage otpora protiv takve reakcionarne alternative integraciji savremenog čovečanstva. Više nego ikada u istoriji, klasni i nacionalni interes radnika najneposrednije se povezuju. A sve to počinje u sve većoj meri da menja međunarodni položaj nacije, pa i njenu društveno-istorijsku ulogu. Zapravo, uporedo nastaju dva uzajamno zavisna procesa. S jedne strane, odvija se proces emancipacije narodâ i borbe za njihovu političku i ekonomsku nezavisnost u odnosu na jučerašnje i današnje centre svetske ekonomske i političke moći, a samim tim i za demokratsku decentralizaciju radi stvaranja uslova za stvaralačku slobodu narodâ i čoveka. S druge strane, odvija se proces integrisanja i demokratske centralizacije u pogledu kompleksa zajedničkih interesa, to jest proces povezivanja, zbližavanja, ujedinjavanja i sve veće međusobne zavisnosti narodâ u svetskim razmerama. Oba ta procesa su, u stvari, samo dve nerazdvojne strane istog društveno-istorijskog kretanja, ali su i izvor niza protivrečnosti i sukobâ interesa, čiji izraz je, između ostalog, i pojava politike nesvrstavanja.

Prema tome, kada se govori o uzrocima i posledicama drugog svetskog rata i izvorima pokreta i politike nesvrstavanja, moraju se imati u vidu i promene koje su nastale u karakteru savremene nacije i u međusobnim odnosima nacija. Te promene su tako duboke da možemo govoriti o pojavi kvalitativno novog procesa integrisanja čovečanstva, koja sama po sebi nameće potrebu dubokih promena u svetskom sistemu ekonomskih i političkih odnosa. Čovečanstvo prestaje da bude zbir više ili manje zatvorenih regionalnih ili nacionalnih društvenih struktura, međusobno ekonomski povezanih samo prometom robe i kapitala, što je bila karakteristika epohe kapitalističkog društva pre prvog svetskog rata, a u najvećoj meri i između dva rata. Svet danas sve više postaje globalno društvo koje više nego ikada ranije u istoriji integrišu mnogobrojne duboke uzajamne zavisnosti i sve širi kompleksi takozvanih zajedničkih interesa koji se moraju i mogu rešavati samo kao zajednički problemi svetskog društva.

Nacija u savremenom smislu te reči i nacionalno društvo formirali su se u vreme ranog i zrelog kapitalizma pod uslovima koje su nametale potrebe i mogućnosti razvoja proizvodnih snaga tog vremena, domet industrijske revolucije tog društva i karakter društvene i međunarodne podele rada — razume se, na osnovi celog niza etničkih, kulturnih, političkih, ekonomskih i drugih pretpostavki. Formiranje takve nacije predstavljalo je značajan korak dalje u integrisanju ljudske svesti, nacionalnog društva i čovečanstva. Pogotovo se to može reći ako se stepen integrisanosti nacionalnog društva, nje-

govog ekonomskog, socijalnog i drugog materijalnog razvoja, društvene podele rada i društvene međuzavisnosti, kao i stepen ljudske, društvene, političke i kulturne svesti, uporedi sa partikularizmom prethodnog, feudalnog društva. Pa ipak, klasično nacionalno društvo je još uvek pretežno zatvoreno društvo, jer ga takvim čini relativna ograničenost društvene i međunarodne podele rada i međunarodne ekonomske razmene, kao i drugi limitirajući faktori u oblasti materijalnog razvoja i u oblasti društvene svesti i kulture.

Pre drugog svetskog rata, a pogotovo posle njega ti uslovi su se naglo počeli menjati u smislu veoma brzo rastuće međuzavisnosti narodâ i kvalitativno povećanog značaja međunarodne podele rada i međunarodne razmene rada. Samim tim istorija je nametnula čovečanstvu novi proces postepenog otvaranja nacionalnog društva, sve šireg međunarodnog povezivanja, udruživanja i organizovanja, kao i rastućeg integrisanja društvene svesti čovečanstva. Ona je nametnula svest o sve većoj međuzavisnosti narodâ, o potrebi šireg međunarodnog udruživanja rada i sredstava za proizvodnju itd., a samim tim i o neophodnosti miroljubive koegzistencije narodâ i svestrane i aktivne saradnje među njima radi stvaranja uslova za međunarodno rešavanje niza novih problema i zadataka koji su stavljeni na dnevni red takvog svetskog društva uzajamno sve zavisnijih naroda. I najzad, ona je nametnula i svest o rastućoj međusobnoj i međunarodnoj zavisnosti interesa pojedinih društvenih snaga koje već imaju uticaj ili se bore za uticaj u procesu rešavanja problemâ i istorijskih zadataka tog svetskog društva.

Takav razvoj su opredeljivali i uslovljavali, s jedne strane, objektivni faktori istorijskog razvoja o kojima sam već govorio, to jest: nezapamćen razvoj proizvodnih snaga; nova naučno-tehnološka revolucija; proces sve obimnije međunacionalne koncentracije i centralizacije kapitala; neminovnost integracije proizvodnih snaga preko nacionalnih granica; rastuća tehnološka međuzavisnost narodâ zbog sve većeg uticaja svih tih faktora na razvoj nacionalnih privreda itd. Te nove trendove u integrisanju čovečanstva pospešuju, s druge strane, i oni društveni, ekonomski i politički faktori koji stvaraju neophodne društveno-ekonomske i međunarodno-političke uslove za ostvarivanje takvog razvoja kao što su: slom kolonijalnog sistema, koji je nametnuo i potrebu uspostavljanja novih oblika ekonomskih i političkih odnosa među narodima; neophodnost traženja istorijskog izlaza iz suprotnosti koje proizlaze iz dubokog jaza između razvijenih i nedovoljno razvijenih zemalja; rastući uticaj socijalističkog društvenog sistema različitog stepena razvijenosti, oblika i »modela«, kao i njegove ekonomike na svetski sistem ekonomskih i političkih odnosa među narodima; strukturne promene u ekonomici visoko razvijenog kapitalizma koje su dovele do ogromne snage nadnacionalno koncentrisanog i organizovanog kapitala, ali i do nezadrživog jačanja društvene uloge radničke klase; niz faktora iz oblasti kulture, ideologije i društvene svesti uopšte itd.

Sve to neprekidno uslovljava, podstiče i ubrzava otvaranje nacionalnih društava prema drugim narodima, zbližavanje narodâ i nji-

hovo udruživanje u sve brojnijim i širim područjima društvenog života i jača svest o njihovoj uzajamnoj zavisnosti i zajedničkoj odgovornosti. U poređenju sa stepenom integrisanosti koji je uspostavilo klasično nacionalno društvo u oblasti rada, ljudske svesti, društva i čovečanstva uopšte, savremeno svetsko društvo čini, dakle, kvalitativno nove korake. Epoha zatvorenih nacionalnih društava već postaje prošlost, čime, dakako, ne tvrdim da ona nije još uvek i snažno prisutna u raznim vidovima savremenog društvenog i međunarodnog života. Posmatrano dugoročno, proces integrisanja svetskog društva je univerzalan i odgovara istorijskim potrebama i interesima svih naroda: malih i velikih, sa ovakvim ili onakvim društvenim sistemom, razvijenih i onih u razvoju, blokovski organizovanih i nesvrstanih.

U takvom preobražaju svetskog sistema ekonomskih i političkih odnosa među narodima, u traženju izlaza iz uzajamno suprotnih interesa i u traženju rešenja za problematiku koju taj proces nameće, u savremenim međunarodnim odnosima se ocrtavaju dve osnovne i često uzajamno protivrečne tendencije. Iz njihove protivrečnosti rađa se niz više ili manje dubokih suprotnosti i konflikata interesa koji potresaju savremeni svet. Reč je o istorijskoj alternativi čiji je konačan progresivni rezultat jasan, ali koja danas još uvek nameće sledeće goruće pitanje čovečanstvu: da li će se taj proces odvijati pod dominantnim uticajem politike imperijalizma i hegemonizma, interesa monopolističkog kapitala i centara ekonomske i političke snage i hegemonije nad narodima uopšte ili će ga ostvarivati slobodni i ravnopravni narodi i radni ljudi u okviru demokratskog svetskog sistema međusobne saradnje i uzajamne odgovornosti.

Razlika u karakteru tih dveju tendencija i protivrečnost među njima proizlaze iz razlika u društvenim, klasnim, ekonomskim i političkim sistemima i odnosima različitih zemalja, kao i iz razlika u njihovom međunarodnom položaju. Zato konačan izlaz iz protivrečnosti tih dveju tendencija može da nađe samo istorija celokupnog društvenog razvitka čovečanstva. Dakako, prvenstveno borbom radničke klase i drugih progresivnih snaga unutar svakog nacionalnog društva za takve strukturne promene društvenih, proizvodnih i političkih odnosa koje će u okviru tih društava ukidati izvore odnosa koji proizvode klasnu i nacionalnu eksploataciju i tendencije ekonomskog i političkog hegemonizma. Ali, ne manji značaj ima i današnja borba narodâ, a posebno nesvrstanih zemalja za takve promene u sistemu ekonomskih i političkih odnosa savremenog sveta koje će doprinositi daljem jačanju ekonomske i političke nezavisnosti i ravnopravnosti narodâ u međunarodnim odnosima i stvarati uslove za suštinske društveno-istorijske promene u svetskom sistemu odnosâ među narodima.

Proces integrisanja čovečanstva sada nije sputavan i deformisan toliko samim nacionalnim karakterom društva, pa čak ni nacionalizmom. Naravno, nacionalistička svest još uvek igra značajnu međunarodnu i društvenu ulogu, i to pozitivnu — tamo gde se narodi bore za slobodu i ravnopravnost, a negativnu — tamo gde se vodeće strukture društva bore za sticanje ili održavanje ekonomskih i političkih prednosti koje im daje monopolistička pozicija stečena na osnovu

ekonomske i političke snage. To, u krajnjoj liniji, znači da savremeni nacionalizam može biti i ideologija progresivne borbe za slobodu i nezavisnost narodâ, ali i pokriće nastojanju da se nametne narodima ekonomska i politička potčinjenost i zavisnost. Ta okolnost dodatno potvrđuje da glavni problem nije u samom nacionalnom karakteru savremenog društva, već u društvenoj, klasnoj, ekonomskoj i političkoj strukturi i interesima datog nacionalnog društva koji određuju i politiku vladajućih snaga tog društva, pa i karakter nacionalizma.

Istorijski zadatak progresivnih društvenih snaga nije i ne može biti u nekakvom apriornom suprotstavljanju takozvanim transnacionalnim ili regionalnim i drugim sličnim integracijama, već u tome kako menjati i ukidati one proizvodne i društveno-ekonomske odnose u njima koji ih čine instrumentom eksploatacije, neravnopravnosti i jednostrane zavisnosti i kako ih učiniti instrumentom demokratske saradnje svih naroda. Proces integrisanja čovečanstva, zbližavanja i udruživanja narodâ mogu da nose samo slobodni i ravnopravni narodi u sopstvenom i zajedničkom interesu. U tome i jeste najdublji smisao zahteva nesvrstanih zemalja za uspostavljanje novog sistema ekonomskih i političkih odnosa u svetu. I upravo kao nosilac te borbe, pokret nesvrstanih zemalja vrši izvanredno značajnu istorijsku ulogu. Prema tome, i izmenjen položaj nacije i savremeni procesi integrisanja čovečanstva su jedan od objektivnih i dugoročnih izvora pokreta nesvrstavanja.

EKONOMSKI RAZVOJ I DRUŠTVENA STRUKTURA U NESVRSTANIM ZEMLJAMA

U prethodnom izlaganju govorili smo pre svega o onim izvorima pokreta nesvrstavanja kojima je poreklo u protivrečnostima i suprotnostima postojećeg svetskog sistema ekonomskih i političkih odnosa među narodima. Međutim, takvu politiku nesvrstanim zemljama u velikoj meri nameće i sama njihova unutrašnja ekonomska i društvena struktura. Doduše, ove zemlje nalaze se na veoma različitom stepenu razvoja društvenih odnosa — od pretkapitalističkih i kapitalističkih pa do prelaznih i socijalističkih, a međusobno se veoma razlikuju i po stepenu svoje ekonomske razvijenosti. Ogromnu većinu pokreta nesvrstavanja čine ekonomski nedovoljno razvijene ili srednje razvijene zemlje, koje se bore sa izvanredno teškim ekonomskim, socijalnim i političkim problemima u nastojanju da prevladaju negativne posledice jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja i da uhvate korak sa istorijom. Međutim, uprkos svih tih razlika, za veliku većinu zemalja koje čine pokret nesvrstavanja karakteristična je jedna osnovna zajednička društveno-istorijska tendencija, koja se izražava negde više, a negde manje, u ovim ili u onim oblicima. Reč je o sledećem.

Velikoj većini ovih zemalja klasični kapitalistički put unutrašnjeg društvenog razvoja ne može više obezbediti brz ekonomski razvoj.

Nacionalnog privatnog kapitala negde praktično nema ili je tako neznatan i slab da ne otvara nikakvu realnu perspektivu bržeg ekonomskog razvoja. Ako bismo teorijski i pretpostavili mogućnost »čekanja« da ojača taj privatni nacionalni kapital i da se oseti njegova uloga u razvoju, takav razvoj bi bio strahovito spor jer bi, u stvari, morao ponoviti istoriju evropskog kapitalizma XIX veka. Takvim ekonomskim i društvenim razvojem te zemlje bi same sebe osudile na sve veće zaostajanje iza razvijenih zemalja. Međutim, takva teorijska mogućnost praktično i ne postoji jer se istorija ni u tom pogledu ne ponavlja, a pogotovo se ne ponavlja kada je u pitanju razvoj društvenog sistema. Svet danas živi u uslovima visoko razvijenih proizvodnih snaga i takve tehnologije koja zahteva veliku koncentraciju sredstava za proizvodnju, odnosno kapitala, i toj neizbežnoj dijalektici istorije moraju svoj razvoj prilagoditi svi narodi koji ne žele da ostanu na repu istorije.

Međutim, s druge strane, ako bi te zemlje prepuštale svoj ekonomski razvoj isključivo angažovanju inostranog kapitala pod uslovima koje sada nameću transnacionalne i druge slične kompanije, one bi se izložile eksploataciji i postajale bi privesak privrede i kapitala razvijenijih zemalja. Tako bi gubile ne samo velik deo svog viška rada, već i mogućnost i pravo raspolaganja sopstvenim prirodnim bogatstvima, pa i svojim suverenitetom. A, sem toga, i takav put, u konačnom rezultatu, vodi sve većem zaostajanju iza razvijenih zemalja, jer prelivanje viška rada, i pored mogućeg apsolutnog privrednog napretka, neminovno vodi relativnom produbljavanju jaza između razvijenih i nedovoljno razvijenih zemalja.

Iz takve, istorijom objektivno nametnute ekonomske i društvene protivrečnosti većina tih zemalja, da bi stvorile unutrašnje uslove za brz ekonomski i društveni razvoj, traže izlaz u tome što se više ili manje orijentišu na jačanje uloge države i državno-svojinskog, odnosno društvenog kapitala, što domaćem privatnom kapitalu dodeljuju više ili manje sekundarnu ulogu i što u većoj ili manjoj meri podvrgavaju kontroli uvoz i način angažovanja inostranog privatnog i drugog kapitala. Takva orijentacija je potvrda objektivne činjenice da u većini tih zemalja klasični kapitalistički sistem i unutrašnji, domaći privatni kapital više nisu u stanju da obezbede neophodan minimalni ekonomski razvoj tih zemalja.

Među savremenim marksistima ima skeptika koji smatraju da tu ne može biti govora o socijalizmu, pa ne retko za te procese upotrebljavaju pojam »nekapitalistički« put društvenog razvoja. Veoma sumnjam da istorija dozvoljava ili da je ikada dozvolila nekakav »ne put« u razvoju društva. Jer takav »ne put« vodio bi društvo u ćorsokak i krizu, a to bi sigurno nametnulo jedan realan put, progresivan ili reakcionaran. Međutim, ovde nije reč o takvom ćorsokaku, nego o jasno izraženoj orijentaciji na socijalističko društvo, s tim što se njene prve realizacije ostvaruju pretežno u obliku državno-svojinskih odnosa, ali takvih odnosa koji zaista mogu da budu ili jesu prvi koraci socijalizma. Na kraju krajeva, kroz takav stadijum su u većoj ili manjoj meri prošle sve evropske socijalističke zemlje, uključujući i Ju-

goslaviju, a i danas bismo teško mogli da tvrdimo da su u ekonomici tih zemalja, pa i u Jugoslaviji, prevaziđeni svi ostaci takvih odnosa. A, sem toga, niz nesvrstanih zemalja je otišao dalje od tih prvih koraka.

Prema tome, nema razloga za skepticizam u pogledu realnosti socijalističke orijentacije mnogih nesvrstanih zemalja. Tačno je da su ti procesi nestabilni i izloženi mnogim kolebanjima i da postoji mogućnost društvenh i političkih kriza pod uticajem unutrašnjih i spoljnih reakcionarnih snaga. Kakav će biti rezultat tih kriza u pojedinim zemljama, to zavisi prvenstveno od unutrašnjeg odnosa moći društvenih snaga, od moći i subjektivne sposobnosti progresivnih društvenih snaga, a pre svega mlade radničke klase, kao i od uticaja svetskih političkih faktora, uključujući i uticaj samog pokreta nesvrstanih zemalja. U svakom slučaju, realno je pretpostaviti da će se taj proces odvijati sa kolebanjima i krizama, a ne u jednom pravolinijskom usponu.

No, bez obzira na sve to, taj proces rađa dve značajne posledice. Pre svega, on je faktor jačanja i ubrzavanja ekonomskog razvoja, a samim tim i jačanja nezavisnosti nesvrstanih zemalja, podrazumevajući i nezavisnost u pogledu razvoja strukture unutrašnjih društvenih odnosa. Boreći se za sopstveni put unutrašnjeg društvenog progresa i socijalizma, ove zemlje se istovremeno suprotstavljaju i svim onim odnosima i tendencijama u svetskom sistemu ekonomskih i političkih odnosa među narodima koji ih potčinjavaju raznim oblicima zavisnosti, a samim tim i nametanju spolja bilo kog društvenog ili političkog sistema. Takva orijentacija nesvrstanih zemalja pojačana je time što pokretu nesvrstavanja pripadaju ili ga podržavaju i zemlje koje su već učinile značajne istorijske korake u razvoju socijalističkih društvenih odnosa i što se i unutar svetske socijalističke prakse odvija borba za ravnopravnost narodâ. A drugo, taj proces ukida ili bar suštinski ublažava ideološke i političke suprotnosti između nesvrstanih zemalja na bazi razlika u društvenim i političkim sistemima, što jača njihovo jedinstvo u borbi za njihove bitne zajedničke interese u sistemu međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, a, sem toga, sve ih čini ideološki i politički nezavisnijim u oceni konkretne društveno-istorijske uloge blokovskog sistema i konkretnih postupaka blokova i pojedinih blokovskih zemalja u međunarodnim zbivanjima.

Zbog toga možemo reći da su i te društveno-istorijske tendencije koje ekonomska nerazvijenost neminovno nameće narodima takozvanog »trećeg sveta« i uloga socijalizma kao rastućeg svetskog procesa takođe jedan od izvora pokreta i politike nesvrstavanja.

DRUŠTVENO-ISTORIJSKA ULOGA I ZNAČAJ AKCIJE NESVRSTAVANJA

Za današnji razvoj pokreta nesvrstavanja karakteristično je osetno povećanje broja zemalja koje mu u većoj ili manjoj meri pripadaju i širenje prostora njegovog delovanja, kao i posebno pojačan interes i nekih zemalja članica vojno-političkih grupacija za pokret, odnosno za suštinu politike nesvrstavanja i borbu za nove odnose među država-

ma i narodima. Zato se s pravom može reći da u pokretu nesvrstavanja ne učestvuju samo njegovi »zvanični« članovi, već i sve one zemlje i društvene snage koje na ovaj ili onaj način izražavaju interese identične ili bliske sa tim pokretom.

Takav logičan izraz onoga što je zajedničko u stremljenjima narodâ, koji neprekidno proširuje i jača pokret nesvrstanih, nailazi na otpor ne samo određenih snaga unutar blokova, nego, iako iz specifičnih razloga, i u nesvrstanim zemljama. Pri tome se u ovom drugom slučaju izražava strah od razvodnjavanja pokreta nesvrstavanja, od pokušaja njegovog miniranja iznutra itd. Međutim, nezavisno od toga da li će »zvanično« članstvo u pokretu nesvrstavanja biti šire ili uže, to nikoliko ne menja objektivnu sadržinu i ulogu pokreta nesvrstavanja niti može da suzi ili umanji njegov uticaj na druge narode.

Nezavisno od činjenice da u pokretu nesvrstavanja postoje u pojedinostima i razlike u shvatanjima i nezavisno od toga što nesvrstane zemlje žive u različitim društvenim strukturama i sistemima, one svojim zajedničkim interesima, a pre svega borbom za svoju političku ravnopravnost u međunarodnim odnosima, za nezavisnu egzistenciju, za ekonomski, socijalni, kulturni, tehnološki i drugi progres — u svoj širini društveno-istorijskih procesa koji ga otelotvoruju — predstavljaju veliku i jedinstvenu snagu koja se suprotstavlja nametanju ekonomskog i političkog monopola i drugih oblika hegemonije. Iako je to suprotstavljanje ponekad radikalno, a ponekad praćeno kolebanjima, kompromisima i prolaznim porazima, ono u celini nosi u sebi dugoročnu doslednost i snagu koja karakteriše sve istorijski neminovne procese. To se suprotstavljanje ne izražava samo u kritici postojećeg stanja, već i u postepenom izgrađivanju celovitog programa zahtevâ i ciljeva koji odgovara ne samo interesima tih zemalja, već i interesima opšteg društvenog napretka celog čovečanstva.

Politika i pokret nesvrstavanja danas su već nesumnjivo afirmisali principe suverene jednakosti i teritorijalnog integriteta, neuključivanja u vojno-političke grupacije, izbegavanja pretnje silom i korišćenja sile u međunarodnim odnosima, konstruktivnog dogovaranja i miroljubivog rešavanja sporova u skladu sa ciljevima i principima Povelje Ujedinjenih nacija. U cilju uspostavljanja istinske nezavisnosti svih naroda i zemalja, pokret nesvrstavanja bori se za ukidanje inostranih monopola i preuzimanje nacionalnih bogatstava i njihovo korišćenje za dobro naroda; za to da narodi očuvaju svoju vlastitu ličnost, da povrate i obogate svoju kulturnu baštinu, da u svim oblastima unaprede svoju autentičnost i da stvarno vrše nacionalni suverenitet protiv svakog oblika strane dominacije.

Prioritetni pravci delovanja pokreta nesvrstavanja — zajedno sa svim miroljubivim, slobodoljubivim i progresivnim snagama — koji čine osnovu strategije pokreta nesvrstavanja, dogovorene na poslednjim konferencijama nesvrstanih zemalja, jesu: jačanje koordinacije i zajedničke akcije nesvrstanih zemalja u cilju obezbeđivanja međunarodnog mira i sigurnosti, otklanjanja uzroka međunarodne zategnutosti, likvidiranja vojnih baza, stvaranja zona mira, podsticanja op-

šteg i potpunog razoružanja i jačanja funkcionalne uloge Ujedinjenih nacija; koordiniranje kolektivne akcije i suprotstavljanje pretnji silom, intervenciji, agresiji, okupaciji, kao i merama političkog i ekonomskog pritiska kojima se pokušava ugroziti suverenitet, teritorijalni integritet, nezavisnost i bezbednost nesvrstanih zemalja; intenzivno razvijanje ekonomske, finansijske, naučne, tehnološke i kulturne kooperacije među nesvrstanim zemljama i zemljama u razvoju uopšte kroz specifične mehanizme, naročito o pitanjima sirovina, ishrane, transnacionalnih kompanija, investiranja inostranog kapitala itd., da bi se time stvarale i osnove za takve odnose i sa drugim zemljama.

Pokret nesvrstavanja zalaže se: za jačanje koordinacije nesvrstanih zemalja i u cilju uklanjanja žarišta zategnutosti u međunarodnim odnosima i okončanja hladnog rata; za obezbeđenje prava učešća svih zemalja na ravnopravnim osnovama u međunarodnim poslovima; za proširenje detanta — iniciranog od velikih sila — na ceo svet i u sve odnose među narodima; za jačanje solidarnosti nesvrstanih zemalja i preduzimanje mera protiv svih snaga koje ugrožavaju i krše slobodu, nezavisnost, suverenitet i teritorijalni integritet bilo koje zemlje; za solidarnost nesvrstanih zemalja u UN s obzirom na to da ona doprinosi promeni odnosa snaga u UN; za prilagođavanje strukture UN i reviziju Povelje Ujedinjenih nacija u cilju veće zastupljenosti nesvrstanih zemalja u međunarodnim organizacijama i, naročito, u glavnim organima UN.

U svojoj politici nesvrstane zemlje zalažu se za očuvanje i dalje jačanje sadašnjeg istorijskog trenda nacionalnog, političkog i ekonomskog oslobođenja narodâ i zemalja Azije, Afrike, Latinske Amerike i drugih regiona, smatrajući neprikosnovenim princip prema kojem svaka zemlja ima pravo na samoopredeljenje i usvajanje takvog privrednog i društvenog sistema koji smatra najpovoljnijim za svoj razvoj. Svaki pritisak i agresija ma na koju nesvrstanu zemlju smatra se za pretnju principima aktivne i miroljubive koegzistencije.

S obzirom na to da je borba za uspostavljanje novog sistema međunarodnih ekonomskih odnosa kompleksna, teška i duga, nesvrstane zemlje usklađuju napore u mobilizaciji svojih snaga, konsolidaciji kohezije i jedinstva, saradnji i kooperaciji u ekonomskoj i socijalnoj oblasti. One smatraju da je likvidiranje kolonijalizma, diskriminacije i aparthejda, neokolonijalizma, kao i svih oblika ekonomske i političke dominacije preduslov njihovog bržeg društvenog i ekonomskog razvoja.

U izgradnji novog sistema međunarodnih ekonomskih odnosa nesvrstane zemlje se zalažu za princip suvereniteta nad prirodnim bogatstvima i za zajedničku strategiju uzajamne pomoći. U tom pogledu one se bore za revalorizovanje sirovina i izmenu nepovoljnih odnosa u razmeni i za istovetno tretiranje inostranih privatnih investicija. S druge strane, nesvrstane zemlje nastoje da intenziviraju međusobnu ekonomsku, finansijsku, trgovinsku, naučnu, tehnološku i kulturnu saradnju.

Saradnja među zemljama u razvoju usmerena je na jačanje ekonomskih, trgovinskih, finansijskih i drugih odnosa među njima da bi se postigao pravedan internacionalni trgovinski i monetarni sistem, ubrzala njihova industrijalizacija, ostvarila nezavisnost u ishrani i tehnologiji.

U tom cilju je pre svega neophodno izmeniti odnose u razmeni u korist zemalja u razvoju. To se naročito odnosi na relativne odnose cena primarnih i industrijskih proizvoda, kao i na mogućnosti realizacije proizvoda iz zemalja u razvoju na svetskim tržištima. Takođe su neophodne promene i uspostavljanje novih odnosa na međunarodnom finansijskom i monetarnom tržištu. Međunarodni finansijski i monetarni sistem treba staviti u službu razvoja svih zemalja i narodâ sveta na osnovama jednakosti i ravnopravnosti. U protivnom će i onako težak finansijski položaj zemalja u razvoju postati nepodnošljiv. Veoma je važno da se izmene pravila dosadašnjeg funkcionisanja međunarodnih finansijskih institucija i da zemlje u razvoju učestvuju ravnopravno u donošenju njihovih odluka.

Najzad, među akcijama za unapređenje privrede zemalja u razvoju naročito je značajno stvaranje što povoljnijih uslova za sve šire, potpunije i adekvatnije povezivanje privreda razvijenih zemalja sa privredama zemalja u razvoju. Pretpostavka za to je pre svega takva saradnja koja će ravnopravno voditi računa o interesima i jednih i drugih, a i razvijanje takvih oblika — počev od davanja kredita sa dugim rokovima i niskim kamatama do raznih oblika zajedničkih ulaganja, kooperacije itd. — koji će tu saradnju stalno obogaćivati i proširivati u svim pravcima i na sva područja gde se može doprineti što bržem i svestranijem razvoju proizvodnih snaga, transferu tehnologije, porastu nacionalnog dohotka i poboljšanju životnog standarda. U tom smislu pokret nesvrstanih zemalja vrši pozitivan uticaj ne samo na razvoj međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, već i na unutrašnji odnos moći društvenih snaga u svetu. Borba za takav program postaje faktor stvarnog menjanja odnosa moći društvenih snaga koje dejstvuju u sistemu ekonomskih i političkih odnosa savremenog sveta.

Politička i ekonomska akcija nesvrstanih zemalja neprekidno sužava prostor i uslove za imperijalističku politiku i ekonomsku eksploataciju narodâ, kao i mogućnost nametanja ekonomske i političke hegemonije nad delovima sveta. Borbom za svoju političku i ekonomsku nezavisnost nesvrstane zemlje sužavaju i prostor za konflikte između blokova koje stihijski nameće utakmica za prednosti u odnosu snaga. Dajući podršku narodima u njihovom otporu politici i pritiscima koji nameću vladavinu ekonomski i politički jačeg i većeg nad slabijim i manjim — bilo da je reč o narodima i državama bilo o proizvodnim snagama, tehnologiji i kulturi — akcija nesvrstanih zemalja bitno otežava pretvaranje takozvanog »trećeg sveta« u ekonomski privesak razvijenog dela sveta, u objekt eksploatacije ili borbe za odnos moći između blokova, u objekt i cilj onih najreakcionarnijih snaga u savremenom svetu koje još uvek maštaju o mogućnosti nove podele sveta, pa čak i o hegemoniji nad svetom. Pokret

nesvrstanih zemalja objektivno, to jest nezavisno od ideologije i svesti u tom pokretu, jača ona saznanja i one snage u svim zemljama, velikim i malim, blokovskim i vanblokovskim, koje sve više postaju svesne da čovečanstvo ne može izaći iz sadašnjih problema putevima klasičnog imperijalizma, savremenog ekonomskog i političkog hegemonizma, blokovske podele sveta ili nametanjem jednog ili drugog sistema spolja, već samo putevima ravnopravnosti i ravnopravne odgovornosti svih naroda za budućnost čovečanstva uopšte i za budućnost svakog naroda posebno. Takvom svojom svetskom ulogom pokret nesvrstanih zemalja istovremeno snažno utiče i na progresivna društvena kretanja u njima samima, a i u drugim zemljama širom sveta.

Posmatran kroz tu prizmu, pokret nesvrstavanja nije samo oblik međunarodne politike i akcije, već i jedan vid društvenih, klasnih, ekonomskih, političkih i kulturnih prestrojavanja savremenog sveta. Stoga se ovaj pokret ne može svesti na nekakvu političku rezervu socijalizma ili međunarodnog radničkog pokreta, već je jedna od bitnih komponenata društvenog preobražaja čovečanstva naše epohe, a time i daljeg razvoja samog socijalizma.

Ne tako retko čuje se mišljenje da svojom platformom ekonomske i političke akcije i svojim ujedinjavanjem u toj akciji pokret nesvrstavanja postaje svojevrstan »blok« u savremenom svetu. Međutim, on to nije i ne može da bude iz više razloga. Pokret nesvrstavanja ne raspolaže ni političkom, a još manje vojnom snagom kojom bi mogao nametnuti svoje interese drugima. Međunarodni ekonomski i politički položaj i konkretni interesi pojedinih nesvrstanih zemalja su različiti, različiti su njihovi međusobni odnosi i unutrašnji društveni i politički sistemi, odnosi i problemi. I što je najvažnije, pokret nesvrstanih zemalja, kao vid neblokovskog ujedinjavanja akcije, svojim težnjama i delovanjem izražava upravo skup onih najznačajnijih potreba i problema savremenog čovečanstva i njegovog društvenog progresa koji se ne mogu ostvarivati i rešavati ni unutar pojedine nesvrstane ili druge zemlje niti u okviru pokreta nesvrstanih zemalja kao nekakve zatvorene formacije, već samo u okviru svetskog sistema aktivne saradnje i uzajamne odgovornosti narodâ na osnovi miroljubive koegzistencije. Reč je o problemima koji proizlaze iz istorijske neophodnosti oslobođenja i ravnopravnosti narodâ; opšte neravnomernosti ekonomskog i društvenog razvoja u svetu; odnosâ u međunarodnoj razmeni i integraciji rada; odnosâ u međunarodnoj koncentraciji i cirkulaciji kapitala; prenosa tehnologije; mnogih drugih ekonomskih, socijalnih i sličnih pitanja; elementarnih interesa njihove bezbednosti, mira, nezavisnog unutrašnjeg razvoja, korišćenja dostignuća svetske nauke i kulture itd. Ni sama ekonomska i politička sloboda tih zemalja — a da se i ne govori o svakodnevnim ekonomskim, socijalnim i drugim problemima razvoja nesvrstanih i drugih zemalja koje se nalaze u sličnom međunarodnom položaju — ne može biti obezbeđena u uslovima stihijskog razvoja u svetskom sistemu međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, kao ni unutar u sebe zatvorenih blokova, uključujući tu i nekakav »blok« nesvrstanih zemalja.

Oni koji ukazuju na »težnju« pretvaranja pokreta nesvrstavanja u svojevrstan »blok« nastojaće da sve jasnije izražene zahteve za većom koordinacijom (institucionalizacijom) protumače kao dokaz za svoje tvrdnje. To, naravno, ne može biti tačno jer ti zahtevi izražavaju upravo ono što kažu, a to je u sadašnjoj fazi aktivnosti nesvrstanih zemalja neophodnost veće koordinacije napora i ostvarivanje jedinstva akcije u borbi za nove međunarodne odnose. Nesvrstane zemlje su duboko zainteresovane da se međusobno povezuju i da zajednički razvijaju svestranu ekonomsku i političku akciju da bi se time mogle jače osloniti na sopstvene snage i da bi postale snažniji međunarodni ekonomski i politički faktor. Ali, u krajnjoj liniji, one svoje ekonomske i političke interese mogu ostvarivati i obezbeđivati samo u procesu postepenog, ali svesnog i upornog preobražavanja celokupnog svetskog sistema ekonomskih i političkih odnosa među narodima u smislu priznavanja njihove međuzavisnosti i ravnopravne uzajamne odgovornosti u toj međuzavisnosti.

To je i razlog što se nesvrstane zemlje zauzimaju za jačanje uloge Organizacije ujedinjenih nacija i drugih sličnih organizacija i za njihovo prilagođavanje demokratskoj saradnji među narodima u procesu demokratskog integrisanja čovečanstva, odnosno u rešavanju zajedničkih svetskih problema na tom putu.

Nesvrstane zemlje svojim takozvanim »nacionalizmom«, za koji su često optuživane, ne samo da ne koče procese integrisanja čovečanstva, odnosno detanta, saradnje, zbližavanja i ujedinjavanja narodâ, već one svojom politikom i svojom borbom upravo oslobađaju puteve za takav razvoj. Njemu se, međutim, suprotstavljaju klasni i ekonomski, međunarodni i unutrašnji politički interesi onih svetskih društvenih i političkih snaga koje su na ovaj ili onaj način, posredno ili neposredno, vezane za održavanje ekonomskih monopola i drugih stečenih ekonomskih i političkih prednosti i pozicija u savremenom svetu, a samim tim za održavanje sistema međunarodnih odnosa koji je izgradila epoha imperijalizma.

Takav razvoj koči i savremena blokovska podela sveta jer ona vodeće protagoniste, i to nezavisno od njihove volje i subjektivnih namera i težnji, automatski prinuđuje — zbog neprekidne i objektivno nametnute utakmice u borbi za održavanje odnosa snaga ili za sticanje prednosti u tom odnosu — da u svojoj globalnoj strategiji i taktici mnoge narode posmatraju više kao uslov i objekt te utakmice nego kao slobodne i ravnopravne partnere u rešavanju svetskih pitanja i odnosâ među narodima.

Na taj način celokupan objektivno uslovljen i neminovan istorijski proces integrisanja čovečanstva prati sukob ranije pomenutih dveju protivrečnih tendencija koje iz njega i izviru. A svaka od njih nosi pečat ekonomskih, klasnih, unutrašnjih i međunarodnih političkih interesa društvenih i političkih snaga koje stoje iza tih tendencija. Zato se ni razrešavanje protivrečnosti tih tendencija i suprotnosti koje proizlaze iz njih ne može zamisliti drukčije nego kao istovremen, uporedan i uzajamno isprepleten proces društvene, ekonomske, klasne i političke emancipacije nacionalnih društava koja čine čovečanstvo i kao

proces postepenog preobražavanja društveno-ekonomskih i političkih odnosa u svetskoj zajednici narodâ. Reč je, dakle, o rezultatu uticaja, borbi i istorijskom stvaranju celog spektra pokretačkih snaga i faktora istorijskog progresa — počev od uticaja potreba koje čovečanstvu nameću dalji razvoj proizvodnih snaga pa do stvaralačke istorijske akcije i borbe svih faktora progresivne i demokratske društvene svesti.

Neki kažu da su ideologija i ciljevi pokreta nesvrstavanja utopija. Pokret nesvrstavanja nije prvi kome se pripisuje tako nešto, jer nove realnosti se po pravilu pojavljuju najpre kao utopija ili se bar u početku tako shvataju. Ali ovde nije reč o utopiji. Već dosadašnja akcija nesvrstanih zemalja bitno je uticala na određena pozitivna kretanja u međunarodnim odnosima, postigavši prve uspehe u pozitivnom menjaju tih odnosa. Pri tome se mora poći od saznanja da je sve to, doduše, dugoročan istorijski proces, ali da njega uopšte ne može ni biti ako se ljudi, narodi, radnička klasa, progresivne društvene snage uopšte, ne budu borili za takav pravac društvenog razvoja i ako u njemu ne budu znali da sebi i čovečanstvu postavljaju jasne ciljeve. A težnja čoveka i narodâ da budu slobodna i ravnopravna stvaralačka individualnost je neuništiva. Uprkos svih kolebanja i prolaznih teškoća, te težnje će se uvek ponovo probijati kroz sve pore društva i sistema međunarodnih odnosa. U tome i jeste snaga pokreta nesvrstavanja. On nije subjektivistička konstrukcija i efemerna pojava jednog određenog trenutka međunarodne situacije, već dugoročan društveno-istorijski faktor sa snagom istorijske neminovnosti.

Celokupan posleratni razvoj ekonomskih i političkih odnosa u svetu i realna uloga koju je politika nesvrstavanja u tome imala nesumnjivo pokazuju da je ona dugoročna perspektiva čovečanstva. Uprkos svih kriza kroz koje je pokret nesvrstavanja do sada prolazio, on nije izgubio niti iz objektivnih razloga o kojima je bilo reči može izgubiti značaj za progresivno čovečanstvo sve dok u svetu postoje uslovi, snage i procesi koji narode dovode u položaj ekonomske i političke zavisnosti i neravnopravnosti ili koji su usmereni na ograničavanje slobode i ravnopravnosti narodâ, to jest na dominaciju i hegemoniju svetskih centara ekonomske i političke snage bilo koje vrste.

Članci

Srđan Kerim

Aktivnost nesvrstanih zemalja u izgradnji novog međunarodnog ekonomskog poretka

I

Nezadovoljavajuće stanje međunarodnih ekonomskih odnosa, u prvom redu nepodnošljiv položaj zemalja u razvoju, nedopustivost njihovog držanja u potčinjenosti i bedi, sve su to poznate stvari. Na njih su godinama ukazivali mnogi političari, ekonomisti i drugi naučnici kako u razvijenom delu sveta tako i u zemljama u razvoju, a posebno dosledno i argumentovano, gotovo deceniju i po, nesvrstane zemlje. Međutim, težina situacije nije u punoj meri dospevala do svesti ljudi u bogatim zemljama, a još manje je do njihove svesti dopiralo saznanje o pravim uzrocima takvog stanja i o načinu izlaska iz njega.

Bilo je potrebno da dođe do takozvane energetske krize da bi razvijeni svet na sopstvenoj koži osetio nagoveštaje teškoća do kojih bi moglo doći ako bi izostale isporuke energetskih resursa i sirovina iz zemalja u razvoju, da bi se snažnije počelo probijati shvatanje o objektivno postojećoj međuzavisnosti svih delova sveta, o nužnosti saradnje između svih zemalja na planu privrednog razvoja manje razvijenih, o nemogućnosti da jedni nastavljaju svoj brzi razvitak, a da drugi stagniraju, najzad, o opasnosti po mir koju takvo stanje krije u sebi.

Međutim, još ima pokušaja skrivanja, zamagljivanja stvari i nastojanja da se nastavi po starom. Naime, lansiraju se tvrđenja kako

kriza nije posledica zadržavanja prevaziđenih odnosa eksploatacije nerazvijenih od strane razvijenih, već ucene kojoj zemlje u razvoju pribegavaju da bi iznudile određene političke i ekonomske ustupke.

Iza takvog tumačenja kriju se, u stvari, pokušaji da se sačuva ne samo dominacija u međunarodnim ekonomskim odnosima, nego i dominacija vladajućih klasa i slojeva u razvijenim zemljama, da se očuvaju profiti, da se spreči solidarnost eksploatisanih van zemlje i u zemlji. Pri tom kao sredstvo služi i podela ekstraprofita sa delovima sopstvene radničke klase.

U isto vreme ide se za tim da se stvori savez vladajućih klasa u razvijenim i u zemljama u razvoju, da se vodeće snage — feudalne ili mladoburžoaske — ovih drugih ubede u zajedništvo interesa između njih i vladajućih slojeva razvijenih kapitalističkih zemalja, kao i u opasnost od njihove međusobne konfrontacije, u prvom redu sa stanovišta održavanja na vlasti vodećih reakcionarnih i kapitalističkih snaga u zemljama u razvoju.

Nasuprot tome ulažu se napori da se poveže borba zemalja u razvoju za njihova prava kao suverenih posednika svojih prirodnih bogatstava, odnosno ravnopravnih činilaca međunarodnih ekonomskih odnosa. Jedna od bitnih pretpostavki za postizanje i razvijanje međusobne saradnje zemalja u razvoju na tom planu jeste borba progresivnih snaga unutar njih samih za jačanje svesti o zajedništvu interesa i ciljeva zemalja u razvoju bez obzira na razlike u društvenim uređenjima.

U razmatranju opšteg okvira za iznalaženje rešenja krucijalnih problema razvoja pred kojima se našao svet, zapravo u definisanju tih problema, uočavaju se krupna razmimoilaženja između razvijenih i zemalja u razvoju, koja se dalje prenose i na oblike i metode njihovog rešavanja. Reč je, u osnovi, o sukobu dveju koncepcija, dveju politika, a pre svega različitih interesa.

Jedna koncepcija (razvijenih zemalja) polazi od toga da su problemi trenutne prirode, da izlaz treba tražiti u otklanjanju energetske krize i drugih parcijalnih kriznih žarišta — (sirovine, hrana itd.). Doduše, priznaje se i postojanje problemâ u vezi sa sadašnjim sistemom međunarodnih ekonomskih odnosa, ali se to ne dovodi u direktnu vezu sa prvom grupom konkretnih problema. Iz toga proizlazi da treba razdvojiti razmatranje i rešavanje tih dveju kategorija problema. Prve, kao hitne, treba zahvatiti i rešavati odmah, dok druge treba i dalje izučavati i tražiti za njih takozvana trajna rešenja, što se, kako je pokazala dosadašnja (dugotrajna) praksa u Ujedinjenim nacijama i van njih, svodi na odlaganje rešenja i na neprestano pogoršavanje položaja zemalja u razvoju.

Ova koncepcija zagovara stvaranje »jedinstvenog bloka jakih«, polazeći pri tom od zadržavanja postojeće međunarodne podele rada i podele sveta, od konfrontacije pojedinih njegovih delova, odnosno tumačeći postojeću međuzavisnost u međunarodnim ekonomskim odnosima kao jednostranu zavisnost nerazvijenih od razvijenih zemalja,

pa samim tim i kao potčinjenost. Očigledan primer za to je stvaranje Međunarodne agencije za energiju, koja okuplja 18 razvijenih zapadnih zemalja, sa ciljem da diktira uslove na svetskom tržištu energije, odnosno nafte.

Druga koncepcija (zemalja u razvoju) polazi od neraskidive veze današnjih problema i stanja u međunarodnim ekonomskim odnosima. Ona upravo te probleme vidi pre svega kao logičnu i neizbežnu posledicu razvoja odnosa kakvi su stvoreni. Otud za nju nema drugog izlaza iz teškoća do pristupanja kompleksnom rešavanju, odnosno radikalnoj izmeni postojećih odnosa, jer se samo tako mogu na zadovoljavajući način rešiti i trenutni problemi.

Nema potrebe posebno naglašavati da je ova koncepcija, u stvari, rezultat kontinuirane aktivnosti nesvrstanih zemalja — u Beogradu, Kairu, Lusaki itd. — koja je do punog izražaja došla na Četvrtoj konferenciji nesvrstanih zemalja, u Alžiru 1973. godine, koja je razvijana na tri dosadašnja zasedanja Konferencije Ujedinjenih nacija za trgovinu i razvoj (UNCTAD) i na sastancima održavanim između njih, da bi svoj novi kvalitet u obliku alternativnog koncepta zasnovanog na novim principima dostigla na VI i VII specijalnom zasedanju Generalne skuštine UN, na Konferenciji zemalja u razvoju o sirovinama u Dakaru i na Ministarskoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Limi.

Koncepcija nesvrstanih zemalja, odnosno zemalja u razvoju, nije koncepcija podele sveta i konfrontacije, ma koliko joj se to pripisivalo baš od strane onih koji takvu politiku sprovode u praksi. Naprotiv, te su zemlje bile i ostale protiv podele sveta na blokove, po ideološkim, političkim, ekonomskim i drugim kriterijumima, protiv cepanja svetske privrede i svetskog tržišta, protiv regionalnog ekonomskog grupisanja, zatvaranja i slično.

Kada se govori o promenama u međunarodnim ekonomskim odnosima, ima se u vidu celovit sistem tih odnosa, koji bi bio tako postavljen da u njemu nalaze mesto specifični interesi zemalja u razvoju, da se ima u vidu prevazilaženje protivurečnosti između razvijenog dela sveta i sveta u razvoju, sprečavanje daljeg produbljivanja jaza i usmeravanje na postepeno njegovo smanjivanje. Razume se, to nije samo ekonomski ili socijalni, već i prvorazredan politički problem. Prema tome, za njegovo rešavanje nisu dovoljne akcije samo ekonomske, nego i političke prirode.

U pitanju su takvi ekonomski odnosi koji bi podsticali zemlje u razvoju da se razvijaju kao samostalne jedinke ili udruženo, kao delovi svetske privrede, a ne kao baze moćnih industrijskih centara koji danas zamenjuju nekadašnje metropole iz perioda kolonijalizma. U pitanju su, dakle, međunarodni ekonomski odnosi koji bi pozitivno uticali na samostalno uključivanje zemalja u razvoju u međunarodnu podelu rada, u sistem međuzavisnosti nacionalnih privreda, a ne posredstvom industrijskih centara.

Iako je sasvim jasno koja je od dveju koncepcija istorijski progresivna, a koja osuđena na neuspeh, do pobede progresivne koncepcije neće doći automatski, samo po sebi. Za to je potreban stalan

napor, stalna borba na mnogim frontovima. Snage za to postoje i one su sve veće i organizovanije, a raspolažu i moćnim oružjem, čiju vrednost dugo ni same nisu umele da ocene. Sada je iznad svega važno da te snage očuvaju svoje jedinstvo, na koje će biti, verovatno, dosta napada, i da sebi stvore što više saveznika u progresivnim redovima čovečanstva.

II

Uz postojanje dva društveno-ekonomska sistema — kapitalizma i socijalizma, pojavu mnoštva subjekata u međunarodnoj zajednici zahvaljujući procesu dekolonizacije, ogroman napredak nauke i tehnike, kao i značajne promene u klasnoj i socijalnoj strukturi društva, jednu od osnovnih karakteristika savremene epohe čini postojanje jaza između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju.[1]

Ogromne razlike u stepenu ekonomske razvijenosti između pojedinih zemalja i grupa zemalja rezultat su veoma složenog istorijskog razvitka, i ovom prilikom se ne može detaljnije ulaziti u kompleksnu analizu tog procesa. Ipak se, makar u najkraćim crtama, mora ukazati na ogromnu ulogu koju je u pojavi tog procesa odigrao razvoj kapitalizma u današnjim razvijenim zemljama, zatim spoljna ekspanzija kapitalističkih zemalja u obliku kolonijalnih osvajanja i potčinjavanja drugih delova sveta takozvanim metropolama, vezivanje tih delova sveta i proizvodnje u njima za privrede metropola, i to u svojstvu snabdevača sirovinama i hranom, finansijski i tehnološki monopol i time direktan uticaj na međunarodnu podelu rada.

Sve je to bilo i jeste od neposrednog uticaja na genezu problema ekonomske nerazvijenosti i oštrih disproporcija u svetu. Kao rezultat takve podele rada, ostvarivane uz upotrebu vanekonomske i ekonomske prinude u odnosima između metropola i kolonija, danas postoje pomenute razlike u stepenu ekonomske razvijenosti koje daju jedan od osnovnih pečata savremenoj problematici međunarodnih odnosa uopšte.

Pod dejstvom procesa dekolonizacije, međutim, sve je veći broj novih nezavisnih zemalja koje ističu pravo na ravnopravno učešće u rešavanju svetskih problema. Dolazi sve više do afirmacije uloge malih, odnosno ekonomski manje razvijenih zemalja, tako da problemi međunarodnih odnosa (a u okviru njih i ekonomskih) sve više prestaju da budu monopol industrijski razvijenih zemalja. Iako se dekolonizacija ispoljavala u svom najupadljivijem vidu kao proces političkog oslobađanja i zadobijanja političke samostalnosti, ona je otkrila nove sadržaje u koncepciji antikolonijalizma koji su proistekli iz problema rešavanja nepodnošljivih ekonomskih uslova dojučerašnjih kolonija.

---

[1] Angelos Angelopoulos, *The Third World and the Rich Countries*, New York, 1972, str. 3—8.

Nove nezavisne zemlje, oslobođene neposrednog pritiska kolonijalnog aparata, našle su se ne samo pred problemom političkog organizovanja nacionalne države, već i pred činjenicom teške ekonomske zaostalosti i nerazvijenosti ekonomske baze svoje nezavisnosti. Zapravo, tek se sticanjem političke nezavisnosti pojavio u tim zemljama problem vlastitog ekonomskog razvoja, koji je do tada bio motivisan isključivo zahtevima privreda kolonijalnih sila — metropola. Sticanjem nezavisnosti kolonije su postale države i problem nerazvijenosti se pojavio kao faktor u međunarodnim odnosima, utičući na opšte uslove i na tok međunarodnih ekonomskih odnosa.[2]

Ako se borba zemalja u razvoju za sticanje nacionalne nezavisnosti i političke afirmacije na međunarodnom planu može obeležiti kao prva, odnosno prethodna etapa u procesu dekolonizacije i stvaranja novog tipa međunarodnih odnosa zasnovanih na principima miroljubive aktivne koegzistencije, tada se ulaženje problematike ekonomskog razvoja zemalja u razvoju u red međunarodnih problema od prvorazrednog značaja može okvalifikovati kao otvaranje nove etape u kojoj dominira težnja zemalja u razvoju za ostvarenjem ekonomske nezavisnosti i ravnopravnosti, odnosno pretpostavki jednog novog međunarodnog ekonomskog sistema. Po svemu sudeći, može se govoriti o nekoj vrsti prelomne etape u razvoju međunarodnih odnosa uopšte ili, u najmanju ruku, o jednom periodu u kojem će oslobađanje od neokolonijalnih stega činiti okosnicu svetskih zbivanja.

Bandunška konferencija azijsko-afričkih zemalja, održana 1955. godine — na kojoj je afirmacija politike aktivne miroljubive koegzistencije prvi put došla u potpunosti do izražaja na jednom međunarodnom skupu — predstavlja u tom smislu prekretnicu, tretirajući privredni razvoj nerazvijenog sveta kao problem od međunarodnog značaja koji zahteva angažovanost čitave međunarodne zajednice, a u prvom redu samih zemalja u razvoju.

U poglavlju završnog kominikea o ekonomskoj saradnji, u okviru »opšte želje za ekonomskom saradnjom na bazi uzajamnog interesa i poštovanja nacionalnog suvereniteta«, istaknuta je potreba da »zemlje učesnice preduzmu kolektivnu akciju radi stabilizovanja međunarodnih cena osnovnih artikala i potražnje ovih artikala putem bilateralnih i multilateralnih sporazuma... da azijsko-afričke zemlje učine svoj izvoz raznovrsnijim, prerađujući svoje sirovine pre nego što će ih izvesti, gde god je to ekonomski ostvarljivo itd.«

Inicijative i početni koraci učinjeni tom prilikom, iako prevashodno fragmentarne prirode, predstavljaju inicijalni impuls u početnoj fazi stvaranja jedne nove vizije međunarodnog ekonomskog sistema. Kao veoma značajna pretpostavka za ostvarivanje tog cilja već od samog početka javlja se problem institucionalizacije međunarodnih ekonomskih odnosa. Najveći broj međunarodnih ekonomskih institucija formiranih neposredno posle drugog svetskog rata delovao

---

[2] Ljubomir Radovanović, *Nesvrstanost — osnovi jedne doktrine međunarodne politike,* Beograd, 1973, str. 194—204.

je, međutim, u uslovima ekonomske i političke dominacije pojedinih industrijskih i vojnih sila, u prvom redu SAD. Zbog toga nije teško razumeti da se naročito u 60-tim godinama sve više manifestovala neadekvatnost postojećih mehanizama za uspešno rešavanje međunarodne ekonomske problematike prvenstveno sa stanovišta ekonomski nedovoljno razvijenih zemalja.

U takvim uslovima došlo je do razvijanja ideje o potrebi osnivanja posebne međunarodne institucije koja bi se bavila prvenstveno problemima ekonomskog položaja zemalja u razvoju u međunarodnoj zajednici. Deklaracija šefova država ili vlada vanblokovskih zemalja usvojena na *Beogradskoj konferenciji*, 1961. godine, sadrži, između ostalog, i stav »da se otkloni ekonomska nejednakost nasleđena od kolonijalizma i imperijalizma«, što, sa svoje strane, podrazumeva »pravične uslove trgovine za ekonomski manje razvijene zemlje, a posebno da se preduzmu konstruktivni napori radi uklanjanja preterane fluktuacije u trgovini sirovinama i ukinu ograničenja koja negativno deluju na trgovinu i prihode zemalja u razvoju«. Zato »zemlje učesnice pozivaju sve zemlje koje su u razvoju da efikasno sarađuju na ekonomskom i trgovinskom području... One pozivaju sve zemlje koje su u toku razvoja da sazovu što pre međunarodnu konferenciju na kojoj bi se diskutovali njihovi zajednički problemi i postigao sporazum o sredstvima i načinu uklanjanja smetnji njihovom razvitku«.

Činjenica da problematika primarnih proizvoda dobija centralno mesto u okviru razmatranja ekonomskog razvoja zemalja u razvoju već na Bandunškoj, odnosno Beogradskoj konferenciji je najbolja potvrda da se kroz probleme primarnih proizvoda reflektuju slabosti postojećeg međunarodnog ekonomskog poretka u svim aspektima njegovog funkcionisanja, počev od neravnomerne raspodele dohotka (odnosno preraspodele u korist razvijenih zemalja) u svetskim razmerama izražene kroz stalno pogoršavanje odnosâ razmene zemalja u razvoju, preko diskriminatorske i strukturalno poremećene međunarodne trgovine i neadekvatnog monetarnog sistema, do veoma složenih uslova finansiranja razvoja zemalja u razvoju u kojima preovlađuju politički i vojnostrategijski interesi razvijenih zemalja.

Za afirmaciju stavova nesvrstanih zemalja i ostalih zemalja u razvoju o rešavanju problema ekonomskog i socijalnog razvoja nerazvijenog sveta izuzetan značaj ima *Ekonomska konferencija zemalja u razvoju održana u Kairu 1962. godine.* Ovaj eminentni skup predstavnika zemalja u razvoju ukazuje na to da su sazreli uslovi za artikulaciju osnovnih stavova zemalja u razvoju o međunarodnim ekonomskim problemima i za početak procesa njihovog sistematskog tretiranja u međunarodnoj zajednici, i to sa aspekta onih zemalja za koje su ti problemi i njihovo uspešno rešavanje od životnog značaja. Potvrđujući stav Beogradske konferencije nesvrstanih zemalja o potrebi održavanja ekonomske konferencije zemalja u razvoju, Kairska konferencija je dala inicijativu koja je kasnije dovela do uspešnog sazivanja Konferencije Ujedinjenih nacija za trgovinu i razvoj (UNCTAD) 1964. godine u Ženevi.

III

Postoji dovoljno argumenata da se *I zasedanje Konferencije UN za trgovinu i razvoj (UNCTAD I)*, u Ženevi 1964. godine, kao i davanje permanentnog statusa toj instituciji od strane Generalne skupštine UN, obeleži kao početak nove (druge) faze u pogledu evolucije tretmana zemalja u razvoju u međunarodnim ekonomskim odnosima. Obrazovanjem UNCTAD-a i njegovih organa nije se dobila samo mogućnost za stvaranje zajedničke platforme ili visokog stepena jedinstva zemalja u razvoju u novoj međunarodnoj instituciji, već je to značilo i stvaranje nove platforme za afirmaciju progresivnih shvatanja, suočavanje sa težinom ekonomskog položaja zemalja u razvoju i opredeljenje da se i na ovaj način nastoje da pronađu odgovarajuća rešenja kako generalno, na svetskom planu, tako i u pojedinim regionima, kao i za određene oblasti međunarodnih ekonomskih odnosa.[3]

Iako veoma različite u svojim političkim uređenjima i po stepenu ekonomske razvijenosti, zemlje u razvoju su uspele da stvore jedinstvenu platformu, što je izazvalo krupne promene u stanju duhova u svetu. U izvesnom smislu ovo jedinstvo je od presudnog značaja za budući razvoj međunarodne ekonomske saradnje. Razvijene kapitalističke zemlje i svet u celini su prvi put u istoriji međunarodnih odnosa bili suočeni sa činjenicom da su zemlje u razvoju, uprkos svim razlikama među njima, pokazale da imaju jedinstvena stanovišta kada je reč o menjanju njihovog položaja u svetskoj privredi. Drugim rečima, prvi put u istoriji međunarodnih ekonomskih odnosa formirana je organizacija koja je prilikom obrazovanja dobila i specifičan zadatak: da doprinese kvalitativnom menjanju postojećeg međunarodnog ekonomskog poretka.

Izborivši se u prethodnoj fazi svoje aktivnosti za to da problemi razvoja i ekonomskih odnosa između razvijenih i nerazvijenih delova sveta dospeju na dnevni red međunarodne zajednice, kao i za to da se u okviru procesa institucionalizacije međunarodnih ekonomskih odnosa pronađe odgovarajući forum gde bi se o njima raspravljalo, zemlje u razvoju su u ovoj (drugoj) fazi učinile korak dalje ukazujući na neke od glavnih uzroka koji su u znatnoj meri doprineli krizi postojećeg međunarodnog ekonomskog poretka.

U dokumentima I zasedanja UNCTAD-a, zatim u *Alžirskoj povelji »Grupe 77« iz 1967. godine* i *II zasedanje UNCTAD-a*, u Nju Delhiju 1968. godine, prisutni su mnogi stavovi koji to potvrđuju.[4] Tako, na primer, još na I zasedanju UNCTAD-a zauzet je stav da razvijene kapitalističke zemlje ne treba uvođenjem novih carinskih ili necarinskih barijera da onemogućavaju realizaciju proizvoda koji su od izuzetnog značaja za izvoz zemalja u razvoju. Tom prilikom je

---

[3] Dr Ljubiša Adamović, *Međunarodni ekonomski odnosi — savremene tendencije*, Beograd, 1970, str. 111.

[4] Indian Institut of Foreign Trade, *International Trade and Develoument — Selected International Documents*, New Delhi, 1972.

uočena i opasnost koja bi mogla da dođe do izražaja ukoliko bi se nametnuli specijalni (parcijalni) sporazumi između razvijenih zemalja i nekih zemalja u razvoju kao stalni i jedini oblici međunarodnih trgovinskih odnosa između njih. Konstatovano je, takođe, da porast trgovine Istok — Zapad nepovoljno utiče na razvoj trgovine između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja u celini. Posebno se s tim u vezi preporučuje zemljama u razvoju da posvete pažnju mogućnostima za proširenje njihove trgovine sa socijalističkim zemljama, dok se potonjima sugeriše ubrzanje stope rasta trgovinske razmene sa zemljama u razvoju, pored ostalog, putem zaključivanja dugoročnih ugovora o kupovini primarnih proizvoda iz zemalja u razvoju koji treba da sadrže odgovarajuće odredbe pomoću kojih se na zadovoljavajući način rešavaju problemi obima i stabilnosti cena primarnih proizvoda, da u sastavljanju svojih planova vode računa o proizvodnom i izvoznom potencijalu zemalja u razvoju, da ne podstiču uvoz primarnih proizvoda iz drugih izvora kad god su oni na raspolaganju pod povoljnim konkurentskim uslovima u zemljama u razvoju.

Nedostatak koordinirane međunarodne politike na području primarnih proizvoda je permanentno istican kao jedna od osnovnih slabosti postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa, koja se ne ogleda samo u neefikasnosti pri zaključivanju i realizaciji međudržavnih stabilizacionih robnih sporazuma, već upozorava i na činjenicu da preduzete mere i instrumenti u okviru sadašnjeg međunarodnog trgovinskog i monetarnog sistema poprimaju uglavnom palijativan karakter. S tim u vezi se kao veoma karakterističan primer može navesti i mehanizam kompenzatornog finansiranja, ustanovljen na I zasedanju UNCTAD-a, čije nefunkcionisanje odražava nemoć vladajućeg međunarodnog ekonomskog poretka kako u domenu problematike primarnih proizvoda u celini tako i u sferi međunarodnih monetarnih odnosa.

Prilično nepovoljni rezultati proizvodnje i izvoza tokom Prve dekade razvoja UN (1961—1970) u regionima koji obuhvataju zemlje u razvoju su, sa svoje starne, takođe doprineli zaoštravanju procesa relativnog osiromašenja zemalja u razvoju, ali istovremeno i daljem jačanju svesti u njima o potrebi bržeg razvoja materijalnih činilaca u duhu ciljeva Prve dekade razvoja i prevazilaženja dominirajućeg svetskog ekonomskog poretka.[5]

Druga dekada razvoja je imala prilično loš početak. Stope rasta u razvijenim zemljama su pokazivale tendenciju smanjivanja pod dejstvom monetarne krize i stalno rastuće inflacije. Porast nezaposlenosti i opadanje privrednih aktivnosti u ovim zemljama izazvali

---

[5] U periodu 1960—1971. godine stope rasta društvenog proizvoda u ovim regionima kretale su se u proseku oko 5%, dok su industrijski razvijene zemlje postigle 4,8%, a stope izvoza su iznosile respektivno 6,1% i 8,8%. Primera radi navodimo da je u istom periodu društveni proizvod *per capita* u SAD rastao za 144 dolara, a u Indiji za 20 dolara godišnje.

Vidi o tome: *Partners in Development — Report of the Commission on International Development*, New York, 1969.

su pojačane protekcionističke tendencije, što, naravno, nije moglo a da se štetno ne odrazi kako na izvoz tako i na odnose razmene zemalja u razvoju.

Iako je rastuća stopa rasta u zemljama takozvanog trećeg sveta, u celini posmatrano, odražavala pozitivne trendove privrednih kretanja u tim zemljama — naročito krajem 60-tih godina — relativni položaj zemalja u razvoju u svetskoj trgovini, pod uticajem protekcionističkih mera u razvijenim zemljama, a i nekih drugih relevantnih faktora prisutnih u međunarodnim ekonomskim odnosima, bio je nezadovoljavajući, a jaz između njihovih *per capita* dohodaka i odgovarajućih veličina u razvijenim zemljama se i dalje širio. To potvrđuju podaci da je tokom 60-tih godina u razvijenim zemljama dohodak po stanovniku porastao za više od 650 dolara, a u zemljama u razvoju za svega oko 40 dolara, dok je udeo zemalja u razvoju u svetskom izvozu opao od 21,3% u 1960. godini na 17,6% u 1970. godini.

Pri tome se kao posebno zabrinjavajući momenat javljaju dispariteti u stopama rasta između samih zemalja u razvoju, kao odraz različitosti u izvoznoj strukturi pojedinih zemalja i različitih stopa rasta u svetskoj trgovini pojedinih grupa proizvoda. Naime, dok su stope rasta izvoza prerađevina i goriva visoke, stope izvoza hrane, poljoprivrednih sirovina i niza drugih primarnih proizvoda su znatno niže. Upravo stoga grupa zemalja s najmanjim *per capita* dohotkom imala je tokom 60-tih godina najnižu stopu rasta među zemljama u razvoju.[6]

Na *sastanku »Grupe 77« u Limi 1971. godine* s tim u vezi konstatovano je da »osnovni uzroci niske stope ekonomskog rasta u zemljama u razvoju leže u protivurečnostima svojstvenim sadašnjoj strukturi međunarodnih ekonomskih odnosa zasnovanih na anahroničnom i neracionalnom karakteru međunarodne podele rada, koja ne odgovara potrebama sadašnjeg sveta i ne doprinosi ubrzavanju procesa razvoja u zemljama u razvoju«[7].

Osvrćući se posebno na negativne tendencije u odnosima razmene između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, predstavnici »Grupe 77« u Limi preporučili su da se na III zasedanju UNCTAD-a »ispita put i način kako da se formiranje jedinične cene uvoznih industrijskih proizvoda poveže s formiranjem jedinične cene izvoznih proizvoda zemalja u razvoju, što treba da bude podesno sredstvo da se povećaju izvozni prihodi zemalja u razvoju«.

Razmatrajući položaj zemalja u razvoju u međunarodnim ekonomskim odnosima i međunarodnu strategiju razvoja u datom kon-

---

[6] UNCTAD Secretariat, *Review of International Trade and Development*, Part One, TD/101 Supp. 1, chapter III.

Zemlje sa *per capita* dohotkom ispod 150 $ godišnje koje obuhvataju skoro 2/3 ukupnog stanovništva »trećeg sveta«, dostigle su prosečnu godišnju stopu rasta BDP od 3,7% (što odgovara *per capita* rastu od svega 1,2% godišnje), u poređenju sa prosečnim godišnjim porastom od 5,8% kod ostalih zemalja u razvoju (što odgovara *per capita* rastu od blizu 3%).

[7] Indian Institut of Foreign Trade, *op. cit.*, str. 208.

tekstu međunarodne ekonomske situacije, *III zasedanje UNCTAD-a* potvrdilo je sve osnovne postulate sa prethodna dva svoja zasedanja i sa skupova »Grupe 77«.

Izražavajući ozbiljnu zabrinutost zbog podrivanja tradicionalnih tržišta za primarne proizvode nastalog kao posledica konkurencije sintetičkih proizvoda i supstituta, III zasedanje UNCTAD-a zatražilo je da države podstaknu šira istraživanja i razvoj u vezi s prirodnim proizvodima koji su suočeni s konkurencijom sintetike i supstituta, uključujući i poboljšanje tehnike i povećanje potrošnje i trgovine ovim proizvodima uz pomoć, *inter alia*, iznalaženja alternativnih ili novih oblika korišćenja i novih tržišta za takve proizvode i poboljšanjem trgovine«[8].

U pogledu stabilizacije cena primarnih proizvoda posebno je istaknuta uloga Međunarodne banke za obnovu i razvoj; stoga je predloženo da Svetska banka i njene filijale stabilizaciju cena ovih proizvoda smatraju ciljem svoje kreditne politike i ohrabre zaključivanje međunarodnih sporazuma u te svrhe, kao i da tesno sarađuju sa Međunarodnim monetarnim fondom u finansiranju programa stvaranja stokova i diverzifikacije.

U cilju unapređenja izvoza iz zemalja u razvoju UNCTAD III je preporučio međunarodnim organizacijama i razvijenim zemljama da, uporedo sa merama za smanjenje, odnosno uklanjanje carinskih i drugih barijera koje ometaju izvoz iz zemalja u razvoju, pruže odgovarajuću tehničku i finansijsku pomoć.[9]

Kao poslednji, mada ne i najmanji po značaju, navodimo stav III zasedanja UNCTAD-a kojim se zahteva kontrola izvršavanja mera donetih u okviru nadležnosti UNCTAD-a, ukazujući time na jednu od najvećih slabosti u funkcionisanju ove institucije od njenog osnivanja.

IV

Trebalo je da se promeni odnos snaga između razvijenih i nerazvijenih, kao i između samih razvijenih zemalja, da postojeći sistem međunarodnih ekonomskih odnosa zapadne u niz ozbiljnih kriza (sirovine, hrana, energija, monetarni i trgovinski sistem), koje su imale teške posledice po sve zemlje, a naročito po zemlje u razvoju, da bi najzad, zahvaljujući pre svega višem stepenu organizovanosti i međusobne solidarnosti nesvrstanih zemalja, problemi neravnopravnih međunarodnih ekonomskih odnosa i neravnomernog razvoja međunarodne zajednice dospeli u fazu kada njihovo rešavanje postaje sve više neodložno i zahteva preduzimanje konkretnih mera.

Pomenute promene ne samo da su izbacile u prvi plan realnost međuzavisnosti svih članova svetske zajednice, već su uz to proširile osećanje da je izolovan progres danas sve manje moguć. Uostalom,

---

[8] UNCTAD, Third Session, *Resolutions and Decisions of the UNCTAD*. TD, III, (RES) 46, str. 46.

[9] UNCTAD, Third Session, *op. cit.*, str. 134.

hronika događaja u svetskoj privredi poslednjih nekoliko godina pružila je svakom učesniku u areni međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa dovoljno ubedljivih dokaza da se sopstveni interes ne može graditi na propadanju drugoga niti na njegovom trajnom ekonomskom ili kulturnom zaostajanju.

Četvrta konferencija nesvrstanih zemalja, održana u Alžiru 1973. godine — sa svojom ekonomskom deklaracijom i Akcionim programom — označava u tom smislu početak nove (treće) faze u borbi za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka, koju karakteriše gotovo celovit i konzistentan pristup u razmatranju problema razvoja manje razvijene većine u svetu i neravnopravnih međunarodnih ekonomskih odnosa, kao i mogućih puteva i metoda njihovog prevazilaženja. Pojava sveobuhvatnog, u odnosu na dosadašnji pragmatizam, na novim principima zasnovanog alternativnog koncepta unela je nov kvalitet u prilaz međunarodne zajednice ovoj problematici. Sa tog stanovišta dokumenti Alžirske konferencije se mogu okvalifikovati i kao prethodnici i inspiratori principa i stavova Deklaracije UN o stvaranju novog međunarodnog ekonomskog poretka i Programa akcije iz 1974. godine, kao i dokumenata usvojenih na Konferenciji zemalja u razvoju o sirovinama u Dakaru, početkom 1975. godine.

Polazeći od toga da nova strategija i politika privrednog razvoja i međunarodna ekonomska saradnja treba da budu zasnovane na bezuslovnom prihvatanju načela suverenosti i nezavisnosti zemalja pri izboru puteva i metoda razvoja, suverenosti u raspolaganju sopstvenim prirodnim resursima i potpune ravnopravnosti u međunarodnim odnosima, nesvrstane zemlje podvrgavaju radikalnoj kritici dosadašnju praksu međunarodnih ekonomskih odnosa baziranih na dominaciji i korišćenju ekonomske moći razvijenih u konfrontaciji sa zemljama u razvoju. Umesto toga, pledira se za kooperaciju u rešavanju zajedničkih svetskih problema na osnovu priznavanja legitimnih prava i interesa svih i spoznaje objektivne međuzavisnosti svih zemalja, bez obzira na dostignuti stepen privrednog razvoja.

Pri razmatranju aktuelne međunarodne ekonomske situacije, koju karakteriše i dalje potpuno odsustvo rešenja za osnovne probleme zemalja u razvoju, u navedenim dokumentima konstatovano je da, i pored velikih napora na međunarodnom planu usmerenih na rešavanje problema sa kojima se suočavaju zemlje u razvoju, posebno izvoznice primarnih proizvoda, nije postignut vidljiv napredak već nekoliko decenija u rešavanju bilo kojeg aspekta problema primarnih proizvoda, i to pre svega zbog postojeće strukture međunarodne trgovine koja potiče iz vremena kolonijalističke i imperijalističke eksploatacije i koja, naravno, pogoduje u potpunosti interesima razvijenih kapitalističkih zemalja.

Prema gledištima nametnutim od strane razvijenih industrijskih zemalja u pogledu međunarodne trgovine primarnim proizvodima, slobodno delovanje tržišnih snaga u domenu razmene primarnih proizvoda samo po sebi bi trebalo da obezbedi optimalnu raspodelu svetskih resursa, a rastući trend tražnje industrijalizovanih zema-

lja za uvozom primarnih proizvoda iz zemalja u razvoju da podstiče ekonomski rast ove grupe zemalja. Ukoliko bi se i prihvatila takva logika u posmatranju odnosa primarnih proizvoda i gotovih industrijskih proizvoda na svetskom tržištu, ona uopšte ne odgovara realnim uslovima stvorenim u okviru postojećeg međunarodnog poretka, i to iz više razloga.

Prvo, stalna sniženja carina po osnovu statusa najpovlašćenije nacije kao rezultat trgovinskih pregovora u okviru GATT-a obuhvatala su pretežno industrijske proizvode koji su predmet razmene uglavnom između razvijenih zemalja. Uz to, napori u pravcu liberalizacije međunarodne trgovine često su ostvaljali po strani necarinske prepreke, što je posebno otežavalo izvoz primarnih proizvoda u sirovom, odnosno polupreradenom stanju, za čiji su izvoz zainteresovane prvenstveno zemlje u razvoju.

Drugo, razvijene zemlje utrošile su na subvencionisanje svoje domaće proizvodnje primarnih proizvoda — da bi uspešno konkurisale odgovarajućim proizvodima iz zemalja u razvoju — iznos mnogo veći od onoga koji one daju za razvoj zemalja u razvoju na ime javne pomoći.[10]

Treće, u isto vreme preduzet je znatan naučnoistraživački rad koji je doveo do masovne proizvodnje sintetičkih proizvoda i supstituta, čime su, na dobro zaštićenim tržištima, neposredno ugroženi prirodni proizvodi iz zemalja u razvoju.

Četvrto, platno-bilansne teškoće zemalja u razvoju izazvane inflatornim poremećajima na međunarodnom monetarnom planu znatno su se povećale, pored ostalog, i usled ogromnog porasta troškova uvoza prehrambenih proizvoda, veštačkih đubriva, investicione opreme, goriva, transporta i usluga uopšte.

Peto, gore navedene teškoće vezane za trgovinu primarnim proizvodima zemalja u razvoju dovele su do stalnog pogoršavanja njihovih odnosa razmene sa razvijenim svetom. Privremena poboljšanja do kojih je došlo početkom 50-tih godina, odnosno nedavno (u 1973, odnosno 1974. godini) rezultat su u najvećoj meri izuzetnih tržišnih okolnosti i povećanja tražnje, to jest specifičnih konjunkturnih kretanja na svetskom tržištu, a ne dogovorene međunarodne politike.

Zbog svega toga zemlje u razvoju pozivaju međunarodnu zajednicu da se veoma ozbiljno angažuje u rešavanju navedenih problema, sugerišući, između ostalog, i sledeće akcije u oblasti primarnih proizvoda[11]:

a) da se multilateralni trgovinski pregovori između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju rukovode principima nereciprociteta i

---

[10] U te svrhe je, na primer, 1970. godine utrošeno 21—24 milijarde dolara. Iste godine je neto odliv javnih finansijskih sredstava svih razvijenih kapitalističkih zemalja u multilateralne institucije i zemlje u razvoju iznosio 7,7 milijardi dolara! (Izveštaj generalnog sekretara UNCTAD-a, »Spoljnopolitička dokumentacija«, IMPP, br. 4/1972, str. 266).

[11] UN, Centre for Economic and Social Information, *Declaration and Programme of Action*, New York, 1974.

preferencijalnog tretmana zemalja u razvoju i da se iznalaze postojane i dodatne prednosti za međunarodnu trgovinu zemalja u razvoju kako bi se postiglo znatno povećanje njihovih deviznih prihoda, diverzifikacija njihovog izvoza i ubrzanje njihovog ekonomskog razvoja;

b) da se uspostave interventni stokovi u okviru robnih aranžmana i njihovo finansiranje od strane međunarodnih finansijskih institucija kad god je to potrebno, zatim od strane razvijenih zemalja i od strane zemalja u razvoju kada su u mogućnosti da to čine kako bi se favorizovale zemlje u razvoju — proizvođači i potrošači i doprinelo proširenju svetske trgvine u celini;

c) da se ustanove opšti principi politike cena za izvoz primarnih proizvoda zemalja u razvoju u cilju ispravljanja i postizanja zadovoljavajućih odnosa razmene;

d) da se uspostavi pravičan i ravnopravan odnos između cena sirovina, primarnih proizvoda, poluprerađevina i gotovih proizvoda koje izvoze zemlje u razvoju i sirovina, primarnih proizvoda, prehrambenih proizvoda, gotovih proizvoda i investicione opreme koju one uvoze i da se radi na uspostavljanju veze između cena izvoza zemalja u razvoju i cena njihovog uvoza iz razvijenih zemalja;

e) da se preduzmu mere u cilju zaustavljanja daljeg trenda stagnacije ili opadanja stvarne cene jednog broja proizvoda koje izvoze zemlje u razvoju, uprkos opštem povećanju cena primarnih proizvoda, što dovodi do smanjenja izvoznih prihoda ovih zemalja u razvoju.

Na *Konferenciji zemalja u razvoju o sirovinama u Dakaru* donete su i neke mere za koje se može reći da predstavljaju početak konkretne primene Deklaracije o stvaranju novog međunarodnog ekonomskog poretka i Programa akcije usvojenih na *VI vanrednom zasedanju Generalne skupštine UN o sirovinama i razvoju.*[12] To se odnosi u prvom redu na odluku o osnivanju Zajedničkog fonda za stokiranje sirovina i o formiranju zajedničkog organa za saradnju zemalja u razvoju u domenu sirovina, kao i na zajednički stav u pogledu održavanja međunarodne konferencije o petroleju koju je predložila Francuska.

U Rezoluciji o osnivanju Fonda za finansiranje rezervi sirovina predviđeno je da se sredstvima Fonda finansiraju rezerve sirovina, to jest stvaranje zaliha kako bi se uspostavila ravnoteža između ponude i tražnje i na taj način eliminisale česte fluktuacije cena koje su teško pogađale zemlje u razvoju. Putem stokiranja sirovina trebalo bi, u stvari, da se obezbede stabilne, rentabilne i pravične cene sirovina za proizvođače i sigurno dugoročno snabdevanje za potrošače.

Konferencija u Dakaru je predložila i osnivanje stalnog saveta zemalja u razvoju — izvoznica sirovina — preko kojeg bi ove zemlje, učlanjene u razna udruženja, razmenjivale iskustva, koordinirale

---

[12] Ovaj tekst je pisan pre održavanja Ministarske konferencije nesvrstanih zemalja u Limi i VII specijalnog zasedanja Generalne skupštine UN.

akcije, pružale međusobnu pomoć u slučaju potrebe i preduzimale zajedničke mere za odbranu od ekonomske ili druge agresije protiv bilo koje zemlje. Savet bi takođe trebalo da podstiče međusobnu finansijsku saradnju zemalja u razvoju radi dobrog funkcionisanja regulativnih stokova sirovina i preduzimanja drugih oblika intervencija na tržištu, kao i da definiše zajedničke mere za kontrolu aktivnosti multinacionalnih kompanija.

U vezi sa inicijativom Francuske da se sazove tripartitna konferencija o nafti usvojen je zajednički stav da to treba da bude konferencija razvijenih i nerazvijenih zemalja na kojoj se ne bi razmatrali samo problemi nafte, već i problemi sirovina i razvoja u celini, vodeći pri tome računa o interesima zemalja u razvoju. Ovaj stav je od izuzetnog značaja i prevazilazi okvire jednog događaja, jer znači, u stvari, poziv na raskid sa tradicionalnim metodom pregovaranja između razvijenih i nerazvijenih zemalja.

Ne ulazeći, ovom prilikom, u detaljniju analizu stavova sadržanih u dokumentima iz Alžira, Njujorka i Dakara, možemo nedvosmisleno konstatovati da je najveći deo u njima sadržanih principa, zadataka i ciljeva prihvatljiv za celu međunarodnu zajednicu kao platforma od koje treba poći u menjanju postojećeg međunarodnog ekonomskog poretka kako u celini tako i pojedinih njegovih segmenata.

Dosadašnji razvoj događaja u oblasti međunarodne ekonomske saradnje nedvosmisleno ukazuje na to da su problemi privrednog razvoja u svetu, i po institucijama koje su bile uspostavljene i po sadržini politike koja je vođena, obično rešavani na osnovama tradicionalne kolonijalističke — pod dominacijom nacionalnih i monopolističkih interesa razvijenih industrijskih zemalja — koncepcije o međunarodnim ekonomskim odnosima.

Sve dublja kriza postojećeg međunarodnog ekonomskog poretka i raspadanje pojedinih njegovih delova (na primer, međunarodni monetarni sistem), potvrđujući istorijsku prevaziđenost te koncepcije, doprinela je u velikoj meri jačanju svesti u progresivnim redovima čovečanstva da se problem prevladavanja jaza između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju može trajno rešiti samo korenitom revizijom postojećeg, odnosno uspostavljanjem novog međunarodnog ekonomskog poretka.

Rukovođena tim saznanjem, a zahvaljujući u prvom redu neprekidnoj aktivnosti zemalja u razvoju, pre svega nesvrstanih, međunarodna zajednica je učinila krupne korake u identifikovanju neprevladivih problema postojećeg, a i početne korake na putu izgradnje novog međunarodnog ekonomskog poretka.

Pri ocenjivanju predstojećih koraka na tom putu, od kojih se, naravno, očekuje da budu ne samo konkretni, već i usmereni na koordinirane promene pojedinih segmenata međunarodnog ekonomskog sistema, treba poći i od toga da održavanje i produbljivanje detanta neće biti moguće ako se u taj proces ne budu uključili i sporazumevanjem rešavali problemi međunarodnih ekonomskih odnosa koje je na dnevni red istorije istakao pokret nesvrstanih zemalja kao izraz antikolonijalističke revolucije.

Jakov Mrvaljević

Uticaj tradicije u dekolonizovanim zemljama

Jedna od bitnih karakteristika društvenog razvoja u novooslobođenim zemljama bila je da su se najveće promene dešavale uglavnom u političkoj i duhovnoj sferi ovih zemalja, a daleko manje i sa retkim izuzecima u sferi proizvodnih odnosa. Ovakav razvoj uveliko je posledica određenog specifičnog razvoja međunarodnih odnosa i karaktera antikolonijalne revolucije. Ovde nije potrebno detaljnije ulaziti u dobro poznatu evoluciju međunarodnih odnosa posle drugog svetskog rata, samo je potrebno naglasiti da su oni imali odlučujući značaj u pogledu dekolonizacije prostranih kolonijalnih područja Azije, Afrike i dela Latinske Amerike. Misli se, pre svega, na snažan porast socijalističkih i drugih progresivnih snaga i njihov uticaj na rešavanje kolonijalnog pitanja, zatim, na dominantan položaj SAD u kapitalističkom svetu i njihovu neokolonijalističku politiku i, najzad, na sve manji značaj i uticaj ostalih kolonijalnih sila u međunarodnim odnosima. Ova tri faktora, svakako u sklopu niza drugih činilaca, međusobno povezanih i uslovljenih, kao što je, na primer, buđenje potlačenih naroda, pogotovu izraženi revolucionarni preobražaj u nekim zemljama, izdigli su pitanje klasičnog kolonijalizma na nivo krajnje akutnog problema savremenosti i doveli do dekolonizacije specifičnog karaktera. Nezavisnost većine novooslobođenih zemalja stečena je mirnim putem, »sporazumevanjem« antikolonijalnih pokreta sa metropolama, cenjkanjem i manipulisanjem sa obe strane. Kompromis s obe strane bio je rezultat odnosa snaga, na jednoj strani, oslabljenih metropola i, na drugoj, nedovoljno razvijenih i nedovoljno objedinjenih antikolonijalnih pokreta. Revolucionarna

orijentacija antikolonijalnih pokreta bila je time uveliko deformisana ili potisnuta u drugi plan, s obzirom na to da su rukovodstva tih pokreta bila delimično zadovoljena ili zaokupljena problemima učvršćenja vlasti.

Kolonijalizam je veoma vešto čuvao sferu proizvodnih odnosa u kolonijama od uticaja antikolonijalnih snaga. Neminovni proces emancipacije kolonijalisti veoma vešto, ponekad i veoma drastično, usmeravaju u pravcu duhovnog »pražnjenja« i mistifikacija. To su uspevali tokom gotovo čitavog kolonijalnog perioda, a i posle sticanja nezavisnosti neokolonijalističkom politikom. Antikolonijalni pokreti u nizu kolonija zato ističu u prvi plan idejnu i kulturnu aktivnost kao glavnu bazu za mobilizaciju masa, moralnu rehabilitaciju, autoidentifikaciju i legitimnost. Ekonomska sfera uglavnom ostaje van domašaja antikolonijalnih snaga. Antikolonijalna revolucija, koja se tako često ističe, imala je zbog toga više jednostran karakter; ona je bila više »kulturna« revolucija nego suštinsko menjanje društvenih odnosa. Time ne želimo da umanjimo njen značaj, pa i rezultate postignute na političkom planu, pogotovu posle sticanja nezavisnosti, nego samo želimo da naglasimo da tako jednostrana nije bila u stanju da onemogući neokolonijalizam i nastavljanje spoljne kontrole proizvodnih odnosa. Sa retkim izuzecima, u većini novooslobođenih zemalja kasniji razvoj pokazuje da su nacionalne snage i dalje angažovane više na problemima duhovne dekolonizacije i moralne rehabilitacije nego na suštinskim pitanjima proizvodnih odnosa. U stvari, u pitanju su traženja, lutanja i zablude, u krajnjem slučaju zaobilazni put, jer dijalektički i duhovna dekolonizacija i moralna rehabilitacija tesno su povezane sa suštinskim menjanjem proizvodnih odnosa. Savremeni napori da se »kulturna revolucija« dalje razvija dovešće postepeno i neminovno do uključivanja i proizvodne sfere i njenog menjanja. To je neminovno shvatiti kao dugoročan proces, sa značajnim diferencijacijama po pojedinim zemljama ili regionima, zavisno od niza objektivnih i subjektivnih faktora.

Kroz sva različita odricanja, traženja i obraćanja karakteristična za inteligenciju i druge socijalne snage novooslobođenih zemalja, kako u kolonijalnom periodu tako i kasnije, jasno se uočavaju dva izražena motiva: težnja za oslobođenjem od inostrane dominacije i borba za nacionalnu konsolidaciju različitih etničkih grupa, za njihovo »sabiranje« u jedinstvenu državu, pa i jedinstvenu naciju. Društveno-ekonomska istraživanja, međutim, pokazuju da ove zemlje karakteriše visok stepen pluralizma, privredna atomizacija, socijalna razdrobljenost i razdvojenost. Te zemlje su u mnogome konglomerat nanizanih socijalnih jedinica, delimično srodnih ili čak istovetnih po svom socijalnom ili kulturnom obliku, no zatvorenih u sebe, jedinica koje se ne pojavljuju kao jedinstven organizam, objedinjene uglavnom spoljnim nametnutim okvirima. Unutar svake od tih jedinica još su dominirale te »prirodne« veze (rodovsko-plemenske, porodične, kastinske) koje, kako kaže Marks, »čine individuu da pripada određenom ograničenom konglomeratu«. Kako se, u uslovima slabe podele rada, društveno povezivanje moglo zasnivati samo u malom stepenu na

ekonomskom jedinstvu, logično je bilo koncentrisanje pažnje na sfere politike i kulture, i to pre svega na tradicionalnu kulturu.

U takvim uslovima bujaju najrazličitije teorije o mestu i ulozi tradicije u društvenom razvoju ovih zemalja. Pri tome dominiraju tendencije razdvajanja kulture i kulturnog razvoja od evropske kulture. No, pokazalo se da to razdvajanje od evropske kulture nije nimalo lako. Nije pomoglo ni obraćanje na takve, već otrcane, argumente kao što su to razlike u klimatskim i uopšte geografskim uslovima. Apelacija na rasni faktor neko vreme je imala određen značaj, pogotovu u uslovima kolonijalnog ugnjetavanja, ali je relativno brzo idejno-politička reakcija protiv rasnih motiva potkopala svaku popularnost takve teze. Sasvim uslovna pokazala se i teza o srodnosti psiholoških preživljavanja kolonizovanih naroda, jer je ta srodnost (izuzimajući kolonijalizam) bila sasvim neodređena i nejasna. Tumačenja o »intimnoj suštini preživljavanja« kao osnovi kulture bila su jedno vreme popularna, ali nisu izdržala ozbiljniju kritiku. Težište odbrane »originalnosti« postepeno se svodi na stavove »kulturnog relativizma«, o nemogućnosti objektivnog izjednačavanja i upoređivanja društvenih normi i estetskih ideala, religije, morala, jezika, političkih institucija i slično koji se odnose na različita društva.

U stvari, teorijska misao u zemljama u razvoju i dalje je pod snažnim uticajem evropskih filozofskih strujanja, uprkos njihovim naporima da dokažu svoju originalnost. Nije teško pokazati da se u nizu savremenih radova teoretičara iz novooslobođenih zemalja oseća snažan pečat najrazličitijih evropskih filozofskih strujanja, pogotovu onih koja u sebi sadrže oštru kritiku buržoaskog sistema, pa i industrijskog društva uopšte. Pri tome značajan uticaj imaju ona filozofska strujanja koja mogu više da zaintrigiraju nego da daju adekvatan koncept ubrzanog razvoja, kao što su nadrealizam, egzistencijalizam, personalizam, fenomenologizam (senzualistička varijanta), koja daju značaj unutrašnjem svetu ličnosti i prihvataju kulturu kao sistem subjektivnih nazora i emocionalnih preživljavanja. Dosta uticaja imaju i različita etnografska i kulturno-antropološka učenja i teorije koje »otkrivaju« bogatstvo i vrednosti »trećeg sveta«, kao i socijalisti-utopisti koji predočavaju idealističke koncepte harmoničnog društva i razvoja.

Može se oceniti da je i marksizam imao značajan uticaj u formiranju idejnih stavova inteligencije novooslobođenih zemalja. Uprkos nastojanjima kolonijalnih režima i neokolonijalističke politike i propagande da marksističko učenje ne dopre do naroda ovih područja, ono je svojim principima ostavilo dubok pečat na idejna kretanja u ovim zemljama, pogotovu na planu razotkrivanja protivurečnosti u kapitalističkom sistemu, poročnosti kolonijalnog ugnjetavanja, prakse revolucionarne borbe i radničkog pokreta. Već u početnim stadijumima stvaranja ideologije u ovim zemljama marksizam je znatno doprineo da jedan deo intelektualaca izađe iz okvira rasnih kriterijuma, zatim religijskog shvatanja sveta, da shvati neophodnost jedinstva ugnjetavanih naroda i borbe protiv imperijalizma itd. Međutim,

odnos prema marksizmu je dosta različit. Može se oceniti da samo manji broj teoretičara u novooslobođenim zemljama shvata i prihvata marksističko učenje u celini. Veći broj prihvata njegovu kritiku kapitalističkog društva, raskrinkavanje eksploatatorske suštine buržoaskih odnosa, nepravednost i licemernost sloboda u kapitalističkom društvu, ali niz drugih principa ili pogrešno tumači ili jednostavno odbacuje. Mnogi od njih, kao, na primer, Leopold Sengor, smatraju da marksizam ima jednostran, »ekonomistički« prilaz čoveku, prekomeran racionalizam.[1] Takvi teoretičari nisu prihvatili revolucionarnu osnovu marksizma, izdvajajući iz njega samo etički sadržaj, odvojeno od karaktera društvenih odnosa. Sav kasniji razvoj marksizma ocenjuje se kao skretanje u »greh materijalizma«. Po njihovom mišljenju, marksizam preuveličava značaj objektivnih zakonitosti društvene proizvodnje, a zapostavlja ulogu duhovnih vrednosti i kulturnih faktora. Ovako jednostrano shvatanje marksizma bilo je uveliko pod uticajem intepretacija ovog učenja u buržoaskoj literaturi. Ponekad se marksizam predstavlja teorijom principijelno »neprihvatljivom« za društvenu stvarnost dekolonizovanih zemalja, najviše zato što »ne pomaže učvršćenju kulturne samostalnosti«. Za neke teoretičare marksizam je čak i »sumnjiv« zato što »ne opravdava tradicionalni duh komunokratizma« i izgradnje socijalizma na tim osnovama.[2] Treba odmah istaći pogrešnost ovakvih shvatanja s obzirom na to da marksizam nikako ne odbacuje značaj i specifičnost kulture svakog naroda, koja se razvija u određenim istorijskim uslovima i specifičnostima društvenog razvoja. Njemu su, u stvari, tuđi pokušaji da se razdvoje narodi na osnovu »kulturne samostalnosti«, ne može prihvatiti koncepcije »jedinstvene« kulture u društvu razdeljenom na klase i socijalne slojeve čiji položaj je veoma različit.

Objašnjenje za ovakva traženja, lutanja i zablude teoretičara iz dekolonizovanih zemalja svakako se nalazi u njihovoj savremenoj društvenoj stvarnosti, problemima i potrebama društvenog prestrukturiranja i ubrzanog razvoja uopšte. Postavilo se, u stvari, fundamentalno pitanje utvrđivanja nacionalnog identiteta u uslovima nametnutog kolonijalnog okvira, kako u pogledu granica tako i u pogledu društvenih struktura. U takvim uslovima traganje za nacionalnim identitetom postaje gotovo opsesija, koja je najčešće stimulisana i od same države i izgleda čarobni štapić za rešavanje brojnih nagomilanih problema i uzavrelih interesa. Čak i kad nije naučno definisan, taj se identitet ističe podjednako strasno. Ponekad to isticanje nacionalnog i u tim okvirima osobenog duhovnog identiteta još je nepomirljivije stoga što se teško može izraziti i u stvarnosti je zamagljeno nejasnoćama. Nacionalni identitet se ne može potvrđivati miroljubivo — on se određuje uglavnom kroz protivljenje, kroz otpor evropskoj kulturi i industrijskoj civilizaciji uopšte, koja preti

---

[1] L. S. Senghor, *On African Socialism*, London, 1964, str. 34.

[2] A. Albert, *Notes sur la decolonisation*, »Présence africaine«, br. 53/1965, str. 66.

da ga otuđi iz osnove. To je posebno karakteristično u umetnosti budući da je ona prisnije vezana za svakidašnjicu. To, svakako, važi za arhaične kulture i, nesumnjivo, nalazi primere u Tropskoj Africi.

U tim zemljama razvijaju se najrazličitije teorije *originalnosti*, koje, u osnovi, zahtevaju potvrđivanje i odbranu domaće tradicionalne kulture, nasuprot zapadnim iskušenjima. Ove zamisli podrazumevaju povratak stvaraoca narodu i, skoro uvek, njegovo političko angažovanje u nacionalnoj borbi, u kojoj zalogu često čine i nezavisnost i »socijalizam«. Tako, na primer, teorija »négritude« u Tropskoj Africi predstavlja elitističku varijantu antievropskog tumačenja kulture. Protagonisti teorije »négritude« kategorički ističu da se u sistemu vrednosti afričke kulture, pa i u sistemu društvenih veza, ličnost ne konfrontira sa okružavajućim svetom, već se nalazi sa njim u neraskidivom jedinstvu.[3] Za razliku od evropske kulture i racionalizma kao osnove te kulture, gde dominira profit, afrička kultura, po toj teoriji, ima ideale humanizma, uzajamnog pomaganja, strpljivosti, ljubavi i poštovanja. U stvari, ova teorija predstavlja pokušaj da se afrički svet predstavi punom kulturnom antitezom evropskom svetu, da se intuitivnost suprotstavi racionalizmu. Pri tome Leopold Sengor, idejni tvorac ove teorije, i njegovi sledbenici i istomišljenici duboko su zaintrigirani Bretonom, Sartrom, Bergsonom, Tejarom de Šardenom, kao i nizom etnologa tipa Malinovskog, Griola, Levi-Brila i drugih koji u narodima »trećeg sveta« i posebno crncima vide otelotvorenje intuitivnog preživljavanja i shvatanja sveta.

Može se oceniti da je teorija »négritude« imala manjeg ili većeg odraza gotovo na sve teoretičare iz Tropske Afrike, jer je bila jedna od najsadržajnijih i najprovokativnijih filozofskih i kulturnih inspiracija »afričkog romantizma« tridesetih i četrdesetih godina. Ova teorija je podstakla proces duhovne dekolonizacije i moralne rehabilitacije, dajući im specifičan izraz i intenzitet. Međutim, kasnije, sticanjem nezavisnosti, orijentacija tog shvatanja i njegova estetska realizacija pokazala se sasvim neodrživom. Poslednjih godina subjektivno-romantičarska shvatanja teorije »négritude« podvrgnuta su oštroj kritici od samih Afrikanaca i ova teorija je postala forma čisto akademskog rasuđivanja. Ona se preobratila u razglabanje uskih slojeva inteligencije, koliko negritanske toliko i evropske, koncentrisanih na traženje filozofskog sadržaja u afričkoj umetnosti i folkloru, no izbačenih iz prvobitnog konteksta društvenog procesa.

Sličnu ogorčenost i negiranje evropske kulture i industrijske civilizacije uopšte nalazimo i u drugim područjima dekolonizovanog sveta, pogotovu u Indiji i arapskom svetu, tamo gde je istorijska prošlost i tradicionalno nasleđe daleko više prisutno i uticajno.

U Indiji, na primer, jedan deo inteligencije svesno se borio protiv »tuđinske« kulture, zastupajući čak i šovinistički nacionalizam, pokušavajući da oživi drevnu (»spiritualnu«) tradiciju i njena umetnička i kulturna ispoljavanja, nasuprot »materijalističkim formama

[3] L. S. Senghor, *Négritude et humanisme,* Paris, 1964, str. 75.

Zapada«. Koliko je ta orijentacija bila snažna i uticajna, može se oceniti po tome što je i znatan broj članova KP Indije uveliko zastupao ove stavove. Nedavno je, na primer, u ovoj zemlji vođena žučna polemika među najvišim predstavnicima KP Indije oko pravilnog marksističkog tumačenja drevne indijske filozofije, pogotovu metafizičkog dela vedske filozofske misli poznate kao Vedanta, a povodom izlaska knjige *Univerzum Vedante* Bani Dešpandea. U Dešpandeovoj knjizi se iznose sledeće tri kontroverzne postavke: da su naučne ideje o materiji, prostoru i vremenu u obliku u kojem su našle mesta u modernoj fizici Ajnštajna već bile jasno formulisane u filozofskim delima Vedante; da je materijalistička dijalektika u obliku u kojem su je izložili Marks i Engels već postojala u filozofiji Vedante »u razvijenijem obliku«; i da su »vedantisti« drevne Indije bili u stanju da postignu te krupne rezultate na naučnom i ideološkom planu zahvaljujući svom ovladavanju sistemom joge, koja predstavlja »najviši domet dijalektičke filozofije«[4].

Ovakve i slične postavke naišle su na oštru kritiku indijskih marksista. Oni ističu da su ideje o materiji, vremenu i prostoru koje se sreću u filozofiji Vedante još potpunije izražene u nizu drugih filozofskih radova drevnih indijskih mislilaca. S druge strane, filozofija Vedante se nikako ne može upoređivati sa shvatanjima moderne fizike i marksizma, već pre sa dijalektikom antičkih grčkih filozofa, koja je, kao što je to Engels pokazao u *Dijalektici prirode*, primitivne vrste. Dešpande se služi, navode oni, »dijalektikom« koja je mistična i idealistična, a ne materijalističkom dijalektikom Marksa i Englesa, kako on to želi da predstavi.

Slični pokušaji isticanja tradicionalnih vrednosti i negiranja savremene nauke i tehnologije susreću se i u nizu radova arapskih teoretičara. U Libiji i pogotovu brojnim monarhijama, šeikatima i drugim gotovo feudalnim tvorevinama, u kojima postojeći režimi grčevito pokušavaju da održe svoje pozicije, bujaju najrazličitije teorije o tome da islamsko društvo, njegova tradicija, mišljenje, filozofija i književnost »predstavljaju najvišu i najširu osnovu življenja« i da uvezene i nakalemljene forme Zapada »samo remete harmoniju i celovitost njihove zajednice«.

Nije teško oceniti da ovakvi stavovi brzo dolaze u koliziju sa društvenom stvarnošću ovih zemalja. Problemi ubrzanog razvoja i prevazilaženja zaostalosti, a time i podređenosti, neminovno upućuju na primenu najnovije nauke i tehnologije, i intelektualne snage ovih zemalja sve više uviđaju da konzervirane i veoma ograničene tradicionalne norme ne mogu pružiti iole zadovoljavajuća rešenja. No, na drugoj strani, faktori nacionalne integracije, kao i drugi faktori društvenog prestrukturiranja, neminovno zahtevaju sopstvenu istoriju, njen kontinuitet i specifičan doprinos svetskoj civilizaciji. Smatra se da bi bilo gotovo ubistveno razgolititi se u potpunosti i prihvatiti uvezenu kulturu i civilizaciju. To bi, u stvari, bilo nastavljanje kolo-

---

[4] O. P. Sangal, *O jogi i Marksu*, »Politika«, 21. maj 1975.

nijalne zavisnosti i podređenosti. U takvim uslovima sve više se razvijaju teorije o mogućnosti dualizma i kulturne dihotomije i, posebno, o stvaranju nove sinteze, pa i univerzalnih vrednosti i univerzalne kulture.

Zagovornici *kulturne dihotomije* i dualizma društva pokušavaju da dokažu mogućnost postojanja, prihvatanja, pa i sankcionisanja na izgled prirodne podeljenosti između »uvezene« (uglavnom se misli na zapadnu) kulture i tradicionalnih normi i vrednosti. Pri tome se ističe primer Japana, danas visoko razvijene zemlje. Japanski estetičar Šuiči Kato ističe da je kulturna dihotomija neizbežan period u razvoju bilo koje od dekolonizovanih zemalja. On kaže da je Japan posle reforme Meidži (1868) usvojio zapadne političke ustanove (parlamentarnu monarhiju) zadržavajući tradicionalne autoritarne vrednosti vojne diktature. U gradskim oblastima sistematski je uvođena zapadna tehnologija i razvijana teška industrija. »Početkom ovog stoleća obrazovani Japanac, nastanjen u brzo rastućem gradu, provodio je dan radeći u zapadnjačkim industrijskim preduzećima i državnim uredima, da bi, po povratku kući, večeri provodio na tradicionalan način, odeven u kimono, sedeći na asuri i jedući pirinač.«[5] Shodno toj dihotomiji, arhitektura Tokija toga vremena deli se na dve kategorije: sva javna zdanja građena su u »zapadnjačkom stilu« (od cigala, kamena, betona i čelika), dok su praktično sve stambene četvrti građene od drveta, u tradicionalnom »japanskom« stilu. Jaz je bio očigledan i u kulturnim i u obrazovnim mogućnostima. Nacionalna muzička akademija sastojala se od dva posebna odseka, međusobno potpuno nezavisna: jedan je bio posvećen tradicionalnoj, a drugi zapadnoj muzici. Isto je važilo za Nacionalnu umetničku akademiju: postojao je odsek za »japansko« i odsek za »zapadno« slikarstvo. I u pozorištu se čovek imao specijalizovati ili za tradicionalne forme — kibuki, no-dramu i kjogen ili za »novi teatar«.

Ovakve stavove dualističkog razvoja društva i kulturne dihotomije prihvata i razrađuje danas znatan broj teoretičara iz novooslobođenih zemalja. To je posebno evidentno kod onih koji su jedno vreme, pogotovu u kolonijalnom periodu, gotovo buntovnički zastupali »originalnost«, potpuno odvajanje od evropocentrističkih koncepcija i uticaja, da bi posle sticanja nezavisnosti i suočavanjem sa ogromnim problemima zaostalosti i neminovnostima ubrzanog razvoja shvatili i neminovnost primene najnovije tehnologije i iskustva danas visoko razvijenih zemalja. Dualizam i kulturna dihotomija bila je za njih srećan izlaz iz ćorsokaka gde se našla njihova dotadašnja teorija suočena sa praksom. I Sengor i niz drugih zagovornika teorije »négritude« kasnije su evoluirali u ovom pravcu. U novijim radovima oni ističu potrebu usvajanja dostignuća savremene industrijske civilizacije, ali u posebnoj, izdvojenoj sferi naučno-tehničke aktivnosti i upravljanja. Po njihovom shvatanju, neophodan je svojevrstan

---

[5] Mikel Dufrenne, *Avant-Garde et tradition en Afrique, en Asie, en Amerique Latine,* UNESCO, »Le Courrier«, mart 1973, str. 26.

dualizam: na jednoj strani dominirajuće originalne tradicionalne vrednosti, a na drugoj — modernizacija u ograničenim, specijalno izdvojenim sferama života (navode se, na primer, armija, saobraćaj i veze, privredne enklave povezane sa inostranim kapitalom itd).[6]

Takve orijentacije svakako su izraz određenog nivoa i zahteva društvenog prestrukturiranja koje je u toku u novooslobođenim zemljama, pre svega veoma izraženog i uticajnog traganja za nacionalnim identitetom. Međutim, postavlja se pitanje: koliko su takve orijentacije realne i moguće i da li dolaze u koliziju sa prvenstvenim i najvažnijim ciljem — ubrzanim razvojem ovih društava, pogotovu onih zajednica u kojima tradicionalno nasleđe ne pruža adekvatna rešenja za željeni razvoj? I u onim zemljama u kojima je tradicija relativno razvijena i sadrži u sebi društvene informacije i norme koje na prvi pogled mogu da posluže za mobilizaciju masa, posle izvesnog vremena one dolaze u koliziju sa zahtevima savremenosti, postaju ozbiljna kočnica društvenog razvoja i služe najčešće reakcionarnim snagama koje teže da konzerviraju društvene odnose i obezbede svoje privilegije. Čak i u Japanu, u kojem je ta tradicija imala najizraženiju primenu, došlo je do svojevrsne kolizije, pa i do njenog sve intenzivnijeg potiskivanja u korist modernog. Šuiči Kato, na primer, kaže: »Tokom tridesetih godina, uporedo sa usponom nacionalizma, politički nadahnuti arhitekti, već spretni u građevinskim tehnikama, počeli su da u projektima svesno i tendenciozno naglašavaju japanski nacionalni karakter... Svesno traganje za nacionalnim identitetom u japanskoj arhitekturi tridesetih godina dovelo je do stvaranja arhitektonskih čudovišta.« Iz toga Kato zaključuje: »Nema drugog izlaza iz ove tehnološke ere. Oni koji i dalje govore lokalnim narečjem zapašće u lokalno. Nacionalizam kao glavna motivacija za umetničko stvaranje porodiće samo nakazu.« Po njemu, to ne znači nipošto žrtvovanje određenog posebnog identiteta do njegovog potpunog uništenja. »Traganje za nacionalnim identitetom ne treba da bude svesna motivacija umetničkog stvaranja. Nacionalni identitet je nešto što nastaje u umetniku kroz nesvesnu tradiciju, iz njegovog traganja za umetnošću koja premaša nacionalne granice.«[7]

Indijski pisac Mulk Radž Anand, na primer, ovako kaže: »Proučavanje značajnih problema u vezi sa umetničkim izražavanjem u tradicionalnim društvima, koje su podstakle moderne industrijske kulture, može biti plodonosno jedino ako sukob tradicionalizma i modernog shvatimo kao deo nove *sinteze* koja tek nastaje pre nego kao izučavanje dva u osnovi oprečna stava Istoka i Zapada, dva stava koja nemaju ništa zajedničko.« S obzirom na Indiju on primećuje: »Posle pola veka potvrđivanja jednog mita i oživljavanja drevne i srednjovekovne hindu kulture inteligencija je odskora počela da biva svesna činjenice da se nova industrijska civilizacija, već prihvaćena na društvenom planu, mora uistinu apsorbovati: Tako je Indija

---

[6] P. S. Vieyra, *Centres culturels et politique de culture en Afrique*, »Présence africaine«, br. 74/1970, str. 68.

[7] Mikel Dufrenne, *op. cit.*, str. 32.

već dala osobit doprinos evropskim formama romana sa sadržinom indijskog života u delima indijskih pisaca koji pišu na engleskom jeziku. U jednoj drugoj formi umetničkog izražavanja, plesnoj drami, prihvatanje izvesnih vidova evropske koreografije omogućilo je nove raznovrsne doprinose.«[8]

U stvari, u novooslobođenim zemljama teorijska misao, pa i praksa, sve više se orijentiše u pravcu traženja te, kako kaže Anand, nove sinteze tradicionalnog i modernog, što treba da dovede do univerzalnih vrednosti. Prevazići antagonizam i protivurečnost znači založiti se za univerzalno. Istovremeno shvata se da takav proces zahteva velike žrtve, pa i od strane visoko razvijenih zemalja. Neki japanski mislioci ističu, na primer, da su »prohujali dani kada se pravila razlika između zapadnjačke spretnosti i japanske duše«. Zapadnjačka spretnost postala je sada i japanska. Dihotomija iščezava. Ističe se da »ni Zapad nije ostao nepromenjen i bez uticaja sa strane, pa i iz Japana«. Neki teoretičari ukazuju na opasnost od pogrešnih kompromisa radi spasavanja nacionalnog karaktera po svaku cenu. Razvitak nauke i tehnologije uveliko uvećava međuzavisnost savremenog sveta i ističe u prvi plan one vrednosti koje imaju univerzalan karakter. Pri tome sve je manje važno odakle potiču i gde je tradicionalna osnova tih vrednosti. Bitno je da su one stimulativne i da omogućavaju progres. Istorijsko iskustvo pokazuje da je ljudska civilizacija i razvijana baš tim putem, inkorporiranjem i daljim razvijanjem i preobražajem najrazličitijih iskustava bez priznavanja geografskih granica. U savremenoj epohi ta međuzavisnost i ti doprinosi logično moraju biti sve intenzivniji i svestraniji. Što određeni međunarodni odnosi sputavaju takav razvoj, podstičući nacionalizam ili blokovsku podeljenost, to ne može da bude odlučujući faktor dugoročne orijentacije novooslobođenih zemalja.

Može se oceniti da su u pravu oni radikalno orijentisani ideolozi i kulturni aktivisti dekolonizovanih zemalja koji vide progres u jedinstvu akcije protiv zajedničkog neprijatelja — zaostalosti i podređenosti, a za mobilizaciju masa za ubrzan društveno-ekonomski razvoj. Na unutrašnjem, nacionalnom planu oni zahtevaju jedinstvo političke organizacije čitavog naroda, suprotstavljene etničkoj razdrobljenosti (koja je snažno prisutna baš u tradicionalnoj kulturi). To pruža mogućnost za realno jedinstvo delovanja na različitim nivoima.

S aspekta tih zadataka uloga kulturne tradicije pokazuje se dvostranom: s jedne strane, iskorišćavanje postojećih formi narodnog samosaznanja daje mogućnost nacionalnom rukovodstvu da formuliše zajedničke ciljeve na način lako shvatljiv za široke mase. Ali, s druge strane, na tradiciju se, ne s manjim pravom, mogu pozivati i separatistički elementi koji istupaju protiv nacionalnog objedinjavanja

8 Isto, str. 30.

i revolucionarnog preobražaja uopšte. Zato najkonzervativniji smisao mogu imati pozivi zagovornika kulturnog nacionalizma da se okrenu tradicionalnom iskustvu, verovanjima i običajima. U tom smislu u pravu su oni teoretičari koji zastupaju potrebu sinteze i razvijanja internacionalizma i univerzalnih vrednosti. U takvom procesu dekolonizovane zemlje imaju šta prezentirati i dostojno učestvovati u daljoj izgradnji i razvoju. Primer Japana se ne može isticati kao mogućnost dihotomije kultura — on može da posluži delimično kao dokaz sposobnosti i ostalih vanevropskih društava da ravnopravno učestvuju u izgradnji svetske civilizacije.

Već po samom opredeljenju tradicija sobom nosi ograničen izbor društvenih informacija, pa se razvitak društvenog organizma može ostvariti samo putem stalnog prevazilaženja njenih okvira. Ukoliko je tradicija to objektivno postojeće, neka izvorna forma društvene aktivnosti, utoliko je s njom potrebno računati pri rešavanju određenih pitanja razvoja. Međutim, izlišna privrženost tradiciji može dovesti do stagnacije društva, konzerviranja preživelih formi, pogleda i institucija. Razvitak društvenog organizma, privrede i kulture, razvitak obrazovanja, intenzifikacija društvenih veza, sve to pomaže obnovi kulture, stvaranju suštinski značajnih formi nacionalnog samosaznanja. Pokušaj da se dâ ideološka forma tim procesima samo na osnovi tradicije logično dovodi do usporavanja tempa razvoja, do većih propusta u vremenu i mogućnostima. Takva orijentacija odgovara samo interesima privilegovanih krugova, koji time obezbeđuju određenu stabilnost i pogodnost za sebe, ali protiv interesa naroda.

Društvena stvarnost, to jest svakodnevna praksa i problemi sa kojima se suočavaju vladajuće snage dekolonizovanih zemalja (među kojima su u velikom broju i glavni teoretičari), postepeno i sve intenzivnije nameće bitne zahteve savremenosti — neminovnost revolucionarnog preobražaja proizvodnih odnosa, bez čega ne može biti govora o ubrzanom razvoju i prevazilaženju zaostalosti, pa ni o dostojnom učešću u savremenim međunarodnim odnosima. Dosadašnja aktivnost na političkoj i kulturnoj dekolonizaciji i moralnoj rehabilitaciji predstavlja, svakako, izuzetan uspeh u oslobađanju od pogubnih i duboko ukorenjenih kolonijalnih mitova podređenosti i niže vrednosti naroda ovih zemalja u odnosu na Evropljane. Aktivnost na diskreditovanju kolonijalnih i neokolonijalnih mitova treba, svakako, i dalje da ostane jedna od značajnih preokupacija kulturnih i idejnih stremljenja jer je i kolonijalizam i neokolonijalizam još uvek i te kako prisutan i aktivan i pokušava na sve moguće načine da očuva svoje pozicije u ovim zemljama.

Međutim, danas se postavlja i niz drugih važnih zadataka. Pre svega, još se ne može govoriti o izgrađenoj i efikasnoj ideologiji. Nju tek treba stvarati. Dosadašnji proces duhovne dekolonizacije daje već dosta materijala za stvaranje takve ideologije. Može se očekivati da će naredni period aktivnosti teoretičara iz dekolonizovanih zemalja biti više koncentrisan na kritiku sopstvenih dosadašnjih istraživanja i prakse, na preispitivanje sopstvenih stavova i utvrđivanje najadekvatnijih rešenja društvenog razvoja njihovih zemalja, kao i mesta i uloge kulture u tom procesu.

Optimistički zanosi nastali na bazi relativno lakog sticanja nezavisnosti postepeno dobijaju svoje realne dimenzije. Suočavajući se sa konkretnom stvarnošću, sa problemima krajnje zaostalosti, političkog i ekonomskog pritiska sa strane, sa previranjima najrazličitijih tendencija, teoretičari iz dekolonizovanih zemalja sve više uviđaju da je potrebno koncentrisati pažnju na suštinska pitanja društvenog razvoja i realne stvarnosti. Neophodno je angažovati se na rešavanju problema prvenstveno u proizvodnoj sferi koja je otuđena i pod kontrolom inostranog kapitala i inostranih interesa. Radikalan društveni preobražaj, o kojem se toliko govori i kojim se toliko manipuliše (kada se svaki državni udar proglašava revolucijom), u stvari počinje menjanjem proizvodnih odnosa. U dekolonizovanim zemljama to menjanje je, sa retkim izuzecima, još uvek u rudimentarnim formama, ali se nazire. Taj proces je najviše odmakao u onim zemljama gde je došlo do objedinjavanja progresivnih snaga i njihovog angažovanja na mobilizaciji širokih slojeva stanovništva za ubrzan ekonomski razvoj. Taj ubrzani ekonomski razvoj treba da bude zasnovan na dugoročnim osnovama, sa studioznim planskim usmeravanjem u pravcu najadekvatnijeg iskorišćavanja prirodnih i ljudskih potencijala zemlje i mogućnosti koje se pružaju na međunarodnom planu. U tome dekolonizovane zemlje treba da koriste iskustvo i proizvode razvijenih zemalja, pa i one inostrane vrednosti koje su povezane sa primenom moderne tehnologije. Ima se u vidu ceo spektar društvenog prestrukturiranja, uključujući i kulturnu nadgradnju, koju dekolonizovana društva treba da inkorporiraju da bi složeni tehnološki proces proizvodnje najoptimalnije funkcionisao. Značajan deo iskustva danas razvijenih zemalja treba da bude adaptibilan u ovim društvima jer se on već afirmisao kao zakonit put savremenog progresa. U pitanju je samo studiozna selekcija tog nagomilanog iskustva i bazična orijentacija u čijim okvirima to iskustvo treba da zauzme adekvatno mesto.

Za dekolonizovane zemlje ta bazična orijentacija je *socijalizam*, s obzirom na to da njihova društvena stvarnost i stremljenja pokazuju da socijalističko opredeljenje omogućava željeni ubrzan, nezavisan i svestran društveni razvoj koji će izvesti ove zajednice iz podređenosti, zaostalosti i zavisnosti. Jedna od bitnih prednosti socijalističkog društvenog razvoja je njegova mobilizatorska snaga. U savremenim uslovima dekolonizovanih zemalja, u uslovima krajnje nerazvijenih proizvodnih snaga i veoma prisutnog neokolonijalnog faktora, mobilizacija širokih slojeva stanovništva predstavlja najznačajniji preduslov za prevazilaženje zaostalosti i za ubrzan razvoj. To istovremeno znači i veće oslanjanje na sopstvene snage, sticanje samopouzdanja i oslobađanje od spoljne zavisnosti. Već početni koraci unošenja socijalističkih elemenata u društveno prestrukturiranje nekih dekolonizovanih zemalja ukazuju sasvim evidentno na njihovu životvornost i mobilizatorsku snagu. Što pri tome dolazi do određenih previranja, zastranjivanja, pa i kriza, to ne treba da iznenađuje jer istorijsko iskustvo pokazuje da razlamanje učaurenih i još uvek snažnih tradicija i kolonijalnog i neokolonijalnog nasleđa ne može

biti nikako lako. Potreban je duži istorijski period da bi novo pustilo korene, pogotovu ako proizvodne snage nisu narasle do nivoa kada mogu izazvati brz revolucionarni preobražaj.

U tim okvirima nalazi se i mesto kulture, pa i tradicije, jer su one sastavni deo tog društvenog procesa. U savremenim uslovima dekolonizovanih zemalja kultura treba da ima pre svega mobilizatorski karakter. Ona treba da bude nosilac prosvećivanja širokih slojeva stanovništva, socijalizacije ličnosti, odnosno grupa, inspirator i baza za razvoj socijalističke ideologije, faktor nacionalne integracije u političko-kulturnom smislu itd. Da bi takvu ulogu uspešno izvršavala, ona treba da se oslobodi nekih romantičarskih i utopističkih motiva i opredeljenja i da adekvatnije i realnije izražava stvarnost. Ona treba da bude više »progresivna« nego »tradicionalna«.

Ovim se ne zastupa teza da dekolonizovana društva treba da se »razgolite«, to jest da odbace u potpunosti svoje tradicionalno nasleđe i prihvate norme i vrednosti danas razvijenih zajednica, pogotovu stoga što su i te razvijene zajednice međusobno veoma različite. To bi bilo, nema sumnje, tragično jer bi uglavnom povećalo zavisnost, pa i podređenost interesa novooslobođenih zemalja stranim interesima, a time i umanjilo mogućnost njihovog svestranog društvenog razvoja. Komparativna analiza novijeg društvenog razvoja ovih zemalja pokazuje angažovanje ideologa i kulturnih stvaralaca upravo na tome da se pronađu najadekvatnija rešenja između veoma razuđenog iskustva razvijenih zemalja i sopstvenog tradicionalnog nasleđa. Od ranije gotovo grčevite privrženosti tradiciji postepeno se prelazi na brižljivu selekciju tog nasleđa — kako bi se za potrebe političkog trenutka ili za duži rok odabrale one vrednosti koje stimulišu i čuvaju interese i specifičnosti ovih zajednica.

Radi se, naime, o dva bitna aspekta transformacije savremene kulturne aktivnosti u dekolonizovanim zemljama, koji su u tesnoj vezi sa bazičnom socijalističkom orijentacijom.

Prvi zadatak odnosi se na napore da se socijalistička teorija i praksa intenzivnije nego do sada upoznaje i primenjuje u ovim zemljama. Moderna sredstva komuniciranja, obrazovanja, pa i razonode, pružaju velike mogućnosti na tom planu. Kulturna aktivnost treba da ima u većoj meri angažovan karakter. Od značaja je i stimulisanje onih stvaralaca koji pišu za široke slojeve stanovništva, za njihovo obrazovanje i uzdizanje. »Masovna«, socijalistički orijentisana kultura je neophodan i snažan činilac mobilizacije masa i ubrzanog društvenog razvoja.

Drugi važan zadatak, koji je tesno povezan sa prvim, sastoji se u studioznom i svestranom izučavanju tradicionalnog nasleđa i u odabiranju onih vrednosti tog nasleđa koje će pomoći, podsticati i unapređivati socijalističku orijentaciju društvenog razvoja, pa i specifičan doprinos socijalističkoj teoriji i praksi uopšte. Na primer, interesantno pitanje je na koji način iskoristiti i u kom pravcu stimulisati »kolektivni duh« tradicionalnih zajednica, osećanje solidarnosti sa kolektivom, uzajamno pomaganje i povezivanje. Izgleda da još uvek neizdiferencirani klasni odnosi u nizu dekolonizovanih zemalja

i atributi tradicionalne privrženosti mogu da budu stimulativan faktor socijalističkog zadrugarstva, razume se, ukoliko time rukovode svesne socijalističke snage, sa jasnom orijentacijom i u strogoj povezanosti sa postavljenim ciljevima. Neka iskustva Tanzanije, na primer, sa »udžama« selima pokazuju životnu snagu takvog tradicionalnog nasleđa.

Najzad, potrebno je istaći da su određene tradicionalne vrednosti dekolonizovanih zemalja već odavno, a i u novije vreme, doživele afirmaciju i u svetskim relacijama i da predstavljaju značajan doprinos svetskoj civilizaciji. Ne samo kultura i civilizacija Indije, istočne i jugoistočne Azije i arapskog sveta i njen uticaj na istoriju sveta i razvoj civilizacije, pogotovu u vreme kada je Evropa bila zaogrnuta tamom srednjeg veka, nego i kasnije, unošenjem novih formi izražavanja, pogotovu u oblasti likovnog stvaralaštva, muzike, folklora itd. Poslednjih godina u svetu doživljava snažnu afirmaciju specifična estetika nadrealističkog karaktera, pogotovu u likovnom stvaralaštvu i ritmu. Osećaj ritma, koji nalazi snažan izraz, na primer, u negritanskoj poeziji, skulpturi i plesu, danas uzima snažan zamah u književnosti i umetnosti razvijenih zemalja. Afirmacija ovog intuitivnog, nadrealističkog stvaralaštva u savremenom svetu javlja se u vreme kada industrijalizovani svet uočava značaj prirode koju je uveliko degradirao, kada su tehnološki razvoj i tehnicizam, kao i sistem profita, podredili čovekovu slobodu i ličnost. Pitanje očuvanja čovekove okoline i oslobađanje od robovanja mašinama postaje sve više tema kulturnog stvaralaštva i umetnosti. Razumljivo da pri tome teoretičari iz dekolonizovanih zemalja imaju puno pravo da kritikuju određene nedostatke i devijacije industrijskog društva i da traže bolja rešenja. Ipak, kulturni i drugi stvaraoci iz dekolonizovanih zemalja treba da imaju u vidu da mogućnosti koje im se pružaju u afirmaciji sopstvenih tradicionalnih vrednosti neće biti dugoročnijeg i značajnijeg karaktera ukoliko ne budu stvarali osnovne preduslove za ubrzan društveno-ekonomski razvoj.

Dušan Pirec

Zemlje u razvoju i razoružanje

I

1. Razvitak naoružanja dostigao je danas takvu razinu da ljudski rod može uništiti samo jedna tehnička greška, neka zabluda ili akt nekog ludaka. Krajem šezdesetih godina stokovi smrtonosne snage iznosili su po stanovniku u svetu oko 15 tona trinitrotoluola TNT).[1] Svaka od velikih sila je u mogućnosti da istrebi ljudsku rasu. Uostalom, još se nije ni osušilo mastilo na Evropskoj povelji, potpisanoj u Helsinkiju avgusta 1975, a već se, u pripremama za štapske vojne vežbe zemalja Zapada (»Hileks 75«), govori o tome da se »zapadna civilizacija može odbraniti samo ako se politika popuštanja zategnutosti zasniva na oružjima zastrašivanja«[2]. Dakle, »Damoklov mač« i dalje visi nad glavom čovečanstva. Naravno, to ne znači da treba sporiti ne mali doprinos skupa u Helsinkiju svetskom miru. Jer može se pretpostaviti da potpisivanje Evropske povelje znači kraj hladnog rata i da otvara vrata postepenoj izgradnji poverenja i miroljubive saradnje na evropskom kontinentu. Ali, to pretpostavlja i stalnu borbu za otklanjanje svega onoga što preti miru u svetu.

---

[1] Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), *World Armaments and Disarmament*, SIPRI Yearbook 1969—70, Almqvist Wicksell; Humanities Press, New York; Paul Elek, London, 1971.

[2] »Das Spiegel«, citirano prema »Večernjim novostima«, 22. avgust 1975.

Izdaci za naoružanje apsorbuju enormne količine društvenog rada. U izveštajima Ujedinjenih nacija istaknuto je da je pre 1972. godine svet trošio za naoružanje 208 milijardi dolara godišnje.[3] Šest zemalja (SAD, SSSR, Francuska, Kina, SR Nemačka i Velika Britanija) učestvovalo je sa 89% u ovim rashodima. Za naoružanje u svetu troši se oko 6,5% bruto svetskog proizvoda.[4] Za istraživanje i razvoj (Research and Development) u oblasti naoružanja namenjuje se oko 10% od svih izdataka.[5] U toj trci ne zaostaju ni zemlje u razvoju. Štaviše, neke od njih troše u te svrhe od svog bruto nacionalnog proizvoda relativno više od razvijenih zemalja (na primer, Jordan 15,8%, Sirija 10,2%, Irak 9,4%, Egipat 8,8%, Bugarska 8,7%, Izrael 9,8%).[6] Budući da nerazvijene zemlje u većini nisu proizvođači naoružanja (bar ne savremenog), one su prinuđene na uvoz.[7] One troše za naoružanje i onako nedovoljne izvozne prihode ili postaju zavisne (na ovaj ili onaj način) od velikih i razvijenih zemalja (ukoliko ne raspolažu dovoljnim deviznim sredstvima, što je najčešći slučaj).

Sve to utiče na smanjivanje i onako nedovoljnih sredstava za razvoj zemalja u razvoju[8], kao što ograničava i mogućnosti za bilo kakav ozbiljniji zahvat u postojeće međunarodne ekonomske odnose radi otklanjanja jednog od uzroka postojećih ekonomskih i socijalnih neravnomernosti u svetu. I jedno i drugo nas upućuje na to da ne smemo, kad govorimo o razvoju nerazvijenih zemalja, da zabora-

---

[3] Nations Unies, *Les consequences économiques et sociales de la course aux armements et des defences militaires*, New York, 1972; Nations Unies, *Desarmement et dévelopment*, New York, 1972.

U napisu *Naoružanje i svetski ekonomski problemi* (»Socijalizam«, br. 7—8/1975, str. 909—914) S. Ilić dao je iscrpnu i vrlo inspirativnu analizu vojnih izdataka u svetu i njihovih efekata na svetsku privredu. Inače, o tom problemu postoji brojna literatura. Podsećamo čitaoce na neke radove kao: Lj. Petrović, *Ekonomske posledice ratnih priprema i eventualnog rata u savremenim uslovima*, »Naša stvarnost«, br. 5/1961; G. Lincoln, *Economics of National Security*, Prentice Hall Inc., New York, 1954; F. Walter, *Once more: Economic Growth, US Defence Expenditures and the Soviet Defence Budget*, »Soviet Studies«, jul 1974.

[4] SAD troše za naoružanje 8,5% svog bruto nacionalnog proizvoda, a Sovjetski Savez 6,7% (Nations Unies, *Les consequences...*).

Interesantno je ukazati da su SAD posle poraza u Jugoistočnoj Aziji izgradile, po svemu sudeći, novu strategijsku koncepciju u tom delu sveta. Naime, one su se povukle na ostrva Pacifika kao prve odbrambene linije. Na to navode podaci o enormnom povećanju izdataka za mornaricu u budžetu vojske za 1974—1975. godinu (oko 30% u odnosu na prethodnu budžetsku godinu).

[5] Stockholm International Peace Research Institute, *World Armaments and Disarmament*, SIPRI Yearbook 1969—70.

[6] Nations Unies, *Les consequences...*

[7] U toku poslednjih 25 godina stopa rasta uvoza oružja u zemlje u razvoju iznosila je 10%, odnosno bila je dvostruko viša od stope rasta bruto nacionalnog proizvoda tih zemalja.

[8] Ukupna novčana pomoć namenjena razvoju iznosi godišnje oko 7 milijardi dolara, što čini samo 3,3% od izdataka za naoružanje, odnosno samo 0,3% od bruto nacionalnog proizvoda zemalja davalaca.

vimo na ulogu i značaj razoružanja. Zapravo, rekli bismo da su to dve strane iste medalje.

2. Naravno, ne možemo uopšte poći od pretpostavke da danas u svetu postoji neka vlada (naravno, ukoliko nije fašistička) koja bi dala prvenstvo totalnom ratu nad razvojem. No, i pored toga, sve zemlje troše ogromna sredstva — kako se to kaže — za svoju odbranu i nacionalnu bezbednost, makar na uštrb ekonomskog i socijalnog razvoja. Štaviše, možda bi se moglo reći da se i sami pojmovi kao što su to »odbrana«, »bezbednost« i slični koriste ponekad i ponegde da na neki način opravdaju vojne rashode i pred svojim sopstvenim narodom i pred međunarodnom zajednicom. Pri tom ne bi trebalo zanemariti ni pretpostavku (istorija ukazuje na niz primera) da oni odbrambeni programi koji to nisu mogu da utiču i na način razmišljanja nosilaca moći modifikujući ih *via facti* u neprijatelje ekonomskog i sociokulturnog razvoja.

Upravo, imajući u vidu rečeno[9], postavlja se pitanje: zašto to čine ove ili one vlade? Zašto te vlade imaju podršku većine predstavnika u izbornim telima? Šta determiniše takvo ponašanje vlada, pa i pojedinaca u njihovoj praktičnoj aktivnosti? Kako prići otklanjanju uzroka i kakvi se rezultati mogu od toga očekivati?

II

1. Reprodukcija kapitala kao društvenog odnosa uslovljena je, pored ostalog, i dimenzijama prostora u kom se kapital može slobodno kretati. Budući, pak, da je samoreprodukcija kapitala na *sve* široj osnovi preduslov egzistencije kapitalizma kao takvog, razumljivo je onda i postojanje kapitalu inherentne tendencije za prostornim širenjem, bilo ono kolonijalnog ili neokolonijalnog tipa, odnosno nekog drugog oblika zavisnosti jedne zemlje od ove ili one razvijene kapitalističke države. Kako, pak, postoji međuzavisnost interesa biznisa i države (o tom nema dvojbe), možemo reći da postoji i međuzavisnost ekonomskih i vojnostrategijskih interesa jedne zemlje. Ta međuzavisnost, opet, ima svoju eksternu i internu dimenziju. Naravno, te dimenzije se međusobno prepliću. Štaviše, one su međusobno uslovljene. Tako, primera radi, ako neka kapitalistička zemlja (što je, konkretno govoreći, sada slučaj) ili manji, odnosno veći broj zemalja, u osnovi, identičnog društvenog ustrojstva izgrade prsten vojnih baza oko zemalja koje imaju drugojačiji sistem društvenih odnosa[10], onda one to ne čine toliko (ili samo) da bi obezbedile nepri-

---

[9] To je, u svojoj biti, daleko složenije nego što smo izložili. Pribegli smo uprošćenom odslikavanju iz prostog razloga da ne bismo zamaglili predmet našeg izlaganja.

[10] Doduše, ne mora nužno da postoje razlike u društvenim odnosima budući da zakonitost neravnomernog razvoja podstiču bujanja protivrečnosti među raznim segmentima društvenih odnosa. Štaviše, sama suština suprotnosti interesa može izvirati ne iz svog privida (iz razlika u društvenim sistemima), već iz ekonomskih suprotnosti, posmatrano na duži rok i u eksternom, odnosno internom smislu.

kosnovenost svojih granica (pa i granica kapitalizma u celini) koliko da bi zaštitile postojeće potencijalne izvore sirovina, izvoz kapitala i tržišta za plasman roba.[11] Posmatrano u tom kontekstu, vojni izdaci imaju, očigledno, za cilj ne samo da obezbeđuju nesmetanu reprodukciju kapitala na datom prostoru, već i da otvaraju mogućnosti za dalju ekonomsku ekspanziju. Pri tome se koriste ovi ili oni oblici ekonomske i vojne pomoći. Naravno, oružje se ne proizvodi isključivo za potrebe zemlje proizvođača (pogotovu kada se radi o velikim zemljama), već ono čini i značajnu stavku u njenom izvozu.[12] Stoga je ono i jedno od izvorišta konkurentnih natjecanja među zemljama.[13]

S druge strane (to jest na internom planu), izdaci za vojsku vrše sami po sebi znatan uticaj na hod privrede. Jer oni ne samo što doprinose jačanju strategijskog centra industrijske strukture, već i mogu biti (naporedo sa svojom eksternom ekonomskom dimenzijom) ili jedna od brana koja štiti privredu date zemlje od mogućnosti iskliznuća u depresiju ili — u zavisnosti od celine date situacije — dodatno izvorište nestabilnosti.[14] Ukoliko je to slučaj, obično se pribegava zaoštravanju međunarodnih odnosa kao tupferu kako bi se jačanjem međunarodne tenzije uticalo na slabljenje unutrašnje.

Očevidno je, prema tome, kako postojanje međuzavisnosti ekonomskih i vojnostrategijskih interesa jedne zemlje tako i međuuslovljenost njihovih eksternih i internih dimenzija. U stvari, to treba posmatrati u njihovom totalitetu.

2. Na Zapadu nije, inače, tako usamljeno mišljenje o nepostojanju međuzavisnosti ekonomskog imperijalizma i spoljne politike ove ili one kapitalističke zemlje.[15] Prema tom stanovištu, ekonomski im-

---

[11] Prema sekretaru za odbranu SAD, Šlezindžeru, »ekspanzija trgovine i privredni rast posle drugog svetskog rata bili su uvek intimno vezani za snagu i stabilizacionu sposobnost SAD«. Stoga što se na strani izražavaju sumnje u snagu i ciljeve SAD, »dolazi i do erozije strukture svetske ekonomike« (»Politika«, 25. januar 1975).

[12] Prema nekim ocenama, SAD su prodale oružja u fiskalnoj 1973/74. godini skoro dva puta više nego prethodne (8,5 milijardi dolara). One su daleko najveći trgovac oružjem. Najveći deo (oko 7 milijardi) otišao je na Bliski istok i u oblast Persijskog zaliva (Iran, Saudijska Arabija. Izrael). SSSR je 1973. godine prodao oružja u vrednosti oko 2 milijarde dolara (uglavnom Egipat, Sirija, Irak), a ostale istočnoevropske zemlje za 0,5 milijardi. Američki saveznici prodali su oružja u vrednosti oko 2 milijarde dolara.

[13] Na primer, između SAD i Francuske u pogledu kupovine borbenih aviona od strane Belgije, Danske, Holandije i SR Nemačke (»Le Monde«, 8. avgust 1974).

[14] Prema P. Baranu i P. Sweezyju (*Monopoly Capital. An Essay on the American Economic and Social Order*, »Monthly Review Press«, New York, 1966, str. 153), više od 9% radne snage zavisi od vojnih narudžbina. Ako bi došlo do njihove redukcije, nacionalna privreda bi se našla u dubokoj depresiji.

[15] Na primer, G. H. Hildebrand and W. V. Breckner, *The Impact of National Security Expenditure upon the Stability and Growth of the American Economy*, u »Federal Expenditure Policy for Economic Growth and Stability«, Washington, 1972; Morgenstern, *The Question of National Defence*, New York, 1965.

perijalizam nije (recimo, u slučaju SAD) motivisao u biti spoljnopolitičke aspiracije odnosne zemlje s obzirom na to da izvoz i ulaganja u inostranstvu relativno malo doprinose ukupnoj privrednoj aktivnosti SAD.[16] Stoga, prema tom stanovištu, i nije u interesu SAD da obezbeđuju po svaku cenu ekonomsku dominaciju na inostranim tržištima. Štaviše, nije kompatibilno sa interesima te zemlje da se suprotstavljaju težnjama pojedinih zemalja za nacionalizacijom prirodnih resursa i drugih oblika proizvodnog aparata. Jer nacionalizacija mora da dovede (po pretpostavci) do povećanog uvoza kapitala (nacionalizaciju obično prati koncentracija kapitala), što može samo doprineti proširenju (ili produbljivanju) kapitalističkog tržišta. Na taj način se, zapravo, otvaraju nove mogućnosti za reprodukciju kapitalizma.

No, da li je baš sve tako kao što to tvrde protagonisti tih i sličnih stanovišta? Pre svega, uloga SAD u reprodukciji svetskog kapitalizma ne može se ceniti samo na osnovu značaja spoljnotrgovinske razmene i ulaganja u inostranstvu za tu zemlju, i to iz sledećih razloga: pre svega, SAD zauzimaju po obimu razmene prvo mesto na svetskoj rang-listi[17]; dalje, neka određena veličina (bilo u apsolutnom ili relativnom izrazu) ne može se posmatrati kao stvar za sebe, to jest kao nešto što je odvojeno od ostalih segmenata celine (veličina zemlje, veličina bruto nacionalnog proizvoda, nivo tehnološke zrelosti, snaga naoružanja itd.); zatim, struktura izvoza SAD (izvoz tehnologije, izvoz nekih strategijski bitnih proizvoda) olakšava im (u izvesnoj meri) realizaciju političkih, a time i ekonomskih ciljeva; isto tako, težište ulaganja američkog kapitala u inostranstvu je na propulzivnim delatnostima, odnosno tamo gde je kapital zainteresovan (uz posrednu ili neposrednu podršku američke vlade) s obzirom na razlike u troškovima proizvodnje, odnosno na onim delatnostima koje obezbeđuju američkoj privredi izvore sirovina, odnosno dominantan položaj u privredi (na primer, finansijske institucije). To, svakako, govori u prilog teze da nije bitno toliko učešće koliko pravci ulaganja, odnosno zemlja gde se ulaže; najzad, izvoz kapitala raste po stopi bržoj od izvoza roba, usled čega kapital proširuje svoju osnovicu za reprodukciju.

Naravno, zamagljivanje (svesno ili nesvesno) ove činjenice nije ništa novo. Toga je bilo u istoriji, a verovatno će ga još biti. Razlozi koji se navode mogu biti različiti.[18] No, bez obzira na te razloge, na taj

[16] Izvoz učestvuje samo oko 5% u formiranju bruto nacionalnog proizvoda, a investicije u drugim zemljama manje od 10% investicija u samoj zemlji.

[17] Svojevremeno, a pogotovu danas, interes brojnih kapitalističkih zemalja za Kinu bio je daleko veći nego što bi se to moglo ceniti s obzirom na udeo spoljnotrgovinske razmene pojedinih zemalja sa njom. Identičan je slučaj i sa drugim zemljama.

[18] Svojevremeno je američkoj javnosti objašnjen opijumski rat u Kini kao »rezultat velike zamisli Proviđenja... da prodre preko njenog (Kineskog) zida izolacije i dovede Carstvo u neposredniji dodir sa zapadnim hrišćanskim narodima« (R. Van Alstyne, *The Rising American Empire*, Qudrangle Books, Chicago, 1965, str. 171); slično objašnjenje dao je i Adams. (Prema H. Magdoff, *The American Empire and the U. S. Economy*, »Monthly Review Press«, novembar 1966).

način se, u stvari, apstrahuje postojanje međuzavisnosti ekonomskih, unutrašnjepolitičkih i spoljnopolitičkih interesa neke zemlje, iako je ta međuzavisnost *ipso facto* postojala i postoji.[19] Svaki pokušaj podrivanja osnova kapitalizma (privatne svojine i slobode preduzetništva, odnosno slobode trgovanja) je istovremeno i napad na nacionalnu sigurnost jedne kapitalističke zemlje.[20] Jer to ne predstavlja ništa drugo do pokušaj ograničavanja polja ekspanzije (date ili potencijalne) koja je imanentna kapitalu kao društvenom odnosu.

S druge strane, na Zapadu se stavlja znak jednakosti između političkih sloboda i demokratije. Ekonomska osnova te i takve demokratije je privatno preduzeće. Stoga se može reći da se politički cilj odbrane zapadne demokratije sastoji, u krajnjoj liniji, u odbrani privatne inicijative. Doduše, razvijene kapitalističke zemlje odstupaju od toga uvek kad se radi o politički nestabilnim zemljama. U tom slučaju one pribegavaju pružanju podrške vojnoj diktaturi ili profašističkim režimima. Pri tome pretpostavljaju da će te zemlje stabilizovati, pre ili kasnije, svoje unutrašnje odnose i tako omogućiti identifikaciju društvene moći i na privatnoj svojini zasnovane inicijative.

Prema tome, »politika topovnjača«, toliko karakteristična u prošlom veku, ni do danas nije izgubila svoju aktualnost. Naravno, načini ispoljavanja te politike mogu se razlikovati od slučaja do slučaja, kao što se mogu razlikovati i sredstva kojima ova ili ona zemlja ostvaruje svoje interese. Ali, tu se u suštini nije ništa promenilo. Bar što se tiče razvijenih kapitalističkih zemalja. Možda su samo sredstva suptilnija.

3. Govoreći *in abstracto*, ne može se, naravno, osporiti da je kapitalu inherentna tendencija za širenjem i novim oblicima dominacije jačeg nad slabijim, bilo na unutrašnjem ili spoljnom planu. Samim tim nastojanje kapitalističke države da podrži aspiracije kapitala je to *quod non erat demonstrandum*. Ali, to je ipak samo jedna strana problema. Drugim rečima, treba videti: da li se poslednjih decenija nešto promenilo u svetu? Ako se promenilo, da li to što se promenilo utiče i (ako je to slučaj) kako utiče na sužavanje *in concreto* mogućnosti kapitalističkih država da realizuju tu tendenciju? Kako to,

---

[19] S. Lubell, *The Revolution in World Trade and American Economic Policy*, Harper and Broth, New York, 1955 (predgovor B. Baruch, str. XI).

[20] Prema E. Blacku, koji je svojevremeno bio predsednik Međunarodne banke *(The Domestic Dividends of Foreign Aid*, »Columbia Journal of World Business«, vol. 1, 1965, str. 23), »naši programi pomoći inostranstvu pružaju znatnu pomoć američkom poslovanju. Tri koristi su najznačajnije: pomoć inostranstvu osigurava vredno i neposredno tržište američkoj robi i uslugama; pomoć inostranstvu podstiče razvoj novih prekomorskih tržišta za kompanije SAD; inostrana pomoć orijentiše nacionalne privrede na sistem slobodnog preduzetništva koji može koristiti američkim preduzećima«; ili, prema F. Brimmeru, koji je u to vreme bio pomoćnik sekretara za spoljnu trgovinu SAD (»New York Times«, 5. decembar 1965), »privatne inicijative mogle bi za vas (to jest poslovne ljude) predstavljati gubitak ako bi se prekinulo sa vojnim i ekonomskim programima pomoći«.

opet, utiče na kapital kao društveni odnos na svetskom i unutrašnjem planu kapitalističkih zemalja? Drugim rečima, postavlja se pitanje: da li je »politika topovnjača« (nezavisno od toga da li je poduprta atomskim naoružanjem ili ne) danas moguća, u kojoj meri i u kojim uslovima?

U traganju za odgovorom čini nam se da ćemo se morati osvrnuti, makar ovlaš, na nešto dalju genezu problema. Ovde je, naime, reč o procesu menjanja kapitalizma u protekla dva veka, zatim o povratnom delovanju tih promena na sam kapital kao društveni odnos. Pretpostavljamo da to može da ukaže bar na smer daljeg poniranja u samu suštinu problema, ako nam već ne dâ odgovor. Verujemo, isto tako, da će nas to približiti određivanju prirode (i mere) međuzavisnosti razoružanja i razvoja nerazvijenih zemalja.

Da pođemo, pre svega, od geneze problema. Posmatrano *grosso modo*, stavljajući pri tom naglasak na ono što je u tom razdoblju određujuće, možemo reći da je sve do prvog svetskog rata egzistirao na svetskom planu totalitet kapitala kao društvenog odnosa. Pod tim podrazumevamo nepostojanje bitnih razlika u funkcionisanju kapitalizma na unutrašnjem i međunarodnom planu. Štaviše, postojala je tesna zavisnost funkcionisanja kapitala na međunarodnom planu od njegovog funkcionisanja na unutrašnjem planu i *vice versa*. Naravno, ni jedan društveni odnos nije nikada sasvim čist. Jer društveni odnosi ove ili one zemlje sadrže, i onda i sada, više ili manje primesa »starog«. Time se, međutim, taj odnos kao tendencija ne negira u svojoj biti, već se samo postavlja pitanje u kojoj meri je proboj »novog« skopčan sa borbom za njegovu afirmaciju.

Međutim, počev od oktobarske revolucije i (u izvesnom smislu) od velike krize (1929—1933) taj totalitet kapitala kao društvenog odnosa počeo je da se rastače, pre svega na unutrašnjem planu ove ili one zemlje, da bi to u toku poslednje dve decenije dobilo, manje ili više, izrazite obrise. Na primer, čini se da je dovoljno ako napomenemo da u razvijenim kapitalističkim zemljama nije danas došlo do pada cena iako su te zemlje suočene sa najozbiljnijom kriznom situacijom u posleratnom razdoblju. Štaviše, one pokazuju tendenciju rasta. Očigledno je, prema tome, da se u unutrašnjim odnosima kapitalističkih zemalja nešto promenilo. Jer, da to nije slučaj, cene bi (imajući u vidu klasično delovanje zakonitosti kapitala) morale biti u funkciji ponude i tražnje. Drugim rečima, klasična međuzavisnost tražnje i cena više ne funkcioniše. Razloge tome treba, očigledno, tražiti u činjenici da radnička klasa kapitalističkih zemalja nije više spremna da bude eksploatisana, bar ne na klasičan način. Otuda ni cena radne snage nije više fleksibilna veličina na niže, a time ni tržišna kategorija *in stricto sensu*. Ona je danas u funkciji troškova života i porasta opšte produktivnosti, pa i u funkciji preraspodele dohotka u korist radničke klase, bilo neposrednim (kroz neposredna primanja) ili posrednim putem (opšta potrošnja, stambena izgradnja, socijalno i zdravstveno osiguranje i slično).

Reprodukcija kapitala u sve široj srazmeri uslovljena je odgovarajućom stopom akumulacije. Ta stopa je ugrožena, kao što smo videli, unutar ove ili one kapitalističke zemlje, a time i u kapitalistič-

kom svetu kao celini. Suočen s tim, kapital kao društveni odnos podstiče na unutrašnjem planu svake kapitalističke zemlje povećanje organskog sastava kapitala i razmah inovacija u Šumpeterovom smislu te reči[21], a na *međunarodnom* planu dolazi kako do osipanja jedinstvenog (u smislu dominantne uloge kapitala kao društvenog odnosa) svetskog tržišta (protekcionističke tendencije, nepostojanje nekog stabilnog zajedničkog merila vrednosti, pojave monetarnog nacionalizma itd.) tako i do — menjanja metoda ekonomske eksploatacije manje razvijenih zemalja (izvoz robnog kapitala, transfer tehnologije, premeštaj radno intenzivnih delatnosti u slabije razvijene zemlje, odnosi razmene itd.) kao bitne pretpostavke povećanja eksploatacije. Da bi, pak, taj novi metod eksploatacije bio što efikasniji, kapitalističke zemlje su morale pribeći davanju tim zemljama političke samostalnosti. Na taj način klasični kolonijalizam je supstituisan u neokolonijalizam.

No, kapitalizam, u biti svetski proces, s obzirom na delovanje njemu svojstvenih zakonitosti, uvlačio je i uvlači u »vrtlog« svetske privrede sve veći broj zemalja i razvijao je integracione procese u nacionalnim i svetskim razmerama, naporedo sa reprodukovanjem, pa i produbljivanjem razlika unutar sveta kapitala, kao i između razvijenog centra i slabije razvijene periferije. Jačanje svetskih veza saradnje i međuzavisnosti, internacionalizacija saobraćaja dobara i kapitala i ideja praćena je istovremeno i buđenjem naroda, do juče na ovaj ili onaj način zavisnih, i sazrevanjem njihove svesti o potrebi i *mogućnosti* uklanjanja odnosâ dominacije i eksploatacije. Dugogodišnja borba za političku dekolonizaciju, podsticana upravo delovanjem kapitalu inherentnih zakonitosti, otvorila je istovremeno i puteve ekonomskoj dekolonizaciji i socijalnim preobražajima. U tom procesu bujali su, naporedo sa intenzifikacijom borbe, i revolucionarni pokreti koji tragaju za vlastitim putevima oslobađanja. Na taj način proces dekolonizacije, kao bunt protiv neokolonizacije i ovih ili onih oblika hegemonizma (koji je ujedno i osvešćivanje o vlastitim vrednostima i snazi narodnih pokreta), preneo se sa političkog na ekonomski teren. Ovaj proces manifestuje se danas u nastojanjima nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju, kao i progresivnih pokreta u svetu, da se postojeći međunarodni ekonomski odnosi ukinu (ili bar dokinu) i uspostave novi koji će počivati na ravnopravnosti i uzajamnosti interesa, a ne na eksploataciji kao što je to slučaj sa postojećim. Jer ekonomski razvoj zemalja u razvoju pokazao je u protekle dve decenije da koncepti politike i puteva razvoja preneti iz razvijenih tržišnih kapitalističkih ekonomija ne obezbeđuju srazmerno učešće nerazvijenih zemalja u plodovima razvoja, kao i da postojeći oblici međunarodne ekonomske saradnje čine trgovinu, pomoć, investicije, monetarnu politiku i tehnološki razvoj instrumentima dominacije razvijenih kapitalističkih zemalja. Otuda se jaz u razvijenosti između zemalja u razvoju i industrijski razvijenih zemalja povećava iako su

---

[21] Najdinamičniji, pa i revolucionaran element tog pojma je, svakako, naučno-tehnološka revolucija.

sve veće materijalne i tehničke mogućnosti za njegovo otklanjanje. Ovde je, u stvari, reč o uspostavljanju takvih međunarodnih ekonomskih odnosa koji će autohtono uticati na smanjivanje jaza u razvijenosti, a time i na likvidaciju jedne od najtežih posledica kapitalizma, kolonijalizma i imperijalizma — na likvidaciju podele sveta na bogate i siromašne, na likvidaciju koncentracije imovine i znanja na jednoj strani i bede i zaostalosti na drugoj strani. U svojoj krajnjoj konsekvenci, taj proces pretpostavlja, u stvari, redistribuciju društvenog proizvoda u svetu u korist nerazvijenih zemalja, obezbeđenje ekonomske suverenosti svih zemalja i osposobljavanje zemalja u razvoju za ubrzan autohtoni razvoj. Samim tim on je istovremeno i proces rastvaranja kapitala. Samim tim on se iskazuje, *in extremis*, kao zahtev za ostvarivanje socijalizma, nezavisno od toga kakve on konkretne oblike ispoljavanja ima u datom trenutku.

Očigledno je, prema tome, da su se promenili uslovi (i na unutrašnjem i na međunarodnom planu) u kojima deluje kapital, iako se sama njegova suština nije promenila. Doduše, nove snage i novi činioci koji deluju u tom procesu nemaju uvek dovoljno manevarskog prostora. Oni su ponekad i ponegde ograničenih mogućnosti u rastakanju kapitala kao društvenog odnosa. Stoga se sukobi interesa rasprostiru sada u novim, do juče nepoznatim pravcima. Otuda i mogućnosti konfrontacija i konflikata.

Naravno, kada govorimo o ulozi radničke klase u kapitalističkim zemljama i o usponu značaja zemalja u razvoju na međunarodnom planu, ne može se prenebreći istorijska uloga koju je u tome odigrala oktobarska revolucija, odnosno postojanje socijalističkih zemalja. Ali, to pitanje nije predmet našeg izlaganja.

III

> »Ako se u najskorije vrijeme... ne pođe odlučno putem smanjivanja oružanih snaga i naoružanja, to jest putem razoružanja, mogu doći i u pitanje i dosadašnji rezultati politike popuštanja.«
>
> Tito, *Govor u Helsinkiju*

1. U poslednje vreme zbile su se mnoge promene u ekonomskim i društveno-političkim odnosima u svetu. Neposredna posledica tih kretanja u svetu je promenjen odnos snaga između sve šireg i na razne načine manifestirajućeg socijalizma i sve suženijeg manevarskog prostora kapitalizma. Svedoci smo stalno rastućeg učešća narodnih masa širom sveta u društveno-političkom životu. Svedoci smo, zapravo, odvijanja istorijskog konflikta između snaga koje teže (u suštini) da sačuvaju postojeće oblike organizacije društva (vlasti, upravljanja, svojine), odnosno svoju ulogu na međunarodnom polju, i novih proizvodnih snaga, novih ljudskih potreba i mogućnosti.

Promene donose nova rešenja, ali i nove dileme i sukobe, praćene starim, već poznatim otporima. No, izvesno je da se do danas toga toliko nepovratno promenilo da postojeći klišei i na unutrašnjem planu kapitalističkih zemalja i na međunarodnom ekonomskom i političkom planu ne mogu više opstati a da to povratno ne deluje na zaoštravanje odnosa, dublje i opasnije nego što je to sada slučaj.

2. Ako se pođe od toga da je nerazvijenost, u relaciji prema razvijenosti, istovremeno i odnos (moguć stepen korišćenja prirodnih i ljudskih resursa), i stanje (raspoloživi kapital, kvalifikaciona struktura radne snage, stepen diversificiranosti ekonomske strukture i struktura i obim spoljnotrgovinske razmene) i proces (sam ekonomski razvoj ima najšire implikacije), tada bi trebalo simultano uticati na sva ta tri aspekta nerazvijenosti da bi to bilo efikasno. Drugim rečima, bitne pretpostavke ukupnog progresivnog društvenog razvoja na nacionalnom planu su nacionalna emancipacija i socijalna emancipacija, a na međunarodnom — radikalne promene u raspodeli svetskog bogatstva i razmeštaju materijalnih proizvodnih snaga.

Ali, ne može se govoriti o bitnijim promenama na tom polju sve dok ne bude došlo do promena u političkim odnosima u svetu. Pogotovu kada je reč o razoružanju. Jer, kada bi se osigurali mir i bezbednost, zahvaljujući miroljubivom rešavanju sporova, i zemlje u razvoju bi, svakako, napredovale brže. To bi dovelo i do sužavanja jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja.

Prema tome, razoružanje i ekonomski razvoj nerazvijenih su u velikoj meri međusobno uslovljeni. Stoga se, možda, može reći da efikasnost inostrane pomoći zavisi i od ubrzanja procesa razoružanja velikih i razvijenih zemalja.

3. Živimo u doba sve odlučnije borbe narodâ za slobodu i nezavisnost, za mir i ekonomski i društveni progres. Vreme kolonijalizma, imperijalizma i drugih oblika potčinjavanja narodâ bliži se neumitno svom kraju. Jer danas nema naroda na svetu koji bi bio spreman da se pomiri sa podređenošću i eksploatacijom.

Sve očiglednije je saznanje ljudi i narodâ da savremeni uslovi i sredstva rada, kao i potrebe naučno-tehnološkog i kulturnog napretka, imperativno nameću potrebu za saradnjom, a problemi čovečanstva mogu se danas rešavati samo akcijom svih.

U postojećem međuzavisnom svetu mir i razvoj nisu samo neodvojivi, već su postali i imperativ daljeg napretka čovečanstva. I sve dok bilo gde u svetu postoje ratna žarišta ili potencijalne mogućnosti za izbijanje sukoba, niko se ne može osećati bezbedan, kao što ni ostvarivanje razvojnih aspiracija zemalja u razvoju ne može dobiti svoj puni uzlet.

U godinama koje stoje pred nama odgovor na sve probleme koji tište zemlje u razvoju može dati samo usmerena akcija nesvrstanih. Upravo zbog toga bi trebalo još više jačati napore da se zaključci Alžirske i drugih konferencija što pre i što potpunije sprovedu u život. I ukoliko se ne bude u skladu s tim predlozima brže i efikasnije pristupilo rešavanju otvorenih problema, sam život će nametnuti re-

šenja — na ovaj ili onaj način. Jer se ne može u tom slučaju prenebreći mogućnost unutrašnjih socijalnih napetosti u zemljama u razvoju, multipliciranih tenzija koje proističu iz neostvarenih nacionalnih i ekonomskih aspiracija. I zbog toga se pred nesvrstane zemlje postavlja ne samo da istraju jedinstveno na ostvarenju svojih predloga, već i da se izbore da problem razoružanja dobije mesto koje mu po njegovom značaju i pripada upravo zbog međuzavisnosti razoružanja i novih međunarodnih ekonomskih odnosa. Tome nove okolnosti, svakako, idu u prilog. U protivnom, »so foul a sky clears not without a storm« (Shakespeare).[22]

[22] »Tako oblačno nebo neće se bez bure razvedriti«.

Marko Vrhunec

Proces stvaranja novog međunarodnog ekonomskog poretka

(Povodom VII vanrednog zasedanja Generalne skupštine UN)

Savremeno čovečanstvo suočeno je sa teškom ekonomskom krizom, koja je naglo i istovremeno zahvatila više ili manje skoro sve zemlje i glavne privredne oblasti. Nju posebno opterećuje veliki i rastući jaz između razvijenih i zemalja u razvoju, što još više pogoršava opštu neravnotežu. Sadašnja kriza, istovremeno ciklična i strukturalna, povlači za sobom značajne promene u međunarodnoj podeli rada. Svi ti procesi izazvali su zbog sve veće međuzavisnosti duboke poremećaje i dugoročnije promene u međunarodnim ekonomskim odnosima.

Zato se međunarodna zajednica nije nikada do sada toliko bavila ekonomskim pitanjima kao u poslednje vreme. Štaviše, ona su postala jedan od prioriteta spoljnopolitičke aktivnosti kao neodvojiv deo borbe za mir, nezavisnost i progres u svetu. Glavna kompleksna ekonomska pitanja su tako u uslovima sadašnjeg stupnja razvoja materijalnih proizvodnih snaga dobila svetsku dimenziju, tiču se svih zemalja, što istovremeno znači da je i njihovo rešavanje moguće samo na globalnom planu, putem međunarodne akcije, uz učešće i uvažavanje interesâ svih zemalja.

O tome nam svedoči i aktivnost brojnih međunarodnih tela i organizacija, kao i sazivanje svetskih skupova i konferencija koje se bave ekonomskom problematikom. Tako je za godinu dana bio na svetskom nivou razmatran niz kompleksnih ekonomskih pitanja kao

što su poljoprivreda i ishrana, sirovine, energetika (posebno problem nafte), industrijalizacija, more i pomorstvo, nauka i tehnologija, međunarodna trgovina, finansijsko-monetarna pitanja itd. Među tim skupovima svakako su najznačajnija oba vanredna zasedanja Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, i to: Šesto — maja 1974. i Sedmo — septembra ove godine. Na njima su prvi put u istoriji sve zemlje zajednički razmatrale aktuelna pitanja razvoja, ekonomske saradnje i stanje međunarodnih ekonomskih odnosa, među kojima je kao centralni problem dominiralo pitanje stalnog zaostajanja zemalja u razvoju.

Nesvrstane i ostale zemlje u razvoju u toj aktivnosti igraju sve važniju ulogu. One svoju političku akciju sve više usmeravaju na ekonomsko područje, dajući impulse rešavanju ne samo pitanja razvoja i zaostalosti, nego opštih međunarodnih ekonomskih problema. One su inicijator savremenog međunarodnog ekonomskog koncepta izraženog u strategiji novog međunarodnog ekonomskog poretka. Radi se o dugoročnim društvenim, političkim i ekonomskim procesima koji ukazuju na promenjen odnos snaga i položaj pojedinih zemalja i regiona kao posledicu transformacije svetske ekonomske strukture. Ti procesi izazivaju fundamentalne promene kako u međunarodnoj podeli rada tako i u odnosima među zemljama. Znači da stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka nije stvar samo zemalja u razvoju, njihovo oružje da se prevaziđe jaz nerazvijenosti, nego sve više postaje strategija međunarodne ekonomske saradnje, koja u kontekstu međuzavisnosti ima sve uslove da se uspešno suprotstavi kriznim poremećajima i da osigura skladniji i stabilniji razvoj svetske privrede. Zato je oko te strategije danas koncentrisana pažnja i akcija svih zemalja; ona je predmet žestokih rasprava i pregovora koji u poslednje vreme dobijaju sve konkretnije obeležje.

Pre nego što bismo prikazali suštinu i komponente novog međunarodnog ekonomskog poretka potrebno je odgovoriti na pitanje: koji su to objektivni, a koji subjektivni faktori savremenih međunarodnih kretanja koji utiču na tako duboke promene u svetu?

Prvo, produbljuje se kriza monopolnog stadija kapitalizma. Socijalizam se sve više afirmiše kao svetski proces. Dolazi do poremećaja u međunarodnim ekonomskim odnosima zbog raspadanja međunarodnog trgovinskog i monetarnog sistema. U toku su procesi dubljeg prestrukturiranja proizvodnje i široke preraspodele svetskog dohotka.

Sadašnji poremećaji i krizno stanje u svetskoj privredi samo su vanjski izraz tih dubokih promena i utiču na zastoj u kapitalističkom načinu proizvodnje i na zagušenje potrošačkog društva. Ekonomska kriza manifestira se u teškoj recesiji, koja će ove godine da zadrži rast zapadnih zemalja na nultoj stopi. Ona prouzrokuje veliku nezaposlenost u zapadnim zemljama, koja postaje sve eksplozivnija i sve više utiče na unutrašnja društvena protivrečja. Inflacija je postala prosto neizlečiva; njeni koreni leže u samoj strukturi kapitalističke privrede, naročito u monopolizmu transnacionalnih kompanija. Platno-bilansne i druge finansijske teškoće remete inače do sada za-

konomerno usmeravane tokove finansijskog kapitala. U svemu, u kapitalističkim privredama vlada velika neizvesnost preplitanjem kratkoročnih cikličnih i dugoročnih strukturalnih pomeranja, što ukazuje na svu dubinu kriznog stanja i procesâ. Ozdravljenje ovog stanja sve više tangira čitavu međunarodnu zajednicu.

Drugo, nestaje svet kolonijalizma; nastalo je desetine novih država; Organizacija ujedinjenih nacija broji 142 člana. Svaka od tih zemalja ima pravo i dužnost na svoj vlastiti razvoj, na ravnopravno učešće u međunarodnom životu i traži svoj »prostor pod suncem«. Danas sve zemlje vrlo aktivno deluju na međunarodnoj pozornici, razvijaju međusobnu saradnju na svim područjima ljudske aktivnosti, čime se stvaraju novi odnosi. Nacionalne tekovine postaju sve više svojina čitavog čovečanstva. Sve to daje međunarodnoj zajednici jedno novo, opšte humano obeležje. Proces političke i ekonomske dekolonizacije je u punom jeku; slabi monopolizam bivših kolonijalnih centara preko kojih se piramidalno privilegovano odvijala sva međunarodna aktivnost, a posebno ekonomski tokovi.

Treće, savremeni svet doživljava neviđen uspon dostignućima naučno-tehničke i tehnološke revolucije, koja sve više povezuju svet u jedinstvenu i međusobno uslovljenu celinu, u kome međuzavisnost sve više raste i čini svet sve »manjim«. Nastanak atomske ere i nuklearnog oružja definitivno je otklonio dilemu: mir i saradnja ili rat sa totalnim uništenjem čovečanstva. Takva međuzavisnost vodi ka sve većoj integraciji svetske privrede i međuuslovljenosti njenih reprodukcionih tokova.

Četvrto, duboki jaz koji deli razvijene i zemlje u razvoju postaje zbog stalnog pogoršavanja materijalnog položaja zemalja u razvoju jedan od glavnih faktora ekonomske krize i opšte međunarodne nestabilnosti. U uslovima povezanosti i međuzavisnosti nacionalnih ekonomija čovečanstvo ne može da trpi tako velike disproporcije kao što je činjenica da 70% svetskog dohotka ide u korist samo 30% čovečanstva.

Takvo stanje uglavnom je posledica historijske nepravde kapitalizma, rezultat bezobzirne kolonijalističke eksploatacije prirodnih izvora i radne snage bivših kolonija. To globalno protivrečje povratno dejstvuje danas na privrede razvijenih zemalja produbljujući njihove strukturalne probleme i krizne poremećaje njihove reprodukcije.

Zato zaostajanje u razvoju pretežnog dela sveta danas nije stvar i problem samo tih zemalja, nego je prvorazredno međunarodno pitanje, čak preduslov za opšte rešavanje međunarodnih ekonomskih pitanja, a time i za izlaz iz kriznog stanja svetske privrede u celini.

Evidentno je da su sva četiri pomenuta faktora objektivno presudna za tako duboke promene u svetu i da odlučujuće utiču na savremene procese u međunarodnim ekonomskim odnosima.

Nesvrstane zemlje, zajedno sa ostalim zemljama u razvoju i uz široku podršku i saradnju svih progresivnih snaga u svetu, glavni su subjektivni faktori koji danas usmeravaju i vode aktivnu borbu za revolucionarni preobražaj međunarodnih odnosa. Jer od svoje Prve konferencije šefova država u Beogradu 1961. godine do danas politi-

ka nesvrstavanja stalno je formulisala političke postulate progresivnih savremenih međunarodnih odnosa. Dalje unapređujući osnovna načela Povelje Ujedinjenih nacija, naročito prava čoveka i narodâ na slobodu, mir, nezavisnost i razvoj, pokret nesvrstavanja danas nastupa ne samo kao savest čovečanstva, nego i kao pokretač, konstruktor novih, adekvatnih međunarodnih odnosa koji polaze od poznatih principa politike nesvrstavanja prevedenih u ekonomsku sferu.

Time se sve jasnije oformljuju ekonomski aspekti politike nesvrstavanja. Oni se konkretizuju u konceptu novog međunarodnog ekonomskog poretka. Polazeći od negacije postojećih prevaziđenih odnosa, oni se zalažu za novi sadržaj, forme i funkcionisanje međunarodnog ekonomskog sistema, koji treba da polazi od najšire i svestrane ekonomske saradnje, na ravnopravnim i pravičnim odnosima, uz uvažavanje interesâ svih zemalja i imajući kao temeljni zadatak ubrzani razvoj zemalja u razvoju.

Ti principi tvore i suštinu odluka VI vanrednog zasedanja Generalne skupštine UN o stvaranju novog međunarodnog ekonomskog poretka. Oni su bili afirmisani i dalje razrađeni na svetskim konferencijama o ishrani, industrijalizaciji i pomorskom pravu, kao i na ostalim skupovima koji su se bavili pitanjima sirovina, međunarodne trgovine, finansijsko-monetarnim problemima itd.

Ekonomski aspekti politike nesvrstavanja izražavaju se u sledećim principima:

1) Miroljubiva i aktivna koegzistencija podrazumeva najšire međunarodno-ekonomsko sporazumevanje i saradnju, koja je moguća ne konfrontacijom, nego samo uvažavanjem interesâ svih zemalja za vlastiti razvoj.

2) Nezavisnost i sloboda svake zemlje znači istovremeno njeno pravo da raspolaže i razvija vlastite materijalne proizvodne snage u cilju osiguranja bezbednosti i boljeg života svojih građana.

3) Nemešanje u unutrašnje stvari na ekonomsko-društvenom području znači pravo svake zemlje da se razvija samostalno, da ide vlastitim putem, bez naturanja tuđih recepata i strane dominacije.

4) Suverenost znači i pravo svake zemlje da raspolaže svojim prirodnim bogatstvima prema vlastitim potrebama i usvojenim ciljevima svoga razvoja.

5) Pravo na vlastitu državnost i međunarodnu aktivnost traži da se i ekonomski odnosi među zemljama odvijaju na osnovu ravnopravnosti, uzajamnog uvažavanja i poštovanja, bez eksploatacije i dominacije.

6) Treba likvidirati privilegije i monopolizam koji su do sada davali tolike prednosti razvijenim zemljama i stvarati međunarodni ekonomski poredak u interesu i u korist svih, a uz preferencijalni tretman zemalja u razvoju.

7) Međuzavisnost traži da se u međusobne odnose u svetu ugrade konkretni mehanizmi solidarnosti i pomoći u pogledu materijalno-ekonomske bezbednosti, naročito u odstranjivanju posledica gladi, bede i siromaštva, prirodnih katastrofa, kao i poremećaja kojima krize posebno pogađaju zemlje u razvoju.

8) Nema stabilizacije međunarodnih odnosa bez stabilnosti svetske privrede, a to je moguće postići jedino menjanjem postojećeg međunarodnog ekonomskog sistema i baziranjem novog na najširoj i svestranoj međunarodnoj saradnji, što traži prevazilaženje blokovskih pristupa i likvidiranje regionalnog i svakog drugog protekcionizma.

9) Uspostava pravičnih međusobnih odnosa ne može se ostvariti bez preraspodele svetskog dohotka, naročito putem pravičnijih cena izvoznih proizvoda zemalja u razvoju i jačanja njihove kupovne moći, što bi trebalo da bude stvar zajedničkih sagledavanja i dogovora, uz uviđanje razvijenih zemalja da je otvaranje tog procesa preduslov za miroljubivu koegzistenciju i stabilnost međunarodnih odnosa.

10) Menjanje položaja pojedinih zemalja traži i prestrukturaciju svetske privrede novom međunarodnom podelom rada, u kojoj svaka zemlja mora imati mesto prema svojim komparativnim prednostima.

Ovo su glavni principi sa kojima politika nesvrstavanja danas operiše i koji sačinjavaju njezinu filozofiju. Oni tvore ideološke osnove u borbi za novi međunarodni ekonomski poredak. Možemo ubedljivo tvrditi da se u tim principima odražava klasna, revolucionarna suština savremenih međunarodnih kretanja.

Spajanjem političke sadržine sa ekonomskom još više se jača front borbe protiv imperijalizma, kolonijalizma i neokolonijalizma, aparthejda i svih oblika eksploatacije i dominacije. Bez odstranjivanja političkih prepreka nema ekonomske emancipacije zemalja, njihovog ubrzanijeg razvoja i postavljanja međunarodnih ekonomskih odnosa na nove osnove. Zato je i angažovanje za njihovu primenu savremeno merilo progresivnosti u svetu.

Učvršćivanjem snaga mira i progresa, koje su danas toliko snažne da u ovom momentu u svetu nema rata, stvaraju se uslovi za uspešnu borbu za primenu svih gornjih principa u ekonomskim odnosima. Međutim, glavna prepreka ekonomskoj emancipaciji svakako je otpor zapadnih razvijenih zemalja, koji logično potiče iz njihove dosadašnje privilegovane i monopolne pozicije. Ali, međuzavisnost, kompleksnost i objektivnost svetskih privrednih kretanja sve više utiču na saznanje tih zemalja — da nema povratka na stara vremena, da nema izlaza iz poremećajâ i kriza ako se ne pristupi zajedničkom rešavanju gorućih pitanja, među kojima mora imati prioritet ubrzani razvoj zemalja u razvoju.

Ozdravljenje svetske privrede, a time i zapadne, moguće je danas samo stvaranjem odgovarajućeg međunarodnog ekonomskog sistema koji bi bio u stanju da dinamizira svetsku konjunkturu otvaranjem širokih tržišta zemalja u razvoju, jer one imaju najveće potrebe i mogućnosti za razvoj. Za to su potrebna dva osnovna preduslova: da se razvijene zemlje što više okrenu tim tržištima i da saradnja bude zasnovana na ravnopravnim i obostrano prihvatljivim uslovima. Time bi se efikasno rešavala oba osnovna problema svetske privrede: krizno, recesivno stanje zapadnih zemalja i zaostajanje zemalja u razvoju.

Izneti objektivni i subjektivni faktori jasno govore da je u savremenom svetu došlo do velikih, dubokih istorijskih promena. Njihov objektivni tok niko ne može zaustaviti, iako ih u celini ne možemo

sagledati. Moguće ih je kočiti ili ubrzavati, što zavisi od odnosa reakcionarnih i progresivnih snaga u svetu.

Nesvrstane zemlje su u procesu izgradnje konzistentne strategije koja je globalna i okrenuta rešavanju svih aktuelnih svetskih ekonomskih pitanja. Istovremeno ona je i klasna jer usmerava akcije ka uspostavljanju novih međunarodnih odnosa na ravnopravnoj osnovi, u cilju postizanja ubrzanijeg, usklađenijeg, stabilnijeg i pravičnijeg razvoja, uvažavajući i poštujući interese svih zemalja. To je politička koncepcija novog međunarodnog ekonomskog poretka, koji bazira na iznetim principima politike nesvrstavanja. Povezana sa rešavanjem kriznih svetskih ekonomskih problema, ova koncepcija je danas globalna i predstavlja zaokružen pristup. Zbog te njezine kompleksne i dugoročne dimenzije razumljivo je da danas nismo u stanju sagledavati sve njene aspekte.

Dinamičnost i akutnost globalnih promena traži brzo i efikasno pristupanje razradi i rešavanju aktuelnih pitanja. Onaj koji je gladan i onaj koji živi u bedi ne mogu čekati. Njima je potrebna konkretna akcija, mera, pomoć. U svetu brzo sazreva saznanje da je ekonomske probleme potrebno efikasno rešavati. A preduslov tome je da se prevaziđe konfrontacija i blokada, da se stvori politička klima za dijalog, pregovore i saradnju. Međutim, to je moguće jedino ako stvari krenu sa mrtve tačke — inače je konfrontacija neminovna.

Proces stvaranja novih međunarodnih ekonomskih odnosa otpočeo je ne samo u opštoj političkoj sferi — o čemu je bilo do sada reči — nego konkretno i u ekonomskoj. Naime, novi poredak sačinjava niz komponenata ekonomske oblasti, od kojih svaka, više ili manje, doživljava promene. O tome su raspravljali značajni međunarodni skupovi i konferencije koje su razmatrale probleme i uspostavljanje novih odnosa u svim glavnim oblastima, i to: o energiji i sirovinama (Dakar, neuspela pariska konferencija), o ishrani i poljoprivredi (Rim), o industrijalizaciji i tehnologiji (Lima), o moru i pomorstvu (Karakas), o međunarodnoj trgovini (Ženeva) i o monetarno-finansijskim pitanjima (Vašington). Kao posebno područje svi ovi skupovi, a posebno Konferencija ministara spoljnih poslova nesvrstanih zemalja u Limi, razmatrali su i međusobnu saradnju zemalja u razvoju. Na svakom ovom skupu bio je napravljen značajan korak napred.

Ali odlučujući korak u tom pravcu očekivao se od VII vanrednog zasedanja Generalne skupštine UN. Ako je VI vanredno zasedanje formulisalo u Deklaraciji i Programu akcije opšte principe i donelo odluku o stvaranju novog međunarodnog ekonomskog poretka, uz brojne rezerve zapadnih zemalja, VII zasedanje je stavilo na dnevni red pitanja razvoja i međunarodne ekonomske saradnje da bi se, bez upuštanja u razmatranje principâ, postigao sporazum o pregovorima u pogledu konkretnih pitanja pomenutih ekonomskih oblasti.

Tako odabran dnevni red je ukazao da su ta pitanja savremeni prioriteti koji sazrevaju za konkretno rešavanje, a istovremeno predstavljaju osnovne komponente novog međunarodnog ekonomskog poretka. U tim oblastima će se ubuduće razrađivati celokupan sklop me-

ra i mehanizama koji svi zajedno treba da tvore novi međunarodni ekonomski sistem.

Zbog toga se postavilo pitanje da li će zapadne zemlje, posebno SAD, promeniti svoje negativne stavove prema zatraženim promenama u međunarodnim ekonomskim odnosima, povući svoje rezerve i uspostaviti dijalog. Od toga nije zavisio samo uspeh VII zasedanja, nego i dilema da li će savremeni svet međuzavisnosti i protivurečnosti, kriza i poremećajâ moći napraviti prve, stvarne korake ka zajedničkom rešavanju otvorenih pitanja.

U tome je VII zasedanje uglavnom ispunilo očekivanja. Političkom spremnošću da promene svoj negativni stav zapadne zemlje, a posebno SAD, stvorile su povoljnu klimu koja je omogućila konstruktivan dijalog, a ne konfrontaciju. Teški i mukotrpni pregovori doveli su do jednoglasnog usvajanja Rezolucije, gde su u sedam glavnih oblasti evidentirana ona pitanja koja treba dalje izučavati ili o kojima je moguće povesti pregovore za iznalaženje konkretnih rešenja.

Time osnovne, fundamentalne razlike u stavovima pojedinih zemalja i grupacija nisu prevaziđene. One ostaju i dalje. Naročito su SAD na glavnim, najvažnijim pitanjima zadržale svoje rezerve, ovog puta iznesene u blažoj formi »komentara«.

Zato smo daleko od toga da bismo rezultatima VII zasedanja mogli biti u celini zadovoljni. Napravljeni su samo početni koraci za moguće rešavanje aktuelnih međunarodnih ekonomskih pitanja. Međutim, kako će rešavanje tih pitanja napredovati, tako će se i ostvarivati novi međunarodni ekonomski poredak u pojedinim privrednim oblastima kao njegovim komponentama. Možemo da kažemo da je VII zasedanje omogućilo nastavljanje rada na promenama međunarodnih ekonomskih odnosa i tu šansu treba tako iskoristiti da se što konkretnije insistira na iznalaženju i postizanju konkretnih i praktičnih rešenja u pojedinim oblastima. Zato treba pregovore otvoriti široko, konkretno i realno.

Po pojedinim oblastima — komponentama zaključci VII zasedanja su sledeći:

Prva i jedna od najznačajnijih oblasti je međunarodna trgovina sirovinama. To je područje na kojem niz godina nije bio napravljen nikakav napredak, a ono je najznačajnije za zemlje u razvoju. Posledica toga i jeste stalno pogoršavanje položaja tih zemalja i zaoštravanje kriznih žarišta u svetu. Zato usvajanje integralnog programa kao osnovnog koncepta za rešavanje tih pitanja predstavlja krupan napredak. Jer on predviđa ulaganje napora za razvijanje i diverzifikaciju trgovine i proizvodnje i za porast produktivnosti u toj oblasti u cilju povećanja izvoznih prihoda i poboljšanja uslova razmene zemalja u razvoju, što je bitno za likvidaciju ekonomske neravnopravnosti u odnosima između njih i razvijenih zemalja. U tome značajnu ulogu mora da ima razvijanje kapaciteta za preradu sirovina na licu mesta, čime bi se povećavala industrijalizacija i učešće zemalja u razvoju u međunarodnoj trgovini. Posebno će biti potrebno izučiti mere za povećanje kupovne moći zemalja u razvoju, putem indeksacije, što je prepušteno UNCTAD-u. Prihvaćeno je da se stvara sistem multilateralnih obaveza putem dugoročnijih robnih aranžmana i da se pristupi reša-

vanju regulisanja međunarodnih interventnih zaliha za glavne sirovine i osnivanju fonda za tu svrhu.

Poseban mehanizam kompenzatornog finansiranja treba da predstavlja dopunski doprinos za očuvanje visine izvoznih prihoda zemalja u razvoju.

I u međunarodnoj trgovini finalnim proizvodima problemima zemalja u razvoju trebaće se dati prioritet. Njima treba omogućiti najširi pristup tržištima razvijenih zemalja, na preferencijalnoj, nerecipročnoj i nediskriminirajućoj osnovi. U bilateralnim i multilateralnim (GATT) pregovorima treba davati prednost zemljama u razvoju i težiti da se ukine restriktivna i protekcionistička praksa razvijenih zemalja, da se omogući što veći plasman sirovinskih i finalnih proizvoda zemalja u razvoju na njihova tržišta. Pri tome treba uvesti posebne mere za najmanje razvijene, najviše pogođene zemlje, kao i za one bez izlaza na more i za ostrvske zemlje.

Drugu vrlo značajnu oblast predstavljaju finansijska i monetarna pitanja. Kao glavni cilj prihvaćen je što veći i što povoljniji transfer realnih resursa u zemlje u razvoju, to jest znatno povećanje finansijskih sredstava, uz poboljšanje uslova za unapređenje razvoja. U tu svrhu treba koristiti sva raspoloživa sredstva: privatna, državna, multilateralna i sredstva pomoći. Pri tome ta sredstva treba da budu neprekidiva, sigurna, nevezana i njihovi uslovi prihvatljivi za zemlje u razvoju. U tome bi posebnu ulogu imala sredstva međunarodnog monetarnog fonda i drugih multilateralnih finansijskih institucija. To bi omogućilo veći pristup i otvorenost tržištima kapitala. Doneta je posebna odluka o sazivanju međunarodne konferencije za rešavanje pitanja prezaduženosti zemalja u razvoju, čiji dugovi iznose već blizu 150 mil. dolara. Raznim merama treba uspostaviti široku međunarodnu saradnju za finansiranje investicija u zemljama u razvoju, što bi sa prenošenjem opreme i tehnologije bitno doprinelo razvoju tih zemalja, uz istovremeno pojačanje privredne konjunkture u razvijenim zemljama.

Međunarodnu monetarnu reformu treba ubrzati i ceo sistem postaviti na nove osnove, uz osiguranje učešća svih zemalja da bi se i na tom području uspostavili ravnopravni i pravičniji odnosi. U monetarni sistem treba posebno ugraditi mehanizam kompenzatornog finansiranja. Specijalna prava vučenja treba da postanu svetska valuta koja treba da osigura međunarodnu likvidnost i kojom treba da se prevaziđe privilegovanost nekih valuta (dolara).

Treće, oblast nauke i tehnologije od posebne je važnosti za zemlje u razvoju zbog njihove velike zaostalosti na tom području. Doneta je odluka da će se u kreiranju, transferu i upotrebi nauke i tehnologije uspostaviti široka međunarodna saradnja. Za regulisanje međusobnih odnosa doneće se međunarodni kodeks ponašanja. Njime treba ozakoniti pravila ponašanja za što širi pristup tehnologiji, uz preferencijalno tretiranje zemalja u razvoju, među ostalim i putem korišćenja naučnih i tehnoloških informacija, istraživanja i patenata. Na tom području treba u prvom redu regulisati svim raspoloživim sredstvima poslovanje i ponašanje transnacionalnih kompanija kao mo-

nopolističkih nosilaca takozvane tehnološke kolonizacije. Za sagledavanje svih tih pitanja sazvaće se svetska konferencija 1977. godine.

Četvrto, potvrđeni su stavovi i zaključci II generalne konferencije UNIDO, održane u Limi marta 1975. godine, koji su postavili osnove međunarodne strategije za industrijski razvoj i saradnju. Širok sistem konsultovanja u UNIDO, koji mora da se organizuje kao specijalizovana agencija OUN, treba da doprinese boljem informisanju i razradi programâ i projekata za unapređenje industrijalizacije. Posebnu brigu treba posvetiti razradi koncepta nove međunarodne podele rada u industriji, naročito putem realokacije industrijskih kapaciteta iz razvijenih zemalja u zemlje u razvoju. Za rešavanje pitanja zapošljavanja predviđeno je sazivanje svetske konferencije.

Peto, posebni zaključci posvećeni su pitanjima ishrane i unapređenja svetske poljoprivredne proizvodnje. U toj oblasti potvrđeni su stavovi i zaključci Svetske konferencije o ishrani, održane novembra 1974. godine u Rimu. Pošto su tada bili kompleksno razmotreni svi glavni problemi te oblasti, VII zasedanje nije donelo u tom pogledu nešto novo. Još jedanput je potvrdilo spremnost da međunarodna zajednica kolektivnim naporima rešava to vanredno goruće pitanje. Odluke o potrebi ubrzanog povećanja proizvodnje hrane, multilateralne pomoći, stvaranja svetskog prehrambenog bezbednosnog sistema, poboljšanja sistema distribucije i trgovine, kao i stvaranja fonda za razvoj poljoprivrede, podstiču rešavanje tih pitanja, a istovremeno iniciraju stvaranje novih međunarodnih odnosa i na tom području. Akutnost gladi i neishranjenost miliona ljudi ukazuju na hitnost realizovanja tih odluka kao najboljeg praktičnog ispita stvarne dobre volje međunarodne solidarnosti.

Šesto, posebno poglavlje u Rezoluciji posvećeno je međusobnoj saradnji zemalja u razvoju, što je bilo predmet posebne podrške. Reč je o potrebi organizovanja široke saradnje na regionalnom i međunarodnom planu, kao i o naporima da se uspostave posebne mere za podsticanje ekonomske saradnje među zemljama u razvoju.

Sedmo, u sklopu gornjih odluka restrukturacija ekonomskih i socijalnih organa OUN došla je kao logičan zaključak. Njime treba podsticati maksimalnu efikasnost u pripremi i razradi predloga, instrumenata i mehanizama, kao i u njihovoj aplikaciji. Time ostvarivanje multilateralnog ekonomskog koncepta dobija realnu snagu.

Sumirajući rezultate VII zasedanja, možemo reći da su oni ohrabrujući i da stvarno predstavljaju, negde više, negde manje, početne korake u stvaranju novog međunarodnog ekonomskog sistema po pojedinim oblastima. Po našoj oceni, tome je doprinelo saznanje o nužnosti i realnosti promena, što je objektivno već široko otvorilo proces menjanja ekonomskih odnosa.

To saznanje naročito je karakteristično za zapadne zemlje, o čemu je već bilo govora. Od njih se posebno očekuje da prevaziđu raskorak između lepih deklaracija i konkretnih aranžmana kao izraz njihovog otpora menjanju odnosâ u svetu.

Socijalističke zemlje su, podržavajući borbu zemalja u razvoju, kao i uvek, i na VII zasedanju poduprle platformu »Grupe 77«. Ta podrška je vrlo dragocena; ona je bezrezervna u pogledu svih aspe-

kata antiimperijalističke i antikolonijalne borbe. A što se tiče promena u međunarodnim ekonomskim odnosima, ove zemlje su i ovog puta podvukle da one nisu krive za zaostalost zemalja u razvoju, pa prema tome sva materijalna i moralna odgovornost pada na zapadne kapitalističke zemlje. Ne ulazeći dublje u potrebu stvaranja novog međunarodnog ekonomskog poretka, što inače prihvataju, ove zemlje prepuštaju glavni svetski dijalog drugima i pri tome u mnogo čemu stoje po strani, što dovodi do nezadovoljstva mnogih zemalja u razvoju.

»Grupa 77« ponudila je svojim dokumentom celovit koncept, koji je predstavljao glavni doprinos odlukama VII zasedanja. Međutim, pokazalo se sledeće: koliko ćemo se više upuštati u praktična rešenja i mere, toliko teže će biti uskladiti na svakom konkretnom pitanju faktičke interese pojedinih zemalja u razvoju zbog njihovog različitog položaja. Zato će ubuduće još više biti potrebno da se jedinstvo zemalja u razvoju gradi na dugoročnom i kompleksnom sagledavanju zajedničkih interesa, a da se za konkretna pitanja iznalaze najbolja rešenja koja će zadovoljiti što veći krug zemalja, uz uvažavanje solidarnosti i međusobnog razumevanja. Najjači subjektivni faktor VII zasedanja predstavljalo je njihovo jedinstvo, organizovanost i dinamičnost.

Na VII zasedanju značajna snaga nastupa »Grupe 77« bila je pre svega u spremnosti da se prihvati dijalog i saradnja i otvore pregovori za postepeno rešavanje aktuelnih pitanja, a da se radikalizam i konfrontacija odbace kao sredstvo borbe u ovom momentu. Uloga i odluke Ministarske konferencije u Limi, koja je održana uoči VII zasedanja, odlučno su uticale na ceo tok zasedanja. U tome značajnu ulogu igra rešenost nesvrstanih da strpljivo rade na međunarodnoj saradnji i da prihvate dijalog, ali bez odstupanja od svojih osnovnih principa i odluka. Jačanje fronta vlastitih snaga i podsticanje međusobne saradnje daje nastupu nesvrstanih posebnu težinu.

I VII zasedanje je pokazalo da stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka nije više samo polazna osnova zemalja u razvoju za rešavanje njihovih problema zaostalosti, nego da je to objektivan proces menjanja odnosâ na sadašnjem stupnju razvoja svetskih materijalnih proizvodnih snaga. To nije više samo negacija postojećega, to je koncept ozdravljenja svetske privrede i odnosâ u svetu, jasno — u uslovima teške i dugotrajne borbe odnosa snaga i interesa. Danas koncepte novog međunarodnog ekonomskog poretka ne sačinjavaju samo principi, nego i konkretne komponente po svim glavnim ekonomskim oblastima. Po tim oblastima izgrađuju se posebni sistemi (na primer, trgovinski ili monetarni) koji se svi zajedno stapaju u jedinstven svetski ekonomski sistem. Svaki korak u jednoj oblasti znači korak u stvaranju toga poretka kao celine, njegovu konkretizaciju. Bez obzira na to što različite zemlje različito tumače potrebu menjanja postojećih ekonomskih odnosa u svetu, taj proces već snažno zahvata svet i u njega su, više ili manje, uključene sve zemlje.

Politika nesvrstavanja će, imajući u vidu sve rečeno, i ubuduće razvijati prihvaćeni ekonomsko-politički koncept, što će biti posebno značajan zadatak sastanka na vrhu u Kolombu iduće godine. Stalno dopunjavanje tog koncepta novim saznanjima, idejama, potezima i metodama garantuje da će on ostati najadekvatnija i najprogresivnija strategija za rešavanje aktuelnih svetskih ekonomskih problema, kao i za sređivanje međunarodnih odnosa na osnovama ravnopravnosti i pravičnosti u cilju usklađenijeg i stabilnijeg ekonomskog razvoja u korist i u interesu svih zemalja.

Razumljivo je da je pred nama teška i mukotrpna borba, sa puno dilema i nedorečenosti. Ali postavljeni cilj daje progresivnim snagama stalno novu snagu da istraju na svom putu.

Živko Marković

Samoupravljanje i praktično-političko delovanje avangarde

Borba za samoupravljanje pretpostavlja radikalne promene u idejnom i praktično-političkom delovanju avangarde. One su uslovljene samom prirodom samoupravnih odnosa, čijim se razvijanjem objektivno menja društvena uloga avangarde. Ali promene u delovanju avangarde nisu samo rezultat, već i značajan uslov razvoja samoupravnih odnosa.

Uloga koju partija ima u osvajanju i uspostavljanju državne vlasti zahteva centralizovano delovanje, koje podrazumeva odlučujuću ulogu rukovodstva i u idejnom i u praktično-političkom prednjačenju, dok se funkcija članstva svodi, uglavnom, na sprovođenje njegovih stavova. Zbog toga član partije praktično ne deluje kao samostalan politički subjekt, već kao »automatizovan« delić partijskog mehanizma, participirajući samo u izvršnom delu njegove funkcije. Pošto ne učestvuje u izgrađivanju političkih stavova, oni se za njega javljaju kao spoljašnja i unapred zadana obaveza koju mora izvršavati bez obzira na ličnu ubeđenost u njihovu ispravnost. Stavovi rukovodstva dobijaju karakter direktiva kojima se spolja obezbeđuje jedinstveno ponašanje članstva. Time se praktično-političko delovanje člana partije čini nezavisnim od njegovih ličnih ubeđenja, što omogućava da se uloga partije ostvaruje i pri relativno niskom idejnom nivou članstva.

Takav način delovanja neizbežno dolazi u sukob s revolucionarnim pokretom za samoupravljanje, kroz čiju se borbu razvija i novi

revolucionarni duh avangarde. U tom pokretu svaki član avangarde mora da deluje kao samostalan i samoinicijativno angažovan politički subjekt, koji neposredno učestvuje u svim fazama revolucionarne akcije. Direktivu rukovodstva zamenjuje demokratski dogovor članstva kojim se utvrđuju smernice zajedničkog delovanja.

Najznačajniju promenu koja sa razvojem samoupravljanja nastaje u delovanju avangarde predstavlja proširivanje uloge članstva na stvaranje politike organizacije. Član postaje celovit politički subjekt koji aktivno učestvuje i u izgrađivanju i u ostvarivanju političkih stavova. Time se ukida podvojenost ličnih ubeđenja i javnog ponašanja i uspostavlja politički integritet svakog člana avangarde. Što radi avangarda kao celina, to radi i svaki njen član ponaosob, a integralno delovanje svakog pojedinog člana je uslov integralnog delovanja cele organizacije.

To podrazumeva da svaki član slobodno iznosi svoja ubeđenja, što postaje neizostavan uslov idejno-političkog delovanja i člana i organizacije u celini. Zbog toga se idejno-politička diferencijacija unutar cele organizacije vrši već u toku stvaranja politike. Već pri sučeljavanju različitih mišljenja ispoljavaju se i opredeljenja koja odstupaju od klasnih pozicija organizacije i čijim se odstranjivanjem unapred obezbeđuju jedinstvo revolucionarne akcije.

Demokratsko konstituisanje politike podstiče i istovremeno primorava sve političke subjekte na javno iznošenje vlastitih stavova, jer politički ciljevi ne mogu da se ostvaruju bez javne afirmacije i podrške. Otuda zakonita pojava da se u uslovima samoupravljanja obelodanjuju i tendencije koje su ranije prikrivane ili nedemokratskim metodima potiskivane. Tako se stvara privid da je demokratija uzročnik političkog nejedinstva, a ona ga, u stvari, samo razotkriva i prevazilazi.

Pošto samoupravljanje podrazumeva odumiranje države, prirodno je što s njegovim razvojem u prvi plan izbija konfrontacija između samoupravnih i etatističkih snaga. Političkim odnosom ovih snaga određeno je političko ponašanje i delovanje pojedinih organizacija. Kad su dominantne samoupravne snage, organizacija je orijentisana na razvijanje samoupravnih odnosa, a kad je jači uticaj etatističkih snaga, ona je pasivna ili se suprotstavlja samoupravljanju.

Politička moć i uticaj revolucionarnih snaga nisu određeni samo ni prvenstveno njihovom brojnošću. Odlučujuće su njihove pozicije u društvu i političkim organizacijama. Ukoliko su demokratski odnosi u partijskoj organizaciji još nerazvijeni, njeno ponašanje i delovanje odlučujuće zavisi od rukovodećih organa, ali je i uticaj ostalih članova diferenciran prema pozicijama koje zauzimaju u društvu. I kad učestvuje u konstituisanju političkih stavova, jedan deo članstva rukovodi se opredeljenjima izvršnih organa ili najuticajnijih pojedinaca. Od članova Saveza komunista anketiranih u 1972. godini[1] 32% je izjavilo da su glasali za pojedine predloge rukovodilaca

[1] Anketa je, u organizaciji Instituta za političke studije Fakulteta političkih nauka u Beogradu, sprovedena na uzorku od 4.500 građana sa područja SR Srbije, uključujući i SAP Kosovo i Vojvodinu.

i društveno-političkih funkcionera iako su, na osnovu činjenica, smatrali da dotično pitanje treba drugačije rešiti.

To pokazuje koliko je sadržina odluka zavisna od stvarnog rasporeda društvene moći bez obzira na formalnu ravnopravnost. Oko 42% anketiranih članova Saveza komunista izjavilo je da su glasali za pojedine predloge koji su dobili demokratsku većinu i kad su, na osnovu činjenica, bili ubeđeni u potrebu drugačijih rešenja. U praksi je ova pojava još izrazitija jer se jedan deo članstva, zbog niskog idejnog nivoa i nepoznavanja činjenica, a priori povodi za uticajnim ličnostima.

S obzirom na to, moguće je da pojedine organizacije u praktičnom delovanju manje il više odstupaju od klasnih pozicija. Prema proceni anketiranih članova Saveza komunista, pojedine organizacije Saveza komunista su u svakodnevnoj praksi dosta odstupale od klasnih pozicija sa kojih bi trebalo da deluju. Oko 45% članova izjavilo je da se njihove organizacije mnogo ili vrlo mnogo bore za interese rukovodilaca radne organizacije, a 12% za interese određenih neformalnih grupa i klika. U isto vreme samo je 18% članova izjavilo da se njihove organizacije mnogo ili vrlo mnogo bore za interese nekvalifikovanih, a 26% za interese visokokvalifikovanih radnika, dok je 45% izrazilo mišljenje da se malo ili nimalo ne bore za interese prve, a 28% za interese druge grupacije.

Zavisno od objektivnih okolnosti i odnosa snaga, suprotstavljanje razvoju samoupravnih odnosa dobija različite oblike. Oni se mogu razvrstati u četiri karakteristične grupe, od kojih jedna znači potpuno stavljanje pojedinih organizacija avangarde u službu interesa divergentnih njihovim klasnim pozicijama, druga — traženje kompromisnih rešenja, treća — izopačavanje klasne suštine već usvojenih stavova organizacije i suprotstavljanje tim stavovima u fazi njihovog ostvarivanja, a četvrta — potiskivanje aktivnosti avangarde sa područja vlastitih interesa.

Polaznu pretpostavku diskreditovanja antisamoupravnih tendencija predstavlja jasna idejna orijentacija i na njoj zasnovan program samoupravnog razvoja društva. Bitan uslov za to je naučna spoznaja objektivnih zakona društvenog razvoja, na kojoj se jedino i može zasnivati revolucionarni program samoupravne akcije. Zbog toga razvoj naučne misli mora činiti sastavni deo ovog programa. Jačanje etatizma u socijalističkim zemljama svugde je praćeno dekadencijom društvenih nauka upravo zbog toga što naučna misao već i sama po sebi potkopava njegove pozicije. Nauka je zbog toga pretvarana u apologetiku i stavljana u službu etatističke agit-propagande. Nasuprot tome, nastanak samoupravljanja je najneposrednije povezan s rehabilitacijom autentičnog marksizma, a njegov razvoj ne bi bio moguć bez stalnog oslanjanja na tekovine naučne misli. Improvizacije u programima samoupravne akcije neizbežno vode neuspesima koji samo olakšavaju ispoljavanje antisamoupravnih tendencija.

Naučno zasnovani programi samoupravne akcije su uslov okupljanja i organizovanog delovanja svih socijalističkih snaga, čijom se frontalnom borbom može savladati svaki otpor samoupravnom kursu.

Ostvarivanjem tih programa objektivno se ukidaju društveni koreni antisamoupravnih tendencija, koje se samo na taj način i mogu trajno prevladati. Ali ostvarivanje programa samoupravnog razvoja društva ne vrši se bez direktne konfrontacije sa konzervativnim snagama. Zbog toga borba za samoupravljanje po svojoj prirodi ima revolucionarno-ofanzivan karakter. I odbrana već izvojevanih tekovina socijalizma može se vršiti samo kroz revolucionarnu ofanzivu. Radničkoj klasi uopšte ne odgovara defanzivna taktika, jer ona ni u jednom trenutku svog postojanja nije zainteresovana za očuvanje postojećeg stanja.

U stalnoj revolucionarnoj ofanzivi i leži pravi smisao delovanja avangarde. I u borbi za samoupravljanje ona mora predstavljati »onaj deo« radničkog pokreta »koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje«. Rezultati empirijskih ispitivanja pokazuju da komunisti u toj borbi zaista prednjače. Na pitanje da li su dva čoveka iz vaše opštine koji se najviše bore za samoupravljanje članovi Saveza komunista, za jednog je 72% i za drugog 71% anketiranih građana izjavilo da jeste, a samo 14% za prvog i 15% za drugog da nije.

Polaznu pretpostavku svakog revolucionarnog delovanja čini kritički odnos prema društvenoj stvarnosti. Pošto je komunistička avangarda u suštini revolucionarna organizacija radničke klase, takav odnos predstavlja njeno suštinsko obeležje. Ono proističe iz same prirode interesa radničke klase, čije ostvarivanje podrazumeva stalno prevazilaženje postojećeg društvenog stanja.

Prirodom interesa radničke klase određen je i karakter socijalističke kritike. Jedino kritika koja izražava taj interes može činiti polaznu osnovu revolucionarnog delovanja avangarde. A pošto se interesi radničke klase podudaraju s objektivnim zakonima društvenog razvoja, takva kritika ima osnovna obeležja naučne kritike. U njenoj osnovi leži istinita spoznaja društvene stvarnosti; naučna misao je njen glavni oslonac.

Apstraktnim postavljanjem dileme za ili protiv »kritike svega postojećeg« apstrahuje se, u stvari, suština kritike, čime se zaobilazi pitanje njenog klasnog karaktera. Sve što postoji prolazno je, pa, samim tim, i podložno kritici, ali sama kritika može polaziti sa različitih klasnih pozicija i izražavati različite tendencije. Zbog toga se iza apstraktnog zahteva za »kritikom svega postojećeg« mogu skrivati najrazličitije klasne aspiracije.

Apstraktno odbacivanje »kritike svega postojećeg« izvodi se iz metafizičkog svođenja kritike na puko negatorstvo. Kritika se shvata kao prosto negiranje, pa se sve postojeće deli na »dobro« i »loše«, na ono što nije i ono što jeste za kritiku. Ali, pošto je u stvarnosti sve protivrečno i promenljivo, ne samo što dobro postaje loše, a loše dobro, nego se jedna ista stvar istovremeno pokazuje i kao dobra i kao loša zavisno iz kog ugla se posmatra. Kategorije »dobro« i »loše« izražavaju, u stvari, subjektivni stav prema određenoj strani stvari u određenom trenutku njenog postojanja. Zbog toga je kritika koja se zasniva na takvim kategorizacijama jednostrana i preuska za polaznu osnovu revolucionarne akcije.

Takvu osnovu može da čini samo kritika koja do kraja uvažava dijalektiku postojećeg i u njemu samom traži klice novog. Radničkoj klasi odgovara jedino kritika koja u svemu postojećem afirmiše sve što je progresivno i negira sve što je regresivno, koja u tom smislu istovremeno i »stvara« i »razara«. Takva kritika pruža progresivna rešenja za razrešavanje društvenih protivrečnosti, koja upravo zbog svoje progresivnosti izražavaju autentičan interes radničke klase.

Kritika s pozicije radničke klase je zbog toga po svojoj prirodi »konstruktivna«, ali svaka »konstruktivna« kritika ne polazi s pozicija radničke klase. Rešenja koja se nude u zamenu postojećem ne izražavaju uvek interes radničke klase. Zbog toga je apstraktni zahtev za »konstruktivnom« kritikom nedovoljno određen i sam po sebi ne izražava klasnu suštinu socijalističke kritike.

Funkcija političke kritike organski je povezana s funkcijom stvaranja politike. U etatizmu ona, u suštini, predstavlja monopol rukovodstva političke organizacije. Rukovodstvo partije određuje i predmet i sadržinu partijske kritike, dok se uloga članstva svodi na reprodukovanje njegovih stavova. Iz toga proističe i jednostrana hijerarhijska usmerenost kritike od vrha organizacije prema bazi. Bez obzira na formalno demokratska prava, u praksi se, po pravilu, kritika upućuje od rukovodstva članstvu i od višeg rukovodstva nižem, a ne i obratno. Zbog toga je funkcija članstva u kritici vezana uglavnom za sprovođenje i ostvarivanje, a ne i za stvaranje politike.

Ukoliko se sa razvojem samoupravljanja demokratizuju odnosi u organizaciji avangarde, svaki član organizacije postaje samostalni subjekt političke kritike. Nestaje monopol partijskog rukovodstva i sve više se izjednačavaju uslovi stvaralačke kritike za sve članove organizacije. Time se istovremeno prevazilazi i jednostrana hijerarhijska usmerenost kritike. Pošto preuzima odlučujuću ulogu u stvaranju i ostvarivanju politike, svaki član postaje nosilac integralne funkcije organizacije i u sferi kritike.

Rezultati empirijskih ispitivanja pokazuju da sa razvojem samoupravljanja nastaju krupne promene u kritičkoj aktivnosti članstva avangarde. Prema anketi iz 1972. godine, za tri godine (1969—1971) 53% članova SKJ je kritički istupalo (kritikovalo neku pojavu ili ličnost) na sastancima organizacija Saveza komunista, 55% na zborovima radnih jedinica, 48% na sednicama organa samoupravljanja, 31% na sastancima rukovodilaca radne organizacije i 29% na sastancima sindikalnih organizacija.

Sa povećavanjem kritičke aktivnosti članstva istovremeno nastaju i kvalitativne promene u karakteru partijske kritike, koja sve više dobija dimenzije karakteristične za uslove samoupravljanja. Pre svega, kritička funkcija članstva dolazi do izražaja i u stvaranju, a ne samo u ostvarivanju politike. Razvija se kritički odnos člana i prema samoj partijskoj organizaciji, što je u uslovima etatizma predstavljalo retku pojavu. Analiza pojedinih uzoraka pokazala je da je stvaralačka kritika članstva razvijenija u organizacijama koje su aktivnije u borbi za samoupravljanje i koje su istovremeno i svoje unutrašnje odnose više demokratizovale.

Jačanje stvaralačke uloge članstva ima za posledicu da se partijska kritika višesmerno razvija. Sve je češća pojava da članstvo javno kritikuje rukovodstvo, a organi užih organe širih organizacija. Razvija se i kritika između organizacija istog nivoa, kao i između različitih nivoa na različitim vertikalnim ravnima.

Sa razvojem samoupravljanja kritička aktivnost članstva postaje sve kompleksnija i u stvaralačkom pogledu. Kritiku kojom se izražava samo ono što se neće sve više zamenjuje kritika kojom se istovremeno ističe i ono što se hoće. Umesto postavljanja zahteva i iščekivanja inicijativa od rukovodstva, ulažu se vlastiti napori za pronalaženje odgovarajućih rešenja. Karakteristično je da je ovakva kritička aktivnost intenzivnija u sredinama s razvijenijim samoupravnim odnosima.

Kritička aktivnost je najneposrednije uslovljena slobodom izjašnjavanja, o čemu svedoče, pored ostalog, i rezultati ankete. Oko 56% anketiranih članova Saveza komunista izjavilo je da imaju potpunu slobodu u odgovornom iznošenju vlastitih ubeđenja, što je približno aktivnom učešću u kritici na sastancima organizacija Saveza komunista i na zborovima radnih jedinica, kojima komunisti masovno prisustvuju. U jednoj anketi sprovedenoj 1970. godine na području Beograda 47% članova Saveza komunista odgovorili su da o pitanjima koja rešava Savez komunista slobodnije izražavaju svoje mišljenje nego pre deset godina, 25% da u tom pogledu nema promene, a samo 12% da je ranije bilo više slobode.[2]

Stepen slobode određen je, u suštini, stvarnim odnosom političkih snaga. Gde je jači uticaj revolucionarnih snaga, veća je i sloboda izjašnjavanja, dok konzervativne snage nastoje da je što više ograniče. Najsnažniji otpor konzervativne snage pružaju upravo ispoljavanju kritičkog mišljenja.

Oblici takvog otpora mogu se svrstati u dve karakteristične grupe. U jednu spadaju svi oblici direktnog otpora koji se izražava kroz pokušaje moralno-političkog diskreditovanja kritičara. Nastoji se da se kritičari po svaku cenu okvalifikuju kao kritizeri, razbijači jedinstva, podrivači autoriteta ili intriganti, da bi se izdejstvovalo pozivanje na partijsku odgovornost i odstranjivanje iz organizacije.

Direktan otpor kritici konzervativne snage pružaju, po pravilu, kad imaju dominantan uticaj u organizaciji. Kad su u podređenom položaju, onda obično pribegavaju posrednom otporu, služeći se raznim zakulisnim metodima. Najčešće se traže, pa i konstruišu, bilo kakvi razlozi za pokretanje postupka po osnovu povrede radnog odnosa da bi se umanjio lični dohodak, izvršilo pomeranje na slabije plaćeno radno mesto ili raskinuo radni odnos. Poznat je postupak kojim se proizvoljnom izmenom sistematizacije radnih mesta nepoželjnim radnicima postavljaju uslovi koje ne mogu da ispune. Izigravanjem demokratske procedure principijelnim i odlučnim borcima za samoupravljanje otežava se izbor u organe samoupravljanja i društveno-političkih organizacija.

---

[2] Dokumentacija Gradskog komiteta Saveza komunista Beograda.

Otpori konzervativnih snaga usmereni su naročito protiv kritike koja direktno pogađa njihove interese, a to je u prvom redu kritika koja dosledno izražava interes radničke klase. Otuda je razumljivo što taj otpor najviše osećaju radnici, prema kojima se najčešće i primenjuju razne represivne mere. Rezultati ankete iz 1972. pokazuju da se od svih zaposlenih u društvenom sektoru radnici u proseku najmanje osećaju slobodnim. Među anketiranim članovima Saveza komunista izjavilo je da ima potpunu slobodu u iznošenju vlastitih ubeđenja: 47% nekvalifikovanih i polukvalifikovanih, odnosno 64% kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika, 61% administrativnih službenika sa nižom školskom spremom, 65% intelektualaca sa srednjim i 72% sa visokim obrazovanjem.

Stepen slobode izjašnjavanja postavlja određene granice kritičkoj aktivnosti, koja, međutim, zavisi i od drugih činilaca, pre svega od mogućnosti društvenog i političkog uticaja, interesa i osećanja potrebe za kritikom. Zavisno od toga pojavljuju se upadljive razlike između pojedinih socijalnih grupacija. Od anketiranih članova Saveza komunista za tri godine na sastancima organizacija Saveza komunista kritički je istupalo: 40% nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika, odnosno 62% kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika, 42% administrativnih službenika sa nižom školskom spremom, 56% intelektualaca sa srednjom, odnosno 65% sa visokim obrazovanjem i 66% rukovodećeg osoblja. Na zborovima radnih jedinica istupalo je kritički: 44% pripadnika prve, 63% druge, 45% treće, 63% četvrte, 62% pete i 63% šeste grupacije.

Izrazite su razlike i u sadržini kritičkih istupanja pojedinih socijalnih grupacija. Naročito su upadljive razlike između radnika i rukovodećeg osoblja. Dok radnici najčešće kritikuju pojave birokratske samovolje, rukovodeće osoblje težište stavlja na disciplinovano izvršavanje radnih i društvenih obaveza. Kritika prvih usmerena je pretežno prema višim, a drugih prema nižim nivoima društvenog i političkog organizovanja. Kritičku aktivnost inteligencije, zavisno od mesta u društvenoj podeli rada, manje ili više ravnomerno karakterišu i jedna i druga obeležja. To ukazuje na relativno najveću revolucionarnu usmerenost kritičke aktivnosti radnika, kod kojih je najviše izražena težnja za menjanjem postojećeg društvenog stanja.

Kritika, međutim, predstavlja samo početni akt revolucionarne akcije. To je istovremeno krajnji domet koji pojedinačnom aktivnošću može da se dostigne u nemirenju s postojećim društvenim stanjem. Zbog toga prvi naredni korak mora da predstavlja povezivanje individualnih napora u zajedničke akcije. Bez organizovanog revolucionarnog delovanja interesi radničke klase ne mogu se ostvarivati ni pod kojim društvenim uslovima.

U uslovima centralizovane državne vlasti, kad je partija i sama organizovana centralistički, povezivanje celokupne aktivnosti članstva vrši se iz rukovodećih centara. Član ne mora da brine o akcionom povezivanju sa ostalim pripadnicima organizacije pošto partijski aparat to čini i nezavisno od njegove inicijative. On objektivno

nije u poziciji da aktivno utiče ni na idejnu sadržinu ni na organizovanje političke akcije. Otuda od klasne doslednosti rukovodstva odlučujuće zavisi ponašanje i delovanje cele organizacije.

Ukoliko se demokratizuju odnosi u društvu i organizaciji avangarde, član postaje odgovoran i za idejnu i za organizacionu stranu političke akcije. On igra aktivnu ulogu u svim fazama kroz koje prolaze akcije organizacije — od pokretanja inicijative do konačnog ostvarenja postavljenog cilja. Prevazilazi se podela na jedne koji odlučuju i druge koji sprovode odluke, na organizatore i organizovane, rukovodioce i rukovođene. Član svoju individualnu aktivnost mora sam da usmerava prema zajedničkim akcijama da bi se ostvarivali klasni ciljevi za koje se organizacija bori.

Tendencije zapostavljanja organizatorsko-političke uloge SKJ vodile su napuštanjem centralističkog delovanja svojevrsnoj atomizaciji organizacije. Odsustvo čvršće akcione povezanosti pružalo je mogućnost za ukrštanje različitih interesa i uticaja, čime je narušavan politički integritet organizacije. Ponašanje pojedinih organizacija i organa Saveza komunista zavisilo je više od odnosa snaga u njima samima nego od idejno-političke orijentacije Saveza komunista kao celine. Bez jedinstvenih akcija nije se mogla vršiti globalna politička konfrontacija ni povezivanje socijalističkih snaga u jedinstven front, što je objektivno olakšavalo ispoljavanje antisamoupravnih tendencija. Utoliko su nedostajale bitne pretpostavke i za odlučujući uticaj članstva na političko jedinstvo organizacije.

Funkcija avangarde u razvijanju samoupravljanja pretpostavlja demokratski centralizam kao osnovu povezivanja celokupnog članstva u jedinstven pokret. Ukoliko je većina članstva zainteresovana za samoupravljanje, demokratski centralizam obezbeđuje dominaciju revolucionarnih snaga, pa samim tim i odgovarajući politički, odnosno revolucionarni integritet organizacije. Primeri iz prakse pokazuju da revolucionarne snage svoju dominaciju relativno lako ostvaruju kroz demokratsku konfrontaciju, nasuprot konzervativnim snagama kojima odgovaraju jedino nedemokratski metodi delovanja.

Demokratsko povezivanje predstavlja upravo autentičan oblik organizovanja avangarde u borbi za samoupravljanje. Zbog toga konzervativne snage nastoje da onemoguće takvo povezivanje, zamenjujući demokratiju birokratskim centralizmom, policentrizmom ili autarhijom. Demokratski odnosi u avangardi obezbeđuju dominaciju interesa radničke klase ukoliko se taj interes podudara s individualnim interesima većine članstva i pod uslovom da, pored svesti o toj podudarnosti, postoji odgovarajuća sloboda izjašnjavanja. Čak i dok nisu razvijeni samoupravni odnosi u društvu, visok stepen takve slobode postiže se jedinstvenim revolucionarnim delovanjem cele organizacije. Ukoliko, nasuprot tome, u organizaciji vlada autarhija pojedinih delova, moguće je da interesi radničke klase budu potisnuti bez obzira na to što njihovi nosioci brojčano preovlađuju.

Čvrsto akciono povezivanje članstva na principu demokratskog centralizma deluje kao snažan moralno-politički faktor, i to u dvos-

trukom smeru: kao podsticaj revolucionarne mobilnosti i kao obezbeđenje klasne doslednosti. Zbijanje socijalističkih snaga u jedinstven front multiplicira i revolucionarni polet i stvarnu moć pokreta. Demokratsko povezivanje, koje svakog člana organizacije stavlja u poziciju celovitog subjekta politike, daje revolucionarnom pokretu daleko veću snagu nego što je uopšte može dati centralističko organizovanje.

Od posebnog je značaja uloga moralno-političkog faktora u obezbeđenju klasne doslednosti. Objektivna podudarnost ličnog i klasnog interesa i subjektivna svest o toj podudarnosti ne obezbeđuju uvek same po sebi klasnu doslednost. Protivrečnosti između ličnog i klasnog interesa, koje se u svesti pojedinca prelamaju i kao protivrečnosti između njegovih trenutnih i dugoročnih interesa, dovode člana pred iskušenja koja on često ne može da prevlada ukoliko se u organizaciji ne održava atmosfera revolucionarne budnosti koja u prvi plan ističe klasni interes.

Pitanje moralno-političkog integriteta ličnosti u uslovima etatizma različito se postavlja za članstvo i rukovodstvo organizacije, kao što je različita i njihova uloga u politici. Moralno-politička odgovornost člana vezuje se samo za ostvarivanje stavova organizacije, što je i prirodno ukoliko on ne učestvuje u političkom odlučivanju. Idejno-politička orijentacija partije zavisi prvenstveno od rukovodstva i njegove klasne doslednosti, ali, pošto u sferi stvaranja politike nije razvijena kritička aktivnost, veća je opasnost od skretanja sa klasnih pozicija nego u organizaciji koja demokratski deluje.

Ukoliko se razvijaju samoupravni odnosi u društvu, a partija demokratizuje, moralno-politička odgovornost i za stvaranje i za ostvarivanje politike prelazi na celokupno članstvo. Od moralno-političkog integriteta člana sada zavisi ne samo kako će se sprovoditi i ostvarivati zauzeti stavovi, već i koliko će se izražavati interes klase.

Sa razvojem samoupravljanja nastaju kvalitativne promene u moralno-političkoj odgovornosti članstva avangarde. Komparativna analiza predmeta statutarnih i kontrolnih komisija u SKJ pokazuje da su se pitanja moralno-političke odgovornosti koja su pokretana u uslovima etatizma odnosila pretežno na privatni život člana, a da se u uslovima samoupravljanja sve više tiču zaštite klasnih interesa. Moralno-politički zahtevi koji se sada postavljaju pred članstvo vezani su pre svega za dosledno ostvarivanje samoupravnog kursa. Takvim zahtevima ispunjavaju se i najopštije etičke kategorije, pa se svakodnevno ponašanje komunista kritički posmatra prvenstveno sa aspekta društvenih ciljeva koji stoje pred samoupravnim pokretom.

Rezultati ankete iz 1972. godine pokazuju da je moralno prednjačenje članova SKJ približno njihovom idejnom i političkom prednjačenju. Od tri osobe koje najviše cene u svojoj opštini, za jednu je 72%, za drugu 61% i za treću 58% anketiranih građana reklo da je član Saveza komunista. U pitanju su upravo socijalističke vrednosti zbog koijh su komunisti relativno više cenjeni od ostalih građana.

Ako se uskraćivanje podrške predlogu rukovodioca ili političkog funkcionera kad se razilazi s vlastitim ubeđenjem uzme za jedan od indikatora principijelnosti, onda komunisti u tom pogledu nesumnjivo prednjače. Od anketiranih građana 58% članova Saveza komunista i 52% nečlanova nikada nisu glasali za takav predlog, a 52% pripadnika prve i 48% druge skupine nikada nisu glasali za predlog većine ako su na osnovu činjenica bili ubeđeni da stvar treba drugačije rešiti.

Rezultati ankete pokazuju da su kvalifikovani i visokokvalifikovani radnici znatno principijelniji od ostalih socijalnih grupacija u Savezu komunista. Da nikad nisu glasali za predloge rukovodilaca i društveno-političkih funkcionera kad su se razilazili s njihovim mišljenjem, izjavilo je 71% kvalifikovanih i visokokvalifikovanih, odnosno 56% nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika, 53% administrativnih službenika s nižom školskom spremom, 58% intelektualaca sa srednjim i 64% sa visokim obrazovanjem. Karakteristične su razlike između tehničke i humanističke inteligencije jer su 66% intelektualaca sa srednjim i 68% sa visokim obrazovanjem tehničkog smera, a 50% sa srednjim i 60% sa visokim obrazovanjem humanističkog smera izjavili da nikad nisu glasali za takve predloge.

Nešto drugačije razlike ispoljene su u odnosu prema opredeljenjima većine jer su 75% nekvalifikovanih i polukvalifikovanih, odnosno 61% kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika, 55% administrativnih službenika sa nižom školskom spremom, 46% intelektualaca sa srednjim i 54% sa visokim obrazovanjem izjavili da nikad nisu glasali za predloge koje je prihvatila većina ako su imali drugačije mišljenje. Razlike između tehničke i humanističke inteligencije ovde su još upadljivije jer su 62% intelektualaca sa srednjim i visokim obrazovanjem tehničkog smera, a 31% sa srednjim, odnosno 42% sa visokim obrazovanjem humanističkog smera izjavili da nikad nisu glasali za napred pomenute predloge.

Ovakve razlike mogu se objasniti različitim dejstvom pojedinih faktora, od kojih posebni interesi, stepen društvene slobode i moralno-politički kvaliteti igraju izuzetno veliku ulogu. Društvenim položajem člana avangarde je, uostalom, bitno određen i njegov moralni lik. Zbog toga se sa razvojem samoupravljanja zakonito menja moralno-političko stanje u avangardi, tako što razvijenijim samoupravnim odnosima odgovara viši stepen moralno-političkog integriteta organizacije. To, u suštini, vodi sve većoj principijelnosti članstva i sve doslednijoj klasnoj poziciji organizacije.

O moralno-političkoj homogenizaciji avangarde svedoče i razlike između članova Saveza komunista i građana koji su nekad bili članovi. Od anketiranih građana 58% tadašnjih i 45% bivših članova Saveza komunista odgovorili su da nikad nisu glasali za predloge rukovodilaca ili političkih funkcionera kad su imali drugačije mišljenje. Izrazita je i razlika u odnosu na opredeljenja većine jer je 52% tadašnjih i 46% bivših članova Saveza komunista izjavilo da nikad nisu glasali za predlog koji je usvojila većina ako su imali drugačije mišljenje.

Moralno-politička homogenizacija avangarde bitno je uslovljena promenama u samom karakteru morala. Sa razvojem samoupravljanja prevazilazi se klasna protivrečnost između moralnih normi kao oblika otuđene svesti i stvarnih interesa pojedinaca i društvenih grupa, pa samim tim i vekovni raskorak između apstraktnog moraliteta koji propagiraju vladajuće klase i uistinu nemoralnog načina njihovog življenja. Radnička klasa je glavni i jedino moguć nosilac tog istorijskog procesa koji se kroz moralno-političku homogenizaciju avangarde neposredno izražava, ali se njome istovremeno i ubrzava.

Kroz samoupravljanje radnička klasa razvija ljudske vrline koje je klasno društvo potiskivalo i istovremeno iskorenjuje osobine koje je ono pothranjivalo. Da razvoj samoupravljanja u Jugoslaviji već daje određene rezultate te vrste, pokazuju i direktno izražena saznanja anketiranih građana. Oko 50% građana anketiranih u 1972. godinu izjavilo je da je samoupravljanje u tadašnjim jugoslovenskim uslovima razvijalo kod ljudi mnogo ili vrlo mnogo *bratstvo i jedinstvo,* 40% je to isto reklo za *kritičnost,* 38% za *savesnost, inicijativnost* i *ličnu odgovornost,* 37% za *poverenje među ljudima,* 36% za *iskrenost,* 35% za *poštenje,* 31% za *skromnost.* Istovremeno je 47% anketiranih građana reklo da samoupravljanje malo ili nimalo ne razvija *birokratizam,* 46% to isto misli za *nacionalizam,* 44% za *egoizam,* 40% za *lukavstvo,* 37% za *poltronstvo.*

Nesumnjivo je da vrednosti kao što su pre svega bratstvo i jedinstvo, kritičnost, inicijativnost ili lična odgovornost bitno doprinose ostvarivanju revolucionarne uloge avangarde, a da nacionalizam, birokratizam ili poltronstvo imaju suprotan efekat. Zbog toga je prirodno da avangarda u vlastitim redovima pomenute vrednosti razvija, a ove druge pojave potiskuje i da u tom pogledu ide ispred odgovarajućih promena u društvu.

Rezultati napred pomenute ankete to upravo i potvrđuju. Da je organizacija Saveza komunista u tadašnjim uslovima samoupravljanja mnogo ili vrlo mnogo razvijala *bratstvo i jedinstvo* kod svojih članova, izjavilo je 58% anketiranih građana, za *savesnost* to isto reklo je 46%, za *iskrenost* 44%, za *poverenje među ljudima* 44%, za *ličnu odgovornost* 43%, za *kritičnost* i *poštenje* 42%, za *skromnost* 39%, za *inicijativnost* 38%. Istovremeno je 54% anketiranih građana reklo da organizacija Saveza komunista kod svojih članova malo ili nimalo ne razvija *birokratizam,* 51% je to isto reklo za *lukavstvo* i *egoizam,* 49% za *nacionalizam,* 44% za *poltronstvo.*

Žarko Ristić

Socijalistički samoupravni koncept fiskalnog sistema

1. ANALIZA SISTEMA DOPRINOSA I POREZA U PERIODU OD 1965. DO 1971. GODINE

Poreski sistem u periodu od 1965. do 1971. godine je pretrpeo mnogobrojne kritike zbog svoje nekonzistentnosti i neusklađenosti s ostalim delovima privrednog sistema.

Prvi i osnovni nedostatak sistema doprinosâ i porezâ ogleda se u tome što je bio orijentisan isključivo na prikupljanje prihoda za finansiranje javnih potreba, dok su bile zanemarene funkcije ekonomske i socijalne prirode (podsticanje i usmeravanje privrednog razvoja, uticanje na stabilnost privrede, delovanje u pravcu korekcija u distribuciji dohotka itd.).[1] Drugim rečima, dominirala je fiskalna funkcija na račun stabilizacione, razvojne, redistributivne i alokacione funkcije.

Drugi nedostatak koji karakteriše naš fiskalni sistem očituje se u nedovoljnoj izdiferenciranosti instrumenata u pogledu stopa i osnovica, s obzirom na to da su porezi i doprinosi bili vezani za neelastične poreske osnovice (lične dohotke i ličnu potrošnju), na koje je otpadalo oko 80% od ukupnih fiskalnih prihoda u 1971. godini. To je dokaz da su zbog neizdiferenciranosti fiskalnih stopa i osnovica instrumenti sistema doprinosâ i porezâ bili neselektivni.

---

[1] Poreski sistem je dugo zadržao fiskalni karakter i nije bio faktor privrednog razvoja (*Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1973, str. 71).

Treća temeljna osobina ogleda se u tome što se naš postojeći sistem neposrednih poreza i doprinosa bazirao na oporezivanju takozvanih faktora proizvodnje, a ne rezultata rada, što se u suštini svodilo na anticipativno fiskalno zahvatanje. Na taj način su se stvorile negativne implikacije, koje su se manifestovale u opterećenju radnih organizacija fiskalnim obavezama. Pošto su se autonomno formirale u odnosu na rezultate rada ostvarene u tekućem poslovanju, ove obaveze negativno su delovale i sa ekonomskog stanovišta. Njihova negativna strana ispoljavala se i u povećavanju troškova, a na toj osnovi i cena proizvodnih faktora, što je sa svoje strane generiralo troškovnu inflaciju, s obzirom na to da se trošak proizvodnje kompenzirao rastom cena.

Četvrta karakteristika našeg sistema doprinosâ i porezâ ogleda se u tome što određen broj doprinosâ nije teretio dohodak zaposlenih, već radne organizacije. Naime, zbog nedostataka u sistemu takozvanog principa bruto ličnog dohotka opterećenje po osnovu doprinosa iz ličnog dohotka iz radnog odnosa prevaljivano je na fondove privrednih preduzeća. Usled toga gotovo nikakva promena stope doprinosa nije mogla imati bitnijeg uticaja na visinu neto ličnog dohotka, pod uslovom da je radna organizacija normalno poslovala. Posebno je tu značajno to što je rast cena povlačio i rast ličnih dohodaka. Rast ličnih dohodaka uvećavao je rast jediničnih troškova proizvodnje koji su se kontrabilansirali ponovnim dizanjem cena roba. I tako stalno, iznova. Cene su vukle lične dohotke, a lični dohoci, preko troškova, cene, stvarajući na taj način začarani krug, odnosno takozvanu inflacionu spiralu.

Automatizam u delovanju poreskog sistema proizvodio je disproporcije u raspodeli dohodaka na štetu radne organizacije. To je bilo zbog toga što se najveći deo prihoda društveno-političkih zajednica (DPZ) i drugih subjekata u neproizvodnoj sferi vezao za dve najdinamičnije kategorije: lični dohodak i potrošnju. Svaka disproporcija u internoj raspodeli dohotka automatski se odražavala na globalne odnose u raspodeli nacionalnog dohotka. Jer svaki opravdan ili neopravdan rast ličnih dohodaka povlačio je brži rast prihoda za javnu potrošnju u odnosu na kretanje dohotka.

Dalje, poreski sistem je delovao negativno i na uslove sticanja dohotka između delatnosti, grana i grupacija. Najveći teret društvenih obaveza snosile su grane sa nižim organskim sastavom sredstava (drvna, tekstilna, metalna i prehrambena industrija).

Glavni uzrok takvom stanju odnosâ u raspodeli praćen je povećanjem poreskog opterećenja. I, umesto da sistem doprinosâ pridonosi ublažavanju razlika u uslovima sticanja dohotka u primarnoj raspodeli, on je samo produbljivao te razlike. Na taj način sistem doprinosâ je pridonosio nestabilnosti privrednih kretanja u nas. Fiskalna politika je u postreformskom periodu delovala inflatorno i prociklički. Naime, dinamičan rast poreskih prihoda s automatskim delovanjem sistema doprinosâ, uz potrošačku orijentaciju u privredi i odsustvo ekonomskog pristupa politici društvenih rashoda, generirao je visoku stopu rasta efektivne tražnje, koja je bila u stalnom raskoraku sa realnim vrednostima ponude.

Stvarni efekat fiskalne politike javlja se i kao rezultat kontraktivnog delovanja prihoda od porezâ i doprinosâ i ekspanzivnog delovanja rashoda budžeta i fondova DPZ.[2] Ovakav rezultat uticaja fiskalne politike bio je uslovljen diskrecionim odlukama o promenama fiskalnih stopa i automatizmom u funkcionisanju poreskog sistema. Fiskalna masa je rasla usled inflacioniranog dohotka iako je redukcija fiskalnih stopa imala za cilj da ublaži opterećenje dohotka i uveća koeficijent likvidnosti. Prihodi od doprinosa iz ličnog dohotka i prihodi od poreza na promet, zbog rasta njihovih osnovica, to jest ličnih dohodaka i prometa roba i usluga, kao i zbog rasta cena, automatski su se negativno reperkutovali na stabilizacionom frontu. Glavni fiskalni oblici nisu bili kompenzatori, već kumulatori sa tokom inflatornog ciklusa u raspodeli nacionalnog dohotka. Rast društvenih obaveza (zakonskih i ugovornih) vršio je stalnu presiju na povećanje cena koje su se kompenzirale rastom troškova, međuzaduživanjem i kvazi-novcem. Rezultat negativnih trendova naročito se ogledao u slabljenju reproduktivne sposobnosti privrede, u smanjenju akumulacije i u pojavi nepokrivenih investicija. Porezi i doprinosi, ulazeći u strukturu cene bruto produkta, od 1964. do 1971. godine oduzimali su od 36,8% do 40,8% nacionalnog dohotka. Zbog neelastičnosti i proporcionalnosti fiskaliteti su se javljali kao nezavisno promenljiva veličina. Prema tome, fiskalna politika, umesto da doprinosi ekonomskoj stabilizaciji, ona je delovala destabilizatorski, prociklički i pothranjivala je negativne inflacionističke trendove.

2. FISKALNI SISTEM I VLADAJUĆI DRUŠTVENO-EKONOMSKI ODNOSI

Fiskalni sistem produkt je opšteg karaktera ekonomskog uređenja, ekonomske razvijenosti, privredne strukture i političkih opcija u ekonomskoj i finansijskoj sferi društvene reprodukcije. Fiskalni sistem odražava društveno-ekonomsko uređenje i stepen razvoja proizvodnih snaga i finansijskih odnosa. Prema tome, on je uslovljen kretanjem i razvojem društvenog, ekonomskog, političkog i finansijskog sistema.

U kontekstu naših društveno-ekonomskih odnosa fiskalni sistem se može tretirati sa tri aspekta: institucionalnog, strukturnog i funkcionalnog.[3] *Institucionalni* aspekt podrazumeva fiskalnu decentralizaciju i jačanje fiskalnog suvereniteta DPZ, metode fiskalne koordinacije, stepen fiskalne decentralizacije, konstituisanje samoupravnih interesnih zajednica, institucionalizovanje finansijskog bilansa opšte i zajedničke potrošnje, podređivanje neproizvodne potrošnje udruženom radu, solidarnost i uzajamnost u oblasti opšte i zajedničke po-

---

[2] Mr P. Jurković, *Ocjena djelovanja fiskalne politike na privredna kretanja,* »Finansije«, br. 5—6/1972; Mr P. Jurković, *Kako fiskaliteti raspiruju inflaciju,* »Ekonomska politika«, br. 1070/1972.

[3] Dr Ksente Bogoev — Mr Pero Jurković, *Fiskalni sistem u svjetlu ustavnih promjena,* »Finansije«, br. 1—2/1975, str. 8.

trošnje, jačanje fiskalnog federalizma itd. *Strukturni* aspekt podrazumeva konstituisanje izvora fiskalnih prihoda, modele fiskalnog zahvatanja, namenski raspored prihoda, prioritet i selektivnost društvenih potreba, obim i strukturu javnih rashoda, racionalizaciju fiskalnih, profiskalnih i kvazifiskalnih tokova reprodukcije, usklađivanje rasta neproizvodne potrošnje sa realnim mogućnostima i programima razvoja privrede itd. *Funkcionalni* aspekt implicira samoupravnu koncepciju i orijentaciju fiskalnih mera i instrumenata, konzistentnost fiskalne strukture i njenu adaptibilnost ekonomskoj strukturi, reperkusije mikrofiskalnih dejstava (efekata) na ponašanje ekonomskih subjekata, raspodelu dohotka, likvidnost, akumulaciju i produktivnost, efekte makrofiskalnog intervencionizma u domenu alokacije privrednih resursa, redistribuciju nacionalnog dohotka, stabilizovanje ekonomskih tokova reprodukcije i globalnog (ukupnog) i strukturnog (regionalnog) razvoja itd.

3. NOVA USTAVNA REŠENJA I FISKALNA REFORMA

Ustavnim amandmanima učinjen je dalji korak u razvoju produkcionih odnosa i date su načelne osnove za uspostavljanje samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u društvenim delatnostima za njihovo samoupravno integrisanje u celovit sistem društvene reprodukcije.[4] Već u prvoj fazi ustavnih promena, to jest amandmanom XXI, utvrđen je princip da radnici u materijalnoj proizvodnji slobodnom i neposrednom razmenom svoga rada sa radom radnika u radnim organizacijama u oblasti obrazovanja, nauke, zdravstva i drugih društvenih delatnosti, kao delom jedinstvenog procesa društvenog rada, obezbeđuju svoje određene radne, životne, lične i zajedničke potrebe u tim oblastima. U takvim oblicima samoupravnih odnosa rad u procesu udruživanja rada ne razmenjuje se ni posredstvom tržišta ni posredstvom državnog budžeta, već međusobnim dogovaranjem i sporazumevanjem, odnosno udruživanjem preko fondova interesnih zajednica.[5]

Pronalazak novih oblika slobodne razmene rada (s obzirom na to da se ortodoksnim fiskalitetima, kao podlogom materijalne egzistencije interesnih zajednica, suštinska transformacija u alimentiranju zajedničke potrošnje ne može postići na samoupravnim osnovama[6]), posredstvom dogovora OUR i građana, predstavlja nov kvalitet u decentralizaciji sistema finansiranja, u demokratizaciji finansijskih odnosa i u samoupravnoj orijentaciji u izgradnji produkcionih odno-

---

[4] *Dokumenti Desetog kongresa SKJ*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1974, str. 71. i 93.

[5] Edvard Kardelj, *Osnovni uzroci i pravci ustavnih promena*, »Komunist«, Beograd, str. 75.

[6] Dr Pavle Gligorić, *Društveno-ekonomski aspekti aktivnosti na izjednačavanju osnova i strukture poreza i doprinosa u Jugoslaviji*, »Knjigovodstvo«, br. 7/1974, str. 471—494.

sa. Transformacija sistema finansiranja opštih društvenih potreba izraz je opredeljenja u podruštvljavanju i socijalizaciji zajedničke potrošnje kao značajnog segmenta neproizvodne sfere društvene reprodukcije. Ustav obavezuje sve subjekte u našem socijalističkom društvu na integralnije inkorporiranje opšte i zajedničke potrošnje u tokove reprodukcije radi jačanja proizvodne snage udruženog rada i razvoja proizvodnih snaga u celini. Stoga je potrebno izgraditi konzistentan sistem finansiranja opšte i zajedničke potrošnje u kontekstu aktivnijeg uključivanja fiskalnog sistema u osnove razvojne, stabilizacione i socijalne politike shodno karakteru produkcionih odnosa.

U članu 195. Ustava SFRJ se ističe da je svako dužan da pod jednakim uslovima i srazmerno svojim materijalnim mogućnostima doprinosi zadovoljavanju opštih društvenih potreba.

U članu 33, stav 2. Ustava SFRJ stoji: »Obaveze plaćanja poreza i drugih dažbina društveno-političkih zajednica utvrđuju se zavisno od sposobnosti privrede da, u skladu sa dostignutim stepenom produktivnosti ukupnog društvenog rada i s potrebama materijalnog i društvenog razvoja koje odgovaraju njenim mogućnostima i dugoročnim interesima razvoja proizvodnih snaga društva, obezbedi zadovoljavanje ličnih i zajedničkih potreba proširene reprodukcije.«

U odgovarajućoj rezoluciji Desetog kongresa SKJ se ističe: »Komunisti će se zalagati za to da se sistemom poreza i doprinosa osigura ostvarivanje principa da onaj koji stvara veći dohodak taj više doprinosi zadovoljavanju zajedničkih društvenih potreba.«

Isto tako, institut samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja ima ceo niz implikacija u svim domenima društvenog, ekonomskog, političkog i finansijskog života.

Samoupravni sporazumi se u članu 121. Ustava SFRJ kvalifikuju kao oblik samoupravnog uređivanja odnosa kojim radnici u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada i radni ljudi u mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama usklađuju svoje interese u društvenoj podeli rada i društvenoj reprodukciji, udružuju rad i sredstva rada, utvrđuju osnove i merila za raspodelu dohotka i sredstava za lične dohotke.

4. KONSTRUKCIJA SAMOUPRAVNOG MODELA PORESKOG SISTEMA

Ustavnim amandmanima iz 1971. godine (naročito amandmanom XXVIII i XXXIV) i odlukama Desetog kongresa SKJ praktično je otpočela fiskalna reforma u nas. Donošenje Ustava SFRJ i ustavâ republika i pokrajina i rezolucija Desetog kongresa SKJ naša fiskalna reforma dobila je osnovne konture i vizije. Ovi istorijski dokumenti naše socijalističke zajednice dali su osnovne principe i fundamente za izgradnju finansijskih odnosa između OOUR, radnih ljudi i građana i društveno-političkih zajednica u vertikalnom i horizontalnom

smislu. Time je ostavljen znatan prostor fiskalnom suverenitetu republika i pokrajina, u sklopu samoupravnog fiskalnog federalizma, da definitivno konstituišu osnove samoupravnog sistema finansiranja opšte i zajedničke potrošnje na bazi fiskalne koordinacije i samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja. Oporezivanje OOUR i građana i konstituisanje interesnih zajednica eklatantan su primer najnovije fiskalne decentralizacije.

Oporezivanje OOUR. — Naš privredni sistem našao se u 1971. godini pred poreskom reformom. Kreatori novog fiskalnog sistema pledirali su za takav poreski sistem koji bi odgovarao dostignutom nivou razvoja proizvodnih snaga i produkcionih odnosa. Reformisanje poreskog sistema u stvari je predstavljalo inovaciju neposrednih fiskaliteta, odnosno transformaciju poreza i doprinosa iz ličnog dohotka kao oblika takozvanih troškovnih poreza u porez na rezultat poslovanja.

Naše socijalističko društvo tražilo je fleksibilniji, unutar sebe koherentniji fiskalni sistem koji bi bio aktivan instrument ekonomske i socijalne politike. Reforma sistema finansiranja opštih i zajedničkih potreba upravo je imala za cilj da poreze veže za opštu potrošnju, a doprinose za zajedničku potrošnju (amandman XXI).

Prenošenje dela doprinosa s ličnog dohotka na dohodak OOUR putem preraspodele poreskog opterećenja je jedna od bitnih presumpcija predložene poreske reforme. Za to su postojala dva razloga. Prvi je taj što su stožeri javnih finansija u nas bili porezi i doprinosi koji su se naplaćivali na lične dohotke i ličnu potrošnju, dok su ostala fiskalna opterećenja imala supsidijaran karakter. Drugi je taj što se merama poreske politike želelo menjanje odnosa između faktora proizvodnje, odnosa u cenama roba i usluga, odnosa u raspodeli novostvorene vrednosti i podizanje nivoa zaposlenosti i nivoa dohotka preduzeća, kao i rasterećenje radno intenzivnih i paritetno opterećenje kapitalno intenzivnih grana.

Porez na dohodak OOUR trebalo je da dovede do prestrukturiranja fiskalnog opterećenja shodno fiskalnom kapacitetu i da supstituiše oporezivanje ličnih dohodaka uz njihovu korelativnu redukciju.

U našoj poreskoj reformi najveće dileme su se javile oko određivanja fiskalnih parametara: (1) ko treba da bude nosilac fiskalne obaveze (poreski obveznik); (2) šta treba uzeti za predmet oporezivanja (poreska osnovica); i (3) po kom modelu treba konstituisati fiskalno zahvatanje. Kao pouzdan kriterij relativne uspešnosti poslovanja isticane su tri varijante: društveni proizvod, dohodak za raspodelu i dobit. Pobedila je ona varijanta po kojoj poresku osnovicu sačinjava dohodak za raspodelu. Dohodak za raspodelu, kao najeminentniji izvor suštine samoupravnih ekonomskih odnosa i pokazatelj u sistemu dohodovanja u socijalizmu, definisan je kao dohodak umanjen za zakonske i ugovorne obaveze i uvećan za razliku između zakonske i stvarne amortizacije. Dohodak za raspodelu je, prema tome, određen za osnovicu oporezivanja OOUR. Uvođenjem poreza na dohodak OOUR skinuto je i pitanje poreskog obveznika jer su to automatski postale organizacije udruženog rada.

Utvrđivanje poreske osnovice spadalo je u najspornija pitanja finansijskog uređenja. U osnovi, postojala su tri predloga: progresivni, proporcionalni i diskriminatorski (kombinovani) model oporezivanja. SR Srbija se opredelila za progresivni sistem zahvatanja dohotka OOUR. Skala progresije rešena je u zavisnosti od potreba i funkcija DPZ, od mase poreza koja se treba ubrati, od veličine poreske osnovice i od strukture poreskih obveznika. U skladu sa intencijama fiskalne reforme, u novi poreski sistem unete su brojne olakšice, oslobađanja i beneficije sa prostorno, planski i vremenski sračunatim efektima.

Celokupna poreska reforma neposrednih fiskaliteta, imajući za cilj redukciju budžetsko-etatističkog modela finansiranja opšte potrošnje i stvaranje uslova za prelazak zajedničke potrošnje na interesne zajednice, transformisala je troškovne poreze po faktorima proizvodnje u poreze na rezultate dohodovanja. Rezultat reforme je razuđena poreska struktura i diversifikacija poreskih vrsta: (1) republički i pokrajinski porez iz ličnog dohotka iz radnog odnosa; (2) republički i pokrajinski doprinos za obrazovanje iz ličnog dohotka iz radnog odnosa; (3) opštinski porez iz ličnog dohotka iz radnog odnosa; (4) opštinski doprinos za obrazovanje iz ličnog dohotka iz radnog odnosa; (5) doprinos iz ličnog dohotka iz radnog odnosa za invalidsko i penzijsko osiguranje; (6) doprinos iz ličnog dohotka iz radnog odnosa za društveno osiguranje; (7) doprinos iz ličnog dohotka iz radnog odnosa za dodatak za decu; (8) doprinos iz ličnog dohotka iz radnog odnosa za zapošljavanje; (9) porez iz ličnog dohotka od poljoprivredne delatnosti; (10) porez iz ličnog dohotka od samostalnog vršenja zanatstva; (11) porez iz ličnog dohotka od intelektualnih usluga; (12) republički i opštinski porez iz ličnog dohotka od autorskih prava, patenata i tehničkih unapređenja; (13) doprinos za korišćenje gradskog zemljišta; (14) doprinos republičkom i pokrajinskom fondu za zajedničke rezerve privrednih organizacija; i (15) republički i pokrajinski porez na dohodak OOUR.

Oporezivanje građana. — Zakonima republika i autonomnih pokrajina o porezima građana ustanovljeni su sledeći fiskaliteti[7]: (1) porez iz ličnog dohotka iz radnog odnosa; (2) porez iz ličnog dohotka od poljoprivredne delatnosti; (3) porez iz ličnog dohotka od samostalnog vršenja zanatskih i drugih privrednih delatnosti; (4) porez iz ličnog dohotka od samostalnog vršenja intelektualnih i drugih neprivrednih delatnosti; (5) porez iz ličnog dohotka od autorskih prava, patenata i tehničkih unapređenja; (6) porez na dobitke od igara na sreću; (7) porez na prihode od zgrada; (8) porez na prihode od imovine i imovinskih prava; (9) porez iz ukupnog prihoda građana; (10) porez na zgrade; (11) porez na teretna drumska motorna, priključna i kombi vozila; (12) porez na nasleđe i poklone; i (13) porez na hibridnu lozu.

---

[7] »Službeni list SFRJ«, br. 29/1971; Dr M. Matejić, *Osnovi finansija*, Beograd, 1972; Vukajlović, *Sistem oporezivanja građana*, »Komuna«, br. 5/1973.

Primenom kriterija koji za osnovu uzima izvor iz koga poreski prihod potiče (takozvani cedularni model prihoda) možemo, dakle, razlikovati četiri grupe poreza: (1) porez čiji je izvor lični dohodak građana; (2) porez čiji je izvor imovina i prava na imovinu građana; (3) porez čiji je izvor prihod od imovine građana (pojedinačan ili ukupan); i (4) porez čiji je izvor potrošnja.

Kod svih ovih fiskaliteta nema većih i bitnih razlika (pa, prema tome, ni novina) u odnosu na period od 1965. do 1971. godine. Ukinut je porez na prihod ostvaren upotrebom dopunskog rada drugih lica i porez na oruđa za proizvodnju u poljoprivredi, a uveden je porez na zgrade, koji je klasičan fiskalitet na imovinu. Druga novina ogleda se u čistoj terminološkoj promeni: umesto termina »doprinosi« uveden je termin »porez«. Treću novinu čine izvesna poboljšavanja u sistemu oporezivanja građana. Fiskalne stope i fiskalne beneficije postale su sastavne komponente aktivne fiskalne politike. Naime, sprovedena je intencija da se dopunski rad i prihodi koji ne potiču od rada, već od imovine, oštrije oporezuju. Pored toga, došlo je do svođenja paušalnog oporezivanja na minimum i do ubrzanog prelaska na oporezivanje stvarnog dohotka iz tekućeg rada, kao i do diferenciranog tretmana poreza po različitim osnovama rada.

No, s obzirom na to da u sistemu oporezivanja građana nije došlo do bitnijih promena, mogu se u tom pogledu izreći i dve kritike.

Prva bi se odnosila na model zahvatanja ličnih dohodaka u nas. Naime, kritika prethodnog poreskog sistema povezana je sa problemom socijalne diferencijacije. Premda je redistributivna funkcija sastavni deo savremenog sistema prihoda, ipak egalitarizam nije sastavni deo naše prakse. Jer mere poreskog mehanizma usmerene u pravcu nivelisanja imovinskog stanja građana bile bi kočnica daljeg ekonomskog razvoja. Uostalom, insistiranje na doslednoj primeni principa raspodele prema radu upravo dovodi do imovinske nejednakosti građana. Zbog toga je trebalo uvesti progresivni model oporezivanja ličnih dohodaka. Progresivnim modelom oporezivanja ličnih dohodaka u skladu sa plaćanjem poreza prema ekonomskoj snazi želi se izvršiti preraspodela ličnih dohodaka u skladu sa principom raspodele prema radu.

Proporcionalni model fiskalnog zahvatanja ličnog dohotka može dovesti do produbljivanja socijalnih razlika i do nemogućnosti vođenja adekvatne politike lične tražnje, koja se stalno širi zbog raskoraka između rasta ličnih dohodaka i produktivnosti rada. Primena proporcionalnih poreskih stopa označava, prema tome, primenu neutralnog poreskog sistema u regulisanju nivoa lične potrošnje kao bitnog generatora inflacije tražnje. Vođenje aktivne poreske politike, dakle, ne može se zamisliti bez adekvatnog diferenciranja u poreskom tretmanu poreskih subjekata. Progresivno fiskalno zahvatanje ličnih dohodaka u uslovima kada lični dohoci bujaju i kada se pokrivaju većim troškovima, odnosno pokretom cena, stoga je jedino ispravno rešenje u borbi protiv inflatornih trendova.

Druga naša kritika odnosi se na porez na ukupan prihod građana. Porez na ukupan prihod građana uveo je donekle u sistem

oporezivanja ukupnu snagu građana, što nije bio slučaj sa doprinosom iz ličnog dohotka iz radnog odnosa, koji se sa proporcionalnim stopama i sa prevaljivanjem na fondove preduzeća negativno reperkutovao na socijalne diferencijacije u ličnoj potrošnji.

Doprinos na ukupan prihod građana u izvesnoj meri otklanjao je degresivan redistributivni učinak posrednih poreza (poreza na promet) i pridonosio je ravnomernijoj distribuciji poreskog tereta među različite kategorije stanovništva. U našem sistemu ovaj porez mogao je igrati ulogu automatskog stabilizatora. Međutim, zbog svoje marginalne pozicije u strukturi ukupnog prihoda društveno-političkih zajednica i zbog svoje vezanosti za visoke dohotke, čija je sklonost potrošnji najmanja[8], ovaj fiskalitet nije igrao ulogu reduktora komponente lične potrošnje u podgrejavanju inflacije. Osim toga, kod poreza na ukupan prihod građana nije bila uspostavljena zavisnost između neoporezivog minimuma i smanjenja realne kupovne snage novca, kao ni usklađeno povećanje životnih troškova i poreske snage građana.

No, suština naše kritike odnosi se na određivanje cenzusa kod poreza na ukupan prihod građana s obzirom na to da se ovaj »neoporezivi minimum« različito izračunava. U SR Srbiji cenzus se određuje prema rastu troškova života u SR Makedoniji prema procentu rasta nominalnih ličnih dohodaka, a u SR Sloveniji prema prosečnim godišnjim ličnim dohocima u Republici. Međutim, mi smatramo da cenzus treba da predstavlja prosečan lični dohodak u opštini uz odgovarajuće pondere: indeks rasta cena na malo ili indeks rasta troškova života.

Najzad, porez na ukupan prihod građana bi se obračunavao i plaćao zaključno sa 31. decembrom tekuće godine. Sada se ovaj porez obračunava u prvom tromesečju naredne godine. Na taj način on opterećuje dohodak sledeće godine (anticipativno), a ne dohodak prethodne godine. Stoga je porez na ukupan prihod građana neefikasan instrument tekuće ekonomske politike u pravcu suzbijanja ekscesnih efekata lične tražnje, odnosno potrošnje.

Međutim, ako bi se usvojio progresivni sistem zahvatanja izvora prihoda (po cedulama), onda bi porez na ukupan prihod građana trebalo ukinuti kako ne bi došlo do dvostrukog oporezivanja, do derogiranja socijalističkog principa »nagrade prema radu« i do negativnih implikacija u domenu produktivnosti.

Šta je još trebalo uraditi u oblasti oporezivanja građana?

U pogledu poreza na ukupan prihod građana, kao dopunskog poreza u smislu vršenja korektivne funkcije i socijalne nivelacije u cedularnom modelu oporezivanja, sadašnji trenutak zahteva objektivan tretman porodice i ujednačavanje kriterija oporezivanja po republikama i opštinama, s obzirom na to da se ovaj fiskalitet kreće od blagog pa do prohibilnog zahvata dohotka. Nameće se potreba većeg respektovanja egzistencijalne i stimulativne komponente prihodova-

---

[8] Uživaoci visokih dohodaka veći deo dohotka odvajaju za akumulaciju ili ga ulažu u realna dobra i imovinu. Stoga je njihov koeficijent učešća lične potrošnje u ukupnom dohotku manji nego što je to slučaj sa primaocima fiksnih i prosečnih dohodaka, u kojima dominira potrošnja.

nja. Rešenje se nalazi u redukciji fiskalnih stopa, u proširenju fiskalnih olakšica i beneficija i u jedinstvenoj regulaciji na širem teritorijalnom planu, uz respektovanje specifičnosti republika i pokrajina.

5. KONTURE SAMOUPRAVNOG PORESKOG SISTEMA

Napred istaknute kritike dosadašnjih tokova naše fiskalne reforme impliciraju prezentaciju novih ideja u samoupravnom koncipiranju poreskog sistema, pa u tom pravcu mi predlažemo sledeće:

1) za fiskalnu osnovicu treba izabrati kategoriju dobiti, kao rezidijuma dohotka, po odbitku materijalnih troškova, zakonskih i ugovornih obaveza, razlike između zakonske i stvarne amortizacije i ličnih dohodaka;

2) za fiskalne stope treba izabrati diskriminatorski, diferencirani model oporezivanja (kombinovana primena modela progresije i proporcije).

Fiskalnu osnovicu treba podeliti na dva dela: (1) planski, očekivani i normalni deo dobiti i (2) natplanski, ekstra deo dobiti.

Planiranu ili prosečnu dobit, kao rezultat zalaganja radnog kolektiva, bolje organizacije rada, više produktivnosti rada, primene tehnoloških inovacija i naučnoistraživačkog rada i veće štednje, treba zahvatati proporcionalnim poreskim stopama. No, iako su stope proporcionalne, za različite grane i grupacije, pa i regione, treba predvideti različite nivoe proporcionalnih poreskih stopa u zavisnosti od specifičnosti u sistemu privređivanja i ciljeva i zadataka ekonomske politike u tim segmentima reprodukcije.

Drugi deo dobiti (ostatak) i ekstradobit, koja je rezultat eksternih faktora: monopolske pozicije na tržištu, prirodne rente, tehničkog monopola, monopola stvorenog od strane ekonomske politike i slično, treba zahvatati progresivnim poreskim stopama, i to opet diferencirano po različitim sektorima privrede.

Predloženo rešenje ima višestruk značaj za udruženi rad: (1) metod proporcije stimulisaće novatorstvo, višu produktivnost, bolju organizaciju, veće zalaganje i veći dohodak, a (2) metod progresije destimuliše rast dohotka OOUR na bazi eksternih faktora, sprečavaće neracionalne investicije i nesocijalističku raspodelu i onemogućavaće prelivanje dohotka iz radno intenzivnih u kapitalno intenzivne sektore privrede.

Ovim rešenjima i njihovim evidentnim efektima, najzad, treba još dodati dva predloga: prvi se odnosi na oslobađanje od fiskalnog opterećenja onih OOUR čiji je dohodak ispod republičkog proseka; drugi se odnosi na redistribuciju poreskih prihoda koji su rezultat oporezivanja ekstradohotka u korist grana i grupacija koje su defavorizovane u tržišnom sistemu privređivanja, koje trpe uticaje inflacije. Prva olakšica davala bi se od 3 do 5 godina, druga olakšica davala bi se preko ekonomskih transfera (kompenzacija) svake godine shodno intencijama tekuće ekonomske politike.

Naposletku, dodali bismo još dva predloga koji se tiču poreza na promet i poreza iz ličnog dohotka od poljoprivredne delatnosti:

Porez na promet, lociran u sferi trgovine na malo, zbog svoje prevaljivosti i izdiferenciranosti poreskih stopa, može postati aktivan instrument politike cena, potrošnje, uvoza itd. No, da bi postao aktivan instrument stabilizacione politike, potrebno ga je podeliti na dva dela. Prvi deo treba orijentisati na formiranje budžetskog prihoda, a drugi na usmeravanje potrošnje i cirkulacije roba i usluga. Prvi deo bi bio neutralan instrument, dok bi drugi postao veoma aktivan fiskalni instrument ekonomske politike. Ovaj drugi deo stupao bi u dejstvo onda kada su nosioci ekonomske politike nezadovoljni opštim kretanjem na tržištu i dimenzijama kretanja potrošnje. Podizanjem fiskalnih stopa na proizvode koji opterećuju uvoz i na potrošnju roba luksuznog tipa, s jedne strane, i reduciranjem stopa na robe koje dominiraju u strukturi životnog standarda i na robe koje se izvoze (uz izvozne primove), s druge strane, može se efikasno uticati na nivo i strukturu lične tražnje (interna stabilnost) i na poziciju platnog bilansa (eksterna ravnoteža).

U oblasti poreza iz ličnog dohotka od poljoprivredne delatnosti potrebno je uskladiti fiskalne obaveze poljoprivrednih obveznika sa obavezama zaposlenih u društvenom sektoru. Utvrđivanjem visine poreskog tereta individualnih poljoprivrednih proizvođača u korelaciji sa visinom fiskalnog opterećenja ličnih dohodaka zaposlenih u društvenom sektoru, uz obezbeđenje potpune zdravstvene zaštite i penzijskog osiguranja poljoprivrednika, regulisanje transfernih davanja (regresi za đubrivo, garantovane cene i slično) i prihvatljivo beneficirano kreditiranje za nabavku mehaničke opreme, fiskalnim instrumentima stimuliralo bi se davanje zemlje u zakup društvenim dobrima, poljoprivredna kooperacija, racionalna obrada zemlje, arondacija, melioracija itd. Raznim fiskalnim olakšicama i beneficijama, uz eliminisanje velikih razlika u opterećenjima poljoprivrednih dohodaka po republikama i opštinama, garantovao bi se viši nivo proizvodnje i viši nivo specijalizacije, kao i veća primena agrotehničkih mera. Ukidanjem republičkog poreza i vrlo visokih parafiskalnih davanja garantovala bi se veća sigurnost poljoprivrednih proizvođača, a time bi se sprečio stalan pritisak poljoprivrednog stanovništva na tražnju industrijskih radnih mesta i odlazak na rad u inostranstvo.

6. SAMOUPRAVNI KONCEPT FINANSIRANJA OPŠTIH I ZAJEDNIČKIH POTREBA

Rekonstrukcija ranijeg sistema finansiranja neproizvodne potrošnje otpočela je vezivanjem poreza za opšte potrebe, a doprinosa za zajedničke potrebe. Time se želelo potiskivanje države iz preduzetničke sfere i njenog pretvaranja u nosioca funkcije formiranja i distribucije akumulacije, s jedne strane, i uspostavljanje odnosâ razmene rada kao funkcije finansiranja društvenih delatnosti, s druge strane. Društveno-političke zajednice su na taj način dobile ulogu koordina-

tora i usmerivača. Deo sekundarne raspodele koji se odnosi na zajedničku potrošnju dobio je karakter namenske raspodele na principima slobodne razmene rada i planova razvoja. S tim u vezi doprinosi kao izvori za finansiranje poprimaju karakter samodoprinosa. Redukcijom budžetskog modela finansiranja stvoren je značajan prostor za razvijanje sistema samofinansiranja zajedničke potrošnje.

Globalnu skicu našeg ustavnog modela fiskalnog sistema preko (1) mehanizma fiskalnog karaktera, (2) mehanizma samofinansiranja i (3) mehanizma kvazifiskalnog karaktera opisaćemo na sledeći način:

1) Sistem finansiranja opšte potrošnje (budžetski sistem) sastoji se od finansijskih potreba i sredstava. Potrebe su: delatnost državnih organa i organizacija, ekonomski i socijalni transferi (intervencije), neprivredne investicije, otplate javnih dugova, društvene rezerve, opšta i dopunska namenska sredstva, intervencije u privredi, društvena infrastruktura itd. Finansijski izvori su: neposredni fiskaliteti (iz dohotka OOUR, iz ličnih dohodaka i imovine), posredni porezi (na promet roba, usluga i nekretnina i imovinskih prava), carine, takse i javni zajmovi.

2) Sistem finansiranja zajedničkih potreba (samoupravne interesne zajednice) sa aspekta potreba obuhvata: kulturu, obrazovanje, nauku, zdravstvo, socijalno osiguranje, penzije, invalidnost, dečju zaštitu, pomoć nezaposlenima itd., dok sa aspekta sredstava ovaj sistem podrazumeva: doprinose (iz dohotka OOUR i iz ličnih dohodaka), samodoprinose, javne dugove, kredite poslovnih banaka i transfere.

3) Sistem potrošnje integralnog procesa udruženog rada (samoupravni društveni fondovi) obuhvata sa aspekta potreba (namena): nerazvijena područja, zajedničke rezerve, zapošljavanje, infrastrukturu, intervencije u privredi i slično, dok sa aspekta izvora sredstava podrazumeva: obavezne zajmove, doprinose privrede, udruživanje sredstava privrede, bankarske kredite i javne (međunarodne i unutrašnje) zajmove.

7. BUDŽETI — FINANSIJSKE INSTITUCIJE DRUŠTVENO-POLITIČKIH ZAJEDNICA

U jugoslovenskom finansijskom sistemu budžet je jedna od osnovnih finansijskih institucija (pored društvenih fondova, finansijskih planova i posebnih računa) za finansiranje javne potrošnje na svim nivoima DPZ. Kao etatistički instrument alimentiranja opštih društvenih potreba, budžetski sistem na administrativan način utiče na alokaciju resursa, redistribuciju dohotka, ekonomsku stabilnost cena i zaposlenost. Budžet je postao vrlo nefleksibilan instrument ekonomske politike. Osim toga, naš budžetski sistem je veoma glomazan i nefunkcionalan za tekuće i perspektivne zadatke. U njemu su svrstane razne potrebe: neprivredne i deo privrednih (opšte i zajedničke potrebe, intervencije u privredi, deo privrednih i neprivredne investicije, finansijska prelivanja, otplate dugova itd.). Ukidanjem vanbudžetskog bilansa federacije, koji je predstavljao »budžet kapitala«, i prenoše-

njem zajedničkih potreba na fondove interesnih zajednica otpočeo je proces transformacije budžetskog modela finansiranja.

Međutim, to nije dovoljno. Potrebno je napustiti princip rigidne budžetske ravnoteže i princip budžetskog jedinstva i dekomponovati budžetski sistem na podsisteme. U tom sklopu se nameće potreba prenošenja stavke »intervencije u privredi« na udruženi rad, redukcije neprivrednih investicija, eliminisanja politike pozajmljivanja kod centralne banke i pobljšanja uslova emitovanja obveznica za finansiranje budžetskog deficita.

8. VIZIJA SAMOUPRAVNOG BUDŽETSKOG MODELA ALIMENTIRANJA OPŠTE POTROŠNJE

Polazeći od iznetih slabosti budžetskog sistema i potrebe samoupravne orijentacije budžetskog segmenta opšte potrošnje, smatramo da bi bilo celishodno dekomponovati naše budžete na svim nivoima DPZ i za svaki budžetski podsistem vezati odgovarajuće izvore finansijskih sredstava.

Budžet federacije trebalo bi dekomponovati na dva podsistema: (a) tekući, operativni ili funkcionalni budžet za finansiranje tekućih funkcija i (b) takozvani sistem PPB (sistem planiranja, programiranja i budžetiranja)[9], kao razvojnu finansijsku instituciju preko koje bi se plasirala sredstva Fonda federacije za nerazvijena područja (obavezni zajmovi OOUR, javni zajmovi i bankarski krediti).

Ovaj »program budžet« alimentirale bi republike i pokrajine u obliku doprinosa na bazi visine nacionalnog dohotka po stanovniku kao mere fiskalnog kapaciteta. Putem ove finansijske institucije vodila bi se politika promena u privrednoj strukturi, podsticanja izvesnih delatnosti, adekvatnijeg uklapanja u međunarodnu podelu rada, neophodnog tehnološkog progresa, usklađenog privrednog razvoja, zapošljavanja i slično.

I budžet republika i pokrajina treba dekomponovati na dva podsistema: (1) tekući budžet i (2) budžet za tekuću ekonomsku korekturu, koji bi putem ekonomskih transfera (subvencija, premija, regresa) potpomogao izvesne sektore i socijalne grupe koje odredi ekonomska politika na bazi prioritetne skale tekućih potpora i pomoći.[10]

Opštine bi trebalo, uz klasičan budžet, da konstituišu finansijsku instituciju samoupravnih asocijacija udruženog rada radi finansiranja onih investicionih projekata koji ne mogu da izdrže mikroekonomske, odnosno tržišne kriterije (infrastruktura i sektori neatraktivni sa as-

---

[9] Sistem PPB ili »program budžet« (planiranje, programiranje i budžetiranje) predstavlja donošenje odluka o alokaciji resursa na području društvenog sektora, pri čemu se dugoročno planiranje (od 10 do 15 godina) pomera preko srednjoročnog (petogodišnjeg) programiranja do kratkoročnog (godišnjeg) budžetiranja, shodno intencijama društvenog plana i ciljevima fiskalnog sistema.

[10] Drugi podsistem republičkog i pokrajinskog budžeta, to jest budžet za tekuću ekonomsku korekturu, mogao bi se zvati interventni fond asocijacija samoupravne privrede.

pekta dohodnog efekta), kao i modernizacija i rekonstrukcija privrede.

Pored toga, na svim nivoima DPZ potrebno je institucionalizovati budžetske stabilizacione fondove u koje bi se transferisali suficiti tekućeg budžeta i iz kojih bi se alimentirali deficiti tekućih budžeta. Politikom suficitarnog finansiranja dezaktivirao bi se višak kupovnih snaga koji izaziva inflaciju. Ostvareni suficiti mogli bi se delom vratiti udruženom radu preko budžeta za tekuću privrednu korekturu, a delom plasirati preko fondova za nerazvijena područja.

Budžetske fondove koji egzistiraju na svim nivoima DPZ treba vezati isključivo za tekuće budžete dotičnih nivoa[11], dok bi se budžetska prelivanja u korist interesnih zajednica zadržala do njihovog konačnog oformljenja.

Ovako koncipiran budžetski sistem zadržao bi postojeće fiskalne prihode, izuzev finansijske institucije samoupravnih asocijacija udruženog rada, koja bi svoj finansijski potencijal mobilisala po osnovu poreza na dohodak OOUR i doprinosa iz dohotka OOUR i građana, koji bi se utvrđivao samoupravnim sporazumom.

Svi tekući budžeti (federacije, republika, pokrajina i opština) bili bi projektovani za jednu fiskalnu godinu (princip jednogodišnjosti). Sistem PPB federacije, budžeti ekonomske korekture republika i pokrajina i budžetski fondovi udruženog rada opština projektovali bi se po višegodišnjem fiskalnom principu, po pravilu u trajanju srednjoročnog plana. Tekući budžeti svih DPZ bili bi uravnoteženi na kraju svake budžetske ili kalendarske godine (klasični princip budžetske jednogodišnje ravnoteže). Ostali budžeti DPZ uravnotežavali bi se u toku petogodišnjeg srednjoročnog društvenog plana. U uslovima visoke inflacije i nestabilnosti cena, tekući budžeti vodili bi politiku suficitarnog finansiranja, pri čemu bi se realizovani suficiti transferisali u budžetske stabilizacione fondove. Sredstva budžetskih stabilizacionih fondova čuvala bi se kao budžetska rezerva za sledeću fiskalnu godinu ili bi se plasirala preko fondova federacije, republika i pokrajina u nerazvijena područja.[12] Opštinska budžetska rezerva bi se ili čuvala ili plasirala preko fondova udruženog rada u rekonstrukciju i modernizaciju opštinske privrede. Istu namenu bi imao i suficit budžeta ekonomske korekture republika i pokrajina shodno preferencijama samoupravnih asocijacija udruženog rada.

Kako bi se alimentirali ovi budžeti? Tekući budžet opština alimentirao bi se dosadašnjim komunalnim prihodima. Budžetski fond udruženog rada na nivou opština alimentirao bi se doprinosom iz dohotka OOUR i doprinosom iz ličnog dohotka radnih ljudi i građana na teritoriji komunalne zajednice. Tekući budžet republika i po-

---

[11] Fondovi DPZ (samostalni) i samoupravni društveni fondovi i dalje bi funkcionisali autonomno sa sopstvenim prihodima (parafiskalni prihodi).

[12] Fond federacije za kreditiranje privrednog razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo (koji se finansira obaveznim zajmovima organizacija udruženog rada) i republički fondovi za nerazvijena područja (koji se finansiraju iz budžeta republika) veoma su važne finansijske institucije u domenu regionalnog privrednog razvoja i finansiranja društvene reprodukcije pojedinih regiona.

krajina alimentirao bi se dosadašnjim fiskalnim prihodima. Budžeti tekuće ekonomske korekture republika i pokrajina alimentirali bi se delom iz prihoda od progresivnog oporezivanja ekstradohotka, a delom dotacijama i subvencijama iz tekućeg budžeta republika i pokrajina. Tekući budžet federacije finansirao bi se modelom slobodne separacije, to jest sopstvenim izvorima prihoda, a u prvom redu porezom na promet, carinama i saveznim taksama. »Program budžet« federacije ili sistem PPB finansirao bi se, kao što je napred rečeno, modelom kvota republika i pokrajina. Prema tome, ključni prihodi opština bili bi progresivni porezi stanovništva, koji su napred navedeni; ključni prihodi republika i pokrajina bili bi proporcionalni i progresivni porezi iz dohotka OOUR; ključni prihodi federacije bili bi porez na promet i doprinosi republika i pokrajina. Porezi iz ličnih dohodaka bili bi fiskalni instrument opština, porezi iz dohotka OOUR bili bi fiskalni instrument republika i pokrajina, a porez na promet bio bi fiskalni instrument federacije. Na taj način opštine bi vodile adekvatnu politiku ličnih dohodaka, republike i pokrajine politiku dohotka OOUR, a federacija politiku prometa roba i usluga.

U sadašnjem sistemu prihoda DPZ, prema tome, treba učiniti sledeće: (1) na nivou opština treba ukinuti porez na dobitke od igara na sreću, porez na teretna drumska motorna, priključna i kombi vozila, porez na hibridnu lozu i opštinski porez na proizvode i usluge u prometu, a zadržali bi se svi porezi iz ličnih dohodaka, porez na nasleđe i poklone, porez na zgrade, porez na prihode od zgrada i imovine i porez na promet nepokretnosti i prava[13]; (2) na nivou republika treba ukinuti republički porez iz ličnog dohotka iz radnog odnosa, republički porez iz ličnog dohotka od poljoprivredne delatnosti, a zadržati republički i pokrajinski porez na dohodak OOUR i proporcionalni republički i pokrajinski (poseban) porez na promet proizvoda i usluga; i (3) na nivou federacije treba ukinuti doprinose republika i pokrajina po osnovu republičkog poreza na promet proizvoda i usluga, koje određuje federacija, i institucionalizovati progresivni savezni (osnovni ili opšti) porez na promet.[14] Time bi se sistem fiskalnih prihoda uprostio i fleksibilnije vezao za nivoe odlučivanja u oblasti regulisanja ličnih dohodaka, za uslove privređivanja i dohodovanja i za promet roba i usluga.[15] Jednom rečju, ovakva konstrukcija sistema fiskalnih prihoda imala bi za rezultat vođenje adekvatnije politike lične potrošnje (tražnje), prihvatljivije politike dohotka i ekonomski ispravnije politike cena.

---

[13] Svi porezi na nivou opštine bili bi progresivni. Prema tome, ukinuo bi se i porez iz ukupnog prihoda građana.

[14] Svi nivoi DPZ i dalje bi zadržali sistem taksa.

[15] Prema tome, opštine bi regulisale lične dohotke i ličnu tražnju putem poreza iz ličnih dohodaka, republike i pokrajine regulisale bi raspoloživi dohodak OOUR putem poreza na dohodak, dok bi federacija regulisala promet i potrošnju posredstvom poreza na promet.

9. DEFISKALIZACIJA I SAMOFINANSIRANJE ZAJEDNIČKE POTROŠNJE

Defiskalizacija predstavlja i proces prenošenja zajedničke potrošnje na fondove samoupravnih interesnih zajednica. U članu 52. Ustava SFRJ se o tome kaže: »Radnici i drugi radni ljudi koji u oblastima obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva i socijalne zaštite na načelima uzajamnosti i solidarnosti ostvaruju svoje lične i zajedničke potrebe i interese i radnici organizacija udruženog rada koji obavljaju poslove u tim delatnostima osnivaju samoupravne interesne zajednice u kojima ostvaruju slobodnu razmenu rada, udružuju rad i sredstva i ravnopravno i zajednički odlučuju o obavljanju tih delatnosti u skladu sa zajedničkim interesima.«

Etapa samoupravnog konstituisanja interesnih zajednica time je započela. No, mi još uvek nemamo adekvatnu ekonomsku i finansijsku analizu o tome koliko će »koštati« mehanizam funkcionisanja interesnih zajednica i kako će se obim i struktura zajedničke potrošnje efektuirati u domenu alokacije privrednih resursa, redistribucije dohodaka i akumulacije, ekonomske stabilizacije i privrednog rasta. Sa ovih aspekata veoma je malo učinjeno na ovom sektoru neproizvodne potrošnje, pogotovu ako se imaju u vidu intencije podruštvljavanja i neposrednog uticaja radničke klase na celokupnu finansijsku sferu reprodukcije.

Zajedničke potrebe, kao nematerijalni faktor razvoja, reduktor društvenih nejednakosti i amortizer socijalnih konflikata, ravnomerno raspoređene na organizacije udruženog rada i radne ljude, trebalo bi da proističu iz programa razvoja društvenih delatnosti. Finansijska sredstva, stoga, treba da su izvedena iz realnih tokova reprodukcije, odnosno iz dohodovnog principa prema rezultatima rada. Kao deo jedinstvenog procesa društvenog rada, zajedničke potrebe treba da imaju svoju ekonomsku cenu na bazi dogovorenih usluga i dogovorenih programa sredstava. Oni subjekti koji koriste usluge i oni subjekti koji pružaju usluge stožeri su nove ekonomike društvenih delatnosti nematerijalne proizvodnje, pri čemu treba praviti razliku između ove nematerijalne sfere reprodukcije i interesnih zajednica u određenim delatnostima materijalne proizvodnje (komunalna privreda, energetska privreda, vodoprivreda, prometna privreda, stambena privreda i slično).

10. FISKALNA DISHARMONIJA I POTREBA FISKALNE HARMONIZACIJE I KOORDINACIJE

U domenu poreskih determinanata (poreska osnovica, poreski obveznik, poreska stopa) niče problematika fiskalne disharmonije poreskog sistema s obzirom na to da se osećaju izrazite razlike u poreskoj bazi, kao oporezivoj materiji, to jest osnovici, i delu DPZ u raspodeli dohotka OOUR, to jest stopi. Kad to kažemo, imamo u vidu različita rešenja po republikama i pokrajinama, koja se sastoje u sledećem: (1) u SR Hrvatskoj, SR Crnoj Gori, SR Srbiji i SAP Kosovo poreska osnovica uključuje i lične dohotke, dok se u SR Bosni

i Hercegovini, SR Makedoniji, SR Sloveniji i SAP Vojvodini od poreske osnovice odbijaju i lični dohoci utvrđeni samoupravnim sporazumom; (2) poreske stope su u SR Srbiji i SAP Kosovo progresivne (kreću se od 0,5% do 13%, odnosno od 1,5% do 10%), dok su u ostalim republikama i SAP Vojvodini proporcionalne. U SR Bosni i Hercegovini stopa poreza je 7,4%, u SR Sloveniji 5%, u SAP Vojvodini 7,8%, u SR Makedoniji 3%, u SR Hrvatskoj i u SR Crnoj Gori 0,60%.

Različita rešenja o poreskim obveznicima, poreskim osnovicama i poreskim stopama ukazuju na praktično postojanje osam poreskih sistema. Nije teško, stoga, zaključiti da fiskalna politika ne može da vodi brigu o jedinstvenom jugoslovenskom tržištu i ekonomskoj stabilizaciji. Osim toga, i dalje je ostao problem određivanja skale progresije u smislu nederogiranja osnovnih principa raspodele dohotka i problem usaglašavanja nominalnih vrednosti s oštrinom skale progresije u smislu eliminisanja profitiranja na bazi inflatorno naduvanih dohodaka i eksterno uvećanih dohodaka, s jedne strane, i zaštićivanja onih sektora koji gube zbog visoke inflacije, s druge strane.

Iz tih razloga nameće se potreba fiskalne harmonizacije i koordinacije u smislu unifikacije poreskih parametara: osnovica, stopa, obveznika, olakšica i oslobađanja na svim nivoima DPZ, vertikalno i horizontalno. Naročito su bitna međurepublička usaglašavanja fiskalne strukture i interkomunalna usklađivanja shodno intencijama jedinstvenog jugoslovenskog sistema dohodovanja, očuvanja jedinstvenog tržišta i zakonima tržišno-planske socijalističke robne proizvodnje. Finalni rezultat ovakve fiskalne strategije je uspostavljanje korelacije (zavisnosti) između fiskalnog kapaciteta i fiskalnog opterećenja, od čijeg nepoznavanja pati naša jugoslovenska fiskalna analiza i fiskalna praksa.

11. SAMOUPRAVNI FISKALNI FEDERALIZAM I FISKALNA DECENTRALIZACIJA

Ustav SFRJ je od fundamentalnog značaja za naš fiskalni sistem. Njime se određuju nosioci fiskalnog suvereniteta. U Ustavu se ističe da republike i autonomne pokrajine sarađuju u oblasti poreske politike i usklađuju putem međusobnih dogovora osnove poreske politike i poreski sistem. Fiskalna ingerencija federacije ostala je u domenu fiskalnih parametara osnovnog poreza na promet proizvoda i usluga. Osim toga, u interesu narodne odbrane i u interesu sprečavanja poremećaja na tržištu, federacija može predložiti: (1) smanjenje ili povećanje poreza i doprinosa; (2) imobilisanje određenog dela naplaćenih prihoda; i (3) formiranje društvenih rezervi. Najzad, federacija samostalno određuje svoje izvore prihoda po osnovu carina, saveznih taksa i rada saveznih organa i organizacija.[16] Ovi stavovi izraz su dalje fiskalne decentralizacije, odnosno jačanja uloge nižih nivoa DPZ i jačanja samoupravnog fiskalnog federalizma.

[16] Drugi deo prihoda federacije (oko 50% saveznog budžeta) određuje se uz saglasnost republika i pokrajina. Naime, kvote se određuju na bazi njihovog društvenog proizvoda po osnovu osnovnog poreza na promet proizvoda i usluga.

U sklopu fiskalnog federalizma[17], koji označava finansijske odnose između užih i širih DPZ u smislu koordinacije fiskalnih akcija radi eliminisanja nejednakog poreskog opterećenja, nejednakih uslova privređivanja i distorzija u uslovima konkurencije, koordinacija je neophodna u procesu harmoniziranja fiskalnih struktura i očuvanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta. Načelo federalizma, kao izraz opredeljenja u razvoju samoupravnih finansijskih odnosa, direktno dolazi do izražaja u odnosu između republika i federacije, a indirektno između republika i opština. Federalizam sa vertikalnim i horizontalnim vezama treba da ujedini autonomnost i zajedništvo, samostalnost i integraciju subjekata federalizma, a time i da jača prava i obaveze na ekonomsko-finansijskom segmentu socijalističke reprodukcije. Regulisanje poreske materije od strane republika i pokrajina (porez na dohodak OOUR) tipičan je primer oslobođenja od svemoći državnog centralizma poreskih prihoda, ali i od iluzija potpuno autonomnog determinisanja činilaca fiskalnog procesa federalnih jedinica u odnosu na jedinstveno jugoslovensko tržište.

Fiskalna harmonizacija mora se afirmisati međurepubličkim i interkomunalnim dogovaranjima oko zajedničkog konstituisanja i usmeravanja akcija fiskalne politike. Stoga republike i komune treba da izgrade efikasne metode za sprovođenje aktivne politike usaglašavanja osnovnih poreskih oblika, odnosno obaveza OOUR i radnih ljudi, kako bi se ostvarilo pozitivno dejstvo na mobilnost i efikasnost alokacije faktora proizvodnje, na kretanje globalne tražnje, na redistribuciju nacionalnog dohotka i na druge makroekonomske veličine.

Disperzirano finansiranje javne potrošnje, gransko raspoređivanje fiskalnih obaveza i potreba da se fiskalni dohodak učini elastičnijim u odnosu na kratkoročne fluktuacije ekonomske aktivnosti zahteva optimalnu distribuciju fiskalnih i kvazifiskalnih opterećenja. S tim u vezi ističe se potreba samoupravnog sporazumevanja subjekata federalizma oko raspodele poreskih obveznika, raspodele poreskih izvora, o kontroli fiskalnog opterećenja, o programima subvencija, o javnom zaduživanju itd. Jer sa tržišta sa stalno nepokrivenom tražnjom efekti poreza koji pogađaju privredu, njen dohodak ili sredstva mogu da se relativno brzo procesom prevaljivanja prenesu na cene ili da se odraze na smanjenje akumulacije. A nejednako poresko opterećenje može da dovede, neposredno ili posredno, do nejednakih uslova privređivanja, da izazove distorzije u uslovima konkurencije i da se transformiše u disparitete životnog standarda. Zbog toga je potrebno staviti jači akcenat na razvoj komunalnih i republičkih finansija. Aktivno učešće lokalnih kolektiviteta i republika u reflacionim i deflacionim merama, na terenu unapređivanja regionalnog razvoja i u izgradnji ekonomske i socijalne infrastrukture imperativ je naše aktuelne ekonomske situacije. U ekonomskim okvirima fiskalna politika opština i republika treba da podržava proporcije u raspodeli između lične potrošnje i akumulacije koje su utvrđene

[17] Dr Ksente Bogoev, *Aktuelni problemi fiskalnog federalizma i stabilizacije,* »Finansije«, br. 1—2/1974.

društvenim planom, da zaštiti minimalne lične dohotke i raspone u ličnim dohocima i da stimulira produktivnost rada i reproduktivnu sposobnost privrede. Stoga se oseća sve veća potreba za koordinacijom fiskalne strukture i fiskalnih akcija lokalnih i republičkih zajednica i federacije.

Republičke i pokrajinske finansije dobile su prostora za vođenje konjunkturne politike. Međutim, u današenjem sistemu javnih prihoda lokaliteti nisu dobili takve prihode koji mogu kontinuelno da slede ekspanziju javnih rashoda lokalnog budžeta. Sa neelastičnim i nedinamičnim prihodima opštine ne mogu da udovolje uvećanoj komunalnoj tražnji u domenu obrazovanja i socijalnih transfera, infrastrukture i slično. Zbog toga je potrebno priteći diversifikaciji lokalnih fiskalnih prihoda uvođenjem produktivnijih i izdašnijih prihoda na ekonomskoj osnovi. Osim toga, u lokalne finansije potrebno je trajno ugraditi mehanizme finansijskog prelivanja (dotacije i subvencije), naročito za one lokalitete koji nisu u mogućnosti na bazi svog fiskalnog kapaciteta da na prosečnom jugoslovenskom nivou finansiraju društvene potrebe. Jer lokalitete od subordinacije pa do autonomnog finansijskog statusa treba podržati, naročito na nerazvijenim područjima.[18]

12. SAMOUPRAVNA FISKALNA POLITIKA U FUNKCIJI EKONOMSKE STABILIZACIJE I PRIVREDNOG RASTA

Samoupravni koncept ekonomske politike zahteva adekvatan mehanizam direktnih i indirektnih poreza. U domenu realokacije privrednih resursa, redistribucije nacionalnog dohotka, ekonomske stabilizacije tokova reprodukcije i privrednog razvoja fiskalna politika, koristeći se prvenstveno porezom na dohodak OOUR, porezom na lične dohotke i porezom na promet, može da preuzme na sebe rešavanje brojnih ekonomskih, socijalnih, demografskih, političkih i finansijskih funkcija.

Radi ekonomske stabilizacije potrebno je u sistemu finansiranja opšte i zajedničke potrošnje, to jest budžetske i fondovske potrošnje, učiniti krupne zaokrete. Fiskalna politika (budžetska i poreska) u tom smislu treba da postane ključni instrument ekonomske politike u borbi protiv rasta cena, visoke stope inflacije i nezaposlenosti, kao izraza interne nestabilnosti, i velikog deficita platnog bilansa, kao izraza eksterne neravnoteže.

U oblasti budžetske potrošnje potrebno je eliminisati permanentno bujanje neproizvodnih investicija. Došlo je vreme da se već jednom prekine lanac zaduživanja saveznog budžeta kod emisione banke. Nova emisija novca Narodne banke SFRJ, kao negativan izvor javnih prihoda, direktno se reperkutuje u vidu induciranja visoke stope inflacije. Shodno ovim predlozima, potrebno je koristiti politiku suficitarnog finansiranja koja se ogleda u ostvarivanju suficita na svim nivoima budžeta DPZ i u njegovoj dezaktivizaciji u posebne

[18] Dr K. Bogoev, *Finansijski odnosi između republika i opština,* »Komuna«, br. 11/1972; Dr Božidar Jelčić, *Neki problemi izgradnje novog poreskog sistema,* »Ekonomist«, br. 3—4/1972.

budžetske rezerve ili u stabilizacione fondove. Ipak, ispravnije bi bilo da se realizovani budžetski suficiti vrate privredi. Pitanje je samo kako odrediti kriterije, subjekte i visinu vraćanja. To je naročito aktuelno u uslovima opadanja likvidnosti u privredi i slabljenja reproduktivne sposobnosti OUR.

Osim toga, potrebno je vezati rast opšte i zajedničke potrošnje za rast nacionalnog dohotka i u korelaciji sa fiskalnim kapacitetom odrediti fiskalno opterećenje. Zbog inflatornog naduvavanja dohotka OOUR i ličnih dohodaka potrebno je uvesti konjunkturne poreske namete (poput fiskalnih akontacija)[19]; zatim, stopirati dalju naplatu poreza i doprinosa kod budžeta i fondova interesnih zajednica kada ukupni fiskalni prihodi dostignu predviđeni nivo neprivredne potrošnje shodno društvenim dogovorima. Uz to je potrebno revidirati programe društvenih izdataka. No, ako se sugestije kreatora ekonomske politike ne respektuju, onda je potrebno prići diskrecionom oporezivanju opšte (budžetske) i zajedničke (fondovske) potrošnje koje idu mimo društvenih planova i samoupravnih sporazuma. Naposletku, ističemo potrebu štićenja defavorizovanih segmenata reprodukcije i izvesnih socijalnih kategorija koje trpe inflatorne udare — politikom ekonomskih i socijalnih transfera i kompenzacija.

Inače, predlog ortodoksne fiskalne teorije da se u uslovima inflacije permanentno povećavaju fiskaliteti — nije prihvatljiv za naše uslove. Jer u uslovima visoke inflacije troškova rast fiskalnog opterećenja samo bi potencirao dalji porast troškova proizvodnje, smanjivao akumulaciju i likvidnost i gurao cene nagore.

Fiskalnim instrumentima može se stimulativno uticati na privredni razvoj preko: (1) uvećavanja akumulacije; (2) sektorskog usmeravanja investicija; (3) ubrzane amortizacije; (4) diskriminatorskog ili diferenciranog oporezivanja; (5) javnih ušteda; (6) finansiranja socijalno-zdravstvene i kulturno-obrazovne infrastrukture; (7) naučnoistraživačkog rada i (8) oslobađanja uvoza mehaničke opreme i reprodukcionog materijala od poreza na promet za nerazvijena područja itd.

Obezbeđenje adekvatnog nivoa štednje, akumulacije i produktivnosti rada, adekvatne stope samofinansiranja OOUR, prihvatljivog nivoa cena i zaposlenosti, tolerantnog deficita platnog bilansa i efikasnosti udruženog rada, fiskalnim merama i instrumentima ekonomske politike, bitna je presumpcija samoupravne fiskalne strategije u kontekstu ekonomskih tokova socijalističke reprodukcije. Stoga je potrebno u našem fiskalnom sistemu institucionalizovati »poreski kredit« i ubrzanu amortizaciju[20], koji bi, uz diferencijalan tretman dohotka OOUR grana i grupacija, bili nosioci razvojne fiskalne strategije.

---

[19] Osim toga, potrebno je nivo ličnih dohodaka vezati za nivo produktivnosti, investicije za akumulaciju i onemogućiti permanentno ubacivanje novčane mase u prometne kanale reprodukcije.

[20] »Poreski kredit« i ubrzana amortizacija, kao izrazi selektivne fiskalne politike, predstavljaju fiskalni oproštaj, odbitak ili oslobađanje u obliku procenta od poreske osnovice radi stimuliranja novih investicija i tehničkog progresa u privredi.

Prikazi

Svetozar Marković: Socijalizam na Balkanu

(Il socialismo nei Balcani)

(Uvod i izbor: Marco Dogo, Guaraldi Editore, Rimini — Firenze, 1975, strana 262)

Pod naslovom *Socijalizam na Balkanu* u Italiji je objavljena knjiga najznačajnijih dela Svetozara Markovića, uz stogodišnjicu njegove smrti. U podnaslovu knjige stoji: »Perspektiva revolucije u jednoj zaostaloj zemlji prema analizi prvog srpskog socijaliste«. Izbor je izvršio poznati italijanski publicista Marko Dogo, koji je dela i preveo na italijanski jezik. To su sledeća dela: *Naše udruživanje, Srbija na Istoku, Otkuda dolazi naša siromaština?, Program iz 1873. i Socijalizam ili društveno pitanje.*

Dogo je napisao i uvod, u stvari opširniju studiju o Svetozaru Markoviću, u kojoj raspravlja gotovo o svim značajnijim aspektima Markovićeve političke aktivnosti i teorijske misli: o srpskoj inteligenciji 60-tih i 70-tih godina prošlog veka, seljaštvu i primitivnoj akumulaciji, političkom programu, birokratiji, tradiciji, zapadnim »modelima« itd.

Za delo osnivača modernog radničkog i socijalističkog pokreta u Srbiji i Jugoslaviji, s kojim se italijanska javnost sada prvi put susreće na ovako sveobuhvatan način, Dogo kaže da »i posle sto godina ostaje aktuelno«. Marković je, po njemu, u svom kratkom, ali politički veoma angažovanom životu, zatvaran i proganjan, ipak uspeo da pruži realističnu političku sliku balkanske stvarnosti svoga doba. On je prvi sagledao prave uzroke nerazvijenosti i zaostalosti tadanje Srbije, ali i neiscrpan revolucionarni potencijal u narodu.

Po Dogu, čak ni marksistička istoriografija nije bila pravedna prema »ocu jugoslovenskog socijalizma«. Robujući raznim šemama, ona se, možda, više zadržavala na »uskosti« njegovog dela, optužujući ga čak za »populizam«, zbog simpatija prema seljaštvu i za »utopizam« zbog, za ono vreme, presmelih političkih projekata. Delu Svetozara Markovića Dogo, dakle, pristupa sa željom da dokaže kako u tome delu i za današnjeg čitaoca ima i te kako vrednih elemenata za analizu nerazvijenih društava, odnosno za analizu uzroka te nerazvijenosti:

međunarodna podela rada, pljačka sirovina, nacionalna i ekonomska zavisnost, korišćenje nerazvijenosti jednih za brzi razvoj drugih itd. Ti elementi omogućuju, isto tako, da se u nerazvijenim društvima lakše otkriju pokušaji »ovekovečenja eksploatacije«.

Najzad, delo Svetozara Markovića, kaže Dogo, nedvosmisleno ukazuje na »prave oblike i instrumente borbe za socijalističko društvo« polazeći od specifičnih istorijsko-socijalnih uslova. Jednom rečju, i »posle pobede komunističke revolucije u nerazvijenim zemljama i suočavanja sa određenim problemima, intuicija i ideje Svetozara Markovića imaju svoju političku legitimnost, zaslužuju pažnju svih aktivista radničkog pokreta«.

U uvodnoj studiji o Svetozaru Markoviću Dogo je uložio napor da italijanskom čatiocu na što plastičniji način dočara društvenu, ekonomsku i političku stvarnost Srbije prošlog veka. Otuda i onaj, možda, malo neobičan početak: »Marko, Svetozarev ded bio je hajduk, jedan od onih koji su se odmetnuli da bi se svetili Turcima za grozna nedela. Bili su to buntovnici u večitom sukobu sa stranom vlašću, koje je srpski narodni ep uzdigao do nosilaca slobodarske nacionalne tradicije. Bila je to, međutim, i jedna tradicija koju je unuk hajduka Marka, Svetozar Marković, usvojio u borbi za otvaranje puta »novoj nauci«, socijalizmu, u jednoj seljačkoj, zaostaloj i poluzavisnoj zemlji.«

Svetozara Markovića, kaže dalje autor ove studije, pokušali su baciti u zaborav kao jednog iz galerije »prijateljâ naroda«, kao onog koji »istrčava« ispred svog vremena, a bilo je i takvih »dobronamernih« koji u njegovim političkim spisima nisu videli drugo do uticaj nemačkih socijaldemokrata. Zajedničko svim tim omalovažavanjima je ipak ortodoksija (i marksistička) koja odbacuje i svaku pomisao da bi nekakvo »seljačko društvo« moglo da pretenduje na »odvojeni put u socijalizam«. Za mnoge je Marković bio samo »junoša«, »taj student«. Čak su mu dovikivali: »Nema za tebe mesta. Poranio si čitavih pedeset godina.« Bili su to, međutim, suviše optimistički proračuni, kaže Dogo. Da se Svetozar Marković vratio pedeset godina posle smrti, našao bi jednog od svojih političkih istomišljenika, Nikolu Pašića, na čelu seljačko-građanske, odnosno dinastičke partije kako verno služi jednom centralističkom, eksploatatorskom i korumpiranom režimu. Ali, da se vrati danas, dodaje italijanski autor, otkrio bi da je jugoslovenski marksizam usvojio mnoge njegove ideje, pa čak i termine (»radni narod«, »birokratija«, »samoupravljanje« itd.). I ne samo usvojio, već i realizovao i ustavno sankcionisao. Našao bi, najzad, »istorijski verifikovanu svoju značajnu misao o uspehu nacionalne revolucije i izlasku iz ekonomske zavisnosti kao uslovu za ostvarenje samoupravnog socijalizma«. Do istih zaključaka o demokratizaciji politike kao uslovu društvenog progresa uopšte bio je došao i Černiševski, zbog čega je bio prognan u Sibir.

Srpska inteligencija 60-tih godina prošlog veka školovala se, uglavnom, u inostranstvu, pre svega na Zapadu. Bili su to mahom sinovi bogatijih trgovaca i birokrata, vaspitavani u zapadnom buržoaskom duhu. Ali, bilo je među tim mladim ljudima i takvih koji su oduševljeno prihvatali socijalističke ideje. Na njihovom čelu, u Cirihu, 1868. nalazio se Svetozar Marković. Uprava Internacionale baš je bila prešla iz ruku Bakunjina, »demokratskog panslaviste«, u ruke Nikole Utina, »ortodoksnog marksiste«, kada je »dopisni član ruske sekcije Internacionale za Srbiju« Svetozar Marković, u »Narodnom delu« (maj 1870) objavio »raport«: *Politički i ekonomski položaj radničke klase u Srbiji.* Dogo pridaje veliki značaj tome »raportu« u kome je Marković »već potpuno okrenut masama radnog naroda, a protiv birokratije«. Sa tačnošću naučnika Marković otkriva vezu između izrabljivanih seoskih masa i razvoja tadanje srpske države. Uzroke ekonomskoj i političkoj bedi on vidi pre svega u zaostalosti i neznanju naroda, teško optužuje servilnost i oportunizam liberala. Kao socijalista internacionalista on se zalaže za jedinstvo radnika (Beča i Pešte) i seljaka (Sr-

bije), jer »uzroci eksploatacije isti su u celom svetu«.

Iz »belog sveta« srpski intelektualci vraćali su se sa glavom punom heterogenih ideja, često konfuznih i kontradiktornih, pod raznim političkim uticajima. U tim glavama mešali su se principi na kojima je počivao već zreli kapitalizam Zapada sa principima feudalne ili polufeudalne strukture u vlastitoj zemlji. Svetozar Marković je pokušavao da izgradi most iznad te idejne i političke provalije, da pronađe spone između najprogresivnije evropske misli i srpske nacionalne istorije i stvarnosti. Bila je to zaista »revolucionarna utopija čija je osnovna vrednost u njenom pronicanju u budućnost, u dubini i lucidnosti njenog shvatanja sadašnjosti«. Utoliko plodnija i paradoksalno realističnija ukoliko radikalnija. Utoliko radikalnija ukoliko je bila veća zaostalost sa kojom se hvatala u koštac. Ta revolucionarna utopija Svetozara Markovića pratila je srpsku radikalnu i socijaldemokratsku partiju, a zatim i partiju jugoslovenskih komunista i u toku tri četvrtine veka nacionalne istorije postala jedinstveni orijentir izazovu zaostalosti i borbi za socijalizam. Sve ovo ne ističe se, kako sam autor kaže, da bi se dokazao kontinuitet srpskog i jugoslovenskog socijalističkog pokreta. On samo želi da dokaže — citirajući i E. Kardelja iz 1947. *(Zemljoradničke zadruge u planskoj privredi)* — da su u programskim dokumentima savremenog socijalizma u Jugoslaviji prisutne ideje, aspiracije, principi i metodi najprogresivnijeg dela srpske inteligencije iz 70-tih godina prošlog veka, a definisani najbolje i najpotpunije u delima Svetozara Markovića. Odsustvo eksplicitnih priznanja (naročito u ranijem periodu) ne svedoči ipak da pokret nije bio svestan vlastitog porekla, već više o tome koliko je bila duboka ova revolucionarna utopija i koliko je pustila koren u nacionalnu srpsku i jugoslovensku stvarnost.

Dogo se zatim zadržava na jednoj od glavnih tema Svetozara Markovića: seljaštvo i primitivna (kapitalistička) akumulacija u Srbiji. On kaže: »Više nego nepostojanje proletarijata, Svetozara Markovića interesuje postojanje mase eksploatisanog seljaštva, dovedenog na rub propasti zbog grube i primitivne akumulacije. Za njega je značajnija zavisnost toga embrionalnog kapitalizma i njegov način uključivanja u kapitalističko tržište nego sam njegov karakter.« Po Markoviću, uzrok opšteg zaostajanja i bede nije samo despotska vlast birokratije (koja je izvojevala pobedu »i nad knezom i nad narodom«), već i svakodnevni pritisak tradicije i fatalizma koji su otupljivali oštricu slobodarskih težnji i borbe protiv birokratizma odvlačeći misli u »dobra, stara vremena« patrijarhalnog života, što je bilo koliko apsurdno, toliko i reakcionarno. Treba, dakle, razlučiti tradicionalne idejne relikvije od realnih osnova seoske opozicije birokratiji, opozicije koja izrasta pre svega iz konfliktnog razvitka klasnih odnosa.

Primitivna akumulacija realizovaće se u Srbiji prošlog veka u specifičnoj formi. Pratila ju je i gruba borba unutar same vladajuće klase, prvo za osvajanje najvažnijih pozicija u državnom aparatu, a zatim i za ograničavanje apsolutističke arbitraže u korist oligarhije (visoka birokratija, bogati trgovci, krupni zemljoposednici). Iz svega toga neprekidno je rastao i otpor seljaka, sitnog vlasnika, koji je plaćao ceh primitivne akumulacije, koja ga je gurala ka ivici sve veće bede ne dozvoljavajući mu čak ni »luksuz« industrijske proletarizacije.

Birokratija koju Svetozar Marković podvrgava nemilosrdnoj kritici nije samo administrativna i politička, već pre svega ekonomska kategorija. Ta i takva kritika čini kamen temeljac njegove teorijske misli. Analizirajući sudare srpskog seljaka sa birokratijom, on razvija ideju o obaranju birokratskog sistema uopšte *(Otkuda dolazi naša siromaština?)*. Na isti način pitanje postavlja i sam Marks: »Pošto, prema Bakunjinu, u Srbiji, pored naroda, postoji samo »klasa funkcionera«, u čemu se onda može sastojati srpska socijalistička revolucija ako ne u eliminisanju te klase funkcionera koja tako sama čini državu?«

S druge strane, ekonomski efekti ulaska Srbije u kapitalističke »vode«, ili, bolje, ulazak kapitalizma u Srbiju imao je po srpski narod samo negativne posledice. Zanatstvo je bilo desetkovano pod udarcima strane industrijske konkurencije. Od tehničko-naučnog progresa, koji je, po Svetozaru Markoviću, u stopu pratio razvoj kapitalizma na Zapadu, u Srbiji nije bilo gotovo ni traga. Spoljna trgovina bila je usmerena na grubu eksploataciju prirodnih bogatstava zemlje. »Eto, pisao je Marković, zbog čega se kod nas stvara proletarijat i bez kapitalista, a ako i postoje, oni dobrovoljno stupaju u savez sa stranim kapitalistima, otvarajući im samo nove izvore za eksploataciju zemlje.«

U takvim prilikama i odnosima Marković je video samo jednu alternativu — socijalizam, ističući da se do toga cilja mora stići, »ako ne razvojem svesti, a ono samom nužnošću«.

Zadržavajući se, zatim, na političkom programu Svetozara Markovića iz 1873, Dogo objašnjava s kakvom je strašću i s kakvim entuzijazmom Marković branio Parisku komunu u uslovima rigorozne cenzure i policijske prismotre (zabrana »Radenika«, odlazak Markoviča u Novi Sad itd.). Godine Pariske komune bile su godine velikog zaokreta evropskog socijalizma prema politici, godine u kojima opozicija centralizovanoj državi i birokratiji prerasta u odlučan zahtev za uvođenje lokalne samouprave i radničke samoorganizovanosti. Za Svetozara Markovića to je i trenutak za ideološki obračun sa Bakunjinom, koga stavlja u kategoriju »nezrelih socijalista«. U Cirihu je 1872. održan kongres srpskih socijalista (mnogi studenti su još na pozicijama Bakunjinovog anarhizma pomešanog sa opštim buntom i panslavizmom). Marković, međutim, razrađuje druge osnove za socijalističku perspektivu, govori čak o postepenom prelasku u komunizam, kome, kao svakoj velikoj društvenoj transformaciji, treba »dug put istorijskog razvitka, jer svaka revolucija, koja silom obara staro društvo, svešće se na nulu ako se masama ne usadi u svest bar vera i nada da će novi poredak doneti i bolji život«.

Na toj liniji, ističe Dogo, Svetozar Marković je 1873. pisao i program Socijalističke partije, »u kome svaki od ukupno deset članova predstavlja odlučujuću tačku u borbi koja otvara put do pobede«. Duh programa nije ostao bez odjeka ni među seoskim poslanicima u srpskoj Narodnoj skupštini, čije je sedište tada bilo u Kragujevcu. (U Skupštini je, na primer, podnet predlog o decentralizaciji koja bi od opštine napravila bazu narodne samouprave; tu su, zatim, zahtevi za uvođenje građanskih sloboda itd.)

Autor se zatim ponovo vraća pitanju »utopije« u delu Svetozara Markovića, odnosno pitanju njene realnosti. Marković, naime, nije samo propagirao stvaranje proizvodnih i potrošaćkih zadruga među beogradskim zanatlijama, nego je i najdirektnije učestvovao u njihovom formiranju, pisao statute, radio u njihovoj administraciji, pa čak i prodavao zadružne proizvode. Bili su to preambiciozni planovi o podizanju materijalnih i moralnih uslova života zanatlija, o postepenom transformisanju zanatske u veliku manufakturnu proizvodnju, planovi o zaštiti zanatlija od eksploatacije. Na žalost, za ono doba bili su to nerealni planovi. Zadruge su životarile i propadale. Pobedile su ih, kako je sam Marković govorio sa gorčinom, egoizam i sitnoburžoaski duh u redovima samih članova.

Slično je bilo i sa programom temeljitog istraživanja uslova života i rada u tadanjoj poljoprivredi i na selu. Marković je u kragujevačkoj »Javnosti«, čiji je bio urednik, pristupio istraživanju ekonomskog i političkog života sela, podele zemlje, setve i žetve, prihoda od zemlje, stočarstva, zaduženja seljaka, zelenaške kamate, seoskih zadruga i moba, strukture opštine, škola i puteva, mišljenja naroda o vlasti i svojim pravima, uticaja učitelja, popova, vojske. Bio bi to prevelik program i za mnogo slobodnijeg političara i za mnogo jaču partiju. Urednik »Javnosti« je, međutim, već po ko zna koji put uhapšen i bačen u tamnicu. Tek u decembru 1874. izašao je iz kaznionice u ko-

joj mu se zdravstveno stanje pogoršalo, ali u kojoj je ipak uspeo da uradi svoje »najsređenije i najzrelije delo« pod naslovom *Socijalizam ili društveno pitanje.* Po izlasku iz zatvora Marković odmah pokreće novi list: »Oslobođenje«. Ali već u januaru 1875. mora na lečenje u Beč. Iz Beča odlazi na jug, u Trst, gde je iznenada umro 26. februara.

I Dogo je, na kraju svoje studije, konstatovao neobično raznovrstan i bogat politički bilans čoveka koji je rano počeo, a još ranije završio svoju političku karijeru (u 29-toj godini života). Pa ipak, u neverovatnoj trci sa vremenom i bolešću, Svetozar Marković je uspeo da »dovede srpski socijalistički pokret i socijalističku misao u vezu sa Internacionalom«, da se žestoko i znalački bori za »autentični socijalizam«, da utvrdi kako »podela u Internacionali ima osnovu u različitom industrijskom razvoju pojedinih zemalja«, da valorizuje učenje Černiševskog, koji je potpuno shvatio razliku između industrijskih i poljoprivrednih društava, kao i razliku između puteva kojima ova društva treba da idu da bi transformisala privatno vlasništvo u kolektivno i uopšte rešila socijalna pitanja prema vlastitim specifičnostima.

U delu *Socijalizam ili društveno pitanje* Marković potvrđuje univerzalnost socijalističkih principa, dodajući da će ti opšti principi biti primenjivani »prema narodnim potrebama«, što u suštini znači da u njihovom primenjivanju »treba voditi računa o istorijsko-socijalnoj realnosti puteva u socijalizam«. »Ne mora svako društvo proći kroz iste stadije ekonomskog razvoja kroz koje je prošlo industrijsko društvo, na primer u Engleskoj... Jedno društvo može transformisati svoju ekonomiju zasnovanu na sitnom vlasništvu i uvesti najsloženiju mašinsku proizvodnju i bez prolaženja kroz »čistilište« kapitalističke proizvodnje.«

Svoje uverenje u revolucionarnost »utopije« Svetozara Markovića Dogo, na kraju, potkrepljuje i ovim citatom iz Marksa: »Stižemo, dakle, do zaključka na izgled paradoksalnog, ali u suštini potpuno opravdanog, da mišljenja ljudi koja su smatrana obično za krajnje utopistička u stvari su mnogo praktičnija od mišljenja mladih reformatora koji uživaju ugled dalekovidnih političara.«

Može se, ukratko, reći da je Marko Dogo svojim sveobuhvatnim i znalačkim prilazom delu Svetozara Markovića i svojim izborom njegovih tekstova za knjigu *Socijalizam na Balkanu* potpuno uspeo da to delo i njegovog autora približi italijanskom čitaocu, da ga maksimalno aktuelizira. Zato će i ova knjiga, po našem mišljenju, značiti ne samo krupan doprinos boljem upoznavanju revolucionarne prošlosti jugoslovenskih naroda, već i doprinos boljem upoznavanju i razumevanju jugoslovenskih naroda uopšte.

Dragan Vukobratović

Muhamed Filipović: Marksizam i suvremena filozofija

(»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1975, strana 342)

Filipovićeva knjiga je zbirka studija i rasprava o problemima savremenog marksizma i građanske filozofije. Većina ovih radova bila je ranije objavljena, u razmaku od petnaestak godina, bilo u periodici ili u obliku predgovora delima pojedinih autora. Ranije objavljene verzije ovih tekstova razlikuju se od njihovog sadašnjeg oblika, koji je u odnosu na prvobitnu formu dobio mnogo u argumentaciji. Međutim, dodato ili oduzeto ranije publikovanim tekstovima nije bilo od uticaja na njihovu suštinsku orijentaciju i bitan sadržaj. Sadržajno gledano, radovi su centrirani oko određenih problema i ličnosti savremenog marksizma i građanske filozofije (problemi kao što su: koncepcija naše filozofije o svojoj ulozi u društvu, marksizam i socijalizam, fenomenologija i marksizam, marksizam i filozofija egzistencije, egzistencijalizam i ličnosti kao što su: Đerđ Lu-

kač, Veselin Masleša, Maks Horkhajmer, Ludvig Vitgenštajn i Alfred Nort Vajthed). Delimična raznolikost problema i ličnosti stavljenih u središte pažnje autorove knjige nameće pitanje o njenoj konceptualnoj jedinstvenosti. Odmah da kažemo da je tematsko jedinstvo doista naznačeno u samom naslovu knjige kao marksizam i savremena filozofija. Dakle, bitno tematsko usmerenje knjige je na savremenom marksizmu i građanskoj filozofiji u onom njenom delu koji je, na ovaj ili onaj način, »u izravnoj vezi sa unutarnjom artikulacijom i protivrječnim kretanjem... marksističkog mišljenja«. Konceptualno jedinstvo knjige je u nastojanju da se svi problemi »sagledaju i rješavaju u svjetlu iskustva svjetskopovijesne uloge proletarijata i revolucionarnog mišljenja uopće«. To znači da je pozicija sa koje je prosuđeno sve što je predmet ove knjige sadržana upravo u pitanju koliko sve to doista stoji i kako stoji prema istorijskoj ulozi proletarijata. Ta je pozicija razvijena i omeđena celovito u, po našem mišljenju, centralnom tekstu knjige — *Marksizam i socijalizam*. Odlučujuća tačka autorove pristupne pozicije različitim problemima savremenog marksizma i građanske filozofije jeste Marksova misao o realizaciji filozofije. Jedino iz ugla te pozicije izgleda da je danas odgovarajuće duhu vremena odmeriti sve što se naznačuje kao marksističko i što protiče pod naznakama filozofije kao filozofije. Reduciranje marksizma na filozofiju kao filozofiju koje je prisutno u nekim varijantama savremenog marksizma samo je svedočanstvo o tome da se te varijante nalaze ispod Marksovog nivoa i ispod zadatka svog vremena, to jest da mimoilaze bitan zahtev Marksove misli — ostvarenje filozofije i ukidanje proletarijata.

Kakva se piscu pokazuje jugoslovenska filozofija iz tog aspekta, pokazano je u raspravi *Koncepcija naše filozofije o svojoj ulozi i odnosu u društvu.* Tekst je napisan 1969. godine, dakle u času u kome se dovršavao jedan značajan period u razvitku naše filozofije i kad je bilo moguće, bar teorijski, zauzeti određen stav prema njenim temama i dilemama. Ali zauzimanje kritičkog stava prema struji oko »Praxisa« u tom času nije bilo tolerisano od nje same, što takođe govori o jednoj krajnje nedopuštenoj situaciji u našoj filozofiji. Diferencije u njoj nastale izrastale su u neprijateljske tabore. Istorijska i filozofska pozadina toga diferenciranja i takvog izrastanja samo je delimično prezentovana u ovom Filipovićevom radu. U središtu njegove pažnje našla se ona orijentacija u savremenoj jugoslovenskoj filozofiji koja se samodefinirala kao »stvaralački marksizam«. Nije nam ovde moguće rekonstruisati bitne i odlučujuće autorove teze o ovoj orijentaciji. Umesto toga, zadovoljićemo se ukazivanjem samo na nekolike odlučne tačke u tim tezama.

Prvo, pada u oči autorovo suprotstavljanje samom samoodređenju ove struje kao »stvaralačkog marksizma«. On smatra, s razlogom, da je sama sintagma »stvaralački marksizam« — »nespretna kovanica, i to najviše i u prvom redu zbog svoje očito pleonastičke prirode«. Drugo, nije dilema savremenog marksizma »stvaralački ili dogmatski marksizam« — zato što marksizam uopšte nije nikakva dogmatska misao i zato što se u sintagmi previše uprošćeno svodi bogatstvo marksističkih orijentacija na suprotnost »stvaralačkog« i »staljinističkog« marksizma. Uostalom, autor ukazuje da je ona na delu dezavuisana u radovima Sutlića, Šarčevića i drugih koji idu »sasvim mimo ideje o stvaralačkom marksizmu«. Filozofski uzeto, »stvaralački marksizam« se definira praxisom kao središnjom i temeljnom filozofskom kategorijom. Ali to kako se tu razume ova kategorija Filipovića stavlja pod kritički udar. Naime, definišući kategoriju prakse kao temelj, kriterij i cilj spoznaje, »stvaralački marksisti« ostaju u okviru dilema tradicionalne filozofije. Njihov marksizam definisan posredstvom prakse ostaje bitno metafizički određen pošto kategorija prakse ima karakter bitka. Konsekvencija je antropocentrizam. Pokušaj da se značenje prakse promiče u smislu grčkoga praxisa nije uspeo jer definicija prakse kao »stvaralačke delatnosti« promiče subjektivizam koji je bio dalek izvornom značenju grčkoga praxisa.

Druga Filipovićeva kritička primedba odnosi se na određenje ideje humanog socijalizma od strane ove orijentacije. Njemu se čini da između konkretnog sadržaja socijalizma i njegovog praksističkog idejnog određenja postoji raskorak pošto su u filozofskom određenju humanizma izostali »nacionalni aspekti razvoja socijalizma«, s jedne strane, i osporavanje robne proizvodnje u socijalizmu, s druge. Njemu se čini da razlog i jednom i drugom treba tražiti u gubljenju istorijske podloge u razumevanju socijalizma i u njenom nadoknađivanju antropologijom koja pati od tradicionalnog esencijalizma. »Smatram, kaže pisac, da je upravo... apstraktno shvaćanje o čovjeku kao stvaralačkom biću uopće i bilo osnova određenog nerazumijevanja...« Argumente ove orijentacije protiv robno-novčane proizvodnje Filipović je anulirao bez teškoća, prosto time što im je suprotstavio argumenat da karakter robno-novčanih odnosa zavisi od karaktera svojine i da ona za socijalizam gubi svoj negativitet kapitalističke provenijencije prestrukturiranjem svojine iz privatne u društvenu.

Treći elemenat kojim se definiše »stvaralački marksizam« — »kritika svega postojećeg«, takođe je predmet Filipovićeve kritike. Ne osporavajući da je kritika motiv Marksovog mišljenja, ipak se marksizam ne može redukovati na kritiku. Ona je samo momenat Marksovog mišljenja. I to momenat koji sadrži i pozitivno koje postojeće ne reducira na jedan jedini realitet kako to čini »kritika svega postojećeg«. Filozofska pozadina toga načela ponovo je filozofski dualizam subjekta i objekta.

Iz tako koncipiranih kritičkih primedbi Filipović prosuđuje koncepciju angažmana samozvanog »stvaralačkog marksizma« i dolazi do zaključka da u »stvaralačkom marksizmu« imamo »filozofiju koja skriva bit same sebe i svijeta u samoj svojoj nemogućnosti«. Mora se priznati da ovaj zaključak nije dovoljno jasan. Ali ono što sledi u tekstu iza njega razotkriva njegov smisao. Radi se o tome da u sintagmi »stvaralački marksizam« nema ničega stvaralačkog zato što se »stvarni sadržaj »stvaralačkog marksizma« svodi na značajna... ali u biti ograničena nastojanja renovacije nekih izvornih ideja i motiva opusa Marksa, koje pretežno ulaze u kontekst ideja tzv. »mladog Marksa««. Osporavajući, dakle, ovoj orijentaciji neki osobit napredak u novim rešenjima nametnutih ili tradicionalnih problema, on joj ne osporava vraćanje na neke hegelijanske osnove, u predmarksističko mišljenje, o čemu svedoče neke njene redukcije marksizma na filozofiju slobode, čoveka ili politike.

Mislimo da je Filipovićeva kritika »stvaralačkog marksizma«, iako u formi skraćene skice, u osnovi pronašla odlučujuće slabosti ove orijentacije koje pokazuju kako je ostala ispod bitnog Marksovog zahteva — realizacije filozofije.

Taj zahtev je centralni tematski problem autorovog teksta *Marksizam i socijalizam.* Ma koliko da bi bila interesantna rekonstrukcija glavnih teza ovog teksta, ona bi nas ovde predaleko odvela. Čini se da je, umesto takve rekonstrukcije, značajnije za našu svrhu ukazati na ono što je najrelevantnije za samu autorovu poziciju i njegovo razumevanje marksizma. Već je u odmeravanju situacije u savremenoj jugoslovenskoj marksističkoj filozofiji došla do izražaja Filipovićeva pozicija prema kojoj marksizam nije nikakva filozofija, nego »snaga koja potiče iz izvornog jedinstva prirode, čovjeka i njegovih snaga, njegove misli i njegova djela«. Prema tome, različite redukcionističke interpretacije marksizma kao nauke, ideologije, filozofije ili utopije u podjednakoj meri idu mimo Marksove stvari. Međutim, imenovati to ne znači prerano apsolvirati sa samim reduciranim marksizmom kao idejnom tvorevinom.

Pošto je ostvarenje marksizma ono što je u njegovom pročelju, autor s razlogom tvrdi da je pitanje realizacije ono pitanje »kojim marksizam počinje«. Interpretirajući Marksovu misao o realizaciji filozofije, Filipović je nastojao da u toj misli pronađe vremenu korespondentne momente kojima se problem realizacije danas praktično-istorijski definiše, s jedne strane, filozofijom kao kritikom sveta i, s druge stra-

ne, političkim pokretom na bazi filozofije i revolucijom kao sredstvom otvaranja početka kraja otuđenog sveta. Razume se da je u takvom definisanju, kako je to i kod Marksa, proletarijat morao dobiti središnje mesto u promišljanju odnosa marksizma i socijalizma. Na dvadesetak stranica Filipović je jasno i precizno izneo svoje gledište o proletarijatu kao nosiocu realizacije komunizma. On odbacuje mnoge definicije proletarijata, pokušavajući da ga dokuči iz središta Marksove misli kao istorijski rezultat otuđenja građanskoga sveta i grobara toga sveta. Dakle, kao realizatora komunizma. Kao što se u provedenoj analizi ove teme nisu mogli izbeći široki zahvati analize proletarijata, naravno, nisu mogle izostati ni opservacije o socijalističkoj revoluciji i marksizmu jer je taj odnos »ukorenjen« u vremenu. Ma koliko bila zanimljiva autorova izvođenja o tome, ipak ćemo se zadovoljiti konstatacijom da je taj odeljak ovog teksta izveden s merom i primereno.

Filipovićeva studija *Marksizam Veselina Masleše* je vrlo analitična i argumentovana filozofska rasprava o ovom vrlo značajnom i nezasluženo malo priznatom marksisti. Autoru je uspelo da analitičkim putem razluči unutar Maslešinog dela ono što ima kulturno-istorijsku vrednost i naučnu aktuelnost. Pri tome su se u središtu pažnje našle tri tematske oblasti Maslešinog rada — istorija, politička ekonomija i umetnost i kultura. To su odlučujuća područja u kojima je Masleša dao najznačajnije priloge. Filipoviću je uspelo da na naučan i produbljen način uoči kako je Masleša svojim stavovima nadilazio revizionizam i, s druge strane, ona gledišta koja su išla za tim da strogo distingviraju Engelsovo delo od Marksa.

Filipovićeva rasprava *György Lukacs i marksizam dvadesetog stoljeća* predstavlja zanimljiv prilog razumevanju Lukačeve misli. Među brojnim domaćim napisima o Lukaču ova rasprava ostaje samosvojnom kako po metodološkom pristupu tako i po rezultatu. Filipović je najpre razotkrio istorijsko-kulturnu situaciju u kojoj je nastao ogroman opus Đerđa Lukača, pokušavajući da u tom kontekstu sintetički zahvati Lukačevo delo. Taj metod dosta je plodotvorniji od analitičkog jer omogućuje da se na bazi nekih dobro elaboriranih analitičkih monografija pruži sintetičan pogled na ogromno i izuzetno značajno Lukačevo delo. Ovaj metod analize Lukačevog dela doveo je autora do negacije dosta rasprostranjene mode deljenja Lukača, poput sličnog deljenja Marksa, na »starog« i »mladog« Lukača. Jednog koji pripada idejama *Istorije i klasne svesti* i drugog kome pripadaju ideje *Razaranja uma*. Potraga za »pravim« Lukačem autoru se čini lišenom smisla zato što negira celovitost njegovog dela i negira činjenicu da je ono izrastalo u pojedinim fazama razvitka komunističkog pokreta. To je delo, ipak, iznutra koherentno i jedinstveno u eksplikaciji tema i problema. U prilog takvog gledišta o Lukačevom razvoju, Filipović smatra da je Lukačeva studija *Mladi Hegel* »konkretizacija« ideje ispitivanja dijalektike koje je Lukač započeo u glasovitoj *Istoriji i klasnoj svesti*. Filipovićevo nastojanje da u prilog takve koherencije Lukačevog dela iznađe i druge primere deluje uverljivo. Doduše, možda bi s te strane ta uverljivost bila potpunija i celovitija da je prezentirana nakon pojave Lukačeve *Ontologije društvenog bitka*, dela na kome je Lukač radio kada je Filipović pisao svoju studiju o njegovoj misli i delu. U celini gledano, Filipovićeva rasprava o Lukaču pisana je bez apriornog opredeljenja za ili protiv Lukača i verovatno stoga nije zapala u odveć žučna raspravljanja u kojima se izgubila mirnoća neophodna za objektivno i suzdržano prosuđivanje ogromnog Lukačevog dela, čije značajno dejstvo na epohu razvitka marksizma dvadesetog veka ostaje intenzivno i sada kao i u etapama njegovoga nastajanja.

U mislioce takvog ranga dejstva Filipović delimično ubraja i Markuzea, čijoj je knjizi *Sovjetski marksizam* posvetio opširan kritički prikaz, koji se sada prvi put objavljuje. Pisac ne smatra Markuzea bezuslovno marksistom. On je samo »veoma blizak marksizmu«. U tom susedstvu marksizmu Filipović nalazi »etiologiju i profil« Herberta Markuzea iz kojeg se on obračunava sa sovjetskom verzijom marksizma. Fi-

lipović koncentriše svoju pažnju na tri aspekta Markuzeovog kritičkog prikaza sovjetskog marksizma. Najpre na sam prikaz, zatim na odlučujuće tačke toga prikaza i najzad na kritičke primedbe koje stavlja Markuzeovom naporu. Što se tiče same interpretacije Markuzeove analize staljinizma, može se reći da je vanredno sažeto i verno predstavljena. Osnovne zamerke koje Markuze upućuje sovjetskom marksizmu Filipović uglavnom usvaja. To se naročito odnosi na Markuzeovu primedbu da sovjetski marksisti »ne shvaćaju bit historijskog kao i dijalektičkog«. Međutim, iz toga nikako nije sledio Filipovićev nekritički odnos prema Markuzeovoj raspravi. Naprotiv, Filipović se kritički odnosi pre svega prema Markuzeovoj poziciji s koje on pristupa analizi sovjetskog marksizma i alternativama koje ta pozicija nudi naspram sovjetske verzije marksizma. Stoga ocenjuje da Markuzeova studija posmatrana samo iz ta dva aspekta »nije na visini svog kritičkog djela, kao ni pravih zadataka marksističkog mišljenja«. Filipović nalazi da Markuze, konfrontirajući sovjetski marksizam Marksu, »ugrožava, u izvjesnoj mjeri, i samu Marksovu misao«, time, na primer, što previđa revolucionarnu bit Marksove kritike građanskog sveta u njegovim formama otuđenja na pretpostavkama industrijskog razvoja, čime »čini značajne koncesije građanskom liberalizmu i nihilizmu«. Tu Filipović nalazi koren i Markuzeovom nediferenciranju Lenjina od sovjetskog marksizma staljinističke ere. Uopšte, Filipović s pravom ističe da je u Markuzeovoj studiji ostao nerasvetljen odnos Marks—Lenjin i Lenjin—Staljin. No, uprkos tome, ta je studija odlučujuće uticala na neke aspekte jugoslovenske filozofske kritike staljinizma.

U raspravi *Marksizam i filozofija egzistencije, egzistencijalizam* autor je pošao od stava da je već odavno postalo apsurdnim nastojanje da se marksizam izoluje od modernih izvanmarksističkih tokova mišljenja. Neuspeh takvih nastojanja autor je pokazao na odnosu savremenog egzistencijalizma prema marksizmu. Ispitujući odnos marksizma i egzistencijalizma, autor je došao do zaključka da oni imaju bar tri motiva zajednička. Prvi je sadržan u genezi marksizma i egzistencijalizma iz zajedničke tačke — otpora nemačkoj klasičnoj filozofiji, osobito Hegelu. Kritika klasične nemačke filozofije je zajednički motiv obeju orijentacija, a »svođenje cjelokupne filozofijske i povijesne problematike na čovjeka« je ono što ove dve orijentacije približuje tematski. Međutim, nije mnogo manje elemenata koji ove dve orijentacije čine različitim, čak i onda kada se ima u vidu Sartr. Jer doseg do »povijesti« ostaje zastrt filozofijom egzistencije.

Taj se »doseg« ne može osporiti Horkhajmeru čije ideje izložene u delu *Pomračenje uma* Filipović dosledno i znalački interpretira i valorizuje u svome tekstu *Osnovni koncepti zapadne kulture u svjetlu kritičke teorije društva Maxa Horkheimera.* Tekst je prvobitno bio objavljen kao predgovor srpskohrvatskom prevodu pomenutog Horkhajmerovog dela. Možda je manji nedostatak ovog teksta što nije zalazio dublje u neke razlike koje odeljuju Horkhajmera od drugih »frankfurtera«, Adorna i Markuzea. Iz interpretacije koju Filipović daje dobija se utisak da je Horkhajmer dosegao do najdubljeg dna ukupne duhovno-materijalne krize građanskog sveta. A pitanje je, ipak, da li je takav nivo dubine mogao biti dostignut od jedne misli koja ostaje samo kritičkom u specifičnom teorijskom, odnosno filozofskom smislu. Ne dopire li se do dna toga sveta ne samo predlogom njegove radikalne promene, nego samom tom promenom?

Tekst *Fenomenologija i marksizam* spada u onu grupu tekstova ove knjige koji se bave odnosom marksizma i savremenih izvanmarksističkih filozofskih orijentacija, koje se razvijaju naspram marksizma ili u dodiru sa njim. Ma koliko bio značajan za čitaoca filozofski korektan i kratak prikaz Huserlove fenomenologije, mislimo da je, ipak, najznačajnije autorovo utvrđivanje tematskog i problemskog susreta fenomenologije i marksizma. On to mesto nalazi u odnosu fenomenologije i marksizma prema »povijesti«. Iz tla odnosa prema povijesti nasta-

je konfrontacija i plodan dijalog između marksizma i fenomenologije No, ipak ostaje otvorenim pitanje mogućnosti dijaloga. Nama se čini da konstituiranje »stvari« u fenomenologiji i u marksizmu ostaje toliko različito da je mogućnost dijaloga prosto nikakva. Ovo uprkos tome što se marksizam i fenomenologija korene u jednoj te istoj krizi — krizi građanskog sveta. Naravno, dokazivanje ove nemogućnosti ne može biti ovde provedeno, iako povodom ovog teksta mora biti nabačeno.

Tekst *Ludwig Wittgenstein i moderna filozofija Zapada* je vrlo dokumentovana i filozofski nadahnuta rasprava o jednoj izuzetnoj ličnosti i njenoj filozofiji. Filipović odbacuje uobičajeno distingviranje Vitgenštajnovog filozofskog razvitka na fazu *Tractatusa* i fazu *Filozofskih istraživanja*, kao što odbacuje i interpretacije koje su išle za tim da njegovu misao učine pročelnom u raznim varijantama savremenog neopozitivizma. Filipović dolazi do zaključka da je Vitgenštajn jedan »od najvećih kritičara scijentističkog i svakog drugog pozitivizma«, pošto sâm svojim delom dovršava sve njegove mogućnosti u samoj njihovoj nemogućnosti izricanja »neizrecivog«. Konačno je, zaključuje Filipović, Vitgenštajnova filozofija »na drastičan, pa i tragičan način izvela posljednje konsekvencije negacije filozofije osnovane na zapadnoevropskoj tradiciji pozitivnog mišljenja i time, ako ne otvorila, a ono sigurno postavila pitanje prevazilaženja sveukupnosti te filozofske tradicije«. Dakle, Vitgenštajn izvodi poslednji Marksov zaključak o kraju filozofije kao filozofije.

Poslednja rasprava ove knjige: *Alfred North Whitehead i mjesto filozofije neorealizma u suvremenoj filozofiji* predstavlja analitičku raspravu o ovom poslednjem metafizičaru empirijskog izdanka. Preglednost Vajthedovih ideja i kritički stav prema njima glavne su odlike ove rasprave. Stoga ona predstavlja pouzdan uvod u Vajthedov sistem.

Ovih deset studija o savremenoj filozofiji pokazuju ne samo autorovo kritičko poznavanje te filozofije u njenim različitim orijentacijama i predstavnicima, nego više od toga — one izražavaju jedan »filozofski« stav prema filozofiji, stav koji nadilazi filozofiju kao filozofiju odmeravajući je u svetlosti čuvene Marksove natuknice o njezinom kraju. Pisac u svojim studijama pokazuje upravo to kako savremena filozofija kao filozofija dovršava u različitim svojim orijentacijama svoj vlastiti kraj, svoju mogućnost da u filozofskom horizontu i na filozofski način propituje ono do čega je stalo čoveku u kontekstu njegove istorije. Mislimo da ova knjiga sadrži i nešto inspirativno, bar u onim svojim tezama koje plediraju za sagledavanje svega u svetlosti svetsko-istorijske uloge proletarijata. Samo u tom tontekstu odmerena, savremena situacija marksizma i njegov odnos prema strujama izvan njega mogu biti osmišljeni korespondentno vremenu dovršavanja građanskog sveta i nastajanja jedne nove zajednice. Mislimo da je to u knjizi učinjeno na prihvatljiv način. Naravno, mogu se staviti ovim studijama i neke zamerke (uzgredno smo neke istakli), ali, uprkos tome, ne može se staviti u sumnju njihova zrelost i njihov kritički stav. Vlastito stajalište s koga je autor krenuo u propitivanju današnjih problema marksizma i zapadne filozofije nije scijentističko-objektivistički njihov prikaz, nego kritička potraga za onim što stoji u temelju epohe kao snaga prevladavanja filozofije iz tla istorije i imanentnog filozofskog horizonta.

Miloje Petrović

„Marksizam u svetu", br. 3/75.

(Časopis prevoda iz strane periodike i knjiga)

Tema ovog broja: »Srednja klasa u kapitalizmu« obrađena je u napisima koji na teorijskoj ravni istražuju promene u klasnoj strukturi kapitalizma i nastoje da aktueliziraju Marksovo učenje o klasnoj strukturi. O srednjim klasama u kapitalizmu objavljeni su prilozi M. Pečujlića, V. Feja, V. S. Semenova, M. Nikolausa i N. Pulancasa.

U uvodnom napisu *(O srednjim slojevima)* M. Pečujlić piše o aktuelnosti ovog problema za klasnu borbu proletarijata i za dalje dograđivanje revolucionarne strategije borbe za socijalizam. Autor prikazuje genezu srednjih slojeva, njihov rast, unutrašnje raslojavanje i karakteristike pojedinih srednjih slojeva, kao i različite koncepcije o njima. Postojanje srednjih slojeva on izvodi iz nužnog diferenciranja rada u uslovima kapitalističke proizvodnje na »svet upravljanja i nadzora« i svet materijalne proizvodnje, odnosno iz dvostrukog karaktera rada i dvostrukog ponašanja srednjih slojeva. Ova razmatranja on povezuje sa razumevanjem revolucionarnih preobražaja i socijalnih snaga koje ih nose. Pečujlić daje i jednu, iako ovlašnu, skicu problema »socijalnih saveznika, širine socijalnog saveza« u razvoju samoupravljanja u Jugoslaviji.

V. Fej *(Najamne srednje klase)* zalaže se za marksističku analizu promena karaktera najamnine i na toj osnovi slojevitosti radničke klase. Kao osnova za to može, po njemu, da posluži Marksova teorija vrednosti i viška vrednosti, jer se ona »pokazala tačnom, uprkos napadima marginalista«. Da bi zasnovao svoje stavove o objektivnoj, a ne iluzornoj slojevitosti i suprotstavljenosti slojeva radničke klase, kao i o suštini i nepromenjenom osnovnom karakteru kapitalističkog društva, Fej u kratkom, ali jasno napisanom tekstu analizira kretanja profitne stope unutar jedne zemlje i u međunarodnim razmerama. On konstatuje tendenciju ka opadanju profitne stope usled povećanja organskog sastava kapitala, ali smatra da je ona »više nego kompenzovana« transferom viška vrednosti koji su stvorili radnici u drugim preduzećima, a naročito u ekonomski zaostalim zemljama. To je osnovni polazni stav na kome Fej gradi svoju analizu »najamnih srednjih klasa«. Transferi viška vrednosti naročito su vidljivi u trgovini, ali i u krupnim preduzećima. Radnik zaposlen u vrhunskim industrijama ima u izvesnoj meri koristi od transfera viška vrednosti od kojeg preduzeća ostvaruju profit. (»U vrhunskim sektorima višak vrednosti koji ostvaruju radnici čini samo mali deo profita čiji najveći deo proističe iz drugih sektora, odnosno koji stvaraju radnici iz manje razvijenih sektora. Glavnu dobit svom preduzeću ne donosi, na primer, ono nekoliko zaposlenih u jednoj električnoj centrali ili oko jednog kompjutera.«) Iz toga onda logično sledi da jedan deo radnika (stručni, najkvalifikovaniji) uključuje u svoje plate i nadnice deo diferenciranih profita, to jest viška vrednosti proizvedenog u drugim sektorima. S tim u vezi Fej podseća na Engelsovo i Lenjinovo upozorenje o stvaranju »radničke aristokratije« i posebno na Engelsov stav da je engleska radnička klasa aristokratija u odnosu na radnike drugih zemalja. (»S pravom se može postaviti pitanje: da li znatan deo severnoameričke radničke klase ne uživa taj povlašćeni položaj primajući jedan deo diferenciranih profita ostvarenih na svetskom tržištu.«) Fej je jednoznačno uveren da takozvana »middle class« u SAD, Velikoj Britaniji, ali i drugde, ne izražava samo prostu želju za društvenim usponom, već da »taj termin odgovara dubljoj stvarnosti, formiranju najamnih srednjih klasa«. On konstatuje da one čak brojno rastu, a da na političkom planu pokazuju sve više kolebanja između »svojih interesa najamnika« i interesa »privilegovanih slugu kapitalizma«. Naime, on smatra da je »suviše« veza između njih i kapitala, »suviše« im je upravljačkih funkcija povereno, »suviše« prednosti odobreno. Međutim, po njemu, ova pozicija nije klasna konstanta. U slučaju nagle promene oni, kao i drugi najamnici, bivaju »izbačeni na ulicu« i »samo u tom slučaju, i samo tada, kadrovi postaju svesni svih nepovoljnosti svog najamničkog položaja, svih rizika i svih slučajnosti koje on obuhvata«. Suptilnije analizirajući slojevitost među radničkom klasom, Fej ističe da je važno da se registruje istovremena »generalizacija najamništva i njegova diferencijacija«. On posebno naglašava izvesno približavanje između »plavih mantila« i »belih okovratnika« i činjenicu da se »najamne srednje klase« u svojim najskromnijim ele-

mentima utapaju u radničku klasu, kao što se u svojim najpovlašćenijim elementima integrišu u buržoaziju. Ovi protivurečni procesi pre omogućavaju da se konstatuje nepromenjen karakter kapitalističkih odnosa nego da se izvede zaključak, kako to neki čine, da je kapitalizam nestao te da je dovoljno pravičnije raspodeliti najamničke prihode pošto je, navodno, razlika sadržana ne u prirodi, već u stepenu eksploatacije.

V. S. Semenov *(Srednji slojevi i socijalna struktura kapitalističkog društva)* rezimira i aktuelizira Marksovo, Engelsovo i Lenjinovo shvatanje o srednjim slojevima u kapitalizmu. Njegov cilj je da odgovori na pitanje: da li su srednji slojevi nužni (»sistemu svojstveni«) ili nisu nužni (»sistemu nesvojstveni«) elementi socijalne strukture društva i kakvo mesto zauzimaju u modelu kapitalističke socijalne strukture. U tom cilju on raspravlja o položaju sloja sitne buržoazije i sloja inteligencije i službenika.

Sloj sitne buržoazije čine, po njemu, seljaci, zanatlije i trgovci koji žive od svoga rada. »U uslovima kapitalizma oni su isto toliko kapitalisti koliko i radnici«, iz čega on izvodi zaključak da se njihova proizvodnja ne može svesti pod kapitalistički način proizvodnje. Polazeći od Marksa, on ukazuje na protivurečno svojstvo sitnog buržuja. Sitni buržuj je raspolućen na dve osobe: kao vlasnik sredstava za proizvodnju on je kapitalista, dakle uključen je u zakonitosti kapitalističke proizvodnje; kao radnik on je vlastiti najamni radnik, što znači da odstupa od stvarno delujuće tendencije odvajanja kapitala i rada. Generalni mu je zaključak da je za sitnu buržoaziju, ali kao »ne osnovnu« klasu, karakteristična celokupnost temeljnih i izvedenih klasnih karakteristika.

Semenov nešto detaljnije analizira sloj inteligencije i službenika. On smatra da je socijalni položaj ovog sloja još kompleksniji od sloja sitne buržoazije. Osnovna razlika od prethodnog sloja je u tome što intelektualci i službenici (ili njihova golema većina) nisu vlasnici sredstava za proizvodnju. Oni su, po Semenovu, najamnici, ali posebne vrste: oni indirektno ili direktno služe interesu privatnog kapitala i nagrađeni su isto tako indirektno ili direktno od kapitalista. On podseća da je još Lenjin upozoravao da materijalni interesi intelektualaca zavise od buržoazije i da jedan deo njih učestvuje u podeli profita. Razlog za to je u dvostrukom karakteru rada intelektualaca (rukovođenje i nadgledanje). Po Marksu, najamni rad mora da proizvodi za vlastitu nadnicu, ali i za nadnicu za nadzor, odnosno za nadoknadu za rad upravljanja i nadgledanja nad sobom. Razlikujući se od radničke klase i po samom karakteru rada, intelektualci i službenici su, po Semenovu, zainteresovani za privatno vlasništvo, orijentišu se prema njemu, povezuju se s njim, služe kapitalu. Naravno, Semenov je svestan da su ovi slojevi diferencirani (ekonomski, socijalno, politički) i stoga zaključuje da pojam srednjeg sloja mora biti primenjivan sa velikom opreznošću, ali ukazuje i na to da taj pojam, bez obzira na njegovu višeznačnost, otkriva jednu nesumnjivu socijalnu činjenicu — »postojanje jedne međuzone u socijalnoj strukturi, pokazuje da u klasnoj borbi ne uzimaju učešća samo oba velika antagonista«.

N. Pulancas *(Društvene klase u kapitalizmu danas)* u opširnom tekstu razmatra različite teorijske i ideološko-političke dimenzije ovog pitanja. On polazi od toga da je »pitanje sitne buržoazije« trenutno posebno aktuelno, čak u središtu rasprava o klasnoj strukturi imperijalističkih metropola, ali i o strukturi »potčinjenih i zavisnih formacija periferije«. Pulancas smatra da je ovo pitanje »ključna tačka marksističke teorije društvenih klasa«.

Sve koncepcije o ovom problemu, po ovom autoru, temelje se na primetnom povećanju broja produktivnih radnika koji se obično označavaju kao »beli okovratnici« ili »oni iz tercijarnih delatnosti«. Većina ovih koncepcija, međutim, vezana je za nastojanja da se opovrgne marksistička teorija društvenih klasa i teorija o borbi klasa. Pulancas upozorava da te koncepcije teže da predstave kako, navodno, ne-

staju klasne granice i borba klasa u današnjem društvu zbog navodnog sveopšteg »poburžoaziranja«, odnosno »integracije«. Jedna od tih orijentacija, navodi Pulancas, poriče klasnu specifičnost novih skupina najamnih radnika jer se oni, navodno, utapaju ili u buržoaziju ili u proletarijat. Drugi, pak, razmatraju srednju klasu ravnopravno sa buržoazijom i radničkom klasom, ali idu i dalje predstavljajući je kao središnu osu društvenih procesa i mesto na kome se rasplinjuje klasna borba. Pulancas primećuje da marksizam priznaje postojanje društvenih slojeva, ali ne kao skupina koje su »po strani, na margini, iznad ili, ukratko, izvan klasa«. Za njega ove frakcije su »frakcije klasa. Industrijska buržoazija je frakcija buržoazije... radnička aristokracija je sloj radničke klase«. Ovaj elemenat je, po njemu, tačka razlikovanja marksističke teorije društvenih klasa i različitih koncepcija buržoaskih sociologija. Osnovni stav N. Pulancasa je da »podela društva na klase ustanovljava okvir svakog slojevanja i društvenih diferenciranja«. Pulancas ističe i to da se klasna borba odvija u osnovnom okviru polarizacije različitih društvenih klasa u odnosu prema dve osnovne klase koje pripadaju vladajućem načinu proizvodnje i čiji međusobni odnosi predstavljaju glavnu protivurečnost jedne formacije.

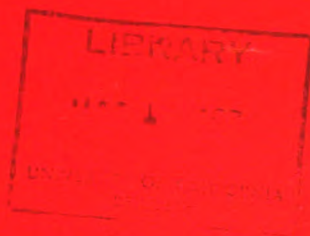
U rubrici »Koncepcije socijalizma u trećem svetu« Kenet D. Kaunda u napisu *Humanizam u Zambiji* izlaže političku filozofiju zambijskog puta u socijalizam. On kaže da je »ideologija Zambije humanizam«. Kako je sadašnjost Zambije i Afrike u celini uslovljena prošlošću, on ukazuje na potrebu da se podvrgne analizi »društveni oblik naših predaka«. Kao bitno svojstvo tradicionalne afričke kulture on navodi »smisao za zajednicu«, dok »individualizmu nije bilo mesta« i stoga smatra da doprinos Afrike svetskoj kulturi treba da bude na području ljudskih odnosa. Po njemu, tradicionalno afričko plemensko društvo je integrirajuće, »idealno plemensko društvo«. Stoga apeluje da se »ne razvodni« tradicionalni afrički humanizam u ime savremenog razvoja. On ukazuje na to da čovek mora biti središna tačka svekolikih napora savremenog razvoja, a to se, po njemu, ne može realizovati bez brižljivo promišljenog plana, širokog obrazovnog programa, materijalnog i socijalnog napretka kao unutrašnje sadržine »afričkog demokratskog socijalizma«.

Ratko Nešković

11
1975

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Iz sadržaja

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 150 dinara. Za inostranstvo 24 USA dolara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:

SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.
Rukopisi se šalju na adresu:

Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11. tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Štampa: Štamparija »Kosmos«, Beograd, Svetog Save 16—18.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XVIII 1975 Broj 11

Содержание

Contents

Radoslav Ratković

Idejno-teorijske osnove delegatskog sistema*

Poznati marksistički stav da bez revolucionarne teorije ne može biti ni revolucionarne prakse mora biti u punoj meri usvojen i dosledno ostvarivan kada je u pitanju jedna tako revolucionarna akcija kao što je uvođenje delegatskog sistema.

Upravo tamo gde se radi o stvaranju novog u društvenim odnosima, u slučajevima kada je malo iskustva — svog i tuđeg — koje se može uzeti za oslonac u građenju tog novog, kada sámo spontano kretanje ne može da proizvede željeni rezultat jer postojeći uslovi sadrže u sebi mogućnost različitih tendencija, te je neophodno svesno opredeljenje i njegovo pretvaranje u svrsishodnu društvenu akciju — uloga revolucionarne teorije postaje naročito značajna. Ona treba da bude, po dobro poznatom principu, „rukovodstvo za akciju", da, dakle, daje orijentaciju akciji formulišući njene dalje i bliže ciljeve i njihov smisao, a zatim da iznalazi puteve i sredstva za njihovo dostizanje u datim uslovima.

Ovaj napis se ograničava na razmatranje nekih pitanja polazne osnove te teorijske akcije u vezi sa delegatskim sistemom. To su pitanja idejnih fundamenata i osnovnih odredbi koncepcije delegatskog sistema koju smo programski i normativno formulisali i koju sada sprovodimo u delo. To uključuje i razgraničavanje tih baznih sadržaja naše koncepcije delegatskih odnosa prema shvatanjima sa kojima, usled termi-

* Tekstovi Radoslava Ratkovića, Boška Krunića, Boštjana Markiča, Radivoja Marinkovića i Dragomira Draškovića jesu, u stvari, prilagođena saopštenja koja su ovi autori podneli na nedavnom savetovanju o funkcionisanju delegatskog sistema koje je održano u Cavtatu.

noloških i formalnih sličnosti, može biti pomešana, ali se od njih suštinski razlikuje.

Čini nam se da aktuelno stanje društveno-političke prakse ostvarivanja delegatskog sistema i naučne prakse njegovog istraživanja i objašnjavanja opravdava potrebu isticanja idejno-teorijskih osnova tog sistema i raspravu o njima. Jer dosta je velika rasprostranjenost pojave da se ostvarivanje delegatskog sistema tretira isključivo kao organizacioni problem i da u velikom broju slučajeva nosiocima i akterima delegatskog sistema nije jasan njegov dublji smisao. Teško da u takvim slučajevima delegatski odnosi mogu da se otrgnu opasnosti od pada u političko-predstavničke odnose ili u stanje akcione paralize, nesposobnosti obavljanja funkcije. Pored toga, ne može se gubiti iz vida ni to da u situaciji prakticističkog prilaza ostvarivanju delegatskog sistema dolazi do toga da u prazan idejni prostor ulaze ideološko-teorijske interpretacije suprotne marksističkoj teoriji i interesima socijalističkog društvenog razvitka. Mogućnost penetracije nekih od tih teorija — na primer, onih koje delegatstvo svode na oblik izbornog sistema — utoliko je veća što su takva shvatanja bliska prakticističkom duhu i lako se s njim spajaju.

Te pojave iz prakse čine osnovanim ukazivanje na osnovna pitanja i teorijsko zasnivanje delegatskog sistema, upućujući istovremeno na određene strane te problematike koju aktueliziraju stvarni tokovi i idejna strujanja.

Polazeći od toga da je naša koncepcija delegatskog sistema sastavni deo marksističkog shvatanja politike i da se van tog okvira ne može pravilno razumeti, najpre ćemo ukazati na konceptualni kontekst u kome ideja delegatstva ima svoje mesto i smisao, a zatim ćemo se osvrnuti na stavove koji se posebno odnose na neke njene odredbe.

I

Marksistička teorijska obrada politike sadrži, s jedne strane, kritiku teorijskih shvatanja i političke stvarnosti kapitalističkog društva, a s druge strane — polazeći od te kritike, od prirode i ciljeva revolucionarnog prelaza od klasnog u besklasno društvo i analize iskustava iz revolucionarnih borbi — projekciju društveno-političkog uređenja koje uspostavlja pobedonosna radnička klasa.

Ako bi se sadržina tog teorijskog stvaranja svela na najosnovnije, moglo bi se reći da marksistička teorija u svojoj kritici građanske političke misli i stvarnosti pokazuje i objašnjava protivrečnosti u društvu iz kojih nastaje rascep između „političke države" i „građanskog društva", osamostaljenost, otuđenost političke sfere, iluzornost njenog zajedništva i, kao posledicu toga, rascep u čoveku na privatnu ličnost, člana „građanskog društva" i na političko biće, člana „političke države", apstraktnog građanina, izdvojenog iz realnih društvenih odnosa, a u svojoj obradi društveno-političkog uređenja socijalizma izučava i otkriva puteve, oblike i sredstva za ukidanje dualizma društvo — država, za prevazilaženje političkog otuđenja.

U obe ove sfere marksističkog teorijskog stvaranja o politici sadržani su stavovi na kojima se zasniva i iz kojih proizlazi koncepcija delegatskog sistema.

U kritičkim obradama buržoaskog društva pokazana je bitna veza između osamostaljenosti političke organizacije društva, „političke države", između rascepa u društvu na državu i „građansko društvo" i situacije na planu političkog predstavljanja. „Odvajanje političke države od građanskog društva javlja se kao odvajanje deputata od onih koji ih odašilju."[1]

U obradama koje istražuju uslove razrešavanja ove protivrečnosti, ukidanja otuđenosti politike, njenog integrisanja (uz istovremenu promenu njene prirode) u društvo (takođe promenjeno revolucionarnim preobražajem produkcionih i drugih društvenih odnosa), razvija se ideja delegatstva kao značajnog svojstva društveno-političkog uređenja socijalističkog društva.

U buržoaskom društvu, dakle, iz karaktera njegovih odnosa, prirode, položaja i uloge njegove političke nadgradnje proizlazi pojava osamostaljenja predstavnika od onih koji ga odašilju, sistem političke reprezentacije kao nužan sastavni deo celokupnog društveno-političkog sistema.

U društvenom uređenju koje uspostavlja pobedonosna radnička klasa, koje se kreće ka prevazilaženju klasa, klasne podele i klasne vladavine, u kome politička sfera gubi svoju osamostaljenost, na mesto odnosa političke reprezentacije uspostavljaju se delegatski odnosi.

Veoma je važno da se povuče ova granica i da se ukaže gde šta spada. Lenjin je, iz mnogo razloga, praktičnih i teorijskih, stalno insistirao i sa izvanrednom oštrinom isticao bitne razlike između svih elemenata političkog uređenja buržoazije i proletarijata. Kao što se kvalitativno razlikuju buržoaska i proleterska država i demokratija, tako se razlikuju i moraju se razlikovati i oblici i načini političkog predstavljanja.

Ovo tačno utvrđivanje gde šta spada ukazuje na sisteme, na celine društveno-političkih uređenja u čije sastave ulaze njima odgovarajući oblici političkog predstavljanja.

Kada se tako postupi, dobijaju se pouzdani kriterijumi za razgraničenje marksističkog shvatanja delegatstva od drugih shvatanja, što je, svakako, značajno za otklanjanje idejne konfuzije i dezorijentacije u praktičnoj akciji koja bi iz toga mogla da proizađe. Takođe se pri tom, pošto se ukazuje na veze delegatstva i drugih elemenata sistema, dobija jasnija predstava o uslovima i granicama primene delegatskih odnosa, o faktorima koji mogu otežavati ostvarivanje tih odnosa i izazivati deformacije u njihovom razvoju.

Za razumevanje suštine društvenih uslova koje negira revolucionarna akcija radničke klase i onih putem kojih uspostavlja društveno-politički sistem u kome se, između ostalog, na mesto političke reprezentacije razvijaju neposredna demokratija i delegatski odnosi — od

---

[1] K. Marx, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, Sarajevo, 1960, str. 163.

ključnog značaja je stanovište o osamostaljenosti, otuđenosti političke sfere od društva. Ovo stanovište, najpre formulisano u Marksovoj *Kritici Hegelove filozofije državnog prava* (1843), kasnije upotpunjavano značajnim objašnjenjima uzroka i vidova takvog poretka stvari u drugim Marksovim, Engelsovim, a zatim i Lenjinovim radovima, osnovno je u marksističkom pogledu na politiku u buržoaskom društvu.

Oblast politike, „politička država", izdvojena je od oblasti materijalnih životnih odnosa, od oblasti „građanskog društva"[2]; to su dve posebne, međusobno različite i suprotne sfere društvenog života. U sferi materijalnih životnih odnosa „građanskog društva" zadovoljavaju se pojedinačni i posebni interesi individua i njihovih užih zajednica, a u sferi „političke države" ostvaruje se opšti interes; prva je oblast privatnog, a druga — oblast javnog života.

Ovaj rascep u društvu na odvojene sfere, suprotnost privatnog i javnog, posebnih i opštih interesa, izražava se kao svojevrstan rascep u čoveku.[3]

Odvojenost, osamostaljenost političke sfere, rascep u društvu i čoveku koji postoji u vezi s tim, posledica je istorijskog toka u kome podela rada i klasna podela predstavljaju osnovu političkog otuđenja.

Već u *Nemačkoj ideologiji* (1845/46) izloženo je ovo otkriće o determinantama politike, koje objašnjava uzroke i puteve njenog otuđivanja, prirodu njene unutrašnje građe, a ukazuje i na perspektivu ukidanja rascepa u društvu i čoveku vezanog za fenomen otuđenja političke sfere.

„Sa podelom rada ... u isti mah je data i raspodela, i to *nejednaka*, kako kvantitativna tako i kvalitativna, raspodela rada i njegovih proizvoda, dakle, svojina, čiji prvi oblik ima svoj začetak već u porodici ...

---

[2] „Građansko društvo obuhvata celokupno materijalno saobraćanje individua unutar određenog razvojnog stupnja proizvodnih snaga. Ono obuhvata ceo trgovinski i industrijski život jednog stupnja ... Naziv građansko društvo javlja se u osamnaestom veku kada su se odnosi svojine već bili izvukli iz antičke i feudalne zajednice. Građansko društvo kao takvo razvija se tek sa buržoazijom; međutim, istim imenom je neprestano nazivana organizacija koja se neposredno razvila iz proizvodnje i saobraćaja i koja u svim vremenima čini osnovu države i drugih idealnih struktura" (Marx — Engels, *Nemačka ideologija,* I deo, Beograd, 1956, str. 36).

U predgovoru za *Prilog kritici političke ekonomije* Marks objašnjava značenje izraza „građansko društvo" na sledeći način: „Moje je istraživanje dovelo do rezultata da se ni pravni odnosi, ni oblici države ne mogu razumeti ni iz sebe samih, ni iz takozvanog opšteg razvitka ljudskog duha, nego da im je koren, naprotiv, u materijalnim životnim odnosima, čiju je celokupnost Hegel, po primeru Engleza i Francuza XVIII veka, obuhvatio imenom „građansko društvo", a da se anatomija građanskog društva mora tražiti u političkoj ekonomiji" (K. Marks, *Prilog kritici političke ekonomije,* Beograd, 1956, str. 8).

[3] „U pojedincu se ovdje pokazuje šta je *opšti* zakon. Građansko društvo i država su odvojeni. Prema tome, i građanin države je odvojen od građanina kao člana građanskog društva. On, dakle, mora preduzeti *bitni raskid* sa samim sobom ... Odvajanje građanskog društva i političke države javlja se nužno kao odvajanje *političkog* građanina, građanina države od građanskog društva, od njegove vlastite zbiljske empirijske zbilje, jer je on kao državni idealist *sasvim druga,* od njegove zbilje različita, odvojena i suprotna suština" (K. Marx, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava,* cit. izd., str. 105—106).

Dalje je s podelom rada istovremeno data i protivrečnost između interesa pojedine individue ili pojedine porodice i zajedničkog interesa svih individua koje međusobno saobraćaju, i to ovaj zajednički interes ne postoji samo, recimo, u predstavi kao „opšte", nego najpre u stvarnosti kao međusobna zavisnost individua među kojima je izvršena podela rada. I, najzad, podela rada nam isto tako pruža prvi primer toga kako se za čoveka, dok god se ljudi nalaze u stihijnom društvu, dokle god postoji rascep između posebnog i društvenog interesa, dok god, dakle, delatnost nije dobrovoljno, već stihijno podeljena, sopstveno čovekovo delo pretvara u tuđu silu koja mu se suprotstavlja i koja ga podjarmljuje umesto da on vlada njome... Upravo na osnovu ove protivrečnosti posebnog i zajedničkog interesa dobija zajednički interes kao *država* samostalan oblik, odvojen od stvarnih posebnih, pojedinačnih i ukupnih interesa, a istovremeno i oblik iluzorne društvenosti, ali stalno na realnoj osnovi veza koje postoje... a naročito na osnovi podelom rada već uslovljenih klasa koje se u svakoj takvoj ljudskoj skupini izdvajaju i od njih jedna gospodari svima ostalima."[4]

Pored objašnjenja podloge otuđenja političke sfere, koja je u podeli rada i klasnoj diferencijaciji društva, citirani stav sadrži veoma karakteristično obeležje političke države — da je ona oblik iluzorne društvenosti. Pošto su klasni antagonizmi razorili zajednicu, ona može da postoji samo u mislima, kao iluzorna zajednica, „kao prividna zajednica". Ovo obeležje političke zajednice kao iluzorne, prividne, kao osamostaljene funkcije „opšteg interesa", značajno je za predmet o kome se ovde raspravlja: da bi se predstavljanje društva, njegovih interesa i potreba moglo da izrazi u političkoj državi, ono mora da se prilagodi njenoj prirodi iluzorne zajednice koja prividno zastupa „opšti interes".

Dodajmo, najzad, naročito značajnu odredbu države, koja je već naznačena vezom njenog nastanka sa klasnom podelom, odredbu koja, nasuprot ideološkom iluzionizmu države kao zajednice svih članova društva, kao zastupnika „opšteg interesa", otkriva stvarnost da u društvu pocepanom na antagonističke klase država predstavlja organizaciju koja, oslonjena na prinudu, zastupa posebni interes ekonomski vladajuće klase. „Prividna zajednica u koju su se dosada individue ujedinjavale stalno se osamostaljivala njima nasuprot i istovremeno je bila, pošto je predstavljala ujedinjenje jedne klase protiv neke druge klase, za potčinjenu klasu ne samo sasvim iluzorna zajednica nego u isti mah i novi okov."[5]

---

[4] Marx — Engels, *Nemačka ideologija,* cit. izd., str. 32—33.

Ovo objašnjenje osamostaljenosti države i njenog uzdizanja nad društvom procesima podele rada i klasne diferencijacije izloženo je na mnogo mesta u radovima Marksa i Engelsa, naročito u *Anti-Diringu* i *Poreklu porodice, privatne svojine i države.* Posebno je oštro formulisana uloga podele rada u osamostaljivanju države u Engelsovom pismu K. Šmitu iz 1890. godine, u kome objašnjava neke principijelne stavove istorijskog materijalizma: „Stvar se najlakše može shvatiti s gledišta *podele rada.* Društvo stvara određene zajedničke funkcije bez kojih ne može da bude. Ljudi koji su određeni za te funkcije čine u *okviru društva* novu granu podele rada. To dovodi do stvaranja njihovih *zasebnih* interesa i u odnosu na one koji su ih opunomoćili, oni se osamostaljuju prema njima i — *država* je gotova" (K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela, II,* Beograd, 1950, str. 480).

[5] Marks — Engels, *Nemačka ideologija,* cit. izd., str. 74.

II

U uslovima postojanja razdvojenosti političke sfere i sfere materijalnih životnih odnosa društva svojevrsna je problematika izražavanja drugog u prvom, predstavljanja realnih životnih interesa društva u sferi politike.

Već je pomenut Marksov stav da se „odvajanje političke države od građanskog društva javlja kao odvajanje deputata od onih koji ih odašilju". Odnos političke reprezentacije, čiju suštinu čini osamostaljenost predstavnika od onih koje treba da predstavlja, prirodan je produkt društvenog stanja u kome postoji otuđenost političke sfere.

Pogledaćemo marksističku obradu ovog odnosa nešto bliže, najpre na osnovu Marksovih kritičkih primedbi na Hegelova politička shvatanja.

Prateći svojim kritičkim komentarima Hegelova razmatranja iz filozofije državnog prava, Marks se bavi problematikom političkog predstavljanja u vezi sa kompozicijom zakonodavne vlasti i staležima kao načinom predstavljanja „građanskog društva" u zakonodavnoj vlasti.

Po Hegelovoj konstrukciji, zakonodavna vlast izražava „totalitet" države jer se u njoj susreću svi njeni bitni momenti: vladarska vlast (monarh), vlast vlade (birokratija) i „staleški element" preko koga se predstavlja „građansko društvo". Staleži su, u okviru te konstrukcije, posrednici i organizatori naroda, odnosno „građanskog društva", u poslovima države.

S obzirom na pitanje koje ovde razmatramo, ostavljamo po strani Marksovu kritiku polaznih stavova Hegelovog pogleda na državu kao ovaploćenje apsolutnog duha i „stvarnost moralne ideje", kritiku mistifikatorskog izvrtanja stvarnih odnosa između države i društva po kome je država određujuća aktivna snaga, a društvo pasivna materija, posebno kritiku Hegelovog idealiziranja staleške monarhije, zbog čega on srednjovekovni staleški element uključuje u modernu državu, ograničavamo se samo na razmatranja neposrednije povezana sa problematikom političkog predstavljanja.

Marks pokazuje da u uslovima rascepa društva na „političku državu" i „građansko društvo" — društvo ne može da se izrazi u državi a da pri tom ne izmeni svoju prirodu. Upravo uključenje naroda, „građanskog društva", u državu posredstvom staleža jeste način menjanja te prirode. „Građansko društvo" je „privatni stalež", bez političkog značenja.

„Da bi postigao „političko značenje i djelatnost", ovaj privatni stalež mora, naprotiv, da se odrekne onog što već jeste: kao *privatan stalež*. Tek time on dobija „političko značenje i djelatnost". Ovaj politički akt je puna transsupstancijacija. Tim aktom građansko društvo mora da se odrekne sebe kao građanskog društva, kao privatnog staleža i mora da dâ važnost jednoj strani svoje suštine koja ne samo da nema ničeg zajedničkog sa zbiljskom građanskom egzistencijom njegove suštine već joj je direktno suprotna."[6]

S obzirom na ovaj preobražaj kroz koji mora da prođe „građansko društvo" da bi se kao stalež uključilo u „političku državu", u njenu

[6] K. Marx, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava*, cit. izd., str 105.

zakonodavnu vlast, Marks odbacuje stanovište da se posredstvom staleža, „staleškog elementa" u zakonodavnoj vlasti, mogu predstavljati autentični interesi naroda, odnosno „građanskog društva".

Nepolitička sfera — narod, „građansko društvo", „privatni stalež" — mora da se „pripravi", da se preparira da bi mogla kao „staleški element" da pristupi političkoj sferi. Jer staleži su izraz protivrečnosti društva pocepanog na odvojene i međusobno suprotstavljene sfere, izraz dualizma „političke države" i „građanskog društva". Oni predstavljaju društvo u državi i državu u društvu. Ali oni su više drugo nego prvo jer su oni u tom svom svojstvu kao „vlada protiv naroda... razvijena vlada", dok su u prvom svojstvu kao „narod protiv vlade... *narod en miniature*"[7]. Zašto? Zato što „staleži predstavljaju državu u jednom društvu koje nije država. Država je jedna *prosta predstava*"[8].

Društvo nije država u smislu jedinstvene, celovite zajednice, već je rascepljeno na određene sfere. Kao celovita zajednica država ne postoji u stvarnosti, već samo u ideološkoj iluziji, kao „prosta predstava". U takvim društvenim uslovima staleži su država u narodu, ali nisu jednostavno narod u državi, jer narod treba da se „pripravi", da se „akomodira" i tako da se „odrekne samog sebe", da bi se izrazio u „staleškom elementu" i preko njega u državi.

„Dok se narod ostvaruje kao *predstava*, kao fantazija, iluzija, kao *reprezentacija*, — dok se *predstavljeni* narod ili staleži koji se kao *posebna vlast* nalaze neposredno odvojeni od naroda, — ukida se zbiljska suprotnost između naroda i vlade. Ovdje je narod već tako pripravljen kako on mora biti pripravljen u posmatranom organizmu: da nema nikakvog odlučujućeg značaja."[9]

Prema tome, u uslovima rascepa u društvu, u uslovima osamostaljenosti političke sfere, „narod" ne može da stvarno izrazi sebe, već mora da se sebe odrekne i da uzme otuđeni iluzorni oblik reprezentacije.

Kao karakteristike situacije iz koje proizlazi otuđenje u odnosu predstavljanja Marks, dakle, ističe sledeće momente:

Prvo, takvo „pripravljanje" naroda za učešće u političkoj sferi da on „nema nikakvog odlučujućeg značaja". Narod ne određuje kako će ući u političku sferu; osamostaljena politička sfera kao „politička država" određuje kako će da prihvati narod, u kojoj formi. Ta forma podrazumeva „pripravljanje", odnosno — kako na drugom mestu Marks kaže — „dresuru, akomodaciju"[10]. U tom „akomodiranju" naroda, odnosno „građanskog društva", za učešće u „političkoj državi" ostvaruje se napuštanje samog sebe.[11] Ovaj stav o procesu izrođavanja same „baze" predstavljanja u mehanizmu političkog predstavljanja u uslovima osamostaljenosti političke sfere — od principijelnog je značaja za marksističku analizu i kritiku ove materije. Gde i kad postoji rascep političke i „građanske" sfere, mora „građanska" sfera da se „pripravlja", da

[7] *Ibid.*, str. 93.
[8] *Ibid.*
[9] *Ibid.*, str. 94.
[10] *Ibid.*, str. 154.
[11] „Pošto je građansko društvo nerealnost političke egzistencije, politička egzistencija građanskog društva je njegovo vlastito raspadanje, njegovo odvajanje od samog sebe" (*ibid.*, str. 121).

se preobražava, da se prilagođava formi koju politička sfera iziskuje i da pri tom gubi svoju autentičnost.

Drugi moment je odvojenost od naroda onoga preko čega se predstavlja, oblika, tela predstavljanja. „*Predstavljeni* narod ili staleži" su „ kao *posebna vlast*... neposredno odvojeni od naroda". Dakle, „*predstavljeni* narod" ne samo da nije identičan sa narodom, već je od njega „neposredno odvojen" i uzdignut nad njim kao „*posebna vlast*". Ovo je takođe bitna opšta karakteristika odnosa političke reprezentacije: oblik političkog posredovanja i predstavljanja odvojen je, osamostaljen u odnosu na svoju „bazu" i predstavlja „*posebnu vlast*", bez obzira na to o kojoj oblasti političkog života i organizovanja se radilo — o predstavničkim organima u državi ili u drugim političkim organizacijama.

Treće, s obzirom na preobražaje kroz koje mora da prođe „narod", „građansko društvo", da bi u uslovima postojanja osamostaljenosti političke sfere kao „političke države" mogao da dođe do izražaja, neosnovano je stanovište da se u političkom predstavničkom telu (u konkretnom slučaju — „zakonodavnoj vlasti") suočavaju narod i vlada. Pošto je „ narod" morao da prođe kroz proceduru „pripravljanja", napuštanja vlastitog i uzimanja političkog obličja, njegovo prisustvo u predstavničkom telu isuviše je oslabljeno mnogim posredovanjima i transformacijama. Otuda se u predstavničkom (zakonodavnom) telu, umesto toga, izražava druga suprotnost — suprotnost državnih vlasti.

„Jedina suprotnost koja je ovdje još moguća izgleda da je suprotnost između dvaju predstavnika dvaju državnih volja... između *vladinog elementa i staleškog* elementa zakonodavne vlasti, dakle suprotnost unutar *same zakonodavne vlasti*."[12]

Pošto je otklonio privid suprotnosti između vlasti i naroda i pokazao da se tu radi o suprotnosti u zakonodavnoj vlasti, Marks ide dalje u svojoj kritičkoj analizi i postavlja pitanje šta stoji iza te pojave, šta je „suštinska protivrečnost". U vezi s tim on kaže: ...ovdje je protivrječnost zakonodavne vlasti u sebi samoj samo protivrječnost političke države, prema tome i protivrječnost građanskog društva sa samim sobom". [13]

Tom identifikacijom dubinske protivrečnosti, one koja je u osnovi drugih protivrečnosti i suprotnosti u društveno-političkoj sferi, ukazano je na način njihovog prevazilaženja. Pošto druge protivrečnosti i suprotnosti predstavljaju načine manifestovanja osnovne protivrečnosti, to njihovo korenito ukidanje iziskuje ukidanje te osnovne protivrečnosti. A to znači da je prevazilaženje otuđenja u oblasti političkog predstavljanja uslovljeno prevazilaženjem onih protivrečnosti u društvu čija je posledica otuđenje političke sfere i rascep u društvu koji je s tim povezan.

Marks je već u svom kritičkom obračunu sa Hegelovom političkom filozofijom naznačio uslove i opštu liniju prevazilaženja odnosâ političke reprezentacije i njihovo zamenjivanje odnosima drukčije sadržine.

---

[12] *Ibid.*, str. 115.
[13] *Ibid.*, str. 122.

U vezi s tim pomenućemo najpre njegovo rezonovanje o tome u kom slučaju bi „staleži" mogli predstavljati narod. „Ovo bi imalo smisla samo u tom slučaju ako bi različiti staleži kao takvi bili sada zakonodavni staleži, ako bi, dakle, razlika unutar građanskog društva, građanska odredba, bila re vera i političkom odredbom. Mi tada ne bismo imali *zakonodavnu vlast* cjeline države, nego *zakonodavnu* vlast različitih staleža, korporacija i klasa nad državnom celinom. Staleži građanskog društva ne bi dobili političku odredbu, nego bi oni određivali političku državu. Oni bi učinili od svoje *osobenosti* određujuću silu cjeline. Oni bi bili vlast posebnog nad opštim."[14]

Uslov za autentično predstavljanje građanskog društva jeste, dakle, radikalan preokret: umesto da staleži dobijaju političku odredbu, oni treba da određuju političku državu; umesto vladavine otuđenog opšteg koje predstavlja država — vladavina autentičnog posebnog; umesto osamostaljene državne vlasti nad društvom — neposredna vlast društva. Na način na koji se Marks tada izražavao, tu je već sadržana ideja prevazilaženja dualizma između države i društva putem prevazilaženja države, ideja odumiranja države i ideja društvenog upravljanja društvenim poslovima.

Na jednom drugom mestu u ovom svom spisu Marks se još određenije izražava ne samo o uslovima prevazilaženja političke reprezentacije, već ukazuje na unutrašnju sadržinu novih, drukčijih odnosa političkog predstavljanja koji su sastavni deo društvenog uređenja u kome je savladana otuđenost političke sfere.

Raspravljajući o pitanju da li „*svi* pojedinačno treba da učestvuju u savjetovanju i odlučivanju o opštim poslovima države", Marks je uzeo u razmatranje srž delegatskih odnosa. On ističe da dilema u koju je sebe stavio Hegel: ili građansko društvo (mnogi, mnoštvo) učestvuje preko izaslanika u savetovanju i odlučivanju o opštim državnim poslovima ili to čine svi kao pojedinci — nije osnovna. To nije „suprotnost suštine... već suprotnost spoljašnje egzistencije... broja"; to je samo pitanje „unutar *apstrakcije političke države*", „*apstraktno* političko pitanje"[15], „pitanje koje proističe iz odvajanja političke države i građanskog društva"[16].

U nastavku ovog razmatranja Marks prikazuje prisustvo tog „apstraktnog političkog pitanja" u istorijskoj situaciji postojanja dualizma između političke države i društva i neosnovanost postavljanja takvog pitanja u društvenoj situaciji u kojoj je prevladano podvajanje društva na odvojene sfere.

Navešćemo taj prikaz u celini zbog njegovog značaja za Marksov pogled na problematiku političkog predstavljanja:

„Ili postoji odvajanje političke države od građanskog društva, tada *svi* pojedinačno ne mogu učestvovati u zakonodavnoj vlasti: politička država je egzistencija koja je *odvojena* od građanskog društva. Građansko društvo bi se, s jedne strane, odreklo samog sebe ako bi svi postali zakonodavcima; s druge strane, politička država koja se suprotstavlja građanskom društvu može da ga podnosi samo u takvoj formi

---

[14] *Ibid.*, str. 121.
[15] *Ibid.*, str. 155.
[16] *Ibid.*, str. 156.

koja je prikladna njenom *mjerilu.* Drukčije rečeno: učešće građanskog društva putem *izaslanika* u političkoj državi jeste upravo *izraz* njihove odvojenosti i njihovog čisto dualističkog jedinstva.

Ili obrnuto. Građansko društvo je *zbilja* političko društvo. Tada je besmisleno postavljati zahtjev koji proističe samo iz predstave političke države kao egzistencije odvojene od građanskog društva i koji proističe jedino iz *teološke* predstave političke države. U takvom stanju potpuno iščezava značenje *zakonodavne* vlasti kao *reprezentativne* vlasti. Zakonodavna vlast je ovdje reprezentacija u tom smislu u kome je *svaka* funkcija reprezentativna funkcija; u tom smislu u kome je, na primjer, obućar moj reprezentant kada udovoljava jednoj socijalnoj potrebi, onako kao što svaka socijalna djelatnost u svojstvu rodske djelatnosti predstavlja samo rod, tj. odredbu moje vlastite suštine; onako kao što je svaki čovjek reprezentant drugog čovjeka. On je ovdje reprezentant ne putem nečeg drugog što on predstavlja, već putem onog što on *jeste* i što čini."[17]

Ovde su jasno razgraničeni istorijski uslovi, celine društvenih odnosa u kojima su odgovarajući oblici političkog predstavljanja njihov prirodni sastavni deo: u jednom slučaju to je reprezentacija, političko-predstavnički odnos kao izraz transformisanja društvenog u političko; u drugom slučaju je to neposredno, autentično izražavanje društvenih potreba. U prvom slučaju je to preobražavanje neizbežno zbog razdvojenosti političke i društvene sfere i podvajanja čoveka na „apstraktnog građanina" i „individualnog čoveka"; u drugom slučaju nema preobražavanja u predstavljanju, jer je u društvu prevaziđena razdvojenost sfera, jer je uspostavljena celovitost društvene zajednice i celovitost čoveka. U prvom slučaju se postavlja „apstraktno političko pitanje" broja učesnika u političkom odlučivanju jer ga nameće odvojenost političke sfere i karakter „reprezentativne vlasti"; u drugom slučaju, gde je prevaziđena osamostaljena politička vlast i gde se socijalne potrebe ispoljavaju i o njima odlučuje bez posredovanja političke „reprezentativne vlasti", pitanje „spoljašnje egzistencije" broja i forme izgubilo je smisao jer je suština predstavljanja socijalnih potreba postala stvarni problem: njihovo neposredno, autentično ispoljavanje. Suštinsko je, dakle, pitanje predstavljanja, ne pitanje načina, broja, forme — već da li predstavljanje sadrži preobražavanje, transformisanje, deformisanje, osamostaljenje funkcije i tela predstavljanja ili je ono neposredno izražavanje onog što jeste. U tome leži bitna, suštinska, kvalitativna razlika između odnosâ političke „reprezentacije" i delegatskih odnosa, to jest neposredne demokratije. Neposrednost znači odsustvo posrednika koji se osamostaljuje u svojoj funkciji političkog posredovanja, reprezentovanja, pojavljujući se bilo kao država i njen organ bilo kao politička organizacija i primoravajući društvo da se prilagođava njegovim merilima i da se odriče sebe da bi se u njemu moglo izraziti; neposrednost znači odsustvo preobražaja socijalne potrebe — njeno autentično predstavljanje. Za suštinu toga odnosa neposrednosti predstavljanja nebitno je, dakle, da li će ga ostvarivati svi ili preko delegata; bitna je unutrašnja sadržina odnosâ predstavljanja.

---

[17] *Ibid.*, str. 158.

III

Shvatanje o sadržini odnosâ neposredne demokratije, pa, dakle, i delegatskih odnosa, prisutno je i podrazumeva se u svim radovima osnivača marksizma o političkom uređenju koje stvara radnička klasa u revoluciji i razvija tokom izgradnje socijalizma. Svuda gde se govori — od *Bede filozofije* i *Komunističkog manifesta* preko *Osamnaestog brimera, Građanskog rata u Francuskoj, Anti-Diringa, Porekla porodice, privatne svojine i države* do Lenjinove *Države i revolucije* — o revolucionarnoj smeni društveno-političkih uređenja, o sistemu vlasti koji stvara pobedonosni proletarijat, o odumirućoj državi koja i nije država u starom smislu, o prevazilaženju političke vlasti kao otuđene sile i stvaranju asocijacije slobodno udruženih proizvođača, o tim dubokim promenama u strukturi i funkcijama celokupne društveno-političke nadgradnje, svuda se podrazumeva i naznačava odgovarajuće menjanje načina političkog predstavljanja.

U svim tim obradama pokazuje se bitna veza između političkog uređenja klasnog društva, njegove funkcije instrumenta klasne vladavine i njegovog karaktera otuđene društvene sile i političke reprezentacije kao odgovarajućeg oblika političkog predstavljanja, kao što, s druge strane, postoji bitna veza između karaktera, funkcije i strukture političkog uređenja koje stvara radnička klasa i delegatskih, neposredno-demokratskih odnosa. Međutim, sama problematika delegatskih odnosa, njihova unutrašnja sadržina i mehanizam preko koga se ostvaruju nije tu predmet posebne detaljnije obrade, osim u radovima koji se bave teorijskom analizom iskustava Pariske komune.

U Marksovom *Građanskom ratu u Francuskoj* (i Engelsovom *Uvodu)* reljefno je prikazan kontrast između političkog ustrojstva klasne vladavine posredničkih klasa (koje se tokom svoga razvoja sve više osamostaljivalo od društva, koje je izraslo u ogromnu „parazitsku izraslinu na telu nacije") i ustrojstva koje su u obliku komune stvorili radnička klasa i radni narod za neposredno-demokratsko upravljanje društvenim poslovima.

Nasuprot starom sistemu klasne vladavine, komuna je bila „oblik republike" koja je imala da ukloni ne ovu ili onu formu te vladavine, „nego i samu klasnu vladavinu"[18]; nasuprot političkom uređenju koje je oruđe za ugnjetavanje rada od strane kapitala, „ona je bila najzad pronađeni politički oblik pod kojim se moglo izvršiti ekonomsko oslobođenje rada"[19]; nasuprot osamostaljenim i nad društvom uzdignutim ustanovama vlasti — birokratiji, stajaćoj vojsci i policiji, komuna je stavila ove organe pod svoju neposrednu kontrolu i merama izbora činovničkih i sudskih zvanja i pretvaranja stajaće vojske u organizaciju naoružanog naroda otvorila proces prevladavanja političkog otuđenja.[20]

Za osnovnu temu ovog rada od posebnog interesa je karakter komune kao oblika političkog predstavljanja i njena delegatska struktura.

---

[18] K. Marks, *Građanski rat u Francuskoj,* Beograd, 1947, str. 63.
[19] *Ibid.*, str. 67.
[20] *Ibid.*, str. 63—64.

Karakter komune kao predstavničkog organa suprotstavljen je parlamentu kao predstavničkom telu buržoaske političke države. „Komuna je ne parlamentarno, nego radno telo, izvršno i zakonodavno u isto vreme." „Mesto toga da se jednom u tri ili šest godina rešava koji će član vladajuće klase predstavljati i tlačiti narod u parlamentu, opšte pravo glasa treba da služi narodu organizovanom u komune isto onako kao što individualno pravo glasa služi svakom drugom poslodavcu za to da u svom poslu izabere sebi radnike, nadzornike i knjigovođe."[21] Parlament je izraz formalizma buržoaske demokratije. Njegova ideološka funkcija je da stvara iluziju demokratije i buržoaske države kao nosioca opšteg interesa, a stvarna funkcija da bude posrednik u izboru funkcionera vladajuće klase.

Nasuprot tom formalističkom, ideološko-propagandnom i političko-posredničkom, reprezentativnom karakteru parlamenta, ističe se karakter komune kao *„radnog tela"*, koje se bavi stvarnim poslom, kao oblika organizovanja naroda („narod organizovan u komune") za upravljanje društvenim poslovima, da bira radnike za vršenje administrativnih i stručnih poslova i kontroliše njihov rad.

Takav karakter komune — predstavničke ustanove, ali suprotne parlamentu — sa njemu svojstvenom oštrinom ističe Lenjin:

„Korumpirani i truli parlamentarizam buržoaskog društva Komuna zamenjuje ustanovama u kojima se sloboda mišljenja i raspravljanja ne izrođava u obmanu, jer parlamentarci moraju sami raditi, sami izvršavati svoje zakone, sami proveravati ono što ispada u životu, sami odgovarati neposredno svojim biračima. Predstavničke ustanove ostaju, ali ovde nema *parlamentarizma,* kao naročitog sistema, kao podele zakonodavnog i izvršnog rada, kao povlašćenog položaja za poslanike. Bez predstavničkih ustanova mi ne možemo zamisliti demokratiju; čak ni proletersku demokratiju; bez parlamentarizma možemo i *moramo,* ako kritika buržoaskog društva nije za nas prazna reč..."[22]

Što se tiče delegatskog sastava skupštinâ komunâ, poznati stav iz Marksovog *Građanskog rata u Francuskoj* glasi:

„U jednoj gruboj skici nacionalne organizacije, koju komuna nije imala vremena da dalje razradi, izričito se kaže da komuna treba da bude politički oblik čak i najmanjeg sela... Seoske komune svakog pojedinog okruga imale bi da svoje zajedničke poslove rešavaju putem skupštine opštinskih poslanika u sedištu okruga, a te bi okružne skupštine opet imale da svoje poslanike šalju u nacionalnu delegaciju u Parizu; poslanici bi se u svako doba mogli smeniti i bili bi vezani određenim instrukcijama svojih birača."[23]

Ovaj stav sadrži sledeće organizacione karakteristike i principe komunalnog sistema i delegatskih odnosa: (1) delegatsku strukturu „viših" komunalnih skupština, (2) princip smenjivosti, (3) vezanost delegata „određenim instrukcijama".

Sigurno je da je ovaj stav značajan za Marksov pogled na pitanje delegatstva, ali je sasvim očigledno da se on mora uzimati i razumevati u vezi sa drugim elementima marksističke koncepcije delegatskih odnosa.

---

[21] *Ibid.,* str. 64. i 65.
[22] V. I. Lenjin. *Država i revolucija,* Beograd, 1947, str. 44.
[23] K. Marks, *Građanski rat u Francuskoj,* cit. izd., str. 65.

U ovom napisu o idejno-teorijskim osnovama delegatskog sistema ograničili smo se na prikaz stavova osnivača marksizma. Ti stavovi su predstavljali „rukovodstvo za akciju" u praksi revolucionarnog socijalističkog preobražaja našeg društva — od konstituisanja prvih organa narodne vlasti do rešenja u novom Ustavu, u kome su odnosi neposredne demokratije i delegatski sistem postali dominantna karakteristika našeg celokupnog društvenog uređenja. U toj praksi, kojom je idejna koncepcija materijalizovana, pretvarana u stvarnost društvenih odnosa, i sama teorijska koncepcija je bila razrađivana na bazi iskustava iz praktične primene i novih činjenica koje je stvarao društveni razvitak.

Međutim, ovaj napis nije obuhvatio taj teorijski razvitak, ograničavajući se na prikaz njegovih ishodišta, idejnih korena iz kojih je proizašao i na kojima se zasniva. Smatrali smo da to može biti od interesa s obzirom na situaciju da se upravo nalazimo usred borbe za ostvarivanje delegatskog sistema, za oživotvorenje ustavnih normi koje se na to odnose. U toj složenoj društveno-političkoj akciji — koja mora biti istovremeno i zakonodavna, i organizaciona i kadrovska — idejna komponenta ima izuzetno značajnu ulogu. Ta idejna komponenta ukupne društveno-političke akcije usmerene na ostvarivanje delegatskog sistema podrazumeva raznovrsne delatnosti: socijalizaciju koncepcije u njenoj vernoj interpretaciji kako bi postala svojina svih onih koji treba da je ostvaruju; razvoj koncepcije na bazi iskustava i kretanja prakse; odbranu koncepcije od idejnih sadržaja usmerenih na njeno deformisanje ili zamenjivanje. U svim tim idejnim delatnostima podsećanje na idejno-teorijske izvore delegatskih odnosa ima svoju osnovanost.

Istaći ćemo, na kraju, osnovna stanovišta koja se mogu osloniti na prethodna razmatranja.

Pre svega, za određivanje karaktera koncepcije delegatskih odnosa o čijoj se realizaciji radi u našem samoupravnom socijalističkom društvu od značaja je to da je u pitanju jedino i isključivo marksistička teorijska koncepcija o tom pitanju, koja je neodvojivo i tesno povezana sa drugim elementima marksističkog shvatanja politike (posebno političkog uređenja socijalističkog društva), uključujući se sa njima u celinu jedinstvenog teorijskog sistema.

To znači da drugi koncepti delegata i delegatstva, bez obzira na terminološku istovetnost, sadržinski imaju drugačije ili suprotno značenje. Karakteristično i uobičajeno za građansku teoriju stavljanje u istu ravan delegata sa drugim vrstama predstavnika (poslanika)[24], razlikovanje samo po karakteru mandata, odnosa između birača i bira-

---

[24] Uporedi: Neal Riemer, *The Representative: Trustee? Delegate? Partisan? Politico?*, Boston, 1967, gde autor u okviru iste kategorije „reprezentovanja" razlikuje „stilove predstavljanja"; delegat je jedan od tih „stilova" (str. 1—8).

nog[25] ili po načinu izbora[26] — pripada principijelno drukčijem idejno-teorijskom sistemu i ne može se nikako povezivati sa marksističkim pogledom na ovo pitanje.

Drugo stanovište je neposredno povezano sa prethodnim: kao što je koncepcija neposredne demokratije i delegatskih odnosa sastavni deo marksističkog teorijskog sistema, tako je i ustanova delegatskih odnosa sastavni deo stvarnosti društveno-političkog sistema socijalističkog društva. Nema i ne može biti delegatskih odnosa (u smislu marksističkog shvatanja te kategorije) van i bez ustanova društveno-političkog uređenja koje je revolucijom stvorila radnička klasa i koje razvija u skladu sa progresom socijalističkih društvenih odnosa. To istovremeno znači da postoji uzajamna (sistemska) povezanost delegatskog sistema sa drugim odnosima i oblicima celokupnog društveno-političkog i društvenog sistema uopšte.

Treće stanovište, čije isticanje nameću nedoumice koje se često sreću, jeste identičnost neposredne demokratije i delegatskih odnosa. Postoje, naime, mišljenja da je delegatstvo posredna demokratija, za razliku od neposrednog izjašnjavanja; prema tome, suprotstavlja se jedno drugom i pri tom se delegatstvo u vrednosnoj skali postavlja niže: tamo gde ne može (ili „još ne može") da se uvede neposredno izjašnjavanje, onda se primenjuje delegatstvo. Teorijski se ta stanovišta mogu osloniti na Rusoa, kod koga je to sastavni deo njegovog shvatanja neotuđivosti narodnog suvereniteta i odbacivanja bilo kakvog političkog predstavljanja, ali i njegovog idealizovanja malih državica, konfederalizma i primitivnih zajednica.[27] To se može oslanjati i na građanske političke teorije koje delegatstvo smatraju kao sistem posrednih izbora. Međutim, mi smo već pokazali da marksizam shvata delegatske odnose kao sastavni deo neposredne demokratije.

---

[25] Tako Alfred de Grazia *(Public and Republic,* Alfred A. Knopf, 1951) svodi delegatski odnos na „doktrinu instrukcija... koja sadrži to da, u svako vreme, jasno izražavanje volje većine birača je vezujuće za akciju njihovog predstavnika" (str. 123).

[26] „Delegatski sistem je jedan od oblika posrednog formiranja pojedinih organa, odnosno vršenja izbora" *(Politička enciklopedija,* Beograd, 1975, str. 135).

[27] Ž. Ž. Ruso, *Društveni ugovor,* Beograd, 1949, str. 72—75. i 80.

Boško Krunić

Savez komunista u ostvarivanju delegatskog sistema

I

Uloga SKJ u razvoju delegatskog sistema deo je njegove istorijske i neposredne avangardne odgovornosti za ostvarivanje novog tipa produkcionih odnosa i političke organizacije društva na toj osnovi. Početni i pretežno organizacioni rezultati u ostvarivanju Ustava otkrivaju svekoliku složenost i dugoročnost tog procesa. Ta saznanja su od prvorazrednog značaja za razumevanje prelomnog istorijskog razdoblja i revolucionarne odgovornosti SKJ. Bez toga nije moguća ni objektivna ocena razvoja delegatskog sistema ni strateško određenje idejno-političke akcije u periodu koji je pred nama.

1. Razvoj samoupravnih produkcionih odnosa, pa i delegatske prakse, u ovom periodu karakterišu, u najširem smislu, sledeći elementi:

— Od Pisma Predsednika SKJ i Izvršnog biroa preko Ustava i Desetog kongresa SKJ ostvareno je jasno programsko formulisanje celine samoupravnih produkcionih odnosa.

— U razvoju samoupravnih odnosa u radnim organizacijama postignuti su značajni rezultati koji predstavljaju potvrdu novih ustavnih opredeljenja. Međutim, realizacija Ustava izvedena je pretežno u organizacionim elementima, a „dubinska" transformacija društvenih odnosa je u procesu koji je obeležen objektivnim protivrečnostima, pa i određenim otporima. Te okolnosti niukoliko ne umanjuju stva-

ralačku primenu marksizma-lenjinizma, već samo potvrđuju složenost klasne borbe koja se vodi na programskim osnovama novog Ustava.

— Idejno-politička aktivnost Saveza komunista i drugih subjektivnih socijalističkih samoupravnih snaga je u stalnom usponu, sa nesumnjivim obeležjima akcionog jedinstva na suštinskim pitanjima društvenog razvoja.

— Ovo razdoblje stalno prate dve osnovne alternative samoupravnom razvoju: dogmatsko-birokratska i tehnokratsko-liberalistička, koje nisu bez socijalne baze i čije je prisustvo faktor ograničavanja razvoja istorijski novog tipa produkcionih odnosa. Naravno, reč je o klasnom obeležju sukoba u kome svaka od ovih alternativa jača ili slabi zavisno od jačanja ili zastoja u razvoju samoupravljanja i idejno-političke aktivnosti Saveza komunista. Od značaja je ovde uočiti i stalnu povezanost unutrašnjeg i spoljnog klasnog neprijatelja, različite vidove kontrarevolucionarnih akcija i diverzija na sistem samoupravnih društvenih odnosa, različite vidove destruktivnog delovanja na ekonomski i politički život i razvoj.

2. Ključno pitanje daljeg razvoja biće ostvarivanje uloge Saveza komunista u razvoju samoupravljanja, njegova idejno-politička zrelost, jedinstvo i akciona moć. Razvoj događaja od Pisma upućuje na zaključak da se relativno brzo ostvaruju pretpostavke za njegovu uspešnu avangardnu ulogu i odgovornost: jača klasni sastav promenom socijalne strukture članstva, prilagođava se potrebama njegovog organizacionog ustrojstva i pokretljivosti, razvija se opšta aktivnost na podizanju idejnog nivoa članstva itd.

3. Jedan od bitnih postulata samoupravnih društvenih odnosa predstavlja razvijanje procesa samokonstituisanja i samoregulisanja u složenim odnosima ostvarivanja ličnih i zajedničkih interesa radnih ljudi. Ako je vreme organizaciono-političkih promena poduže trajalo (u manjem obimu trajaće i ubuduće), logično je da su se društveno-političke organizacije na tim poslovima najviše i angažovale. Opasnost nastaje tamo gde se na organizacionim i kadrovskim poslovima iscrpljuje uloga idejno-političke avangarde. Ona od toga, u stvari, tek počinje, — sa datim oblicima delegatske organizacije društva otvara se prostor akcije razvijanjem procesa samoupravnog povezivanja i udruživanja. Upravo u tome se i ispoljavaju razlike u kvalitetu akcije i u domašaju idejno-političkog uticaja na različitim „nivoima" i pojedinačno u samoupravnim zajednicama. Bilo bi opasno pojednostavnjenje izvoditi zaključak da su te evidentne različitosti samo izraz stepena odgovornosti u Savezu komunista.

4. Za ostvarivanje zajedničkih interesa radnih ljudi i njihovih samoupravnih zajednica dve su bitne pretpostavke:

— da se zajednice dobrovoljno konstituišu, dakle — kao izraz autonomne volje i osećanja potreba, i

— da se „materijalni" izraz zajedništva udruživanjem rada i dohotka ostvaruje u procesu samoupravnog sporazumevanja i u različitim vidovima samoodlučivanja na principima solidarnosti i materijalnih stimulansa većine radnih ljudi.

Tako će se u okviru radnih i složenih organizacija udruženog rada, različitih vidova interesnog organizovanja (zajednica), pa i druš-

tveno-političkih zajednica, delegacije pojavljivati u funkciji vezivnog faktora ostvarivanja zajedništva i prevazilaženja autarkičnosti i antagonizama. Naravno, to nije prosta šema odnosa i nije automatizam u integracionom procesu. Vanredno je značajno da radni ljudi u svakoj prilici razumeju i usvoje ponuđene oblike i sadržaje zajedništva i da su oni realan izraz društveno-ekonomskih mogućnosti i motivacija. Ali, složeni proces ostvarivanja kompleksnih interesa radnog čoveka nije moguće zamisliti kao proces samokonstituisanja bez neprekidne društveno-političke akcije organizovanih socijalističkih snaga i, posebno, bez idejnog delovanja Saveza komunista.

Sada je, na primer, prisutna i kao refren političkih analiza ponavlja se konstatacija o prenaglašenosti organizacione strane ustavnog konstituisanja udruženog rada, razvoja delegatskog sistema itd. Ali se posredno, pa i neposredno, nudi i dalje počesto uprošćen red zadataka u idejno-političkoj akciji. Poslužimo se primerom odnosa na relaciji proizvodnja — prerada — promet. U svakoj radnoj organizaciji ovih delatnosti konstituisani su OOUR-i. Sada insistiramo na redu poslova kao što su: vršenje deobnih bilansa, preciznije regulisanje međusobnih odnosa samoupravnim sporazumima (radni odnosi, raspodela), zatim kreditiranje, interne banke, socijalna politika itd. To jeste red poslova. Dodajmo tome i probleme organizacione i normativne nedograđenosti. Međutim, u masi poslova i uz nedostatak osposobljenih kadrova previđaju se i „usput gube" dublja, suštinska pitanja sadržine i smisla organizovanja udruženog rada, a to je — formiranje i sudbina dohotka u lancu odnosa koje smo spomenuli. Zemljoradnicima se, na primer, stalno naglašava pravo i obaveza na udruživanje i kritikuje stanje zastoja; prometne i spoljnotrgovinske organizacije dokazuju svoje transformisanje šemom organizacionog ustrojstva, pri čemu se rasprave vode o velikim ili malim OOUR-ima i drugim pitanjima. Ali, od proizvodnje, na primer, jaganjaca u Sandžaku do prodaje mesa na londonskom tržištu ne obezbeđuje se organska veza i celina procesa ostvarivanja i raspodele dohotka. A to je suštinsko pitanje realizacije ustavnih načela o pravu na rad i raspolaganju rezultatima rada, o samoupravnom planiranju, o minulom radu itd. To je put da suština opredeljuje formu i sadržaj idejno-političke akcije kojim će se prevazići kretanja u kružnim raspravama o horizontalnim modalitetima organizacije i drugim manje značajnim i izvedenim pitanjima konstituisanja na osnovama Ustava.

5. Kakvi se odnosi raspodele uspostavljaju — tek je pravo pitanje od koga polazimo u oceni suštinskih preobražaja, jer je raspodela „druga strana", naličje odnosa proizvodnje. Za razvijanje idejno-političke akcije Saveza komunista u svim oblastima ostvarivanja Ustava, a naročito u usmeravanju delegatskih tela, bitna je ta vizija i pravac akcije. Partikularizmu se neće odolevati kritikom, niti će grupno-svojinska ponašanja iščezavati pod pretnjom idejno-političkim kvalifikacijama niti se delegatska tela mogu „nagovoriti" na odricanje od parcijalnih interesa određenih radnih i samoupravnih zajednica koje predstavljaju samo opštim stavovima proklamovane politike.

Idejna uloga i odgovornost Saveza komunista je u razvijanju odnosa koji same radne ljude aktiviraju na pozitivnim programima ustavne transformacije, pa onda (i istovremeno) protiv deformacija u društveno-ekonomskim odnosima kao pojava osvedočeno štetnih po interese pojedinaca i zajednice.

Te procese Savez komunista mora podsticati i da bi prevazišao često sterilne i apstraktne diskusije i kritike. Nije teško dokazivati i na brojnim drugim primerima da nam u mnogim sredinama i oblastima rada i udruživanja akcija nije usredsređena na glavne pravce udara i na prevladavanje zastoja, neracionalnosti i formalizma. I više od toga — stalno će se nuditi i iščekivati arbitrarstvo organa širih društveno-političkih zajednica i partijskih foruma ukoliko radni ljudi preko svojih delegatskih tela to sami ne rešavaju.

Bez sumnje, stvar je političkog realizma da se sagleda dugotrajnost procesa udruživanja rada u različitim oblicima na osnovama Ustava, posebno udruživanja u određene komplekse. Za idejnu akciju Saveza komunista unutar samoupravnih organizacija i delegatskih tela bitno je da u tome razvija svesnu akciju samih radnih ljudi kao nosilaca prava i dužnosti po Ustavu. Nema svesne akcije, samoupravne odgovornosti, ako su oči proizvođača uprte u nekog izvan procesa rada ko upravlja i ima moć umesto njih. Sada je još uvek i u znatnoj meri izražena psihoza iščekivanja poteza od „odgovornijih" (i u kolektivu i u društvu uopšte) i za organizaciju rada i produktivniji rad, i za isplatu dohotka intervencijom sa strane i za rešavanje različitih vidova sukobljavanja unutar određenih radnih i životnih zajednica. I opet da ponovimo — svest o sopstvenoj odgovornosti i položaju nije u domenu hrabrosti i opšteg opredeljenja, već u domenu realne pozicije u odnosu na rad i rezultate rada. Savez komunista nema odgovorniji zadatak u ovom istorijskom trenutku, pa ni kada je reč o razvoju delegatskog sistema.

6. Ostaju i dalje, ako je moguće tako reći, vrlo krupni problemi u menjanju stila rada, prilagođavanju zahtevima dinamičnog razvoja, kao i neposrednijeg, praktičnog uticaja na jačanje ustavne uloge i odgovornosti društveno-političkih organizacija. Usuđujem se tvrditi da je reč o prvorazrednom problemu zastoja i neusklađenosti stila političkog života sa složenošću zadataka koje ovo vreme nameće. Sposobnost za idejno-političku akciju, metod organizovanja u društveno-političkim organizacijama i vođenja akcije u velikom su zaostajanju za potrebama složene organizacije samoupravnog društva. Mi smo u dvadesetak godina tri puta menjali Ustav, ostvarili značajan materijalni napredak i razvoj samoupravne svesti, ali smo nesrazmerno sporo odmicali u osavremenjavanju vođenja političke akcije i razvijanju društveno-političkog aktiviteta uopšte. Treba baciti makar i ovlašan pogled na rad osnovnih organizacija Saveza komunista, sindikata, SSRN, na način raspravljanja, stepen inicijativnosti, preokupaciju koja dominira na sastancima — sve to nesrazmerno je prema nužnom, pa i mogućem u sadržini, efikasnosti, akcionoj pokretljivosti. Razume se, to nije „privilegija" samo osnovnih organizacija. Na tome nastaje i

privid o sužavanju propusne moći organizacija i foruma društveno-političkih organizacija.

Savez komunista nije još uvek u većini osnovnih organizacija dovoljno osposobljen za samostalnu i samoinicijativnu akciju u prostoru koji mu razvoj nameće. Treba uočiti znatnu distinkciju između spremnosti da se sprovode zaključci i zadaci rukovodstava i sposobnosti (i kreativne moći) da se samoinicijativno i dnevno ostvaruje avangardna uloga. To je od krupnog značaja i za ocenjivanje stanja i zadataka povodom teme o kojoj je reč.

7. Kao što smo rekli, bitno je idejno-teorijsko polazište da u sferi političkog sistema Savez komunista razvije funkciju usmeravanja procesa udruživanja radnih ljudi radi ostvarivanja njihovih realnih interesa sredstvima samoupravno-demokratskog organizovanja. U tome je delegatsko organizovanje, svakako, najznačajniji put ostvarivanja te uloge. S tim u vezi čini mi se da treba ukazati na dve opasnosti koje su sada realno prisutne:

— da Savez komunista u složenom mehanizmu samoupravnog organizovanja i postupka arbitrira opštim stavovima, „prosvetiteljskim" delovanjem, distancirajući se od mešanja i sputavanja drugih, čime bi se produžavalo liberalističko poimanje o ulozi Partije;

— da zamenjuje druge organe i organizacije i rešava probleme na način koji znači restauraciju prevaziđenih etatističkih metoda i pozicija Partije. Jer ni jedan pripadnik Saveza komunista, kao avangardnog dela radničke klase, niti grupa ili forum nisu avangardni po samoj pripadnosti toj organizaciji.

8. U delegatskoj organizaciji, u funkcionisanju sistema koji na toj osnovi izrasta, Savez komunista je prevashodno unutrašnja i kreativna snaga, ne kao „dežurna" svest za kritiku slabosti, već kao idejno-politički autoritativna, ubedljiva i stvaralačka snaga koja nosi teret borbe primerom svakog pojedinca, jasnim i odlučnim stavovima i naročito jedinstvom akcije u potiskivanju nosilaca stare svesti, autarkičnosti, vulgarizovanog poimanja prava na rad i rezultate rada, egoizma i drugih vidova deformisanja politike i morala u samoupravnom društvu.

II

Vršene su brojne analize o razvoju delegatskog sistema u celini, kao i o nekim parcijalnim pitanjima od značaja za njegovo funkcionisanje (uloga društveno-političkih organizacija u delegatskom sistemu, problemi informisanja, položaj skupštinskih veća, delegatska veća u interesnim zajednicama itd.). Ako je prvih meseci po konstituisanju delegatskih skupština i drugih delegatskih tela bilo neuputno davati opšte ocene i preuranjene kvalifikacije, sada je moguće, bar za većinu delegatskih tela, izvlačiti i uopštavati makar pojedina iskustva, kako radi usmeravanja idejno-političke aktivnosti društveno-političkih organizacija i Saveza komunista posebno tako i radi korekcija u modalitetima organizacije, izbornog postupka i drugim pitanjima koja se u praksi već nameću.

1. Uočava se velika razlika u stepenu organizovanosti, u aktivnosti i ispoljavanju preimućstava delegatskih skupština. Lako se uočava da je ta različitost izrazita u okvirima istih „izvora" delegatskog organizovanja, da je, zatim, različit domašaj uticaja delegatske baze i delegacija na različite nivoe odlučivanja.

Bilo bi jednostrano, pa i netačno, to stanje pripisivati isključivo delovanju subjektivnog faktora, odgovornosti Saveza komunista, SSRN itd. Ono je od prvorazrednog značaja, ali su limitirajući faktori i izvesne objektivne pretpostavke uspešnog (ili uspešnijeg) delegatskog organizovanja i odlučivanja:

— konstituisanje udruženog rada na osnovama Ustava, to jest stepen organizovanosti i realne moći radnih ljudi u raspolaganju dohotkom u različitim oblicima radnog organizovanja. Tu je prva pretpostavka ostvarivanja ustavnih prava i dužnosti i u vršenju funkcija vlasti i u drugim društvenim poslovima (na primer, u analizi funkcionisanja delegatskog sistema mnogih opština kaže se da su delegacije zemljoradnika najmanje održale sastanaka, da se po pravilu sastaju sa delegacijama mesnih zajednica na selu. Stiče se utisak da su zajednice zemljoradnika, formalno organizovane pri poljoprivrednim organizacijama, do sada egzistirale u skupštinskom sistemu kao fiktivan deo njegove strukture. Naravno da je ovde pravo pitanje udruživanja zemljoradnika, svrhe udruživanja, ustavnog povezivanja i stabilnosti u agroindustrijskom kompleksu itd.);

— nije pronađen adekvatan mehanizam povezivanja delegacija, dogovaranja i usmeravanja politike u skupštinama širih društveno-političkih zajednica (regionalnih i republičkih), interesnih zajednica, različitih asocijacija u pojedinim reprodukcionim celinama, interesnih zajednica u oblasti infrastrukture itd. Tu su brojna složena pitanja društveno-ekonomskih odnosa i oblika organizacije, dalje izgradnje skupštinskog sistema itd. Ne mogu se, međutim, prihvatiti paušalne kritike i staljinističke kvaziteorije o atomizaciji, nemoći samoupravne organizacije društva, kao ni simplificiranja pojma neposredne demokratije.

2. Ne poznaju se dovoljno sve one socijalističke društvene tendencije i opredeljenja koja izražava Ustav, njegova načela i norme. To nije karakteristično samo za širi, manje obrazovan krug ljudi. Razume se, to važi i za veliki broj članova Saveza komunista. Odatle će izvirati stalna nerazumevanja i „gresi" koji ponekad dobijaju privid nedovoljne idejne budnosti u konkretnim situacijama, ponekad slabosti u metodu rada itd. Naročito je važno što se zbog toga ne razabira red odgovornosti, okviri i sadržina prava i dužnosti pojedinaca i tela u društvu.

3. S tim u vezi je podosta rasprostranjena pojava formalističkog prilaza delovanju ustanova političkog sistema i delegatskog sistema naročito. Iz svega toga proizlazi i obaveza Saveza komunisita da se bori i izbori za utvrđivanje, pa i normiranje, reda obaveza i postupka u konstituisanju politike. Razume se, u odsustvu šireg poimanja suštine Ustava, stalno lebdi opasnost od zapadanja u šematizam i od zadržavanja pažnje na proceduri, administriranju itd.

4. Sporo se razvija proces povezivanja delegacija, uopšte — samoorganizovanja radi usaglašavanja interesa, ostvarivanja zajedništva i prevazilaženja protivrečnosti pojedinačnih interesa, bez arbitrarstva izvršnih tela, uprave, pa i političkih foruma.

Predugo traju forumske rasprave o tome da li organizovati delegatske konferencije, treba li da budu u okviru radne organizacije ili grane, reprodukcione celine ili nekakvog izbornog sreza. Razume se da forme dogovaranja zavise i od skupština, odnosno drugih delegatskih tela o kojima je reč. Bitno je da se Savez komunista opredeljuje za brži proces povezivanja i pronalaženja oblika za dogovaranje, koji mogu biti različiti, ali uvek najprikladniji, koje će iskustvo potvrđivati ili korigovati. Sada je najgore to što oblici povezivanja delegacija teku, po pravilu, veoma sporo. To je vrlo osetljivo pitanje. Mora se poći od suštine stvari: delegacije su te koje izgrađuju zajedničku politiku i odnose solidarnosti. One idu na to da se sporazumevaju. Sada ima dosta pojava da tu funkciju vrše (a vremenom će je ponegde uzurpirati) drugi organi. Zapaža se takođe tendencija institucionalizovanja predsedavajućih delegacija. Oni su, međutim, samo koordinatori, a ne „predsednici" sa izvornim prerogativama. I kada najbolje želimo, kada smo pritisnuti nedostatkom vremena i boljih oblika dogovaranja, otvorićemo i nesvesno prostor tehnokratizmu, manipulisanju delegatskom osnovom. Nema imuniteta od tehnokratizma i birokratizma. Okolnosti, koje i nisu uvek objektivne, mogu stvarati takva antisamoupravna ponašanja.

5. Još uvek većina delegacija nema programe rada. To nije formalno pitanje. Jasno je da program rada skupštine ne može biti dovoljan izvor; tu su i programi društveno-političkih organizacija, organizacija udruženog rada itd. U stvari, i nije reč o posebnom programu tema u svakoj delegaciji koliko o stabilnom i dugoročnom programiranju poslova, pravovremenih rasprava, uspešnog povezivanja zborova, organa upravljanja u radnim i samoupravnim zajednicama sa radom delegacija. U pitanju je naročito obezbeđenje prave i pravovremene konsultacije delegatske baze i delegacija međusobno. Dakle, obezbeđenje realnih uslova za kreativnu ulogu delegacija. Bez sumnje da su ta pitanja sada važnija od stalnog kritikovanja „okorele" skupštinske birokratije (zbog kratkih rokova, organizaciono-tehničkih promašaja, robovanja inerciji parlamentarnog sistema itd.) — kao da je u rukama administracije skupštinski sistem, a ne obrnuto.

Organizacije i organi Saveza komunista ne mogu stati na konstataciji da se, na primer, mnogi delegati ponašaju kao ranije odbornici, odnosno poslanici. Ne pomaže menjanju stvari prizivanje opštih formula i stavova, već decidiran red obaveza: šta se mora preduzeti da se takvo stanje prevaziđe, koji je red obaveza komunista u pojedinim telima, kako se utvrđuje kontrola izvršenja svih tih obaveza. To isto moralo bi da važi i za poslovničko regulisanje rada delegacija, njihovih obaveza i drugih pitanja u vezi sa njihovim radom.

6. Ustavom su utvrđene jedinstvene osnove političkog sistema, pa i skupštinskog sistema. Ali je istovremeno i sasvim logično otvoren

širok manevarski prostor za organizovanje, povezivanje i rad delegacija, izbor i regulisanje odnosa na relaciji delegatska baza — delegacija — skupština. Otuda je za društveno-političke organizacije i naročito za Savez komunista pitanje autonomnog regulisanja i izgrađivanja tih odnosa vrlo konkretno područje neposrednog angažovanja, inicijative i ispoljavanja odgovornosti.

7. Vidan je napor da se delegacije i delegati osposobljavaju za vršenje funkcija različitim oblicima informisanja i idejno-političkog uzdizanja (bilteni, seminari, škole samoupravljača, ciklusi predavanja na radničkim univerzitetima itd.). U nekim sredinama takvim programima su prethodile ankete među samim delegatima, što je dalo, razume se, bolje rezultate. Iskustvo upućuje na dalju orijentaciju u pravcu kombinovanja, to jest povezivanja informativnog i teorijsko-ideološkog u tim programima. Predavanja „eks katedra" daju neuporedivo manje od oblika vezanih za „žive" teme o kojima predstoji rasprava, njihovo produbljivanje i povezivanje sa idejno-teorijskim osnovama i normama Ustava. Smatram da programi osposobljavanja delegacija i nisu nekakva „mini" škola za odgovorne ljude koliko prilika i potreba da se razvija samoupravni način mišljenja i ponašanja u svakoj situaciji.

Informisanje putem skupštinskih materijala, listova, biltena i putem javnih sredstava informisanja nosi karakteristike naglog povećanja obima, što, doduše, nije uvek praćeno poboljšanjem funkcionalnosti i kvaliteta. Uz potrebu, već mnogo puta izrečenu, za konciznim, razumljivim i blagovremenim informacijama, treba upozoriti i na obavezu Saveza komunista da svoj idejni uticaj usredsređuje na razvijanje angažovanih glasila, na seriozni kritiku, na razvijanje odgovornosti u društvu, solidarnosti i klasnih merila vrednosti kao bitnih obeležja samoupravne demokratije. Delegatski sisitem neće nikad stati na uhodanom, jednom zasvagda datom redu odnosa, demokratskom postupku u odlučivanju, već iz prostog razloga što kao oblik samoupravnog života i nije samo politički mehanizam. On je i izraz i mera ukupnih društvenih samoupravnih odnosa, pa će i deliti sudbinu njihovog razvoja. Zbog toga se i u razvijanju informisanja nameću veće ambicije, mora se ići dalje od faktografije, šire od šturog registrovanja sastanaka i suprotno vedetiziranoj i senzacionalističkoj informaciji.

Nabrojao sam neke probleme ostvarivanja delegatskog sistema onako kako su registrovani u mnogim sredinama i ne samo u SR Srbiji. Razume se, bez pretenzije da su to i najvažniji problemi.

Vratimo se na to da delegacija nije svrha za sebe, kao što nije ni prosta zamena modela predstavljanja i izražavanja volje birača. Uostalom, Ustav i ne poznaje apstraktnog građanina — birača. Mi govorimo o obliku političke demokratije za udruženog radnog čoveka i građanina. U delegatskoj organizaciji on se i pojavljuje jedino tako (u organizaciji udruženog rada, u mesnoj zajednici, udružen sa sredstvima u ličnoj svojini, udružen — organizovan u političkim, klasnim organizacijama). Zato je važno ponovo naglasiti da je težište aktivnosti Saveza komunista u dugoročnoj i konkretnoj akciji na ostvariva-

nju pretpostavki tog udruživanja i funkcionisanja političkog sistema na toj osnovi, a to znači i uspešnog funkcionisanja delegatskog sistema.

Teorijski i idejno Savez komunista odbacuje svaki elitizam; on ima odgovornost, a ne vlast, on usmerava akciju neposrednim angažovanjem članstva i organizacija u dnevnom i dinamičnom razrešavanju problema i protivrečnih interesa, vodeći uvek računa da je alfa i omega samoupravne demokratije radni čovek kao njen osnovni agens.

Srećemo se sa gotovo dnevnim izazovima odbačenih koncepata partije, pa je i zbog toga naročitio značajno čvrsto povezivanje teorijske misli i prakse. Uz svekoliki doprinos Saveza komunista Jugoslavije razvoju marksizma-lenjinizma, pokazuje se da su izvesni zastoji u razvoju teorijske misli i ideološkog rada ostavili štetne posledice, što je, bez sumnje, pouka za naredna vremena. Razvijanje teorijske misli u uslovima samoupravnih društvenih odnosa i nije pitanje od interesa samo za nas.

III

Ustav je doneo značajnu novinu u tretiranju društveno-političkih organizacija kao ustavne kategorije. U izvesnom smislu, reč je o presedanu u modernoj istoriji ustavnosti. Savez komunista i sve društveno-političke organizacije nisu ustavna kategorija samo po tome što se u osnovnim načelima govori o njihovoj istorijskoj i sadašnjoj ulozi u revoluciji i razvoju samoupravnog društva, već i po tome što se u normativnom delu utvrđuju prava radnih ljudi da se organizovani u svoje klasno-političke organizacije bore za ostvarivanje neposrednih i trajnih interesa. Otuda su društveno-političke organizacije i jedan od oblika delegatskog organizovanja radnih ljudi i građana (društveno-politička veća). Ali time je istovremeno utvrđena i neposredna odgovornost društveno-političkih organizacija u razvoju društva na osnovama Ustava.

1. Razvoj samoupravnih društvenih odnosa neće teći po pravolinijskom redu i ujednačenom funkcionisanju organa i ustanova u samoupravnoj demokratiji. Tu nema plovidbe po mirnim vodama. Zadugo će se održavati i reprodukovati protivrečnosti i konfliktni odnosi, nametati klasna borba. Otuda je delovanje društveno-političkih organizacija prvenstveno u organizovanju radničke klase i svih radnih ljudi da svesnom akcijom neposredno ostvaruju ustavna prava i dužnosti.

Konstituisanjem društveno-političkih veća akciono delovanje društveno-političkih organizacija „inkorporiše se" u skupštinski sistem ne radi nekakvog opšteg nadzora, već radi ostvarivanja neposredne i javne odgovornosti.

2. Praksa u funkcionisanju društveno-političkih veća pokazuje vrlo male razlike u organizaciji, utvrđivanju nadležnosti i gotovo istovetne probleme u zastojima pred pitanjem odnosa na relaciji delegati — delegatska baza. Mislim da nije problem u tumačenju Ustava koliko

u pronalaženju oblika organizacije i praktičnim efektima delegatskog ponašanja društveno-političkih organizacija. Sada se, uglavnom, pojavljuje dilema oko karaktera delegacije i načina ostvarivanja te funkcije. Mislim da pri svakoj analizi od opštine do republike treba poći od činjenice da je drugačije „poreklo" tog veća, da je teško omeđiti delegaciju već po samoj stvari što je delegatska osnova jedinstven front radnih ljudi organizovanih u društveno-političkim organizacijama. Zato se to pitanje postavlja prevashodno kao praktična potreba pronalaženja oblika organizovanja, postupka, formulisanja stavova i njihovog izražavanja u skupštinama društveno-političkih zajednica.

Rezolucija Desetog kongresa SKJ koja utvrđuje zadatke u ostvarivanju Ustava naglašava da „delegati društveno-političkih organizacija u skupštinama društveno-političkih zajednica moraju delovati kao jedinstven kohezioni činilac socijalističkih snaga polazeći od stavova do kojih se zajednički došlo u okviru Socijalističkog saveza. Time će se obezbediti stabilnost i efikasnost skupštinskog sistema u celini". Nameće se potreba da se što pre otklone dileme oko načina povezivanja i organizovanja delegata u ovom veću i naročito da se suzbiju tendencije „parcijalizovanog" delegatstva. Rukovodeća tela društveno-političkih organizacija su više-manje svuda utvrđena kao delegacije, ali je, po mom mišljenju, nesporno da treba tako tumačiti Ustav i slediti kongresne odluke da se operativni, svakodnevni poslovi, dogovaranje, instruktivni sastanci za celinu delegata društveno-političkih veća organizuju i vode u okviru Socijalističkog saveza — njegovih konferencija, odnosno predsedništava. Ta tela su sada, u skladu sa reorganizacijom Socijalističkog saveza, delegatska, to jest ona i personalno izražavaju jedinstven front socijalističkih snaga. Time se ne isključuje svaka druga veza, ne umanjuje odgovornost drugih društveno-političkih organizacija u vezi sa radom delegata u društveno-političkim većima niti odgovornost za odluke koje se tamo donose. Reč je samo o tome da se ona kumulira u Socijalističkom savezu i na taj način obezbeđuje jedinstvo stavova i akcije.

3. Savez komunista će, razume se, i preko delegata neposredno uticati na sadržinu političkih odluka u skupštinama, ali, više od toga, on je odgovoran za revolucionarnu sadržinu svih političkih odluka u skupštinama i drugim delegatskim telima. I dalje, tu odgovornost ostvarivaće i borbom protiv različitih vidova iskrivljavanja utvrđene politike.

4. Već je sada značajno upozoriti na opasnost od širenja nadležnosti društveno-političkih veća u tom smislu da donose previše odluka u neposrednoj, isključivoj nadležnosti ili, što je češće, u ravnopravnom delokrugu sa drugim većima. Zatim, da se skupštinska veća, naročito u opštinama, previše sastaju u zajedničkim sednicama. Najzad, da se društveno-politička veća premalo javljaju kao veća inicijative prema drugim skupštinskim telima, prema izvršnim organima itd. Veoma je opasno ako se razvije tendencija „promaljanja" ovih veća kao opštenadležnih.

Deseti kongres SKJ obavezuje komuniste da „treba posebnu pažnju posvetiti razvijanju uloge veća udruženog rada kako bi ona mog-

la uspešno ostvarivati funkciju svestranog izražavanja interesa udruženog rada i njegovog uticaja na ceo skupštinski sistem". Takvoj orijentaciji, koja, uostalom, izražava duh Ustava, ne odgovaraju tendencije koje sam spomenuo; mada se one ne čine alarmantnim, nije dobro ako se na vreme ne suzbiju.

IV

Izvesno je da će razvoj delegatskog sistema uvek iznova otvarati probleme ostvarivanja suštinskih ciljeva udruženog rada, pa onda i metodološkog i organizaciono-pravnog adaptiranja skupština i drugih delegatskih tela. To će držati stalno otvorenim prostor samokonstituisanja i autonomne regulative s tim u vezi. Savez komunista, uz ostalo, treba da usmerava i tumači takav razvoj, razbijajući konzervativne parole o ustavnoj i uopšte normativnoj nestabilnosti sistema.

Za idejno-političko delovanje, pa i za kritiku prakse, Savez komunista mora izvući pouku iz rasprostranjenih upozorenja u brojnim delegacijama o prepuštenosti sopstvenom snalaženju. Te kritike idu od nedostatka potpunije elaboracije problema o kojima treba donositi odluke do organizaciono-tehničkih problema, „gluvoće" stručnih i izvršnih organa u pružanju pomoći itd.

Iz činjenice da je posle izvesnog nesnalaženja u startu usledila odgovorna pažnja i angažovanost za rad delegacija i delegatskih skupština po širokoj skali otvorenih pitanja — jasno je da su se rukovodstva i organizacije Saveza komunista neposredno angažovali, da su pokrenute i sve druge društveno-političke organizacije. To će doprineti prevladavanju početnih slabosti, pojava pragmatičkog odnosa, pa i opstrukcija razvoju delegatskog sistema. U analizama stanja bitno je da se koriste i šira iskustva koja vuku napred. Ona su koliko podsticajni, toliko i ubedljivi argumenti revolucionarne kritike i borbe protiv otpora nesamoupravnih snaga u politici i ideologiji. Avangardna uloga Saveza komunista je i u tome da podstiče, usmerava i ohrabruje radne ljude u njihovom samoorganizovanju.

U referatu na Desetom kongresu SKJ drug Tito o tome kaže: „Ostvarivanje ustavnih principa je jedan od najvažnijih zadataka Saveza komunista u predstojećem periodu. Neposredno učestvujući u svim organima samoupravljanja, komunisti će svojim inicijativama, prijedlozima i kritikom, kao i mobilizacijom radnih ljudi i građana za konkretne akcije, idejno i politički djelovati u pravcu socijalističkog samoupravnog razvitka, kao i u suzbijanju djelovanja svih protivnika socijalizma i samoupravljanja. Na taj način Savez komunista će se nalaziti u centru političke aktivnosti i svakodnevne idejne borbe, obezbjeđujući svoj uticaj na cjelokupnu samoupravnu praksu. To je ujedno i najbolji način da Savez komunista provjerava svoju aktivnost i svoju politiku i da, boreći se za dosljedno ostvarivanje neposrednih i dugoročnih interesa radničke klase, obezbjeđuje svoju avangardnu ulogu."

Boštjan Markič

Delegatski sistem: od ideje ka realizaciji

I

Građanski participativni predstavnički sistem danas se često reducira na vladavinu političkih elita, jer sve značajne strateške odluke proizlaze iz centara ekonomske, političke i vojne moći. Politički državljani u građanskim društvima nisu odlučujući faktori na društveno-političkoj i društveno-ekonomskoj pozornici odlučivanja. Iako uloga političkih partija neprestano jača, politička vlast se usredsređuje samo na rukovodeće partijske strukture, a obični članovi političkih partija su u suštini samo partijska izborna masa koja nema značajnije uloge u političkom procesu.

Delegatski sistem kod nas je radikalizovao mogućnost uticaja i odlučivanja građana i radnih ljudi iz radnih i drugih primarnih samoupravnih zajednica. Delegatsko načelo postalo je deo teorije samoupravljanja koji se odvojio od države kao jedinog nosioca društvene reprodukcije u socijalizmu. Dokle god postoji država, biće prisutno i posredništvo; međutim, ovo posredništvo treba stalno ograničavati i lokalizovati. U našem sistemu još uvek postoji protivurečnost jer, pored delegatskog načela, imamo i ostatke predstavništva. Reč je o odumiranju predstavničko-posredničkog načela, koje se u sadržinskom smislu ne može preko noći napustiti.

Delegatski sistem kako je postavljen Ustavom iz 1974. godine potražio je rešenja za prevazilaženje dualizma između društva i države

i omogućio organizaciono učešće radničkoj klasi i svim radnim ljudima Jugoslavije. Delegatskim sistemom izmenila se tradicionalna institucionalna struktura društva i otvorio se put za dogovaranje koje se oslanja na regulisanje međusobnih odnosa u udruženom radu. Kod delegatskog sistema radi se o „vraćanju" političke sfere u društvo, o odlukama koje nisu samo kratkoročne, već će i dugoročno uticati na društvene procese, na položaj jugoslovenske radničke klase i uopšte svih stvaralačkih snaga jugoslovenskog društva. Na taj način delegatski sistem daje svim stvaraocima materijalnih i duhovnih dobara mogućnost za ostvarivanje društvene politike i otvara vrata „običnom" građaninu. U tom smislu delegatski sistem je opredeljujući kvalitet i suštinski elemenat političkog sistema koji obuhvata njegovu celokupnu strukturu. Delegatski sistem pokazuje da se dalje usmeravamo u demokratsku, a ne u birokratsku ili hijerarhijsku organizaciju, u takav sistem koji ne petrificira i koji se oslobađa „političkog plašta". Teorijske zamisli o delegatstvu pretvaraju se u energiju praktično-političkog delovanja.

Karakteristike našeg razvoja su bile u tome što nismo samo kritikovali načela opšteg političkog predstavništva i njegove ostatke kod nas, već što smo delegatskim odnosima ponudili i alternativu. Kod nas su se ideje o delegatstvu kristalizirale u sistemsku i kategorijalnu celinu. Delegatski sistem se oslobodio oblika i sadržine „pozajmljenih" od građanskih sistema koji su vukli naše društvo nazad. On znači odvajanje od klasičnog parlamentarizma i predstavlja uspešnu društvenu kritičku repliku na predstavnički parlamentarizam. Delegatski sistem se ograđuje od monopolnog, elitističkog odlučivanja i ostvario je samoupravno odlučivanje.

Bitno se širi krug onih koji iniciraju i prihvataju odluke. Tako je delegatski sistem postao instrument društvenog oslobađanja i prosvećivanja, a ne formiranja i delovanja posebnih „elitnih" delegata iza kojih će se kriti interesi tehnokratskih i birokratskih struktura ili težnje koje se temelje na egoističkim političkim i ekonomskim interesima. Značajno je što delegatske odnose ne degradiramo na propagandnu parolu. Stvarno ostvarivanje delegatskih odnosá je indikator demokratičnosti odnosâ u našem političkom sistemu.

Delegatski sistem računa sa činjenicom da sve više ljudi izlazi iz društvene anonimnosti, da sve veći sloj građana postaje društveno-politički kvalifikovan i da je sve veći broj radnih ljudi koji se afirmišu u samoupravljačkim procesima. U delegatskom sistemu građani nisu samo plebiscitarno odobravajuće građanstvo koje bi inače bilo potisnuto u stranu u iniciranju i donošenju odluka. Delegatski sistem je omogućio da stvaraoci materijalnih i duhovnih dobara neposredno upravljaju osnovnim uslovima svoje društvene egzistencije, da u samoupravnim institucijama odlučuju o ključnim pitanjima društvene proizvodnje i raspodele, o pitanjima koja određuju opšti pravac društvenog razvoja.

Tamo gde delegatski sistem nije pronikao u sadržinu društvenih odnosa, ostao je u upoređenju sa predstavničkim sistemom samo „terminološka inovacija". Da bi Ustav ispunio svoju društvenu ulogu, treba zadovoljiti mnogobrojne zahteve, naročito u fazi realizacije. Ukoliko se

Ustav ne ostvaruje, ostaje svojevrsna politička manifestacija gde se tada naglasak stavlja na donošenje, a ne na ostvarivanje. Uvek se postavlja pitanje da li je institucionalni sistem koji je postavio Ustav zadovoljio za duži period suštinske zahteve društva. Ustavom su takođe opredeljeni naši ciljevi i postavljen je osnovni pravac razvoja. Svaka hiperinstitucionalizacija u delegatskom sistemu usmerava nas ka personalizaciji vlasti i mogućnostima arbitriranja. Međutim, treba reći da bi svako emocionalno eskaliranje u pogledu mogućnosti *brže* realizacije delegatskih odnosa bilo van granica sada mogućeg, bilo bi u svojoj suštini besmisleno, jer naša očekivanja na ovom stepenu razvoja ne mogu biti univerzalistička.

II

Dosadašnja analiza delovanja delegatskog sistema pokazuje da je kod delegatskog odnosa veoma važna aktivnost osnovnog društvenog nivoa. Samo tamo gde je osnovni društveni nivo bio aktivan i društveno angažovan, delegatski odnos je predstavljao oblik neposredne demokratije. Međutim, tamo gde društvena baza nije bila aktivna, gde su društvena pitanja rešavali samo delegacije i delegati, ili čak ni oni, gde su društvene probleme rešavali „drugi", delegatski odnos je predstavljao pipanje u praznom, tako da su primarne samoupravne zajednice i dalje zadržale karakter izbornog tela. Stoga treba i dalje izoštravati društvenu osetljivost primarnih samoupravnih zajednica i usmeravati ih u pravcu stvarnog odlučivanja, jer će, inače, delegatski sistem krenuti nazad ka vrednostima političkog predstavništva. Što će više napredovati sposobnost, znanje i iskustvo delegata, s jedne strane, i samoupravne društvene osnove, s druge strane, teže će se negirati mišljenja, predlozi, inicijative i stavovi ove samoupravne osnove.

Delegatski odnos gubi svoj smisao ukoliko vodi u slobodnu neodgovornost. Prekidanje veze između baze i delegacije, odnosno delegata, uvek je dovodilo do paralisanja delegatskih odnosa. Jedna od slabosti u dosadašnjem radu delegacija i delegata bila je upravo u tome što proces sučeljavanja i sinteze posebnih interesa jednih samoupravnih zajednica sa interesima drugih samoupravnih zajednica i sa zajedničkim interesima *nije počeo* još na osnovnom društvenom nivou, na nivou baze. Zbog toga je otežano prevazilaženje opasnosti od širenja mnogobrojnih parcijalnih interesa.

Aktivnost delegata predstavlja, u stvari, stalan kružni tok od kontakata sa osnovnim društvenim nivoom do delovanja u delegaciji i skupštini, gde se aktivnost delegata, naravno, ne sme završiti.

Samo kreativno infiltriranje udruženog rada u sve centre društvenog odlučivanja, od mikro do makro nivoa, znači da radnik postaje gospodar uslova, sredstava i rezultata rada. U onim sredinama gde su preovladale tehnokratske, birokratske i druge društveno otuđujuće strukture i težnje, a ne radnička klasa, delegatski sistem je društveno bio malokrvan.

Česta je težnja tehnokratskih i birokratskih struktura da zamrse i komplikuju politički prostor i suviše multipliciraju linije komuniciranja između različitih subjekata odlučivanja. Time se može zamagliti prava sadržina stvari i društveno-politički zamoriti učesnici u procesu društvenog odlučivanja. U takvoj situaciji se otuđena sredstva moći, tehnokratske i birokratske strukture, pojavljuju kao „spasioci" sa rešenjima koja sa stvarnim delegatskim sistemom nemaju nikakve veze. Takvom neostvarivanju delegatskih odnosa pogoduju i neselektivne informacije, različiti, često neprikladni načini rešavanja po brzom postupku i razni drugi postupci koje izvršni aparati serviraju samoupravnim telima i zajednicama.

Otuđivanje znanja i informacija od radničke klase je takođe jedan od društvenih korena tehnokratije, kao što je otklanjanje monopola nad znanjem i široko otvaranje kanala za obrazovanje i društvenu i profesionalnu mobilnost najširih slojeva radnih ljudi, s druge strane, jedna od najznačajnijih poluga za prevazilaženje tehnokratizma.

Delegatski sistem je u svojoj osnovi antimanipulatorski sistem. Pri tom treba upozoriti da se politička manipulacija ne realizuje i ne praktikuje samo na grub, staljinistički način, već i na formalno-demokratski, politički rafiniran, manje vidljiv, manje odbijajući način. U mnogim građanskim političkim sistemima je sistem opšte političke manipulativnosti, kao karakteristike XX veka, samo usavršavanje i metamorfoza sistema iz doba liberalnog kapitalizma. U delegatskom sistemu, kao sadržinskom elementu socijalističke demokratije, samoupravna osnova nije anonimna masa pod rukovodstvom manipulativne nekontrolisane vladajuće grupe, već su to slobodni i ravnopravni građani. Razvoj poslednjih godina kod nas pokazuje da ne smemo zaboravljati da će naša samoupravna demokratija imati čvrste osnove ukoliko bude učvršćen sistem društveno-ekonomskih odnosa. U nestabilnim društveno-ekonomskim odnosima mogu se pojavljivati svakojake političke ideje i manipulacije. Na takvoj osnovi zatim izrastaju i težnje koje su inače strane izvornoj prirodi delegatskih odnosa.

Analiza delovanja delegatskog sistema u protekloj godini je pokazala da je na *hiljade* ljudi u našem društvu obuhvaćeno u raznim delegacijama. Time je građanima i radnim ljudima data mogućnost da se društveno afirmišu. Iako je broj Jugoslovena koji su obuhvaćeni u raznim delegacijama sam po sebi veoma impozantan i istovremeno pozitivan — jer se građani pri tom vaspitavaju i stiču nova samoupravljačka iskustva — ipak se događa i to da se građani suviše često razvrstavaju u mnogobrojne delegacije u delegatskom sistemu, što dovodi (naročito u onim sredinama gde delegatski sistem nije dao opipljive društvene rezultate) do toga da se građani zamore, da postanu apatični ili, pak, nestvaralački rutineri. Od *kvantitativnog* merenja broja delegata u različitim delegacijama treba preći na *kvalitativno* vrednovanje njihovih odluka i uvek utvrđivati ko su u uslovima ustavno afirmisanog delegatskog sistema oni koji odlučuju, o *čemu odlučuju* i kakva su u tom pogledu *pomeranja* u odnosu na raniji poslaničko-posrednički predstavnički sistem. Nije prvenstveno važno to *koliko* ljudi je obuhvaćeno u delegatskim odnosima; važnije je *čiji* interesi su u pitanju, da li se radi o ostvarivanju interesa radničke klase Jugoslavije, kakav je

karakter odlučivanja. Kod nas se ne sme više raditi o pojednostavnjenom shvatanju izražavanja volje radnih ljudi većinskim nadglasavanjem. Naglasak je na traženju saglasnosti, na međusobnom sporazumevanju delegata i delegacija.

Jednogodišnja praksa ostvarivanja delegatskog sistema od donošenja Ustava 1974. godine do danas pokazuje da su delegatski odnosi pokrenuli samoupravnu društvenu osnovu. Međutim, nikakva potpuna „politička maksimalizacija" ne može se postići.

III

Celokupan razvoj našeg političkog sistema, a posebno poslednja godina ostvarivanja delegatskih odnosa, ukazao je na neophodnost svesno usmerenog i planskog društveno-političkog procesa, na značajnu ulogu organizovane političke volje i, pre svega, na ulogu Saveza komunista. Savez komunista ima centralno mesto u izgradnji osnova našeg sistema. Međutim, on se istovremeno pojavljuje i kao kritičar sopstvenog stvaranja. To ukazuje na složen, u nekom smislu ambivalentan položaj Saveza komunista, koji zahteva da Savez komunista ne sprovodi „političku vlast", da se ne oslanja samo na državu i, s druge strane, da u svom delovanju, kada postaje unutrašnja snaga samoupravnih odnosa, ne dozvoli politički prazan prostor i ne upada samo u prividno ugodan položaj „nemešanja". Značajno je da su društveno-političke organizacije, a naročito Savez komunista, time što su odvojene od formalističkog pristupa demokratiji, sposobne raščlaniti kuda stvarno vode tendencije društvenog razvoja kod nas. Težište Saveza komunista je iz državnog mehanizma preneto na područje *samoupravnog* delovanja.

Iako se možemo saglasiti sa shvatanjem da su društveno-politička veća skupština društveno-političkih zajednica najneposredniji izraz prisutnosti društveno-političkih organizacija u delegatskom skupštinskom sistemu, ipak je bilo to suviše usko jer su društveno-političke organizacije samo ili pretežno preko tog kanala obezbeđivale svoj uticaj u delegatskom sistemu. Slično kao što tvrdimo da samo društveno aktivan osnovni društveni nivo, primarna samoupravna organizacija i zajednica, obezbeđuje uspeh delegatskim odnosima, tako smatramo da su u proteklom periodu delegatski odnosi uspešno ostvarivani kada su društveno-političke organizacije delovale pre svega na osnovnom društvenom nivou. Aktivnost radnih ljudi i građana u osnovnim samoupravnim zajednicama i delatnost društveno-političkih organizacija u društvenoj bazi su procesi koji moraju ići uporedo. Znači, reč je o procesima koji se dopunjuju, koji utiču jedan na drugi. Rezultat ta dva procesa je stvarni delegatski odnos. Metaforom bismo mogli kazati da se u stvari radi o specifičnoj društveno-političkoj bifurkaciji.

Ono što nam je u našem političkom sistemu potrebno jeste društveno uticajno i aktivno *članstvo* u osnovnim organizacionim strukturama Saveza komunista, Socijalističkog saveza radnog naroda, u sindikatima, u Savezu socijalističke omladine, u Savezu boraca, kao i aktivna, radna, operativna i „snažna" *rukovodeća* jezgra tih društveno-političkih organizacija na svim nivoima jugoslovenskog društva.

Iako je istorijski interes jugoslovenske radničke klase ideološki jasno opredeljen, u pogledu unutrašnje slojevitosti jugoslovenske radničke klase dolazilo je i u proteklom jednogodišnjem delovanju delegata koji su postupali „takođe u skladu sa zajedničkim i opštim društvenim interesima i potrebama" i do različitih shvatanja o tome šta je u konkretnoj, empirijskoj stvarnosti zajednički i opšti društveni interes i kako se on formira. Ova pitanja u analizi delovanja delegatskog sistema uopšte ne treba potcenjivati, iako imamo u vidu činjenicu da su različite društvene, privredne i kulturne prilike, a naročito pojedine sistemske mere, u različitim periodima razvoja našeg društva forsirale, a i *danas još uvek* forsiraju različite grupacije radnika i različita područja. S tim u vezi bilo bi interesantno analizirati kako su sistemske mere Saveznog izvršnog veća u vezi sa potrošačkim kreditima, što ima veliki uticaj na proizvodnju i potrošnju, uticale i kako će uticati na položaj pojedinih segmenata jugoslovenske radničke klase i na njihovo shvatanje opštih i posebnih interesa.

Često se pokazuje da je pri utvrđivanju „zajedničkih i opštih društvenih interesa i potreba" delatnost društveno-političkih organizacija kvalitet koji se ne može zanemariti ukoliko želimo sačuvati celovitost i efikasnost delegatskog sistema. Više nego do sada treba obezbediti da se u tome ne angažuju samo forumi društveno-političkih organizacija.

IV

Ustav je institucionalizovao delegatske odnose. Međutim, time što je delegatski odnos normativno utvrđen, još nije sam po sebi postao sadašnjost koja se realizuje. U slučajevima istih ustavnih propisa u toku prošle godine u različitim sredinama su se ostvarivali — s obzirom na sadržinsku stranu — različiti delegatski odnosi. U onim sredinama slovenačkog društva gde je radnička klasa Slovenije stvarno imala najveću društvenu snagu, došao je do izražaja njen uticaj na svim područjima društvenog života. Međutim, u onim sredinama i odnosima gde se uticaj radničke klase nije mogao ostvariti, gde radnička klasa nije mogla izraziti politički i ekonomski dinamizam, pojavljivao se, umesto stvarnih, sadržinski potpunih delegatskih odnosa, *goli institucionalizam*, jer iza demokratskih institucija delegatskog sistema nije stajala realna društvena struktura sa jasno artikulisanim i prodornim sistemom potreba i interesa.

U pogledu delegatskog sistema kod nas treba se uvek interesovati „dokle smo već došli" u ostvarivanju delegatskih odnosa, gde je i zašto došlo do napuštanja normativnih odredaba i šta je „sledeći korak" — naravno, ukoliko delegatski odnos shvatimo kao izrazito dinamičnu kategoriju. Delegatske odnose ne možemo prepustiti da se kreću samo po svojoj unutrašnjoj normativnoj logici, nezavisno od kretanja u drugim sferama, pre svega u *društveno-ekonomskoj sferi.* Takođe treba stalno dograđivati teoriju delegatskih odnosa. Razume se, neće se svaka tekuća, empirijska politička mera moći podići na

nivo teorijskih načela i poistovetiti sa strategijom ostvarivanja delegatskih odnosa. Jednako neprihvatljivo i pogrešno bilo bi da se na osnovu pojedinačnih devijacija koje doživljava delegatski sistem i iz njegove normativne nedorečenosti zaključuje o opštoj prirodi delegatskih odnosa.

Povremene teškoće u ostvarivanju delegatskih odnosa bilo bi pogrešno proglašavati za neuspelu *globalnu* orijentaciju delegatskog sistema i pretvarati ih u sugestiju o sizifovstvu radikalnih mera u prevazilaženju predstavništva, posredovanja, otuđenosti, „gvozdenog zakona oligarhije" i slično. Naravno, negativne tendencije treba pratiti i menjati ih na onim tačkama delegatskog procesa gde bi mogle prerasti u sudbonosne, opredeljujuće nepravilnosti i davati delegatskom sistemu pravac koji on po svojoj *izvornoj* prirodi nema.

Delegatski odnos je još uvek mogućnost koja se ostvaruje ovako ili onako s obzirom na ostvarivanje ostalih mehanizama neposredne demokratije, zavisno od uloge društveno-političkih organizacija i s obzirom na jačanje i ostvarivanje samoupravne političke kulture. Novi Ustav podredio je društveno-ekonomskom položaju radnog čoveka i institucionalni mehanizam društveno-političkog sistema. Pored normativnih mera, i te kako je značajan i društveno-politički proces koji ne sledi obavezno i svuda institucionalna delegatska rešenja. Konstatujemo da normativna rešenja u protekloj godini ostvarivanja delegatskih odnosa nisu mogla onemogućiti svaki drugi odnos osim delegatskog.

Na aktivnost građana u delegatskim odnosima znatno utiče demokratska politička kultura koja se temelji na revolucionarnoj svesti o nužnosti samoupravljanja. Osećanje građana za aktivan rad u delegacijama je bilo veće tamo gde se afirmisao kreativan rad koji je uticao na odluke i prouzrokovao promene.

Delegatski odnosi su zaoštrili problem znanja, obrazovanja i svestranosti. Kako stoji stvar sa znanjem u društvu koje kao univerzalno načelo političkog sistema ostvaruje delegatski sistem? Iako ovde delegatima ne postavljamo formalne barijere, ipak je činjenica da je u sadržinskom pogledu neznanje, obrazovna zaostalost teška smetnja za aktivnu i svestranu angažovanost delegata u razrešavanju složenih problema savremenog društva.

Ostvarivanje delegatskih odnosa otvara i pitanje slobodnog vremena. Naša je pretpostavka da je delegatski sistem povezan i sa problematikom skraćivanja radnog vremena, a skraćivanje radnog vremena nužno treba uslovljavati intenzivnošću rada, visokom produktivnošću.

V

U delegatskim odnosima i samoupravnoj političkoj kulturi sistem informisanja ne može biti funkcija tehnokratskog ili birokratskog monopola. Samoupravni sistem informisanja napaja sve centre odlučivanja informacijama koje su neophodne za samoupravno odlučivanje, kako za samoupravnu bazu tako i za delegate i delegacije. Dosadašnje

ostvarivanje delegatskog sistema je pokazalo da je još uvek društveno-politički *velik* korak od pasivnog *poznavanja* do aktivnog učešća, da je tada veliki korak od „onoga koji je informisan, koji zna", od građanina koji je politički svestrano aktivan, koji stvarno učestvuje u samoupravnom procesu odlučivanja. Reč je i o ravnopravnosti odnosa komunikacija u društvenim odnosima ili, realnije rečeno, bar o približavanju ravnopravnosti odnosa komunikacija.

Sve ovo trebalo je posebno pomenuti i zbog toga što upravo u pogledu informisanosti u delegatskim odnosima i značaja informisanja primećujemo i neke jednostranosti, kao što je, s druge strane, informisanost u svakom pogledu alfa i omega delegatskog sistema. Takođe smatramo da bi bilo suviše usko posmatrati delegatski sistem samo iz ugla komunikacionog sistema.

Delegatski sistem budi i sopstvene vrednosti čoveka, tako da nije samo dodatak instituciji. Delegatskim odnosima jugoslovenski građanin se približio stanju kada se ukazuju mogućnosti da se prevladaju institucije. Samoupravni socijalizam rešava suštinska pitanja čoveka kao što su pitanja ekonomske i političke demokratije i ostvarivanja sistema proizvodnje koji se temelji na društvenoj svojini. Međutim, građansko društvo, i pored povećanog broja prisutnih nosilaca društvenih interesa u *formalnom* političkom procesu, nije sposobno da reguliše ova pitanja.

Radivoje Marinković

Etatističko-birokratske opasnosti i delegatski sistem

I

Ustavnom reformom izvršenom 1974. godine delegatstvo postaje univerzalni princip samoupravnog i političkog odlučivanja u našem društvu. To znači da se svi oblici odlučivanja, usaglašavanja, dogovaranja i sporazumevanja, koji su do tada, makar samo i u tehničkom pogledu, imali karakter posrednosti, zasnivaju na delegatskom principu. Takav princip nije cilj za sebe, već i on sam i njegov cilj proizlaze iz karaktera i sadržine društvenih odnosa koji se u našem društvu razvijaju. Ta sadržina je determinisana bazičnim odnosom koji svoj sintetski izraz nalazi u društvenom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju.

Iz tog bazičnog odnosa reprodukuju se svi drugi odnosi koji u svom totalitetu predstavljaju složenu strukturu socijalističkih samoupravnih odnosa. Taj bazični odnos je osnova društveno-ekonomskog položaja pojedinca i svih oblika udruživanja pojedinaca na radno-proizvodnom, teritorijalnom i interesno-funkcionalnom planu. Sam karakter društvene svojine nespojiv je sa bilo kakvim konceptom makar i prividne samostalnosti pojedinca u društvu u smislu njegovog izolovanja kao autonomne i samodovoljne jedinke. Koncept društvene svojine je zasnovan na društvenosti čovekova bića, društvenosti svih oblika njegove egzistencije, što se ispoljava u mnogostrukoj povezanosti i uslovljenosti delatnosti, potreba i interesa pojedinca sa delatnošću, potrebama i interesima niza drugih pojedinaca. Ta međuzavisnost i veze egzistirale su u svim društvenim sistemima ljudske istorije kao neka

vrsta nužnih i „prirodno poniklih" veza i odnosa i nametale su se ljudima poput prirodnih zakonitosti.

Socijalizam zasnovan na društvenoj svojini omogućava pojedincima da te prirodno ponikle veze stave pod svoju zajedničku i svesnu kontrolu i da njima ovladaju kao svojim društvenim vezama. Jedna od bitnih karakteristika društvene svojine, o kojoj se u našoj teoriji malo raspravlja, jeste to što ona čini nemogućim makar i prividno izdvajanje pojedinca iz zajednice, koje je ranije bilo oličeno u privatnom vlasniku, već pojedince, kako u procesu rada i proizvodnje tako i u ostalim oblicima njihove egzistencije u društvu, upućuje na *udruživanje* i *saradnju*. Samo kroz udruživanje pojedinac stiče svoj društveni subjektivitet i identitet. On se, dakle, više ne može identifikovati kao privatni vlasnik, bilo sredstava za proizvodnju bilo sopstvene radne snage, koji se situirao u kontekst konkurentskih odnosa, već kao *delatni subjekt*, koji zajedno sa drugima udružuje svoj rad i tom i takvom delatnošću društvenim sredstvima za proizvodnju obezbeđuje sopstvenu egzistenciju, unapređuje i razvija uslove proizvodnje itd.

Površno gledajući, izgledalo bi da pojedinci time gube nekakvu svoju samostalnost; međutim, istina je da oni tek time zadobijaju svoj autentičan društveni subjektivitet, jer je njihova „samostalnost" bila samo iluzija, a oni su, kako je Marks svojim genijalnim analizama pokazao, bili međusobno povezani i uslovljeni u procesu proizvodnje i u svim oblicima svoje egzistencije, samo što su te veze i uslovljenosti postojale i delovale mimo njihove volje i nametale im se kao nekakva spoljna sila. Tako je njihova samostalnost i sloboda uvek bila uslovljena karakterom tih veza i determinacija. Svoje „pravo" ostvarenje takva samostalnost je našla u pojedinačnom i klasnom egoizmu i eksploataciji, u ekonomskoj i političkoj dominaciji i mnogovrsnim oblicima čovekova društvenog otuđenja. Kroz pravo privatnog vlasništva, konkurencije, političkog organizovanja, pravo glasa itd. stvarna sloboda je zamenjena iluzijom o slobodi, jer to što su svi imali podjednako pravo da budu vlasnici, nije sprečilo da se društvo podeli na one koji su i u stvarnosti bili vlasnici i one koji su bili lišeni vlasništva; sloboda konkurencije nije učinila da se ljudskim radom i proizvodnjom stvaraju vrednosti koje zadovoljavaju autentične ljudske potrebe, već su se iz nje razvili korupcija, monopoli, zamena stvarnih potreba lažnim itd.; opšte pravo glasa nije političku vlast učinilo instrumentom potreba i interesa većine, već se izrodilo u manipulaciju, vladavinu elita, političkih stranaka i državne birokratije.

Na taj način su sve osnovne sfere, od ekonomske do političke, egzistirale izvan kontrole i uticaja pojedinaca, preciznije — većine u društvu. U takvim uslovima i njihova društvena egzistencija je poprimala karakter egzistencije izolovanih i usamljenih pojedinaca suprotstavljenih međusobno i društvu kao oličenju tog prividnog jedinstva. Na političkom planu oni su se ispoljavali kao apstraktni građani, kao glasači, čiji se politički subjektivitet iscrpljivao u numeričkim odnosima njihovog izjašnjavanja za program ove ili one političke stranke. S druge strane, sve te sfere koje su se otuđile od njih i funkcionisale autonomno ili izvan njihove zajedničke kontrole uslovljavale su položaj i egzistenciju svakog pojedinca i čitavih socijalnih grupacija. Kada se to istorij-

sko iskustvo kritički analizira, kako je to učinio Marks, neminovno se nameće zaključak da je jedini izlaz u podruštvljavanju svih sfera čovekove društvene egzistencije, što ne znači ništa drugo već vršenje takvih promena u odnosima koje bi omogućile da ljudi *svesno* i *zajednički* zagospodare svim onim uslovima, odnosima i vezama koji su sadržani u karakteru njihovog društvenog bića i koji determinišu njihovu društvenu egzistenciju.

Pošto privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i odnosi u samoj proizvodnji čine osnovu iz koje su se razvili svi ostali oblici društvenog otuđenja, korenita promena u tim bazičnim odnosima je uslov i za sve oblike razotuđenja. No, društvena svojina se ne može izjednačavati sa pukim formalno-pravnim ukidanjem privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, već predstavlja dijalektičku negaciju privatnog vlasništva koja se sastoji u tome što „ujedinjeni individuumi prisvoje totalne proizvodne snage"[1], što im omogućava da svoje vlastite snage spoznaju i organizuju „kao *društvene* snage"[2].

To prisvajanje totalnih proizvodnih snaga od strane ujedinjenih individuuma i organizovanje njihovih sopstvenih snaga kao društvenih nije nikakva teorijska apstrakcija, već stav koji znači, kada se aplicira na konkretnu stvarnost, da ujedinjeni proizvođači treba da upravljaju procesom proizvodnje, raspolažu rezultatima svoga rada i uspostave kontrolu nad svim sferama u društvu kojima je uslovljen proces proizvodnje i uslovi njihove egzistencije. Taj proces se ne zbiva kao kakva prirodna nužnost izvan ljudi i konkretnih društveno-ekonomskih prilika, već kao proces u kojem učestvuju ti konkretni ljudi, koji svojom organizovanom svesnom delatnošću menjaju te prilike i odnose. Reč je, dakle, o organizovanom zajedničkom aktivitetu kojim se potencija pojedinaca i grupa pretvara u efektivnu energiju. Da bi se ta potencija efektuirala kao energija, nužno je stvoriti određen sistem odnosa i oblika koji će omogućiti takvo zajedničko delanje. U suprotnom, neminovno je sukobljavanje i potiranje različitih društvenih sila i tendencija. *Samoupravljanje* predstavlja sintetizovan izraz za jedan takav sistem odnosa i oblika.

Kada se, polazeći od tih opštih stavova, postavi pitanje kako da se u konkretnom društvu, u određenoj fazi njegovog razvitka, otvori jedan takav revolucionarni proces i odakle da otpočne, onda nema drugog odgovora već da takav proces dezalijenacije treba da otpočne upravo tamo gde je, istorijski gledano, otpočeo i proces alijenacije, a to su *primarne* ćelije društva u sferi proizvodnje i rada, zajedničkog življenja na određenom prostoru i zadovoljavanja zajedničkih potreba. Te primarne zajednice su one prve osnovne karike preko kojih se pojedinci međusobno povezuju u radu i životu, a preko njih dalje u složenije društvene celine. Ostvarivanje zajedničke svesne kontrole nad odnosima i vezama u primarnim zajednicama uslov je za bilo kakvo uspostavljanje zajedničke kontrole nad složenijim društvenim celinama. Pošto se u

---

[1] Marx — Engels, *Rani radovi*, „Naprijed", Zagreb, 1973, str. 419.
[2] *Ibid.*, str. 81.

tim primarnim zajednicama, pre svih drugih vidova, ispoljava društvenost čovekova bića, odatle mora otpočeti i udruživanje ljudi, što je uslov za ovladavanje zakonitostima društvenog razvoja. Te primarne zajednice karakterišu takve veze i odnosi među ljudima koje uvek možemo identifikovati kao veze i odnose koji se zbivaju između konkretnih individuuma, to jest pojedinaca kao delatnih subjekata, članova zajednice. Zato čovek kroz takve zajednice može da ostvari svoju svakodnevnu neposrednu društvenu aktivnost i uticaj na razvijanje i razrešavanje tih veza i odnosa, čime postiže i svoj društveni identitet i subjektivitet. No, kako smo napred istakli, tu otpočinje onaj složeni proces zajedničkog ovladavanja odnosima i procesima, ali se u tome ne iscrpljuje, jer se ti odnosi i veze dalje granaju i multiplikuju u složenoj strukturi društva. Karakteristika tih daljih i složenijih veza je u tome što se one više ne javljaju kao veze između pojedinaca, već kao veze između primarnih zajednica ili veze između složenih zajednica u okviru još kompleksnijih celina. Zbog te složenosti tehnički postaje neostvarivo neposredno učešće svakog pojedinca u razrešavanju tih veza i odnosa.

Međutim, odmah se za jedno socijalističko društvo postavlja ono esencijalno pitanje: da li zbog te tehničke nemogućnosti neposrednog učešća pojedinci treba da budu lišeni mogućnosti stalnog i stvarnog uticaja, to jest da li zbog toga ti odnosi i veze treba da budu istrgnuti ispod zajedničke svesne kontrole pojedinaca? Ako bi to tako moralo biti, onda bi socijalizam bio nemoguć. Na tom momentu protivnici marksizma zasnivaju dobar deo njegove kritike, proglašavajući ga modernom utopijom. Ta kritika nalazi argumentaciju u stavu da se, onog momenta kada pojedinac više nije u mogućnosti da neposredno učestvuje, otvara prostor njegovog neminovnog društvenog otuđivanja. A pošto je prostor neposrednog učešća pojedinca u društvu, naročito savremenom, relativno veoma mali, i mogućnosti njegovog društvenog oslobođenja su male. Iz toga se onda izvodi zaključak da su otuđenje, dominacija i eksploatacija nešto što je večno i neotklonjivo, a zadatak je društva da ih kontroliše, ograničava i ublažava. Opet moramo napomenuti da takva stanovišta polaze od izolovanog pojedinca, što Marksu nikada nije padalo na pamet. Zato je i za nas takva vrsta rasprave neprihvatljiva i bespredmetna.

Za nas, međutim, postavlja se pitanje: kako sada pojedincima koji su organizovani u primarne zajednice i u njima ostvaruju svoje neposredno učešće i uticaj, koji se najvećim delom tu i iscrpljuju, omogućiti da se efikasno uključe u proces upravljanja i kontrole nad složenijim društvenim strukturama? Jedini moguć i istinski put je u tome da oni to ostvare kao organizovane ćelije. To podrazumeva stvaranje određenog sistema odnosa i oblika preko kojih će se to ostvariti. Zato je nužno da se delegatski princip, da bi premostio taj jaz između neposrednog i posrednog, na empirijskom planu, javi kao *delegatski sistem.* Zbog toga je delegatski sistem nepravilno označavati samo kao mehanizam, jer on nije samo to.

Delegatski sistem predstavlja složenu dijalektičku kategoriju koju čini *delegatski princip,* odnosno odnosi koji se primenom tog principa žele postići, o čemu je već bilo reči. Drugi elemenat delegatskog sis-

tema čini složeni mehanizam pomoću kojeg se delegatski princip na planu prakse, u procesu upravljanja i odlučivanja, ostvaruje. Reč je, dakle, o tipičnom primeru odnosa forme i sadržine, gde sadržina u svom egzistentnom obliku poprima neke forme, a forma sa svoje strane utiče na ostvarivanje same sadržine. Dakle, sadržina i forma uvek ostaju nerazdvojno povezane i uslovljene, s tim što sadržina ostaje onaj primarni, određujući elemenat. No, u tom odnosu postoji mogućnost manjeg ili većeg raskoraka između sadržine i forme, bilo tako što forma ne bi bila u potrebnoj meri ispunjena sadržinom i toj sadržini se stalno prilagođavala bilo tako što bi se forma konstituisala i ostvarivala nezavisno od sadržine, težeći tako da se sama nametne kao sadržina, preciznije — da se predstavi kao sadržina, što može biti uzrok određenih zabluda i zastranjivanja. Zbog toga se, u razmatranju i proučavanju delegatskog sistema, ova dva elementa nikada ne smeju razdvajati. Aplicirajući ovaj stav na delegatski sistem, to bi značilo da on u svojoj celini i u svim svojim segmentima treba da omogući kontinuirano i efikasno uključivanje pojedinaca organizovanih u primarne samoupravne organizacije i zajednice u celokupan proces upravljanja i odlučivanja u društvu. To podrazumeva i radničko-klasne interese. To je ona sadržina koja treba da se ostvari kroz delegatski sistem, a koja nam istovremeno služi i kao kriterij za vrednovanje određenih formi i ukupnog mehanizma delegatskog sistema.

Ove uvodne napomene činimo zbog toga što smatramo da naše ustavno opredeljenje za delegatski sistem i organizovanje određenog delegatskog mehanizma sami po sebi ne obezbeđuju ostvarivanje njegove esencijalne strane, to jest odnosa kakve želimo. Zato je nužno najveću pažnju koncentrisati na te odnose, ne zapostavljajući pri tom ni forme, ali, isto tako, ne fetišizirajući te forme kao da su one same sebi dovoljne. Osim toga, ove napomene su bile nužne i zbog karaktera teme, koja je usmerena na neke bitne odnose delegatskog sistema, preciznije — na mogući raskorak između sadržine i forme.

II

Etatizam, birokratizam i manipulacija po svojoj sadržini predstavljaju izraz određenih odnosa, koji se, u stvarnosti manje ili više prikriveni, ispoljavaju kroz određene forme. Samoupravljanje i delegatski sistem po svojoj definiciji treba da predstavljaju dijalektičku negaciju takvih odnosa i oblika koji se iz njih reprodukuju. Međutim, kada je reč o delegatskom sistemu, bila bi besmislena i jalova svaka rasprava koja bi na uopšten način pristupala ovoj problematici. Stoga je potrebno podvrći kritičkoj analizi postojeće stvarne odnose i oblike etatizma, birokratizma i manipulacije u našem društvu, što znači u svim njegovim delujućim i organizovanim segmentima. Takođe je nužno i sam delegatski sistem, odnosno oblike, mehanizme i subjekte koji ga čine analizirati. Bez toga se ne može pouzdano ustanoviti koliko u samom tom sistemu leži mogućnost određenih oblika birokratizacije i manipulacije. Zbog toga je nužno da se taj sistem, njegovi empirijski oblici i mehanizmi, kao i političke organizacije, delegati i delegacije — jednom

rečju, ljudi kao živa supstanca sistema, dovedu u vezu sa stvarnošću, to jest sa potrebama, interesima, uslovima i odnosima u kojima oni deluju kao akteri sistema.

1. Što se tiče zatečenih oblika etatizma, birokratizma i manipulacije i mogućnosti njihovog negativnog uticaja na delegatski sistem, ne treba se zavaravati iluzijama da su njegovim uvođenjem svi ti oblici nestali. Treba poći od pretpostavke da ti oblici i dalje egzistiraju u nekom vidu, a da je uvođenjem delegatskog sistema došlo do stvaranja jednog složenog procesa njihovog prilagođavanja i transformisanja. Pošto je reč o dosta složenim procesima i stabilnim strukturama, posebnu pažnju treba obratiti na sadržinu i smer prilagođavanja i transformisanja. Ovaj proces će imati pozitivan pravac ako zahvata samu suštinu odnosa i struktura s ciljem da se dovedu u sklad sa delegatskim sistemom, da budu u funkciji njegovog ostvarivanja. Međutim, postoji i mogućnost da se izvrše samo prividne promene, kao što su nazivi organa i tela, a da se u tom novom ruhu zadrži stari stil i sadržaj rada. Takav smer bi bio krajnje nepovoljan za ostvarivanje delegatskog sistema jer krije opasnost da se taj sistem svede na formu, a da njegovu sadržinu preuzmu neki drugi faktori (organizacije, organi i tela) koji bi trebalo da služe njegovom ostvarivanju, a ne da se javljaju kao njegova zamena.

U vezi sa tim bi trebalo mnogo ozbiljnije uzimati u obzir neka negativna iskustva koja su pratila razvoj samoupravljanja do uvođenja delegatskog sistema, a naročito ona koja se tiču:

— položaja i uloge državnih struktura u odnosu na udruženi rad;
— položaja i uloge kreditno-bankarskih ustanova u odnosu na udruženi rad;
— položaja i uloge interesnih zajednica u odnosu na udruženi rad i korisnike usluga;
— položaja i uloge društveno-političkih organizacija, njihovih tela i organa u odnosu na samoupravnu bazu;
— položaja i uloge izvršnih i rukovodnih organa u odnosu na samoupravna tela i organe;
— sistema odgovornosti, sistema komuniciranja i informisanja itd.

U složenom spletu tih odnosa, od primarnih zajednica do globalne jugoslovenske zajednice, leži mogućnost uspostavljanja i obnavljanja raznih vidova etatizma, birokratizma i manipulacije. Uvođenjem delegatskog sistema ti odnosi se dalje usložnjavaju, što izaziva potrebu formiranja određenih karika putem kojih bi se povezivale pojedine radne, teritorijalne i funkcionalne celine. Na empirijskom planu u tom pogledu postoje dve otvorene mogućnosti. Prvo, da te karike, ta vezivna tkiva, izrastu iz samog delegatskog sistema kao njegov prirodni deo. Drugo, da se na tim tačkama formiraju određena etatistička i birokratska jezgra koja bi preuzela tu funkciju povezivanja. Time bi se unutar složene i slojevite delegatske strukture formirali etatistički i birokratski centri kroz koje bi se delegatski princip filtrirao. U tom filtriranju on može da bude lišavan značajnog dela svoje društvene sadržine. Opasnost od zatečenih i od reprodukovanja nekih novih oblika etatizma, birokratizma i manipulacije je prisutna u svim segmentima složene samoupravne strukture društva, od primarnih zajednica i or-

ganizacija do najsloženijih celina. Birokratski stil i manipulacija se i dalje mogu održavati u osnovnim i složenim organizacijama udruženog rada, mesnim, interesnim i društveno-političkim zajednicama. To se na planu prakse ispoljava u tome što stručni organi i organi rukovođenja vršenje svojih funkcija ne zasnivaju na aktivnosti i odlukama samoupravnih tela, delegatskih skupština i delegacija, već putem iniciranja odluka, njihovog pripremanja i predlaganja, selekcije informacija i određivanja prioriteta, kao i putem programiranja i dinamiziranja uloge osnovnih subjekata samoupravne strukture tih zajednica i organizacija, i dalje održavaju birokratski i tehnobirokratski stil rada, svodeći delegatsku bazu na puki mehanizam putem kojeg se njihova volja legalizuje. Time se — gde i ukoliko se to zbiva — moć i dalje zadržava u rukama uskih grupa, a odgovornost u pogledu nepoželjnih posledica i efekata prebacuje na samoupravna i delegatska tela.

Takav stil i odnos je, što se tiče sadržinske strane ostvarivanja delegatskog sistema, veoma opasan jer on, delujući iznutra, delegatsku i samoupravnu strukturu lišava istinskog učešća u procesu upravljanja i odlučivanja, a putem ispunjavanja formalnih zahteva obezbeđuje sebi zaštitu. Opasnost leži i u tome što se to zbiva u mnogobrojnim, dosta samostalnim ćelijama društva, u relativno zatvorenim sredinama i što to može bezbedno da egzistira sve dok negativne posledice ne ugroze osnovne i vitalne interese članova tih organizacija i zajednica. Mogućnost održavanja takvog birokratskog stila i manipulacije je veća ukoliko dolazi do simbioze — na grupno-interesnoj ili nekoj drugoj osnovi — između rukovodnih, izvršnih i stručnih organa i rukovodstava društveno-političkih organizacija, što nije tako redak slučaj. Takav stil i odnos se može pravdati potrebom za racionalnim i efikasnim odlukama, neaktivnošću i nezainteresovanošću samoupravnih tela i organa, kao i nizom drugih okolnosti.

Međutim, takvo stanje — kada i ukoliko postoji — ne ograničava se samo na primarne zajednice i organizacije, već se dalje projektuje na funkcionisanje i ostvarivanje delegatskog sistema u složenijim zajednicama. Ako, ilustracije radi, zamislimo jednu takvu osnovnu organizaciju udruženog rada, koja formira svoju delegaciju, iz čijeg sastava se biraju delegati za veće udruženog rada skupštine opštine i za veće korisnika usluga u samoupravnim interesnim zajednicama, onda je teško verovati da će ta delegacija i delegati biti tumač interesa radnih ljudi koji zajednicu čine, već, pre svega, stavova strukture koja u toj organizaciji ima moć. Time od same osnove, od samog izvorišta, dolazi do poremećaja koji se kasnije samo multiplikuju na složenijim nivoima, ukoliko ne naiđu na otpor onih delegacija koje su zaista tumači stvarnih interesa svoje delegatske baze.

Povećanjem složenosti zajednica u kojima se odlučuje na delegatskom principu raste i mogućnost manipulacije i veće posredničke uloge birokratije. Više je faktora koji to omogućavaju. Na prvom mestu. to je složenost interesa, koji mogu biti različiti ili specifični (na primer, pojedinačni, zajednički i opšti, ili granski, teritorijalni i profesionalni). Kada te složene interese treba usaglasiti i međusobno povezati, potrebno je prethodno razviti široku aktivnost na njihovoj spoznaji da bi odgovarajuće primarne zajednice, njihove delegacije i delegati shvatili nji-

hov karakter i pronašli najadekvatniji oblik povezivanja svog interesa sa interesom drugih. Taj proces spoznajne artikulacije je jedan od uslova za istinsko ostvarivanje delegatskog sistema jer se kroz njega spoznaju svoji interesi i interesi drugih, kao i opšti interes. Međutim, da bi se postigla adekvatna spoznaja tih zajedničkih interesa, nužno je ostvariti kompletan proces informisanja kako delegatske osnove tako i delegacija i delegata. Putem tog procesa ostvaruje se uvid u sve relevantne podatke, razloge i protivrazloge, pa se na kraju kristališu stavovi i svest u pogledu onog što je zajedničko i što treba regulisati odlukom, samoupravnim sporazumom, dogovorom, zajedničkim programom, planom itd. U tom procesu se kristališe i više alternativa koje su predmet rasprava baze, delegacija i odgovarajućeg delegatskog tela koje donosi odluku. Međutim, u praksi ceo taj spoznajno-informativni proces može da izostane ili da bude sasvim redukovan, pa, umesto toga, delegacije i delegati dobijaju već formulisane predloge o kojima mogu da se izjasne pozitivno ili negativno. Ti predlozi su najčešće plod rada i saglasnosti nekih užih tela, stručnih organa itd. Najčešće se u tim užim telima postignu načelni dogovori i saglasnost o tome šta treba regulisati, na kojim principima i sa kakvim ciljem. Zatim odgovarajuće stručne službe i organi dobiju zadatak da takvim inicijativama daju određenu formu, to jest da razrade predloge odluka, programa i slično i da ih snabdeju odgovarajućom argumentacijom. O takvim predlozima najčešće ponovo raspravljaju određena uža tela, vrše izmene, dopune ili ih odbacuju. Prihvaćena verzija predloga se onda dostavlja delegacijama i delegatima.

U takvom postupku može biti mnogo birokratizma i manipulacije kojom se uloga delegata i delegacija potiskuje na margine celog zbivanja. Manipulacija može da otpočne onog trenutka kada se ta tela javljaju kao inicijatori određenih predloga. Ta pozicija im omogućava da iniciraju ona i onakva rešenja koja oni smatraju pogodnim za odgovarajuće situacije. To ne mora uvek da bude negativno, ali često može. Za nas je ovde bitno da je time iz procesa iniciranja eliminisana delegatska baza. Čini se da bi mnogo adekvatnije bilo da se pred delegatsku bazu i delegacije postavi problem i potreba njegovog rešavanja i da se onda u toj bazi razvije aktivnost putem koje bi se kristalisale inicijative i predlozi. Na osnovu tog materijala i drugih činjenica koje nisu bile dostupne delegatskoj bazi treba da se formiraju zvanični predlozi, o kojima onda raspravlja ceo delegatski mehanizam, pa i uža tela, politički i samoupravni organi, kao i stručnjaci. Time se delegatskoj bazi omogućava da od samog početka bude u toku svih zbivanja, da sama u njima učestvuje i na njih utiče. Kada ovo kažemo, imamo u vidu određene odluke, programe i druga rešenja koja su od trajnijeg i opštijeg značaja za određenu zajednicu i organizaciju, a ne onu vrstu odluka koje predstavljaju samo sprovođenje i konkretizaciju odluka i dogovora opšteg karaktera.

Ovakav postupak je višestruko značajan jer se kroz njega ljudi aktivno uključuju u proces odlučivanja i usaglašavanja, spoznaju svoje interese i interese drugih i u toku samog procesa se pripreme za sprovođenje odluke koja će uslediti. Za nepostupanje na ovaj način teško je naći opravdanje u tome da je to složen, dugotrajan i skup proces.

Ukoliko bi se takvi razlozi uvažili, tada bi postala sasvim legitimna alternativa da je najbolje da to rade uže grupe, ekspertska i druga tela. Nije prihvatljiv ni argumenat da su često po sredi dosta različiti interesi gde se unapred izražava sumnja u mogućnost njihovog usaglašavanja na način o kojem smo govorili. Međutim, to nisu jedine opasnosti koje ovakvi oblici birokratizma i manipulacije nose sa sobom. Ukoliko se uže grupe, stručne službe itd. javljaju kao isključiv nosilac inicijative i razrade zvaničnih predloga koje treba prihvatiti, postoji realna opasnost da takvi predlozi i inicijative ne budu snabdeveni potpunom argumentacijom, već samo skupom onih činjenica koje idu u prilog predloženoj alternativi, a ne i onim činjenicama koje bi takvu alternativu učinile diskutabilnom ili je eventualno osporavale. O tome ima dovoljno podataka u praksi koja je prethodila delegatskom sistemu.

U vezi sa tim javlja se i pitanje odgovornosti. Naime, ko je odgovoran u slučaju kada određeno delegatsko telo u potpunosti usvoji predlog koji mu ponude stručnjaci, izvršni organi itd. Čini se da ne može biti druge alternative već da za sve negativne posledice odgovornost preuzima onaj ko je takvo rešenje inicirao. Isti princip treba da važi i za delegatsko telo kada ono ne prihvati određen predlog, a nastupe negativne posledice zbog toga što nešto nije rešeno. Bez utvrđivanja jasnih i konkretnih vidova odgovornosti vrlo je teško pretpostaviti adekvatno ostvarivanje delegatskog sistema, jer bez toga birokratiji ostaje široko polje da vlada i manipuliše delegatskim strukturama, kao i delegatskim strukturama da se ponašaju neodgovorno u odnosu na svoju delegatsku bazu ili u odnosu na interese društva. U takvoj situaciji u proces delegatskog odlučivanja lako se probijaju grupno-svojinski interesi, neformalni pritisci i ceo niz drugih nepoželjnih pojava i ponašanja, čime se delegatski sistem iznutra nagriza i čini nesposobnim da razrešava zajedničke probleme. U takvoj situaciji znatno se smanjuje njegova sposobnost za kristalizaciju i selekciju istinski zajedničkih interesa.

To su bili samo neki elementi socijalno-političkog konteksta u kojem stari oblici etatizma, birokratizma i manipulacije mogu da se obnavljaju. Tim elementima treba dodati još neke kao što su: lokalizam, partikularizam, nacionalizam, neusklađenost rada i delovanja društveno-političkih organizacija, koje nekada poprima elemente konkurentskih odnosa. Reč je, dakle, o takvim odnosima i pojavama koje izazivaju potrebu *arbitriranja* nekog faktora izvan samog delegatskog sistema. A poznato je da je potreba arbitriranja najznačajniji alibi birokratizma.

Zbog toga je za ostvarivanje delegatskog sistema jedno od presudnih pitanja to koliko će on sam, kao i sve organizovane socijalističke snage društva biti odlučne i dosledne u prevladavanju tih zatečenih oblika starih odnosa.

2. Drugu stranu ove složene problematike predstavlja sam delegatski sistem sa svim komponentama koje uslovljavaju njegovo funkcionisanje i ostvarivanje. Naime, reč je o tome da li delegatski sistem, tako kako je organizaciono i funkcionalno konstituisan, ne skriva neke mogućnosti birokratizacije i manipulacije i kakve tendencije se ispoljavaju do sada.

Prva stvar koju tu treba imati u vidu jeste visok stepen *složenosti* delegatskog sistema (složenosti interesa iz kojih se on izvodi i složenosti samog mehanizma). Složenost interesa koji preko delegatskog sistema treba da se izražavaju, povezuju i usaglašavaju na različitim nivoima zajedništva predstavlja osnovu iz koje se izvodi ceo institucionalno-organizacioni mehanizam tog sistema, koji takođe mora biti veoma složen. Ta složenost sama po sebi je stvar van svakog spora; međutim, kada je reč o praktičnom funkcionisanju delegatskog sistema, ona može da se javi i kao ograničavajući faktor. Ako se delegatski sistem posmatra kao mehanizam koji treba permanentno da funkcioniše, onda se odmah uočava da je reč o jednom lancu sa mnogo karika. Svaka od tih karika ima svoju funkciju i, kada bilo koja od njih zataji ili se deformiše, to se odražava na ceo sistem. Kada i ukoliko se to događa, nastupaju momenti za intervenciju nekih drugih faktora izvan sistema ili se to nadomešta nekim neautentičnim oblicima. Tako se otvara mogućnost da se unutar delegatskog sistema stvaraju neki *pomoćni* mehanizmi koji su potrebni i korisni sve dok to i ostaju; međutim, onog trenutka kada ti mehanizmi preuzimaju funkcije samog sistema, opasnost od birokratizma i manipulacije postaje sasvim realna.

Najuopštenije rečeno, to se ispoljava u tome što se širenjem samoupravljanja istovremeno povećava broj i vrsta tih pomoćnih mehanizama oličenih u raznim koordinativnim telima, stručnim službama, informativnim centrima, izvršnim organima itd. Tako se iz samoupravne i delegatske strukture izlučuju neke specifične strukture koje imaju funkciju servisa delegatskog sistema. To znači da nije reč ni o kakvim autonomnim mehanizmima. Međutim, u određenim situacijama, kada sam delegatski mehanizam ne funkcioniše adekvatno, ti pomoćni mehanizmi mogu da se znatno osamostale i da otpočnu nametati svoju logiku samom delegatskom sistemu. Kritički gledano, svi ti mehanizmi su jedan prelazni oblik od državno-birokratskih ka samoupravnim i njima je gotovo inherentna težnja ka osamostaljivanju.

No, razmotrimo bliže koji su to faktori i situacije u samom delegatskom sistemu koji bi omogućili pretvaranje tih pomoćnih mehanizama u svojevrsnu „samoupravnu" birokratiju.

Takvoj birokratizaciji iznutra i raznim vidovima manipulacije može da pogoduje ogroman broj delegacija i njihovih članova koji su obuhvaćeni formalnom strukturom delegatskog sistema.[3] Ta masa delegacija i njihovih članova predstavlja onu živu supstancu delegatskog sistema bez čije se permanentne aktivnosti ne može zamisliti njegovo funkcionisanje i ostvarivanje.

Da bi delegacije ostvarivale takvu aktivnost koja bi bila izraz istinskih interesa i potreba njihove baze, kao i zajedničkih interesa i potreba složenijih radnih i društvenih celina, neophodno je da se ostvari

[3] Prema najnovijim podacima, u Jugoslaviji ima oko 74.000 delegacija, a broj članova delegacija iznosi oko jedan milion. Ovi podaci su nepotpuni jer ne obuhvataju članove delegacija i delegacije samoupravnih interesnih zajednica u onim republikama gde se konstituišu posebne delegacije, kao ni članove delegacija i delegacije celog niza samoupravnih interesnih zajednica u privredi.

niz preduslova. Na prvom mestu je nužno da se svaka delegacija za takvu aktivnost adekvatno organizuje, što znači da između sebe zaduži nekog ko će u određenom vremenu pozivati članove delegacije na rasprave o pitanjima i problemima o kojima delegacija treba da raspravi, zauzme stav, da smernicu svom delegatu itd. Taj član delegacije, kojeg u praksi najčešće označavaju kao *predsedavajućeg*, ima značajnu ulogu i u održavanju svakodnevnih komunikacija delegacija sa samoupravnim organima i telima u osnovnoj organizaciji udruženog rada, mesnoj zajednici itd., sa drugim delegacijama, naročito u onim slučajevima kada više delegacija ima zajedničkog delegata. Najzad, predsedavajući delegacije održava vezu između delegacije i određenih tela, organa i službi u opštini i u interesnim zajednicama, kao i sa rukovodstvima društveno-političkih organizacija. Poznato je da se razni materijali, predlozi odluka, programa, zatim informacije i slično obično šalju predsedavajućem. Često se na nivou opštine organizuju sastanci i razni seminari sa predsedavajućim delegacija. U praksi se takođe pribegava u pojedinim oblastima rada, na području mesnih zajednica, formiranju određenih užih koordinativnih grupa čiji su članovi i predsedavajući delegacija.

U ovom trenutku još nemamo potpunih podataka o tome kako su se delegacije organizovale za svoj rad, ali i na osnovu nepotpunih podataka i iskustava mogu da se uoče određene tendencije. Kada je reč o predsedavajućem delegacije, stalno se ističe da to nije nikakva posebna funkcija, da on nema nikakva posebna i veća prava od bilo kojeg člana delegacije. To je u principu tačno. Međutim, logika prakse vrlo često tog predsedavajućeg pretvara u značajnog *posrednika* između delegacije i niza drugih faktora sa kojima delegacija u živom i složenom procesu odlučivanja, dogovaranja i sporazumevanja mora da bude u kontaktu. U tom lancu posredovanja taj predsedavajući često je prinuđen da istupa u ime delegacije, da preuzima obaveze u njeno ime, da tumači njene stavove itd. Vrlo često on to čini ne zato što hoće, već zato što se to od njega traži. Za nas je bitno da već sada na početku funkcionisanja delegatskog sistema ukažemo na opasnost da takvo posredovanje vremenom može da preraste u neku vrstu *osamostaljenih funkcija* i da se javi kao *zamena* određenih aktivnosti samih delegacija. Takvih tendencija ima u praksi. Na primer, savet mesne zajednice ili njen predsednik pozivaju predsedavajućeg delegacije da bi sa njim raspravljali o radu delegacije, o tome šta ona radi, šta ne radi, šta bi trebalo da radi itd. To se često čini i u radnim organizacijama, u rukovodstvima društveno-političkih organizacija, opštinskim organima i službama. Takva praksa se obično pravda racionalnošću i efikasnošću, hitnom potrebom, nemogućnošću da se to isto čini sa celom delegacijom itd. Sve to, samo po sebi, ne mora da bude nešto što bi a priori bilo negativno. Međutim, obično se pri tom gubi iz vida da se na taj način može razviti jedna praksa *manipulacije*, gde se predsedavajući delegacije može javiti u dvostrukoj ulozi: kao onaj kojim se manipuliše i kao onaj koji manipuliše. U ulozi manipulisanog on se javlja ukoliko služi određenim organima, telima, grupama itd. kao transmisija njihovih stavova do delegacije, dok se on sam, kada to čini u odnosu na članove delegacije, javlja kao manipula-

tor. O manipulaciji se ne bi moglo govoriti u slučajevima kada je reč o stavovima, zaključcima i zahtevima same delegatske baze koji se iskazuju preko ovlašćenih organa i tela, već samo onda kada je reč o stavovima, zahtevima i mišljenjima pojedinaca ili neformalnih grupa koji u ime delegatske baze iznose svoje stavove ili stavove užih grupa. U tom lancu posredovanja postoji sasvim realna opasnost od raznovrsnih ličnih i grupnih sprega. Na to treba ukazati zbog toga što postoji mogućnost da se putem takvih vrsta posredovanja osnovna karika delegatskog sistema — delegacija — odvoji od autentičnih interesa svoje baze, da se u znatnoj meri liši svoje izvorne aktivnosti i da postane instrument izvršavanja volje pojedinaca i grupa, kao i da se njen rad podredi birokratskoj logici koju nameću razni izvršni organi, stručne i informativne službe.

Već sada se može uočiti da aktivnost i rad delegacije zavisi od mnogih faktora izvan nje same. Na primer, opšta je pojava da se u mesnim zajednicama ili u većim radnim organizacijama formiraju politički aktivi. U radu delegacija ti aktivi imaju dvojaku ulogu. Nekada se oni javljaju kao faktor koji u ime radnih ljudi i građana delegaciji prenosi zahteve ili predloge baze a da često do kristalizacije tih predloga u samoj bazi nije ni došlo. Vrlo često to je i jedini način usled nedostatka vremena ili nekih drugih okolnosti. U drugom slučaju se same delegacije obraćaju aktivu za stavove, jer ili nemaju vremena da problem rasprave sa radnim ljudima i građanima ili im je to prosto jednostavniji put kojim dolaze do nekakvog društvenog pokrića za svoj rad. I u jednom i u drugom slučaju postoji sasvim realna opasnost od *eliminisanja* znatnog broja radnih ljudi, građana i interesenata iz procesa odlučivanja, kao i sužavanja uvida samih delegacija u stvarne interese njihove baze. Takva praksa je opasna naročito kada je masovna. Time se na samom izvoru nagriza srž delegatskog principa.

U praksi može ceo splet faktora objektivne i subjektivne prirode da deluje na ograničavanje sposobnosti delegacije da zaista bude ona živa i stalno delujuća karika preko koje radni ljudi, građani i interesenti učestvuju i ostvaruju svoj permanentni uticaj na proces upravljanja i odlučivanja o svim poslovima koji su im zajednički. Ovde ćemo navesti samo neke od tih faktora koji su najznačajniji, a već su se u nekom obliku ispoljili za ovo kratko vreme.

Prva grupa faktora je vezana za samu delegaciju, kao što su: neadekvatna organizovanost delegacije za obavljanje funkcije, rad bez plana i programa, neangažovanje članova delegacije, okupiranost na poslovima radnog mesta, nizak stepen opšteg obrazovanja, nizak stepen političke kulture itd. Svi ti faktori su negativne pretpostavke za obim i kvalitet aktivnosti svakog pojedinog člana delegacije i delegacije u celini.

Druga grupa faktora je u širem društveno-ekonomskom kontekstu sredine u kojoj delegacija deluje, kao što su: stepen razvijenosti samoupravnih odnosa i samoupravne aktivnosti zajednice i organizacije koja je delegaciju formirala, stepen i karakter aktivnosti društveno-političkih organizacija, snabdevanje delegacije potrebnim i adekvatnim materijalima i informacijama od strane samoupravnih, ruko-

vodnih i stručnih organa u njihovoj organizaciji i zajednici, kao i od strane organa i službi u opštini, samoupravnoj interesnoj zajednici itd., dovođenje delegacije u situaciju da u veoma kratkim rokovima raspravlja o složenoj i raznovrsnoj problematici o kojoj se odlučuje u skupštinama društveno-političkih zajednica, skupštinama samoupravnih interesnih zajednica itd.

Nepoželjan sticaj svih tih okolnosti, ili određenog njihovog broja, može da prouzrokuje znatan stepen pasivnosti delegacije, njeno izolovanje i od njene delegatske osnove i od delegata i delegatskih skupština. U takvoj situaciji ona bi se pretvorila u prilično pasivnog činioca koji se povremeno aktivira, i to onda kada to neko izvan nje traži, umesto da ona sama bude činilac koji će i svoju delegatsku osnovu, delegate i ostala tela pokretati svojim inicijativama i na taj način razarati birokratski stil, neformalno grupisanje, koncentraciju moći u rukama pojedinaca i užih grupa itd.

Zadržali smo se nešto duže na ovoj problematici zbog toga što delegacija predstavlja onu centralnu kariku delegatskog sistema preko koje se sve primarne zajednice uključuju u ukupan sistem samoupravnog odlučivanja u složenim zajednicama. Ukoliko se ta karika deformiše ili atrofira, onda funkcionisanje delegatskih skupština lišavamo prirodne veze sa osnovom društva. U takvoj situaciji i tim skupštinama, odnosno delegatima koji ih čine, preti opasnost da postanu predmet birokratske manipulacije. O ovoj problematici bi bilo bespredmetno govoriti da se već u praksi nisu javile određene tendencije.

Ako se sa ovog aspekta dalje analizira organizacioni mehanizam našeg delegatskog sistema, čiji su osnovni činioci: delegati, delegatska veća i delegatske skupštine, problem birokratizma i manipulacije ostaje aktuelan u istoj meri.

Poznato je da svaki sistem, pa i delegatski, treba da bude u određenoj meri efikasan i racionalan. U tu svrhu se oko jednog sistema ili unutar njega stvara ceo niz pomoćnih mehanizama koji to treba da omoguće. Analogno tome, i u okviru delegatskih skupština, ili oko njih, izrasta ceo sistem organa i tela čiji je zadatak obavljanje niza poslova kako bi skupštine mogle normalno raditi. Tako se formiraju skupštinske službe, stručne službe i institucije, odbori, komisije, a u poslednje vreme na nivou federacije, republika i pokrajina i saveti. Sva ta tela i organi imaju specifične funkcije i zadatke u ostvarivanju uloge delegatskih skupština. Pored tih službi i organa, skupštine imaju i svoje izvršne organe čiji je zadatak da sprovode njihove odluke i politiku (izvršna veća, izvršni saveti, izvršni odbori itd.).

O svemu tome bi bilo suvišno raspravljati da se odmah ne postavlja pitanje (reč je o problemu koji sama praksa nameće): da li u određenim uslovima ceo taj pomoćni mehanizam, ili neki njegovi delovi, može da se javi kao faktor koji ograničava adekvatno ostvarivanje ustavnih funkcija delegatskih skupština i kada se to događa? Odmah da kažemo da može i da dodamo da su, što se svakodnevne prakse tiče, te mogućnosti mnogovrsne. Ovo ograničavanje se može svrstati u dva osnovna oblika.

Prvo, moguće je da te službe i organi ne obavljaju svoje funkcije tako da se time obezbede svi potrebni elementi na osnovu kojih skupštine mogu vršiti svoju ulogu, ili preciznije — da te službe ne rade dovoljno dobro, stručno, efikasno, što se automatski reflektuje i na rad skupština. Na primer, ako jedna služba ili organ treba radi donošenja neke odluke, programa ili plana da obavi potrebne analize, prikupljanje i sistematizaciju niza podataka i informacija koji su bitni za spoznaju niza okolnosti i za formiranje stava svakog pojedinog delegata, delegatskih veća, odbora i komisija, onda su i delegati i skupština stavljeni pred težak zadatak da odluče o nečemu o čemu nemaju potpunije saznanje i stav ili da zbog toga odlože donošenje odluke. To je ona situacija kada zbog nesposobnosti, neefikasnosti i aljkavosti određene službe dolazi do znatnih poremećaja u dinamici rada skupština i njihovih tela, zbog čega društvo može da ima znatnu i ekonomsku i političku štetu. Međutim, to je okolnost koja se može relativno najlakše otkloniti. Mnogo je ozbiljniji problem kada to proizlazi iz stava i određenog stila rada takvih službi, to jest kada takav stručni organ u vezi sa problemom o kojem treba doneti odluku ima svoj stav koji opredeljuje i stručni pristup problematici, pa se tome podredi ceo proces prikupljanja i analize informacija, ukazivanje na alternativna rešenja itd. Takvim stavom cele serije podataka bivaju eliminisane, cele analize se tako usmeravaju da pokažu i dokažu ispravnost stava konkretne službe. Tako se od delegata i delegatskih skupština skriva jedan deo istine, i to onaj deo koji bi otvarao dileme. Kada i ukoliko dolazi do usvajanja odluke na osnovu takvog materijala, tada se može nedvosmisleno tvrditi da se takav organ javlja u ulozi manipulatora. Problem je još ozbiljniji ukoliko su takve službe povezane ili su pod pretežnim uticajem pojedinih izvršnih organa, raznih koordinativnih tela, uticajnih pojedinaca, teritorijalnih, radno-profesionalnih grupa itd., pa se koriste kao sredstvo manipulacije i prikrivanja određenih vidova birokratizma ili začinjanja novih, zaklonjenih udobnom zavetrinom samoupravne i delegatske strukture.

Drugo, postoji mogućnost da određena tela i organi faktički preuzmu niz funkcija samog delegatskog sistema. To se događa onda kada pojedine strukture koje su izvedene iz samog delegatskog sistema kao njegovi pomoćni ili izvršni mehanizmi preuzimaju najveći deo faktičke kontrole nad procesom odlučivanja, bilo tako što se javljaju kao osnovni inicijatori i usmerivači aktivnosti ukupne delegatske strukture bilo tako što se u tim telima i organima već faktički odluči o suštini stvari, a nakon toga se delegatski mehanizam stavlja u pokret i njegova se uloga znatnim delom svodi na to da se legalizuje to što je negde već odlučeno. U takvim okolnostima takvi organi i tela postaju stvarni gospodari cele samoupravne scene, koji svoju faktičku moć dopunjuju formalnom moći koju imaju delegatske skupštine. U dosadašnjoj praksi nema dovoljno podataka da bi se moglo govoriti o toj pojavi kao tendenciji. Međutim, neki simptomi u radu izvršnih veća i saveta skupština opština, izvršnih organa samoupravnih interesnih zajednica, kao i formiranje niza saveta na nivou republika i federacije koji se bave sistemskim problemima u društveno-političkoj i ekonomskoj sferi, upozoravaju na to da bi vremenom, a naročito u

određenim situacijama, ti mehanizmi mogli osnovne delegatske strukture lišiti jednog dela njihovog izvornog sadržaja. Naime, može se desiti da, usled složenosti interesa, složenosti procesa njihovog povezivanja i usaglašavanja kroz autentične delegatske strukture, dođe do stvarnih ili prividnih kritičkih situacija, a upravo to je onaj trenutak kada strukture o kojima je reč nude svoja rešenja ili zvone na uzbunu, izazivajući svojevrsnu političku i socijalnu napetost, posle čega ubrzo slede predlozi mera i programa koje treba usvojiti po hitnom postupku, što autentičnoj delegatskoj strukturi ne ostavlja mnogo vremena za raspravu i traženje boljih alternativa.

*

Ovo je bio pokušaj da se ukaže samo na neke činioce koji spolja ili iznutra mogu da nagrizaju princip delegatskog odlučivanja i delegatski sistem zasnovan na tom principu, a koji u svojoj suštini, iako ih je često veoma teško kao takve identifikovati, predstavljaju oblike etatizma, birokratizma i manipulacije. Ti faktori se u praksi mogu povezivati sa nizom drugih kao što su grupni egoizam, partikularizam, nacionalizam, karijerizam, korupcija, neodgovornost, razni vidovi privilegija, zadržavanja starih kriterija vrednovanja i hijerarhija, pa do nedostatka konstruktivne i kreativne kritičke svesti u društvu kao celini i u pojedinim njegovim strukturama i segmentima.

Možda neka rasuđivanja u ovom prilogu zvuče preoštro, neka čak i hipotetično, ali smo mi svoj osnovni zadatak shvatili upravo tako da ukažemo na moguće društvene situacije i faktore koji u praksi mogu da se jave kao ograničavajući momenti.

Govoreći o tim faktorima, mi ni za trenutak ne gubimo iz vida revolucionarni socijalistički i samoupravni smisao delegatskog sistema i ogroman istinski revolucionarni prevrat koji on znači za naše društvo. Sva naša kritička razmatranja su proistekla iz dubokog prihvatanja delegatskog principa i sistema. Zato, govoreći o njegovim mogućim deformacijama, nismo činili ništa drugo već se zalagali za njegov istinski ljudski, samoupravni sadržaj, za ono i onakvo njegovo ostvarivanje putem kojeg će ljudi svojom zajedničkom i svesnom akcijom prevladavati jaz između sebe i zajednice i mnogovrsne oblike svoje društvene otuđenosti.

Dragomir Drašković

Informisanje u funkciji udruženog rada

I

Insistiranje na značaju informisanja za samoupravne odnose u udruženom radu rezultat je dubljih društvenih promena u odnosima i načinu proizvodnje u nas. Karakter upotrebe, uslovi i mogućnosti korišćenja informacija sve su značajniji činioci društvene egzistencije pojedinca i društvenih grupa. Budućnost savremenog sveta sve se više zasniva na proizvodnji, difuziji i funkcionalnom korišćenju informacija. Zato je u nas prirodna težnja da sistem informisanja bude u funkciji društvenih odnosa u udruženom radu. Uspostavljanje takvih odnosa u proizvodnji, odnosno u društvu, pretpostavlja i transformaciju društvene funkcije informacije i sistema informisanja, promenu odnosa pojedinca i društvenih grupa prema informaciji i njenoj upotrebi, odnosa nosilaca informativne delatnosti i svih poruka prema celini interesa revolucionarnog pokreta, kao i odnosa unutar i između pojedinih elemenata funkcionalno povezanih i zavisnih u datom sistemu informisanja. Taj sistem treba da bude komplementarna delatnost udruženog rada, ili, još tačnije, njegov sastavni deo.[1]

[1] To pretpostavlja da se institucije informisanja takođe organizuju na principima Ustava, da se na adekvatan način reše odnosi između osnivača i njih, ostvari potpuna funkcija saveta u duhu Ustava i adekvatno valorizuje rad institucija koje se bave informisanjem. Ova pitanja zaslužuju posebnu pažnju, ali ona nisu predmet ovoga rada.

Nema razloga za iluzije o savršenom sistemu informisanja, jer on ne može biti ni bolji ni gori od onoga što društveno-političke snage u nas mogu učiniti na njegovoj stvarnoj rekonceptualizaciji i funkcionalizaciji u odnosu na potrebe i mogućnosti udruženog rada. Ta se nastojanja susreću sa određenim političkim silama, pojedincima i društvenim grupama za koje je monopol informacija bio samo jedan vid monopolizacije društvene moći. Pored toga, tradicionalni oblici svesti, naročito konzervativne, ostaju nemi pred zahtevima koji radikalnije menjaju društvenu funkciju i značaj informisanja u društvenim odnosima. Zato se i proces transformisanja sistema informisanja odvija onoliko brzo ili onoliko sporo koliko udruženi proizvođači i organizovane političke snage samoupravljanja uspevaju da negiraju monopol i društvenu moć njegovih socijalnih nosilaca i da u tom procesu potvrde svoju sposobnost za efikasno korišćenje informacija u upravljanju proizvodnjom i društvenim odnosima. Sigurno je, međutim, da je osnovni cilj da sistem informisanja postane moćno sredstvo udruženih proizvođača sa utemeljenom klasnom funkcijom koja bi se izražavala i potvrđivala u pretvaranju interesa celine pokreta u vladajući društveni interes. Taj se cilj ne može ostvariti niti odjednom niti bez prevladavanja društvenih konflikata, kao ni bez ozbiljnog i originalnog teorijskog rada na kome se sistem mora zasnivati.

1. SLABOSTI DOSADAŠNJEG SISTEMA INFORMISANJA

Ako se sistem informisanja ne svodi samo na sredstva, tehniku i tehnologiju obrade informacija, njihov plasman i difuziju, onda bi se teško moglo tvrditi da u nas i teorijski i praktično-politički postoji potpuno zaokružen i konzistentan sistem informisanja koji je u funkciji potreba i društvene suštine udruženog rada. Problem takvog sistema je još otvoren. Poslednjih godina, a naročito u razdoblju pre Pisma, najakutniji nedostatak postojećeg sistema informisanja i sredstava masovnog komuniciranja predstavljalo je pomanjkanje stabilne utemeljenosti njegove klasne funkcije. Taj sistem nije imao adekvatno ugrađene odbrambene mehanizme protiv različitih oblika privatizacije, monopola i zloupotrebe informacija od strane različitih otuđenih političkih sila, moćnih pojedinaca ili osamostaljenih monopola društveno-ekonomske moći. Njegova rezistencija bila je nedovoljna prema prodoru bilo ideologije građanskog društva bilo ideologije ultraetatizma i državnog socijalizma. Istina, taj sistem nije mogao biti odvojen od datog stanja društva niti se mogao „zatvoriti" pred naletom tehnobirokratskog ili liberalističkog odnosa prema trajnim interesima radničke klase. Međutim, svojom relativnom samostalnošću nedovoljno je razvijao odbrambene mehanizme u funkciji klasnog interesa, a delom je postajao i sredstvo onih socijalnih snaga koje su se suprotstavljale samoupravljanju. Takve slabosti sistema informisanja, naravno, u široj determinaciji protivrečnih procesa u društvu i njegovoj političkoj strukturi, dovele su do niza negativnih posledica. Zato je kritika datog stanja odnosa u sistemu informisanja bila višestruko

racionalna i revolucionarna. Ona je pre svega pokazala da je problem sistema informisanja prevashodno društveni problem. Ta kritika je, naime, pokazala da samostalnost ili relativnu samostalnost sistema informisanja treba izgrađivati na dubljem utemeljenju klasne funkcije, a njegovu osnovnu teorijsku postavku u striktnoj funkciji strategije i ciljeva SKJ.

U čemu je bila najveća slabost ili nefunkcionalnost datog sistema informisanja u odnosu na potrebe revolucionarne borbe za socijalističko samoupravljanje?

a) Način upotrebe informacija sve je više služio osamostaljenim političkim centrima, pa i pojedinim grupama koje su se borile za vlast, zatim centrima društveno-ekonomske moći, uz sistematsko sužavanje demokratskog uticaja na tok, upotrebu, difuziju i sadržaj informacija.

b) Objektivnost, klasna usmerenost informacija bila je sve slabija strana informativne delatnosti. To je vodilo stvaranju uslova za glasine i za širenje dezinformacija sa brojnim negativnim posledicama, ali sa jačanjem konfliktnih naboja u društvu i tamo gde oni nisu bili ni nužni ni racionalni.

c) Razni vidovi neformalnog povezivanja, razne „personalne unije" su se pretvarale u „sistem u sistemu", što je vodilo ili doprinosilo paralisanju političke akcije, nagomilavalo entropiju sistema, ugrožavalo revolucionarne tekovine društva i otvaralo procese društvene dezintegracije i dezintegracije sistema.

d) Vraćanje na stil i manir „stranačke štampe", afirmisanje građanskih idejnih vrednosti, životnog stila građanskog društva, zastupanje i zaštita klanova, lažnih društvenih vrednosti, građansko tumačenje tradicije i elitizam u sistemu komuniciranja — sve to je dobijalo jasno iznijansiran idejni lik neadekvatan potrebama i ciljevima socijalističkog samoupravljanja.

e) Najznačajniji aspekti klasne funkcije — vaspitni, mobilizatorski u smislu angažovanja masa za proces revolucionarne borbe, kritički, inovacijski, prosvetno-pedagoški, kao i najneophodnije sistematsko demokratizovanje načina upotrebe informacija i stvaranje uslova da informacija bude u funkciji potreba i interesa proizvođača — bili su nedopušteno zapostavljeni ili im se poklanjala slaba briga i pažnja.

2. NUŽNOST PROMENA U SISTEMU INFORMISANJA

Navedeni, ali i drugi momenti zaoštravali su odgovornost Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija za jačanje klasne funkcije sistema informisanja. Moralo se poći putem kritičkog preispitivanja funkcije informisanja u društvu, naravno, uporedo sa konkretnim negiranjem onih političkih oblika vlasti i odnosa koji su blokirali demokratske procese samoupravljanja i odlučivanja. Promene nisu bile nužne samo zbog pojava deformacija, odnosno neadekvatne upotrebe informacija. One su bile uslovljene pre svega daljim procesom demokratizacije društva koji je iniciran ustavnim promenama, odnosno promenama koje su dovodile do uspostavljanja novih činilaca u

odnosima proizvodnje. Ti novi činioci sve više su doprinosili konstituisanju udruženog rada, to jest udružene proizvođače dovodili u položaj osnovnih subjekata celine ekonomskih odnosa. Tim kvalitativnim promenama u društveno-ekonomskim odnosima trebalo je prilagoditi sistem informisanja, učiniti ga funkcionalnim u odnosu na potrebe i interese radničke klase. Prema tome, i u novim uslovima problem sistema informisanja je prevashodno društveni problem, odnosno problem utemeljenja njegove klasne funkcije u datoj etapi razvoja udruženog rada kao istorijski novog načina društvene proizvodnje. Njegovo rešavanje ne bi smelo prenebreći ni pouke ni iskustva iz pređenog perioda. Ali, osnove od kojih treba poći moraju biti bitno nove.

Zato u postavljanju osnovnih teorijskih premisa sistema informisanja treba imati u vidu: (a) da je udruženi rad istorijski nov način društvene proizvodnje i da sistem informisanja treba da obezbedi njegove prednosti u odnosu na sve dosadašnje načine proizvodnje i (b) da je informacija, odnosno sistem informisanja bitna pretpostavka efikasnosti novog socijalnog činioca društvene proizvodnje — udruženih proizvođača — u regulisanju svih proizvodnih i društvenih odnosa u udruženom radu. To znači da sistem informisanja treba da postane sastavni deo udruženog rada, od njega da potiče, da izražava njegovu društvenu suštinu, kao i to da osmišljenom, dugoročnom i sistematskom akcijom podstiče sve odbrambene mehanizme protiv zloupotrebe informacija.

Klasna utemeljenost sistema informisanja, njegova idejna stabilnost očituje se u nekoliko bitnih odrednica kao što su:

a) Trajno i sistematsko demokratizovanje sistema informisanja izraženo u njegovoj otvorenosti za neposredan uticaj radničke klase, odnosno udruženih proizvođača, na sadržaj, tokove i difuziju informacija shodno potrebama i interesima celine pokreta u udruženom radu.

b) Trajno osigurati tok tačne, objektivne informacije iz baze društva, iz svake ćelije udruženog rada u vertikalnoj i horizontalnoj dimenziji organizacije društva, iz baze prema svim nivoima političkog organizovanja i odlučivanja i obratno. Na taj način se može informacija staviti u funkciju interesa i potreba radnika i empirijski potvrditi otvorenost sistema za demokratski uticaj udruženih proizvođača.

c) U svakoj informativnoj delatnosti, u svakoj informaciji, treba osigurati organizovan uticaj Saveza komunista, sindikata, Socijalističkog saveza u procesu artikulisanja interesa udruženih proizvođača, tako da informacija o svakom interesu ili potrebi ljudi predstavlja poruku, skup činjenica u koje je na demokratski način ugrađen sadržaj i smisao borbe za celinu interesa udruženog rada, to jest celinu interesa revolucionarnog pokreta.

d) Usmerenost sistema informisanja, a naročito sredstava masovnog komuniciranja, na kritiku prakse sa programskih pozicija SKJ, što istodobno podrazumeva otvorenost sistema i njegovih nosilaca i nosilaca svih drugih poruka za kritiku njihovog rada.[2]

[2] Nije redak slučaj da se u sredstvima masovnog komuniciranja smatra da su „oni uvek u pravu" ili da se kritikom tih sredstava „ugrožava njihova sloboda i samostalnost". To je, očito, odjek zastarele svesti o društvenoj ulozi informisanja.

e) Samostalnost sistema informisanja, koja je uvek izazivala nesporazume koliko i pitanje slobode, treba da izražava odgovornost nosilaca tog sistema i nosilaca svih drugih poruka za ostvarivanje klasne funkcije informacija u udruženom radu, to jest odgovornost za ostvarivanje interesa celine pokreta u svakoj ćeliji društva i oblasti udruženog rada. Iako je ta samostalnost u praksi relativna, ona može ispoljiti svoj puni revolucionarni smisao ako su nosioci i primaoci poruka u društvenim odnosima i odnosima proizvodnje svesni svoje odgovornosti, društvenog značaja informisanja u udruženom radu, a uz sve to da je odgovornost utemeljena kao bitno svojstvo sistema i njegove socijalne prirode. U nas se, na primer, još uvek nije formirala svest o štetnosti dezinformacije koja može komplikovati odnose u OOUR, između pojedinih društvenih grupa, pa čak i na nivou društva i njegove političke strukture. Zato se samostalnost nosilaca poruka ili samostalnost sistema informisanja u udruženom radu ne sme shvatati kao „advokatisanje" parcijalnog interesa, grupno-svojinskog monopola i njegovih socijalnih nosilaca, nego, naprotiv, samostalnost sistema informisanja treba da dođe do izražaja naspram parcijalnih interesa koji žele da se nametnu interesima udruženih proizvođača. U takvom shvatanju samostalnosti svi činioci informisanja u našem društvu doprinose ostvarivanju ideologije radničke klase, odnosno ideologije SKJ kao vladajuće društvene svesti i prakse. Parcijalni interes, međutim, postoji, on može biti motiv pojedinca ili pojedine društvene grupe, pa čak i nekih formalnih struktura društveno-političke moći i odlučivanja. Ali, kad se takvi interesi žele nametnuti, kad se prikazuju u formi „opšteg interesa" u udruženom radu, onda svi činioci informativne delatnosti, a naročito sredstva masovnog komuniciranja, moraju prema njima biti kritični, jasni i precizni u njihovom osvetljavanju, a ponekad i u potpunom razgolićavanju. Takav odnos nosilaca informativne delatnosti prema nekim oblicima postojeće strukture interesa u društvu može biti značajna prepreka privatizaciji i monopolizaciji informacija.

Rekonceptualizacija osnova sistema informisanja i njihovo prilagođavanje potrebama i interesima udruženog rada treba da kritički valorizuje celokupno dosadašnje iskustvo, a naročito u smislu onemogućavanja zloupotrebe informacija kao elementa otuđenja društveno-ekonomske moći pojedinaca i grupa u procesu odlučivanja. Započete promene u ovoj oblasti udruženog rada, koje su sastavni deo širih društvenih promena, treba zato da izraze potpun smisao društveno-ekonomskih i političkih odnosa koji su dati u Ustavu.

II

Iako nisu eksplicitno izražene, teorijske i praktično-političke pretpostavke razvijanja sistema informisanja u funkciji udruženog rada date su u Ustavu. Promene u odnosima proizvodnje zahtevaju, dakle, stvaranje sistema informisanja koji će, kao sastavni deo celine udruženog

rada, obezbediti informacijsku podlogu za funkcionisanje proizvodnje i društvenih odnosa u udruženom radu. To je opšti cilj sistema informisanja, o čijoj unutrašnjoj strukturi i funkcijama ćemo sada detaljnije govoriti.

1. OSNOVE DRUŠTVENO-EKONOMSKOG SISTEMA I NJIHOVO ZNAČENJE

Razvoj samoupravljanja ušao je u fazu u kojoj se dašavaju radikalne promene u odnosima proizvodnje i u strukturi osnovnih socijalnih sila proizvodnje i društvenih odnosa.

a) U samom načinu proizvodnje prevladana je protivrečnost između društvenog karaktera proizvodnje i načina prisvajanja rezultata ljudskog rada — socijalističkim uslovima društvene proizvodnje odgovara i društveno prisvajanje. Na taj način udruženi proizvođači obezbeđuju osnovne pretpostavke da vladaju uslovima i rezultatima svoga rada. Presudan uticaj udruženih proizvođača na produkciju i reprodukciju života, na uslove proizvodnje i raspodelu društvenih vrednosti, predstavlja ekonomsku osnovu političkih oblika diktature proletarijata koja se ostvaruje u procesu samoupravnog društveno-političkog odlučivanja.

b) Socijalistička demokratija i diktatura proletarijata u nas su istoznačne kategorije, odnosno oblik političke vlasti koji od mesne zajednice do federacije izražava, ostvaruje i štiti interese radničke klase, odnosno interese udruženih proizvođača, kao vladajuće društvene interese, to jest interese koji u celokupnoj strukturi političkog sistema moraju imati oblik opštosti koja se potvrđuje u svakoj konkretnoj društveno-političkoj odluci.

c) Pokretačka snaga revolucionarne akcije, neposredno-demokratskih odnosa u samoupravljanju, „nosilac političke aktivnosti radi zaštite i daljeg razvoja socijalističke revolucije i socijalističkih samoupravnih odnosa, a posebno jačanja socijalističke društvene i demokratske svesti"[3], jeste Savez komunista na čelu jedinstvenog fronta organizovanih socijalističkih snaga. U okvirima društveno-političkih organizacija, akciono i politički objedinjenih u Socijalističkom savezu, pokreću se političke inicijative, vrši artikulacija interesa i potreba, pokreću i rešavaju društvena pitanja u cilju uspostavljanja dominacije interesa udruženih proizvođača, to jest njihove realne egzistencije kao interesa koji dobijaju oblik opštosti u svakoj ćeliji udruženog rada i u društvu u celini. Tako se na temelju prevladavanja protivrečnosti karaktera proizvodnje i karaktera prisvajanja uspostavlja ekonomska i politička struktura društva koja praktično negira otuđene društveno-ekonomske sile i razvija se u „asocijaciju slobodnih proizvođača".

d) Ukidanjem otuđenih ekonomskih i političkih sila istodobno se u sistemu samoupravljanja uspostavlja ravnopravnost naroda i narodnosti u svim oblastima društveno-ekonomskog života. Oslobađanjem čoveka, udruženog proizvođača, oslobađaju se stvaralački potencijali

[3] Ustav SFRJ.

naroda i narodnosti, razvija njihovo zajedništvo u punom ljudskom smislu.

Na ovim osnovama razvija se novi društveni sistem, sistem socijalističkog samoupravljanja, koji u udruženom radu nalazi svoj puni društveno-politički izraz, stalno reprodukujući sile oslobađanja rada i čoveka. Očito je, dakle, da osnovne teorijske premise društveno-ekonomskog sistema zasnovanog na udruženom radu predstavljaju posve nov prodor u primeni i razvijanju marksizma-lenjinizma, ali i izraz nove društvene situacije. One, naravno, podrazumevaju još uvek duboke odnose nužnosti u samom načinu proizvodnje i društvenim odnosima. Ali, one izražavaju realne mogućnosti slobode ili, preciznije, mogućnosti borbe za slobodu čoveka s onu stranu klasne podele društva i njegovog građanskog ili etatističkog idejnog i političkog horizonta. Politički faktor, međutim, ne gubi svoju ulogu. Naprotiv, on ostaje motorna snaga društva i njegovih revolucionarnih promena. Ali, politički faktor ima, i treba da ima, demokratske izvore i demokratsku funkciju, koja podrazumeva i funkciju revolucionarne prinude radi zaštite interesa socijalističkog samoupravljanja i procesa oslobađanja rada.

Ove osnove društveno-ekonomskog sistema, ovde date u najglobalnijem značenju, ne stvaraju se na vlastitim i „čistim" odnosima samoupravljanja, to jest bez ostataka i realnog postojanja elemenata starog društva, elemenata građanskog bića i savremenog etatizma. To su njegove glavne oprečne sile, glavni izvor protivrečnosti i društvenih konflikata. Ali, njegova životna vrednost je upravo u tome što je u postojećim odnosima i strukturama društva, koje još uvek poznaju klasnu podelu, otkrivena neslućena revolucionarna snaga, novi socijalni faktor društvene proizvodnje — udruženi proizvođači.

Uspostavljanje novih društvenih odnosa na osnovama Ustava podrazumeva i uspostavljanje načina informisanja koji odgovara duhu i ciljevima Ustava. Reč je o skupu novih teorijskih postavki, novih socijalnih činjenica, novih naučnih informacija koje treba da postanu svojina najširih slojeva društva. Sistem informisanja je značajno društveno pitanje, moćno sredstvo revolucionarnih promena, moćno sredstvo uticaja na svest ljudi i formiranja javnog mišljenja kao činioca razvoja društva ka višim revolucionarnim oblicima egzistencije.

2. CILJEVI SISTEMA INFORMISANJA I FUNKCIJA INFORMACIJA

Informisanje, po našem mišljenju, treba da obezbedi sledeće društvene svrhe i potrebe:

a) Sistem informisanja u udruženom radu treba da obezbedi informacionu podlogu (jasnu, preciznu, savremenu, klasno usmerenu informaciju) da udruženi proizvođači mogu kvalifikovano odlučivati i imati presudan uticaj na vladanje uslovima, sredstvima i rezultatima svoga rada — od OOUR do federacije. To podrazumeva razvijene tokove informisanja, funkcionalnu difuziju i disperziju informacija, mo-

dernu tehnologiju njihove obrade radi efikasne upotrebe u regulisanju samoupravnih odnosa u proizvodnji i raspodeli u udruženom radu.

b) U oblicima političkog organizovanja društva i političke vlasti sistem informisanja treba da obezbedi adekvatno strukturiranu informaciju ili skup informacija za demokratsko odlučivanje i integraciju interesa pojedinaca i društvenih grupa u smislu ostvarivanja vladavine interesa celine pokreta kao osnovnog društvenog interesa i potrebe socijalističkog društva zasnovanog na udruženom radu. Politička informacija treba da svojim sadržajem supsumira osnovni produkcioni odnos udruženog rada. Na tim osnovama neposredno-demokratski odnosi postaju efikasni, a subjektivne političke snage treba da dobijaju takvu informacionu podlogu koja sa svoje strane obezbeđuje određene uslove za njihovu blagovremenu inicijativu u rešavanju određenih društvenih pitanja i društvenih protivrečnosti. U tom smislu klasna usmerenost informacije, njena mobilizatorska, pedagoško-vaspitna, inovacijska i kritičko-saznajna funkcija je jedan od značajnih elemenata ostvarivanja diktature proletarijata. Pošto je sistem informisanja činilac formiranja socijalističke i demokratske društvene svesti udruženih proizvođača, on je samim tim i značajan politički faktor. Bez tačne, blagovremene, klasno usmerene informacije ne može se u udruženom radu računati na njegovo efikasno funkcionisanje. Udružujući svoj rad, proizvođači moraju da integrišu i svoju političku snagu, oblike svog političkog organizovanja, svoju društvenu svest, jer se samo sinhronizacijom svih činilaca društvene akcije na osnovu pravih informacija može idejna svest društva pretvarati u materijalnu snagu.

c) Tehnologija obrade i način prezentiranja informacija, otvorenost kanala informisanja i sredstava masovnog komuniciranja svih nivoa za neposredan uticaj udruženih proizvođača i njihovih društveno-političkih organizacija treba da obezbedi funkcionalnu informaciju. To će reći informaciju na osnovu koje udruženi proizvođači u različitim oblicima svoje društvene akcije — od proizvodnje do zadovoljavanja različitih potreba, unapređenja i zaštite svoje radne i životne sredine — mogu demokratski odlučivati sa punom svešću o efektima i posledicama svojih odluka. To je samo drugi izraz za njihovu odgovornost u pogledu klasnog sadržaja njihovih odluka. Informacija i celokupan sistem informisanja treba da budu sredstvo udruženih proizvođača pomoću koga jedni o drugima više znaju, tačno su obavešteni o svim zajedničkim pitanjima i mogu da udružuju svoj rad na samoupravnim osnovama, oslobađajući ga svih oblika otuđenja. Isto tako, nužni odnosi u procesu proizvodnje i raspodele društvenih vrednosti stavljaju se pod racionalnu i demokratsku kontrolu udruženih proizvođača.

d) Celokupna struktura sistema informisanja treba da specificira opšti i poseban cilj i da svoju društvenu funkciju učini izrazom potreba i interesa udruženog rada. Po svojoj društvenoj suštini, društvenom značenju i efektima svaki elemenat sistema informisanja treba da ima ista polazišta, istu društveno-teorijsku utemeljenost, odnosno idejno-vrednosnu orijentaciju. Samo se tako može postići jedin-

stvo sistema u pogledu njegove društvene funkcije služenju interesima i potrebama nosilaca oslobađanja rada i čoveka.

3. ORGANIZACIJA SISTEMA INFORMISANJA

Organizacija sistema informisanja treba da bude vrlo razuđena, višestruko strukturirana, sa specijalizovanim funkcijama i namenama. Naravno, ni jedan elemenat strukture sistema informisanja ne može biti zatvoren ili nepovezan u sistem. Svaka izolacija u tom pogledu smeta pre svega datom specijalizovanom sistemu, odnosno njegovim funkcijama i nameni. Nas ovde ne zanima toliko složeni i multidisciplinarni problem, jer to, u krajnjoj liniji, prevazilazi svaki individualni napor i mogućnosti pošto se rešava na ekspertski način i u okvirima timskih istraživanja. Međutim, u tom celovitom sistemu značajna je funkcija onih nosilaca poruka, one informativne delatnosti koja pokriva problematiku društveno-političkog odlučivanja u udruženom radu, a u prvom redu delegatsko odlučivanje.[4]

Organizacija sistema informisanja za delegatsko odlučivanje u udruženom radu treba da bude izraz osnovnih ciljeva koji su već istaknuti. Za realizaciju tih ciljeva organizacioni kompleks sistema treba da podrazumeva rešavanje materijalno-finansijskih uslova funkcionisanja sistema, zatim rešavanje tehničko-tehnoloških problema prikupljanja, obrade, difuzije i plasmana informacija za odlučivanje u udruženom radu i obezbeđenje potrebnih kadrovskih potencijala kao nosilaca informativne delatnosti.

Struktura organizacije ovog sistema treba da prati dosta složenu strukturu i nivoe odlučivanja delegacija i delegata koji su dati u Ustavu. Međutim, svi elementi organizacije sistema informisanja i sva sredstva informativne delatnosti — pored toga što treba da sadržaj svog rada zasnivaju na navedenim pretpostavkama sistema, da budu međusobno povezani u informacionom lancu — moraju imati jasno definisan informacioni prostor i jasno definisan sadržaj informacija koji obezbeđuje efikasno odlučivanje u udruženom radu na pojedinim nivoima njegove organizacije.[5] Zavisno od tih nivoa trebalo bi vršiti i selekciju informacija s obzirom na one sadržaje života koji se realno odvijaju na tim nivoima — u mesnoj zajednici, OOUR, SOUR, opštini, pokrajini, republici i federaciji, odnosno s obzirom na način odlučivanja i rešavanja određenih društvenih problema u datoj struk-

[4] O ulozi i značaju informisanja u ostvarivanju delegatskog principa odlučivanja vidi moj rad u „Pregledu", br. 11/1973.

[5] Budući da je funkcionisanje delegatskog sistema tako reći na samom početku, normalno je očekivati i izvesne nesporazume. Tako, na primer, informativna delatnost u jednoj OOUR treba da stvara informacionu podlogu za odlučivanje u osnovnoj organizaciji udruženog rada i u pogledu njenog odnosa prema drugim osnovnim organizacijama. Isto tako, odlučivanje u SOUR zahteva onaj skup činjenica, odnosno informacija na osnovu kojih se regulišu društveni i proizvodni odnosi između osnovnih organizacija. Zato treba na samom početku funkcionisanja delegatskog odlučivanja vršiti adekvatnu distribuciju informacija, izbegavati „zagušivanje" i informaciono „opterećenje" pojedinih nivoa delegatskog odlučivanja, dogovaranja i sporazumevanja.

turi društveno-političkog sistema. To pretpostavlja da će sva sredstva informisanja na teritoriji jedne opštine predstavljati „mini sistem" informisanja koji će sve punktove demokratskog odlučivanja u opštini snabdevati odgovarajućim informacijama i vršiti uticaj na formiranje javnog mnenja u konkretnom informacionom prostoru sa istovetnih idejno-vrednosnih pozicija kao i „makro sistem".

Specijalizovani oblici informativne delatnosti, kao što su, na primer, naučno-tehničke informacije, bez obzira na kom se nivou formiraju, treba da imaju svoje kopče za sve nivoe delegatskog odlučivanja — od mesne zajednice i OOUR do federacije. To je, zapravo, i prilika da se stvara socijalni prostor za konstituisanje celovitog sistema informisanja i dokumentacije za sve oblasti udruženog rada i odlučivanja kojima će služiti.

U celini posmatrano, organizacija sistema informisanja u funkciji udruženog rada treba da ima:

a) jedinstven idejno-vrednosni sistem i društvenu funkciju;

b) adekvatnu organizacionu i funkcionalnu strukturu koja obezbeđuje informacionu podlogu za pojedine nivoe odlučivanja i za određen karakter odlučivanja u pojedinim oblastima udruženog rada;

c) vertikalnu i horizontalnu povezanost sistema, sredstava i oblika informativne delatnosti; i

d) odgovarajuću materijalnu i kadrovsku osnovu za izvršavanje ciljeva informativne delatnosti u funkciji udruženog rada i njegovih potreba i interesa.

4. MEĐUSOBNI ODNOSI NOSILACA I PRIMALACA PORUKA

Rekonceptualizacija društvene uloge i funkcije informisanja u udruženom radu pretpostavlja i niz drugih promena u svakom od elemenata sistema. U te promene spada pre svega promena odnosa između nosilaca i primalaca poruka i obratno. Najveća opasnost udruženom radu i položaju udruženih proizvođača preti, izgleda, od novih vidova birokratskih odnosa u sistemu informisanja, odnosno u procesu informisanja. O tome govore mnoge žalbe zbog „kilograma" materijala za sednice delegatskih skupština, zbog „hiljada stranica" koje se ne mogu pročitati, zbog „mnoštva" nerazumljivih podataka itd.

Ako nosioci poruka, nosioci informativne delatnosti, ne znaju koju i kakvu informaciju kuda i gde da upute, onda je takvo „informisanje" kočnica razvoja udruženog rada.

Primaoci poruka moraju znati da upotrebe informaciju, ali i da prenesu i pruže autentičnu, objektivnu i tačnu informaciju za potrebe udruženog rada. Zapravo, delegatsko i svako drugo odlučivanje u udruženom radu zahteva maksimalnu povezanost svih subjektivnih činilaca rada i informativne delatnosti, gde je uloga nosilaca i primalaca informacija i njihova međuzavisnost od izuzetnog značaja za karakter odnosa odlučivanja u udruženom radu.

Promena tih odnosa zahteva veliko angažovanje svih organizovanih socijalističkih snaga društva, a naročito Saveza komunista. For-

miranje socijalističke društvene svesti, naročito preko sredstava masovnog komuniciranja i svih drugih sredstava informativne delatnosti, u svakoj ćeliji društva i u društvu kao celini mora biti stalno posredovano delovanjem i uticajem Saveza komunista. To je valjda jedina oblast života u našem društvu gde se posredovanje u formiranju socijalističke svesti potvrđuje kao revolucionaran čin, kao faktička snaga ukidanja otuđenja ljudi. Socijalistička svest je snažno sredstvo promene društvenih odnosa i socijalne strukture.

Nova svest (i praksa) o funkciji informisanja u udruženom radu može se formirati samo pod uslovom radikalnog kidanja sa shvatanjima prošlosti i sa ponašanjem koje je odgovaralo ili ostacima građanske svesti ili mentalitetu etatizma. Za takvu svest je sve manje bilo značajno šta se poručuje, a sve više ko poručuje. Tako su se i otvarala vrata privatizaciji sredstava masovnog komuniciranja. Nosioca poruka nije interesovalo da li će njen sadržaj, način prezentiranja biti jasan, dostupan radnom čoveku. Za takvog nosioca poruka radni čovek ne postoji, postoje pojedinci ili grupe od kojih on zavisi. Takve oblike ponašanja udruženi rad mora radikalno otklanjati. Zapravo, samim tim što se nosioci poruka, odnosno udruženi proizvođači koji rade u informativnoj delatnosti, povezuju sa drugim udruženim proizvođačima, njima nije potrebna zavisnost od pojedinaca koji su koncentrisali društvenu moć ili su nosioci nedemokratskog autoriteta u pojedinim sredinama i organizacijama. Nosioci poruka svoju klasnu identifikaciju potvrđuju zastupajući interese udruženih proizvođača, ideologiju Saveza komunista, odnosno celinu interesa revolucionarnog pokreta. Pojedinac može biti deo tog pokreta, ali on ne može biti pokret.

Realni društveno-ekonomski odnosi koji se izgrađuju u udruženom radu objektivno stvaraju uslove za potpuniju afirmaciju klasne funkcije informisanja. Međutim, ti odnosi će postati praksa tek kad udruženi proizvođači iskoriste objektivne mogućnosti, kad ih učine načinom svoga života i načinom odnosa između sebe. To treba da se odvija upravo promenom odnosa između nosilaca poruka i udruženih proizvođača, promenom odnosa udruženih proizvođača kao organizovane društvene snage formiranja javnog mnenja i socijalističke društvene svesti prema nosiocima poruka i celokupne informativne delatnosti. Tome, svakako, treba dodati i drukčiju vezu između pojedinih sredstava masovnog komuniciranja ili između pojedinih drugih sredstava informisanja u OOUR, na lokalnom ili širem nivou. Isto tako, za razvoj udruženog rada slobodno strujanje informacija, a možda i obavezno, između svih struktura u društvu, između svih ćelija udruženog rada koje su jedna s drugom povezane, treba da bude novi vid povezanosti radnog i društvenog procesa. Kako je zatvaranje tokova informisanja uvek značilo i zatvaranje određenih sredina, grupa ili političkih organizacija i foruma, tako je slobodan tok i razmena informacija uslov udruživanja rada i sredstava, uslov udruživanja ljudi. Regionalizacija informacija, sredstava informisanja, ne bi trebalo da znači njihovu izolaciju iz sistema niti zatvaranje prema drugima. Naprotiv, funkcionalna regionalizacija informativne delatnosti još više

treba da doprinosi udruživanju rada bez obzira na regione ili društveno-političke zajednice.

Razvoj sistema informisanja, pa čak i u uslovima uspostavljanja novih odnosa, praćen je brojnim iskušenjima. Ta iskušenja su suviše skupa za adekvatne odnose u udruženom radu, za njihovu stvarnu demokratizaciju i integraciju. Međutim, ne treba imati iluzija da tih iskušenja neće biti ili da ih nema i sada. Njih uslovljava uglavnom stara svest i stare navike, ostaci monopola društveno-ekonomske moći ili razni oblici nedemokratskog autoriteta u nekim sredinama, političkim organizacijama i drugim institucijama odlučivanja. Te pojave moguće je otkloniti samo uspostavljanjem novih veza između nosilaca poruka i udruženih proizvođača, uz stalnu angažovanost Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija u formiranju socijalističke svesti i prakse radnih ljudi i građana u ovoj oblasti.

Stojan Andov

Ustavna koncepcija zajedničkog dohotka i Marksova teorija vrednosti

I

Promene koje u kretanje savremenog jugoslovenskog društva unosi Ustav iz 1974. godine predstavljaju prekretnicu na već odavno trasiranom putu razvoja. Ove promene, naravno, zahvataju sve sfere društvenog života i zato tako duboko preokupiraju pažnju ljudi. Razume se, u svesti pojedinaca se najjače odražava kretanje u onoj društvenoj sferi koja je polje njegovog neposrednog delovanja. To je, s jedne strane, razumljivo i dobro jer ove promene se mogu ostvarivati samo konkretnim angažovanjem raznih subjekata u oblastima njihove neposredne aktivnosti. S druge strane, to nije dovoljno jer svest koja na toj osnovi nastaje rađa i parcijalne predstave o društvenoj strukturi.

U složenoj društvenoj celini promene u jednoj oblasti nužno utiču na kretanje u drugim oblastima.

Međutim, u ovom svestrano povezanom i međuzavisnom kretanju društvenog života kao složene celine ipak su od posebnog značaja promene koje nastaju u oblasti materijalne proizvodnje društva. Nije ovde reč o nekoj mehaničkoj zavisnosti svih drugih sfera društvenog života od materijalne proizvodnje društva. Takvo shvatanje vodilo bi u ćorsokak jer nije u stanju da objasni kretanje u drugim sferama, a takođe ne objašnjava mnogo ni kretanja u materijalnoj proizvodnji. Ali, promene u materijalnoj proizvodnji, u dijalektičkoj povezanosti sa drugim sfe-

rama, imaju određujući značaj jer od dostignutog stepena tih promena zavisi da li će (i kakve) promene nastati u drugim sferama društvenog života i, ukoliko su već nastale, da li će se održati. Odatle potiče izuzetan značaj naučnog istraživanja društvenih kretanja u oblasti materijalne proizvodnje, jer, otkrivajući njihove misterije, otkriva se ključ za razumevanje kretanja u svim drugim oblastima društvenog života ljudi. Dakle, ni u kom slučaju nije reč o „specijalističkim ekonomskim pitanjima", već o osnovnim kretanjima našeg društva.

Ovde nije neposredno reč o materijalnoj proizvodnji kao procesu između ljudi i prirode, kao procesu razmene materije čoveka sa prirodom, već o materijalnoj proizvodnji konkretnog, istorijski određenog društva u kome se razvija socijalističko samoupravljanje kao univerzalni društveni odnos među ljudima. Promene koje se vrše u oblasti materijalne proizvodnje u cilju sprovođenja novog Ustava za ovo istraživanje su interesantne prevashodno sa aspekta odnosa koji tom prilikom nastaju u proizvodnji.

Ukoliko su ove promene *razvoj*, onda je reč o razvoju odnosa u proizvodnji u našem društvu. Međutim, razvoj u odnosima proizvodnje se na neki način neprestano odvija. U stvari, svaka promena, makar i najmanja, u društvenoj organizaciji proizvodnje je rezultat ili, obrnuto, uzrok razvoja odnosa u proizvodnji. Ali, ovaj postepeni, evolutivni razvoj se odvija unutar određenog oblika odnosa proizvodnje i obično ne izaziva neke ozbiljnije potrese tog oblika. Kada je reč o ovakvom razvoju, on sam po sebi nije predmet izučavanja jer se njegovo upoznavanje postiže istraživanjem datog oblika odnosa proizvodnje u čijim se granicama odvija taj razvoj. Za naučno istraživanje ovo pitanje dobija poseban značaj kada sam razvoj u određenom periodu uzima oblik temeljnog preobražaja, kada u njemu nastaje prekretnica. Tada dolazi do bitnih promena u odnosima proizvodnje, celokupna struktura društvene organizacije rada doživljava ozbiljne potrese, a promene koje se tom prilikom odigravaju daju toj strukturi bitno drukčiji izgled. Sve to otkriva da je nastupio revolucionarni preokret u osnovama društvenog života ljudi.

Kada je reč o promenama koje se odigravaju u odnosima proizvodnje i u celokupnoj društvenoj organizaciji rada tokom sprovođenja Ustava, naučno istraživanje treba da im priđe kao razvoju koji je prekretnica, jer su ove promene po zahvatu masovne, a po dubini temeljne: to su bitne promene pozicija svih radnih ljudi i drugih subjekata u društvenoj proizvodnji.

Materijalna proizvodnja društva se već na prvi pogled uočava kao izvanredno složena celina u kojoj se odvija veliki broj različitih procesa. Pojedini kompleksi ovih procesa, iako su samo segmenti složenije celine, imaju relativnu autonomnost u kretanju i zato se u praktičnom životu očituju kao odvojeni „sistemi" — sistem cena, kreditni i monetarni sistem, sistem zaštite, devizni i spoljnotrgovinski sistem itd. Promene o kojima je ovde reč zahvataju, naravno, i ove odvojene „sisteme". Međutim, i pored određene autonomnosti ovih „sistema", oni nisu ništa drugo do sistem odnosa između osnovnih subjekata u privredi. Ovi odnosi i njihovi posebni kompleksi, u stvari, izrastaju iz unutrašnje prirode samih osnovnih privrednih subjekata i odatle potiču

bitna određenja tih „sistema". Zato je vrlo površno ono shvatanje razvoja odnosa u materijalnoj proizvodnji društva koje na taj razvoj gleda kao na isključivo autonoman razvoj jednog ili drugog „sistema". U suštini, neophodno je razvoj ovih „sistema" misaono izvesti iz prirode osnovnih privrednih subjekata, jer je, pored ostalog, samo tako moguće uskladiti razvoj u svim oblastima sistema. Razume se, ni unutrašnja priroda osnovnih privrednih subjekata nije oštro odsečena i potpuno nezavisna od ovih sistema odnosa. Ona se, u stvari, ispoljava jedino posredstvom njih i ti sistemi odnosa, prirodno, imaju povratno dejstvo na nju. Ali, u ovoj složenoj povezanosti, ipak, imanentna priroda osnovnih privrednih subjekata ima određujući uticaj.

Sve ovo upućuje na zaključak da je istinsko upoznavanje suštine ustavnih promena i, na toj osnovi, pravilnije usmeravanje aktivnosti svesnih snaga mogućno putem istraživanja razvoja koji se odigrava u osnovnom privrednom subjektu.

Ovaj se razvoj očituje u tome što osnovni privredni subjekt dobija novi oblik. Ranije je njegov oblik bila radna organizacija, a ustavnim promenama novi oblik postaje osnovna organizacija udruženog rada.

U istraživanju OOUR treba poći od njenih osnovnih određenja koja su data u Ustavu: (1) osnovna organizacija mora biti radna celina; (2) ona mora biti takva radna celina u kojoj će rezultat rada radnika moći da se samostalno izrazi kao vrednost; i (3) u njoj moraju postojati objektivne mogućnosti da bi radnici mogli ostvarivati svoja društveno-ekonomska i druga samoupravna prava. Sva tri navedena određenja su neodvojivo povezana, međusobno su uslovljena i jedino ako sva tri istovremeno postoje, moguće je (ali je onda i obavezno) osnivanje OOUR. Svako odvajanje nekog od ovih određenja i insistiranje na njegovoj posebnoj ili isključivoj važnosti nasuprot druga dva dovodi do sasvim drukčije koncepcije osnovnog privrednog subjekta, bitno različite od one sadržane u Ustavu. A svaka drukčija koncepcija svodi se, u krajnjoj liniji, na neki od ranijih oblika u kojima se javljao osnovni privredni subjekt — na radnu organizaciju kako je ona bila konstituisana do ustavnih promena ili čak na klasično preduzeće.

Kroz ova tri svoja osnovna određenja OOUR se pokazuje kao viši, razvijeniji oblik osnovnog privrednog subjekta u odnosu na sve ranije njegove oblike. Osnovni privredni subjekt se, u stvari, razvijao neprestano. Nekad je imao oblik socijalističkog preduzeća, zatim se javljao kao radna organizacija, a sada je to OOUR. Ovaj razvoj osnovnog privrednog subjekta neodvojivo je povezan sa svim revolucionarnim kretanjima našeg socijalističkog društva i imao je izuzetno važnu ulogu u njima. Međutim, u ovom momentu nećemo se zadržavati na širem društvenom kontekstu razvoja osnovnog privrednog subjekta niti na njegovom razvoju unutar određenog oblika tog subjekta (jer su se kao subjekti razvijali i socijalističko preduzeće i radna organizacija), pa ni na prelazu iz socijalističkog preduzeća u radnu organizaciju. Za sada nas posebno interesuje prelaz osnovnog privrednog subjekta iz oblika radne organizacije u oblik OOUR i, zatim, zašto taj prelaz istovremeno označava i razvoj tog subjekta.

Do ustavnih promena radna organizacija je bila osnovni privredni subjekt. Ona je postojala kao kompaktna proizvodno-ekonomska celina u tom smislu što je jedino rezultat ukupnog rada svih radnika u njoj mogao da se samostalno izrazi kao vrednost i na toj osnovi funkcionisao je sistem socijalističkog samoupravljanja u njoj, jer ukupna suma te vrednosti neposredno je osnova i okvir ostvarivanja društveno-ekonomskih i drugih samoupravnih prava radnika u njoj.

Međutim, proces proizvodnje u radnoj organizaciji je, po pravilu, sastavljen od posebnih delova koji zaista čine složeniju celinu čiji je oblik radna organizacija, ali, na dostignutom stepenu razvoja društvene podele rada, svaki od tih posebnih delova može imati samostalnu egzistenciju u tom smislu što proizvod rada radnika u njemu objektivno može nastupiti na tržištu, biti prihvaćen kao koristan i, tom prilikom, radno vreme sadržano u njemu može biti, u određenoj veličini, priznato kao društveno potrebno. U ovom smislu su ovi posebni delovi radne organizacije objektivno postojali kao zaokružene radne celine, jer takva njihova osobenost je izrastala kao unutrašnja priroda samog procesa proizvodnje. Razume se, ti su delovi postojali i u socijalističkom preduzeću, recimo, kao njegovi pogoni, a to znači da je njihovo postojanje kao zaokružene radne celine objektivnog karaktera. Ali, ove radne celine nisu mogle objektivno da se ispolje u tom svojstvu jer je to njihovo svojstvo, njihova suština bila prigušena. Status radne organizacije kao osnovnog privrednog subjekta nije omogućavao da se rezultati rada radnika u tim posebnim radnim celinama samostalno ispolje kao vrednost, jer se na taj način izražavao ukupan rezultat rada svih radnika u radnoj organizaciji uzet kao celina.

Ali, baš zato što su te radne celine objektivno postojale, i rezultat rada radnika u radnoj organizaciji je nastajao prethodno kao rezultat rada radnika u tim posebnim radnim celinama. Dalje, budući da su ove radne celine istovremeno bile i sastavni delovi radne organizacije kao šire proizvodno-ekonomske celine, one su nužno stupale u određene međusobne odnose. Ovi odnosi nisu nešto apstraktno niti su stvar slobodne volje ili želje za samoupravljanjem. Njihova osnova i okvir su sadržani u rezultatu rada radnika u pojedinim delovima radne organizacije. Taj rezultat rada nužno dobija društveni oblik vrednosti.

U radnoj organizaciji koja je osnovni privredni subjekt, to jest u onom njenom obliku u kome je ona bila do ustavnih promena, situacija je složena jer se u njoj, u stvari, odvijaju dva paralelna, ali među sobom različita procesa. Radna organizacija posredstvom rezultata rada radnika svih sastavnih delova stupa u odnose sa društvom. Tom prilikom se rezultat objektivno, samostalno izražava kao vrednost, jer se u tom odnosu utvrđuje njegova korisnost za društvo i istovremeno se priznaje u njemu sadržano radno vreme u kvantitetu koji je u tim uslovima društveno potreban. S druge strane, nužni međusobni odnosi u koje stupaju delovi radne organizacije opet su posredovani rezultatom rada radnika u svakom od tih delova. Taj se rezultat zato izražava u društvenom obliku vrednosti. Dakle, ni odnosi unutar radne organizacije između njenih posebniih delova ne mogu da zaobiđu vrednost kao vlastitu supstancu. Ali, veličina vrednosti u svakom od ovih delova ne očituje se kao veličina koju je priznalo društvo. Ne dobija, dakle,

svaka od ovih radnih celina onu veličinu vrednosti koju objektivno priznaje društvo u njenom rezultatu rada, već neku drugu veličinu koja je različita od ove veličine. Jer, ako se ove dve veličine vrednosti poklapaju, znači da je svaka od ovih radnih celina sa proizvodom radnika u njoj samostalno nastupila prema društvu. Dođe li do toga, radna organizacija ne može nastupati sa tim istim rezultatom rada na tržištu i ona time prestaje da bude osnovni privredni subjekt. Međutim, ovde je reč o radnoj organizaciji koja *jeste* osnovni privredni subjekt. Zato nastaje protivrečna situacija. Rezultat rada radnika pojedinih delova u njoj *mora* se izraziti kao vrednost, jer posredstvom tog rezultata ti delovi stupaju u međusobne odnose i na taj način čine radnu organizaciju kao celinu, a istovremeno ne sme se samostalno izraziti kao vrednost kroz neposredno sučeljavanje sa društvom jer u tom slučaju radna organizacija prestaje da bude osnovni privredni subjekt.

Ova se protivrečnost potiskuje konstituisanjem sistema odnosa između delova unutar radne organizacije koji se principijelno razlikuju od međusobnih odnosa u koje radne organizacije ulaze na tržištu. U odnosima između radnih organizacija koje su osnovni privredni subjekti radno vreme sadržano u proizvodu podvrgava se objektivnom kriterijumu društveno potrebnog radnog vremena i taj kriterijum određuje veličinu vrednosti proizvoda, dok se u odnosima između pojedinih radnih celina unutar radne organizacije radno vreme sadržano u proizvodima rada radnika tih delova, po pravilu, ne podvrgava objektivnom kriterijumu društveno potrebnog radnog vremena. Zato se veličina vrednosti koja se utvrđuje kroz te odnose po pravilu razlikuje od veličine vrednosti koju tim istim proizvodima priznaje tržište.

U vezi sa ovim treba istaći da radnici veoma dobro poznaju prirodu i karakter jednih i drugih odnosa. Oni znaju da mehanizam društvenog priznavanja veličine vrednosti sadržane u proizvodu objektivno deluje i takođe vrlo dobro znaju da svojom subjektivnom voljom ili zahtevima ništa ne mogu menjati u tom delovanju. Vlastitu poziciju u ovim odnosima na tržištu radnici mogu zasnivati jedino na proizvodnoj snazi vlastitog rada. Radnici u delovima radne organizacije takođe znaju kako nastaje sistem internih odnosa između tih delova. Znaju oni da se interne cene (i ulazne i izlazne) za proizvode svakog od tih delova radne organizacije razlikuju od cena tih istih proizvoda na tržištu, a znaju i poreklo, suštinu i značaj raznih „ključeva" internog obračunavanja. Oni znaju da ovi instrumenti nemaju objektivnu egzistenciju, već nastaju po odluci samoupravnih i rukovodećih organa u radnoj organizaciji. Pod uticajem objektivno datih odnosa na tržištu radnici vrlo brzo mogu doći do svesti da vlastitu poziciju u životu i radu mogu poboljšati jedino putem porasta proizvodne snage vlastitog rada. Ali, svi su radnici u radnoj organizaciji, pre svega, radnici posebnih njenih delova. A ovi delovi radne organizacije posredstvom rezultata rada radnika u njima ne stupaju u odnose sa društvom na tržištu, već u međusobne odnose unutar radne organizacije. Zato pozicije radnika u tim delovima ne zavise od društvenog priznanja rezultata njihovog rada, već od priznanja tog rezultata koje daju ti njihovi interni odnosi. Budući da u tim odnosima mehanizam priznavanja vrednosti proizvoda deluje različito, u suštini suprotno od objektivnog me-

hanizma društvenog priznavanja, a pozicije radnika određene su u osnovi delovanjem mehanizma u internim odnosima, nastaje borba oko pozicija pojedinih delova radne organizacije u tim internim odnosima, a napori za porast proizvodne snage vlastitog rada idu u drugi plan.

Uzmimo, na primer, neku radnu organizaciju koja posluje sa prosečnim rentabilitetom. Njeni delovi, kada bi bili neposredno sučeljeni sa tržištem, najverovatnije ne bi radili sa podjednakim rentabilitetom. U takvim uslovima i pozicije radnika u svakom od tih delova bile bi u životu i radu različite. Te pozicije bi mogle u svakom posebnom delu da se poboljšaju jedino ako poraste proizvodna snaga rada radnika u njemu i na toj osnovi njegova rentabilnost. Međutim, ove objektivne razlike u rentabilnosti posredstvom delovanja internog sistema odnosa između tih posebnih delova unutar radne organizacije dobrim delom ili u celini bivaju odstranjene. Odatle je sasvim jasno da je za poziciju radnika u nekom delu radne organizacije važnije kako će oni proći u sistemu internih odnosa nego kakva je proizvodna snaga njihovog rada i kako nju priznaje društvo. Iz saznanja ove situacije stihijno se među radnicima u pojedinim delovima radne organizacije razvija cela strategija delovanja da se što bolje prođe u internom sistemu odnosa. Nastaje pritisak za smanjenje radnog zadatka, smanjenje učešća u formiranju centralnih fondova radne organizacije, smanjenje „ulaznih", a povećanje „izlaznih" internih cena itd. Kao rezultanta tih pritisaka nastaje određena struktura internog sistema u radnoj organizaciji. Pri tome delovi radne organizacije koji bolje prolaze nego što bi prošli kada bi samostalno nastupili na tržištu vide u tom internom sistemu instrument odstranjenja „nepravdi" koje tržište nanosi, a delovi koji gore prolaze osećaju taj interni sistem kao nasilje jer raskida organsku vezu proizvodne snage njihovog rada sa društvenim potrebama čijem zadovoljenju ona objektivno služi.

Jednom rečju, suština delovanja internog sistema odnosa u radnoj organizaciji je u tome što ono dobrim delom raskida vezu između pozicije radnika u pojedinim delovima radne organizacije i proizvodne snage njihovog vlastitog rada. Da bi se sistem takvih odnosa održao, nužno nastaju u radnoj organizaciji snage koje osnovu svojih pozicija nemaju u proizvodnoj snazi rada. Ove snage deluju kao tehnokratske snage prema svim delovima u radnoj organizaciji — i prema onim koji dobijaju i prema onim koji gube posredstvom delovanja internog sistema. One su po svojoj prirodi nazadne jer, bez obzira na svest i namere tih snaga, krajnji rezultat njihovog delovanja je favorizovanje niže rentabilnosti i niže proizvodne snage rada, a kažnjavanje više rentabilnosti i više proizvodne snage rada u radnoj organizaciji.

Sa aspekta ostvarivanja socijalističkog samoupravljanja u radnoj organizaciji koja je osnovni privredni subjekt takođe nastaje vrlo složena situacija. Mogućnost ostvarivanja samoupravnih prava radnika po delovima radne organizacije je veoma sužena. Objektivna osnova i okvir ostvarivanja samoupravnih prava radnika može biti jedino rezultat njihovog rada. Ali, taj rezultat rada po delovima radne organizacije, delovanjem internog sistema odnosa, nije objektivno određen. Radnici u onim delovima radne organizacije čiji rad ima višu proizvodnu snagu i koji zato mogu poslovati rentabilnije za osnovu i okvir ostva-

rivanja samoupravnih prava imaju u obliku vrednosti samo deo rezultata svoga rada jer je drugi deo od njih oduzet delovanjem internog sitema, a radnici u onim delovima radne organizacije čiji rad ima potprosečnu proizvodnu snagu i koji zato posluju sa potprosečnim rentabilitetom za osnovu i okvir ostvarivanja samoupravnih prava imaju, pored rezultata svoga vlastitog rada koji bi priznalo tržište, još i deo koji nije rezultat njihovog rada, a koji su dobili posredstvom delovanja internog sistema odnosa. Zbog toga ostvarivanje samoupravnih prava radnika u ovim posebnim delovima radne organizacije, po pravilu, nije neposredno povezano sa proizvodnom snagom njihovog vlastitog rada.

Razume se, snaga ovog internog sistema odnosa bila bi ništavna ako bi se on oslanjao samo na pojedine slojeve radnih ljudi u radnoj organizaciji, bilo da su to rukovodeći ljudi ili radnici samo onih delova radne organizacije koji prolaze bolje pod uticajem delovanja tog internog sistema. Ovi sistemi mogu se održati jedino ako iza njih stoji autoritet samoupravne svesti svih radnika u radnoj organizaciji. Ali, kao što smo videli, to se ne može dogoditi jer su radnici u delovima radne organizacije kojima je taj sistem objektivno nametnut protiv tog sistema. Zato u ime „zajedničkog" interesa nastupaju centralni organi samoupravljanja u radnoj organizaciji.

Ovde nije sporno da je radna organizacija kao oblik osnovnog privrednog subjekta u određenim istorijskim uslovima bila nužna. Reč je samo o tome da su razvojni procesi u njoj i u celom društvu istakli i zaoštrili njene imanentne protivrečnosti. U praksi su u pojedinim, ne baš retkim, radnim organizacijama bile izuzetno snažne tendencije izraženijeg afirmisanja njihovih sastavnih delova. I u društvenim razmerama bilo je pokušaja da se nastale protivrečnosti u radnoj organizaciji kao osnovnom privrednom subjektu razreše. Međutim, temeljni poduhvati dolaze tek sa novim Ustavom i sa aktivnošću za njegovo sprovođenje u život. Time postaje jasno da je osnovna organizacija udruženog rada onaj oblik osnovnog privrednog subjekta koji na ovom planu donosi razrešavanje nastalih protivrečnosti. Kao radna celina u obliku posebnih delova u radnoj organizaciji ona objektivno postoji kao rezultat imanentnih svojstava samog procesa proizvodnje, to jest kao rezultat dostignutog stepena razvoja podele rada i koncentracije proizvodnje. Trebalo je odbaciti interne sisteme odnosa koji sadrže subjektivizam i koji su u suprotnosti sa društvenim mehanizmom objektivnog priznavanja rezultata rada radnika u tim radnim celinama, i situacija se revolucionarno menja. Proizvod rada radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada podvrgnut je mehanizmu priznavanja društveno potrebnog radnog vremena sadržanog u njemu. Vrednost koja je sadržana u tom rezultatu rada se samostalno izrazila. Na osnovi i u okviru tako određene vrednosti radnici ostvaruju samoupravna prava. Oni će u takvim uslovima vrlo brzo doći do svesti da vlastitu poziciju mogu poboljšati jedino putem *porasta proizvodne snage vlastitog rada*. Očigledno je, dakle, da OOUR predstavlja viši, razvijeniji oblik osnovnog privrednog subjekta u odnosu na sve ranije njegove oblike.

Ova saznanja upućuju na veoma konkretne zaključke. Naime, pokazalo se da se neposredna veza i međuzavisnost pozicije radnika u radu i životu sa proizvodnom snagom njegovog vlastitog rada ostvaruje

tek kada se rezultat rada radnika (koji on nužno, zbog dostignutog stepena razvijenosti društvene proizvodne snage rada, obavlja unutar određene radne celine zajedno sa drugim radnicima) samostalno, dakle, objektivno izrazi kao vrednost. Dalje se pokazalo da samoupravljanje radnika dobija svoj puni i pravi smisao tek kada za svoju osnovu i okvir ima objektivno utvrđenu veličinu vrednosti putem priznanja društveno potrebnog radnog vremena sadržanog u rezultatu njihovog vlastitog rada. Zatim, objektivno priznavanje društveno potrebnog radnog vremena sadržanog u rezultatu rada radnika u OOUR izvodi se putem tržišne cene. Bez obzira na to da li jedna OOUR prodaje proizvod na tržištu ili drugoj OOUR unutar radne organizacije, do objektivnog priznavanja društveno potrebnog radnog vremena sadržanog u njemu može doći jedino ako se on u svakom slučaju prodaje po ceni koja postoji na tržištu, jer se samo u tom slučaju vrednost proizvoda samostalno izražava. Oko ovog stava još uvek postoje brojna kolebanja. Još uvek je prošireno shvatanje da OOUR u međusobnim odnosima unutar radne organizacije mogu ugovarati interne cene koje se razlikuju od tržišnih cena. Smatra se da se ova odstupanja mogu izravnati interesima koje pojedina OOUR unutar radne organizacije može ostvariti u drugim odnosima u koje ulazi (sigurnost isporuke, dugoročnost nabavki, zajedničko korišćenje finansijskih sredstava i drugo). U neku ruku, ovo tvrđenje je tačno. Međutim, ono u sebi sadrži i opasnost po socijalističko samoupravljanje i po razvoj proizvodne snage rada. Jer svako odstupanje od tržišnih cena unutar radne organizacije deformiše vrednost kao objektivnu kategoriju, unosi u nju subjektivizam, a taj se subjektivizam dalje nužno ugrađuje u sve druge odnose u radnoj organizaciji. Ovo pitanje zaslužuje dalju razradu i posebnu pažnju, naročito u okviru razmatranja problematike cena kod nas. Ali, pre toga treba razmotriti i druge aspekte odnosa koji nužno nastaju između OOUR unutar radne organizacije.

II

Afirmacija OOUR kao osnovnog privrednog subjekta dovodi do bitnih promena unutar radne organizacije. Suština tih promena je, kao što smo videli, u tome što se kao osnova i okvir odnosa između delova unutar radne organizacije sada javlja jedino materijalizirano radno vreme radnika u tim posebnim delovima u količini koju je priznalo društvo. Ovo znači da su odnosi između OOUR unutar radne organizacije određeni istom supstancom kojom su pre ustavnih promena bili određeni odnosi između radnih organizacija — vrednošću robe. Smisao ovih promena je objektiviranje odnosa unutar radne organizacije i, time, likvidiranje subjektivističkog manipulisanja radom radnika od strane društvenih snaga koje nastaju u takvim uslovima u radnoj organizaciji. Međutim, sa ovim promenama radna organizacija ne nestaje. Ona je, kao šira i obuhvatnija celina od OOUR u njoj, rezultat razvoja objektivnog procesa koncentracije proizvodnje i zato je nužan oblik organizovanja društvene proizvodnje. Afirmacijom OOUR radna organizacija prestaje da bude osnovni privredni subjekt,

ali se zato razvija u najčešći i najznačajniji oblik udruživanja novih osnovnih privrednih subjekata. U takvim uslovima se radna organizacija ispoljava kao oblik koncentracije proizvodnje zasnovan na maksimalnom ispoljavanju proizvodne snage rada u njegovim sastavnim delovima — u OOUR. Dakle, organizovanje društvene proizvodnje na principu OOUR nije razbijanje već dostignutog stepena koncentracije proizvodnje, nego je otvaranje puta ka efikasnijem razvoju procesa koncentracije i ka bržem porastu proizvodne snage rada.

Međusobni odnosi u koje stupaju osnovne organizacije udruženog rada unutar radne organizacije posredovani su rezultatom rada radnika u svakoj od tih OOUR koji se samostalno izražava kao vrednost. Zbog toga su to novi odnosi i teorijski još neistraženi. U svakom slučaju, ti odnosi bacaju sasvim novu svetlost na kategoriju vrednosti u socijalizmu i nedvosmisleno otkrivaju da se vrednost bitno razvila i prevazišla stadijum kada se ispoljavala u obliku kapitala. Razmatranje ovih odnosa otkriva i sasvim novo, razvijenije društveno biće radnika u socijalizmu, koje tek sada suštinski prevladava svoju najamnu poziciju. Zato je neophodno, na osnovama Marksove teorije vrednosti, vrlo pažljivo razmotriti te odnose jer njihovo upoznavanje sadrži ključ za razumevanje komplikovanih kretanja u društvenoj proizvodnji kod nas.

U tom cilju razmotrićemo stanje i kretanja unutar jedne radne organizacije. Pretpostavićemo da ta radna organizacija u svom sastavu ima pet OOUR i da sve one prodaju svoje proizvode po tržišnim cenama. Polazeći od ovih osnovnih pretpostavki, pretpostavićemo u tabeli broj 1 moguće stanje u svih pet OOUR i u celoj radnoj organizaciji na kraju godine.

TABELA BROJ 1

Osnovne organizacije u radnoj organizaciji	Veličina vrednosti sredstava za proizvodnju	Broj zaposlenih radnika	Godišnja masa dohotka	Godišnja masa ličnih dohodaka	Godišnja masa akumulacije
1	2	3	4	5	6
I	15,000.000	100	6,000.000	3,000.000	3,000.000
II	15,000.000	100	6,000.000	3,000.000	3,000.000
III	15,000.000	100	6,000.000	3,000.000	3,000.000
IV	15,000.000	100	6,000.000	3,000.000	3,000.000
V	15,000.000	100	6,000.000	3,000.000	3,000.000
Ukupno u radnoj organizaciji	75,000.000	500	30,000.000	15,000.000	15,000.000

Stanje u osnovnim organizacijama udruženog rada u praksi je mnogo komplikovanije nego što je prikazano u ovoj tabeli. Mi smo ovde zanemarili mnoge značajne elemente koji se javljaju u poslovanju bilo koje OOUR. Međutim, to ne smeta, već, naprotiv, pomaže našem istraživanju, jer apstrahovanjem brojnih elemenata koji se jav-

ljaju u praksi možemo svu našu pažnju usmeriti samo na one elemente čije uočavanje i praćenje omogućava da najlakše otkrijemo suštinu međusobnih odnosa OOUR unutar radne organizacije. U tu svrhu smo pretpostavili da svaka OUOR raspolaže podjednakom veličinom vrednosti sredstava za proizvodnju — od 15,000.000 dinara, da je u svakoj OOUR zaposleno po 100 radnika, da je godišnja masa dohotka u svakoj OOUR 6,000.000 dinara, da se dohodak raspodeljuje samo na lične dohotke i na akumulaciju. Takođe smo pretpostavili da su radnici u svim osnovnim organizacijama udruženog rada podjednako svesni i zato su dohodak raspodelili na lične dohotke i na akumulaciju u istom odnosu 1:1, te u svakoj OOUR godišnja masa ličnih dohodaka i godišnja masa akumulacije iznose po 3,000.000 dinara. Ukupno u radnoj organizaciji sredstva za proizvodnju su u vrednosti od 75,000.000 dinara, radi 500 radnika, godišnja masa dohotka je 30,000.000 dinara, a godišnja masa ličnih dohodaka i godišnja masa akumulacije iznose po 15,000.000 dinara.

Već smo pretpostavili da sve ove OOUR razmenjuju svoje proizvode između sebe po tržišnim cenama. A sada je za nas od posebnog interesa u kakve međusobne odnose mogu one stupiti posredstvom akumulacije.

Sredstva akumulacije su na slobodnom raspolaganju radnim kolektivima u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada posebno. Po Ustavu, niko nema pravo da ta sredstva nasilno otme od zajednice radnika u OOUR. Ali, pošto su to sredstva akumulacije, njihova jedina namena je da budu iskorišćena za proširenje materijalne osnove proizvodnje. U tom smislu radnici u OOUR moraju da budu precizno upoznati sa mogućnostima koje u praksi realno postoje za iskorišćavanje tih sredstava akumulacije. Svakako, oni će prvo proučiti da li je moguće da ta sredstva budu iskorišćena za modernizaciju i proširenje proizvodnih kapaciteta te iste OOUR u kojoj rade. Sasvim je normalno pretpostaviti da mogućnosti modernizacije i proširenja realno postoje u svakoj od ovih pet OOUR. Ali, takođe je normalno pretpostaviti da sredstva akumulacije kojima raspolaže svaka od ovih pet OOUR nisu kvantitativno dovoljna za pet paralelnih (istovremenih) poduhvata modernizacije. Praksa privrednog života nameće neophodnost udruživanja tih sredstava. Oblik i obuhvat udruživanja sredstava akumulacije zavisiće od konkretnih okolnosti. Moguće je da se u praksi desi da sve ove OOUR udruže sva sredstva akumulacije kojima raspolažu da bi ostvarile program modernizacije i proširenja proizvodnje u jednoj od njih. Može biti da su tako udružena sredstva dovoljna za taj poduhvat, a mogu biti i nedovoljna i u tom slučaju će biti neophodno pribaviti dodatnu masu novčanih sredstava akumulacije iz drugih izvora.

Od svih ovih i drugih mogućnosti udruživanja sredstava akumulacije kojima raspolaže svaka OOUR, ostvariće se ona varijanta koja svakom učesniku u tom poduhvatu donosi više koristi od svake druge moguće varijante koja realno stoji pred tim učesnikom. Ovo zahteva da pre udruživanja sredstava akumulacije u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada bude obavljen obiman posao koji ima dva aspekta: prvo, treba stručno i odgovorno proučiti sve moguće varijan-

te udruživanja sredstava, a zatim, nakon što se sa ocenama tih varijanti upoznaju radnici u OOUR, treba sprovesti postupak samoupravnog odlučivanja. U celom ovom poslu, u svakoj njegovoj fazi, treba da se zna ko šta sme i šta je dužan da uradi i za šta odgovara. Ovo je izuzetno važna oblast ostvarivanja socijalističkog samoupravljanja i na nju ćemo se opet vratiti.

Za sada ćemo pretpostaviti da se u svakoj od ovih pet OOUR sve odvija u najboljem redu i da su radnici mogli doneti onu odluku koja je zaista najbolja. Pretpostavićemo da je njima bilo lako da dođu do takve odluke jer je u vrsti proizvodnje koja postoji u jednoj od ovih pet OOUR, recimo, u OOUR III, došlo do velikog tehnološkog napretka. Još ćemo pretpostaviti da se taj tehnološki napredak najracionalnije može iskoristiti ako se izgradi sasvim novi kapacitet, to jest ako se osnuje nova OOUR koju ćemo nazvati OOUR IIIa. Još ćemo pretpostaviti da se u celoj ovoj radnoj organizaciji prerađuje koža i da se proizvode proizvodi od kože, a da se u OOUR III i u OOUR IIIa prerađuje krupna koža.

Osnivanjem nove OOUR situacija u radnoj organizaciji na kraju sledeće godine će se izmeniti. Ovde se ne možemo zadržavati na svim promenama koje će nastati, a za to nema ni potrebe. Važno je da vidimo šta se bitno zbilo u odnosima među pet postojećih OOUR i nove OOUR IIIa nakon udruživanja sredstava akumulacije i živog rada. Promene u ovom smislu ćemo najbolje uočiti ako damo pregled nekih elemenata iz poslovanja OOUR III i OOUR IIIa u kojima se proizvodi ista vrsta proizvoda.

TABELA BROJ 2

Naziv OOUR	Veličina vrednosti sredstava za proizvodnju	Broj zaposleniih radnika	Količina proizvodnje u tonama	Godišnja masa dohotka
1	2	3	4	5
III	15,000.000	100	500	6,000.000
IIIa	15,000.000	50	500	6,000.000

Pretpostavili smo da je u OOUR III veličina vrednosti sredstava za proizvodnju ostala na nivou od prethodne godine, to jest 15,000.000 dinara. Amortizaciju ćemo ovom prilikom zanemariti. Budući da je tehnološki proces u ovoj OOUR III ostao isti, sa istom masom sredstava za proizvodnju moraće da radi isti broj radnika kao i prethodne godine, to jest 100. A pošto su veličina vrednosti i masa sredstava za proizvodnju, tehnološki proces i broj zaposlenih radnika ostali na nivou od prethodne godine, normalno je pretpostaviti da je i količina proizvodnje u ovoj OOUR III ostala na nivou od prethodne godine, to jest 500 tona krupne kože. Pretpostavićemo, dalje, da je produktiv-

nost po radniku u toj godini u ovoj OOUR III jednaka prosečnoj produktivnosti po radniku u toj vrsti proizvodnje u zemlji. Pretpostavili smo da je prodajom tih 500 tona prerađene kože OOUR III stekla dohodak u visini od 6,000.000 dinara, to jest kao i u prethodnoj godini.

U novoosnovanoj OOUR, koju smo obeležili kao OOUR IIIa i u kojoj se takođe prerađuje krupna koža, uveden je sasvim novi tehnološki proces, a sredstva za proizvodnju u njoj prilagođena su tom procesu. Veličina vrednosti sredstava za proizvodnju u OOUR IIIa jednaka je veličini vrednosti sredstava za proizvodnju u OOUR III. Ta je vrednost faktički jednaka veličini vrednosti udružene akumulacije svih pet OOUR i iznosi 15,000.000 dinara. Ali, novi tehnološki proces omogućava da ta sredstva za proizvodnju u OOUR IIIa, iako imaju istu vrednost kao i sredstva za proizvodnju u OOUR III, pokreću samo 50 radnika, to jest polovina od broja radnika koji rade u OOUR III. Pretpostavili smo, dalje, da su 50 radnika u OOUR IIIa proizveli 500 tona kože, to jest koliko i 100 radnika u OOUR III, jer im je to omogućio novi tehnološki proces i delotvornost sredstava za proizvodnju koja su prilagođena tom procesu. Ova OOUR IIIa nema nikakve razloge da svoje proizvode prodaje jeftinije od OOUR III. Ona će, razume se, kože prodavati po istoj ceni i kao ekvivalent vrednosti koža dobiće vrednost u obliku novca u istoj visini u kojoj je dobila i OOUR III. Budući da smo zanemarili amortizaciju i kod jedne i kod druge OOUR, kada iz vrednosti prodajom svojih proizvoda na tržištu ove OOUR odbiju prenesenu vrednost sredstava za proizvodnju, koja je za obe ista, ostaje dohodak obema OOUR u istoj veličini, to jest po 6,000.000 dinara. Još ćemo pretpostaviti da je prosečna kvalifikovanost radnika u OOUR IIIa ista kao i prosečna kvalifikovanost radnika u OOUR III, a kvalifikovanost i jednih i drugih radnika se u proseku poklapa sa prosečnim stepenom kvalifikovanosti radnika u toj vrsti proizvodnje u zemlji.

Pogledamo li rezultat rada i poslovanja jedne i druge OOUR, uočavamo da ima značajnih razlika. Svaki radnik u OOUR IIIa je u proseku preradio dvaput veću količinu kože od svakog radnika u OOUR III (odnos je 10:5 tona). To znači da je proizvodna snaga rada svakog radnika u OOUR IIIa dvaput viša od proizvodne snage rada svakog radnika koji radi u OOOUR III. Zato je po radniku i dohodak dvaput veći u OOUR IIIa od dohotka u OOUR III. Ovaj veći dohodak je bio osnovna svrha udruživanja sredstava akumulacije svih pet OOUR, a takođe i živog rada radnika u novoj OOUR IIIa. Da taj veći dohodak nije bio u izgledu već u početku, do udruživanja sredstava akumulacije, verovatno, ne bi došlo. Ona bi se usmerila tamo gde je moguće ostvariti takav povećan dohodak. Budući da je ovaj dohodak ostvaren putem udruživanja minulog rada ostvarenog u ranijem poslovanju u pet OOUR i živog rada radnika zaposlenih u novoj OOUR IIIa, po duhu Ustava to je zajednički dohodak svih šest OOUR u odnosu u kome su njegovom ostvarivanju doprineli svojim minulim ili tekućim radom. Prvih pet OOUR su ostvarivanju tog dohotka doprineli posredstvom minulog rada radnika koji rade u njima, a šesta — OOUR IIIa doprinela je živim, tekućim radom radnika koji u njoj rade. Kakvi su ovi odnosi sa kvantitativnog aspekta, za sada nije bitno. Bitno

je da je to zajednički dohodak svih šest OOUR i da se one među sobom tako odnose prema tom dohotku.

Međutim, u teorijskim raspravama sreću se ozbiljna podozrenja prema ovakvom rešenju u Ustavu. Naime, postavlja se pitanje: kako je moguće da jedna OOUR doprinosi ostvarivanju dohotka u drugoj OOUR posredstvom minulog rada kada se iz Marksove teorije radne vrednosti zna da minuli rad ne stvara novu vrednost, već to čini samo živi, tekući rad radnika, a dohodak nije ništa drugo do novostvorena vrednost koja se na tržištu transformisala? O tom shvatanju, naš Ustav se u ovom konkretnom pitanju, to jest koncepcijom zajedničkog dohotka, udaljava od Marksove teorije radne vrednosti.

U stvari, tačno je obrnuto!

Pođimo od činjenice, koja je i u praksi i u Marksovoj teoriji radne vrednosti neosporna, da samo živi, tekući rad radnika stvara vrednost. Marks je otkrio da rad radnika u određenoj vrsti proizvodnje, kada je prosečno kvalifikovan, sposoban i marljiv, stvara istu masu nove vrednosti.

U našem primeru pretpostavili smo da su prosečni radnik u OOUR IIIa i prosečni radnik u OOUR III istih kvalifikacija i da se te njihove kvalifikacije podudaraju sa prosečnim kvalifikacijama radnika u toj vrsti proizvodnje u zemlji. To znači da će 50 radnika u OOUR IIIa stvoriti novu vrednost po veličini taman toliku koliku će stvoriti i 50 radnika u OOUR III, to jest za polovinu manje od one veličine nove vrednosti koju će stvoriti svih 100 radnika u OOUR III. A ipak je OOUR IIIa sa 50 radnika, prodajući svoje proizvode, stekla istu masu dohotka kao i OOUR III sa 100 radnika, to jest 6,000.000 dinara. Do toga je došlo zato što su obe ove OOUR na tržište iznele istu količinu iste vrste proizvoda, a svakom proizvodu iste vrste društvo na tržištu priznaje kao da je proizveden pod istim društveno normalnim uslovima. Šta je „nenormalno", šta je to što odstupa od društveno normalnih uslova kod ove OOUR IIIa? To je proizvodna snaga rada radnika u njoj. Moderni tehnološki proces i delotvornost sredstava za proizvodnju prilagođenih tom procesu omogućili su da 50 radnika u OOUR IIIa razviju proizvodnu snagu svoga rada u istoj meri kao i 100 radnika u OOUR III čiji rad razvija društveno prosečnu proizvodnu snagu.

Nastaje složena, vrlo protivrečna situacija: s jedne strane, samo živi, tekući rad radnika stvara novu vrednost i dohodak je takođe novostvorena vrednost. S druge strane, 50 radnika u OOUR IIIa su mogli stvoriti samo polovinu od veličine nove vrednosti koju su mogli da stvore 100 radnika u OOUR III, a ipak su obe ove OOUR stekle podjednak dohodak koji je takođe novostvorena vrednost. Pitanje je sada: odakle potiče jedna polovina novostvorene vrednosti sadržane u dohotku OOUR IIIa? Da li dvaput viša proizvodna snaga rada radnika u ovoj OOUR u odnosu na prosečnu proizvodnu snagu rada radnika u toj vrsti proizvodnje u zemlji omogućava da njihov rad u proseku stvori dvaput više nove vrednosti u odnosu na rad svakog radnika u OOUR III i u odnosu na rad svakog prosečnog radnika u toj vrsti proizvodnje u zemlji? Da vidimo šta o tome kaže Marksova teorija radne vrednosti:

„Proizvodnu snagu rada određuju razne okolnosti, između ostalog prosečni stupanj umešnosti radnika, stupanj razvitka nauke i njene tehnološke primenljivosti, društvena kombinacija procesa proizvodnje, obim i delotvornost sredstava za proizvodnju i prirodni uslovi. Na primer, ista količina rada predstaviće se pri povoljnoj žetvi u 8 bušela pšenice, pri nepovoljnoj samo u 4. Ista količina rada daje više metala u bogatim, manje u siromašnim rudnicima itd... Uopšte uzev: što je veća proizvodna snaga rada, to se manje radno vreme zahteva za izradu nekog artikla, to je manja masa rada kristalisana u njemu, to je manja njegova vrednost. I obrnuto: što je manja proizvodna snaga rada, to je veće radno vreme potrebno za izradu izvesnog artikla, to je veća njegova vrednost. Dakle, veličina vrednosti neke robe menja se upravo prema količini, a obrnuto prema proizvodnoj snazi rada koja se u njoj ostvaruje."*

Dakle, po Marksu, proizvodna snaga rada ne stvara novu vrednost i ne povećava sposobnost radnika da stvori veću masu nove vrednosti. Ali, zato, poslužimo li se nekim od primera koje sam Marks daje, jedinica mere metala, iako može da sadrži različitu individualnu vrednost u zavisnosti od toga da li je dobijena od siromašnijeg ili bogatijeg rudnika i, prema tome, u njoj je kristalizirana različita količina radnog vremena, na tržištu ima istu cenu jer u svakoj od tih jedinica mere društvo priznaje društveno prosečnu količinu sadržanog radnog vremena.

Kada ova Marksova otkrića primenimo u našem primeru, pokazuje se da 50 radnika u OOUR IIIa mogu svojim tekućim radom stvoriti samo polovinu novostvorene vrednosti koju stvaraju 100 radnika u OOUR III. U proseku dvaput viša proizvodna snaga rada radnika u OOUR IIIa u odnosu na radnike u OOUR III nema nikakvog značaja sa aspekta procesa stvaranja nove vrednosti. Ali, ima vrlo velikog značaja sa jednog drugog aspekta. Naime, dvaput viša proizvodna snaga rada radnika u OOUR IIIa od prosečne omogućava ovoj OOUR da na tržište iznese istu količinu proizvoda kao i OOUR III iako u ovoj radi dvostruko veći broj radnika. Svaku jedinicu proizvoda društvo tretira kao da je proizvedena pod društveno normalnim uslovima. Ovo znači da društvo priznaje prosečnu količinu rada i, prema tome, prosečnu veličinu vrednosti i proizvodu koji su proizveli radnici čiji rad ima dvaput višu ili radnici čiji rad ima dvaput nižu produktivnost od društveno prosečne. OOUR u kojoj rad radnika ima dvaput nižu produktivnost od prosečne u tom momentu za tu vrstu proizvodnje i čiji proizvod sadrži dvaput veću individualnu vrednost na tržištu će od društva dobiti ekvivalent u veličini prosečnog, društveno potrebnog radnog vremena. Onaj deo novostvorene vrednosti u ovoj OOUR, u kojoj rad radnika ima ispotprosečnu proizvodnu snagu, koji ona neće dobiti od tržišta — dobiće druga OOUR koja proizvodi istu vrstu proizvoda, a rad radnika u njoj ima natprosečnu proizvodnu snagu. Dakle, u dohotku OOUR IIIa sadržana je nova vrednost koja je stvorena vlastitim radom radnika u ovoj OOUR i, pored toga, još određena veličina nove vrednosti koju su stvorili radnici koji rade u nekoj drugoj ili nekim drugim OOUR i

---

* K. Marks, *Kapital*, BIGZ, 1971, str. 45.

koja se prelila u dohodak OOUR IIIa. Dvaput viša proizvodna snaga rada radnika u OOUR IIIa od prosečne nije omogućila da ovi radnici vlastitim radom stvore dvaput veću masu nove vrednosti, ali je omogućila da OOUR IIIa na tržištu ostvari, to jest da prisvoji dohodak dvaput veći od prosečnog po radniku. Ova je funkcija tržišta poznata i nekada su je pseudomarksistički dogmatičari vrlo oštro napadali.

Pogledajmo sada bliže dohodak OOUR IIIa. Kao *novostvorena vrednost* on je samo jednim delom rezultat tekućeg rada radnika u ovoj OOUR, a uopšte ne može da bude rezultat minulog rada radnika u drugih pet OOUR koje su udružile sredstva akumulacije i osnovale novu OOUR IIIa. Sa aspekta Marksove teorije radne vrednosti ništa se više ne može saznati o ovom dohotku ukoliko se on posmatra samo kao *novostvorena vrednost*. Međutim, dohodak je samo po poreklu novostvorena vrednost i mi smo na osnovu Marksove teorije vrednosti utvrdili to njegovo poreklo. Ali, pored toga što ima svoje poreklo, on je i samostalna društvena kategorija, *oblik prisvajanja novostvorene vrednosti* od strane robnih proizvođača u društvu.

Sada treba posebno podvući da proizvodna snaga rada, iako zaista ne stvara novu vrednost, u sticanju dohotka, kao način prisvajanja nove vrednosti na tržištu, predstavlja se kao osnovni kriterijum. Budući da se prisvajanje nove vrednosti na tržištu, sa aspekta konkretne OOUR, očituje kao ostvarivanje dohotka, a to se prisvajanje vrši posredstvom proizvodne snage rada radnika u toj OOUR, onda je svako ko je doprineo da se ispolji proizvodna snaga rada radnika u toj OOUR — doprineo ostvarivanju njenog dohotka. Proizvodnu snagu, kako kaže Marks, određuju različite okolnosti. U našem primeru dva faktora određuju proizvodnu snagu rada u OOUR IIIa: prosečna sposobnost radnika koji rade u toj OOUR i delotvorna sredstva za proizvodnju i tehnološka primena naučnih dostignuća. Doprinos samih radnika koji rade u OOUR IIIa u ostvarenom dohotku jeste njihova prosečna radna sposobnost, a doprinos radnika koji rade u drugih pet OOUR u ostvarenju dohotka ove (IIIa) OOUR je određen njihovim minulim radom, sredstvima akumulacije koja su udružili i omogućili da se ta prosečna radna sposobnost 50 radnika u OOUR IIIa spoji sa njima. Prema tome, dohodak u OOUR IIIa kao zajednički dohodak svih šest OOUR ostvaren je ukupnim tekućim i minulim radom radnika u njima. Prema tome, ustavna koncepcija zajedničkog dohotka sasvim je u skladu sa Marksovom teorijom radne vrednosti i sa tog aspekta se njoj ne mogu upućivati primedbe.

Međutim, i pored svih ovih objašnjenja, može se postaviti sledeće pitanje: ako tako stvari stoje u odnosima koje zastupa Ustav, u čemu je onda razlika prema odnosima koji vladaju u kapitalizmu? Ako vrednost koju je neko dao za sredstva za proizvodnju omogućava da rad radnika koji radi tim sredstvima razvije višu proizvodnu snagu u procesu proizvodnje i ako taj „neko" na toj osnovi ima pravo učešća u onom što proizvod tog radnika donese prodajom na tržištu, ne dokazuje li to pravo kapitaliste da prisvaja višak rada radnika u obliku profita?

Neosporno je da i kapitalista, kada predujmljuje kapital i time snabdeva radnika sredstvima za proizvodnju, omogućava da radnikov rad razvije određenu proizvodnu snagu. Razlika između kapitalizma i socijalizma nije u načinu kojim se dolazi do povećane proizvodne snage

rada, već u odnosima koji tom prilikom nastaju. Jer se proizvodna snaga rada i u jednom i u drugom slučaju razvija povećanjem (razvojem) sredstava za proizvodnju koja stoje na raspolaganju radniku u radu i, razume se, prilagođavanjem radnikove sposobnosti za rad tim sredstvima. Ali, jedna je stvar ako neko predujmljuje svojim vlastitim radom stečenu vrednost za sredstva za proizvodnju, a sasvim druga ako to neko čini na bazi svojine nad tuđim radom. Kapitalista predujmljuje kapital za sredstva za proizvodnju i time omogućava da radnikov rad razvija određenu proizvodnu snagu. Ali, kapitalista je do tog kapitala došao zato što se u prethodnom toku proizvodnog procesa javio kao vlasnik proizvodne snage rada radnika i kao vlasnik proizvoda tih radnika, dakle, eksploatacijom. A u primeru koji razmatramo radnici su udružili akumulaciju do koje su došli proizvodnom snagom vlastitog rada. Sva, nesumnjivo suštinska razlika između kapitalizma i socijalizma u kome se razvija socijalističko samoupravljanje je u tome što u kapitalizmu kapitalista prisvaja na bazi proizvodne snage rada drugih (radnika), a u socijalizmu radnici prisvajaju na bazi proizvodne snage vlastitog rada.

Možda na prvi pogled sve ovo izgleda kao rasprava koja ima akademski karakter. Međutim, reč je o izuzetno važnim društveno-ekonomskim i idejno-političkim pitanjima prakse razvoja socijalističkog samoupravljanja. Jer, kad se upućuju prigovori ustavnoj koncepciji zajedničkog dohotka, kao rezultata doprinosa ukupnog tekućeg i minulog rada radnika, u podtekstu je podozrenje, sumnja: ne krije li Ustav opasnosti od odnosa eksploatacije? Zato moramo da vidimo kako sa tog aspekta stvari u praksi stoje. Koristićemo se opet našim primerom.

Na osnovu prava učešća u dohotku, po nekim shvatanjima, biće eksploatisani radnici u novoosnovanoj osnovnoj organizaciji (OOUR IIIa) u koju su sredstva uložile drugih pet OOUR, a eksploatatori su radnici iz OOUR koje su uložile ta sredstva. Međutim, ovo je teška zabluda usled površnih predstava. Videli smo da osnovne organizacije udruženog rada imaju pravo učešća u dohotku samo utoliko ukoliko su doprinele, ulažući akumulaciju koju su stvorile proizvodnom snagom vlastitog rada, da se ispolji proizvodna snaga rada radnika u novoosnovanoj OOUR. U tome je njihov doprinos sticanju dohotka po osnovu minulog rada. Nova OOUR neće biti osnovana i neće steći dohodak ako radnici drugih OOUR ne odluče da udruže akumulaciju i stave je na raspolaganje ovoj OOUR. Jedina moguća alternativa ovakvom udruživanju akumulacije na osnovu odluke radnika koji su je stvorili jeste da se ta akumulacija stavi na raspolaganje novoosnovanoj OOUR bez te odluke radnika, to jest po odluci nekog drugog. Odlučuje li neko drugi o akumulaciji, bez radnika koji su je posredstvom proizvodne snage vlastitog rada stvorili, odnosi eksploatacije su samim tim dati jer su radnici iz OOUR od koje je otuđena akumulacija stvarno eksploatisani. Ali, taj „drugi" (u ovom trenutku nije važno da li je to država ili „vrhuška" u radnoj organizaciji) danas odlučuje o akumulaciji koju su stvorile pet OOUR iz našeg primera, a sutra će odlučivati o akumulaciji koja će biti stvorena u novoosnovanoj OOUR, pa će tada i radnici ove OOUR biti eksploatisani.

Kada se sa aspekta OOUR pogleda odlučivanje o akumulaciji mimo radnika koji su je stvorili, proces stvaranja akumulacije izgleda spolja nametnut tim radnicima jer u njemu oni ne vide svoju svrhu koju će, svojom slobodnom samostalnom odlukom o toj akumulaciji, kasnije ostvariti. Zato je za te radnike stvaranje akumulacije spoljna prinuda, a ne njihov interes. Razume se, to dovodi do otpora radnika prema porastu proizvodne snage rada.

Razmatranjem teorijske zasnovanosti ustavne koncepcije zajedničkog dohotka kao rezultata doprinosa ukupnog tekućeg i minulog rada radnika samo smo načeli problematiku novih odnosa koji su sada u nastajanju.

Za sada podvucimo još jednom osnovni zaključak: ustavna koncepcija o zajedničkom dohotku kao rezultatu ukupnog tekućeg i minulog rada radnika ne samo da je u punom skladu sa Marksovom teorijom radne vrednosti, već izražava njenu dublju afirmaciju i potvrđuje njenu osnovanost u uslovima višeg stepena razvoja socijalističkih produkcionih odnosa.

Stanislav Stojanović

Informbiro i neoinformbirovština

(Povodom Četrnaeste sednice Predsedništva CK SKJ)

1. Ove godine navršilo se četvrt stoleća kako je strateško opredeljenje jugoslovenskog komunističkog pokreta prema dilemama s kojima se suočava savremena socijalistička društvena praksa našlo u *samoupravljanju* svoj autentičan izraz: četvrt stoleća uporne borbe za razvijanje socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa u Jugoslaviji.

Mnogi početni koraci i spoticanja, mnogi nepotpuni institucionalni oblici davno su prevaziđeni. Samoupravljanje je postalo pre svega realni produkcioni odnos u kome radnička klasa ima mogućnost da odlučuje o celini viška rada koji stvara, realnost svakodnevnog života i osnovni sadržaj dominantne društvene svesti u našoj zemlji.

Rezultat tog razvoja je *nova Jugoslavija* u najdubljem značenju tog pojma — i po stepenu materijalnog razvoja, i po intenzitetu socijalnih promena u nekadašnjoj agrarno-seljačkoj zemlji i po opštoj demokratskoj društvenoj atmosferi i razvitku društvene svesti. Samoupravljanje i politika nesvrstavanja postali su sinonim, jedini pravi *identitet* nove Jugoslavije.

Zbog toga je i izgledalo vrlo neočekivano da se savremeno jugoslovensko društvo — i posle poznatih političkih raspleta u kojima su poražene nacionalističke, liberalističke i druge antisocijalističke i antisamoupravne snage i tendencije — može suočiti s dogmatsko-etatističkom opozicijom samoupravljanju u trenutku kada je ostvarivanjem novog Ustava bitno sužena ekonomsko-socijalna baza za reprodukovanje dogmatsko-etatističke svesti. A ono se (1974—1975) suočilo upravo s takvom opozicijom u ekstremnom, neoinformbirovskom vidu, i to u tolikoj meri da je Predsedništvo CK SKJ smatralo da ima raz-

loga za odgovarajuću opsežnu idejno-političku akciju Saveza komunista Jugoslavije (zaključci Četrnaeste sednice Predsedništva CK SKJ, održane u oktobru ove godine u Karađorđevu).

Nije, razume se, reč o centralnoj (čak ni u užem idejno-političkom smislu) preokupaciji jugoslovenskog komunističkog pokreta i jugoslovenskog društva u sadašnjem momentu. Međutim, ma koliko marginalna bila, cela ta pojava morala je biti shvaćena kao simptomatičan pokušaj organizacionog konstituisanja „nove KPJ", koja se — i simbolično, manifestativno (održavanjem „novog", takozvanog petog kongresa, umesto onog realnog iz 1948. godine), i sadržinski, programski (državno-socijalistička programska platforma u jednom arhaičnom vidu) — nastoji graditi na naivnoj zabludi da je moguće uspešni, četvrtvekovni progresivni i humanistički razvitak jednog društva jednostavno „izbrisati".

Otuda aktueliziranje kategorija „informbirovština", odnosno „neoinformbirovština". To je i povod da se o tim kategorijama kaže još koja reč.

2. Pojam „informbirovština" je izvorno izveden iz skraćenog naziva jedne kratkotrajne institucije čudnog naziva — „Informacioni biro nekih komunističkih i radničkih partija" (1947—1956), jer je KPJ na bukureštanskom sastanku tog tela 1948. godine i zvanično bila optužena. Ta je kategorija, u stvari, nusprodukt sukoba koji je jugoslovenskoj socijalističkoj revoluciji nametnuo Staljin 1948. godine, a u kome je Informbiro predstavljao samo institucionalno-ideološki okvir. Otuda je ona svojom sadržinom više vezana za ime Staljina i staljinizam kao jedan od ideoloških okvira u procesu razvoja socijalizma.

Ta kategorija je označavala jedan duh, jedno stanje, jedno anacionalno političko opredeljenje, koje je nacionalnu izdaju obrazlagalo „višim interesima socijalizma". Ona je — i po svom opsegu i po dometu — kratkog daha (nusprodukt), kao što je bila kratkotrajna i institucija po kojoj je dobila naziv. Ali ona se ticala nekih vitalnih vrednosti jugoslovenske revolucije i predstavljala je jednu od onih komponenata sukoba sa Staljinom zbog kojih će taj sukob i dugo posle 1948. godine ostati u svesti jugoslovenskih naroda kao pretnja i kao upozorenje.

Trajnija politička i društvena potreba da se „vraćamo" suštinskim porukama jugoslovenskog sukoba sa Staljinom („da se ne zaboravi") ne proizlazi ni iz kakve opsesije „incidentalnim" (u stvari, za socijalističku Jugoslaviju — sudbonosnim) događajima ne tako davne prošlosti niti iz duhovne osetljivosti na traumu kakvu su ti događaji predstavljali za nepatvorenu komunističku ubeđenost i ljudsko poštenje cele jedne (još uvek aktivne) revolucionarne generacije koja je „jurišala na nebo". Ni tim događajima (istoriografski) ni dalekosežnim istorijskim porukama (idejno-politički i teorijski) ne bavimo se ni danas „zbog istorije", to jest zbog prošlosti same; jer je to — i za nas i za ostale kojih se ticalo — zatvorena stranica istorije.

Međutim, ni za teorijska razmatranja ni za političko razgraničavanje socijalističkih društvenih snaga prema pojedinim aktuelnim društveno-političkim i idejnim tendencijama nije bez značaja „vraćanje" na istorijsku genezu tih tendencija i kad su im linije kontinui-

teta veoma fluidne; utoliko više kada se takve tendencije, u odsustvu šire ekonomsko-socijalne i političke osnove, neposredno izvode iz tog kontinuiteta i jedino njime i obrazlažu.

Što se pomenutog sukoba tiče, potreba da se „opet podsetimo" proizlazi iz okolnosti:

a) što neke premise i implikacije jugoslovenskog sukoba sa Staljinom 1948. godine imaju trajnu, a time i danas aktuelnu — i ne samo za socijalističku Jugoslaviju relevantnu — vrednost;

b) što, i načelno, istorijska geneza savremene dogmatsko-etatističke svesti u našem društvu, teorijski relevantna za socijalistički društveni razvoj Jugoslavije, ali i za savremenu socijalističku društvenu praksu uopšte, seže barem do godine 1948, identifikujući se, u krajnjoj liniji, sa staljinizmom;

c) što se istorijski koreni aktuelne neoinformbirovske tendencije u našem društvu nalaze upravo u godini 1948. — po nastojanju da se uspostavi „kontinuitet" sa stanjem pre toga sukoba, po svom idejno-političkom sadržaju (identitet s ekonomskim i političkim sistemom koji se u Jugoslaviji već dve i po decenije prevazilazi), po nosiocima te tendencije (personalni sastav).

3. Šta je, u stvari, značio sukob Komunističke partije Jugoslavije sa Informbiroom 1948. godine?

Dve su osnovne, međusobno uslovljene, njegove dimenzije.

Prvu je činio *problem odnosâ među socijalističkim zemljama*, to jest pitanje *nacionalne nezavisnosti* kao suštinske pretpostavke ravnopravnih odnosa među socijalističkim pokretima i sistemima, pitanje neotuđivog prava svakog naroda (a time i svake nacionalne komunističke partije) da sam odlučuje o putevima i oblicima svog društvenog razvoja.

Druga se ticala *prirode socijalističkog ekonomskog i političkog sistema*, to jest pitanjâ koja su se upravo povodom ovog (i za elementarnu socijalističku svest iracionalnog) internacionalnog sukoba postavila o *staljinizmu* — i načelno, teorijski i konkretno, za socijalistički razvoj same Jugoslavije.

Ni jedna ni druga dimenzija, dakle, nisu bile samo lokalne („jugoslovenske" ili „jugoslovensko-sovjetske") niti su ostale ograničene hronološkim okvirima događaja koji su ih dramatično uveli na istorijsku scenu.

Bilo je to, u celini, egzistencijalno suočavanje jednog autentičnog revolucionarnog pokreta uverenog da je stvarna saradnja uopšte, pa i saradnja u radničkom pokretu, moguća jedino među ravnopravnima; pokreta s pionirskom ulogom koju mu je istorija, sticajem okolnosti, namenila u borbi za ravnopravne, to jest slobodne, socijalističke, demokratske odnose među socijalističkim pokretima i socijalističkim zemljama; ulogom koja će biti određena i okolnošću da je Komunistička partija Jugoslavije ostala 1948. godine upravo u međunarodnom komunističkom pokretu potpuno usamljena, iako to nije bila samo njena bitka za elementarnu nacionalnu samostalnost socijalističke Jugoslavije, nego pre svega bitka za ravnopravne odnose u ovom pokretu u celini.

Surova stvarnost višegodišnje ekonomske blokade i političke izolacije koju su Jugoslaviji posle tog sukoba nametnule zemlje istog ili

sličnog društvenog i političkog sistema, zemlje s kojima su tek bili potpisani dvadesetogodišnji ugovori o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći — bila je cena rešenosti da se odbrani svoja nezavisnost i težnja ka ravnopravnim odnosima među socijalističkim pokretima i sistemima.

Međutim, to će biti istorijska polazna tačka procesa takozvane destaljinizacije odnosâ u međunarodnom komunističkom pokretu, koji će na jednom širem planu — uključujući i sam Sovjetski Savez — započeti tek posle Staljinove smrti i istorijskog Dvadesetog kongresa KPSS (1956). Sukob će biti okončan usvajanjem dokumenata (Beogradska i Moskovska deklaracija 1955. i 1956) u kojima će nezavisnost, ravnopravnost, nemešanje — čije je osporavanje u odnosu na Jugoslaviju 1948. godine i bilo razlog jugoslovenske „pobune" — biti zajednički definisani kao principi sovjetsko-jugoslovenskih međudržavnih i međupartijskih odnosa. Ovi principi će izdržati probu vremena i postati trajna osnova uspešne sovjetsko-jugoslovenske saradnje u svim oblastima privrednog, političkog i kulturnog života; ali će, isto tako, postati i jedna od okosnica destaljinizacije odnosâ u međunarodnom komunističkom pokretu uopšte.

Godina 1948. bila je ozbiljan razlog i za mnoga sopstvena preispitivanja i predstavljaće inicijalnu tačku razvoja jednog samosvojnog jugoslovenskog shvatanja o humanističkoj prirodi socijalističkih društvenih odnosa (radničko i društveno samoupravljanje) i o međunarodnim odnosima koji će biti alternativa hladnom ratu i blokovskoj podeli sveta (aktivna miroljubiva koegzistencija i postupno oformljavanje vanblokovske politike neangažovanja, kasnije nazvane politika nesvrstavanja). Utemeljiće se originalna socijalistička društvena praksa u Jugoslaviji i veoma široka internacionalna saradnja jugoslovenskog komunističkog pokreta s drugim strujama u radničkom pokretu i s nacionalnooslobodilačkim i drugim progresivnim pokretima u svetu; utemeljiće se socijalistički internacionalizam jugoslovenskog komunističkog pokreta na mnogo široj osnovi.

U stvari, godina 1948. predstavljala je raskršće na kome je etatistička tendencija u društveno-političkom razvoju nove Jugoslavije — koja je na osnovu subjektivnih opredeljenja, ali i usled određenih objektivnih uzroka i uslovljenosti već postala dominantna (revolucionarni etatizam) — potisnuta *samoupravnom* tendencijom, koja je egzistirala više kao široka narodna podrška političkom rukovodstvu, nošena još živim impulsima demokratskog sadržaja oružano-ratne (narodnooslobodilačke) etape jugoslovenske socijalističke revolucije, kao najšireg pokreta radničko-seljačkih (narodnih) masa (1941—1945).

Sukob sa Staljinom imao je ulogu katalizatora koji je uticao na reafirmaciju demokratskih sadržaja oružane etape jugoslovenske revolucije, u kojoj su — kao i u svakoj autentičnoj socijalističkoj revoluciji — radničke i seljačke mase bile neposredni subjekti istorije, neposredni nosioci svoje sudbine. Taj sukob je uticao i na presecanje birokratskih tendencija ka reduciranju socijalističke revolucije na prost politički prevrat.

Ukratko, sukob Komunističke partije Jugoslavije sa Informbiroom nije bio epizoda — ni u istorijskom razvoju socijalističke Jugoslavije

ni u istoriji savremenog socijalizma. Time je određen i (dalekosežan) društveno-istorijski smisao pojedinih političkih opredeljenja u tom sukobu. I određena, po svom neposrednom efektu marginalna, politička opredeljenja (kakvo je predstavljala informbirovština u Jugoslaviji) poprimila su značaj simptoma koji upozoravaju. A spoljne pretnje i upozorenja bili su bukvalni.

Zbog toga što se stvarna sadržina sukoba ticala prvenstveno prirode odnosâ među socijalističkim političkim sistemima, to jest elementarne nacionalne nezavisnosti jedne socijalističke zemlje, pojam „informbirovština"[1], odnosno odobravanje inostrane političke ucene, inostrane pretnje nacionalnoj nezavisnosti sopstvene zemlje, — imao je pre svega smisao *nacionalne izdaje*. Njime su, dakle, označene unutrašnje političke snage koje su 1948. godine izabrale *anacionalnu alternativu* solidarišući se sa Staljinovim pritiskom i tražeći potčinjavanje suverene socijalističke Jugoslavije jednoj stranoj zemlji. Ali (s obzirom na ono što je u društvenom razvoju Jugoslavije usledilo), to je bila u isto vreme i idejno-politička platforma o razvoju *socijalizma u državnom omotaču* Staljinovog tipa koju je ta alternativa podrazumevala.

4. Pojam „neoinformbirovština" u savremenoj svakidašnjici jugoslovenskog političkog života nema bitno novu sadržinu — ni po programskom konceptu, ni po širini (to jest njenom odsustvu) socijalne baze i političkog uticaja ni po oslanjanju i — osnovanim ili neosnovanim — očekivanjima inostrane podrške.

Sama po sebi, neoinformbirovština nije ništa drugo do periferna društvena svest i ograničena akcija bez širih i ozbiljnijih političkih rezonanci u našem društvu. Ona je, u stvari, ekstremni vid dogmatsko-etatističke svesti koja je, inače, — i kad se nije neposredno vezivala za 1948. godinu — bila jedna od permanentnih, uglavnom latentnih, idejno-političkih tendencija u našem samoupravnom društvenom razvoju, a čija je politička relevantnost zavisila prvenstveno od stepena zaoštrenosti društveno-političkih protivrečnosti u Jugoslaviji.

Istorijski nastalo kao antiteza etatističkom sistemu, samoupravljanje se moralo razvijati pre svega kroz sukob s etatističkom stvarnošću koju je prevazilazilo, s etatističkim tendencijama (u birokratskom i tehnokratskom vidu) koje su izrastale iz određenih objektivnih društveno-istorijskih uslova.

Izraz i komponentu toga osnovnog konflikta u temeljima našeg društvenog razvoja posle oružane faze revolucije (koji je „unutrašnji" i u tom smislu što se realizuje *i u okviru* samoupravnog sistema — u procesu ostvarivanja samoupravnih institucija) predstavljaju i određena stanja društvene svesti, suočeljavanja i sukobi različitih idejno-političkih tendencija, koji su permanentni kao što je to bio i naš društveni razvoj.

Jugoslavija, naime, ni postupnim ostvarivanjem samoupravljanja nije postala neko idilično i beskonfliktno društvo u kome su prevazi-

---

[1] Terminom „informbirovac" označavani su oni, relativno malobrojni, jugoslovenski građani koji su se 1948. godine „izjasnili za Rezoluciju Informbiroa", odnosno koji su usvojili neosnovane optužbe što ih je ta rezolucija (od 28. juna 1948) preuzela iz pisma CK SKJ(b) Centralnom komitetu KPJ od 28. marta 1948. godine, koje su potpisali Staljin i Molotov.

đene (objektivno uslovljene) razlike i sukobljavanja interesa pojedinih, širih ili užih, društvenih grupa. Ni sam razvoj samoupravljanja nije bio niti može biti jednostavan hod u budućnost po pravolinijskoj putanji, jer tu nije reč o „projektu" čije je ostvarivanje više stvar tehnike, to jest instrumentalne umešnosti vodećih političkih snaga.

Svoju „argumentaciju" dogmatsko-etatistička tendencija crpi, između ostalog, i iz činjenice da još nisu u svemu oživotvoreni ni svi suštinski elementi samoupravnog ekonomskog i političkog sistema i da je samoupravljanje još uvek „zadato" bar isto toliko koliko je i „dato"; palijativne, privremene, prelazne konstelacije i stanja dopuštaju mogućnost da budu tumačeni i kao *trajni* i kada to stvarno nisu, to jest kao posledice sistema, a ne njegovog neostvarivanja. Dogmatsko-etatistička tendencija izrasta i iz ličnih nezadovoljstava i nerazvijenih (uprošćenih) predstava o socijalizmu kao, manje-više, beskonfliktnom društvu; iz izneverenih (inače neosnovanih) očekivanja u pogledu stvarne prirode pomenutih političkih raspleta, čiji je ishod vodio jačanju vodeće idejno-političke uloge SKJ, ali ne i reduciranju samoupravljanja, već naprotiv. Nju, razume se, stimulišu i pojedine subjektivne greške i promašaji u našoj socijalističkoj društvenoj praksi.

Ali, iznad svega, tu tendenciju stimulišu ekonomske, socijalne i političke nestabilnosti samoupravnog društva (bez obzira na to čime su one izazvane), kada se često i — na izgled inkompatibilne — opozicione idejno-političke tendencije uzajamno uslovljavaju. Tako su, na primer, na podlozi nagomilanih ozbiljnih ekonomskih, socijalnih i političkih problema tokom 60-tih godina (privredne teškoće, porast socijalnih razlika i nezaposlenosti, sukobi s birokratskim centralizmom itd.) i idejne struje koje su „radikalizovale" realne potrebe i interese radničke klase (ultraradikalna „nova levica") davale svoj nezanemarljiv doprinos idejnoj dezorijentaciji u našem društvu i stvaranju društvene atmosfere u kojoj su zahtevi antisamoupravnih snaga za vraćanjem na državnu „čvrstu ruku" postajali privlačni i za (inertnu) svest dobronamernog građanina koji je tražio „red" u društvu. U istom smislu je to bio slučaj i s nacionalističkim i drugim antisocijalističkim strujama koje su više bile sklone građanskoj restauraciji.

Tako su, u stvari, permanentni uspon samoupravljanja pratili i određeni politički raspleti, poput onih 1953. (takozvana đilasovština, to jest liberalno-građanska ideologija višepartizma), 1966. (takozvana rankovićevština, to jest specifična birokratska varijanta etatizma), 1971. (nacionalistička euforija), 1972. („liberalističko"-tehnokratska ideologija).

5. Specifičnost aktuelne neoinformbirovske akcije sastoji se u tome što dogmatsko-etatističku tendenciju izražava u ekstremnom vidu, pretpostavljajući regresivne društvene promene, *rušenjem* postojećih društveno-političkih institucija (osnivanje „nove KPJ" u „kontinuitetu" s onom od pre 30 godina i slično), a ne etatističkim „reformisanjem" samoupravnih institucija „iznutra", to jest u procesu njihovog ostvarivanja.

Zbog toga je i antisamoupravni društveno-politički smisao neoinformbirovštine ekstremno izražen, te se ona nije ni privremeno mogla pojaviti kao manje-više „legalna" idejno-politička tendencija (u tom

smislu to i nije „unutrašnja" tendencija u razvoju savremenog jugoslovenskog društva). Konspirativno-zavereničkí oblik u kome se neoinformbirovština danas javila posledica je odsustva socijalnog prostora da se na jugoslovenskoj političkoj sceni legalno ispolji, to jest takvog odnosa društvenih snaga u kome se ona nije ni mogla predstaviti kao „legitimna".

Neoinformbirovština izričito traži:

a) ukidanje samoupravljanja i restauraciju državnog monopola nad sredstvima i rezultatima rada;

b) restauraciju tome odgovarajuće uloge partije kao pokretačke snage toga monopola (otuda je i prvi korak ka političkom legitimisanju ove tendencije sadržan u pokušaju stvaranja takozvane nove KPJ i improvizovanja njenog „novog" petog kongresa);

c) reviziju (ukidanje) nesvrstane spoljne politike Jugoslavije, to jest njenog samostalnog i nezavisnog međunarodnog položaja i ponašanja.

Njen identitet s klasičnom informbirovštinom iz 1948. godine nije samo nominalan niti se iscrpljuje u informbirovsko-emigrantskoj inspiraciji i neposrednom sudelovanju tih emigrantskih grupa. Čak i ono što je na izgled razlika (u formi), u stvari je paralela (u sadržini). Naime, ništa bitno ne menja na stvari činjenica da je informbirovština 1948. godine — zbog odsustva bitnijih razlika između društveno-ekonomskih i političkih sistema sukobljenih zemalja — imala *ogoljeni* vid nacionalne izdaje (koja se ni ideološki nije mogla ubedljivo obrazlagati), da se ticala prvenstveno odnosâ među socijalističkim zemljama; dok je neoinformbirovština (1974—1975) to isto — u *skrivenom* obliku, prvenstveno pokušala da se ideološki uobliči i obrazloži kao (stav) „alternativa" postojećem društveno-ekonomskom i političkom sistemu i tek na toj osnovi i kao revizija (redukcija) nacionalne nezavisnosti, to jest kao nacionalna izdaja.

Danas je, međutim, mnogo očiglednije da je ova idejno-politička tendencija (kao i svaki pokušaj fundamentalne revizije istorijskog smisla godine 1948. — za istoriju socijalističke Jugoslavije, za istoriju savremenog socijalizma) uperena, u stvari, ne samo protiv (jugoslovenskog) *socijalizma* zasnovanog na samoupravljanju, nego i *protiv socijalizma uopšte*.

Stvarni društveni smisao neoinformbirovskih pokušaja određen je time što to za socijalističku Jugoslaviju više i nije — posle četvrtvekovnog razvoja samoupravne alternative etatizmu — druga alternativa, nije „vraćanje" na stanje koje je predstavljalo istorijsku etapu jugoslovenske socijalističke revolucije (revolucionarni etatizam).

I kad bi bilo moguće, a da istovremeno izbegne rizik egzistencijalnih potresa (raspada) ovoga društva kao zajednice uopšte, bilo kakve, to vraćanje bi značilo samo regeneraciju etatizma, nasuprot revoluciji, presecanje jedne autentične svetsko-istorijske tendencije oslobođenja radničke klase, razvlašćivanje radničke klase, dakle *kontrarevoluciju*, koja bi to bila niukoliko manje što bi se izvodila *„u ime"* socijalizma i *„u ime"* radničke klase.

U stvari, kada bi bila izvodljiva, restauracija etatističkog društveno-ekonomskog i političkog sistema izazvala bi, u svakom slučaju, takve političke, međunacionalne i druge napetosti u Jugoslaviji (koje smo,

inače, prevazilazili samo progresivnom, to jest rastućom redukcijom etatizma) da bi to vodilo brzom oživljavanju najrazličitijih antisocijalističkih snaga i, u krajnjem ishodu, verovatnom raspadu (bilo kakve) Jugoslavije.

Motivisana u najvećoj meri borbom za vlast (i to „revolucionarno", to jest van postojećih institucija, rušenjem postojećeg društveno-političkog sistema), politička oštrica neoinformbirovštine usmerena je na izazivanje unutrašnje političke nestabilnosti Jugoslavije, odnosno na pribavljanje „argumentacije" ocenama o takvoj nestabilnosti. Uključena u kontekst svetskih političkih špekulacija o „zabrinutosti" za to šta će biti sa „Jugoslavijom sutra", ona je nastojala da postane jedna od komponenata te zakulisne igre.

To jeste „interna" jugoslovenska idejno-politička tendencija po mnogo čemu (po neposrednim nosiocima, po „objektu" dejstva i slično). Ali, i u sferi uzrokâ i u sferi posledicâ, ona u isto vreme i nije samo to (kao, uostalom, i mnogo štošta u političkom životu u današnjem svetu). U svakom slučaju, ona ima — neposredne i posredne — međunarodne implikacije, i kao pretekst i kao podtekst, i to je, verovatno, i najznačajniji činilac koji utiče na to da rasprava o neoinformbirovštini nije samo od akademskog interesa za teorijsku raspravu, nego je i politički relevantna.

Složeni splet objektivnih okolnosti egzistencijalnih za sudbinu Jugoslavije (podrazumevajući pod tim i samoupravnu prirodu njenog društveno-političkog bića, njen višenacionalni sastav, geostrateški i međunarodni položaj itd.) čini da — i u prošlosti i danas — svaki pokušaj građanske ili dogmatsko-etatističke restauracije u Jugoslaviji nužno implicira strani oslonac ili „partnerstvo", bez obzira na to da li se za to već ima formalan i izričit pristanak onih na koje se oslanja (odnosno želi osloniti) ili ne.

Jer, uperen protiv samoupravljanja, svaki takav pokušaj nužno podrazumeva i „priključenje" „popravljene" Jugoslavije jednom ili drugom svetskom tipu društveno-ekonomskih odnosa i političkih sistema (državno-kapitalističkom ili državno-socijalističkom), koji su, inače, međunarodno organizovani u vojno-političke blokove. Time svaki takav pokušaj podrazumeva i reviziju (napuštanje) politike nesvrstavanja, to jest nacionalne samostalnosti i nezavisnosti Jugoslavije, i kad se o tome uopšte ne izjašnjava.

Osim toga, implicirajući stranu potporu, neoinformbirovština podrazumeva (teži da pribavi), preko informbirovskih emigrantskih grupica ili inače, bar prećutnu podršku Sovjetskog Saveza i drugih socijalističkih zemalja za antisocijalističke sektaške aktivnosti i stvaranje političke frakcije („nova KPJ") u jednoj samostalnoj komunističkoj partiji koja je vodeća idejno-politička snaga socijalističkog političkog sistema jedne suverene zemlje, to jest za razbijanje te partije (to se, inače, pokazalo kao neosnovana nada jer se SSSR nedavno — *javno* i *izričito* ogradio od svih, pa i od ovih „protivnika kursa Desetog kongresa SKJ", tumačeći njihovu aktivnost i kao suprotstavljanje dobrim sovjetsko-jugosloven-

skim odnosima).[2] Negirajući, na taj način, zajednički usvojene i na obostranim interesima zasnovane političke principe odnosâ socijalističke Jugoslavije sa SSSR, kao i sa drugim socijalističkim zemljama (nezavisnost, ravnopravnost, nemešanje, legitimnost različitih puteva i oblika socijalizma) — koji se već dve decenije potvrđuju kao jedina osnova uspešne i stabilne međudržavne, međupartijske i druge saradnje — ova politička platforma je usmerena na *rušenje* tih odnosa, to jest ona je i protiv stvarnih i trajnih interesa SSSR i ostalih socijalističkih zemalja.

I u tom smislu i utoliko to nije samo „interna" jugoslovenska „opozicija", kao što ni briga i odgovornost za razvoj stabilnih odnosa sa socijalističkim zemljama i pokretima s kojima sarađujemo ne može biti briga i odgovornost samo SKJ i Jugoslavije.

Najzad, ova politička platforma je arhaična i sa stanovišta aktuelnih odnosa u međunarodnom radničkom pokretu, posebno u međunarodnom komunističkom pokretu, koji je preživeo *destaljinizaciju*, što je legalizovala legitimnost različitih puteva i oblika socijalizma — kao elementarni preduslov, pretpostavku ekspanzije socijalizma kao svetskog procesa. Negirajući u savremenom komunističkom pokretu nespornu tezu o raznovrsnim putevima i oblicima socijalizma i zahtevajući vraćanje na stanje (iz doba Staljina) koje su već odavno napustile gotovo sve socijalističke zemlje i najveći broj komunističkih partija, ona je usmerena na stvarno slabljenje komunističkog pokreta i progresivnog (socijalističkog) međunarodnog idejno-političkog uticaja socijalističkih zemalja.

Otuda je politički smisao neoinformbirovštine (bez obzira na to kolika joj je stvarna politička moć) regresivan i sa stanovišta ovog šireg konteksta, sa stanovišta progresivnog razvoja odnosâ u međunarodnom komunističkom pokretu, odnosâ među socijalističkim pokretima i sistemima (demokratizacije tih odnosa).

I sa tog najšireg stanovišta ona je, dakle, antisocijalistička.

6. Iz svega rečenog proizlazi da nije moguće idejno „pomirenje" SKJ s dogmatsko-etatističkim (kao ni s drugim antisocijalističkim) idejno-političkim tendencijama (u neoinformbirovskom ili drugom vidu) a da to u isto vreme ne vodi idejnoj i političkoj dezorijentaciji u samom SKJ i u jugoslovenskom društvu uopšte, da ne ugrozi osnovne pretpostavke procesa socijalne emancipacije koji se ostvaruje kroz samoupravljanje, pa i druge egzistencijalne vrednosti ovoga društva.

Bez obzira na to da li ima razloga koristiti i za današnju dogmatsko-etatističku svest uopšte, za neoinformbirovštinu posebno, termin „staljinizam" i decenijama posle smrti ličnosti čije je ime okosnica toga termina, ili se time, ipak, društveno-politička sadržina jednog fenomena sužava samo na njegov najekstremniji vid kakav je, u stvari, predstavljao staljinizam, — shvatanje dokraja svih konzervativnih društveno-političkih konsekvenci te svesti jedan je od preduslova za njeno prevazilaženje, to jest za uspešniji razvoj savremenog socijalizma.

---

[2] И. Александров, Отпор противникам курса X с'езда СКЮ и советско-югославской дружбы, „Правда", 27. novembar 1975.

Mahmut Bakali

Klasna, nacionalna i humanistička osnova samoupravljanja

Kvalitativne promene u društvu uspešno se vrše samo onda kada su se i same razvile kao rezultat potreba datog društva. Organizovane subjektivne snage društva mogu da podstiču ili da potiskuju te narasle potrebe, po čemu se one, u konkretnim istorijskim uslovima, i predstavljaju kao progresivno-revolucionarne ili kao dogmatsko-konzervativne snage. Takve tendencije su pratile i razvitak samoupravljanja u socijalističkoj Jugoslaviji.

I danas, uz 25-togodišnjicu uspešnog razvoja i sve dubljeg prodora samoupravljanja, kao dominantnog i celovitog produkcionog odnosa u našem socijalističkom društvu, treba da konstatujemo da nije Zakon o samoupravljanju, donet 1950. godine, stvorio samoupravljanje, već ga je pravno sankcionisao i dao nove revolucionarne impulse težnji radničke klase da bude gospodar nad rezultatima i uslovima svoga rada, a time i gospodar društva. Jer elementi samoupravljanja su razvijani u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, u prvim demokratskim oblicima organizovanja narodne vlasti — narodnooslobodilačkim odborima, pa i u periodu revolucionarnog etatizma.

Tek u kontinuitetu naše revolucije, u njenoj autentičnosti i autohtonosti, kao revolucije masa, koju su nosili radnici, seljaci i ostale radne mase, može se u pravoj svetlosti sagledati istorijski značaj revolucionarnog akta od pre 25 godina, to jest donošenje Zakona o samoupravljanju, revolucionarna uloga KPJ i revolucionarna genijalnost Josipa Broza Tita.

U istom tom periodu kada utvrđujemo samoupravljanje kao osnovni pravac razvoja socijalističkih društvenih odnosa odvija se i naš otpor i sukob sa staljinističkom birokratsko-dogmatskom praksom i težnjom za hegemonijom. Ali, samoupravljanje u Jugoslaviji nije proizvod našeg sukoba sa Staljinom. Naše samoupravljanje je nastalo kao rezultat vekovne težnje radničke klase i ono je delo njene revolucije, a upravo težnja naše radničke klase za slobodom i nezavisnošću, koja je izvojevana u sopstvenoj revoluciji, neminovno je dovela našu revoluciju u sukob sa Staljinom i staljinizmom.

Samoupravljanje u Jugoslaviji je konkretan vid borbe radničke klase Jugoslavije za sopstveno oslobođenje, nastao na tokovima njene autentične i autohtone revolucije i zasnovan na marksizmu-lenjinizmu. Ali, samoupravljanje u Jugoslaviji je i sastavni deo i konkretno-istorijski oblik ostvarivanja težnji radničke klase sveta za sopstvenim oslobođenjem. Po tome je naše samoupravljanje ogroman doprinos obogaćivanju prakse socijalizma kao svetskog procesa, razbijanju dogmatskih i blokovskih shvatanja socijalizma i socijalističke prakse, otvaranju novih perspektiva radničkoj klasi mnogih zemalja da u savezu sa drugim progresivnim snagama i na njihovom čelu, polazeći od konkretnih uslova, povede uspešnu borbu protiv kapitalističke eksploatacije, protiv savremenog imperijalizma i svakog vida hegemonizma, a za izgradnju novog, socijalističkog društva.

U teorijskom i praktično-revolucionarnom stvaralaštvu Marksa i Engelsa sadržani su osnovni odgovori na pitanja razvoja socijalističke revolucije, socijalističkog društva, kao dela radničke klase, koja, oslobađajući sebe, pre svega oslobađajući rad od svakog vida eksploatacije i otuđenja, nosi pravo oslobođenje čoveka i društva. Marks i Engels su u revolucionarnoj praksi Pariske komune otkrili pravi oblik oslobođenja rada. Na istim marksističkim osnovama Lenjin svojom revolucionarnom teorijom i praksom, ostvarujući prvu socijalističku revoluciju — oktobarsku revoluciju, kao revoluciju masa, stvara sovjete, prve oblike socijalističke države, s ciljem angažovanja radničke klase i najširih masa u upravljanju socijalističkom državom, istovremeno ukazujući na opasnost koja socijalizmu preti od sopstvene birokratije.

Sudbina je svih novih progresivnih i revolucionarnih zahvata u istoriji ljudskog društva da budu anatemisani od strane reakcionarnih, konzervativnih i dogmatskih snaga. To se desilo i socijalističkom samoupravljanju u Jugoslaviji, koje je od samog svog začetka, pa i danas, napadano i anatemisano na razne načine, čime se težilo negiranju elementarnog prava radničke klase i svih naroda i narodnosti Jugoslavije da, polazeći od iskustva sopstvene socijalističke revolucije i od sopstvenih uslova borbe, grade socijalističko društvo u svojoj zemlji.

Po svojoj klasnoj suštini, po svojoj genezi i po uspesima u proteklih 25 godina razvoja, socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji u potpunosti je potvrdilo da se razvijalo i da se razvija na osnovama marksističke teorije i da se kreće osnovnim tokovima socijalizma u savremenom svetu. Boreći se protiv birokratsko-dogmatskih i anarholiberalističkih odnosa, socijalističko samoupravljanje ostvaruje suštinsku diktaturu proletarijata, jer afirmiše radničku klasu kao neposrednog

vladajućeg faktora društva. Sa svojom avangardom na čelu, radnička klasa u samoupravljanju okuplja u toj borbi i sve druge radne, progresivne i stvaralačke snage društva i svakim korakom sopstvenog oslobođenja doprinosi oslobođenju i emancipaciji čoveka uopšte, obogaćivanju slobode i afirmacije nacija, novim demokratskim i humanim odnosima među ljudima. A upravo to je primena marksističke teorije u konkretnim uslovima, njen razvoj i potvrda njene vrednosti i revolucionarnosti.

Socijalističko samoupravljanje predstavlja najradikalniju kritiku i negaciju birokratsko-dogmatskog oblika socijalizma, koji je kao staljinizam, sa Staljinom ili bez njega, u međunarodnom radničkom pokretu konstituisan kao revizija marksizma i stalno lebdi nad savremenim socijalizmom kao svojevrstan revizionizam, sa već poznatim implikacijama ne samo unutar određenih država, nego i sa negativnim implikacijama u savremenom međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu, u odnosima među socijalističkim zemljama i partijama, jer odnose hegemonije, bloka, lagera, vladavine jednog ili drugog centra i slično nudi kao jedinu alternativu, u čemu se, najčešće, pod plaštom navodno ideologije marksizma-lenjinizma, navodno jedinstva i proleterskog internacionalizma, kriju pragmatične velikodržavne pretenzije. A upravo odbacivanje takvog birokratsko-dogmatskog shvatanja i prakse socijalizma znači stvaralačku primenu i dalji razvoj marksizma, obogaćivanje revolucionarne društvene teorije o izgradnji socijalizma i besklasnog društva uopšte.

U proteklih 25 godina svog uspešnog razvoja socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji bilo je stalno napadano i sa antikomunističkih pozicija, od skriveno podrivačkih do agresivno neprijateljskih i nacionalističkih snaga, koje su najčešće izražavale spregu unutrašnjih tehno-birokratskih, menadžerskih i liberalističkih snaga sa buržoaskom ideologijom i reakcionarnim snagama savremenog imperijalizma, čiji je osnovni cilj bio da podrivaju i negiraju socijalističku osnovu samoupravljanja u Jugoslaviji, potiskivanjem vodeće uloge SKJ, da ga izoluju od opšteg kontinuiteta socijalističke revolucije, da ga odvoje od opštih socijalističkih tokova u savremenom svetu i da mu, negirajući mu radničko-klasnu suštinu, ospore njegovu budućnost — komunističko društvo.

Socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji — uza svu specifičnost i autentičnost koje proizlaze iz autentičnosti naše socijalističke revolucije i specifičnosti uslova borbe radničke klase Jugoslavije za socijalističke društvene odnose — sastavni je i značajan deo ukupnih procesa i borbe radničke klase savremenog sveta za socijalizam i, istovremeno, sastavni, mada specifičan, deo borbe radničke klase u prelaznom periodu od klasnog u besklasno društvo. Zato je i socijalističkom samoupravljanju — kao sastavnom delu prelaznog perioda, koji je bremenit protivurečnostima, kako onim nasleđenim tako i onim koje izviru iz samog socijalističkog razvoja — suština u diktaturi proletarijata, koju, u marksističkom smislu, shvatamo kao sve veću neposrednu vladavinu radničke klase nad rezultatima svoga rada, a time i nad celinom društvenih procesa i odnosa u društvu.

Upravo iz pravog radničko-klasnog karaktera socijalističkog samoupravljanja proizlazi i prirodno i jedino moguće opredeljenje naše zemlje da — angažujući se u međunarodnim odnosima za jačanje pokreta nesvrstavanja — vodi borbu protiv imperijalističkih i hegemonističkih težnji u savremenom svetu, za prevazilaženje blokovske podele i protiv dominacije u svetu, a za mir, za podršku i pomoć svim progresivnim i oslobodilačkim težnjama radničke klase, pokreta i naroda u svetu, za nezavisnost, za demokratsku saradnju među komunističkim i radničkim partijama, uvažavajući specifičnosti njihove borbe, njihovu samostalnost i odgovornost pred sopstvenom radničkom klasom i narodom.

Samoupravljanje je u svom prodoru neminovno unosilo progresivne promene u sve sfere društvenog života, dajući im radničko-klasnu suštinu, viši stepen demokratizma i humanizma. Samoupravljanje je, afirmišući vladajuću ulogu radničke klase predvođene Savezom komunista, lomilo birokratsko-etatističke barijere u našem društvu, posebno revolucionarnim korakom na Četvrtom (brionskom) plenumu, izvršilo je niz reformi u ekonomskom i političkom sistemu, s ciljem da ojača vladavinu radničke klase u našem društvu i obogati i afirmiše nacionalnu ravnopravnost, ulogu i odgovornost republika i pokrajina u našoj federaciji, na šta su bile usmerene i češće ustavne promene.

Jačanje samoupravljanja i obogaćivanje nacionalne ravnopravnosti su u tesnoj korelaciji, jer uspešno sprovođenje nacionalne politike SKJ, afirmacija nacionalne ravnopravnosti i garancija nacionalnih sloboda bili su uvek u zavisnosti od stepena vladavine radničke klase u društvu, odnosno od razvoja samoupravljanja. Samoupravljanje je neposredno povezalo slobodu, afirmaciju i sudbinu naroda i narodnosti sa društvenim položajem radničke klase, čime je dalo novi podsticaj za demokratsko i internacionalističko rešavanje nacionalnog pitanja, za jačanje jedinstva, poverenja i solidarnosti među narodima i narodnostima na istinski klasnim osnovama. Istovremeno, višenacionalni sastav naše zajednice i težnja ka nacionalnoj ravnopravnosti podsticali su i težnju i borbu radničke klase za viši stepen njene vladavine u samoupravnom sistemu. Drug Tito je na Desetom kongresu SKJ najsažetije izrazio odnos samoupravljanja i politike nacionalne ravnopravnosti: „Socijalističko samoupravljanje je preduslov ostvarivanja ravnopravnosti među narodima i narodnostima. S druge strane, u jednoj višenacionalnoj zajednici ni samoupravljanje ne bi moglo da se u potpunosti ostvaruje bez nacionalne ravnopravnosti."

Socijalističko samoupravljanje oslobađa do neviđenih razmera progresivne i stvaralačke snage radničke klase, ostalih radnih ljudi i stvaralaca. Da bi revolucionarnu i stvaralačku ulogu u socijalističkom samoupravljanju mogla uspešno da ostvaruje, tako da socijalizam razvija kao sopstveno delo, radnička klasa tu svoju samodelatnost ne može ostvariti spontano, već svojim organizovanim aktivizmom, predvođena svojom revolucionarnom avangardom — Savezom komunista Jugoslavije. U revolucionarnim akcijama posle 21. sednice i Pisma kao najveću pouku izvukli smo upravo to da bez jedinstvenog i jačeg Saveza komunista, dobro organizovanog na osnovama demokratskog centralizma i sposobnog da uspešno stoji na čelu borbe radničke klase,

ne može biti uspešne izgradnje socijalističkog samoupravljanja. Ovu zakonitost socijalističkog samoupravljanja učvrstili smo na Desetom kongresu SKJ kao trajno opredeljenje radi jačanja revolucionarne uloge avangarde radničke klase u socijalističkom samoupravljanju.

Samoupravljanje u socijalističkoj Jugoslaviji, u proteklih 25 godina, u potpunosti je položilo ispit pred istorijom, potvrdilo svoju progresivnost i vitalnost, odolevajući s uspehom svim protivurečnostima koje su ga pratile i pritiscima i nasrtajima spolja i od antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga u zemlji. Svoju vitalnost i progresivnost samoupravljanje je potvrdilo svim onim što je naše društvo postiglo u razvoju proizvodnih snaga, porastu produktivnosti rada, poboljšanju životnog standarda radnih ljudi, u razvoju demokratskih i humanih odnosa u društvu, u razvoju obrazovanja, kulture, nauke, slobodnog duhovnog stvaralaštva, u afirmaciji i obogaćivanju nacionalne ravnopravnosti i u jačanju bratstva i jedinstva i kohezije našeg društva.

Socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji krčilo je puteve sve dubljim prodorima radničke klase u neposrednu vladavinu proširenom reprodukcijom, da bi novim Ustavom i Desetim kongresom SKJ bila inaugurisana vladavina radničke klase, odnosno udruženog rada, ukupnom društvenom reprodukcijom, u svim sferama društvenog života.

Izvojevano je neotuđivo pravo radnika u udruženom radu da vladaju ukupnim rezultatima svoga rada neposredno u osnovnim organizacijama udruženog rada i u celokupnom udruženom radu, a — preko svojih delegacija — i u samoupravnim interesnim zajednicama, tako da udruženi radnici vladaju u svim sferama društvenog života. Time radnička klasa ne samo da uspostavlja svoju vladavinu nad ranije otuđenim oblastima društvenog rada, već postaje faktor izjednačavanja društvenog položaja radnog seljaštva i radnih ljudi zaposlenih u delatnostima van materijalne proizvodnje sa sopstvenim društvenim položajem. Zasnivajući odnose na raspodeli prema rezultatima rada i na slobodnoj razmeni rada, to postaje faktor integrisanja radničke klase u udruženom radu i neposrednog samoupravnog integrisanja svih delova društvenog rada u sistemu društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja, a time i osnovni faktor kohezije i jedinstva društva. Preko skupštinskog sistema zasnovanog na delegatskom principu radnička klasa postaje osnovni nosilac političkog sistema, faktor kontrole države i njenih organa i osnovni faktor opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, tako da ukupnom politikom upravlja radnička klasa, koja postaje i osnovni faktor stabilnosti i odbrane nezavisnosti zemlje.

Preko svojih društveno-političkih organizacija radnička klasa i radni ljudi se osposobljavaju i organizuju za ostvarivanje svojih samoupravljačkih funkcija, ali i one same predstavljaju oblik ostvarivanja samoupravnih prava radnika i radnih ljudi. U tome posebnu ulogu dobija SSRN kao front svih organizovanih socijalističkih snaga sa Savezom komunista na čelu, kao najšira društveno-politička organizacija radnih ljudi i građana i kao oblik ostvarivanja njihovih samoupravnih prava.

Novim Ustavom i Desetim kongresom SKJ socijalističko samoupravljanje je još jače potvrđeno kao trajno opredeljenje i jedino mogu-

ća alternativa u razvoju socijalističke Jugoslavije. Time su potkopane sve iluzije birokratsko-dogmatskih, neostaljinističkih i neoinformbirovskih snaga u zemlji i vani da mogu skrenuti naš pravac razvoja i poljuljati našu nezavisnost i nesvrstanost, kao i iluzije tehno-birokratskih i liberalističkih buržoaskih snaga u zemlji i vani da samoupravljanju mogu oduzeti klasnu socijalističku suštinu.

Novim Ustavom samoupravljanje u socijalističkoj Jugoslaviji ušlo je u novu kvalitativnu fazu svoga razvoja, čije potpuno oživotvorenje zahteva viši stepen organizovanog angažovanja radničke klase i svih radnih ljudi, svih progresivnih i stvaralačkih snaga društva, posebno Saveza komunista, kako bi celokupna politička organizacija društva i celokupan društveno-ekonomski sistem bili u funkciji neposredne vladavine radničke klase. Jer odredbe Ustava o vladajućoj ulozi radničke klase u društvu ne mogu se ostvariti bez idejno-političke borbe i stvaralačkog rada. Time će samoupravljanje moći uspešno da krči puteve svog daljeg razvoja i da potvrđuje svoju istorijsku progresivnost.

Ilija Nikezić

Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita i Savez komunista

Drug Tito je u referatu na Desetom kongresu SKJ rekao: „Računajući sa mogućnošću izbijanja ratnog sukoba kao objektivnom realnošću našeg vremena, mi moramo imati u vidu, prvo, da se u posljednje vrijeme težište svjetske konfrontacije ispoljilo na Bliskom istoku i Sredozemlju i, drugo, da su svi ratovi poslije drugog svjetskog rata bili vođeni tamo gdje su agresori očekivali najmanji otpor i računali na brz uspjeh. Po pravilu, agresije nisu preduzimane na one zemlje i narode gdje je očekivan jak otpor i gdje je ishod rata za agresora bio neizvjestan."

Sve te okolnosti Savez komunista je realno ocenio i neprekidno ih ocenjuje, smatrajući da one nameću potrebu da se društvo stalno brine o tome da obezbedi svoju nezavisnost jer je to prvi uslov njegovog razvoja. To je logika i zakonitost našeg vremena, u skladu s kojima je drug Tito definisao dva osnovna zadatka sistema opštenarodne odbrane: *odvraćanje od agresije* i *vođenje opštenarodnog odbrambenog rata.* A odvraćanje od agresije može se postići samo razvijenim i snažnim sistemom opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Otuda se naš sistem opštenarodne odbrane i društvene samozaštite razvija kao integralan deo društvenog uređenja.

Podsećajući na zadatke koje je postavio Deseti kongres SKJ i kongresi u republikama i pokrajinama u vezi sa opštenarodnom odbranom i društvenom samozaštitom, pokušaćemo da ukažemo na bitne elemente sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

DESETI KONGRES SKJ I RAZVOJ OPŠTENARODNE ODBRANE

Na Desetom kongresu SKJ temeljito su analizirani rezultati postignuti u oblasti opštenarodne odbrane i u vezi s tim konstatovano je da „dosadašnja izgradnja sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite spada u najkrupnija ostvarenja našeg društvenog razvoja".

Usavršavanje sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite spada u prvorazredne zadatke Saveza komunista Jugoslavije. Na XIII sednici CK SKJ konstatovano je da je stepen organizovanosti društvene samozaštite i angažovanja pojedinih društvenih činilaca u njenom ostvarivanju veoma različit, ali, u celini gledano, još nije u skladu sa društvenim potrebama i mogućnostima. Umesto da se ona izgrađuje kao neposredna funkcija radnog čoveka i građanina, u praksi joj se često prilazi usko prakticistički i normativistički.

Deseti kongres SKJ obavezao je članove, organizacije i rukovodstva SKJ da se odgovorno i trajno angažuju u daljoj izgradnji i jačanju sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite i da se bore za:

— *dalje podruštvljavanje poslova odbrane*, koje treba da se ostvaruje kao revolucionaran proces i trajan interes radničke klase, naroda i narodnosti Jugoslavije. Komunisti se moraju uporno boriti za to da odbrana još više postane svakodnevna briga svih društvenih činilaca;

— *dalju izgradnju i odbranu socijalističkih proizvodnih odnosa* kao osnove ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti, u čemu se sastoje fundamentalni činioci bezbednosti i odbrane zemlje. Savez komunista ocenjuje da na odbrambenu sposobnost našeg društva neposredno utiču dostignuća celokupnog njegovog razvoja, stabilnost ekonomskih, političkih i ukupnih društvenih odnosa;

— *dalju modernizaciju celokupnog sistema opštenarodne odbrane* i angažovanje odgovarajućih materijalnih sredstava u skladu sa ekonomskim razvojem i mogućnostima zemlje;

— *razvijanje i učvršćivanje jedinstva u idejnom i političkom pogledu* u odnosu na osnovna pitanja odbrane zemlje, što je bitan uslov uspešnog razvoja i ostvarivanja odbrane. Kongres obavezuje komuniste da se odlučno suprotstavljaju nosiocima kontrarevolucionarnih tendencija;

— komunisti, organizacije i rukovodstva SKJ u oružanim snagama imaju zadatak da se bore za *dalje jačanje oružanih snaga*. Osobito se naglašava obaveza da se pripadnici oružanih snaga vaspitavaju na marksističkoj ideologiji i ideološkim opredeljenjima SKJ, vrednostima naše revolucije i našeg društva, u duhu principa socijalističkog internacionalizma i jugoslovenskog socijalističkog patriotizma.

Ocenjujući uspehe postignute u oblasti društvene samozaštite posle 21. sednice Predsedništva SKJ i Pisma druga Tita i Izvršnog biroa, Predsedništvo SK SKJ na svojoj XIII sednici ukazalo je na potrebu daljeg jačanja i učvršćivanja bezbednosti naše zemlje. Pri tome se polazi od ocene da je i danas naša zemlja izložena političkim, ekonomskim i drugim inostranim pritiscima i gotovo neprekidno suočena sa raznim oblicima delatnosti spoljnog i unutrašnjeg neprijatelja i razno-

vrsnim otporima razvitku socijalističkih samoupravnih odnosa. Stoga se u zaključcima te sednice Predsedništva SKJ insistira na tome da:

— organizacije i rukovodstva Saveza komunista obezbede da se svi komunisti upoznaju sa idejnim i političkim osnovama organizovanja i ostvarivanja društvene samozaštite; da procene bezbednosnu situaciju i rezultate u organizovanju i ostvarivanju društvene samozaštite, da sačine program svog angažovanja i utvrde neposredne zadatke komunista;

— komuniste u društveno-političkim i društvenim organizacijama, delegatskim skupštinama, samoupravnim organima, savetima za zaštitu ustavnog poretka, odborima ili komisijama za društvenu samozaštitu, organima unutrašnjih poslova, sudovima, tužilaštvima, Službi društvenog knjigovodstva, inspekcijama i drugim službama i organima da neposrednim angažovanjem obezbede puniju aktivnost svih ovih organa, organizacija i ustanova na realizovanju stavova sadržanih u idejnim i političkim osnovama organizovanja i ostvarivanja društvene samozaštite.

Borba za *ostvarivanje vodeće idejno-političke uloge Saveza komunista u opštenarodnoj odbrani i društvenoj samozaštiti* mora postati sastavni deo opšte akcije koja je pokrenuta Pismom druga Tita i Izvršnog biroa. Isto kao i u drugim oblastima društvenog života, i u opštenarodnoj odbrani, bezbednosti i društvenoj samozaštiti borba za ostvarivanje vodeće idejno-političke uloge Saveza komunista mora biti zasnovana na većem i odgovornijem angažovanju organizacija i rukovodstava Saveza komunista.

Da bi ostvario svoju vodeću idejno-političku ulogu, Savez komunista mora stalno da bude onaj podsticajni faktor koji će pokretati inicijativu i obezbeđivati realizaciju koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Nužno je shvatiti da je u uslovima u kojima živimo potrebna jedna integraciona, vodeća snaga koja može da uči i uspešno da se bori protiv svih oblika deformacija našeg društva i protiv svih metoda nasrtaja na tekovine naše revolucije i socijalističke izgradnje. Naša revolucija i sve kritične situacije izgradnje socijalizma posle rata pokazale su da to može da bude samo Savez komunista Jugoslavije. Jedino on je u stanju da organizuje široke političke akcije svih subjekata našeg društva u vršenju funkcija opštenarodne odbrane, bezbednosti i društvene samozaštite.

Savez komunista se mora izboriti da subjekti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite ne samo grade politiku u ovoj oblasti društvenog života, nego i da je dosledno sprovode, što nije bio slučaj u svim sredinama. Za uspešnu odbranu od agresije i svih oblika delovanja spoljnog i unutrašnjeg neprijatelja od značaja je da ovo načelo bude realizovano ne samo u oružanim snagama i organima i službama bezbednosti, nego pre svega u društvenoj bazi: u osnovnoj organizaciji udruženog rada, u mesnoj i interesnoj zajednici i u opštini. Svaki formalistički odnos prema jasno određenim pravima i obavezama subjekata opštenarodne odbrane po pravilu izaziva teške posledice na planu pripremanja društva za pružanje otpora svim vrstama specijalnog rata i agresije.

Savez komunista, Socijalistički savez, Savez sindikata, Savez socijalističke omladine, Savez boraca i druge društveno-političke i društvene organizacije, samoupravni organi i delegacije i drugi društveni činioci moraju neprekidno jačati i razvijati svest o odgovornosti za dosledno sprovođenje zadataka iz oblasti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Ta aktivnost mora biti trajna i organizovana. Na toj osnovi, insistirajući na neposrednoj realizaciji odgovarajuće rezolucije Desetog kongresa SKJ i Rezolucije Savezne skupštine o idejnim, političkim i društvenim osnovama društvene samozaštite, Predsedništvo CK SKJ na svojoj XIII sednici obavezuje komuniste da se preko Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija pokrene najšira akcija na upoznavanju svih radnih ljudi i građana sa aktuelnom bezbednosnom situacijom sredine u kojoj žive i rade i sa idejnim, političkim i društvenim osnovama društvene samozaštite, kao i sa njihovim pravima, dužnostima i obavezama u njenom organizovanju i ostvarivanju.

U borbi protiv svih oblika neprijateljskog delovanja naša premoć se mora zasnivati na visokoj moralno-političkoj svesti i odgovornosti svakog radnog čoveka za bezbednost i zaštitu socijalističke i samoupravne Jugoslavije. Ta odgovornost podrazumeva borbu protiv svih deformacija u našem društvu. Dakle, borbu i protiv informbirovštine, šovinističkih ispada, privrednog kriminala izraženog kroz kršenje pozitivnih propisa u privrednom poslovanju, protiv nerada, lošeg gazdovanja, korupcije, mita, liberalizma, dogmatizma, lažnog levičarenja i svega onog što objektivno šteti interesima naše društvene zajednice.

Boreći se protiv navedenih i dugih slabosti, društvo postaje otpornije prema svim neprijateljskim nasrtajima spolja. A to je i najvažniji preduslov za suprotstavljanje svim oblicima subverzivno-propagandne delatnosti neprijatelja i svim vrstama eventualne agresije na Jugoslaviju. Zbog toga je nužno da sve društveno-političke i društvene organizacije, samoupravni organi i drugi nosioci poslova društvene samozaštite utvrde program svoje aktivnosti i razrade neposredne zadatke u ostvarivanju društvene samozaštite. Predsedništvo SKJ obavezuje komuniste „ da se u proces donošenja pravno-normativnih akata u oblasti društvene samozaštite, naročito u organizacijama udruženog rada i mesnim zajednicama, neposredno uključe svi radni ljudi i građani, društveno-političke i društvene organizacije, kao i svi drugi nosioci društvene samozaštite".

KARAKTERISTIKE POJEDINIH ELEMENATA SISTEMA OPŠTENARODNE ODBRANE

Polazeći od zajedničkih interesa radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti Jugoslavije i njihovog uverenja da te interese mogu ostvarivati i zaštititi samo zajedničkim naporima, u okvirima jugoslovenske državne zajednice, Ustav SFRJ utvrđuje da narodna odbrana u SFRJ predstavlja „jedinstven sistem organizovanja, pripremanja i učešća federacije, republika, autonomnih pokrajina, opština, organizacija udruženog rada, mesnih zajednica, samoupravnih interesnih zajednica i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, društveno-političkih i drugih

društvenih organizacija, radnih ljudi i građana u oružanoj borbi i svim drugim oblicima otpora i vršenju drugih zadataka od interesa za narodnu odbranu zemlje".

Opštenarodna odbrana je primarna društvena potreba i posebno značajna društvena delatnost. Ali to je i izraz političkog institucionalizovanja samoupravnih odnosa. Principijelna osnova za integrisanje odbrane u sistem društvenih odnosa polazi od toga da je neotuđivo pravo radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti Jugoslavije da štite i brane nezavisnost, suverenitet, teritorijalni integritet i samostalan razvitak. Pravo na odbranu postaje, kao i sva druga prava, neotuđiv izraz suverene volje naroda.

Opštenarodna odbrana je naš klasno-socijalni i politički pogled na odbranu zemlje, a izrasla je iz našeg samoupravnog socijalističkog društva. Za ostvarivanje zadataka iz oblasti opštenarodne odbrane traži se viši stepen organizovanosti društva. Uspostavljeni sistem opštenarodne odbrane to obezbeđuje.

Pojam sistema opštenarodne odbrane može biti određen na više načina, ali se njegovo strukturalno i funkcionalno određenje može smatrati najadekvatnijim. Po tom kriterijumu sistem opštenarodne odbrane je institucionalni okvir i način organizovanja, pripremanja i ostvarenja odbrane SFRJ. U tom smislu on predstavlja uređenu akcionu i organizacionu celinu bitnih elemenata koji omogućavaju optimalno korišćenje svih snaga i sredstava u skladu sa koncepcijom i doktrinom opštenarodne odbrane.

U konstitutivne elemente sistema opštenarodne odbrane ubrajamo: 1) odbrambene aktivnosti; 2) snage narodne odbrane; 3) odbrambene mere (poslovi narodne odbrane); 4) subjekte sistema opštenarodne odbrane.

Daćemo kratak osvrt na svaki elemenat sistema opštenarodne odbrane.

Kroz različite odbrambene aktivnosti, od kojih je u miru najvažnija bezbednost i društvena samozaštita, a u ratu oružana borba, realizuje se opštenarodna odbrana. Doktrina opštenarodnog odbrambenog rata, pored oružane borbe, predviđa angažovanje svih subjekata društva u raznovrsnim oblicima otpora koji ne predstavljaju oružanu borbu (takozvanim neoružanim oblicima borbe i otpora), u veoma značajnim i različitim aktivnostima bezbednosti i društvene samozaštite, u različitim aktivnostima civilne zaštite, kao i učešće u službi osmatranja, javljanja, obaveštavanja i uzbunjivanja, koja ima značajnu funkciju u uslovima upotrebe savremenih napadnih sredstava iz vazduha. Izbor vidova odbrambene aktivnosti koje sadrži sistem opštenarodne odbrane SFRJ u skladu je sa zahtevima savremenog rata i načelima usvojene doktrine o načinima organizovanja i ostvarivanja odbrane. Njihovom prirodom i obimom obezbeđuje se maksimalno angažovanje ljudskih i materijalnih potencijala zemlje u suprotstavljanju eventualnoj agresiji, čime se osigurava totalnost odbrane. Vidovi odbrambenih aktivnosti teorijski i praktično čine celovit i usaglašen sistem aktivnosti.

Drugi elemenat sistema su snage narodne odbrane. To su:

— oružane snage (Jugoslovenska narodna armija i teritorijalna odbrana);

— za potrebe bezbednosti i društvene samozaštite, kao i za potrebe neoružanog oblika otpora, veoma široka baza snaga i organa koji tu borbu i otpor organizuju, usmeravaju i ostvaruju, naročito u miru;

— za potrebe službe osmatranja, javljanja, obaveštavanja i uzbunjivanja — centri za obaveštavanje i uzbunjivanje i njihove osmatračke stanice.

Imajući u vidu raznovrsnost odbrambenih aktivnosti, kao i način i sredstva njihovog ostvarivanja, očigledno je da najveći deo stanovništva može biti angažovan u odbrani zemlje. Međutim, savremeno organizovan i uređen sistem opštenarodne odbrane zahteva da se za svaki vid odbrambene aktivnosti obezbede odgovarajuće, posebno organizovane, opremljene i osposobljene snage koje će tu aktivnost realizovati.

Treći elemenat sistema opštenarodne odbrane čine odbrambene mere (poslovi odbrane). To su poslovi koji se vrše radi organizovanja, pripremanja i upotrebe snaga i sredstava opštenarodne odbrane, a naročito: izgrađivanje sistema opštenarodne odbrane, razvoj priprema i upotreba snaga opštenarodne odbrane, planiranje, pripremanje i mobilizacija ljudskih i materijalnih potencijala zemlje neophodnih za odbranu zemlje. Sadržaj i vrste poslova u oblasti odbrane određuje priroda odbrambenih aktivnosti, kao i vrste, karakter i razmere snaga opštenarodne odbrane, osobenosti njihovih priprema i način organizovanja i upotrebe. Tako, na primer, pored navedenih poslova veoma su značajni i poslovi oko uređivanja teritorije za odbrambena dejstva, inspekcijski poslovi, naučnoistraživački rad od značaja za odbranu i slično.

Četvrti elemenat sistema su subjekti opštenarodne odbrane. To su nosioci poslova narodne odbrane, aktivni činioci, organizatori i izvršioci mera iz ove značajne društvene oblasti. Po Ustavu i Zakonu o narodnoj odbrani, subjekti opštenarodne odbrane su nosioci prava i dužnosti odbrane, nezavisnosti, suvereniteta i teritorijalne celovitosti SFRJ. Kao subjekti sistema opštenarodne odbrane pojavljuju se: radni ljudi i građani, organizacije udruženog rada, mesne zajednice, društveno-političke zajednice i društveno-političke i druge društvene organizacije.

Subjekti opštenarodne odbrane su nosioci odbrambenih mera i aktivnosti. Konkretan sadržaj poslova koji su u nadležnosti pojedinih nosilaca određen je saglasno opštoj ulozi i položaju koji oni imaju u društvenom sistemu, kao i prirodom pojedinih poslova iz oblasti opštenarodne odbrane, bezbednosti i društvene samozaštite. Subjekti opštenarodne odbrane učestvuju u utvrđivanju i ostvarivanju politike, koncepcije i doktrine opštenarodne odbrane; razvijaju i izgrađuju sistem opštenarodne odbrane i obezbeđuju njegovo funkcionisanje i s tim u vezi vrše planiranje, pripremanje i mobilisanje snaga i sredstava potrebnih za odbranu zemlje; ostvaruju rukovođenje sistemom opštenarodne odbrane i njegovim elementima; vrše pravno uređivanje poslova opštenarodne odbrane; obezbeđuju proizvodne i uslužne kapacitete za potrebe opštenarodne odbrane; planiraju, organizuju i sprovode obuku za odbranu i zaštitu; ostvaruju bezbednost i društvenu samozaštitu. Među subjektima opštenarodne odbrane uspostavljaju se odnosi koji obezbeđuju usklađivanje i svrsishodno usmeravanje njihove delatnosti.

Da bi se mogao obezbediti kontinuitet u funkcionisanju društveno-političkog sistema u svim, pa i u najtežim uslovima rata, u miru se

preduzimaju odgovarajuće mere za prilagođavanje njegovih institucija uslovima funkcionisanja u ratu.

Bitna suština opštenarodne odbrane je u tome što obezbeđuje organizacijsko i funkcionalno jedinstvo elemenata sistema opštenarodne odbrane bez primesa unitarizma ili centralizma kao društvenog i političkog odnosa. To je, nesumnjivo, rezultat klasnih, društvenih i političkih promena u našem društvu i odlučne idejne i političke pobede Saveza komunista nad svim antisocijalističkim i antisamoupravnim snagama.

Za takvo delovanje sistema opštenarodne odbrane Savez komunista ima nezamenjivu ulogu i odgovornost. „Savez komunista ima istorijsku odgovornost i obavezu da razvija postojeće i stvara nove uslove za organizovano angažovanje svih subjekata u opštenarodnoj odbrani" — kaže se u Rezolucije Desetog kongresa SKJ o zadacima SKJ u opštenarodnoj odbrani, bezbednosti i društvenoj samozaštiti.

POJAM I ELEMENTI SISTEMA DRUŠTVENE SAMOZAŠTITE

Društvena samozaštita polazi od više različitih pretpostavki, a osnovna je ta da se naše društvo razvija na samoupravnim osnovama, kome ne odgovara klasična funkcija zaštite otuđena od radnih ljudi i građana. Istovremeno, ona polazi od objektivnih realnosti postojanja brojnih izvora ugroženosti Jugoslavije usled njenog geostrategijskog i međunarodnog položaja i originalnog unutrašnjeg društveno-političkog razvoja.

Društvena samozaštita je samoorganizovanje i sprovođenje mera zaštite u najširem smislu, u okviru političkih i pravnih osnova SFRJ, od strane svih subjekata socijalističkog samoupravnog društva, protiv različitih izvora ugrožavanja i napada na materijalna i duhovna dobra, opšte i posebne vrednosti društva. Opštenarodna odbrana, bezbednost i društvena samozaštita čine jedinstvenu celinu u širem smislu. One imaju klasnu socijalističku i samoupravnu osnovu. Ta okolnost se ni jednog trenutka ne sme zaboraviti jer su opštenarodna odbrana, bezbednost i samozaštita u funkciji samoupravljanja. U protivnom, bitno bismo suzili masovnu osnovu društvene samozaštite i sveli ulogu radnog čoveka na pružanje pomoći službi javne i državne bezbednosti.

Društvena samozaštita je najvažniji elemenat odbrambene aktivnosti sistema opštenarodne odbrane u miru. Ona ima preventivnu društvenu funkciju. Uspešno ostvarivanje društvene samozaštite ima poseban značaj za jačanje ukupnih odbrambenih sposobnosti zemlje jer ona doprinosi unutrašnjoj čvrstini društva, a posebno zaštiti ustavnosti i zakonitosti i sigurnosti ljudi.

SKJ polazi od toga da je društvena samozaštita oblik klasne i političke borbe samoupravnog društva u celini i svih njegovih organa i organizacija protiv tuđeg političkog i drugog delovanja. Društvena samozaštita se ostvaruje aktivnostima radnih ljudi, građana, organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, društveno-političkih i drugih društvenih organizacija. Na taj način poslovi bezbednosti i zaštite prestaju da budu isključivo poslovi specija-

lizovanih državnih i drugih organa i službi. Državni organi, sudovi, tužilaštva, organi unutrašnjih poslova, Služba društvenog knjigovodstva, inspekcije predstavljaju sastavni stručni deo društvene samozaštite.

Sistem bezbednosti i društvene samozaštite sastojao bi se od tri elementa:

a) institucionalni državni organi: oružane snage SFRJ (vrše zaštitu državne teritorije), sudovi, tužilaštva, organi unutrašnjih poslova, Služba društvenog knjigovodstva, organi uprave društveno-političkih zajednica (sekretarijati, inspekcijski i drugi organi);

b) društveni organi: društveni pravobranilac samoupravljanja, sudovi udruženog rada, samoupravna radnička kontrola u organizacijama udruženog rada i samoupravna kontrola u interesnim zajednicama i druge službe unutrašnje kontrole, saveti, komisije i druga tela koja mogu povremeno formirati organizacije udruženog rada, društveno-političke zajednice i društveno političke organizacije;

c) aktivnosti radnih ljudi, građana i društveno-političkih i drugih društvenih organizacija kao najšire baze za realizaciju društvene samozaštite. Iako najvažniji, ovaj elemenat još nije dovoljno aktiviran.

Dalji razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa i interesi daljeg jačanja odbrane, bezbednosti i zaštite naše društvene zajednice zahtevaju da se što brže izgradi i razvije celovit sistem društvene samozaštite na idejnim i političkim osnovama koje je utvrdio Deseti kongres SKJ i XIII sednica Predsedništva CK SKJ. „Komunisti se moraju izboriti za to da se efikasno ostvaruju ustavne funkcije i zadaci države kojima se obezbeđuje zaštita društvenog poretka, celokupnog sistema društvenih vrednosti, socijalističkog samoupravnog društva i Ustavom utvrđenih prava radnih ljudi i građana, bratstvo i jedinstvo, ravnopravnost naroda i narodnosti, nezavisnost i integritet socijalističke Jugoslavije" — kaže se u odgovarajućoj rezoluciji Desetog kongresa SKJ.

Stručne službe i državni organi, uz neposredno angažovanje delegatskih skupština i samoupravnih organa, obavezni su, po zaključcima XIII sednice Predsedništva CK SKJ, da preispitaju postojeće pravno-normativne akte kojima se regulišu njihove obaveze i zadaci u društvenoj samozaštiti i da ih usklade sa odredbama Ustava, rezolucijom Desetog kongresa SKJ i rezolucijom Savezne skupštine.

Sve organizacije udruženog rada su samoupravnim sporazumima o udruživanju i svojim statutima načelno regulisale opštenarodnu odbranu, bezbednost i samozaštitu. Međutim, manji je broj organizacija koje su posebnim opštim aktom precizirale pitanja koja nalaže Zakon o osnovama društvene samozaštite, koji je donesen u nekim republikama. (Da podsetimo na neke opšte akte koje je obavezna da donese svaka radna organizacija iz oblasti društvene samozaštite: o fizičko-tehničkom obezbeđenju; o prijemu i kretanju stranaca i putovanjima u inostranstvo; o poslovnoj tajni; o zaštiti podataka; o postupanju u slučaju nepogoda; o samoupravnoj radničkoj kontroli i radu stručne službe unutrašnje kontrole.)

Odgovarajući samoupravni akti moraju precizirati i uzajamne veze između organa samozaštite radne organizacije i opštine na nivou koji odgovara ovim potrebama.

Zaključci XIII sednice Predsedništva CK SKJ obavezuju da se odlukama delegatskih skupština oforme, tamo gde ne postoje, koordinaciona tela za društvenu samozaštitu sastavljena od predstavnika skupština i samoupravnih organa, društveno-političkih organizacija, organa radničke kontrole, sudova, tužilaštava, inspekcija, Službe društvenog knjigovodstva i unutrašnje kontrole, organa unutrašnjih poslova, carina, komandi jedinica JNA i štabova teritorijalne odbrane.

Ni u svim mesnim zajednicama nisu doneti normativni akti za ostvarivanje društvene samozaštite. Isto tako, nisu ni konstituisani organi koji su predviđeni propisima. Predavanja, kursevi i savetovanja o poslovima (zadacima) opštenarodne odbrane, bezbednosti i društvene samozaštite koja se izvode u mesnim zajednicama su samo deo poslova na ovom planu, ali ne i jedini, kako se to ponegde shvata.

Posle široke akcije koju je preduzeo SKJ na osnovu kongresnih odluka realno je pretpostaviti da ćemo se retko sretati sa problemima normativno-pravne, pa i političke prirode regulisanja sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Daleko više smo imali i imaćemo problema u praktičnoj realizaciji sistema onako kako je zamišljen, usmeren i oformljen.

Ako kažemo da je društvena samozaštita oblik klasne i političke borbe, onda ona tako i u praksi mora biti shvaćena svuda i na najefikasniji način sprovedena. Međutim, ponegde društvena samozaštita nije shvaćena kao stalan zadatak onemogućavanja i suzbijanja raznovrsnih deformacija i otpora samoupravnom sistemu. Ponegde nije uočeno da ona jača kroz stalno izgrađivanje samoupravnih socijalističkih normi ponašanja, kroz jačanje društvene odgovornosti, discipline i svesti, kroz razvijanje aktivnog odnosa svih prema zaštiti društvene imovine i osnovnih vrednosti društva.

Bezbednost i društvena samozaštita nije iscrpljena donošenjem odgovarajućih normativnih akata, njihovom formalističkom primenom. Takvo shvatanje je njeno otuđenje od baze na kojoj ona treba da počiva i tradicionalistički je prilaz u poimanju samozaštite. Praksa je, naime, pokazala da se predmet i sadržina društvene samozaštite ne mogu ograničiti i da u njoj mora da nađe odgovarajuće mesto radni čovek kako bi štitio ne samo svoj društveni položaj, već i samo društvo od raznih oblika napada spoljnog i unutrašnjeg neprijatelja na osnove socijalističke i samoupravne Jugoslavije. Osnovu sadržaja društvene samozaštite na svakom mestu i u svakoj sredini treba da predstavljaju društvene vrednosti koje imaju svoj klasni i društveno-politički smisao. Praktično određivanje sadržaja samozaštite treba da se zasniva na analizi stanja, proceni ugroženosti, karakteru i vrsti delovanja neprijatelja, inicijativi radnih ljudi, organa samoupravljanja i društveno-političkih organizacija.

Društveni pravobranilac samoupravljanja i razni oblici društvene kontrole predviđeni Ustavom imaju značajnu funkciju u borbi za zakonitost.

Samoupravna radnička kontrola, kao poseban oblik samozaštite, organizovana je u svim organizacijama udruženog rada. U ostvarivanju zaštite samoupravnih prava i društvene svojine samoupravna radnička kontrola je postigla početne rezultate. Da bi se ona u punoj meri

afirmisala, neophodna je veća pomoć društveno-političkih organizacija, u čemu Savez komunista i Savez sindikata imaju nezamenjivu ulogu. Zbog toga je XIII sednica Predsedništva CK SKJ obavezala rukovodstva Saveza sindikata „da pokrenu razradu i realizaciju programa sistematskog osposobljavanja organa radničke kontrole za obavljanje njihove u ustavima utvrđene funkcije".

Aktivnost službe bezbednosti, javnog tužilaštva, izabranih sudova i drugih oblika samoupravnih sudova, kao i Službe društvenog knjigovodstva mora biti predmet stalne pažnje Saveza komunista, jer je njihova uloga u sistemu samozaštite veoma važna.

U većini organizacija udruženog rada osnovane su stručne službe obezbeđenja i unutrašnje kontrole. Međutim, ove službe su ili delimično kadrovski popunjene ili su popunjene neadekvatnim kadrom. Takav odnos prema ovim službama se ne sme dozvoliti. Ili, uzmimo službu fizičko-tehničkog obezbeđenja. U ovoj službi su otežani uslovi rada i pojačana odgovornost u izvršavanju zadataka, a još uvek neadekvatno je rešeno pitanje nagrađivanja, zbog čega se mladi i sposobni ljudi teško opredeljuju za rad u ovoj službi.

Posledice slabe društvene samozaštite najdrastičnije se izražavaju kroz razne oblike privrednog kriminala. Savezu komunista i drugim organizovanim socijalističkim snagama predstoji odlučna borba da sadašnja pozitivna akcija na suzbijanju privrednog kriminala postane svakodnevna praksa. Pun uspeh u iskorenjivanju negativnih pojava u privredi, od kojih su mnoge rezultat neodgovornog odnosa prema stavovima Saveza komunista i naše nedovoljne organizovanosti, može se postići samo tako ako se u borbu protiv njih pokrenu sve organizovane socijalističke snage, naročito kroz sistem društvene samozaštite.

Moramo shvatiti da je napad na društvenu imovinu istovremeno napad koji ima antiklasne ciljeve usmerene na razaranje našeg samoupravnog sistema. Zbog toga je javnost živo zainteresovana za otkrivanje i žigosanje takvih pojava i njihovih nosilaca. Privrednim kriminalom se podriva ekonomska, a time i odbrambena moć zemlje.

U društvenoj samozaštiti moramo se do kraja angažovano postaviti, pojačati društvenu i pojedinačnu odgovornost, a pre svega odgovornost komunista. Aktivnost odgovarajućih organa društvene samozaštite koja dolazi tek posle učinjenog dela nedovoljna je. Potrebna je široka akcija na suzbijanju uzroka koji dovode do privrednog i političkog kriminala. Nema ni jedne delatnosti i ni jedne oblasti u kojoj samozaštita nije bitan uslov ostvarenja samoupravljanja, klasnih interesa i ciljeva društvenog i ekonomskog razvoja. Bitka za samoupravne odnose u našem društvu vodi se neprekidno, pa, prema tome, i bitka za odbranu tih odnosa mora biti stalna, svakodnevna.

Stepen razvijenosti društvene samozaštite uslovljen je i borbom za socijalističku svest samoupravljača. Ovo zbog toga što združeni informbirovski, dogmatski i liberalistički elementi, kao i svi drugi klasni neprijatelji socijalističke Jugoslavije nastoje da kompromituju i omalovaže samoupravljanje kao društveni sistem. Osnovna orijentacija neprijatelja svih boja je negiranje svega postignutog u dosadašnjoj primeni marksističke nauke u socijalističkoj izgradnji naše zemlje. Na toj li-

niji se vodi borba protiv idejnog uticaja SKJ, kao avangardne i usmeravajuće snage u našem društvu.

U dosadašnjim akcijama Saveza komunista i svih drugih društvenih činilaca sužen je prostor za neprijateljsko delovanje. Ali neprijatelj ipak ne miruje. On menja metode i sredstva, osavremenjujući ih i određuje dugoročnije ciljeve. Otuda ideološko osposobljavanje mora da bude trajan oblik delovanja Saveza komunista, deo njegove idejne borbe i akcije, a ne kampanja. Idejni rad se mora stalno osvežavati aktuelnim pitanjima iz svakodnevne borbe, koristeći se iskustvima SKJ u borbi protiv raznih oblika neprijateljske delatnosti u prošlosti. U tom smislu ne može biti pomirenja sa bilo čim što je suprotno samoupravljanju.

DRUŠTVENA SUŠTINA OPŠTENARODNE ODBRANE

Društvena suština opštenarodne odbrane proizlazi iz prirode naše revolucije i socijalističkog samoupravnog društva.

U govoru u Akademiji nauka u Ljubljani 1970. godine drug Tito je izneo bitna svojstva opštenarodne odbrane: „Samoupravni socijalistički društveni sistem omogućuje da udruženi proizvođači i građani organizuju odbrambene snage društva kao svoje sopstvene snage."

Društvena suština opštenarodne odbrane predstavlja sintezu odbrambenih interesa radničke klase, radnih ljudi i građana, svih naših naroda i narodnosti. Reč je o procesu podruštvljavanja odbrambenih funkcija našeg društva, koji radne ljude i njihove radne, društveno-političke zajednice i organizacije, narode i narodnosti pretvara u subjekte odbrambene politike.

Bitna svojstva društvene suštine opštenarodne odbrane su: klasni karatker i nacionalna ravnopravnost.

Oružane snage SFRJ (JNA i teritorijalna odbrana) su oblik vojnog organizovanja naroda koji omogućava najviši stepen podruštvljavanja odbrane na današnjem stepenu socijalističkog razvitka i međunarodnih odnosa. Društvena suština oružanih snaga proizlazi iz njihovog mesta i uloge u samoupravnom društvu, a one su nerazdvojni deo tog društva. One služe odbrani samoupravnog socijalističkog društva od spoljnih i unutrašnjih neprijatelja i obezbeđuju da radnička klasa u miru ostvaruje istorijsku misiju izgradnje socijalističkog društva.

JNA i teritorijalna odbrana čine nerazdvojnu celinu oružanih snaga SFRJ. One su u društvenom i vojnom pogledu jedinstvena oružana snaga svih naroda i narodnosti SFRJ. Njihove najvažnije strategijsko-operativne osobine mogu doći do punog izražaja u jedinstvu. Međutim, to ne znači da koncepcija opštenarodne odbrane ne afirmiše nacionalno u sistemu opštenarodne odbrane. Naprotiv, republike i pokrajine su neposredni nosioci organizovanja i sprovođenja svih oblika opštenarodne odbrane na svojoj teritoriji. One preko štabova teritorijalne odbrane organizuju i rukovode najmasovnijim delom oružanih snaga — teritorijalnom odbranom. Teritorijalni i proizvodni princip razvoja jedinica teritorijalne odbrane — od organizacija udruženog rada i mesnih zajednica do republika — obezbeđuje da se u svim jedinicama izrazi

i nacionalna struktura. Jugoslovenska narodna armija je zajednička oružana sila naroda i narodnosti Jugoslavije.

Zahtevi koncepcije i doktrine opštenarodne odbrane da se agresoru pruži totalan otpor na celom ratištu, oblik i način vođenja rata, mogući agresor, naši društveno-politički, privredni i drugi uslovi opredeljuju kvantitet, kvalitet i strukturu odbrambenih snaga. Tako organizovana opštenaroda odbrana ima znatnu prednost nad klasičnim oblicima vojne organizacije. Dakle, podruštvljavanje odbrane je neophodna pretpostavka jačanja odbrambene moći naše zemlje.

Opštenarodna odbrana optimalno odgovara našem socijalističkom samoupravnom sistemu. Ona predstavlja najbolji odgovor našeg društva na sva pitanja odbrane i zaštite od svakog agresora i ma od koje vrste pritiska na nas. Ona pruža mogućnost maksimalnog angažovanja svih ljudskih i materijalnih snaga društva za odbranu zemlje. Radi toga Savez komunista sagledava značaj podruštvljavanja opštenarodne odbrane polazeći, pri tome, od visoke moralno-političke svesti naših ljudi, od adekvatne ratne veštine, volje i spremnosti naših naroda i narodnosti i njihovih oružanih snaga da se bore za odbranu svoje slobode i svog socijalističkog samoupravnog sistema.

Najvažniju osobenost i kvalitet opštenarodnoj odbrani daje radnička klasa, najnaprednija i najrevolucionarnija klasa društva. U nju radnička klasa unosi svesnu disciplinu i organizovanost. Sistem opštenarodne odbrane omogućava radničkoj klasi da u visokom stepenu ispolji svoju ulogu i odgovornost u oblasti odbrane zemlje.

Osnove na kojima se zasniva opštenarodna odbrana ne smeju se ni u jednom momentu angažovanja komunista na realizaciji koncepcije ispustiti iz vida. Komunisti moraju znati da se naše društvo opredelilo za koncepciju opštenarodne odbrane polazeći od našeg društveno-političkog sistema i polazeći od uslova, karakteristika i zahteva savremenog rata. Drugim rečima, kongresne odluke treba tumačiti i primenjivati saglasno društvenoj suštini, cilju i svrsi koncepcije opštenarodne odbrane i izgradnji što efikasnije odbrambene organizacije socijalističkog samoupravnog društva.

Podruštvljavanje poslova odbrane znači prenošenje prava i odgovornosti u odbrambenim poslovima na radničku klasu, radne ljude i građane koji su udruženi u radne organizacije, društveno-političke organizacije i društveno-političke zajednice, od mesne zajednice do federacije.

Ta svoja prava i odgovornosti radnik i građanin ostvaruje u raznim oblicima vojnog i društvenog organizovanja i pripremanja za odbranu zemlje, svojim učešćem o oružanim snagama, civilnoj zaštiti ili, pak, preko proizvodnih zadataka u radnoj organizaciji.

U vezi s tim treba istaći jasnu razliku između podruštvljavanja odbrambenih poslova i militarizacije društva kojoj pribegavaju agresivne zemlje. Militarizacija je potčinjavanje društva državnom, političkom i vojnom vrhu radi vođenja agresivnog rata i ugnjetavanja radnih masa. Nasuprot tome, podruštvljavanje odbrambenih poslova kod nas je izraz jedinstva odbrambenih interesa i stvaralačke inicijative i aktivnosti najširih slojeva naroda u smislu organizovanja i

pripremanja za samoodbranu i samozaštitu od svih oblika ugrožavanja.

U izgrađivanju sistema opštenarodne odbrane moraju neprekidno biti prisutna dva momenta: društvena uslovljenost i zahtevi vođenja savremenog rata. U vezi s tim u Rezoluciji Desetog kongresa SKJ o zadacima SKJ u oblasti opštenarodne odbrane, bezbednosti i društvene samozaštite kaže se: „Ostvarujući revolucionarnu misao i delo druga Tita u stvaranju i izgradnji opštenarodne odbrane, Savez komunista ima istorijsku odgovornost i obavezu da razvija postojeće i stvara nove uslove za organizovano angažovanje svih subjekata u opštenarodnoj odbrani. Jasnim idejnim opredeljenjem i akcijom Savez komunista mobiliše i usmerava društvene snage i obezbeđuje njihovo jedinstveno delovanje u odbrani i zaštiti."

Strategijski politički cilj Saveza komunista i osnovna suštinska komponenta naše koncepcije je podruštvljavanje poslova opštenarodne odbrane. Podruštvljavanje predstavlja najvažniji i najjači izvor snage našeg sistema odbrane, njegov najvažniji kvalitet. „Dalje podruštvljavanje poslova odbrane i bezbednosti je revolucionarni proces i trajan interes radničke klase, naroda i narodnosti Jugoslavije... Zadatak je komunista da se u svim društvenim sredinama bore da odbrana i bezbednost sve više postaju sastavni deo svakodnevne aktivnosti radnih ljudi i građana kako bi još više došli do izražaja stvaralaštvo i inicijativa radnog čoveka kao osnovnog nosioca i odlučujućeg činioca odbrane i samozaštite" — kaže se u pomenutoj rezoluciji Desetog kongresa SKJ.

OPŠTENARODNA ODBRANA JE JEDINSTVEN SISTEM ODBRANE

Ustav SFRJ definisao je opštenarodnu odbranu kao jedinstven sistem organizovanja i pripremanja svih činilaca društva za odbranu zemlje i kao jedinstven sistem učešća svih činilaca društva u oružanoj borbi i drugim oblicima opštenarodnog otpora.

Odbrambena organizacija naše zemlje, da bi bila jedinstven sistem, mora biti ustrojena tako da se njen ukupan odbrambeni potencijal, kao organizaciono i funkcionalno povezana celina, u kojoj je jasno obezbeđena uloga pojedinih delova, može uvek najcelishodnije koristiti.

Osnovna karakteristika jedinstvenog sistema opštenarodne odbrane je u tome što čini nerazdvojni deo socijalističkog samoupravnog uređenja zemlje. Stoga su i svi kohezioni faktori samoupravljanja, klasno-društveni, moralni i pravni elementi jedinstvenog sistema odbrane. To se veoma jasno i uverljivo manifestuje u položaju radnih ljudi i građana i njihovih samoupravnih i drugih organizacija i zajednica u sistemu odbrane.

Jedinstvo sistema opštenarodne odbrane temelji se na:
a) društvenom karakteru funkcije odbrane i zaštite društva;

b) zajedništvu naših naroda i narodnosti, utemeljenom na samoupravnom društveno-političkom uređenju Jugoslavije;

c) jedinstvu interesa i potreba svih činilaca društva i subjekata odbrane, izraženom u jedinstvenim ciljevima i zadacima sistema opštenarodne odbrane i u jedinstvenoj sadržini njihovih prava i dužnosti u odbrani zemlje;

d) nedeljivosti odbrane dela od odbrane celine kao izrazu nedeljivosti klasnih, političkih, društvenih i nacionalnih interesa i potreba radničke klase i svih naših naroda i narodnosti;

e) zajedničkoj odgovornosti za odbranu zemlje.

Ovako postavljene jedinstvene osnove, izražene u Ustavu i kongresnim odlukama, predstavljaju jasnu orijentaciju za sve organizacije i rukovodstva SKJ. U tom smislu Savez komunista, a posebno njegove osnovne organizacije, mora biti osposobljen da partijske stavove unosi u samoupravne organe i delegatski sistem i da ih pretvara u svojinu radnih ljudi.

Dragomir Filipović

Permanentno obrazovanje i udruženi rad

Ustavom SFRJ i odlukama Desetog kongresa SKJ otvoreni su novi prostori za istraživanja u svim domenima samoupravno udruženog rada. To je velika prednost ne samo za istraživače i nove sistemske pristupe u rešavanju ključnih društvenih pitanja, već i za konkretne društvene zahvate. U takvim društvenim uslovima moguće je i u oblasti obrazovanja brže se oslobađati prevaziđenih odnosa i stanja i konstituisati odnose na osnovama Ustava.

Prevazilaženje tih stanja putem organizovanja samoupravno udruženog rada traži i nove teorijske modele u rešavanju svih značajnih društvenih pitanja. U oblasti permanentnog obrazovanja utoliko pre što se radi o zasnivanju sistema složenih društvenih veza na socijalističkoj samoupravnoj osnovi.

I. PERMANENTNO OBRAZOVANJE KAO FUNKCIJA UDRUŽENOG RADA

U uslovima organizovanja samoupravno udruženog rada permanentno obrazovanje se pokazuje kao *složen interakcijski proces.* U njemu se moraju konstituisati determinante najmanje na dva nivoa: (a) u okviru primarne akcione celine (nauka, obrazovanje, rad) i (b) na stepenu ukupnosti funkcije permanentnog obrazovanja. To zahteva da se teorijski raščisti najpre pitanje da li pod permanentnim obrazovanjem

treba podrazumevati praktičnu aktivnost smeštenu u okvire sistema obrazovanja i vaspitanja ili se njemu mora prilaziti drugačije. Tek posle toga može se govoriti o pretpostavkama i putevima ostvarivanja permanentnog obrazovanja, o njegovim ograničenjima i o mogućnosti njihovog postepenog prevazilaženja.

Kao što smo već više puta isticali[1], pogled, stavovi i mišljenja u vezi sa permanentnim obrazovanjem su vrlo različiti, mada često i slični, s izvesnim nijansama. Karakterističnu tendenciju njihovog razvoja čini postepeno približavanje jednih gledišta drugima, s postupnim prihvatanjem teze o permanentnom obrazovanju kao novoj „filozofiji obrazovanja", tačnije — novom pogledu na obrazovanje.

Ta razilaženja u shvatanju permanentnog obrazovanja sve više smetaju kad je reč o organizovanju samoupravno udruženog rada, odnosno o potrebi da se u njemu postigne neophodna društvena efektivnost (racionalnost).

Na permanentno obrazovanje u nas sve manje se gleda kao na posleškolsko, pogotovo kao na obrazovanje posle završenih studija. Tome doprinose, pored ostalog, društvena nastojanja da se obrazovanje — ma kog nivoa i sadržine bilo — tako demokratizuje da postane dostupno svim slojevima stanovništva bez obzira na stepen prethodne obrazovanosti.

Sve ređe se susreće ranije vrlo rašireno shvatanje po kome se pojam permanentnog obrazovanja izjednačuje sa pojmom obrazovanja odraslih. Uviđa se, naime, da je permanentno obrazovanje širi pojam i da iz njegove funkcije proističu izvesne implikacije koje se protežu na druge delove vaspitno-obrazovnog sistema. U vezi sa tim najčešće se govori o potrebi da učenike valja naučiti kako da uče da bi bili u stanju da se samostalno obrazuju i stručno usavršavaju nakon završetka škole. Na toj liniji se najčešće pominje potreba da se nastavni plan i program osnovne škole rasterete suvišnih predmeta i sadržaja.

Najveći nesporazumi nastaju kada se tvrdi da permanentno obrazovanje predstavlja novi sistem obrazovanja čijem ostvarivanju, navodno, težimo.[2]

Iako je netačno, to shvatanje je vrlo rašireno. Među njegovim nosiocima i tumačima nalaze se često i oni koji imaju određen uticaj na reformne zahvate u oblasti obrazovanja odraslih u našoj zemlji. Tumačeći ga na svoj način, pobornici takvog shvatanja permanentnog obrazovanja usporavaju njegovo brže konstituisanje u okviru samoupravno udruženog rada.

Zbog toga je nužno, u najkraćem, ukazati na neodrživost tog shvatanja, a zatim na korene i neophodnost daljeg razvijanja celovite kon-

---

[1] Videti: Dragomir Filipović, *Permanentno obrazovanje — suština i konzekvence,* „Naša reč", Leskovac, 1971, str. 91—158; Dragomir Filipović, *Zahtevi i problemi primene koncepcije o permanentnom obrazovanju u oblasti obrazovanja odraslih,* u knjizi: *Dostignuća i razvojni pravci andragoške teorije i prakse u Jugoslaviji,* Beograd, 1973, str. 17—35.

[2] To nisu jedini nesporazumi i neslaganja. S obzirom na svojevrsna tumačenja permanentnog obrazovanja, bilo bi, svakako, korisno da se o spornim i nedovoljno jasnim pitanjima otvori javna diskusija.

cepcije permanentnog obrazovanja u uslovima organizovanja samoupravno udruženog rada.

Ako se tvrdi da permanentno obrazovanje predstavlja moderno koncipiran vaspitno-obrazovni sistem, onda je logično da se odmah zahteva i njegovo ostvarivanje. Po tom shvatanju, treba se boriti da stari, u svemu nepodoban, tradicionalni sistem obrazovanja i vaspitanja bude zamenjen novim, savremenim sistemom permanentnog obrazovanja.

Takvo poimanje permanentnog obrazovanja je nenaučno jer gubi iz vida njegov sintetički karakter, njegovu dijalektičku suštinu i jedan od osnovnih preduslova za njegovo ostvarivanje — nužno interakcijsko povezivanje i prožimanje sa drugim društvenim strukturama, u prvom redu sa naukom i privredom. Permanentnog obrazovanja ne može biti bez njegovog stalnog oslanjanja na najnovija naučna dostignuća i tehničke pronalaske, što zahteva i stvaranje jednog ili više obrazovnih informacionih sistema. Na taj način permanentno obrazovanje izlazi iz unutrašnjeg okvira vaspitno-obrazovnog sistema i seže u ukupnost funkcija čitavog društva.

Suština koncepcije permanentnog obrazovanja sastoji se u sledećem:

a) da se izgrade sve društvene veze između celinskih oblasti koje čine nauka, rad i obrazovanje i da funkcionišu u okviru samoupravne regulacije udruženog rada;

b) da se vaspitno-obrazovni sistem radikalno transformiše, pre svega sadržajno i metodološki, prema zahtevima, odnosno implikacijama tog novog teorijskog pogleda; i

c) da se u okviru vaspitno-obrazovnog sistema razvije do pune mere obrazovanje odraslih kao efikasan instrument za pravovremeno i sveobuhvatno inoviranje znanja svih radnih ljudi zavisno od njihovih i društvenih potreba i od stanja nauke kao udružene interakcijske celine. Od bitnog je značaja za opšti društveni i privredni razvoj da se, u pogledu društvenog i posebno finansijskog tretmana, obrazovanje odraslih izjednači sa obrazovanjem mladih i time ukloni jaz koji ih je vekovno razdvajao.

Očigledno je da za ovakav pristup permanentnom obrazovanju postoje veoma krupni razlozi.

Sa znanjima do kojih se dolazi u nauci i u tehnologiji treba odgovoriti na promene kao izazov vremenu.[3] Smisao toga je u prilagođavanju promenama i u njihovom oblikovanju da bi služile čovekovim potrebama.

Mnoge današnje promene rezultiraju iz naučno-tehničke revolucije, što je u isto vreme osnov i uslov za dinamizam modernog društva i savremenog življenja.

U ranijim epohama nauka se sporo razvijala, spektakularni izumi i otkrića bili su retki, pa su se i promene odigravale u dugim vremenskim razmacima. Zbog toga su znanja koja su stečena u mladosti, za vreme jednokratnog učenja, bila dovoljan „kapital" za ceo život.

---

[3] Grupa autora, *Tehnološki uzroci promena u savremenom svetu*, Dubrovnik, 1971, str. 100.

Posle četrdesetih godina ovog veka nauka sa svojim spektakularnim rezultatima počinje izazivati mnoge promene upućujući izazov vremenu. Sa „eksplozijom nauke" prirodno dolazi do „eksplozije znanja", tačnije — do njegove akceleracije i krajnje neorganizovane akumulacije njegovog potencijala. Razvoj tehnologije zahtevao je sve intenzivnije angažovanje nauke, otvarajući problem registrovanja, selekcije i transfera znanja u sve većem obimu i u sve složenijim tokovima.

Nastaje objektivna potreba da se razvije permanentno obrazovanje kao pokušaj da se odgovori na promene. Po rečima Bernarda Ruxa, ono predstavlja sporazumevanje sa okruženjem ili, drugim rečima, odolevanje vremenu.[4]

Permanentno obrazovanje je najtešnje povezano sa životnim opstankom današnjeg čoveka, koji mora stalno učiti da ga, kako se to popularno kaže, vreme ne bi pregazilo.

Sistemski gledano, permanentno obrazovanje javlja se u funkciji društvene reprodukcije. Usled složenosti interakcijskih procesa ta se funkcija nije mogla društveno konstituisati. Ali, na tome se ne može ostati. Jer potencijal nauke postaje jedan od osnovnih činilaca napretka na savremenom stupnju razvoja proizvodnih snaga. Otuda i društveni imperativ za udruživanje interakcijskih celina na nivou ukupnosti permanentnog obrazovanja kao funkcije društvene reprodukcije.

On u nas proizlazi i iz Ustava SFRJ jer se u njemu utvrđuje da radni ljudi „imaju pravo i dužnost da, oslanjajući se na naučna saznanja i na njima zasnovane ocene razvojnih mogućnosti i uvažavajući ekonomske zakonitosti, samostalno donose planove i programe rada i razvoja svojih organizacija i zajednica, da te planove i programe usklađuju međusobno i sa planovima društveno-političkih zajednica i da na toj osnovi obezbeđuju usklađivanje odnosa u celini društvene reprodukcije i usmeravanje celokupnog materijalnog i društvenog razvoja u skladu sa zajedničkim, na samoupravnim osnovama utvrđenim, interesima i ciljevima.[5]

Pristup permanentnom obrazovanju kao funkciji samoupravno udruženog rada označen je, a delom i razrađen, u Rezoluciji Desetog kongresa SKJ o zadacima Saveza komunista Jugoslavije u socijalističkom samoupravnom preobražaju vaspitanja i obrazovanja. U ovom značajnom dokumentu, pored ostalog, zahteva se da udruženi rad organizuje permanentno obrazovanje i da bude odgovoran za njegovo uspešno ostvarivanje.[6]

Međutim, jasno je da se udruženi rad još nije organizovao na liniji iznetih zahteva i da u tom pogledu pred njim stoje vrlo ozbiljni zadaci. Njihovo uspešno ostvarivanje zavisiće u mnogome od toga da li su i u kojoj meri ispunjene nužne pretpostavke za realizaciju tako koncipiranog permanentnog obrazovanja. U stvari, radi se o krupnim društvenim zahvatima koje implicira koncepcija permanentnog obrazovanja. Tendencije u tom pravcu u nas su se već ispoljile, a institucio-

---

[4] Bernard Rux, *L'éducation permanente*, „Revue française de pédagogie", br. 12/1970, str. 18.

[5] Ustav SFRJ, član 69.

[6] *Deseti kongres SKJ, Dokumenti*, Beograd, 1974, str. 310.

nalni i društveno-politički okvir za njihovo ostvarivanje nađen je u samoupravnim interesnim zajednicama. Opredeljivanje za samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje u okviru samoupravnih interesnih zajednica i van njih znači, u stvari, pristupanje sistemu interakcijskog delovanja na integralnoj osnovi. Iako se samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje u privrednom i društvenom životu sve više proširuje, samoupravni sporazumi i društveni dogovori su vrlo retki u oblasti permanentnog obrazovanja. Jasno je da će u budućnosti značaj društvenih dogovora, samoupravnih sporazuma i poslovnih ugovora sve više rasti jer su potrebe za međusobnim povezivanjem rada, nauke i obrazovanja i za usklađivanjem njihovih odnosa u daljem planskom razvoju sve veće.

II. OSNOVNE PRETPOSTAVKE I NEKA OGRANIČENJA RAZVOJA PERMANENTNOG OBRAZOVANJA

Sa stanovišta organizovanja udruženog rada, na planu permanentnog obrazovanja javljaju se određene potrebe najpre u domenu osnovne organizacije udruženog rada, a zatim ili paralelno sa tim izvan nje, u okviru samoupravne interesne zajednice ili nekog drugog oblika udruživanja. Neposredne potrebe za permanentnim obrazovanjem kadrova morala bi da razmatra svaka osnovna organizacija udruženog rada i da obezbeđuje uslove za njihovo uspešno zadovoljavanje (vođenjem takve politike, jačanjem kadrovske službe, izdvajanjem potrebnih finansijskih sredstava, stimulisanjem učenja itd.). Ostvarivanje tih zadataka poverava se osnovnoj organizaciji udruženog rada ili organizaciji višeg asocijativnog stupnja, institucijama izvan njih itd., uz sklapanje određenog samoupravnog sporazuma, odnosno društvenog dogovora. Putem delegatskog sistema osnovna organizacija udruženog rada u isto vreme utiče na celokupan udruženi rad u okviru samoupravne interesne zajednice ili drugog nekog oblika te vrste udruživanja. Cilj je, razume se, pronalaženje načina da osnovna organizacija udruženog rada zadovolji potrebe za permanentnim obrazovanjem svojih kadrova, radi čega i udružuje s drugima svoja finansijska sredstva, učestvuje u izgrađivanju politike obrazovanja, preduzima mere za ostvarivanje zajednički dogovorenih programa aktivnosti itd.

Samoupravne interesne zajednice u oblasti obrazovanja predstavljaju realan oblik da se osigura vođenje politike u domenu ove posebno značajne društvene delatnosti, usklađivanje zajedničkih potreba, interesa i odnosa koji iz toga proizlaze, slobodna razmena rada itd. I to sve bez posredstva države i etatističkih instrumenata uticaja.

Ovaj konceptualni prilaz udruživanju relevantnih činilaca na planu permanentnog obrazovanja izveden je iz intencija Ustava i iz stavova Desetog kongresa SKJ o interakcijskom povezivanju rada, nauke i obrazovanja, kao i iz same koncepcije permanentnog obrazovanja.

Ostvarivanje zadataka u ovoj oblasti uslovljeno je ispunjavanjem određenih *pretpostavki* koje izviru iz funkcija udruženog rada. Njih prate mnoga *ograničenja* koja proizlaze iz shvatanja obrazovanja kao

autonomnog školskog sistema, iz materijalno-finansijske oskudnosti i iz nerazvijenih samoupravnih odnosa.

1. Sigurno je da društveno opredeljivanje za koncepciju permanentnog obrazovanja predstavlja izrazito *političku pretpostavku*, jer se radi o angažovanju čitavog društva na temeljnom preobražaju vaspitno-obrazovne delatnosti sa stanovišta stavova sadržanih u ovoj koncepciji.

Oslobađanje obrazovanja u celini od sveobuhvatnog državno-birokratskog uticaja na ciljeve, sadržinu, organizaciju i metode vaspitno-obrazovne delatnosti samo je prvi čin te pretpostavke, ali i ključna polazna tačka, glavni uslov za samoupravno konstituisanje istorijski novog položaja obrazovanja. U društvenim uslovima u kojima se obrazovanje dovodi u zavisnost od stvarnih potreba radnih ljudi kao subjekata rada i odlučivanja, a ne od nahođenja državnih organa, jasno je da se oslobađaju putevi za svestran preobražaj vaspitno-obrazovne delatnosti, pre svega njene sadržine i odnosa sa drugim relevantnim društvenim strukturama. Permanentno obrazovanje kao neposredna aktivnost jeste onaj deo ove celine koji po svojoj prirodi najviše inklinira oslobađanju od pojmovnih, sadržinskih i organizacionih ukalupljenja iziskujući originalna rešenja upravo na liniji širokog društvenog organizovanja.

Ovladavanje novim putevima nije oslobođeno opasnosti od stranputica. One se u oblasti obrazovanja uvek mogu javiti, posebno u domenu permanentnog obrazovanja zbog njegovog difuznog karaktera, u vidu improvizacije, voluntarizma, nenaučnih prilaza i uprošćavanja druge vrste.

Koncepcija permanentnog obrazovanja, onako kako je izložena u društvenim dokumentima o reformi obrazovanja u nas, predstavlja pre svega politički značajnu tekovinu jer sa njom počinje revolucionisanje oblasti obrazovanja. Ona izražava tendencije ka višestrukim promenama: prvo — obrazovanje se podiže iz razreda na društveni nivo organizovanja spleta društvenih delatnosti; drugo — ona ruši granicu između rada i učenja, pa i barijere u okviru samog školskog sistema; treće — neodoljivo upućuje na reviziju sadržine obrazovanja i na njeno stalno aktualizovanje, što je jedno od ključnih, ali najzaostalijih područja vaspitno-obrazovne delatnosti; četvrto — razvijanje psihičkih snaga (posebno logičkog mišljenja) i osposobljavanje za stalno učenje stavlja ispred sticanja znanja; peto — polaznike, studente i učenike čini jednako odgovornim kao i nastavnike u savlađivanju vaspitno-obrazovnih ciljeva i zadataka dovodeći ih u ravnopravne odnose u nastavno-obrazovnom procesu; šesto — potiskujući monopol škole, dopušta mogućnost najrazličitijih obrazovnih formi, uz naglašavanje potrebe da se u njihovom korišćenju aktiviraju svi društveni činioci, posebno sredstva masovnog komuniciranja i organizacije udruženog rada; sedmo — zahteva prvenstveno od nastavnika i rukovodećih kadrova da se permanentno obrazuju, odnosno usavršavaju u skladu sa neprekidnim razvojem nauke i tehnike kako bi se ostvarila odgovarajuća efektivnost u vaspitno-obrazovnom radu itd.

Iako je jasno šta se hoće u oblasti permanentnog obrazovanja, društveno-političke pretpostavke za njegovo uspešno ostvarivanje nisu zaokružene. Otuda i znatan prostor za pojavu raznih ograničenja koja ometaju uspešan razvoj permanentnog obrazovanja. Među njima su u prvom redu: klima autarkije u globalnim granicama i u isto vreme nedovoljan uticaj samoupravno udruženog rada; monopolistički položaj takozvanog redovnog obrazovanja, koje se koristi gotovo svim raspoloživim finansijskim sredstvima u okviru postojećih samoupravnih interesnih zajednica usmerenog obrazovanja, nedoslednost u stvaranju i razvijanju društvenih mehanizama za motivaciju i stimulaciju permanentnog obrazovanja; mnoge zakonske smetnje; javno ispoljeni i prikriveni otpori povratnom obrazovanju kao vrlo značajnoj oblasti permanentnog obrazovanja itd.

Takvo stanje u oblasti permanentnog obrazovanja posledica je, između ostalog, neizgrađene razvojne politike njegovog uspešnijeg ostvarivanja. Principijelne osnove su date na nivou federacije i one su sadržane u Rezoluciji Savezne skupštine o razvoju vaspitanja i obrazovanja na samoupravnoj osnovi i u Rezoluciji Desetog kongresa SKJ o zadacima Saveza komunista Jugoslavije u socijalističkom samoupravnom preobražaju vaspitanja i obrazovanja. Te osnove, međutim, nisu razrađivane u vidu konkretnih orijentacija niti u smislu odgovornosti za njihovo realizovanje na nivou republika[7], odnosno pokrajina, većih gradova i razvijenijih organizacija udruženog rada.

Prema tome, predstoje krupni društveni napori da se formuliše razvojna politika permanentnog obrazovanja putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora u svim delovima i na svim nivoima udruženog rada.

U tom okviru značajno je skrenuti pažnju na društveno veoma aktuelnu ideju o *povratnom obrazovanju.*[8]

---

[7] Samo je SR Makedonija donela normativno-pravni akt o permanentnom obrazovanju u obliku rezolucije (Rezolucija za permanentnoto obrazovanie „Služben vesnik na SRM", br. 37 od 31. oktomvri 1973, Skopje, str. 1057—1061).

[8] Prema već urađenom projektu, potrebno je i moguće preduzeti programsko-organizacione i metodološke mere u koje spadaju: „1. Izrada stepenaste programske strukture vaspitno-obrazovnog rada prema zahtevima — složenostima radnih funkcija koje će pojedinci obavljati u odgovarajućim oblastima rada, u okviru određenog zanimanja i njihovo uobličavanje u tzv. jedinice obrazovanja, odnosno „blokove učenja". 2. Stvaranje složenih obrazovnih centara od istorodnih vaspitno-obrazovnih radnih organizacija srednjeg, višeg i visokog stepena obrazovanja (mašinstvo, tekstilna industrija, građevinarstvo, poljoprivreda, zdravstvo i dr.) ili „lociranje" ovih „jedinica obrazovanja", „blokova učenja" u okviru postojećih srednjih, viših i visokih škola i fakulteta, ali uz stvaranje tzv. prelaznih oblika između njih. 3. Postizanje saglasnosti sa polaznicima, odnosno organizacijama udruženog rada koje finansiraju njihovo obrazovanje, o uključivanju u stepenasto zasnovan sistem sticanja odgovarajućeg stepena stručnosti umesto odgovarajućeg stepena — nivoa obrazovanja (srednji, viši, visoki). 4. Utvrđivanje i obezbeđivanje postupaka za društveno priznanje (verifikaciju) stepena stručnosti (i nivoa obrazovanja) stečenog na principu povratnog obrazovanja" (Obrazovanje iz rada (povratno obrazovanje) u samoupravnom socijalističkom preobražaju vaspitanja i obrazovanja u Jugoslaviji, Institut za istraživanje i razvoj obrazovanja, 1974, u redakciji prof. dr Stevana Bezdanova).

2. Razvoj permanentnog obrazovanja zavisi veoma mnogo i od određenih ekonomsko-planskih pretpostavki.

Utvrđivanje jasne razvojne politike permanentnog obrazovanja na raznim nivoima i u raznim delovima udruženog rada moguće je jedino ako se znaju programske osnove proizvodnje i drugog društvenog rada, tačnije — ako se raspolaže dugoročnim i srednjoročnim projekcijama razvoja. Samo na toj osnovi se može razvijati dinamizam permanentnog obrazovanja, zavisno od izmenljivosti tehnologije, organizacije rada i drugih vitalnih promena koje se vrše u osnovnoj organizaciji udruženog rada, na nivou složene organizacije udruženog rada, privredne grane, oblasti itd.

U postojećem stanju, međutim, sadržana su i mnogobrojna ograničenja permanentnog obrazovanja. Ona se izražavaju u očiglednoj nepovezanosti programa proizvodnje i drugog društvenog rada, u nedogovorenom, odnosno neplaniranom izdvajanju finansijskih sredstava za obrazovanje (izdvajanje na fiskalnoj osnovi), u dupliranju obrazovnih institucija itd.

Neizgrađenost sistema planiranja permanentnog obrazovanja posledica je, uglavnom, sledećeg:

a) nedostaju odgovarajući planovi i programi razvoja naučnih delatnosti i kadrova;

b) ne postoje jasni stavovi o tome na koji način udruženi rad treba da planira permanentno obrazovanje zaposlenih; i

c) nedostaju odgovarajući normativi za planiranje permanentnog obrazovanja zaposlenih, kao što su: obavezivanje zaposlenih (po vrsti i nivou) na permanentno usavršavanje, utvrđivanje kriterijuma i podsticaja za organizovano i sinhrono ispitivanje promena u radu i razvoju zanimanja i uspostavljanje zahteva u daljem obrazovanju i osposobljavanju kadrova, fiksiranje uslova u kojima je obavezno samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje u pitanjima od interesa za stvaranje celine permanentnog obrazovanja (integracija nauke, obrazovanja i rada), pravno regulisanje pitanja koja se odnose na obezbeđivanje radnih olakšica (pogodnosti) za stručno usavršavanje, na izdvajanje neophodnih finansijskih sredstava za izvođenje ove aktivnosti, na verifikovanje dopunskih znanja itd.

Planiranje svih elemenata i odnosa relevantnih za realizaciju permanentnog obrazovanja ključni je preduslov za korenite promene u njegovoj strategiji. Ta preorijentacija zahteva definisanje instrumenata za utvrđivanje funkcionisanja sistema planiranja permanentnog obrazovanja, pri čemu se neprekidno moraju imati u vidu dalekosežne promene u oblastima rada, nauke i obrazovanja, kao i društveno-ekonomskih odnosa.

Razume se, deo ekonomskih pretpostavki čine i ulaganja finansijskih sredstava za potrebe permanentnog obrazovanja. Ovaj ključni problem rešava se tako što radne organizacije izdvajaju naknadno posebna sredstva za te svoje potrebe. Očekivanja da se pitanje finansiranja permanentnog obrazovanja, posebno stručnog usavršavanja rukovodećih kadrova, može rešavati u okviru samoupravnih interesnih zajednica usmerenog obrazovanja pokazala su se nerealnim. Otuda se

taj problem sve više zaoštrava tražeći da bude specifično rešen, tačnije — kroz druge oblike samoupravnog udruživanja, naravno, u okviru samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Njegovo uspešno rešavanje je od izuzetne važnosti za ostvarivanje zahteva u domenu permanentnog obrazovanja.

Jasno je da se rešenja moraju tražiti na liniji utvrđivanja potreba osnovnih organizacija udruženog rada u ovoj oblasti. Kada permanentno obrazovanje bude našlo svoj pravi izraz u funkciji udruženog rada, a osnovne organizacije udruženog rada budu slobodno odvajale određen doprinos za potrebe obrazovanja znajući da time osiguravaju reproduktivnu osnovu sopstvene proširene reprodukcije, tada neće biti ovog problema. Jer on se zapravo i javlja u uslovima otuđenja dohotka od radnika budući da još nisu pre svega ekonomski ovladali proširenom reprodukcijom.

3. Za razvoj permanentnog obrazovanja *organizacione pretpostavke* nisu ništa manje značajne od ostalih. One imaju značaj odlučujuće determinante za ukupnost funkcije permanentnog obrazovanja u uslovima samoupravnog organizovanja udruženog rada. Permanentno obrazovanje, u krajnjoj liniji, ne bi bilo moguće bez uspostavljanja sveobuhvatne i solidne organizacije udruživanja svih relevantnih činilaca (nauke, obrazovanja i rada) kako u njihovom unutrašnjem okviru svakog ponaosob tako i na nivou celokupnog udruženog rada. U domenu permanentnog obrazovanja javlja se neophodnost uspostavljanja mnogostrukih veza između pojedinih interakcijskih područja, pa se organizacija nameće kao kapitalna pretpostavka za njegovo uspešno funkcionisanje.

Organizacijom u domenu permanentnog obrazovanja mora se postizati: (a) efektnost snaga koje rade u nauci i u oblasti obrazovanja na liniji transfera znanja, kao i u samim organizacijama udruženog rada u privredi i izvan nje na njihovoj primeni; (b) uspešnost delovanja na elaboraciju i preciziranje uslova, obaveza i kriterijuma proporcionalnog doprinosa svakog od aktera u okviru samoupravnih interesnih zajednica ili drugih oblika ostvarivanju zajednički dogovorenih ciljeva permanentnog obrazovanja; i (c) strukturiranje samog transfera znanja, obuhvatajući pri tom sve njegove faze — od registrovanja najnovijih naučnih otkrića i tehničkih pronalazaka, preko njihove selekcije, do disimilacije.

U osnovi kompleksa svih tih pitanja leži problem, ako se tako može reći, organizovanja rasutih znanja. A kolike su njegove dimenzije, najbolje pokazuju izjave uglednih autoriteta u oblasti informatike — da se danas od sveg mnoštva naučno-tehničkih informacija koristi u njihovoj praktičnoj primeni samo oko 5%. Razlozi tome su pre svega u krajnjoj nepripremljenosti savremenog čovečanstva da prihvati ogromne sume znanja kao produkta naučno-tehničke revolucije u uslovima sve složenijih razvojnih poduhvata.

U domenu strukturiranja transfera znanja rešenje je nađeno u konstituisanju obrazovnih informacionih sistema, uz njihovu kompjuterizaciju.

Izučavanje organizacione problematike i u oblasti znanja postaje, dakle, objektivna nužnost u epohi naučno-tehničke revolucije.

U tom sklopu značaj kadrova je izuzetan, a posebno u nas pošto su radni ljudi nosioci politike razvoja (koju vode u osnovnim organizacijama udruženog rada i u najrazličitijim oblicima njihovih asocijacija) i u isto vreme autentični izvršioci radnih i društvenih funkcija.

4. Ostvarivanje permanentnog obrazovanja u osnovnoj organizaciji udruženog rada ili na nivou složene organizacije udruženog rada u mnogome zavisi od institucionalizacije *stručnih pretpostavki* izraženih u profesionalnom vođenju andragoškog ciklusa.

Taj ciklus počinje istraživanjem potreba za permanentnim obrazovanjem kadrova, nastavlja se programiranjem obrazovnih sadržaja, pripremom obrazovnog procesa, njegovim izvođenjem i, najzad, vrednovanjem ostvarenih rezultata.

Ne ulazeći detaljnije u sve to, potrebno je napomenuti da se, za razliku od drugog obrazovnog rada odraslih, sa stanovišta permanentnog obrazovanja naglasak mora stavljati na utvrđivanje obrazovnih potreba. U tu svrhu značajno je ispitivati nivo obrazovanja koje su radni ljudi završili i njegovu aktuelnost, zatim, stanje u trenutku ispitivanja i nivo znanja koji treba dosegnuti. U tome značajno mesto imaju profili zanimanja, čiji opis treba da poseduje (u ažurnom stanju) svaka radna organizacija. U okviru liste profila daju se neophodni podaci koji čine deo podataka za zaključivanje o potrebama permanentnog obrazovanja. Ostali podaci se dobijaju putem egzaktnih istraživanja kojima se moraju obuhvatiti i projekcije razvoja radne organizacije.

Da bi se osiguralo valjano ispunjavanje zadataka na planu permanentnog obrazovanja, o tome se moraju brinuti određene službe uz pomoć specijalizovanih vaspitno-obrazovnih ustanova. S obzirom na specifične potrebe za permanentnim obrazovanjem u radnoj organizaciji ili privrednoj grani, tendencija je da se udruženi rad ovde javlja u dominantnoj ulozi.

Celovitost zahteva najbolje se postiže izradom modela permanentnog obrazovanja u radnoj organizaciji, u okviru kojeg se mogu dati odgovarajuća sadržajna, institucionalna i organizaciona rešenja.

5. Da ukažemo i na *naučne pretpostavke* permanentnog obrazovanja.

Sva ova pitanja još nisu predmet dovoljnih ili dovoljno obuhvatnih istraživanja i dubljih analiza. Permanentno obrazovanje je počelo privlačiti naučne radnike relativno veoma kasno.

Ovde se ne radi o nekim dnevno-političkim zadacima, već o dubokim društveno-ekonomskim transformacijama gde je prisustvo i svestrano angažovanje nauke *conditio sine qua non* za njihovo uspešno ostvarivanje. Teorijsko osmišljavanje svih tih procesa, zavisno i od dubine radikalnih promena društveno-ekonomskih odnosa, ne može se zadovoljiti parcijalnim pitanjima i efektima tih preobražaja.

Potrebe i mogućnost angažovanja naučnih radnika u ovoj složenoj društvenoj oblasti veoma su velike i odgovorne:

a) na izučavanju svih interakcijskih odnosa i na njihovom unapređivanju;

b) na osmišljavanju programske sadržine permanentnog obrazovanja;

c) na stvaranju sintetičkih celina znanja u domenu društvenih, ekonomskih, tehničkih i organizacionih nauka, uz raslojavanje starih i komponovanje novih naučnih disciplina; i

d) na razvijanju novih naučnih disciplina u oblasti obrazovanja i vaspitanja.

Efikasnost novih naučnih prodora na planu permanentnog obrazovanja treba da obezbedi viši nivo njegove planomernosti, programsku usmerenost ka ciljevima razvoja i celovitost teorije. Primat u tome treba da ima ekonomika obrazovanja pošto se uz njenu pomoć racionalizuje vaspitno-obrazovni rad, zatim organizacija i tehnologija obrazovanja odraslih i industrijska andragogija. Društvenom politikom morao bi se posebno podsticati razvoj obrazovne informatike, čiji značaj neprekidno jača u skladu sa porastom sume naučno-tehničkih informacija i potrebom za njihovim brzim nalaženjem radi primene u proizvodnji i društvenoj praksi.

Ostvarivanje ovih neophodnih prodora vezanih za uspon permanentnog obrazovanja zavisiće od toga kada će i kako samoupravno udruženi rad stvoriti sve neophodne uslove za afirmaciju nauke u njegovom krilu.

*

Permanentno obrazovanje i samoupravno udruženi rad dva su vida jedinstvenog procesa celokupnog društvenog razvoja u nas. Oslanjajući se na nauku i dinamičan rast novih znanja, permanentno obrazovanje treba da postane neposredna pokretačka snaga samoupravno udruženog rada, iako je ono samo njegov sastavni deo. Samoupravno udruženi rad treba u politici dugoročnog razvoja da obezbedi sve ključne uslove da se velike mogućnosti permanentnog obrazovanja postepeno pretvaraju u stvarnost. Uspešnost tog procesa u mnogome će zavisiti od stepena uticaja socijalističke samoupravne društvene svesti o pravom značaju permanentnog obrazovanja u vršenju vitalnih funkcija samoupravno udruženog rada.

Aleksandra Kornhauser

Istraživačka delatnost — ukrasni dodatak ili potreba i sastojak udruženog rada?

U sve osnovne društvene dokumente poslednjih godina zapisali smo konstataciju koja je ujedno bila i zahtev: istraživačka delatnost je, kao potreba i sastavni deo udruženog rada, od posebnog društvenog značaja, jer je nauka pokretačka snaga društvenog razvoja.

Toj konstataciji se nema šta da prebaci. Slovenci, mada na zemlji na kojoj su se odvajkada ukrštali interesi snažnijih, uvek su se kao narod održali prvenstveno zbog svojstvene kulture, kojoj je doprinosila i nauka. U razvoju socijalističkog samoupravljanja, tog sistema koji čoveka osvešćuje i oslobađa, nauka je imala i ima bitne zadatke. A biti slobodan u savremenom svetu znači i, a možda čak prvenstveno, biti ekonomski nezavisan od onih koji pokušavaju da posegnu za plodovima našeg razvoja; dakle, znati upotrebljavati domaće sirovine, razvijati sopstvene postupke koji će zamenjivati licence, osavremenjivati tehnologiju da može da se suprotstavi konkurentnoj borbi na tržištu, uključivati se u međunarodnu razmenu na ravnopravnoj osnovi. Istraživački rad sa naučnim dostignućima prvi je uslov za to.

Mada nema sumnje da smo svesni nužnosti istraživačkog rada i njegove posebne uloge u našem društvenom razvoju, na putu od te svesti do ostvarivanja prihvaćenih načela ipak ima mnoštvo prepreka.

NAUKA I PRIVREDA

Pogledajmo to suočavanje načela i istine najpre u oblasti proizvodnje. U kolikoj meri se istraživačka delatnost uključuje u napore za napredak privrede koji je uslov za stabilizaciju? Pitanje bismo mogli postaviti i drukčije: u kolikoj meri privreda uključuje nauku u svoje planove razvoja i njihovo ostvarivanje?

Ako bismo ostali na tim pitanjima, koje privrednici postavljaju istraživačima i istraživači privrednicima, pristali bismo na prilično čudnu, pa ipak tim prisutniju „logiku traženja krivca na onoj drugoj strani". A da nas ona ne može povesti napred, najbolje pokazuju tokovi koji su sami po sebi osuda dva odvojena fronta: zaostajemo u osavremenjivanju procesâ proizvodnje, njihova automatizacija sporo napreduje, pa zato postoje teškoće sa suviše niskim porastom produktivnosti, a i sa preteranim zapošljavanjem; zbog niskog udela umnog rada u strukturi proizvodnog rada čisti dohodak je niži, zavisnost od sirovina i reprodukcionog materijala veća; preovladavanjem stranih licenci izlažemo se opasnostima savremenog privrednog kolonijalizma.

Još bismo mogli nabrajati rđave posledice, kojima, doduše, nije jedini, ali je ipak značajan uzrok i podeljenost između istraživačkog rada i neposredne proizvodnje, ali su već navedene dovoljno ozbiljno upozorenje da prilike treba brže menjati i određenije sprovoditi načela udruženog rada, u kome je istraživačka delatnost značajan deo. Ne dodatak izvan njega, nego u udruženom radu, njegov deo, kao što su mozak ili srce ili pluća delovi organizma bez kojih on ne može živeti, ali izvan njega su i oni osuđeni na smrt.

Koliko smo već daleko otišli u tome? U Sloveniji smo ove godine osnovali istraživačke zajednice na novim principima: u njima ravnopravno učestvuju delegati istraživača i korisnika. U svim opštinama su otpočele da deluju opštinske istraživačke zajednice, većina njih samo sa delegatima korisnika, što je i razumljivo, budući da su istraživačke organizacije raspodeljene samo po nekim opštinama. Već prvi rezultati su pokazali da su te zajednice dragocena tekovina: u jedva polugodišnjoj saradnji između opštinskih, regionalnih i republičke istraživačke zajednice pokazale su se kao most između njih i organizacija udruženog rada u svojoj opštini, a i kao inicijator mnogih istraživanja od privrednog i društvenog značaja. Neke su čak za to kratko vreme uspele u svojim naporima i u traženju sufinansijera istraživanja koja bi trebalo da opštinu brže povuku u tokove napretka.

Prilikom povezivanja istraživačkog rada i proizvodnje osnovne zadatke imaju regionalne istraživačke zajednice, od kojih se znatan deo uključuje u privredne grane. Tako su otpočele rad posebne istraživačke zajednice za energetiku, za mašinstvo, za geologiju sa rudarstvom i metalurgijom, zatim za elektrotehniku, za automatiku sa kompjuterizacijom i informatikom, pa onda za hemiju i hemijsku tehnologiju, za šumsku industriju, šumarstvo, industriju hartije i grafiku, za tekstil i kožarstvo, za građevinarstvo i građevinske materijale, za poljoprivredu, stočarstvo, veterinarstvo. U postupku osnivanja je i posebna istraživačka zajednica za saobraćaj.

Tu su zatim i regionalne istraživačke zajednice koje svojim radom sežu na sva područja rada, na primer: za biomedicinu, za humanističke i istorijske nauke, za društvene nauke i za ekonomske nauke, urbanizam i planiranje, a i nova regionalna istraživačka zajednica za vaspitanje i obrazovanje, koja, u saradnji sa obrazovnim zajednicama, treba da doprinese razvoju tog značajnog područja.

Usklađivanje rada između njih teče u međuregionalnim dogovorima po projektima, a redovno u okviru istraživačke zajednice Slovenije, čiju skupštinu sačinjavaju delegacije opštinskih i regionalnih istraživačkih zajednica.

Sve te zajednice ravnopravno uključuju delegate istraživača i delegate korisnika, organizovane u odvojenim većima, ali uz tesnu saradnju u okviru jedinstvene skupštine. Dva do tri zasedanja skupština tih zajednica od kraja marta ove godine, kada su bile osnovane, opravdano izazivaju optimizam: kvorum nikada nije bio problem, često je učestvovalo i više od 90% delegata. Rasprave su bile oštre, ali ipak objektivne. Korisnici i istraživači su saslušali jedni druge neposredno, bez međumehanizama koji tako rado manipulišu glasovima. Istina je da ono što se čulo nije bilo uvek i svakome prijatno, ali je već autentičnost neposrednog razgovora sprečila insistiranje na neosnovanim primedbama. A osnovane je inače dobro što pre upoznati ako smo zaista naumili da otklonimo njihove uzroke.

Da ne bi ostalo samo na opštim konstatacijama, da navedem neke primere!

PRIVREDNA I „NEPRIVREDNA" ISTRAŽIVANJA

Kada se vodila diskusija o tome koliko nameniti za privredna, a koliko za „neprivredna" istraživanja, trebalo je najpre, naravno, odrediti koja su prva, a koja druga. Pesimisti su najavljivali propast za teorijske nauke, prodor potrošačkog mentaliteta u planiranje istraživanja, kratkovidost i još ponešto. Ali ništa slično se nije dogodilo. Štaviše, i istraživači i korisnici su prihvatili načelo da je povezanost osnovnih i pragmatičkih istraživanja i proizvodnje nužna, jer nauka je kao bunar koji se mora napajati da bi mogao da daje vodu. Što čistiju vodu. Zato su doneli oštre kriterijume na osnovu kojih se istraživanja izvode i finansiraju, koji traže i njihovo snažno povezivanje u projekte, bilo po regionima ili između njih. Tako se u istraživanju počinju neposredno da susreću matematičar i tehnolog, fiziolog i klinički lekar, pa i istraživač i korisnik, svako sa svojim znanjem i iskustvima, a obojica zajedno jedva da odolevaju problemima koje treba da reši istraživanje.

A šta je sa društveno-naučnim istraživanjima i istraživanjima koja imaju kulturno značenje? Jesu li i ona doživela to „korisničko prefarbavanje" ili su ipak uspela da ostanu „čista"? I takvim pitanjima smo bili svedoci, na sreću retko, a i sve manje ih je, isto tako zahvaljujući delegatima korisnika, koji su vrlo brzo podvukli da ona nisu samo sastavni deo naše kulture, nego i privrednog života, jer čovek-proizvođač, naročito u samoupravnom socijalizmu, ne živi samo od hleba. Svakako

da bi bilo primitivno ako bismo na silu hteli da već unapred nađemo korisnika za svako teorijsko istraživanje, a sigurno je i to da se dostignuća ni jednog istraživanja neće „uprljati" ako prodru u društvenu upotrebu, jer će tek tada zaista početi da žive.

SARADNJA ISTRAŽIVAČA I KORISNIKA

Ako je u početku saradnja između delegata korisnika i delegata istraživača tekla sa manje teškoća nego što smo očekivali, to ne znači da je sve u najboljem redu. Od mnogih akutnih pitanja u prvi plan izbijaju naročito dva: kako produbiti neposrednu saradnju između istraživača i korisnika i kako obogatiti udružena sredstva za polet novih istraživanja.

Najpre prvo. Ma koliko bili zadovoljni ostvarenom demokratizacijom istraživačke delatnosti, koja je u novim istraživačkim zajednicama obuhvatila preko dve hiljade delegata korisnika i oko osam stotina delegata istraživača i time obezbedila široku kritiku i odlučivanje, ipak primećujemo da to nije dovoljno. No, to ne bi trebalo shvatiti kao da pozivam na osnivanje novih odbora, komisija, tela i slično. Sednicâ i ispisanog papira imamo već dovoljno — i previše!

Nisu nam potrebne rasprave, potreban nam je rad, saradnja istraživača i korisnika neposredno tamo gde rad teče — u osnovnim organizacijama udruženog rada i u njihovim udruženjima. Tamo moraju i jedni i drugi ustanoviti potrebe i mogućnosti, tamo zacrtati politiku razvoja tako da uključuje i šire, naučne tokove razvoja, a da ujedno bude izgrađena na čvrstom tlu naše realnosti, mada je ono ponekad već čvrsto. Još uvek je bolje tako nego graditi u maglovito nerealnim pretpostavkama, jer nema više budžetskog finansiranja koje bi izvlačilo takva istraživanja iz finansijskih ćorsokaka. I istraživačke zajednice, naročito regionalne, moraju postati inicijator i usmerivač te saradnje. A za to moraju imati potrebne uslove.

Prvi uslov je ispunjen: sa prosečno trideset do šezdeset delegatskih mesta u svakoj regionalnoj skupštini i bar deset do dvadeset istaknutih stručnjaka koji sarađuju u komisijama, svako područje ima obezbeđeno kadrovsko jezgro istraživača i korisnika koje bi moglo da nosi akciju uključivanja istraživačke delatnosti u svaku organizaciju udruženog rada. No, ostaje otvoreno pitanje kako to ostvariti.

Po Zakonu o istraživačkoj delatnosti, korisnicima je obezbeđeno neposredno saodlučivanje u savetima istraživačkih organizacija. I dobro je što je tako, jer tu nije u pitanju samo načelno ostvarivanje samoupravnih prava, nego u još većoj meri međusobno upoznavanje istraživačkih mogućnosti i društvenih potreba i unapređivanje istraživanja u njihovom pravcu.

Međutim, sličnih mogućnosti i prava neposrednog uključivanja istraživača u savete organizacija udruženog rada ili u skupštine njihovih udruženih organizacija udruženog rada i udruženja još nemamo, mada bi istraživač, naročito kada su u pitanju planovi razvoja, investicije i uvođenje nove tehnologije, mogao bitno doprineti objektivno-

sti informisanja radnika, a time i zdravom odlučivanju, u kome bi i sam morao da učestvuje.

Tu, doduše, postoji određena granica: među 650 hiljada radnika u Sloveniji nije teško naći nekoliko delegata za članove saveta šačice istraživačkih organizacija, a jedva tri hiljade istraživača teško bi moglo da pokrije potrebe svih hiljada organizacija udruženog rada. Zato istraživače treba uključivati naročito u velike organizacije udruženog rada i u njihove zajednice — ali ne kao posmatrače, kao unajmljene stručnjake, nego kao ravnopravne partnere u raspravi i odlučivanju. Udruženi rad je udruženo planiranje, udruženo odlučivanje o ulaganjima, udruženo izvođenje sa zajedničkim rizikom, a i zajedničko pravo na rezultate.

ISTRAŽIVAČI U ORGANIZACIJAMA UDRUŽENOG RADA

Mnogi istraživači su se ove godine već uputili u organizacije udruženog rada kojima bi njihov rad mogao najviše da koristi. I pojedinci, a i čitave istraživačke organizacije su svojim planovima ponudili saradnju i pomoć. Odziv je bio različit. Tamo gde je samoupravna integracija udruženog rada već napredovala, naročito u udruženim odeljenjima za razvoj, bilo je, po pravilu, lakše naći zajedničke jezik, čiji je rezultat bio dogovor za zajedničko istraživanje i udruživanje sredstava. A ponegde su istraživače odbili s uljudnim osmehom — ponegde čak i bez njega — i sa obrazloženjem da sada, u periodu nestabilnosti, zaista nemaju ni vremena ni sredstava za nekakvu nauku.

Ko je kriv za takvo reagovanje, jer je osnovna zakonitost svakog društva da u periodu privrednih teškoća ubrzano ulaže u traženje novih postupaka za bolje korišćenje sirovina i višu produktivnost? Mada nema smisla naširoko tražiti krivce i posipati se pepelom, ipak treba postaviti određeno pitanje: ko je dužan da se brine o istraživanjima u korist napretka proizvodnje? Istina je da to mora biti briga svih radnika — ali ne bi trebalo prevideti da su neki za tu brigu posebno plaćeni. Stoga bi bilo dobro kada bi se vodećim radnicima postavilo pitanje — šta su učinili za istraživanja radi razvoja svoje organizacije udruženog rada, pa i istraživačima — kako su brigu za taj razvoj uključili u svoje projekte i ponude. To ne bi trebalo pitati samo u opštinskim i regionalnim istraživačkim zajednicama, nego i u drugim samoupravnim zajednicama, u opštinskim skupštinama, privrednim komorama, pa i u društveno-političkim organizacijama, ukratko, svuda gde smo dužni da se brinemo o razvoju. Ima li uopšte koga ko to nije dužan?

Najčešći odgovor prilikom poseta istraživača organizacijama udruženog rada bio je da je ponuda za zajedničko istraživanje, doduše, dobra, primamljiva, poželjna, gotovo nužna za njih, ali da, na žalost, nemaju nikakvih sredstava za finansiranje ili sufinansiranje istraživanja. Iako bi neke od tih odgovora trebalo odbaciti jer su to bila odbijanja samo u rukavicama, svakako da među njima ima i niz onih koji su bili iskreni.

„AMORTIZACIJA PAMETI"

I tu nailazimo na jedan od osnovnih problema: potreba za sredstvima za „amortizaciju pameti". Amortizacija opreme nije u pitanju, štaviše — u sadašnjim stabilizacionim naporima čak je povećavamo da bismo povećali reprodukcionu sposobnost privrede. Umesnost toga ne može se poricati. No, i pored toga, mera neće doneti željene efekte ako ne uzmemo u obzir poznati rezultat istraživanja OECD, što već postaje gotovo zakon: ulaganja u nove ideje i njihovo ostvarivanje po svom pozitivnom efektu na rast dohotka već prevazilaze efekat ulaganja u opremu i tržište. Štaviše, s razvojem privredne grane raste nužnost ulaganja u traženje novih ideja, novih postupaka. Ukratko, ako hoćemo da povećamo čisti dohodak, moramo ubrzano istraživati svoje sirovine, prirodne i otpadne, tražiti poboljšanja starih postupaka, stvarati nove i ne samo žuriti za drugima, nego bar na nekim područjima ići naporedo s njima. A za to su u svakoj OOUR potrebna planska namenska sredstva, sredstva za „amortizaciju pameti", koja se ne bi smela prelivati nigde drugde. Ni u lične dohotke, ni u fondove zajedničke potrošnje niti u bilo kakve zajednice. Morala bi ostati u osnovnoj organizaciji udruženog rada, a ona bi trebalo da ih raspoređuje za istraživanja u korist sopstvenog razvoja i po svojoj oceni, bilo neposredno ugovorima sa istraživačkim organizacijama bilo pristupom većim istraživačkim projektima, ali sa jasno određenim udelom ulaganja i prava. Ako takva sredstva budu obezbeđena u organizacijama udruženog rada, onda dobri istraživački projekti neće biti odbijeni već na pragu.

No, predložena „amortizacija pameti" ima i svoje protivnike. Najčešći prigovor je da bi takva namenska sredstva, mada u svojini OOUR-a, mogla prouzrokovati nerealnu konjunkturu na području istraživačke delatnosti. Da li je to zaista tako?

Ako pogledamo raspored ulaganja u istraživačku delatnost za poslednjih nekoliko godina, mora nas zabrinuti opadanje udela materijalnih sredstava uz porast udela ličnih izdataka i pored toga što imamo srazmerno malo istraživača i što su njihovi lični dohoci u donjoj polovini podjednako kvalifikovanog kadra. Uzroci su, dakako, u inflaciji, i u stranoj, jer znatan deo istraživačke opreme treba uvoziti, a cene te opreme su se za nekoliko godina gotovo udvostručile. Uz takvo osiromašenje materijalnih mogućnosti izlaz je najčešće u ograničavanju skupljih istraživanja, a među njima su najčešće upravo tehnološki značajna. Ako, dakle, stvorimo namenska sredstva za istraživanja u osnovnim organizacijama udruženog rada, onda ćemo moći još snažnije da usmerimo istraživače na tehnološke probleme razvoja i u sistemu sufinansiranja efikasno da određujemo prioritete.

No, pojavljuje se i druga primedba: mnoge organizacije udruženog rada su u velikim teškoćama — kako da im sada natovarimo i dodatnu obavezu za izdvajanje sredstava? To pitanje treba najpre popraviti: nije reč ni o kakvom izdvajanju sredstava jer joj ostaju do poslednjeg dinara, samo što ih mora usmeriti u sopstveni razvoj, a ako joj loše ide, to je razlog više za takve mere. S druge strane, tu je i radnička solidarnost. Ako su prilike u organizaciji udruženog rada

takve da predložena mera pogađa osnovne lične dohotke, tada bi trebalo da se u grani dogovore da im u razvoju pomažu drugi, bilo zajmom za razvoj ili preuzimanjem određenih razvojnih istraživanja za nju na zajedničko finansiranje.

RAZVOJNI KADAR U OOUR

Još jedan prigovor onih koji se protive predlogu: ako i priznamo nužnost óbaveznih ulaganja u razvojna istraživanja i rešimo pitanja solidarnosti, ostaje problem — kako obezbediti da istraživačke organizacije predlože zaista samo svrsishodne projekte? Ko u osnovnim organizacijama udruženog rada treba to da proceni kada velik deo njih nema odgovarajući kvalifikovani kadar?

Da, to je umesno pitanje jer stvar ne bi trebalo idealizovati. Svakako da ni istraživači nisu imuni od traženja najlakšeg puta. Regionalne istraživačke zajednice su dužne da pomažu u proceni ponuda — za to su već osposobljene, a i kriterijumi za ocenu su izrađeni, mada možda još ne dovoljno podrobno. Zatim, tu je mogućnost dogovora za zajedničke obaveze u slučaju rizika, zajednički rizik, kako to obično kažemo. Dogovorom treba raspodeliti gubitak — a i dobitak! — pravično između oba partnera, između istraživača i korisnika. Ne na kraju, treba podvući i to da bi svaka veća organizacija udruženog rada morala da ima svoj razvojni kadar, dovoljno osposobljen za sagledavanje potreba rada u svojoj radnoj organizaciji i za prenošenje dostignuća pragmatičkih istraživanja u neposrednu proizvodnju, naravno, u dogovoru sa istraživačima. Takvi razvojni stručnjaci moći će stručno da rastu sudelujući u istraživačkim grupama, gde će biti dragoceni i ravnopravni saradnici.

Zakon o istraživačkoj delatnosti u načelu predviđa takva obavezna ulaganja, ali ih treba realizovati samoupravnim sporazumevanjem. Već gotovo godina je prošla otkako smo doneli taj zakon, a još se nismo pomakli. Same istraživačke zajednice to neće moći da ostvare. U prvim koracima je nužna podrška izvršnih organa društveno-političkih zajednica i privrednih udruženja.

Pa i političkih organizacija! Jer konstatacija da nema proizvodno razvojnog kadra u organizacijama udruženog rada ni radnih mesta za njih, dok se u njima sve više širi visokokvalifikovani administrativni, upravni i analitički kadar, što se ogleda i u usmeravanju mladih u te profesije — nije više samo privredni, nego i ozbiljan društveno-politički problem. Ako u organizacijama udruženog rada politički ne obezbedimo prednost proizvodnim radnicima, među koje spadaju i istraživači u razvoju, ne izlažemo se samo većem pritisku izdataka za „nagradu" koja je isto tako izvor inflacije, nego i narušenim normalnim odnosima između profila radnika, koji pre ili posle moraju dovesti i do krize zapošljavanja. Poboljšati kvalitet kvalifikacione strukture kadra u Sloveniji ne znači samo povećati kvalifikacije zaposlenih radnika, nego i popraviti već veoma načet normalan odnos između njih u korist profila u proizvodnji.

UDRUŽENA SREDSTVA

Posebnu pažnju treba pokloniti udruženim sredstvima, to jest onima koja prikupljamo na osnovu stope doprinosa iz dohotka osnovnih organizacija udruženog rada, određene samoupravnim sporazumom.

Ove godine bi po tom osnovu, prema društvenom dogovoru o zajedničkoj potrošnji, trebalo da se prikupi 90 miliona udruženih sredstava za finansiranje i sufinansiranje istraživačkih programa svih regionalnih istraživačkih zajednica i Istraživačke zajednice Slovenije i za pokriće troškova delovanja organa opštinskih istraživačkih zajednica.

Udružena sredstva predstavljaju jedva trećinu svih sredstava za istraživanja u nas, ali su ipak meta najvećeg broja napada i prebacivanja, pa ih zato treba pogledati pod mikroskopom.

Najpre — nisu li možda prevelika? Iz podataka međunarodne statistike se vidi da je naš procenat udruženih sredstava najniži u Evropi, jer dostiže prosečno 50 do 60% svih ulaganja u istraživanja. Uzrok za takvo visoko udruživanje sredstava čak i u državama sa sasvim decentralizovanom ekonomijom leži u prirodi istraživačkog rada: komplikovanost istraživačkih projekata i veliki rizik u traženju novih puteva, naročito u prvim teorijskim počecima, zahteva udruživanje u veće istraživačke sisteme u organizaciji, izvršavanju i finansiranju. U našem samoupravnom pristupu moramo obezbediti demokratičnost unutar takvih sistema, a ne, kao što bi neki hteli, komadanjem na hiljadu međusobno nepovezanih delića. Za privredu je integracija uslov ne samo napretka, nego čak opstanka — a ništa drukčije nije ni u istraživačkoj delatnosti, gde borba za kvalitet i efikasnost mora biti još oštrija.

Drugo pitanje: kako se ta sredstva dele? Da s obzirom na hiljade delegata ne može biti zatvorenog, otuđenog odlučivanja — najverovatnije ne treba posebno naglašavati. Svaki dinar prolazi kroz odluke u skupštinama istraživačkih zajednica — i kako sredstava ima vrlo malo za sve, kontrola bez popuštanja je gotovo pravilo.

Ni ove godine posle konačne odluke o sredstvima nije bilo mnogo primedaba, ali je bilo predloga da iduće godine udružena sredstva predstavljaju prvenstveno izvor sufinansiranja, a samo izuzetno za finansiranje u celini, na primer, u osnovnim istraživanjima. U regionalnim istraživačkim zajednicama ona bi trebalo da služe za podsticanje urgentnih istraživanja, uz istovremeno neposredno sufinansiranje od strane pojedinih korisnika. Tako ne bismo samo povećali mogućnost za integraciju istraživačkog rada, nego i uspostavili neposrednu saradnju istraživača sa radnicima u osnovnim organizacijama udruženog rada — i pri stvaranju, a i pri proceni istraživačkih dostignuća, pa i pri njihovom prenošenju u proizvodnju, odnosno društvenu praksu.

Politikom i praktičnim rešenjima u okviru Istraživačke zajednice Slovenije bi pri tome trebalo sprečavati težnje za programskim i finansijskim zatvaranjem u uske grane ili u pojedine istraživačke discipline i podsticati projekte koji će unapređivati ostvarivanje širih privrednih i socijalnih ciljeva u skladu s planom društvenog razvoja.

Udružena sredstva treba procenjivati i u zavisnosti od rasta društvenog proizvoda. Sa našim udruženim sredstvima, koja predstavljaju

manje od 0,4% s obzirom na društveni proizvod, zaista se ne možemo potužiti zbog „preterane koncentracije". Još gore je što ta ulaganja uvek iznova guramo u potrošnju i udaramo po njima svim administrativnim ograničenjima. Već je vreme da se shvati da je nauka pokretačka snaga razvoja, pa zato i neizbežan uslov privrednog rasta, a ne ukrasni dodatak pomodne društvene odeće. Zato sredstva za istraživačku delatnost, među njima i udružena sredstva, moraju rasti ubrzano, a najmanje u podjednakoj meri kao i društveni proizvod ako želimo da i dugoročno obezbedimo da on ne opada. Kada istraživanja postanu ne samo obavezan, nego sam po sebi razumljiv deo svake akcije, kako u njenom utemeljenju tako i u sprovođenju i konačnoj oceni, kada svaki radnik bude zahtevao, a i dobio, ocenu objektivno utvrđenih mogućnosti za uspeh predloženih investicija, kada u uspesima — a ne tek kad se zapadne u teškoće — planski bude namenjivao rad i sredstva za traženje novih proizvodnih postupaka, a i razvijanje novih društvenih odnosa i obogaćivanje našeg kulturnog nasleđa, kada rezultati istraživanja budu podvrgnuti najširoj proceni koja će isključiti anonimnost i dogovore u zatvorenim krugovima i koja će dati priznanje dobrom, a i oštru kritiku slabom radu, kada istraživač bude postao radni drug radnicima u proizvodnji i društvenim delatnostima, kada tamo ne bude dolazio ni kao mudrac ni kao torbar da nudi svoje znanje, nego kao radnik među radnicima, sa podjednakim dužnostima za rad i razvoj, a i sa podjednakim pravima u raspolaganju dostignućima zajedničkog rada — tek tada ćemo nauku moći da označimo kao neosporan konstituens udruženog rada.

Nešto od toga već smo postigli, nešto razvijamo, a za znatan deo put tek treba učvrstiti napretkom u shvatanju, pa i udarcima: po primitivizmu i po elitizmu, po zatvaranju u klanove i po razbijanju napornim radom stvorenih jedinica, po neopravdanom posezanju za udruženim sredstvima, a i po špekulativnim zahtevima za usitnjavanje sredstava na principu „svakome pomalo". A naročito po shvatanju da pojedinac može da ima u vlasti bilo znanje bilo sredstva — jer obe stvari predstavljaju vlast nad ljudima. A tu vlast radnici u samoupravnom sistemu ne priznaju nikome!

(Sa slovenačkog Laza Čarnić)

Edvard Kardelj: Nacija i međunarodni odnosi

(BIGZ, Beograd, 1975, strana 248)

U veoma bogatom naučnom i političkom opusu Edvarda Kardelja, bez sumnje, značajno mjesto pripada teoriji nacije i nacionalnom pitanju. U tom pogledu i djelo *Nacija i međunarodni odnosi* predstavlja produbljeno teorijsko osmišljavanje suštine nacije u sklopu ukupnih kretanja i promjena na planu međunarodnih odnosa. U ovoj knjizi autor razmatra niz problema iz oblasti nacije i nacionalnog pitanja, ali ono što posebno privlači pažnju čitaoca jeste svestran kritički pristup teorijskim i idejno-političkim stavovima koji nemaju svoju zasnovanost u marksizmu. Ta kritika je fundirana u Marksovoj teoriji društva, u čijem svjetlu autor posmatra i suštinu nacije i njenu funkciju u razvoju savremenog društva. Pri tome autor ističe da je nacija kao istorijska socijalno-ekonomska i kulturno-politička pojava neposredno određena razvojem proizvodnih snaga i produkcionih odnosa i da je sastavni dio određenih društveno-ekonomskih odnosa. Nacija je već u svom nastanku jedan od oblika društvene integracije, a dalji integracioni procesi zavisili su i zavise od ostvarene socijalne i nacionalne ravnopravnosti. Borba za ravnopravnost uvijek je imala svoju socijalno-klasnu i nacionalnu dimenziju i povezana je sa borbom za raspodjelu i raspolaganje viškom rada. Zato i borba za afirmaciju nacije, ističe autor, nije samo „borba za demokratska i kulturna prava čoveka, za pravo na sopstveni jezik i na samostalnu kulturnu afirmaciju, te za njegove sopstvene bolje ekonomske uslove, nego i za društveni i kulturni napredak čovečanstva uopšte. Ta borba neće prestati dok nacija bude objektivno vršila onu društveno-ekonomsku funkciju zbog koje je u istoriji nastala, tj. sve dotle dok napredak proizvodnih snaga i socijalističkih odnosa ne bude tu funkciju prerastao" (str. 59).

Autor se posebno kritički osvrće na ona shvatanja koja sudbinu i perspektivu nacije vide u „stapanju" jezikâ i kulturâ. Ocjenjujući ih kao nemarksistička i idejno-politički štetna, autor podvlači da je besmisleno povezivati proces odumiranja nacije kao društveno-istorijske kategorije sa procesom stapanja jezikâ i sa kulturnom asimilacijom, jer će se ljudi, a ne jezici, stapati u opštečovječansku zajednicu, pri čemu različitost jezikâ i kulturâ neće baš ništa smetati tom procesu. Povezivanje nacijâ u opštečovječansku zajednicu, koje je u raznim oblicima već prisutno i sve više dolazi do izražaja, zavisi od daljeg razvitka onih istih socijalno-ekonomskih faktora koji su u proš-

losti stvorili i modernu naciju. Drugim riječima, „kao što je nacija nastala na osnovi specifične društvene podele rada epohe kapitalizma, tako će kao određena istorijska društvena kategorija sa nastankom novih oblika i opsega društvene podele rada, koju će doneti socijalistički, odnosno komunistički društveni poredak, postepeno i nestati sa istorijske scene" (str. 60). Taj cilj se — naglašava autor — ne može postići nekim forsiranim ili vještačkim „spajanjem" jezikâ i kulturâ, nego daljim razvitkom proizvodnih snaga i višim nivoom ljudske civilizacije, prilagođene tim novim produkcionim snagama čovječanstva. To znači da će ove društveno-ekonomske i, s njima povezane, socijalističke samoupravne snage, predvođene radničkom klasom, postepeno preobraziti svijest ljudi, ovladati nacionalnim granicama i stvoriti od čovjeka građanina svijeta, kao što su nekada nerazvijene proizvodne snage u procesu svog razvoja „činile od čoveka člana roda, plemena, lokalne zajednice, provincije i naroda" (str. 61). Zato principi samoopredeljenja i ravnopravnosti nacija — koje je cjelokupna istorijska revolucionarna praksa svijeta, posebno narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija i razvoj socijalističkog samoupravljanja kod nas, potvrdila kao ispravne — nisu nikakva „prolazna politika", nekakav čisto demokratski program, nego neophodan subjektivni i objektivni uslov bez koga nema nesmetanog napretka ka socijalizmu i komunizmu niti normalnog razvitka objektivnih i zakonitih procesa zbližavanja i povezivanja nacija.

U svojoj suštini — naglašava autor — nacionalno pitanje je pitanje cijelog društva i organski je povezano sa društvenim odnosima kako epohe kapitalizma tako i socijalizma kao prelaznog perioda. Baš zbog organske povezanosti klasnih i nacionalnih interesa radnička klasa nije niti može biti indiferentna prema tretiranju nacionalnih odnosa ni u zemljama kapitalizma niti u eposi socijalizma, boreći se za ostvarivanje svoje vodeće uloge u naciji.

Sa stanovišta suštine, razvoja i perspektive nacije i razvoja međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji, Edvard Kardelj se kritički osvrće i na „doktrine" o „nacionalnom jugoslovenstvu — jugoslovenskom nacionalnom jedinstvu", „jedinstvenim jugoslovenskim kulturnim kriterijima" i „jedinstvenom jeziku" u Jugoslaviji, a posebno na ona shvatanja koja se ispoljavaju kao potpuno pogrešan odgovor na pogrešna stanovišta, poput „teorije" da društvena svijest „još nije dovoljno sazrela" i da zbog toga nacije i republike treba i dalje da ostanu, kao „nužno zlo" i tome slično. Umjesto da se otvoreno i jasno kaže da je takva „teorija" u suštini velikodržavna, nacionalistička, nerealna, duboko štetna i reakcionarna, i da bi se njenom afirmacijom u našem društvu ponovo otvorilo nacionalno pitanje i izazvao sukob među narodima, ovoj se „teoriji" — upozorava autor — posredno priznaje pravo građanstva, čak se prikazuje kao „ipak progresivna", makar je „preuranjena". U stvari, ta teorija je već u vrijeme stare Jugoslavije odigrala veoma reakcionarnu i rušilačku ulogu, a mogla bi imati sličnu ulogu pogotovu danas (str. 72). Takve „teorije", u čijoj je osnovi unitaristička ideologija, mogu samo narušiti osjećanje sigurnosti narodâ u pogledu ostvarivanja njihovih nacionalnih prava, što bi moglo da se izrodi u veoma opasnu dezintegracionu tendenciju, suprotnu procesu zbližavanja.

Jedinstvo, zbližavanje i povezivanje narodâ i narodnostî Jugoslavije nema nikakve veze sa koncepcijom o stvaranju neke nove „jugoslovenske nacije" na osnovama prevazilaženja postojećih nacija. Narodi i narodnosti istorijski su se kod nas formirali skoro istovremeno kad i većina drugih evropskih nacija i u njihovim međusobnim odnosima vladaju iste objektivne zakonitosti koje uređuju i usmjeravaju odnose među narodima u svijetu uopšte, djelujući i na odnose među našim narodima i narodnostima. Zato i procesi zbližavanja i povezivanja narodâ i narodnostî unutar naše zemlje zavise prije svega od daljeg mijenjanja odnosa među ljudima, to jest od daljeg razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa. To znači da se jedinstvo narodâ i narodnostî ne zasniva toliko na njihovoj etničkoj srodnosti koliko na zajedničkim interesima i zajedničkoj borbi za socijalističko samoupravljanje i ravnopravne odnose među ljudima i narodima uopšte. Isto tako, ni federacija jugoslovenskih re-

publika i pokrajina — kako kaže autor — „nije okvir za stvaranje neke nove jugoslovenske nacije, odnosno okvir za sprovođenje takve nacionalne integracije o kakvoj su u svoje vreme sanjali razni protagonisti hegemonizma i denacionalizatorskog terora" (str. 104). Jugoslovenska federacija je zajednica slobodnih, ravnopravnih i samostalnih naroda i narodnosti, koji su ujedinjeni na bazi zajedničkih interesa i naprednih društveno-ekonomskih, političkih, kulturnih i duhovnih težnji i stremljenja ka socijalizmu. U tom smislu jugoslovenska socijalistička federacija je autentičan izraz Lenjinovog principa samoopredeljenja naroda, koji je polazna osnova za savremeno socijalističko ujedinjenje pitanja sa savremenim kretanjima i van nacionalnih granica u svjetsku zajednicu ljudi.

U djelu *Nacija i međunarodni odnosi* Edvard Kardelj dijalektički povezuje smisao i suštinu nacionalnog pitanja sa savremenim kretanjima i zbivanjima u međunarodnoj zajednici. Problem nacije i međunacionalnih odnosa autor ne posmatra samo kao „interno pitanje" određene državne zajednice ili naroda, već ga posmatra dijalektički u sklopu ukupnih kretanja u međunarodnim odnosima, posebno sa stanovišta perspektive razvoja socijalizma.

Osnovna ideja i poruka ovog djela jeste u isticanju potrebe stalne borbe progresivnih snaga kod nas i u svijetu za dosljedno ostvarivanje principa samoopredjeljenja, a protiv svake hegemonije u međunacionalnim i međunarodnim odnosima,— za kulturnu, političku i ekonomsku nezavisnost i slobodu narodâ i narodnosti u njihovoj saradnji. Dakle, stav da svaki narod ima pravo na samoopredjeljenje i da u svojoj zemlji sam određuje svoj način života podrazumijeva eliminisanje svih oblika dominacije i afirmaciju miroljubivog rješavanja problemâ savremenog svijeta koji nastaju na osnovi protivurječnosti nacionalnih i drugih interesa. Obrnuto, ako se ne priznaje ovaj princip, tada je miroljubivo rješavanje problemâ otežano i opasnost po mir je očigledan, i to ne samo između država različitih društvenih sistema, već i kad se radi o državama sa istim društvenim sistemom. Upravo zbog toga nastojanja za učvršćivanje mira moraju biti povezana sa upornom i neprekidnom borbom za ravnopravne odnose među narodima i državama, posebno za učvršćivanje nezavisnosti malih zemalja i naroda, za stvaranje ekonomskih i drugih uslova njihove nezavisnosti i za uklanjanje svih oblika diskriminacije, ekonomskog i političkog pritiska u međunarodnim odnosima. Na taj način — ističe autor — mogu se stvoriti i obezbijediti pravi uslovi za istinski ravnopravnu međunarodnu saradnju.

Dijalektičku vezu unutrašnjeg razvoja jugoslovenskog samoupravnog društva i naše nesvrstane miroljubive politike Edvard Kardelj definiše originalno, podvlačeći da „jugoslovenski narodi, koji su svojim sopstvenim snagama i vanredno teškim žrtvama u drugom svetskom ratu izvojevali nacionalno i socijalno oslobođenje, hoće u svojoj državi da srede socijalistički život na svoj način jer su duboko ubeđeni da je to ne samo u njihovom interesu već i u interesu ravnopravne saradnje među narodima, u interesu mira i napretka čovečanstva" (str. 128). Time što brane svoju nezavisnost i što se bore za ravnopravne odnose među narodima, jugoslovenski narodi i narodnosti se, u stvari, bore za uslove napretka čovječanstva, dakle, za pravo svakog naroda da se nesmetano razvija u okviru savremenih socijalno-istorijskih uslova. Prema tome, svaki narod ima pravo da puteve svog unutrašnjeg razvoja određuje sam, bez miješanja i tutorstva drugih, i to na način i u skladu sa konkretnim socijalno-istorijskim uslovima u kojima živi i koji određuju njegov razvitak. To je naročito značajno za razvoj socijalizma, koji nije dogma i jednom zasvagda dat sistem, već revolucionaran istorijski proces koji u različitim uslovima ima i različite oblike i puteve sopstvene realizacije. Shodno tome, i politika nesvrstavanja, kao autentičan izraz socijalističkog samoupravnog razvoja našeg društva, u stvari, ima cilj da u praksi potraži i ostvari progresivna i demokratska rješenja za odnose među narodima i narodnostima u postojećim uslovima razvoja svjetske zajednice i međunarodnih odnosa. Suštinu politike nesvrstavanja — kako ističe Edvard Kardelj — „predstavlja borba za nezavisnost i slobodni

razvitak svake zemlje i naroda i ujedno za takve međunarodne odnose u kojima će nezavisnost i bezbednost naroda postati stvar kolektivne svetske bezbednosti, a ne stvar odnosa snaga između velikih država. Takav cilj ne odgovara samo interesima takozvanih nesvrstanih zemalja već i svih miroljubivih naroda i snaga" (str. 167). Zato cilj te politike nije da pasivno i neutralistički posmatra otvorene svjetske probleme, već da dosljednom i odlučnom borbom za političku i ekonomsku nezavisnost i ravnopravnost narodâ, ravnopravne međunarodne odnose i svjetski ekonomski poredak osigura mir i bezbjednost u svijetu i slobodan razvitak svakog naroda, narodnosti i zemlje. To znači da se i naša politika nesvrstavanja zalaže za to da svaki narod, na osnovi svojih i opštečovječanskih interesa, bude nezavisan graditelj, samostalan aktivan subjekt sopstvenog razvoja, a ne objekt i sredstvo politike i interesa drugih. Pokret nesvrstanih nije paradna i deklaracijska forma u međunarodnim odnosima, već aktivan faktor koji rješava i konkretne probleme u datim uslovima i u interesu konkretnog naroda i narodnosti, države i čovječanstva uopšte. On je usmjeren ka svestranoj emancipaciji narodâ i čovjeka, okupljanju svih miroljubivih, demokratskih i progresivnih snaga svijeta — na najširoj osnovi.

Po problemima koje tretira, stavovima i idejama o njihovom rješavanju u savremenom društvenom razvoju, knjiga Edvarda Kardelja *Nacija i međunarodni odnosi* jeste jedan od najznačajnijih doprinosa marksističkoj teoriji nacije.

Ibrahim Bakić

Milo Kralj: Kultura svakodnevno

(Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost, Pljevlja, 1974)

Ono što je izvan svake sumnje, to je da u našoj izdavačkoj praksi — ne tako bogatoj, uprkos svemu, ni naročito inventivno usmjeravanoj — ne preovlađuju, u bilo kom pogledu, djela žurnalističke ili, kako se to češće kaže, publicističke prirode. To je malo „specifično" i, ako se ima u vidu tekuća svjetska situacija na tome području, može se kazati kako opet — zakašnjavamo. Ili, bolje reći, mi još nismo sasvim iživjeli — što može biti dobro ako je to znak mladosti duha i svježine onih bez velike kulturne istorije sa sutonom — strast prema izdavanju beletrističkih djela, to jest tvorevina „lijepe književnosti". Mislim da se može kazati kako je upravo to jedan od pretežnih uzroka što se prema publicističkoj djelatnosti u bilo kome vidu osjeća izvjesna nota nadutosti, pa i esteticističkog prezira kao prema nečemu manje vrijednom. Rekoh, u svijetu već odavno nije tako, naročito ne u posljednjih nekoliko godina. Naprotiv, svjetsko izdavačko tržište upravo je preplavljeno djelima iz oblasti publicistike (publicistikom se bave, recimo, jedan Truman Kepot, Norman Majler, Luj Povel, Žak Beržije i drugi!), tako da je neko već uspio da kaže, definišući tu neočekivanu editorsku pojavu, kako je epoha u kojoj živimo epoha — žurnalistike! Vjerovatno je ta definicija nedovoljno sveobuhvatna, kao i sve definicije, ali joj se prodornost ne može sasvim odreći. Tu se malo misli i na površnost duha našeg vremena, a isto tako i na preovlađivanje dokumentarne fakture u kojoj se stvarnost sirovo i neposredno ispoljava. Koju god listu takozvanih svjetskih „hit" izdanja čitate, vidjećete kako na njoj ne preovlađuju djela „čiste" literature, već upravo ona koja mi označavamo, gotovo uvijek s primjesom omalovažavanja, „publicistikom". Nije to novi žanr, naprotiv, ali je veoma karakteristično zanimanje savremenika za djela koja živo i dinamično reaguju na aktuelnosti, bez stida što se ne bave samo takozvanim „vječnim", uzvišenog duha dostojnim temama. Istina je da više nema, kao u proteklim vjekovima, tako mnogo „fundamentalnih knjiga", zato što nema ni velikih filosofskih sistema. I moguće je da je Hegelovo prorokovanje o budućem umoru i krahu „čiste" Umjetnosti ostvareno baš u našem vremenu: ljudi su se vratili prvobitnoj radoznalosti za prijesne či-

njenice realnosti, za dokumente kojima se vjeruje jer su „s lica mjesta" i jer ispoljavaju stvarnost u prihvatljivoj, prividno lakoj i neposrednoj formi. Vjerovatno je to posljedica izvjesnog pretjeranog apstrahovanja od stvarnosti, subjektivizma i relativizma umjetnosti u vrijeme velikih procesa planetarizacije mišljenja i totalne informacije. Ova epoha se, izgleda, „osvetila" Umjetnosti time što je u središte svjetske pažnje stavila jedan tako malo paradan i svečan žanr kao što je publicistika.

Ove manje-više poznate i uopštene floskule podstakla je knjiga o kojoj je ovdje riječ, *Kultura svakodnevno*, crnogorskog pjesnika srednje generacije Mila Kralja. Nju autor, u svojoj skromnosti i smjernosti, naziva čak novinarskom! Takođe, u samom naslovu upotrijebljen je termin „svakodnevna", sam po sebi dovoljno uvredljiv za ukus čistunaca, koji dalje „banalizuje" pristup „svakidašnjim" temama što prolaze manje ili više nezapaženo, jer su nejasno uobličene kao sve što tek nastaje ili potiče iz nerazvijene i neizrazite klice. Pred nama je, dakle, jedna od rijetkih knjiga koje se bave svakidašnjim kulturnim aktuelnostima sa strašću i voljom da se stvari pokrenu i promijene — koliko je to moguće.

Autor smatra da je njegova knjiga *Kultura svakodnevno*, zapravo, „hronika kulturnih pojava u Crnoj Gori, njihovog ispoljavanja, otpora i reagovanja koje su izazivale". Pri tom se Kralj pita „da li novinarski tekstovi, pisani trenutnim povodima i za potrebe dana, mogu da izdrže kriterijum knjige, makar ona bila i samo zbirka objavljenih članaka?"; sumnjajući dalje u snagu dejstva riječi izgovorenih „uzgred" i u — novinama, autor ove knjige pita se „da li će oni i danas — kad su mnoge od tih tema prestale da budu aktuelne — pobuditi izvjesno interesovanje čitalaca?" Nemam podataka o tome kakve su bile razmjere interesovanja čitalaca za ovu Kraljevu knjigu, ali znam da kod naše kritike nije doživjela naročitu pažnju. Dabome, to može da govori i o samoj kritici, jer mislim da je Kraljeva knjiga „aktuelna" i danas isto tako kao što su članci u njoj sabrani bili „aktuelni" i onda i danas kad se — „reaktuelizuju". To da li će današnje čitaoce zanimati jedna takva knjiga, na primjer, važno je samo za izdavača, iz sasvim praktičnog aspekta. Ako se izostavi taj finansijski vid stvari, onda je izdavanje ovakvog tipa knjiga i te kako svrsishodan kulturni i društveni čin, jer se u takvim djelima — to se uvijek vidi za nekoliko godina, pa i decenija, ako se baš hoće — veoma reljefno ispoljava atmosfera kulturnog trenutka vremena u kojem se one pojavljuju. Ma koliko takve knjige bile, inače, „lične" i subjektivne u procjenama, ipak ostavljaju svjedočanstva o svome vremenu i o — autoru, ako ništa drugo.

Ne mogu se složiti sa Kraljevim sumnjama u to da te teme, možda, nisu danas aktuelne. Neke teme koje su razmatrane u njegovoj knjizi odista nisu više tako prisutne, jer su i tada zahvatane plitko, a neke će, na sreću ili nevolju, još dugo biti aktuelne i intenzivno prisutne u našem kulturnom i društvenom prostoru. Može se, dakle, reći da se tu radi o nekim konstantama kojima vrijeme ne može baš mnogo nauditi, prosto stoga što su — konstante.

Prije nego što prikazivač ove knjige počne da je predstavlja čitaocima po osnovnim poglavljima i u najopštijim crtama, valja još jednom pogledati šta piše u „zaštitnoj povelji" knjige *Kultura svakodnevno:* „Tekstove nijesam birao po kriterijumu koliko su aktuelni danas, već koliko su bili aktuelni u trenutku kad su pisani." Poštujući motive ovog autorskog iskaza, valja još dodati da su ti tekstovi objavljivani mahom u „Politici", „Stvaranju", „Pobjedi", „Odjeku" i drugdje, i to u razdoblju od 1968. do 1972. godine, dakle u toku jednog „živog" razdoblja.

Knjiga *Kultura svakodnevno* Mila Kralja bavi se, pored ostalog, izvjesnim „rezultatima" građanske istoriografije o crnogorskom nacionalnom pitanju, opredjeljujući se za dijalektički pristup moderne, savremene istorijske nauke koja stvari uviđa sa objektivnih naučnih stanovišta, a ne iz iracionalnih i romantičarski mutnih uglova.

Veoma je razuman i trezven Kraljev odnos prema vještačkoj problematizaciji teme oko jezika koji je iskorišćen, na nekim stranama, u svrhe koje nisu ni naučne ni specijalističke. Tu Kralj pominje i problema-

tizacije, naučno neosnovane, oko takozvane crnogorske jezičke varijante. Kralj navodi da je nizu tekstova koji su tu varijantu branili osnova bila pozivanje na arhaizme iz djela minornih crnogorskih pisaca folklorne snage — kao „dokaz" o postojanju te varijante! To, po mišljenju Mila Kralja, „nije ništa drugo do duboko konzervativan odnos ne samo prema jeziku već i prema društvenom razvitku svoga naroda". Kralj je uočio suštinske teze nacionalista svih sredina koje su, u biti, izraz mržnje prema drugome i prema različitome. Mrzeći, oni su potencirali samo ono što razlikuje, vjerujući da se samo na taj način paranoidno osjetljivo brane samobitnost i autentičnost nacionalne kulture i vlastiti nacionalni identitet. Kralj se jednako nepomirljivo okomio na nacionaliste kao i na one anacionalne elemente — propovjednike asimilacije i podređivanja kao vida odbrane banalnih interesa i korisnosti. Naravno, svi nacionalisti su podržavali jedni druge i „hranili" athezije i raskide, vodeći u destrukciju i vraćanje na plemenski stadij života i varvarstvo. Milo Kralj zastupa — što je jedino ispravno i nedvosmisleno potvrđeno dosadašnjom istorijom svjetske kulture — gledište da svaka nacija valja da njeguje ono što je odlikuje i čini specifičnom u spoju raznolikosti i istovjetnosti, ne praveći pri tom vještačke prepreke i ne potencirajući razlike koje bi ih spriječile da, svaka prema svojoj moći, daju autentičan doprinos opštečovječanskoj kulturi kao vrhovnom mjerilu kvaliteta. Vraćanje na „krv" i na „tlo" uvijek su inspirisali oni što žele smrt u duhovnoj izolaciji, tvorci separatne „kulture" kao vida isključivosti i šovinističke arogancije. Te sile athezije, kako bi Krleža rekao, vode porijeklo iz složenih stanja određene lične i društvene patologije nezrelog društva bez istorije i dubokih kulturnih temelja.

U knjizi *Kultura svakodnevno* Milo Kralj govori o specifičnim pojavama i ispoljavanju tradicionalizma u crnogorskom kulturnom prostoru. On smatra kako je taj okoštali guslarski tradicionalizam, moćnih plemenskih uporišta i neobične žilavosti i ukorijenjenosti, prepreka svestranom i dinamičnom razvoju tog društva u cjelini. Izvjesne konzervativne snage, „čuvari starih vrijednosti", bez čula i za sadašnjost, a kamoli za budućnost, htjeli bi da konzerviraju sve, osujećujući, mada uzaludno, ispoljavanje mladih, svježih energija jednog modernog, „prevratničkog" pokoljenja. Pri tom, naravno, Kralj ne brani skorojevićku „filosofiju" „sada i ovdje" po kojoj nema prethodnika ni istorije, nego se zalaže za sintezu i prožimanje najboljih vrijednosti plodotvorne tradicije sa autentičnim doprinosima sadašnjosti.

Milo Kralj u svojoj knjizi, dalje, govori o nekritičkoj i neopravdanoj pojavi nicanja mnogobrojnih posredničkih i ostalih institucija kulture bez jasnog programskog i stvaralačkog opravdanja. To kulturu okamenjuje i formalizuje njeno djelovanje, ne dozvoljava joj da „diše" slobodno, autonomno. Povezano s tim, Kralj napada menadžerstvo u kulturi, smatrajući da se menadžeri uspješno prilagođavaju svakoj novoj društvenoj situaciji, čineći, pri tom, neocjenjive štete kulturi, tobož u njeno ime. Takođe, Kralj je pisao i o negativnim posljedicama takozvanog „privatnog mecenatstva". Naime, „vrhuške" mnogih velikih i malih preduzeća davale su, i kapom i šakom, ne mala finansijska i druga sredstva za pojedine kulturne poduhvate, s motivacijom da se time „spasava" kultura. Naravno, te „vrhuške" su to davale samovlasno i „ktitorski"', bez ičijeg konsultovanja i bez znanja savjetâ preduzeća. Sve to je dovelo do „torbarenja" i potpune privatizacije. Na taj način kultura je u izvjesnom vidu dobijala „pomoć", snobovski ceremonijalno, a pri tom je, najčešće, gubila ono što se teško povraća: dostojanstvo.

Jedna od tema ove knjige Mila Kralja, i to tema i danas „aktuelna", čak aktuelnija nego u trenutku pojave toga članka o njoj, jeste nizak nivo selektivnosti naše književne i umjetničke kritike. Kralj je tom prilikom mislio na crnogorsku književnu i umjetničku kritiku, mada to, naravno, nije specifičnost samo te sredine. U tome su sve naše sredine, na žalost, jednodušne i jedinstvene do — neprepoznavanja. Naime, naša kritika — to je konstatovano u mnogim anketama i raznim povodima u kojima se govorilo o jalovosti takve kritike — suviše je neselektivna i privatistička. Sve knjige su, gotovo bez

izuzetka, „vanredni događaji" naše kulture, i svi autori su, blago rečeno, „genijalni". Došlo je, „blagodareći" u prvom redu takvoj kritici, do potpune inverzije vrijednosti, jer su se izgubila sva mjerila na osnovu kojih bi se objektivno sudilo o umjetničkom stvaralaštvu, dakle nadlično. „U crnogorskoj kulturi uopšte — i ne samo u literaturi — selekcija je dosta nepopularan termin", napisao je Kralj u članku što ga je objavila „Politika" od 18. avgusta 1968. godine. Da tog datuma nema ispod članka uvrštenog u knjigu, niko ko dobro poznaje naše književne prilike ne bi mogao kazati kako ta rečenica nije napisana danas, u ovome času.

Jedan od zanimljivijih članaka u ovoj knjizi jeste i onaj u kome se Kralj protivi idejama mediokriteta koji traže uravnilovku i „jednakost" svačijeg stvaralačkog doprinosa. Kako je monopol kvaliteta jedini prihvatljivi i potrebni monopol, razumije se da se Kralj zalaže za njega svim svojim argumentima.

Na kraju knjige *Kultura svakodnevno* Milo Kralj piše o jubileju istaknutog crnogorskog književnika Čeda Vukovića, koji je, svojim višestrukim stvaralačkim doprinosom, trajno zadužio crnogorsku kulturu. U sredini u kojoj se mnogo šta iz oblasti kulture tek začinje, Čedo Vuković spada u prvi red tih plemenitih „začinjavaca" čiji su mnogi rezultati već postali kulturna istorija toga naroda.

Sumarno govoreći, na kraju ovog prikaza koji je želio da istakne najbolja svojstva knjige Mila Kralja — prećutkujući njene nedostatke i zato što je priroda ovog prikazivača takva da piše samo o knjigama koje voli, tako da se i ne može nazvati „kritičarom" u uobičajenom smislu riječi — može se reći kako je knjiga *Kultura svakodnevno* nepretenciozna zbirka „novinarskih" članaka jednog književnika, aktivističke prirode koja je tako pokušavala — nekad manje, a nekad više uspješno — da kulturnu svakodnevicu sagleda u određenoj situaciji i iz određenog ugla (iako prividno „prosta" i „jednolinijska", ta situacija time ne postaje jasnija i uočljivija: naprotiv, poznato je da se najteže uočava baš ono što izgleda veoma jednostavno, čak prosto). Milo Kralj je dao dokaza o svom oštroumnom uviđanju „očiglednog" i o dobroj sposobnosti da nasluti neuobličene pojave u nastajanju i toku. Doda li se tome da on posjeduje dar za shvatanje aktuelnosti i osjećaj za njih — što je najvaljanija karakteristika svakog novinara od formata — i nekih zakonitosti s kojima se odvijaju i kristalizuju, mislim da je to dovoljno pohvalno za jednu knjigu članaka koji i nisu imali drugih aspiracija nego da govore o svakodnevnom — svakodnevno.

Veljko Radović

Dr Živan Tanić: Seljaci na evropskim raskrsnicama

(Institut društvenih nauka, Beograd, 1974, strana 312)

Dve su krupne oblasti predmet Tanićevih istraživanja: socijalna i ekonomska problematika poljoprivrede i problematika ekonomskih migracija. U obe te oblasti u poslednjih trideset godina desile su se gotovo radikalne promene koje su narušile ustaljene odnose, a sa njima i određena verovanja, teorije i modele ponašanja. Jedan te isti fenomen iz ovih oblasti može danas da kod jednih izaziva najcrnji pesimizam, a druge da dovodi u euforiju ispunjenu samozadovoljstvom, što je očigledan dokaz zbrke i u mišljenjima i u ponašanjima. Tanićev poduhvat je poduhvat jednog naučnika, sociologa koji nastoji da, primenjujući sredstva i metode svoje naučne discipline, raskine splin predrasuda, socijalnih iluzija i individualnih racionalizacija sa jednog domena ljudskog ponašanja i da pronikne do onog objektivnog, zakonomernog na kojem počiva svaka konkretna istina. Šta je u domenu migracija utvrdio Tanić?

Socijalno-ekonomski procesi u našoj zemlji pomerili su u razdoblju od 1946. do 1960. godine 4,2 miliona stanovnika, a u periodu od 1961. do 1971. godine 3,4 miliona stanovnika. U prvom periodu promenilo je prebivalište 22%, a u drugom i svih 30% seoskog stanovništva. Tako se u prvom periodu našlo 2,9, a u dru-

gom 2,2 miliona dojučerašnjih seljaka. Te promene nisu izazvane samo industrijalizacijom i urbanizacijom, dakle procesima koji se odvijaju uglavnom izvan sela, nego i tehnološkim i socijalno-ekonomskim promenama u poljoprivredi koje čine znatan deo ljudskog rada suvišnim. U situaciji kada se u svim domenima proizvodnje i javnog života traži veoma visok nivo obrazovanja, kada pritisak na radnike sa visokim kvalifikacijama stalno raste, tražeći i od njih permanentno usavršavanje, ponuđači nekvalifikovane radne snage sa sela su u izrazito nepovoljnom položaju. Potrošačka groznica i opšta trka za statusom čini njihov položaj još nepovoljnijim. Pa ipak, smirivanje tih kretanja gotovo se i ne nazire: pod pretpostavkom da se bitnije ne izmeni tehnologija, Jugoslavija će tek kroz deset godina imati svega 10% seoskog stanovništva iznad sadašnjeg nivoa razvijenih evropskih zemalja. To znači da će odliv seoskog stanovništva i u narednim decenijama biti nastavljen. Tanić zaključuje da je u nas migratorno stanje stalno, da ono povremeno prelazi iz latentnog u eruptivno. Činjenica da se agrarne migracije u nas nastavljaju i u situacijama koje ih ne stimuliraju, to jasno potvrđuje. Ubrzavaju ih povoljni ekonomski tokovi koji daju mogućnost zapošljavanja, ali isto tako i nedaće koje pogađaju izvesne regione. Ove seljačke bujice se slivaju u „divlja i nehigijenska naselja koja nisu slučajna pojava" (str. 14). (Zanimljivo je da su mnogi u tome videli samo higijenski i urbani problem, rezultat neefikasnosti administracije!)

Migracije su povezane i sa socijalnim diferenciranjem na selu. Tanić ukazuje da se između 1969—1971. godine procenat seljaka koji žive na relativno većem posedu povećao sa 14 na 19%. U seljake-radnike ne spadaju samo bezemljaši i seljaci sa izrazito malim posedom, nego i seljaci sa srednjim i većim posedom. Zapošljavanje „neutralizuje širenje siromaštva i niskog standarda" i „povećava ekonomsku moć onih koji imaju srednje i veće posede" (str. 17). Ono takođe obezbeđuje anticipativnu socijalizaciju dece, promene statusa putem školovanja. Time se, opet, povećavaju socijalne i kulturne razlike unutar seoskog stanovništva. Nasuprot zapošljavanju, konzerviranje tradicionalnih odnosa, sprečavanje zapošljavanja i migracija vodi relativnom siromašenju i snižavanju materijalnog i kulturnog standarda seljaka. To je i razlog što seljaci sačinjavaju glavnu snagu migracionih armija i što se ta armija teško prilagođava i urbanizira, što je njen položaj kao rezervne radne armije izuzetno nepovoljan i privremen. Ta seljačka armija — za razliku od industrijskog proletarijata— ne teži stalnom naseljavanju, nego povratku u zemlju. Specifičnosti jugoslovenskih migranata seljaka su u tome da to nisu uvek siromašni, nego i srednji, pa i bogati seljaci; da ne dolaze samo iz pasivnih, nego i iz plodonosnih krajeva; da ne predstavljaju samo višak, nego i deo neophodnog kontingenta radne snage u našoj poljoprivredi; da ne migriraju samo muškarci, nego i bračni parovi. Sve to, opet, ima mnogobrojne ekonomske, političke i kulturne posledice. Tanić ukazuje na neke od njih.

Porodice migranata na malim posedima predstavljaju uglavnom potrošačke grupe čiji je položaj poboljšan samo dotle dok radnik radi u inostranstvu. Na većim posedima deo sredstava se češće ulaže u investicije — proširenje poseda i kupovinu mehanizacije, povećavajući na taj način proizvodnu sposobnost domaćinstva. Gazdinstva sa srednjim posedom znatno manje povećavaju svoje proizvodne potencijale, ali uz povešanje potrošačkih sposobnosti brže otpremaju viškove radne snage u druge delatnosti i upućuju decu na dalje školovanje. Sasvim je prihvatljiv Tanićev zaključak da priliv sredstava ostvarenih radom u inostranstvu dovodi do pomeranja socijalnih slojeva na selu, ali da sam po sebi, bez odgovarajuće agrarne i ekonomske politike, ne može dovesti do usklađivanja razvitka poljoprivrede sa potrebama ekonomike i društva u celini.

Tanić je analizirao i istorijske i aktuelne karakteristike migracije u Srbiji, demografske promene i demografska kretanja u ispitivanim selima, kao i dejstvo domaćeg i inostranog tržišta radne snage na poljoprivredu. Odliv radne snage nije obuhvatio samo njene rezerve. On je često ostavljao u zemlji nezaposlene, odno-

seći najbolji i najproduktivniji deo radne snage. Zato nezaposlenost — taj veoma težak problem — nije rešena odlascima u inostranstvo. Tanić je takođe istraživao uticaj materijalnog i kulturnog nivoa sela, fiskalne i kreditne politike na proces migracija i, obrnuto, uticaj koji su migracije imale na kulturni i materijalni položaj sela, urbanizaciju seoskih naselja i mehanizaciju domaćinstava. Mada Tanićevi nalazi imaju širu vrednost, nećemo se na njima zadržavati, nego ćemo prikazati najčešće uzroke migriranja do kojih je on došao.

Migracije imaju široku lepezu uzroka — od tradicijom već ustaljenih običaja da se odlazi na povremeni rad u inostranstvo do savremenih migracija koje kao iznenadan vihor zahvate seosku sredinu. Takvi događaji „pokolebaju atmosferu mirnog bivstvovanja". U takvim situacijama „vrlo brzo nastupaju stanja kolektivne psihoze i socijalnog oponašanja". Zahvaljujući neposrednom i živom uticaju lica koja su već bila na radu, preplitanju iskustava i imaginacije, selo „veoma brzo prelazi iz stanja konzervativne opreznosti u kolektivna uzbuđenja i psihički nemir" (str. 85). Verbalni razlog odlaska na rad je bolja zarada, ali je motivacija znatno složenija. Ona počinje željom za većom stručnošću, obuhvatajući celu mrežu statusno-ekonomskih elemenata — sagraditi kuću, kupiti investiciona dobra, rešiti materijalne probleme porodice, školovati decu, opremiti mladence pa do psiholoških problema — osloboditi se konfliktnih situacija, razrešiti porodične odnose sputane patrijarhalnim obavezama, pobeći iz nepodnošljive sredine i mnoštva drugih. „Ja sam nadničila, a muž je dosta pio", kaže jedna radnica. „Kupio bih automobil... i sagradio kuću" kaže drugi. „Sada još napornije radim, a lošije se hranim", ocenjuje svoj položaj naša radnica u Danskoj. Tanić strogo razdvaja psihološko-subjektivne činioce od objektivnih. U ispitivanoj populaciji odlazak u inostranstvo i raskidanje radnog odnosa u zemlji tesno su povezani sa ekonomskim položajem pojedinaca, sa stanjem u njegovom preduzeću, sa ekonomskom situacijom poljoprivrednih proizvođača čiji su elementarni uslovi egzistencije bili ugroženi, sa „besperspektivnošću seoske sirotinje", „niskim vrednovanjem i sociokulturnim devalviranjem seoskog rada i načina življenja" (str. 121 — 122). U objektivne činioce spadaju i posledice konkretne politike u poljoprivredi, oscilacija cena poljoprivrednih proizvoda, socijalna nestabilnost poljoprivrednika, nemogućnost zapošljavanja u zemlji, elementarne nepogode i drugo.

Među socijalnim promenama koje je svojim istraživanjima utvrdio Tanić, ekonomska migracija menja funkcije porodice. Ona, pre svega, umanjuje njenu zaštitnu, edukativnu i socijalizatorsku funkciju, a menja i strukturu porodičnih uloga. Porodica migranta po pravilu nastoji da i dalje obavlja proizvodno-ekonomske funkcije, da gradi kuću, da obrađuje imanje. To donosi nove i neočekivane obaveze ostarelim roditeljima i naročito ženi koja taj uvećani teret obaveza nosi na svojim leđima. Migracija vodi razaranju tradicionalnih autoriteta. Vaspitne funkcije porodice podređuju se ekonomskim ciljevima „koji se postižu radom u inostranstvu". Odsustvo fizičkog kontakta lišava emotivne satisfakcije kako decu tako i roditelje. „Psihička potištenost i izlivi osećanja koji se manifestuju u toj korespondenciji — piše Tanić — negativno se odražavaju i kod dece i kod roditelja. I to kako kada su međusobno udaljeni tako i kada se privremeno susreću. Žudnja roditelja za decom slabi njihovo pedagoško uticanje na ponašanje i učenje dece. Lični osećaj da odsustvuje roditeljski uticaj i da nema njihove svakodnevne brige roditelji pokušavaju da nadoknade poklonima i povlađivanjem deci, ublažavanjem kontrole nad njihovim učenjem, ponašanjem i radom" (str. 103).

Ako roditelji i imaju aspiracije da održe poljoprivrednu proizvodnju, deca ih nemaju. Roditelji nabave poljoprivredne mašine, ali tada nema ko da ih upotrebljava jer su se u međuvremenu deca otuđila od poljoprivrednog rada. U školi to su ona deca koja se „nadmeno i razmetljivo odnose prema drugoj deci". Ona se ističu „bogatim džeparcem, boljom odećom i školskim priborom, većom slobodom" (str. 104). Lenjstvovanje i intelektualno zaostajanje su neminovne posledice takvog stanja. Tragičan položaj ove dece plastično pri-

kazuje kazivanje da su u školi „mala deca veoma često zamišljena i odsutna". To su na samom početku životnog starta psihički traumatizirana deca. Pa ipak, Tanić nalazi da ove duboke promene nisu narušile kolektivitet života na selu, da su brakovi relativno stabilni. Ali, nema sumnje da će dalji razvitak ići već trasiranim pravcima.

Posebnu pažnju zaslužuje Tanićeva analiza posledica masovnog migriranja. On konstatuje da je „iz većine sela izvučen najveći deo biopsihički najvitalnije radne snage", da „umanjuje dejstvo ljudskog faktora u proizvodnom kompleksu" (str. 125). Kulturni i ideološki uticaji na migrante u inostranstvu su negativni, ističući „surovost života, rada i eksploatacije, društvenu i pravnu nezaštićenost" (str. 126). Migranti su izloženi pritisku političkih i verskih grupa. Migracija kao ekonomski fenomen remeti ravnotežu između proizvodne i potrošačke snage seoske zajednice. Ona takođe donosi negativne pojave u domenu fertiliteta i nataliteta. Pada u oči opadanje akcione sposobnosti seoskog stanovništva u kolektivnim poduhvatima usled odsustva najsposobnijeg njegovog dela. To usporava modernizaciju i transformaciju sela. Migranti formiraju svest pečalbara, poprimaju negativne vrednosti i obrasce života, što može imati posledice i na regionalnom i na nacionalnom planu. Migranti žive u latentnoj i permanentnoj opasnosti raseljavanja i gubitka nacionalnog identiteta, rade „prljave i rutinske" poslove, prekomerno se iscrpljuju, naglo gube radnu sposobnost. Oni žive u uslovima teške emocionalne i psihičke napetosti, diskriminacije, segregacije i socijalne nesigurnosti. Njihov način života ne vodi samo poremećaju odnosâ u porodici, nego usled stalne primoranosti da se adaptiraju sve novim i novim situacijama dolazi i do razbijanja integriteta ličnosti i koherencije ponašanja. Umesto sticanja znanja i viših kvalifikacija, radnik „gubi sebe" i realnu predstavu o svom mestu u stratifikaciji profesija nadomešta iluzijama. Migriranje je donelo i mnoge pozitivne posledice, subjektivno i objektivno, i Tanić im je dao potrebno mesto.

Kakvo je mesto Tanićevog rada u našoj sociološkoj literaturi o migracijama? Pre svega, mi nemamo dovoljno socioloških radova ove vrste, mada je o migracijama pisano mnogo. Ono što Tanića odvaja od široko rasprostranjenih improvizacija i kvazinaučnih eksplikacija jeste ozbiljnost, studioznost i objektivnost. Metodološki, rad se sastoji iz četiri dela: teorijska analiza, monografija sela, biografija seljaka migranata i statistički deo. Sva četiri dela spajaju se u jedinstvenu harmoničnu celinu. Tanićev rad razlikuje se i od uobičajenih empirijskih istraživanja koja se suviše zadržavaju na deskripcijama, jer se odlikuje produbljenom analizom i teorijskim osmišljavanjem. Mada je istraživanje sprovedeno na jednom ograničenom području, ono nam je pomoglo da se, pre svega, oslobodimo mnogih zabluda o ovom fenomenu i da dublje shvatimo kompleks promena sa kojim je povezan. Možemo slobodno reći da ova zanimljiva naučna studija, koja se čita sa lakoćom, predstavlja značajan doprinos realnijem, naučnom sagledavanju problema migracije koje može postati osnovom jedne efikasnije društvene intervencije u ovom domenu.

Vladimir Milanović

„Marksistička misao", br. 1 i 2/75.

(Časopis za teoriju i praksu socijalizma i socijalističkog samoupravljanja)

U kaleidoskopu značajnih zbivanja u teorijskom stvaralaštvu podsticaj novim poduhvatima, izdavačkim inicijativama, pogotovo u domenu naučne publicistike, dali su 21. sednica Predsedništva SKJ i Deseti kongres SKJ. Otrgnuvši se od dogmatske intelektualne letargije i odbacivši liberalističko ignorisanje realnih teorijskih potreba našeg radničkog pokreta, Savez komunista je pružio društveni i politički podsticaj daljem razmahu teorijskog stvaralaštva: oživio je niz postojećih časopisa i pokrenuo više novih — „Našim temama", „Opredjeljenjima", „Praksi", „Socijalizmu" i drugim našim teorijskim časopisima pridružila se i „Marksistička misao",

čiji je izdavač Marksistički centar Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije. Potreba za ovakvim časopisom se već dugo osećala, te je u novembru 1974. godine Savet Marksističkog centra — na inicijativu Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije — doneo odluku o pokretanju časopisa.

Među najinteresantnije tekstove prvog broja spada uvodnik redakcije. U njemu su jasno naznačeni strateški pravci stvaralačke misli, te distanca u odnosu na građanske i etatističke misaone utvare u nas. Svojim polemičarskim tonom uvodnik predstavlja osveženje. Bez pretenzije da potpuno prenesemo sve stavove uvodnika, ovde ćemo ukazati samo na neka pitanja koja su u njemu pokrenuta.

Časopis insistira na značaju teorijskog stvaralaštva. „Teorijsko stvaralaštvo, ono koje pod marksizmom podrazumeva sastavni deo revolucionarne svesti organizovanog radništva, oslobođeno „kritičke utopije" i gotove sheme, postaje sve značajnija snaga napredovanja naše revolucije. Pred nama je važan zadatak da iz mogućnosti naše revolucionarne prakse i dogovorenih programa odlučnijeg nastavljanja naše revolucije dalje razvijamo marksističku misao... Imamo realne mogućnosti da kvalitativno obogatimo marksističku teoriju revolucije na temeljima borbe za socijalističko samoupravljanje."

U kontinuitetu te pretenzije sledi i ocena, temeljna, produbljena, sadašnjeg trenutka, misaone okoline, svesna duhovnog prisustva onog što nam je tuđe: „Manir lenje, „čiste" misli još nije savladan. Još traje konstruisanje kategorija da bi se „otkrila" savremenost". Ta ocena je važna kao opis savremenog trenutka i u njemu prisutnog oportunizma, nemoći akademske arogantnosti i dogmatske sterilnosti, samozadovoljnog građanstva u njegovom intelektualnom biću, u njegovoj nespremnosti i nesposobnosti da prati samoupravljanje. Stoga „dolazi do zamene marksizma liberalizmom, dogmatizmom, lažnim radikalizmom". I tu redakcija duhovito i tačno konstatuje kako „lenji teorijski i politički duh lako pronađe ovaj odgovor u tragikomičnom mrtvilu nesrećnog para: pravilno — nepravilno: kao da taj odnos sam sebe stvara". Ona se, u demistifikovanju tih odnosa, privida, fetiša, opredeljuje za „analizu bića različitih socijalnih snaga, različitosti i suprotnosti njihovih društvenih pozicija".

Svaka ideološka orijentacija ima svoje „socijalno ishodište". Isto tako, ideološke, duhovne, intelektualne, političke protivrečnosti ne rađaju se po sebi, u sferi ideologije kao takve, već je njihov koren u totalitetu društveno-istorijskog zbivanja, odnosno one se moraju dovesti u vezu sa „protivrečnostima samog društvenog bića". I na toj osnovi razvija se pozitivan program, konstruktivna misao, ono što *de facto*, a ne iluzionarski prevladava te, u biti klasne protivrečnosti. To je teorijsko stvaralaštvo superiorno u odnosu na „pravilnu", ali sterilnu misao. Naime, „borba za marksističku misao nije, zato, samo borba protiv svih ideoloških tokova i struja suprotnih marksizmu i socijalističkom samoupravljanju, već se ona odvija pre svega na klasnom planu, kao borba za stvarnu emancipaciju radničke klase... Otuda je borba za marksističku misao neodvojiva od borbe za socijalističko samoupravljanje".

Polazeći od toga, redakcija konstatuje da smisao borbe za marksističku misao nije u polarizaciji na „dijamatovce" i „praksiste" koji idu mimo suštinskih potreba našeg društvenog razvitka, mimo suštinskih problema i puteva tog razvitka u pravcu samoupravne zajednice. „Kriteriji razvoja marksizma su u napredovanju revolucije, u razvoju socijalističkog samoupravljanja, kao istorijske emancipacije radnika u čoveku, kao slobode i svestranog razvoja ljudske ličnosti... Gde revolucionarna teorija pita i traži — ne stavlja se nalog vere."

Strukturu časopisa čini nekoliko tematskih celina. Pored uvodnika, centralno mesto zauzima „naša osnovna tema", kompleks tekstova čija je pretenzija da ukažu na „smisao borbe za marksističku misao danas", iz pera dr Vuka Pavićevića, dr Stipe Šuvara, dr Mihaila Popovića, dr Adolfa Bibiča i Petra Živadinovića.

Povodom stogodišnjice smrti Svetozara Markovića objavljen je zanimljiv tekst druga Petra Stambo-

lića pod naslovom *Vidovita anticipacija onoga što se ostvaruje danas.* Tekst je pisan studiozno, sa nizom interesantnih detalja i opažanja. Mada je u osnovi njegove strukture istorijska podloga, pleni pažnju i njegovo neposredno povezivanje sa današnjicom, insistiranje na revolucionarnom kontinuitetu u razrešavanju temeljnih klasnih problema socijalističkog samoupravljanja i borbe protiv birokratije.

Pažnju zaslužuje i značajan teorijski tekst dr Najdana Pašića: *Putevi samoupravne integracije i preobražaja društveno-političkog sistema.* To je tekst o političkom organizovanju udruženog rada. U tom okviru autor ističe: „Polazna tačka u konstituisanju ukupnog političkog sistema nije više „apstraktni građanin" ili anonimni glasač s kojim kalkulišu i manipulišu političke partije i centri ekonomske i političke moći, nego radni čovek koji je u svim osnovnim aspektima svoje društvene egzistencije samoupravno udružen i organizovan."

U časopisu je dat prostor i međunarodnim temama, od kojih treba posebno istaknuti članak dr Stanislava Stojanovića: *SKJ i međunarodni komunistički pokret.*

Objavljen je i esej dr Jovana Đorđevića: *O pojmu i funkcijama avangarde,* u kome se iznose neke osnovne misli o avangardi, njenom pojmovnom određenju, društvenoj, istorijskoj, klasnoj, političkoj funkciji i određenosti. Reč je o tekstu koji je izuzetno značajan za političku teoriju, posebno za teoriju partije, koji je utemeljen za idejama klasika i na revolucionarnoj praksi i spoznaji. „Avangarda vodi — kaže autor — ali ona to čini zato što saznaje i otkriva istorijske procese i mogućnosti. Ona nije sveznajuća, ali mora znati, jer prihvata i definiše sva otkrića stvaralačke misli i klasne borbe. Na ovom uslovu su posebno insistirali Marks, Engels, Lenjin i Gramši. Osnovno i neophodno oružje avangarde je nauka, revolucionarna teorija, radikalna misao... Bez ovakve misli (teorije) svako političko oruđe je tupo, a idejno i drugo oružje prazno."

U časopisu postoje i druge rubrike — „Prilozi" (o inflaciji), „Mišljenja", „Osvrti" (o planiranju, o Portugaliji itd.).

Pažnju zaslužuje i rubrika „Prevedeni tekstovi". U situaciji kada se prevodi malo, i to posebno u oblasti političke i filozofske teorije, sociologije, ovakva rubrika je nužna. Naime, (ne)prevođenje je slaba tačka u ukupnim našim intelektualnim komunikacijama. Sa izuzetkom časopisa „Marksizam u svetu", kod nas ne postoji ozbiljnija inicijativa za tematsko, sistematsko prevođenje relevantnih i aktuelnih tekstova iz oblasti društvenih nauka. Za „utehu": to nije samo naš „manir". No, tim pre treba se krajnje odlučno boriti protiv svake odomaćene provincijalne samozaljubljenosti. U tom smislu ta je rubrika veoma dobro zamišljena. U prvom broju objavljeni su tekstovi Karla Korša, Paula Matika, Filipa Reja, te Zarodova, Tibora Đerđa i Samira Amina. U prilog tome sledi solidno pripremljena bibliografija na temu „Marksizam, revolucionarna praksa, istorija".

Dobri su, raznovrsni i zanimljivi i prikazi naše i strane literature, iz pera nekolicine mlađih autora.

Osnovna tema drugog broja časopisa nosi naslov: „Nova svest o kulturi i sloboda stvaralaštva". U tom kontekstu obrađene su teme: kritika stvaralaštva (dr M. Damnjanović), stvaralaštvo kao deo bića avangarde (dr D. Drašković), kritika stanovišta o ugroženosti slobode stvaralaštva (B. Jastrebić) i druge. Posebno je interesantan članak Marka Ristića pod naslovom *Sloboda borbe za slobodu ljudi i stvaralaštva.* U njemu ovaj naš ugledni pisac reaguje, misli, sudi na izgled o prošlosti, no, u stvari, o večno aktuelnim dilemama, sumnjama, o slobodi, o stvaranju, o njima podređenim, imanentnim vrednostima. O istoj temi pišu i: dr P. Matvejević, Vukašin Mićunović, dr V. Milinčević, M. Pražić, Z. Popović, dr M. Nemanjić i M. Zurovac. U zanimljivom članku: *Svijest o kulturi i društvena podjela rada* Vukašin Mićunović ističe: „Društvenom podjelom rada omogućena je i dioba kulture... Organizacijski izdvojena i materijalno zavisnija od državnih organa no od organizacija udruženog rada, kulturna djelatnost se nameće kao jedina mjera kulturnog nivoa — prema stanju u toj sferi cijeni se kultura sredine, klase i društva..."

U rubrici „Međunarodna scena" dr Zoran Vidaković piše o istorijskom smislu indokineske revolucije. U rubrici „Tokovi politike" Marjan Rožič piše o aktuelnim pitanjima razvoja i delovanja Socijalističkog saveza, a dr Vladimir Štambuk o društvenom smislu i zloupotrebi kibernetike. Od prevedenih tekstova pomenimo članak Filipa Tomberga: *Umetnost i ideja slobodnog planiranja.* Tematska bibliografija obuhvata knjige i članke o kulturi u teoriji i praksi.

Đorđe Popović

„Praksa", br. 5-6/75.

(Časopis za društvena pitanja)

Odlukom Predsedništva CK SK Crne Gore od 24. jula ove godine osnivač časopisa „Praksa" je Centralni komitet, a izdaje ga Centar za ideološko-političko obrazovanje CK SK Crne Gore.

Osnovna tema ovog dvobroja nosi naslov: „Raspodjela prema radu i princip solidarnosti". To je, zapravo, tema savjetovanja koje je organizovao Centar za ideološko-političko obrazovanje CK SK Crne Gore

Neophodnost povezivanja prakse sa teorijom posebno je naglašena u uvodnom izlaganju dr Miljana Radovića. Ističući da kod klasika marksizma nalazimo teorijske osnove tretiranja raspodjele u prelaznom periodu, Radović naročito ukazuje na činjenicu da je „socijalističko samoupravljanje praksa bez uzora", te da je nužno imati na umu rezultate postignute u praksi, „kako u institucionalnom pogledu tako i u smislu prihvatanja novih odnosa". Ta iskustva ukazuju na velike razlike u sticanju dohotka koje proističu iz različitog položaja grana, grupacija, regiona. Ukazujući da je pozitivno što su samoupravni sporazumi i društveni dogovori postali metod regulisanja odnosa u raspodjeli, dr Radović posebno ističe ulogu subjektivnih snaga koje „treba da se stalno angažuju u uporednom i komplementarnom rješavanju problema i na sektoru proizvodnje i na sektoru raspodjele" kako bi sistem raspodjele afirmisao proizvodni rad i podsticao produktivnost rada i ekonomičnost poslovanja. Zbog svega toga su potrebni novi „misaoni horizonti" koji će doprinositi razvijanju sistema raspodjele prema radu i principa solidarnosti.

Ostali prilozi o toj temi su radovi sljedećih autora: dr Dragoje Žarković: *Prilog teoriji ličnog dohotka u socijalizmu,* dr Miloš Radulović: *Uticaj politike cijena na ostvarivanje raspodjele prema radu,* dr Krsto Kilibarda: *Rad kao kriterijum vrijednosti ljudi,* dr Nedjeljko Rendulić: *Društveni dogovori i raspodjela prema radu i princip solidarnosti,* dr Bogdan Pešić: *Osnove sistema raspodjele u samoupravnom društvu,* mr Avdul Kurpejović: *Sadržaj i oblici solidarnosti.*

Iako je riječ o vrlo kvalitetnim prilozima, po obimu i dubini zahvatanja problema izdvaja se pomenuti rad dr Dragoja Žarkovića. Autor pokazuje da je lični dohodak vrlo složena ekonomska kategorija i da o njegovoj suštini u socijalističkom društvu ne postoje jedinstvena gledišta. Međutim, njega je nužno uvijek razmatrati zavisno od ekonomskog uređenja društva, jer on je konkretni izraz konkretnog proizvodnog odnosa. Kritikujući teoretičare koji posmatraju lični dohodak kao opšteistorijsku kategoriju svojstvenu svakoj robnoj privredi, autor navodi Marksovu tezu da su „odnosi raspodjele bitno identični... odnosima proizvodnje, da su njihovo naličje, tako da jedni i drugi nose isti historijski prolazni karakter". Zbog toga se, po riječima autora, „mora imati u vidu i to da lični dohodak izražava proizvodne odnose zasnovane na društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju i da su društveni interesi u krajnjoj liniji izraz dugoročnih interesa i pojedinaca i radnih kolektiva". Ukoliko se želi dublje ući u suštinu ličnog dohotka, to zahtijeva njegovo posmatranje kao forme kroz koju se usklađuju interesi pojedinca i kolektiva sa interesima samoupravnog socijalističkog društva.

S obzirom na to da je rad najopštija potreba, „osnova života ne samo socijalističkog, već i bilo kog drugog društva", tom pitanju autor

posvećuje posebnu pažnju. Pošto se u socijalizmu proizvodnja ostvaruje u interesu čitavog društva, „raspodjela prema radu... predstavlja sredstvo ekonomskog uticaja na interese pojedinaca u cilju zadovoljavanja potreba društva". Ovakva formulacija se može izvesti na osnovu toga „što rad, koji predstavlja prvu potrebu društva, još nije postao i prva potreba svakog pojedinca", te se raspodjela sredstava za ličnu potrošnju prema radu javlja kao usklađivanje materijalnih interesa pojedinačnog radnika sa interesima društva.

U socijalizmu nema „nagodbe" između pojedinca sa radnim kolektivom ili društvom. Lični dohodak u uslovima društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju izražava odnose saradnje i uzajamne pomoći udruženih radnika. Stoga je lični dohodak u socijalizmu novčani „izraz ocjene učešća radnika u ukupnom društvenom radu, kojim se određuje njegov udio u onom dijelu društvenog proizvoda koji se troši kroz pojedinačnu raspodjelu".

Kroz raspodjelu se usklađuju interesi pojedinca sa interesima radnog kolektiva, jer se lični dohodak mjeri ostvarenim dohotkom kolektiva. U takvim uslovima radovi identični po količini i kvalitetu koji su izvršeni u različitim uslovima imaju i različite vrednosne izraze, što može da dovede do još većih razlika u ličnim dohocima. Međutim, treba uložiti velike napore u cijelom društvu da bi se uslovima privređivanja regulisale razlike u sticanju dohotka.

U ukupnom društvenom radu imamo dvojnu zainteresovanost za povećanje dohotka: pojedinca i radnog kolektiva. To doprinosi ukupnom razvoju, jer „u mjeri u kojoj se rad članova društva postepeno transformiše u saznatu životnu potrebu, a društvo postaje sve bogatije, smanjivaće se potreba materijalne stimulacije, pa će se apsolutno i relativno povećavati onaj dio potrebnog proizvoda koji se ne raspodjeljuje prema radu, već srazmjerno potrebama. Sada se to izražava kroz povećanje stepena zadovoljenosti potreba koje se podmiruju iz društvenih fondova zajedničke potrošnje. Tako će se vršiti postepeni prelaz na komunistički princip raspodjele prema potrebama".

U uvodniku pod naslovom *Na svom putu*, pisanom povodom 25-godišnjice samoupravljanja, Milija Komatina polazi od konstatacije da je „socijalističko samoupravljanje naš, jugoslovenski put u socijalizam", pri čemu — pozivajući se na klasike marksizma — socijalističke samoupravne društveno-ekonomske odnose definiše kao oblik oslobođenja rada. Međutim, okolnost da ideja samoupravljanja proizvođača nije nova nimalo ne umanjuje originalnost jugoslovenskog puta, „naročito... ako se imaju na umu opšti uslovi u kojima se ta ideja izrazila u osnovno opredjeljenje i obilježje daljeg razvoja socijalizma u Jugoslaviji". Ukazujući na našu kritiku Staljinovog modela socijalizma, koji je decenijama proglašavan za „jedino mogući", a svi drugi putevi oglašavani revizionističkim, autor u kratkim crtama argumentovano rekonstruiše razvoj našeg revolucionarnog pokreta od 1937. godine, kada je drug Tito preuzeo rukovođenje partijom.

Budući da su postavke klasika o samoupravljanju genijalna teorijska anticipacija, a da od revolucionarne uloge subjektivnih snaga zavisi izbor konkretnog puta, autor pokazuje da izuzetno značajno poglavlje u istoriji autentičnog razvoja socijalizma u Jugoslaviji čini i raskid sa staljinizmom i donošenje Zakona o predaji fabrika na upravljanje radnicima. Jer „socijalističko samoupravljanje... iznjedrilo se iz slobodnih i progresivnih težnji i tokova života naroda i narodnosti na jugoslovenskom tlu, odnosno iz radničke klase, njenog organizovanog revolucionarnog pokreta, ali i njenih spontano izraženih revolucionarskih impulsa, što čini taj put našim, jugoslovenskim". Ono je „spoj teorijskih saznanja i žive prakse, i to takav spoj koji proizlazi iz samog karaktera revolucije".

U rubrici „Aktuelnosti" dr Radovan Radonjić u članku pod naslovom *Pogled na literaturu u narodnooslobodilačkoj borbi* markira neprihvatljive prilaze izučavanju i prikazivanju naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Iznoseći neke osnovne karakteri-

stike literature o NOB i socijalističkoj revoluciji, autor se zalaže za svestrano istraživanje naše revolucije i istupa protiv „improvizacija, dotjerivanja i svega... što vodi stvaranju zabluda i legendi, iskrivljavanju predstava i sputavanju kritičkih razmišljanja". On ističe da najveći broj radova u punoj mjeri afirmiše humanističke, revolucionarne i etičke vrijednosti NOB, da njihovi autori naučno prezentiraju događaje, ali ujedno ukazuje i na slabosti kojih nije bilo malo. One su u površnom, često nenaučnom prikazivanju NOB, u iskrivljavanju istorijskih činjenica, u umanjivanju ili negiranju uloge KPJ u organizovanju ustanka i klasne suštine narodnooslobodilačke borbe.

Zalažući se za odgovoran odnos, dr Radonjić ukazuje na potrebu zaoštravanja „kako stručnih i umjetničkih tako i idejno-političkih i klasnih kriterijuma vrednovanja stvaralaštva, što je bitan preduslov borbe za čvršće povezivanje revolucionarne teorije i prakse". Pored toga, autor ističe potrebu većeg „angažovanja društva u kadrovskom jačanju izdavačkih savjeta, uređivačkih odbora i sličnih organa, čija aktivnost treba da se zasniva na jasnim programima koji u idejnom i političkom smislu jasno odražavaju interese radničke klase".

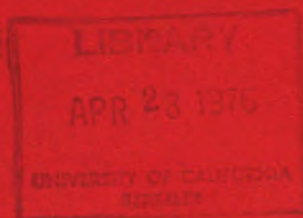
U istoj rubrici časopis donosi i zanimljiv osvrt Vukale Cerkovića: *Zajedništvo i čitanke za osnovne škole*, a u rubrikama „Privredne teme" i „Tribina" priloge: dr R. Vukadinovića: *Multinacionalne kompanije i međunacionalni odnosi*, J. Radulovića: *Uzroci inflatornih tendencija u našoj privredi*, dr B. Ivanovića: *Religija i ateizam* i Ivana Jakopovića: *Marks i Engels o umjetnosti i kulturi*.

Drago Radonjić

12
1975

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Iz sadržaja

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi: za zemlju 150 dinara, za inostranstvo 300 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:

SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:

Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11. tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Štampa: Štamparija «Kosmos«, Beograd, Svetog Save 16—18.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XVIII 1975 Broj 12

Содержание

Contents

Vojan Rus

Nesvrstavanje i socijalistički preobražaj čovečanstva

U poslednjim godinama naročito su se ispoljile mnoge značajne konstante nesvrstavanja, koje se, istina, iz prethodnog prenose u sadašnje razdoblje. One se, ukratko, mogu izložiti na sledeći način[1]:

— Svetskoj naprednoj javnosti postalo je konačno jasno da nesvrstavanje nije nikakav socijalno (socijalno obuhvata i međunarodno) neopredeljen neutralizam, nego da je to jedan od značajnih međunarodnih oblika antiimperijalističke i antihegemonističke borbe, koji se već isprepliće sa svetskim socijalističkim procesom.

— Sve se jasnije pokazuje da je glavni sadržaj nesvrstavanja dekolonizacija — ekonomska, kulturna, politička i moralna — i da je međunarodna politika nesvrstavanja zgusnuti izraz dekolonizacije (bez obzira na to da li svoje ciljeve ostvaruje mirnim putem ili u krajnjem slučaju može da se služi i oružanom odbranom).

Dosadašnji razvoj nesvrstavanja je pokazao da su glavni nosioci tog pokreta baš zemlje koje su — bez obzira na spoljne i ideološke etikete — najodlučniji protivnici imperijalizma i hegemonije (na primer: Indija, Sirija, Egipat, Alžir, Čile za vreme Aljendea, Gvineja-Bisao, Jugoslavija, revolucionarni pokret Južnog Vijetnama; iako neke zemlje

---

1 Vidi šire o tome: Dr Vojan Rus, *Izvori i temelji nesvrstavanja,* Cankarjeva založba, Ljubljana, 1975.

nisu formalno članice ovog pokreta, ipak su mu suštinski doprinele — Severni Vijetnam).

— Pogrešna ocena da je politika nesvrstavanja samo neodređeni neutralizam i manevrisanje između blokova ne vidi i ne traži objektivnu socijalnu osnovu nesvrstanosti.

Države koje učestvuju u pokretu nesvrstavanja imaju zaista vlade sa različitim društvenim sadržajima i ideologijama. Međutim, u prostoru koji zahvata pokret nesvrstanosti, još od njegovog nastanka, jačaju sve njegove progresivne unutrašnje i međunarodne težnje.

Pokret nesvrstavanja je određeni međunarodno-demokratski oblik koji olakšava unutrašnja progresivna i (eventualno) socijalistička kretanja. Ipak, taj pokret nije samo uzrok, nego i rezultat određenih društvenih odnosa koji su nastali u krilu svetskog kapitalističkog imperijalizma, a naročito duboke suprotnosti između vladajućih i podređenih i iskorišćavanih, između razvijenih i nerazvijenih zemalja (ova suprotnost sadrži intenzivno preplitanje unutrašnjih i međunarodnih odnosa i intenzivnije pojavljivanje *klasnih* odnosa i kao *međunarodnih* odnosa nego u prethodnim društveno-ekonomskim formacijama).

— Pokret nesvrstavanja je jedan od najizrazitijih savremenih oblika prevazilaženja osnovne suprotnosti imperijalizma (vladajuće i potlačene, iskorišćavane zemlje). Ta suprotnost je glavni objektivni uslov koji određuje sadržaj pokreta nesvrstanosti i povezuje njegove međunarodne i unutrašnje aspekte.

Velika privredna zaostalost i imperativna nužnost privrednog razvoja, velika osiromašenost i zadovoljavanje najnužnijih životnih potreba većine stanovništva nerazvijenih zemalja — sve je to rezultat pomenute suprotnosti imperijalizma, a istovremeno objektivni društveni podsticaj svim vladama koje učestvuju u pokretu nesvrstanosti da prihvataju zajedničke međunarodne ciljeve tog pokreta (na primer, nacionalizaciju sirovinskih izvora u inostranom vlasništvu), iako oni ponekad prevazilaze klasni i ideološki sadržaj tih vlada.

— Nužnost planskog privrednog razvoja i državne intervencije, nužnost velikih kompleksnih investicija (koje prevazilaze snage domaćih kapitalista), mogućnost ekonomske pomoći i iskustva već ojačalih socijalističkih zemalja, mogućnost objedinjavanja osiromašenih masa u narodne pokrete koji se mogu oslanjati na nastajuće jezgro moderne radničke klase — sve to zajedno može stvoriti ili društveno-ekonomske *preduslove* za nekapitalistički put razvitka i ekonomske preduslove socijalizma ili početne socijalističke odnose. Ne postoji jednostavna neizbežnost kretanja tih zemalja u socijalizam. Ipak, usled pomenutih objektivnih uslova prelaz savremenih nerazvijenih zemalja u socijalizam može biti kraći nego razvijenih kapitalističkih zemalja (računajući od nastanka kapitalizma u njima). Moguće je da nerazvijene zemlje neće ponavljati sve faze kapitalističkog razvitka koje su bile karakteristične za razvijene kapitalističke zemlje. U objektivnoj *mogućnosti* nekapitalističkog i u krajnjoj liniji socijalističkog puta jeste takođe jedan od mogućih objektivnih sadržaja pokreta nesvrstanosti (elementi socijalističkog i u međunarodnim odnosima).

— Svetski kapitalistički sistem pokazao se nesposobnim da u svetskim razmerama temeljno obavi društveno-istorijske zadatke koji su po svojoj prirodi još predsocijalistički i koji su od životnog interesa za blizu dve trećine savremenog čovečanstva (nerazvijene zemlje), a time i čovečanstva u celini: industrijalizacija, agrarna reforma, sveopšte obrazovanje, najosnovniji životni standard za celo čovečanstvo, oslobađanje i sazrevanje svih naroda sveta i svetska integracija.

Ovi zadaci se baš preko pokreta nesvrstanih zemalja najsnažnije projektuju u međunarodne odnose i politiku. To projektovanje ima objektivnu osnovu u činjenici da istorijske zadatke koji po svojoj prirodi »pripadaju« još buržoaziji (industrijalizacija, razvitak nacionalne privrede, agrarna reforma) ona ne može ili ne želi više rešavati, pa ih zato prihvataju i rešavaju u nerazvijenim zemljama nekapitalistički ili, u krajnjoj liniji, čak socijalistički tokovi. Na primer: masovni narodni pokreti sa levim snagama na čelu odlučnije odstranjuju polufeudalne odnose u poljoprivredi; takvog se pokreta buržoazija boji pošto ne zna dokle će stići. Tako pokret nesvrstanosti olakšava — i delimično ima kao svoju društvenu osnovu — one puteve socijalističkog preobražaja koje je predvideo naročito lenjinizam (povezanost socijalističke revolucije sa seljačkim i nacionalnim pitanjem, sa industrijalizacijom).

Međutim, od subjektivnih snaga zavisi da li će se mogućnosti društvenog progresa i socijalizma u nerazvijenim zemljama ostvarivati, da li će davati sve jači oslonac međunarodnoj politici nesvrstavanja. U uslovima odsutnosti, nedostataka ili grešaka subjektivnih snaga mogu da jačaju i nazadne težnje, čiji rezultat mogu biti i regresivna kretanja.

— Prema navedenom, pokret nesvrstanosti ne bi se mogao identifikovati sa socijalističkim zemljama ili oblicima društvenih odnosa koji u njima postoje (veliki deo socijalističkih zemalja, pokreta i partija nisu ni formalni učesnici pokreta nesvrstanosti), ali se taj pokret sa socijalizmom kao svetskim procesom u određenom smislu i u izvesnim suštinskim aspektima intenzivno isprepliće i pokriva (na primer, zajednička težnja ka prevazilaženju glavnih međunarodnih protivrečnosti kapitalizma i imperijalizma), a u drugim aspektima svetski socijalistički proces i mnoge nesvrstane zemlje se još razlikuju (na primer, unutar pokreta nesvrstanosti postoje vlade i ideologije koje nisu socijalističke).

— Pokret nesvrstanosti baš u međunarodnim odnosima (u OUN, program Alžirske konferencije) najcelovitije i najdoslednije afirmiše težnje ka prevladavanju najdubljih protivrečnosti kapitalizma i savremenog sveta i samim tim podstiče i olakšava rešavanje unutrašnjih društvenih problema nerazvijenih zemalja.

Pokret nesvrstavanja nije više samo jedan od najširih oblika međudržavne saradnje u celokupnoj svetskoj istoriji, nego dobija sve veći značaj, formalni oblik i inicijativu u prvoj istinskoj svetskoj organizaciji, u OUN (pokret nesvrstanosti dao je inicijativu za specijalno zasedanje Generalne skupštine OUN u 1974. godini na kojem se raspravljalo samo o svetskim privrednim problemima; politika nesvrstanosti ima najveće zasluge što je došlo do svetskog privrednog planiranja — dekade razvoja, do formiranja UNCTAD-a i slično).

— Pokret nesvrstavanja dao je već suštinski prilog ograničavanju krajnje neoimperijalističke i blokovske politike i stišavanju hladnog rata. Pokazalo se da je nesvrstavanje trajni činilac koji doprinosi rušenju svake otuđene svetske sile.

— Pokret nesvrstavanja se naročito u poslednjim godinama pokazao u međunarodnoj praksi kao jedan od glavnih graditelja nove integracije sveta, pošto je svojom političkom aktivnošću i koncepcijama pokazao čovečanstvu realan put kako se mogu na kraju XX i na početku XXI veka rešavati glavni svetski problemi da bi čovečanstvo prevazišlo krize i pregrade kojima je bremenita integracija sveta na dosadašnjem nižem, kapitalističkom nivou.

— Pokret nesvrstanosti već prevazilazi okvire nerazvijenih delova sveta. Sve veći odjeci tog pokreta u celom svetu omogućeni su činjenicom da politika nesvrstanosti sve više odgovara objektivnim međunarodnim i društvenim potrebama celog sveta.

Zato danas možemo govoriti samo o tome gde je u svetu nesvrstanost najviše koncentrisana — u Aziji, Africi ili Latinskoj Americi. Međutim, nesvrstanost nije više lokalizovana jer se sa njom događa baš suprotno od tvrđenja onih koji su je svodili na »treći svet«, iako se i taj izraz može uslovno upotrebljavati. Nesvrstavanje je postalo jedna od snažnih i novih veza celog sveta, klica novog i boljeg svetskog jedinstva nego što ga je stvorio kapitalizam (tvrdnja da je nesvrstanost u poslednjim godinama postala pravi svetski pokret ne znači da je to jedini napredni pokret sveta, nego da nije više geografsko-kontinentalno ograničen i da je živo prisutan u svim drugim globalnim tokovima sveta).

Pošto reformisani, »novi« imperijalizam i kapitalizam vodi svet u sve veću krizu i pošto nikakav hegemonizam tu krizu ne rešava, postalo je takođe sve jasnije: politika nesvrstanosti nije više ograničena isključivo na Aziju, Afriku, i Latinsku Ameriku, nego dobija sve veću podršku i sve veće objektivne mogućnosti u celom svetu, a ne samo na kontinentima gde ima najmasovniji oslonac. Nesvrstavanje dobija nove mogućnosti i tamo gde imperijalizam ima snažne i glavne pozicije (naročito podrška progresivnih i radničkih pokreta u Evropi, delimično u Severnoj Americi i Australiji) i na velikim područjima koja formalno nisu članovi pokreta nesvrstavanja (socijalističke zemlje).

— Pokret nesvrstanosti daje sve veći doprinos savremenom — međunarodnom i unutrašnjem — preobražaju sveta, koji je u krajnjoj liniji zahvaćen socijalističkim transformacijama. Međunarodni pokret nesvrstanosti je sastavni deo uzdizanja tog preobražaja na bitno viši stepen.

Sve veće afirmisanje nesvrstanosti u svetu je uslovljeno nemoći neokapitalizma i neoimperijalizma da reše najveće svetske probleme. Sve veća afirmacija nesvrstanosti je posledica brzog menjanja odnosa snaga u svetu, aktivnog uključivanja svih kontinenata i svih naroda sveta u progresivni i socijalistički preobražaj (u krajnjoj liniji) čovečanstva.

Time se pojavljuje sve više snaga i ostvaruje sve više različitih puteva svetskog progresa i socijalizma, koje nije moguće podređivati samo jednom ili nekolikim centrima; štaviše, sve jasnije postaje da takvi pokušaji koče svetski preobražaj.

Nesvrstanost je jedan od onih međunarodnih okvira klasne borbe koji omogućavaju razmah unutrašnjih progresivnih snaga svih zemalja, a otežavaju razmah imperijalizma i hegemonije u međunarodnim odnosima, čime se nazadnim snagama uzima iz ruku mogućnost da šire antisocijalistički front pod izgovorom spoljne opasnosti (»eksporta« revolucije silom).

— Pošto se sve više u praksi pokazuje da je nesvrstanost mnogo doprinela napretku savremenih međunarodnih odnosa, društvenom progresu i napretku socijalizma u svetu, u poslednje vreme i socijalističke zemlje koje nisu članice pokreta nesvrstavanja na razne načine i u raznim stepenima uvažavaju njegovo delovanje.

NESVRSTANOST KAO ALTERNATIVA POLITICI SILE

Nesvrstane zemlje uvek su aktivno sarađivale u pregovorima velikih država iako nisu sedele u krugu pregovarača. Bez suštinskog udela nesvrstavanja nije bilo ni jednog značajnog napretka u svetskoj politici u poslednje dve decenije. Za svaki sledeći korak u toj politici biće još dugo nužni nesvrstani — čak će morati biti još aktivniji nego do sada.

»Ravnoteža svetskih snaga« jedan je od onih savremenih, ali i vrlo starih koncepata koji pretpostavljaju da je međunarodne odnose moguće uređivati bez politike nesvrstavanja i da je nju moguće otpisati. U tom konceptu — njegov pristalica bio je i državni sekretar SAD H. Kisindžer — nije teško utvrditi suštinske praznine. Štaviše, »praktična« spoljna politika SAD morala je u poslednje vreme više voditi računa o nesvrstanosti nego što to pokazuje koncept ravnoteže svetskih snaga.

Specifični koncept o svetskoj ravnoteži u poslednjoj četvrtini XX stoleća sadrži sledeće pretpostavke: za poredak u svetu su odgovorne najveće vojno-ekonomske sile; ni jedna od velikih država nema više toliko snage da bi mogla sama diktirati celom svetu; zato se velike države moraju dogovarati; u svetu se formiralo pet većih centara moći: SAD, SSSR, NR Kina, Zapadna Evropa i Japan, koji će sarađivati u tom svetskom dogovaranju, dok dvema najvećim državama preostaju i »posebne odgovornosti«.

Brojni i krupni savremeni događaji pokazali su da savremeni život čovečanstva taj koncept ravnoteže sasvim prevazilazi. Ovde ćemo pomenuti samo njegove osnovne nedostatke.

Taj koncept pokušava oblikovati savremeno čovečanstvo i međunarodne odnose prema neutemeljenoj i suviše jednostavnoj analogiji pošto savremeno čovečanstvo kroji po onoj zastareloj meri koja je bila karakteristična za čovečanstvo u XIX i u prve dve decenije XX stoleća. Tada je još bilo moguće da o celom svetu odlučuje samo nekoli-

ko velesila, a da su svi drugi narodi samo nemoćni objekt tog odlučivanja. Međutim, danas, u poslednjoj četvrtini XX veka, u punom je razmahu »proleće naroda« i radnih ljudi, koje je još u XIX veku — na primer, u 1848. godini — bilo ograničeno samo na pojedine deliće i momente Evrope, pa i tu ga je ubrzo uništio konzervativni građansko-imperijalistički mraz. To proleće je danas nastupilo na takav neodoljiv način da je bez osnove svaka pomisao o modernom i svemoćnom svetskom »koncertu« velesila koji bi naređivao nemoćnim milijardama ljudi.

Savremena materijalno-ekonomska snaga imperijalizma i kapitalizma — koja je još ogromna i koja može još da raste — ne može ovim naraslim, živim društvenim snagama vladati tako suvereno kao u XIX i na početku XX stoleća. Savremena ravnoteža snaga još uvek je koncept premoći velikih vojno-ekonomskih sila nad celim svetom. Taj koncept je zaista manje neposredno opasan od koncepta apsolutnog diktata jedne velesile, manje od koncepta zahuktalog hladnog rata i krajnje napetosti između velikih država, od intenzivnog širenja interesnih sfera i stalnih sukoba koje izaziva to širenje.

Ipak, savremeni koncept ravnoteže snaga još čuva sve one korene, sve one uzroke — jednom rečju, vladavinu svetske manjine nad ogromnom većinom — koji su doveli do sadašnje trajne krize čovečanstva; zato taj koncept nikako ne može temeljno rešiti krizu. Tom temeljnom rešenju daje značajan udeo — zajedno sa svim drugim socijalističkim pokretima i zemljama i sa svim naprednim snagama sveta — i pokret nesvrstanosti.

Za promenu politike razvijenih kapitalističkih zemalja ima danas dosta trajnijih objektivnih uzroka i u njima samima.

Uprkos velikoj privrednoj moći SAD i Zapadne Evrope, njihova privredno-društvena struktura je vrlo osetljiva i ne dozvoljava suviše velike međunarodne hazarde: mesto tih zemalja (naročito Zapadne Evrope) u svetu i njihovo unutrašnje uređenje traže visok stepen investicija i razvoja; danas ne mogu više lako odstupiti od srazmerno visoke zaposlenosti i odgovarajućeg materijalnog standarda. Taj neokapitalistički model — koji je nastao delimično i pod pritiskom snažnog radničkog pokreta i kapitalističke ekonomske krize 1928—1934. godine — razlikuje se od fašističkog modela, ako se izrazimo malo pojednostavnjeno, u tome što danas na kapitalističkom Zapadu nije moguća fašistička politika »topovi — da, maslac — ne«; topovi su u današnjem razvijenom kapitalizmu mogući samo ako ima dovoljno i maslaca.

Zato savremeni kapitalizam i imperijalizam ne može odmah, u neposrednoj budućnosti i u celini, preći na polufašistički model, nedavnog grčkog tipa. Takvi prelazi su mogući kao izuzetak — na primer, u manje razvijenoj južnoj Evropi — ali Zapadna Evropa formalno i sadržajno ne želi takav prelaz pošto je svesna objektivno zakonitih zahteva i nužnosti svog neokapitalističkog modela.

Posledice sukoba na Bliskom istoku i u Indokini i posledice trke u naoružavanju pokazuju da i »blaža« varijanta blokovskih pritisaka (ne svetski, nego i lokalni oružani konflikti i intenzivna trka u naoružavanju) može izazvati u razvijenim kapitalističkim zemljama prilične

socijalne suprotnosti i pomeranja. Radnička klasa u razvijenim kapitalističkim zemljama ima objektivno veliku socijalno-političku moć pošto čini veliki deo stanovništva, pošto je koncentrisana na svim važnim tačkama društvenog sistema i politički ili sindikalno organizovana (negde više, negde manje, na primer u SAD). Zato ta klasa podnosi privremenu vladavinu kapitala samo još pod uslovom relativno dovoljnog egzistencijalnog zadovoljavanja potreba i (prividne) slobode. Ako bi, pak, privredno-političke teškoće — inflacija usled naoružavanja i intenzivnog hladnog rata, recesija, pokušaji neofašizma — osetnije snizile standard, zaposlenost i »slobodu« u razvijenim zemljama, sigurno bi se zaoštrili klasni sukobi. Da inflacija i privredne teškoće mogu načeti i društveni model SAD, pokazale su i vrlo dramatične izjave predsednika Forda o opasnosti od inflacije.

Iz svih tih razloga neoimperijalizam može voditi politiku sile samo do određenih, nepomerljivih granica; iza tih granica mora pristati na kompromise sa novim, progresivnim i socijalističkim zemljama i snagama — i sa pokretom nesvrstavanja — ako su te snage dovoljno uporne i organizovane (a uopšte nije potrebno da budu vojno agresivne). Te realne granice i nemoć savremenog kapitalizma predstavljaju — i unutar razvijenih kapitalističkih zemalja i izvan njih — pogodan teren za jačanje socijalističkih i drugih naprednih snaga, za njihovu sve veću političku (ne vojnu) ofanzivnost, za preuzimanje inicijativa u svetskim razmerama.

Pomenuti postepeni »kompromisi« mogu preobraziti savremeno čovečanstvo bez ratnog uništavanja njegovih najvećih realnih vrednosti, a istovremeno to je i deo mogućeg i za sve narode najplodnijeg puta preobražaja kapitalizma u socijalizam u svetskim razmerama.

Politika nesvrstanosti je na međunarodnom planu danas najreprezentativniji (ne jedini, ni vojno najjači) sastojak tog svetskog preobražaja; mogućnost takvog puta predvideo je Lenjin već pri samom rađanju savremenog socijalizma. Naravno, taj »kompromisni« put nije konvergencija socijalizma i kapitalizma, nije njihovo eklektičko mešanje ni podela interesnih sfera među njima. Svaki takav svetski »kompromisni« korak može biti samo novi postepeni korak društvenog napretka i socijalizma i novo povlačenje kapitalizma, ali na taj način da su se sačuvale i sve pozitivne istorijske tekovine iz vremena kapitalizma (razvijene ekonomske snage, kultura) i svih prethodnih društvenih formacija. U tom modelu preobražaja sve »produktivne« snage kapitalizma — ne samo privredne, nego i kulturne, naučne — i klasnog društva diferencirale bi se na najprecizniji i najplodniji način od zastarelih »produkcionih odnosa« dosadašnjeg klasnog društva.

Taj »kompromis« ne negira, nego potvrđuje pravo svakog naroda i svake potlačene klase da se — ako je krajnje nužno — i silom bori protiv svakog tlačenja. Jedan vid pomenutog »kompromisa« je samo u tome da se napredne i socijalističke snage sveta priznaju, da svetske revolucije nije moguće oružanim sukobima izvoziti iz jedne zemlje u druge, nego da je nužno obezbediti svakom narodu sopstveni put tog preobražaja i — kao što je naglasio Lenjin — u svetu sačuvati što više dosadašnjih vrednosti (one se, naravno, u socijalizam uklju-

čuju preobražene). U tome je smisao svetskog »istorijskog« kompromisa, čiji je deo i politika nesvrstanosti (ili politika aktivne koegzistencije).

Godina 1974. je opet pokazala da politiku sile nije moguće temeljito ograničiti bez krajnjeg napora svih naprednih snaga sveta — među kojima politika nesvrstavanja ima nezamenljivu ulogu — i da to pomeranje ne može izazvati samo dogovaranje među svetskim centrima moći. Razgovori dve najveće države u 1974. godini — prilikom Niksonove posete Moskvi — nisu doneli bitan napredak u razoružanju, naročito u pogledu ofanzivnog, strateškog oružja (prethodni razgovori nisu ograničili trku u pogledu kvaliteta nuklearnog oružja).

Akcija SAD u Čileu, oko Kipra, pojačani pritisci proimperijalističkih snaga u Indokini u 1973—1974. godini, teškoće sa izgradnjom evropske bezbednosti, u razgovorima o razoružanju u Beču — sve to je izražavalo mišljenje nekih krugova SAD da je »kompromisa« bilo dovoljno i da je potrebna »čvrstina«.

Krah svih tih pritisaka — naročito oko Kipra, u Grčkoj, u Kambodži i u Vijetnamu — još je izrazitije pokazao da zbog sve većeg jedinstva i jačine naprednih snaga neoimperijalizam i neokapitalizam nije više sposoban za svetsku političku ofanzivu i komandovanje i da je prinuđen na svetske kompromise i uzmicanja.

SOCIJALISTIČKE ZEMLJE I NESVRSTANOST

Već smo pomenuli da je u svetskoj politici nastalo značajno pomeranje i time što su sve socijalističke zemlje — takođe SSSR i NR Kina — pre izvesnog vremena priznale da je pokret nesvrstanosti trajan činilac savremenog naprednog preobražaja sveta, a naročito borbe protiv imperijalizma.

Analiza konstanti koje zbližavaju socijalističke i nesvrstane zemlje nužna je zbog dve ocene koje su još nedavno ograničavale saradnju između pokreta nesvrstanosti i pomenutih zemalja.

Po prvoj predrasudi — koja je važila još nedavno u više socijalističkih zemalja — pokret nesvrstanosti je po svojoj usmerenosti na međunarodnom planu nešto neodređeno, nešto između kapitalizma i socijalizma. Po drugoj predrasudi — koju širi kapitalistička propaganda — socijalističke zemlje imaju jednaku materijalnu odgovornost prema nerazvijenim zemljama kao i kapitalističke zemlje; ako je svetska zajednica u poslednjim decenijama zatajila u pogledu smanjivanja jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja, onda u svemu tome i socijalističke zemlje, navodno, imaju jednaku moralno-političku krivicu kao i razvijene kapitalističke zemlje.

Novija i savremena istorija dokazuje, nesporno, da sopstveni i objektivni interesi trajno zbližavaju nesvrstane i socijalističke zemlje i da teškoće među njima izazivaju samo parcijalne, birokratske i slične snage koje ne izražavaju te objektivne interese (kao i nepoznavanje najosnovnijih društvenih činjenica i mitovi koji ih zamagljuju; na pri-

mer, mit da je svaka zemlja koja nije u socijalističkom lageru već njegov neprijatelj i prijatelj suprotnog lagera).

Istorijske činjenice dokazuju sledeće temeljne i objektivne dodirne tačke između nesvrstanih i socijalističkih zemalja:

1) U razvitku svetskog kapitalizma sadašnje socijalističke zemlje bile su delimično iskorišćavani, potlačeni i delimično zaostali deo. Socijalističke zemlje, među njima i najveće: SSSR i NR Kina, bile su na svojim počecima takođe nerazvijene i polukolonijalne zemlje, a od tada nije proteklo mnogo vremena. Jednak osnovni položaj u svetskom kapitalizmu imale su ili i sada imaju i nesvrstane, nerazvijene zemlje.

2) Početni materijalni rezultati omogućili su sadašnjim socijalističkim zemljama da se istrgnu iz zaostalosti i da se brzo privredno razviju, da same, na sopstvenom primeru, relativno uspešno savlađuju jaz između razvijenih i nerazvijenih područja sveta.

Sve to je takođe najveći interes i glavna objektivna mogućnost i sadašnjih nesvrstanih zemalja (hegemonistički odnosi koji su se pojavili među socijalističkim zemljama nisu bili — naravno, ne u tako velikom obimu — objektivna nužnost; objektivna nužnost bio je samo u izvesnom periodu administrativni socijalizam i izvesna mera etatističkih pojava.[2])

3) Politika sile i trka u naoružavanju je i za socijalističke zemlje — jednako kao i za nesvrstane — vrlo težak teret za njihovu perspektivu, za njihovu moguću bolju budućnost.

Likvidacija politike sile i veća afirmacija svega što traži pokret nesvrstavanja otvorile bi svim zemljama sveta veće razvojne mogućnosti, a naročito socijalističkim i nesvrstanim zemljama.

Održavanje ravnoteže u dinamici naoružavanja i ratne spreme naročito pogađa razvojne mogućnosti i perspektive socijalističkih zemalja. U toj tački se realni interesi socijalističkih i nesvrstanih zemalja u celini i dugoročno slažu. (Odbrana nalaže nesvrstanim zemljama još teže breme nego socijalističkim zemljama pošto se one moraju zbog naoružavanja ponekad odricati izgradnje privrednih, školskih i socijalnih kapaciteta, koji su im, usled manje razvijenosti, još nužniji nego socijalističkim zemljama.)

Ceo proizvodni kapacitet socijalističkih zemalja je, i pored njihovih nesumnjivih privrednih uspeha, još uvek relativno nizak. Prema podacima, proizvodni kapaciteti socijalističkih zemalja postigli su gotovo trećinu svetskih kapaciteta. Odnos tih »socijalističkih« kapaciteta prema kapacitetima razvijenih kapitalističkih zemalja ne bi se mnogo promenio ako bi se od preostalih dveju trećina otpisali kapaciteti nesvrstanih zemalja. Pošto ti kapaciteti nisu veliki (približno šesti deo proizvodnje razvijenih zemalja), oni ne bi bitno promenili glo-

---

[2] U razvitku socijalističkih zemalja došlo je do poznatih osetnih deformacija kao što su preterana centralizacija, birokratizacija i samovolja izvršnih organa i službi. Ipak, te pojave — u tom obimu — nisu bile neizbežno nužne. Na primer, za vreme Staljina došlo je do tih pojava naročito posle 1937. godine, kad su se već završila dva petogodišnja plana i najteži period stvaranja početne akumulacije; bilo bi normalnije da je tada administrativni način rukovođenja počeo da se ublažava, a ne da jednostrano jača.

balne odnose. Te razmere i odnose možemo približno izraziti ako kažemo da su proizvodni kapaciteti socijalističkih zemalja, verovatno, upola manji — nešto više ili nešto manje — nego kapaciteti razvijenih kapitalističkih zemalja.[3] Otuda jednak kvantitet naoružanja (jednak broj istih raketa, tenkovskih armija, podmornica itd.) predstavlja dosta veći teret za razvojnu perspektivu socijalističkih zemalja.

U nerazvijenim ili srednje razvijenim socijalističkim zemljama moraju se, iako imaju racionalnu ekonomsku politiku i poštenu spoljnu politiku, usled trke u naoružavanju i nužne odbrane odricati novih ključnih kapaciteta za razvitak privrede i standarda. Svega toga se u razvijenim zemljama nije nužno u tom obimu odricati pošto imaju razvijenu privredu i određen standard. Znači, jednaki ili slični troškovi za naoružanje u oba vojna bloka više opterećuju razvitak i napredak socijalističkih i nesvrstanih zemalja.

MEĐUNARODNI MODEL SOCIJALISTIČKOG PREOBRAŽAJA KOJI JE U INTERESU SVIH DELOVA SVETA

Pored osnovnog neposrednog interesa da se likvidira politika sile, koja uvek može uništiti najveće vrednosti i fizički opstanak čovečanstva, nesvrstanost je sastavni deo takvog modela prelaza u novo uređenje sveta kojim se najviše mogu pridobiti svi narodi sva tri dela sveta (razvijeni Zapad, socijalistički Istok, nerazvijene i nesvrstane zemlje) i najracionalniji prelaz iz kapitalizma u socijalizam.

Svaka, pa i »umerena« politika sile može na Zapadu neposredno ugroziti materijalni standard i time u dugoročnoj perspektivi menjati unutrašnji »model« neokapitalizma — iz kojeg je moguć najlakši, evolucijsko-revolucijski prelaz u socijalizam — sa neofašističkim, agresivnim imperijalizmom. Taj bi najverovatnije vodio u najneposredniji, totalni i fizički krah Zapada (usled velike osetljivosti i izloženosti njegove koncentrisane socijalne i privredne strukture modernim oružjima, velika koncentrisanost stanovništva i proizvodnje u nekoliko centara; velika osetljivost ove strukture u pogledu priliva energije i sirovina iz celog sveta i njena velika potreba da ima otvorene svetske puteve).

---

3 Ovi odnosi su, naravno, samo vrlo približni i različiti s obzirom na to da li u kapacitete socijalističkih zemalja ubrajamo i azijske socijalističke zemlje ili ne, s obzirom na realne odnose između privrednog razvoja, privrednih kapaciteta i trke u naoružavanju, s obzirom na različitu strukturu naoružanja i strategiju oba vojna bloka, s obzirom na njihovu različitu socijalnu strukturu itd.

Izvori: (1) *Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ*, Beograd, 1973; (2) UN, Handbook of International Trade and Development Statistics 1972; UN, Review of International Trade and Development, 1970; UN, Monthly Bulletin of Statistics; IMF, International Financial Statistics; (3) »Međunarodni problemi«, br. 1/1973, str. 99. — Prema podacima u poslednja dva izvora, u 1969. godini bruto nacionalni proizvod (u milijardama dolara) iznosio je: zemlje u razvoju 329, razvijene kapitalističke zemlje 1.938, socijalističke zemlje (bez Azije i Albanije) 410.

Socijalnim i privrednim strukturama socijalističkih i nerazvijenih zemalja ne prete takve totalne posledice globalnog nuklearnog ili hemijskog rata pošto nisu tako koncentrisane i više su disperzivne. Pored toga, socijalističke zemlje — naročito SSSR i NR Kina — izgradile su takve posebne modele društva (takve političke, psihološke i društveno-životne mehanizme) s kojima, očigledno, mogu lako izdržati trku u naoružavanju i privredne promene usled politike sile jednako dugo ili još duže nego razvijeni kapitalistički svet. Na primerima potpune nemoći razvijene Zapadne Evrope i srednje razvijene Latinske Amerike u svetskim poslovima otkriva se dovoljno jasno kako centar savremenog neoimperijalizma shvata i ostvaruje svoje »odnose kooperacije« čak sa podređenim razvijenim i srednje razvijenim zemljama.

Najrealniji politički, materijalni i kulturni interesi SSSR, NR Kine i drugih socijalističkih zemalja govore protiv podređvanja svetskom kapitalizmu i imperijalizmu, a traže brzu evoluciju mogućnosti skrivenih u sadašnjem stanju i brzo, mirno odstranjivanje nedostataka; to bi bilo naročito moguće ako bi u celom svetu energično suzili politiku sile, što je takođe cilj nesvrstanosti.

Prethodna analiza pokazala je da je trka u naoružavanju i politika sile već po sebi najefikasnije sredstvo imperijalizma, da koči razvitak socijalističkih i nesvrstanih zemalja, da im onemogućava bolju budućnost koja je realno ispred njih. Zato nije samo u dugoročnom ili u apstraktno-humanističkom, nego i u najneposrednijem interesu svih socijalističkih i nerazvijenih zemalja da svim snagama pokušavaju ograničiti politiku sile u imperijalističkim zemljama ili čak ako bi do takvih težnji — pretpostavimo to sasvim teorijski — došlo u uskim uticajnim grupama u samim socijalističkim ili nesvrstanim zemljama. Istovremeno je politika nesvrstavanja (nemešanja u tuđe poslove, samostalnog odlučivanja, međunarodne saradnje) najpovoljniji međunarodni oblik za privredni razvoj i društveni progres u nerazvijenim i socijalističkim zemljama.

Posle Dvadesetog kongresa KPSS u svetskom komunističkom pokretu se ističu i teze o različitim putevima u socijalizam u okviru opštih socijalističkih zakonitosti, o mogućnosti mirnih puteva, o širokom naprednom i antiimperijalističkom frontu. SSSR i NR Kina, naročito u poslednje vreme, zauzimaju i pozitivne stavove prema pokretu nesvrstanosti. Od tada su se svetskom napretku i socijalizmu otvorila mnoga nova vrata i srušile brojne ograde koje je izgradio sektaški staljinistički »socijalizam« delimično i sam oko sebe. Uticaj naprednih i radničkih pokreta od tada je u Aziji, Africi i Latinskoj Americi i u Evropi počeo brzo da raste; antikomunizam u Evropi nije više tako zaoštren, što omogućava šire saveze radničkih i naprednih snaga. Socijalističke zemlje su u to vreme ojačale prijateljske privredne, političke i kulturne veze sa nesvrstanim zemljama na sva tri kontinenta, što je ojačalo svetski položaj nesvrstanih i socijalističkih zemalja. Marksova lozinka u Komunističkom manifestu bila je: komunisti kao levo krilo svih naprednih pokreta. Znači, komunisti imaju najaktivniju ulogu ako se ne postave diktatorski »iznad«, nego ako se postave aktivno na čelo što šireg naprednog pokreta.

Za sada je najširi međunarodni model takvog širokog savremenog pokreta — nesvrstavanje, antiimperijalizam, aktivna koegzistencija.

Zajednička i trajna podrška nesvrstanosti i odstranjivanje međusobnih sukoba je, dakle, i u neposrednom interesu najvećih socijalističkih zemalja. Samo krajnji nedostatak političkog realizma, čak sopstvenih neposrednih interesa — a nikako objektivna istorijska nužnost — mogao bi navesti socijalističke zemlje da se sukobljavaju međusobno ili sa pokretom nesvrstavanja ili da u njemu vide samo nešto trenutno, a ne jedan od nužnih puteva u svetski socijalizam.

NOVI SISTEM SVETSKIH PRIVREDNIH ODNOSA KAO JEDNA OD MOGUĆNOSTI SOCIJALIZMA

Nesvrstane zemlje se danas ne ograničavaju na pojedine, izolovane predloge o ovoj ili onoj strani međunarodnih privrednih odnosa, nego predlažu promenu tih odnosa u celini. Ta misao postaje danas zajednička, legalna misao savremenog čovečanstva ujedinjenog u OUN.

Ta misao sámo je izraz i projekcija sledećih nužnosti koje se u poslednjoj deceniji sve oštrije ocrtavaju:

a) Objektivna logika svetskih kapitalističkih proizvodnih odnosa — savremena podela sredstava za proizvodnju između razvijenih i nerazvijenih zemalja — može dovoditi do toga da se mehanizmom svetskog tržišta i ubuduće gomila bogatstvo u razvijenim kapitalističkim zemljama takođe na račun nerazvijenih zemalja; ova nužnost doprinosi ne samo održavanju, nego i produbljivanju jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja.

b) Ta logika kapitalističkih primarnih međunarodno-proizvodnih odnosa još uvek ima »ekonomsku superstrukturu« u svetskoj trgovini, svetskom bankarstvu, novčanoj politici i svetskom prometu; to su još uvek posebna uporišta monopolističkog položaja razvijenih kapitalističkih zemalja. Ova ekonomska superstruktura jača nadmoć kapitalističkih zemalja u primarnim ekonomsko-proizvodnim odnosima. Prema tome, svetski kapitalizam je još uvek svestrano razvijen ekonomski sistem, izgrađen takođe sa vojnim, obaveštajnim i političkim sistemom savremenog imperijalizma.

c) Svetski kapitalizam je još uvek — u užem ekonomskom i u širem ljudskom smislu — izrazito neracionalan sistem. Zato ga je nužno prevazići, čak ako bi se »teorijski« odrekao upotrebe sile.

Svetska privredna stihija, koja se u poslednjim decenijama kretala uglavnom po logici kapitalizma, stalno je koncentrisala ekonomsko bogatstvo u razvijenim zemljama. Iako su nerazvijene zemlje postigle pojedine delimične »apsolutne« napretke (porast pojedinih sektora proizvodnje, porast prosečne dužine života), one relativno sve više zaostaju za razvijenim zemljama.

Logika međunarodnog kapitalizma sigurno bi i ubuduće tako delovala ako je ne bismo preokrenuli svesnom međunarodnom akcijom. Zaista, jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja održava se delimično i time što su danas razvijene kapitalističke privrede — pošto

su svoju prvobitnu akumulaciju izvršile u velikoj meri na račun nerazvijenih zemalja — sposobne bez većih teškoća samofinansirati dosta visok ekonomski rast. Međutim, ovo važi samo delimično. Osnovni ekonomski odnosi između razvijenih i nerazvijenih zemalja produžuju se i posle političkog oslobođenja ovih poslednjih i imaju iste ekonomske posledice. One se pokazuju naročito onda kada zemlje u razvoju razmenjuju sirovine za industrijsku robu i usluge kapitalističkih zemalja. Koliko je različit u tom pogledu njihov udeo u svetskoj trgovini, pokazuje činjenica da sirovine u celokupnom izvozu zemalja u razvoju čine 75,9%, a kod razvijenih zemalja jednak udeo u izvozu ima gotova roba.[4]

Razvijene kapitalističke zemlje dočekale su raspad starog kolonijalizma (i na njegov račun) sa vrlo visokim organskim sastavom kapitala i sa takvom visokom produktivnošću koja izvire pre svega iz tog sastava u industriji — da bi i pri »čistoj« svetskoj robnoj razmeni apsorbovale mnogo više vrednosnih impulsa iz sirovinske proizvodnje nerazvijenih zemalja nego što bi ih davale za uzvrat u svojim proizvodima. Roba iz razvijenih zemalja — pošto usled mašinske izrade apsorbuje manje radnog vremena — sadrži dosta manje novostvorene vrednosti nego roba iz nerazvijenih zemalja, koja postiže na eventualnom »čistom« svetskom tržištu istu cenu.

Usled takvih odnosa i prelivanja vrednosti pri razmeni sirovina i gotovih proizvoda na svetskom tržištu, svetski višak rada i ekonomsko bogatstvo gomilali bi se i dalje i u beskraj u razvijenim zemljama. Pri tome bi jedan deo tog gomilanja stalno izvirao iz oticanja rada iz nerazvijenih zemalja — čak ako »teorijski« ne bi bilo nikakvog imperijalizma. U poslednjoj deceniji ove razlike su se povećavale i, po međunarodnim predviđanjima, morale bi se u budućnosti još više povećati ako bi se svet vrteo po kapitalističkoj logici.

Stoga dokumenti Alžirske konferencije nesvrstanih u tom pogledu utvrđuju:

»Konferencija izražava zabrinutost zbog stalnog pogoršavanja privrednih prilika u državama trećeg sveta, koje prouzrokuje povećavanje jaza između tih država i industrijskih država. Nastojanja OUN u pogledu razvitka u prvoj dekadi i u prvim godinama druge dekade nisu pokazala nikakve suštinske uspehe...

Ako pretpostavljamo da će biti postignuti ciljevi predviđeni za drugu dekadu razvoja — što nije sigurno — bruto nacionalni dohodak država u razvoju povećao bi se samo za 85 dolara po stanovniku, dok bi se bruto nacionalni dohodak industrijalizovanih država povećao za 1.200 dolara po stanovniku. S obzirom na sve to, ocene za razdoblje posle 1980. godine mogu biti samo vrlo crne...

U toj dekadi prosečni godišnji dohodak po stanovniku iznosiće 3.600 dolara u razvijenim zemljama, dok će u državama u razvoju iznositi samo 265 dolara.«

Još detaljniju sliku o odnosima prosečnog dohotka — koji je karakterističan pokazatelj privredne razvijenosti — pruža sledeća tabela:

[4] UN, World Bank Group, 1973, *Trends in Developing Countries*, tabela 5.1.

Bruto nacionalni proizvod po stanovniku

(USA dolar u 1970. godini)

	1960.	1970.
Nerazvijena područja (Afrika, Azija itd.)	185	250
Razvijena područja (SAD, Evropa, Japan, SSSR, Australija)	2.010	2.750

Izvor: UN, World **Bank Group**, *op. cit.*, **tabela 2.5.**

Koliko puta je prosečni dohodak u razvijenim zemljama veći od dohotka u nerazvijenim zemljama, pokazuje i sledeće upoređenje (dohodak u dolarima):

1960. — 2.010 dol. : 185 dol. = 10,9 puta
1970. — 2.750 dol. : 250 dol. = 11,0 puta
1980. — 3.600 dol. : 265 dol. = 13,6 puta (predviđanje)

Ove (naravno, samo približne) relacije pokazuju da se velike razlike između razvijenih i nerazvijenih zemalja ne smanjuju, nego se čak i povećavaju.

Ne treba navoditi druge činjenice — u našoj publicistici ima ih već mnogo — koje sve pokazuju isti, jasan pravac: koncentracija svetskog bogatstva je sve veća u razvijenim zemljama ako se svetski privredni odnosi oblikuju po logici i stihiji kapitalizma. Udeo nerazvijenih zemalja u svetskoj trgovini opada; tehnologija, znanje i pronalasci sve više se gomilaju u razvijenim zemljama, u koje otiče i deo znanja iz nerazvijenih zemalja; regionalne integracije u kapitalističkom okviru (Zapadna Evropa) nisu ukočile tu jednostranu koncentraciju bogatstva u razvijenim zemljama, nego su je ubrzale; multinacionalne kompanije su savremeni oblik koncentracije bogatstva u jednom delu sveta; u izvozu finansijskih sredstava iz razvijenih zemalja sve veći udeo ima privatni kapital, koji najviše privlači profit iz nerazvijenih zemalja; udeo multilateralne pomoći, koja najviše odgovara potrebama razvoja nerazvijenih zemalja, već je decenijama vrlo mali; skromne međunarodne obaveze u pogledu pomoći nerazvijenim zemljama, koja bi mogla bar malo ukočiti jednostrani proces koncentracije, ne izvršavaju se. Svetski kapitalistički sistem neprestano obnavlja koncentraciju bogatstva u razvijenim kapitalističkim zemljama.

DRUŠTVENO-EKONOMSKI SADRŽAJ NOVOG SVETSKOG PRIVREDNOG SISTEMA

Proces političke dekolonizacije završava se baš ovih dana. Političkim oslobođenjem gotovo svih naroda nastupa onaj momenat u koji stupa gibanje nesvrstanih sada i koji znači još dublji i još teži sukob sa osnovnom suprotnošću imperijalizma: razvijene — nerazvijene zemlje.

Pokret nesvrstanosti udružuje sada, u jedinstvenoj zamisli, dva uzajamna procesa: odstranjivanje međunarodnog privrednog iskorišćavanja i intenziviranje privredne saradnje svih zemalja sveta koja se

temelji na njihovoj budućoj većoj jednakosti u pogledu privredne razvijenosti. To je glavni realni — naravno, tek mogući — temelj onoga što se danas naziva novi sistem svetskih privrednih odnosa. Očigledno, ovde nije reč samo o odstranjivanju starih međunarodnih privrednih odnosa. To nije samo proces privredne dekolonizacije, nego je i težnja ka novoj, višoj međunarodnoj privrednoj saradnji, ka novom jedinstvu svetske privrede, ka novoj svetskoj integraciji, koja bi nužno ojačala i socijalističke odnose u svetu.

Ostvarenje ovog cilja je, naravno, još vrlo daleko i put do njega vodi preko brojnih teškoća. Međutim, u svetskoj zajednici, u OUN, taj proces je političkom inicijativom nesvrstanih zemalja već idejno i pravno legalizovan i institucionalizovan; postao je međunarodna pravna obaveza svih zemalja sveta. Ova značajna međunarodno-politička promena otvara istovremeno veće mogućnosti za svetske društveno-ekonomske promene.

Pošto su nerazvijene zemlje proizvod međunarodnih kapitalističkih proizvodnih odnosa (nejednaka deoba sredstava za proizvodnju i proizvodnje), onda, naravno, i svi privredni fenomeni koji opterećuju nerazvijene zemlje (nepovoljan položaj u svetskoj trgovini, u svetskom bankarstvu, prezaduženost) imaju žarište u osnovnim međunarodnim privrednim odnosima, ali ih istovremeno intenzivno i jačaju. Zato je te osnovne svetske odnose moguće preokrenuti samo ako se sukobimo sa svim njihovim oblicima, sa njihovom celinom, sa njihovim sistemom u celini. Usmerenost ka celovitom menjanju svetske privrede je nova vrednost sadašnje međunarodno-ekonomske akcije nesvrstanih; ta totalna usmerenost, naravno, ne isključuje, nego uključuje njihove delimične akcije, ali one sada teku pod vidom celine svetskih promena.

Veliko privredno zaostajanje nesvrstanih zemalja i veliki besmisao tog zaostajanja (zbog ogromnih realnih mogućnosti savremenog čovečanstva da to stanje promeni) najdublje su konstante koje će nerazvijene zemlje još dugo podsticati ka onim ciljevima nesvrstanosti i OUN koji traže novi sistem svetskih privrednih odnosa. Samo ostvarivanje tih ciljeva može tokom vremena efikasno ograničiti opasnost od rata i težnje ka vojno-političkom podređivanju pojedinih država, pošto takve težnje, po pravilu, izviru iz razlika u ekonomskoj moći.

I sa gledišta ekonomske racionalnosti, koja nije sva ljudska racionalnost, ali je njen nužni deo — znači, sa stanovišta kako sa najmanjim ljudskim naporima i sa najmanjim uništavanjem prirode postići što veće ekonomsko-materijalne efekte, kapitalizam se pokazao u poslednjoj deceniji kao vrlo neracionalan sistem u svetskim razmerama, kao sistem u trajnoj krizi (neiskorišćenost ogromnih rezervi radne snage u nerazvijenim zemljama, razbacivanje sirovina i uništavanje ljudske okoline, bacanje ogromnih sredstava na naoružanje i politiku sile). Svetski kapitalizam dostiže na nekim manjim područjima zaista veću racionalnost nego savremene socijalističke i nesvrstane zemlje (upotreba radne snage i organizacija radnog procesa u razvijenim zemljama), ali to nikako nije racionalnost u svetskim razmerama.

Velike privredne teškoće nerazvijenih zemalja u poslednje dve decenije, koje izviru iz savremenog svetskog kapitalizma, navele su ih

da su na Alžirskoj konferenciji i u OUN započele bitku za temeljnu promenu svetskih ekonomskih odnosa. Ta nastojanja su naročito zgusnuta u Deklaraciji OUN o uvođenju novog privrednog sistema. Ta deklaracija naročito traži:

1) suverenost svake države da raspolaže svojom privredom i prirodnim bogatstvima, uključujući i pravo na nacionalizaciju;

2) veću i efikasniju međunarodnu pomoć nerazvijenim zemljama;

3) promenu svetskih cena u korist sirovina i nerazvijenih zemalja uopšte (carinske preference, nerecipročnost, nastojanja udruženja proizvođača sirovina).

Promene u odnosima svetskih cena bile bi realni koraci ka menjanju dosadašnje raspodele svetskog dohotka. Nacionalizacije, jačanje državnog sektora u nerazvijenim zemljama i ravnopravna međunarodna pomoć bili bi koraci ka menjanju strukture svetske svojine nad sredstvima za proizvodnju.

Naravno, nalazimo se tek na početku ostvarivanja takvih promena. Struktura svojine promenila se delimično jačanjem državne intervencije, nacionalizacijama (na primer, u poslednje vreme nacionalizacije na području nafte) i jačanjem državnog sektora. U pogledu odnosâ svetskih cena (naročito između sirovina i gotovih proizvoda) u OUN još nisu prihvaćene konkretne mere i merila.

Uprkos svim nedostacima i nesigurnosti u ostvarivanju novog svetskog ekonomskog sistema, značajna je potpuna jasnoća društveno-ekonomske koncepcije nesvrstanih zemalja i OUN o tom sistemu (naravno, nije moguće proricati da li će se i koliko te odluke i tendencije ostvarivati, naročito od strane razvijenih zemalja; ako se neće ostvarivati, objektivne svetske protivrečnosti iznudiće radikalnije i manje racionalne puteve do svetskih promena).

Novi sistem ekonomskih odnosa u svetu kakav danas zamišlja pokret nesvrstanosti značajna je mogućnost revolucionarnog svetskog preobražaja mirnim putem; reč je o modelu koji se ostvaruje još u malim razmerama, ali je ipak najrealnija mogućnost.

Pomenuti koncept novog sistema morao je zbog potreba nerazvijenih zemalja uvažiti (što se delimično već ostvaruje) njihovu suverenost nad celokupnom privredom, pravo na nacionalizaciju i međudržavnu privrednu pomoć. Sve to mogu biti sastojci ili pretpostavke svetske društveno-ekonomske revolucije i početnog socijalizma pošto jačaju društvenu svojinu sredstava za proizvodnju ili joj pripremaju put. Reč je, dakle, o revoluciji, ali revoluciji mirnim putem.

Osim toga, pomenuta deklaracija OUN još predviđa postepene, »kompromisne« i evolutivne promene međunarodnih privrednih odnosa, koje takođe mogu posredno voditi ka jačanju međunarodnog socijalizma (naročito promene u svetskoj raspodeli sa mogućim menjanjem svetskih cena). Takve promene ne bi otežale međunarodnu privrednu saradnju između kapitalističkih i nekapitalističkih zemalja, nego bi postepeno menjale društveni sadržaj te saradnje u toku njenog jačanja. Postepene promene odnosâ svetskih cena koje predviđa ta deklaracija ne bi menjale kapitalističke odnose na svetskom tržištu. Međutim, one bi mogle u toku razvoja i jačanja tog tržišta smanjiti stepen

iskorišćavanja nerazvijenih zemalja. To bi im ostavljalo sve više njihovog ostvarenog rada, omogućilo jačanje sopstvenih sredstava za proizvodnju, a time bi se, naravno, jačalo društveno vlasništvo ili njegove pretpostavke.

Na taj način model međunarodnih ekonomskih promena koji predlaže pokret nesvrstanosti kombinuje neposredne revolucionarne ekonomske promene u svetskoj privredi (nacionalizacije, multilateralna međudržavna pomoć bez uslova) sa postepenim promenama i prelazom u nove odnose (postepene promene u svetskoj raspodeli, investicije nerazvijenih zemalja u društvenu privredu) i sa mogućnošću istovremene sve jače saradnje između zemalja sa različitim sistemima, sa mogućnošću nove i dublje svetske integracije.

Taj model promena može u konačnoj, dugoročnoj posledici doneti — ako bi se ostvarivao — temeljan svetski preobražaj, naročito u ekonomskim odnosima. To bi bio način svetskog preobražaja koji bi najviše odgovarao društvenoj stvarnosti i mogućnostima krajem XX veka i u XXI veku. Takvu svetsku revoluciju, naravno, ne mogu shvatiti oni površni ljudi koji misle da je moguća samo kao nasilni svetski rat i kao more krvi, vatre i pepela (što je takođe moguća alternativa ako se ne ostvari model mirne revolucije).

SVETSKI REALNO-HUMANISTIČKI SADRŽAJ NESVRSTANOSTI

Pokret nesvrstanosti je jedna od intenzivnih međunarodnih težnji savremenosti ka svestranom vrednosnom razvoju čovečanstva, jedna od objektivnih težnji ka ostvarenju realnog humanizma u Marksovom smislu u međunarodnim odnosima. Nesvrstanost je, naročito danas, u celini usmerena ka odstranjivanju onih međunarodnih otuđenih snaga koje onemogućavaju svestrani razvitak većine ljudi (siromaštvo u nerazvijenim zemljama, ratna opasnost, imperijalizam, blokovi) i ka izgradnji takvih savremenih međunarodnih odnosa koji su realno mogući i nužni za savremeni najpuniji razvitak većine ljudi.

Nesvrstanost ima stvaralački udeo u realnom savremenom humanizmu pošto doprinosi savremenoj izrazitoj svetskoj težnji ka »jedinstvu u različitosti«, ka dijalektičkom preplitanju zajedničkog vrednosnog bogatstva čovečanstva sa njegovom sve većom različitošću u pogledu pojavnih oblika (posebnih i pojedinačnih vrednosti).

Pokret nesvrstanosti je sastavni deo savremene šire internacionalističke solidarnosti i jedinstva, koju poznajemo iz prethodnih razdoblja, ali koja je zahvatala manji broj društvenih subjekata i ljudskih masa.

Zato je pokret nesvrstanosti deo napretka koji je uslovljen napretkom celog čovečanstva u drugoj polovini XX veka, sa aktivnim ulaskom većine naroda i ogromnih masa u svetsku arenu.

Pokret nesvrstanosti nije nikakva »alternativa« dosadašnjem i savremenom radničkom pokretu (komunističkom i socijalističkom). Pokret nesvrstanosti je samo sastavni deo takvog savremenog »povratka«

prvim počecima marksizma i lenjinizma koji donosi ostvarivanje tih izvora na višem stepenu, pošto savremeni sadržaj nesvrstanosti ima prvi razvojni podsticaj u radničkom pokretu, a naročito u Lenjinovom antiimperijalizmu i u Marksovom internacionalizmu. Pokret nesvrstanosti je jedan od plodova najnovijeg vremena, jedan od plodova savremenog širokog ključanja celog čovečanstva — što osećaju i dosadašnji delovi radničkog pokreta, tome se prilagođavaju i zato su i sami pokretači tog sazrevanja — kada na puteve napretka i socijalizma ulazi sve širi deo čovečanstva i kada se ostvaruje sve više različitih puteva u socijalizam.

Ova različitost puteva, naravno, nije za naučni socijalizam teorijski ništa novo pošto je on uvek isticao mogućnost mnoštva takvih puteva (u socijalizam i napredak). Danas nije reč samo o većem bogatstvu metoda (načina, puteva), nego o sve većem bogatstvu naprednih i socijalističkih sadržaja, koji se u savremenom svetu ostvaruju takođe (ne samo) pokretom nesvrstanosti. Nužno je precizno razlikovati stvarne nazadne sastojke u nekim nesvrstanim zemljama, u njihovim pokretima i državnoj intervenciji od bogatstva onog novog koje se u mnoštvu raznovrsnih formi pojavljuje u stotinak nesvrstanih zemalja i njihovih pokreta. Pojave društvenog napretka i socijalizma u nesvrstanim zemljama nije moguće uvek ocenjivati samo kao niži stepen koji su druge zemlje već odavno prošle, nego ne retko kao novost, kao originalan put i sadržaj.

Marks, Engels, Lenjin, Gramši i Program SKJ shvataju sa punom ozbiljnošću svetsku socijalističku revoluciju kao proces svestranog oslobađanja i svestrane nove izgradnje čovečanstva, kao proces istovremene privredne, političke, moralne i kulturne revolucije i izgradnje.

Nesvrstanost je deo savremenih pokreta koji svojom većom širinom prevazilaze prethodne — delimično istorijski nužne, a delimično nepotrebne — uže oblike društvenog napretka i sužavanja socijalizma samo na jedan ili posebni model.

Poseban naglasak u pokretu nesvrstanosti je i u tome da nije jedini — iako je danas glavni — cilj samo društveno-ekonomski razvitak, nego celovit razvoj kulture, od privredne i radne do svake druge: duhovne, umetničke, moralne. Kad su na Alžirskoj konferenciji nesvrstane zemlje naročito naglasile da je nužno »očuvati svoju kulturu i nacionalne tradicije«, da je nužno »stalno i odlučno naglašavati sopstvene društvene i kulturne vrednosti«, nisu mislile na jednostrani kulturni tradicionalizam i autarkiju. O tome svedoči praktično ponašanje nesvrstanih zemalja: sve prihvataju savremena naučna i tehnička dostignuća iz razvijenih kapitalističkih i socijalističkih zemalja. Sve to tuđe i moderno ne nailazi u nerazvijenim zemljama ni na kakve ideološko-političke prepreke od strane vodećih struktura; nesvrstane zemlje stalno osuđuju razvijene zemlje koje im zatvaraju pristupe ka savremenom znanju, savremenoj tehnici i koje im oduzimaju naučne i stručne kadrove.

Nesvrstane zemlje se odupiru — u svoju korist i u korist čovečanstva — jedino poplavi one vrednosno siromašne i uniformne »civilizacije« i »kulture« kojom imperijalizam želi ideološki da vlada nad tim zemljama u obliku apsolutne vladavine potrošačkih »vrednosti«.

Zemlje u razvoju stvorile su u svojoj dugoj istoriji i u borbama sa kolonijalizmom brojne neprocenjive i originalne umetničke, moralne i radne vrednosti. Kada nesvrstane zemlje gaje i čuvaju te vrednosti, gaje ih za sebe i za celo čovečanstvo kao njegovu zajedničku vrednost. Internacionalizam se danas ne izražava samo na privrednom području — iako je u ovom trenutku i biće još dugo najvažniji baš taj oblik solidarnosti — nego i kao svetski realni humanizam koji znači razmenu i zajedničko gajenje svih različitih vrednosti čovečanstva. U tim naporima su se nesvrstane zemlje našle vrlo blizu sa stvaralačkim snagama Evrope — sa radničkim pokretom, pa i sa delom srednjih slojeva i građanstva — koje su svesne opasnosti da imperijalistička potrošačko-uniformna poplava guši kulturne tekovine svakog evropskog i drugog naroda.

Nesvrstanost je — zajedno sa napretkom u socijalističkim zemljama i u OUN — jedan od delova i prototipova onog novog svetskog morala i sadržajne demokratije koja u krajnjem rezultatu vodi do svetske asocijacije proizvođača. U pokretu nesvrstanosti nema — a zbog realnog odnosa snaga među državama članicama ne može ni biti — diktata jedne države ili grupe država nad drugima. Zajedničke životne interese te zemlje određuju na demokratski način zajedničkom aktivnošću — i u tome je vrlo realan deo nastajućeg svetskog morala novog tipa. Nesvrstanost nije ni samo političko ni samo ekonomsko kretanje, nego uključuje te sastojke u celovitu, moralno-humanističku akciju. Istrajnost nesvrstanih zemalja u takvoj svetskoj realnoj moralnoj delatnosti već je počela doprinositi oblikovanju moralne svesti čovečanstva — kao svesnom oblikovanju međuljudskih odnosa. Agresija na Vijetnam, na Čile i na arapske narode udružila je gotovo celo svetsko javno mnenje protiv agresora — ne samo nacionalnooslobodilačke i radničke pokrete, nego i deo građanskih i verskih krugova.

Vrlo je poučan i put idejnog i ideološkog sazrevanja svetskog pokreta nesvrstanosti. To bi takođe mogao da bude izvestan manji prototip razrešavanja često nepotrebnih »ideoloških« sporova u savremenom svetu i nastajanja temeljnog idejnog jedinstva celog čovečanstva na osnovu sagledavanja i rešavanja glavnih životnih problema sveta. Rukovodioci nesvrstanosti iz raznih zemalja, naravno, pripadaju najrazličitijim pogledima na svet i na čoveka koji postoje na svim kontinentima: marksizmu raznih varijanti, svim velikim religijama (islamu, hrišćanstvu, hinduizmu, budizmu, ličnoj veri u boga), građansko-liberalističkim i drugim pogledima. Međutim, ta različitost najopštijih pogleda nije ni najmanja prepreka solidarnoj i principijelnoj saradnji u pokretu nesvrstanosti. Kada je ta saradnja manje intenzivna, deluju uvek drugi, realniji motivi, a ne opšte »ideološke« razlike.

Načelna saradnja u pokretu nesvrstanosti znači danas već u priličnoj meri konkretizaciju i ostvarivanje jednog dela značajnih društvenih i međunarodnih principa koji važe za epohu prevazilaženja imperijalizma i nastajanja socijalizma. U tom smislu pokret nesvrstanosti ideološki nije neodređen, nije pragmatičan ni eklektičan, nego je sada idejno već dosta jasno, naročito društveno, opredeljen. Apstrak-

tmije filozofsko-ideološke razlike između rukovodstava zemalja koje pripadaju nesvrstanosti nisu u tom pokretu ugušene, nego prepuštene daljim iskustvima i pročišćavanjima razvoja. Takav metod izgradnje idejnog jedinstva bio bi, verovatno, najuspešniji za ceo savremeni svet: polaziti od najvažnijih problema celog čovečanstva i tražiti zajedničke i osnovne odgovore na njih.

Miodrag Zečević — Nikola Stefanović

Delegatske skupštine društveno-političkih zajednica

1. OSNOVNE KARAKTERISTIKE KONCEPTA SKUPŠTINSKOG SISTEMA PO USTAVU SFRJ

U sklopu dubokih društvenih preobražaja i kvalitativnih promena u cilju prevazilaženja ostataka posredne političke demokratije i otuđenosti organa političke vlasti od samoupravno organizovanih radnih ljudi i građana i njihovog odlučujućeg uticaja u izgrađivanju društvene politike i odluka, Ustav SFRJ uspostavlja sledeće bitne elemente i razrađuje koncept skupštinskog sistema na sledećim osnovama:

— funkcije vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima, osim onih koje radni ljudi ostvaruju neposredno, organizovani u organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice i klasne i druge društveno-političke i društvene organizacije, vrše skupštine i njima odgovorni organi;

— skupštine su organi društvenog samoupravljanja i najviši organi vlasti u okviru prava i dužnosti društveno-političke zajednice;

— saglasno skupštinskom sistemu vladavine, skupštine utvrđuju politiku i odlučuju o osnovnim pitanjima od značaja za politički, privredni, socijalni i kulturni život i društveni razvitak i vrše druge Ustavom utvrđene funkcije;

— skupštine se konstituišu, rade i odlučuju kao izabrane i smenjive delegacije radnih ljudi u samoupravnim organizacijama i zajednicama i društveno-političkim organizacijama;

— uspostavlja se konzistentan i usklađen sistem organizacije i strukture skupština koji u osnovi izražava postojeće oblike samoupravnog i političkog organizovanja radnih ljudi i građana. To u strukturi skupštine omogućuju i obezbeđuju veća udruženog rada, veća mesnih zajednica, odnosno veća opština i društveno-politička veća kao veća radnika, radnih ljudi i građana. Sa pravima skupštinskih veća učestvuju i skupštine samoupravnih interesnih zajednica, i to u osnovnim pitanjima od interesa za te zajednice i za društveno-političku zajednicu kao celinu. U skladu sa ravnopravnošću naroda i narodnosti i njihovih republika i pokrajina, u federaciji se svi ovi oblici samoupravnog i političkog organizovanja radnih ljudi i građana »integrišu« i izražavaju u Saveznom veću Skupštine SFRJ, a skupštine republika i pokrajina i njihove delegacije nalaze svoj institucionalni izraz u njenom Veću republika i pokrajina;

— skupštine se po načinu rada i odlučivanja, koji predodređuje učešće delegacija samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih organizacija, afirmišu kao radna tela, osposobljena da vrše poverene im funkcije, donose političke odluke i staraju se o sprovođenju politike i donetih odluka;

— uspostavlja se čvrsta povezanost u radu i komplementarnost u izvršavanju funkcija skupština svih društveno-političkih zajednica, direktno »oslonjenih« na sistem delegacija;

— skupštine obrazuju svoje kolegijalne izvršne organe, koji su im odgovorni za stanje u društveno-političkoj zajednici, za sprovođenje politike i izvršavanje akata skupštine, kao i za usmeravanje i usklađivanje rada organa uprave;

— skupštine obrazuju organe uprave, koji sprovode njenu politiku i propise, odgovorni su za stanje u oblasti za koju su obrazovani, rešavaju u upravnim stvarima, vrše upravni nadzor i druge upravne poslove, učestvuju u pripremi propisa i akata za skupštine i njihove izvršne organe. Ovi organi su, u skladu sa konceptom skupštinskog sistema, samostalni u okviru svojih ovlašćenja, ali odgovorni skupštini za svoj rad, a funkcioneri koji rukovode tim organima imenovani su od strane skupštine i njoj su odgovorni;

— sudsku funkciju vrše redovni sudovi kao organi društvene zajednice i samoupravni sudovi, koji su nezavisni i samostalni u vršenju sudske funkcije, odgovorni na osnovu zakona i vezani na specifičan način za skupštinu;

— zaštita ustavnosti poverava se ustavnim sudovima.

2. KARAKTER I PRIRODA SKUPSTINA

Društvu slobodno udruženog rada i univerzalno uspostavljenom sistemu samoupravljanja u svim sferama društvenog života, stvaralaštva i aktivnosti ljudi odgovara u svojoj biti skupštinski sistem kao oblik

vršenja funkcija vlasti, zajedničkih i opštih društvenih poslova. Samoupravno organizovano društvo i udruženi radni čovek i građanin u svojim samoupravnim i drugim organizacijama i zajednicama nameću i uspostavljaju sasvim određen sistem vršenja vlasti, specifičan po nizu svojih elemenata, osnova i pretpostavki kako od drugih sličnih oblika organizacije vlasti tako i u odnosu na forme i način ostvarivanja ovog sistema u prethodnim fazama razvoja društveno-političkog sistema u SFRJ.

Skupština je, kako je rečeno, organ samoupravljanja i najviši organ vlasti u okviru prava i dužnosti društveno-političke zajednice. Mada je skupština najviša vlast u odnosu na druge organe vlasti, ona je ograničena i »dimenzionirana« ulogom i položajem radnog čoveka i građanina u socijalističkom i samoupravnom društvu. Prisutna su, u stvari, dva faktora koji su bitni elementi funkcionisanja našeg društveno-političkog, pa i skupštinskog sistema. U uslovima kada, saglasno Ustavu SFRJ, »radni ljudi ostvaruju vlast i upravljaju drugim društvenim poslovima odlučivanjem na zborovima, referendumom i drugim oblicima ličnog izjašnjavanja u osnovnim organizacijama udruženog rada i mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, kao i putem delegata u organima upravljanja tih organizacija i zajednica i samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem«, skupštine nužno vrše samo one funkcije vlasti i upravljaju drugim društvenim poslovima koje su im Ustavom poverene. Drugi oblik »dimenzioniranja« funkcija vlasti i upravljanja društvenim poslovima koje vrše skupštine ogleda se u postojanju disperzije upravljanja (oblici deetatizovanih procesa) i više vidova i nivoa društveno-političkih zajednica — opština, regionalna zajednica (veliki gradovi i drugo), republika, odnosno pokrajina i federacije. S obzirom na to da skupština svake društveno-političke zajednice vrši one funkcije i poslove koji su u okviru prava i dužnosti te zajednice, to ni jedna od njih ne »uzurpira« funkcije i poslove drugih. Skupštine uspostavljaju međusobne odnose saradnje, jer sistem ne poznaje subordinacione odnose. Osim toga, treba naglasiti da se sve funkcije koje su poverene pojedinim skupštinama ne vrše u istim dimenzijama i na isti način s obzirom na činjenicu da postoje osobenosti svake od postojećih društveno-političkih zajednica.

U uslovima razvijenog samoupravnog društva i socijalističke demokratije skupštine, po ustavnom konceptu, imaju dva osnovna atributa — najviši organi vlasti i organi društvenog samoupravljanja. Određeni dualizam i podvojenost između vlasti i samoupravljanja koji je po Ustavu iz 1963. godine postojao kako u društveno-političkom sistemu tako i u karakteru, strukturi (politička veća i veća radnih zajednica), načinu konstituisanja, rada i odlučivanja skupštine (po pravilu, princip dvodomnog odlučivanja, i to političko kao opštenadležno veće prema određenom veću radnih zajednica) prevazilazi se novim ustavnim konceptom. Po tom konceptu, skupštine izrastaju iz samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih organizacija, odnosno njihovih delegacija, i po svom karakteru su izrazito samou-

pravne i delegatske. To isto važi i za njihovu strukturu i proces izgrađivanja i utvrđivanja politike i odluka u njima. Funkcije vlasti i vršenje zajedničkih društvenih poslova koje nameće samoupravni demokratski sistem skupštine vrše ne kao klasične političke institucije i organi vlasti (način izgrađivanja politike i stavova i njihovo ostvarivanje), već na način koji pokazuje njihovo duboko društveno transformisanje s obzirom na neposredno sudelovanje udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica i njihovih delegacija u vršenju funkcije utvrđivanja razvojne politike, normativne funkcije, poslova društvenog nadzora itd. U tom pogledu gotovo ni jednu funkciju, pa ni one koje su uvek smatrane klasičnim funkcijama države (utvrđivanje spoljne politike, razmatranje i utvrđivanje osnova narodne odbrane, bezbednosti itd.), skupštine ne vrše niti po svojoj prirodi i karakteru funkcionisanja mogu da ih vrše samo kao organi političke vlasti. Jer celokupan proces izgrađivanja politike i odlučivanja ostvaruje se kao proces usaglašavanja, sporazumevanja i dogovaranja samoupravno organizovanih radnih ljudi i građana i njihovih delegacija i delegata kroz različite oblike i dimenzije.

Sve to ukazuje na osoben karakter i prirodu naših skupština koje su izgubile elemente i atribute parlamentarno-reprezentativnih institucija. Ili, da se poslužimo Lenjinovim rečima iz *Države i revolucije:* »Bez predstavničkih ustanova mi ne možemo zamisliti demokratiju, čak ni proletersku demokratiju, bez parlamentarizma možemo i moramo ako kritika buržoaskog društva nije za nas prazna reč.«

3. ELEMENTI KONSTITUISANJA I FUNKCIONISANJA SKUPŠTINA NA DELEGATSKIM OSNOVAMA

Društvena osnova iz koje izrastaju skupštine društveno-političkih zajednica su delegacije organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih organizacija (u kojima funkciju delegacije vrše izabrana tela). Jedna od bitnih funkcija delegacija, pored predlaganja izbora i slanja delegata u skupštine, jeste organizovanje i povezivanje organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica i njihovo direktno učešće u procesu izgrađivanja i utvrđivanja politike i stavova skupštine, kao i priprema i donošenja odluka. Cilj je, dakle, da se obezbedi ne samo organizovano i efikasno uključivanje u vršenje funkcija vlasti i upravljanja zajedničkim društvenim poslovima, već i aktivna i stvaralačka participacija u tom procesu. Delegacija istovremeno omogućuje i obezbeđuje autentični interes radničke klase, udruženog rada i radnih ljudi i građana u raznim oblastima društvenog života i stvaralaštva, organizovanih ili samoorganizovanih kroz najraznovrsnije asocijacije. Inicijative, predlozi i stavovi samoupravnih organizacija i zajednica i autentični interes radničke klase, radnih ljudi i građana treba da nađu svoj neposredni izraz, sučeljavanje i realizaciju u formiranju i izgrađivanju skupštinskih odluka i ostvarivanju društvene uloge skupštine.

Ostavljajući po strani opšte elemente i funkcije delegatskog sistema i način konstituisanja skupština društveno-političkih zajednica, zadržaćemo se samo na nekim pitanjima koja su karakteristična i najznačajnija za rad i odlučivanje delegatskih skupština. Ostvariti naznačenu osnovnu funkciju delegatskog sistema — organizovano uključivanje i učešće organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih organizacija u izgrađivanju politike i odluka skupština — predstavlja dugoročan i veoma složen proces i traži niz društvenih i političkih pretpostavki da bi se došlo do stepena da ceo delegatski mehanizam funkcioniše sinhronizovano i da predstavlja osnovnu pokretačku snagu rada i odlučivanja skupština.

Polazeći od složenosti i raznovrsnosti tog procesa, ovde ukazujemo samo na neke njegove aspekte:

1) S obzirom na to da su radni ljudi i građani u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama odmah po donošenju Ustava pristupili formiranju delegacija da bi omogućili konstituisanje skupština i svoje organizovano i efikasno učešće u njihovom radu i odlučivanju, potrebno je šire sagledati u kojoj meri je ovaj proces uobličen, definisan i završen. Jer unutar udruženog rada pretpostavka za to bila je konstituisanje osnovnih organizacija na ustavnim osnovama, koje je u jednom delu organizacija udruženog rada teklo uporedo sa obrazovanjem delegacija. Formiranje delegacija je bilo još složenije kada se radilo o poljoprivrednim, zanatskim i drugim sličnim delatnostima sredstvima rada u svojini građana, jer, sem manjeg broja postojećih zadruga i drugih oblika udruživanja, bilo je potrebno u kratkom roku formirati određene oblike udruživanja da bi se mogla formirati delegacija. To je slučaj i sa samoupravnim interesnim zajednicama.

Čini nam se da već dosadašnja iskustva dovoljno jasno pokazuju da delegacije organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, kao osnova rada svih skupština društveno-političkih zajednica, imaju i suviše složenu i odgovornu funkciju, zadatke i obaveze i da je zbog toga nerealno očekivati da one mogu vršiti i neke dodatne funkcije, a pre svega da budu, kako je to u većini slučajeva i učinjeno, i osnova konstituisanja i rada skupština samoupravnih interesnih zajednica.

Prema tome, prva iskustva i pređeni put upućuju na razmatranje i sagledavanje u kojoj se meri organizaciono, u jednom kratkom i značajnim obavezama ispunjenom periodu po donošenju Ustava, uspelo da se adekvatno i do kraja uspešno formiraju delegacije, imajući u vidu osobenosti, ali i određene teškoće u njihovom formiranju, pogotovo kada se radi o pojedinim vidovima organizacija i zajednica.

2) Drugi kompleks pitanja odnosi se na obezbeđenje potrebnih uslova za rad i zauzimanje osnovnih stavova delegacija, odnosno davanje smernica od strane organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica u procesu izgrađivanja politike i pripremanja skupštinskih akata. Jedan od osnovnih problema je kako delegaciji i delegatu sažeto pripremiti materijale i omogućiti im učeš-

će i uvid u procese i odnose iz kojih bi oni izvorno došli do stavova, sugestija i mišljenja od kojih će poći, kao i sagledavati stanje i odnose u oblastima o kojima se raspravlja, uređuju odnosi ili utvrđuje politika. Naime, pitanje je kako stvoriti uslove da delegacija i delegat budu u stanju da sagledaju realne odnose i utvrde objektivne stavove koji će biti orijentacija u njihovom radu. Sledeće pitanje je kako omogućiti radnim ljudima i građanima da realno instruiraju svoju delegaciju i delegata u vršenju njihove društvene funkcije.

Naznačeni elementi su inače sadržina prvih faza u izgrađivanju i utvrđivanju politike i donošenju akata skupštine. Izjašnjavanje delegacija o njima pruža osnovu za opredeljivanje delegata u skupštini u procesu donošenja odluka. To prethodno izjašnjavanje delegacija omogućuje delegatima da na toj bazi pristupe iznošenju opštih i konkretnih stavova svojih delegacija povodom nekog predloženog nacrta, da učestvuju u procesu usklađivanja stavova i interesa i da pronalaze zajednička rešenja koja u demokratskom društvu kao što je naše treba da budu sinteza onoga što je zajedničko i što je opštedruštveno prihvatljivo i moguće ostvariti i prihvatiti, potiskujući parcijalne interese i nerealne zahteve. Završavanje ove faze postupka u skupštini i »vraćanje« delegata svojim delegacijama, odnosno organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, označava ulaženje u jednu kvalitativno novu fazu postupka kada delegati moraju one od kojih su dobili smernice i stavove upoznati sa rezultatima svog i zajedničkog rada, sa rešenjima i opredeljenjima do kojih su došli, uključujući i objašnjavanje razloga koji su bili odlučujući da se određena rešenja prihvate ili odbiju, dileme u kojima se nalaze itd. To je ujedno i faza provere odnosa delegata prema zadatku i poslovima koje je obavio, realnosti stavova za koje su se zalagali delegati i delegacije, uključujući i preduzimanje određenih mera društvene i političke odgovornosti prema delegatu koji se nije pridržavao osnovnih uputstava i stavova i pasivno se odnosio u vršenju svoje delegatske funkcije.

U narednoj (i poslednjoj) fazi postupka delegacije, organizacije i zajednice, na bazi sagledanih pojedinačnih i zajedničkih stavova i interesa, procenjuju mogućnosti i potrebu za »odlučujućom«, odnosno dodatnom intervencijom za unošenje, izmenu ili dopunu određenih rešenja i stavova u pripremi predloga određene odluke ili u utvrđivanju politike. Saglasno tome, delegati pojedinačno ili zajednički (u radnim telima skupština) istupaju u završnoj fazi sa amandmanima na odluke koje se donose, da bi se nakon završenog procesa usklađivanja konačno opredelili u donošenju odluke i utvrđivanju politike.

Aktivno uključivanje delegacija u vršenje poslova iz nadležnosti skupština i problemi koji se na tom planu javljaju upućuju na potrebu izgrađivanja takvog postupka u pripremi i donošenju odluka u skupštini u kome će doći do stvarnog izražaja kreativna, inicijativna i odgovorna uloga delegacija i koji će omogućiti stvarno učešće samoupravno organizovanih radnih ljudi i građana u izgrađivanju politike i donošenju odluka. Zavisno od značaja akta koji se priprema (na primer, da li se radi o dokumentu o razvojnoj politici, sistemskom ili

tekućem zakonu, odluci itd.), ovaj postupak može biti duži ili kraći, složeniji ili manje složen, ali on uvek mora značiti stvarno učešće, a ne formalizam ili vešto mimoilaženje samoupravne delegatske baze, ako se želi funkcionisanje skupština na delegatskim osnovama.

Isto tako, treba ostvariti programirano, a ne stihijno uključivanje delegacija od jednog do drugog odlučivanja, što znači da im treba omogućiti da se izjasne i o ukupnom programu i planu rada skupština u određenom periodu. To, razume se, ne znači samo upoznavanje sa onim čime će se skupštine baviti, već i njihovo inicijativno uključivanje u ceo proces utvrđivanja osnovnih društveno opravdanih zadataka i poslova skupština na koje ukazuje praksa sprovođenja akata i stanje u određenim oblastima društvenog rada i života.

Za obezbeđenje uslova za rad i vršenje funkcija delegacija u procesu donošenja odluka, po Ustavu, odgovorne su, na jednoj strani, samoupravne organizacije i zajednice i društveno-političke organizacije i, na drugoj strani, skupštine društveno-političkih zajednica. Obavezu skupština vidimo u dva pravca.

Pre svega, da bi se ostvarila funkcija delegacija, potrebno je da se poslovnicima i drugim aktima skupština i njihovih veća izgradi takav postupak u vezi sa pripremom i donošenjem akata koji neće biti samo inspirisan, kako je to sada većinom slučaj, obezbeđenjem odgovarajuće uloge i potrebnih rokova za rad i učešće predlagača, na jednoj, i tela u skupštini, na drugoj strani. Taj postupak nužno mora da bude u podjednakoj meri podređen i ostvarivanju funkcije delegacija u onim delovima pojedinih faza postupka u kojima je, kako smo izložili, Ustavom obezbeđena takva njihova funkcija.

Druga obaveza tiče se kako samih skupština tako i predlagača akata i politike, što su u najvećem broju slučajeva izvršni organi. Ona se sastoji u pružanju osnove svakog predloga akta ili drugog dokumenta, odnosno sažeto izložene lepeze pitanja, stavova i dilema u vezi sa donošenjem akta ili utvrđivanjem politike o kojima delegacije, organizacije i zajednice treba da se izjasne. Ova obaveza traži napor predlagača da menja tehnologiju pripreme akata, koji će kao akti moći biti pravno oformljeni tek kada postoje izgrađeni stavovi i opredeljenja delegatske baze. Dosadašnja iskustva pokazuju da se ova obaveza predlagača još uvek nije počela ozbiljnije da ostvaruje. Uloga skupština je da to obezbede, kao i da, oslanjajući se na sopstvene službe (sada su to redakcije glasila skupština u federaciji, republikama i pokrajinama), dostave delegacijama materijale i informacije koje će im omogućiti da uspešno vrše svoju funkciju.

Na drugoj strani, i samoupravne organizacije i zajednice i društveno-političke organizacije imaju ustavnu obavezu da, obezbeđujući uslove za rad svojih delegacija, osiguraju da svakom članu delegacije bude dostupno javno glasilo skupštine — kako bi on mogao da se uključi u rad i zauzimanje stavova delegacije. Naravno, i ovde se radi o dužem procesu sazrevanja svesti i uverenja unutar samoupravnih organizacija i zajednica o tome da je obezbeđivanje kompletne informacije svakom članu delegacije preduslov funkcionisanja delegacija u celini i delegatskog sistema u svojoj biti. Ovaj cilj se ne može

postići nekim zakonskim merama i prinudnim obavezivanjem, već aktivnošću društveno-političkih organizacija i samoupravnih organa da se obezbede osnovne potrebe normalnog funkcionisanja delegacija. Naime, nužno je razviti takvo saznanje i uverenje radnih ljudi i građana da im je kompletna informacija neophodno potrebna da bi mogli — kako oni tako i članovi njihovih delegacija — učestvovati u vršenju funkcija vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima. Povezano s tim je i obezbeđivanje drugih uslova za rad delegacija od strane samoupravnih organizacija i zajednica (prostorije, oslobađanje od redovnih poslova s obzirom na obaveze u radu delegacije itd.).

3) Treći kompleks pitanja odnosi se na funkcionisanje delegacija, njihovo povezivanje i zajedničko delovanje, kao i na odnos članova delegacija i delegata prema funkciji koju vrše.

Osnovni zadatak svake delegacije je da najpre iz programiranih dugoročnih zadataka skupština u čijem radu učestvuje, a zatim i iz tekućeg dnevnog reda sednicâ odgovarajućeg veća u skupštinama od opštine do federacije, odnosno Saveznog veća Skupštine SFRJ, izvuče ona pitanja rada, pripreme akata i vršenja drugih poslova i zadataka koja su od posebnog, odnosno šireg značaja za interese radnih ljudi, odnosno građana u samoupravnim organizacijama, odnosno zajednicama. To ukazuje da je programiranje rada delegacije nužna konsekvenca njenog položaja i funkcije.

Da bi sama mogla zauzimati osnovne stavove za rad delegata, potrebno je da se delegacija tako organizuje da blagovremeno i na adekvatan način informiše radne ljude, odnosno građane i njihove organe upravljanja, da uvek sazna, kada smatra da se radi o bitnim pitanjima koja se uređuju određenim aktima, stvarne interese i raspoloženje u samoupravnoj organizaciji, odnosno zajednici i dobije smernice za rad, kao i da — u situacijama kada vreme i karakter pitanja to ne omogućuju — samostalno i odgovorno razmatra i izgrađuje osnovne stavove za rad delegata, sa obavezom da o tome upozna samoupravnu organizaciju, odnosno zajednicu. U meri u kojoj se vremenom bude sve bolje i efikasnije sinhronizovao rad delegacija i skupština, i ova primarna funkcija delegacije, sa osloncem na široko angažovanje radnih ljudi i građana, aktivnost organa upravljanja i delatnost drugih delegacija, biće uspešnije i lakše obavljana. Teškoće koje u ovom početnom periodu postoje iziskuju od delegacija veću odgovornost i u izvesnoj selekciji pitanja sa kojima žele da se uključuju u rad i proces odlučivanja u skupštinama, pri čemu je, svakako, najvažnije efikasno učešće u raspravi o onim ključnim pitanjima koja su od bitnog interesa za njihove samoupravne organizacije, odnosno zajednice, nego formalno pojavljivanje po svim pitanjima iz programa rada skupštine.

Drugo bitno pitanje funkcionisanja delegacija i izgrađivanja smernica i osnovnih stavova za rad delegata u većima skupština je način funkcionisanja »prenosnih« mehanizama. Taj se problem najmanje oseća kada se radi o funkcionisanju delegacija i dolaženju do stavova i smernica za rad delegata u većima opštinskih skupština. Kada je u pitanju rad opštinskih skupština, potreba za povezivanjem i uskla-

đivanjem rada delegacija u oblasti udruženog rada i delegacija mesnih zajednica preko konferencija tih delegacija je, čini nam se, jedino racionalno rešenje. Usklađivanje određenih ključnih interesa i stavova u oblasti udruženog rada, odnosno u domenu mesnih zajednica može se sa uspehom ostvariti pomoću ovih oblika povezivanja, što, naravno, ne znači i faktičko učešće na njima svih članova delegacija. Mogući su razni modaliteti, ali takvi da obezbede prisustvo globalnog interesa i stavova delegacije (sastanak koordinatora ili predsedavajućih delegacija itd.).

Kada se radi o delegatima veća udruženog rada i veća opština u republičkim i pokrajinskim skupštinama i u Saveznom veću Skupštine SFRJ, problemi funkcionisanja »prenosnog« mehanizma su, naravno, nešto složeniji. Po našem mišljenju, ustavni koncept prirodno upućuje na institucionalnu formu i za izgrađivanje stavova i smernica u radu ovih delegata. Delegati veća udruženog rada opštinskih skupština u jednoj slobodnijoj formi okupljanja, koju bismo slobodno nazvali »konferencijom delegata«, trebalo bi da budu prirodni oslonac i baza za izgrađivanje stavova, jer su sami oni izvorište za svoje stavove i opredeljenja našli u odgovarajućim delegacijama i konferencijama tih delegacija. Pri tome upozoravamo na princip iz člana 138. Ustava SFRJ i odgovarajućih odredaba republičkih i pokrajinskih ustava, po kome se jedna ili više delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, odnosno delegati tih organizacija i zajednica u skupštinama opština, mogu povezivati po osnovu udruženog rada i drugih zajedničkih interesa ili po osnovu interesa u društveno-političkoj zajednici. Stoga se u okviru »konferencije delegata« veća udruženog rada opštinskih skupština ne moraju uvek okupljati, razmatrati pitanja, usaglašavati interese i izgrađivati stavove delegati tog veća u celini, već često samo delegati po pojedinim oblastima udruženog rada (iz oblasti privrede, pojedinih društvenih delatnosti itd.). Sazivanje »konferencije delegata« veća udruženog rada u celini je potrebno onda kada se radi o kompleksnim pitanjima i aktima, gde je neophodno, da tako kažemo, »nastupanje« udruženog rada u celini, gde se radi o njegovom zajedničkom interesu kao celini. Uz to, treba voditi računa o tome da se radi o sazivanju i radu »konferencija delegata« udruženog rada u skupštinama svih opština u okviru republike, odnosno pokrajine i da je potrebno i na širem nivou usaglašavati moguće razlike interesa i stavova iznetih na tim konferencijama, a zatim i u većima udruženog rada republičkih i pokrajinskih skupština.

Na isti način vidimo i put izgrađivanja »prenosnog« mehanizma za stavove i smernice za rad delegata veća opština u republičkim i pokrajinskim skupštinama, koji se — zavisno od ustavnih rešenja u pojedinoj republici i pokrajini koja nisu identična — mogu oslanjati na »konferencije delegata« veća mesnih zajednica, odnosno svih veća opštinskih skupština.

Prirodna »osnova« za formiranje stavova i smernica delegata Saveznog veća Skupštine SFRJ — držeći se konsekventno uspostavljene »niti« samoupravne delegatske baze, na jednoj, i karaktera odnosa

u fereraciji, odnosno odgovarajuće zastupljenosti svake republike i pokrajine, na drugoj strani — morala bi se tražiti u komplementarnom odnosu ova dva faktora, a ne jednostrano i ograničavajuće. Naime, u dosadašnjim razmatranjima se, po jednom gledištu, potencira potreba da svaki delegat u ovom veću iznosi samo stavove i smernice svoje delegacije i njenih samoupravnih organizacija, odnosno zajednica, jer je on njihov delegat, odnosno delegat tih organizacija i zajednica u opštini. Ispada da bi on morao da zapostavlja onu nit po liniji delegata veća udruženog rada opštinskih i republičkih, odnosno pokrajinskih skupština koja je osnovni transmisioni mehanizam koji postavljenu problematiku posmatra ne parcijalno, već sa stanovišta širih zajedničkih interesa i potreba udruženog rada, odnosno mesnih zajednica i opština, sve do republike i pokrajine. S druge strane, prisutno je i gledište po kome delegati u Saveznom veću ne moraju izvorište za svoje aktivnosti, istupanja i stavove tražiti u ovoj »vertikalnoj niti« delegatskog sistema, već u stavovima republičkih i pokrajinskih skupština kao celina, sa stanovišta »totaliteta interesa« republike, odnosno pokrajine. Kidati korene i veze sa osnovama delegatskog sistema i delegacijama i zahtevati da delegati u ovom veću nastupaju u ime već formiranih zajedničkih interesa i stavova republike, odnosno pokrajine je, po našem mišljenju, jednostran pristup koji vodi »identifikaciji« ovog veća, njegovog karaktera i funkcije sa Većem republika i pokrajina (izuzimajući zahtev za imperativnim mandatom). Osim toga, takvo shvatanje može samo slabiti obaveze delegata i angažovanost u delegacijama i delegatskoj bazi i voditi rađanju političke reprezentacije novog tipa, kada se nastupa na osnovu gotovih stavova i usklađenih gledišta i interesa u okviru republičkih i pokrajinskih skupština. Koncept ovog veća i priroda mandata delegata u njemu su, međutim, drukčiji.

Mislimo da rešenje treba tražiti u okviru koncepta koji polazi od teze da je funkcija delegatâ u ovom veću izvanredno složena i da zahteva od njih da budu aktivni činioci u procesu izgrađivanja politike i stavova već od samih delegacija, preko delegata odgovarajućih veća opštinskih skupština do okvirnih smernica i uputstava veća udruženog rada, odnosno veća opština i društveno-političkih veća u republičkim, odnosno pokrajinskim skupštinama. Jer u Saveznom veću, na primer, delegat iz oblasti udruženog rada treba da istupa pre svega u ime udruženog rada (posmatranog od samoupravne organizacije do veća udruženog rada republičke, odnosno pokrajinske skupštine) i da na osnovu pojedinačnih dođe do zajedničkih interesa i stavova. Istupajući u ime globalnog i konkretnog interesa udruženog rada u republici, odnosno pokrajini, ovaj delegat će moći da u radu Saveznog veća i njegovih tela sučeljava gledišta i interese koje on zastupa sa gledištima i interesima delegata drugih samoupravnih organizacija i zajednica, kao i sa gledištima delegata društveno-političkih organizacija, koja se baziraju na najširim društvenim interesima, odnosno tekućim i dugoročnim interesima, potrebama i mogućnostima društvene zajednice kao celine. Onemogućiti ili osporiti takvu prirodu njihove funkcije znači insistirati ili samo na sukobljavanju u ovom veću niza parcijalnih i

neusklađenih interesa i stavova samoupravnih organizacija i zajednica ili — kako to drugo gledište sugeriše — osporiti svaku diskusiju, diferenciran pristup i potrebu za usklađivanjem stavova i interesa jer je sve unapred dato. Vezivati aktivnost, inicijative, stavove i odgovornost delegata ovog veća za republičke i pokrajinske skupštine, što je inače funkcija delegata Veća republika i pokrajina i tog veća u celini, znači u krajnjoj konsekvenci upućivati na identičnost funkcija oba veća i delegata u njima.

Najzad, sastavni deo kompleksa ovih pitanja je i odnos samih članova delegacija i delegata prema funkciji koju vrše. Činjenica da se radi gotovo o milionskom sastavu delegata, da se iskustva tek stiču, što delegatsku funkciju čini i daleko složenijom i odgovornijom od ranije poslaničke funkcije, da treba uporedo da jača i svest i saznanje članova delegacija i delegata o obavezama koje su preuzeli, da još nije »zaživeo« mehanizam njihovog zamenjivanja i opoziva, kao i da postoji niz objektivnih teškoća na koje smo ukazali, — upućuje na potrebu da se i ova strana funkcionisanja delegatskog sistema pravovremeno sagleda, posebno sa stanovišta obaveza društveno-političkih organizacija i uopšte organizovanih političkih snaga i samoupravnih tela na oživotvorenju ovog dosta složenog koncepta.

4) Četvrti kompleks pitanja je sagledavanje mesta i funkcije društveno-političkih organizacija u skupštinskom sistemu, saglasno konceptu novih ustava i kongresnih dokumenata ovih organizacija. One su i ranije u skupštinskom i društveno-političkom sistemu imale značajne funkcije u izbornom procesu, u kadrovskoj politici, u ostvarivanju saradnje sa skupštinama i njihovim telima u vezi sa pripremom akata i razmatranjem drugih materijala, ali pre svega sa stanovišta koordinacije u konstituisanju i ostvarivanju politike. Međutim, ove organizacije su sada, na osnovu Ustava, postale neposredni činilac u radu i odlučivanju skupština jer preko društveno-političkih veća skupština i odgovarajućeg broja delegata u Saveznom veću Skupštine SFRJ one su postale i neposredno odgovorne kako za opštu politiku skupština tako i za konkretne odluke u čijem donošenju učestvuju i za čije sprovođenje su dužne da se staraju.

Izabrana tela ovih organizacija vrše, po Ustavu, funkciju delegacija sa podjednakom obavezom i odgovornošću kao i druge delegacije, a delegati tih organizacija u skupštinama imaju ista prava i obaveze kao i delegati drugih veća. Specifičnost njihove funkcije je, međutim, u potrebi da pitanjima ostvarivanja, razvoja i zaštite Ustavom utvrđenog socijalističkog samoupravnog sistema za koja je ustavima i poslovnicima utvrđeno da su u nadležnosti društveno-političkog veća pristupaju sa stanovišta dugoročnih socijalističkih ciljeva i zadataka, sa stanovišta interesa, potreba i mogućnosti društvene zajednice, oslanjajući se na naučna i stručna saznanja i dostignuća.

Stoga delegati društveno-političkih organizacija u društveno-političkim većima i u okviru Saveznog veća Skupštine SFRJ moraju, u traženju »prenosnog« mehanizma za njihov rad, da se oslanjaju na gledišta i jedinstvene stavove društveno-političkih organizacija formirane u okviru Socijalističkog saveza kao najšire organizacije i da snagom

svojih argumenata i osećanja za zajedničko i opštedruštveno prihvatljivo doprinose izgrađivanju politike i zajedničkih odluka sa drugim delegacijama i delegatima.

Ukazivanjem na ovu funkciju, ostavljamo po strani sve druge obaveze i funkcije ovih organizacija izvan delegacija i rada i odlučivanja skupština, koje su, naravno, daleko kompleksnije.

4. ORGANIZACIJA I FUNKCIJE SKUPŠTINA NA DELEGATSKIM OSNOVAMA

1) Polazeći od ustavnog koncepta da svaki posebni oblik samoupravnog i političkog organizovanja radnih ljudi i građana treba da u strukturi skupština nađe svoj institucionalni izraz, u svim skupštinama, izuzev Skupštine SFRJ, formiraju se veća udruženog rada, veća mesnih zajednica, odnosno veća opština i društveno-politička veća.

Veće udruženog rada, koje sačinjavaju delegati radnih ljudi u organizacijama udruženog rada i u drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama rada, okuplja sve oblasti rada i kao jedinstven dom udruženog rada ima, na neki način, centralnu funkciju u strukturi i radu i odlučivanju skupština. Iako ustavno-pravno sva veća imaju isti položaj, a njihove nadležnosti i delokrug su utvrđeni kao samostalni, ravnopravni i na zajedničkoj sednici, Ustav polazi od karaktera i funkcija ovih veća, rekli bismo, kao bitnih i odlučujućih za izgrađivanje politike i odluka u skupštinama. Ovo posebno kada se radi o odlučivanju o delu dohotka za zajedničke i opšte društvene potrebe i o nameni i obimu sredstava za te potrebe, jer odluke o tome mora usvojiti ovo veće da bi se smatrale donetim. Ustavi republika i pokrajina, u nastojanju da se obezbedi odlučujuća uloga udruženog rada u ukupnoj skupštinskoj politici i odlukama i aktima koji se donose, određenije su u odnosu na Ustav SFRJ izrazili funkciju ovog veća i dimenzije njegovih nadležnosti, ali ostaje da pažljivije analize poslovničkih rešenja i dosadašnje prakse pokažu u kojoj je meri osnovna funkcija ovog veća šire dimenzionirana, za što postoji objektivna potreba.

Veća mesnih zajednica i veća opština, sastavljena od delegata radnih ljudi i građana u mesnim zajednicama, odnosno opštinama, predstavljaju novinu u našem skupštinskom sistemu. Ona treba da obezbede da o pitanjima od interesa za mesne zajednice (kao osnovni oblik udruživanja radnih ljudi i građana na teritorijalnoj osnovi) i za opštine (kao osnovne društveno-političke zajednice) delegati tih veća odlučuju ravnopravno sa većem udruženog rada, a, kada je to potrebno, i uz učešće društveno-političkog veća i da na taj način dođu do zajedničke odluke, odnosno akta.

Društveno-politička veća, sastavljena od delegata radnih ljudi i građana organizovanih u društveno-političke organizacije, ne predstavljaju protivtežu funkcijama, delokrugu i zadacima pomenutih veća, već su bitan komplementarni element skupštinskog rada i odlučivanja. Bez obzira na »dimenzije« delokruga ovih veća utvrđene Ustavom i poslovnicima, čini nam se nespornim potreba obezbeđenja nji-

hovog učešća uvek kada se odluke koje se pripremaju i donose tiču društveno-ekonomskog položaja i prava radnih ljudi u društveno-političkom sistemu, razvoja samoupravnih socijalističkih odnosa, izrade sistemskih zakona i drugih propisa, razmatranja bitnih pitanja spoljne politike, narodne odbrane, bezbednosti itd. Kako bi se, na neki način, svako pitanje o kome se odlučuje moglo podvesti pod ovu »sferu« interesa društveno-političkog veća, potrebno je, polazeći od dosadašnjih iskustava, naći pravu meru tog učešća koja nikako ne može biti, na primer, nastojanje da se o svim pitanjima iz nadležnosti skupštine ovo veće pojavljuje kao jedan od domova koji odlučuju, kao nekakvo opštenadležno veće, ali ni nastojanje da se u delokrugu pitanja o kojima ono odlučuje njegova funkcija minimizira, odnosno posmatra kao dopunska funkcija dvaju veća. U tom smislu ne bi trebalo dopustiti, kada se radi o sudelovanju sva tri veća, da »proceduralno pitanje« bude odlučujuće, da otežava funkciju veća i njihov odgovarajući doprinos. Ovo posebno sa stanovišta »robovanja« striktnoj primeni principa dvodomosti odlučivanja koje će isključiti učešće trećeg veća ili proglašavanja određenog pitanja kao pitanja u samostalnom delokrugu jednog veća koje isključuje participaciju druga dva veća.

Funkcija skupština samoupravnih interesnih zajednica u radu i odlučivanju skupština društveno-političkih zajednica (kako onih Ustavom utvrđenih u oblasti zdravstva, obrazovanja, nauke, kulture i socijalne zaštite tako i drugih koje se mogu obrazovati u oblasti komunalnih delatnosti, stambenih odnosa, socijalne sigurnosti itd.) predstavlja novu ustavnu kategoriju, koja traži šira saznanja na bazi dosadašnje prakse njihovog funkcionisanja. Kada se ima u vidu da su u ranijoj organizaciji i radu skupština postojala posebna veća za neke od ovih oblasti u kojima sada, sa pravima veća, učestvuju skupštine interesnih zajednica, onda je, svakako, još veća odgovornost u obezbeđivanju adekvatne uloge skupština interesnih zajednica u izradi i donošenju akata skupština društveno-političkih zajednica.

2) Skupštine su, saglasno Ustavu, nosioci određenih funkcija vlasti i upravljanja zajedničkim društvenim poslovima, osim onih koje, po Ustavu, radni ljudi i građani vrše ličnim izjašnjavanjem i preko svojih organa samoupravljanja, kao i u procesu samoupravnog sporazumevanja i dogovaranja.

Bez pretenzije da bi ovo bilo jedino moguće i konačno grupisanje, ukazaćemo na sledeće Ustavom utvrđene funkcije skupštine:

prvo, utvrđivanje politike razvoja društvene zajednice — kao celine i pojedinih njenih delova;

drugo, normativna funkcija (pripremanje i donošenje zakona, odluka i drugih opštih akata);

treće, funkcija društvene zaštite, posmatrana kao ceo kompleks »unutrašnje« i »spoljne« zaštitne funkcije socijalističke države — u delu koji se odnosi na ulogu skupština (zaštita samoupravnih prava i društvene svojine, zaštita prava i sloboda radnih ljudi i građana u vezi sa radom uprave i organizacija koje vrše javna ovlašćenja, pretresanje pitanja iz oblasti narodne odbrane, bezbednosti i zaštite društva);

četvrto, organizaciono-izborna funkcija (utvrđivanje osnova organizacije i nadležnosti organa društveno-političkih zajednica, osnivanje organa uprave, izbor, imenovanje i razrešenje određenih funkcionera iz nadležnosti skupština);

peto, funkcija političke kontrole nad radom izvršno-upravnih organa i nadzor nad radom organa i organizacija koje vrše javna ovlašćenja;

šesto, određena politička dimenzija funkcije izvršenja, odnosno sprovođenja politike i donetih akata (praćenje izvršenja utvrđene politike i akata, utvrđivanje politike izvršavanja akata i obaveza organa i organizacija u vezi sa tim izvršavanjem, razmatranje stanja i problema ustavnosti i zakonitosti).

Pored ovih funkcija svih skupština, Skupština SFRJ i republičke i pokrajinske skupštine, saglasno pravima i dužnostima federacije i republika i pokrajina, imaju još dve posebne funkcije:

prvo, utvrđivanje sistema socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa i osnova političkog sistema (putem donošenja ustava i određenih sistemskih zakona, praćenjem funkcionisanja i podsticanjem razvoja samoupravnih i političkih institucija i odnosa), kao i praćenje funkcionisanja društveno-političkog sistema u celini i njegovog ostvarivanja;

drugo, utvrđivanje spoljne politike (kroz opšte akte i dokumente, prihvatanje političke platforme i nacrta dokumenata koji se predlažu za međunarodne konferencije i skupove, donošenje zakona o ratifikaciji međunarodnih ugovora itd.), kao i praćenje njenog sprovođenja.

5. ODNOS SKUPŠTINE I IZVRŠNO-UPRAVNIH ORGANA VLASTI

1) Po ustavnom konceptu, položaj i funkcija izvršnih organa skupština zasniva se na sledećim osnovama:

prvo, oni su odgovorni skupštini za stanje u društveno-političkoj zajednici, za sprovođenje politike i izvršavanje propisa i drugih opštih akata skupštine, kao i za usmeravanje i usklađivanje rada organa uprave;

drugo, oni vrše svoja prava i dužnosti na osnovu i u okviru Ustava, statuta, zakona i drugih propisa;

treće, po svom sastavu i načinu rada, oni su kolegijalni organi koji rade i odlučuju na sednicama;

četvrto, izvršni organi imaju pravo i dužnost da donose opšte akte i da preduzimaju druge mere u okviru svoje nadležnosti;

peto, izvršni organi imaju pravo predlaganja zakona i drugih propisa i akata, a u određenim slučajevima oni su i jedini Ustavom ovlašćeni predlagači (u vezi sa predlogom budžeta i akata o razvojnoj politici);

šesto, predsednika i članove izvršnog organa bira skupština, s tim da oni ne mogu biti delegati skupštine koja ih bira, s obzirom na nespojivost funkcija;

sedmo, izvršni organi u celini i svaki njihov član snose političku odgovornost za svoj rad i izvršavanje zadataka pred skupštinom odgovarajuće društveno-političke zajednice.

Organi uprave su dužni da obezbede izvršavanje zakona i drugih propisa i akata skupštine i izvršnog organa, za čije su izvršenje odgovorni. Oni su odgovorni i za stanje u oblastima za koje su obrazovani, rešavaju u upravnim stvarima, vrše upravni nadzor i druge upravne poslove, pripremaju propise i druge opšte akte po nalogu skupštine i izvršnog organa i obavljaju druge Ustavom i zakonima utvrđene poslove.

2) Dosadašnja iskustva funkcionisanja skupština na delegatskim osnovama sa stanovišta ostvarivanja osnovnih odnosa između skupštine i izvršno-upravnih organa ukazuju na nekoliko osnovnih pitanja od značaja za realizaciju ustavnog koncepta o ulozi, pravima i obavezama izvršno-upravnih organa.

Prvo, uloga programiranja rada skupština i udeo izvršno-upravnih organa u njegovoj pripremi i ostvarivanju. Funkcija programiranja rada skupštinskih veća je određivanje okvira i pravca osnovnih aktivnosti veća i utvrđivanje društvenih prioriteta u vezi sa pretresanjem i uređivanjem određenih pitanja i odnosa. Dosadašnja iskustva funkcionisanja skupštinskog sistema upućuju na izuzetnu ulogu programiranja rada skupština, koje time — izradom i utvrđivanjem programa i planova rada i staranjem o njihovoj realizaciji — samostalno i odgovorno određuju pravce svoje buduće aktivnosti. Na taj način otklanjaju se izvori dveju podjednako štetnih tendencija: prvo, stihijnog i neprogramiranog rada skupštinskih tela, čija tekuća i buduća delatnost zavisi od niza faktora izvan skupštine; i drugo, određivanja od strane izvršno-upravnih organa šta će skupština razmatrati i o čemu odlučivati i dovođenja time skupštine u isključivu zavisnost od onoga što izvršni organi predlažu, odnosno ocenjuju da predlože skupštini.

Zbog toga je potrebno da veća i radna tela u skupštinama društveno-političkih zajednica budu, sa stanovišta inicijativa, sagledavanja i utvrđivanja društvenih prioriteta i uopšte organizovanja celog postupka programiranja skupštinskog rada, osnovni nosioci i da se tome podrede i programi i planovi rada izvršno-upravnih organa. Ovo, naravno, ne umanjuje veoma značajne inicijative koje u pripremanju programa potiču od izvršnog organa, koji je odgovoran za kasnije sprovođenje politike i akata skupštine, kao ni ulogu i obaveze izvršno-upravnih organa u vezi sa realizacijom programa i planova rada skupštine.

Sve ovo pretpostavlja da se određeni koncept i način programiranja podredi zahtevima delegatskog sistema i funkciji veća i radnih tela u skupštinama u tom smislu da se u programima rada obezbedi, vremenski i prostorno, odgovarajuće mesto u procesu izgrađivanja stavova, politike i odluka u delegatskoj bazi i skupštini, da se tome podredi cela aparatura i forma predlaganja akata i obaveze izvršnog organa kao predlagača, kao i da veća skupštine, kada je to potrebno, efikasno primenjuju postupak odgovornosti prema organima i telima

koji se ne pridržavaju dogovorenih i preuzetih obaveza i utvrđenih rokova u programima i planovima rada skupština.

Drugo, funkcionisanje skupština na delegatskim osnovama značajno menja ulogu i dimenzije učešća pojedinih nosilaca političke i zakonodavne inicijative i predlaganja akata. Naime, normalno funkcionisanje delegatskog sistema, kao osnove rada i odlučivanja skupština, u kome je obezbeđeno adekvatno učešće delegacija i celokupnog »prenosnog« mehanizma koji smo izložili, čini manje značajnim u parlamentarnom sistemu uvek postavljano kao centralno pitanje — ko je formalni predlagač akta. Ono što je osnovno, to je da nosioci političke inicijative o potrebi donošenja, odnosno o potrebi izmena i dopuna akata i drugih dokumenata budu delegacije i ceo institucionalni mehanizam koji se završava radnim telima i delegatima u skupštini. Ako politička i društvena ocena o potrebi donošenja određenog akta, o stanju u određenoj oblasti i osnovnom cilju koji aktom treba postići svoje izvorište sve više nalazi u delegacijama i delegatima samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih organizacija, onda nema nikakvog posebnog značaja to što je, saglasno takvim ocenama, kao i stavovima skupštinskih veća o tome, formalni predlagač akta gotovo redovno izvršni organ skupštine. Jer u pogledu pripreme, obrade i formalnog predlaganja akta, svakako, stvari najpotpunije poznaje izvršni organ koji je po funkciji odgovoran za izvršavanje zakona i drugih akata i koji, sa stanovišta stručne obrade, ima veliku pomoć i oslonac u radu organa uprave. Ovo pogotovu što su i po Ustavu izvršni organi formalni predlagači akata o razvojnoj politici i budžeta odnosne društveno-političke zajednice. Pri tom, naravno, treba imati u vidu i zapaženu ulogu koju, po Ustavu, a i u praksi, imaju predsedništva u federaciji i u republikama i pokrajinama u vezi sa političkom inicijativom za donošenje akata u pojedinim oblastima (spoljna politika, narodna odbrana, razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa i osnova sistema itd.).

Zato, po našem mišljenju, jedno od osnovnih pitanja je kako uspostaviti, poslovnički i u praksi, adekvatnu komplementarnost političke inicijative od strane delegatske baze (koja i u daljem procesu pripremanja akata mora sve više da dobija dominirajuću ulogu — sve do finalne faze donošenja akta u skupštini) i pripreme i predlaganja akata od strane izvršnog organa, koji mora imati aktivnu političko-stručnu ulogu u pojedinim fazama postupka donošenja akata s obzirom na njegove obaveze i odgovornosti za izvršavanje akata.

Treće, ne manje značajno područje je odnos skupštine i izvršno-upravnih organa u izvršavanju politike i akata skupštine. Skupštine po Ustavu imaju u svojoj nadležnosti političku dimenziju funkcije izvršavanja i sprovođenja politike, koja se sastoji pre svega u ostvarivanju punog uvida u način i domašaj sprovođenja skupštinske politike i odluka, u utvrđivanju politike izvršavanja zakona i drugih akata, kao i u utvrđivanju obaveza organa i organizacija odgovornih za to izvršavanje. O tom izvršavanju se staraju i odgovornost za to snose izvršno-upravni organi. Preokupirane normativnom, plansko-razvojnom

i nekim drugim funkcijama, skupštine su do sada prilično zapostavile svoju ulogu u izvršavanju politike i akata koje donose.

U tom pogledu potrebno je pre svega razviti u većima skupštine praksu razmatranja izveštaja, analiza i drugih dokumenata o sprovođenju politike i akata u pojedinim oblastima, koje podnose izvršno-upravni organi. Pretres izvršavanja akata o razvojnoj politici, zakona i drugih propisa i akata morao bi biti propraćen temeljitim razmatranjem i ocenama skupštinskih tela, a završen stavovima koji znače utvrđivanje preciznih obaveza za rad i mera koje treba da preduzimaju izvršno-upravni organi. I ne samo to. U toku samog donošenja zakona i drugih opštih akata i po njihovom usvajanju skupština bi morala, uz sudelovanje i izvršnog organa, da utvrđuje politiku izvršavanja akata i organizacione, normativne i druge mere koje je potrebno preduzeti za njihovo sprovođenje.

Četvrto, ovde je reč o ostvarivanju funkcije političke kontrole skupštine nad radom izvršno-upravnih organa. Imajući u vidu da se nalazimo u procesu »uhodavanja« novog delegatskog i skupštinskog mehanizma i da su skupštine zauzete prvenstveno obavljanjem osnovnih zadataka i funkcija iz svoje nadležnosti, u proteklom periodu je dosta retko dolazilo do izražaja praćenje od strane skupštine rada i izvršavanja zadataka izvršno-upravnih organa. Radi se više o parcijalnom uvidu u taj rad i izvršavanje zadataka kroz razmatranje dokumenata o sprovođenju politike na pojedinim područjima ili kroz upoznavanje sa merama koje izvršno-upravni organi preduzimaju preko odgovora na delegatska pitanja. Potpunije i celovito izveštavanje o radu i izvršenim zadacima u određenom periodu od strane tih organa je, po pravilu, izostalo.

Ustav u funkciju političke kontrole skupštine nad radom izvršno-upravnih organa, pored već klasičnih instrumenata ostvarivanja uvida u rad i izvršavanje zadataka, koje se, po pravilu, ostvaruje *post festum*, unosi jednu novu dimenziju, koja se sastoji u permanentnom uticanju i usmeravanju rada tih organa na osnovne pravce izvršavanja društvene politike i odluka. Ona se sastoji u donošenju smernica za rad, kao i u donošenju zaključaka od strane skupštinskih veća koji obavezuju ove organe u tekućem radu i izvršavanju programiranih zadataka i preuzetih obaveza. To nije više samo oblik klasičnog »spoljnog« uticanja na izvršno-upravne organe i politička kontrola koja u sebi sadrži kritiku sa mogućim političkim posledicama, već i oblik stalne saradnje skupštine i izvršno-upravnih organa u izvršavanju zajedničkih društvenih zadataka.

Nikola Čingo

Makedonci i prvi popis stanovništva u otečestveno-frontovskoj Bugarskoj*

I

U žestokoj međusobnoj konkurentskoj borbi bugarske, grčke i srpske burzoazije za proširivanje sopstvenog nacionalnog tržišta i za ostvarivanje dominantne pozicije na Balkanu tokom više od jednog stoleća makedonski narod je bio izložen veoma snažnim zavojevačkim i denacionalizatorskim aspiracijama i pritisku. Vodeće buržoaske snage susednih nacija, koristeći tešku situaciju Makedonije, još u uslovima otomanskog ropstva su preko svojih državnih, naučnih, verskih i kulturno-prosvetnih institucija nastojale da onemoguće proces konstituisanja i razvoja makedonske nacije. Denacionalizatorska delatnost bila je praćena i permanentnim falsifikovanjem i uništavanjem svih onih spomenika materijalne i duhovne kulture koji su predstavljali ili su mogli da predstavljaju svedočanstvo makedonske nacionalne posebnosti. Ta asimilatorska i falsifikatorska delatnost naročito je bila pojačana podelom Makedonije. Ometan u svom nacionalnom razvoju tokom više decenija, makedonski narod se posle podele našao u situaciji da bude gotovo potpuno asimiliran od strane razvijenijih susednih nacionalnih struktura.

U tom veoma teškom istorijskom razvoju jedinu realnu podršku u svojoj borbi za opstanak i oslobođenje Makedonci su mogli da ima-

* Ovaj prilog objavljuje i časopis »Pogledi«, br. 6—7/1975.

ju u onim političkim snagama na Balkanu koje su izražavale interese radničke klase. U borbi tih snaga sa buržoazijom i u ostvarivanju socijalističke revolucije bila je sadržana jedina mogućnost očuvanja i razvoja makedonske nacionalne posebnosti. Međutim, klasna i revolucionarna borba proletarijata u pojedinim balkanskim zemljama odvijala se u različitim uslovima i različitim intenzitetom. I vodeće snage radničke klase pojedinih zemalja u svojoj idejno-političkoj opredeljenosti i praksi različito su se odnosile prema naporima Makedonaca ka nacionalnoj slobodi i državnom konstituisanju. Dok je radnička klasa jugoslovenskih naroda sa KPJ na čelu uspela da u toku drugog svetskog rata izvojuje socijalističku revoluciju i da ostvari pravo makedonske nacije na samoopredeljenje do otcepljenja, dotle se taj proces veoma sporo i protivrečno odvijao u druge dve zemlje u čijim su se granicama nalazila druga dva dela Makedonije. Jugoslovenska socijalistička revolucija je najevidentnije potvrdila marksističko-lenjinističko stanovište da se razrešavanje nacionalnog pitanja najadekvatnije ostvaruje samo u socijalističkoj revoluciji i kroz radikalan socijalistički preobražaj društvene strukture.

II

U uslovima takvog korenitog revolucionarnog preobražaja društvene strukture pod rukovodstvom Bugarske radničke partije (komunista), Makedonci u Bugarskoj su u prvom posleratnom popisu stanovništva prvi put u istoriji te zemlje dobili pravo i mogućnost da slobodno deklarišu svoju nacionalnost. Ne upuštajući se u potpunu analizu problema, u ovom napisu ukazaćemo samo na neke momente koji su karakterisali društveno-političku situaciju u kojoj je krajem 1946. godine bio izvršen prvi popis stanovništva u OF Bugarskoj.

Padom fašističkog režima i pobedom Otečestvenog fronta i BRP(k), 9. septembra 1944. godine, stvorena je objektivna pretpostavka za radikalno prevazilaženje tradicionalne zavojevačke i velikobugarske politike prema Makedoniji. Pred BRP(k), kao vodeću političku snagu u zemlji, nametnula se potreba razrešavanja važnih istorijskih zadataka. Zbog učešća u ratu na strani sila osovine Bugarska je bila veoma snažno kompromitovana u očima demokratske javnosti u svetu. Pobeda Otečestvenog fronta nije došla kao rezultat masovne antifašističke borbe i autohtone socijalističke revolucije, već pretežno kao izraz poraza sila osovine i napredovanja Crvene armije. Pod vođstvom BRP(k) u toku rata u zemlji se razvila antifašistička borba, ali nije došlo do stvaranja takvog masovnog pokreta i takve nove oružane snage koja bi bila priznata kao saveznička od strane antihitlerovske koalicije kao što je to bio slučaj sa Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije i Elasom u Grčkoj. Za razliku od Jugoslavije i Grčke, koje su bile okupirane od strane fašističkih snaga, Bugarska je bila saveznik sila osovine i nalazila se u ratnom stanju sa antihitlerovskom koalicijom. Otuda i činjenica da su Jugoslavija i Grčka iz rata izašle kao priznati saveznici u okvirima antihitlerovske koalicije, a Bugarska je tretirana kao poražena zemlja.

Zbog toga su se pred BRP(k) i OF postavili veoma krupni zadaci. Trebalo je očistiti društveni i državni aparat od fašističkih snaga, likvidirati najekstremnije nosioce fašističke ideologije i politike, preurediti fašističku armiju u novu, otečestvenofrontovsku armiju, uključiti preuređenu armiju u završne borbe protiv sila osovine kako bi bili postignuti što blaži uslovi prilikom zaključivanja mirovnog ugovora, ostvariti međunarodno priznanje nove, otečestvenofrontovske Bugarske.

U naporima za ostvarivanje tih zadataka BRP(k) je formulisala i svoj odnos prema makedonskom pitanju. Osuđujući zavojevačku politiku, velikobugarsku ideologiju i šovinistički odnos fašističkih snaga prema Makedoniji, proklamujući i ostvarujući politiku bratstva sa novom Jugoslavijom, BRP(k) i vlada OF Bugarske su učinile značajan korak napred ka prevazilaženju tradicionalne bugarske sanstefanske politike i odnosa prema Makedoniji. Bilo je priznato postojanje makedonske nacije i njeno pravo na samoopredeljenje do otcepljenja; bila je priznata NR Makedonija kao federalna jedinica nove Jugoslavije i prihvaćeno stanovište da ujedinjenje makedonskog naroda treba da bude izvršeno na bazi NR Makedonije. Prevazilazeći fašističku ideologiju i ostvarujući dubok demokratski preobražaj društvenog života u zemlji, BRP(k) je sasvim logično došla u situaciju da jasno i otvoreno prizna i prihvati pravo makedonske nacije na samoopredeljenje do otcepljenja.

Prevazilaženje fašističke ideologije i politike, demokratizovanje društvenog života i konsolidovanje otečestvenofrontovske vlasti bilo je propraćeno i nastojanjem BRP(k) ka radikalnom transformisanju društvenih odnosa u socijalističkom pravcu. Tokom drugog svetskog rata BRP(k) je u zemlji razvila oružanu partizansku borbu, ali, kao što smo napomenuli, nije uspela da povede i da ostvari socijalističku revoluciju. Deveti septembar je označio preuzimanje političke vlasti od strane radničke klase i seljaštva sa OF i BRP(k) na čelu, ali su buržoazija kao klasa, njene političke snage i privatna svojina ostali da egzistiraju kao veoma snažan činilac u bugarskom društveno-ekonomskom i političkom životu. Izražavajući istorijske interese sopstvene radničke klase, BRP(k) je posle preuzimanja političke vlasti od strane OF morala da vodi tešku klasnu borbu za likvidiranje buržoazije. Buržoaske snage, osećajući se ugroženim, koristeći veliku pomoć od strane određenih krugova na Zapadu, nastojale su da spreče likvidiranje privatnog vlasništva, da spreče otečestvenofrontovsku društveno-političku orijentaciju nove Bugarske, da izazovu nestabilnu situaciju u zemlji i uz pomoć reakcionarnih krugova Zapada da vrate izgubljenu političku vlast. U društveno-političkom životu nove, OF Bugarske došlo je do obnavljanja starih buržoaskih partija (Zemljoradnički narodni savez, Socijaldemokratska radnička partija, Demokratska partija, Radikalna partija itd.) i do stvaranja snažne buržoaske opozicije otečestvenofrontovskoj vlasti i BRP(k). Buržoaske političke partije su izdavale svoje novine, održavale svoje sastanke i razvijale veoma žilavu javnu i konspirativnu delatnost.

U svom nastojanju da očuva klasne interese buržoazije opozicija je povela žestoku političku borbu protiv otečestvenofrontovske vlasti

i politike BRP(k) u odnosu na makedonsko pitanje. Opozicija je nastojala da diskredituje BRP(k) i otečestvenofrontovsku vlast u očima bugarskog naroda ocenjujući njihovu politiku priznavanja makedonske nacije i njenog prava na samoopredeljenje do otcepljenja kao izdaju »vekovnog ideala ujedinjenja bugarskog naroda«. Buržoaske političke partije su razvile antimakedonsku kampanju. Nastojale su da ubede bugarsko javno mnenje i svetsku javnost da makedonska nacija nikada nije postojala, da je ona veštačka tvorevina Titove Jugoslavije, da je stanovništvo Makedonije oduvek imalo pretežno bugarski karakter, da se »nepostojeća makedonska nacija« stvarala na antibugarskim osnovama itd. Opozicija se demagoški izjašnjavala u prilog uspostavljanja »prijateljskih i bratskih odnosa sa susedima«, posebno sa Jugoslavijom, ali nikako nije mogla da prihvati činjenicu postojanja makedonske nacije.

BRP(k) i nova, otečestvenofrontovska vlast ne samo da su priznale postojanje makedonske nacije i njeno pravo na samoopredeljenje do otcepljenja, već su u sukobu sa buržoazijom kao klasnim neprijateljem politiku negiranja makedonske nacije od strane buržoaske opozicije ocenile kao pokušaj oživljavanja velikobugarske, fašističke, šovinističke i zavojevačke politike. Bez obzira na kitnjaste parole o »saradnji i bratstvu sa susedima«, nepriznavanje makedonske nacije od strane opozicije BRP(k) je smatrala kao povampirenje carborisovske velikobugarske i šovinističke politike. BRP(k) je isticala da makedonska nacija nije veštačka tvorevina, već rezultat objektivnog istorijskog procesa; da NR Makedonija nije nikakva veštačka politička kombinacija, već rezultat istorijskog razvoja makedonske nacije i njene herojske antifašističke borbe u bratskoj zajednici sa drugim narodima Jugoslavije. BRP(k) i otečestvenofrontovska vlast su priznale Makedoncima u Bugarskoj pravo na slobodan nacionalan razvoj, popularisale su dostignuća makedonske nacionalne kulture i dostignuća NR Makedonije, pomagale su da se uspostavi i razvije svestrana saradnja Makedonaca iz Bugarske i Pirinske Makedonije sa NR Makedonijom itd.

U tim zaoštrenim društveno-političkim odnosima u novoj, OF Bugarskoj ogromna većina makedonske emigracije i Makedonaca u Pirinskoj Makedoniji stavili su se na stranu OF i BRP(k). Oni su sa velikim oduševljenjem prihvatili stvaranje NR Makedonije u okvirima Titove Jugoslavije, nastojali su da uspostave svestranu saradnju sa NR Makedonijom, sve snažnije su manifestovali svoju makedonsku nacionalnu posebnost, sa velikim oduševljenjem prihvatili su ideju o južnoslovenskoj federaciji i o ujedinjenju drugih delova Makedonije sa NR Makedonijom. Makedonci u Bugarskoj su pružili snažan otpor antimakedonskoj velikobugarskoj kampanji buržoaske opozicije i u svim društveno-političkim akcijama, referendumima i izborima masovno se opredeljivali za politiku BRP(k) i OF. Bila je ostvarena značajna korelacija između napora BRP(k) u likvidiranju buržoazije i napora Makedonaca za sopstvenu afirmaciju i slobodan nacionalni razvoj.

III

U kontekstu takve društveno-političke situacije, krajem 1946. godine održan je prvi posleratni popis stanovništva u kome su Makedonci deklarisali svoju nacionalnu posebnost. Međutim, deklarisanje Makedonaca u popisu predstavljalo je, u stvari, samo potvrdu već izražene volje i prava na slobodan nacionalni život i samoopredeljenje u uslovima nove, otečestvenofrontovske vlasti i u okvirima politike priznavanja makedonske nacije i njenog prava na samoopredeljenje od strane BRP(k). U razvoju te politike, nesumnjivo, centralno mesto pripada Desetom plenumu BRP(k), koji je održan 9. i 10. avgusta 1946. godine. Na plenumu su donete odluke od dalekosežnog istorijskog značaja ne samo za društveno-politički razvoj nove Bugarske, već i za nacionalni razvoj i afirmaciju Makedonaca. Na plenumu je, pored ostalog, prihvaćena i rezolucija u pogledu makedonskog pitanja. Iako rezolucija nije objavljena i nije bila dostupna javnosti, ona je bila veoma značajna pošto je u njoj najcelovitije u periodu posle Devetog septembra bila formulisana politika BRP(k). U njoj je precizirano da je osnovni deo makedonskog naroda organizovan državno i nacionalno u NR Makedoniji u okviru FNRJ, da je ujedinjenje drugih delova Makedonije predstojalo da se izvrši na bazi NR Makedonije u okvirima FNRJ, da je prisajedinjenje Pirinske Makedonije NR Makedoniji pravo samih Makedonaca i opšti zadatak OF Bugarske i FNR Jugoslavije. Rezolucija je isticala neophodnost sistematskog rada na kulturno-nacionalnom razvoju i zbližavanju Makedonaca iz Pirinske Makedonije sa NR Makedonijom i preduzimanja svih potrebnih mera i stvaranja uslova kako bi se olakšalo ujedinjenje makedonskog naroda u okvirima NR Makedonije. Odajući priznanje Makedoncima za aktivno učešće u borbi protiv buržoaske reakcije, rezolucija je isticala čak i potrebu da Makedonci iz Pirinske Makedonije na predstojećim izborima za Veliko narodno sobranje istaknu svoje kandidate, koji bi sačinjavali posebnu parlamentarnu grupu u Skupštini. Rezolucija je obavezivala sve članove i organizacije BRP(k), naročito one u Pirinskoj Makedoniji, da rade na praktičnoj realizaciji tih ciljeva i zadataka.[1]

Iako rezolucija, kao što smo napomenuli, nije objavljena, ona je predstavljala osnovni putokaz u političkoj praksi BRP(k) prema makedonskom pitanju. Posle plenuma se u društveno-političkom životu razgorela intenzivna politička akcija u vezi sa referendumom zakazanim za 8. septemar 1946. godine, kojim je trebalo da se reši pitanje o ukidanju monarhije i proglašenju republike. U svojoj predreferendumskoj agitaciji, pozivajući Makedonce iz Pirinske Makedonije i Makedonce emigrante u Bugarskoj da glasaju za republiku, u duhu rezolucije Desetog plenuma, BRP(k) je isticala:

»Makedonci iz pirinske oblasti i Makedonci emigranti! Monarhija, caristička makedonska organizacija i velikobugarski šovinisti su pretvorili Makedoniju u jabuku razdora između Bugarske i Jugoslavije i

[1] Integralni tekst rezolucije u knjizi: Од признавање до негирање (бугарски ставови по македонското прашање) — статии, говори, документи, „Култура", Скопје, 1970, str. 83—85.

naneli mnogo štete i nepravde makedonskom narodu. Narodna republika će konačno raščistiti put ka ostvarivanju neraskidivog saveza između dve južnoslovenske zemlje, a za ujedinjenje makedonskog naroda u okvirima federalne makedonske narodne republike. Glasajte svi do jednoga za narodnu republiku Bugarsku! Srdačni pozdravi federalnoj makedonskoj narodnoj republici! Živeo bratski makedonski narod.«[2]

Pozivajući sve nacionalne manjine u Bugarskoj da glasaju za narodnu republiku, CK BRP(k) je obećavao:

»Narodna republika će najzad učvrstiti ravnopravnost svih građana — Bugara, Makedonaca, Jevreja, Turaka, Muhamedanaca i Cigana. Građani nacionalnih manjina, glasajte za narodnu republiku!«[3]

Osećajući se slobodnim i ravnopravnim građanima u okvirima OF Bugarske, Makedonci su sve više zbijali svoje redove oko BRP(k) i otečestvenofrontovske vlasti. U svim ključnim trenucima snažno su manifestovali svoju odlučnost da brane tu politiku i vlast. Ta odlučnost je došla do izražaja i za vreme referenduma za proglašenje republike. Makedonci su, kako je isticao list Makedonaca »Makedonsko zname«, najviše od bilo koga drugog osetili u prošlosti svu težinu monarhije. Monarhija je za njih bila izraz najstrašnijeg terora i najveći krivac što su kroz Makedoniju prohujala i u njoj ostavila pustoš tri imperijalistička rata. Nasuprot tome, kako je isticalo »Makedonsko zname«, republika je za njih predstavljala kraj velikobugarske fašističke i zavojevačke politike i garanciju uspostavljanja bratstva među balkanskim narodima i ujedinjenja Makedonije. Ukazujući da je poraz monarhije u Jugoslaviji doveo do stvaranja NR Makedonije, »Makedonsko zname« je izražavalo uverenost da će se padom monarhije u Bugarskoj olakšati proces ujedinjenja Pirinske Makedonije sa NR Makedonijom, da će se ubrzati zaključivanje saveza između nove Bugarske i nove Jugoslavije i da će se stvoriti solidna garancija za ujedinjenje čitave Makedonije. »Makedonsko zname« je pozivalo Makedonce da svi do jednoga glasaju za republiku.[4] To raspoloženje Makedonci su potvrdili u praksi. Na referendumu od 8. septembra 1946. godine Pirinska Makedonija je postala rekorder u celoj Bugarskoj po procentu onih koji su izašli na referendum (96,42%) i po procentu glasova datih za republiku (97,53%).[5]

Posle referenduma i proglašenja republike otpočela je nova intenzivna politička aktivnost u vezi sa izborima za Veliko narodno sobranje, koji su bili zakazani za 27. oktobar 1946. godine. VNS je trebalo da donese Ustav NRB, da usaglasi postojeće zakonodavstvo sa novim Ustavom i da donese prvi dvogodišnji plan privrednog razvoja. Svoje učešće na izborima najavile su i buržoaske opozicione partije. Razvila se žestoka politička borba za pridobijanje birača.

---

[2] Лозунги на ЦК БРП(к), „Работническо дело", 13. VIII 1946.
[3] Isto.
[4] „Македонско знаме", 2. IX 1946.
[5] „Работническо дело", 11. IX 1946.

U predizbornoj aktivnosti buržoaske opozicione partije su još jednom pokušale da u očima bugarskog naroda diskredituju politiku OF i BRP(k) prema makedonskom pitanju. Opoziciona Bugarska socijaldemokratska radnička partija se preko svog lista »Svoboden narod« obratila posebnim apelom makedonskoj emigraciji u Bugarskoj i »stanovništvu Pirinskog kraja«. U apelu ih je pozivala da glasaju protiv OF i BRP(k) pošto su oni, navodno, izneverili istorijske ideale bugarskog naroda i saglasili se sa stvaranjem neke nove »makedonske nacije« i nastojali da otkinu »Pirinski kraj« od »majke otadžbine« i da ga priključe »drugoj državi«. Opozicija je tvrdila da se »makedonska nacija rodila u epruveti partijske političke alhemije komunista«.

Antiotečestvenofrontovskoj i antimakedonskoj propagandi buržoaske opozicije odgovorio je i »Otečestven front« svojim uvodnikom pod naslovom *Opozicija — neprijatelj makedonskog naroda i bratskog prijateljstva sa jugoslovenskom republikom*, u kome se, pored ostalog, isticalo:

»Otečestveni front poziva Makedonce iz Pirinske Makedonije i makedonske emigrante da daju podršku njegovim listama na predstojećim izborima zato što je on likvidirao avanturističku i bratoubilačku politiku velikobugarskog šovinizma, teroristički banditizam vančomihajlovista i čini sve moguće napore da pomogne veliku borbu makedonskog naroda za njegovo nacionalno ujedinjenje.«[6]

Makedonci u Bugarskoj su sa velikom ogorčenošću i protestima dočekali antiotečestvenofrontovsku i antimakedonsku kampanju buržoaske opozicije. Nacionalni komitet makedonske emigracije je u ime svih Makedonaca u Bugarskoj izašao sa posebnom »Deklaracijom« u kojoj se, pored ostalog, isticalo:

»Makedonska nacija se nije rodila u epruveti, već u poluvekovnoj borbi herojskog makedonskog naroda protiv velikobugarskih šovinista, protiv velikosrpskih asimilatora i protiv svih pljačkaša naše zemlje. Makedonsku Narodnu Republiku u FNRJ nije rodila partijska alhemija, već slavna epska borba našeg naroda zajedno sa svim jugoslovenskim narodima protiv nemačkih okupatora, bugarskih monarhofašista i mihajlovističkih bandi. Niko ne iznuđuje našu nacionalnu svest, niko ne pljačka naše pravo ... osim krvavi caredvorci, čiju ideju pokušavaju da vaskrsnu ... Šta znače, gospodo lažni socijalisti, vaše reči: »da smo se otkinuli od matice svoje narodnosti«. Zar to nije stara šovinistička teza da je Makedonija bugarska zemlja, da je Makedonija kolevka bugarštine? Zar to nije teza o velikoj Bugarskoj cara Borisa? ... Uzalud cepate svoja grla, izdajnici! Vi ne možete da vratite točak istorije nazad. Makedonski narod je zauvek izvojevao svoju narodnu državu, u kojoj se govori na zvučnom makedonskom književnom jeziku, u kojoj se sa neviđenim entuzijazmom stvara makedonska nacionalna kultura i državnost i koja je postala zdrava karika među bratskim južnoslovenskim narodima ... Braćo Makedonci i sestre Makedonke, ni jedan glas za izdajnike naroda sa antimakedonske i antislovenske pozicije.«[7]

---

[6] „Отечествен фронт", 25. X 1946.
[7] „Македонско знаме", 4. XI 1946.

Izražavajući politiku BRP(k), »Rabotničesko delo« je u odgovoru na antimakedonsku kampanju preko svog uvodnika pod naslovom *Zastrašivanja protiv slobodne Makedonije* isticalo:

»Makedonska emigracija u Bugarskoj i stanovništvo u Pirinskom kraju sa gnušanjem su dočekali neprijateljski pokušaj velikobugarskih šovinista da ponovo trguju njihovim nacionalnim osećanjima i zato neće dati ni jedan svoj glas za opozicione liste.«[8]

Opredeljujući se u celini za politiku BRP(k) i OF, Makedonci su očekivali i tražili da narodna republika Ustavom garantuje njihova prava na slobodan nacionalni razvoj. Oni nisu tražili običnu zamenu monarhije republikom, već takvu republiku, takvo Veliko narodno sobranje i takav Ustav koji će im obezbediti celovite uslove slobodnog nacionalnog razvoja i samoopredeljenja. Izražavajući to raspoloženje, »Makedonsko zname« je u članku pod naslovom *Za koga ćemo glasati mi Makedonci* isticalo:

»Mi Makedonci želimo takvu republiku u kojoj ćemo moći da slobodno delujemo kao Makedonci i da razvijamo svoju nacionalnu kulturu.«[9]

Ističući da Makedonci, osim toga, traže i takvu republiku koja će učvrstiti bratstvo i jedinstvo OF Bugarske i FNRJ, »Makedonsko zname« je zaključivalo: »Samo takva republika će pomoći učvršćivanje naše mlade Narodne Republike Makedonije i pripremiće teren za ujedinjenje makedonskog naroda u granicama ove poslednje.«[10]

Svesni da bi eventualna pobeda buržoaske opozicije na izborima za Veliko narodno sobranje značila vraćanje na politiku velikobugarskog šovinizma, Makedonci su se nedvosmisleno opredelili za BRP(k) i OF. Znali su da će samo pobeda OF i BRP(k) značiti garanciju za ostvarivanje njihovog prava na samoopredeljenje. Uoči izbora Makedonski nacionalni komitet je preko lista »Makedonsko zname« uputio poseban »Apel« Makedoncima u kome je isticao da su predstojeći izbori sudbonosni ne samo za bugarski, već i za makedonski narod. Od rezultata izbora, stajalo je u »Apelu«, zavisiće da li će Makedonci opstati kao takvi ili će izgubiti prava koja su dobili uspostavljanjem otečestvenofrontovske vlasti. Govoreći o tim pravima, »Apel« je zaključivao: »Danas smo mi slobodni i osećamo se kao Makedonci, slobodno možemo da razvijamo svoju nacionalnu kulturu i da radimo na ujedinjenju makedonskog naroda u Narodnoj Republici Makedoniji u okvirima Federativne Jugoslavije.«[11]

Makedonci su se nadali i svojom idejno-političkom aktivnošću su tražili, posle poraza buržoaske opozicije, da otečestvenofrontovsko Veliko narodno sobranje i Ustavom zagarantuje njihova nacionalna prava. U tom smislu je, kao što je isticao list Makedonaca »Dobrovolec«, obećanje dao i sam Georgi Dimitrov. U jednom predizbornom govoru makedonskoj emigraciji Dimitrov je, kako navodi »Dobrovolec«, rekao:

---

[8] „Работническо дело", 25. X 1946.
[9] „Македонско знаме", 25. X 1946.
[10] Isto.
[11] Isto.

»Mi želimo da u Nacrtu ustava bude zastupljen i pravno-politički položaj makedonske emigracije u Bugarskoj, kojoj zakonom treba rešiti pitanje priznavanja kao makedonske nacionalne manjine. To treba da postavi i sam Ustav.

Bivši režimi su manipulisali emigracijom, držali je u ropskom i bednom položaju i tako ubijali u njoj makedonsku nacionalnu svest i saznanje i pretvarali je u običan instrument za unutrašnje i spoljne ciljeve, preko nje su ostvarivali pretenzije prema Makedoniji. Deveti septembar je odbacio tu politiku. Devetim septembrom je nova, otečestvenofrontovska vlast oslobodila emigraciju tog duhovnog i političkog ropstva i postavila je u ravnopravan položaj sa drugim etničkim grupama koje žive u Bugarskoj.«[12]

Predizborna aktivnost Makedonaca odvijala se u znaku lozinke »Pomoć — za pomoć«. Izražavajući spremnost Makedonaca da na pomoć od strane BRP(k) i OF odgovore svojom pomoći, »Dobrovolec« je isticao:

»Lozinka »Pomoć — za pomoć« nije bila prazan san, bez sadržine. Ona je odražavala, pre svega, makedonsko saznanje, stanovište i zainteresovanost emigracije da u Nacrtu ustava NRB bude sadržano i pravo na njeno samoopredeljenje. Emigracija očekuje da OF u Ustavu NRB postavi sledeće: *prvo, pitanje statusa emigracije u Bugarskoj, odnosno njenog konstituisanja u nacionalnu manjinu; drugo, razrešavanje pitanja kulturne autonomije makedonskog naroda u Pirinskoj Makedoniji« (kurziv — N. Č.)*[13]

Lozinka »Pomoć — za pomoć« najevidentnije je došla do izražaja na samim izborima. Pirinska Makedonija je ponovo postala rekorder u celoj Bugarskoj po procentu onih koji su izašli na izbore (95%) i po procentu glasova koji su dati za OF i BRP(k) (85,25% — najviši procenat u celoj Bugarskoj). Od 16 poslanika izabranih u Veliko narodno sobranje iz Pirinske Makedonije 11 su bili članovi BRP(k), četiri članovi OF partija, a samo jedan buržoaske opozicije (o kome će kasnije biti reči). Rezultati izbora bili su objavljeni u »Rabotničeskom delu«[14], koje je isticalo da se za vreme izbora u Pirinskoj Makedoniji kao posmatrač nalazio dopisnik »Mančester Gardijana« F. Prajs. Izveštavajući javnost, Prajs je isticao da je svuda vladao red i mir i da je raspoloženje stanovništva bilo masovno na strani BRP(k). Po njegovoj oceni, za razliku od nekih severnih rejona Bugarske, opozicija u Pirinskoj Makedoniji nije imala svoje privrženike. Buržoaska Radikalna i Demokratska opoziciona partija u Pirinskoj Makedoniji nisu dobile ni jedan jedini glas. Sve to najargumentovanije govori kakvo je bilo raspoloženje Makedonaca u Pirinskoj Makedoniji.

U vreme predizborne aktivnosti bio je objavljen i Nacrt ustava. Ali u njemu — po inerciji i usled još neizživljenog velikobugarskog odnosa — ne samo da nisu bila decidno precizirana prava Makedonaca, već su postojale i formulacije čije je tumačenje moglo da znači nepoštovanje principa samoopredeljenja. Nije bilo decidno definisano mesto

---

12 „Доброволец", br. 25/1946.
13 Isto.
14 „Работническо дело", 31, X 1946.

i položaj Pirinske Makedonije, a u jednoj formulaciji je bilo rečeno da će o »odvajanju određenih teritorija« od NR Bugarske odlučivati Veliko narodno sobranje i opštenarodni referendum. To je, u stvari, značilo, ili moglo da znači, negiranje prava Makedonaca da sami rešavaju o svojoj sudbini. Te nepravilnosti bile su kritikovane i od strane istaknutog jugoslovenskog naučnika dr Lea Geršković́a u »Borbi« od 4. XI 1946.

Uzimajući kao povod tu Gerškovićevu kritiku, buržoaska opozicija u Bugarskoj je senzacionalno počela da zvoni na uzbunu i da poziva bugarski narod da ne dozvoli da se »Pirinski kraj« otkine od »majke otadžbine«. Ona je ocenjivala da je pisanje »Borbe«, koje je preuzela i »Politika«, značilo izraz velikosrpskog šovinizma koji je pod izgovorom realizovanja prava Makedonaca u Pirinskoj Makedoniji, navodno, želeo da ostvari otkidanje »zdravih delova bugarskog tela« i njihovo priključenje Jugoslaviji. Opozicioni listovi su počeli da objavljuju napise i da fabrikuju pisma »bugarskih građana iz Pirinskog kraja« u kojima su oni »protestovali« zbog »iznuđivanja njihove svesti« i narušavanja »njihove zdrave bugarske nacionalne svesti«. Buržoaska opozicija je tražila od OF i vlade da se stavi tačka na »antibugarsku propagandu u Pirinskom kraju«, da se postavi pitanje »Bugara« u NR Makedoniji. Istovremeno ona je demagoški isticala parolu o »nezavisnoj Makedoniji«, to jest takvoj Makedoniji u kojoj je pretežan deo stanovništva bio »bugarskog karaktera«, kao najadekvatnijem načinu razrešavanja »spornih problema sa Srbima i Grcima«.

Zvoneći na uzbunu, list buržoaske Demokratske partije »Zname« je isticao: »Mnogo vremena je prošlo od kako se poluglasno, izvan i u zemlji, širi vidljivim i tajnim putevima jedna protivdržavna i separatistička propaganda koja ima za cilj da se Gornjodžumajska oblast otkine od teritorije Republike i da se priključi »Makedonskoj federalnoj republici.«[15]

Navodno, u ime samih »bugarskih građana Gornjodžumajske oblasti« buržoaski list »Zname« je nastavljao:

»Za nas bugarske građane koji živimo u srezovima gornjodžumajski, svetovrački, petrički, razloški i nevrokopski i za ceo bugarski narod ne postoji pitanje »Pirinske Makedonije«, kao što ne postoji ni makedonsko nacionalno pitanje, pošto ne postoji ni makedonski narod ni makedonska nacija.«[16]

Bugarski opozicioni list »Zname« pozivao je vladu OF Bugarske da zaustavi tu »antibugarsku separatističku delatnost« rečima:

»Vlada je dužna da zaustavi tu separatističku propagandu koja se vrši na štetu bugarskog naroda u Gornjodžumajskoj oblasti od strane neodgovornih faktora i da pred bugarskim javnim mnenjem i pred svetom objasni svoj odnos prema tom pitanju pošto je sudbina naše braće u Gornjodžumajskoj oblasti nerazdvojno povezana sa sudbinom celog bugarskog naroda. Njihova čast i dostojanstvo tangiraju celu zemlju.«[17]

---

15 „Знаме", 14. XI 1946.
16 Isto.
17 Isto.

Ove teške optužbe, izvrtanje činjenica i zlonamerne antiotečestvenofrontovske i antimakedonske ispade buržoaskih opozicionih partija BRP(k) i OF su ocenjivali kao pokušaj vaskrsavanja velikobugarskog šovinističkog odnosa prema Makedoncima. Sredinom novembra 1946. godine »Rabotničesko delo« je izašlo sa svojim uvodnikom pod naslovom *Nov šovinistički prilaz*, u kome je ocenjivalo da opozicija ide putevima koji su pre nje utabale fašističke i velikobugarske šovinističke snage. Te snage, kaže se u uvodniku, uvek kada su želele da prikriju svoju protivnarodnu i avanturističku politiku, izbacivale su na scenu makedonsko pitanje. »Rabotničesko delo« je podsećalo opoziciju da su na takvu velikobugarsku politiku dostojan odgovor u prošlosti dali sami makedonski revolucionari Goce Delčev, Dame Gruev, Pere Tošev i Jane Sandanski svojom borbom za oslobođenje Makedonije. Svojim negiranjem makedonske nacije, ismejavanjem makedonskog jezika i nepriznavanjem NR Makedonije opozicija je — kako je isticalo »Rabotničesko delo« — nastojala da igra istu igru koju su u prošlosti igrale velikobugarske snage. Izražavajući politiku BRP(k), »Rabotničesko delo« je u uvodniku napominjalo:

»Ti stari grešnici i danas nastoje da tutorišu nad Makedoncima. Oni negiraju pravo Makedonaca da predstavljaju posebnu naciju. Oni ismejavaju njihov jezik. Oni ne mogu da sakriju svoju zlobu prema slobodnoj državi — Narodnoj Republici Makedoniji u okvirima Narodne Republike Jugoslavije koja je stvorena kao rezultat herojske borbe makedonskog naroda i pomoći od strane jugoslovenskih naroda.«[18]

Karakterišući predstavnike opozicije kao nepopravljive velikobugarske šoviniste i srbofobe i optužujući ih da su svojim naporima da se spreči ujedinjenje Makedonije na bazi NR Makedonije, u stvari, stajali na istim pozicijama sa velikogrčkim monarhofašističkim snagama, »Rabotničesko delo« je zaključivalo:

»Bugarski narod je sa velikom radošću dočekao stvaranje makedonske države u okvirima Federativne Narodne Republike Jugoslavije, pošto je ubeđen da će se na taj način Makedonija pretvoriti od jabuke razdora i instrumenta imperijalističkih intriga na Balkanu u ujedinjavajuću kariku između njega i njegove slovenske braće u Jugoslaviji. Posle stvaranja Narodne Republike Makedonije svakome koji pametno rezonuje sasvim je jasno da je ujedinjenje drugih delova makedonskog naroda moguće izvršiti samo na bazi te Republike. Takvo razrešavanje je u skladu sa životnim interesima budućeg mirnog razvoja Bugarske u najužoj saradnji sa bratskom Jugoslavijom.«[19]

Pobeda OF i BRP(k) na izborima i stvaranje Velikog narodnog sobranja predstavljali su izraz volje ogromne većine bugarskog naroda. Stvorena je nova vlada sa Georgi Dimitrovom na čelu i otpočela debata oko donošenja Ustava NR Bugarske i prvog dvogodišnjeg privrednog plana. Opozicija je bila politički poražena. Međutim, grčevito se boreći za očuvanje svojih buržoaskih klasnih interesa, ona se osme-

---

[18] „Работническо дело", 16. XI 1946.
[19] Isto.

lila da optuži OF i BRP(k) za navodni pritisak nad biračima i falsifikovanje izbora. U debati koja se oko pitanja zakonitosti izbora razvila u Velikom narodnom sobranju analiza stanja i rezultata su pokazali da su izbori bili sasvim zakoniti. U okvirima te debate bili su analizirani i izbori u »Gornjodžumajskoj oblasti«, kako se zvanično nazivala Pirinska Makedonija. Jedini poslanik koga je iz te oblasti imala opozicija, Boris Čandžiev, mučio se da u debati Velikog narodnog sobranja dokaže da je nad »stanovništvom u toj oblasti« vršen pritisak da se izjašnjava u korist OF i BRP(k). Međutim, Čandžiev nije bio ni svestan da je svojim govorom u VNS, želeći da ocrni OF i BRP(k), u stvari, dao dragocene podatke koji na plastičan način potvrđuju ogromno raspoloženje »stanovništva te oblasti« u korist OF i BRP(k). Čandžiev je priznavao da u »Gornjodžumajskoj oblasti« nije bio vršen pritisak od strane policije i službenih lica. Međutim, kako se on žalio, bio je vršen snažan pritisak nad predstavnicima opozicije od strane, kako ih je on nazivao, »čopora remsista« i »hajki od strane stanovništva«. Čandžiev se žalio da im ti »čopori« vikanjem, lupanjem u šerpe, zvonjenjem i drugim nisu davali da govore i nisu hteli da slušaju predstavnike opozicije. Čandžiev se žalio da su u pograničnim selima čak bile organizovane i seoske straže koje predstavnicima opozicije nisu dozvoljavale ni da uđu u sela. Opisujući te događaje u svom, nevrokopskom srezu, Čandžiev je govorio da je u svim srezovima »Gornjodžumajske oblasti« bilo tako, pa je zaključivao:

»Slika u drugim srezovima bila je još mračnija nego u našem, usled čega su rezultati izbora za vladu i za Radničku partiju bili tako sjajni.«[20]

IV

U takvim društveno-političkim uslovima, krajem 1946. godine bio je izvršen prvi popis stanovništva u OF Bugarskoj, u kome su Makedonci deklarisali svoju nacionalnu posebnost. Popis je, u stvari, bio samo još jedna potvrda već izraženog raspoloženja i nacionalne posebnosti Makedonaca. Od samog stvaranja otečestvenofrontovske vlasti Makedonci su permanentno deklarisali svoju makedonsku nacionalnost i pravo da sami rešavaju o svojoj sudbini. Masovnom podrškom politici OF i BRP(k), bezrezervnim glasanjem za republiku, masovnim glasanjem za OF i BRP(k) oni su se u suštini već deklarisali, a popis je to samo potvrdio.

Popis stanovništva je počeo 25. decembra 1946. godine bez neke posebne agitacije među Makedoncima. U stvari, za to nije ni bilo potrebe pošto su oni, kao što smo istakli, već bili opredeljeni. Jedino je bilo dato uputstvo u obliku cirkulara, zajedno sa poslednjim instrukcijama o tehnici popisivanja, od strane oblasnog direktora, u kome se, pored ostalog, isticalo:

»Imajući u vidu činjenicu da stanovništvo Gornjodžumajske oblasti ima pretežno makedonsko nacionalno poreklo, objasnite stanov-

---

20 „Народно земеделско знаме", 2. II 1947.

ništvu da danas u otečestvenofrontovskoj Bugarskoj ima apsolutnu slobodu da deklariše svoju narodnost, svoje poreklo — slobodno, bez prinude, onako kako svako oseća u svom srcu, u svojoj duši, kao verno čedo svoje otadžbine.

Razume se, skrenućete pažnju popisivačima da oni ni u kom slučaju nemaju pravo da smetaju stanovništvu prilikom deklarisanja njegove nacionalne pripadnosti kao makedonske.

gr. Gornja Džumaja, 24. XII 1946. godine
Oblasni direktor: Boris Volev«[21]

Kada je popis već bio odmakao i bližio se svom kraju, Oblasni komitet OF u Gornjoj Džumaji, izražavajući raspoloženje Makedonaca i odražavajući politiku OF i BRP(k), pozvao je Makedonce da se deklarišu kao takvi i izdao proglas, objavljen u »Pirinskom delu« od 30. XII 1946, koji ovde dajemo u celini:

»P R O G L A S

Oblasnog komiteta Otečestvenog fronta stanovništvu Gornjodžumajske oblasti.

Dvadeset i petog decembra o.g. počeo je opšti popis stanovništva u OF Bugarskoj. Prvi put prilikom popisa stanovništva u Bugarskoj, zajedno sa drugim narodnostima, priznaje se Makedoncima pravo da se izjasne kao Makedonci. Priznavanje prava makedonskom narodu na nacionalni život je velika pobeda pravilne nacionalne politike OF i njegove narodne vlade. Makedoncima u Gornjodžumajskoj oblasti (Pirinski kraj) daju se sva prava i slobode da slobodno i bez prinude izraze svoju volju prilikom popisa i da svoju nacionalnost registruju prema svojim shvatanjima i osećanjima.

Oblasni komitet OF, sprovodeći dosledno pravilnu nacionalnu politiku OF, smatra da je deklarisanje stanovništva iz naše oblasti kao makedonskog najpravilnije pošto odgovara našem makedonskom poreklu, našim borbama za oslobođenje i ujedinjenje Makedonije, kao i za dalje rešavanje makedonskog pitanja u interesu makedonskog naroda, u interesu mira na Balkanu i bratske saradnje između NR Bugarske i FNR Jugoslavije.

Neka se zna da registrovanje stanovništva kao makedonskog ne znači uopšte suprotstavljanje NR Bugarskoj, kao što opozicionari i mihajlovisti dovode u zabludu svoje ljude. Slobodno izražavanje narodne volje je neophodan uslov pravilnog sprovođenja demokratske politike OF koja podjednako tretira sve narodnosti u zemlji.

Za Oblasni komitet
Predsednik — Georgi Madolev
Sekretar — Filip Bučinski
Članovi . . .«[22] (sleduju imena članova)

[21] Важно съопщение за околиските управители, кметове и преброители в областа, Окръжно бр. 3628 („Пиринско дело", 30. XII 1946).

[22] „Пиринско дело", 30. XII 1946.

Popis je najargumentovanije potvrdio da je ogroman deo stanovništva Pirinske Makedonije makedonskog karaktera. Više od 70% stanovništva izjasnilo se kao Makedonci. Prema nezvaničnim podacima[23], rezultati u Pirinskoj Makedoniji su izgledali ovako:

Petrič	85 — 90%	Makedonci
Sveti Vrač	80 — 85%	„
Nevrokop	60 — 65%	„
Razlog	55 — 60%	„
Gornja Džumaja	45 — 50%	„

Deklarisanje makedonske nacionalnosti stanovništva u Pirinskoj Makedoniji buržoaska opozicija je dočekala sa velikom zlobom. Deklarisanje makedonske nacionalne posebnosti je predstavljalo najveći udar njenoj tezi o nepostojanju makedonske nacije i o bugarskom karakteru stanovništva Pirinske Makedonije. Kao i uvek, ona je najpre pokušala da dokaže da je nad »bugarskim stanovništvom u Gornjodžumajskoj oblasti« bio vršen pritisak da se odrekne svoje »bugarske nacionalne pripadnosti i da se deklariše kao makedonsko«. Ovu optužbu nije izneo niko drugi već opet Boris Čandžiev, jedini predstavnik opozicije iz Pirinske Makedonije. U listu svoje buržoaske opozicione partije (BZNS) »Narodno zemedelsko zname« Čandžiev je tvrdio da je Ministarstvo unutrašnjih poslova NR Bugarske izdalo naredbu u kojoj se popisivačima sugerisalo da sve »Bugare« i »Bugaromuhamedance« zapisuju kao Makedonce.[24] Međutim, Ministarstvo unutrašnjih poslova NR Bugarske je izdalo posebno saopštenje u »Rabotničeskom delu« od 4. I 1947. u kome je izričito odbacilo postojanje takve naredbe i isticalo da je postojao samo pomenuti cirkular br. 3628 oblasnog direktora Gornje Džumaje, u kome se skretala pažnja da se očuva potpuna sloboda u deklarisanju nacionalnosti.[25] Međutim, služeći se Čandžievim, opozicija je iznela novu tvrdnju o postojanju nekog telegrama koji je načelnik Nevrokopa poslao kmetovima u svom srezu.[26] Ministarstvo unutrašnjih poslova je izdalo novo saopštenje u kome se iznosilo da je načelnik Nevrokopa izdao pogrešnu instrukciju pre nego što je dobio cirkular br. 3628 od oblasnog direktora Gornje Džumaje. Citirajući sadržinu cirkulara, Ministarstvo je u saopštenju isticalo da su apsolutno netačna i zlonamerna tvrđenja BZNS o nekakvom pritisku nad stanovništvom Pirinske Makedonije.[27] Međutim, za opoziciju nije bila važna istina; a istina je bila — jasno makedonsko nacionalno saznanje i osećanje ogromnog dela stanovništva u Pirinskoj Makedoniji.

---

23 Од признавање до негирање, cit. izd. str. 100.
24 „Народно земеделско знаме", br. 1/1947.
25 Една дръска клевета на зеленото знаме, „Работническо дело", 4. I 1947.
26 „Народно земеделско знаме", br. 5/1947.
27 Разобличуване дръските клевети на зеленото знаме. „Работническо дело", 14. I 1947.

Razobličena u svom pokušaju da dokaže da je »bugarsko stanovništvo« u Gornjodžumajskoj oblasti pod pritiskom promenilo svoju »bugarsku nacionalnost« i deklarisalo se kao makedonsko, buržoaska opozicija je nastojala da ubedi bugarsku javnost da bi priznavanje posebne »makedonske nacionalnosti« značilo najveću opasnost za bugarski narod. Ustajući u odbranu nekakve »bugarštine u Makedoniji«, osuđujući one koji dozvoljavaju »preimenovanje Bugara iz Gornjodžumajske oblasti« u »Makedonce« i protestujući protiv »nepriznavanja Bugara« u NR Makedoniji, buržoaski opozicioni list »Narodno zemedelsko zname« je u broju od 11. I 1947. pokušao da zaplaši: »Ne misle li oni da jednoga dana to pitanje (misli se na pitanje o »Bugarima« u NR Makedoniji — N. Č.) može da se postavi od strane Bugarske, utoliko pre što se ne radi o emigrantima, već o naturalnim stanovnicima Makedonije? Ako se postave ta pitanja, neće li ona dovesti do konflikta između Bugarske i Makedonije? U tom slučaju — ne Makedonci, već Bugari treba da se zamisle ako se, ne daj bože, javi takav konflikt — u kakvoj će se situaciji naći Bugarska sa svojim slugama Makedoncima nastanjenim u svim društvenim službama.«[28]

Međutim, to nije pokolebalo BRP(k) i OF da nastave svoju politiku priznavanja makedonske nacije i njenog prava na samoopredeljenje do otcepljenja. Osvrćući se na te klevete i zastrašivanja, kao i na pokušaje opozicije da politiku BRP(k) prema makedonskom pitanju predstavi kao bugarski nacionalni poraz, »Rabotničesko delo« je pisalo:

»Kao »nacionalni poraz« u spoljnoj politici otečestvenofrontovske vlade opozicija smatra činjenicu da je vlada priznavala »makedonsku naciju«. Na taj način, pitamo se mi, da li se politika nikolapetkovaca i kostalučevaca razlikuje od politike cara Borisa, filovaca i cankovaca pre Devetog septembra? Čim opozicija ne priznaje postojanje makedonske nacije, to, po logici stvari, ona negira i pravo na postojanje Makedonske Narodne Republike. Zar to nije prava provokacija prema našem bratskom zapadnom slovenskom susedu!

Danas opozicija, makar i u skrivenom obliku, pokušava da ponovo oživi, sahranjenu od strane Devetog septembra 1944. godine, politiku velikobugarskog šovinizma i avanturizma, koja je nanela toliko nesreća bugarskom narodu.

Uzaludni su napori nikolapetkovaca i kostalučevaca! Ta politika avantura i provokacija nepovratno je osuđena od bugarskog naroda i više nikada se neće vratiti.«[29]

Iz izloženog se može zaključiti da je deklarisanje nacionalne posebnosti Makedonaca u prvom popisu stanovništva u OF Bugarskoj bilo pre svega izraz slobodno izražene njihove volje i napora ka nacionalnoj afirmaciji i samoopredeljenju. Taj napor ka nacionalnoj emancipaciji, afirmaciji i samoopredeljenju bio je respektovan od strane BRP(k) i OF i otečestvenofrontovske vlasti u uslovima kada su oni vodili od-

---

[28] Внушение за родоотстъпничество, „Народно земеделско знаме", 11. I 1947.

[29] Политика на авантуризъм и провокации, „Работническо дело", 16. I 1947.

lučujuću bitku sa buržoazijom i buržoaskom opozicijom. Buržoaska opozicija je bila ta koja je negirala postojanje makedonske nacije, koja je tvrdila da je stanovništvo u Makedoniji bilo »bugarsko«, koja je negirala prava Makedonaca u Pirinskoj Makedoniji. A BRP(k), OF i vlada OF Bugarske bili su ti koji su negiranje makedonske nacije od strane buržoaske opozicije, bez obzira na to što se opozicija kitila parolama o dobrosusedskim odnosima, ocenjivali kao velikobugarski šovinizam, kao politiku avanturizma, kao pokušaj vaskrsavanja bankrotirane fašističke carborisovske politike.

Ako se u kontekstu njihove tadašnje ocene analizira politika negiranja makedonske nacije koju danas zastupaju, nameće se pitanje: u čemu bi se sastojala razlika od one politike zbog koje je buržoaska opozicija bila osuđivana? Odgovor, naravno, ne bi mogao da se traži u tvrđenju da se istorija ponavlja, već u temeljnoj analizi društveno-političke stvarnosti savremene Bugarske.

Boris Majer

Međurepublička kulturna saradnja i književnost*

Književnost je, bez sumnje, jedan od najdubljih i najautentičnijih izraza kulturnog stvaralaštva svakog naroda i ujedno jedna od najvažnijih oblasti kulturnog zbližavanja i stvaralačke kulturne komunikacije. Pogotovu to važi za narode koje ujedinjuje, kao što je to slučaj sa našim narodima i narodnostima, zajednička borba za iste društveno-političke vrednosti, istovetno društveno-političko, samoupravno socijalističko uređenje, za iste humanističke ciljeve i ideale. U okviru naše samoupravne socijalističke zajednice književnost svakog naroda i svake nacionalne zajednice u toj borbi imala je i ima vrlo značajnu ulogu, društvenu i kulturnu, koju ne može zameniti ni jedna druga oblast društvenog niti kulturnog stvaralaštva. Književnost i literarna produkcija nisu samo stvar kulturnog razvoja svakog pojedinog naroda i nacionalne zajednice, pitanja koja bi se ticala samo njih. Zbog svog stvaralačkog dejstva koje je svojstveno istinskoj umetnosti literatura je istovremeno i jedan od najvažnijih integracionih faktora naše višenacionalne zajednice. S obzirom na tu njenu funkciju, svako

* Autor je na ovu temu podneo uvodni referat na savetovanju »Doprinos izdavačke delatnosti međusobnom upoznavanju literarnog stvaralaštva naroda i narodnosti Jugoslavije«, održanom u junu 1975. godine u Beogradu u organizaciji Zajednice kulturno-prosvetnih organizacija Jugoslavije.

zatvaranje nacionalnih kultura u svoje tradicionalne granice i okvire delovalo bi kao vrlo opasan faktor kulturne, a time i društveno-političke dezintegracije našeg društva. Najvažnija tekovina zajedničke narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe svih naših naroda i narodnosti i celokupnog posleratnog društveno-političkog razvoja jeste upravo to što smo uspeli da savladamo obe krajnosti koje su još u ne tako dalekoj prošlosti onemogućavale ili barem otežavale kulturnu saradnju i međusobno kulturno prožimanje naših naroda i narodnosti: velikodržavni unitarizam kao ideologiju političke prakse buržoazije vladajućeg »državnog« naroda i partikularistički nacionalizam kao ideologiju buržoazije pojedinih jugoslovenskih naroda pomoću kojega su nacionalne buržoazije protiv, a ponekada i zajedno sa buržoazijom vladajućeg »državnog« naroda nastojale da ostvaruju svoje interese na štetu i na uštrb integralnog kulturnog razvoja jugoslovenskih naroda i narodnosti, njihove međusobne kulturne saradnje i prožimanja. Novi kvalitet u tim odnosima, koji je suštinska suprotnost i velikodržavnom unitarizmu i partikularističkom nacionalizmu, kvalitet koji je neraskidivo povezan sa našim putem u socijalizam i koji je proizišao iz zajedničke narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe naših naroda i narodnosti, jeste jedinstvo u različitostima ili različitosti u jedinstvu, dijalektička sinteza najprogresivnijih tekovina naše političke i kulturne istorije, sinteza koja je ujedno najpouzdaniji temelj i garant stvarnog jedinstva i bratstva jugoslovenskih naroda i narodnosti. To je najdragocenija specifičnost kulturnog razvoja samoupravne socijalističke Jugoslavije, svojstvo koje ponekada teško shvataju i dobronamerni posmatrači našeg društvenog razvoja jer su naviknuti da na velika postignuća kulture i u njenom okviru književnosti gledaju kroz prizmu »većinskog« naroda, a na kulturna postignuća malih naroda ili nacionalnih manjina, odnosno zajednica kao na nešto što je neophodno, ali što po svom kvalitetu ima manju vrednost i od manjeg je značaja.

Na ovu osobenost jugoslovenske kulture ne možemo, naravno, gledati kao na nešto dato, što je već u celini ostvareno, nego kao na istorijsku mogućnost, u toku ostvarivanja. Naše nacionalne kulture već su se toliko udaljile od svoje nekadašnje zatvorenosti, a istovremeno su i mogućnosti velikodržavnog unitarističkog pritiska na kulturno stvaralaštvo pojedinih naroda ili nacionalnih zajednica već toliko daleko od naše današnje društvene stvarnosti da ne mogu više bitno uticati na pravac i dinamiku razvoja kulturnog stvaralaštva u pojedinim republikama i pokrajinama niti da kulturno stvaralaštvo jednog naroda ili narodnosti dovedu u nadređen ili potčinjen položaj nasuprot kulturnom stvaralaštvu drugih jugoslovenskih naroda i nacionalnih zajednica. To, naravno, važi za globalne društvene odnose kakve garantuje novi Ustav, a ne i za pojedine struje i otpore koji se suprotstavljaju ostvarivanju novim Ustavom opredeljenih odnosa ne samo u kulturi, nego i u svim drugim oblastima društvenog života.

Pitanje međurepubličke kulturne saradnje, pogotovu u oblasti književnosti, javlja se u novim, mnogo širim dimenzijama od onih koje to pitanje svode samo na problem marketinga, međusobnog kultur-

nog upoznavanja, mogućnosti afirmacije pisaca i književnih stvaralaca uopšte u širem jugoslovenskom prostoru. Mislim da bismo pogrešili ako bismo se ograničili samo na pitanje izdavačke delatnosti, na pitanje koliko su pojedine izdavačke organizacije i izdavačka udruženja doprinela rešavanju postavljenog pitanja, mada je, naravno, i to veoma važno. Sama izdavačka politika, subjektivne i objektivne mogućnosti koje su date i koje i same izdavačke organizacije stvaraju za međurepubličku kulturnu saradnju već su posledica, pojavni oblik širih društvenih kretanja, a samo u manjoj meri njihov protagonista. Time ne želimo da potcenjujemo značaj i doprinos izdavačkih organizacija stvaranju i aktiviranju mogućnosti za međurepubličku kulturnu saradnju, a još manje da pravdamo njihove slabosti u toj oblasti. Time samo želimo istaći da pitanje koje razmatramo znatno prevazilazi golo prikazivanje književnog marketinga, da je to mnogo šire pitanje koje se tiče celokupne naše političke strategije. Sva nastojanja našeg društva usmerena su na to da kulturno stvaralaštvo prestane biti stvar samo uskog kruga, uskog malobrojnog sloja privilegovane elite i da postane životna potreba, bilo radničke klase u najširem smislu reči, svih onih radnih masa u kojima su vekovima ostajale neaktivirane ogromne rezerve kulturne energije i koje su primoravane da žive izvan glavnih tokova kulturnog razvoja. Ništa bitnije ne bismo mogli postići ako bismo pokušavali da produbljujemo međurepubličku kulturnu saradnju samo u krugu tradicionalne kulturne elite (čak i tada kada bismo je uzeli kao kulturnu elitu u najpozitivnijem smislu reči) jer bi se u tom slučaju međurepublička kulturna saradnja i nadalje svodila samo na uske kulturnjačke krugove bez dovoljno duboke i snažne socijalne rezonance. Štaviše, smatram da bi razvijanje *samo* takve međurepubličke saradnje, u stvari, produžavalo život tradicionalnog građanskog shvatanja kulture i da ne bi moglo da pusti dublje korene u onu socijalnu bazu koja tek omogućuje da međurepublička kulturna saradnja prevaziđe klasične građanske okvire i učvrsti se u najkompaktnijem klasnom tkivu našeg društva. Smatram da međurepubličku kulturnu saradnju treba početi graditi i razvijati polazeći od tih osnova i na tim osnovama ukoliko nećemo da skrenemo u novi elitizam koji nam nimalo neće pomoći da prevaziđemo međusobnu kulturnu otuđenost masa, nego će je i nadalje reprodukovati na drukčijem nivou i u drukčijim formama. Stoga je pitanje međurepubličke kulturne saradnje neraskidivo povezano sa osnivanjem i razvijanjem interesnih kulturnih zajednica koje su upravo pozvane da, vršeći svoju socijalnopolitičku funkciju u udruženom radu, već od samog početka prevaziđu partikularističku cehovsku kulturnjačku ograničenost i pojavne oblike zatvaranja u tradicionalne kulturnjačke strukture.

U kojoj meri realizujemo vanrednu istorijsku mogućnost koju kulturnom, a u njenom okviru i literarnom stvaralaštvu pruža samoupravni razvoj našeg društva, gde i koliko u tome zaostajemo, gde su uzroci zaostajanja i kakve su njegove posledice kako za razvoj samoupravnih odnosa u oblasti kulture tako i za samo neposredno kulturno stvaralaštvo?

Reč je o kompleksu pitanja koja su u međusobnoj tesnoj vezi i delimično se prepliću, ali koja u celini treba imati u vidu da bismo došli do koliko-toliko zadovoljavajućeg odgovora.

U prvom redu, postavlja se pitanje koliko se i šta prevodi; u kojoj su meri i koja književna dela jednog naroda ili narodnosti dostupna svim jugoslovenskim narodima i narodnostima na njihovim jezicima; gde se na tome planu javljaju ozbiljnija i veća zaostajanja; kakav je i koliko je brz odjek literarnih postignuća jednog naroda kod drugih naroda i narodnosti; sa kakvim se teškoćama i problemima u tome suočavaju izdavači, pisci, čitaoci itd.

Drugi kompleks tiče se pitanja do kojih društvenih slojeva dopire međurepublička kulturna komunikacija, koliko je duboko svest o potrebi međusobnog kulturnog upoznavanja i saradnje svih jugoslovenskih naroda i narodnosti prodrla u osnovne ćelije udruženog rada i samoupravne organizme našeg društva uopšte, od mesnih zajednica preko kulturno-prosvetnih organizacija i interesnih kulturnih zajednica do akademija nauka. Tu spada i pitanje bibliotekarstva, sindikalnog kulturnog rada, estetskog vaspitanja. Jednom rečju, pitanje delovanja svih onih faktora od kojih zavisi da li će odštampana i ponuđena knjiga stvarno stići do najširih slojeva našeg društva i stvoriti kod njih želju, potrebu i svest o značaju međusobnog kulturnog upoznavanja i saradnje.

Treći kompleks obuhvata pitanja umetničke i idejne poruke koju književnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti saopštavaju jedne drugima i međusobno razmenjuju da bi na taj način postigle viši stepen umetničke i idejne integracije, da bi se lakše i brže afirmisale umetničke i idejne inovacije koje niču čas u jednoj, čas u drugoj književnosti, da bismo uspešnije ocenjivali njihove stvarne umetničke i idejne vrednosti i da bismo se ujedno zajednički suprotstavljali težnjama i strujama koje su izraz bilo još neprevaziđenog provincijalizma, nacionalističke ograničenosti bilo stranih idejnih uticaja koji su nespojivi sa našim samoupravnim socijalističkim putem i humanističkim vrednostima kojima teži naše društvo.

I naposletku, nameće se pitanje šta konkretno učiniti, kakve konkretne mere, organizacionog i idejno-političkog karaktera, preduzeti da bi književnosti svih jugoslovenskih naroda i narodnosti u celini mogle iskoristiti mogućnosti koje im otvara razvoj samoupravnih društvenih odnosa i da bi i same kao jedan od najvažnijih kreativnih faktora savremene svesti što plodnije i stvaralačkije doprinosile otvaranju novih duhovnih horizonata.

Prelazimo na prvi kompleks pitanja. Podaci kojima raspolažemo govore da je Jugoslavija po ukupnom broju objavljenih dela na rang-listi deset evropskih zemalja, na četvrtom mestu iza Holandije, Poljske i Čehoslovačke, a ispred Švedske, Rumunije, Mađarske, Nemačke Demokratske Republike, Belgije i Bugarske. Na četvrtom smo mestu i po broju izdatih literarnih dela, a po broju objavljenih dela iz društvenih nauka čak smo na prvom mestu. U Jugoslaviji, dakle, štampamo najviše dela iz društvenih oblasti, dok smo u štampanju beletristike, kako po broju naslova tako i po tiražu, na drugom mestu. Među

literarnim delima prednost imaju domaći pisci. Po broju naslova oni su zastupljeni sa četiri petine, a po tiražu sa više od polovine. Treba se zapitati, dakle, šta je sa međusobnim prevođenjem pisaca naših naroda i narodnosti?

U razdoblju od 14 godina, između 1960. i 1973. godine, u okviru međusobne saradnje prevedeno je 505 dela 250 autora. Međutim, tek svakog petog pisca i svako deseto delo upoznali su i pripadnici drugih dveju jezičkih nacionalnih zajednica. Konkretno, u celoj Jugoslaviji sa svojim književnim delima prisutno je približno 50 naših literarnih stvaralaca.

U posmatranom periodu sve knjige domaćih autora izišle su u zajedničkom tiražu od 8,5 miliona primeraka. Kada pogledamo prevedena dela s obzirom na jezik na koji su prevedena, dolazimo do sledećih konstatacija:

— među prevodima na slovenački, makedonski pisci su zastupljeni sa jednim delom na deset dela, a utori koji pišu na srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom sa devet;

— među prevodima na makedonski, slovenački pisci su zastupljeni sa dva na svakih deset dela, a pisci na srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom sa osam naslova;

— među prevodima na srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski, slovenački pisci znatno prednjače ispred makedonskih, i to sa sedam naslova u odnosu na tri na deset objavljenih dela.

Pri svemu tome najkarakterističnije je to da po broju pisaca i naslova i po tiražu prednjači takozvana školska lektira. Procenat je najveći u pogledu tiraža. Među prevodima na srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski školska lektira je zastupljena čak sa 96%, među prevodima na makedonski sa nekoliko procenata manje. Odnos kod prevoda na slovenački nešto je povoljniji, ali je i tu školska lektira zastupljena sa više od 50% tiraža dela prevedenih sa druga dva jugoslovenska jezika. Taj visoki udeo školske lektire potvrđuje i visok tiraž izdatih dela. Gotovo sva dela koja se štampaju u više od 10.000 primeraka namenjena su učenicima i studentima. Poezija se, po pravilu, štampa u manje od hiljadu primeraka, a prozna dela savremenih autora u nešto manjem tiražu.

U posmatranom razdoblju u Sloveniji smo preveli 160 dela sa srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog. U pogledu tiraža, na prvom mestu je beletristika za decu i omladinu. Sa makedonskog na slovenački za 14 godina slovenački izdavači su preveli 14 dela u tiražu od 40.000 primeraka, ali ni jedno delo nije doživelo ponovno štampanje.

U istom periodu sa slovenačkog na makedonski prevedeno je 31 delo, od kojih je 16 doživelo ponovno štampanje. Ukupan tiraž je preko 300.000 primeraka. Većina slovenačkih pisaca predstavila se makedonskim čitaocima sa po jednim delom. I među prevodima sa slovenačkog na makedonski na prvom je mestu školska lektira, kao što su to Bevkova *Knjiga o Titu*, Cankarev *Sluga Jernej* i Levstikov *Martin Krpan*. Sa srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog na makedonski je prevedeno 140 dela od 90 autora u ukupnom tiražu od 1,300.000 primeraka. Gotovo bez izuzetka, sva dela koja su štampana u tiražu većem od 5.000 primeraka spadaju u obavezno školsko štivo.

U posmatranom razdoblju od 14 godina izdavači iz SR Bosne i Hercegovine, SR Crne Gore, SR Hrvatske i SR Srbije su na srpskohrvatskski, odnosno hrvatskosrpski preveli sa slovenačkog 150 dela u ukupnom tiražu od 5 miliona primeraka. Polovinu dela prevedenih na srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski i tri četvrtine tiraža napisalo je osam slovenačkih autora. Dela svih osam pisaca spadaju u obavezno školsko štivo, a četiri među njima pišu samo za omladinu.

U istom razdoblju sa makedonskog na srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski prevedeno je 60 dela u ukupnom tiražu od 800.000 primeraka. I kod prevoda sa makedonskog prednjači školska lektira. Po tiražu na prvih osam mesta samo su knjige za školsku lektiru. Među izdavačima koji izdaju knjige na srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom sa slovenačkog i makedonskog najviše prevode izdavači iz SR Srbije.

Za pitanje racionalnosti izdavačke politike interesantan pokazatelj je prevođenje i štampanje jednih te istih dela. U Sloveniji dva ili više izdavača nikada ne štampaju jedno te isto delo, a što je kod izdavača u drugim republikama čest slučaj. Na primer, u izdanju »Kulture« i »Naše knige« iz Skopja samo u toku jedne godine ista dela su se javila čak šesnaest puta! Takvo paralelno prevođenje i izdavanje naročito često se javlja kod dela slovenačkih autora. Delo Ivana Cankara *Sluga Jernej i njegovo pravo* doživelo je 20 izdanja na srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom, a izdavači su ga pet puta paralelno ponovo štampali!

Što se tiče prevođenja na jezike narodnosti, slika je sledeća: u nas se štampaju knjige na devet jezika nacionalnih zajednica — albanskom, bugarskom, češkom, italijanskom, mađarskom, rumunskom, rusinskom, slovačkom i turskom. Za nepunih 30 godina na tim jezicima štampano je 650 dela autora koji pišu na slovenačkom, makedonskom, srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom i na jednom od devet jezika drugih naših nacionalnosti. Moglo bi se reći da je prilično zadovoljavajuće prevođenje dela pisaca koji pišu na jednom od tri jezika naših naroda na jezike narodnosti, a što se ne bi moglo reći i za prevođenje sa jezika jedne narodnosti na jezik druge narodnosti, gde je zaostajanje očevidno. Isto tako, i na jezike narodnosti najčešće se prevodi školsko štivo.

Samo veći kvantitet u međusobnim prevođenjima i bolja međusobna informisanost o kulturnom stvaralaštvu danas više nisu dovoljni, mada smo, kako pokazuju izneti podaci, i u tom pogledu još vrlo daleko od stanja kojim bismo se mogli zadovoljiti. Ono što iziskuje već postignuti i što će u još većoj meri tražiti sutrašnji nivo samoupravnih odnosa u Jugoslaviji jeste novi kvalitet u međunacionalnoj kulturnoj saradnji koji prerasta tradicionalno građansko shvatanje kulture i krči put samoupravnoj integraciji kulturnog stvaralaštva u svim ćelijama udruženog rada. Stoga su težnje za samodovoljnošću nacionalnih kultura izrazito konzervativne i neproduktivne ne samo u društveno-političkom, nego i u kulturnom pogledu. Mislim da često nismo dovoljno svesni, pogotovu u svojim praktičnim merama, da i u oblasti kulture izgrađujemo i da moramo razvijati suštinski nove odnose koji

su nespojivi sa našom dojučerašnjom, a, kako izneti podaci pokazuju, i današnjom nacionalnom samodovoljnošću. Nespojivi zato što je nove odnose i u oblasti kulturnog stvaralaštva moguće izgrađivati samo na taj način što ćemo istovremeno rušiti sve zastarelo i preživelo, to jest sve ostatke građanske, a ponekada i predburžoaske klasne podele rada koja je ogromnu većinu radnih ljudi osuđivala na pasivnu i podređenu ulogu, a što je u kulturnom pogledu značilo ogroman gubitak stvaralačke energije. Stoga ugrađivanje samoupravnih odnosa u sve pore našeg društvenog života znači ujedno i vrlo duboku i dalekosežnu kulturnu revoluciju koja danas, naravno, još ne može da dâ svoje rezultate, ali koja, bez obzira na sve postojeće teškoće i nedostatke, čini najradikalniju prekretnicu u kulturnoj nadgradnji koja se sada prenosi u samu bazu društva.

Novo što nastaje u oblasti kulture, a čega smo često malo svesni, u prvom je redu suštinski novi odnos prema vrednostima i vrednovanju nacionalnih kultura, odnos koji ukida sve razlike između takozvanih velikih i malih kultura, kultura velikih i malih naroda i narodnosti, odnos koji, umesto diskriminacije i zatvaranja, uspostavlja ravnopravnost i saradnju. Taj novi odnos pretpostavlja i traži međusobnu saradnju kao horizontalnu cirkulaciju i međusobno obogaćivanje kulturnih vrednosti svih naroda i narodnosti koje učestvuju u tome procesu i vertikalnu u smislu angažovanja sve šireg kruga stanovništva koje je u prošlosti bilo kulturno neproduktivno i ostajalo izvan osnovnog toka kulturnog razvoja. Ti procesi, koji najavljuju nastanak novog, ne odvijaju se, međutim, glatko, sami od sebe, bez otpora, skretanja na jednu ili drugu stranu i povremenog nazadovanja.

Ako govorimo samo o teškoćama i nedostacima, raznim zaostajanjima, greškama itd., možemo doći do vrlo desperatnih zaključaka, a koji bi bili jednostrani zato što smo izgubili iz vida upravo ono suštinsko, radikalno, revolucionarno što ruši tradicionalne klasne odnose, jednom rečju, ono što iz osnova i na celom frontu radikalno ruši preživelo, mada još nije izbilo na videlo ili se ne manifestuje u svakoj pojedinoj konkretnoj oblasti.

Ako, pak, ocenjujemo samo osnovne promene i izgubimo iz vida mnoštvo objektivnih teškoća, otpora, pritisaka koji dejstvuju u suprotnom pravcu, postojanu snagu prošlosti i tradicije, kako veli Marks, »svih mrtvih pokolenja koja kao mora pritiska mozak živih«, skrenućemo u drugu krajnost, u deklarativni optimizam koji ne uvažava činjenice i koji, u stvari, znači lakoverno verovanje u spontanost, beskonfliktnosti zamišljene vizije koja bi trebalo da se ostvaruje sama od sebe, bez organizovane svesne akcije, bez upornog rada i uporne borbe. To može, takođe, da bude opasno i štetno isto kao i rezignacija i desperatizam.

Realna je, objektivna i produktivna samo ona ocena koja uvažava jedno i drugo, koja ne zapada u krajnosti, koja u empiričkim nedostacima, teškoćama i otporima ume da sagleda i svu dubinu i širinu frontalnih promena i koja, s druge strane, uvažavajući bazične promene iz kojih crpimo veru i pouzdanje u istorijsku važnost i uspeh globalnih prekretnica, zna pravilno ocenjivati i obim, dimenzije i potencijalnu

opasnost raznih teškoća, nedostataka, otpora i grešaka na koje u praksi nailazimo.

Mislim da tako treba gledati i na uporedne analize i statističke podatke koje smo pomenuli. Među tim podacima ima i takvih koji su alarmantni i na osnovu kojih bi se mogli izvući vrlo pesimistički zaključci. Takav je, na primer, podatak po kojem od prevoda iz literatura drugih jugoslovenskih naroda i narodnosti na srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski na takozvanu školsku lektiru otpada čak 96% (kod prevoda na makedonski procenat je nešto manji, a jedino je u Sloveniji taj odnos relativno povoljniji, ali je i tu, školska lektira zastupljena sa više od 50% tiraža dela prevedenih sa druga dva jugoslovenska jezika). Iz toga bismo mogli izvući vrlo pesimističan zaključak da se međusobno upoznavanje literarnog stvaralaštva naroda i narodnosti Jugoslavije svodi samo na osnovne i srednje škole i donekle još na katedre jugoslovenskih jezika na fakultetima, pošto su ona četiri ili nešto više procenata prevedene literature izvan školskih programa u poređenju sa brojem pisaca i naslova i sa tiražom literarnih dela iz drugih književnosti ravna kapi vode u moru.

Međutim, kada detaljnije analiziramo sadržinu pomenuta četiri ili više procenata, dolazimo do dosta drukčijih zaključaka. To pogotovu jasno proizlazi iz analize Gregora Kocijana koja je razmatrana na savetovanju o međusobnom prevođenju i izdavanju literatura naroda i narodnosti Jugoslavije 1972. godine u Travniku i u kojoj je autor zapisao sledeće: »Mislim, međutim, da i ovakvo razmatranje problema, koje je pred nama, navodi na uverenje da su za upoznavanje, odnosno dublje upoznavanje slovenačke književnosti na srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom jezičkom području uloženi vrlo veliki napori i da je to od vanrednog značaja za međusobno duhovno oplemenjivanje i obogaćivanje, a što nije od najmanje važnosti za život u zajedništvu. Za buduće delovanje mislim da su najvažnija dva zadatka: u toj oblasti treba postići veću usklađenost (između klasičnih i savremenih dela) i brže prezentirati i širiti sve što je u savremenoj slovenačkoj književnosti vredno. Jedno i drugo važi, takođe, i za nas Slovence.«[1] Do sličnog zaključka dolazi i Janez Roter na istom savetovanju u prilogu: »Prevođenje dela hrvatske i srpske književnosti na slovenački jezik«. Na kraju svoga priloga autor kaže: »Detaljnije nabrajanje podataka, broja dela, bibliografskih jedinica i strana pokazalo bi da su u celini neosnovana česta paušalna mišljenja o deficitarnosti međusobnog prevođenja, o slučajnim kriterijumima, o ličnim vezama i poznanstvima koja u prvom redu odlučuju o prevođenju i slično. Ali, već i iz ovog letimičnog pregleda građe vidi se da je mnogo učinjeno na ovom području. Mogli bismo samo poželeti da se uhodani prevodilački rad i postignuti kriterijumi dalje razvijaju da bi naredne generacije literarnih prevodilaca iz hrvatske i srpske književnosti organski sledile taj put. Izdavački, to jest privredni problemi bili su više ili manje prisutni kroz celo vreme, ali ih je kvalitet na izvesni način uvek pobeđivao. Verujemo da će tako biti i ubuduće.«[2]

---

[1] »Kulturni život«, br. 11/1972, str. 856.
[2] Isto, str. 863.

O toj stvari je na istom savetovanju slično govorio i Stanko Šimenc u prilogu »Susreti Slovenije sa makedonskom književnošću posle 1945. godine«. Navodeći šta je sve u poslednje vreme prevedeno, on kaže: »Slovenački susreti sa makedonskom književnošću naročito su učestali poslednjih godina. Revijalna štampa bezmalo bez zakašnjenja obaveštava slovenačke čitaoce o najnovijim književnim dostignućima svih generacija. Sličan zaključak dužni smo da iskažemo i o makedonsko-slovenačkim književnim dobrima... koji traju već dobrih sto godina. Istina, nisu vazda bili bogati i česti, naročito pre 1945. godine, ali, uprkos tome, uvek su nas sa Makedoncima vezivale posebne naklonosti koje, verovatno, izviru iz slične istorijske sudbine makedonskog i slovenačkog naroda.«[3]

Ili sledeći podatak. Videli smo da je Jugoslavija po ukupnom broju objavljenih dela na rang-listi deset evropskih država na četvrtom mestu i da smo po broju objavljenih dela iz društvenih nauka čak na prvom mestu, što, u stvari, iznenađuje s obzirom na velik deficit marksističke literature na našem književnom tržištu. Na osnovu toga mogli bismo izvući relativno optimističan zaključak o sveukupnoj književnoj produkciji u Jugoslaviji. Međutim, čim se zapitamo koliki je procenat ljudi koji čitaju tu literaturu, dolazimo do dosta drukčijeg zaključka. Tako je, na primer, Gregor Kocijan u studiji *Knjiga i čitaoci*, koju je 1974. godine izdao Istraživački centar za samoupravljanje pri Republičkom veću Saveza sindikata Slovenije, na osnovu anketiranja reprezentativnog uzorka slovenačkog stanovništva i korišćenjem obimne sekundarne literature, došao do zaključka da polovina Slovenaca uopšte ne oseća potrebu za čitanjem knjiga (knjige ne čita 47,6% anketiranih), da knjige ne kupuje 49,6% i da gotovo četvrtina Slovenaca (22,3%) nema u svojim domovima ni jednu knjigu. Rezultati sličnih istraživanja u 19 evropskih zemalja, koje Kocijan navodi sa rezervom s obzirom na mogućnost upoređivanja, pokazuju da su Slovenci sa četvrtog mesta po broju objavljenih knjiga pali na petnaesto mesto po procentu čitalaca. Iza Slovenije su još samo Španija (56% onih koji ne čitaju knjige), Belgija (takođe 56%), Portugal (71%) i Italija (74%). Još su lošiji rezultati odgovora na pitanje o pročitanim knjigama u poslednjoj godini. Od anketiranih ni jednu knjigu lepe književnosti nije pročitalo njih 51,7%, ni jednu popularno-naučnu 79,9% i ni jednu stručnu ili naučnu čak 82,5%. Ako se pridružimo autorovom mišljenju da su oni koji su pročitali manje od tri knjige samo slučajni čitaoci, dolazimo do zaključka da beletristiku redovno čita 35,9%, popularno-naučne knjige 11,2% i stručne, odnosno naučne 11,8% Slovenaca. Verovatno bismo do sličnih konstatacija došli i za druge jugoslovenske narode i narodnosti. Evo i poslednjeg, ništa manje zabrinjavajućeg autorovog zaključka: veoma mali broj onih koji u čitanju traže odgovore na probleme savremenog sveta ili se, pak, brinu o svome dopunskom obrazovanju. Četvrtina slovenačkih čitalaca beletristike, uglavnom, čita prosečna ili ispotprosečna dela zabavne sadržine, a za dela iz oblasti

[3] Isto, str. 872.

društvenih nauka interesuje ih se samo 3,4% (i pored toga što je Jugoslavija po broju štampanih knjiga iz te oblasti među prvima u Evropi).

Ponovo možemo reći da nas podaci istrgnuti iz konteksta mogu navesti na vrlo pesimistične zaključke ukoliko, naravno, ne uvažavamo sve one duboke društvene promene koje nam otvaraju sasvim nove mogućnosti da se sa tim trendovima — koji nisu karakteristični samo za Jugoslaviju, nego i za većinu savremenog sveta uopšte (već pomenuta analiza pokazuje da su razlike u procentima takozvanih nečitalaca u poređenju sa Slovencima, u stvari, vrlo male: u Sloveniji je takvih 47,6%, a u zemljama kao što su Zapadna Nemačka ili Francuska njih je 43%) — efikasno uhvatimo u koštac na nivou suštinski drukčijem nego države sa klasičnim kapitalističkim ili administrativnim socijalističkim uređenjem, i to u prvom redu stvaranjem drukčijeg kvaliteta u bazičnim društvenim odnosima, a ne samo kvantitativnim menjanjem stanja u okviru nepromenjenih društvenih odnosa. Takav pristup izziskuje da se, u spletu faktora koji direktno ili indirektno utiču na razrešavanje toga problema, usredsredimo na pitanja koja su u datom trenutku ključna i koja opredeljuju i vuku za sobom sva druga pitanja

Pošto već niz godina o tome raspravljamo i zaključujemo i pošto bar u nekim oblastima beležimo i izvesne uspehe, smatram da se ne može reći da nam nedostaju svest i volja, nego da ono što nam prvenstveno nedostaje jeste organizovana jedinstvena akcija koja bi podržavala, objedinjavala i podsticala sva dosadašnja više ili manje neobjedinjena i parcijalna nastojanja i napore. Takva akcija mogla bi i morala da tim nastojanjima dâ onu političku širinu i težinu koja tek omogućuje da kvantitet, rečeno u filozofskom smislu, pređe u novi kvalitet. Upravo takva jedinstvena, dobro organizovana politička akcija, koja bi obuhvatila sve nivoe i faktore odlučivanja, međusobno ih povezivala i usmeravala ka jedinstvenom cilju — nedostajala nam je.

Odsustvo takve akcije, pored subjektivnih, ima, naravno, i svoje objektivne uzroke. Treba ih tražiti u onom praznom prostoru koji je nastao u vreme prelaska sa administrativnog na samoupravni sistem usmeravanja kulturnih procesa. To je period kada starim administrativnim, etatističkim instrumentima i metodama više nije bilo moguće niti smo hteli da usmeravamo, kontrolišemo i dirigujemo u oblasti kulture, a novi samoupravni organizmi i mehanizmi još nisu bili dovoljno razvijeni i efikasni, dobrim delom i zbog nepostojanja niza sistemskih rešenja, da bismo mogli da osiguramo samoupravnu socijalističku orijentaciju kulturnih procesa pomoću samoupravnih instrumenata i metoda. To je bila povoljna klima za prodor raznih nacionalističkih, građansko-liberalističkih, kao i birokratsko-etatističkih i unitarističkih težnji i tendencija sa kojima smo se suočavali u poslednje vreme u izdavačkoj delatnosti.

Pokušaću da odgovorim na pitanje koje su to centralne karike kojih se moramo latiti da bi jedinstvena politička akcija mogla da se razvije i da postignemo željene rezultate. Moguć je samo jedan odgovor. Potrebna je striktna, dosledna, idejno programirana i akciono usklađena primena svih relevantnih samoupravnih instrumenata koji-

ma raspolažemo na osnovu novog Ustava, i to istovremeno u oba pravca — horizontalnom i vertikalnom.

U *horizontalnom smislu* potrebni su samoupravni dogovori između republika, republičkih i pokrajinskih udruženja izdavača, udruženja pisaca, školskih institucija, fakulteta, akademija, a pogotovu dogovori između interesnih kulturnih zajednica. Ti dogovori ne bi smeli da imaju parcijalna obeležja, da se zadovolje samo kratkoročnim inicijativama i akcijama, mada su i takve inicijative vrlo dragocene i sastavni deo celokupne akcije. Sve to bi moralo da dođe do izražaja pre svega u *nacionalnim programima* kulturnog razvoja kao njihov vrlo značajan integralni deo koji bi garantovao da se akcija neće pretvoriti u kratkotrajne kampanje, nego da će pokrenuta jedinstvena akcija postati integralni deo kulturnog razvoja svakog jugoslovenskog naroda i narodnosti kao trajna komponenta kulturne politike. Tek kada međurepublička kulturna saradnja, stalna i ažurna razmena svih novih kulturnih vrednosti svakog pojedinog naroda i narodnosti, postane jedan od bazičnih sastavnih elemenata dugoročnog programa kulturnog razvoja svih jugoslovenskih naroda i narodnosti i svakoga od njih ponaosob, ne kao diktat jednog naroda drugome, nego kao ravnopravni samoupravni sporazum i međusobna obaveza za sve, možemo očekivati bitan zaokret u odnosu na postojeću praksu. Tek tada, naime, možemo računati na kvalitativan skok u kulturnoj komunikaciji i kulturnom razvoju jugoslovenskih naroda i narodnosti. Tada se više neće moći dogoditi da, na primer, književno delo koje u jednoj republici dobije značajnu društvenu nagradu i priznanje ostane nezapaženo u drugim republikama i pokrajinama pošto bi u tom slučaju prezentiranje takvog dela bilo obavezan sastavni deo kulturnog programa svakog naroda. To navodimo samo kao primer. Verovatno nije potrebno posebno naglašavati šta bi značilo takvo permanentno kruženje najvažnijih kulturnih vrednosti, najsmelijih kulturnih inovacija svakog pojedinog jugoslovenskog naroda i narodnosti na celom jugoslovenskom kulturnom prostoru. Koliko bismo lakše, objektivnije i brže mogli da ocenjujemo njihovu umetničku i idejnu vrednost, a lakše i efikasnije bismo se mogli i suprotstavljati raznim negativnim pojavama. Brže bi izbijale na videlo umetničke, društvene i idejne praznine raznih modnih jednodnevnih novotarija jer bi se morale suočiti sa sudom kulturne javnosti svih jugoslovenskih naroda i narodnosti. I još nešto. Umetničko delo koje je u jednoj sredini možda već iscrpilo svoje inovacijske mogućnosti ili ga neka sredina uopšte nije shvatila i prihvatila može u drugoj nacionalnoj sredini da izazove čak i ceo niz novih, svežih kulturnih stvaralačkih inicijativa, koje zatim mogu povratno vrlo produktivno da deluju na sredinu u kojoj se to delo prividno već iživelo i prestalo da umetnički ili idejno produktivno deluje.

Isto kao horizontalno samoupravno dogovaranje važni su i *vertikalni samoupravni dogovori,* to jest samoupravno dogovaranje unutar interesnih kulturnih zajednica između kulturnih stvaralaca i radnih ljudi koji samoupravno odlučuju o kulturnoj politici na svome području. Od vanrednog je značaja da radni ljudi, koji sada prvi put

samoupravno odlučuju o kulturnoj politici, već od samog početka prevaziđu tradicionalnu kulturnu zatvorenost u granicama vlastitog naroda, odnosno jezika, da repertoari kulturnih delatnosti sa kojima dolaze u međusobni kontakt već od početka sadrže kulturne vrednosti svih jugoslovenskih naroda i narodnosti, da to prihvate kao svoje, a pogotovu one koje su im najbliže po svojoj socijalnoj i revolucionarnoj tematici. Mislim da je upravo bazičnim masama naših radnih ljudi najviše strana ona nacionalna, da ne kažem nacionalistička, zatvorenost koja je često svojstvena jednom delu nacionalne kulturnjačke inteligencije, pogotovu onom njenom delu koji dovoljno jasno ne razlikuje revolucionarno i progresivno u vlastitoj kulturnoj prošlosti i kojem je stoga, ponekada, vlastito konzervativno bliže i važnije od revolucionarnog i progresivnog u kulturi i umetnosti drugih jugoslovenskih naroda. Upravo su najšire mase radnih ljudi, koje danas prvi put u svojoj istoriji stupaju u kulturu kao samoupravni činioci, najimunije prema takvoj konzervativnoj nacionalističkoj ideologiji. Upravo su te mase najprijemčivije za sve što je stvarno ljudsko, revolucionarno u literarnoj produkciji ne samo svoga, nego i drugih naroda. To se naročito manifestovalo u vreme narodnooslobodilačkog rata kada se u najtežim iskušenjima kovalo bratstvo i jedinstvo naših naroda ne samo na bojnom poprištu, nego i na kulturnom, literarnom, umetničkom polju.

To su dva čvorišta u celokupnom spletu pitanja na koja se treba oslanjati da bi se ceo front pomerio napred i da ne bismo ostali samo na izvesnim korekcijama. Treba učiniti sve da se međurepublička kulturna saradnja ne bi ograničavala samo na vrh, odnosno vrhove socijalno-kulturne piramide i zauzeti se da ona prodre u svojoj širini do svih ćelija masovne socijalne baze. Drukčije rečeno, treba postići da međurepublička i međunacionalna kulturna saradnja postane svojina socijalne baze našeg društva, da se učvrsti u širokim masama radnih ljudi, koji u našem samoupravnom socijalističkom društvu sve više nastupaju kao subjekt samog kulturnog razvoja, kao samoupravljači kulture, a u prvom redu kao masovni nosioci revolucionarnog klasnog pritiska i kao nepresušno zaleđe nove stvaralačke kulturne energije koja je u dosadašnjim klasnim društvima u najvećoj meri ostajala nerazvijena i neaktivirana. To što najprogresivnije literarne avangarde u svetu pokušavaju da realizuju samo u oblasti pesničkog, odnosno umetničkog izraza uopšte, čime ostaju daleko od masa i mase od njih, pa zbog toga i bez dovoljnog socijalnog odjeka, to je u nas ostvarljivo u globalnom društvenom okviru kao zadatak koji proizlazi iz samog revolucionarnog svojstva samoupravnih društvenih procesa.

To nas upućuje na treći kompleks pitanja kojeg smo se dotakli na početku. Reč je o umetničkoj i idejnoj poruci koju književnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti prezentiraju jedne drugima i međusobno razmenjuju. Kao što je poznato, u pogledu toga opredelili smo se za slobodu umetničkog stvaralaštva, koja implicira, što mnogi ne shvataju ili neće da shvate, i slobodu i obavezu kritike, kritičko praćenje i usmeravanje umetničkog stvaralaštva. Bez razloga ne govorimo o nedovoljnosti marksističke estetske i idejne kritike savre-

menog umetničkog stvaralaštva. Mislim da je jedan od glavnih uzroka što je to tako u tome što smo vrlo mnogo govorili kakva bi trebalo da bude marksistička umetnička kritika, odnosno kakva ne bi smela da bude (o tome je napisano i mnogo dobrih članaka i rasprava), ali nismo istovremeno takvu kritiku i negovali. Često to nismo činili i iz straha da nećemo udovoljiti zahtevima takve proklamovane kritike, pa smo prepuštali kritičke ocene umetničkog stvaralaštva recenzentima i kritičarima koji često nisu imali nikakve veze sa marksizmom i koji su često više nastupali u smislu podrške nego kao kritičari onih strujanja i idejnih orijentacija koje su bile u direktnoj suprotnosti sa ciljevima i idealima našeg samoupravnog socijalističkog puta.

Neosporno je da je međurepublička kulturna saradnja neophodna i u oblasti kritike i da bi i tu ona bila vrlo korisna i efikasna. U pojedinim našim kulturnim sredinama deluju i mnogi sasvim lični, pa i grupni antagonizmi koji često prerastaju u cehovsko ili klanovsko veličanje jednih ili onemogućavanje drugih nezavisno od stvarne umetničke i idejne vrednosti dotičnog dela. Praksa stalnog prezentiranja i kritičkog ocenjivanja kulturne produkcije jednog jugoslovenskog naroda i narodnosti od strane drugih naroda i narodnosti mogla bi mnogo da doprinese bržem raspoznavanju i lučenju pravih vrednosti od veštačkih, stvarne avangarde od pomodarskog, provincijalističkog i konzervativnog. Verovatno bi i razni žiriji koji dodeljuju nagrade delovali objektivnije i odgovornije kada bi morali da svoje odluke obrazlažu i brane pred celokupnom jugoslovenskom kulturnom i društvenom javnošću. Na taj način bi se brže formirali i sami kriterijumi za vrednovanje, kako umetnički i estetski tako i idejni.

*

U ovom tekstu želeo sam u prvom redu da upozorim na političke dimenzije međurepubličke i međunacionalne kulturne saradnje i u tom okviru na značaj književnosti i izdavačke delatnosti u samoupravnom razvoju našeg društva. Pre svega, želeo sam da istaknem da je pitanje međurepubličkog upoznavanja i kulturne saradnje jugoslovenskih naroda i narodnosti strateško političko pitanje koje se ne sme ograničavati samo na problem knjižnog marketinga, nešto boljeg međusobnog kulturnog upoznavanja i slično. Jer tu se radi o razvijanju i afirmaciji novog kvaliteta u međusobnim kulturnim odnosima naših naroda i narodnosti koji se rađa iz socijalističkog samoupravnog karaktera našeg društva i koji je ujedno i jedan od fundamentalnih preduslova njegovog daljeg procvata. Zaostajanje u toj oblasti moramo uzeti kao signal da postoje disproporcije u osnovnim društvenim odnosima, to jest da se treba uhvatiti u koštac sa uzrocima, a ne samo popravljati posledice. Za izvršavanje takvog zadatka potrebna je dobro organizovana, jedinstvena politička akcija, koja nam je do sada nedostajala, akcija usmerena na glavna čvorišta u spletu problema čijeg se rešavanja moramo latiti i gde moramo postizati osnovne pro-

mene. Moramo, naime, ostvarivati radikalne promene da bismo na tom, za opstanak i razvoj naše samoupravne društvene zajednice toliko životno važnom području postizali onaj novi kvalitet u međurepubličkim i međunacionalnim odnosima u oblasti kulture koji je neophodan ne samo za razvoj i procvat kulturnog stvaralaštva svakog jugoslovenskog naroda i narodnosti ponaosob, nego i za globalni umetnički i idejni doprinos jugoslovenske kulture u celom savremenom svetu, pogotovu u onom njegovom delu koji se bori za iste opšte ljudske, socijalne i nacionalnooslobodilačke ciljeve i ideale za koje smo se borili i još se borimo i mi. Upravo pozicija Jugoslavije u svetu kao nesvrstane, socijalističke, samoupravne zemlje posebno nas obavezuje da i u oblasti međunacionalnih kulturnih odnosa razvijemo sve prednosti samoupravnog socijalizma, sve one velike istorijske mogućnosti koje razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa otvara za kulturno stvaralaštvo svakog naroda i narodnosti koji učestvuju u tom procesu.

Prilozi

Vojislav Stanovčić

Karakteristike prvih fašističkih programa*

I

Rasprava o bilo kom aspektu fašizma izaziva sećanja na masovne zločine, koncentracione logore smrti, neljudska ponašanja i organizacije koje su sve to planski sprovodile. Najveći broj dosadašnjih studija i istraživanja fašizma bavio se istorijom pokreta, njegovom organizacijom, strukturom sistema, tehnikom vladanja, pa i socijalno-psihološkim i individualno-psihološkim aspektima ove pojave za koju se piše da daje karakteristike epohi u kojoj živimo, »epohi svetskih ratova i fašizma«[1]. Čini nam se da tek predstoji davanje jedne sintetičke ocene o fašizmu.

---

* Ovaj prilog je deo opširnije autorove studije o fašističkim programima koji su nastali u Italiji i Nemačkoj.

U narednim brojevima naš časopis će objaviti nekoliko priloga domaćih i stranih autora o pojavama neofašizma.

[1] Vidi: Ernst Nolte, *Three Faces of Fascism*, London, 1965; italijansko izd: *I tre volti del fascismo*, 1971. (postoji i nemačko izd. iz 1966). To je jedna od boljih studija fašizma i do sada jedina koja obrađuje fašizam kao celinu, to jest kao pokret i ideologiju, ali ipak na primeru samo tri zemlje — Francuske, Italije i Nemačke, i to svake odvojeno. uz neke opšte opservacije na kraju.

Fašizam nije jedinstven pokret niti ima jedinstvenu ideologiju, nego od zemlje do zemlje pokazuje znatne razlike u idejnim i socijalnim korenima, u ideološkim formulama i u primeni u praksi. Postoje neke osobenosti pokreta u pojedinim zemljama koje ne nalazimo u drugim zemljama ili ih nalazimo u manjoj meri. Rasizam je, možemo reći, polazni koncept nacionalsocijalizma, a taj elemenat nije prisutan u italijanskoj fašističkoj ideologiji. Odnos država — nacija, država — partija tretiran je u ovim dvema ideologijama na način koji ih međusobno veoma razlikuje, čak, teorijski gledano, moglo bi se reći da se radi o suprotnim shvatanjima. Ipak, kod većine fašističkih pokreta i ideologija nalazimo jedan broj ključnih koncepata, elemenata Weltanschauunga, koji variraju, ali su u različitoj meri prisutni i karakteristični. Ideologija fašizma — shvaćenog uslovno u širokom smislu kao zajednički imenitelj ovih raznorodnih pokreta — jeste eklektička i nekonsistentna. Na mnogim primerima se može pokazati da je to pragmatički pokret koji je ideologiju pravio ad hoc. Često su razni slogani i ideološke formule bili isključivo namenjeni pridobijanju određenih slojeva ili grupa: momenat »socijalne demagogije« je igrao znatnu ulogu. I italijanski fašizam i nemački nacizam su svoju ideologiju izgrađivali kasnije (oko 1925. godine su učinjeni pokušaji sistematskog formulisanja i izlaganja ideologije u oba pokreta).

Među najvažnijim elementima ideologija gotovo svih fašističkih pokreta i organizacija mogli bi se navesti: nacionalizam, organicistička koncepcija totalitarnog društva, kontrola privrede od strane države, politički autoritarizam, državna partija, elita i vođa kao sredstvo izražavanja i organizovanja naroda ili nacije, doktrinarno opravdavanje političkog nasilja, orijentacija na »akciju«, potčinjenost individue društvu, »glajhšaltovan« društveni i kulturni život na osnovama fašističkog Weltanschauunga; zatim, suprotstavljanje u doktrini i u praksi liberalizmu, marksizmu, demokratiji i socijalizmu (»demosocijalizmu« — kako su ovo dvoje spajali italijanski fašisti), parlamentarizmu, višepartijskom pluralizmu i uopšte pluralističkom konceptu političkog sistema, internacionalizmu, čovekovom individualnom i stvaralačkom, kulturnom i racionalnom mišljenju, humanizmu, pacifizmu i drugim naprednim ili humanističkim pokretima, idejama i institucijama, nalazeći u svemu tome nešto što otežava ostvarenje »velikih« dela i ideja. Na kraju, dok su i italijanski i nemački fašizam karakterisale ideje ekspanzionizma, agresije i imperijalističke težnje u odnosu na druge narode, bilo je fašističkih pokreta u nekim zemljama koji su bili više okrenuti unutrašnjim problemima i uvođenju fašističkog sistema u nacionalni, ekonomski, politički i kulturni život. Otud se postavlja pitanje: koji je to minimum elemenata koji dozvoljavaju da se neki sistem i ideologija s pravom označe kao fašistički?

II

U svom praktičnom delovanju fašisti i nacionalsocijalisti se nisu mnogo obazirali na svoje programe. Programe su interpretirali onako

kako je to u datoj situaciji odgovaralo. Izjave vođa imale su karakter programa. To je proizlazilo već iz postulata fašističke ideologije o mestu i ulozi vođe. U sticanju podrške radi dolaska na vlast i još više posle dolaska na vlast fašisti i nacionalsocijalisti su se oslanjali na snage protiv kojih su bile uperene mnoge programske i ideološke strele. Sve je to doprinelo da se prvobitnim fašističkim programima ne poklanja veća pažnja u istraživanju karaktera ove pojave i da se programski stavovi tretiraju kao »socijalna demagogija«. Ovakvi prilazi, međutim, nisu opravdani. Relevantna je već sama činjenica da su pokreti na raznim stranama počinjali sa istom ili sličnom demagogijom. Još je značajnije da se objasni kako je ta demagogija uspela da uz dobru dozu nasilja postane vladajuća ideologija i pokret. Doduše, sve to se zbilo u zemljama sa nedovoljnom demokratskom kulturom, tradicionalnim političkim autoritarizmom i dugo razvijanim organicističkim koncepcijama nacije i »etičke« funkcije apsolutne države. Tako su fašistički vođi mogli izvlačiti pojedine ideje i predstavljati se kao naslednici visokih dometa političke misli u datim zemljama (pozivanje na Makijavelija, Vikoa, Macinija, Hegela, Fihtea, Trajčkea i druge). Sadržaji jedne ideologije koja uspeva, makar i demagogijom, privući deo masa i njima uspešno manipulisati, obezbeđujući plebiscitarnu podršku, nisu za potcenjivanje niti za zaobilaženje. Osnovni elementi fašističke ideologije, koje smo već naveli, mogu biti od pomoći u analizi novih i savremenih pokreta i doktrina, za prepoznavanje zagovornika »socijalnog fašizma«, bez obzira za kakve se predstavljali i iza kakvih se boja i simbola zaklanjali.

Prvi fašistički program doneli su italijanski fašisti u proleće 1919. Tome je prethodila propagandna, organizaciona i teroristička aktivnost italijanskih nacionalista i Benita Musolinija i njegovih pristalica i sličnih grupa.[2] Iako je nacionalistička agitacija u Italiji bila intenzivirana još u poslednjoj trećini XIX veka (orijentacija na osvajanja u Africi, naročito na obalama Crvenog mora i u Eritreji, s pokušajima potčinjavanja Etiopije), tek osnivanjem nacionalističke publikacije »Il Regno« (1903) od strane Enrika Koradinija počinje sistematska ideološka ofanziva nacionalizma sa antidemokratske, antiparlamentarne, antiliberalne i antisocijalističke platforme s propagiranjem ekspanzionizma, moralnih vrednosti koje donosi i podržava rat (u duhu Hegela i nemačke nacionalističke misli koja je bila Italijanima jako atraktivna jer su u Nemačkoj i Japanu u to vreme gledali primere uspona jedne nacije). Interesantna je Koradinijeva teza, kasnije ponovljena od Mu-

---

[2] Benito Musolini — sin seoskog kovača, seoski učitelj, osnivač italijanskog fašističkog pokreta, predsednik italijanske vlade od 1922. do 1943, raniji dugogodišnji urednik socijalističkog »Avantija« i radikalni antimilitarist i pacifist — prošao je ideološku i političku evoluciju koja nikako nije slučaj koji bi bio usamljen ili objašnjiv samo na individualno-psihološkom planu, kako se to nekada pokušava. Još u okviru socijalističkog pokreta približio sa nekim idejama francuskog sindikalizma, preuzimajući neke njegove korporativističke ideje u službu kritike parlamentarne liberalne demokratije. Inspirisao se idejama Lagardeja i na makijavelistički način interpretiranom »filozofijom nasilja« Žorža Sorela, čiju je knjigu s oduševljenim pohvalama prikazao u »Il Popolu« 1909. Sorela je, inače, i francuska nacionalistička desnica iz Action Française pokušavala pridobiti.

solinija, o suprotnosti proleterskih (siromašnih) i buržoaskih (bogatih) nacija i napadi na »evropske plutokratije«. Siromašnim nacijama ostaje da prihvate nacionalizam, isto kao što je za siromašne klase pružalo izglede prihvatanje socijalizma. Kad je formirana italijanska nacionalistička partija (Associazzione Nazionalista Italiana, 1910), njen program je odmah isticao u prvi plan jačanje vojske i orijentaciju na kolonijalna osvajanja. Ta struja je smatrala da klasični »buržoaski put« Italiju ne vodi uspehu jer je to put individualizma, pacifizma, odbrane stečenih prava, što su mogle sebi dozvoliti Francuska i Engleska, ali ne i siromašna Italija, zemlja bez sirovina, rudnog bogatstva, bez kolonija.

Ova partija odgajila je ne brojne, ali ipak dovoljne snage uz čiju je pomoć mogao Musolini 1922. formirati koalicionu vladu, unevši neke njihove zahteve i stavove i u programsku i ideološku orijentaciju svojih fašista.

Početkom prvog svetskog rata Musolini je još uvek nastupao u duhu odluka II internacionale. Septembra 1914. u »Avantiju« je objavio svoj članak u kome je pozivao: »U ime Internacionale i socijalizma, pozivamo vas, proletere Italije da izdržite u vašem nepokolebljivom suprotstavljanju ratu.« Pisao je to u istom zanosu u kakvom je na kongresu italijanske Socijalističke partije 1912. podneo predlog da se Filipo Turati i desničari isključe iz partije (tada je i imenovan za urednika »Avantija«). Ali samo malo kasnije Musolini se preobratio i orijentisao u sasvim suprotnom smeru. U »Avantiju« je 18. oktobra 1914. izašao njegov uvodnik o čijem sadržaju nije znao niko iz uredništva, a u kojem je zagovarao ulaženje Italije u rat na strani Engleske i Francuske jer bi tako izbegla represalije u budućnosti. Rukovodstvo Socijalističke partije, koje se sastalo istog dana, smenilo je Musolinija sa položaja urednika i isključilo ga iz partije. Samo mesec dana kasnije, 15. novembra, Musolini je izdao prvi broj svoga lista »Il Popolo d'Italia«, koji je sve do 1918. nosio podnaslov »socijalistički list«, iako ima raznih pretpostavki o tome odakle Musoliniju finansijska sredstva za pokretanje lista.

Musolini i njegove pristalice formirali su decembra 1914. *Fascio d'Azione Rivoluzionaria,* što bi se moglo prevesti kao »Savez revolucionarne akcije«, pre svega s ciljem propagiranja ulaska Italije u rat, jer je smatrao da je to u nacionalnom interesu. U toku rata Musolini je na frontu bio ranjen. Nacionalizam je postao njegov osnovni kredo, a dolazak na vlast verovatno prevalentni cilj. Nacionalizam i iredentizam postali su primarni elementi Musolinijeve propagande.

Napadajući vladu da u stvari ne ume da vlada, Musolini je maja 1918. zahtevao: »Mi, preživeli, koji smo se vratili, tražimo pravo da vladamo Italijom.« Razbacivao se parolama kao »trincerismo« (od trincea — rov, tranšeja), to jest mišljenjem onih iz rovova, iako je on otišao na front tek kada je mobilisan, a posle ranjavanja nije se više vraćao, nego se odao ratnoj propagandi. Pored Danuncijevih iredentista, Musolini je najtešnje sarađivao sa grupama oko Filipa Marinetija, jednog od poznatih vođa futurista. Među ovima su takozvani arditi (to jest »smeli«, oni koji »pale i žare«, jurišnici, udarnici), bivši

pripadnici specijalnih, za vreme rata formiranih komandoskih grupa, koji su u posleratnom periodu glavni nosioci nacionalističke ideologije i vršioci političkog nasilja protiv socijalističkih grupa i pacifista. Oni su nosili uniforme sa crnim košuljama i kamama. Nimalo spremni da se demobilišu i posvete građanskom životu, oni su čekali političku organizaciju ili vladu koja će imati posla za njihov zanat.

U razbijanju socijalističkog skupa koji je 11. januara 1919. u milanskoj Skali održavao vođa umerenih socijalista Leonida Bisolati učestvovali su zajednički arditi i Musolinijeve pristalice. Bisolati je zagovarao da se Italija pomiri sa Kraljevinom SHS prepuštajući joj Dalmaciju, a zadržavajući Rijeku. To je za Musolinijeve sledbenike i ostale nacionaliste bilo ravno izdaji jer su u to vreme oni zahtevali širenje Italije prema Alpima i preko Jadrana.

Musolini je, po nekim nalazima, već u leto 1918. prihvatio finansijsku podršku svome listu od strane predstavnika krupne brodograditeljske industrije, braće Perone iz Đenove.[3] Ali, uprkos tome, Musolini je još lebdeo u pogledu socijalnog programa koji bi ponudio i koji bi mu obezbedio podršku i vlast. U avgustu 1918. u podnaslovu svoga lista (»Il Popolo d'Italia«) izbacio je ono »socijalistički list« i stavio »list boraca i proizvođača« (»giornale dei combatenti e dei produttori«), što je imalo ne samo sindikalistički prizvuk, nego je bilo i eho tada u Evropi aktuelnih deviza o savetima »radnika i vojnika« pod kojima su se u Nemačkoj, Austriji, pa i u zemljama Antante pred kraj rata vodili štrajkovi i pobune. U januaru 1919, dakle u vreme razbijanja Bisolatijeva skupa, Musolini je započeo kampanju za sindikalno jedinstvo, govoreći o »nacionalnom socijalizmu«[4]. U isto vreme je radnike koji su štrajkovali podržavao u njihovim zahtevima, isto kao što su i dve godine kasnije, decembra 1921, kad je bankrotirala jedna banka, fašisti istupali kao branioci »malih štediša« ili u aprilu 1921. organizovali masovne marševe i zborove seljaka u Lacijumu na kojima su se seljaci i fašisti teatralno zaklinjali na parolu »zemlja seljacima« kao njihova »stvarna, potpuna i konačna svojina«[5]. U međuvremenu su fašisti više puta upadali u prodavnice i, protestujući protiv inflacije i dizanja cena, prinuđivali prodavce da robu prodaju po ceni koju odredi ova grupa siledžija i preduzimali slične demagoške akcije.

U januaru 1919. arditi su osnovali svoje udruženje (L'Associazione fra gli Arditi d'Italia), koje je tesno sarađivalo sa Musolinijevim fašistima. Ubrzo je Musolini svoje sledbenike i ardite zajedno sa Marinetijem udružio u *Fasci Italiani di Combattimento* (23. marta 1919. u Milanu) i od tada su se svi počeli nazivati jednostavno fašisti.[6]

---

[3] Cristopher Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism*, London, 1967, str. 518.

[4] Vidi: *Le Origini del Fascismo*, a cura di Mirella, Bartolotti, »Cronologia«. Ova zbirka sadrži i osnovne fašističke programske dokumente:

[5] Elizabeth Wiskermann, *Fascism in Italy*, London, 1969, str. 22.

[6] Reč »fascio« znači snop, a i buket (kod Danuncija »fascio di fiori« — »buket cveća«), ali u političkom smislu znači i simboliše »savez«, »ujedinjenost«, »zajedništvo« i nameće asocijaciju na prutove koje u snopu (jedin-

Na sastanku ujedinjenja 23. marta 1919, koji se uzima kao početak fašističkog pokreta, raspravljano je o programu. Sastankom, kome je u Savezu industrije i trgovine prisustvovalo stotinak ljudi, predsedavao je jedan kapetan ardita. Musolini je više puta uzimao reč i davao izjave koje su kasnije tretirane kao programski dokumenti. On je tu najpre pozdravio bivše borce, osakaćene i invalide, bivše ratne zarobljenike. Rekao je da je otvoreno pitanje smene na vlasti (sukcesije), a ako režim treba da padne, onda fašisti moraju biti ti koji će uzeti vlast; zbog toga stvaramo fascije kao organe stvaranja i propagande, koji će biti spremni da izađu na ulice sa zahtevom: »Mi, mi jedini imamo pravo da nasledimo vlast, jer smo mi, mi bili ti koji su zemlju primudili da uđe u rat i izvojuje pobedu.«[7] Polazeći od pretenzije na vlast, Musolini i fašisti počinju sistematski kritikovati vladu za sve rđavo što su u njenom radu pre rata, u toku i posle rata videli i na čemu su mogli steći podršku i predstaviti se kao »pokret ozdravljenja Italije«, kako stoji u preambuli prvog programa.

Naredna dva i po meseca — od marta do juna — program je razmatran i redigovan. Naort je napisao Alceste de Ambris, jedan od osnivača (1914) sindikalne organizacije Unione Italiana del Lavoro, zagovornik sindikalističkog korporativizma i autor jednog dela Danuncijevog statuta Rijeke iz septembra 1920. u kojem je našla svoju primenu sindikalističko-korporativistička koncepcija organizovanja vlasti. Mada je posle tri meseca sama Danuncijeva vlast pala, ideja je igrala određenu ulogu u kasnijem ustrojstvu fašističke države. Program je objavljen u Musolinijevom listu »Il Popolo d'Italia« od 6. juna 1919.

Prvim svojim programom pokret se predstavlja kao »pokret ozdravljenja Italije« kojem je »vrednost revolucionarnog rata iznad svega i iznad svih«. Sve druge probleme — birokratije, administracije, pravne, školske, kolonijalne probleme itd. — pokret će rešavati kada stvori »upravljačku klasu« (la classe dirigente).[8]

Konkretni programski zahtevi koncentrisani su na četiri oblasti pitanja: politička, socijalna, vojna i finansijska. Svaka grupa stavova počinje grafički jako istaknutim »MI HOĆEMO« (NOI VOGLIAMO)[9], a za pojedine oblasti se traži sledeće:

---

stvu) niko ne može slomiti. Inače, snop štapova sa sekirom (fasce) bio je simbol ovlašćenja rimskih magistrata i ispred njih su ih nosili liktori. Ovaj znak su prvi uzeli italijanski nacionalisti simbolišući i svoje aspiracije i oslanjanje na rimsku imperijalnu tradiciju, pa su ga kasnije fašisti preuzeli. Inače, *fasci* u smislu »savezâ« nastali su u Italiji posle 1870, a 1871. je Đuzepe Garibaldi osnovao »radnički savez« (fascio operaio) u Bolonji. Prisvajajući tuđu slavu i tradiciju, Musolini je 1914. dao svojim organizacijama ovaj naziv, a isto tako i 1919.

[7] Herman Finer, *Mussolini's Italy* (1935), drugo izd., London, 1964, str. 116.

[8] »Il Popolo d'Italia«, 6 giugno 1919.

[9] I program nacističke partije (NSDAP) iz 1920. godine pokazuje sličnu težnju autorâ da odsečnošću zahteva naglase važnost dokumenta. Od 25 tačaka programa NSDAP 15 tačaka počinje istim rečima: »Mi hoćemo« u smislu postavljanja zahteva.

1) u oblasti politike: (a) opšte pravo glasa sa aktivnim i pasivnim pravom i za žene; (b) punoletstvo kojim se stiče pravo glasa da se snizi na 18 godina; (c) ukidanje senata; (d) sazivanje narodne skupštine čiji bi prvi zadatak bio da odredi ustavni oblik države[10]; (e) osnivanje nacionalnih saveta rada (Consigli nazionali tecnici del lavoro) za industriju, transport, zdravstvo, komunikacije itd., koji bi bili birani od strane kolektiva sastavljenih po osnovu zanimanja i zanata, a imali bi zakonodavnu vlast i pravo da izaberu generalnog sekretara s ministarskim ovlašćenjima;

2) u socijalnoj oblasti: (a) zakonsko regulisanje maksimuma trajanja radnog dana na 8 sati za sve radnike; (b) određivanje minimalne nadnice; (c) participacija radničkih predstavnika u vođenju industrije; (d) ovlašćivanje istih proleterskih organizacija za rukovođenje industrijama i javnim službama; (e) brzo i potpuno sređivanje stanja na železnicama i u celokupnom saobraćaju; (f) zakonsko regulisanje osiguranja u slučaju invaliditeta i starosti i smanjenje gornje starosne granice radnog veka sa 65 na 55 godina;

3) u vojnoj oblasti: uvođenje nacionalne milicije u isključivo odbrambene svrhe; nacionalizacija svih fabrika oružja; miroljubiva spoljna politika;

4) u oblasti finansija: (a) veoma progresivan porez na kapital »koji bi imao karakter prave delimične eksproprijacije svih bogatstava«; (b) sekvestriranje ukupne imovine svih verskih zajednica; (c) revizija svih ugovora o snabdevanju iz vremena rata i zaplenjivanje 85% od ratnih profita.

Centralni komitet koji je u ime pokreta odobrio definitivnu verziju programa okarakterisao je fašizam kao pokret koji hoće da nastavi svoje delovanje u italijanskom nacionalnom životu na vrednostima koje je učvrstio rat i da pokret želi da se još uvek drže jedinstveni — u formi koja je »antipartijska ili natpartijska« — Italijani svih uverenja i svih proizvodnih klasa »radi ulaženja u nove »intelektualne bitke« velikog revolucionarnog rata«[11].

Tačke koje smo ovde naveli pod 1 (e) 2 (c) i 2 (d) niz pisaca, pa i sam Musolini, kvalifikuje kao zahtev za ekonomskom demokratijom. Na ove tačke programa nesumnjivo je uticao sindikalizam i anarhosindikalizam. Sam Musolini je u govoru od 23. septembra 1919. kao programski cilj isticao »nacionalni sindikalizam« i »ekonomsku demokratiju«. Ta tema je tada bila veoma aktuelna i o njoj se mnogo raspravljalo i van Italije, naročito u Nemačkoj u vezi sa pripremama

---

[10] U mnogim studijama koje se bave nastankom i razvojem fašizma u Italiji i njegovom doktrinom piše se o republikanskoj, antimonarhističkoj orijentaciji programa. Program je, međutim, bivalentan: tačka 1 (d), kako smo gore naveli, može se tumačiti u smislu namere da se ukine monarhistički oblik vladavine i zameni republikanskim, isto kao što se i izričitost zahteva za ukidanje senata može smatrati kao atak na tradicionalno uporište konzervativizma. (Ironija je da je u glasanju o poverenju Musolinijevoj vladi 1922. mnogo više otpora bilo u skupštini nego u senatu: u skupštini (Camera) 429 poslanika je glasalo za, a 116 protiv, dok je apstiniralo 7. U senatu je 196 glasalo za, a svega 19 protiv.)

[11] *Le Origini del Fascismo*, str. 25—27.

za ustavna rešenja (Vajmarski ustav je donet avgusta 1919), kada se raspravljalo o ekonomskom predstavništvu, i u Velikoj Britaniji u vezi sa idejama gildsocijalista, ali i u nizu drugih evropskih zemalja u vezi sa »demokratijom savetâ« poniklih u oktobarskoj revoluciji i raširenih u više evropskih zemalja. Prema činjenicama koje navode mnogi pisci, u to vreme, kao i dve godine kasnije, sve do pred napuljski kongres fašista, kad je uzimanje vlasti izgledalo kao realna mogućnost, Musolinijeva orijentacija bila je kolebljiva.[12] Ali, u svetlosti ukupnih fašističkih koncepcija autoritarne organicističke države, korporacije su imale da budu oblik »izmirenja rada i kapitala« u nacionalnom interesu i poslužile su kao sredstvo autoritarne društvene kontrole, a ne kao oblik ekonomske demokratije. Reakcionarne i autoritarne strane celog koncepta došle su jasnije do izražaja u drugom programu i kasnije u ostalim dokumentima, kao *Carta di lavoro* (1927), a najviše kroz ispoljavanje karaktera fašističke vlasti u praksi.

III

U vreme donošenja prvog programa Nacionalsocijalističke nemačke radničke partije (National-sozialistische Deutsche Arbeiter Partei — NSDAP) grupe čija je orijentacija izražena u tom programu već su imale za sobom predistoriju stvaranja partija i organizacija u čijim se ideologijama javljaju kao komponente »nacionalizam« i »socijalizam«. Pored toga, Nemačka je već od ranije bila preplavljena antisemitskim i rasističkim spisima i propagandom, pa su postojali ne samo gotovi klišei za propagandu te vrste, nego i već pripremljena publika. Isto tako, znatan broj osnivača i aktivista kasnije nacističke partije već je od ranije pripadao grupama sa sličnom orijentacijom.

Jedna Nemačka radnička partija (Deutsche Arbeiterpartei) bila je osnovana još 1904. i okupljala je uglavnom radnike nemačke narodnosti u Češkoj. Na početku prvog svetskog rata ta partija je smanjila svoju aktivnost, ali ju je intenzivirala u toku opštih komešanja i revolucionarnih kretanja karakterističnih za poslednju godinu rata. Tako je aprila 1918. na konferenciji te prartije predloženo da ona promeni naziv tako da se više istakne njen »socijalistički«, ali i njen »nacionalni« karakter. Predloženo je da se nazove »Nemačka nacionalsocijalistička partija« ili »Nemačka nacionalsocijalistička radnička partija«, dakle onako kako se kasnije nazvala nacistička (Hitlerova) partija. Ali, ti predlozi su posle diskusije bili odbačeni, a partija je zadržala svoj naziv. Nekoliko meseci kasnije na konferenciji u Beču (avgusta 1918) ta partija je donela svoj program i tom prilikom je prihvaćena i ranije predlagana promena naziva. Nazvala se Nemačka nacionalsocijalistička radnička partija (Deutsche National-sozialistische

[12] Vidi: Ernst Nolte, *I tre volti del fascismo*, deo »Najcrnja godina za Musolinija«, cit. izd., str. 276—280, odnosi se na 1920.

Arbeiterpartei — DNSAP), a u programu je izneto da je njen cilj uzdizanje i oslobođenje nemačkog radnog naroda od ekonomske, političke i intelektualne potčinjenosti i sticanje jednakih prava kao što ih imaju drugi u svim oblastima političkog i »völkisch« života. Ova partija odbacuje svaki supranacionalizam i smatra da se radnici i sindikalno moraju organizovati na nacionalnim osnovama. Kaže se da je partija strogo »völkisch« i da se protivi svim privilegijama crkve, plemstva i kapitalista, a isto tako ustaje i protiv svih stranih uticaja, pre svega »protiv preovlađujućeg uticaja jevrejskog duha u svim oblastima javnog života«. Sva velika kapitalistička preduzeća moraju biti uzeta od strane države, oblasti ili opštine, a lica zaposlena u javnim preduzećima treba da učestvuju u podeli dobiti. Mora se likvidirati uticaj jevrejskih banaka koje guše privredu i osnovati narodne banke.

Jedan od vođa partije, Rudolf Jung smatrao je da je imigracija čeških radnika u Sudetsku oblast deo smišljene zavere da se iz tog regiona istisnu nemački radnici. U svojoj knjizi *Nacionalsocijalizam* on je izneo programske stavove ove partije, a iz nje su malo kasnije nacisti preuzeli mnoge formulacije kao: »pošteni proizvodni rad«, »produktivni nacionalni kapital« nasuprot »dezintegrativnom finansijskom kapitalu«, »opšte dobro dolazi ispred privatnog interesa«, »monopoli, robne kuće i velika imanja moraju biti nacionalizovani«; sve oblasti u Evropi u kojima žive Nemci treba da je ujedine u jednu demokratsku i socijalnu nemačku imperiju.[13] U stvari, sve osnovne ideje nacističkog minhenskog programa iz 1920. date su u Jungovoj knjizi.

Prostor ne dozvoljava da se ovde iznesu i druge pojedinosti koje bi upotpunile prikaz atmosfere. Moramo se ograničiti samo na napomenu o dvama važnim faktorima prisutnim u tom periodu: uspostavljanje radničkih i vojničkih saveta u Nemačkoj, pod uticajem oktobarske revolucije, ne samo da je angažovalo revolucionarne snage, nego je pokrenulo i kontrarevolucionarne; drugo, raspad imperijalne armije, demobilizacija, veliki broj vojnika koji ne odlaze kućama, nego pod komandom raznih oficira srednjeg ranga nastavljaju da kao jedinice vrše teror, suzbijaju revolucionarne aktivnosti (pripadnici Freikorpsa su ubili i Rozu Luksemburg i Karla Libknehta) i mnogi se kasnije pridružuju nacistima. Od grupa frajkora najpoznatija je bila takozvana Erhartova brigada, u početku politički nezainteresovana, ali veoma nacionalistički orijentisana i kasnije naklonjena nacizmu.[14] Antisemitska propaganda u to vreme je bila toliko intenzivna da je rasističke i antisemitske lozinke i parole svako ko je hteo da ih stavi

---

[13] Vidi: Rudolf Jung, *Der Nationale Sozialismus*, 2. izd., München, 1922, str. 65; navedeno prema: F. L. Garsten, *The Rise of Fascism*, London, 1967, str. 82—83. O ovoj partiji opširnije piše i E. Nolte, nav. delo. Ovaj pisac navodi kao kuriozitet da ovu nacionalsocijalističku partiju nemačkih radnika, nastalu u Austriji, Hitler nigde ne pominje u *Mein Kampf* iako se ona nesumnjivo prva deklarisala kao »nacionalsocijalistička« i kasnije doprinela Hitlerovoj nacističkoj partiji.

[14] Nacisti su od pripadnika ove brigade preuzeli i kukasti krst (svastiku) kao svoj simbol, a ovi su ga preuzeli od grupa koje su ga početkom XX veka uzele za svoj amblem, dovodeći ga u vezu sa arijevskim paganskim mitovima i simbolima.

u neki program mogao gotove preuzeti sa uličnih plakata, letaka i skandiranja: svet je žrtva jevrejske zavere; Nemačka je izgubila rat jer su je izdali Jevreji (isto su to širili ruski belogardejci za Rusiju); plutokrati na zapadu i boljševici na istoku — Jevreji su na obe strane; Jevreji su vampiri Nemačke; hoćemo germanizam, a ne judaizam, hoćemo rasu, a ne religiju; bilo je parola »protiv judaizma, frimasonstva i jezuitizma«, a za stvaranje tevtonske religije itd.

Zato nije slučajno što je osnivanje nacionalsocijalističke partije počelo atakom na Jevreje. Kad je Anton Dreksler, bravar zaposlen na železnici, decembra 1918. u Minhenu predložio da se osnuje jedna politička partija koja bi radnicima objašnjavala uzroke propasti Nemačke, zatim ciljeve zemalja koje su Nemačku pobedile — da bi se akciji tih zemalja pariralo i da bi se socijalističkim parolama o miru ponudila alternativa — jedan od pozvanih intelektualaca, novinar Karl Harer, protivnik da se partija nazove i »socijalistička«, na prvom skupu Jevreje je proglasio za najveće neprijatelje. Verovatno je i visok procenat Jevreja u vođstvu Socijaldemokratske partije imao uticaja na jedan deo masa već podložnih rasnim i nacionalnim predrasudama.

Na formalnom osnivanju Nemačke radničke partije (Deutsche Arbeiterpartei), u Minhenu 5. januara 1919, Jevreji su okrivljeni za poraz Nemačke. Toj partiji će se uskoro priključiti i demobilisani kaplar Adolf Hitler, po zanimanju, navedenom u listi partijskog članstva, »moler«. On je tada bio od strane Reichswehra plaćeni predavač ratnim zarobljenicima — povratnicima (koje je trebalo ubediti u štetnost koju Nemačkoj nanose razne revolucionarne grupe i ideje). Hitler je pokazao takve oratorske veštine da su skupovi gde je držao predavanja vremenom brojčano sve više rasli, pa je on na kraju političku karijeru pretpostavio ulozi malog predavača koga plaća vojska.

Predsednik male minhenske partije postao je Dreksler, ali je ubrzo osnovana i opštenemačka organizacija kojoj je na čelo stao K. Harer. Na sastancima je dominirala antisemitska propaganda, naročito u vezi s pitanjem zašto je rat izgubljen. Uporedo su pothranjivane nade u mogućnost »vaskrsnuća« i novih pobeda, jer su bili uvereni da uzroci poraza nisu bili vojne prirode, nego sabotaža jevrejskog kapitala, s jedne strane, i delatnost revolucionarnih grupa u kojima su opet smatrali da vodeću ulogu imaju Jevreji, s druge strane. Takve teme i razmišljanja dominirali su na prvim sastancima članova minhenske grupe ove partije. Sve je to zapisivao tadašnji sekretar partije M. Loter, a sačuvano je u arhivama NSDAP.

Partija je tražila oslonce na raznim stranama. Naišla je na potporu jedne grupe intelektualaca od ranije poznatih po svom nacionalističkom stavu i insistiranju na arijevskoj čistoći, zatim među pripadnicima »Germanskog reda« (po uzoru na tevtonske redove), čiji je amblem bila svastika. Podržao ih je jedan broj oficira Reichswehra kakav je bio Ernst Rem, kasnije vođa partijske oružane formacije — jurišnih odreda SA (Sturm Abteilung), sastavljenih dobrim delom od pri-

padnika Erhartove brigade, koji su takođe na šlemovima nosili svastike, taj kasniji znak nacista.[15]

Jedan od članova »Germanskog reda«, Gotfrid Feder, Hitlerov prijatelj i pisac jedne knjige o ekonomskim problemima[16], u kojoj opet optužuje jevrejski finansijski kapital, omogućio je Hitleru, kad je došao na čelo partije, da pokrene nacistički list, odnosno otkupi jedan rasistički list i pretvori ga u zvanični organ NSDAP — »Völkischer Beobachter« (1920, a od 1923. dnevni list). Federove ideje su našle mesto i u partijskom programu, a u jednoj varijanti programa on je razradio, odnosno izložio osnovne principe programa NSDAP.

Program NSDAP je sastavljen 24. februara 1920, a objavio ga je dan kasnije Adolf Hitler na sastanku u Hofbräuhausfestsaalu u Minhenu. Još pre toga je partija uz svoje ranije navedeno ime dodala ono »nacionalsocijalistička«. To je bilo učinjeno po ugledu i na predlog austrijskih nacionalsocijalista, a isto tako na njihov predlog usvojena je i svastika, zastava i niz drugih pojedinosti organizacije.

IV

Hitler je učestvovao i u formulisanju programa, ali se smatra da je pravi autor programa A. Dreksler, kome je u tome pomagao G. Feder[17], pod čijim je uticajem Dreksler pisao, a neke stavke programa su, očito, neposredno uzete iz Federovih spisa.

Preglednosti radi, sve zahteve programa razvrstaćemo u tri grupe. U prvoj ćemo izložiti zahteve koje bismo mogli nazvati nacionalističkim, u drugoj one kojima je vođstvo smatralo da formuliše svoj »socijalistički program« i u trećoj one koji se odnose na probleme organizovanja države i »narodnog života« uopšte.

(I) »Mi hoćemo, na osnovu prava na nacionalno samoopredeljenje, ujedinjenje svih Nemaca radi stvaranja jedne Velike Nemačke« —

---

[15] Još 1903. štampana je jedna razglednica sa svastikom na belom polju okruženom crvenim krugom. Jedna takva razglednica je posle pada nacizma nađena u spisima jednog funkcionera i čuva se u arhivi NSDAP. Koketujući sa mogućnošću da se SA odredi više orijentišu prema socijalizmu, E. Rem je jednom prilikom izjavio da sve što treba da učine jeste da preokrenu traku na ruci (koja je inače bila crvena). Crvena boja na trakama i zastavama je nacionalsocijalistima simbolizovala elemenat »socijalizma«, a kombinacija boja crno (svastika) — belo (polje) — crveno (traka) je u stvari stara nemačka imperijalna zastava, koja je posle poraza 1918. bila zamenjena drugačijom zastavom, što nacionalisti i monarhisti takođe nisu mogli oprostiti socijaldemokratskoj vladi Vajmarske republike.

[16] *Das Manifest zur Brechung der Zinsknechtschaft des Geldes*, Disen, 1919. On optužuje Jevreje za zelenašenje i za gušenje privrede visokim kamatama umesto jevtinih kredita nacionalnoj privredi, kakve bi mogla dati samo narodna banka; odatle zahtev za ukidanje »okova kamatne stope«. Za izučavanje programsko-ideološke orijentacije NSDAP značajan je Federov *Das Programm der NSDAP und seine weltanschaulichen Grundgedanken*. I partijski program i Federov nacrt objavljeni su u: Michael Oakeshott, *The Social and Political Doctrines of Contemporary Europe*, Cambridge, 1939.

[17] Ernst Nolte, *I tre volti del fascismo*, cit. izd. str. 446.

glasi čl. 1. i sadrži lajtmotiv kasnije Hitlerove politike u odnosu na Austriju, Sudete, Rajnsku oblast i drugo. Zatim sledi zahtev za pravnom jednakošću Nemaca u odnosima s drugim narodima i ukidanje Versajskog i Senžermenskog mirovnog ugovora. Čl. 3. je izraz takozvane teorije životnog prostora (Lebensraum) i predstavlja programsko-ideološku osnovu kasnije preciziranih područja nacističkog osvajanja: »Mi hoćemo teritoriju i tle (kolonije) za ishranu našeg naroda i za naseljavanje viška našeg stanovništva.« Kasnije razvijeni mit krvi, izražen u posebnim zakonima (Blut und Boden), i socijaldarvinistička interpretacija borbe za opstanak među rasama i narodima sažeto su izloženi u navedenom i u narednom članku koji je izraz i rasističkog shvatanja Volka i države kao njegovog instrumenta: »Niko drugi nego samo članovi nacije mogu biti građani države. Niko drugi nego samo oni koji su nemačke krvi, ma kakva da su njihova uverenja, mogu biti članovi nacije. Ni jedan Jevrej, prema tome, ne može biti smatran za člana nacije« (čl. 4). Sva nenemačka imigracija mora biti zaustavljena (čl. 8). Ko god nije državljanin može u Nemačkoj da živi samo kao gost. Službene položaje i mesta u administraciji mogu držati samo državljani; oni jedini imaju pravo učešća u izboru vođa i donošenju zakona (u Federovom nacrtu neki stavovi su još rigorozniji — na primer, otpuštanje svih Jevreja i pripadnika nenemačkih nacionalnosti sa svih odgovornih mesta u javnom životu).

(II) Ono u čemu su nacionalsocijalisti videli socijalistički karakter svoga programa predviđa sledeće:

»Mi hoćemo da jedna od prvih dužnosti države bude da obezbedi rad i sredstva za život građanima države.« Ako se to ne može obezbediti svima koji žive unutar države, onda se oni koji nisu građani (dakle koji nisu Nemci) moraju lišiti ove brige, odnosno moraju biti repatrirani.

Svi građani države moraju biti jednaki u svojim pravima i dužnostima (čl. 9), a »prva dužnost svakog građanina države jeste da radi umno ili fizički«. »Aktivnosti pojedinca ne smeju biti u suprotnosti sa interesima celine, nego moraju da se odvijaju u okviru nacionalne aktivnosti i u opštem dobru« (čl. 10).

»Mi hoćemo ukidanje svih dohodaka osim onih zarađenih radom i oslobođenje iz ropstva kamatnih nameta... Mi hoćemo nacionalizaciju svih poslovnih kombinata (trustova)... komunalizaciju svih velikih robnih kuća i izdavanje po niskim zakupnim cenama prostora malim trgovcima i zanatlijama... poklanjanje najveće pažnje sitnim trgovcima koji snabdevaju državu, federalne jedinice i opštine... zemljišnu reformu i izglasavanje zakona o konfiskaciji bez kompenzacije zemlje u komunalne svrhe, ukidanje zemljišne rente i zabranu svih špekulacija sa zemljom« (čl. 11, 13, 16. i 17).[18] Zahteva se da »krupne

[18] Godine 1928. u jednom govoru u Minhenu Hitler je izjavio da ima netačnih interpretacija čl. 17. programa NSDAP. Da odredbom o zemljišnoj reformi ne bi odbio sloj sitnih i srednjih vlasnika sa kojima je partija već ozbiljno računala, on je, u skladu sa taktikom da svakom sloju obećava i garantuje ono što misli da će tom sloju biti po volji, dao svoje tumačenje

industrije budu organizovane na principu učešća zaposlenih u profitu« (čl. 14).

Dalje se zahteva »nemilosrdna kampanja protiv svih onih čije aktivnosti nanose povredu nacionalnim interesima«. »Oni koji guše naciju, zelenaši, profiteri itd. moraju biti kažnjeni smrću, ma kakvog da su uverenja ili rase ... lično bogaćenje kroz rat mora se smatrati za nacionalnu izdaju ... zato zahtevamo konfiskaciju svih ratnih profita« (čl. 18. i 12).

Socijalnom politikom se obećava proširenje sistema starosnih penzija, obrazovne mogućnosti o trošku države za posebno obdarenu decu siromašnih roditelja, bez obzira na klasu iz koje potiču ili zanimanje roditelja, rekonstrukcija sistema obrazovanja kako bi se svima sposobnim i trudoljubivim Nemcima omogućili plodovi višeg obrazovanja i osposobili se za zauzimanje svoga mesta u vođenju nacije. Nastavni programi moraju biti dovedeni u sklad sa potrebama života. Država se mora ticati narodno zdravlje i podizanje nivoa standarda u ovoj oblasti staranjem o majkama i deci, zabranom dečjeg rada, zakonskim uvođenjem obavezne gimnastike i sportova i pomaganjem klubova za fizičko vaspitanje mladih (čl. 15, 20. i 21).

(III) Predviđa se strogo centralističko uređenje države u kojoj bi svu i bezuslovnu vlast imao centralni parlament, a u pokrajinama bi se, pored opštepolitičkih zakonodavnih tela, formirali i domovi na bazi profesionalnog predstavništva. Traži se ukidanje plaćene armije i uvođenje narodne vojske. Velika se pažnja posvećuje štampi: traže se mere protiv namernih političkih laži koje se šire štampom, zahteva se »nemačka nacionalna štampa«, što se precizira zahtevom da svi urednici i saradnici listova na nemačkom jeziku budu pripadnici nacije, da se posebnom dozvolom odobrava izlaženje nekog lista na drugim jezicima, da oni koji nisu Nemci ne smeju učestvovati u finansiranju nekog lista, da se zabrani štampanje listova koji ne vode nacionalnom blagostanju, zakonsko ograničavanje i gonjenje svih tendencija u umetnosti i književnosti koje vode dezintegraciji nacionalnog života itd. (čl. 25, 22. i 23). Dakle, traži se centralizovano upravljanje državom i glajhšaltovanje u oblasti obrazovanja, kulturnog života, javnog mnenja itd.[19]

G. Feder je sačinio nacrt programa[20], koji je izvesne ideološke kategorije koje stoje iza pojedinih odredbi više isticao i čije su formulacije prepoznatljivije u kasnijim govorima i radovima nacističkih vođa. Federov nacrt je bio i duži (39 članova) i težio je da dâ neku sistematiku (sva materija se odnosila na sedam oblasti). Hitleru je verovatno zbog utiska koji treba ostaviti na mase, o čemu je vodio računa i u trenucima svog katastrofalnog poraza, više odgovarao kraći

tačke 17: »Pošto NSDAP priznaje princip privatnog vlasništva, to je jasno da se izraz »konfiskacija bez kompenzacije« odnosi na puku mogućnost legalne vlasti da konfiskuje, ako je neophodno, zemlju koja je protivzakonito stečena ili kojom se ne upravlja na način koji je saglasan sa narodnim blagostanjem. To je u prvom redu upereno protiv jevrejskih kompanija koje špekulišu zemljom« (Michael Oakeshott, *op. cit.*, str. 191).

[19] Isto, str. 190—193.

[20] Isto, str. 193—197.

tekst sa 25 veoma kratko formulisanih tačaka i sa manje formula koje odaju da im je tvorac — intelektualac. To je opet bilo u skladu sa Hitlerovim stavom da ideologija mora biti jasna i lako razumljiva i za najmanje sposobne, a sigurno su igrali ulogu i elementi prestiža, jer je Hitler već u to vreme pokazivao neizmerne ambicije da postane firer bez konkurencije. Interesantno je primetiti da se koncept firer-sistema javlja kasnije. U to vreme je još bila praksa unutar NSDAP da pojedine dokumente i odluke razmatraju i donose izabrane komisije.

Federov nacrt programa se suštinski ne razlikuje od Hitlerovih 25 tačaka. Taj nacrt je i kasnije od strane nacista objavljivan kao dokument »izrađen za partiju od strane G. Federa (1920)«. Hitlerov program je bio neposrednije okrenut praktičnim merama, a uz to je u nekim tačkama bio, najverovatnije namerno, nedorečen. Tako, na primer, u Federovom nacrtu stoji da »nacionalsocijalizam priznaje privatnu svojinu u principu i pruža joj državnu zaštitu«. Ništa slično ne postoji u Hitlerovom programu. I u nekim tačkama koje sadrže odredbe druge vrste Feder je precizniji: »Sve postojeće poslovne firme koje su do sada bile u obliku trustova biće nacionalizovane«, dok je u Hitlerovim tačkama i to podložno interpretaciji. Kod Federa je sasvim precizan zadatak: nacionalizovati Rajhsbanku; isto tako: obezbeđivanje novca za velike javne radove (energetska postrojenja, putevi) ne putem zajmova, nego beskamatnih državnih obveznica; jednogodišnja radna obaveza za svu omladinu (kasnije postao zakon od 26. juna 1935, kojim je stvorena »Nacionalsocijalistička radna služba«, koja je bila vojnički ustrojena i verovatno imala funkciju da bude i forma egzercira i uvežbavanja pošto Nemačka nije smela da uvede opštu vojnu obavezu).

Feder počinje: »Naš cilj jeste — ponovno rađanje Nemačke, u nemačkom duhu, radi nemačke slobode« (formula koja je sročena kao da je pandan demokratskim načelima izraženim u poznatoj Linkolnovoj getisburškoj adresi; i Gering je kasnije objavio »Nemačka ponovo rođena«, jer je to bila preokupacija pokreta, isto kao »nacionalno ozdravljenje« kod italijanskih fašista). Prvi Federov »politički aksiom: Nemački Rajh je domovina Nemaca« — takođe je opšta tema nacista i sadržaj tačke 1. Hitlerovog programa. Karakteristične su sledeće formulacije: »zatvorena nacionalna država« (ustrojstvo Rajha bilo je slično idejama Fihteove »zatvorene komercijalne države«); »svi Nemci čine jednu radnu zajednicu« (ideja mira između rada i kapitala); »Nemac je slobodan da zarađuje za svoj život i da raspolaže rezultatima svoga rada«; »opšte blagostanje je najviši zakon«; »participacija u profitima preduzeća svih koji su uključeni u proizvodnju i u preduzeća koja stvaraju vrednosti, a svi zajednički da odgovaraju za ispunjenje nacionalnih ekonomskih obaveza preduzeća«; »dužnost države je da obezbedi ono što je neophodno za život« (građana); »finansijski magnati neće formirati državu unutar države«; »svi profiti na račun rata i revolucije biće oduzeti i iskorišćeni radi razvijanja društvenih službi«; »oblik države koji najviše odgovara nemačkom karakteru jeste suverena kontrola koncentrisana u šefu države, da li će to biti iz-

borni monarh ili predsednik, mora biti ostavljeno narodu da odluči« itd., itd. Federov program je anticipirao mnogo toga šta će nacionalsocijalistička država biti ako nacisti dođu na vlast. Zato taj program od nacista nikada nije bio osporavan. Drugačije je stajala stvar sa Štraserovim frakcijskim programom.

Štraser je 25. januara 1925. u Hanoveru sazvao skup partijskih vođa severne Nemačke. Prisustvovao je i G. Feder kao Hitlerov izaslanik. On je trebalo da uspostavi partijsku disciplinu jer je Hitler govorio da se radi o rascepu. Međutim, svi sakupljeni lideri (osim jednog) stali su na stranu Štrasera. Hitler se 1921, u stvari, nametnuo partiji kao vođa minhenske grupe. Ali van Bavarske nije imao široku podršku. Zato je njegov sledeći korak bio organizovanje partijske konferencije na svom terenu, u Bavarskoj, gde su Minhen, Nirnberg i druga mesta bili centri njegovog uticaja. U Bambergu je 14. februara 1926. sazvao skup i govorio je nekoliko časova, pridobio druge vođe, uključujući i Štrasera, i tek od tada počinje puna primena firer-principa. Posle Bamberga Hitler je u maju 1926. sazvao široki partijski skup na kojem je već nastupio kao firer bez konkurenata i na kojem je partijski program od 25 tačaka proglasio za »nepodložan promenama«.[21]

V

Kao ni prvi, ni drugi program italijanskih fašista nije donet na kongresu na kojem se o programu raspravljalo. Fašisti su kongres održali u Rimu od 7. do 10. novembra 1921. (treći nacionalni kongres fašista, koji sada čine Nacionalnu fašističku partiju — Il Partito Nazionale Fascista), a program je publikovan u »Il Popolo d'Italia« od 27. decembra 1921.

U predgovoru programa fašizam iz početnog perioda naziva se »milanskom pojavom«, a kao osnovni zadaci prvog perioda se ističu: odbrana intervencije (u ratu), dovođenje do pobede i borba protiv boljševizma (iako ona ranije nije tako otvoreno isticana). Program se naziva »kolektivnim činom«, ali se odaje priznanje pojedincima i grupama koje su njemu više doprinele, pa se pominje i Danuncijev statut Rijeke (koji je uzet kao prototip korporativizma).

Program se sastoji od nekoliko delova: u prvim se sumarno izlažu osnove fašističke doktrine, gledanje na državu i korporacije, izlaže se kritici liberalni koncept države, a zatim se u nekoliko kraćih delova daju programski ciljevi u pojedinim oblastima. Za sam program se kaže da »nije teorija dogmâ o kojima se ne može voditi nikakva diskusija. Naš program je u stalnoj razradi i neprestanoj transformaciji... i podložan je neprekidnim revizijama«.

»Fašizam se konstituisao u političku partiju da bi učvrstio svoju disciplinu i bolje ostvario svoj kredo.« »Nacija nije prosta suma indi-

---

21 F. L. Garsten, *op. cit.*, str. 128. i Ernst Nolte, *I tre volti del fascismo*, cit. izd., str. 471—474, 488, 520—521.

vidua... nego jedan organizam... i vrhunska sinteza svih vrednosti, materijalnih i duhovnih.«

»Država je pravna inkarnacija nacije... Fašistička partija potvrđuje da u sadašnjem istorijskom trenutku dominantni oblik društvene organizacije predstavlja nacionalno društvo...« »Država mora preneti ovlašćenje i odgovornost na konferencije asocijacija i profesionalnih korporacija.« Pojedinci se uzimaju kao građani države, koja je organ ostvarivanja najviših interesa nacije, i u njihovom svojstvu proizvođača. »Država je suverena i tu suverenost ne može umanjivati crkva...« »Korporacije imaju dva osnovna cilja: da budu izraz nacionalne solidarnosti i sredstvo podizanja proizvodnje. Njihov cilj nije da negiraju individualnost utapanjem u kolektivitet niti arbitrarno nivelisanje individualnih sposobnosti i snaga.«

Vladi se namenjuje uloga podizanja dostojanstva, javnog morala, obnavljanja etike u javnim stvarima u interesu nacije umesto u interesu partija i grupa. „Individualna sloboda ima dva ograničenja: jedno proističe iz slobode drugih pravnih lica, a drugo iz suverenog prava nacije.« (Ovo de fakto znači da u sukobu pojedinca sa pravnim licima (preduzećem, ustanovom) zakon je u principu više na strani pravnog lica nego na strani građanina.) Nagoveštava se decentralizacija, smanjivanje administracije, borba protiv birokratije — što je sve u praksi kasnije išlo upravo suprotnim putem. Sudovi moraju postati ekspeditivniji. Vojna obaveza je opšta i mora se usmeravati ka obliku „naoružane nacije".

U spoljnoj politici se ističe poznata teza o potrebi Italije da se afirmiše kao „bedem latinske kulture na Mediteranu". Fašizam ne veruje u životnost i u principe Društva naroda (ali je zamerka u tome što u njemu nisu svi narodi, a da i oni koji su članovi nisu jednaki u pravima).

U vezi s korporacijama radnicima se obećava zakonsko regulisanje osmočasovnog radnog dana, osiguranje za slučaj nesreće, invalidnosti, starosti, radnička reprezentacija u funkcionisanju svake industrije i poveravanje radničkim (u prvom programu je stajalo proleterskim) organizacijama (koje su moralno dostojne i tehnički spremne) da učestvuju u upravljanju industrijama i javnim službama.

U oblasti ekonomske politike velika se pažnja poklanja državnoj kontroli javnih finansija, državnom intervencionizmu, popravljanju platnog bilansa, napuštanju besplodnih javnih radova kakvi su vođeni iz demagoških predizbornih pobuda i uvođenju „organskog planiranja" s posebnim ciljem unapređenja saobraćaja, elektrifikacije; predviđa se i vraćanje u privatne ruke onih sitnih industrija za koje se državno upravljanje pokazalo neadekvatno. Na svojinu se gleda kao na „društvenu funkciju" koju država priznaje, ali koja je istovremeno izvor „jednog prava i jedne dužnosti". Insistiralo se na podizanju produktivnosti i proizvodnje i na eliminisanju parazitizma raznih vrsta.

U oblasti školstva zadaci su: osposobljavanje građana za ekonomski i istorijski progres nacije, podizanje moralnog i kulturnog nivoa masa, borba protiv nepismenosti, spremanje građana da budu u fizičkom i moralnom smislu budući vojnici Italije. »Srednje škole i uni-

verziteti su slobodni, osim što država kontroliše njihove programe i duh nastave i što država mora da omogući uslove za predvojničku obuku... Uvodi se latinski kao opšteobavezan jezik« itd.

Na kraju programa sasvim kratak deo posvećen je partiji, to jest fašizmu kao političkoj, ekonomskoj i borbenoj organizaciji koju karakteriše disciplina i koja treba da unapredi korporativnu strukturu nacije, koja je iznad klasa.[22]

VI

Postoje brojne razlike, ali i velike sličnosti između ideološko-programskih stavova italijanskog fašizma i nemačkog nacionalsocijalizma. Fundamentalne sličnosti se ogledaju u organicističkoj koncepciji društva, koncepciji autoritarnog političkog sistema, oslanjanju na nacionalističke pokrete i snage iz predratnog, ratnog i posleratnog perioda, naglašenom nacionalizmu, shvatanju nacije kao kolektiviteta koji je iznad individue i u čije ime se uspostavlja totalitarna kontrola i unificira društveni, politički i kulturni život.

Razlike, od kojih smo neke već pomenuli, tiču se kako odnosa pokreta prema programskim dokumentima tako i same sadržine tih dokumenata. Nacionalsocijalistički program je ideološki daleko utemeljeniji i kasnije se ideologija dobrim delom nadovezivala na program i izvodila iz programa. Italijanski programski dokumenti su više prakticistički i »bivalentni«, što je izraz Musolinijeve »političke mimikrije«, kako su to nazvali neki pisci.[23] Međutim, i Musolini i Hitler su programe, verovatno namerno, ostavljali nedorečenim kako ne bi pokret i rukovodstvo suviše obavezivali i kako bi maglovitim formulacijama mogli, već prema prilici, da apeluju na jedne ili druge društvene grupe i snage. Musolini je septembra 1922. dokazivao radi kompromisa sa monarhijom da monarhija nije smetnja fašizmu. Ipak, kad je posle 1943. u severnoj Italiji osnovao marionetsku socijalnu republiku, isticao je da im je monarhija bila velika prepreka i da ih ona više neće ometati. Pomalo je čudno da je još u to vreme mislio da će steći novu podršku ponovnim isticanjem nekih populističko-socijalističkih ciljeva iz vremena donošenja prvih programa.

Hitler je ciljeve programa takođe interpretirao prema aktuelnim potrebama. Umesto »socijalističkih« elemenata iz programa od 1920. i orijentacije na radnike i siromašnije slojeve (mada se i u tom programu kao zadatak postavlja stvaranje jake srednje klase), nacizam se kasnije sve više okreće srednjem i krupnom biznisu. Nacizam je posle dolaska na vlast na vešt način uspostavio odnos između privatne inicijative i državne kontrole i planskog raspolaganja proizvodnim kapa-

---

[22] Vidi: *Le Origini del Fascismo*, str. 31—41.

[23] Uporedi: A. Tasca, *Nascita e avvento del fascismo. L'Italia dal 1918 al 1922*, Bari, 1965; L. Salvatorelli — G. Mira, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, Torino, 1964.

citetima. Uz zadržavanje nominalnog vlasništva, vlasnike je pretvorio u vođe ili firere industrijskih preduzeća, a njihovi radnici su po zakonu postali »sledbenici«. Oni moraju da rade zajedno u cilju unapređenja opštih interesa. Firer preduzeća dobio je puna ovlašćenja prema zaposlenima, a u isto vreme i brigu o njihovom blagostanju. »Sledbenici« biraju »savet sledbenika« koji ima određena ovlašćenja u rukovođenju preduzećem i obavezan je da se rukovodi »dobrobitima preduzeća i nacionalne zajednice kao celine«. Hitler je još 1932. godine govorom u Diseldorfu pokušao industrijskim magnatima razbiti svaki strah od nacionalsocijalizma: »Privatna svojina može se opravdati, logički, moralno i etički, ako se prizna da se učinak i mogućnost dostignuća raznih ljudi razlikuju, a da se zbog toga razlikuju i rezultati. Ali, ako se rezultati napora raznih ljudi razlikuju, onda je opravdano da upravljanje rezultatima tih napora bude u rukama onih čiji napori više doprinose ukupnim rezultatima. Bilo bi nelogično preneti upravljanje rezultatima tih napora (koji su vezani za određene ličnosti) na nekoga ko je sposoban samo za jedan podređeniji posao ili na mnoštvo ljudi koji su dokazali svoju nesposobnost za upravljanje samom činjenicom da su njihova dostignuća manja.«[24] Tako je Hitler u okviru opštih nacističkih koncepata obećao očuvanje privatne svojine i obezbedio uspostavljanje firer-sistema; industrijalcima obećao zadržavanje pune kontrole poslovanja i disciplinovanu radnu snagu.

Nesumnjivo je da su i fašisti i nacionalsocijalisti od svojih programa veoma brzo odstupili. Međutim, naše je mišljenje da je ideja o programima kao »socijalnoj demagogiji« prenaglašavana. Ona je tačna utoliko što su oba inspiratora tih programa imala u prvom planu zadobijanje podrške i osvajanje lične vlasti. Programi su bili određene tačke na tom putu. Ali, mnogi elementi »socijalne politike« ocrtane u programu kasnije su u znatnoj meri realizovani u okvirima Italije i Nemačke — na štetu drugih naroda i zemalja itd. Ono što je ceo pokret od samog početka činilo reakcionarnim i antihumanim nisu »izneverena obećanja«, nego totalitarno-autoritarni karakter čitavog koncepta, antihumanizam kao njegova konstitutivna komponenta i brutalnost ostvarivanja ove ideologije, pogotovo tokom drugog svetskog rata.

*

Fašizam, i kao ideologija i kao realni pokret, pogotovo onaj Musolinijevog i Hitlerovog tipa, — kako to, uostalom, ističu i mnogi autori — nema više istorijsku perspektivu. To je tačno ako se imaju u vidu globalne tendencije i transformacije sveta u kome živimo, ako se polazi od saznatih društvenih zakonitosti da je socijalizam već postao svetski proces, ali je, s druge strane, naučno neodrživo shvatanje da se fašis-

[24] Max Domarus, *Hitler: Reden und Proklamationen 1932—1945.* München, 1965, str. 72, navedeno prema: J. P. Stern, *Hitler-Fürer and the People,* Glasgow, 1975, str. 130—131.

tičke aveti iz prošlosti ne mogu ponovo javiti — naravno, u nešto preobraženim društvenim oblicima i odnosima. Političke i društvene nauke u celini stoga s pravom i ukazuju na pojave neofašizma, bez obzira na to što te pojave ne moraju imati (i najčešće nemaju) neposrednu vezu s nekadašnjim fašizmom i njegovim ostacima. Jer neofašizam uglavnom i nije prost nastavak fašizma, njegov kontinuitet, pošto nastaje na dosta promenjenom društvenom tlu, na novom odnosu društvenih snaga, i u globalnim i u pojedinačnim nacionalnim okvirima.

Činjenica je, međutim, nešto drugo: neofašizam obilato pozajmljuje i prerađuje ideje iz klasičnih fašističkih programa. To čine pojedine političke stranke i pokreti, naročito oni s naglašenim nacionalističkim i autoritarno-totalitarnim pretenzijama, pa je ovo kritičko ukazivanje na fašističke programe, u stvari, posredno skretanje pažnje na izvornost pojedinih ideja neofašizma. Jer istraživanje fašizma još uvek nije samo nastojanje da se rekonstruiše tok zbivanja u prošlosti, nego i deo nastojanja da se takva pojava spreči u budućnosti.

Živko Marković

Funkcionisanje delegatskog sistema

(Povodom savetovanja u Cavtatu)

Savetovanje koje je u novembru 1975. godine održano u Cavtatu bilo je posvećeno analizi dosadašnjih iskustava funkcionisanja delegatskog sistema. Tema je bila dosta široko postavljena, pa su u 55 pismenih saopštenja i 62 usmena izlaganja, manje ili više, obuhvaćeni gotovo svi aspekti delegatskog sistema. Težište rasprave je bilo na kritičkoj analizi iskustava i definisanju aktuelnih problema daljeg razvijanja i funkcionisanja delegatskog sistema.

Iako nedostatak većeg iskustva, zbog kratkoće funkcionisanja delegatskog sistema, otežava dublju analizu, savetovanje je dalo dosta značajne rezultate koji imaju ne samo praktično-političku, već i teorijsku vrednost. Uočeni su neki ključni problemi ostvarivanja ustavnih principa i naznačene mogućnosti njihovog rešavanja, koje mogu predstavljati orijentire i za društveno-političku akciju i za naučna istraživanja.

Jednodušna je ocena savetovanja da je delegatski sistem široko prihvaćen u društvu kao instrumenat neposrednog odlučivanja radnih ljudi i da u tom smislu već počinje da funkcioniše u praksi. Ovo je ilustrovano brojnim primerima koji ukazuju na bitne promene u načinu društvenog odlučivanja. O vitalnosti delegatskog sistema ne može se, međutim, suditi samo po tome šta je on u ovom, dosta kratkom,

vremenu značio u praksi, već pre svega po progresivnim tendencijama koje se ispoljavaju u njegovom funkcionisanju. Savetovanje je predstavljalo svojevrsno ogledalo tih tendencija jer je nastojalo da ih što vernije iskaže i da ukaže na pravce i mogućnosti njihovog daljeg jačanja. Ovde ćemo dati kratak osvrt samo na neka pitanja i mišljenja koja su na savetovanju o tome izražena.

POVEZANOST DELEGACIJA S OSNOVNIM SAMOUPRAVNIM ZAJEDNICAMA I ORGANIZACIJAMA

Uvođenje delegatskog sistema već je donelo dve krupne promene u odnosu na predstavnički sistem: radikalne izmene socijalnog sastava skupštinskih tela i znatno proširenje kruga neposrednih učesnika u društvenom odlučivanju. Suštinu delegatskog sistema čini, međutim, neposredno učešće svih članova samoupravne zajednice u odlučivanju o zajedničkim interesima. Zbog toga je sasvim ispravno kritičko polazište, koje je dominiralo na savetovanju, da je neposredna radna povezanost delegacija s osnovnim samoupravnim zajednicama i organizacijama bitan, a, po nekim mišljenjima, i odlučujući uslov doslednog funkcionisanja delegatskog sistema.

Izraz takve povezanosti predstavljaju instrukcije koje zborovi radnih ljudi daju svojim delegacijama. Zborovi se neposredno izjašnjavaju o pitanjima koja su predmet odlučivanja u skupštinama i njihovi stavovi postaju polazna osnova za rad delegacija. Iako je ovakvo instruiranje još u začetku, ono pokazuje tendenciju da se pretvori u osnovno pravilo funkcionisanja delegatskog sistema. U stvari, bez njega delegatski sistem ne može ni postati ono što po definiciji i po duhu Ustava treba da bude.

Polazeći od toga, savetovanje je bilo dosta rigorozno u kritici dosadašnje prakse. Konstatovano je da su na zborovima radnih ljudi retko razmatrana pitanja koja su predmet odlučivanja u skupštinama, i to uglavnom ona za koja je opštinskim statutima predviđeno obavezno izjašnjavanje zborova. Čak je retka i praksa da se zborovi radnika izjašnjavaju o pitanjima koja su predmet odlučivanja u organima samoupravljanja organizacija udruženog rada. Još nije uobičajeno da delegacije iniciraju sazivanje zborova radnih ljudi i da ovi postavljaju određene zahteve delegacijama.

Koji su uzroci ovakvog stanja? Delimičan odgovor na to pitanje daje u praksi već potvrđeno pravilo: gde su razvijeniji odnosi u osnovnim samoupravnim zajednicama, tamo je bolji i rad samoupravnih delegacija, pa i njihovo komuniciranje s delegatskom bazom. Na osnovu toga savetovanje je došlo do zaključka da je razvijanje samoupravnih odnosa u osnovnim organizacijama udruženog rada i mesnim zajednicama jedan od presudnih uslova za razvijanje i funkcionisanje delegatskog sistema. U tom smislu istaknuti su i zahtevi da se više aktivira delegatska baza; da proces delegatskog odlučivanja započinje u osnovnim samoupravnim zajednicama; da se statutima do kraja definiše odnos delegacija i delegatske baze, odnosno da se, pored osta-

log, utvrdi o kojim se pitanjima moraju obavezno izjašnjavati osnovne samoupravne zajednice.

Jedna od osnovnih pretpostavki doslednog funkcionisanja delegatskog sistema je odgovarajući sistem informisanja koji će biti u funkciji samoupravnog odlučivanja. Savetovanje je bilo gotovo jednodušno u oceni da takav sistem još ne postoji i da ga tek treba izgrađivati. Informisanje je još neadekvatno i nepotpuno; informacije se pišu previše »stručnim jezikom«, a materijale o pitanjima koja se razmatraju u skupštinama najčešće dobijaju samo predsedavajući delegacije i delegat u skupštini. Zbog preobimnosti tih materijala i kratkoće rokova u kojima se oni dostavljaju, često je i isključena mogućnost da se delegatska baza s njima upozna i da se organizuje prethodno izjašnjavanje radnih ljudi na zborovima. Najznačajniji zahtevi koje je savetovanje postavilo su da samoupravljač bude subjekt informisanja; da se ne informišu samo delegacije, već svi radni ljudi; da osnovu celokupnog sistema informisanja čini osnovna organizacija udruženog rada i mesna zajednica; da informacija sadrži sve elemente neophodne za odlučivanje.

RAD SAMOUPRAVNIH DELEGACIJA I DELEGATSKIH SKUPŠTINA

Najznačajnija novina u radu skupština je u tome da se pri donošenju odluka, umesto pojedinačnih mišljenja, počinju sučeljavati kolektivni stavovi samoupravnih zajednica, odnosno njihovih delegacija. Kao što delegacije dobijaju instrukcije od zborova radnih ljudi, tako delegati dobijaju instrukcije od svojih delegacija. Otuda i pojava da se delegati u skupštinama javljaju s vlastitim inicijativama, kako s predlozima o pitanjima koja će se razmatrati u skupštinskim telima tako i sa zahtevima da se donošenje pojedinih odluka odloži dok se ne izvrši konsultacija s delegacijama.

Upravo takav način odlučivanja izražava suštinu delegatskog sistema, ali je on u dosadašnjoj praksi ipak predstavljao retkost. Zbog toga je razumljivo što je na savetovanju izrečena dosta oštra kritika one prakse u kojoj još preovlađuju obeležja predstavničke demokratije. Ona se ogledaju pre svega u tome što izvršni organi još imaju odlučujuću ulogu u programiranju rada i u donošenju odluka skupština; usklađivanje stavova vrši se u uskim krugovima — političkim aktivima i koordinacionim telima; delegati se više dogovaraju s rukovodećim strukturama nego s delegacijama; nema dovoljno inicijative delegacija, koje nekritički prihvataju predloge izvršnih organa, mire se s formalizmom i starim stilom rada, njihova aktivnost svodi se uglavnom na razmatranje materijala opštinskih skupština, dok pitanja iz nadležnosti skupština širih društveno-političkih zajednica gotovo da se ne nalaze na dnevnom redu njihovih sednica; delegati učestvuju uglavnom u izglasavanju odluka, a vrlo retko i u njihovom pripremanju.

Uzroke zadržavanja stare prakse u radu delegacija i skupština učesnici savetovanja su videli, pored ostalog, u starim [illegible] i

delegatskom bazom; u nedovoljnoj i neadekvatnoj informisanosti delegacija i delegata; u inertnosti i prakticizmu organa uprave; u opterećenosti skupština brojnim pitanjima o kojima se često odlučuje po hitnom postupku. Indikativna je i konstatacija da su delegacije mesnih zajednica gotovo svugde aktivnije od delegacija u organizacijama udruženog rada. O tome su data dva dosta uverljiva objašnjenja: prvo, da se opštinske skupštine, u čijem se radu ova razlika ispoljava, najviše bave pitanjima koja se neposredno odnose na uslove života radnih ljudi u mesnoj zajednici, dok se o pitanjima koja se tiču udruženog rada više odlučuje u širim društveno-političkim zajednicama; i drugo, da svaka mesna zajednica ima najmanje jednog delegata u veću mesnih zajednica, dok u veće udruženog rada obično više delegacija bira jednog delegata.

Sudeći po onom što je na savetovanju rečeno, postoje dosta velike teškoće u organizovanju rada samoupravnih delegacija u udruženom radu. Pri sadašnjem načinu odlučivanja delegat u veću udruženog rada teško može da neposredno komunicira sa svim delegacijama koje su ga birale, pa se obično obraća samo delegaciji svoje organizacije. Zbog toga se rešenja traže u formiranju delegatskih konferencija i koordinacionih tela, ali u praksi ove institucije najčešće funkcionišu kao posrednici između delegacija i delegata, što, u stvari, pogoduje još većoj pasivizaciji.

Na uzroke pasivnosti ukazuje i razlika između promenljivih i stalnih delegata u skupštinama. Promenljivi delegati gotovo stoprocentno prisustvuju sednicama veća, veoma aktivno i kvalifikovano učestvuju u raspravi i odgovorno se odnose prema instrukcijama delegacija, dok stalni delegati ne pokazuju dovoljan interes za sva pitanja, osećaju se inferiornim prema izvršnim organima i upravi koji pripremaju predloge odluka, a slabije je i osećanje njihove odgovornosti prema delegacijama. Delegacije koje imaju promenljive delegate stalno su aktivne i one same održavaju kontinuitet u radu, što pokazuje da je bila neosnovana bojazan da će se u slučaju menjanja delegata izgubiti kontinuitet.

Savetovanje je bilo jednodušno u oceni da delegacije za društveno-političke zajednice objektivno ne mogu obavljati i funkciju delegacije za interesne zajednice. Dosadašnje iskustvo pokazuje da su takve delegacije bile preopterećene, u čemu je ležao jedan od uzroka njihovog nezadovoljavajućeg rada. Zbog toga su dosta uverljiva mišljenja o celishodnosti obrazovanja posebnih ili više posebnih delegacija za interesne zajednice. Ne samo što bi se aktivirao znatno veći broj ljudi u obavljanju delegatske funkcije, nego bi i same delegacije radile bolje i kvalifikovanije bi učestvovale u odlučivanju.

Pored napred pomenutih zahteva, savetovanje je, u cilju prevazilaženja nasleđene prakse i odnosa, ukazalo i na potrebu redovnog programiranja rada delegacija; prelaska na dvofazni postupak u delegatskom odlučivanju koji će omogućiti aktivnu ulogu delegatske baze; aktiviranja delegata u celokupnom procesu odlučivanja, od pripremanja do izglasavanja odluka; jačanja uloge skupštinskih odbora i komisija; instruktivnijeg usmeravanja rada delegata od strane delegacija;

temeljitih promena u radu izvršnih organa; stvaranja kvalifikovane uprave, čiji se rad mora više zasnivati na tekovinama nauke. Posebno je značajan zahtev za stvaranje osnovnih interesnih zajednica ili njihovih jedinica u mesnim zajednicama.

ULOGA DRUŠTVENO-POLITIČKIH ORGANIZACIJA I RAD DRUŠTVENO-POLITIČKIH VEĆA

Po oceni savetovanja, delegatski odnosi su do sada najmanje došli do izražaja u radu društveno-političkih veća. U praksi se još uvek traga za pravom sadržinom rada ovih veća, što pokazuju i primeri da se ona često bave pitanjima koja ne spadaju u njihovu nadležnost i da ispoljavaju tendenciju pretvaranja u opštenadležna veća. Uočljive su i krajnosti u njihovim odnosima prema ostalim većima, koje se ogledaju u izolovanosti ili zloupotrebi autoriteta za nametanje određenih rešenja. Statutima opština je samo načelno regulisana uloga delegacija društveno-političkih organizacija i njihovih skupštinskih veća.

Za utvrđivanje uzroka nezadovoljavajućeg funkcionisanja društveno-političkih veća indikativno je mišljenje, koje je izrečeno na savetovanju, da su slabosti u njihovom radu izraz slabosti društveno-političkih organizacija. Na to ukazuje, pored ostalog, i pravilo da delegacije bolje rade tamo gde su društveno-političke organizacije aktivnije. Na savetovanju je, međutim, konstatovano da društveno-političke organizacije nedovoljno koriste ustavne mogućnosti da preko društveno-političkih veća utiču na rad skupština i da je nakon izbora delegacija nastala »oseka« u njihovom radu.

Problem nije u glomaznosti konferencija Socijalističkog saveza koje ostvaruju funkciju delegacija, u čemu se pokušava naći opravdanje što se delegati ponašaju u duhu slobodnog mandata ili što se konsultuju samo s funkcionerima svojih organizacija. Sporno je i to da li delegati treba da traže posebne instrukcije od društveno-političkih organizacija ili da se rukovode njihovim već utvrđenim stavovima. Rad društveno-političkih veća morao bi, u stvari, proisticati iz akcija društveno-političkih organizacija, što podrazumeva da one prednjače u sagledavanju društvenih problema i u pokretanju inicijativa za njihovo rešavanje putem delegatskog odlučivanja. Ukoliko tako ne deluju, one dolaze u poziciju da se samo izjašnjavaju o rešenjima koja se ne samo stručno uobličavaju, već često i idejno koncipiraju u organima uprave.

Savetovanje je samo naznačilo neke probleme koji otežavaju ostvarivanje uloge društveno-političkih organizacija u delegatskom sistemu, kao što su uopštenost političkih stavova, forumski način rada i odsustvo sinhronizacije u radu ovih organizacija i delegatskih skupština. Društveno-političke organizacije nedovoljno ulaze u konkretnu analizu društvenih protivrečnosti i zadovoljavaju se utvrđivanjem načelnih opredeljenja, koja ne predstavljaju dovoljno konkretnu osnovu za delegatsko odlučivanje. Nedovoljna usmerenost na organizovanje društvene akcije za realizaciju političkih stavova ima za posledicu i određenu

inertnost u delegatskom sistemu. O tome svedoči i gotovo potpuno odsustvo organizovanog delovanja društveno-političkih organizacija unutar interesnih zajednica.

Na savetovanju su ispoljene izvesne jednostranosti u shvatanju uloge društveno-političkih organizacija, iz kojih proističe odgovarajući pristup u načinu njenog ostvarivanja u delegatskom sistemu. Iz shvatanja da su društveno-političke organizacije pozvane da štite društvene interese nasuprot parcijalnim interesima izvodi se zaključak da su i njihove delegacije u skupštinama obavezne da zastupaju opšte interese, za razliku od samoupravnih delegacija koje mogu, ili bi čak trebalo, da zastupaju posebne interese svojih samoupravnih zajednica. Konzekvence koje iz toga slede su da bi težište uticaja društveno-političkih organizacija na delegatsko odlučivanje moralo ići preko društveno-političkih veća. Postavlja se, međutim, pitanje kako društveno-političko veće može demokratskim putem obezbediti dominaciju opšteg interesa ukoliko ostala dva veća istupaju s različitim parcijalnim interesima. I gde je, na kraju, garancija da će se i ono samo uvek zalagati za opšti interes.

Daleko je ispravnija orijentacija, koja je preovlađivala na savetovanju, da se aktivnost društveno-političkih organizacija usmerava na razrešavanje protivrečnosti između opštih i posebnih interesa, odnosno na utvrđivanje zajedničkih interesa, putem demokratskog sučeljavanja parcijalnih interesa. Posebno je značajno mišljenje, koje je u vezi s tim izraženo, da se u uslovima delegatskog odlučivanja prevazilazi shvatanje opšteg interesa kao apstraktne kategorije, odnosno da se sve više dolazi do saznanja da opšti interes »obuhvata« konkretne interese.

Takav pristup upućuje na zaključak da prevazilaženje protivrečnosti između opštih i posebnih interesa mora otpočinjati u osnovi delegatskog sistema, što zahteva da se težište aktivnosti društveno-političkih organizacija na utvrđivanju zajedničkih interesa i razvijanju društvene svesti o zajedništvu prenese u osnovne samoupravne zajednice. Time se stvaraju uslovi da delegati ne samo društveno-političkih organizacija, već i samoupravnih zajednica dolaze u skupštine s instrukcijama koje već izražavaju zajedničke interese.

DELEGATSKI SISTEM I PRODUKCIONI ODNOSI

Najveći nedostatak savetovanja je u tome što nije dovoljno osvetlilo vezu između funkcionisanja delegatskog sistema i stepena razvijenosti socijalističkih produkcionih odnosa. Tome je posvećeno samo jedno saopštenje, u kome su sadržane, pored ostalog, i neke teorijske premise veoma uputne za kritičku analizu prakse: da osnovu delegatskog sistema čini društvena svojina; da se delegatski sistem razvija kao integralni deo preobražaja produkcionih odnosa; da on može izrastati u oblik neposredno demokratskog odlučivanja samo u procesu svestranog učvršćivanja i jačanja položaja udruženog rada; da otuđivanju rada i sredstava pogoduje održavanje obeležja predstavničke demokratije.

Osnovni uzrok zadržavanja starih odnosa i prakse u funkcionisanju delegatskog sistema upravo i leži u otuđivanju rada. Svako otuđivanje rada neizbežno za sobom povlači i otuđivanje vlasti. Otuđivanje delegacija i skupština od delegatske baze ne proističe samo niti prvenstveno iz zastarelog načina njihovog rada. Ono je objektivno uslovljeno zadržavanjem administrativne koncentracije sredstava u zadovoljavanju zajedničkih potreba i u suštini još uvek etatističkim načinom raspolaganja tim sredstvima. Savetovanje se zadržalo samo na konstataciji da se interesne zajednice finansiraju na stari način i da se odnosi u njima još ne zasnivaju na slobodnoj razmeni rada. Izostala je analiza uzroka takvog stanja i odsustva organizovane inicijative društveno-političkih organizacija i samoupravnih delegacija na liniji razvijanja slobodne razmene rada i samoupravnog udruživanja sredstava.

Automatizam koji karakteriše administrativnu koncentraciju sredstava prenosi se i na rad skupštinskih organa, koji usled toga neizbežno dobija određena birokratska obeležja. Ukoliko su sredstva, putem poreza i doprinosa, unapred obezbeđena, skupštine mogu svoje odluke donositi i realizovati i bez izjašnjavanja delegatske baze. Štaviše, administrativna koncentracija sredstava u suštini isključuje mogućnost stvarnog demokratskog odlučivanja, jer po svojoj prirodi rađa antagonizam između opštih i posebnih interesa. Teškoća da se shvati mogućnost neposredne demokratije upravo se i javlja zbog toga što se za pretpostavku uzimaju društveno-ekonomski odnosi koji nikako ne mogu predstavljati njenu osnovu.

Ukoliko se zadržavaju etatistički društveno-ekonomski odnosi, automatizam koji proističe iz njihove prirode uslovljava određenu inertnost političkih organizacija izraženu kroz umanjeno osećanje potrebe za organizovanjem društvene akcije. Oslanjajući se na ulogu mehanizma vlasti u zadovoljavanju društvenih potreba, one se zadovoljavaju debatovanjem i utvrđivanjem uopštenih stavova nedovoljno instruktivnih za političku akciju. S druge strane, ni organi vlasti ne osećaju potrebu za društveno-političkim organizacijama sve dok ne dođe do kriznih situacija u zadovoljavanju društvenih potreba. U tome je neposredni uzrok nedovoljne sinhronizacije u radu skupština i društveno-političkih organizacija, koja je takođe bila predmet kritike na savetovanju.

Za određivanje pravaca društvene akcije od posebnog je značaja mišljenje, koje je izraženo na savetovanju, da je funkcionisanje delegatskog sistema objektivno uslovljeno društvenim položajem udruženog rada, ali da i samo mora biti u funkciji jačanja tog položaja. Delegatski sistem se, u stvari, i može razvijati samo kroz revolucionarnu akciju za potpuno oslobođenje rada. To podrazumeva da sve socijalističke snage deluju kao jedinstven opštedruštveni pokret za samoupravljanje.

Ukoliko se rad i sredstva udružuju putem samoupravnog sporazumevanja radnih ljudi, delegatski sistem objektivno mora da funkcioniše kao instrumenat tog udruživanja. Skupštine u tom slučaju ne mogu ostvarivati svoju funkciju bez neposrednog izjašnjavanja delegatske

baze, koja odlučuje o izdvajanju sredstava za zajedničke potrebe. Samoupravno udruživanje rada i sredstava ima za pretpostavku konkretan program zajedničkih potreba, o čijem se prioritetu i uslovima zadovoljavanja neposredno dogovaraju svi zainteresovani subjekti. U tom slučaju delegatsko odlučivanje mora da otpočinje u osnovnim samoupravnim zajednicama i da se samo završava u skupštinama. To uslovljava da se sve društvene snage mobilišu u sagledavanju zajedničkih potreba i u organizovanju društvene akcije na razrešavanju protivrečnosti koje se javljaju u procesu njihovog zadovoljavanja.

Samoupravno udruživanje rada i sredstava je, prema tome, odlučujući činilac ostvarivanja delegatskog sistema, ali je ono istovremeno i osnovni smisao njegovog postojanja. Relativna sporost u dosadašnjem ostvarivanju delegatskog sistema proisticala je pre svega otuda što se on samo delimično nalazio u funkciji samoupravnog udruživanja rada i sredstava. Borba za stalno razvijanje takvog udruživanja morala bi postati težište revolucionarne akcije svih socijalističkih snaga koja će obezbediti da delegatski mehanizam funkcioniše kao njegov instrumenat.

Slobodan Inić

Birokratija na Parkinsonov način

(Promišljanje povodom studije »Parkinsonov zakon i druge studije o administraciji«)

Kad partijski čovjek razmišlja i, posebice, ako kritikuje rastuću pojavu birokratizma u pokretu kome i sam pripada, on to čini uglavnom na način blage i uopštene refleksije bez angažovanijeg uvida u pravo stanje stvari. Savremeni sociolog postupa u skladu s orijentacijom svoje naučne discipline — spoznati predmet kvantitativno i mjerno bez preispitivanja, ne ulazeći u analizu samog karaktera socijalnih odnosa koji su u suštini temelj narasle birokratske furije. Marksista pojavu prevodi na teren objašnjenja »dubokih klasnih promjena u savremenom društvu« te uplitanja države u sve pore socijalnog života. Otprilike u ovom ovlaš izloženom metodološko-spoznajnom trouglu sadržana je neka naučna i politička »istina« pojave rastuće birokratsko-administracijske piramide što je evidentno bez razlike na svim meridijanima današnje ljudske civilizacije. No, običan čovjek — laik ne mora da zna sva nužna i naučna objašnjenja i kako to da birokratija nastaje. On vrlo dobro zna samo jedno — da ona vlada i često se uvjerava, kao niko drugi, u moć šaltersko-kancelarijske ordinacije.

Naučno-politički pristupi u izučavanju fenomena birokratije i stručne kao i svake druge administracije su raznoliki i mnogostrani. Tako, na primjer, zahvaljujući rezultatima društvene nauke, znamo da

je birokratija poseban sloj koji se javlja uporedo sa snaženjem funkcije upravljanja i rukovođenja. Isto tako, nije nepoznato tumačenje o birokratiji kao »novoj klasi« ili nekakvoj »kontraklasi«; zatim, vrijedno je pomena i najsavremenije učenje o »svijetu birokrata« što prelazi u buržoaziju unoseći u nju potrebnu vitalnost održavanja, ali koji postaje i sam buržoazija etc. Međutim, koliko je nama poznato, još niko nije započeo istraživanje polazeći od pretpostavke da birokratija unutar svog složenog »organizacijskog tkiva« ima određene zakonitosti te posebne strukturne pravilnosti koje opredjeljuju njene prohtjeve i želje, nedosljedno ponašanje i vrhunski nivo razmaženosti u uslovima kada najveća masa ljudi sasvim drugačije živi. Kažemo »niko« izuzev jednog istraživača. Riječ je o Sirilu Nortkotu Parkinsonu, izuzetno poštovanom univerzitetskom profesoru i pronalazaču »zakonâ« birokratije kao što su »koeficijent bezuspješnosti«, »jedanjestjednakodva« (»1=2«) i »zakon 1000«.

Parkinson je stekao obrazovanje i odgoj na Kembridžu. Kasnije postaje predavač istorije na Univerzitetu u Singapuru. Vjerojatno nikad ne bi ni dospio u društvo poznatih ličnosti na osnovu svojih radova iz oblasti pomorske istorije i orijentalistike, čime se prvobitno pretežno bavio. Kada je 1957. godine na francuskom objavljena njegova studija *Parkinsonovi zakoni*, postaje autor jednog bestselera u političkoj literaturi. Kao veoma zapažen i atraktivan um biva tražen na sve strane. Poznati svjetski univerziteti se tako reći otimaju o njega. Čini se da je Univerzitet u Ilinoisu imao najviše sreće da ga duže zadrži u svojim redovima. Studija *Parkinsonovi zakoni* spada u red onih radova koji u naučnom stvaranju Parkinsona čine samo jednu stepenicu — onu satiričnu. Pored toga, on je napisao veći broj djela iz oblasti istorije političke misli i nauke. To su *Evolucija političke misli* i, konačno, *Istok i Zapad*. Poznat je i kao pisac knjiga koje predstavljaju prave male savjete ljudima iz poslovnog svijeta. Na primjer: *Kako uspjeti u poslu a da se čovjek ne zamori* i *Zakon i profit*.

U svojoj posljednjoj studiji: *Istok i Zapad* zastupa gledište da je zapadna civilizacija postigla vrhunac napretka, ali da je to ujedno i znak njenog sumraka. Birokratija kao pojava na vidan način izražava to carstvo buržoazije u opadanju.

Parkinson nije revolucionar, ali on pokazuje osobine pravog i rijetkog liberalnog antikonformizma i kritičko-satiričnog humora. O fenomenu birokratije se može pisati na više načina. Sve zavisi što se hoće teorijski ustvrditi. Po jednima, birokratija je spasila kapitalizam produžujući mu život u vidu kapitalizma-organizacije; po drugima, birokratija ugrožava politički, ekonomski i društveni napredak bilo koje zemlje. Neki birokratiju smatraju veoma efikasnom i racionalnom; drugi, pak, tromom i parazitskom ustanovom. Nisu nam nepoznata ni ona učenja o birokratiji koja karakter socijalnog sistema određuju indikatorima mjesta i funkcije vlasti. To se posebno odnosi na savremeni socijalizam. Parkinson nije borac protiv birokratije, ali ni njen apologetski indeks. On piše o birokratiji polazeći od nekih zaista paradoksalnih stanja i situacija u koje ona zapada zahvaljujući logici svoje sopstvene unutrašnje »biološke organizacije«.

Parkinson je slučajno, ali ne bez vlastite nevolje, došao na ideju da se bavi teorijom administracije i birokratije. U razgovoru sa Alainom Schifresom godine 1966. ispričao je jedan interesantan detalj koji možemo naznačiti motivacijskim momentom njegove odluke da se bavi otkrićem »zakonâ« birokratije kojima će dati svoje vlastito ime. Naime, za vrijeme drugog svjetskog rata Parkinson je radio u vojsci, u Glavnom štabu Royal Air Force. Tu je imao prilike da upozna u detalje rad jedne od najbirokratskijih institucija, kakva inače svaka vojna organizacija uistinu i jeste. U pomenutom štabu radili su jedan general, pukovnik, potpukovnik i major Siril Nortkot Parkinson. Sva četvorica su izgarala na poslu koji se svakodnevno sve više gomilao. Ali ne za dugo. Jednog dana general je otputovao i, za divno čudo, poslovi su se smanjili za 25%. Ubrzo potom pukovnik je otišao na odmor, a posao je spao za još 25%. Kad je kasnije i potpukovnik napustio rad u štabu, jer se razbolio, naš je major zamijetio da može sâm veoma uspješno završavati sve poslove koje su do tada četvorica viših oficira s mukom privodila kraju. Najveći dio poslova sastojao se od izmišljenih i marginalnih radova. Parkinson je tada zaključio kako birokrati uzajamno sebe opterećuju poslom. To će presudno uticati na njegovo kasnije opredjeljenje da se poduzme analize birokratije i administracije. »Razočaran saznanjem kako neki ljudi zamišljaju istinu o javnim službenicima ili građevinskim poslovima, povremeno sam pokušavao da zainteresovanima pružim bljesak stvarnosti« (Parkinson).

I zaista, u prvom odjeljku svoje studije pod naslovom »Parkinsonov zakon ili rastuća piramida« on će ostati dosljedan prvobitnim namjerama. »Posao se širi tako da ispuni vrijeme predviđeno za njegovo dovršenje.« Ili, »predviđeni posao buja u značaju i složenosti u upravnoj srazmjeri s vremenom predviđenim za njegovo dovršenje«. Po autorovom iskazu, porast ukupnog broja zaposlenih u jednoj ustanovi vrši se na osnovu Parkinsonova zakona bez obzira na to da li će količina posla rasti, smanjivati se ili će čak sasvim nestati! On to stanje definira pravilom: »službenik želi da umnožava potčinjene, a ne takmace« i »službenici opskrbljuju jedni druge poslom«. Dosadašnja istraživanja pokazuju da porast broja osoblja ide 5,75% godišnje.

Kad Parkinson kaže da svaki službenik želi da umnožava potčinjene, a ne takmace, onda on, svakako, dira u sam mehanizam perpetuiranja činovništva. Naime, izuzetno zaposlen čovjek u administraciji nikad ne traži za ispomoć samo jednog službenika, nego dvojicu. Kad bi tražio jednog, ovaj bi mu postao ubrzo takmac. Zato on i traži dvojicu. Pošto im podjeli posao, njemu preostaje funkcija šefovanja i kontrole. Sem toga, potčinjenih »mora biti bar dvojica ili više kako bi međusobno bili zastrašivani pomišlju da će onaj drugi biti unapređen«. Kasnije ova dvojica primljenih službenika takođe će pod izgovorom prezaposlenosti primiti svaki za sebe još po dvojicu (2+2=4) službenika i tako redom. Činovništvo se obnavlja poput ćelijskog cijepanja paramecijuma ili amebe. No, taj džinovski porast činovništva ne znači da je sada manje posla; naprotiv, njega je sve više jer službenici jedni drugima stvaraju posao i svi su, naravno, preko glave prezaposleni. Niko danas ne može optužiti savremenu birokratiju da je

nezaposlena ili da ne radi. Ona je upravo prezaposlena bez stvarnog posla. Sada kad smo ušli u trag rasta birokratije, nije nimalo čudno što, na primjer, jedna moderna politička država u Evropi zapošljava posredno ili neposredno oko milion do dva miliona namještenika koji godišnje »pojedu« gotovo trećinu nacionalnog dohotka.

U odjeljku »Planovi i biljke ili administrativni blok« Parkinson izlaže i objašnjava pojavu »rasapa«, odnosno značaja jedne javne (privredne) ustanove. Na pitanje kako utvrditi opadanje ili rast moći i poslovne uspješnosti određene ustanove — Parkinson ističe izgled zgrade u kojoj je ona smještena i planirani unutrašnji raspored. Čim je zgrada nova, izuzetno moderna i raskošna, to je očit dokaz da je ustanova na putu da propadne. »Sada je poznato da su savršenstvo u planiranom unutrašnjem rasporedu prostorija ostvarile samo ustanove na rubu propasti.« Međutim, kad je ustanova u razdoblju napretka i stvaralaštva, niko i ne pomišlja na dekor niti na izgrađivanje savršenog administrativnog sjedišta. Poslovno potentna institucija s vrlo visokom dinamikom i kreativnošću svojih ljudi obično je smještena u neuglednoj zgradi ili čak »daščari«. No, čim dođe do prvog opadanja aktivnosti i kad oduševljenje splasne, poslovni ljudi koji to više nisu počinju da se bave izgledom svoje institucije — kancelarijama, telefonskim aparatima, tepisima i teškim draperijama. Postignuto savršenstvo planiranja u unutrašnjem rasporedu administrativnog sjedišta jeste simbol opadanja. »Iskustvo dokazuje da će takva ustanova umrijeti.«

Parkinson rastuću pojavu birokratizacije sasvim opravdano povezuje za rastućim finansijskim izdacima kao njenim glavnim razlogom. Sve veći porezi u zemljama zapadne Evrope su rezultat sljedećeg zakona: »Izdaci se povećavaju sve dok se ne izjednače s povećanjem prihoda.« Država je rasipna i raskalašna institucija. Nikad se ništa ne zaradi jer se nikada ni jedna vlada i ne pita koliki je stvarni prihod kojim raspolaže. Otuda i dolazi do sve većih poreza. Parkinson je u pomenutom razgovoru s Alainom Schifresom rekao da bi maksimalni porez smio da bude oko 20% cjelokupnog nacionalnog dohotka. Čim dođe do 25%, nastaju teškoće, počinje inflacija. Međutim, u Engleskoj on iznosi čak 38%. Po Parkinsonu, proliferacija poreza je opšta pojava.

U odjeljku »Visoke finansije ili tačka gubljenja interesa« Parkinson otkriva »zakon trivijalnosti«. Taj zakon ukazuje na mehanizam odlučivanja i na vrijeme potrebno za odlučivanje u određenom upravnom odboru ili komitetu. Naime, vrijeme provedeno u raspravljanju o jednoj tački dnevnog reda biće obrnuto srazmjerno sumi o kojoj se odlučuje. Po ovom Parkinsonovom zakonu, najmanje će biti potrebno vremena za odlučivanje kad se radi o visokim ciframa i izdacima, a najviše za beznačajne svote.

Parkinson je u odjeljku »Uži izbor ili načela selekcije« izložio »neumoljivo djelovanje« zakona kojim se obezbjeđuje neprekidno vršenje postavljanja i odbira osoblja u administraciji. Naravno, uvijek se postavlja pitanje kako između svih prijavljenih kandidata izabrati pravu osobu. Po engleskoj metodi (stare škole), odbir se vrši u skladu sa stepenom uglednosti obitelji kojima kandidati pripadaju. Kako iz

među titula baroneta, vikonta, erla i vojvode postoje razlike (hijerarhija plemstva), isto tako su i različite šanse kandidata za mjesto za koje oni konkurišu. Ako bi se kojim slučajem desilo da među kandidatima zaluta neko kome je otac, na primjer, prodavac ribe u Čipsajdu, taj bi bio naglavce izbačen. Kineska metoda (stare škole) praktícira takmičarske pismene ispite. U svojoj osnovi ona je dobro funkcionirala i na području Evrope. Parkinson, doduše, zajedljivo zamjećuje jednu njenu malenkost: »Nije se moglo sigurno jamčiti da čovjek s najvišim ocjenama nije potpuno ćaknut, što bi se ponekad naknadno utvrdilo.« Povodom testa inteligencije Parkinson kaže da se njegova nedovoljnost sastoji u tome »što visoke ocjene dobivaju oni za koje se kasnije utvrdi da su gotovo nepismeni«. U razgovoru s Alainom Schifresom Parkinson je detaljnije objasnio kako jedan, na primjer, mlad i ambiciozan čovjek može uspjeti u karijeri. Prethodno mora početi tako da se poveže s nekom vrlo uglednom obitelji. Važno je pronaći pri tome moćnog tasta, a djevojka je nevažna, naročito je irelevantna njena vanjština. Ubrzo pokazaće se korisnost takvog životnog poteza. Tast će učiniti sve da svome zetu nađe dolično mjesto. To je jedan vrlo dobar način da se uspije. Drugi način Parkinson naziva: »biti bez porijekla« ili »pravilo anonimnosti«. Naime, ako neki mlad čovjek radi u jednoj ustanovi ili preduzeću, treba prethodno dobro da skrije svoje ambicije i da zna jedno jedino, ali zlatno pravilo — da nije poželjno imati ideja. Zato je neophodno posredno ostvarivati vlastite ideje. Treba se približiti sa svom svojom skromnošću i poniznošću nekome potpredsjedniku i onda mu napuniti glavu predlozima, ali i pristati na otuđenje sopstvenih ideja pripisujući šefu sve buduće zasluge smišljenog projekta. Zanesen svojim uspjehom, potpredsjednik će zaboraviti da su ideje bile vaše. No, put u slavu vam je osiguran. Vi ćete biti vrlo koristan čovjek i jednog dana možete postati »ličnost broj dva« u preduzeću. Na pitanje kako se otarasiti »čovjeka broj jedan« i zauzeti njegovo mjesto — Parkinson predlaže njegovo ubistvo. Doduše, postoji i metoda iznurivanja šefa nategnutim protokolima, vremenskom ograničenošću i čestom promjenom klimatskih uvjeta. Tada on može postati zaista opterećen i počeće vjerojatno razmišljati o svom povlačenju. Ipak, te metode nisu potpuno korisne i efikasne. Postoji i metoda »ulivanja strahopoštovanja šefa prema nauci i trgovačkim školama«, što je samo drukčiji način umorstva.

Parkinson je osnivač jedne nove naučne discipline koju je nazvao komitologijom. U odjeljku »Upravljači i odbori ili koeficijent neefikasnosti« ona je detaljno obrazložena. Komitologija je, po Parkinsonovom intervjuu Schifresu, jedna grana »bioloških« nauka, a predmet njezina proučavanja jesu komiteti (odbori). Ima odista neke veze između biologije kao nauke i života odbora za koje Parkinson kaže da su »više organske nego mehaničke prirode«; oni nisu struktura, već biljka. Sve odbore je moguće razvrstati u dvije kategorije: one od kojih pojedinac ima neku korist i one kojima pojedinačni član ima samo nešto da doprinese. Otud najdublje korijene i najbujnije lišće imaju samo oni odbori koji daju najviše moći i ugleda svojim članovima. Obično odbor na početku svoga života ima svega pet članova.

No, kasnije se on proširuje — veli Parkinson. Postoje, zapravo, ljudi koji misle da imaju pravo ući u odbor. Ti su ljudi nesretni ako nisu u odboru zastupljeni. Pošto kritiziraju odbor da loše radi i da nije efikasan, začetnici se takve kritike primaju u odbor »zato što bi ostajanjem van vlade mogli više da naškode«. Njihovu opoziciju moguće je ućutkati samo tako što će se oni umiješati u svaku donesenu odluku. Naravno, primaju se i drugi članovi zbog svoje stručnosti, ali to su veoma rijetke biljčice. Tako se odbor proširuje sa pet do petnaest članova. Istovremeno sa njegovim širenjem opada paralelno i moć odbora. Odbor prolazi kroz proces političke inflacije. Parkinson izvlači i određen zaključak: »Možemo biti dovedeni u iskušenje i na osnovu ovoga zaključiti da kabineti — ili drugi odbori — sa članstvom brojnijim od dvadeset jedan gube stvarnu moć, a da su je oni sa još brojnijim članstvom već izgubili.« Pri tome Parkinson daje prikaz veličine kabineta pojedinih zemalja. Najmanje članova imaju vlade Hondurasa i Luksemburga (po šest nosilaca resora), a najviše Sovjetski Savez (sa trideset osam), Jugoslavija trideset pet i Čehoslovačka trideset dva.

Širenje odbora ili vlade se, po Parkinsonu, zaustavlja na tački koju on naziva »koeficijent bezuspješnosti«. Matematički je utvrđeno da taj koeficijent iznosi između 19,9 i 22,4. Kad je dosegnut »koeficijent bezuspješnosti«, formira se prvi, odnosno suženi krug odbora ili vlade od onih pet prvobitnih, to jest najstarijih članova odbora. Oni sačinjavaju izvršni odbor. To je glavni nosilac moći i, uglavnom, donosi sve odluke koje ostali dijelovi odbora samo potvrđuju. Zatim se i izvršni odbor proširuje i sve počinje iznova. Po mnogo čemu odbor funkcionira na bazi prirodnog ciklusa.

Jedan od najinteresantnijih Parkinsonovih zakona naziva se »zakon 1000«. Radi se o birokratiji, odnosno o broju birokrata koji postaju sami sebi posao ili djelatnost. Ako, na primjer, neka ustanova premaši hiljadu u njoj zaposlenih osoba, ona tada ne može obavljati efikasno svoju osnovnu djelatnost; zapravo, ona postaje sama sebi dovoljna kao administracija radi administracije. Riječ je o jednom opštem zakonu kakav je i zakon sile Zemljine teže. Parkinson je u intervjuu »Realitesu« ispričao jednu zanimljivu priču koja podupire njegov »zakon 1000«. Za vrijeme posljednjeg rata njemački koncern »Krup« nalazio se razmješten oko grada Esena. U centru grada bio je smješten glavni poslovni štab Fridriha Krupa, u kome su bile zaposlene dvije hiljade osoba. Kada je kasnije došlo do uništenja svih fabrika ovog gigantskog koncerna, dvije hiljade činovnika u glavnom štabu radilo je isto tako mnogo kao da se ništa nije dogodilo. I pored toga što je proizvodnja potpuno opala, činovnici su grozničavo rili, radeći bez prestanka. Kažu da je Krup, poučen ovim iskustvom, kasnije smanjio broj namještenika na svega 250 ljudi.

U situaciji kada dođe do pune apsorpcije ustanove po broju zaposlenih, tada stupa u dejstvo treći Parkinsonov zakon: »ekspanzija je isto što i zamršenost, zamršenost je isto što i rasap«. Prva posljedica ekspanzije je konformizam. Ljudi postaju uniformni i slični u navikama, mišljenju, načinu odijevanja. Ništa nije opasnije od stanja

kada ustanova živi »jednom dušom«, mada sve ustanove hoće puno i potpuno jedinstvo. Na žalost, kada to postignu, konformizam je u njima pobijedio već ko zna koji put.

Proliferacija papira je, po Parkinsonu, za birokratiju isto što i krv za čovječiji organizam. Ona ima dva izvora: prvo, papir je preradom drveta postao vrlo jeftin u odnosu na onaj stari i skupi; i drugo, izumiteljstvo postrojenja za preštampavanje stvorilo je mogućnost da činovnici izvlače veći broj primjeraka nego što to realno treba (»neka se nađe«). Otud svako svakome šalje svoj papir i svako dobija neki tuđi papir. Ta inflacija papira podudara se sa željom birokrata da rukovode cijelom organizacijom. »Papiri« su, na izgled, vrlo tražena roba u administraciji; oni se traže i stalno dolaze, ali stvarno njih niko i ne čita. Papiri naprosto pokazuju krizu socijalnog sistema zasnovanog na principu aparatsko-upravne centralizacije.

Parkinson posebno razmatra pojavu ustanova na samrti ili, kako je on naziva, nesutitis (kostoboljna paraliza). »To je bolest izazvane inferiornosti, nazvana nesutitis.« Naime, svuda se mogu naći ustanove sa glupim i tromim službenicima, preduzimljivim u međusobnom spletkarenju, bez inicijative i rezultata. Radi se o potpuno paraliziranim organima u kojima je nesutitis daleko odmakao. Po Parkinsonu, do ove bolesti dolazi postepeno u nekoliko faza. Prvo je potrebno da zavlada u organizaciji ustanove tip činovnika koji spaja u sebi visoku koncentraciju nestručnosti i surevnjivosti. On nastoji zavladati centrom uprave u ustanovi. Kad nesutalni pojedinac uspije steći vlast, on se bori svom snagom da istisne sve sposobnije od sebe ili da onemogući napredovanje onih koji bi ga mogli premašiti po sposobnosti. »Uprava ustanove postepeno se puni ljudima glupljim nego što su predsjednik, direktor ili poslovođa. Ako je glava ustanove drugorazredna, onda će se on potruditi da njegovo neposredno osoblje bude trećerazredno, a oni će se, opet, postarati da njihovi podređeni budu četvororazredni.« Na taj način u cijeloj ustanovi nema ni iskre inteligencije i ona je za sve korisne svrhe mrtva. Viši stupanj stručnosti nije uopšte poželjan jer bi se organizacija otrgla šefovoj moći upravljanja. »Trećerazrednost je postala načelo politike« — veli Parkinson.

Ako je profesor Parkinson ovom knjigom želio »vrlo mladim osobama, profesorima i piscima udžbenika« razbiti predstave o razumnom sazdanju ovog svijeta, onda je on u tome u potpunosti uspio. Njegov »bljesak stvarnosti« je kao fleš najjačeg svjetlosnog zraka. Možda uistinu i izgleda spasonosnim iznijeti upozorenja protiv zabluda kako »narod za svoje predstavnike slobodno bira ljude od najvećeg povjerenja« ili kako »najmudriji i najbolji predstavnici postaju ministri«. Parkinson jednostavno objašnjava određene pojave birokratizma koje ljudi svakodnevno doživljavaju. Njegov način kazivanja je lak, polemičan i satiričan. On posjeduje mnogo znanja o politici i mnogo vrsnog engleskog humora. Recenzent i pisac predgovora studije na našem jeziku Vojislav Stanovčić s pravom konstatuje: »Pisac nas navodi da se smejemo stvarima koje nas inače svakodnevno ogorčavaju.« Zahvaljujući tome što se oženio djevojkom koja je stručnjak za višu matematiku i kojoj je knjiga posvećena, Parkinson je bezbroj puta do sada

bio u prilici da svoje zaključke i zakone »naučno« i pomoću jednadžbi potkuje. To je stvar stila, estetike. Prekida jednoličnost stranica. »U tome slučaju pođem ženi i kažem: Draga, htio bih jednadžbu. Ona to vrlo dobro znade. Preostaje mi samo da je uvrstim u svoju knjigu.«

Parkinson ne proklamuje borbu protiv birokratije niti je poziva da položi račune; on je samo plastično opisuje i objašnjava. On nikada ne kaže, na primjer, »akcija protiv birokratizma«, ali zato kaže da »birokratija nema ničeg zajedničkog s narodnim temperamentom«. Suština Parkinsonova pristupa birokratiji i ponašanju administracije rezultira otkrićem »zakonâ«. Mi ne moramo njegove »zakone« priznati zakonima, ali ćemo mu odati priznanje za sve one duboke istine koje su znalački iznesene. Alainu Schifresu Parkinson je rekao: »Birokratski izgredi uvijek su popratne pojave razdoblja dekadence.« To zvuči dosta ubjedljivo i tačno. Na kraju želimo istaći punu opravdanost izdavanja ove knjige na našem jeziku.

Mihailo Apostolski: Izbor

(»Naša kniga«, Skopje, 1975, tom 1—6, strana 1924)

Izbor iz naučnog i književnog stvaralaštva Mihaila Apostolskog veliki je primer koji hrabri. To je dobrobit za makedonsku kulturu i svetao zapis u povesti jugoslovenske kulture.

Mihajlo Apostolski je lično postigao i domovini podario ono što je najveće: predvodio je narodnu vojsku u oslobodilačkom ratu, zasnivao u miru naučno izučavanje tog ratovanja postavljajući, svojim pionirskim udelom, temelje izučavanja te prekretnice kojom je posle vekova robovanja zadobijena sloboda.

Za sve vreme rata bio je komandant Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske za Makedoniju, posle vršio niz visokih dužnosti u Jugoslovenskoj narodnoj armiji i bio direktor Instituta za nacionalnu istoriju u Skoplju. Naučnik i pisac, Apostolski oslobodilačko ratovanje u Makedoniji posmatra kao sastavni deo rata i revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije. U ratu kao borac i komandant jednako je i u miru graditelj bratstva i jedinstva.

Izbor njegovih naučnih radova sastavljen je od knjiga, studija, rasprava i priloga. Prema bibliografiji ovde objavljenoj, njegove knjige doživele su i po devetnaest izdanja, a manjih radova koji su ušli u razne zbornike i periodične publikacije ima 222. Radovi su mu štampani na jezicima naroda i narodnosti Jugoslavije, kao i na ruskom, češkom, engleskom i francuskom jeziku. Ovome treba dodati i saradnju Apostolskog na *Istoriji Makedonije, Enciklopediji Jugoslavije, Vojnoj enciklopediji, Maloj enciklopediji »Prosvete«*.

Ovaj izbor njegovih radova u šest tomova o temama istorije i vojne prakse objavila je izdavačka kuća »Naša kniga« iz Skopja, u biblioteci »Naša revolucionarna prošlost«. Urednik celog izdanja je Pande Taškoski.

Prva knjiga: *Oslobodilački rat u Makedoniji* (objavljena prvi put 1965. godine) je sintetički pregled vojno-političkih događaja. Nakon osvrta na položaj makedonskog naroda u Kraljevini Jugoslaviji, na uzroke drugog svetskog rata i podelu Jugoslavije između fašističkih okupatora, Mihailo Apostolski u trećoj glavi ove knjige započinje kazivanje o oslobodilačkom ustanku u Makedoniji.

Period od pripreme i dizanja oružanog ustanka (jul—septembar 1941) do Prvog zasedanja AVNOJ-a u Bihaću Mihailo Apostolski uzima kao prvu celinu toga razvitka, dok sledeća obuhvata borbu od konstituisanja Komunističke partije Makedonije (mart 1943) do Drugog zasedanja AVNOJ-a u Jajcu.

U prvom periodu su stvoreni prvi partizanski odredi u Makedoniji, a u drugom novi odredi, prvi bataljon i prva brigada. Začeta u prvom razdoblju, u drugom se vrlo vidno ispoljava zamisao o novoj, narodnoj i demokratskoj vlasti u Makedoniji. U poznatom Manifestu Glavnog štaba — čijem se tumačenju daje u knjizi veoma značajno mesto — proglašeno je borbom utvrđeno načelo i opredeljenje makedonskog naroda: udruženo sa svim narodima i narodnostima Jugoslavije izvojevati svoje nacionalno i socijalno oslobođenje i urediti novu zajednicu na bratstvu i ravnopravnosti.

Uz okupatorske bugarske, nemačke i italijanske trupe i vlasti, kao neprijatelj narodnooslobodilačkog pokreta i kao savezništvo okupatora, javlja se kolaboracionizam domaćih izdajnika. Tu složenu celokupnost Apostolski obuhvata kako prikazom borbenih dejstava tako i analizom političkog razvitka patriotske borbe, koja se stalno širi i napreduje.

Nazivajući petu glavu Februarskim pohodom, Apostolski je hteo da tu značajnu operaciju izdigne iznad svih ostalih u ratovanju Narodnooslobodilačke vojske u Makedoniji od početka decembra 1943. do kraja aprila 1944. godine.

Posle sređivanja okupljenih partizanskih jedinica i borbe u predelu planine Kožuf, Tikveša i Đevđelije, preduzele su one 31. januara 1944. godine zamašan strategijsko-operativni pohod. Krenula je 1. makedonsko-kosovska brigada u srednji deo Makedonije, prodrla do železničke pruge Veles — Bitolj i u neprestanoj petnaestodnevnoj borbi završila marš povratkom na jug preko Crne reke, a 2. makedonska brigada je produžila dejstva na prostoru između Demir Kapije i Crne reke. Grupa bataljona pod neposrednom komandom Glavnog štaba i sa Centralnim komitetom Komunističke partije Makedonije pošla je iz sela Zborsko preko Vardara, Solunskog polja i planine Belasice, pa na sever i preko Strumičkog polja, Ograždena, Pljačkovice, Osogova, savlađujući otpor bugarskog okupatora, stigla 22. februara na Kozjak, u predeo Kumanova. Taj marš je bio dug 44 kilometra. Apostolski ceni da je februarski pohod oslobodilačkih jedinica bio prekretnica pošto je njim inicijativa potpuno prešla u ruke Narodnooslobodilačke vojske, a okupator bio od tada prinuđen da brani važnija naseljena mesta, vojne objekte i komunikacije.

Prolećna ofanziva 1944. godine je ispunjena nizom uzastopnih bojeva u jugoistočnoj Srbiji i istočnoj Makedoniji, na dugom maršu oslobodilačkih jedinica, sve od Crne Trave do blizu Kukuša u Grčkoj, pa u povratku na sever u predeo Kumanova i takođe maršom 1. brigade preko srednje u zapadnu Makedoniju, u debarski kraj. Jedinice Narodnooslobodilačke vojske su uzastopno savlađivale bugarske okupatorske i druge neprijateljske trupe. U tako napregnutoj borbi one su enormno narasle, te je reorganizovano i komandovanje njima.

Uspešan završetak prolećnih borbi produžio se u zaštitu i širenje oslobođene teritorije, gde na kozjački masiv stižu narodni delegati. Oni su se sastali u manastiru Prohor Pčinjski 2. avgusta 1944. godine i konstituisali Antifašističko sobranje narodnog oslobođenja Makedonije kao vrhovno zakonodavno i izvršno telo Makedonije, ravnopravne federalne jedinice Demokratske Federativne Jugoslavije.

Svi docniji napori oslobodilačkih snaga u Makedoniji analizirani su u glavi o završnim operacijama. To je pre svega ogromno povećanje oslobodilačkih jedinica usled priliva novih boraca, zatim njihovo zamašno dejstvo na komunikacije prvih dana septembra i razoružavanje okupacione bugarske 5. armije, pa susret sa jedinicama bugarske otečestvenofrontovske vlade, najzad proterivanje nemačkih snaga, u prvoj etapi operacije — oslobođenje istočne i srednje Makedonije sa Skopljem (14. novembra), a u drugoj — konačno oslobođenje zapadne Makedonije (19. novembra) isterivanjem nemačkih jedinica i razbijanjem albanskih kolaboracionista (balista). Ma-

kedonske brigade su produžile gonjenje nemačke zaštitnice prema Kosovu, a ceo 15. korpus (42. i 48. makedonska divizija) upućen je na Sremski front, gde u sastavu 1. armije sudeluje u proboju nemačke odbrane i u daljem nastupanju preko Hrvatske do Celja (15. maja 1945).

Apostolski se u ovoj glavi svoje knjige osvrnuo na političku i opštu situaciju u zemlji posle oslobođenja, Prvu konferenciju Narodnog fronta, Prvu konferenciju Antifašističkog fronta žena, Drugo zasedanje Antifašističkog sobranja (u Skoplju 28. decembra 1944) i Drugi kongres Narodne omladine Makedonije (6. do 8. januara 1945).

Druga knjiga: *Februarski pohod* (objavljena prvi put 1959. godine, pa dopunjena i pod istim naslovom štampana 1963) obuhvata, razrađuje i procenjuje već spomenutu ofanzivu Narodnooslobodilačke vojske u Makedoniji u februaru 1944. godine.

Treća knjiga: *Prolećna ofanziva u Makedoniji i u Pomoravlju* (objavljena najpre 1946. godine, pa, dopunjavana, treći put publikovana 1969) prikazuje dejstva jedinica Narodnooslobodilačke vojske od 24. aprila do 19. jula 1944. godine.

Četvrta knjiga: *Završne operacije za oslobođenje Makedonije* (prvi put štampana 1953. godine) ima za predmet oslobodilačko ratovanje u drugoj polovini 1944. godine, kada pod komandom Glavnog štaba učestvuju sve jedinice. (U Makedoniji su formirana 3 korpusa, odnosno ukupno 7 divizija, u svakoj po 3 brigade, još 5 brigada pod neposrednom komandom Glavnog štaba i 8 komandi područja sa komandama mesta.) Apostolski je razmatrao i odnose jedinica bugarske otečestvenofrontovske vlade i Narodnooslobodilačke vojske u Makedoniji i južnoj Srbiji i njima posvetio ceo treći deo četvrte knjige (str. 221—297).

Ove četiri knjige su celina. Prva daje opšti pregled oslobodilačkog rata u Makedoniji, odnosno borbe makedonskog naroda za nacionalno i socijalno oslobođenje i stvaranje nacionalne države u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije, a druge tri knjige širokom analizom osvetljavaju najvažnija borbena dejstva uz neophodne osvrte na opštu situaciju.

Ove četiri knjige o oslobodilačkom ratu u Makedoniji Apostolski je napisao na arhivskim izvorima, uz pomoć ličnih beležaka iz vremena vojevanja i koristeći se odgovarajućom literaturom. Sve one u prilogu donose naročito interesantne dokumente u autorovom izboru. Tekst često dopunjuju skice bojeva i marševa oslobodilačkih jedinica. Svaka knjiga je ilustrovana znatnim brojem ratnih fotografija, od kojih se mnoge prvi put objavljuju.

Peta i šesta knjiga ovog izbora, pod naslovom *Studije i članci*, sadrže radove Mihaila Apostolskog koje je on, za razne prilike i potrebe, napisao kao vojni starešina i stručnjak, javni radnik i naučnik.

U petoj knjizi je na uvodnom mestu objavljen njegov referat na svečanom skupu u Skoplju 17. maja 1972. godine o drugu Titu kao političkom i vojnom strategu revolucije. Zatim slede: članak o konstituisanju makedonske nacije, pa razmišljanja o uticaju pogleda Goce Delčeva na oslobodilačku borbu i revoluciju u Makedoniji, članci o vojnom iskustvu srpske vojske u prvom svetskom ratu, o Prilepu i okolini u balkanskom i prvom svetskom ratu, o strategijskom i političkom značaju Solunskog fronta, o uticaju velike oktobarske socijalističke revolucije među Jugoslovenima i tri eseja o moralnom i iskustvenom značaju narodnooslobodilačke borbe za opštenarodnu odbranu zemlje.

Šesta knjiga sadrži četrnaest priloga na teme iz oslobodilačkog rata i revolucije u Makedoniji. To su članci o formaciji i ratovanju Narodnooslobodilačke vojske i ključnim trenucima narodnooslobodilačke borbe.

U prvoj knjizi je štampan predgovor Uređivačkog odbora izdanja, zatim autorov predgovor za ceo izbor i posebno za prvu knjigu. Svaka naredna knjiga takođe je opremljena piščevim predgovorom. To su veoma važna objašnjenja o knjigama, predašnjem radu na njima, razlogu i svrsi sadašnjeg izdavanja. Svaka knjiga ima rezime na engleskom i ruskom jeziku, registar ličnih i registar geografskih imena, kao i popis izvora i literature.

Vlado Strugar

Abdulah Šarčević: Kriza svijeta i istina

(»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1974, strana 394)

Kriza svijeta i istina treća je Šarčevićeva knjiga koja se pojavljuje u trogodišnjem razmaku 1971–1974. Nakon knjiga *Iskon i smisao* (1971) i *Sfinga Zapada* (1972) ova knjiga morala je u oštrom smislu staviti sebe pred pitanje: čemu ona? Iako to pitanje ne postavlja eksplicitno, ona ga implicitno podrazumeva i nastoji da na njega odgovori naširoko tematizirajući filozofsku misao Zapada. Ona to čini na specifičan način. Ona misli proces krize istine Zapada.

Naravno, misliti krizu te istine nije nikakav novi poduhvat, kao što to nije ni promišljanje krize sveta što je u osnovi te istine. Ni filozofski motiv koji je u osnovi toga promišljanja nije nikakav specifičan novum, nešto problemski i tematski neiskušavano. U tom, dakle, smislu Šarčevićeva knjiga ne izlazi iz kruga onih filozofskih rasprava što se danas bave savremenom filozofijom Zapada. Međutim, Šarčevićeva knjiga izlazi iz okvira sličnih knjiga istog tematskog kruga načinom na koji kritički prezentira tokove istine misli Zapada. Ona tu istinu predstavlja kao *raspad*. On je ono što se zove *metafizika* Zapada. Ali ta je metafizika, reklo bi se na temelju Šarčevićeve knjige, imperijalna isto onako kao što se Evropa kao njeno boravište naspram Istoka i Juga pokazivala osvajačkom i zavojevačkom. Ipak je u osnovi svega toga kriza načina postojanja čoveka građanskog sveta izbijala na videlo. Tematiziranje te krize plodno je tlo refleksije, ali i mesto stvarne revolucije koja na tom tlu razara samo to tlo i njegovu refleksiju. Svakoj misli kojoj je stalo do razumevanja te situacije osiguran je pristup u svet, ali njeno razumevanje u svetu nije osigurano njenom temom, nego načinom i smislom tematiziranja stvari do koje joj je stalo.

Ključ za razumevajući pristup ovoj knjizi sadržan je u Šarčevićevoj napomeni na kraju knjige iz koje i formalno saznajemo da je ona nastala iz sabiranja studija što ih je autor objavljivao u raznim jugoslovenskim revijama u razmaku 1962—1970. Ali taj bibliografski podatak, pre bismo rekli o esejima ove knjige nego o studijama, kako ističe autor, od manjeg je značaja za razumevanje knjige nego što je samo autorovo definisanje problema kojim se knjiga bavi: »kao promišljanje o krizi evropske povijesti, o biti metafizike i nihilizma, uobličava nikad apsolutno dovršljivu cjelinu misaonog poniranja u sudbu i proces artikulacije bitnopovijesnog u samoj povijesti i kulturi, traganja za Onim što se otimlje agresiji »aktualiteta« i »aktualizacije«. Usred i povrh potrebe za apsolutom i utočištem, sluti se nenaslutljivo, to što izmiče metafizici, svakom imenovanju«. Oslušne li se pažljivije izgovoreno, vidi se da u njemu autor nagoveštava temu svojih eseja — »krizu evropske povijesti« i njoj odgovarajuću bit metafizike i nihilizma, a ujedno s tim i svoju poziciju kao »traganje« za onim što je u temelju krize sveta i njegove metafizike, što nije izbilo na površinu onog sada evropskog sveta i njemu odgovarajuće metafizike kao njegove slike. Usuđujući se da tako na svetlo dana izvuče »granice metafizičke žudnje za Istinom«, autor se ujedno odvažuje da »misaono iskušava i svaku fenomenologiju apsolutnog govora«. Da, dakle, promislivši mogućnosti ne samo misli o apsolutu, nego apsolutnu misao, još jedanput iskusi na sebi svaki mogući govor. Iskušavajući to, on je u stvari iskušavao samu metafiziku na filozofski način. On je pokazao kako se kriza sveta i njegove metafizike može obelodaniti u svetlosti filozofije i na filozofski način. Može se to nazvati i kritičkom filozofijom metafizike Zapada ili nekako drugačije, ali bitno se neće promeniti. Upravo se neće promeniti to da ova knjiga predstavlja u osnovi jednu filozofiju krize sveta i njegove istine kao metafizike.

Ona pokazuje kako je danas još uvek moguće ostati u okvirima filozofije i protiv metafizike same. Šarčević je nedvosmisleno sabrao metafiziku Zapada što u istini osveštava krizu građanskog sveta u jednu filozofiju krize sveta i njegove is-

tine. Ta filozofija o metafizici ili istini krize sveta nije probila potpuno i kako bismo želeli bitni horizont krize ni sveta ni njegove metafizike. Ona se na najbolji način, a to će reći najfilozofskiji, rve sa samom metafizikom ili istinom Zapada sabranom u liku Jaspersa, Hajdegera, Kjerkegora, Adorna i nekih drugih mislilaca od ranga, a da pri tome ostaje vezanom za svekoliko mnoštvo metafizičkih upitnica o istini, pojmu, apsolutu, slobodi i svim drugim iz bogatog inventara filozofije od Platona do Jaspersa. Naravno, ne radi se u Šarčevićevoj knjizi o »preinventarisanju« pojmova savremene istine filozofije Zapada; dakle, ne radi se o novoj metafizici koja bi se suprotstavila postojećoj metafizičkoj istini, nego se radi o filozofskom donošenju na videlo vladajuće istine kao metafizike. Mislimo da se radi o jednoj otvorenoj filozofiji koja je — poučena iskustvom egzistencijalizma i vremenom u kome, kako autor citira Krležu, »sve klizi krivo« — ostavila bar delimično u tami neizvesnosti *sledeću* odluku što mora pasti iz kritike temelja krize samog sveta. Otuda se ne čini nimalo slučajnim što knjiga završava u nekoj slutnji koja katkad, bar formalno, podseća na Akselosovu igru. Dakle, na način prisustva u svetu krize koje nudi njeno novo, drugačije ili celovitije, ali ipak filozofsko promišljanje. I svet i njegova metafizika ostaju još uvek igra neizigrana. Uključujući nas na filozofski način u ovu igru, Šarčević nam omogućuje sve draži koje takva igra doista može pružiti, ali nas nikako ne uspeva do kraja odlepiti od pitanja šta nam je činiti *sada i ovde* da ne budemo opet izigrani. To ne znači da je bilo nužno i da se zahteva da Šarčević ponudi jedan projekt, pored mnogo onih što ih je egzistencijalizam u ovoj ili onoj varijanti ponudio. On s pravom nikoga ne zavarava šupljim optimizmom. Naprotiv, on je možda katkad i preterao naglašavanjem sivila opstojećeg u njegovoj konkretnosti i u njegovim metafizičkim likovima. Ali je, izgleda, izostalo baš *ono* po čemu su i sadašnji svet i njegova metafizika izgubili zbiljski kredit za budućnost uprkos futurološkom mišljenju bez odmerenosti.

Pa ipak, Šarčević nastoji da kroz opservaciju savremene filozofske istine Zapada u njenim vrhunskim ostvarenjima kritički dopre usred samog »orijentiranja prema Totalitetu«. Tome orijentiranju, čiji je cilj Adorno tako žestoko doveo u sumnju, ne ide ništa lako iako je, uprkos svemu, ono ipak tekuće. Upravo je odmotavanje povesnog zapalo u krizu pod imenom sveta i misli u lokaciji Zapad. »Povijesno-producirajući smisao« pretvorio se u aktivizam različitih popredmećenih konfiguracija što vrhune u instrumentalnoj nauci i obezljuđenoj tehnifikaciji.

Nije nam ovde do reprodukcije postupka kojim Šarčević rasvetljava »krizu povijesti« u kontekstu »krize raznovrsnih formi njenog pojavljivanja« niti do toga da reprodukujemo njegove komparirane motive i iskaze filozofije o toj i takvoj krizi, koliko nam je stalo da istaknemo kako nismo dobili posve jasnu sliku o tome iz čega proističe i kamo smera ono po čemu je data kriza opunomoćena i po čemu ima nade, makar u snu, za prevladavanje. Složićemo se s autorom da je i Marks znao da povest ne doseže apsolut, ali je teško složiti se sa njegovim stavom da nam nakon toga saznanja preostaje »samo mucanje, slutnja i lutanje« kojima bi se dala iskazati povest povesnoga.

Ako se kriza očituje kao kriza povesti uopšte, dakle i kao kriza »ljudstva uopšte«, onda je u produžetku te konstatacije očekivati da se kaže nešto o temelju same krize, o onome u čemu pada odluka o krizi. A to nekako ostaje skriveno u Šarčevićevoj knjizi eseja. Stoga se dobija utisak da je njihov autor plivao uz samu krizu metafizike i povesti. Ako je kriza na svakom mestu — što nije sporno, kao što nije sporno ni autorovo uverenje da kriza nije nerazrešivo stanje — onda se čini da je bilo nužno i eksplicitno ukazati na mesto u kome se odluka o prevladavanju zbiva. To je mesto Marks stavio u središte svoje ontologije građanskog sveta, iz čega je rezultirala njegova ideja degradacije građanskog sveta iz samog njegovog temelja — načina proizvodnje života. Tome na tragu bio je Šarčević na 118—119. stranici svoje knjige, iako mu se i tu javlja »mo-

derni »proletarijat« — kao filozofskoantropološka kategorija«. Ipak, i tako shvaćen, on je usmeren »na *promjenu bitne strukture«* opstojećeg sveta krize. Prepoznajući u proletarijatu negaciju totaliteta građanskog sveta i nihilizma, Šarčević nalazi onu Arhimedovu polugu prevrata koja, kad se ne uzme u obzir u kritici građanskog sveta, vodi kritiku u krilo samog građanskog sveta. Iako Šarčević vrlo često prikriva debelim filozofskim naslagama neke Marksove pojmove, on ipak dospeva do stajališta same Marksove kritike kapitalističkog sveta, dakle: uprkos tome što katkad to stajalište filozofikuje do stepena u kome sâm Marks ostaje »prikriven«. Tome se nije čuditi ako se ima u vidu pretenzija Šarčevićeve knjige — da bude filozofska kritika krize savremenog sveta i njegove istine. Naravno da je akcenat pri tome morao biti pre na kritici istine sveta u krizi nego na samom svetu u krizi koji se pogađa tek demistifikacijom njegove istine.

Sintetički poduhvati poput Šarčevićeve knjige spadaju, svakako, u najambicioznije zadatke i pretpostavljaju ne samo temeljito poznavanje savremene filozofije Zapada, nego čvrstu poziciju sa koje se ona želi promisliti, preorati, prevladati reduciranjem na njene vlastite temelje. Na izvestan način više formalan nego stvaran, Šarčevićev poduhvat je sličan Marksovom i Engelsovom poduhvatu u *Nemačkoj ideologiji.* Taj napor je zahvalan, ali i vrlo kompleksan. Malo je onih koji poput Šarčevića imaju smelosti za takav napor i takav poduhvat. Stoga je u izvesnom smislu Šarčevićeva knjiga i uopšte celo njegovo delo izuzetak, problemski i tematski, u našoj filozofiji, a i u marksističkoj literaturi uopšte. No, još u jednom pogledu Šarčevićeva knjiga je izuzetak — u pogledu metodologije vođenja misli i stilskog izvođenja. Šarčevićevom načinu interpretacije i reinterpretacije nekog mislioca Zapada ili neke ideje dalo bi se primetiti da u njoj nije uvek lako razlikovati šta je pripadno autoru ideje, a šta samom interpretu, šta je upravo tu Šarčevićevo vlastito mišljenje, a šta je tu konsekventno razvijanje misli koja je predmet razmatranja. Ta granica nije uvek lako uhvatljiva, Šarčeviću valja odati priznanje i na stilu, ali pri tome treba reći da se katkad osnovna misao stilski toliko ekstenzivira da je teško prepoznati je. No, to ne umanjuje ni visok mislilački ni gotovo nenadmašan tehnički nivo svih tekstova ove knjige. Ona je odista na najvišem nivou filozofskog načina kritičkog reflektovanja i rezonovanja. Ali zato, sigurno, ne baš netegobna za onoga čitaoca koji nije »priviknut« na tekstove novije evropske metafizike. Knjiga je spekulativna ne u smislu nekakvih spekulacija po sebi, nego načinom na koji rastvara same figurative zapadne spekulativne misli. U tom načinu ona je mogla biti manje spekulativna po formi, ali ne i po sadržini.

Šarčevićeva knjiga je imanentan obračun sa savremenom filozofijom Zapada. Upravo je to obračun iz metafizike same, a ne spoljašnji napad na samu metafiziku. Po tome pristupu istini Zapada kao metafizici razlikuje se Šarčevićeva knjiga od ostalih obračuna s tom metafizikom u marksističkom znaku ili s marksističkim predznakom. Ta knjiga nije nekakav front »protiv idealizma« kakvi su česti sa strane onih što misle da nastupaju u Marksovo ime protiv istine građanskog sveta našega vremena, nego je suprotstavljanje istini toga sveta iz temelja njene neistine, iz onog što prikriva sama istina kao svoje konačište i svoj slom. Čini se doista da Šarčevićeva knjiga dopušta da kriza istine građanskog sveta progovori iz sebe same, te je, drugim rečima, iz tematiziranja krize dospela u jednu otvorenost na čijem horizontu nema pouzdano vidljivih orijentira. Istina krize sveta ne pomera se iz njenog središta i njenog horizonta, nego iz onog što joj je utemeljujuće, iz prevrata onoga čija je istina. Iako je traganje za tim temeljom prisutno u svim aspektima ove knjige, ono nije došlo do onog sjaja kakav bismo želeli. U tome ova knjiga podseća na neke zaključke kritičke teorije društva što domišljaju krizu građanskog sveta, a ne dovršavaju njegovo prevladavanje.

Ali, uprkos svemu tome, nema ozbiljnije i celovitije knjige koja u našem podneblju stavlja pred sebe krizu savremenog sveta i njegovu istinu nego što je ovaj Šarčevićev poduhvat. Ima, doduše, tekstova ko-

ji kraće, a »briljantnije« domišljaju istu temu koju i Šarčević, ali im nedostaje njegova širina, uprkos tome što na primereniji način promišljaju prevladavanje metafizike Zapada kao »pregorevanje filozofije«. Šarčevićeva knjiga, uprkos tome, na vrlo visokom stručnom i mislilačkom nivou sigurno zaseca u srž brojnih savremenih konfiguracija postvarene istorije Zapada i njenih metafizičkih konfiguracija. No, to nije jedini razlog što je smatramo nezaobilaznom za svaki poduhvat sličnih pretenzija koje žele biti na nivou izborenog domašaja.

Miloje Petrović

Dragoljub Č. Simonović: Uključivanje zemljoradnika u samoupravne odnose

(»Nolit«, Beograd, 1975, strana 290)

U izdanju »Nolita« pojavilo se značajno delo poznatog naučnog radnika iz oblasti ekonomike poljopriv rede dr Dragoljuba Č. Simonovića. Ova najnovija studija profesora Simonovića, koja je rezultat dugogodišnjeg naučnog i empirijskog istraživanja sadrži, kako u predgovoru ističe dr Petar Marković, »objektivna tumačenja našeg razvoja društveno-ekonomskih kretanja u poljoprivredi i na selu« (str. 8).

U okviru 11 poglavlja autor analizira i donosi značajne zaključke o mnogim pitanjima i problemima u vezi s poljoprivredom i selom, insistirajući na neophodnosti daljeg uključivanja zemljoradnika u samoupravni sistem.

U prvoj glavi autor iznosi osnovne stavove marksizma o poljoprivredi i seljaštvu, sa osvrtom na probleme izučavanja agrarnog i seljačkog pitanja. Pri tome dr Simonović definiše agrarno pitanje kao »skup problema vezanih za društveno organizovanje poljoprivrede«, dok ga je Kaucki postavio šire — kao »pitanje opštih tendencija razvitka poljoprivrede i celokupnih društvenih odnosa na selu« (str. 14). Seljačko pitanje dr Simonović prihvata kao aspekt agrarnog pitanja. Pošto su i jedno i drugo pitanje poznavale sve društveno-ekonomske formacije, Simonović je dao osvrt na stavove i poglede Marksa, Engelsa, Lenjina, Kauckog, revizionista i naših teoretičara.

U drugoj glavi autor razmatra razvoj agrarnih odnosa i položaj poljoprivrede i seljaštva u staroj Jugoslaviji. Seljačko gazdinstvo je postojalo, kako ističe Marks, i u »najboljim vremenima klasičnog starog veka«, ali je ono u kapitalizmu prelazni oblik i nalazi se u slabljenju i raspadanju, a seljak se pretvara u bezemljaša — proletera. Našu istoriju agrarnih odnosa autor deli na tri perioda: period do 1918. godine, period između dva svetska rata i period posle drugog svetskog rata. Za prva dva perioda karakteristično je da je osnovni pokretač privrednog razvoja bio profit, a uticaj inostranog kapitala dominantan. Poljoprivreda je bila osnovna privredna grana, koja je u stvaranju nacionalnog dohotka učestvovala sa 50%. Postojala je velika usitnjenost površina, selo je bilo agrarno prenaseljeno, tehnička opremljenost i mehanizacija beznačajne, a u strukturi poljoprivredne proizvodnje žitarice su zauzimale prvo mesto sa veoma niskim prinosima.

»Posleratni razvoj društveno-ekonomskih odnosa u poljoprivredi i na selu« je naslov treće glave, u kojoj autor razmatra naš put i metod privrednog razvoja industrijalizacijom i elektrifikacijom i rezultate koji su postignuti u poljoprivredi socijalističke države. Autor polazi od ratom opustošene poljoprivrede, izvršene agrarne reforme, uvođenja progresivnog poreza na katastarski prihod itd. Pri tom iznosi da je najbitnija izmena u svojinskim odnosima posle 1945. godine bila, po mišljenju E. Kardelja, »ograničenje zemljišne svojine na 10 ha poljoprivrednog zemljišta«, pošto se shvatilo da je unapređenje poljoprivredne proizvodnje i socijalistički preobražaj sela jedinstven proces. Dr Simonović posebno ukazuje na rezultate socijalističke rekonstrukcije poljoprivrede postignute kooperacijom. Uvođenje samoupravljanja i slobodnije delovanje ekonomskih zakonitosti neposredno se odrazilo na dalji porast poljoprivredne proizvodnje. Isto tako, sva dosadašnja druš-

tveno-ekonomska kretanja »imala su opšti smisao postepenog uključivanja zemljoradnika u socijalističke samoupravne društveno-ekonomske odnose« (str. 42).

Naredna glava, pod naslovom »Razvoj poljoprivrednih gazdinstva«, posvećena je analizi organizacije rada na individualnim i društvenim gazdinstvima, ukupnim društveno-ekonomskim kretanjima i razvoju tih gazdinstava. Individualna gazdinstva još uvek imaju značajnu ekonomsku snagu, pa je stoga cilj naše agrarne politike njihov dalji socijalistički preobražaj. U 1950. godini imali smo 2,608.015 individualnih i 26.130 društvenih poljoprivrednih gazdinstava, 1969. godine 2,599.552 individualna i 1970. godine 1.929 društvenih gazdinstava. Veliko smanjenje broja društvenih gazdinstava rezultat je okrupnjavanja, to jest horizontalne i vertikalne integracije. Na taj način je stvoreno oko 270 poljoprivrednih kombinata, dobara i farmi i oko 1.100 poljoprivrednih zadruga. Dr Simonović na ovom mestu razmatra opremljenost i mehanizaciju poljoprivredne proizvodnje i ističe da je stepen traktorizacije naše poljoprivrede »približen razvijenim poljoprivredama«. Broj traktora u poslednjih 10 godina je udvostručen, tako da je u 1972. godini bilo u upotrebi oko 120.000 traktora, od čega na društvenim gazdinstvima 25.000. Autor iznosi i podatak da individualna gazdinstva poseduju 92% uslovnih grla stoke i da u ukupnom društvenom proizvodu poljoprivrede učestvuju sa 71%, a da poljoprivredna dobra i kombinati zapošljavaju oko 118.000 radnika, koji primenjuju savremenu tehnologiju. Potrošnja veštačkih đubriva je u stalnom porastu, tako da je u 1970. godini upotrebljeno 625 kg po jednom hektaru obradive površine. Interesantan je i podatak da kombinati i dobra proizvode 26% ukupne jugoslovenske proizvodnje pšenice, 12% kukuruza, 52% šećerne repe itd. Na taj način kombinati i dobra »postaju sve značajniji faktor u razvoju socijalističkih društvenih odnosa u poljoprivredi i na selu«, odnosno »jezgra savremene socijalističke transformacije cele naše poljoprivrede« (str. 71).

U petoj glavi dr Simonović detaljno razrađuje socijalističku rekonstrukciju proizvodnih snaga individualnih gazdinstava, pri čemu najpre posmatra kretanje ukupnog poljoprivrednog stanovništva, smanjenje raspoložive poljoprivredne radne snage, zatim obim i strukturu zemljišnih površina, način korišćenja zemlje, usitnjenost i razbacanost parcela, kao i sredstava za rad na individualnim gazdinstvima i njihov društveno-ekonomski značaj. Ukupno poljoprivredno stanovništvo opada i apsolutno i relativno: po popisu iz 1971. godine poljoprivredno stanovništvo u ukupnom stanovništvu je iznosilo 38%, što pokazuje da se naša zemlja uvrstila u red srednje razvijenih zemalja. U kretanju poljoprivrednog stanovništva Lenjin je video važan pokazatelj razvoja društvene podele rada, širenja tržišta i razvoja robne proizvodnje.

U glavi »Promene u organizaciji seljačkog gazdinstva« autor ukazuje na niz velikih promena u organizaciji aktivnosti na seljačkom gazdinstvu. To potvrđuje konstatacijom da poljoprivreda prestaje da bude »način života«, a da sve više postaje zanimanje. Naime, seljak postaje poljoprivredni proizvođač radeći sopstvenim sredstvima i sve više se orijentiše ka tržištu. Pri tome dr Simonović definiše »seljaka« u izmenjenim uslovima kao čoveka »koji se s ekonomskim ciljem bavi gajenjem biljaka i životinja na klasičnom seljačkom gazdinstvu« (str. 117). Međutim, termin »seljak« je evoluirao i novi Ustav je usvojio termin »zemljoradnik«, na šta ukazuje i sam autor navodeći bitne razloge. On ne propušta da analizira promene nastale u porodici kao organizatoru svih aktivnosti na gazdinstvu, ističući da »svaka promena u ekonomskom položaju porodice nužno izaziva promenu organizacije i ekonomskog uređenja gazdinstva« (str. 122). Dr Simonović posmatra i mnoge druge uslovljenosti i zavisnosti koje postoje između seljačke porodice i gazdinstva.

U sedmoj glavi autor analizira proces prevazilaženja proizvodnih funkcija domaćinstva na selu. Marks je istakao da je rad u domaćinstvu na poslovima domaće radinosti sporedan rad u odnosu na rad na seljačkom gazdinstvu. Međutim, s opštim privrednim razvojem slabi veza između seljačke kućne industrije i zemljoradnje. Zato razvitak indu-

strije dovodi do uništenja seljačke kućne industrije i stvaranja unutrašnjeg tržišta. Naime, dolazi do razdvajanja gazdinstva od domaćinstva, a u samoupravnom periodu to razdvajanje je smirenije, laganije, ali temeljitije, efikasnije i bez negativnih ekonomskih i političkih posledica. Tom rušenju seljačke ekonomije znatno doprinose novčani prihodi ostvareni van gazdinstva. Autor i šematski pokazuje prevazilaženje seljačkog domaćinstva kao ekonomske proizvodne organizacije, koje »ostaje bez prerade, bez proizvodne delatnosti, te zato odumire kao takvo« (str. 157).

»Zapošljavanje van gazdinstva i odlazak sa sela« naslov je osme glave, u kojoj autor polazi od Lenjinovog stava: »dok se ne stvori pokretljivost stanovništva, ne može biti ni njegovog razvitka«. On ističe značaj i obim zapošljavanja van gazdinstva i odlaska sa sela, kao i odraz tih migracija na rad na gazdinstvu i na promene u porodici. U tom kontekstu dr Simonović zapaža da se »svuda ispoljava jedna ista pojava, pojava transfera dojučerašnjih seljaka u radnike« (str. 172). Međutim, značajno je da se društveni progres sastoji u tome da se što više smanjuje broj seljaka i da se uslovi zivota na selu izjednače s onima u gradu. Za 20 godina broj seljaka-radnika je udvostručen: u 1949. godini broj gazdinstava sa seljacima-radnicima je iznosio 500.000 (ili 19% od ukupnog broja gazdinstava), a u 1969. godini taj broj se popeo na 1,151.920 (ili 44%), odnosno broj seljaka-radnika u istom periodu se povećao sa 670.000 na 1,449.000. Rad na seljačkom gazdinstvu nije, dakle, večna i statička institucija, već istorijska kategorija. Autor posebno analizira porodicu seljaka-radnika, kojih danas u našoj zemlji ima preko milion (ili 45% od ukupnog broja seljačkih porodica).

U okviru devete glave dr Simonović razmatra razvoj robne proizvodnje i robno-novčanih odnosa na selu. Politika industrijalizacije i elektrifikacije zemlje izazivala je promene u društveno-ekonomskom položaju poljoprivrede i sela. Industrija je tražila nove količine sirovina iz poljoprivrede i širilo se tržište kako industrijskih tako i poljoprivrednih proizvoda. Seljačko gazdinstvo je izlazilo iz okvira seljačke ekonomije: smanjenjem agrarnog pritiska, povećanjem i specijalizacijom proizvodnje, uvođenjem mašina, povećanjem prinosa itd. Sve je to dovodilo poljoprivrednu proizvodnju u sasvim nov društveno-ekonomski položaj. Na dalje promene agrarne strukture, odnosno na povećanje poljoprivredne proizvodnje, po mišljenju autora, utiču, pored ostalih, sledeći faktori: prodiranje poljoprivredne tehnološke revolucije, obrazovanje, porast produktivnosti i uvećani prinosi u poljoprivrednoj proizvodnji. Sve to doprinosi i daljem povećanju ukupnog prihoda domaćinstva, koji je u 1957. godini iznosio po domaćinstvu 3.532 dinara, a u 1969. godini 14.048 dinara. Tim prihodima se modernizuje selo i jačaju robno-novčani odnosi, a uključivanje poljoprivredne proizvodnje u tržišni mehanizam i prodor industrijskih proizvoda na seljačko gazdinstvo ekonomski su najrelevantniji pokazatelji stepena povezanosti gazdinstva s ukupnim društveno-ekonomskim razvojem zemlje.

Udruživanje zemljoradnika je tema izlaganja u narednoj glavi. Autor polazi od osnovnih načela o udruživanju zemljoradnika iskazanih u novom Ustavu i od odluka Desetog kongresa SKJ. Pri tom on ističe da je naša agrarna struktura »vrlo bogata raznim oblicima udruživanja zemljoradnika« (str. 246). Posebno mesto je dato izučavanju zemljoradničkih zadruga, kooperaciji i seoskoj mesnoj zajednici. Zadruga u nas ima najdužu tradiciju i najbliža je zemljoradnicima. Isto tako, zemljoradnici stupaju i u kooperativne odnose s organizacijama udruženog rada, udružujući svoj rad i sredstva s društvenim sredstvima. Oživotvorenje ustavnih principa »otvara nove perspektive razvoja ... i ... udruživanja« (str. 262).

U poslednjoj glavi dr Simonović izučava probleme društveno-ekonomskog razvoja poljoprivrednih područja i sela. Prostor je sve više faktor i osnova razvitka, pa zato politika kompleksnog razvoja poljoprivrednih područja treba da obuhvati brojne komponente. Preobražaj tih područja u razvijene ekonomske celine veoma je značajan. Njihov razvoj može se rešavati na više načina, a pre svega izgradnjom infrastrukture, društve-

no organizovanom proizvodnjom, transformacijom seljačkog gazdinstva itd. Razvoj tih područja dovodi i do prevazilaženja suprotnosti između sela i grada. Selo sve više prevazilazi klasičan prostor i postaje savremeno naselje, prikladno i moderno za stanovanje. U tom smislu urbanizacija je jedna od najvažnijih karakteristika modernog razvoja i osnova za izjednačavanje uslova života na selu s onima u gradu.

Studija dr Dragoljuba Č. Simonovića *Uključivanje zemljoradnika u samoupravne odnose* jedinstveno je delo ove vrste u nas po tome što kompetentno tretira mnoga aktuelna pitanja i probleme razvitka društveno-ekonomskih odnosa u našoj poljoprivredi i na našem selu.

Radoslav S. Stevanović

„Perparimi", br. 1, 2 i 3/75.

Naučni časopis »Perparimi« (Napredak), koji dvomesečno izlazi u Prištini na albanskom jeziku, svoj prvi broj za 1975. godinu posvetio je samoupravnom konstituisanju kulture, donoseći saopštenja i diskusiju sa savetovanja koje je u decembru 1974. godine u Prištini organizovala redakcija »Perparimi« u saradnji sa redakcijom »Obeležja«, časopisa koji izlazi takođe u Prištini na srpskohrvatskom jeziku.

U saopštenju *Kulturna politika i politička kultura* Fehmi Agani polazi od ocene da kulturna politika omogućava da shvatimo celinu društvenih, pa i organizacionih odnosa u kulturi. Ali to, kako kaže autor, »nije dovoljno da bi se shvatila ili okarakterisala kulturna politika«. Kulturna politika društva zavisi od karaktera i intencija samog društva, od prirode društvenih odnosa, od interesa i ciljeva same politike. F. Agani smatra da je demokratizacija »osnovna karakteristika samoupravne kulturne politike«, a da je internacionalizam u kulturi »jedna od osnovnih karakteristika kulturne politike samoupravnog društva«. Iako je manje precizan, pojam političke kulture je »od velikog političkog i praktičnog značaja«. Politička kultura mogla bi se definisati kao »celovitost znanja, ubeđenja i osećanja koja utiču na orijentaciju i tok političkih procesa, na određivanje strukture i značaja političke sfere, kao i na participaciju pojedinaca u političkom životu, na politiku društva uopšte«. Raspravljajući o odnosu kulturne politike i političke kulture, autor navodi da politička kultura zavisi od opšte kulture i da se politička kultura samoupravnog socijalizma suštinski razlikuje od drugih političkih kultura »po sistemu osnovnih vrednosti ovog društva«. Prema tome, politička kultura samoupravnog socijalizma i njene fundamentalne vrednosti postaju značajni faktori procesa daljeg integriranja ovog društva. Smatrajući da bi bila posebno interesantna analiza pojedinih aspekata političke kulture, autor zaključuje evidentiranjem ova dva momenta: kulture zajedničkog života i kulturne komunikacije u političkom životu.

U saopštenju *Lenjinski program naše kulturne akcije* Georgi Stardelov iznosi mišljenje da »faza društvenog razvoja koju ozakonjuje novi Ustav... predstavlja odlučujuću fazu u revolucionarnoj borbi oslobođenja naše radničke klase«. On smatra da cela sfera kulture još uvek »nije oslobođena recidiva starih shvatanja o kulturi, o stvaralaštvu uopšte, kao emanaciji jednog određenog sloja ili kao emanaciji jednog određenog nadahnuća itd.« Autor tvrdi da još ne možemo sagledati istoriju kulture u istoriji rada kao rezultat stare dihotomije stvaralaštva i rada. Prema tome, još nije započeo proces koji bi se mogao nazvati »procesom prevladavanja podele rada upravo zbog toga što se još govori: na jednoj strani o radu, a na drugoj strani o stvaralaštvu ili o kulturi uopšte«. G. Stardelov vidi mogućnost prevazilaženja tog problema u istorijskim procesima koji nastaju kod nas integrisanjem stvaralaštva u celinu društvenih odnosa.

Murteza Luža u saopštenju *Radnička klasa i kultura* postavio je pitanje odnosa između intelektualnog i manuelnog rada kao pitanje osnovne protivrečnosti svakog klasnog društva i u sferi kulture, ističući pri tome da novi društveno-ekonomski odnosi u kojima radnička klasa po-

staje dominantan faktor vidno utiču i na razvijanje i podizanje klasne svesti radničke klase. Međutim, to se »ne odražava podjednakim intenzitetom i na podizanje opšte kulture«. Autor smatra da osnovne intencije sadašnjeg trenutka treba da budu: »približavanje i predstavljanje istinskih kulturnih vrednosti radnom čoveku u cilju kulturne emancipacije neposrednih proizvođača«.

U saopštenju *Neophodnost praktičnih akcija u kulturi* Milo Kralj najpre iznosi mišljenje da dovođenje radnih ljudi iz oblasti kulture u jednak društveno-ekonomski položaj sa radnim ljudima u drugim oblastima predstavlja osnovnu revolucionarnu suštinu ustavnih rešenja, a zatim ukazuje da tako uspostavljeni odnosi treba da omoguće integrisanje kulture u celokupan sistem udruženog rada. On je posebno istakao dva podjednako neprihvatljiva shvatanja koja se pojavljuju u preobražaju društvenih odnosa u kulturi: jedno polazi od ubeđenja da ćemo sa nekoliko praktičnih akcija rešiti sva otvorena pitanja kulture, a drugo od verovanja da će samim organizovanjem i uspostavljanjem nekih novih oblika biti zagarantovani i novi odnosi. Upravo stoga autor smatra da je neophodna uporna, strpljiva i sinhronizovana akcija na oba plana: i društvenom i kulturnom, akcija koja »polazi od klasnog interesa društva« i koja »računa sa specifičnostima kulture i zatečenim uslovima i podrazumeva samoupravnu i samoupravno vođenu kulturnu politiku«.

U ovom broju priloge su objavili i Šefki Stubla *(Društveni položaj kulture)*, Velja Tadić *(Društvena praksa i razvoj stvaralačke kritičke misli)* i Milan Šešlija *(Neki idejni otpori samoupravnom konstituisanju kulture)*.

U broju dva za 1975. godinu posebnu pažnju privlače prilozi Seita Lipa, Ragipa Halili i Ismeta Salihu, kako aktuelnošću tema tako i načinom njihove obrade.

U članku *Normativna funkcija SAP Kosovo* Seit Lipa se najpre osvrnuo na društveno-političke okolnosti nastanka SAP Kosovo u novoj Jugoslaviji, ističući pri tome da je osnovni faktor nacionalni sastav stanovništva. Normativnu delatnost SAP Kosovo autor je pratio po fazama. Po značaju je naročito plodan period nakon 1968. godine kada su se autonomne pokrajine afirmisale kao konstitutivni elementi federacije. Govoreći o odnosima autonomne pokrajine i federacije u sferi zakonodavne delatnosti, autor kaže da po Ustavu SFRJ zakonodavna funkcija autonomnih pokrajina proizlazi iz sledećih izvora: (1) autonomne pokrajine su konstitutivni elemenat federativne zajednice; (2) permanentna tendencija federativne zajednice Jugoslavije ka decentralizaciji vlasti; (3) proces deetatizacije, odnosno intenzivan razvoj samoupravljanja. Što se tiče zakonodavne delatnosti na relaciji federacija — republika — autonomne pokrajine, S. Lipa smatra da ovo pitanje treba posmatrati po horizontalnom, a nikako po vertikalnom toku, stoga što su autonomne pokrajine nastale federativnim aktom — odlukom o konstituisanju autonomnih pokrajina na Trećem zasedanju AVNOJ-a 1945. godine. Ukazavši na obeležja novog ustavno-pravnog položaja autonomnih pokrajina koji je utemeljen ustavnim dokumentima iz 1974. godine, autor zaključuje: samim tim što samoupravni sistem stavlja ljude u ravnopravan položaj, i političko-teritorijalne jedinice kao njihove zajednice dolaze u ravnopravan položaj, odakle proizlazi da se i praksa i teorija odnosa zakonodavne delatnosti federacije i autonomne pokrajine razvija u okvirima samoupravne ravnopravnosti, u pravcu ostvarivanja ravnopravnog položaja svih subjekata koji čine federativnu zajednicu.

Konstatujući da je do sada postojao jedan krivični zakonik koji se u celoj zemlji primenjivao bez obzira na razlike i osobenosti pojedinih područja, Ragip Halili ukazuje da neke inkriminacije i neke krivične sankcije nisu davale očekivane rezultate u borbi protiv nekih oblika kriminaliteta u određenim područjima, te je stoga bilo potpuno opravdano davanje prava i ovlašćenja republikama i autonomnim pokrajinama da neke odnose i probleme inkriminišu i sankcionišu u zavisnosti od ponašanja i pojava koje se javljaju u tim republikama i pokrajinama. Govoreći o karakteristikama koje bi imao budući krivični zakonik SAP Kosovo, a posebno o ponašanjima koja

bi trebalo on da inkriminiše, Ragip Halili na prvom mestu ističe potrebu da pojavu osvete i posledice koje ona izaziva treba obavezno inkriminisati budućim pokrajinskim zakonom. Autor posebno ukazuje na potrebu da se ubistvo iz osvete, koje je ranije različito shvatano i tumačeno, pa prema tome i različito sankcionisano, i u novom zakonu inkriminiše kao posebno krivično delo. Za ubistva iz osvete autor smatra da treba predvideti kazne strogog zatvora do 20 godina ili smrtnu kaznu, to jest pooštriti kaznenu politiku za takva krivična dela. Halili smatra da inkriminaciju ubistva iz osvete treba propratiti i drugim inkriminacijama (telesna povreda iz osvete, oštećenje imovine iz osvete itd.) koje u većini slučajeva »prethode ubistvu iz osvete«. Njihovo regulisanje u zakonu je moguće tako što bi se te radnje mogle predvideti kao posebne forme glavnog (krivičnog) dela. Autor je u svom prilogu dao i neke druge predloge zakonodavcu — posebno iz problematike zločina protiv braka i porodice, smatrajući da bi se, s obzirom na specifičnost regiona, i ta problematika morala na specifičan način zakonski regulisati.

Ismet Salihu se zalaže za pojašnjenje pojmova i dela »ubistvo iz osvete« i »krvna osveta« i za njihovo posebno inkriminisanje u pokrajinskom krivičnom zakoniku. Takođe smatra da bi trebalo odbijanje porodice ubijenog da se pomiri sa ubicom i njegovom porodicom inkriminisati kao posebno krivično delo. I. Salihu takođe daje neka mišljenja u vezi sa inkriminisanim radnjama iz problematike krivičnih dela protiv braka i porodice.

Žarko Bulatović je svoj prilog posvetio pitanju kratkotrajne kazne lišenja slobode. On je dao poseban osvrt na teorijske rasprave i praktična istraživanja u svetu i kod nas koja se vrše na području kratkotrajne kazne lišenja slobode. Iz njegovog napisa izvlači se zaključak da ne bi trebalo da se primena te kazne generalno odnosi na sve slučajeve. On smatra da izbegavanje te kazne ili njeno zamenjivanje kaznom lišenja slobode nije moguće. Imajući to u vidu, nameće se zaključak da se ta kazna može, u nedostatku drugih rešenja, uklopiti jedino u okvire drugih krivičnih sankcija.

U ovom broju časopis donosi i priloge Androklli Kostallarija o raslojavanju običajnog prava, Aleksandra Stipčevića o ilirskom i albanskom simbolizmu i Engjeli Sedaja o antičkom materijalizmu Epikura i Lukrecija.

Obeležavajući 25-godišnjicu socijalističkog samoupravljanja u nas, časopis »Perparimi« u trećem broju za 1975. godinu objavljuje članak Mahmuta Bakalija o klasnoj, nacionalnoj i humanoj suštini socijalističkog samoupravljanja i članak Gazmenda Zajmija o odnosu marksizma i socijalističkog samoupravljanja.

Naše samoupravljanje je rezultat epohalne aspiracije radničke klase i delo naše revolucije — kaže Mahmut Bakali raspravljajući o odnosu našeg samoupravljanja prema dogmatsko-birokratskoj staljinističkoj praksi i njenim težnjama za hegemonijom. Otuda »samoupravljanje kod nas nije proizvod našeg konflikta sa Staljinom«. »Samoupravljanje u Jugoslaviji je konkretan oblik borbe radničke klase Jugoslavije za njeno oslobođenje« (klasni karakter samoupravljanja). Iz stvarnog klasnog karaktera socijalističkog samoupravljanja na prirodan način rezultira opredeljivanje Jugoslavije za samoupravljanje. Autor dalje navodi da je samoupravljanje neophodno donelo progresivne promene u svim sferama društvenog života. Samoupravljanje, afirmišući dominantnu ulogu radničke klase, rukovođene od Komunističke partije, slomilo je etatističko-birokratske barijere u našem društvu i na taj način stvorilo uslove (niz reformi u političkom i privrednom sistemu) za obogaćivanje i afirmaciju nacionalne ravnopravnosti i na bazi afirmacije uloge i odgovornosti republika i pokrajina u federaciji (nacionalni karakter). Socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji otvorilo je sebi put u sve oblasti društvenog života, a posebno u sferi proizvodnje. Radnička klasa neprestano jača svoj položaj u ovladavanju proširenom reprodukcijom — da bi se »Desetim kongresom SKJ i novim Ustavom obezbedila potpuna vlast radničke klase, odnosno udruženog rada, nad celokupnom društvenom reprodukcijom, što znači u svim oblastima društvenog života«.

Gazmend Zajmi je u svom prilogu najpre govorio o samoupravljanju kao jednom od osnovnih marksističkih pojmova dezalijenacije radničke klase, čoveka i društva, navodeći da je u tom pogledu široko naučno-teorijsko marksističko delo provereno nizom istorijskih događaja iz pokreta i borbe radničke klase. Ova koncepcija je našla široku primenu u Pariskoj komuni i velikoj oktobarskoj revoluciji. Poseban naučni doprinos razjašnjavanju dezalijenacije čoveka dali su Marks j Engels. »Borba za oslobođenje radničke klase nije borba za klasnu privilegiju, nego za jednaka prava i dužnosti, za otklanjanje svake klasne vladavine.« G. Zajmi ističe da se tako može razumeti zašto je radničko samoupravljanje istovremeno i društveno samoupravljanje. Govoreći o samoupravljanju u Jugoslaviji, autor iznosi mišljenje da se ono, pored svojih autentičnih vrednosti, uklapa, nesumnjivo, i u kontinuitet izvornih samoupravnih stremljenja proletarijata na njegovom revolucionarnom putu uopšte i da je ono proces ostvarivanja marksističkog koncepta dezalijenacije radničke klase, čoveka i društva. Taj proces, zaključuje autor, neizbežno je praćen borbom protiv birokratizma, tehnokratizma, anarholiberalizma itd.

Sabri Kadriu u ovom broju piše o inostranom i zajedničkom kapitalu u razvoju nedovoljno razvijenih područja, pri čemu ističe da se nedovoljno razvijena područja nisu dovoljno koristila ovom pogodnom formom finansiranja investicija. Autor ističe potrebu da se SAP Kosovo i druga nedovoljno razvijena područja u sve većoj meri koriste ovim pogodnostima za svoj ubrzaniji i svestraniji razvoj.

Hivzi Islami piše o etnosocijalnim i demografskim aspektima razvoja porodice na Kosovu i naglašava da Kosovo karakterišu mnoge društveno-ekonomske, demografske, etnografske i druge tradicionalne specifičnosti. To je stoga, smatra on, što je Kosovo bilo poprište raznih društvenih kretanja, istorijskih događaja, etničkih strujanja, verskih manifestacija itd. Posle rata Kosovo zahvata proces dubokih društveno-ekonomskih promena, koje su se neizbežno odražavale i na porodicu. Autor ukazuje na razne činioce te transformacije.

U broju tri časopis donosi i studiju o odnosu društvene okoline i konfliktne ličnosti iz pera Ali Dide. Pišući o faktorima usmeravanja tih ličnosti u društvu, autor insistira na priznavanju i poštovanju ličnosti, u čemu važnu ulogu ima uticaj društvene okoline, ponašanje ljudi u toj sredini i odnosi u njoj.

Časopis u broju tri donosi, pored ostalih, i priloge Pjeter Polaja o primeni u praksi stava tri člana 135. Krivičnog zakona i osvrt Mark Krasniqija o Albancima u poznatom delu A. Giljferdinga.

Esat Stavileci

„Savremenost", br. 5/75.

(Glasilo Saveza komunista Vojvodine)

Ovaj broj donosi tekstove na nekoliko tema, ali je najviše autora svoje priloge namenilo tematskom području »Savez sindikata u akciji«.

U prilogu M. Đuričina (*Idejno-politički i društveni zadaci sindikata u ostvarivanju ustavnih načela, politike Saveza komunista i kongresnih stavova Saveza sindikata*) ističe se da ova organizacija, kao integralni deo našeg društveno-političkog sistema, ulaže napore za stalno jačanje i proširivanje uloge radničke klase, za njeno organizaciono i akciono osposobljavanje u društveno-političkom sistemu. Autor podseća da je sindikat najšira organizacija radničke klase, sastavni deo socijalističkog samoupravnog sistema, za čiji razvoj i funkcionisanje ima izuzetno veliku odgovornost, i da je samostalna društveno-politička organizacija koja usvaja Program Saveza komunista Jugoslavije i na njemu temelji svoju društveno-političku akciju.

Govoreći o rezultatima aktivnosti na ustavnom konstituisanju osnovnih organizacija udruženog rada, autor ističe da je posle isteka zakonski predviđenog roka za registrovanje OOUR-a došlo do zaostajanja aktivnosti. Stiče se utisak da je nekima važnije da udovolje formalnim zahtevima za registraciju, da sačine deobne bilanse i samoupravne spora-

zume o udruživanju, izrade statut nego da se bave suštinom samoupravljanja, koja se »prepušta uglavnom staroj praksi i starom ponašanju«. Zadatak je Saveza sindikata da to stanje menja u pozitivnom pravcu — naglašava autor.

U odgovoru na pitanje šta je do sada postignuto u ostvarivanju Ustava SAP Vojvodine — M. Miljković na prvom mestu ističe novi ustavni položaj Pokrajine koji omogućava da se ona razvija i afirmiše kao samoupravna socijalistička autonomna demokratska društveno-politička zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti, zasnovana na vlasti i samoupravljanju radničke klase i radnih ljudi. Tako konstituisana, SAP Vojvodina je konstitutivni deo jugoslovenske federacije i sastavni deo SR Srbije.

Autor, zatim, iznosi kvantitativne pokazatelje o broju osnovnih organizacija udruženog rada u privredi i vanprivredi početkom 1975. godine i konstatuje da do tada veliki broj radnih organizacija nije obrazovao osnovne organizacije udruženog rada.

Govoreći o potrebi samoupravnog povezivanja društveno-političkih zajednica, autor konstatuje takođe da »još uvek ne možemo biti zadovoljni samoupravnim povezivanjem opština, kao što smo nezadovoljni stepenom povezanosti osnovnih organizacija udruženog rada, samoupravnih interesnih zajednica, mesnih zajednica i udruženog rada u celini«. Iznosi i mišljenje da povezivanje i integrisanje organizacija udruženog rada uglavnom prelazi opštinske, ali još uvek retko republičko-pokrajinske okvire. Razlog takvom stanju autor vidi, sem ostalog, i u tome što u širim integracionim celinama nisu izgrađeni društveno-ekonomski odnosi u skladu sa slovom i duhom Ustava.

K. Avramović u prilogu *Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje u uslovima sticanja i raspodele dohotka i ličnih dohodaka i zadaci sindikata u ostvarivanju principa raspodele prema radu* ističe da sindikat može da ostvari svoju ulogu u sticanju i raspodeli dohotka samo ako primi i deo odgovornosti za kreiranje te politike kroz samoupravne sporazume i društvene dogovore, a ne samo da kritikuje dosadašnju politiku u sticanju i raspodeli dohotka i upućuje zahteve Skupštini i državnim organima.

Prva obaveza sindikata u vezi s tim, ističe autor, jeste analiza postojećih društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma koji deluju već nekoliko godina. Kada se kritički analiziraju ti društveni dogovori i samoupravni sporazumi, mora se imati u vidu da su oni bili ograničeni na raspodelu dohotka i da u vreme njihovog donošenja još nije bio postavljen društveni zahtev da se ovlada i uslovima sticanja dohotka.

U ostale slabosti postojećih društvenih dogovora K. Avramović ubraja to što nisu proizlazili iz dogovorene razvojne politike, što su bili previše normativni, što njima nisu dovoljno stimulisani rad i stvaralaštvo.

Na kraju svog priloga K. Avramović ukazuje na neposredne zadatke u vezi sa daljim radom na društvenom dogovaranju i samoupravnom sporazumevanju o raspodeli dohodaka i ličnih dohodaka. On naglašava na je sindikat odgovoran za samoupravnu socijalističku sadržinu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Sindikat, smatra autor, u konkretnoj neposrednoj političkoj akciji treba da prepoznaje i protivnike samoupravljanja, tehnobirokratske i liberalističke snage, kojima ne ide u račun da se sticanje i raspodela dohotka reguliše samoupravnim putem, da radnička klasa ovlada celinom dohotka.

U okviru ove teme časopis donosi i priloge M. Trklje (*Slobodna razmena rada, samoupravne interesne zajednice i dalji razvoj samoupravnih interesnih odnosa*), B. Petkovskog (*Marksističko obrazovanje i aktuelna idejna pitanja u oblasti oblasti obrazovanja, nauke i kulture*) i M. Vlahovića (*Međunarodni problemi i aktivnost sindikata*).

Atila Sam piše o okruglom stolu časopisa »Savremenost« o demokratskom centralizmu u praksi. Ovo je prvo iskustvo u vezi sa ostvarivanjem namere redakcije da izgradi puteve kontaktiranja sa komunistima u bazi kako bi njihova reč i mišljenje došli do izražaja u široj javnosti. Prvi okrugli sto organizovan je u Subotici uz učestvovanje komunista neposrednih proizvođača,

radnika iz proizvodnje. Atila Sam iznosi, naime, njihove poglede i mišljenja.

Učesnici u razgovoru su kritički apostrofirali, između ostalog, nerazvijenost borbe mišljenja. Takođe su primetili da se u procesu izgrađivanja stavova na nivou opštinske organizacije Saveza komunista ponekad ne konsultuje članstvo, nego se traži da ono sprovodi odluke na koje u procesu donošenja nije imalo uticaja. U razgovoru je naglašena i uloga pravovremenog i objektivnog informisanja u ostvarivanju principa demokratskog centralizma. Rečeno je da još ima zatvorenih krugova u radnim organizacijama koji drže monopol i u procesu odlučivavanja manipulišu informacijama, a time i radnicima.

U ovom broju časopisa publikovan je Predlog koncepcije sadržaja i rada na istoriji Saveza komunista Vojvodine, koji je zapravo prva skica radnog koncepta sačinjena za savetovanje naučnih, političkih i kulturnih radnika. Poznato je da su organi CK SKJ nedavno podstakli rad na pisanju istorije SKJ i da su s tim u vezi počele neposredne pripreme u republikama i pokrajinama. Mislimo da bi koncept i metodološke napomene koje se daju u ovom predlogu mogle biti od šireg značaja i zato skrećemo pažnju čitalaca na ovaj prilog.

U Predlogu se polazi od toga da je za ovaj rad zainteresovan ne samo Savez komunista Vojvodine i Savez komunista Jugoslavije, naša radnička klasa i naučna javnost, već i celokupna višenacionalna socijalistička samoupravna zajednica. »Ovo naučno delo trebalo bi da, prvi put u nas, pruži iscrpnu i celokupnu monografsko-sintetičku istoriju nastanka i razvitka radničkog pokreta u Vojvodini od prvih propagatora i lučonoša socijalističkih misli 70-tih godina prošlog veka pa do razvoja samoupravnih odnosa i X kongresa SKJ.« U ovom delu, ističe se u Predlogu, nastojaće se da se u potpunosti osvetli borba radničke klase i Saveza komunista u Vojvodini, odnosno borba naših naroda i narodnosti za politička i ekonomska prava, ravnopravnost i slobodu, za pobedu socijalističke revolucije i za samoupravni socijalistički razvitak.

Rad na istoriji Saveza komunista Vojvodine, zaključuje se u Predlogu, usklađivao bi se i u sadržinskom i u metodološkom pogledu sa koncepcijama izrade istorije Saveza komunista Jugoslavije i Saveza komunista Srbije. Odvijao bi se u nekoliko faza i predviđa se da traje deset godina.

Od ostalih priloga u ovom broju skrećemo pažnju na još dva — koja razmatraju aktuelna pitanja preobražaja vaspitanja i obrazovanja u našem društvu.

M. Palov piše o višenacionalnosti kao dimenziji vaspitnog delovanja škole. Svoja zapažanja i stavove on zasniva na postavkama Marksa, Engelsa i Lenjina o nacionalnom pitanju, na radovima Edvarda Kardelja i na rezultatima nekih psiholoških istraživanja. Višenacionalnost se u ovom radu posmatra kao teorijska komponenta pedagoške nauke i kao praktična aktivnost obrazovnih institucija.

Iznoseći postignute rezultate, autor navodi činjenicu da se u našoj zemlji vaspitni rad i nastava u predškolskim institucijama i u osnovnim školama ostvaruje na jezicima jugoslovenskih naroda i na jezicima devet narodnosti.

Praksa višenacionalne Vojvodine pokazala je da vaspitno-obrazovna delatnost u takozvanim teritorijalnim školama i u uslovima dvojezičke pedagoške aktivnosti na svojevrstan način utiče — i putem učenja jezika društvene sredine — na zbližavanje mladih, kao i na upoznavanje kulture i dostignuća svih naroda i narodnosti naše zemlje.

Autor smatra da se višenacionalnost ne može izolovati od jugoslovenskog socijalističkog patriotizma. Osnov tog osećanja je sam društveni karakter Jugoslavije. Ona je socijalistička samoupravna zajednica u kojoj proces oslobađanja rada i oslobađanja ličnosti od klasnih naslaga istovremeno znači i ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti.

R. Makarić u tekstu *Ličnost i vaspitanje u socijalističkom samoupravnom društvu sa posebnim osvrtom na predmet osnovi maksizma i samoupravnog socijalizma* razmatra aktuelnu problematiku pedagoške teorije i prakse marksističkog obrazovanja u našim školama.

Razmatrajući osnovne postavke određivanja osobina ličnosti u socijalističkom samoupravnom društvu, autor ukazuje na nekonkretnost opšte odredbe cilja vaspitanja za vaspitnu praksu. Autor, zatim, detaljno analizira kako se definiše ličnost i njena bitna svojstva u našim društveno-političkim dokumentima, počev od Programa SKJ i Rezolucije Savezne skupštine o razvoju vaspitanja i obrazovanja do Ustava, zakona i Rezolucije Desetog kongresa SKJ o vaspitanju i obrazovanju.

Za organizovanje i izvođenje nastave od neposrednog je značaja Makarićev pedagoško-didaktički osvrt na predmet osnovi marksizma i samoupravnog socijalizma, u kome određuje mesto i ulogu ovog predmeta u marksistički zasnovanom celokupnom obrazovnom radu.

Ovaj broj »Savremenosti« donosi, pored pomenutih, i priloge M. Bakića (*Organizovanost i ostvarivanje funkcija SAP Vojvodine u međunarodnim odnosima)*, V. Milića *(Ostvarivanje ravnopravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti u radu pokrajinskih organa i organizacija)*, Lj. Teslić — Nadlovački *(Problemi funkcionisanja mehanizma reeskontnog kreditiranja poljoprivrede)* i M. Miladinovića (*Antihumana suština moralnih shvatanja tehnokratije)*. U rubrici »Osvrti« objavljeni su napisi D. Romić i M. Božovića o društvenoj svojini, odnosno o pravu na žalbu radnih ljudi i građana. U ovom broju prikazuje se i nedavno objavljena knjiga Staneta Dolanca: *Savez komunista Jugoslavije i socijalističko samoupravljanje.*

Svetislav Stojakov

„Marksizam u svetu", br. 4/75.

(Časopis prevoda iz strane periodike i knjiga)

U tematskom delu ovog broja časopisa »Marksizam u svetu« raspravlja se o organizaciji rada i klasnoj borbi. Reč je o problematici koja sadrži veoma konkretna pitanja političke ekonomije kapitalizma. Stoga se u tekstovima većine autora raspravlja na pretpostavkama i povodom praktične kritike posledica kapitalističkih odnosa u ovoj sferi. O ovoj temi pišu autori iz Italije — A. Iluminati, Đ. Berlinguer, A. Muniči, B. Trentin, i to polazeći od iskustava fabričkih borbi u Italiji, a zatim S. A. Marglin, F. Depe i A. Gorc.

Uvodni tekst pod naslovom *»Kritika oružja« i »oružje kritike«* napisao je Z. Vidaković. On smatra da je u radničkim borbama u nekim kapitalističkim zemljama danas na delu praktična kritika političke ekonomije kapitalizma (kao »kritika oružja«) i da je to na nedvosmislen način uticalo na tematsku i sadržinsku usmerenost marksističke teorije (kao »oružja kritike«). Vidaković, kao i drugi autori koji pišu u ovom broju, analizira tejlorizam i uopšte kapitalističku organizaciju rada, ali ne kao tehnologiju, već u vidokrugu saznanja o dometima i granicama kapitalističke reprodukcije. On posebno ističe aktuelnost Marksovog metoda analize i kritike i nužnost da se u radničkoj strategiji ostvari »jedinstvo između osporavanja »fabričkog sistema« i praktične negacije celine kapitalističkog načina proizvodnje«.

A. Iluminati *(Društvena podela rada i kapitalistička organizacija rada)* istorijski i teorijski određuje problem organizacije rada. On smatra da je moderni problem podele rada postavljen u 18. veku i da je formulisan sasvim različito od tradicionalnog, platonsko-hrišćanskog poimanja. To novo je sadržano u činjenici da se više ne govori o odnosu pojedinih profesija, već da je reč pre svega o odnosu između pojedinih klasa i o svim konsekvencama koje iz toga odnosa proizlaze. Da bi to zasnovao, Iluminati se vraća na stavove Fergusona, Mandvija, Smita, Kanta, Hegela. Od tih shvatanja koja su se na određen način sustigla i stekla u Hegelovom pošao je i Marks, uzimajući u obzir i romantični protest protiv štetnosti podele rada, kao i njenu kritiku u utopijskom socijalizmu. Već u rukopisima iz 1844. godine podela rada je kod Marksa predstavljena kao »ekonomski izraz društvenosti rada unutar otuđenja«. To znači da je Marks došao do zaključka da je podela rada ne po sebi, već kapitalistička podela rada uzrok i izraz razdvajanja

radnika od sredstava za proizvodnju. Marks je shvatio dijalektiku podele rada: ona ojačava moć kapitalista, ali istovremeno sadrži princip potpunog oslobađanja čoveka. Međutim, taj dijalektički obrat ne ide automatski. Stoga iz Marksovih stavova, po Illuminatiju, ne proizlazi ni sanjarenje o vraćanju na srednjovekovne zanate ni humanistička žalopojka nad dekvalifikacijom, već zahtev za oslobađanjem radnika od kapitala i fabričkog sistema kao buržoaskog sistema.

Đ. Berlinguer i A. Muniči *(Nauka i organizacija rada)* razmatraju razvoj proizvodnih snaga i organizacije rada, preko prevazilaženja faze tejlorizma i fordizma do povezivanja nauke sa proizvodnjom. Organizacija rada je, po njima, ono polje na kome se danas najakutnije odražavaju trenutne napetosti industrijskog razvoja. Organizacija rada je povezana sa dubokim preobražajima proizvodne strukture, novom fazom međunarodne podele rada i tehnološkim posledicama takozvane »naučne revolucije«. Krizne pojave koje već nekoliko godina potresaju organizaciju rada, po ovim autorima, nisu znak prolaznih teškoća, već predstavljaju prelaz iz jedne istorijske faze u drugu — »prelomnu tačku u istoriji industrijskog razvoja i društvenih odnosa vezanih za njega«. Tu fazu oni određuju po »tejlorizmu« i »fordizmu«, ali smatraju da se nalazimo na njenom kraju. O tim obeležjima industrijske organijacije rada oni misle da su »najbliži, ali u suštini i najdalji oblik rada od socijalizacije«. Ovi autori analiziraju sposobnost radničkog pokreta da izrazi nove suštinske tendencije koje danas proizlaze iz različitih oblika odbijanja postojeće organizacije rada, a pre svega onih koji su praktikovani van sindikalnih formi i normi. Oni tvrde da je tu reč o krizi kapitalističkog industrijskog modela i da se ozbiljno postavlja pitanje potrebe delovanja snažnog radničkog pokreta koji bi bio sposoban da »dostigne visok nivo autonomije ne samo u borbi za radnička prava, nego i u političkom i ideološkom pogledu«.

B. Trentin *(Organizacija rada i radnička strategija)* ima ambiciju da ukaže na nužnost da se borba u bazi, u fabrici, poveže sa opštom akcijom radničkog pokreta za preobražaj društva u celini. Naime, tematika fabrike shvaćene kao »mikrokozam društva« doživljava se kao potencijalni pokretački element društvenog preobražaja. On upozorava da svako odbijanje da se prizna i praktično uvaži ova veza dovodi do teških zastranjivanja u strategiji radničkih borbi. Istaknuti sindikalni borac i lider u Italiji, Trentin ide u ovome i dalje i upozorava na to da radnički pokret ne bi smeo da ponovi iskustvo »pasivne revolucije« o kojoj je govorio Gramši u vezi sa tejlorizmom. Trentin kao da veruje da je tu grešku nemoguće ponoviti s obzirom na iskustva radničkih borbi u Italiji koje su se u značajnoj meri vodile upravo na nivou preduzeća. Ono što on hoće, to je da se ta borba izvuče iz fabrika, da se proširi na celo društveno tkivo, pa i na problem država. Trentinu se ipak čini da je bar za italijanske prilike potrebno na ovo upozoravati jer postoji očigledna dihotomija između fabričke i društvene problematike u političkoj literaturi iz doba početka »levog centra«. Istina, on ukazuje da je u marksizmu i lenjinizmu stalno isticana povezanost ove dve problematike.

S. A. Marglin *(Izvori i funkcije parcelizacije poslova)* svoja razmatranja počinje pitanjem: može li se u industrijskom društvu radom doprineti razvoju ličnosti ili materijalni prosperitet mora da bude plaćen otuđenjem u procesu rada. Da bi konkretnije zasnovao razmatranje teme, on postavlja još nekoliko pitanja: da li je organizacija rada determinirana tehnikom ili društvom, da li je hijerarhijski autoritet neophodan da bi se ostvarivao visok nivo proizvodnje, da li je materijalni prosperitet spojiv sa organizacijom rada bez hijerarhije. Njegovi odgovori na ova pitanja jednoznačno pretpostavljaju klasni element tehničkom i organizacionom. On uverava analizom razvoja podele rada, mašinizacije i industrijalizacije da je kapitalistička organizacija rada prihvaćena ne zbog svoje tehnološke superiornosti, nego zbog toga što je garantovala kapitalistima dominantnu ulogu u toj organizaciji. Idući dalje, on to isto tvrdi i za fabriku kao institucionalni mehanizam te organizacije. Ona, po ovom autoru,

biva prihvaćena od kapitalista zbog toga što lišava radnika svake kontrole i daje kapitalisti pravo da odredi prirodu rada i količinu koja će se proizvoditi. Ovome autoru je posebno stalo da se obračuna sa tezom o tehnološkoj superiornosti i vrednosnoj neutralnosti hijerarhijske organizacije rada. Marglin pokazuje da organizacija rada, u ovom slučaju kapitalistička, ima jasnu klasnu, a ne tehnološku genezu i da ona uvek pokazuje takva (klasna) značenja (»Nije parna mašina stvorila kapitalizam, već je kapitalizam stvorio parnu mašinu«).

F. Depe *(Istorijsko-društvene pretpostavke procesa diferencijacije u radničkoj klasi)* rezimira Marksovo stanovište o procesu proizvodnje i ukazuje na to da je neminovno stalno iznova otkrivati protivurečno jedinstvo pojavnih oblika kretanja robe i procesa rada sa društvenim sadržajem kapitalistički organizovanog procesa proizvodnje kao osnovom prisvajanja i vlasti. Osvrćući se na pitanje odnosa čoveka i mašine i organizacije rada, Depe insistira na društvenoj sadržini organizacije rada. Naime, on smatra da pitanja: da li radnik radi »sa« mašinom ili »na« njoj, da li je on »gospodar« ili »sluga« mašine traže svoje razrešavanje u analizi društvenog sadržaja rada, to jest društvene i ekonomske zavisnosti najamnog rada i njegovog potčinjavanja interesima kapitala.

A. Gorc (*Njihove i naše fabrike)* raspravlja o uslovima da se kapitalistička organizacija rada transcendira jednom mogućom komunističkom podelom i organizacijom rada. On polazi od stava da je kapitalistička podela rada »izvor svih alijenacija«, jer ona radnicima uzurpira sve moći i »koncentriše ih u svoje mašine, u svoju organizaciju rada i tehnologiju«. Zato on komunizam određuje i kao pokret koji ukida kapitalističku podelu rada (koju on određuje kao hijerarhiju funkcija i poslova) da bi je zamenio »dobrovoljnom saradnjom individua«. Govoreći o pravcima i sadržini prevazilaženja kapitalističkih odnosa, Gorc primećuje da nije cilj samo u tome da radnici postanu kolektivni vlasnici fabrike, već i da se u radu razvija totalitet sposobnosti. On posebno ukazuje na potrebu da proizvođači direktno prisvoje organizaciju rada i način opsluživanja mašina i na to da nauka i tehnika moraju biti revolucionisane i ponovo osvojene od strane proletarijata. U zaključku Gorc ističe da celovita emancipacija radničke klase i njena moć počinju borbom u krilu rada, što se praktično ostvaruje uspostavljanjem moći samoodlučivanja u procesu rada.

U novoj rubrici: »Teorija i praksa socijalističkih zemalja« O. Trasnea piše o teorijskim i metodološkim pitanjima dinamike političkog sistema Rumunije u svetlosti XI kongresa KP Rumunije, ističući da je njegov cilj »izgradnja svestrano razvijenog socijalističkog društva i obezbeđenje uslova za prelazak na ostvarivanje komunističkog uređenja«. On prikazuje dinamiku, sastav i elemente političkog sistema (partija, država i društvene organizacije) uglavnom na osnovu stavova iz partijskih dokumenata. Partija je, po njemu, »centralna institucija« političkog i globalnog društvenog sistema Rumunije.

U rubrici »Kritika ideologije« Levi-Leblon *(Ideologija savremene fizike)* piše o problemu ideologije u prirodnim naukama. Polazeći od toga da je najveće lukavstvo ideologije da »pobudi verovanje u svoje nepostojanje«, on primećuje da je evidentno da se pre svih naučna aktivnost navodi kao primer »aideološkog«, i to preko mita o »naučnoj objektivnosti«. Stoga on analizira sasvim određene forme iskazivanja ideologije u savremenoj fizici u modernom kapitalizmu, ili, još šire, on hoće da razmotri prirodu (»buržoasku — ili ne«) ideologije koja dominira u postojećoj istorijskoj situaciji. On smatra da je kritiku ideološke funkcije nauke neophodno usmeriti na socijalne, ekonomske, političke, sociološke, pa čak i psihološke inmplikacije nauke. Svoje razmatranje ideološke povezanosti fizike sa ostalim sektorima društvenog života započinje prikazivanjem izloške implikacije nauke. Svoje razvoja. Za njega je ideološki veoma značajno koja disciplina se »forsira«. Ilustracija: posle rata razvoj nuklearne fizike prerasta od jednog čisto akademskog pitanja u veliko političko pitanje i dobija »ideološku privilegovanost«. Nuklearna fizika dobija značenje ideologije stručnos-

ti, racionalizacije nužnosti postojećega, ekspertize i kompetencije. Leblon to ilustruje i uvećanim značajem koji se pridaje naučnicima i predstavom koja o njima vlada. U raznim savetima, u timovima savetnika, na televiziji (na primer, u Francuskoj i SAD) naučnici, naročito fizičari, postaju nezaobilazni. Posebno je zanimljivo da ovaj autor podvrgava kritici ideološku funkciju i karaktor dodeljivanja Nobelove nagrade. U fizici nju su najčešće osvajali fizičari posebne usmerenosti (fizika elementarnih čestica), dok su oblasti sa značajnim otkrićima (astrofizika) ostale zapostavljene. S tim u vezi on beleži »prave dinastije nobelovaca« po kriterijima pripadnosti nekim univerzitetima, učenicima ranijih nobelovaca itd., a neke vlade (na primer, vlada Francuske) vode prave kampanje da ta nagrada pripadne određenim naučnicima.

U rubrici »Aktuelna tema« M. V. Brovn piše o multinacionalnim kompanijama povezano sa sferama ekonomskog uticaja. Njegova polazna tačka je jednoznačno određujuća za pravac njegovih razmišljanja. Naime, on polazi od toga da su sve kapitalističke države na osnovu uspešno industrijalizovane privrede obezbedile za sebe »protekcionističke i privilegovane pozicije u zemljama van svojih teritorija« (Velika Britanija još sredinom prošlog veka, SAD počev od 1940. godine, a, po ovom autoru, i industrijalizacija Sovjetskog Saveza i Istočne Evrope je bar delimično sledila isti model protekcionističkog razvitka). Na osnovu uporednih podataka, po teritorijama i hronološki, autor sugerira određene zaključke: prvo, očigledna istorijska koncentracija prometa Engleske u njenoj imperiji, SAD u Kanadi i Latinskoj Americi, Nemačke u Evropi, Francuske u kolonijama, Japana u neengleskom delu Azije, SSSR u Istočnoj Evropi; drugo, 1960. godine počinje povećanje prometa i investicija između samih razvijenijih kapitalističkih zemalja (zbog razmene unutar EEZ), i to u vidnoj nadmoći američke proizvodnje, ali i uz stalno nastojanje japanskih kompanija da neutralizuju tu nadmoć. Autor pri tom podseća na predviđanja E. Mandela o sve surovijim trgovinskim ratovima između najrazvijenijih kapitalističkih zemalja radi osvajanja tržišta, ali on, za razliku od Mandela, u tome pre vidi mogućnost za nove međunarodne ugovore čiji bi cilj bio očuvanje kapitalističke svojine, odnosno »kapitalizma kojim bi se upravljalo na svetskom nivou«.

Ratko Nešković

Registar

PRIKAZI KNJIGA I ČASOPISA

GENERAL LIBRARY - U.C. BERKELEY
B000568659